

ΚΑΡΑ ΜΑΡΞ
ΘΕΩΡΙΕΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΞΙΑ

(ΤΕΤΑΡΤΟΣ ΤΟΜΟΣ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»)

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ
ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΞΙΑ
(ΤΕΤΑΡΤΟΣ ΤΟΜΟΣ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»)

ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΟΙ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΕΝΩΘΕΙΤΕ!

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ
ΘΕΩΡΙΕΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΞΙΑ

(ΤΕΤΑΡΤΟΣ ΤΟΜΟΣ ΤΟΥ «ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ»)

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Μετάφραση
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ»
ΑΘΗΝΑ 1982

ISBN 978-960-224-012-0 (set)
ISBN 978-960-224-017-5 (τόμ. Δ΄-2)

© Σύγχρονη Εποχή Εκδοτική ΑΕΒΕ
Σόλωνος 130, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: 2103320800, Fax: 2103813354
<http://www.sep.gr>, e-mail: info@sep.gr

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Ἡ ἑλληνική μετάφραση γίνεται ὅπως καί τοῦ πρώτου μέρους, ἀπό τό πρῶτο γερμανικό κείμενο, ὅπως ἐκδόθηκε σάν δεύτερο μέρος τοῦ 26ου τόμου τῶν Ἔργων Μάρξ-Ἐνγκελς ἀπό τό Ἰνστιτούτο Μαρξισμοῦ-Λενινισμοῦ τοῦ ΕΣΚΓ σέ συνεργασία μέ τό Ἰνστιτούτο Μαρξισμοῦ-Λενινισμοῦ τοῦ ΚΚΣΕ.

Τό κείμενο ἔχει παρθεῖ ἀπό τίς φωτοτυπίες τῶν χειρογράφων τοῦ Κ. Μάρξ.

Τό γερμανικό κείμενο τυπώθηκε ἀπό τόν ἐκδοτικό οἶκο «Dietz» τοῦ Βερολίνου τό 1974.

Σάν βοηθητικές τῆς μετάφρασης χρησίμευσαν ἡ ἀντίστοιχη ρωσική ἐκδοση τοῦ Ἰνστιτούτου Μαρξισμοῦ-Λενινισμοῦ τοῦ ΚΚΣΕ καί ἡ γαλλική μετάφραση τῶν Editions Sociales τοῦ 1975.

Ὁ μεταφραστής
Παναγιώτης Μαυρομάτης

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ
Θεωρίες
γιά τήν Ὑπεραξία

(Τέταρτος τόμος τοῦ «Κεφαλαίου»)

Μέρος Δεύτερο

Ὀγδοο ὡς δέκατο ὄγδοο κεφάλαιο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

**Ὁ κύριος Ροντμπέρτους. Παρέκβαση.
Νέα θεωρία τῆς γαιοπροσόδου ⁽¹⁾**

*[1. Πρόσθετη ὑπεραξία στήν ἀγροτική οἰκονομία.
Βραδύτερη ἢ ἀνάπτυξη τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας σέ σχέση
μέ τή βιομηχανία στίς συνθήκες τοῦ καπιταλισμοῦ]*

[X-445] Herr Rodbertus. Dritter Brief an von Kirchmann von Rodbertus. Widerlegung der Ricardoschen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie, Berlin 1851*.

Μία προκαταρτική παρατήρηση: Ὄταν λέμε ὅτι ὁ ἀναγκαῖος μισθός ἐργασίας = 10 ὥρες, τότε ὁ πιό ἀπλός τρόπος γιά νά ἐξηγηθεῖ αὐτό εἶναι ὁ ἐξῆς: Ἄν ἡ ἐργασία 10 ὥρων (δηλ. ἓνα ποσό χρήματος = μέ 10 ὥρες) ἔδωσε τή δυνατότητα στόν μεροκαματιάρη ἐργάτη γῆς ν' ἀγοράσει κατά μέσο ὄρο ὅλα τά ἀπαραίτητα μέσα συντήρησης, ἀγροτικά καί βιομηχανικά προϊόντα κλπ., τότε αὐτός εἶναι ὁ μέσος μισθός ἐργασίας γιά τήν ἀπλή ἐργασία. Πρόκειται λοιπόν ἐδῶ γιά τήν ἀξία τοῦ ἡμερήσιου προϊόντος του, τήν ὁποία πρέπει νά πάρει. Ἡ ἀξία αὐτή ὑπάρχει πρῶτα μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος πού αὐτός παράγει, δηλαδή σέ μιά ὀρισμένη ποσότητα αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος, ἄν ἔναντί της, ὕστερα ἀπό τήν ἀφαίρεση τοῦ μέρους ἐκείνου πού καταναλώνει ὁ ἴδιος, μπορεῖ νά προμηθευτεῖ τά ἀπαραίτητα μέσα συντήρησης. Στόν ὑπολογισμό τοῦ ἀναγκαίου «εἰσοδήματός» του μπαίνουν ἐδῶ ἡ βιομη-

* Κύριος Ροντμπέρτους. Τρίτη ἐπιστολή στόν φόν Κίρχμαν ἀπό τόν Ροντμπέρτους. Ἀντίκρουση τῆς διδασκαλίας τοῦ Ρικάρντο γιά τή γαιοπρόσοδο καί θεμελίωση μιᾶς νέας θεωρίας γιά τή γαιοπρόσοδο. Βερολίνο, 1851.

χανία, ή γεωργία κλπ. και όχι μόνο ή αξία χρήσης πού παράγει ό ίδιος. Αυτό όμως βρίσκεται στην έννοια του έμπορεύματος. Παράγει έμπορεύμα, όχι προϊόν γενικά. Πάνω σ' αυτό δέν χρειάζεται νά προσθέσουμε ούτε λέξη.

Ό κύριος Ροντμπέρτους εξετάζει πρώτα πώς έχουν τά πράγματα σέ μιά χώρα, όπου δέν είναι χωρισμένες ή κατοχή τής γής και ή κατοχή του κεφαλαίου, και καταλήγει στό σημαντικό συμπέρασμα ότι ή πρόσδος (μέ τήν όποία έννοεί όλη τήν υπεραξία) είναι ίση μόνο μέ τήν απλήρωτη εργασία ή μέ τήν ποσότητα τών προϊόντων, μέ τά όποια παρασταίνεται.

Πρίν απ' όλα πρέπει νά σημειωθεί ότι ό Ροντμπέρτους έννοεί μόνο τήν αύξηση τής σχετικής υπεραξίας, δηλαδή τήν αύξηση τής υπεραξίας, εφόσον προέρχεται από τήν αυξανόμενη παραγωγικότητα τής εργασίας και όχι τήν αύξηση τής υπεραξίας, ή όποία πηγάζει από τήν παράταση τής ίδιας τής εργάσιμης ήμέρας. Φυσικά, κάθε απόλυτη υπεραξία είναι μέ μιάν έννοια σχετική. Η εργασία πρέπει νά είναι αρκετά παραγωγική, ώστε νά μή χρειάζεται ό εργάτης όλο του τό χρόνο, για νά συντηρείται ό ίδιος στή ζωή. Από κει και πέρα όμως αρχίζει ή διαφορά. Εξάλλου, αν στήν αρχή ή εργασία είναι λίγο παραγωγική, τότε και οί ανάγκες είναι στον ανώτατο βαθμό άπλές (όπως του δούλου), τά ίδια δέ τά αφεντικά δέν ζούν πολύ καλύτερα από τούς υπηρέτες. Η σχετική παραγωγικότητα τής εργασίας, πού είναι αναγκαία για νά δημιουργηθεί ένας καταναλωτής κέρδους, ένα παράσιτο, είναι πολύ μικρή. Αν βρούμε κάπου ένα ύψηλό ποσοστό κέρδους, εκεί όπου ή εργασία είναι ακόμα πολύ λίγο παραγωγική, όπου δέν χρησιμοποιούνται οί μηχανές, ό καταμερισμός τής εργασίας κλπ., αυτό θά τό βρούμε μόνο, είτε όπως στις Ίνδίες ένμέρει, επειδή οί ανάγκες του εργάτη είναι απόλυτως μικρές, και ό ίδιος ό εργάτης πιέζεται τόσο πού πέφτει ακόμα πιο κάτω απ' αυτό τό άθλιο επίπεδο αναγκών, ένμέρει όμως, επειδή ή χαμηλή παραγωγικότητα τής εργασίας είναι ταυτόσημη μέ τίς μικρές διαστάσεις του πάγιου κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό μέρος του κεφαλαίου πού έχει δαπανηθεί για εργασία, ή, πράγμα πού είναι τό ίδιο, μέ τίς μεγάλες διαστάσεις του μέρους του κεφαλαίου πού δαπανάται για εργασία σέ σχέση μέ τό συνολικό κεφάλαιο, τέλος, επειδή παρατείνεται εξαιρετικά ό χρόνος εργασίας. Η τελευταία περίπτωση ύπάρχει στις χώρες (όπως ή Αυστρία κ.ά.), όπου ύπάρχει κιόλας ό κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής, οί όποιες χώρες όμως είναι υποχρεωμένες νά συναγωνίζονται μέ χώρες πολύ πιο αναπτυγμέ-

νες. Ὁ μισθός ἐργασίας μπορεῖ νά εἶναι ἐδῶ μικρός, ἐνμέρει γιατί οἱ ἀνάγκες τοῦ ἐργάτη εἶναι λιγότερο ἀναπτυγμένες, ἐνμέρει γιατί εἶναι πιο φτηνά τὰ ἀγροτικά προϊόντα ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο γιά τόν καπιταλιστή, ἐπειδή ἔχουν μικρότερη χρηματική ἀξία. Ἐπομένως εἶναι μικρή ἡ ποσότητα τοῦ προϊόντος, πού παράγεται λ.χ. σέ 10 ὥρες καί φεύγει σάν ἀναγκαία ποσότητα γιά τόν μισθό τοῦ ἐργάτη. Ὅταν ὁμως ἐργάζεται 17 ὥρες ἀντί 12, μπορεῖ νά ἀντισταθμίσει γιά τόν καπιταλιστή τή χαμηλή παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. Γενικά, δέν πρέπει νά φαντάζεται κανείς ὅτι, ἐπειδή σέ μιά δοσμένη χώρα πέφτει ἡ σχετική ἀξία τῆς ἐργασίας ἀνάλογα μέ τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, ὁ μισθός ἐργασίας εἶναι γι' αὐτό ὑψηλός στίς διάφορες χώρες σέ ἀντίστροφη ἀναλογία πρὸς τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. Ἀκριβῶς τό ἀντίθετο γίνεται. Ὅσο πιο παραγωγική εἶναι μιά χώρα ἀπό μιάν ἄλλη στήν παγκόσμια ἀγορά, τόσο πιο ὑψηλοί εἶναι οἱ μισθοί ἐργασίας σ' αὐτήν, συγκρινόμενοι μέ τούς μισθοὺς τῶν ἄλλων χωρῶν. Στήν Ἀγγλία εἶναι ὑψηλότερος ὄχι μόνο ὁ ὀνομαστικός, ἀλλά καί ὁ πραγματικός μισθός ἀπ' ὅ,τι στήν ἠπειρωτική Εὐρώπη. Ὁ ἐργάτης τρώει περισσότερο κρέας, ικανοποιεῖ περισσότερες ἀνάγκες. Αὐτό ὁμως δέν ἰσχύει γιά τόν γεωργοεργάτη, ἀλλά μόνο γιά τόν ἐργάτη βιομηχανίας. Ὅμως, ὁ μισθός ἐργασίας στήν Ἀγγλία εἶναι ὑψηλότερος ὄχι στόν ἴδιο βαθμό, στόν ὁποῖο ἡ παραγωγικότητα τῶν ἄγγλων ἐργατῶν ξεπερνάει τήν παραγωγικότητα τῶν ἐργατῶν τῶν ἄλλων χωρῶν*.

Ἡ γαιοπρόσδος γενικά — δηλαδή ἡ σύγχρονη μορφή τῆς γαιοκτησίας — τό ἴδιο τό γεγονός τῆς ὑπαρξῆς της, ἀνεξάρτητα ἀπό τή διαφορά τῆς γαιοπροσόδου ἐξαιτίας τῆς διαφορετικῆς γονιμότητας τῶν κομματιῶν τῆς γῆς, θά ἦταν δυνατή ἤδη ἀπό τό γεγονός καί μόνο ὅτι ὁ μέσος μισθός τοῦ ἀγροεργάτη εἶναι χαμηλότερος ἀπό τόν μέσο μισθό τοῦ ἐργάτη βιομηχανίας. Μιά καί ἐδῶ ἐξαρχῆς ὁ καπιταλιστής (γιατί ὁ παλιός παχτωτής γίνεται καπιταλιστής, προτοῦ οἱ καπιταλιστές γίνουν παχτωτές) ἔδινε πρῶτα ἀπό παράδοση ἓνα μέρος τοῦ κέρδους του στόν γαιοκτήμονα, ἀποζημιώνεται, συμπιέζοντας τόν μισθό ἐργασίας κάτω ἀπό τό ἐπίπεδό του. Μέ τή φυγή τῶν ἐργατῶν ἀπό τήν ὑπαιθρο οἱ μισθοί ἐργασίας χρειάστηκε ν' ἀνεβοῦν καί ἀνέβηκαν. Μόλις ὁμως γίνει αἰσθητή μιά τέτια πίεση, εἰσάγονται οἱ μηχανές κλπ. καί δη-

* Στό χειρόγραφο ὑπάρχει ἐδῶ γραμμένη στό περιθώριο κάθετα μέ ἀραιά στοιχεία ἡ λέξη: κέρδος.

μιουργείται πάλι υπερπληθυσμός (σχετικός) στην ύπαιθρο (βλέπε τήν Άγγλία). Η υπεραξία μπορεί πάλι ν' ανέβει, παρ' όλο πού ούτε ό χρόνος εργασίας παρατείνεται, ούτε ή παραγωγικότητα τής εργασίας αναπτύσσεται, συγκεκριμένα μέ τή συμπίεση του μισθού εργασίας κάτω από τό παραδοσιακό επίπεδο. Καί αυτό γίνεται πράγματι παντού, όπου ή γεωργική παραγωγή άσκειται μέ κεφαλαιοκρατικό τρόπο. Έκει όπου αυτό δέν μπορεί νά γίνει μέ τή χρησιμοποίηση μηχανών γίνεται μέ τή μετατροπή τής γής σέ προβατοβοσκή. Έδώ θά υπήρχε λοιπόν ήδη ή δυνατότητα [446] ύπαρξης τής γαιοπροσόδου, γιατί ό μισθός του άγροεργάτη δέν είναι στην πραγματικότητα ίσος μέ τόν μέσο μισθό. Η δυνατότητα αυτή ύπαρξης τής γαιοπροσόδου θά ήταν έντελώς ανεξάρτητη από τήν τιμή του προϊόντος, πού είναι ίση μέ τήν αξία του.

Ό Ρικάρντο γνωρίζει καί τή δεύτερη αύξηση τής γαιοπροσόδου, γιατί εισπράττεται από μεγαλύτερη ποσότητα προϊόντος πού πουλιέται στην ίδια τιμή, όμως δέν τήν συνυπολογίζει, γιατί τή γαιοπρόσοδο τή μετράει μέ βάση τά κουάρτερ καί όχι μέ βάση τά πλέθρα. Δέν θά έλεγε ότι ανέβηκε ή γαιοπρόσοδος (καί μ' αυτό τόν τρόπο μπορεί ή γαιοπρόσοδος νά ανεβαίνει καί όταν πέφτουν οί τιμές), γιατί 20 κουάρτερ $\times$ 2 σελλίνια είναι περισσότερα από 10×2 ή από $10 \text{ κρτ.} \times 3$ σλ.

Έξάλλου, μέ οποιοδήποτε τρόπο κι αν εξηγιέται ή ίδια ή γαιοπρόσοδος, παραμένει ή σημαντική διαφορά μέ τή βιομηχανία, γιατί στή βιομηχανία μιά πρόσθετη υπεραξία — surplus value — προέρχεται από μιά φτηνότερη παραγωγή, ενώ στή γεωργία από μιά ακριβότερη παραγωγή. Αν ή μέση τιμή μιās λίβρας νήματος = 2 σελλίνια ενώ μπορώ νά τήν παραγάω πρós 1 σελλίनि, τότε τήν πουλάω κατ' ανάγκη πρós $1\frac{1}{2}$ σλ. ή τουλάχιστον κάτω από 2 σλ. για νά κατακτήσω τήν αγορά. Αυτό είναι μάλιστα απολύτως απαραίτητο. Γιατί ή φτηνότερη παραγωγή προϋποθέτει παραγωγή σέ μεγαλύτερη κλίμακα. Έτσι παραγεμίζω τήν αγορά σέ σχέση μέ τήν κατάσταση πού υπήρχε προηγούμενα σ' αυτήν. Πρέπει νά πουλήσω περισσότερα από πρίν. Παρ' όλο πού μιά λίβρα νήμα κοστίζει μόνο 1 σλ. αυτό μπορεί νά γίνει μόνο στην περίπτωση πού θά παράγω κάπου 10.000 λίβρες, στή θέση τών 8.000 πού παρήγαγα προηγούμενα. Η φτήνια προέρχεται μόνο από τό γεγονός ότι τό πάγιο κεφάλαιο μοιράζεται σέ 10.000 λίβρες. Αν τά πουλούσα μόνο 8.000 τότε ή φθορά τών μηχανών θά ανέβαζε κιόλας κατά $\frac{1}{5} = 20\%$ τήν τιμή τής κάθε λίβρας. Πουλώ λοιπόν σέ τιμή κάτω τών 2 σλ. για νά μπορέσω νά πουλήσω 10.000 λβρ. [λ.χ. πρós $1\frac{1}{2}$

σλ.]*. Έτσι εξακολουθώ πάντα να βγάζω ένα πρόσθετο κέρδος 6 πέννες, δηλαδή 50% πάνω από την αξία του προϊόντος μου πού είναι = 1 σλ. και πού περιλαμβάνει κιόλας τό συνηθισμένο κέρδος. Πάντως συμπιέζω έτσι την αγοραία τιμή, και τό αποτέλεσμα είναι ότι ο καταναλωτής γενικά παίρνει τό προϊόν πίο φτηνά. Στή γεωργία όμως σέ μία ανάλογη περίπτωση θά πουλούσα πρός 2 σλ. γιατί αν ή γόνιμη γή μου θά έπαρκοῦσε δέν θά καλλιεργούνταν ή λιγότερο γόνιμη γή. Αν θά αυξανόταν φυσικά ή γόνιμη γή, ή ή γονιμότητα τής φτωχῆς γῆς τόσο πού θά μπορούσα να καλύψω τή ζήτηση, τότε θά έπαιρνε τέλος ὅλη αὐτή ή ιστορία. Αυτό ὄχι μόνο δέν τό αρνείται ο Ρικάρντο, αλλά τό τονίζει ρητά.

Αν παραδεχτούμε λοιπόν ότι μέ τή διαφορετική γονιμότητα τής γῆς δέν εξηγείται ή ίδια ή γαιοπρόσδος, αλλά μόνο ή διαφορά ανάμεσα στις γαιοπρόσδοες, τότε ισχύει ο νόμος πού λέει ότι ενώ στή βιομηχανία κατά μέσο ὄρο τό πρόσθετο κέρδος προέρχεται από τό φτήναιμα του προϊόντος, στή γεωργία τό σχετικό μέγεθος τής προσόδου προέρχεται ὄχι μόνο από τή σχετική υπερέτιμηση (άνύψωση τής τιμῆς του προϊόντος τής γονιμότερης γῆς πάνω από τήν αξία του), αλλά και από τήν πούληση του φτηνοῦ προϊόντος στό κόστος του ακριβότερου. Αυτό όμως είναι, ὅπως ἔχω ἤδη δείξει (Προυντόν)^[2], απλῶς ο νόμος του συναγωνισμού πού προέρχεται ὄχι από τή «γή», αλλά από τήν ίδια τήν «κεφαλαιοκρατική παραγωγή».

Ο Ρικάρντο θά είχε ακόμα δίκιο σ' ένα ἄλλο σημείο, αν, ὅπως κάνουν συνήθως οί οικονομολόγοι, δέν μετάτρεπε ένα ιστορικό** φαινόμενο σέ αιώνιο νόμο. Αυτό τό ιστορικό φαινόμενο είναι ή σχετικά γρηγορότερη ανάπτυξη τής βιομηχανίας (του καθεαυτό αστικού κλάδου παραγωγῆς) αντίθετα απ' ὅ,τι γίνεται μέ τή γεωργία. Η γεωργία ἔγινε παραγωγικότερη, ὄχι ὅμως στήν ίδια αναλογία πού ἔγινε παραγωγικότερη ή βιομηχανία. Εκεί πού ή βιομηχανία ἔγινε 10 φορές παραγωγικότερη, στή γεωργία ή παραγωγικότητα αὐξήθηκε ἴσως 2 φορές. Ἐγινε δηλαδή ή γεωργία σχετικά λιγότερο παραγωγική, παρ' ὄλο πού ἀπόλυτα ἔγινε πίο παραγωγική. Αυτό ἀποδείχνει απλῶς τήν ἐξαιρετικά ιδιόμορφη ανάπτυξη τής αστικῆς παραγωγῆς και τίς ἐνυπάρχουσες σ' αὐτήν ἀντιφάσεις, δέν ἀναιρεῖ ὅμως τήν ὀρθότητα τής

* Οί λέξεις πού βρίσκονται μέσα στις ἀγκύλες ὑπάρχουν μόνο στή ρωσική ἐκδότη. — Σημ. μετ.

** ιστορικό, ἐδῶ μέ τήν ἔννοια του παροδικοῦ. — Σημ. μετ.

θέσης, ότι ή γεωργία γίνεται σχετικά λιγότερο παραγωγική, δηλαδή σε σχέση με τό προϊόν τής βιομηχανίας ανεβαίνει ή αξία του προϊόντος τής γεωργίας καί μαζί τής ή γαιοπρόσοδος. Ότι ή γεωργική εργασία συγκρινόμενη με τό βαθμό ανάπτυξης τής κεφαλαιοκρατικής παραγωγής έγινε σχετικά λιγότερο παραγωγική από τή βιομηχανική εργασία, θά πει επίσης μόνο ότι ή παραγωγικότητα τής γεωργίας δέν έχει αναπτυχθεί με τήν ίδια ταχύτητα καί στόν ίδιο βαθμό.

Άς υποθέσουμε ότι ή σχέση του κλάδου παραγωγής Α με τόν κλάδο παραγωγής Β είναι 1:1. Στην αρχή ή γεωργία ήταν παραγωγικότερη, γιατί έδω στην παραγωγή συνεργεί μιά εγκαταστημένη από τή φύση μηχανή καί όχι μόνο φυσικές δυνάμεις. Μιά κι έξαρχής ό ξεχωριστός εργάτης εργάζεται έδω με τή βοήθεια μιάς μηχανής. Γι' αυτό στην αρχαιότητα καί στό μεσαίωνα τά αγροτικά προϊόντα ήταν σχετικά πολύ πιά φτηνά από τά βιομηχανικά προϊόντα, πράγμα πού προκύπτει ήδη από τήν ποσοστιαία συμμετοχή καί τών δύο (βλ. τόν Wade) στόν μέσο μισθό εργασίας.

Άς υποθέσουμε ότι τό 1:1 δείχνει ταυτόχρονα τήν παραγωγικότητα καί τών δύο κλάδων τής παραγωγής. Αν γίνει τώρα ό κλάδος Α = 10°, αν δεκαπλασιαστεί ή παραγωγικότητά του, ενώ ό κλάδος Β τής βιομηχανίας τριπλασιάσει μόνο τήν παραγωγικότητά του, γίνει = 3°, τότε ή σχέση ανάμεσα στους δύο κλάδους από 1:1 πού ήταν πριν, γίνεται τώρα 10:3 ή 1:3/10. Η παραγωγικότητα του κλάδου Β έχει μειωθεί κατά 7/10, παρ' όλο πού απόλυτα ανέβηκε 3 φορές. Τό ίδιο γίνεται με τήν ανώτατη πρόσοδο — σε σχέση με τή βιομηχανία — σαν νά είχε αυξηθεί απ' τό γεγονός ότι ή χειρότερη γη έγινε κατά 7/10 λιγότερο παραγωγική.

Άπ' όλα αυτά είναι αλήθεια ότι δέν προκύπτει καθόλου, όπως νομίζει ό Ρικάρντο, ότι έπεσε τό ποσοστό του κέρδους, επειδή ανέβηκε ό μισθός εργασίας εξαιτίας τής σχετικής υπερτίμησης τών προϊόντων τής γεωργίας [447], γιατί ό μέσος μισθός εργασίας καθορίζεται όχι από τή σχετική, αλλά από τήν απόλυτη αξία τών προϊόντων πού μπαίνουν σ' αυτόν. Από αυτό όμως προκύπτει πάντως ότι τό ποσοστό του κέρδους (στήν ουσία πρόκειται για τό ποσοστό τής υπεραξίας) δέν ανέβηκε στην αναλογία, με τήν όποια είχε ανεβεί ή παραγωγική δύναμη τής μεταποιητικής βιομηχανίας, καί μάλιστα εξαιτίας τής σχετικά μικρότερης παραγωγικότητας τής γεωργίας (όχι τής γης). Καί αυτό είναι απολύτως βέβαιο. Η ελάττωση του αναγκαίου χρόνου εργασίας φαίνεται ασήμαντη σε σχέση με τήν πρόοδο τής βιομηχανίας. Αυτό φαίνεται στό γεγονός ότι χώρες όπως ή Ρωσία κλπ. μπορούν καί συνα-

γωνίζονται αποτελεσματικά τήν Ἀγγλία στά ἀγροτικά προϊόντα. Ἡ μικρή ἀξία τοῦ χρήματος στίς πλουσιότερες χῶρες (δηλ. τά μικρότερα σχετικά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ χρήματος γιά τίς πλουσιότερες χῶρες) δέν βαρύνει ἐδῶ καθόλου στήν πλάστιγγα. Ἐπειδή μπαίνει ἀκριβῶς τό ἐρώτημα: γιατί δέν θίγει στό συναγωνισμό τους μέ φτωχότερες χῶρες τά βιομηχανικά προϊόντα ἐνῶ θίγει τά ἀγροτικά τους προϊόντα. (Ἐξάλλου αὐτό δέν ἀποδείχνει ὅτι οἱ φτωχές χῶρες παράγουν φτηνότερα, ὅτι ἡ γεωργική τους ἐργασία εἶναι πιο παραγωγική. Ἀκόμα καί στίς Ἐνωμένες Πολιτεῖες, ὅπως ἀποδείχτηκε τελευταῖα μέ στατιστικά δεδομένα, εἶναι ἀλήθεια ὅτι αὐξήθηκε ἡ συνολική μάζα τοῦ σιταριοῦ πού πουλιέται σέ μιά δοσμένη τιμή, αὐτό ὅμως δέν προέκυψε γιατί ἕνα πλέθρο γῆς ἀπόδοσε περισσότερο σιτάρι, ἀλλά γιατί καλλιεργήθηκαν περισσότερα πλέθρα γῆς. Γιά τίς χῶρες, στίς ὁποῖες ὑπάρχουν μεγάλες ἐκτάσεις γῆς καί στίς ὁποῖες μεγάλα κομμάτια ἔχουν καλλιεργηθεῖ ἐπιφανειακά, καί μέ τήν ἴδια ἐργασία τά κομμάτια αὐτά ἀποδίδουν ἕνα ἀπόλυτα μεγαλύτερο προϊόν, ἀπό τό προϊόν πού ἀποδίδουν πολύ μικρότερες ἐκτάσεις στίς πιο προοδευμένες χῶρες, γιά τίς χῶρες αὐτές δέν μπορούμε νά πούμε ὅτι ἡ γῆ εἶναι πιο παραγωγική).

Ἡ ἐπέκταση τῆς καλλιέργειας σέ λιγότερο παραγωγική γῆ δέν ἀποδείχνει ὑποχρεωτικά ὅτι ἡ γεωργία ἔγινε λιγότερο παραγωγική. Ἀντίθετα μπορεί ν' ἀποδείχνει, ὅτι ἔγινε πιο παραγωγική, ὅτι ἡ λιγότερο γόνιμη γῆ δέν καλλιεργεῖται μόνο ἐπειδή οἱ τιμές τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος ἔχουν ἀρκετά αὐξηθεῖ ὥστε νά ἀναπληρῶνουν τό κεφάλαιο πού ἔχει τοποθετηθεῖ στή γῆ, ἀλλά καί ἀντίστροφα, ὅτι τά μέσα παραγωγῆς ἔχουν τόσο ἀναπτυχθεῖ πού ἡ μή παραγωγική γῆ ἔγινε «παραγωγική» καί ἔγινε ἰκανή ὄχι μόνο ν' ἀποφέρει τό συνηθισμένο κέρδος, ἀλλά νά πληρῶνει καί τή γαιοπρόσοδο. Ἡ γῆ πού εἶναι γόνιμη γιά μιά δοσμένη ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικῆς δύναμης, εἶναι ἄγονη γιά μιά μικρότερη ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικῆς δύναμης.

Στή γεωργία μόνο σέ μικρό βαθμό ἐπιτρέπεται ἡ ἀπόλυτη παράταση τοῦ χρόνου ἐργασίας — δηλαδή ἡ αὐξηση τῆς ἀπόλυτης ὑπεραξίας. Στή γεωργία δέν μπορεί νά γίνει δουλιά μέ φωτισμό φωταερίου κλπ. Μποροῦν βέβαια νά σηκώνονται καί νά πιάνουν δουλιά νωρίς τό πρωί τό καλοκαίρι καί τήν ἀνοιξη. Αὐτό ἀντισταθμίζεται ὅμως μέ τίς συντομότερες ἡμέρες τοῦ χειμῶνα ὅταν μπορεί νά ἐκτελεῖται γενικά μόνο μιά σχετικά μικρή μάζα ἐργασίας. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή εἶναι λοιπόν μεγαλύτερη ἡ ἀπόλυτη ὑπεραξία στή βιομηχανία, ἂν ἡ κανονική ἐργάσιμη ἡμέρα δέν ρυθμιστεῖ μέ νομοθετικό ἐξαναγκασμό. Ἡ μεγάλη περίοδος, κατά τή διάρκεια τῆς ὁποίας τό προϊόν παραμένει στό προ-

τσές τῆς παραγωγῆς, χωρίς νά προστίθεται σ' αὐτό ἐργασία, εἶναι ἕνας δεύτερος λόγος τῆς μικρότερης μάζας τῆς ὑπεραξίας πού δημιουργεῖται στή γεωργία. Ἄν ἐξαιρεθοῦν ὀρισμένοι κλάδοι τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ὅπως ἡ κτηνοτροφία, ἡ ἐκτροφή προβάτων σέ βοσκές κλπ., στούς ὁποίους ἐκτοπίζεται ἀπόλυτα ὁ πληθυσμός, ἀντίθετα — ἀκόμα καί στήν πιο προοδευμένη μεγάλη γεωργία — ἡ σχέση τῆς χρησιμοποιούμενης ἀνθρώπινης μάζας πρὸς τό χρησιμοποιούμενο σταθερό κεφάλαιο ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἀκόμα μεγαλύτερη, πολύ μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι στή βιομηχανία, τουλάχιστον στούς κυρίαρχους κλάδους τῆς βιομηχανίας. Γι' αὐτό πρὸς τήν πλευρά αὐτή, ἀκόμα κι ἂν γιά τούς λόγους πού ἀναφέραμε ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας εἶναι σχετικά μικρότερη, ἀπ' ὅ,τι στή βιομηχανία, ὅταν χρησιμοποιεῖται ὁ ἴδιος ἀριθμός ἀνθρώπων — ὅποτε αὐτό τό τελευταῖο περιστατικό παραλύει πάλι ἐνμέρει μέ τήν πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας κάτω ἀπό τό μέσο ἐπίπεδό του — μπορεῖ τό ποσοστό τοῦ κέρδους νά εἶναι μεγαλύτερο ἀπ' ὅ,τι στή βιομηχανία. Ἄν ὅμως στή γεωργία ὑπάρχουν κάποιοι λόγοι (ἀπλῶς τούς ὑποδηλώνουμε) γιά τό ἀνέβασμα τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους (ἄχι προσωρινά, ἀλλά κατά μέσο ὄρο σέ σύγκριση μέ τή βιομηχανία), τότε ἡ ἀπλή ὑπαρξη τῶν γαιοκτημόνων θά εἶχε σάν ἀποτέλεσμα αὐτό τό ὑπερκέρδος — ἀντί νά μπεῖ στήν ἐξίσωση τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους — νά παγιωθεῖ καί νά περιέλθει στό γαιοκτήμονα.

[2. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους στή σχέση του μέ τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Ἡ ἀξία τῆς ἀγροτικῆς πρώτης ὕλης σάν στοιχεῖο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου στήν ἀγροτική οἰκονομία]

Ἄν τεθεῖ γενικά τό ἐρώτημα στό ὁποῖο θά πρέπει νά δοθεῖ ἀπάντηση κατά τήν ἐξέταση τῆς θεωρίας τοῦ Ροντμπέρτους, τό ἐρώτημα αὐτό εἶναι τό ἐξῆς:

Ἡ γενική μορφή τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου εἶναι:

σταθερό κεφάλαιο
μηχανές - πρώτη ὕλη

μεταβλητό κεφάλαιο
μισθός ἐργασίας

Τά δύο στοιχεῖα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου εἶναι γενικά τά ἴδια μέ τά μέσα ἐργασίας καί μέ τό ἀντικείμενο ἐργασίας. Τό τελευταῖο δέν χρειάζεται νά εἶναι ἐμπόρευμα, προϊόν ἐργασίας. Μπορεῖ ἐπομένως νά

μὴν ὑπάρχει σάν στοιχεῖο τοῦ κεφαλαίου, παρ' ὅλο πού ὑπάρχει πάντα σάν στοιχεῖο τοῦ προτσές ἐργασίας. Ἡ γῆ εἶναι τό ἀκατέργαστο ὑλικό τοῦ γεωργοῦ, τό ὀρυχεῖο τοῦ ἀνθρακοβιομήχανου, τό νερό τοῦ ψαρᾶ καί τό ἴδιο τά δάσος τοῦ κυνηγοῦ^[3]. Ἡ πιό ὀλοκληρωμένη μορφή τοῦ κεφαλαίου, ὁμως, εἶναι ὅταν αὐτά τά 3 στοιχεῖα τοῦ προτσές ἐργασίας ὑπάρχουν καί σάν 3 στοιχεῖα τοῦ κεφαλαίου, δηλαδή ὅταν καί τά 3 εἶναι ἐμπορεύματα, ἀξίες χρήσης πού ἔχουν ἀνταλλακτική ἀξία καί εἶναι προϊόντα τῆς ἐργασίας. Στήν περίπτωση αὐτή καί τά 3 στοιχεῖα μπαίνουν στό προτσές ἀξιοποίησης, παρ' ὅλο πού οἱ μηχανές δέν μπαίνουν σ' αὐτό στήν ἴδια ἔκταση, στήν ὁποία μπαίνουν στό προτσές ἐργασίας, ἀλλά μόνο στό μέτρο, στό ὁποῖο καταναλώνονται στό προτσές ἐργασίας.

Τό ἐρώτημα εἶναι λοιπόν τό ἐξῆς: Μπορεῖ ἄραγε ἡ ἀπουσία τοῦ ἐνός ἀπ' αὐτά τά στοιχεῖα ν' αὐξήσει τό ποσοστό τοῦ κέρδους (ὄχι τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας) στόν κλάδο παραγωγῆς ἀπό τόν ὁποῖο ἔχει παραλειφθεῖ; Σ' αὐτό ἀπαντᾷ γενικά ὁ ἴδιος ὁ τύπος:

Τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ἴσο μέ τή σχέση τῆς ὑπεραξίας πρὸς τό συνολικό ποσό τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου.

Ἄλλη ἡ διερεύνηση γίνεται μέ τήν προυπόθεση ὅτι τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας παραμένει ἀμετάβλητο, δηλαδή τό μοίρασμα τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος ἀνάμεσα στόν καπιταλιστή καί στόν μισθωτό ἐργάτη.

[448] Τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας $= \frac{u}{\mu}$. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους $= \frac{u}{\sigma + \mu}$. Μιά καί εἶναι δοσμένο τό u , τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας,

τό μ εἶναι δοσμένο τό δέ $\frac{u}{\mu}$ προϋποτίθεται σάν σταθερό μέγεθος.

Ἐπομένως τό $\frac{u}{\sigma + \mu}$ μπορεῖ ν' ἀλλάξει τό μέγεθός του μόνο ὅταν

ἀλλάξει τό $\sigma + \mu$, καί μιά πού τό μ εἶναι δοσμένο, μπορεῖ τό $\frac{u}{\sigma + \mu}$

νά αὐξάνει ἢ νά μειώνεται, ἐπειδή μειώνεται ἢ αὐξάνει τό σ . Καί μά-

λιστα τό $\frac{u}{\sigma + \mu}$ θά αὐξάνει ἢ θά μειώνεται ὄχι στή σχέση μέ τό

$\sigma : \mu$, ἀλλά στή σχέση μέ τό ἄθροισμα $\sigma + \mu$. Ἄν ἦταν τό $\sigma = 0$, τότε τό

$\frac{u}{\sigma + \mu} = \frac{u}{\mu}$. Ἡ τό ποσοστό τοῦ κέρδους στήν περίπτωση αὐτή εἶναι

ἴσο μέ τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, καί αὐτή εἶναι ἡ ἀνώτατη δυνατή ἔκφρασή του, γιατί ἀπό καμιά μορφή τοῦ ὑπολογισμοῦ μποροῦν τό u καί

τό μ νά μεταβάλουν τό μέγεθός τους. Ἄν τό $\mu=100$ καί τό $\nu=50$ τότε τό $\frac{\nu}{\mu} = \frac{50}{100} = \frac{1}{2} = 50\%$. Ἄν σ' αὐτά προστεθεῖ τώρα

ἓνα σταθερό κεφάλαιο 100, τότε τό ποσοστό τοῦ κέρδους $= \frac{50}{100+100}$
 $= \frac{50}{200} = \frac{1}{4} = 25\%$. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά εἶχε μειωθεῖ στό

μισό. Ἄν θά εἶχαν προστεθεῖ 150 σ. στό 100 μ τότε τό ποσοστό τοῦ κέρδους $= \frac{50}{150+100} = \frac{50}{250} = \frac{1}{5} = 20\%$. Στήν πρώτη περί-

πτωση τό συνολικό κεφάλαιο $= \mu$, εἶναι ἴσο μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, γι' αὐτό τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ἴσο μέ τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Στή δεύτερη περίπτωση τό συνολικό κεφάλαιο $= 2 \times \mu$, γι' αὐτό τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι πιά μόνο τό μισό τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας. Στήν τρίτη περίπτωση τό συνολικό κεφάλαιο $= 2\frac{1}{2} \times 100 = 2\frac{1}{2} \times \mu = \frac{5}{2} \times \mu$. Τό μ εἶναι μόνο τά $\frac{2}{5}$ τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου. Ἡ ὑπεραξία εἶναι $= \frac{1}{2}$ τοῦ μ, $\frac{1}{2}$ τοῦ 100 καί γι' αὐτό εἶναι μόνο τό $\frac{1}{2}$ τῶν $\frac{2}{5}$ τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου $= \frac{2}{10}$ τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου $\frac{250}{10} = 25$ καί τά $\frac{2}{10}$ τοῦ 250 $= 50$. Τά $\frac{2}{10}$ ὅμως εἶναι 20%*. [δηλ. τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι $2\frac{1}{2}$ φορές μικρότερο ἀπό τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας]**.

Ἐνα πράγμα εἶναι λοιπόν ἀπό τήν ἀρχή βέβαιο. Ἄν μείνουν ἀμετάβλητα τό μ καί τό $\frac{\nu}{\mu}$, δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά σημασία ἀπό ποιά μέρη συγκροτεῖται τό μέγεθος τοῦ σ. Ἄν τό σ ἔχει καθορισμένο μέγεθος, λ.χ. 100, δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά σημασία ἄν τό σ ἀναλύεται σέ 50 πρώτη ὕλη καί σέ 50 μηχανές ἤ σέ 10 πρώτη ὕλη καί σέ 90 μηχανές ἤ σέ 0 πρώτη ὕλη καί σέ 100 μηχανές ἤ ἀντίστροφα, γιὰ αὐτό πού καθορίζει τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ἡ σχέση $\frac{\nu}{\sigma+\mu}$. Ἐ-

δῶ δέν ἔχει σημασία ποιά εἶναι ἡ σχέση τῶν στοιχείων παραγωγῆς, ἀπό τά ὁποῖα ἀποτελεῖται τό σ, σάν μέρη τῆς ἀξίας ὁλόκληρου τοῦ σ. Λογουχάρη, στήν παραγωγή κάρβουνου μπορούμε τήν πρώτη ὕλη νά τή βάλομε $= 0$ (μετά τήν ἀφαίρεση τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ κάρβουνου

* Στό ἀριστερό περιθώριο τοῦ χειρογράφου ὑπάρχει κάθετα γραμμμένη ἡ λέξη: κέρδος.

** Ἡ φράση μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχει μόνο στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

πού μέ τή σειρά του χρησιμοποιεῖται σάν βοηθητικό ὑλικό) καί νά παραδεχθοῦμε ὅτι ὁλόκληρο τό σταθερό κεφάλαιο ἀποτελεῖται ἀπό μηχανές (συμπεριλαβαίνονται τά κτίρια καί τά ἐργαλεῖα δουλιᾶς). Ἐπί τήν ἄλλη, μποροῦμε σ' ἓνα ράφτη τίς μηχανές νά τίς ὑπολογίσουμε = 0 (ἰδίως ἐκεῖ ὅπου οἱ μεγάλοι ράφτες δέν χρησιμοποιοῦν ἀκόμα ραφτομηχανές καί ἀπ' τήν ἄλλη, ὅπως γίνεται τώρα ἐνμέρει στό Λονδίνο, ἐξοικονομοῦν ἀκόμα καί τά κτίρια, βάζοντας τούς ἐργάτες τους νά δουλεύουν στά σπίτια τους. Πρόκειται γιά κάτι τό νέο, στό ὁποῖο ὁ δεῦτερος καταμερισμός τῆς ἐργασίας ξαναεμφανίζεται μέ τή μορφή τοῦ πρώτου^[4]), ὁλόκληρο δέ τό σταθερό κεφάλαιο ἀποτελεῖται ἀπό πρώτη ὕλη. Ἐάν ὁ καρβουνοπαραγωγός διαθέσει 1.000 γιά τίς μηχανές καί 1.000 γιά τούς μισθούς, ὁ δέ ράφτης: 1.000 γιά πρώτη ὕλη καί 1.000 γιά μισθούς, τότε μέ ἴσο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας καί στίς δύο περιπτώσεις τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ἴδιο. Ἐάν ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ὑπεραξία = 20%, τότε τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι 10%, συγκεκριμένα $= \frac{200}{2.000} = \frac{2}{20} = \frac{1}{10} = 10\%$. Ἐάν πρόκειται λοιπόν ἡ σχέση ἀνάμεσα στά συστατικά μέρη τοῦ σ, ἀνάμεσα στήν πρώτη ὕλη καί στίς μηχανές, νά ἀσκήσει κάποια ἐπιρροή στό ποσοστό τοῦ κέρδους, αὐτό εἶναι δυνατό μόνο σέ 2 περιπτώσεις: 1) Ἐάν μέ τήν ἀλλαγὴ στή σχέση αὐτή μεταβληθεῖ τό ἀπόλυτο μέγεθος τοῦ σ. 2) Ἐάν στή σχέση τῶν συστατικῶν μερῶν τοῦ σ μεταβληθεῖ τό μέγεθος τοῦ μ. Θά ἔπρεπε ἐδῶ νά προκύψουν ὀργανικές ἀλλαγές στήν ἴδια τήν παραγωγή καί ὄχι ἡ ἀπλή ταυτολογία, ὅτι ἂν ἓνα καθορισμένο μέρος τοῦ σ ἀποτελεῖ ἓνα μικρότερο μέρος τοῦ συνολικοῦ σ, τό ἄλλο μέρος θά πρέπει ν' ἀποτελεῖ ἓνα μεγαλύτερο μέρος του.

Στόν πραγματικό ἰσολογισμό ἑνός ἄγγλου παχτωτῆ οἱ μισθοί = 1.690 λ., τά λιπάσματα = 686, ὁ σπόρος = 150, τό γένημα γιά τά ζῶα = 100 λ. Ἐτσι γιά τήν «πρῶτη ὕλη» διέθεσε πάνω ἀπό τό μισό τοῦ ποσοῦ γιά τούς μισθούς (βλ. Newman, F.W. "Lectures on Political Economy", London, 1851, p. 166).

«Στή (βελγική) Φλάνδρα σ' αὐτές τίς περιοχές τό λίπασμα καί τό χόρτο εἰσάγονται ἀπό τήν Ὁλλανδία» (γιά τήν καλλιέργεια τοῦ λιναριοῦ κλπ. Ἐντίθετα ἐξάγουν λινάρι, λιναρόσπορο κλπ.). «Τά σκουπίδια στίς ὀλλανδικές πόλεις ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ἐμπορίου καί πουλοῦνται τακτικά σέ ὑψηλές τιμές στό Βέλγιο. Περίπου 20 μίλια ἀπό τήν Ἀμβέρσα κατά μήκος τοῦ ποταμοῦ Σέλντε, μπορεῖ νά δεῖ κανεῖς δοχεῖα γιά τό λίπασμα πού εἰσάγεται ἀπό τήν Ὁλλανδία. Τό ἐμπόριο διεξάγεται ἀπό μιά καπιταλιστική ἐταιρία μέ ὀλλανδικά πλοῖα». (Μπανφήλντ) [5].

Ἐτσι ἀκόμα καί τό λίπασμα, ἡ κοινή κοπριά, ἔγινε εἶδος ἐμπορίου

καί τώρα ἀκόμα καί τό ἀλεύρι ἀπό κόκκαλα, τό γκουανό, ἡ ποτάσσα κλπ. Δέν εἶναι μόνο ἡ τυπική ἀλλαγὴ στήν παραγωγὴ ὁ λόγος πού κάνει τό στοιχείο τῆς παραγωγῆς νά ἐκτιμᾶται σέ χρήμα. Γιά παραγωγικούς λόγους εἰσάγονται στό ἔδαφος νέες οὐσίες, ἐνῶ πουλιῶνται οἱ παλιές του οὐσίες. Καί ἐδῶ δέν πρόκειται γιά μιὰ ἀπλή τυπική διαφορὰ ἀνάμεσα στόν κεφαλαιοκρατικό καί στόν προηγούμενο τρόπο παραγωγῆς. Τό ἴδιο τό σπορεμπόριο ἀπόκτησε μεγάλη σημασία στό μέτρο πού κατανοοῦσαν τή σημασία τῆς ἀμειψισποράς. Θά ἦταν λοιπόν γελοῖο ἂν λέγαμε γιά τήν καθεαυτοῦ γεωργία ὅτι δέν μπαίνει σ' αὐτήν κανενός εἶδους «πρώτη ὕλη» — καί μάλιστα πρώτη ὕλη μέ τή μορφή ἐμπορεύματος — εἴτε γιατί τήν ἀναπαράγει ἡ ἴδια εἴτε γιατί τήν ἀγοράζει σάν ἐμπόρευμα, τήν προμηθεύεται ἀπ' ἔξω. Θά ἦταν ἐπίσης γελοῖο ἂν λέγαμε ὅτι γιά τόν μηχανουργό πού κατασκευάζει μηχανές [449] ἡ μηχανή πού χρησιμοποιεῖ ὁ ἴδιος δέν μπαίνει στό κεφάλαιό του σάν ἀξιακό μέγεθος.

Ἐνας γερμανός ἀγρότης πού χρόνο μέ τό χρόνο παράγει ὁ ἴδιος τά στοιχεῖα τῆς παραγωγῆς του, σπόρο, λιπάσματα κλπ. καί πού ἕνα μέρος τῶν σιτηρῶν πού παράγει τό καταναλώνει ὁ ἴδιος μαζί μέ τήν οἰκογένειά του, ξοδεύει χρήματα (γιά τήν ἴδια τήν παραγωγὴ) μόνο γιά τά λίγα καλλιεργητικά ἐργαλεῖα καί γιά μισθούς. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἀξία ὅλων τῶν ἐξόδων του εἶναι 100 [καί ὅτι ἀπό αὐτά τά μισά πρέπει νά τά πληρώσει μέ χρήμα]. Τό μισό τοῦ προϊόντος τό καταναλώνει σέ εἶδος (ἐξοδα παραγωγῆς). Τό ἄλλο μισό τό πουλάει καί εἰσπράττει ἄς πούμε 100. Στήν περίπτωση αὐτή τό ἀκαθάριστο εἰσόδημά του = 100. Καί ἂν [τό καθαρό εἰσόδημά του σέ χρήμα]* τό ὑπολογίσει μέ βάση τό κεφάλαιό του πού εἶναι 50, τότε ἔχουμε 100% [κέρδος]. Ἄν τώρα τό $\frac{1}{3}$ ἀπό τό 50 [πού τό ἔχει εἰσπράξει σάν κέρδος]* φύγει μέ τήν πληρωμὴ τῆς γαιοπροσόδου καί ἕνα δεύτερο $\frac{1}{3}$ γιά τήν πληρωμὴ τῶν φόρων (τά δύο μαζί = $33\frac{1}{3}$) τότε τοῦ μένουν μόνο $16\frac{2}{3}$ πού μέ βάση τό 50 = $33\frac{1}{3}$ %. Στήν πραγματικότητα ὅμως ἔχει εἰσπράξει μόνο $16\frac{2}{3}$ % [μέ βάση τά 100 πού ξόδεψε]. Ὁ ἀγρότης ἔχει ἀπλούστατα κάνει λάθος στό λογαριασμό καί ἐξαπάτησε τόν ἑαυτό του. Τέτιου εἶδους λάθη λογαριασμοῦ δέν γίνονται ἀπό ἕναν καπιταλιστή παχτωτή.

Στό ἐνοικιαστήριο (λ.χ. στήν ἐπαρχία Μπέρυ) ὁ Mathieu de Dombasle, «Annales agricoles» κλπ., Paris 1828 (4η ἐκδόση), λέει:

* Οἱ λέξεις πού βρίσκονται μέσα σέ ἀγκύλες ὑπάρχουν μόνο στή ρωσική ἐκδόση. — Σημ. μετ.

«Ὁ γαιοκτήμονας προσφέρει τή γῆ, τά κτίρια καί συνήθως ὅλα ἢ ἓνα μέρος τῶν ζώων καί τά ἀπαραίτητα γιά τήν καλλιέργεια ἐργαλεία. Ὁ ἐνοικιαστής ἀπό τήν πλευρά του προσφέρει τήν ἐργασία του καί σχεδόν τίποτα ἄλλο. Τά προϊόντα τῆς γῆς μοιράζονται σέ δύο ἴσα μέρη» (σελ. 301). «Οἱ μισακάριδες εἶναι κατά κανόνα ἄνθρωποι βουτηγμένοι στήν ἀθλιότητα» (σελ. 302). «Ἄν ὁ μισακάρης, ξοδεύοντας 1.000 φράγκα, πετύχει μιά αὐξηση τοῦ ἀκαθάριστου προϊόντος σέ 1.500 φρ. (δηλαδή 500 φρ. ἀκαθάριστο κέρδος), ὀφείλει τό ἀκαθάριστο αὐτό προϊόν νά τό μοιράσει ἐξίσου μέ τόν γαιοκτήμονα, ἀφαιρεῖ δηλ. ἀπ' αὐτό 750 καί χάνει ἔτσι 250 φρ. ἀπό τά ἐξοδά του» (σελ. 304). «Στό παλιό σύστημα καλλιέργειας τά ἐξοδα ἢ τό κόστος τῆς παραγωγῆς ἀφαιροῦνταν σχεδόν ἀποκλειστικά σέ εἶδος ἀπό τά ἴδια τά προϊόντα γιά τήν διατροφή τῶν ζώων, γιά τήν κατανάλωση τοῦ καλλιεργητῆ τῆς γῆς καί τῆς οἰκογένειάς του. Δέν ξοδεύονταν σχεδόν καθόλου μετρητό χρῆμα. Αὐτό τό περιστατικό μόνο ἦταν ὁ λόγος πού δημιούργησε τή σκέψη ὅτι ὁ γαιοκτήμονας καί ὁ παχτωτής μπορούσαν νά μοιράζονται μεταξύ τους ὅλο ἐκεῖνο τό προϊόν τῆς σοδιάς πού δέν ἔχει καταναλωθεῖ στή διάρκεια τῆς παραγωγῆς. Αὐτό τό προτεσές ὅμως εἶναι ἐφαρμοσμένο στήν ἀγροτική οἰκονομία μόνο μ' αὐτό τόν τρόπο, δηλαδή στήν *κακομοιριασμένη ἀγροτική οἰκονομία*. Μόλις ὅμως θελήσει κανεῖς νά ἐφαρμόσει μιά βελτίωση στή γεωργία, παρατηρεῖ ὅτι αὐτό εἶναι δυνατό μόνο μέ κάποιες προκαταβολές, τό ποσό τῶν ὁποίων ὀφείλει νά τό ἀφαιρέσει ἀπό τό ἀκαθάριστο προϊόν, γιά νά μπορεῖ νά τίς χρησιμοποιήσῃ γιά τήν παραγωγή τοῦ ἐπόμενου ἔτους. Γι' αὐτό κάθε μοίρασμα τοῦ ἀκαθάριστου προϊόντος ἀνάμεσα στόν γαιοκτήμονα καί στόν παχτωτή γίνεται ἓνα ἀνυπέρβλητο ἐμπόδιο ὁποιασδήποτε βελτίωσης» (σελ. 307).

[3. Ἀξία καί μέση τιμή^[6] στήν ἀγροτική οἰκονομία. Ἀπόλυτη πρόσοδος]

[α) Ἐξίσωση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους στή βιομηχανία]

Ὁ κύριος Ροντμπέρτους φαίνεται πώς τή ρύθμιση μέ τό συναγωνισμό ἑνός κανονικοῦ κέρδους ἢ μέσου κέρδους ἢ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους τή φαντάζεται γενικά ἔτσι: ὅτι ὁ συναγωνισμός ἀνάγει τά ἐμπορεύματα στίς πραγματικές τους ἀξίες, ὅτι δηλαδή ρυθμίζει τίς σχέσεις τῶν τιμῶν τους ἔτσι, πού παρασταίνονται σέ χρῆμα, ἢ σέ ὁποιοδήποτε ἄλλο μέτρο τῆς ἀξίας, οἱ ἀμοιβαῖες ποσότητες τοῦ χρόνου ἐργασίας, οἱ ὁποῖες ἔχουν ὑλοποιηθεῖ στά διάφορα ἐμπορεύματα. Αὐτό φυσικά δέν γίνεται μέ τό ὅτι ἡ τιμή ἑνός ἐμπορεύματος κάποτε σέ μιά ὁποιαδήποτε στιγμή εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία του ἢ ὅτι πρέπει νά εἶναι ἴση μ' αὐτήν. [Κατά τόν Ροντμπέρτους αὐτό γίνεται ὡς ἐξῆς:] Λογούχαρη, ἡ τιμή τοῦ ἐμπορεύματος Α ἀνεβαίνει πάνω ἀπό τήν ἀξία του,

καί μάλιστα ἔτσι πού γιά ἓνα χρονικό διάστημα στεριώνει σ' αὐτό τό ὑψηλό επίπεδο ἢ ὅτι διαρκῶς ἀνεβαίνει. Τό κέρδος τοῦ Α ἀνεβαίνει ἔτσι πάνω ἀπό τό μέσο κέρδος, γιατί ἰδιοποιεῖται ὄχι μόνο τόν δικό του «ἀπλήρωτο» χρόνο ἐργασίας, ἀλλά γιατί ἰδιοποιεῖται καί ἓνα μέρος τοῦ ἀπλήρωτου χρόνου ἐργασίας, πού ἔχουν «παραγάγει» ἄλλοι καπιταλιστές. Αὐτό πρέπει ν' ἀντισταθμιστεῖ μέ τήν πτώση τοῦ κέρδους — μέ ἀμετάβλητη τή χρηματική τιμή τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων — στή μιά ἢ στήν ἄλλη σφαῖρα παραγωγῆς. Ἐάν τό ἐμπόρευμα ἔμπαινε σάν γενικό μέσο συντήρησης στήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν, τότε θά κατέβαζε τό ποσοστό τοῦ κέρδους σ' ὅλους τούς ἄλλους κλάδους. Ἐάν μπεῖ σάν μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, τότε θά κατεβάσει τό ποσοστό τοῦ κέρδους σέ κείνες τίς σφαῖρες παραγωγῆς, στίς ὁποῖες ἀποτελεῖ ἓνα στοιχείο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου.

Ἡ τελευταία δυνατή περίπτωση θά ἦταν ἡ περίπτωση, στήν ὁποία τό ἐμπόρευμα αὐτό δέν μπαίνει σάν στοιχείο σέ ἓνα ὁποιοδήποτε σταθερό κεφάλαιο, οὔτε ἀποτελεῖ ἓνα ἀναγκαῖο μέσο συντήρησης τῶν ἐργατῶν (ἐπειδή τά ἐμπορεύματα πού ὁ ἐργάτης μπορεῖ ἢ ὄχι ν' ἀγοράσει κατὰ τήν ἐπιθυμία του, τά καταναλώνει γενικά σάν καταναλωτής καί ὄχι σάν ἐργάτης), ἀλλά ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος κατανάλωσης, ἓνα ἀντικείμενο τῆς ἀτομικῆς κατανάλωσης γενικά. Ἐάν τό ἐμπόρευμα αὐτό ἔμπαινε σάν εἶδος κατανάλωσης στήν κατανάλωση τοῦ ἴδιου τοῦ βιομήχανου καπιταλιστῆ, τότε ἡ ἀνατίμησή του δέν θά ἔθιγε μέ κανένα τρόπο τό σύνολο τῆς ὑπεραξίας ἢ τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Ἐάν ὅμως ὁ καπιταλιστής θά ἤθελε νά διατηρήσει τό προηγούμενο επίπεδο κατανάλωσής του, τότε τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κέρδους (τῆς ὑπεραξίας), πού τό χρησιμοποιεῖ γιά ἀτομική κατανάλωση, θά ἀνέβαινε σέ σχέση μέ τό μέρος ἐκεῖνο, πού τό χρησιμοποιεῖ γιά βιομηχανική ἀναπαραγωγή. Αὐτό λοιπόν τό δεύτερο μέρος θά μίκραινε. Ἐτσι ἡ μάζα τοῦ κέρδους σέ μιάν ὀρισμένη χρονική περίοδο (πού καθορίζεται ἐπίσης καί ἀπό τήν ἀναπαραγωγή) θά ἐλαττωνόταν στό Β, Γ κλπ. ἐξαιτίας τῆς αὔξησης τῶν τιμῶν στό Α ἢ τῆς αὔξησης τοῦ κέρδους πάνω ἀπό τό μέσο ποσοστό του στό Α. Ἐάν τό εἶδος Α ἔμπαινε ἀποκλειστικά στήν κατανάλωση ὄχι βιομηχανῶν καπιταλιστῶν τότε — σέ σύγκριση μέ αὐτό πού γινόταν προηγούμενα — θά καταναλωνόταν περισσότερο ἐμπόρευμα Α ἀπό ἐμπορεύματα Β, Γ κλπ. Θά ἔπεφτε ἡ ζήτηση γιά τά ἐμπορεύματα Β, Γ κλπ. Ἡ τιμή τους θά ἔπεφτε, καί στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἀνοδος τῆς τιμῆς τοῦ Α ἢ ἡ αὔξηση τοῦ κέρδους τοῦ Α πάνω ἀπό τό μέσο ποσοστό θά προκαλοῦσε ἔτσι μιὰ πτώση τοῦ κέρδους κάτω ἀπό τό μέσο ὄρο στό Β, Γ κλπ. (σέ διάκριση ἀπό τίς ὡς τώρα περιπτώσεις στίς

όποιες έμεναν [450] αμετάβλητες οί χρηματικές τιμές τών Β, Γ κλπ.), πράγμα πού θά συμπιέζε τις χρηματικές τιμές του Β, Γ κλπ. Κεφάλαια του Β, Γ κλπ., όπου τό ποσοστό του κέρδους έπεσε κάτω από τό συνηθισμένο επίπεδο, θά έφευγαν από τή δική τους σφαίρα παραγωγής καί θά μετανάστευαν στή σφαίρα παραγωγής Α. Ίδίως, όμως, αυτό θά γινόταν μέ ένα μέρος του κεφαλαίου πού εμφανίζεται διαρκώς καινούργιο στήν αγορά καί πού φυσικά θά κατευθυνόταν κυρίως στήν πιό επικερδή σφαίρα Α. Τό αποτέλεσμα θά ήταν ύστερα από λίγο καιρό νά πέσει ή τιμή του έμπορεύματος Α κάτω από τήν αξία του καί νά έξακολουθει νά πέφτει για ένα μεγαλύτερο ή μικρότερο χρονικό διάστημα, ως πού θά ξανάρχιζε πάλι ή αντίστροφη κίνηση. Στίς σφαίρες Β, Γ κλπ. θά συνέβαινε τό αντίστροφο φαινόμενο, ένμέρει λόγω τής μειωμένης προσφοράς τών ειδών Β, Γ κλπ., έπειδή είχε μεταναστεύσει κεφάλαιο, δηλαδή ένμέρει λόγω τής οργανικής αλλαγής πού συντελείται στίς σφαίρες αυτές, ένμέρει όμως λόγω τών αλλαγών πού είχαν συντελεστεί στή σφαίρα Α καί πού τώρα επίδρουν σέ αντίστροφη κατεύθυνση στίς σφαίρες Β, Γ κλπ.

“Ας σημειώσουμε ανάμεσα στ’ άλλα: “Οτι είναι δυνατό στήν κίνηση, πού μόλις περιγράψαμε, οί χρηματικές τιμές του Β, Γ κλπ. (τήν αξία του χρήματος τήν προυποθέτουμε σταθερή) νά μή φτάνουν ποτέ πιά τό παλιό τους ύψος, παρ’ όλο πού οί χρηματικές τιμές τών Β, Γ κλπ. ανεβαίνουν πάνω από τήν αξία τών έμπορευμάτων Β, Γ κλπ., έπομένως καί τό ποσοστό του κέρδους στά Β, Γ κλπ. ανεβαίνει πάνω από τό γενικό ποσοστό του κέρδους. Οί βελτιώσεις, οί έφευρέσεις, ή μεγαλύτερη οίκονομία στά μέσα παραγωγής κλπ. εφαρμόζονται όχι σέ περιόδους πού οί τιμές ανεβαίνουν πάνω από τό μέσο επίπεδό τους, αλλά όταν πέφτουν κάτω από τό μέσο επίπεδό τους, όταν δηλαδή τό κέρδος πέφτει κάτω από τό συνηθισμένο ποσοστό του. Μπορεί έπομένως κατά τήν περίοδο τής πτώσης τών τιμών του Β, Γ κλπ. ή πραγματική τους αξία νά πέσει ή νά μειωθεί τό κατώτατο όριο του χρόνου εργασίας πού απαιτείται για τήν παραγωγή αυτών τών έμπορευμάτων. Στήν περίπτωση αυτή μπορεί τό έμπόρευμα νά ξαναποκτήσει τήν παλιά του χρηματική τιμή μόνο, αν ή άνοδος τής τιμής του πάνω από τήν αξία του είναι ίση μέ τή διαφορά ανάμεσα στήν τιμή, πού εκφράζει τήν καινούργια του αξία, καί στήν τιμή πού εξέφραζε τήν ανώτερη παλιά αξία του. Στήν περίπτωση αυτή ή τιμή του έμπορεύματος θά είχε αλλάξει τήν αξία του μέσω τής επίδρασής της στήν προσφορά — στό κόστος παραγωγής.

Τό αποτέλεσμα όμως τής πιό πάνω κίνησης είναι ότι: “Αν πάρουμε

τό μέσο επίπεδο τῶν αὐξήσεων καί τῶν μειώσεων τῆς τιμῆς τοῦ ἐμπορεύματος πάνω ἢ κάτω ἀπό τήν ἀξία του ἢ τήν περίοδο τῆς ἐξίσωσης τῶν αὐξήσεων καί τῶν μειώσεων — περίοδες πού σταθερά ἐπαναλαμβάνονται — τότε ἡ μέση τιμή εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία, ἐπομένως καί τό μέσο κέρδος μιᾶς καθορισμένης σφαίρας παραγωγῆς εἶναι ἴσο μέ τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Καί αὐτό γιατί, παρ' ὄλο πού στή σφαῖρα αὐτή μέ τήν ἀνοδο ἢ τήν πτώση τῶν τιμῶν — ἢ ἀκόμα μέ τήν αὐξηση ἢ τή μείωση τῶν ἐξόδων παραγωγῆς καί μέ ἀμετάβλητη τήν τιμή — τό κέρδος ἀνέβαινε ἢ ἔπεφτε πάνω ἢ κάτω ἀπό τό παλιό ποσοστό του, στό μέσο ὄρο τῆς περιόδου αὐτῆς τό ἐμπόρευμα πουλήθηκε στήν ἀξία του: ἐπομένως τό κέρδος πού ἔχει ἐπιτευχθεῖ εἶναι ἴσο μέ τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Αὐτή εἶναι ἡ ἀντίληψη τοῦ Α. Σμίθ, καί ἀκόμα περισσότερο τοῦ Ρικάρντο, μιά καί ὁ τελευταῖος ἐμμένει πιο σταθερά στήν πραγματική ἔννοια τῆς ἀξίας. Ἀπό αὐτούς τήν παίρνει καί ὁ Ροντμπερτους. Καί μολαταῦτα, ἡ ἀντίληψη αὐτή εἶναι λαθεμένη.

Ποιό εἶναι τό ἀποτέλεσμα τοῦ συναγωνισμοῦ τῶν κεφαλαίων; Ἡ μέση τιμή τῶν ἐμπορευμάτων στή διάρκεια μιᾶς ἀπό τίς περίοδες τῆς ἐξίσωσης εἶναι τέτια πού οἱ τιμές αὐτές σ' ὄλες τίς σφαῖρες παραγωγῆς ἀποφέρουν στούς ἐμπορευματοπαραγωγούς τό ἴδιο ποσοστό κέρδους, λ.χ. 10%. Τί σημαίνει αὐτό παραπέρα; Ὅτι ἡ τιμή τοῦ κάθε ἐμπορεύματος βρῖσκεται κατά τό $\frac{1}{10}$ πάνω ἀπό τήν τιμή τῶν ἐξόδων παραγωγῆς του, πάνω ἀπό τά ἐξοδα πού ἔκανε ὁ καπιταλιστής, γιά νά τό παραγάγει. Ἐκφρασμένο γενικά, αὐτό σημαίνει ὅτι κεφάλαια ἴσου μεγέθους ἀποφέρουν ἴσα κέρδη, ὅτι ἡ τιμή τοῦ κάθε ἐμπορεύματος εἶναι κατά τό $\frac{1}{10}$ ἀνώτερη ἀπό τήν τιμή τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει προκαταβληθεῖ, καταναλωθεῖ ἢ πού ἐκπροσωπεῖται σ' αὐτό. Ἐλα ὅμως πού εἶναι πέρα γιά πέρα λαθεμένο ὅτι στίς διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς τά κεφάλαια ἴσου μεγέθους παράγουν ἀνάλογα μέ τό μέγεθος τους τήν ἴδια ὑπεραξία {ἐδῶ παραβλέπουμε ἐντελῶς τήν περίπτωση πού ἕνας καπιταλιστής θάζει τούς ἐργάτες καί δουλεύουν περισσότερο ἀπό τοῦ ἄλλου, ἀλλά ὑποθέτουμε ὅτι ἡ ἀπόλυτη ἐργάσιμη ἡμέρα εἶναι ἴση σ' ὄλες τίς σφαῖρες παραγωγῆς. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στίς ἀπόλυτες ἐργάσιμες ἡμέρες ἀπό μέρα σέ μέρα ἐξισώνεται ἐνμέρει μέ τήν ἐντατικότητα τῆς ἐργασίας κλπ., ἐνμέρει οἱ διαφορές παρασταίνουν μόνο αὐθαίρετα ὑπερκέρδη, ἐξαιρέσεις κλπ.}, αὐτό ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού προϋποτίθεται ὅτι ἡ ἀπόλυτη ἐργάσιμη ἡμέρα εἶναι ἴση σ' ὄλες τίς σφαῖρες, δηλαδή ὅταν προϋποτίθεται δοσμένο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας.

Μέ ἴσο τό μέγεθος τῶν κεφαλαίων — σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσῆ

μας — ή μάζα τής ύπεραξίας πού παράγουν αυτά τά κεφάλαια είναι διαφορετική, πρώτα, ανάλογα μέ τά όργανικά συστατικά τους μέρη, δηλ. τοῦ μεταβλητοῦ καί τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, δεύτερο, ανάλογα μέ τό χρόνο κυκλοφορίας τους στό μέτρο πού ό χρόνος αὐτός καθορίζεται από τή σχέση τοῦ πάγιου καί τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου, καί πάλι από τίς διάφορες περιόδους ἀναπαραγωγῆς τῶν διαφόρων εἰδῶν πάγιου κεφαλαίου, τρίτο από τή σχέση τής διάρκειας τής καθεαυτοῦ περιόδου παραγωγῆς σέ διάκριση ἀπό τή διάρκεια τοῦ ἴδιου τοῦ ἐργάσιμου χρόνου^[7], πράγμα πού προϋποθέτει ἐπίσης μιάν οὐσιαστική διαφορά στή σχέση ἀνάμεσα στήν περίοδο παραγωγῆς καί στήν περίοδο κυκλοφορίας (Ἡ ἴδια ή σχέση πού ἀναφέρθηκε πρώτη, ή σχέση ἀνάμεσα στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο, μπορεί νά προέρχεται ἀπό πολύ διαφορετικές αἰτίες, λ.χ. μπορεί νά εἶναι μόνο τυπική, ἔτσι πού ή πρώτη ὕλη πού ἐπεξεργάζονται στή μιά σφαῖρα νά εἶναι ἀκριβότερη ἀπό τήν πρώτη ὕλη πού ἐπεξεργάζονται στήν ἄλλη σφαῖρα, ή μπορεί νά προέρχεται ἀπό τή διαφορετική παραγωγικότητα τής ἐργασίας κλπ.).

Ἄν λοιπόν τά ἐμπορεύματα εἶχαν πωληθεῖ στήν ἀξία τους ἢ ἂν οἱ μέσες τιμές τῶν ἐμπορευμάτων ἦταν ἴσες μέ τίς ἀξίες τους, τότε θά ἔπρεπε νά εἶναι πέρα γιά πέρα διαφορετικό τό ποσοστό τοῦ κέρδους στίς διάφορες σφαῖρες. Θά ἦταν στή μιά περίπτωση 50, σέ ἄλλες περιπτώσεις 40, 30, 20, 10 κλπ. Ἄν πάρουμε τή συνολική μάζα τῶν ἐμπορευμάτων μιᾶς σφαῖρας παραγωγῆς, λ.χ. τής σφαῖρας Α, στή διάρκεια ἐνός ἔτους, τότε ή ἀξία της θά ἦταν ἴση μέ τό κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβληθεῖ σ' αὐτήν + τήν ἀπλήρωτη δουλιὰ πού περιέχεται σ' αὐτήν. Τό ἴδιο καί στίς σφαῖρες Β καί Γ. Ἐπειδή ὅμως εἶναι διαφορετική ή μάζα τής ἀπλήρωτης δουλιᾶς πού περιέχεται στά ἐμπορεύματα τής Α, Β, Γ, λ.χ. στήν Α εἶναι μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι στή Β, καί στή Β μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι στή Γ, τά ἐμπορεύματα τής Α θά ἀπόφεραν ἴσως 3 μάρκα (= ὑπεραξία) στους παραγωγούς τους, τά ἐμπορεύματα Β 2 μάρκα καί τά ἐμπορεύματα Γ ἓνα μάρκο. Καί ἐπειδή τό ποσοστό τοῦ κέρδους καθορίζεται ἀπό τή σχέση τής ὑπεραξίας πρὸς τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, καί ἐπειδή ἀκόμα, σύμφωνα μέ τήν προυπόθεσή μας, τό κεφάλαιο αὐτό εἶναι ἴσο στίς σφαῖρες Α, Β, Γ κλπ., ἔτσι [451], ἂν μέ τό Κ συμβολίσουμε τό προκαταβλημένο κεφάλαιο καί μέ τό μ τά μάρκα, τά διάφορα ποσοστά κέρδους θά ἦταν $= \frac{3\mu}{K}$ γιά τή σφαῖρα Α, $\frac{2\mu}{K}$ γιά τή Β καί $\frac{1\mu}{K}$ γιά τή Γ. Ὁ συναγωνισμός ἀνάμεσα στά κε-

φάλαια μπορεί μόνο να εξισώσει τα ποσοστά του κέρδους, καθορίζοντας λ.χ. στην περίπτωση που αναφέραμε ίσα τα ποσοστά του κέρδους στις σφαίρες Α, Β και Γ: $\frac{2\mu}{K}$, $\frac{2\mu}{K}$, $\frac{2\mu}{K}$. Ο Α θα πουλούσε τό εμπόρευσμά του, κατά 1 μ πιο φτηνά και ο Γ κατά 1 μ πιο ακριβά από την αξία του. Η μέση τιμή θα ήταν στη σφαίρα Α κάτω και στη σφαίρα Γ πάνω από την αξία των εμπορευμάτων Α και Γ.

Όπως δείχνει η περίπτωση Β, μπορεί βέβαια να συμβεί να συμπέσουν η μέση τιμή και η αξία ενός εμπορεύματος. Αυτό γίνεται στην περίπτωση, που η υπεραξία που παράγεται στην ίδια τη σφαίρα Β είναι ίση με τό μέσο κέρδος, δηλαδή στη σφαίρα αυτή τα διάφορα μέρη του κεφαλαίου σχετίζονται μεταξύ τους έτσι, όπως σχετίζονται, αν φανταστούμε τό συνολικό άθροισμα των κεφαλαίων, τό κεφάλαιο ολόκληρης τής τάξης των κεφαλαιοκρατών, σαν ένα μέγεθος, πάνω στη βάση του οποίου υπολογίζεται η συνολική υπεραξία, ανεξάρτητα από τό σε ποιά από τίς σφαίρες του συνολικού κεφαλαίου έχει παραχθεί. Σ' αυτό τό συνολικό κεφάλαιο εξισώνονται οί χρόνοι κυκλοφορίας κλπ. Αυτό τό συνολικό κεφάλαιο υπολογίζεται λ.χ. ότι έχει κυκλοφορήσει μέσα σ' ένα χρόνο κλπ. Στην περίπτωση αυτή πράγματι τό κάθε κομμάτι αυτού του συνολικού κεφαλαίου θα συμμετείχε ανάλογα με τό μέγεθος του στη συνολική υπεραξία και θα έπαιρνε ένα αντίστοιχο μέρος της. Και επειδή τό κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο θα έπρεπε να θεωρείται σαν μέτοχος (shareholder) αυτού του συνολικού κεφαλαίου, θα ήταν σωστό τό γεγονός ότι πρώτον τό ποσοστό του κέρδους γι' αυτό τό ξεχωριστό κεφάλαιο θα είναι τό ίδιο, όπως και για κάθε άλλο μέρος του κεφαλαίου, γιατί ίσα σε μέγεθος κεφάλαια αποφέρουν ίσα σε μέγεθος κέρδη, και δεύτερο, πράγμα που προκύπτει μόνο του από τό πρώτο, ότι η μάζα του κέρδους εξαρτιέται από τό μέγεθος του κεφαλαίου, από τόν αριθμό των μεριδίων σ' αυτό τό συνολικό κεφάλαιο, που ανήκουν στον κεφαλαιοκράτη. Ο συναγωνισμός των κεφαλαίων έχει τήν τάση να μεταχειρίζεται κάθε κεφάλαιο σαν ένα κομμάτι του συνολικού κεφαλαίου και επομένως να ρυθμίζει ανάλογα τή συμμετοχή του στην υπεραξία, επομένως και στό κέρδος. Αυτό τό πετυχαίνει λίγο-πολύ ο συναγωνισμός με τίς εξισώσεις του. (Έδω δέν εξετάζουμε τίς αιτίες, γιατί σε μερικές σφαίρες σκοντάφτει αυτό σε ιδιαίτερα εμπόδια). Αυτό όμως, για να μιλήσουμε απλά, σημαίνει μόνο ότι οί καπιταλιστές προσπαθούν (αυτή η προσπάθεια όμως είναι ο συναγωνισμός) τήν ποσότητα τής απλήρωτης δουλιάς, που εκθλίβουν από τήν εργατική τάξη — ή τά προϊόντα αυτής τής ποσότητας τής εργασίας — να τά μοιράσουν

μεταξύ τους, ὄχι στήν ἀναλογία, πού ἓνα ξεχωριστό κεφάλαιο παράγει ἄμεσα ὑπερεργασία, ἀλλά στήν ἀναλογία πρῶτον πού αὐτό τό ξεχωριστό κεφάλαιο ἀποτελεῖ μέρος τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου, δεύτερο στήν ἀναλογία πού τό ἴδιο τό συνολικό κεφάλαιο παράγει ὑπερεργασία. Οἱ καπιταλιστές μοιράζονται ἀδελφικά-ἐχθρικά τή λεία τῆς ἰδιοποιημένης ξένης ἐργασίας, ἔτσι πού κατά μέσο ὄρο ὁ ἓνας ἰδιοποιεῖται τόση ἀπλήρωτη δουλιά, ὅση καί ὁ ἄλλος^[8].

Αὐτή τήν ἐξίσωση τήν πραγματοποιεῖ ὁ συναγωνισμός μέ τή ρύθμιση τῶν μέσων τιμῶν. Σ' αὐτές τίς ἴδιες μέσες τιμές, ὅμως, τό ἐμπόρευμα ἀνεβαίνει πάνω ἀπό τήν ἀξία του ἢ κατεβαίνει κάτω ἀπό τήν ἀξία του, ἔτσι πού δέν ἀποφέρει μεγαλύτερο ποσοστό κέρδους ἀπό ἐκεῖνο πού ἀποφέρει κάθε ἄλλο ἐμπόρευμα. Ἐπομένως εἶναι λάθος νά λέμε ὅτι ὁ συναγωνισμός τῶν κεφαλαίων δημιουργεῖ ἔτσι ἓνα γενικό ποσοστό κέρδους, ὅτι τίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων τίς ἐξισώνει μέ τίς ἀξίες τους. Ἀντίθετα δημιουργεῖ τό γενικό ποσοστό κέρδους, μετατρέποντας τίς ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων σέ μέσες τιμές, στίς ὁποῖες ἓνα μέρος τῆς ὑπεραξίας ἐνός ἐμπορεύματος τό μεταδιβάξει σ' ἓνα ἄλλο ἐμπόρευμα κλπ. Ἡ ἀξία ἐνός ἐμπορεύματος εἶναι = μέ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού περιέχεται σ' αὐτό, τῆς πληρωμένης + τῆς ἀπλήρωτης ἐργασίας. Ἡ μέση τιμή ἐνός ἐμπορεύματος εἶναι = μέ τήν ποσότητα τῆς περιεχόμενης σ' αὐτό πληρωμένης ἐργασίας (ἀντικειμενοποιημένης ἢ ζωντανῆς) + ἓνα μέσο ποσοστό ἀπλήρωτης ἐργασίας, πού δέν ἐξαρτιέται ἀπό τό ἄν περιεχόταν ἢ ὄχι σ' αὐτή τήν ἔκταση στό ἴδιο τό ἐμπόρευμα ἢ ἄν στήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος περιεχόταν περισσότερη ἢ λιγότερη ἀπλήρωτη δουλιά.

[6] Διαμόρφωση τοῦ προβλήματος τῆς γαιοπροσόδου]

Εἶναι δυνατό — ἀφήνω τό ζήτημα αὐτό σάν ἀντικείμενο μιᾶς κατοπινῆς διερεύνησης, πού δέν ἀνήκει σέ τοῦτο τό βιβλίο — μερικές σφαῖρες παραγωγῆς νά ἐργάζονται κάτω ἀπό συνθήκες, πού ἐναντιώνονται στήν ἀναγωγή τῶν ἀξιῶν τους σέ μέσες τιμές μέ τήν πιο πάνω ἔννοια, πού δέν ἐπιτρέπουν στό συναγωνισμό αὐτή τή νίκη! Ἄν τά πράγματα ἦταν ἔτσι, λ.χ. μέ τήν γεωργική πρόσοδο ἢ μέ τήν πρόσοδο ἀπό τά ὄρυχεια (ὑπάρχουν πρόσοδες πού μποροῦν νά ἐξηγηθοῦν ἀποκλειστικά καί μόνο μέ τό μονοπώλιο, λ.χ. ἡ πρόσοδος ἀπό τό νερό στή Λομβαρδία καί σέ μερικές περιοχές τῆς Ἀσίας, ἐπίσης ἡ πρόσοδος κατοικίας στό βαθμό πού πρόκειται γιά πρόσοδο γαιοκτησίας), τό ἀποτέλεσμα θά ἦταν ὅτι, ἐνώ ἡ τιμή τοῦ προϊόντος ὅλων τῶν βιομηχανι-

κῶν κεφαλαίων ἀνυψώνεται ἢ καταβιβάζεται ὡς τό ἐπίπεδο τῆς μέσης τιμῆς, ἢ τιμή τοῦ προϊόντος τῆς γεωργίας θά ἦταν ἴση μέ τήν ἀξία του πού θά ξεπερνοῦσε τή μέση τιμή. Θά ὑπῆρχαν μήπως ἐδῶ ἐμπόδια πού θά συντελοῦσαν ὥστε μιά σφαῖρα παραγωγῆς νά ἰδιοποιόταν σάν ἰδιοκτησία της ἀπό τήν παραγμένη σ' αὐτήν ὑπεραξία περισσότερη ἀπό ἐκείνη πού θά ἔπρεπε νά ἰδιοποιηθεῖ, σύμφωνα μέ τούς νόμους τοῦ συναγωνισμοῦ, περισσότερη ἀπό τό πρσοστό τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει τοποθετηθεῖ σ' αὐτό τόν κλάδο τῆς βιομηχανίας;

"Ἄν ὑπάρχουν βιομηχανικά κεφάλαια τά ὅποια ὄχι προσωρινά, ἀλλά λόγω τῆς φύσης τῶν σφαιρῶν παραγωγῆς τους παράγουν 10 ἢ 20 ἢ 30% περισσότερη ὑπεραξία [452] ἀπ' ὅ,τι βιομηχανικά κεφάλαια ἴσου μεγέθους σέ ἄλλες σφαῖρες παραγωγῆς, ἄν, λέγω, θά ἦταν ἱκανά νά κρατήσουν παρά τό συναγωνισμό αὐτή τήν πρόσθετη ὑπεραξία καί νά ἐμποδίσουν νά μπεῖ στό γενικό λογαριασμό (κατανομή) πού καθορίζει τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, στήν περίπτωση αὐτή στίς σφαῖρες παραγωγῆς αὐτῶν τῶν κεφαλαίων θά ξεχώριζαν δύο παραληήπτες, ἕνας πού θά εἰσέπραττε τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, καί ἕνας ἄλλος πού θά εἰσέπραττε τό περίσσευμα, τό ὅποιο ἀνήκει ἀποκλειστικά σ' αὐτήν τή σφαῖρα. Θά μπορούσε ὁ κάθε καπιταλιστής νά πληρώνει, νά δίνει σ' αὐτόν τόν προνομιούχο τό περίσσευμα αὐτό, γιά νά μπορεῖ νά τοποθετήσῃ ἐδῶ τό κεφάλαιό του, καί θά κρατοῦσε γιά τόν ἑαυτό του τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, ὅπως κάθε ἄλλος καπιταλιστής, μέ τίς ἴδιες πιθανότητες ἐπιτυχίας. "Ἄν ἡ περίπτωση αὐτή συνέβαινε στή γεωργία κλπ. τότε ἡ διάσπαση τῆς ὑπεραξίας σέ κέρδος καί πρόσοδο δέν θά ἀποτελοῦσε ἐδῶ καθόλου ἔνδειξη ὅτι ἡ ἐργασία σ' αὐτήν εἶναι αὐτή καθεαυτή «παραγωγικότερη» (μέ τήν ἔννοια τῆς παραγωγῆς ὑπεραξίας) ἀπ' ὅ,τι στή βιομηχανία. Ἐπομένως δέν πρέπει ν' ἀποδόσουμε καμιά θαυματουργή δύναμη στή γῆ, πράγμα ἐξάλλου πού θά ἦταν αὐτό καθεαυτό γελοῖο, ἐπειδή ἀξία = ἐργασία, ἐπομένως ἡ ὑπεραξία εἶναι ἀδύνατο νά εἶναι = γῆ (παρ' ὅλο πού μιά σχετική ὑπεραξία μπορεῖ νά ὀφείλεται στή φυσική γονιμότητα τοῦ ἐδάφους, ὅμως σέ καμιά περίπτωση δέν θά μπορούσε νά ἔχει σάν συνέπεια μιάν ὑψηλότερη τιμή γιά τά προϊόντα τῆς γῆς. Μάλλον τό ἀντίθετο). Δέν θά ἔπρεπε ἐπίσης νά καταφύγω στή θεωρία τοῦ Ρικάρντο, πού αὐτή καθεαυτή συνδέεται δυσάρεστα μέ τή μαλθουσιανή βρωμιά, ὁδηγεῖ σέ λαθεμένα συμπεράσματα καί, εἰδικότερα, ἄν καί δέν ἀντιπαρατίθεται θεωρητικά στή δική μου διδασκαλία γιά τή σχετική ὑπεραξία, ὡστόσο πρακτικά τῆς ἀφαιρεῖ μεγάλο μέρος τῆς σημασίας της.

Ἡ οὐσία στό Ρικάρντο εἶναι ἡ ἐξῆς: Ἡ γαιοπρόσδος (δηλ. λ.χ.

στή γεωργία) εκεί, όπου — όπως προϋποθέτει ο Ρικάρντο — ή αγροτική οικονομία ασκείται με καπιταλιστικό τρόπο, εκεί όπου υπάρχει ένας παχτωτής, δέν μπορεί παρά νά είναι ένα περίσσευμα πάνω από τό γενικό κέρδος. Δέν έχει καμιά σημασία, αν αυτό πού παίρνει ο γαιοκτήμονας είναι ίσο μ' αυτή τήν πρόσοδο με τήν οικονομικο-αστική έννοια. Μπορεί νά είναι άπλή άφαιρέση από τόν μισθό εργασίας (βλέπε τήν 'Ιρλανδία) ή ένμέρει νά προέρχεται από τή συμπίεση του κέρδους του παχτωτή κάτω από τό μέσο επίπεδο του κέρδους. "Όλες αυτές οί πιθανότητες είναι άπολύτως χωρίς σημασία. Μιά ιδιαίτερη χαρακτηριστική μορφή τής υπεραξίας στό αστικό σύστημα είναι ή πρόσοδος, μόνο έφόσον αποτελεί πλεόνασμα πάνω από τό (γενικό) κέρδος.

Πώς όμως είναι αυτό δυνατό; Τό έμπορεύμα σιτάρι πουλιέται στην αξία του, όπως γίνεται και με κάθε άλλο έμπορεύμα, δηλαδή ανταλλάσσεται με άλλα έμπορεύματα ανάλογα με τό χρόνο εργασίας πού περιέχεται σ' αυτό. {Αυτή είναι ή πρώτη λαθεμένη προϋπόθεση πού κάνει κιόλας τεχνητά δυσκολότερο τό πρόβλημα. Τά έμπορεύματα ανταλλάσσονται στην αξία τους μόνο σαν έξαίρεση. Οί μέσες τιμές τους καθορίζονται διαφορετικά. Βλέπε πίο πάνω}. 'Ο παχτωτής, πού καλλιεργεί σιτάρι βγάξει τό ίδιο κέρδος πού βγάζουν όλοι οί άλλοι καπιταλιστές. Αυτό αποδείχνει ότι κι αυτός, όπως κι όλοι οί άλλοι, ιδιοποιείται τό χρόνο εργασίας πού δέν πλήρωσε στους εργάτες του. 'Από πού λοιπόν προέρχεται ή πρόσοδος; Πρέπει νά παρασταίνει χρόνο εργασίας. Γιατί λοιπόν στην αγροτική οικονομία πρέπει ή υπερεργασία νά διασπᾶται σε κέρδος και πρόσοδο, ενώ στην βιομηχανία είναι ίση μόνο με τό κέρδος; Και πώς είναι αυτό γενικά δυνατό, αν τό κέρδος στην αγροτική οικονομία είναι ίσο με τό κέρδος σε κάθε άλλη σφαίρα παραγωγής; {Οί σφαλερές αντιλήψεις του Ρικάρντο για τό κέρδος και τό άμεσο ανακάτωμά του με τήν υπεραξία είναι και εδώ επιζήμιες. Του δυσκολεύουν τό πρόβλημα}.

'Ο Ρικάρντο λύνει τή δυσκολία, υποθέτοντας κατ' αρχήν ότι δέν υπάρχει {και, πράγματι, αυτός είναι ο μοναδικός τρόπος για τήν κατ' αρχήν λύση μιᾶς δυσκολίας. Μόνο πού μπορεί νά γίνει με δύο τρόπους. Είτε, δείχνοντας ότι ή αντίφαση ένάντια στην αρχή είναι μία επίφαση, μία επίφαση πού προκύπτει από τήν ίδια τήν εξέλιξη του πράγματος. Είτε, όπως κάνει ο Ρικάρντο, πού άρνεϊται σ' ένα σημείο τή δυσκολία και παίρνει έπειτα τό σημείο αυτό, σαν άφετηρία από τήν όποία μπορούμε νά εξηγήσουμε τήν ύπαρξη τής δυσκολίας σ' ένα άλλο σημείο}.

'Ο Ρικάρντο υποθέτει ένα σημείο, στό όποιο τό κεφάλαιο του πα-

χτωτή, όπως και τό κεφάλαιο κάθε άλλου καπιταλιστή, αποφέρει μόνο κέρδος {τό φαντάζεται σαν ένα κεφάλαιο πού δέν πληρώνει πρόσοδο ή νοίκι για τή γή ή σαν ένα μέρος τής παχτωμένης γής πού δέν πληρώνει πρόσοδο, ή γενικά σαν ένα τοποθετημένο στη γή κεφάλαιο πού δέν πληρώνει πρόσοδο}. Αυτή ή προυπόθεση αποτελεί μάλιστα τό σημείο αφετηρίας και μπορεί νά εκφραστεί επίσης έτσι: Στην αρχή τό κεφάλαιο του παχτωτή πληρώνει μόνο κέρδος και καθόλου πρόσοδο {αν και αυτή ή ιστορικά λαθεμένη μορφή είναι χωρίς σημασία και μέ άλλους «νόμους» κοινούς για όλους τούς αστούς οικονομολόγους}. Δέν ξεχωρίζει από κάθε άλλο παραγωγικό κεφάλαιο. Η πρόσοδος έρχεται αργότερα μόνο επειδή αυξάνει ή ζήτηση σιταριού και επειδή, σέ διάκριση από τούς άλλους κλάδους παραγωγής, χρειάζεται νά προσφύγουν τώρα σέ «λιγότερο» γόνιμη γή. Από τήν άνοδο τών τιμών τών μέσων συντήρησης ύποφέρει ό παχτωτής (ό ύποτιθέμενος πρωταρχικός παχτωτής) όπως και κάθε άλλος βιομήχανος καπιταλιστής, εφόσον οφείλει επίσης νά πληρώσει περισσότερα στους εργάτες του. Κερδίζει όμως από τήν άνοδο τής τιμής του έμπορεύματός του πάνω από τήν αξία του, πρώτα εφόσον άλλα έμπορεύματα πού μπαίνουν στό σταθερό του κεφάλαιο, πέφτουν σχετικά σέ αξία έναντι του έμπορεύματός του και επομένως τά αγοράζει πιο φτηνά, δεύτερο, εφόσον τήν υπεραξία του τήν έχει στό ακριβότερο έμπόρευμα. Έτσι τό κέρδος αυτού του παχτωτή ανεβαίνει πάνω από τό μέσο ποσοστό του κέρδους, τό όποιο όμως έχει πέσει. Γι αυτό, ένας άλλος καπιταλιστής πάει στό χειρότερο κομμάτι γής αριθμ. II, πού μέ αυτό τό μικρότερο ποσοστό κέρδους μπορεί νά προσφέρει προϊόν στην τιμή του I, ίσως μάλιστα ακόμα και λίγο πιο φτηνά. Όπως και νά έχει τό πράγμα τώρα έχουμε πάλι [453] στό II τήν κανονική σχέση, ότι δηλ. ή υπεραξία ανάγεται μόνο σέ κέρδος. Έχουμε όμως εξηγήσει τήν πρόσοδο για τό I και μάλιστα μέ τό ότι ύπάρχει μιά διπλή τιμή παραγωγής, ή τιμή παραγωγής του II, πού είναι όμως ταυτόχρονα ή αγοραία τιμή του I. Γίνεται δηλαδή τό ίδιο πού γίνεται μέ τό εργοστασιακό έμπόρευμα, πού παράγεται κάτω από πιο ευνοϊκές συνθήκες και πού είναι ένα προσωρινό υπέρκέρδος. Η τιμή του σιταριού πού, εκτός από τό κέρδος περιέχει ακόμα και πρόσοδο, αποτελείται βέβαια επίσης μόνο από αντικειμενοποιημένη εργασία, είναι όμως ίση μέ τήν αξία του, όχι όμως ίση μέ τήν αξία πού περιέχεται σ' αυτό τό ίδιο, αλλά είναι ίση μέ τήν αξία του II. Γιατί είναι αδύνατο νά ύπάρχουν δυό αγοραίες τιμές. {Ένω ό Ρικάρντο εισάγει τόν παχτωτή II γιατί έπεσε τό ποσοστό του κέρδους, ό Στίρλινγκ τόν μπάζει, γιατί έπεσε ό μισθός εργασίας και δέν ανέβηκε εξαιτίας τών τιμών του σιτα-

ριού. Αὐτός ὁ πεσμένος μισθός ἐργασίας ἐπιτρέπει στὸν παχτωτή II νὰ καλλιεργήσει ἓνα κομμάτι γῆς ἀριθμ. II, μέ τό παλιό ποσοστό κέρδους, παρά τό γεγονός ὅτι ἡ γῆ εἶναι λιγότερο γόνιμη^[9]). Μιά καί ξεκαθαρίστηκε ἔτσι ἡ ὑπαρξη τῆς γαιοπροσόδου, τά ἄλλα προκύπτουν μέ εὐκολία. Ἡ διαφορὰ τῶν γαιοπροσόδων ἀνάλογα μέ τῆ διαφορετικῆ γονιμότητα κλπ. παραμένει φυσικά σωστή. Ἀπό τό τελευταῖο δέν συνάγεται ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο τό πέρασμα σέ διαρκῶς χειρότερη γῆ.

Αὐτή εἶναι λοιπόν ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο. Μιά καί ἡ ἀνυψωμένη τιμή τοῦ σιταριοῦ πού ἀποφέρει στὸν I ἓνα ὑπερκέρδος, στὸν II δέν ἀποφέρει οὔτε τό ἴδιο μέ προηγούμενα ποσοστό κέρδους, ἀλλά ἓνα μικρότερο ποσοστό, εἶναι φανερό ὅτι τό προϊόν ἀριθμ. II περιέχει περισσότερη ἀξία ἀπό τό προϊόν ἀριθμ. I, ἢ ὅτι εἶναι προϊόν μεγαλύτερου χρόνου ἐργασίας, ὅτι περιέχεται σ' αὐτό μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας, καί ἐπομένως πρέπει νὰ προσφερθεῖ περισσότερος χρόνος ἐργασίας γιὰ νὰ παραχθεῖ τό ἴδιο προϊόν, λ.χ. ἓνα κουάρτερ σιτάρι. Ἡ δέ αὔξηση τῆς προσόδου θά εἶναι ἀνάλογη μ' αὐτή τὴν αὔξανόμενη μή-γονιμότητα τῆς γῆς ἢ μέ τὴν αὔξηση τῶν ποσοτήτων ἐργασίας, πού πρέπει νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ νὰ παραχθεῖ λ.χ. 1 κουάρτερ σιτάρι. Ὁ Ρικάρντο δέν θά μιλοῦσε φυσικά γιὰ «ἀνοδο» τῆς προσόδου, ὅταν αὔξάνει μονάχα ὁ ἀριθμός τῶν κουάρτερ, μέ τά ὅποια πληρώνεται ἡ πρόσοδος, ἀλλά ὅταν τό ἴδιο ἓνα κουάρτερ ἀνατιμαῖται λ.χ. ἀπό 30 σέ 60 σλ. Ξεχνάει πάντως καμιὰ φορά ὅτι τό ἀπόλυτο μέγεθος τῆς προσόδου μπορεῖ ν' αὔξάνει μέ μειωνόμενο τό ποσοστό τῆς προσόδου, ὅπως τό ἀπόλυτο μέγεθος τοῦ κέρδους μπορεῖ ν' αὔξάνει μέ μειωνόμενο τό ποσοστό τοῦ κέρδους.

Ἄλλοι προσπαθοῦν νὰ παρακάμψουν τὴ δυσκολία (λ.χ. ὁ Κέρυ), ἀρνούμενοι ἄμεσα μέ ἄλλο τρόπο τὴ δυσκολία. Ἡ γαιοπρόσοδος, λένε, εἶναι ἀπλούστατα τόκος γιὰ τό κεφάλαιο πού ἔχει ἐνσωματωθεῖ προηγούμενα στή γῆ*. Δηλαδή εἶναι μόνο μιὰ μορφή τοῦ κέρδους. Ἀρνοῦνται λοιπόν ἐδῶ τὴν ὑπαρξη τῆς γαιοπροσόδου καί ἔτσι στήν πραγματικότητα τὴν ἐξαλείφουν.

Ἄλλοι, λ.χ. ὁ Μπιαύκενεν, τὴν θεωροῦν ἀπλή συνέπεια τοῦ μονοπωλίου**. Βλέπε ἐπίσης τὸν Χόπκινς***. Ἐδῶ εἶναι ἀπλή ἐπιβάρυνση, πάνω ἀπό τὴν ἀξία.

Ὁ κύριος Ὅπνταϊχ^[10] — κάτι πού εἶναι χαρακτηριστικό γιὰ ἓναν

* Βλ. σέ τοῦτο τὸν τόμο σελ. 190 καθὼς καί τις σελ. 142 καί 171 τοῦ τρίτου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου».

** Βλ. σέ τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 189 καί 451-452.

*** Βλ. σέ τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 156-164.

γιάνκι — βλέπει τή γαιοκτησία ή τή γαιοπρόσοδο σαν «νόμιμη άντανάκλαση τής αξίας του κεφαλαίου»*.

Στόν Ρικάρντο ή διερεύνηση δυσκολεύεται από δυό λαθεμένες ύποθέσεις. {Είμαι αλήθεια ότι ό Ρικάρντο δέν είναι ό έφευρέτης τής θεωρίας τής προσόδου. Ό Ουέστ και ό Μάλθους είχαν δημοσιεύσει πρίν από τόν Ρικάρντο τίς έργασίες τους για τήν πρόσοδο. Ό πηγή όμως ήταν ό Άντερσον. Αυτό όμως πού κάνει τόν Ρικάρντο νά ξεχωρίζει (άν και στόν Ουέστ δέν λείπει έντελώς ή κατανόηση τής πραγματικής συνάρτησης) είναι ή σύνδεση τής προσόδου μέ τή θεωρία του για τήν αξία. Ό Μάλθους, όπως δείχνει ή κατοπινή πολεμική του ένάντια στόν Ρικάρντο σχετικά μέ τήν πρόσοδο, δέν κατάλαβε ό ίδιος τήν υίοθετημένη άπ' αυτόν θεωρία του Άντερσον}. Άν ξεκινήσουμε από τή σωστή αρχή ότι ή αξία τών έμπορευμάτων καθορίζεται από τόν αναγκαίο για τήν παραγωγή τους χρόνο έργασίας (και ότι ή αξία γενικά δέν είναι παρά υλοποιημένος κοινωνικός χρόνος έργασίας) τότε βγαίνει τό συμπέρασμα ότι ή μέση τιμή τών έμπορευμάτων καθορίζεται από τό χρόνο έργασίας πού είναι αναγκαίος για τήν παραγωγή τους. Αυτό τό συμπέρασμα θά ήταν σωστό, άν θά αποδεικνυόταν ότι ή μέση τιμή είναι ίση μέ τήν αξία. Έγώ όμως αποδείχνω ότι ακριβώς επειδή ή αξία του έμπορεύματος καθορίζεται από τό χρόνο έργασίας, ή μέση τιμή τών έμπορευμάτων (έξαιρείται ή μοναδική περίπτωση, στήν όποία τό λεγόμενο άτομικό ποσοστό κέρδους σέ κάπαια ιδιαίτερη σφαίρα παραγωγής, δηλ. τό κέρδος πού καθορίζεται από τήν υπεραξία πού παράγεται σ' αυτή τήν ίδια σφαίρα παραγωγής, όπου αυτό τό άτομικό ποσοστό κέρδους είναι ίσο μέ τό μέσο ποσοστό κέρδους του συνολικού κεφαλαίου) δέν μπορεί ποτέ νά είναι ίση μέ τήν αξία τους, παρ' όλο πού αυτός ό καθορισμός τής μέσης τιμής συνάγεται μόνο από τήν αξία πού βασίζεται στόν καθορισμό της από τόν χρόνο έργασίας.

Άπ' όλα αυτά έπεται πρῶτα, ότι ακόμα και έμπορεύματα, ή μέση τιμή τών όποιων (άν παραβλέψουμε τήν αξία του σταθερού κεφαλαίου) αναλύεται μόνο σέ μισθό έργασίας και κέρδος, έτσι πού και ό μισθός και τό κέρδος νά βρίσκονται στά κανονικά τους ποσοστά, είναι δηλαδή μέσος μισθός έργασίας και μέσο κέρδος, μπορούν νά πουλιούνται πάνω ή κάτω από τήν αξία τους. Έπομένως, όσο τό περιστατικό, ότι ή

* [486] Όπως ό Όπνταικ ονομάζει τήν γαιοκτησία «μόνιμη άντανάκλαση τής αξίας του κεφαλαίου», έτσι και τό «κεφάλαιο» είναι «ή νόμιμη άντανάκλαση τής έργασίας άλλων ανθρώπων».

ύπεραξία ενός εμπορεύματος εκφράζεται μόνο στην κατηγορία του κανονικού κέρδους, δέν αποδείχνει ότι τό εμπόρευμα έχει πουληθεί στην αξία του, άλλο τόσο τό περιστατικό, ότι τό εμπόρευμα εκτός από τό κέρδος αποφέρει ακόμα [454] και μία γαιοπρόσοδο, δέν αποδείχνει ότι τό εμπόρευμα έχει πουληθεί πάνω από την έσωτερική του αξία. "Αν τό μέσο ποσοστό κέρδους ή τό γενικό ποσοστό κέρδους του κεφαλαίου πού πραγματοποιει ένα εμπόρευμα μπορεί νά βρίσκεται κάτω από τό δικό του ποσοστό του κέρδους πού καθορίζεται από την πραγματική του ύπεραξία, τότε έπεται απ' αυτό πώς, αν τά εμπορεύματα μιās ιδιαίτερης σφαίρας παραγωγής αποφέρουν εκτός από αυτό τό μέσο ποσοστό του κέρδους και μία δεύτερη ποσότητα ύπεραξίας, πού έχει ένα ιδιαίτερο όνομα, λ.χ. τό όνομα γαιοπρόσοδος, τότε τό κέρδος + ή γαιοπρόσοδος, τό άθροισμα κέρδους + γαιοπροσόδου δέν χρειάζεται νά είναι μεγαλύτερο, από την ύπεραξία πού περιέχεται σ' αυτό τό ίδιο τό εμπόρευμα. Μιά και τό κέρδος μπορεί νά είναι μικρότερο από την ένυπάρχουσα στό εμπόρευμα ύπεραξία ή από την ποσότητα της απλήρωτης εργασίας πού περιέχεται σ' αυτό, δέν χρειάζεται τό κέρδος + ή γαιοπρόσοδος νά είναι μεγαλύτερα από την ένυπάρχουσα στό εμπόρευμα ύπεραξία.

Είναι αλήθεια ότι απομένει νά εξηγηθεί τό φαινόμενο, γιατί κάτι τέτιο συμβαίνει σέ μιάν ιδιαίτερη σφαίρα παραγωγής σέ διάκριση από άλλες σφαίρες παραγωγής. "Όμως ή λύση του προβλήματος θά είχε ήδη κατά πολύ διευκολυνθεί. Τό εμπόρευμα αυτό διακρίνεται από τά άλλα μέ τό ότι: 'Η μέση τιμή ενός μέρους αυτών των άλλων εμπορευμάτων στέκει πάνω από την έσωτερική τους αξία, αλλά μόνο και μόνο για ν' ανυψώσει τό ποσοστό του κέρδους τους στό ύψος του γενικού ποσοστού του κέρδους. 'Η μέση τιμή ενός άλλου μέρους των άλλων εμπορευμάτων στέκει κάτω από την έσωτερική τους αξία, αλλά τόσο μόνο, όσο είναι απαραίτητο για νά κατεβάσει τό ποσοστό του κέρδους τους στό ύψος του γενικού ποσοστού του κέρδους. Τέλος, ή μέση τιμή ενός τρίτου μέρους αυτών των εμπορευμάτων είναι ίση μέ την έσωτερική τους αξία, αλλά μόνο γιατί αποφέρουν τό γενικό ποσοστό του κέρδους, όταν πουλιούνται τόσο όση είναι ή έσωτερική τους αξία. Τό εμπόρευμα πού αποφέρει γαιοπρόσοδο, διακρίνεται και από τίς 3 αυτές περιπτώσεις. Κάτω από όλες τίς περιστάσεις ή τιμή, στην οποία πουλιέται είναι τέτια, πού αποφέρει περισσότερα από τό μέσο κέρδος, τό όποιο καθορίζεται από τό γενικό ποσοστό κέρδους του κεφαλαίου.

Και τώρα γεννιέται τό έρώτημα, ποιά από τίς 3 περιπτώσεις ή πόσες από τίς 3 περιπτώσεις μπορεί νά επισυμβούν; Στην τιμή του εμπορεύματος πραγματοποιειται όλη ή περιεχόμενη σ' αυτό ύπεραξία;

Στήν περίπτωση αυτή αποκλείεται ή περίπτωση 3 τών έμπορευμάτων, όλη ή ύπεραξία τών όποιων πραγματοποιείται στή μέση τιμή τους, έπειδή μόνο έτσι αποφέρουν τό συνηθισμένο κέρδος. Η περίπτωση αυτή λοιπόν δέν παίρνεται υπόψη. Στήν υπόθεση αυτή δέν παίρνεται επίσης υπόψη ή 1η περίπτωση, ή περίπτωση στήν όποία ή ύπεραξία πού πραγματοποιείται μέ τήν τιμή του έμπορεύματος στέκει πάνω από τήν έσωτερική του ύπεραξία. Γιατί έχουμε ακριβώς προυποθέσει, ότι στήν τιμή του «πραγματοποιείται ή ύπεραξία πού περιέχεται σ' αυτό». Έτσι ή περίπτωση αυτή είναι ανάλογη μέ τήν περίπτωση 2 τών έμπορευμάτων, στά όποια ή ένυπάρχουσα σ' αυτά ύπεραξία είναι μεγαλύτερη από τήν ύπεραξία πού πραγματοποιείται μέ τή μέση τιμή τους. Όπως στά έμπορεύματα αυτά τό κέρδος αποτελεί μορφή αυτής τής ύπεραξίας — ή όποία έχει έξισωθεί μέ τό κατέβασμα του γενικού ποσοστού του κέρδους — αποτελεί εδώ τό κέρδος του δαπανημένου κεφαλαίου. Ωστόσο σέ διάκριση από τό έμπόρευμα 2, τό περίσσευμα τής ένυπάρχουσας στο έμπόρευμα ύπεραξίας πάνω απ' αυτό τό κέρδος, έχει πραγματοποιηθεί και σ' αυτά τά ιδιαίτερα έμπορεύματα, περιέρχεται όμως σ' έναν άλλο ιδιοκτήτη και όχι στον κάτοχο του κεφαλαίου, συγκεκριμένα στον ιδιοκτήτη τής γής, δηλ. του φυσικού παράγοντα, στον ιδιοκτήτη του ορυχείου κλπ.

Η μήπως τήν τιμή του τήν ανεβάζει τόσο, ώστε ν' αποφέρει περισσότερα από τό μέσο ποσοστό του κέρδους; Αυτό γίνεται λ.χ. μέ τίς καθεαυτό μονοπωλιακές τιμές. Η υπόθεση αυτή — ότι σέ κάθε σφαίρα παραγωγής, στήν όποία μπορούν νά χρησιμοποιούνται ελεύθερα κεφάλαιο και εργασία, ή παραγωγή τής όποίας, όσον αφορά τή μάζα του χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου υποτάσσεται στους γενικούς νόμους — δέν θά ήταν μόνο ένα *restitutio principii* *, αλλά και θά άντέφασκε άμεσα μέ τίς βάσεις τής έπιστήμης και τής κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, τής έπιστήμης πού δέν είναι παρά ή θεωρητική της έκφραση. Γιατί μιά τέτια υπόθεση θά προυπόθετε αυτό ακριβώς πού πρέπει νά εξηγηθεί, ότι δηλαδή σέ μιά ιδιαίτερη σφαίρα παραγωγής ή τιμή του έμπορεύματος πρέπει ν' αποφέρει περισσότερα από τό μέσο κέρδος και για τό σκοπό αυτό πρέπει νά πουλιέται πάνω από τήν αξία του. Θα προυπόθετε λοιπόν, ότι τά άγροτικά προϊόντα έχουν αποσπαστεί από τους γενικούς νόμους τής αξίας του έμπορεύματος και τής κεφαλαιο-

* λογικό λάθος, πού θέλει ν' αποδείξει μιά θέση χρησιμοποιώντας σαν απόδειξη μιά αναπόδεικτη υπόθεση. Σοφιστεία.

κρατικής παραγωγής. Καί θά τό προυπόθετε μάλιστα αυτό, έπειδή ή ιδιαίτερη ύπαρξη τής προσόδου δίπλα στό κέρδος προκαλεί από πρώτη ματιά μιά τέτια επίφαση. Πρόκειται λοιπόν γιά παραλογισμό.

Δέν μένει λοιπόν άλλο από τό νά παραδεχθούμε, ότι σ' αυτή τήν ιδιαίτερη σφαίρα παραγωγής υπάρχουν ιδιαίτερες συνθήκες, επίδράσεις, χάρη στις όποιες οί τιμές τών έμπορευμάτων πραγματοποιούν στην τιμή τους όλη τήν ένυπάρχουσα σ' αυτά υπεραξία, αντί, όπως γίνεται στην περίπτωση 2 τών άλλων έμπορευμάτων, νά πραγματοποιούν μόνο τόση από τήν υπεραξία τους, όση αποφέρει τό γενικό ποσοστό του κέρδους, αντί νά πέφτουν οί μέσες τιμές τους τόσο χαμηλά κάτω από τήν αξία τους, ώστε ν' αποφέρουν μόνο τό γενικό ποσοστό του κέρδους ή ή μέση τιμή τους νά μήν είναι μεγαλύτερη απ' ό,τι sé όλες τίς άλλες σφαίρες παραγωγής του κεφαλαίου.

Έτσι τό πρόβλημα έχει κιάλας άπλοποιηθεί πολύ. Δέν πρόκειται έδω πιά νά εξηγηθεί, πώς γίνεται καί ή τιμή ενός έμπορεύματος εκτός από κέρδος ν' αποφέρει έπιπλέον καί μιά πρόσοδο, παραβιάζοντας έτσι κατά τά φαινόμενα τόν γενικό νόμο τών αξιών καί μέ τήν άνύψωση τής τιμής του πάνω από τήν έσωτερική του υπεραξία ν' αποφέρει περισσότερα από τό γενικό ποσοστό του κέρδους γιά ένα κεφάλαιο δοσμένου μεγέθους, αλλά μάλλον πρόκειται νά εξηγηθεί πώς γίνεται ώστε τό έμπόρευμα αυτό κατά τήν εξίσωση τών έμπορευμάτων sé μέσες τιμές νά μήν υποχρεώνεται νά δίνει από τήν έσωτερική του υπεραξία ένα τόσο κομμάτι sé άλλα έμπορεύματα, ώστε ν' αποφέρει μόνο τό μέσο κέρδος, αλλά πραγματοποιεί ακόμα ένα μέρος τής δικής του υπεραξίας, πού αποτελεί ένα περίσσευμα πάνω από τό μέσο κέρδος, έτσι πού δίνεται ή δυνατότητα σ' έναν παχτωτή, ό όποιος τοποθετεί κεφάλαιο σ' αυτήν τή σφαίρα παραγωγής, νά πουλάει τό έμπόρευμα sé τέτιες τιμές, πού νά του αποφέρει τό συνηθισμένο κέρδος καί πού νά του δίνει ταυτόχρονα τή δυνατότητα τό πραγματοποιημένο περίσσευμα τής υπεραξίας του έμπορεύματος πάνω απ' αυτό τό κέρδος νά τό πληρώνει σ' ένα τρίτο πρόσωπο, στόν γαιοκτήμονα.

[455] Στή μορφή αυτή ή διατύπωση καί μόνο του προβλήματος περικλείνει ήδη καί τή λύση του.

[γ) Ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία στή γῆ,
ἀπαραίτητος ὄρος γιά τήν ὕπαρξη τῆς ἀπόλυτης γαιοπροσόδου.
Διάσπαση τῆς ὑπεραξίας στήν ἀγροτική οἰκονομία σέ κέρδος
καί πρόσοδο]

Τό ζήτημα εἶναι πολύ ἀπλό: ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία ὀρισμένων προσώπων στή γῆ, σέ ὀρυχέα, σέ νερά κλπ. εἶναι πού δίνει σ' αὐτά τή δυνατότητα νά συλλαμβάνουν, νά πιάνουν, νά βάζουν στό χέρι τό περίσσευμα τῆς ὑπεραξίας πάνω ἀπό τό κέρδος πού περιέχεται στά ἐμπορεύματα αὐτῆς τῆς ἰδιαίτερης σφαίρας παραγωγῆς, αὐτῆς τῆς ἰδιαίτερης τοποθέτησης κεφαλαίου (μέσο κέρδος εἶναι τό κέρδος πού καθορίζεται ἀπό τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους) καί νά τό ἐμποδίζουν νά μπαίνει στό γενικό προτσές μέ τό ὁποῖο σχηματίζεται τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἐνα μέρος αὐτῆς τῆς ὑπεραξίας συλλαμβάνεται ἀκόμα καί ἀπό κάθε βιομηχανική ἐπιχείρηση, ἐπειδή παντοῦ γιά τή χρησιμοποιούμενη ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους (τοῦ ἐργοστασιακοῦ χτιρίου κλπ., τοῦ σπιτιοῦ ἐργασίας κλπ.) πληρώνεται μιά πρόσοδος, γιατί ἀκόμα καί ἐκεῖ πού ἡ γῆ διατίθεται ἐντελῶς ἐλεύθερα, δέν χτίζονται ἐργοστάσια, ἐκτός ἀπ' τίς περιοχές ἐκεῖνες πού εἶναι λίγο-πολύ κατοικημένες καί εἶναι πλούσιες σέ μέσα συγκοινωνίας.

Ἄν τά ἐμπορεύματα πού παράγονται στό χειρότερο κομμάτι γῆς, ἀνῆκαν στήν κατηγορία 3 τῶν ἐμπορευμάτων, ἡ μέση τιμή τῶν ὁποίων εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τους, δηλαδή στά ἐμπορεύματα πού ὅλη τήν ἐνυπάρχουσα σ' αὐτά ὑπεραξία τήν πραγματοποιοῦν στήν τιμή τους, ἐπειδή μόνον ἔτσι ἀποφέρουν τό συνηθισμένο κέρδος, τότε ἡ γῆ αὐτή δέν θά πλήρωνε πρόσοδο, ἡ δέ γαιοκτησία θά ἦταν ἐδῶ μόνο ὀνομαστική. Ἄν πληρωνόταν ἐδῶ μιά πρόσοδος, αὐτό θ' ἀπόδειχνε μόνο ὅτι ὑπάρχουν μικροί καπιταλιστές ὅπως γίνεται ἐνμέρει στήν Ἀγγλία (βλ. τόν Νιούμαν)^[11], οἱ ὁποῖοι ἱκανοποιοῦνται μέ ἕνα κέρδος πού βρίσκεται κάτω ἀπό τό μέσο ποσοστό τοῦ κέρδους. Αὐτό γίνεται πάντα κάθε φορά πού τό ποσοστό τῆς προσόδου εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τή διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν ἐνυπάρχουσα στό ἐμπόρευμα ὑπεραξία καί στό μέσο κέρδος. Ἐπάρχει ἀκόμα καί γῆ, πού ἡ καλλιέργειά της ἀποδίδει τό πολύ-πολύ τόσα πού μόλις φτάνουν γιά νά πληρωθεῖ ὁ μισθός ἐργασίας. Εἶναι τόσο λίγο παραγωγική — σέ σχέση μέ τήν παραγωγικότητα πού ἐπικρατεῖ σ' αὐτό τόν κλάδο ἐργασίας — ὥστε ὁ ἄνθρωπος πού ἐργάζεται 12 ὥρες γιά τόν ἑαυτό του εἶναι ζήτημα ἄν βγάλει τόσο προϊόν, ὅσο βγάλει μέσα σέ 8 ὥρες ὁ ἐργάτης πού ἐργάζεται κάτω ἀπό εὐνοϊότερους ὄρους παραγωγῆς. Πρόκειται γιά τήν ἴδια σχέση στήν ὁποία βρίσκεται ὁ ὑφαντής πού χειρίζεται χειροκίνητο ἀρ-

γαλειό και συναγωνίζεται τον μηχανοκίνητο άργαλειό. Τό προϊόν βέβαια αὐτοῦ τοῦ ὕφαντῆ μέ τόν χειροκίνητο άργαλειό ἦταν ἴσο μέ 12 ὠρῶν έργασία, ἦταν ὅμως τό προϊόν μόνο 8 ἤ καί λιγότερων κοινωνικά αναγκαίων ὠρῶν έργασίας καί γι' αὐτό τό προϊόν του εἶχε τήν αξία 8 μόνο αναγκαίων ὠρῶν έργασίας. Ἄν σέ μιά τέτια περίπτωση ἕνας μικροπαχτωτής πληρώνει νοίκι γιά τή γῆ, τό νοίκι αὐτό ἀποτελεῖ ἀπλή ἀφαίρεση ἀπό τόν αναγκαῖο του μισθό έργασίας καί δέν ἀντιπροσωπεύει ὑπεραξία καί ἀκόμα περισσότερο δέν ἀποτελεῖ περίσσευμα πάνω ἀπό τό μέσο κέρδος.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι σέ μιά χώρα, ὅπως οἱ Ἐνωμένες Πολιτεῖες, ὁ ἀριθμός τῶν συναγωνιζομένων παχτωτῶν εἶναι ἀκόμα τόσο μικρός καί ἡ ἰδιοποίηση τῆς γῆς τόσο τυπική, ὥστε ὁ καθένας βρίσκει ἐλεύθερο χῶρο γιά νά τοποθετήσῃ τό κεφάλαιό του στήν καλλιέργεια τῆς γῆς χωρίς τήν ἄδεια τῶν ὡς τώρα ἰδιοκτητῶν ἢ παχτωτῶν πού τήν καλλιεργοῦσαν. Κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθήκες εἶναι δυνατό γιά ἕνα μεγαλύτερο χρονικό διάστημα — ἐξαιροῦνται οἱ γαῖες, πού ἡ ὕπαρξή τους σέ πυκνοκατοικημένες περιοχές δίνει σ' αὐτές μιά μονοπωλιακή θέση — ἡ ὑπεραξία πού παράγει ὁ παχτωτής πάνω ἀπ' τό μέσο κέρδος νά μήν πραγματοποιεῖται στήν τιμή τοῦ προϊόντος του, ἀλλά, ὅπως ἡ ὑπεραξία ὅλων τῶν ἐμπορευμάτων, ἡ ὁποία, ἂν πραγματοποιοῦταν στήν τιμή τους, θά ἔδινε ἕνα πρόσθετο κέρδος, θά ἀνέβαζε τό ποσοστό τοῦ κέρδους του πάνω ἀπό τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους — τήν ὑπεραξία αὐτή θά ὀφείλε νά τήν μοιραστεῖ ὁ παχτωτής μέ τούς ἄλλους καπιταλιστές ἀδελφούς. Στήν περίπτωση αὐτή θ' ἀνέβαινε τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, γιατί τό σιτάρι κλπ., ὅπως γίνεται μέ τά ἄλλα ἐμπορεύματα τῆς βιομηχανίας, θά πουλιοῦταν κάτω ἀπό τήν αξία του. Αὐτή ἡ πούληση κάτω ἀπ' τήν αξία δέν θ' ἀποτελοῦσε ἐξαίρεση, ἀλλά ἀντίθετα θά ἐμπόδιζε τό σιτάρι ν' ἀποτελέσει μιάν ἐξαίρεση ἀπό τά ἄλλα ἐμπορεύματα τῆς ἴδιας κατηγορίας.

Ἄς ὑποθέσουμε δεύτερο, ὅτι σέ μιά χώρα ὑπάρχει γῆ μιᾶς μοναδικῆς ποιότητας, ὅμως τέτιας πού, ἂν ὅλη ἡ ὑπεραξία τοῦ ἐμπορεύματος πραγματοποιοῦταν στήν τιμή του, θά ἀπόφερε στό κεφάλαιο τό συνηθισμένο κέρδος. Στήν περίπτωση αὐτή δέν θά πληρωνόταν γαιοπρόσδοος. Αὐτή ἡ ἐξαφάνιση τῆς γαιοπροσόδου δέν θά ἔθιγε οὔτε κατά μιά τσακιστή δεκάρα τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, οὔτε θά τό ἀνέβαζε, οὔτε θά τό κατέβαζε, ἀκριβῶς ὅπως δέν θά τό ἔθιγε, ἂν ἄλλα μή γεωργικά προϊόντα ἀνήκουν στήν ἴδια κατηγορία. Τά ἐμπορεύματα αὐτά ἀνήκουν στήν ἴδια κατηγορία, ἀκριβῶς γιατί ἡ ἐνυπάρχουσα σ' αὐτά ὑπεραξία

είναι ίση με τό μέσο κέρδος, δέν μπορούν έπομένως νά αλλοιώσουν τό ύψος αυτού του κέρδους, αλλά αντίθετα συμμορφώνονται με τό ύψος αυτό, τό όποιο δέν τό έπηρεάζουν καθόλου, παρ' όλο πού έπιδρά σ' αυτά.

Άς υποθέσουμε, τρίτο, ότι ή χώρα αποτελείται μόνο από γή του ίδιου είδους, τόσο όμως άγονης πού τό κεφάλαιο πού τοποθετείται σ' αυτήν είναι τόσο λίγο παραγωγικό ώστε τό προϊόν του ν' ανήκει στό είδος εκείνο των έμπορευμάτων, ή υπεραξία των όποιων βρίσκεται κάτω από τό μέσο κέρδος. Η υπεραξία (μιά και ό μισθός έργασίας θά ανέβαινε παντού έξαιτίας τής μικρής παραγωγικότητας τής γεωργίας) θά μπορούσε φυσικά νά είναι μεγαλύτερη μόνον εκεί, όπου θά μπορούσε νά παραταθεί ό απόλυτος χρόνος έργασίας, επίσης εκεί πού ή πρώτη ύλη, λ.χ. τό σίδηρο κλπ., δέν είναι προϊόντα τής καλλιεργούμενης γής, ή ακόμα εκεί πού λ.χ. τό βαμβάκι, τό μετάξι κλπ. είναι εισαγόμενα είδη και προϊόντα μιας πιά γόνιμης γής. Στην περίπτωση αυτή ή τιμή του [άγροτικού] έμπορεύματος θά περιείχε μεγαλύτερη υπεραξία από τήν υπεραξία πού ένυπάρχει σ' αυτό, για νά μπορεί ν' αποφέρει τό συνηθισμένο κέρδος. Έτσι θά έπεφτε τό γενικό ποσοστό του κέρδους, παρ' όλο πού δέν θά υπήρχε πρόσοδος. Η άς υποθέσουμε ότι στην περίπτωση 2 ή γή είναι πολύ λίγο παραγωγική. Τότε ή υπεραξία αυτού του γεωργικού προϊόντος, όντας ίση με τό μέσο κέρδος, θά έδειχνε ότι είναι γενικά χαμηλό τό μέσο κέρδος, μια και στην γεωργία από τίς 12 ώρες έργασίας ίσως οι 11 νά ήταν αναγκαίες μόνο και μόνο για νά παραγάγουν τόν μισθό έργασίας, ή δέ υπεραξία είναι ίση με μία ώρα ή και ακόμα μικρότερη.

[456] Αυτές οι διάφορες περιπτώσεις δείχνουν τό έξής:

Στήν πρώτη περίπτωση ή έξαφάνιση ή ή άπουσία τής γαιοπροσόδου συνδέεται, συνυπάρχει με ένα άνεθασμένο ποσοστό του κέρδους — συγκρινόμενο με άλλες χώρες στις όποιες έχει αναπτυχθεί ή γαιοπρόσοδος.

Στή δεύτερη περίπτωση ή έξαφάνιση ή ή άπουσία τής γαιοπροσόδου δέν θίγει καθόλου τό ποσοστό του κέρδους.

Στήν τρίτη περίπτωση ή έξαφάνιση τής γαιοπροσόδου, συγκρινόμενη με άλλες χώρες, στις όποιες υπάρχει γαιοπρόσοδος, συνδέεται με ένα χαμηλό, σχετικά χαμηλότερο γενικό ποσοστό του κέρδους και αποτελεί ένδειξη αυτού του χαμηλού ποσοστού του κέρδους.

Άπό όλα αυτά προκύπτει λοιπόν ότι αυτή καθεαυτή ή ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης γαιοπροσόδου δέν έχει απολύτως καμιά δουλιά με τήν παραγωγικότητα τής γεωργικής έργασίας, επειδή ή άπουσία ή ή έξαφά-

νισή της μπορεί νά συνδέεται μέ ένα ανερχόμενο, μέ ένα μή μεταβαλλόμενο ή μέ ένα μειωνόμενο ποσοστό του κέρδους.

Τό ζήτημα ἐδῶ δέν συνίσταται στό γιατί στή γεωργία κλπ. ἀφαιρείται τό περίσσευμα τῆς ὑπεραξίας πάνω ἀπό τό μέσο κέρδος. Τό ζήτημα θά ἔμπαινε μάλλον ἔτσι: ποιοί εἶναι οἱ λόγοι πού θά ἔπρεπε ἐδῶ νά συμβαίνει τό ἀντίθετο;

Ἡ ὑπεραξία δέν εἶναι παρά ἀπλήρωτη ἐργασία. Τό μέσο κέρδος ἢ τό κανονικό κέρδος δέν εἶναι παρά ἡ ποσότητα τῆς ἀπλήρωτης δουλιᾶς πού ὑποτίθεται ὅτι θά πραγματοποιήσῃ κάθε κεφάλαιο ενός δοσμένου ἀξιακοῦ μεγέθους. Ὅταν λένε ὅτι τό μέσο κέρδος, εἶναι 10%, αὐτό σημαίνει μόνο ὅτι σ' ἓνα κεφάλαιο 100 μονάδων ἀναλογοῦν 10 μονάδες ἀπλήρωτης ἐργασίας, ἢ ὅτι μιά ὑλοποιημένη ἐργασία ἴση μέ 100 διαθέτει ἀπλήρωτη ἐργασία ἴση μέ τό $\frac{1}{10}$ τοῦ μεγέθους τῆς. Ἐπομένως, περίσσευμα τῆς ὑπεραξίας πάνω ἀπό τό μέσο κέρδος σημαίνει ὅτι σέ ἓνα ἐμπόρευμα (στήν τιμή του ἢ στό μέρος τῆς τιμῆς του πού ἀποτελεῖται ἀπό ὑπεραξία) ὑπάρχει μιά ποσότητα ἀπλήρωτης δουλιᾶς, μεγαλύτερη ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἀπλήρωτης δουλιᾶς, πού ἀποτελεῖ τό μέσο κέρδος, τό ὁποῖο στή μέση τιμή τῶν ἐμπορευμάτων ἀποτελεῖ ἔτσι τό περίσσευμα τῆς τιμῆς τους πάνω ἀπό τήν τιμή τῶν ἐξόδων παραγωγῆς τους. Τά ἐξοδα παραγωγῆς παρασταίνουν σέ κάθε ξεχωριστό ἐμπόρευμα τό προκαταβλημένο κεφάλαιο καί τό περίσσευμα πάνω ἀπό αὐτά τά ἐξοδα παραγωγῆς παρασταίνει τήν ἀπλήρωτη δουλιά, πού διαθέτει τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, ἐπομένως καί τή σχέση αὐτοῦ τοῦ περισσεύματος τῆς τιμῆς πάνω ἀπό τήν τιμή τῶν ἐξόδων παραγωγῆς, τό ποσοστό ἀπλήρωτης δουλιᾶς πού διαθέτει ἓνα κεφάλαιο δοσμένου μεγέθους — τό ὁποῖο χρησιμοποιεῖται στό προτσές παραγωγῆς ἐμπορευμάτων — ἀδιάφορο ἂν εἶναι ἴση ἢ ὄχι μέ τό ποσοστό αὐτό ἢ ἀπλήρωτη δουλιά πού περιέχεται στό ἐμπόρευμα τῆς ἰδιαίτερης σφαίρας παραγωγῆς.

Τί εἶναι λοιπόν αὐτό πού ἐξαναγκάζει τόν ξεχωριστό κεφαλαιοκράτη νά πουλάει λ.χ. τό ἐμπόρεμά του σέ μιά μέση τιμή; Τό γεγονός ὅτι προκύπτει σ' αὐτή ἢ μέση τιμή δέν εἶναι καθόλου τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐλεύθερης πράξης του ἀλλά ἐπιβάλλεται σ' αὐτόν. Θά προτιμοῦσε νά πουλήσῃ πάνω ἀπό τήν ἀξία του τό ἐμπόρευμα πού τοῦ ἀποφέρει μόνο τό μέσο κέρδος καί πού τοῦ ἐπιτρέπει νά πραγματοποιεῖ λιγότερη ἀπλήρωτη ἐργασία, ἀπό τήν ἐργασία πού πράγματι ἔχει ἐνσωματωθεῖ στό δικό του τό ἐμπόρευμα. Αὐτό πού τόν ἐξαναγκάζει εἶναι ὁ συναγωνισμός τῶν ἄλλων καπιταλιστῶν. Κάθε κεφάλαιο ἴσου μεγέθους θά μπορούσε νά ριχτεῖ ἐπίσης στόν κλάδο παραγωγῆς Α, στόν ὁποῖο ἡ σχέση τῆς ἀπλήρωτης ἐργασίας πρὸς τό προκαταβλημένο κεφάλαιο,

λ.χ. πρὸς 100 λ., εἶναι μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι στίς σφαῖρες παραγωγῆς Β, Γ κλπ., τὰ προϊόντα τῶν ὁποίων ὅμως μέ τήν ἀξία χρήσης τους ἱκανοποιοῦν μιά κοινωνική ἀνάγκη, ἀκριβῶς ὅπως καί τό ἐμπόρευμα τῆς σφαίρας παραγωγῆς Α.

Ἄν ὑπάρχουν λοιπόν σφαῖρες παραγωγῆς στίς ὁποῖες ὀρισμένοι φυσικοὶ ὄροι τῆς παραγωγῆς — λ.χ. ἡ καλλιεργήσιμη γῆ, τὰ κοιτάσματα κάρβουνου, τὰ ὀρυχεῖα σιδήρου, ἕνας καταρράκτης κλπ., χωρίς τούς ὁποίους δέν μπορεῖ νά συντελεστεῖ τό προτσές παραγωγῆς, χωρίς τούς ὁποίους δέν μπορεῖ νά παραχθεῖ τό προϊόν αὐτῆς τῆς σφαίρας — βρίσκονται σέ ἄλλα χέρια καί ὄχι στά χέρια τῶν ἰδιοκτητῶν ἢ τῶν κατόχων ἀντικειμενοποιημένης ἐργασίας, δηλ. στά χέρια τῶν καπιταλιστῶν, τότε αὐτή ἡ δεύτερη κατηγορία ἰδιοκτητῶν τῶν ὄρων παραγωγῆς δηλώνει:

Ἄν σοῦ ἐκχωρήσω τό δικαίωμα νά χρησιμοποιήσεις αὐτούς τούς ὄρους παραγωγῆς, τότε θά βγάλεις τό μέσο κέρδος σου, θά ἰδιοποιηθεῖς τήν κανονική ποσότητα ἀπλήρωτης δουλιᾶς. Ἡ παραγωγή σου ὅμως δίνει ἕνα περίσσευμα ὑπεραξίας, ἀπλήρωτης δουλιᾶς πάνω ἀπό τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Αὐτό τό περίσσευμα δέν θά τό καταχωρήσεις σ' ἕναν κοινό λογαριασμό, ὅπως συνηθίζεται νά κάνετε ἐσεῖς οἱ καπιταλιστές. Αὐτό τό περίσσευμα τό ἰδιοποιουῖμαι ἐγώ, ἀνήκει σέ μένα. Ἡ συναλλαγή αὐτή μπορεῖ νά σέ βολέψει, γιατί τό κεφάλαιό σου σ' αὐτήν τή σφαῖρα παραγωγῆς σοῦ ἀποφέρει τόσα, ὅσα καί σέ ὁποιονδήποτε ἄλλον κλάδο, καί ἐκτός ἀπ' αὐτό πρόκειται γιά ἕναν πολύ σίγουρο κλάδο παραγωγῆς. Τό κεφάλαιό σου σοῦ δίνει ἐδῶ ἐκτός ἀπό τό 10% ἀπλήρωτης δουλιᾶς, πού ἀποτελεῖ τό μέσο κέρδος, καί 20% παραπλησία ἀπλήρωτη δουλιά. Τή δουλιά αὐτή θά τήν πληρώσεις σέ μένα, γιά νά μπορέσεις νά τό κάνεις αὐτό προσθέτεις στήν τιμή τοῦ ἐμπορεύματος τήν 20% ἀπλήρωτη ἐργασία τήν ὁποία δέν τήν βάζεις στόν κοινό λογαριασμό μέ τούς ἄλλους καπιταλιστές. Ὅπως ἡ ἰδιοκτησία σου σέ ἕναν ἀπό τούς ὄρους δουλιᾶς — στό κεφάλαιο, στήν ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία — σοῦ δίνει τή δυνατότητα νά ἰδιοποιεῖσαι μιάν ὀρισμένη ποσότητα ἀπλήρωτης ἐργασίας τῶν ἐργατῶν, ἔτσι καί ἡ δική μου ἰδιοκτησία στόν ἄλλο ὄρο παραγωγῆς, στή γῆ κλπ. μοῦ δίνει τή δυνατότητα νά παίρνω ἀπό σένα καί ἀπό ὅλη τήν τάξη τῶν καπιταλιστῶν τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀπλήρωτης δουλιᾶς πού περισσεύει πάνω ἀπό τό μέσο κέρδος σου. Ὁ νόμος σας ἀπαιτεῖ κάτω ἀπό κανονικές συνθῆκες ἕνα κεφάλαιο πού εἶναι ἴσο μέ ἕνα ἄλλο κεφάλαιο νά ἰδιοποιεῖται ἴση ποσότητα ἀπλήρωτης δουλιᾶς καί ἐπιπλέον ἐσεῖς οἱ καπιταλιστές [457] μπορεῖτε νά τό ἐπιβάλετε αὐτό μεταξύ σας μέ τό συνα-

γωνισμό. 'Ωραία! Αυτόν ακριβώς τό νόμο τόν εφαρμόζω σέ σένα. Δέν πρέπει από τήν ἀπλήρωτη δουλιά τῶν ἐργατῶν σου νά ιδιοποιεῖσαι περισσότερα ἀπό ὅσα θά μπορούσες νά ιδιοποιηθεῖς μέ τό ἴδιο κεφάλαιο σέ οποιαδήποτε ἄλλη σφαῖρα παραγωγῆς. Ὁ νόμος ὅμως δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τό περίσσευμα τῆς ἀπλήρωτης δουλιάς πού τό «παρήγαγες» πάνω ἀπό αὐτό τό κανονικό ποσοστό. Ποιός μπορεί νά μέ ἐμποδίσει νά ιδιοποιηθῶ αὐτό τό «περίσσευμα»; Γιατί θά ἤμουν ἀποχρεωμένος νά τό ρίξω στό κοινό καζάνι τοῦ κεφαλαίου γιά νά μοιραστεῖ ἀνάμεσα στήν τάξη τῶν καπιταλιστῶν, ὅπως συνηθίζετε νά κάνετε ἐσεῖς, γιά νά πάρει ὁ καθένας ἓνα μερίδιο ἀντίστοιχο μέ τό ποσό μέ τό ὁποῖο συμμετέχει στό συνολικό κεφάλαιο; 'Εγώ δέν εἶμαι καπιταλιστής. Ὁ ὅρος παραγωγῆς, τή χρησιμοποίηση τοῦ ὁποῖου τήν ἐκχωρῶ σέ σένα, δέν εἶναι ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία, ἀλλά κάτι δοσμένο ἀπό τή φύση. Μήπως μπορείτε νά παράγετε γῆ ἢ νερό ἢ μεταλλεῖα καί ἀνθρακωρυχεῖα; Ὁχι, δέν μπορείτε. Δέν ὑπάρχει λοιπόν γιά μένα τό μέσο ἐξαναγκασμοῦ πού μπορεί καί χρησιμοποιεῖται ἐναντίον σου γιά νά σέ κάνει νά ἀποβάλεις ἓνα μέρος τῆς ὑπερεργασίας πού ἔχεις σφετεριστεῖ ὁ ἴδιος! 'Εμπρός λοιπόν πλήρωνε! Τό μόνο πού μποροῦν νά κάνουν τ' ἀδέλφια σου οἱ καπιταλιστές εἶναι νά συναγωνιστοῦν ἐσένα καί ὄχι ἐμένα. Ἄν μοῦ πληρώσεις λιγότερο πρόσθετο κέρδος ἀπό τή διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στόν πρόσθετο χρόνο ἐργασίας πού σφετερίστηκες καί στό μερίδιο πρόσθετης ἐργασίας πού σοῦ ἀναλογεῖ σύμφωνα μέ τό νόμο τοῦ κεφαλαίου, τότε θά παρουσιαστοῦν τ' ἀδέλφια σου οἱ καπιταλιστές καί μέ τό συναγωνισμό τους θά σέ ἐξαναγκάσουν νά μοῦ πληρώσεις τίμια ὁλόκληρο τό ποσό πού εἶμαι σέ θέση νά ἐκθλίψω ἀπό σένα.

Θά ἔπρεπε τώρα νά ἐξεταστοῦν: 1) ἀπό τή μιά μεριά τό πέρασμα ἀπό τή φεουδαρχική γαιοκτησία σέ ἄλλη, στήν ἐμπορική γαιοπρόσοδο πού ρυθμίζεται ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, ἢ, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό πέρασμα αὐτῆς τῆς φεουδαρχικῆς γαιοκτησίας στήν ἐλεύθερη γαιοκτησία τοῦ ἀγρότη. 2) Πῶς γεννιέται ἡ γαιοπρόσοδος σέ χῶρες, ὅπως οἱ Ἐνωμένες Πολιτεῖες, ὅπου ἡ γῆ στήν ἀρχή δέν ἦταν ιδιοκτησία κανενός καί ὅπου, τουλάχιστον τυπικά, κυριαρχεῖ ἐξαρχῆς ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς. 3) Οἱ ἀσιατικές μορφές τῆς γαιοκτησίας, οἱ ὁποῖες ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν. Ὅλα αὐτά δέν ἔχουν τή θέση τους ἐδῶ.

Ἔτσι, σύμφωνα μέ τή θεωρία αὐτή, ἡ ἀτομική ιδιοκτησία σέ ἀντικείμενα τῆς φύσης, ὅπως στή γῆ, στά νερά, σέ ὄρυχεῖα κλπ., ἡ ιδιοκτησία αὐτῶν τῶν ὄρων παραγωγῆς, αὐτῶν τῶν φυσικῶν ὄρων τῆς παραγωγῆς δέν ἀποτελοῦν πηγὴ ἀπό τήν ὁποία ἀναβλύζει ἀξία, ἀφοῦ

ή αξία είναι ίση μόνο με αντικειμενοποιημένο χρόνο εργασίας. Δεν είναι επίσης ή πηγή από την οποία αναβλύζει πρόσθετη υπεραξία, δηλαδή ένα περίσσευμα απλήρωτης δουλιᾶς πάνω από την απλήρωτη δουλιά που περιέχεται στο κέρδος. Αυτή ή ιδιοκτησία όμως είναι μία πηγή εισοδήματος. Είναι ένας τίτλος, ένα μέσο, που στον ιδιοκτήτη των ὄρων παραγωγῆς, στή σφαίρα παραγωγῆς στήν οποία τό αντικείμενο τῆς ιδιοκτησίας του μπαίνει σάν ὄρος παραγωγῆς, δίνει τή δυνατότητα νά ιδιοποιεῖται τό μέρος ἐκεῖνο τῆς απλήρωτης δουλιᾶς που ἀπόσπασε ὁ καπιταλιστής καί που διαφορετικά, σάν περίσσευμα πάνω από τό συνηθισμένο κέρδος, θά ριχνόταν στο κοινό ταμείο του κεφαλαίου. Ἡ ιδιοκτησία αὐτή είναι ένα μέσο γιά νά παρεμποδιστεῖ τό προσές αὐτό που συντελεῖται στίς υπόλοιπες σφαῖρες παραγωγῆς καί γιά νά κρατηθεῖ αὐτή ή υπεραξία, ή ὁποία παράγεται σ' αὐτή τήν ιδιαίτερη σφαίρα παραγωγῆς, μέσα στά πλαίσιά της, ἔτσι που μοιράζεται τώρα ανάμεσα στον καπιταλιστή καί στο γαιοκτήμονα. Ἔτσι ή γαιοκτησία γίνεται μία ἐντολή γιά εἰσπραξη απλήρωτης δουλιᾶς, δωρεάν εργασίας, μία τέτια ἐντολή ὅπως είναι καί τό κεφάλαιο. Καί ὅπως στο κεφάλαιο ή αντικειμενοποιημένη εργασία του ἐργάτη ἐμφανίζεται σάν δύναμη που τόν ἐξουσιάζει, ἔτσι καί στή γαιοκτησία, τό γεγονός ὅτι δίνει στον ιδιοκτήτη της τή δυνατότητα νά ἀφαιρεῖ από τόν καπιταλιστή ένα μέρος τῆς απλήρωτης εργασίας, ἐμφανίζει τή γαιοκτησία σάν πηγή αξίας.

Αὐτό ἐξηγεῖ τή σύγχρονη γαιοπρόσοδο, τήν ὕπαρξή της. Τό διαφορετικό μέγεθος τῆς γαιοπροσόδου, μέ ἴση ἐπένδυση κεφαλαίου, μπορεί νά ἐξηγηθεῖ μόνο μέ τή διαφορετική γονιμότητα τῶν γαιῶν. Τό διαφορετικό μέγεθος τῆς γαιοπροσόδου μέ ἴση γονιμότητα τῶν γαιῶν μπορεί νά ἐξηγηθεῖ μόνο μέ τό διαφορετικό μέγεθος τῆς ἐπένδυσης κεφαλαίου. Στήν πρώτη περίπτωση αὐξάνει ή γαιοπρόσοδος, ἐπειδή αὐξάνει τό ποσοστό της σέ σχέση μέ τό κεφάλαιο που ἐπενδύθηκε (ἐπίσης σέ σχέση μέ τήν ἔκταση τῆς γῆς): Στή δεύτερη περίπτωση αὐξάνει γιατί μέ ἴσο, ἀλλά ἀκόμα καί μέ διαφορετικό ποσοστό (στήν περίπτωση που ή δεύτερη δόση του κεφαλαίου δέν είναι ἐξίσου παραγωγική) αὐξάνει ή μάζα τῆς προσόδου.

Σύμφωνα μέ τή θεωρία αὐτή δέν είναι ἀπαραίτητο νά ὑποθέσουμε ὅτι τό χειρότερο κομμάτι γῆς δέν πληρώνει γαιοπρόσοδο οὔτε ὅτι πληρώνει. Δεν είναι ἐπίσης καθόλου ἀπαραίτητο νά ἐλαττώνεται ή ἀποδοτικότητα τῆς γεωργίας, παρ' ὄλο που ή διαφορά στήν παραγωγικότητα, ἄν δέν παραμεριστεῖ τεχνητά (κάτι που είναι δυνατό) είναι πολύ μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι στά πλαίσια ἴδιων βιομηχανικῶν σφαιρῶν παρα-

γωγῆς. Ὄταν γίνεται λόγος γιά μεγαλύτερη ἢ μικρότερη γονιμότητα, τότε πρόκειται γιά τό ἴδιο προϊόν. Τό πῶς σχετίζονται μεταξύ τους τά διάφορα προϊόντα, εἶναι ἓνα ἄλλο ζήτημα.

Ἡ γαιοπρόσδος ὑπολογισμένη μέ βάση τήν ἴδια τή γῆ, εἶναι τό συνολικό ποσό τῆς προσόδου (Rental), ἡ μάζα τῆς προσόδου. Μπορεῖ ν' ἀνεβαίνει χωρίς ν' αὐξάνει τό ποσοστό τῆς προσόδου. Ἄν μείνει ἀμετάβλητη ἡ ἀξία τοῦ χρήματος, τότε ἡ σχετική ἀξία τῶν γεωργικῶν προϊόντων μπορεῖ νά μεγαλώνει, ὄχι γιατί ἡ γεωργία γίνεται λιγότερο παραγωγική, ἀλλά μπορεῖ νά μεγαλώνει παρ' ὄλο πού γίνεται πίο παραγωγική, ὄχι ὅμως στήν ἴδια ἀναλογία μέ τή βιομηχανία. Ἀντίθετα, ἡ ἀνοδος τῶν χρηματικῶν τιμῶν, τῶν γεωργικῶν προϊόντων, μέ ἀμετάβλητη τήν ἀξία τοῦ χρήματος, εἶναι δυνατή μόνο, ὅταν ἀνεβαίνει ἡ ἴδια ἡ ἀξία τους, ὅταν δηλαδή ἡ γεωργία γίνει λιγότερο παραγωγική (δέν γίνεται ἐδῶ λόγος γιά μιά παροδική πίεση τῆς ζήτησης πάνω στήν προσφορά, ὅπως γίνεται καί μέ τά ἄλλα ἐμπορεύματα).

Στήν βαμβακοβιομηχανία ἔπεφτε διαρκῶς ἡ τιμή τῆς πρώτης ὕλης στό μέτρο πού ἀναπτυσσόταν ἡ βιομηχανία, τό ἴδιο γινόταν μέ τό σίδερο κλπ., μέ τό κάρβουνο κλπ. Ἡ αὐξηση τῆς προσόδου ἦταν ἐδῶ δυνατή, ὄχι γιατί ἀνέβαινε τό ποσοστό της, ἀλλά μόνο γιατί χρησιμοποιήθηκε περισσότερο κεφάλαιο.

Ὁ Ρικάρντο ἔχει τή γνώμη ὅτι: Οἱ φυσικές δυνάμεις, ὅπως ὁ ἀέρας, τό φῶς, ὁ ἠλεκτρισμός, ὁ ἀτμός, τό νερό δίνονται δωρεάν, ὄχι ὅμως καί ἡ γῆ, λόγω τοῦ περιορισμένου τῆς ἔκτασῆς της. Ἐπομένως, ἡ γεωργία εἶναι ἤδη γιά τό λόγο αὐτό λιγότερο παραγωγική ἀπό τούς ἄλλους κλάδους παραγωγῆς. Ἄν ἡ γῆ ἦταν γενικά ἀδέσποτη, ὄχι ιδιόκτητη, καί μπορούσε νά τήν ἔχει κανεῖς ἐξίσου σέ οποιαδήποτε ποσότητα ὅπως τά ἄλλα στοιχεῖα καί τίς ἄλλες φυσικές δυνάμεις, τότε κατά τόν Ρικάρντο ἡ παραγωγή θά ἦταν πολύ πίο ἀποδοτική.

[458] Πρίν ἀπ' ὅλα πρέπει νά σημειωθεῖ πῶς ἂν ἡ γῆ ἦταν στοιχειωδῶς ἐλεύθερη στή διάθεση τοῦ καθενός, τότε θά ἔλειπε ἓνα κύριο στοιχεῖο γιά τό σχηματισμό τοῦ κεφαλαίου. Ἐνας οὐσιαστικότερος ὅρος παραγωγῆς καί — ἐκτός ἀπό τόν ἴδιο τόν ἄνθρωπο καί τήν ἐργασία του — ὁ μόνος πρωταρχικός ὅρος παραγωγῆς δέν θά μπορούσε νά ἀλλοτριωθεῖ, νά γίνει ἀντικείμενο ιδιοποίησης καί δέν θά μπορούσε ἔτσι ν' ἀντιπαραταχθεῖ στόν ἐργάτη σάν ξένη ιδιοκτησία καί νά τόν μετατρέψει ἔτσι σέ μισθωτό ἐργάτη. Ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας μέ τήν ρικαρντιανή ἔννοια, δηλ. μέ τήν καπιταλιστική ἔννοια, ἡ «παραγωγή» ξένης ἀπλήρωτης δουλιᾶς δέν θά ἦταν ἐπομένως δυνατή. Ἐτσι θά ἔπαιρνε τέλος ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή γενικά.

Όσο για τις φυσικές δυνάμεις πού αναφέρει ο Ρικάρντο, μπορεί βέβαια νά τις έχει κανείς ένμέρει δωρεάν και δέν κοστίζουν τίποτα στον καπιταλιστή. Τό κάρβουνο του κοστίζει, ο άτμός όμως δέν του κοστίζει τίποτα, όταν έχει δωρεάν τό νερό. Άς πάρουμε τώρα λ.χ. τόν άτμό. Οι ιδιότητες του άτμου υπάρχουν πάντα. Ή βιομηχανική χρησιμότητά του αποτελεί μιά νέα έπιστημονική ανακάλυψη, πού τήν έχει ιδιοποιηθεί ο καπιταλιστής. Τό αποτέλεσμα ήταν ν' άνέβει ή παραγωγικότητα τής έργασίας και μαζί της ν' άνέβει και ή σχετική ύπεραξία. Δηλαδή ή ποσότητα τής απλήρωτης δουλιās πού ιδιοποιόταν ο καπιταλιστής από μιάν ήμέρα έργασίας αύξήθηκε μέ τή βοήθεια του άτμου. Ή διαφορά ανάμεσα στην παραγωγική δύναμη του άτμου και τής γής είναι λοιπόν μόνο ότι ή πρώτη αποφέρει απλήρωτη έργασία στον καπιταλιστή ενώ ή δεύτερη στον γαιοκτήμονα, ο όποιος τήν αφαιρεί από τόν καπιταλιστή και όχι από τόν εργάτη. Έτσι εξηγείται γιατί ο καπιταλιστής όνειρεύεται τήν «μή ύπαρξη άτομικής ιδιοκτησίας» στό στοιχείο αυτό τής φύσης.

Τό σωστό πού υπάρχει σ' αυτό τό ζήτημα είναι μονάχα τό εξής: Μέ προϋποτιθεμένο τόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής ο καπιταλιστής δέν είναι μόνο ένας άπαραίτητος παράγοντας, αλλά ο κυρίαρχος παράγοντας τής παραγωγής. Άντίθετα, σ' αυτό τόν τρόπο παραγωγής ο γαιοκτήμονας είναι πέρα για πέρα περιττός. Αυτό πού είναι άπαραίτητο για τόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής είναι νά μή είναι ή γή κοινή ιδιοκτησία (common property) έτσι πού νά μήν αντιπαράτιθεται στην εργατική τάξη σαν ένας όρος τής παραγωγής πού δέν τής ανήκει και ο σκοπός αυτός πετυχαίνεται απόλυτα, όταν ή γή γίνει κρατική ιδιοκτησία, όταν δηλαδή θά παίρνει τό κράτος τή γαιοπρόσοδο. Ο γαιοκτήμονας, ένας τόσο ουσιαστικός παράγοντας τής παραγωγής στον αρχαίο και στον μεσαιωνικό κόσμο, είναι στον βιομηχανικό κόσμο μιά άχρηστη παραφυάδα. Γι' αυτό, ο ριζοσπάστης άστός (πού έκτός άπ' αυτό αποβλέπει και στην κατάργηση όλων των άλλων φόρων) προχωρεί θεωρητικά στην άρνηση τής άτομικής γαιοκτησίας πού θά ήθελε νά μετατρέψει τή γή μέ τή μορφή τής κρατικής ιδιοκτησίας σε κοινή ιδιοκτησία τής άστικής τάξης, του κεφαλαίου. Στην πράξη του λείπει τό κουράγιο, γιατί ή προσβολή μιās μορφής τής ιδιοκτησίας — μιās μορφής τής άτομικής ιδιοκτησίας στους όρους έργασίας — θά γινόταν πολύ επικίνδυνη για τήν άλλη μορφή της. Έξάλλου ο άστός έχει ανακηρύξει τόν έαυτό του νοικοκύρη τής γής (hat sich selbst territorialisiert).

[4. Ἡ θέση τοῦ Ροντμπέρτους ὅτι ἡ ἀξία τῆς πρώτης ὕλης δέν μπαίνει στά ἔξοδα παραγωγῆς τῆς γεωργίας]

Καί τώρα ἄς ἐπιστρέψουμε στόν κύριο Ροντμπέρτους.

Σύμφωνα μέ τόν Ροντμπέρτους στή γεωργία δέν μπαίνει καθόλου στό λογαριασμό ἡ πρώτη ὕλη, ἐπειδή ὁ γερμανός ἀγρότης, ὅπως βεβαιώνει ὁ Ροντμπέρτους, δέν ὑπολογίζει γιά ἔξοδά του τό σπόρο, τή ζωοτροφή κλπ., αὐτά τά ἔξοδα παραγωγῆς δέν τά βάζει στό λογαριασμό, ἐπομένως λογαριάζει λαθεμένα. Στήν Ἀγγλία, ὅπου ὁ παχτωτής λογαριάζει σωστά ἐδῶ καί πάνω ἀπό 150 χρόνια, δέν θά ἔπρεπε ἐπομένως νά ὑπάρχει γαιοπρόσοδος. Τό συμπέρασμα δέν θά ἦταν λοιπόν, ὅπως τό βγάζει ὁ Ροντμπέρτους, ὅτι ὁ παχτωτής πληρώνει μιά πρόσοδο, ἐπειδή τό ποσοστό τοῦ κέρδους του εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τῆς μανουφακτούρας ἀλλά ἐπειδή ἱκανοποιεῖται μέ ἓνα μικρότερο ποσοστό κέρδους ἐξαιτίας ἑνός λαθεμένου λογαριασμοῦ. Ὁ δ-ρ Κεναί, πού ὁ ἴδιος ἦταν γιός ἑνός παχτωτῆ καί γνώριζε μέ ἀκρίβεια τό γαλλικό σύστημα πάχτωσης, δέν θά τά ἔβγαζε πέρα μέ τή θεωρία αὐτή τοῦ Ροντμπέρτους. Ὁ Κεναί στήν κατηγορία τῶν προκαταβολῶν λογαριάζει 1.000 ἑκατομμύρια τίς χρονιάτικες προκαταβολές γιά τήν «πρώτη ὕλη» πού χρειάζεται ὁ παχτωτής, παρ' ὅλο πού τήν ἀναπαράγει ὁ ἴδιος *in natura*.

Ἄν σ' ἓνα μέρος τῆς βιομηχανίας δέν ὑπάρχει σχεδόν καθόλου πάγιο κεφάλαιο ἢ μηχανικός ἐξοπλισμός, τότε σ' ἓνα ἄλλο μέρος τῆς βιομηχανίας — σ' ὅλη τή βιομηχανία μεταφορῶν, στή βιομηχανία πού παράγει τοπική ἀλλαγῆ, χρησιμοποιώντας ἀμάξια, τραῖνα, καράβια κλπ. — δέν ὑπάρχει καθόλου πρώτη ὕλη, ἀλλά ὑπάρχουν μόνο ἐργαλεῖα παραγωγῆς. Μήπως οἱ κλάδοι αὐτοί τῆς βιομηχανίας ἀποφέρουν ἐκτός ἀπό τό κέρδος καί μιά γαιοπρόσοδο; Σέ τί διαφέρει αὐτός ὁ κλάδος τῆς βιομηχανίας λ.χ. ἀπό τήν ἐξορυκτική βιομηχανία; Καί στίς δύο ὑπάρχουν μόνο μηχανές καί βοηθητικά ὑλικά, δηλαδή κάρβουνο γιά τά ἀτμόπλοια, τίς σιδηροδρομικές ἀτμομηχανές καί τά ὄρυχεῖα, ζωοτροφή γιά τά ἄλογα κλπ. Γιατί θά ἔπρεπε στή μιά μορφή τό ποσοστό τοῦ κέρδους νά ὑπολογίζεται διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι στήν ἄλλη; Ἄν οἱ προκαταβολές σέ εἶδος, πού κάνει ὁ ἀγρότης στήν παραγωγή, ἦταν = $\frac{1}{5}$ τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου πού προκαταβάλλεται ἀπ' αὐτόν, ὅποτε θά προσθέτονταν σ' αὐτό τό $\frac{1}{5}$ ἀλλά $\frac{4}{5}$ γιά ἀγορασμένες προκαταβολικά μηχανές καί γιά μισθούς ἐργασίας, καί ἂν ὅλη αὐτή ἡ προκαταβολή ἦταν ἴση σέ ἀξία μέ 150 κρτ. τότε ἓνα 10% κέρδος θά ἦταν ἴσο μέ 15 κρτ. Ἐπομένως, στήν περίπτωση αὐτή τό ἀκαθάριστο προϊόν θά ἦταν

165 κρτ. Ἄν τώρα ὁ ἀγρότης ἀφαιροῦσε ἀπ' αὐτό τό $\frac{1}{5} = 30$ κρτ. καί ὑπολόγιζε τά 15 κρτ. πάνω στή βάση μόνο τῶν 120 κρτ., τότε θά εἶχε βγάλει ἓνα κέρδος $12\frac{1}{2}\%$.

Θά μπορούσαμε τό ζήτημα νά τό διατυπώσουμε καί μ' αὐτό τόν τρόπο: Ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος του ἢ τό προϊόν του = 165 κρτ. (= 330 λίρες). Ὁ ἀγρότης ὑπολογίζει τά ἔξοδα πού προκατάβαλε 120 κρτ. (= 240 λ.). Σ' αὐτά προσθέτει $10\% = 12$ κρτ. (= 24 λ.). Τό ἀκαθάριστο προϊόν του ὅμως = 165 κρτ., ἀπό τά ὅποια ἂν ἀφαιρεθοῦν τά 132 κρτ. [γιά τήν ἀναπλήρωση τῶν ἐξόδων του σέ χρῆμα καί γιά τό 10% κέρδος του]* ἀπομένουν 33 κρτ. Ἀπό αὐτά ὅμως τά 33 κρτ. τά 30 κρτ. ξοδεύονται *in natura*. Μένουν λοιπόν 3 κρτ. (= 6 λ.) ἔκτακτο κέρδος. Τό συνολικό κέρδος αὐτοῦ τοῦ ἀγρότη εἶναι = 15 κρτ. (= 30 λ.) καί ὄχι 12 κρτ. (= 24 λ.). Μπορεῖ λοιπόν νά πληρώσει πρόσοδο 3 κρτ. ἢ 6 λ. καί νά φαντάζεται ὅτι ἔβγαλε 10% κέρδος, ὅπως καί κάθε ἄλλος καπιταλιστής. Αὐτά τά 10% ὅμως ὑπάρχουν μόνο στή φαντασία του. Στήν πραγματικότητα δέν προκατάβαλε 120 κρτ., ἀλλά 150 κρτ., τό δέ $\frac{1}{10}$ ἀπό αὐτά ἀποτελοῦν 15 κρτ. ἢ 30 λ. Στήν πραγματικότητα πῆρε 3 κρτ. λιγότερα, δηλ. τό $\frac{1}{4}$ τῶν 12 κουάρτερ πού πῆρε [459] ἢ τό $\frac{1}{5}$ τοῦ συνολικοῦ κέρδους πού θά ἔπρεπε νά πάρει καί αὐτό ἐπειδή τό $\frac{1}{5}$ τῆς προκαταβολῆς δέν τό λογάριασε σάν προκαταβολή. Ἀπό τή στιγμή ὅμως πού ὁ ἀγρότης θά μάθαινε νά λογαριάζει καπιταλιστικά θά ἔπαυε νά πληρώνει γαιοπρόσοδο πού θά ἦταν μόνο ἴση μέ τή διαφορά τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους του ἀπό τό συνηθισμένο ποσοστό τοῦ κέρδους.

Μ' ἄλλα λόγια, τό προϊόν τῆς ἀπλήρωτης δουλιᾶς πού περιέχεται στά 165 κρτ. = 15 κρτ. = 30 λ. = 30 ἑβδομάδες ἐργασίας. Ἄν αὐτές οἱ 30 ἑβδομάδες ἐργασίας ἢ αὐτά τά 15 κρτ. ἢ οἱ 30 λ. ὑπολογιστοῦν τώρα πάνω στή βάση τῆς συνολικῆς προκαταβολῆς τῶν 150 κρτ. θ' ἀποτελοῦσαν μόνο 10% , ἂν ὅμως ὑπολογιστοῦν πάνω στή βάση τῶν 120 κρτ. θ' ἀποτελοῦσαν ἓνα μεγαλύτερο ποσοστό. Γιατί τό 10% τῶν 120 κρτ. θά ἦταν 12 κρτ. Τά δέ 15 κρτ. δέν ἀποτελοῦν τό 10% , ἀλλά τό $12\frac{1}{2}\%$ τῶν 120 κρτ. Μ' ἄλλα λόγια: Ἐπειδή εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἓνα μέρος τῶν προκαταβολῶν του τό ἔκανε ὁ ἀγρότης χωρίς ὅμως νά τό λογαριάσει σάν καπιταλιστής, τήν πρόσθετη ἐργασία πού ἐξοικονόμησε θά τήν λογάριαζε πάνω στή βάση ἑνός πολύ μικροῦ μέρους τῶν προκαταβολῶν του καί γι' αὐτό θά παραστεινόταν μέ ἓνα μεγαλύτερο

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν μόνο στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

ποσοστό κέρδους απ' ό,τι στους άλλους κλάδους παραγωγής και έτσι θα μπορούσε ν' αποφέρει μιά πρόσοδο, πού για τό λόγο αυτό θα βασιζόταν σ' ένα λάθος λογαριασμού. Αν ό αγρότης ήξερε, ότι για νά υπολογίσει τήν προκαταβολή του σέ χρήμα και για νά τή βλέπει έπομένως σάν έμπόρευμα, δέν είναι καθόλου απαραίτητο νά τή μετατρέψει πρώτα σέ πραγματικό χρήμα, δηλαδή νά τήν έχει πουλήσει, τότε όλη αυτή ή ιστορία θα έπαιρνε τέλος.

Χωρίς αυτό τό λάθος στό λογαριασμό (πού μπορεί νά τό κάνει μιά μάζα γερμανών αγροτών όχι όμως και ένας καπιταλιστής παχτωτής) θα ήταν αδύνατη ή ύπαρξη τής ροντμπερτουσιανής προσόδου. Είναι δυνατή ή ύπαρξή της μόνον εκεί, όπου ή πρώτη ύλη μπαίνει στα έξοδα παραγωγής, όχι όμως εκεί πού δέν μπαίνει. Είναι μόνον εκεί δυνατή, όπου ή πρώτη ύλη μπαίνει στα έξοδα παραγωγής χωρίς νά τή βάζει στό λογαριασμό ό παραγωγός. "Όμως είναι αδύνατη εκεί πού ή πρώτη ύλη δέν μπαίνει στό λογαριασμό, παρ' όλο πού ό κύριος Ροντμπέρτους θέλει νά τήν εξαγάγει όχι από ένα λάθος στό λογαριασμό αλλά από τήν απουσία ενός πραγματικού κονδυλίου από τά προκαταβλημένα έξοδα.

Ας πάρουμε τήν έξορυκτική βιομηχανία ή τήν αλιεία. Έδώ δέν μπαίνει πρώτη ύλη παρά μόνο σάν βοηθητική ύλη, πράγμα πού μπορούμε νά μήν τό πάρουμε υπόψη, γιατί ή χρησιμοποίηση μηχανών προϋποθέτει πάντα ταυτόχρονα (μέ πολύ λίγες εξαιρέσεις) κατανάλωση βοηθητικών ύλων — των μέσων συντήρησης των μηχανών. Ας υποθέσουμε ότι τό γενικό ποσοστό του κέρδους είναι 10%. "Ότι 100 λ. έχουν δαπανηθεί για μηχανές και μισθό εργασίας. Γιατί τό κέρδος για τίς 100 λ. θα έπρεπε νά είναι μεγαλύτερο από 10, μήπως επειδή αυτές οι 100 λ. δέν δαπανήθηκαν για ακατέργαστο ύλικό, μηχανές και μισθό εργασίας; Η μήπως επειδή δαπανήθηκαν μόνο για ακατέργαστο ύλικό και μισθό εργασίας; Αν εδώ πρέπει νά σημειωθεί μιά διαφορά θα μπορούσε για τό λόγο αυτό νά οφείλεται στό γεγονός ότι στις διάφορες περιπτώσεις διαμορφώνεται γενικά διαφορετικά ή σχέση των αξιών του σταθερού κεφαλαίου και του μεταβλητού κεφαλαίου. Αυτή ή διαφορετική σχέση θα έδινε διαφορετική υπεραξία, ακόμα και στην περίπτωση πού τό ποσοστό τής υπεραξίας θα τό υποθέταμε σταθερό. Και ή σχέση διαφορετικής υπεραξίας μέ ίσα σέ μέγεθος κεφάλαια θα έπρεπε φυσικά νά δώσει ανισα κέρδη. Από τήν άλλη μεριά, όμως, τό γενικό ποσοστό του κέρδους δέν σημαίνει παρά μόνο εξίσωση αυτών των ανισοτήτων, αφαίρεση από τά οργανικά συστατικά του κεφαλαίου

καί κατανομή τῆς ὑπεραξίας ἔτσι ὥστε ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια ν' ἀποφέρουν ἴσα κέρδη.

Τό γεγονός ὅτι ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας ἐξαρτιέται ἀπό τό μέγεθος τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιήθηκε δέν σχετίζεται — σύμφωνα μέ τούς γενικούς νόμους τῆς ὑπεραξίας — καθόλου μέ τά κεφάλαια σέ διαφορετικές σφαῖρες παραγωγῆς, ἀλλά μέ τά διαφορετικά κεφάλαια στήν ἴδια σφαῖρα παραγωγῆς, στήν ὁποία ὑποθέσαμε τίς ἴδιες σχέσεις ἀνάμεσα στά ὀργανικά συστατικά μέρη τοῦ κεφαλαίου. Ὅταν λ.χ. λέγω: Ἡ μάζα τοῦ κέρδους ἀντιστοιχεῖ, λ.χ. στό νηματοουργεῖο, στό μέγεθος τῶν κεφαλαίων πού χρησιμοποιήθηκαν (κάτι πού ἐπίσης δέν εἶναι πέρα γιά πέρα σωστό, ἐκτός ἂν προστεθεῖ ὅτι: τήν παραγωγικότητα τήν προϋποθέσαμε σταθερή), τότε λέγω στήν πραγματικότητα μόνο, ὅτι μέ δοσμένο τό ποσοστό ἐκμετάλλευσης τῶν νηματοουργῶν, τό συνολικό ποσό τῆς ἐκμετάλλευσης ἐξαρτιέται ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ἐκμεταλλευομένων νηματοργατῶν. Ἄν ἀντίθετα πῶ ὅτι ἡ μάζα τοῦ κέρδους στούς διάφορους κλάδους παραγωγῆς ἀντιστοιχεῖ στό μέγεθος τῶν κεφαλαίων πού χρησιμοποιήθηκαν, αὐτό σημαίνει ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι τό ἴδιο γιά κάθε κεφάλαιο ἴσου μεγέθους, ὅτι ἐπομένως ἡ μάζα τοῦ κέρδους μπορεῖ νά μεταβάλλεται μόνο ὅταν μεταβάλλεται τό μέγεθος αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, πράγμα πού μ' ἄλλα λόγια σημαίνει πάλι, ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπό τήν ὀργανική σχέση ἀνάμεσα στά συστατικά μέρη ἑνός κεφαλαίου σέ μιάν ἰδιαίτερη σφαῖρα παραγωγῆς, ὅτι γενικά εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπό τό μέγεθος τῆς ὑπεραξίας, πού παράγεται σ' αὐτές τίς ἰδιαίτερες σφαῖρες παραγωγῆς.

Ἡ παραγωγή τῶν ὀρυχείων θά ἔπρεπε ἐξαρχῆς νά συγκαταλεχθεῖ στή βιομηχανία καί ὄχι στή γεωργία. Γιά ποιό λόγο; Γιά τό λόγο ὅτι οὔτε ἓνα ὀρυκτό προϊόν δέν μπαίνει *in natura* — μέ τή μορφή μέ τήν ὁποία βγαίνει ἀπό τό ὀρυχεῖο — δέν μπαίνει ξανά σάν στοιχεῖο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιεῖται στήν ἐκμετάλλευση τοῦ ὀρυχείου (τό ἴδιο ἰσχύει γιά τήν ἀλιεῖα καί τό κυνήγι ὅπου σέ ἀκόμα πολύ μεγαλύτερο βαθμό ἡ προκαταβολή διατίθεται μόνο γιά μέσα ἐργασίας καί μισθό ἐργασίας ἢ γιά τήν ἴδια τήν [460] ἐργασία. Μ' ἄλλα λόγια λοιπόν: Γιά τό λόγο ὅτι κάθε στοιχεῖο παραγωγῆς τοῦ ὀρυχείου, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού τό ἀκατέργαστο ὑλικό του ἀντλεῖται ἀπό τό ὀρυχεῖο, στήν ἀρχή δέν ἀλλάζει μόνο τή μορφή, ἀλλά γίνεται καί ἐμπόρευμα, πρέπῃ ν' ἀγοραστεῖ, προτοῦ μπορέσει νά ξαναμπεῖ σάν στοιχεῖο στήν παραγωγή τοῦ ὀρυχείου. Μοναδική ἐξαίρεση ἀποτελεῖ τό κάρβουνο. Τό κάρβουνο ὅμως ἐμφανίζεται σάν μέσο παραγωγῆς μόνο σ' ἓνα στάδιο ἀνάπτυξης, στό ὁποῖο ὁ ἐκμεταλλευτής τοῦ ὀρυχείου εἶ-

ναι πιά διαμορφωμένος καπιταλιστής, κρατᾶ ἰταλικά λογιστικά βιβλία, μέ βάση τά ὅποια δέν χρεώνεται μόνο ὁ ἴδιος τίς δικές του προκαταβολές, δέν εἶναι μόνο ὀφειλέτης ἀπέναντι στό δικό του ταμεῖο, ἀλλά καί τό δικό του ταμεῖο εἶναι ὀφειλέτης στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Ἔτσι ἀκριβῶς ἐδῶ, ὅπου στά ἔξοδα δέν μπαίνει στήν πράξη καθόλου ἀκατέργαστο ὑλικό, πρέπει μιά κι ἐξαρχῆς νά κυριαρχεῖ καπιταλιστική λογιστική, δηλαδή αὐτή πού κάνει ἀδύνατη τήν παραπλάνηση τοῦ ἀγρότη.

Ἄς πάρουμε τώρα τήν ἴδια τή μεταποίηση καί μάλιστα ἐκεῖνο τό μέρος της στό ὅποιο ὅλα τά στοιχεῖα τοῦ προτσές ἐργασίας ὑπάρχουν καί σάν στοιχεῖα τοῦ προτσές ἀξιοποίησης, ὅπου λοιπόν ὅλα τά στοιχεία παραγωγῆς μπαίνουν ταυτόχρονα σάν ἔξοδα, σάν ἀξίες χρήσης πού ἔχουν μιάν ἀξία, σάν ἐμπορεύματα στήν παραγωγή τοῦ νέου ἐμπορεύματος. Ἐδῶ ὑπάρχει οὐσιαστική διαφορά ἀνάμεσα στό βιομήχανο, πού παράγει τό πρῶτο ἡμικατεργασμένο προϊόν καί στόν δεύτερο καί σ' ὄλους τούς κατοπινούς βιομήχανους πού θ' ἀκολουθήσουν στίς ἐπόμενες φάσεις τῆς παραγωγῆς, ἡ πρώτη ὕλη τῶν ὁποίων δέν μπαίνει μόνο σάν ἐμπόρευμα ἀλλά εἶναι ἤδη ἐμπόρευμα δεύτερου βαθμοῦ, δηλαδή ἔχει ἀποκτήσει κιόλας ἀπό τό πρῶτο ἐμπόρευμα, ἀπό τό ἀκατέργαστο προϊόν (Rohprodukt) * μιά μορφή πού διαφέρει ἀπό τή φυσική του μορφή, ἔχει περάσει κιόλας ἀπό μιά δεύτερη φάση τοῦ προτσές παραγωγῆς. Παράδειγμα ὁ νηματουργός. Ἡ πρώτη ὕλη του εἶναι τό βαμβάκι, ἓνα ἀκατέργαστο προϊόν (εἶναι κιόλας ἐπίσης ἐμπόρευμα), ἓνα ἀκατέργαστο προϊόν σάν ἐμπόρευμα. Ἀντίθετα, ἡ πρώτη ὕλη τοῦ ὑφαντῆ εἶναι νῆμα, προϊόν τοῦ νηματουργοῦ, ἡ πρώτη ὕλη τοῦ τυπωτῆ καί τοῦ βαφέα εἶναι ὑφαντό, τό προϊόν τοῦ ὑφαντῆ. Καί ὅλα αὐτά τά προϊόντα πού σέ μιά κατοπινή φάση τοῦ προτσές ἐμφανίζονται πάλι σάν πρώτη ὕλη εἶναι ταυτόχρονα ἐμπορεύματα^[12]. [460].

[461] Ἐδῶ γυρίσαμε ὅπως φαίνεται πίσω στό ζήτημα πού μᾶς ἔχει ἤδη ἀπασχολήσει δύο φορές, μιά φορά ἀπ' ἀφορμή τόν Τζών Στ. Μίλλ** καί μετά ὅταν ἐξετάζαμε γενικά τή σχέση σταθεροῦ κεφαλαίου

* Ἐδῶ χρειάζεται μιά ἐξήγηση. Μέ τόν ὄρο Rohprodukt ὁ Μάρξ ἐννοεῖ ἐδῶ τό ἀκατέργαστο προϊόν. Στόν 3ο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» (σελ. 1032 τῆς ἐλληνικῆς ἐκδόσεως τῆς «Σύγχρονης Ἐποχῆς») μέ τόν ὄρο αὐτό ἐννοεῖ τό ἀκαθάριστο κοινωνικό προϊόν. — Σημ. μετ.

** Βλ. τό τρίτο μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ἵπεραξία», σελ. 210-214 τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως.

καί είσοδήματος*. Τό γεγονός ότι τό ζήτημα αυτό παρουσιάζεται κάθε τόσο δείχνει ότι κάπου σκαλώνει ακόμα ή υπόθεση. Ουσιαστικά τό ζήτημα αυτό ανήκει στό ΙΙΙ κεφάλαιο για τό κέρδος^[13]. Καλύτερα όμως ας τό δούμε εδώ.

< "Ας έλθουμε λοιπόν στό παράδειγμα:

4.000 λίβρες βαμβάκι = 100 λιρ. 4.000 λβρ. νήμα = 200 λ.
4.000 γιάρδες τσίτι = 400 λ.

Μέ βάση αυτή τήν προϋπόθεση 1 λβρ. βαμβάκι = 6 πέν., 1 λβρ. νήμα = 1 σλ., 1 γιάρδα τσίτι = 2 σλ.

"Αν προϋποθέσουμε ότι τό ποσοστό του κέρδους είναι 10%, τότε στίς 100 λ. ή δαπάνη = $90^{10/11}$ καί τό κέρδος = $9^{1/11}$

(Α) βαμβάκι. Β (άγρότης) Ι

στίς 200 λ. ή δαπάνη = $181^{9/11}$ καί τό κέρδος = $18^2/11$

(Β) νήμα. S (νηματοουργός) ΙΙ

στίς 400 λ. ή δαπάνη = $363^7/11$ καί τό κέρδος = $36^4/11$

(C) ύφαντό. W (ύφαντής) ΙΙΙ

Κάτω απ' αυτή τήν προϋπόθεση δέν έχει απολύτως καμιά σημασία, αν τά $90^{10/11}$ του ίδιου του Α περιλαβαίνουν ή όχι ένα κέρδος. Δέν περιλαβαίνουν κέρδος αν αποτελούν σταθερό κεφάλαιο πού αντικατασταίνει τον ίδιο τον εαυτό του. Είναι επίσης χωρίς σημασία για τό Β, αν στίς 100 λ. [της αξίας του προϊόντος Α] περιλαβαίνεται ή όχι κέρδος, τό ίδιο για τό C σε σχέση μέ τό προϊόν Β.

Η σχέση του Β (βαμβακοπαραγωγού) ή του Ι του S (νηματοουργού) ή του ΙΙ καί του W (ύφαντη) ή του ΙΙΙ παρουσιάζεται ως εξής:

I) Δαπάνη = $90^{10/11}$, Κέρδος = $9^{1/11}$, Σύνολο = 100.

II) Δαπάνη = 100 (I) + $81^{9/11}$ Κέρδος = $18^2/11$ Σύνολο = 200.

III) Δαπάνη = 200 (II) + $163^7/11$ Κέρδος = $36^4/11$ Σύνολο = 400.

Γενικό σύνολο = 700.

Κέρδος = $9^{1/11} + 18^2/11 + 36^4/11$ [= $63^7/11$].

Προκαταβλημένο Κεφάλαιο καί στους 3 κλάδους: $90^{10/11} + 181^{9/11} + 363^7/11 = 636^4/11$.

Περίσσευμα του 700 πάνω από τό $636^4/11 = 63^7/11$. "Όμως $63^7/11 : 636^4/11 = 10:100$.

* Βλ. τό πρώτο μέρος των «Θεωριών για τήν Ύπεραξία», σελ. 130, 131, 225, 226, 239-265.

γού. Αν τὰ ἀφαιρέσουμε ἀπὸ τὰ $345\frac{5}{11}$, μᾶς μένουν $336\frac{4}{11}$. Καί ἂν αὐτὰ τὰ $336\frac{4}{11}$ τὰ ἀφαιρέσουμε ἀπὸ τὰ 400 — δηλ. ἀπὸ τὴ συνολικὴ ἀξία τοῦ ὑφαντοῦ — τότε ἀποδείχνεται ὅτι σ' αὐτὰ περιλαβαίνεται ἓνα κέρδος $63\frac{7}{11}$.

Ἐνα κέρδος ὅμως $63\frac{7}{11}$ σέ σχέση μέ τὰ $336\frac{4}{11} = 18\frac{34}{37}\%$.

Αὐτὰ τὰ $63\frac{7}{11}$ ὑπολογίστηκαν προηγούμενα πάνω στή βάση τῶν $636\frac{4}{11}$ πράγμα πού ἔδωσε ἓνα κέρδος 10%. Τό περίσσευμα τῆς συνολικῆς ἀξίας τῶν 700 πάνω ἀπὸ τὰ $636\frac{4}{11}$ ἦταν ἀκριβῶς $63\frac{7}{11}$.

Ἔτσι, μέ βάση τόν ὑπολογισμό αὐτό στά 100 τοῦ ἴδιου κεφαλαίου βγαίνει ἓνα κέρδος $18\frac{34}{37}\%$, ἐνῶ μέ βάση τόν προηγούμενο ὑπολογισμό ἔβγαине μόνο 10%.

Πῶς γίνεται αὐτό;

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ I, II καί III εἶναι τό ἴδιο πρόσωπο, δέν χρησιμοποιεῖ ὅμως ταυτόχρονα 3 κεφάλαια, ἓνα στήν βαμβακοκαλλιέργεια, ἓνα στή νηματουργία καί ἓνα στήν ὑφαντουργία. Ἀλλά μόλις σταματήσει νά καλλιεργεῖ ἀρχίζει νά κλώθει καί μόλις τελειώσει μέ τό κλώσιμο, τό σταματάει καί ἀρχίζει νά ὑφαίνει.

Στήν περίπτωση αὐτὴ ὁ λογαριασμός θά διαμορφωνόταν ὡς ἐξῆς:

$90\frac{10}{11}$ διαθέτει ὁ καπιταλιστής αὐτός στή βαμβακοκαλλιέργεια καί παράγει 4.000 λβρ. βαμβάκι. Γιά νά τό κλώσει χρειάζεται νά προβεῖ σέ ἄλλα ἔξοδα γιά μηχανές, βοηθητικὲς ὕλες καί μισθοὺς ἐργασίας συνολικοῦ ὕψους $89\frac{9}{11}$ λ. Μέ τὰ ἔξοδα αὐτὰ μετατρέπει τίς 4.000 λβρ. βαμβάκι σέ νῆμα. Τέλος τό ὑφαίνει σέ 4.000 γιάρδες ὑφαντό, πράγμα πού τοῦ κοστίζει μιὰ παραπέρα δαπάνη $163\frac{7}{11}$ λ. Ἄν συνυπολογίσει τώρα τὰ ἔξοδά του, τότε τό κεφάλαιο πού προκατέβαλε $= 90\frac{10}{11} + 81\frac{9}{11} + 163\frac{7}{11}$ λ., δηλαδή $336\frac{4}{11}$ λ. Τό 10% τοῦ ποσοῦ αὐτοῦ θά ἦταν $33\frac{7}{11}$, γιατί $336\frac{4}{11} : 33\frac{7}{11} = 100 : 10$. Ὅμως $336\frac{4}{11} + 33\frac{7}{11} = 370$ λ. Ἔτσι θά πουλοῦσε τίς 4.000 γιάρδες πρὸς 370 λ. ἀντὶ πρὸς 400 λ., δηλ. κατὰ 30 λ. φτηνότερα, δηλαδή κατὰ $7\frac{1}{2}\%$ φτηνότερα ἀπὸ πρὶν. Ἄν λοιπόν ἡ ἀξία ἦταν πραγματικά $= 400$, τότε θά μπορούσε νά πουλήσει μέ τό συνηθισμένο κέρδος τοῦ 10% καί ἐπιπλέον νά πληρώσει μιὰ πρόσοδο 30 λ., γιατί τό ποσοστό τοῦ κέρδους του δέν θά ἦταν σέ σχέση μέ τίς $336\frac{4}{11}$ λ. πού προκαταβλήθηκαν $33\frac{7}{11}$, ἀλλὰ $63\frac{7}{11}$, δηλαδή $18\frac{34}{37}\%$, ὅπως εἶχαμε δεῖ πιό πάνω. Καί αὐτός φαίνεται πράγματι νά εἶναι ὁ τρόπος, πού ὁ κύριος Ροντμπέρτους ὑπολογίζει τὴ γαιοπρόσοδο. >

Σέ τί συνίσταται λοιπόν ἡ πλάνη; Πρὶν ἀπ' ὅλα εἶναι φανερό ὅτι [σύμφωνα μέ τόν Ροντμπέρτους], ὅταν ἐνωθοῦν τό νηματουργεῖο καί τό ὑφαντουργεῖο θά ἔπρεπε νά ἀποφέρουν μιὰ πρόσοδο, ἀκριβῶς ὅπως θ'

ἀπόφερε ἂν ἐνωθοῦν τό νηματουργεῖο καί ἡ γεωργία ἢ ὅταν ἡ γεωργία ἀσχεῖται χωριστά.

Εἶναι φανερό ὅτι ἐδῶ ὑπάρχουν δύο εἰδῶν ἱστορίες.

Πρῶτο, ὑπολογίζουμε ἐδῶ μόνο τίς $637/_{11}$ λ. πάνω στή βάση ενός κεφαλαίου $3364/_{11}$ λ. ἐνῶ θά πρέπει νά τίς ὑπολογίσουμε πάνω στή βάση 3 κεφαλαίων συνολικῆς ἀξίας $6364/_{11}$ λ.

Δεύτερο, σχετικά μέ τό τελευταῖο κεφάλαιο III ὑπολογίσαμε τά ἐξοδά του $3364/_{11}$ λ. ἀντί $3637/_{11}$ λ.

Αὐτά τά δύο σημεῖα πρέπει νά ἐξεταστοῦν χωριστά.

Πρῶτο: Ἄν ὁ καπιταλιστής συνενώνει σέ ἕνα πρόσωπο τοὺς III, II καί I, τόν βαμβακοκαλλιεργητή, τόν νηματουργό καί τόν ὕφαντή, πού κλώθει ὅλη τή σοδιά τοῦ βαμβακιοῦ του, τότε δέν χρησιμοποιεῖ ἀπολύτως κανένα μέρος αὐτῆς τῆς σοδιάς γιά ν' ἀντικαταστήσει τό ἀγροτικό κεφάλαιό του. Δέν χρησιμοποιεῖ ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου του στήν [463] βαμβακοκαλλιέργεια — στά ἐξοδα γιά τήν βαμβακοκαλλιέργεια, γιά τό σπόρο, τό μισθό ἐργασίας, τίς μηχανές — καί ἕνα ἄλλο μέρος γιά τό κλώσιμο, ἀλλά πρῶτα βάζει ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου του στήν βαμβακοκαλλιέργεια, ἔπειτα τό μέρος αὐτό + ἕνα δεύτερο μέρος τό βάζει στό κλώσιμο, ἔπειτα ὅλα, καί τά 2 μέρη πού ὑπάρχουν τώρα στό νῆμα + ἕνα τρίτο μέρος, τό βάζει στό ὕφαντήριο. Ὅταν τέλος ἔχει παραχθεῖ τό ὕφαντό, οἱ 4.000 γιάρδες, τότε πῶς μπορεῖ ὁ καπιταλιστής ν' ἀντικαταστήσει τά στοιχεῖα τους; Τόν καιρό πού ὕφαινε δέν ἔκλωθε, οὔτε εἶχε πρώτη ὕλη γιά κλώσιμο καί τόν καιρό πού ἔκλωθε δέν καλλιεργοῦσε βαμβάκι. Τά στοιχεῖα παραγωγῆς του δέν εἶναι λοιπόν ἀντικαταστάσιμα. Ἄς διευκολύνουμε τό πρόβλημα λέγοντας: Μάλιστα, ὁ κύριος πουλάει τίς 4.000 γιάρδες, καί ἔπειτα μέ τίς 400 λ. «ἀγοράζει» νῆμα καί τά στοιχεῖα τοῦ βαμβακιοῦ. Πού καταλήγει αὐτό; Στό ὅτι στήν πράξη παραδεχόμεσθε τήν ὕπαρξη 3 κεφαλαίων πού εἶναι ταυτόχρονα ἀπασχολημένα καί ἐπενδυμένα καί πού ἔχουν προκαταβληθεῖ στήν παραγωγή. Γιά ν' ἀγοραστεῖ νῆμα, πρέπει τό νῆμα νά ὑπάρχει, καί γιά ν' ἀγοραστεῖ βαμβάκι πρέπει τό βαμβάκι ἐπίσης νά ὑπάρχει καί γιά νά ὑπάρχουν, γιά νά μπορούν δηλαδή ν' ἀντικαταστήσουν τό ὕφασμένο νῆμα καί τό νηματοποιημένο βαμβάκι πρέπει νά ἐπενδυθοῦν κεφάλαια ταυτόχρονα μέ τό ἐπενδυμένο στό ὕφαντήριο κεφάλαιο, κεφάλαια πού μετατρέπονται ταυτόχρονα σέ βαμβάκι καί νῆμα, τόν καιρό πού τό νῆμα μετατρέπεται σέ ὕφαντό.

Ἐπομένως, εἴτε ὁ III συνενώνει καί τοὺς 3 κλάδους παραγωγῆς, εἴτε οἱ κλάδοι αὐτοί εἶναι μοιρασμένοι ἀνάμεσα σέ 3 παραγωγούς, πρέπει νά ὑπάρχουν ταυτόχρονα 3 κεφάλαια. Ὁ καπιταλιστής δέν μπορεῖ

μέ τό ίδιο κεφάλαιο, μέ τό όποίο κινούσε τό ύφαντήριο, νά άσκει τό νηματουργείο καί τή βαμβακοκαλλιέργεια, άν θέλει νά παράγει στήν ίδια κλίμακα. Τό καθένα άπ' αυτά τά κεφάλαια είναι επενδυμένο, καί ή άμοιβαία αντικατάστασή τους δέν έχει καμιά δουλιά μέ τήν ύπόθεση. Τά κεφάλαια αντικατάστασης είναι τό σταθερό κεφάλαιο πού πρέπει ταυτόχρονα νά είναι επενδυμένο καί νά δρᾶ στόν καθένα άπό τούς 3 κλάδους. Άν στίς 400 λ. περιλαμβάνεται ένα κέρδος $63\frac{7}{11}$ λ. αυτό γίνεται έπειδή τόν III τόν βάζουμε νά εισπράξει εκτός άπό τό δικό του τό κέρδος τών $36\frac{4}{11}$ λ. καί τά κέρδη πού θά πρέπει νά πληρώσει στους II καί I καί τά όποια, σύμφωνα μέ τήν προυπόθεσή μας, ύλοποιούνται στό δικό του τό έμπόρευμα. Αυτό τό κέρδος όμως δέν τό έβγαλε άπό τίς δικές του $363\frac{7}{11}$ λ., αλλά καί άπό τίς $90\frac{10}{11}$ ιδιαίτερες λ. του άγρότη, καί άπό τίς $181\frac{9}{11}$ λ. του νηματουργού. Άν τά εισπράττει όλα ο ίδιος, τότε δέν τά εισπράττει πάλι μέ βάση τίς δικές του $363\frac{7}{11}$ λ. πού τίς έχει επενδύσει στό ύφαντήριο, αλλά μέ βάση τό κεφάλαιο αυτό σύν τά δύο άλλα κεφάλαια πού τά έχει επενδύσει στό νηματουργείο καί στή βαμβακοκαλλιέργεια.

Δεύτερο: Άν για τόν III ύπολογίζουμε έξοδα $336\frac{4}{11}$ λ. αντί $363\frac{7}{11}$ αυτό γίνεται για τόν εξής λόγο:

Τή δαπάνη του για τήν βαμβακοκαλλιέργεια τήν ύπολογίσαμε μόνο $90\frac{10}{11}$ λ. αντί 100 λ. Του χρειάζεται όμως όλόκληρο τό προϊόν του καί αυτό είναι = 100 καί όχι $90\frac{10}{11}$. Τό κέρδος τών $9\frac{1}{11}$ λ. περιλαμβάνεται στό προϊόν αυτό. Η θά χρησιμοποιούσε ένα κεφάλαιο $90\frac{10}{11}$ πού δέν του άποφέρει καθόλου κέρδος. Η βαμβακοκαλλιέργειά του δέν θά του άπόφερε κέρδος. Θά του αντικατάστανε μόνο τή δαπάνη τών $90\frac{10}{11}$ λ. Τό ίδιο καί ή νηματοποίηση δέν θά του άπόφερε κέρδος, αλλά όλόκληρο τό προϊόν θά αντικατάστανε μόνο τά έξοδα.

Στήν περίπτωση αυτή τά έξοδα του περιορίζονται πράγματι στίς $90\frac{10}{11}$ λ. + $81\frac{9}{11}$ + $163\frac{7}{11}$ = $336\frac{4}{11}$ λ. Αυτό θά ήταν τότε τό προκαταβλημένο κεφάλαιό του. Τό 10% αυτού του κεφαλαίου θά ήταν $33\frac{7}{11}$ λ. Καί ή αξία του προϊόντος θά είναι 370 λ. Η αξία δέν θά ήταν ούτε κατά ένα λεπτό μεγαλύτερη, γιατί σύμφωνα μέ τήν προυπόθεσή μας οι δύο μερίδες I καί II δέν έδωσαν καθόλου κέρδος. Γι' αυτό τό καλύτερο άπ' όλα θά ήταν ο III νά μήν ανακατευτεί στους κλάδους I καί II καί νά μείνει στήν παλιά μέθοδο παραγωγής. Γιατί αντί τών $63\frac{7}{11}$ λ. πού είχαν προηγούμενα για νά φάνε οι I, II καί III, ο III έχει τώρα για νά φάει μόνος του μόνο $33\frac{7}{11}$ λ., ενώ προηγούμενα, όταν συνέτρωγαν καί οι συνάδελφοί του, είχε για νά φάει $36\frac{4}{11}$ λ. Θά ήταν πράγματι ένας

πολύ κακός επιχειρηματίας πού χαντακώνει τις δουλιές. Θά έξοικονομούσε μόνο μιά δαπάνη $9\frac{1}{11}$ λ. στόν κλάδο II, γιατί στόν κλάδο I δέν θά έβγαζε κέρδος, καί θά έξοικονομούσε μιά δαπάνη $18\frac{2}{11}$ λ. στόν κλάδο III, γιατί δέν θά έβγαζε κέρδος στόν κλάδο II. Οί $90\frac{10}{11}$ λ. στήν βαμβακοκαλλιέργεια καί οί $81\frac{9}{11} + 90\frac{10}{11}$ στή νηματοποίηση θά αντικατάστανιν καί οί δύο μόνο τόν έαυτό τους. Μόνο τό τρίτο κεφάλαιο, τό τοποθετημένο στό ύφαντήριο: $90\frac{10}{11} + 81\frac{9}{11} + 163\frac{7}{11}$, θά έδινε 10% κέρδος. Αυτό θά σήμαινε λοιπόν ότι στό ύφαντήριο οί 100 λ. θά απόφεραν ένα κέρδος 10%, ούτε όμως ένα λεπτό στή νηματοποίηση καί στήν βαμβακοκαλλιέργεια. Αυτό θά ήταν βέβαια πολύ ευχάριστο για τον III, στήν περίπτωση πού ο I καί ο II θά ήταν δύο διαφορετικά άπ' αυτόν πρόσωπα, δέν θά του ήταν όμως καθόλου ευχάριστο στήν περίπτωση πού για να ιδιοποιηθεί ο ίδιος αυτή την έξοικονόμηση των κερδών θά συνένωνε στό αξιότιμο πρόσωπό του καί τους τρεις κλάδους. Η έξοικονόμηση προκαταβολής για τό κέρδος (ή για εκείνο τό συστατικό μέρος του [464] σταθερού κεφαλαίου του ενός από τους τρεις αυτούς κλάδους πού είναι κέρδος για τους άλλους) θά προερχόταν από τό γεγονός ότι στήν πραγματικότητα δέν θά περιέχονταν κέρδη στους I καί II καί ότι στόν I καί στόν II δέν θά πραγματοποιούνταν πρόσθετη εργασία, αλλά θά μεταχειρίζονταν τόν έαυτό τους σαν άπλους μισθωτούς εργάτες, θά αντικατάστανιν μόνο τά έξοδα παραγωγής τους, δηλ. τή δαπάνη για σταθερό κεφάλαιο καί μισθό εργασίας. Σ' αυτές τις περιπτώσεις λοιπόν — αν οί I καί II δέν ήθελαν να εργαστούν λ.χ. για τόν III, γιατί τό αποτέλεσμα θά ήταν τό κέρδος να μπει στό δικό του λογαριασμό — θά εργαζόταν γενικά λιγότερο, καί θά ήταν για τόν III, έντελώς τό ίδιο αν ή εργασία πού πρέπει να πληρώσει θά ξοδευόταν μόνο για μισθούς ή για μισθούς καί κέρδος. Γι' αυτόν είναι τό ίδιο, εφόσον αγοράζει καί πληρώνει τό προϊόν, τό έμπορευμα.

Δέν έχει άπολύτως καμιά σημασία αν τό σταθερό κεφάλαιο αντικατασταίνεται ολόκληρο ή ένμέρει σε είδος, δηλαδή από τους παραγωγούς του έμπορεύματος, για τό όποιο χρησιμεύει σαν σταθερό κεφάλαιο. Πρίν άπ' όλα πρέπει τελικά ν' αντικατασταθεί σε είδος όλο τό σταθερό κεφάλαιο, οί μηχανές μέ μηχανές, ή πρώτη ύλη μέ πρώτη ύλη, οί βοηθητικές ύλες μέ βοηθητικές ύλες. Στή γεωργία τό σταθερό κεφάλαιο μπορεί να μπει καί σαν έμπορευμα, δηλαδή μέ τήν άμεση μεσολάβηση αγοραπωλησίας. Πρέπει φυσικά, εφόσον στήν αναπαραγωγή μπαίνουν οργανικές ουσίες, ν' αντικατασταίνεται μέ προϊόντα τής ίδιας σφαίρας παραγωγής. Δέν χρειάζεται όμως ν' αντικατασταίνεται από τους ξεχωριστούς παραγωγούς μέσα στα

πλαίσια αυτής της σφαίρας παραγωγής. "Όσο περισσότερο αναπτύσσεται ή γεωργία, τόσο περισσότερο όλα της τα στοιχεία μπαίνουν σ' αυτήν όχι μόνο τυπικά, αλλά πραγματικά σαν έμπορεύματα, αυτό θα πει ότι έρχονται απ' έξω, είναι προϊόντα άλλων παραγωγών, σπόροι, λίπασμα, ζώα, ζωικές ουσίες κλπ. Στή βιομηχανία λ.χ. τό διαρκές πάνε κι έλα του σίδηρου στο έργοστάσιο μηχανών και της μηχανής στά μεταλλεία σιδήρου είναι έξισου σταθερό όπως και ή πορεία του σιταριού από τή σιταποθήκη στή γή και από τή γή στή σιταποθήκη του παχτωτή. Στή γεωργία βρίσκονται τά προϊόντα πού αντικατασταίνονται άμεσα. Τό σίδηρο δέν μπορεί ν' αντικαταστήσει μιά μηχανή. "Όμως σίδηρο, ίσης αξίας μέ τή μηχανή αντικατασταίνει στον ένα τή μηχανή και στον άλλο τό σίδηρο, εφόσον ή ίδια ή μηχανή του αντικατασταίνεται σέ αξία μέ σίδηρο.

Δέν είναι κατανοητό ποιά θα είναι ή διαφορά σχετικά μέ τό ποσοστό του κέρδους, αν ο αγρότης τίς 90¹⁰/₁₁ λ. πού δαπανά για τό προϊόντων 100 λ. τό υπολογίζει περίπου έτσι: ότι δαπανά 20 λ. για σπόρο κλπ., 20 λ. για μηχανές κλπ. και 50¹⁰/₁₁ λ. για μισθούς εργασίας. Πάνω στό συνολικό αυτό ποσό ζητάει 10% κέρδος. Οί 20 λ. του προϊόντος πού τό ίσοφαρίζει μέ τό σπόρο, δέν περιέχουν κέρδος. Και όμως αποτελούν 20 λ. όπως και οί 20 λ. των μηχανών στίς όποιες περιέχεται ένα κέρδος λ.χ. 10%, παρ' όλο πού τό κέρδος αυτό μπορεί νά υπάρχει μόνο τυπικά. Οί 20 λ. των μηχανών μπορούν πράγματι νά μήν παρασταίνουν όπως και οί 20 λ. του σπόρου ούτε ένα λεπτό κέρδος. Λογουχάρη, αν αυτές οί 20 λ. αποτελούν άπλή αντικατάσταση συστατικών του σταθερού κεφαλαίου του μηχανοκατασκευαστή, συστατικών πού τά άντλεί από τή σφαίρα της γεωργίας.

"Όσο λίγο είναι άληθινό ότι όλες οί μηχανές στή γεωργία μπαίνουν σαν σταθερό κεφάλαιό της, άλλο τόσο λαθεμένο είναι ότι όλη ή πρώτη ύλη μπαίνει στή βιομηχανία. "Ένα πολύ μεγάλο μέρος της μένει στή γεωργία και δέν είναι παρά αναπαραγωγή σταθερού κεφαλαίου. "Ένα άλλο μέρος μπαίνει άμεσα στό εισόδημα σαν μέσο συντήρησης και ένα μέρος της δέν υποβάλλεται σέ «προτσές βιομηχανικής επεξεργασίας» όπως τά φρούτα, τά ψάρια, τά ζώα κλπ. Θα ήταν έπομένως όχι σωστό νά επιβαρυνθεί ή βιομηχανία μέ τό λογαριασμό όλης της πρώτης ύλης πού έχει παραγάγει ή γεωργία. Φυσικά, στους κλάδους της βιομηχανίας, στους όποιους ή πρώτη ύλη μπαίνει μαζί μέ τό μισθό εργασίας και τίς μηχανές σαν προκαταβολή, πρέπει τό προκαταβλημένο κεφάλαιο νά είναι μεγαλύτερο απ' ό,τι στους κλάδους εκείνους της γεωργίας, πού προμηθεύουν αυτή τήν πρώτη ύλη ή όποια

μπαίνει μ' αὐτό τόν τρόπο στήν παραγωγή. Θά ἔπρεπε ἀκόμα νά ὑποτεθεῖ, στήν περίπτωση πού αὐτοί οἱ κλάδοι τῆς βιομηχανίας θά εἶχαν δικό τους ποσοστό κέρδους (διαφορετικό ἀπό τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους), ὅτι ἐδῶ τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἦταν μικρότερο ἀπό τῆς γεωργίας καί μάλιστα γιά τό λόγο ὅτι χρησιμοποιεῖται λιγότερη ἐργασία. Ἐπομένως ἕνα μεγαλύτερο σταθερό κεφάλαιο καί ἕνα μικρότερο μεταβλητό κεφάλαιο, μέ ἴσο τό ποσοστό ὑπεραξίας δίνει κατ' ἀνάγκη μικρότερο ποσοστό κέρδους. Αὐτό ἰσχύει ὅμως καί γιά ὀρισμένους κλάδους τῆς βιομηχανίας σέ σχέση μέ ἄλλους, καί γιά ὀρισμένους κλάδους τῆς γεωργίας (μέ τήν οἰκονομική ἔννοια) σέ σχέση μέ ἄλλους. Λιγότερο ἀπ' ὅλα γίνεται αὐτό ἀκριβῶς στήν καθεαυτό γεωργία, ἐπειδή ἡ γεωργία εἶναι ἀλήθεια ὅτι προμηθεύει τή βιομηχανία μέ πρώτη ὕλη, ξεχωρίζει ὅμως στά δικά της ἔξοδα τήν πρώτη ὕλη, τίς μηχανές καί τόν μισθό ἐργασίας, ἐνῶ ἡ βιομηχανία δέν τῆς πληρώνει μέ κανένα τρόπο τήν πρώτη ὕλη, τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πού τό ἀντικατασταίνει ἡ ἴδια καί ὄχι ὕστερα ἀπό ἀνταλλαγή μέ βιομηχανικά προϊόντα.

[5. Οἱ λαθεμένες προϋποθέσεις τῆς θεωρίας τῆς προσόδου τοῦ Ροντμπέρτους]

[465] ἼΑς συνοψίσουμε σύντομα αὐτά πού λέει ὁ κύριος Ροντμπέρτους.

Πρῶτα περιγράφει τήν κατάσταση, ὅπως τήν σκέπτεται ὁ ἴδιος, στήν ὁποία ὁ γαιοκτήμονας (αὐτοκαλλιεργητής) εἶναι ταυτόχρονα καί καπιταλιστής καί δουλοκτήτης (Sklavenhalter). Ἐπειτα γίνεται ὁ χωρισμός. Τό μέρος τοῦ «προϊόντος τῆς ἐργασίας» πού ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἀπό τούς ἐργάτες — ἡ «μιά φυσική πρόσοδος» — χωρίζεται τώρα «σέ γαιοπρόσοδο καί σέ κέρδος τοῦ κεφαλαίου» (σελ. 81, 82) (Ὁ κύριος Χόπκινς — βλ. τό Τετράδιο¹⁴¹ — τό ἐξηγεῖ αὐτό πῶς ἀπλά καί πῶς βάνουσα). Ὁ κύριος Ροντμπέρτους μοιράζει ὕστερα τό «ἀκατέργαστο προϊόν» καί τό «κατεργασμένο προϊόν»* (σελ. 89) ἀνάμεσα στό γαιοκτήμονα καί στόν καπιταλιστή — *restitutio principii*** . Ὁ ἕνας καπιταλι-

* Μέ τόν ὄρο «κατεργασμένο προϊόν» ἀποδίδουμε τόν ὄρο: «Fabrications produkt» πού θά μπορούσε ν' ἀποδοθεῖ καί μέ τόν ὄρο: «βιομηχανικό» ἢ «ἐργοστασιακό προϊόν» ἢ ἀπλῶς μεταποιημένο προϊόν». Σημ. μετ.

** σοφιστεία, παραλογισμός.

στής παράγει ακατέργαστα προϊόντα και ό άλλος κατεργασμένα προϊόντα. Ό γαιοκτήμονας δέν παράγει τίποτα, δέν είναι επίσης ούτε «κάτοχος τών ακατέργαστων προϊόντων». Αύτή είναι ή αντίληψη ενός γερμανού «γαιοκτήμονα», όπως ό κ. Ροντμπέρτους. Στην Άγγλία ή καπιταλιστική παραγωγή έχει αρχίσει ταυτόχρονα στή βιομηχανία και στή γεωργία.

Ό τρόπος, για τό πώς προκύπτει μιά «στάθμη κέρδους του κεφαλαίου» (Kapitalgewinnsatz) (ποσοστό κέρδους) ό κ. Ροντμπέρτους τό εξηγεί μόνο μέ τό ότι έχουμε τώρα στό χρήμα ένα «γνώμονα» του κέρδους για «νά εκφράζουμε τή σχέση του κέρδους μέ τό κεφάλαιο» (σελ. 94), ένα γνώμονα μέ τόν όποιο «προσφέρεται ένα μέτρο για τήν εξίσωση τών κερδών του κεφαλαίου» (σελ. 94). Ό Ροντμπέρτους δέν έχει ιδέα, για τό πώς αύτή ή ισότητα του κέρδους αντιφάσκει μέ τήν ισότητα τής προσόδου μέ απλήρωτη δουλιά, σέ κάθε κλάδο παραγωγής και ότι γι' αυτό πρέπει ν' αποκλίνουν οι άξίες τών εμπορευμάτων και οι μέσες τιμές. Αυτό τό ποσοστό του κέρδους γίνεται κανονικό και για τή γεωργία, επειδή «τό εισόδημα από τήν περιουσία δέν μπορεί νά λογαριάζεται σέ σχέση μέ τίποτα άλλο, παρά μόνο μέ τό κεφάλαιο» (σελ. 95), στή δέ βιομηχανία «χρησιμοποιείται τό κατά πολύ «μεγαλύτερο μέρος του εθνικού κεφαλαίου» (σελ. 95). Δέν λέει ούτε λέξη για τό ότι μέ τήν ανάπτυξη τής κεφαλαιοκρατικής παραγωγής ή ίδια ή γεωργία ανατρέπεται όχι μόνο τυπικά, αλλά υλικά, ό δέ γαιοκτήμονας υποβιβάζεται σέ απλή χρηματοσακούλα, παύει νά είναι παράγοντας τής παραγωγής. Κατά τόν Ροντμπέρτους.

«στή βιομηχανία ή αξία όλων τών προϊόντων τής αγροτικής οικονομίας εμφανίζεται ακόμα στό κεφάλαιο σαν υλικό, κάτι πού δέν μπορεί νά συμβεί στήν παραγωγή ακατέργαστου προϊόντος» (σελ. 95).

Όλο αυτό τό μέρος είναι λαθεμένο.

Ό Ροντμπέρτους διερωτάται τώρα αν εκτός από τό βιομηχανικό κέρδος, από τό κέρδος του κεφαλαίου, «απομένει ένα μέρος τής προσόδου για τό ακατέργαστο προϊόν» και «για ποιούς λόγους» (σελ. 96).

Ύποθέτει μάλιστα,

«ότι τό ακατέργαστο προϊόν ανταλλάσσεται όπως και τό κατεργασμένο προϊόν σύμφωνα μέ τό κόστος σέ εργασία, ότι ή αξία του ακατέργαστου προϊόντος είναι ίση μόνο μέ τήν εργασία πού δαπανήθηκε γι' αυτό» (σελ. 96).

Είναι αλήθεια ότι, όπως λέει ό Ροντμπέρτους, αυτό τό παραδέχεται και ό Ρικάρντο. Αυτό όμως είναι λαθεμένο, τουλάχιστον από πρώτη ματιά, επειδή τά εμπορεύματα δέν ανταλλάσσονται σύμφωνα μέ

τίς αξίες τους, αλλά σύμφωνα με τίς διαφορετικές από τίς αξίες τους μέσες τιμές, και αυτό προκύπτει μάλιστα από τόν καθορισμό τῆς αξίας τῶν ἐμπορευμάτων από τό «χρόνο ἐργασίας», από αὐτόν τόν φαινομενικά ἀντιφάσκοντα νόμο. Ἐάν τό ἀκατέργαστο προϊόν, ἐκτός ἀπό τό μέσο κέρδος ἀποφέρει καί μιά διαφορετική ἀπ' αὐτό γαιοπρόσοδο, αὐτό εἶναι δυνατό νά γίνει μόνο, ἂν τό ἀκατέργαστο προϊόν δέν πουλιέται στή μέση τιμή καί τό γιατί γίνεται αὐτό, εἶναι ἀκριβῶς τό θέμα πού πρέπει νά ἐξηγηθεῖ. Ἄς δοῦμε ὅμως πῶς τό συλλογίζεται ὁ Ροντμπέρτους.

«Ἐχω ὑποθέσει, ὅτι ἡ πρόσοδος» (ἡ ὑπεραξία, ὁ ἀπλήρωτος χρόνος ἐργασίας) «χωρίζεται ἀνάλογα μέ τήν ἀξία τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος καί τοῦ κατεργασμένου προϊόντος καί ὅτι ἡ ἀξία αὐτή καθορίζεται ἀπό τό κόστος σέ ἐργασία (τό χρόνο ἐργασίας).» (σελ. 96, 97).

Ἄς ἐξετάσουμε πρῶτα αὐτή τήν πρώτη ὑπόθεση. Αὐτό μ' ἄλλα λόγια δέν θά πεί παρά μόνο ὅτι οἱ περιεχόμενες στά ἐμπορεύματα ὑπεραξίες σχετίζονται μεταξύ τους ὅπως οἱ ἀξίες τους, ἤ μ' ἄλλα λόγια ἡ περιεχόμενη στά ἐμπορεύματα ἀπλήρωτη δουλιὰ εἶναι ἀνάλογη μέ τίς ποσότητες τῆς περιεχόμενης γενικά σ' αὐτά ἐργασίας. Ἐάν οἱ ποσότητες ἐργασίας πού περιέχονται στά ἐμπορεύματα Α καί Β σχετίζονται ὅπως τό 3:1, τότε ἡ περιεχόμενη σ' αὐτά ἀπλήρωτη δουλιὰ — ἢ ἡ σχέση ἀνάμεσα στίς ὑπεραξίες — σχετίζεται ὅπως τό 3:1. Τίποτα δέν μπορεῖ νά εἶναι πιο λαθεμένο ἀπ' αὐτό. Μέ δοσμένο τόν ἀναγκαῖο χρόνο ἐργασίας, ὑποθέτουμε λ.χ. ὅτι = 10 ὥρες, μπορεῖ τό ἕνα ἐμπόρευμα νά εἶναι τό προϊόν 30 ἐργατῶν, ἐνῶ τό ἄλλο 10 ἐργατῶν. Ἐάν οἱ 30 ἐργάτες ἐργάζονται μόνο 12 ὥρες, τότε ἡ ὑπεραξία πού παρήγαγαν = 60 ὥρες = 5 ἡμέρες (5×12), καί ἂν οἱ ἄλλοι 10 ἐργάζονται 16 ὥρες τήν ἡμέρα, τότε ἡ ὑπεραξία πού παρήγαγαν εἶναι ἐπίσης = 60 ὥρες. Ἐτσι ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος Α θά εἶναι = 30×12 = 120×3 = 360 = 30 ἡμέρες ἐργασίας {ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα = 12 ὥρες} ἡ δέ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος Β = 160 ὥρες ἐργασίας, = 13¹/₃ ἡμέρες ἐργασίας. Οἱ ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων Α καί Β σχετίζονται ὅπως τό 360:160 = 36:16 = 9:4 = 3:1¹/₃. Ἐνῶ οἱ περιεχόμενες στά ἐμπορεύματα ὑπεραξίες σχετίζονται ὅπως τό 60:60 = 1:1. Στήν περίπτωση αὐτή οἱ ὑπεραξίες θά ἦταν ἴσες, παρ' ὅλο πού οἱ ἀξίες σχετίζονται μεταξύ τους ὅπως τό 3:1¹/₃.

[466] Ἐπομένως, οἱ ὑπεραξίες τῶν ἐμπορευμάτων σχετίζονται μεταξύ τους ὄχι ὅπως οἱ ἀξίες τους, αὐτό πρὶν ἀπ' ὅλα, ὅταν εἶναι διαφορετικές οἱ ἀπόλυτες ὑπεραξίες, ἢ παράταση τοῦ χρόνου ἐργασίας πέρα

από τήν αναγκαία εργασία, δηλαδή όταν είναι διαφορετικά τά ποσοστά τῆς ὑπεραξίας.

Δεύτερο, ἂν ὑποθέσουμε ὅτι τά ποσοστά τῆς ὑπεραξίας εἶναι ἴδια, τότε οἱ ὑπεραξίες — ἂν παραβλέψουμε τά ἄλλα περιστατικά πού συνδέονται μέ τήν κυκλοφορία καί μέ τό προτσές ἀναπαραγωγῆς — ἐξαρτιέται ὄχι ἀπό τίς σχετικές ποσότητες ἐργασίας, πού περιέχονται σέ δύο ἐμπορεύματα, ἀλλά ἀπό τή σχέση τοῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μισθούς ἐργασίας πρὸς τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά σταθερό κεφάλαιο, γιά πρῶτες ὕλες καί μηχανές, καί ἡ σχέση αὐτή μπορεῖ σέ ἐμπορεύματα ἴσης ἀξίας νά εἶναι ἐντελῶς διαφορετική, ἀδιάφορο ἂν τά ἐμπορεύματα αὐτά εἶναι «ἀγροτικά προϊόντα» ἢ «κατεργασμένα προϊόντα», κάτι πού δέν ἔχει καμιά δουλιὰ μέ τό ζήτημα, τουλάχιστον ὄχι ἀπό πρώτη ματιὰ.

Γι' αὐτό εἶναι ριζικά λαθεμένη ἡ πρώτη ὑπόθεση τοῦ κ. Ροντμπέρτους, ὅτι, ἂν οἱ ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων καθορίζονται ἀπό τό χρόνο ἐργασίας, ἔπεται ὅτι οἱ ἀπλήρωτες ποσότητες ἐργασίας πού περιέχονται στά διάφορα ἐμπορεύματα — ἢ οἱ ὑπεραξίες τους — εἶναι ἀπ' εὐθείας ἀνάλογες μέ τίς ἀξίες. Ἐπομένως εἶναι ἐπίσης λαθεμένο ὅτι:

«Ἡ πρόσσδος χωρίζεται ἀνάλογα μέ τήν ἀξία τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος καί τοῦ κατεργασμένου προϊόντος» ἂν «Ἡ ἀξία αὐτή καθορίζεται ἀπό τό κόστος σέ ἐργασία» (σελ. 96, 97).

«Μ' αὐτό ἔχει φυσικά εἰπωθεῖ ἐπίσης, ὅτι τό μέγεθος αὐτῶν τῶν μερῶν τῆς προσόδου καθορίζεται ὄχι ἀπό τό μέγεθος τοῦ κεφαλαίου, πάνω στή βάση τοῦ ὁποίου ὑπολογίζεται τό κέρδος, ἀλλά ἀπό τήν ἄμεση ἐργασία, ἀδιάφορο ἂν πρόκειται γιά ἐργασία ἀγροτική ἢ ἐργαστασιακή + τήν ἐργασία ἐκείνη, ἡ ὁποία πρέπει νά συνυπολογιστεῖ λόγω τῆς φθορᾶς τῶν ἐργαλείων καί τῶν μηχανῶν». (σελ. 97).

Πάλι λάθος. Τό μέγεθος τῆς ὑπεραξίας (καί αὐτό εἶναι ἐδῶ τό μέρος τῆς προσόδου, μιά καί ἡ πρόσσδος θεωρεῖται τό γενικό, σέ διάκριση ἀπό τό κέρδος καί τή γαιοπρόσσοδο) ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τήν ἄμεση ἐργασία καί ὄχι ἀπό τή φθορά τοῦ πάγιου κεφαλαίου, καθώς ἐπίσης ὄχι ἀπό τήν ἀξία τῆς πρώτης ὕλης, γενικά δέν ἐξαρτιέται ἀπό κανένα μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου.

Ἡ φθορά αὐτή καθορίζει βέβαια τό μέρος τοῦ πάγιου κεφαλαίου πού πρέπει ν' ἀναπαραχθεῖ (Ἡ παραγωγή του ἐξαρτιέται ἐπίσης ἀπό τό νεοσχηματισμό κεφαλαίου, ἀπό τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου). Ὅμως ἡ πρόσθετη ἐργασία, πού δημιουργεῖται στήν παραγωγή τοῦ πάγιου κεφαλαίου, δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τή σφαίρα παραγωγῆς,

στήν οποία μπαίνει σάν τέτιο αὐτό τό πάγιο κεφάλαιο, ὅπως δέν ἔχει λ.χ. καί ἡ πρόσθετη ἐργασία πού μπαίνει στήν παραγωγή τοῦ ἀκατέργαστου ὑλικοῦ. Ἀντίθετα, ἰσχύει ἐξίσου γιά ὅλα, γιά τή γεωργία, τίς μηχανοκατασκευές καί τή μεταποίηση, ὅτι σέ ὅλα ἡ ὑπεραξία καθορίζεται μόνο ἀπό τή μάζα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε, ὅταν εἶναι δοσμένο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, καί ὅταν μέ τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας εἶναι δοσμένη ἡ μάζα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε. Ὁ κ. Ροντμπέρτους προσπαθεῖ νά «μπάσει» στό λογαριασμό τή φθορά, γιά νά βγάλει «τήν πρώτη ὕλη».

Ἀντίθετα, ὁ κ. Ροντμπέρτους λέει ὅτι «τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κεφαλαίου πού ὑπάρχει στήν ἀξία τοῦ ὑλικοῦ» δέν μπορεῖ ποτέ νά ἐπηρεάσει τό μέγεθος τῶν μερῶν τῆς προσόδου, μιά καί «λ.χ. τό κόστος σέ ἐργασία τοῦ ἰδιαίτερου προϊόντος, πού μπορεῖ νά εἶναι τό νῆμα ἢ τό ὕφαντό, δέν μπορεῖ νά συνυπολογιστεῖ μέ τό κόστος σέ ἐργασία, πού πρέπει νά λογαριαστεῖ στό μαλλί σάν ἀκατέργαστο προϊόν» (σελ. 97).

Ὁ χρόνος ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά τό κλώσιμο ἢ γιά τήν ὕφανση, ἐξαρτιέται ἀπό τό χρόνο ἐργασίας — δηλ. ἀπό τήν ἀξία τῆς μηχανῆς — τόσο πολύ ἢ πύ σωστά τόσο λίγο, ὅσο ἐξαρτιέται ἀπό τό χρόνο ἐργασίας πού κοστίζει ἡ πρώτη ὕλη, καί τά δύο, καί ἡ μηχανή καί τό ἀκατέργαστο ὑλικό, μπαίνουν στό προτσές ἐργασίας, οὔτε ἓνα ἀπό τά δύο ὅμως δέν μπαίνει στό προτσές ἀξιοποίησης.

«Ἀντίθετα, ἡ ἀξία τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος ἢ τοῦ ὑλικοῦ ἐμφανίζεται παρ' ὅλα αὐτά σάν δαπάνη κεφαλαίου ἀπό τό κεφάλαιο πάνω στή βάση τοῦ ὁποίου ὁ κάτοχος του ὀφείλει νά ὑπολογίσει σάν κέρδος τό μέρος τῆς προσόδου πού ἀντιστοιχεῖ στό μεταποιημένο προϊόν. Στό ἀγροτικό κεφάλαιο ὁμως λείπει αὐτό τό μέρος τοῦ κεφαλαίου. Ἡ ἀγροτική οἰκονομία δέν χρειάζεται σάν πρώτη ὕλη τό προϊόν μᾶς παραγωγῆς πού προηγεῖται ἀπ' αὐτήν, ἀλλά ἀρχίζει γενικά πρώτη τήν παραγωγή — τό δέ μέρος τοῦ κεφαλαίου πού στήν ἀγροτική οἰκονομία ἀναλογεῖ στήν πρώτη ὕλη, θά εἶναι ἡ ἴδια ἡ γῆ, ἡ ὁποία ὅμως προυποτίθεται ὅτι δέν κοστίζει τίποτα» (σελ. 97, 98).

Αὐτή εἶναι ἡ ἀντίληψη τοῦ γερμανοῦ ἀγρότη. Στήν ἀγροτική οἰκονομία (ἐξαιροῦνται τά ὄρυχεῖα, ἡ ἀλιεῖα, τό κυνήγι, ὄχι ὅμως καί ἡ κτηνοτροφία) τήν πρώτη ὕλη τήν ἀποτελοῦν οἱ σπόροι, οἱ ζωοτροφές, τά ζῶα, τά χημικά λιπάσματα κλπ., [467] ἀπό τά ὁποία παράγεται τό προϊόν, καί αὐτή ἡ πρώτη ὕλη εἶναι προϊόν τῆς ἐργασίας. Στό βαθμό πού ἀναπτύσσεται ἡ βιομηχανική γεωργία στόν ἴδιο βαθμό αὐξάνουν καί αὐτά τά «ἐξοδα». Κάθε παραγωγή — ἀπό τή στιγμή πού δέν πρόκειται πιά γιά ἀπλό πάρσιμο καί ἰδιοποίηση — εἶναι ἀναπαραγωγή καί γι' αὐ-

τό χρειάζεται «σάν ύλικό τό προϊόν μιᾶς παραγωγῆς πού προηγήθηκε ἀπ' αὐτήν». Κάθε τί πού στήν παραγωγή εἶναι ἀποτέλεσμα, εἶναι ταυτόχρονα καί προυπόθεση. Καί ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται ἡ μεγάλη γεωργία, τόσο περισσότερο ἀγοράζει προϊόντα «μιᾶς παραγωγῆς πού προηγείται ἀπ' αὐτήν» καί πουλάει τά δικά της προϊόντα. Στή γεωργία τά ἔξοδα αὐτά μπαίνουν μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος — μετατρέπονται σέ ἐμπορεύματα μέ τό λογιστικό χρήμα — ἀπό τή στιγμή πού ὁ παχτωτής ἀρχίζει νά ἐξαρτιέται γενικά ἀπό τήν πούληση τοῦ προϊόντος του καί ἔχουν παγιωθεῖ οἱ τιμές τῶν διάφορων γεωργικῶν προϊόντων (λ.χ. τοῦ σανοῦ), μιά καί στή γεωργία συντελεῖται χωρισμός τῶν σφαιρῶν παραγωγῆς. Θά φαινόταν παράξενο ἀκόμα καί στό κεφάλι τοῦ ἀγρότη ἐκείνου, ὁ ὁποῖος θά ὑπολόγιζε σάν ἔσοδο τό κρτ. σιτάρι πού πουλάει, ἐνῶ δέν θά ὑπολόγιζε σάν «ἔξοδο» τό κρτ. σιτάρι πού τό ἐμπιστεύεται στή γῆ. Κατά τά ἄλλα ἄς δοκιμάσει ν' «ἀρχίσει» ὁ κ. Ροντμπέρτους κάπου τήν «παραγωγή» λ.χ. λιναριοῦ ἢ μεταξιοῦ, χωρίς νά χρησιμοποιήσει «προϊόντα μιᾶς παραγωγῆς πού προηγήθηκε». Πρόκειται γιά καθαρῆ βλακεία.

Τέτια εἶναι καί ὅλα τά παραπέρα συμπεράσματα τοῦ Ροντμπέρτους:

«Ἔτσι ἡ ἀγροτική οἰκονομία ἔχει βέβαια κοινά μέ τή βιομηχανία τά δύο μέρη τοῦ κεφαλαίου πού ἐπηρεάζουν τόν καθορισμό τοῦ μεγέθους τῶν μερῶν τῆς προσόδου, ὄχι ὅμως ἐκεῖνο τό μέρος πού δέν συμβάλλει σ' αὐτό, πάνω στή βάση τοῦ ὁποίου ὅμως συνυπολογίζεται σάν κέρδος τό μέρος ἐκεῖνο τῆς προσόδου πού καθορίζεται ἀπό ἐκεῖνα τά μέρη τοῦ κεφαλαίου. Αὐτό τό τρίτο μέρος ὑπάρχει μόνο στό βιομηχανικό κεφάλαιο. Ἄν λοιπόν, καί μέ τήν προυπόθεση ἀκόμα ὅτι ἡ ἀξία τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος καθορίζεται ὅπως καί τοῦ μεταποιημένου προϊόντος ἀπό τό κόστος σέ ἐργασία, καί μιά πού ἡ πρόσοδος κατανέμεται ἀνάλογα μέ αὐτή τήν ἀξία στους κατόχους τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος καί τοῦ μεταποιημένου προϊόντος, ἂν γιά τό λόγο αὐτό τά μέρη ἐπίσης τῆς προσόδου πού προκύπτουν ἀπό τήν παραγωγή τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος καί τοῦ μεταποιημένου προϊόντος εἶναι ἐξίσου ἀνάλογα μέ τίς ποσότητες ἐργασίας, πού κόστισε τό ἀντίστοιχο προϊόν, τότε τά κεφάλαια πού χρησιμοποιήθηκαν στήν ἀγροτική οἰκονομία καί στή βιομηχανική παραγωγή, πάνω στή βάση τῶν ὁποίων κατανέμονται σάν κέρδος τά μέρη τῆς προσόδου — καί μάλιστα στή βιομηχανική παραγωγή ὀλόκληρα καί στήν ἀγροτική οἰκονομία ἀνάλογα μέ τήν πραγματοποιούμενη σ' αὐτήν στάθμη τοῦ κέρδους (Gewinnsatz) — δέν βρίσκονται ὡστόσο στήν ἴδια ἀναλογία μέ ἐκεῖνες τίς ποσότητες ἐργασίας καί μέ τά μέρη τῆς προσόδου πού καθορίζονται ἀπ' αὐτές. Ἀντίθετα, μέ ἴσο τό μέγεθος τῶν μερῶν τῆς προσόδου πού ἀναλογοῦν στό ἀκατέργαστο προϊόν καί στό μεταποιημένο προϊόν, τό βιομηχανικό κεφάλαιο εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό ἀγροτικό κεφάλαιο, κατά ὀλόκληρη

τήν αξία της πρώτης ύλης πού περιέχεται σ' αυτό, και επειδή αυτή ή αξία του υλικού είναι αλήθεια ότι αυξάνει τό βιομηχανικό κεφάλαιο, πάνω στή βάση του οποίου υπολογίζεται σάν κέρδος τό αναλογούν σ' αυτό μέρος της προσόδου, δέν αυξάνει όμως ταυτόχρονα αυτό τό ίδιο κέρδος, και πού επομένως χρησιμεύει επίσης για νά κατεβάσει τή στάθμη του κέρδους του κεφαλαίου τό όποιο αναλογεί επίσης στήν αγροτική οικονομία, τότε πρέπει κατ' ανάγκην ν' απομείνει επίσης ένα μέρος από τό μέρος εκείνο της προσόδου πού περιέρχεται στήν αγροτική οικονομία και δέν απορροφείται από τόν υπολογισμό του κέρδους σύμφωνα μέ αυτήν τή στάθμη του κέρδους.» (σελ. 98, 99).

Πρώτη λαθεμένη προϋπόθεση: "Όταν ανταλλάσσονται βιομηχανικά προϊόντα και αγροτικά προϊόντα σύμφωνα μέ τίς αξίες τους (δηλαδή ανάλογα μέ τό χρόνο εργασίας πού απαιτήσε ή παραγωγή τους) αποφέρουν στους κατόχους τους ίσες σέ μέγεθος υπεραξίες ή ποσότητες απλήρωτης δουλιās. Οί υπεραξίες δέν σχετίζονται μεταξύ τους όπως οί αξίες των αντίστοιχων εμπορευμάτων.

Δεύτερη λαθεμένη προϋπόθεση: 'Επειδή ό Ροντμπέρτους προϋποθέτει κιόλας τό ποσοστό του κέρδους (πού τό ονομάζει στάθμη κέρδους του κεφαλαίου), ή προϋπόθεση είναι λαθεμένη, λαθεμένο είναι δηλ. ότι τά εμπορεύματα ανταλλάσσονται ανάλογα μέ τίς αξίες τους. 'Η μία προϋπόθεση αποκλείει τήν άλλη. Για νά υπάρχει ένα (γενικό) ποσοστό του κέρδους οί αξίες των εμπορευμάτων πρέπει νά έχουν ήδη τροποποιηθεί σέ μέσες τιμές ή νά βρίσκονται στήν αδιάκοπη ροή αυτής της τροποποίησης. Μ' αυτό τό γενικό ποσοστό εξισώνονται τά ιδιαίτερα ποσοστά κέρδους, πού σχηματίζονται σέ κάθε σφαίρα παραγωγής από τή σχέση της υπεραξίας πρός τό προκαταβλημένο κεφάλαιο. Γιατί λοιπόν νά μή γίνεται αυτό στή γεωργία; Αυτό είναι ακριβώς τό ζήτημα. 'Ο Ροντμπέρτους όμως δέν θέτει καν τό ζήτημα σωστά, επειδή πρώτα προϋποθέτει ότι υπάρχει ένα γενικό ποσοστό κέρδους, και, δεύτερο, προϋποθέτει ότι τά ιδιαίτερα ποσοστά κέρδους (επομένως και οί διαφορές ανάμεσά τους) δέν έχουν εξισωθεί και γι' αυτό τά εμπορεύματα ανταλλάσσονται στις αξίες τους.

Τρίτη λαθεμένη προϋπόθεση: 'Η αξία της πρώτης ύλης δέν μπαίνει στή γεωργία. Οί προκαταβολές, εδώ πρόκειται για τό σπόρο κλπ., είναι στήν πραγματικότητα συστατικά μέρη του σταθερού κεφαλαίου και ό παχτωτής τά υπολογίζει σάν τέτια. Στο βαθμό πού ή γεωργία γίνεται ένας απλός βιομηχανικός κλάδος — και ή καπιταλιστική παραγωγή στήνει τήν έδρα της στήν ύπαιθρο — [468], στο βαθμό πού ή γεωργία παράγει για τήν αγορά, παράγει εμπορεύματα, είδη για πούληση και όχι για τή δική της κατανάλωση — στον ίδιο βαθμό

υπολογίζει τά έξοδά της καί υπολογίζει καί κάθε ποσό τους σάν έμπορεύμα, αδιάφορο αν τό αγοράζει από τόν ίδιο τόν έαυτό του (δηλ. από τή δική του παραγωγή) ή από έναν τρίτο. Στο βαθμό πού τά προϊόντα γίνονται έμπορεύματα, στόν ίδιο βαθμό γίνονται φυσικά έμπορεύματα καί τά στοιχεία τής παραγωγής, μιά καί τά στοιχεία αυτά είναι ίδια μέ τά προϊόντα. Μιά λοιπόν καί τό σιτάρι, ό σανός, τά ζώα, οί κάθε λογής σπόροι κλπ. πουλιούνται σάν έμπορεύματα — καί αυτή ή πούληση μάλιστα αποτελεί τήν ουσία καί όχι ή χρησιμοποίησή τους σάν μέσα συντήρησης — μπαίνουν στήν παραγωγή σάν έμπορεύματα καί θά ήταν πραγματικά βλάκας ό παχτωτής εκείνος πού δέν θά ήξερε νά χρησιμοποιήσει τό χρήμα σάν λογιστικό χρήμα. Αυτό ωστόσο είναι πρίν απ' όλα τό τυπικό μέρος του υπολογισμού. Στόν ίδιο βαθμό όμως αναπτύσσεται τό γεγονός ότι ό ένας παχτωτής αγοράζει τά προϊόντα πού ξοδεύει στήν παραγωγή, τό σπόρο, τά ξένα ζώα, τήν κοπριά, τίς χημικές ουσίες κλπ., ενώ πουλάει τά εισοδήματά του, ότι δηλαδή γιά τόν ξεχωριστό παχτωτή οί προκαταβολές αυτές μπαίνουν καί τυπικά στήν παραγωγή σάν προκαταβολές, αφού είναι αγορασμένα έμπορεύματα (Γι' αυτόν είναι κιόλας πάντα έμπορεύματα, συστατικά μέρη του κεφαλαίου του. Καί μέ τήν ιδιότητά του σάν παραγωγός τά θεωρεί πουλημένα, όταν τά επιστρέφει σέ είδος στήν παραγωγή). Καί αυτό γίνεται μάλιστα στό βαθμό πού αναπτύσσεται ή γεωργία, τό δέ τελικό προϊόν παράγεται όλο καί περισσότερο μέ εργοστασιακό τρόπο καί σύμφωνα μέ τόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής.

Έπομένως είναι λαθεμένο όταν λένε ότι εδώ μπαίνει στή βιομηχανία ένα μέρος κεφαλαίου, πού δέν μπαίνει στή γεωργία.

"Αν λοιπόν, σύμφωνα μέ τή (λαθεμένη) προϋπόθεση του Ροντμπέρτους, είναι δοσμένα τά «μέρη τής προσόδου» (δηλ. τά μερίδια τής υπεραξίας), πού αποφέρουν τό γεωργικό προϊόν καί τό βιομηχανικό προϊόν, αν είναι ανάλογα μέ τίς αξίες του γεωργικού προϊόντος καί του βιομηχανικού προϊόντος, αν μ' άλλα λόγια ένα βιομηχανικό προϊόν καί ένα αγροτικό προϊόν ίσης αξίας αποφέρουν στους κατόχους τους ίση σέ μέγεθος υπεραξία, δηλ. ίσες ποσότητες απλήρωτης δουλιās, τότε δέν δημιουργείται απολύτως καμιά δυσαναλογία από τό γεγονός ότι στή βιομηχανία μπαίνει ένα μέρος κεφαλαίου (πού διατέθηκε γιά τήν πρώτη ύλη) πού δέν θά έμπαινε στή γεωργία, έτσι πού λ.χ. ή ίδια υπεραξία θά υπολογιζόταν στή βιομηχανία πάνω στή βάση ενός κεφαλαίου αυξημένου κατά τό συστατικό αυτό καί γι' αυτό τό λόγο θά έδινε μικρότερο ποσοστό κέρδους. Γιατί τό ίδιο είδος κεφαλαίου (Kapital-Item) μπαίνει καί στή γεωργία. Έτσι δέν θ' απόμενε παρά μόνο τό ερώτη-

μα, ἂν μπαίνει στήν ἴδια ἀναλογία. Ἔτσι ὅμως φτάνουμε ἐδῶ ἀπλῶς σέ ποσοτικές διαφορές, ἐνῶ ὁ κ. Ροντμπέρτους θέλει μιᾶ «ποιοτική» διαφορά. Οἱ ἴδιες ποσοτικές διαφορές διαφοροποιοῦνται στίς διάφορες βιομηχανικές σφαῖρες παραγωγῆς. Οἱ διαφορές αὐτές ἐξισώνονται στό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Γιατί νά μὴν ἐξισώνονται καί ἀνάμεσα στή βιομηχανία καί στή γεωργία (ὅταν ὑπάρχουν τέτιες διαφορές); Ἄφου ὁ κ. Ροντμπέρτους ἀφήνει τή γεωργία νά συμμετέχει στό γενικό ποσοστό κέρδους, γιατί δέν τήν ἀφήνει νά συμμετάσχει στό σχηματισμό του; Τότε ὅμως θά ἔπαιρνε φυσικά τέλος ὅλη του ἡ θεωρία.

Τέταρτη λαθεμένη προϋπόθεση: Πρόκειται γιά μιᾶ λαθεμένη καί ἀυθαίρετη προϋπόθεση τό γεγονός ὅτι ὁ Ροντμπέρτους τή φθορά τῶν μηχανῶν κλπ., αὐτό τό ἕνα μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου τό μπάζει στό μεταβλητό κεφάλαιο, δηλ. στό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού δημιουργεῖ τήν ὑπεραξία καί πού καθορίζει εἰδικά τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἐνῶ δέν μπάζει τήν πρώτη ὕλη. Αὐτό τό λάθος λογαριασμοῦ γίνεται, γιά νά βγάλει τό ἀπό τήν ἀρχή ἐπιθυμητό ἀποτέλεσμα τοῦ λογαριασμοῦ.

Πέμπτη λαθεμένη προϋπόθεση: Μιά καί ὁ κ. Ροντμπέρτους θέλει νά κάνει διάκριση ἀνάμεσα στή γεωργία καί στή βιομηχανία, τότε τό στοιχείο τοῦ κεφαλαίου πού ἀποτελεῖται ἀπό μηχανές καί ἐργαλεῖα, ἀπό πάγιο κεφάλαιο, ἀνήκει ὀλοκληρωτικά στή βιομηχανία. Τό στοιχείο ἐκεῖνο τοῦ κεφαλαίου, ἐφόσον μπαίνει σάν στοιχείο σ' ἕνα κεφάλαιο, τότε μπαίνει πάντα μόνο στό σταθερό κεφάλαιο καί δέν μπορεῖ οὔτε κατά ἕνα λεπτό ν' αὐξήσει τήν ὑπεραξία. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, σάν προϊόν τῆς βιομηχανίας εἶναι τό ἀποτέλεσμα μιᾶς καθορισμένης σφαίρας παραγωγῆς. Ἡ τιμή του ἢ τό μέρος τῆς ἀξίας, πού ἀποτελεῖ στό συνολικό κεφάλαιο τῆς κοινωνίας, παρασταίνει ἔτσι ταυτόχρονα ἕνα καθορισμένο ποσό ὑπεραξίας (ἀκριβῶς ὅπως γίνεται αὐτό μέ τό ἀκατέργαστο ὕλικό). Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό στοιχείο αὐτό μπαίνει στό γεωργικό προϊόν, προέρχεται ὅμως ἀπό τή βιομηχανία. Ἄν ὁ κ. Ροντμπέρτους στούς ὑπολογισμούς του θεωρεῖ στή βιομηχανία τήν πρώτη ὕλη σάν ἕνα στοιχείο τοῦ κεφαλαίου πού ἔρχεται ἀπ' ἔξω, τότε πρέπει καί τίς μηχανές, τά ἐργαλεῖα, τά δοχεῖα, τά χτίρια κλπ. νά τά θεωρεῖ σάν ἕνα τέτιο στοιχείο τοῦ κεφαλαίου, πού ἔρχεται ἀπ' ἔξω στή γεωργία. Καί θά ἔπρεπε νά πεῖ, ὅτι στή βιομηχανία μπαίνει μόνο ἕνας μισθός ἐργασίας καί πρώτη ὕλη (γιατί τό πάγιο κεφάλαιο, ἐφόσον δέν εἶναι πρώτη ὕλη εἶναι προϊόν τῆς βιομηχανίας, δικό της προϊόν). Ἐνῶ στή γεωργία μπαίνουν μόνο, ἕνας μισθός ἐργασίας [469] καί μηχανές κλπ., πάγιο κεφάλαιο, γιατί ἡ

πρώτη ύλη, έφόσον δέν περιέχεται στό έργαλειό κλπ. είναι προϊόν τής γεωργίας. Στήν περίπτωση αυτή θά έπρεπε νά διερευνηθεί, πώς μέ τήν άπουσία του ενός «είδους» (Item) έξόδων θά έβγαινε ό λογαριασμός στή βιομηχανία.

Έκτο: Είναι πέρα για πέρα σωστό ότι στή μεταλλευτική βιομηχανία, στήν άλιεία, στό κυνήγι, στήν ύλοτομία (έφόσον πρόκειται για άυτοφύές δάσος) κλπ., κοντολογής στήν έξορυκτική βιομηχανία (έξορυκτική παραγωγή πρώτων ύλών, στήν όποία δέν γίνεται άναπαραγωγή σέ είδος) δέν μπαίνει πρώτη ύλη. Έξαιρούνται οί βοηθητικές ύλες. Αυτό δέν ισχύει για τή γεωργία.

Όμως δέν είναι λιγότερο σωστό, ότι τό ίδιο γίνεται σέ ένα πολύ μεγάλο μέρος τής βιομηχανίας, τής βιομηχανίας μεταφορών. Έδώ τά έξοδα άποτελοϋνται μόνο από μηχανές, βόηθητικές ύλες και μισθό εργασίας.

Είναι τέλος βέβαιο ότι σέ άλλους κλάδους τής βιομηχανίας, μιλώντας σχετικά, μπαίνουν μόνο πρώτη ύλη και μισθός εργασίας, όχι όμως μηχανές, πάγιο κεφάλαιο κλπ., όπως λ.χ. στή ραπτική κλπ.

Σ' όλες αυτές τίς περιπτώσεις τό μέγεθος του κέρδους, δηλ. ή σχέση τής υπεραξίας προς τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, θά έξαρτιόταν όχι από τό αν τό προκαταβλημένο κεφάλαιο — μετά τήν άφαίρεση του μεταβλητου μέρους του κεφαλαίου ή του μέρους που δαπανήθηκε για μισθό εργασίας — άποτελείται από μηχανές ή άκατέργαστο ύλικό ή και από τά δύο, αλλά πόσο μεγάλο είναι σέ σχέση μέ τό μέρος του κεφαλαίου που διατέθηκε για μισθό εργασίας. Έτσι (αν παραβλέψουμε τίς τροποποιήσεις που προκαλοϋνται από τήν κυκλοφορία) στίς διάφορες σφαίρες παραγωγής θά υπήρχαν διαφορετικά ποσοστά του κέρδους, ή έξίσωση των όποιων είναι ακριβώς εκείνη που σχηματίζει τό γενικό ποσοστό του κέρδους.

Αυτό που διαισθάνεται ό Ροντμπέρτους, είναι ή διαφορά τής υπεραξίας από τίς ειδικές μορφές της, ιδιαίτερα από τό κέρδος. Όμως δέν πετυχαίνει τό στόχο, επειδή έξαρχής επιδιώκει τήν έξήγηση ενός συγκεκριμένου φαινομένου (τής γαιοπροσόδου) και όχι τήν άνακάλυψη του γενικού νόμου.

Σέ όλους τους κλάδους παραγωγής γίνεται άναπαραγωγή. Αυτό όμως ή βιομηχανική άναπαραγωγή μόνο στή γεωργία συμπίπτει μέ τή φυσική άναπαραγωγή, όχι όμως στήν έξορυκτική βιομηχανία. Γι' αυτό σ' αυτή τήν τελευταία τό προϊόν {έξαιρείται όταν ύπάρχει μέ τή μορ-

φή βοηθητικῆς ὕλης} στή φυσική του μορφή δέν ξαναγίνεται στοιχείο τῆς δικῆς του ἀναπαραγωγῆς.

Αὐτό πού κάνει τή γεωργία, τήν κτηνοτροφία κλπ. νά διαφέρει ἀπό τοὺς ἄλλους κλάδους παραγωγῆς δέν εἶναι πρῶτα τό γεγονός ὅτι ἓνα προϊόν γίνεται μέσο παραγωγῆς, γιατί αὐτό γίνεται μέ ὅλα τά βιομηχανικά προϊόντα, πού δέν ἔχουν τήν ὀριστική μορφή ἀτομικῶν μέσων συντήρησης, ἀλλά καί σάν τέτια πού εἶναι γίνονται μέσα παραγωγῆς τοῦ παραγωγοῦ, πού μέ τήν κατανάλωσή τους ἀναπαράγεται ὁ ἴδιος ἢ συντηρεῖ τήν ἐργατική δύναμή του. Δεύτερο, δέν εἶναι τό γεγονός ὅτι μπαίνουν στήν παραγωγή σάν ἐμπορεύματα, δηλαδή σάν συστατικά μέρη τοῦ κεφαλαίου. Μπαίνουν στήν παραγωγή μέ τή μορφή πού βγῆκαν ἀπ' αὐτήν. Βγαίνουν ἀπ' αὐτήν σάν ἐμπορεύματα καί μπαίνουν πάλι σ' αὐτήν σάν ἐμπορεύματα. Τό ἐμπόρευμα εἶναι καί ἡ προϋπόθεση, καί τό ἀποτέλεσμα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Τρίτο μένει λοιπόν μόνο τό ὅτι μπαίνουν σάν δικά τους μέσα παραγωγῆς στό προτσές παραγωγῆς δηλ. στό προτσές, προϊόντα τοῦ ὁποίου εἶναι αὐτά τά ἴδια. Αὐτό γίνεται καί μέ τίς μηχανές. Ἡ μηχανή παράγει μηχανή. Τό κάρβουνο βοηθάει τό κάρβουνο γιά νά βγεῖ ἀπό τό ἀνθρακωρυχεῖο, τό κάρβουνο μεταφέρει κάρβουνο κλπ. Στή γεωργία αὐτό ἐμφανίζεται σάν φυσικό προτσές πού τό διευθίνει ὁ ἄνθρωπος, παρ' ὅλο πού τό προτσές αὐτό τό κάνει «λιγάκι» καί ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, στοὺς ἄλλους κλάδους παραγωγῆς παρουσιάζεται ἄμεσα σάν ἀποτέλεσμα τῆς παραγωγῆς.

Ἄν ὅμως ὁ κ. Ροντμπέρτους νομίζει ὅτι γιά τό λόγο αὐτό δέν μπορεῖ τά γεωργικά προϊόντα νά τά μπάσει σάν «ἐμπορεύματα» στήν ἀναπαραγωγή, ἐξαιτίας τῆς ιδιότροπης μορφῆς μέ τήν ὁποία μπαίνουν σ' αὐτήν (τεχνολογικά) σάν ἀξίες χρήσης, τότε βαδίζει πέρα γιά πέρα σέ λαθεμένο δρόμο καί βασίζεται ὀλοφάνερα στήν ἀνάμνηση τῆς ἐποχῆς, ὅταν ἡ γεωργία δέν ἀποτελοῦσε ἀκόμα ἐπιχείρηση, ὅταν μόνο τό περίσσευμα τοῦ προϊόντος τῆς πάνω ἀπό τήν κατανάλωση τοῦ παραγωγοῦ γινόταν ἐμπόρευμα καί ὅταν τά προϊόντα αὐτά, ἐφόσον μπαίνουν στήν παραγωγή, δέν ἐμφανίζονταν στή γεωργία σάν ἐμπορεύματα. Πρόκειται γιά βασική παρανόηση σχετικά μέ τήν ἐφαρμογή τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς στή βιομηχανία. Γι' αὐτή τήν τελευταία κάθε προϊόν πού ἔχει ἀξία — δηλαδή πού αὐτό καθ'αυτὸ εἶναι ἐμπόρευμα — εἶναι ἐμπόρευμα καί λογαριάζεται σάν τέτιο.

**[6. Μή κατανόηση από τόν Ροντμπέρτους
τῆς σχέσης ανάμεσα στή μέση τιμή καί
τήν ἀξία στή βιομηχανία καί στή γεωργία.
'Ο νόμος τῆς μέσης τιμῆς]**

Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι λ.χ. στή μεταλλευτική βιομηχανία τό σταθερό κεφάλαιο πού ἀποτελεῖται μόνο ἀπό μηχανές = 500 λ. καί τό κεφάλαιο πού διατέθηκε γιά μισθούς ἐργασίας εἶναι ἐπίσης = 500 λ., ἔτσι πού ἂν ἡ ὑπεραξία = 40% = 200 λ. τότε τό κέρδος = 20%. Ἐτσι θά εἶχαμε:

Σταθερό κεφάλαιο (μηχανές)	Μεταβλητό κεφάλαιο	Ἵπεραξία
500	500	200

Ἄν στούς κλάδους τῆς βιομηχανίας (ἢ καί στούς κλάδους τῆς γεωργίας), στούς ὁποίους μπαίνει πρώτη ὕλη, θά ἐπενδυόταν τό ἴδιο μεταβλητό κεφάλαιο καί ἂν ἀκόμα ἡ χρησιμοποίησή του (δηλαδή ἡ ἀπασχόληση αὐτοῦ τοῦ καθορισμένου ἀριθμοῦ ἐργατῶν) θά ἀπαιτοῦσε μηχανές κλπ. ἀξίας 500 λ. τότε πράγματι σάν τρίτο στοιχεῖο θά προσθέτονταν ἡ ἀξία τῆς πρώτης ὕλης, ἄς πούμε ἐπίσης 500 λ. Στήν περίπτωση αὐτή θά ἔχουμε:

Σταθερό κεφάλαιο Μηχανές, πρώτη ὕλη	Μεταβλητό κεφάλαιο	Ἵπεραξία
500+500 = 1.000	500	200

Αὐτές οἱ 200 λ. θά ἔπρεπε τώρα νά ὑπολογιστοῦν πάνω στή βάση τῶν 1.500 λ. καί αὐτό θά ἔδινε μόνο 13 $\frac{1}{3}$ %. Αὐτό τό παράδειγμα θά ἦταν σωστό, ἂν ἡ πρώτη περίπτωση ἦταν ἓνα παράδειγμα τῆς βιομηχανίας μεταφορῶν. Ἄν ἀντίθετα στό δεύτερο παράδειγμα ἡ σχέση ἦταν 100 γιά τίς μηχανές καί 400 γιά τήν πρώτη ὕλη, τότε τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἔμενε τό ἴδιο.

[470] Αὐτό λοιπόν πού φαντάζεται ὁ κ. Ροντμπέρτους εἶναι πώς, ὅταν στή γεωργία δαπανῶνται 100 γιά μισθούς ἐργασίας + 100 γιά μηχανές, στή βιομηχανία δαπανῶνται 100 γιά μηχανές, 100 γιά μισθούς ἐργασίας καί χ γιά πρώτη ὕλη. Στήν περίπτωση αὐτή τό σχῆμα θά ἦταν:

I. Γεωργία

Σταθερό κεφάλαιο Μηχανές	Μεταβλητό κεφάλαιο	Ύπεραξία	Ποσοστό του κέρδους
100	100	50	$\frac{50}{200} = 1/4$

II. Βιομηχανία

Σταθερό κεφάλαιο Πρώτη ύλη Μηχανές	Μεταβλητό κεφάλαιο	Ύπεραξία	Ποσοστό κέρδους
x	100	100	$\frac{50}{200 + x}$

τό ποσοστό του κέρδους επομένως είναι όπωσδήποτε μικρότερο από τό $1/4$. Έτσι εμφανίζεται η γαιοπρόσοδος στό I.

Πρώτο, λοιπόν ή διαφορά αυτή ανάμεσα στή γεωργία καί στή βιομηχανία είναι φανταστική, μή υπάρχουσα. Έπομένως δέν ασκεί καμιά επίδραση στή μορφή εκείνη τής γαιοπροσόδου, πού καθορίζει όλες τίς άλλες μορφές της.

Δεύτερο, ό x. Ροντμπέρτους αυτές τίς διαφορές ανάμεσα στά ποσοστά του κέρδους θά μπορούσε νά τίς βρεί σέ δύο όποιουσδήποτε ιδιαίτερους κλάδους τής βιομηχανίας, μιά διαφορά πού εξαρτιέται από τή σχέση ανάμεσα στό μέγεθος του σταθερού κεφαλαίου καί στό μέγεθος του μεταβλητού κεφαλαίου, μιά σχέση πού μέ τή σειρά της μπορεί νά καθοριστεί ή όχι από τή χρησιμοποίηση άκατέργαστου ύλικού. Στούς κλάδους τής βιομηχανίας στούς όποιους μπαίνει πρώτη ύλη καί μαζί της μπαίνουν καί μηχανές, ή αξία τής πρώτης ύλης, δηλαδή τό σχετικό μέγεθος τής αξίας της σέ σχέση μέ τό συνολικό κεφάλαιο, είναι φυσικά, όπως τό έχω δείξει πίο πάνω*, πολύ σημαντικό. Τό ζήτημα αυτό δέν έχει καμιά δουλιά μέ τή γαιοπρόσοδο.

«Μόνο, αν ή αξία του άκατέργαστου προϊόντος πέσει κάτω από τό κόστος σέ εργασία, είναι δυνατό καί στήν άγροτική οικονομία ν' απορροφηθεί από τόν

* Βλέπε τό τρίτο μέρος των «Θεωριών για τήν Ύπεραξία» στίς σελ. 214 κ.ε. τής γερμανικής έκδοσης.

λογαριασμό του κέρδους του κεφαλαίου ολόκληρο τό μέρος της προσόδου που αναλογεί στο άκατέργαστο προϊόν, επειδή τότε είναι δυνατό τό μέρος αυτό της προσόδου να μειωθεί τόσο, ώστε να δημιουργηθεί έτσι ανάμεσα σ' αυτό και στο αγροτικό κεφάλαιο, παρ' όλο που λείπει απ' αυτό ή αξία της πρώτης ύλης, μιά ίση ωστόσο σχέση σαν αυτή που υπάρχει ανάμεσα στο μέρος της προσόδου που αναλογεί στο μεταποιημένο προϊόν και στο βιομηχανικό κεφάλαιο παρ' όλο που σ' αυτό τό τελευταίο περιέχεται μιά αξία υλικού. Μόνο τότε είναι λοιπόν δυνατό, να μή μείνει καθόλου πρόσοδος και στην αγροτική οικονομία, εκτός από τό κέρδος του κεφαλαίου. Στο μέτρο όμως που στην πραγματική ανταλλαγή τουλάχιστον τον κανόνα τον αποτελεί ή κεντρόμολος τάση σύμφωνα μέ τό νόμο ότι ή αξία είναι ίση μέ τό κόστος σε εργασία, αποτελεί και ή γαιοπρόσοδος τον κανόνα, και δέν είναι, όπως νομίζει ό Ρικάρντο, ή πρωταρχική κατάσταση, αλλά μιά ανωμαλία, όταν δέν αποδίδεται γαιοπρόσοδος, αλλά μόνο κέρδος του κεφαλαίου» (σελ. 100).

Λοιπόν. Για να μείνουμε στο πιο πάνω παράδειγμα ή εικόνα παραμένει ή ίδια. Για να έχουμε κάτι τό χειροπιαστό θά υποθέσουμε ότι ή πρώτη ύλη = 100 λ.

I. Γεωργία

Σταθερό κεφάλαιο Μηχανές	Μεταβλητό κεφάλαιο	Ύπεραξία	Άξία	Τιμή	Κέρδος
100	100	50	250	233 ¹ / ₃ [33 ¹ / ₃ =] 16 ² / ₃ %	

II. Βιομηχανία

Σταθερό Κεφάλαιο Πρώτη ύλη	Μηχανές	Μεταβλητό Κεφάλαιο	Ύπεραξία	Άξία	Τιμή	Κέρδος
100	100	100	50	350	350	50 = 16 ² / ₃ %

Έδω θά εξισωνόταν τό ποσοστό του κέρδους στη γεωργία και στη βιομηχανία, δέν θά έμενε δηλαδή τίποτα για γαιοπρόσοδο, επειδή τό γεωργικό προϊόν έχει πουληθεί κατά 16²/₃ λ. κάτω από την αξία του. Άκόμα και στην περίπτωση που τό παράδειγμα θά ήταν για τή γεωργία τόσο σωστό, όσο λαθεμένο είναι, τότε τό γεγονός, ότι ή αξία του άκατέργαστου προϊόντος πέφτει «κάτω από τό κόστος σε εργασία», θά ανταποκρινόταν πέρα για πέρα στο νόμο των μέσων τιμών. Μάλλον θά πρέπει

νά εξηγηθεῖ, γιατί στή γεωργία αὐτό «σάν ἐξαίρεση» δέν γίνεται ἐνμέρει καί γιατί ἐδῶ ὅλη ἡ ὑπεραξία (ἢ τουλάχιστον ἓνα μεγαλύτερό της μέρος ἀπ' ὅ,τι στους ἄλλους κλάδους παραγωγῆς δίνει ἓνα περίσσευμα πάνω ἀπό τό μέσο ποσοστό τοῦ κέρδους) ἀφήνεται στήν τιμή τοῦ προϊόντος αὐτοῦ τοῦ ἰδιαίτερου κλάδου παραγωγῆς, καί δέν μπαίνει στό γενικό λογαριασμό πού σχηματίζει τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἐδῶ βλέπουμε ὅτι ὁ Ροντμπέρτους δέν ξέρει τί εἶναι (γενικό) ποσοστό τοῦ κέρδους καί τί μέση τιμή.

Γιά νά ἀποσαφηνίσουμε αὐτόν τό νόμο — πράγμα πολύ σπουδαιότερο ἀπό τήν ἐξήγηση τῶν ἀπόψεων τοῦ Ροντμπέρτους — θά πάρουμε 5 παραδείγματα. Τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας τό ὑποθέτουμε σέ ὅλους ἴσο.

Δέν θά ἦταν καθόλου ἀπαραίτητο νά συγκρίνουμε ἐμπορεύματα ἴσης ἀξίας. Θά συγκριθοῦν μόνο στίς ἀξίες τους. Γιά λόγους ἀπλοποίησης θά συγκρίνουμε ἐδῶ ἐμπορεύματα πού ἔχουν παραχθεῖ ἀπό ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια.

[471]

	Σταθερό Κεφάλαιο		Μεταβλητό κεφάλαιο	Ἵπεραξία	Ποσοστό τῆς ὑπεραξίας	Κέρδος	Ποσοστό τοῦ κέρδους	Τιμή τοῦ προϊόντος
	Πρώτῃ Μηχανές	ὕλη,	Μισθός ἐργασίας					
I	100	700	200	100	50%	100	10%	1.100
II	500	100	400	200	50%	200	20%	1.200
III	50	350	600	300	50%	300	30%	1.300
IV	700	δέν ὑπάρχει	300	150	50%	150	15%	1.150
V	δέν ὑπάρχουν	500	500	250	50%	250	25%	1.250

Ἐχουμε ἐδῶ στίς κατηγορίες I, II, III, IV καί V (πέντε εἰδῶν σφαῖρες παραγωγῆς) ἐμπορεύματα, οἱ ἀντίστοιχες ἀξίες τῶν ὁποίων εἶναι 1.100, 1.200, 1.300, 1.150 καί 1.250 λ. Αὐτές θά ἦταν οἱ χρηματικές τιμές μέ τίς ὁποῖες θά ἀνταλλάσσονταν τά ἐμπορεύματα αὐτά, ἂν ἀνταλλάσσονταν σύμφωνα μέ τίς ἀξίες τους. Σ' ὅλες τό προκαταβλημένο κεφάλαιο ἔχει τό ἴδιο μέγεθος = 1.000 λ. Ἄν τά ἐμπορεύματα αὐτά ἀνταλλάσσονταν στίς ἀξίες τους, τότε τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἦταν στήν κατηγορία I μόνο 10%, στή II δύο φορές μεγαλύτερο: 20%, στήν III 30%, στήν IV 15%, στήν V 25%. Ἄν πάρουμε μαζί ὅλα αὐτά τά ποσοστά κέρδους, τότε τό ἄθροισμά τους εἶναι: 10% + 20% + 30% + 15% + 25%, εἶναι λοιπόν ἴσο μέ 100%.

Άν δούμε όλο τό προκαταβλημένο κεφάλαιο καί στίς 5 σφαίρες παραγωγής, τότε ή μιά μερίδα του (I) δίνει 10%, μιά άλλη (II) 20% κ.ο.κ. Ό μέσος όρος πού δίνει όλο τό κεφάλαιο είναι ίσος μέ τό μέσο όρο πού δίνουν οί 5 μερίδες. Καί αυτός ό μέσος όρος είναι:

$$\frac{100 \text{ (τό συνολικό άθροισμα τών ποσοστών του κέρδους)}}{5 \text{ (ό αριθμός τών διαφόρων ποσοστών του κέρδους)}}$$

$$20 \text{ (ό αριθμός τών διαφόρων ποσοστών του κέρδους)}$$

Δηλ. 20%.

Πράγματι βρίσκουμε ότι οί 5.000 λ. κεφάλαιο πού προκαταβλήθη-καν στίς 5 σφαίρες δίνουν κέρδος ίσο μέ $100 + 200 + 300 + 150 + 250 = 1.000$. Δηλαδή δίνουν 1.000 για τίς 5.000 $= \frac{1}{5} = 20\%$. Τό ίδιο θα βρούμε, αν υπολογίσουμε τήν αξία του συνολικού προϊόντος, πού είναι 6.000 λ., καί τό περίσσευμα πάνω από τίς 5.000 λ. του προκαταβλημένου κεφαλαίου $= 1.000 \text{ λ.} = 20\%$ σε σχέση μέ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, σε σχέση όμως μέ όλόκληρο τό προϊόν είναι τό $\frac{1}{6}$ ή τό $16\frac{2}{3}\%$ (Πρόκειται πάλι για έναν άλλο υπολογισμό). Έτσι όμως για νά συμμετάσχουν πραγματικά στην υπεραξία του συνολικού κεφαλαίου τό καθένα από τά προκαταβλημένα κεφάλαια I, II, III ή, πράγμα πού είναι τό ίδιο, για νά συμμετάσχουν στην υπεραξία αυτή ίσα σε μέγεθος κεφάλαια ή κεφάλαια άπλως ανάλογα μέ τό μέγεθός τους, δηλ. ανάλογα μέ τί μέρος του προκαταβλημένου συνολικού κεφαλαίου αποτελούν, πρέπει τό καθένα από αυτά νά πάρει μόνο τό 20% της συνολικής υπεραξίας. Αυτά όμως τά 20% οφείλουν νά περιέλθουν σ' αυτό [472] Για νά γίνει όμως αυτό δυνατό πρέπει τά προϊόντα τών διάφορων σφαιρών νά πουλούνται πότε πάνω από τήν αξία τους, καί πότε λίγο-πολύ κάτω από τήν αξία τους. Η ή συνολική υπεραξία πρέπει νά κατανεμηθεί σ' αυτά, όχι στην αναλογία πού παράγεται στίς ιδιαίτερες σφαίρες παραγωγής, αλλά ανάλογα μέ τό μέγεθος τών προκαταβλημένων κεφαλαίων. Όλες οί σφαίρες πρέπει νά πουλήσουν πρós 1.200 λ. τό προϊόν τους, έτσι πού τό περίσσευμα της αξίας του προϊόντος πάνω από τό προκαταβλημένο κεφάλαιο $= \frac{1}{5}$ του κεφαλαίου $= 20\%$.

Σάν αποτέλεσμα αυτής της κατανομής έχουμε:

	Ἀξία τοῦ προϊόντος	Ὑπεραξία	Μέση τιμὴ	[Σχέση ἀνάμεσα στὴ μέση τιμὴ καὶ στὴν ἀξία]	Σχέση ἀνάμεσα στο κέρδος καὶ στὴν ὑπεραξία σέ %	Ὑπολογι- σμένο κέρδος
I	1.100	100	1.200	Περίσσευμα τῆς μέσης τιμῆς πάνω ἀπὸ τὴν ἀξία 100	Περίσσευμα τοῦ κέρδους πάνω ἰπ' τὴν ὑπεραξία 100%	200
II	1.200	200	1.200	Ἡ ἀξία ἴση μέ τὴν τιμὴ 0	0	200
III	1.300	300	1.200	Πτώση τῆς μέσης τιμῆς κάτω ἀπὸ τὴν ἀξία 100	Πτώση τοῦ κέρδους κάτω ἀπ' τὴν ἀξία 33 ¹ / ₃ %	200
IV	1.150	150	1.200	Περίσσευμα τῆς τιμῆς πάνω ἀπὸ τὴν ἀξία 50	Περίσσευμα τοῦ κέρδους πάνω ἀπὸ τὴν ὑπεραξία 33 ¹ / ₃ %	200
V	1.250	250	1.200	Περίσσευμα τῆς ἀξίας πάνω ἀπ' τὴν τιμὴ 50	Περίσσευμα τῆς ὑπεραξίας πάνω ἀπ' τὸ κέρδος 25%	200
					Πτώση τοῦ κέρδους κάτω ἀπὸ τὴν ἀξία 20%	

Ἐδῶ βλέπουμε ὅτι μόνο σέ μιά περίπτωση (II) ἡ μέση τιμὴ εἶναι ἴση μέ τὴν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, ἐπειδὴ ἔλαχε ἐδῶ ἡ ὑπεραξία νά εἶναι ἴση μέ τὸ κανονικὸ μέσο κέρδος τῶν 200. Σ' ὅλες τὶς ἄλλες περιπτώσεις παίρνεται πότε περισσότερο καὶ πότε λιγότερο ἀπὸ τὴν ὑπεραξία τῆς μιᾶς σφαίρας καὶ δίνεται στὴν ἄλλη σφαῖρα κλπ.

Ἄν ὁ κ. Ροντμπέρτους θά ἔπρεπε ν' ἀποδείξει κάτι, αὐτό θά ἦταν γιατί δέν μπορεῖ νά γίνει αὐτό στὴ γεωργία, γιατί σ' αὐτὴν τὸ ἐμπόρευμα πρέπει νά πουλιέται στὴν ἀξία του καὶ ὄχι στὴ μέση τιμὴ του.

Αὐτό πού ἐπιφέρει ὁ συναγωνισμός εἶναι ἡ ἐξίσωση τῶν κερδῶν, δη-

λαδή ή αναγωγή τῶν ἀξιῶν τῶν ἐμπορευμάτων σέ μέσες τιμές. "Όπως ό ξεχωριστός καπιταλιστής, ὅπως λέει ό Μάλθους, ἀπό κάθε μέρος τοῦ κεφαλαίου του ἀναμένει νά εισπράξει τό ἴδιο κέρδος^[15] — πράγμα πού μ' ἄλλα λόγια σημαίνει μόνο ὅτι τό κάθε μέρος τοῦ κεφαλαίου (ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ὀργανική του λειτουργία) τό θεωρεῖ σάν αὐτοτελή πηγή τοῦ κέρδους, ὅτι ἔτσι φαίνεται σ' αὐτόν — ἔτσι ό κάθε καπιταλιστής σέ σχέση μ' ὅλη τήν τάξη τῶν καπιταλιστῶν, θεωρεῖ τό κεφάλαιό του πηγὴ ἑνός ἴσου σέ μέγεθος κέρδους, τό ὁποῖο ἀποφέρει κάθε ἄλλο κεφάλαιο ἴσου μεγέθους. Δηλαδή κάθε κεφάλαιο σέ μιάν ιδιαίτερη σφαῖρα παραγωγῆς θεωρεῖται μόνο σάν μέρος τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου πού ἔχει προκαταβληθεῖ στή συνολική παραγωγή καί διεκδικεῖ τό μερίδιό του ἀπό τή συνολική ὑπεραξία, ἀπό τό σύνολο τῆς ἀπλήρωτης δουλιᾶς ἢ τῶν προιόντων τῆς δουλιᾶς — ἀνάλογα μέ τό μέγεθός του, μέ τή μετοχή του — ἀνάλογο μέ ἐκεῖνο πού παίρνει ἕνα ὑποπολλαπλάσιο κομμάτι τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου. Αὐτή ἡ ἐπίφαση ἐνισχύει στόν καπιταλιστὴ — στόν ὁποῖο ὅλα στό συναγωνισμό φαίνονται γενικά ἀνάποδα — καί ὄχι μόνο σ' αὐτόν ἀλλά καί σέ μερικούς ἀπό τούς πιό ἀφοσιωμένους φαρισαίους καί γραφιάδες του, τήν πεποίθηση ὅτι τό κεφάλαιο εἶναι μιὰ ἀνεξάρτητη ἀπό τήν ἐργασία πηγή εισοδήματος, ἀφοῦ στήν πράξη τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου σέ κάθε ιδιαίτερη σφαῖρα παραγωγῆς δέν καθορίζεται καθόλου μόνο ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἀπλήρωτης δουλιᾶς, τήν ὁποία «παράγει» τό ἴδιο καί τή ρίχνει στή χύτρα τῆς μάζας τοῦ κέρδους, ἀπό τήν ὁποία οἱ ξεχωριστοὶ καπιταλιστές ἀντλοῦν ποσοστά ἀνάλογα μέ τό μερίδιό τους στό συνολικό κεφάλαιο.

Ἔτσι οἱ ἐξηγήσεις τοῦ Ροντμπέρτους εἶναι κουταμάρες. Ἐκτός ἀπ' αὐτό πρέπει ἀκόμα νά σημειωθεῖ, ὅτι σέ μερικούς κλάδους τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας — ὅπως στήν αὐτοτελή κτηνοτροφία — τό μεταβλητό κεφάλαιο, δηλ. τό κεφάλαιο πού δαπανᾶται γιά μισθοὺς ἐργασίας, εἶναι ἐξαιρετικά μικρό, συγκρινόμενο μέ τό σταθερό μέρος τοῦ κεφαλαίου.

«Τό ἐνοίκιο πού πληρώνει ό παχτωτής, ἀπό τήν ἴδια του τή φύση εἶναι πάντα γαιοπρόσοδος» (σελ. 113).

Λάθος. Τό ἐνοίκιο τῆς γῆς πληρώνεται πάντα στό γαιοκτήμονα. Αὐτό εἶναι ὅλο. Ἄν ὅμως, ὅπως γίνεται πολύ συχνά στήν πράξη, ἀποτελεῖται ἐνμέρει ἢ ὁλότελα ἀπό μιὰ ἀφαίρεση ἀπό τό κανονικό κέρδος ἢ ἀπό τόν κανονικό μισθὸ ἐργασίας {ἢ πραγματική ὑπεραξία, δηλαδή τό κέρδος + τήν πρόσοδο, δέν ἀποτελοῦν ποτέ ἀφαίρεση ἀπό τό μισθὸ ἐργασίας, ἀλλά ἀπό ἐκεῖνο τό μέρος τοῦ προιόντος τοῦ ἐργάτη, πού ἀπομένει

ἀπό τό προϊόν αὐτό μετά τήν ἀφαίρεση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας} τότε ἐξεταζόμενο ἀπό οἰκονομική ἄποψη δέν εἶναι γαιοπρόσοδος καί αὐτό ἀποδείχεται ἀμέσως πρακτικά, ἀπό τή στιγμή πού [473] οἱ συνθήκες τοῦ συναγωνισμοῦ ἀποκαταστήσουν τόν κανονικό μισθό ἐργασίας καί τό κανονικό κέρδος.

Στίς μέσες τιμές, στίς ὁποῖες ὁ συναγωνισμός τείνει πάντα ν' ἀναγάγει τίς ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων, πραγματοποιεῖται λοιπόν — μέ ἐξαίρεση τήν κατηγορία II τοῦ πῖό πάνω πίνακα — διαρκῶς πρόσθεση ἀξίας στό προϊόν τῆς μιᾶς σφαίρας παραγωγῆς καί ἀφαίρεση ἀξίας ἀπό τό προϊόν τῆς ἄλλης, καί μόνον. ἔτσι διαμορφώνεται τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Στά ἐμπορεύματα τῆς ἰδιαίτερης σφαίρας παραγωγῆς, στήν ὁποῖο ἡ σχέση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρὸς τό συνολικό ποσό τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου {τό ποσοστό τῆς πρόσθετης ἐργασίας τό ὑποθέτουμε δοσμένο καί ἴσο} ἀντιστοιχεῖ στή μέση σχέση τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, ἡ ἀξία εἶναι ἴση μέ τή μέση τιμή, δέν πραγματοποιεῖται λοιπόν οὔτε πρόσθεση ἀξίας, οὔτε ἀφαίρεση ἀξίας. Ἄν, ὅμως, ἐξαιτίας ἰδιαίτερων συνθηκῶν, πού δέν θά ἐξεταστοῦν ἐδῶ, δέν πρόκειται ὄχι παροδικά, ἀλλά κατὰ μέσο ὄρο, στά πλαίσια ὀρισμένων σφαιρῶν παραγωγῆς, νά γίνῃ μιᾶ ἀφαίρεση ἀπό τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων — παρ' ὄλο πού ἡ ἀξία τους εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τή μέση τιμή, τότε ἡ διατήρηση αὐτῆ ὅλης τῆς ὑπεραξίας σέ μιᾶ ἰδιαίτερη σφαῖρα παραγωγῆς — παρ' ὄλο πού τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων τήν ἀνεβάζει πάνω ἀπό τή μέση τιμή καί γι' αὐτό ἀποφέρει ἕνα κέρδος μεγαλύτερο ἀπό τό μέσο ποσοστό τοῦ κέρδους — πρέπει νά θεωρεῖται προνόμιο αὐτῶν τῶν σφαιρῶν παραγωγῆς. Ἐδῶ πρέπει νά θεωρηθεῖ καί νά ἐξηγηθεῖ σάν ἰδιομορφία, σάν ἐξαίρεση, ὄχι τό γεγονός ὅτι ἡ μέση τιμή τους πέφτει κάτω ἀπό τήν ἀξία τους — κάτι πού εἶναι ἕνα γενικό φαινόμενο καί ἀναγκαῖα προϋπόθεση τῆς ἐξίσωσης —, ἀλλά το γιατί αὐτά ἀκριβῶς τά ἐμπορεύματα, σέ διάκριση ἀπό τά ἄλλα πουλιοῦνται στήν ἀξία τους, πού ξεπερνάει τή μέση τιμή.

Ἡ μέση τιμή ἑνός ἐμπορεύματος εἶναι ἴση μέ τά ἔξοδα παραγωγῆς του (μέ τό κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβληθεῖ γι' αὐτό, εἴτε γιά τό μισθό ἐργασίας, γιά πρώτη ὕλη, γιά μηχανές εἴτε γιά ὅτιδήποτε ἄλλο) + τό μέσο κέρδος. Ἐπομένως, ἂν, ὅπως στήν πῖό πάνω περίπτωση, τό μέσο κέρδος = 20%, = $\frac{1}{5}$, τότε ἡ μέση τιμή κάθε ἐμπορεύματος = K

(τό προκαταβλημένο κεφάλαιο) + $\frac{K_{\text{ερ.}}}{K}$ (τό μέσο ποσοστό τοῦ κέρδους).

Ἄν τό $K + \frac{K_{\text{ερ.}}}{K}$ εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος, ἂν

δηλαδή ή παραγμένη σ' αυτήν τή σφαίρα παραγωγής ύπεραξία $Υ = Κερ.$, τότε ή άξία του έμπορεύματος είναι ίση μέ τή μέση τιμή του. "Αν τό $K + \frac{Κερ.}{K}$ είναι μικρότερο από τήν άξία του έμπορεύματος, δηλαδή αν ή παραγμένη σ' αυτή τή σφαίρα ύπεραξία $Υ$ είναι μεγαλύτερη από τό κέρδος, τότε ή άξία του έμπορεύματος κατεβαίνει ως τή μέση τιμή του και ένα μέρος τής ύπεραξίας του προστίθεται στην άξία άλλων έμπορευμάτων. "Αν τέλος τό $K + \frac{Κερ.}{K}$ είναι μεγαλύτερο από τήν άξία του έμπορεύματος, αν δηλαδή ή $Υ$ είναι μικρότερη από τό Κέρδος, τότε ή άξία του έμπορεύματος ανυψώνεται ως τή μέση τιμή του και προστίθεται σ' αυτό ύπεραξία πού έχει παραχθεί σέ άλλες σφαίρες παραγωγής*.

"Αν τέλος υπάρχουν έμπορεύματα πού πουλιούνται στην άξία τους, παρ' όλον ότι ή άξία τους είναι μεγαλύτερη από τό $K + \frac{Κερ.}{K}$, ή πού τουλάχιστον ή άξία τους δέν συμπίεζεται τόσο ώστε νά εξισωθεί μέ τήν κανονική μέση τιμή τους $K + \frac{Κερ.}{K}$, τότε θά πρέπει νά επενεργούν περιστατικά, πού εξασφαλίζουν σ' αυτά τά έμπορεύματα μιάν εξαιρετική θέση. Στην περίπτωση αυτή τό κέρδος πού πραγματοποιείται σ' αυτές τίς σφαίρες παραγωγής βρίσκεται πάνω από τό γενικό ποσοστό του κέρδους. "Αν ό καπιταλιστής πάρει έδώ τό γενικό ποσοστό κέρδους, τότε μπορεί ό γαιοκτήμονας νά εισπράξει τό πρόσθετο κέρδος μέ τή μορφή τής γαιοπρόσόδου.

[7. *Η λαθεμένη αντίληψη του Ροντμπέρτους σχετικά μέ τούς παράγοντες πού καθορίζουν τό ποσοστό του κέρδους και τό ποσοστό τής γαιοπρόσόδου*]

Αυτό πού έγώ τό ονομάζω ποσοστό του κέρδους και ποσοστό του τόκου ή ποσοστό τής γαιοπρόσόδου, ό Ροντμπέρτους τό ονομάζει «τό έψος του κέρδους του κεφαλαίου και των τόκων.» (σελ. 113). «Προκύπτει

* Για νά κατανοηθεί καλά τούτη και ή επόμενη παράγραφος υπενθυμίζουμε ότι ό Μάρξ μέ τό κεφαλαίο K συμβολίζει τό συνολικό προκαταβλημένο κεφάλαιο. Μέ τό $Κερ.$ τό συνολικό κέρδος, δηλ. τή μάζα του κέρδους και μέ τό κεφαλαίο $Υ$ τή μάζα τής ύπεραξίας. — Σημ. μετ

από τή σχέση του προς τό κεφάλαιο... "Όλα τά πολιτισμένα έθνη παραδέχτηκαν τό ποσό του κεφαλαίου 100 σάν μονάδα, πού χρησιμεύει σάν μέτρο για τόν ύπολογισμό του ύψους. "Όσο μεγαλύτερος είναι λοιπόν ό σχετικός αριθμός, πού δείχνει τό ποσό του κέρδους ή του τόκου πού αναλογεί μέ βάση 100 στό κεφάλαιο, μ' άλλα λόγια, όσα «περισσότερα ποσοστά» αποφέρει ένα κεφάλαιο, τόσο πιά ψηλά βρίσκονται τό κέρδος και ό τόκος.» (σελ. 113, 114).

«Τό ύψος της γαιοπροσόδου και του ένοικίου της γης προκύπτει από τή σχέση του προς ένα καθορισμένο κομμάτι γης.» (σελ. 114).

Αυτό δέν είναι καλό. Τό ποσοστό της γαιοπροσόδου πρέπει πρίν απ' όλα νά ύπολογιστεί μέ βάση τό κεφάλαιο, δηλαδή σάν τό περίσσευμα της τιμής ενός έμπορεύματος πάνω από τήν τιμή των έξόδων παραγωγής του και πάνω από τό μέρος εκείνο της τιμής πού αποτελεί τό κέρδος. 'Ο κ. Ροντμπέρτους κάνει τό λογαριασμό του μέ βάση τό πλέθρο ή τό στρέμμα, στόν όποιο χάνεται ή έσωτερική συνάρτηση, [474], παίρνει τήν έξωτερική όψη του πράγματος, γιατί του έξηγεί όρισμένα φαινόμενα. 'Η πρόσδοδος πού αποφέρει ένα πλέθρο είναι τό συνολικό ποσό της προσόδου, ή απόλυτη μάζα της προσόδου. Μπορεί ν' ανεβαίνει, όταν τό ποσοστό της προσόδου παραμένει ίδιο ή ακόμα κι όταν πέφτει.

«Τό ύψος της αξίας της γης προκύπτει από τήν κεφαλαιοποίηση της γαιοπροσόδου ενός καθορισμένου κομματιού γης. "Όσο μεγαλύτερο είναι τό ποσό του κεφαλαίου πού δίνει ή κεφαλαιοποίηση της γαιοπροσόδου ενός κομματιού γης καθορισμένης έκτασης, τόσο πιά ύψηλή είναι ή αξία της γης» (σελ. 114).

'Η λέξη «ύψος» πού χρησιμοποιείται εδώ είναι μιά βλακεία. 'Αλήθεια, γιατί εκφράζει μιά σχέση; "Ότι ή κεφαλαιοποίηση μέ έπιτόκιο 10% δίνει ένα μεγαλύτερο ποσό από ένα έπιτόκιο 20% είναι σαφές. 'Εδώ όμως ή μονάδα πού μετρά είναι 100. "Όλο τό «ύψος της αξίας της γης» δέν είναι παρά ή ίδια γενική φράση όπως και τό ύψος ή ή χαμηλότητα των τιμών των έμπορευμάτων γενικά.

'Ο κ. Ροντμπέρτους θέλει τώρα νά διερευνήσει:

«Τί είναι αυτό πού αποφασίζει τώρα για τό ύψος του κέρδους του κεφαλαίου και της γαιοπροσόδου;» (σελ. 115).

(α) 'Η πρώτη θέση του Ροντμπέρτους]

Πρώτα εξετάζει: τί καθορίζει τό «ύψος της προσόδου γενικά», δηλαδή τί καθορίζει τό ποσοστό της υπεραξίας;

«I) Μέ δοσμένη τήν αξία του προϊόντος ή μέ τό προϊόν μιάς δοσμένης ποσότητας της εργασίας ή, πράγμα πού είναι πάλι τό ίδιο, μέ ένα δοσμένο έθνικό

προϊόν, τό ύψος τῆς προσόδου γενικά εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογο πρὸς τό ύψος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί ἀπευθείας ἀνάλογο πρὸς τό ύψος τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας γενικά. "Όσο πῖο χαμηλός εἶναι ὁ μισθός τῆς ἐργασίας, τόσο ὑψηλότερη εἶναι ἡ πρόσοδος. "Όσο πῖο ὑψηλή εἶναι ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας γενικά, τόσο χαμηλότερος εἶναι ὁ μισθός τῆς ἐργασίας καί τόσο ὑψηλότερη ἡ πρόσοδος» (σελ. 115, 116).

«Τό ύψος» τῆς προσόδου — τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας — λέει ὁ Ροντμπέρτους, ἐξαρτιέται ἀπό τό « μέγεθος αὐτοῦ τοῦ μέρους πού ἀπόμεινε γιά τήν πρόσοδο» (σελ. 117), δηλαδή μετά τήν ἀφαίρεση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἀπό τό συνολικό προϊόν, ὅποτε «μποροῦμε νά παραβλέψουμε τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος πού χρησιμεύει γιά τήν ἀντικατάσταση τοῦ κεφαλαίου...» (σελ. 117).

Αὐτό εἶναι καλό (ἐννοῶ, ὅτι κατά τήν ἐξέταση αὐτή τῆς ὑπεραξίας τό σταθερό μέρος τοῦ κεφαλαίου «δέν παίρνεται ὑπ' ὄψη»).

Μιά κάπως περίεργη ἄποψη εἶναι πώς

«ὅταν πέφτει ὁ μισθός ἐργασίας, ὅταν δηλαδή ἀποτελεῖ στό ἐξῆς ἓνα διαρκῶς μικρότερο μέρος τῆς ὅλης ἀξίας τοῦ προϊόντος, γίνεται μικρότερο τό συνολικό κεφάλαιο, πάνω στή βάση τοῦ ὁποίου θά πρέπει νά ὑπολογίζεται σάν κέρδος τό ἄλλο μέρος τῆς προσόδου» {δηλ. τό βιομηχανικό κέρδος}. «'Όστόσο τό ύψος τοῦ κέρδους καί τῆς γαιοπροσόδου τό συγκροτεῖ μόνο ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν ἀξία, πού γίνεται κέρδος τοῦ κεφαλαίου ἢ γαιοπρόσοδος, καί στό κεφάλαιο ἢ στήν ἔκταση τῆς γῆς, πάνω στή βάση τῶν ὁποίων πρέπει νά ὑπολογιστεῖ ἡ ἀξία. Ἄν λοιπόν ὁ μισθός ἐργασίας ἀφήνει μιά μεγαλύτερη ἀξία γιά πρόσοδο, τότε θά πρέπει ἀκόμα καί πάνω στή βάση τοῦ μειωμένου κεφαλαίου καί τοῦ ἴδιου σέ μέγεθος κομματιοῦ γῆς νά ὑπολογιστεῖ μιά μεγαλύτερη ἀξία σάν κέρδος καί γαιοπρόσοδος, ὁ σχετικός ἀριθμός καί τῶν δύο πού προκύπτει γίνεται μεγαλύτερος, καί ἐπομένως ἔγιναν μεγαλύτερα καί τά δύο μαζί παρμένα ἢ ἡ πρόσοδος γενικά... ἔχει προυποθεθεῖ ὅτι ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος γενικά μένει ἴδια... Γι' αὐτό, ἐπειδή ὁ μισθός, πού κοστίζει ἡ ἐργασία, γίνεται μικρότερος, αὐτό δέν θά πῖ ὅτι γίνεται μικρότερη ἡ ἐργασία πού κοστίζει τό προϊόν» (σελ. 117, 118).

Τό τελευταῖο εἶναι σωστό. Εἶναι ὅμως λάθος πώς, ὅταν πέφτει τό μεταβλητό κεφάλαιο, πού διατίθεται γιά μισθό ἐργασίας, τότε καί τό σταθερό κεφάλαιο πρέπει νά γίνεται μικρότερο. Μ' ἄλλα λόγια εἶναι λαθεμένο ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους {ἐδῶ ἀφήνουμε κατά μέρος ὅλη τήν ἀταίριαστη συσχέτιση μέ τήν ἔκταση τοῦ κομματιοῦ γῆς κλπ.} πρέπει ν' ἀνέβει, γιατί ἀνεβαίνει τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Ὁ μισθός ἐργασίας πέφτει λ.χ. γιατί ἡ ἐργασία γίνεται παραγωγικότερη, καί αὐτή ἡ αὐξανόμενη παραγωγικότητα ἐκφράζεται σ' ὅλες τίς περιπτώσεις μέ τό ὅτι στό ἴδιο χρονικό διάστημα ὁ ἴδιος ὁ ἐργάτης ἐπεξεργάζε-

ται περισσότερη πρώτη ύλη. Έπομένως μεγαλώνει τό μέρος αυτό του σταθεροῦ κεφαλαίου, τό ἴδιο γίνεται μέ τίς μηχανές καί μέ τήν ἀξία τους. Έπομένως, μπορεῖ τό ποσοστό τοῦ κέρδους νά πέφτει ὅταν μειώνεται ὁ μισθός ἐργασίας. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἐξαρτιέται ἀπό τό μέγεθος τῆς ὑπεραξίας πού καθορίζεται ὄχι μόνο ἀπό τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἀλλά καί ἀπό τόν ἀριθμό τῶν χρησιμοποιούμενων ἐργατῶν.

Ὁ Ροντμπέρτους καθορίζει σωστά τόν ἀναγκαῖο μισθό ἐργασίας ἴσο «μέ τό ποσό πού εἶναι ἀναγκαῖο γιά τή συντήρηση τοῦ ἐργάτη, δηλαδή μέ τό ποσό πού γιά μιά καθορισμένη χώρα καί γιά ἓνα καθορισμένο χρονικό διάστημα εἶναι περίπου ἴσο, μέ μιά καθορισμένη, πραγματική ποσότητα προϊόντων» (σελ. 118).

[475] Ὁ κ. Ροντμπέρτους παρουσιάζει τώρα στόν ἀνώτατο βαθμό μπερδεμένες καί συγκεχυμένες τίς διατυπωμένες ἀπό τόν Ρικάρντο θέσεις, γιά τό ὅτι τό κέρδος καί ὁ μισθός ἐργασίας εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογα, καί γιά τόν καθορισμό αὐτῆς τῆς σχέσης ἀπό τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. Τό συγκεχυμένο προέρχεται ἐνμέρει ἀπό τό γεγονός ὅτι ἀντί νά πάρει σάν μέτρο τό χρόνο ἐργασίας, παίρνει μέ κουτό τρόπο ποσότητες προϊόντων καί κάνει βλακώδεις διακρίσεις σχετικά μέ τό «ὑψος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος» καί τό «μέγεθος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος».

Ὁ νεαρός μας, ὅταν μιλά γιά «ὑψος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος» δέν ἐννοεῖ παρά μόνο τή σχέση τοῦ προϊόντος μέ τό χρόνο ἐργασίας. Ἄν ὁ ἴδιος χρόνος ἐργασίας προσφέρει πολλά προϊόντα, τότε ἡ ἀξία τοῦ ἐνός προϊόντος εἶναι χαμηλή, δηλ. ἡ ἀξία τοῦ ξεχωριστοῦ μερικοῦ προϊόντος. Στήν ἀντίθετη περίπτωση τά πράγματα ἀντιστρέφονται. Ἄν μιά μέρα ἐργασίας πρόσφερε 100 λβρ. νῆμα καί ἀργότερα 200 λβρ., τότε στή δεύτερη περίπτωση ἡ ἀξία τοῦ νήματος θά ἦταν δύο φορές μικρότερη ἀπό τήν πρώτη. Στήν πρώτη περίπτωση ἡ ἀξία τῆς μιᾶς λβρ. θά ἦταν ἴση μέ τό $\frac{1}{100}$ τῆς ἡμέρας ἐργασίας, στή δεύτερη περίπτωση ἡ ἀξία τῆς μιᾶς λβρ. θά ἦταν ἴση μέ τό $\frac{1}{200}$ τῆς ἡμέρας ἐργασίας. Καί μιά πού ὁ ἐργάτης παίρνει τήν ἴδια ποσότητα ἀπό τό προϊόν, ἀδιάφορο ἂν ἡ ἀξία του εἶναι ὑψηλή ἢ χαμηλή, δηλ. ἀδιάφορο ἂν περιέχει περισσότερη ἢ λιγότερη ἐργασία, ὁ μισθός ἐργασίας καί τό κέρδος εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογα, καί ὁ μισθός ἐργασίας ἀφαιρεῖ ἓνα μεγαλύτερο ἢ μικρότερο μέρος ἀπό τό συνολικό προϊόν, ἀνάλογα μέ τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. Αὐτό τό ἐκφράζει ὁ Ροντμπέρτους μέ τίς παρακάτω μπερδεμένες φράσεις:

«... ἂν ὁ μισθός ἐργασίας, σάν ἀναγκαῖο μέσο συντήρησης τοῦ ἐργάτη, ἀντιπροσωπεύει μιά καθορισμένη πραγματική ποσότητα προϊόντος, τότε, ὅταν

ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος εἶναι ὑψηλή πρέπει ὁ μισθός ἐργασίας — ν' ἀποτελεῖ μιά μεγάλη ἀξία, καί ὅταν εἶναι χαμηλή μιά μικρή ἀξία, ἐπομένως πρέπει ἐπίσης, μιά καί ὑποτίθεται ὅτι μιά ἴση ἀξία προορίζεται γιά μοίρασμα, τότε ἂν ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος εἶναι ὑψηλή θ' ἀπορροφήσει ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό τήν ἀξία αὐτή καί ἂν εἶναι χαμηλή θ' ἀπορροφήσει ἕνα μικρό μέρος τῆς, καί τέλος θ' ἀφήσει ἐπίσης γιά γαιοπρόσοδο ἕνα μεγάλο ἢ ἕνα μικρό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος. Ἄν ὅμως ἰσχύει ὁ κανόνας ὅτι ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος εἶναι ἴση μέ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ξοδεύτηκε γι' αὐτό, τότε γιά τό ὕψος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος ἀποφασίζει πάλι μόνο ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας ἢ ἡ σχέση τοῦ μεγέθους τοῦ προϊόντος πρὸς τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας, πού ἔχει ξοδευτεῖ γιά τήν παραγωγή του... ἂν ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας ἀποδίδει περισσότερο προϊόν, μ' ἄλλα λόγια, ἂν ἀνεβαίνει ἡ παραγωγικότητα, τότε στήν ἴδια ποσότητα τοῦ προϊόντος περιλαμβάνεται λιγότερη ἐργασία, καί ἀντίστροφα, ἂν ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας ἀποδίδει λιγότερο προϊόν, μ' ἄλλα λόγια, ὅταν πέφτει ἡ παραγωγικότητα, τότε στήν ἴδια ποσότητα τοῦ προϊόντος περιλαμβάνεται περισσότερη ἐργασία. Ἐλα ὅμως πού τήν ἀξία τοῦ προϊόντος τήν καθορίζει ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας, ἡ δέ σχετική ἀξία μᾶς καθορισμένης ποσότητας τοῦ προϊόντος καθορίζει τό ὕψος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος» ... Ἐπομένως, «ἡ πρόσοδος γενικά πρέπει... νά εἶναι τόσο πιά ὑψηλή ὅσο πιά ὑψηλή εἶναι γενικά ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας» (σελ. 119, 120).

Αὐτό ὅμως εἶναι σωστό μόνο, ἂν τό προϊόν, γιά τήν παραγωγή τοῦ ὁποίου χρησιμοποιήθηκε ὁ ἐργάτης, ἀνήκει στά εἶδη πού μπαίνουν ἀπό παράδοση ἢ ἀπό ἀνάγκη στήν κατανάλωση τοῦ ἐργάτη. Ἄν ὄχι, τότε ἡ παραγωγικότητα αὐτῆς τῆς ἐργασίας εἶναι ἐντελῶς χωρίς καμιά σημασία γιά τό σχετικό ὕψος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί τοῦ κέρδους, καθὼς καί γιά τό μέγεθος τῆς ὑπεραξίας γενικά. Στόν ἐργάτη ἀναλογεῖ σάν μισθός ἐργασίας τό ἴδιο μέρος τῆς ἀξίας τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, ἀδιάφορο ἂν εἶναι μέγανος ἢ μικρός ὁ ἀριθμός ἢ ὁ ὄγκος τοῦ προϊόντος, μέ τό ὅποιο ἐκφράζεται αὐτό τό μέρος τῆς ἀξίας. Στό μοίρασμα τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος δέν ἀλλάζει τίποτα στήν περίπτωση αὐτή ἐξαιτίας ὁποιασδήποτε ἀλλαγῆς στήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας.

[6] Ἡ δεύτερη θέση τοῦ Ροντμπέρτους]

«II) Ἄν σέ μιά δοσμένη ἀξία τοῦ προϊόντος εἶναι γενικά δοσμένο τό ὕψος τῆς προσόδου, τότε τό ὕψος τῆς γαιοπροσόδου ἢ τό ὕψος τοῦ κέρδους τοῦ κεφαλαίου εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογα καί μεταξύ τους καί μέ τήν παραγωγικότητα ἢ μέ τήν ἐργασία παραγωγῆς τῆς πρώτης ὕλης καί μέ τήν ἐργοστασιακή ἐργασία. Ὅσο ὑψηλότερη ἢ χαμηλότερη εἶναι ἡ γαιοπρόσοδος, τόσο χαμηλότερο ἢ ὑψηλότερο εἶναι τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου καί ἀντίστροφα. Ὅσο ὑψηλότερη ἢ χαμηλότερη εἶναι ἡ παραγωγικότητα στήν ἐργασία παραγωγῆς τῆς πρώτης

ύλης ή στην εργοστασιακή εργασία, τόσο χαμηλότερα ή υψηλότερα είναι ή γαιοπρόσοδος ή τό κέρδος του κεφαλαίου και επομένως τόσο υψηλότερα ή χαμηλότερα είναι επίσης αντίστοιχα τό κέρδος του κεφαλαίου ή ή γαιοπρόσοδος.» (στό ίδιο, σελ. 116).

Πρώτα είχαμε (στή θέση I) τό νόμο του Ρικάρντο, ότι ο μισθός εργασίας και τό κέρδος είναι αντιστρόφως ανάλογα.

Τώρα έχουμε τό δεύτερο νόμο του Ρικάρντο — διαφορετικά στριμμένο ή, πιά σωστά, «μπερδεμένο» — ότι τό κέρδος και ή πρόσοδος είναι αντιστρόφως ανάλογα.

Είναι πολύ καθαρό πώς, όταν μιά δοσμένη υπεραξία μοιράζεται ανάμεσα στον καπιταλιστή και στό γαιοκτήμονα, είναι τόσο μεγαλύτερο τό μέρος του ενός, όσο μικρότερο είναι τό μέρος του άλλου και αντίστροφα. Ο κ. Ροντμπέρτους όμως προσθέτει εδώ κάτι ακόμα δικό του, πού πρέπει νά τό δοῦμε από πιά κοντά.

Ο κ. Ροντμπέρτους θεωρεί πρίν απ' όλα σαν μιά νέα ανακάλυψη, ότι ή υπεραξία γενικά {«ή αξία του προϊόντος της εργασίας πού σαν πρόσοδος είναι γενικά για μούρασμα»}, τό σύνολο της υπεραξίας πού αποσπᾶ ο καπιταλιστής, αποτελείται «από τήν αξία του ακατέργαστου προϊόντος + τήν αξία του εργοστασιακού προϊόντος» (σελ. 120).

Πρώτα, ο κ. Ροντμπέρτους μᾶς επαναλαβαίνει ξανά τήν «ανακάλυψη» του για τήν απουσία της «αξίας της πρώτης ύλης» στή (176) γεωργία. Τούτη τή φορά μέ τήν παρακάτω απεραντολογία:

«Τό μέρος εκείνο της προσόδου, πού αναλογεί στό εργοστασιακό προϊόν και καθορίζει τή στάθμη του κέρδους του κεφαλαίου, διανέμεται σαν κέρδος όχι μόνο στό κεφάλαιο πού έχει πραγματικά ξοδευτεί για τήν παραγωγή του προϊόντος αυτού, αλλά και σ' ὅλη τήν αξία του ακατέργαστου προϊόντος, πού εμφανίζεται επίσης σαν αξία της πρώτης ύλης στό επιχειρηματικό κεφάλαιο του εργοστασιάρχη. Αντίθετα, λείπει μιά τέτια αξία της πρώτης ύλης από τό μέρος εκείνο της προσόδου πού αναλογεί στό ακατέργαστο προϊόν και μέ τό όποιο υπολογίζεται τό κέρδος για τό κεφάλαιο πού ξοδεύτηκε για τήν παραγωγή της πρώτης ύλης μέ βάση τή δοσμένη στην εργοστασιακή παραγωγή στάθμη του κέρδους» (Μάλιστα! Τή δοσμένη στάθμη του κέρδους! (Gewinnsatz), «ένω τό υπόλοιπο μένει για γαιοπρόσοδο.» (σελ. 121).

Επαναλαβαίνουμε: όχι, δέν λείπει!

Ας υποθέσουμε, αυτό πού ο κ. Ροντμπέρτους δέν τό απόδειξε και πού δέν μπορεί νά τό αποδείξει μέ τόν τρόπο πού σκέπτεται, ότι δηλαδή υπάρχει μιά γαιοπρόσοδος — ότι επομένως ένα καθορισμένο μέρος της υπεραξίας του ακατέργαστου προϊόντος περιέρχεται στό γαιοκτήμονα.

Ακόμα, ἄς παραδεχτοῦμε ότι: «τό ὕψος της προσόδου» (τό ποσοστό της υπεραξίας) «είναι γενικά δοσμένο, από μιά δοσμένη αξία του

προϊόντος» (σελ. 121), πράγμα πού σημαίνει λ.χ. ότι: σ' ένα εμπόρευμα 100 λ. είναι λ.χ. οι 50 λ. = $\frac{1}{2}$ απλήρωτη δουλιά. Αποτελεί δηλαδή τό ποσό από τό όποιο πληρώνονται όλες οι κατηγορίες τής υπεραξίας: ή πρόσδοδος, τό κέρδος κλπ. Τότε είναι όλοφάνερο, ότι ό ένας από εκείνους πού μοιράζονται τίς 50 λ. θά πάρει τόσο περισσότερα, όσο λιγότερα θά πάρει ό άλλος και αντίστροφα, ή ότι τό κέρδος και ή γαιοπρόσοδος είναι αντιστρόφως ανάλογα. Τό έρώτημα πού μπαίνει τώρα είναι, τί είναι αυτό πού καθορίζει τό μοίρασμα ανάμεσα στους δύο;

Πάντως παραμένει σωστό, ότι τό εισόδημα του επιχειρηματία (αδιάφορο αν είναι καλλιεργητής ή εργοστασιάρχης) είναι ίσο μέ τήν υπεραξία πού βγάξει από τήν πούληση του μεταποιημένου προϊόντος του (τήν υπεραξία πού έκλεψε από τους εργάτες στή δική του σφαίρα παραγωγής) και ότι ή γαιοπρόσοδος (στήν περίπτωση πού δέν προέρχεται άμεσα από τό μεταποιημένο προϊόν, όπως γίνεται λ.χ. μέ τήν ύδατόπωση πού πουλιέται στό βιομήχανο, πράγμα πού συμβαίνει και μέ τήν πρόσδοδο από τίς κατοικίες πού χιζονται, επειδή οι κατοικίες δέν είναι βέβαια άκατέργαστο προϊόν), πού προέρχεται μόνο από τό πρόσθετο κέρδος (από τό μέρος τής υπεραξίας πού δέν μπαίνει στό γενικό ποσοστό του κέρδους) τό όποιο περιέχεται στά άκατέργαστα προϊόντα και πού ό παχτωτής τό πληρώνει στό γαιοκτήμονα.

Είναι απολύτως σωστό πώς, όταν ανεβαίνει [ή όταν πέφτει] ή αξία του άκατέργαστου προϊόντος στους κλάδους τής βιομηχανίας πού χρησιμοποιούν πρώτη ύλη τό ποσοστό του κέρδους θ' ανέβει ή θά πέσει, αντίστροφα από τήν αξία του άκατέργαστου προϊόντος. Αν διπλασιαστεί ή αξία του βαμβακιού, τότε μέ δοσμένο τό μισθό εργασίας και μέ δοσμένο τό ποσοστό τής υπεραξίας θά πέσει τό ποσοστό του κέρδους, όπως τό έδειξα προηγούμενα μέ ένα παράδειγμα*. Τό ίδιο όμως ισχύει και στή γεωργία. Αν ή σοδιά δέν είναι καλή και πρόκειται νά συνεχιστεί ή παραγωγή στήν ίδια κλίμακα παραγωγής (υποθέτουμε έδω ότι τά έμπορεύματα πουλιούνται στήν αξία τους), τότε θά πρέπει νά επιστραφεί στή γη ένα μεγαλύτερο μέρος του συνολικού προϊόντος ή τής αξίας του, και μετά τήν αφαίρεση του μισθού εργασίας, αν έμενε άμετάβλητος, τότε τήν υπεραξία του παχτωτή θά τήν αποτελούσε μιά μικρότερη ποσότητα του προϊόντος και, επομένως, θά έπρεπε νά μοιραστεί ανάμεσα στον παχτωτή και στό γαιοκτήμονα ένα μικρότερο ποσό αξίας. Παρ' όλον ότι ή μονάδα του προϊόντος θά είχε

* βλ. σελ. 214 κ.έ. τής γερμανικής έκδοσης του 3ου μέρους των «Θεωριών για τήν Ύπεραξία».

μεγαλύτερη από πριν αξία, θά ήταν μικρότερο όχι μόνο τό μερίδιο του προϊόντος, αλλά και ή μερίδα της αξίας πού θά απόμενε. Κάπως διαφορετικά έχει τό ζήτημα αν τό προϊόν, λόγω της αύξημένης ζήτησης, ανεβαίνει πάνω από τήν αξία του, και ανεβαίνει τόσο πολύ, ώστε μιά μικρότερη ποσότητα του προϊόντος νά έχει μεγαλύτερη τιμή απ' ό,τι είχε προηγούμενα μιά μεγάλη ποσότητα του προϊόντος. Αυτό όμως είναι ενάντια στην προπόθεση, ότι τά προϊόντα πουλιούνται στην αξία τους.

Ας υποθέσουμε αντίστροφα ότι ή σοδιά του βαμβακιού είναι δύο φορές μεγαλύτερη, τό δέ μέρος της πού επιστρέφεται στη γή, λ.χ. υπό τή μορφή λιπάσματος και σπόρου, κοστίζει λιγότερο από πριν. Στην περίπτωση αυτή τό μέρος της αξίας πού μένει μετά τήν αφαίρεση του μισθού εργασίας είναι μεγαλύτερο για τόν βαμβακοπαραγωγό απ' ό,τι ήταν προηγούμενα. Τό ποσοστό του κέρδους θά ανέβαινε εδώ στον ίδιο βαθμό όπως και στη βαμβακοβιομηχανία. Είναι βέβαια πέρα για πέρα σωστό ότι τό μέρος της αξίας πού περιέχεται σ' έναν πήχη τσιτιού και πού αποτελείται από τό ακατέργαστο προϊόν θά ήταν τώρα μικρότερο από πριν, τό δέ μέρος πού αποτελείται από τήν αξία πού οφείλεται στην εργοστασιακή επεξεργασία θά ήταν μεγαλύτερο από πριν. Ας υποθέσουμε ότι ό ένας πήχης τσίτι κόστιζε 2 σλ., όταν ή αξία του βαμβακιού πού περιέχεται σ' αυτό = 1 σλ. Αν πέσει τώρα ή τιμή του βαμβακιού από 1 σλ. σέ 6 πεν. (πράγμα πού είναι δυνατό μόνο μέ τήν προπόθεση ότι ή αξία του είναι ίση μέ τήν τιμή του, γιατί ή βαμβακοκαλλιέργεια έγινε παραγωγικότερη), τότε ή αξία του ενός πήχης τσιτιού = 18 πεν. έπεσε κατά τό $\frac{1}{4}$ = 25%. Εκεί όμως πού ό βαμβακοπαραγωγός πουλούσε προηγούμενα 100 λβρ. πρὸς 1 σλ. τή λβρ., τώρα θά πουλήσει 200 λβρ. πρὸς 6 πεν. τή λβρ. Προηγούμενα ή αξία όλου του βαμβακιού ήταν ίση μέ 100 σλ. Τώρα ή αξία του είναι επίσης 100 σλ. Παρ' όλο πού προηγούμενα τό βαμβάκι αποτελούσε ένα μεγαλύτερο μέρος της αξίας του προϊόντος — ενώ ταυτόχρονα έπεφτε τό ποσοστό της υπεραξίας στη βαμβακοκαλλιέργεια — έπαιρνε προηγούμενα ό βαμβακοκαλλιεργητής μέ τά 100 σλ. του βαμβακιού του και μέ τιμή 1 σλ. τή λβρ. μόνο 50 πήχεις τσίτι, παίρνει τώρα μέ τά 100 σλ. του, και μέ τιμή 6 πεν. τή λβρ. $6\frac{2}{3}$ πήχεις.

Αν προυποθέσουμε, ότι τά έμπορεύματα πουλιούνται στις αξίες τους, τότε είναι λάθος ότι τό εισόδημα των παραγωγών, πού συμμετέχουν στην παραγωγή του προϊόντος, εξαρτιέται κατ' ανάγκην από τά συστατικά μέρη της αξίας [477] πού αποτελούν τά προϊόντα τους στη συνολική αξία του προϊόντος.

Ός υποθέσουμε ότι σέ όλα τά βιομηχανικά έμπορεύματα, συμπεριλαμβανόμενων καί τών μηχανών, ή αξία του συνολικού προϊόντος σ' έναν κλάδο είναι 300 λ. σ' έναν άλλο κλάδο 900 λ. καί σ' έναν τρίτο κλάδο 1.800 λ.

Όν είναι αλήθεια ότι ή αναλογία, στήν όποία ή αξία όλόκληρου του προϊόντος μοιράζεται ανάμεσα στήν αξία του άκατέργαστου προϊόντος καί στήν αξία του έργοστασιακού προϊόντος, ή αναλογία αυτή καθορίζει τήν αναλογία, στήν όποία χωρίζεται ή ύπεραξία — ή πρόσοδος, όπως λέει ό Ροντμπέρτους — σέ κέρδος καί γαιοπρόσοδο, τότε αυτό πρέπει νά είναι σωστό καί για τά διάφορα εκείνα προϊόντα τών διάφορων σφαιρών παραγωγής, στίς όποιες ή πρώτη ύλη καί τό έργοστασιακό προϊόν συμμετέχουν σέ διαφορετικές αναλογίες.

Όν από τήν αξία τών 900 λ. οί 300 λ. αναλογούν στό έργοστασιακό προϊόν καί οί 600 λ. στήν πρώτη ύλη, αν ή 1 λ. = 1 ήμέρα έργασίας, αν είναι επίσης δοσμένο τό ποσοστό τής ύπεραξίας, λ.χ., 2 ώρες πρós 10, μέ 12ωρη τήν κανονική ήμέρα έργασίας, τότε [στό έργοστασιακό προϊόν] τών 300 λ. περιέχονται 300 ήμέρες έργασίας καί διπλάσιες ήμέρες έργασίας [στήν πρώτη ύλη] τών 600 λ., 2×300 . (Ό συνολική ύπεραξία είναι στό πρώτο προϊόν 600 ώρες καί στό δεύτερο = 1.200 ώρες. Αυτό δέ σημαίνει τίποτα άλλο, παρά μόνο ότι, όταν είναι δοσμένο τό ποσοστό τής ύπεραξίας, τό μέγεθός της εξαρτιέται από τόν αριθμό τών εργατών ή από τόν αριθμό τών ταυτόχρονα άπασχολούμενων εργατών. Έπειδή ακόμα προϋποτέθηκε (δέν αποδείχτηκε όμως) ότι από τήν ύπεραξία, πού μπαίνει στήν αξία τών γεωργικών προϊόντων, ένα μέρος περιέρχεται μέ τή μορφή γαιοπροσόδου στόν γαιοκτήμονα, τότε θά ακολουθοϋσε παραπέρα ότι πράγματι τό μέγεθος τής γαιοπροσόδου αύξάνει στήν ίδια αναλογία πού αύξάνει ή αξία του γεωργικού προϊόντος σέ σύγκριση μέ τό «έργοστασιακό προϊόν».

Στό πιό πάνω παράδειγμα ή σχέση του γεωργικού προϊόντος πρós τό έργοστασιακό προϊόν είναι $2:1 = 600:300$. Ός υποθέσουμε τώρα ότι ή σχέση είναι 300:600. Μιά καί ή γαιοπρόσοδος εξαρτιέται από τήν ύπεραξία πού περιέχεται στό γεωργικό προϊόν, τότε είναι φανερό πώς, αν ή ύπεραξία είναι στήν πρώτη περίπτωση 1.200 ώρες καί στή δεύτερη μόνο 600, τότε ή γαιοπρόσοδος, εφόσον αποτελεί ένα καθορισμένο μέρος αυτής τής ύπεραξίας, πρέπει νά είναι μεγαλύτερη στήν πρώτη περίπτωση απ' ό,τι στή δεύτερη. Ό, όσο μεγαλύτερο μέρος τής αξίας όλου του προϊόντος αποτελεί ή αξία του γεωργικού προϊόντος, τόσο μεγαλύτερο είναι τό μερίδιο από τήν ύπεραξία όλου του προϊόντος πού αναλογεί σ' αυτό, μία καί σέ κάθε μέρος τής αξίας του προϊόντος

περιέχεται μιά καθορισμένη μερίδα υπεραξίας. Καί ὅσο μεγαλύτερο εἶναι τό μερίδιο ἀπό τήν υπεραξία ὅλου τοῦ προϊόντος πού ἀναλογεῖ στό γεωργικό προϊόν, τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ γαιοπρόσοδος, μιά καί ἕνα καθορισμένο ἀνάλογο μέρος τῆς υπεραξίας τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος παρασταίνεται μέ γαιοπρόσοδο.

Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ἡ γαιοπρόσοδος = $\frac{1}{10}$ τῆς υπεραξίας τῆς γεωργίας, τότε εἶναι 120 ὥρες, ἂν ἡ ἀξία τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος εἶναι 600 λ. ἀπό τή συνολική ἀξία τῶν 900 λ. καί μόνο 60 ὥρες ἂν ἀποτελεῖται ἀπό 300 λ. Ἐτσι τό μέγεθος τῆς γαιοπροσόδου θά ἄλλαζε πράγματι μαζί μέ τό μέγεθος τῆς ἀξίας τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος, θά ἄλλαζε ἐπίσης καί μαζί μέ τό σχετικό μέγεθος τῆς ἀξίας τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος σέ σχέση μέ τό βιομηχανικό προϊόν. Τό «ὕψος» ὅμως τῆς γαιοπροσόδου καί τοῦ κέρδους — τά ποσοστά τους — δέν θά εἶχαν ἀπολύτως καμιά δουλιὰ μ' αὐτά. Στήν πρώτη περίπτωση ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος = 900 λ., ἀπ' αὐτές οἱ 300 λ. εἶναι βιομηχανικό προϊόν καί οἱ 600 λ. γεωργικό προϊόν. Ἀπ' αὐτές οἱ 600 ὥρες εἶναι υπεραξία γιά τό βιομηχανικό προϊόν καί οἱ 1.200 ὥρες γιά τό γεωργικό προϊόν. Συνολικά 1.800 ὥρες. Ἀπ' αὐτές ἀναλογοῦν στή γαιοπρόσοδο 120 ὥρες καί στό κέρδος 1.680. Στή δεύτερη περίπτωση ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος = 900 λ. Ἀπ' αὐτές οἱ 600 λ. = τό βιομηχανικό προϊόν καί οἱ 300 λ. = τό γεωργικό προϊόν. Ἐπομένως ἡ υπεραξία πού ἀναλογεῖ στή βιομηχανία εἶναι 1.200 ὥρες καί στή γεωργία 600 ὥρες. Συνολικά 1.800 ὥρες. Ἀπ' αὐτές ἀναλογοῦν στή γαιοπρόσοδο 60 ὥρες καί στό κέρδος 1.200 ὥρες γιά τή βιομηχανία + 540 ὥρες γιά τή γεωργία. Συνολικά 1.740 ὥρες. Στή δεύτερη περίπτωση τό βιομηχανικό προϊόν εἶναι δύο φορές μεγαλύτερο ἀπό τό γεωργικό προϊόν (σέ ἀξία), στήν πρώτη περίπτωση ἀντίστροφα. Στή δεύτερη περίπτωση ἡ γαιοπρόσοδος εἶναι 60 ὥρες, στήν πρώτη 120 ὥρες. Ἀπλούστατα αὐξήθηκε μόνο στήν ἀναλογία πού αὐξήθηκε ἡ ἀξία τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος. Ὅσο αὐξήθηκε αὐτό τό τελευταῖο μέγεθος, ἄλλο τόσο αὐξήθηκε καί τό μέγεθος τῆς γαιοπροσόδου. Ἄν κοιτάξουμε τή συνολική υπεραξία πού εἶναι ἴση μέ 1.800 ὥρες θά δοῦμε ὅτι ἡ γαιοπρόσοδος εἶναι τό $\frac{1}{15}$ στήν πρώτη περίπτωση, καί τό $\frac{1}{30}$ στή δεύτερη περίπτωση.

Ἄν ἐδῶ μαζί μέ τό μέγεθος τοῦ μέρους τῆς ἀξίας πού ἀναλογεῖ στό γεωργικό προϊόν ἀνεβαίνει καί τό μέγεθος τῆς γαιοπροσόδου καί μαζί μέ τό μέγεθος τῆς αὐτό ἀνεβαίνει ἀνάλογα καί τό μερίδιό τῆς στή συνολική υπεραξία — ἐπομένως καί τό ποσοστό τῆς υπεραξίας πού περιέρχεται στή γαιοπρόσοδο ἀνεβαίνει καί σέ σχέση μέ τή συμμετοχή τοῦ κέρδους — αὐτό γίνεται μόνο καί μόνο ἐπειδή ὁ Ροντμπέρτους προυποθέτει, ὅτι

ή γαιοπρόσδος συμμετέχει βάσει μιᾶς καθορισμένης ἀναλογίας στήν ὑπεραξία τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος. Πράγματι αὐτό πρέπει νά γίνεται ἄν εἶναι δοσμένο ἢ ἄν προϋποτίθεται αὐτό τό γεγονός. Τό γεγονός ὅμως αὐτό δέν προκύπτει καθόλου ἀπό τά κολοκύθια πού ἀραδιάζει πάλι ὁ Ροντμπέρτους γιά τήν «ἀξία τῆς πρώτης ὕλης», γιά τήν ὁποία μίλησα πιο πάνω στήν ἀρχή τῆς σελίδας 476 (τοῦ χειρογράφου)*.

Ἄλλά καί τό ὕψος τῆς γαιοπροσόδου δέν αὐξάνει ἐπίσης στήν ἀναλογία στήν ὁποία αὐξάνει ἡ [ὑπεραξία στό] προϊόν, στό ὁποιο συμμετέχει, γιατί ἡ [ἀναλογία] αὐτή ἐξακολουθεῖ νά εἶναι $= 1/10$. Τό μέγεθος της μεγαλώνει, ἐπειδή μεγαλώνει αὐτό τό προϊόν καί ἐπειδή μεγαλώνει τό μέγεθος της, χωρίς ν' ἀνεβαίνει τό «ὕψος» της, τό «ὕψος» της μεγαλώνει σέ σύγκριση μέ τό ποσό τοῦ κέρδους ἢ μέ τό μερίδιο τοῦ κέρδους στήν [478] ἀξία αὐτοῦ τοῦ συνολικοῦ προϊόντος. Ἐπειδή προϋποτίθεται ὅτι ἓνα μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀξίας τοῦ συνολικοῦ προϊόντος δίνει πρόσοδο, ὅτι ἓνα μεγαλύτερο μέρος τῆς ὑπεραξίας μπορεῖ νά μετατρέπεται σέ πρόσοδο, εἶναι φυσικά μεγαλύτερο τό μέρος τῆς ὑπεραξίας πού μετατράπηκε σέ πρόσοδο. Ὅλα αὐτά δέν ἔχουν ἀπολύτως καμιά σχέση μέ τήν «ἀξία τῆς πρώτης ὕλης. Εἶναι ὅμως παράλογο ὅτι: «μιά "μεγαλύτερη πρόσοδο" παρασταίνεται ταυτόχρονα σάν μιά "ὑψηλότερη πρόσοδο" ἐπειδή ἔμεινε ἴδια ἡ ἔκταση τῆς γῆς ἢ ὁ ἀριθμός τῶν στρεμμάτων, βάσει τῶν ὁποίων ὑπολογίζεται, καί γι' αὐτό στό κάθε στρέμμα ἀναλογεῖ ἓνα μεγαλύτερο ποσό ἀξίας» (σελ. 122).

Πρόκειται γιά ἓνα μέτρημα τοῦ «ὕψους» τῆς προσόδου μέ ἓνα «μέτρο» (Maßstab), μέ τό ὁποιο ἀποφεύγεται ἡ ἴδια ἡ δυσκολία τοῦ ζητήματος.

Ἄν θέταμε διαφορετικά τό πιο πάνω παράδειγμα, μιά καί δέν ξέρουμε ἀκόμα τί εἶναι ἡ πρόσοδο καί ἀφήναμε στό γεωργικό προϊόν τό ἴδιο ποσοστό κέρδους μέ τό βιομηχανικό προϊόν καί προσθέταμε μόνο τό $1/10$ γιά γαιοπρόσοδο, τότε τό ζήτημα θά παρουσιαζόταν διαφορετικά καί καθαρότερα, πράγμα ἐξάλλου ἀπαραίτητο, γιατί ὑποτίθεται τό ἴδιο ποσοστό κέρδους.

	Βιομηχανικό προϊόν	Γεωργικό προϊόν	
I	600 λ.	300 λ.	1.200 ὥρες ὑπεραξία γιά τή βιομηχανία, 600 γιά τή γεωργία καί 60 γιά τήν πρόσοδο. Συνολικά 1.860 ὥρες καί ἀπ' αὐτές οἱ 1.800 γιά τό κέρδος.
II	300 λ.	600 λ.	600 ὥρες ὑπεραξία γιά τή βιομηχανία, 1.200 γιά τή γεωργία καί 120 γιά τήν πρόσοδο. Συνολικά 1.920 ὥρες, καί ἀπ' αὐτές οἱ 1.800 γιά τό κέρδος.

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 42.

Ἡ γαιοπρόσδος στήν περίπτωση II εἶναι δύο φορές μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι στήν περίπτωση I ἐπειδή τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, πάνω στό ὅποιο ἡ γαιοπρόσδος κολλάει σάν ψείρα, τό γεωργικό προϊόν αὐξήθηκε σέ σχέση μέ τό βιομηχανικό προϊόν. Καί στίς δύο περιπτώσεις ἡ μάζα τοῦ κέρδους μένει ἴδια = 1.800. Στήν πρώτη περίπτωση τό $\frac{1}{31}$, στή δεύτερη τό $\frac{1}{16}$ τῆς συνολικῆς ὑπεραξίας.

Ἄν ὁ Ροντμπέρτους ἤθελε ὅπωςδήποτε νά ἐπιβάλλει ἀποκλειστικά στή βιομηχανία τήν «ἀξία τοῦ ὑλικοῦ», τότε ὑποχρέωσή του ἦταν, τό μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πού ἀποτελεῖται ἀπό μηχανές κλπ. νά τό φορτώσει ἀποκλειστικά στή γεωργία. Τό μέρος αὐτό τοῦ κεφαλαίου μπαίνει στή γεωργία σάν ἓνα προϊόν πού τό προμηθεύει σ' αὐτήν ἡ βιομηχανία — σάν «ἐργοστασιακό προϊόν» πού ἀποτελεῖ μέσο παραγωγῆς γιά τό «ἀκατέργαστο προϊόν».

Ὅσον ἀφορᾷ τή βιομηχανία, τότε τό μέρος τῆς ἀξίας τῶν μηχανῶν, πού ἀποτελεῖται ἀπό «πρώτη ὕλη» χρεώθηκε ἤδη σ' αὐτήν — γιατί ἐδῶ πρόκειται γιά τήν τακτοποίηση τῶν λογαριασμῶν ἀνάμεσα σέ δύο φέρμες — στήν μερίδα «πρώτη ὕλη» ἢ «ἀξία ὑλικῶν». Τό ἄλλο μέρος τῆς ἀξίας τῶν μηχανῶν, πού χρησιμοποιεῖται στή βιομηχανία, ἀποτελεῖται ἀπό προσθεμένη «ἐργοστασιακή ἐργασία» (παρωχημένη καί σύγχρονη), καί αὐτή ἀναλύεται σέ μισθό καί κέρδος (πληρωμένη καί ἀπλήρωτη δουλιά). Ἔτσι, τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού προκαταβλήθηκε ἐδῶ (ἐκτός ἀπό τό μέρος πού περιέχεται στήν πρώτη ὕλη τῶν μηχανῶν) ἀποτελεῖται μόνο ἀπό μισθοῦς. Ἐπομένως, τό μέρος αὐτό αὐξάνει ὄχι μόνο τό μέγεθος τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, ἀλλά καί τή μάζα τῆς ὑπεραξίας, πού πρέπει νά ὑπολογιστεῖ μέ βάση αὐτό τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, αὐξάνει δηλαδή τό κέρδος.

(Τό λάθος πού γίνεται πάντα σ' ἓναν τέτιο ὑπολογισμό συνίσταται στό ὅτι ἡ φθορά τῶν μηχανῶν ἢ τῶν ἐργαλείων, ἡ ὅποια περιέχεται στήν ἴδια τή μηχανή, στήν ἀξία της, παρ' ὅλο πού σέ τελευταία ἀνάλυση μπορεῖ ν' ἀναχθεῖ σέ ἐργασία, ἀδιάφορο ἂν πρόκειται γιά ἐργασία πού ἐνυπάρχει στήν πρώτη ὕλη ἢ ἂν πρόκειται γιά ἐργασία πού μετατρέψε πρώτη ὕλη σέ μηχανές κλπ., ἡ παρωχημένη αὐτή ἐργασία ὡστόσο δέν μπαίνει ποτέ οὔτε στό κέρδος, οὔτε στό μισθό, ἀλλά, ἐφόσον δέν μεταβάλλεται ὁ χρόνος ἐργασίας πού εἶναι ἀπαραίτητος γιά τήν ἀναπαραγωγή, δρᾷ μόνο περισσότερο σάν παραγμένος ὄρος παραγωγῆς πού, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ ἀξία χρήσης τοῦ στό προτσές τῆς ἐργασίας, προβάλλει στό προτσές ἀξιοποίησης μόνο σάν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφα-

λαίου. Πρόκειται για κάτι πολύ σημαντικό, πού τό έχω ήδη διασαφηνίσει όταν εξέταζα τήν ανταλλαγή σταθερού κεφαλαίου καί εισοδήματος*. Έξάλλου πρέπει αυτό νά αναπτυχθεί παραπέρα στό μέρος για τή συσσώρευση του κεφαλαίου).

Όσον αφορά, αντίθετα, τή γεωργία — δηλ. τήν απλή παραγωγή άκατέργαστων προϊόντων ή τή λεγόμενη πρωταρχική παραγωγή — τότε δέν μπορεί μέ κανένα τρόπο κατά τήν τακτοποίηση των λογαριασμών των επιχειρήσεων «πρωταρχικής παραγωγής» καί «μεταποιητικής παραγωγής», τό μέρος της αξίας του κεφαλαίου πού αντιπροσωπεύει τις μηχανές, τά εργαλεία κλπ., αυτό τό μέρος του σταθερού κεφαλαίου νά κατανοηθεί διαφορετικά παρά σαν ένα ποσό, πού μπαίνει στό γεωργικό κεφάλαιο, χωρίς νά μεγαλώσει τήν υπεραξία του. Αν λόγω χρησιμοποίησης μηχανών κλπ. γίνει παραγωγικότερη ή γεωργική εργασία, θά γίνει τόσο λιγότερο παραγωγικότερη, όσο πιο ύψηλή θά είναι ή τιμή αυτών των μηχανών κλπ. Αυτό πού αυξάνει τήν παραγωγικότητα της γεωργικής εργασίας ή οποιασδήποτε άλλης εργασίας είναι ή αξία χρήσης των μηχανών καί όχι ή αξία τους. Κατά τά άλλα θά μπορούσε νά ειπωθεί επίσης, ότι ή παραγωγικότητα της εργοστασιακής εργασίας καθορίζεται πριν απ' όλα από τήν ύπαρξη της πρώτης ύλης καί από τις ιδιότητες της. Πάλι, όμως, αυτό πού αποτελεί έναν όρο παραγωγής για τή βιομηχανία είναι ή αξία χρήσης της πρώτης ύλης καί όχι ή αξία της. Η αξία είναι μάλλον μιά αρνητική πλευρά. Αυτό πού ο κ. Ροντμπέρτους λέει για τήν «αξία του υλικού» σχετικά μέ τό βιομηχανικό κεφάλαιο ισχύει λοιπόν [479] *mutatis mutandis*** επιλέξει για τις μηχανές κλπ.

«Λογουχάρη τό κόστος σε εργασία του ιδιαίτερου προϊόντος, πού είναι σιτάρι ή βαμβάκι, δέν μπορεί νά συγκεκρισθεί από τό κόστος σε εργασία, πού πρέπει νά υπολογιστεί για τό αλέτρι ή για τήν εκκοκκιστική μηχανή, σαν μηχανές» (ή από τό κόστος σε εργασία πού πρέπει νά υπολογιστεί για κάποιο αρδευτικό άγωγό ή για κάποιο κτίριο σταύλου). «Αντίθετα, ή αξία της μηχανής ή ή αξία των μηχανών προβάλλει ώστόσο στό σύνολο του κεφαλαίου, πάνω στη βάση του οποίου ο κάτοχος θά έχει νά υπολογίσει σαν κέρδος τό μέρος της προσόδου πού αναλογεί στό άκατέργαστο προϊόν.» (βλ. Ροντμπέρτους, σελ. 97) [16].

Μ' άλλα λόγια: Τό μέρος της αξίας σε σιτάρι καί βαμβάκι, πού αντιπροσωπεύει τήν αξία του φθαρμένου αλετριού ή της φθαρμένης εκκοκκιστικής μηχανής, δέν είναι τό αποτέλεσμα της δουλειάς του όργώ-

* Βλ. τό πρώτο μέρος των «Θεωριών για τήν Ύπεραξία», σελ. 255-265 της ελληνικής μετάφρασης, έκδοση «Σύγχρονη Έποχή», Αθήνα 1981.

** μέ τις ανάλογες αλλαγές.

ματος ή του χωρισμού του σπόρου του βαμβακιού από τις ίνες του, αλλά είναι τό αποτέλεσμα τής εργασίας πού κατασκεύασε τό αλέτρι καί τήν έκκοκκιστική μηχανή. Τό συστατικό αυτό τής αξίας μπαίνει στό γεωργικό προϊόν, χωρίς νά έχει παραχθεί στή γεωργία. Περνάει μόνο από τά χέρια τής, γιατί μ' αυτό αντικατασταίνει μόνο αλέτρια καί έκκοκκιστικές μηχανές, πού τά αγοράζει από τόν κατασκευαστή μηχανών.

Όλα αυτά, οί μηχανές, τά εργαλεία, τά κτίρια καί άλλα εργοστασιακά προϊόντα πού χρησιμοποιούνται στή γεωργία αποτελούνται από 2 συστατικά μέρη: 1) από τίς πρώτες ύλες αυτών τών εργοστασιακών προϊόντων. 2) από τήν εργασία πού έχει προστεθεί στίς πρώτες ύλες. Αυτές οί πρώτες ύλες είναι βέβαια τό προϊόν τής γεωργίας, είναι όμως τό μέρος εκείνο του προϊόντος τής πού δέν μπαίνει ποτέ ούτε στό μισθό εργασίας ούτε στό κέρδος. Αν δέν υπήρχαν καθόλου καπιταλιστές στή γεωργία, τότε όπως καί προηγούμενα ο καλλιεργητής δέν θά μπορούσε τό μέρος αυτό του προϊόντος του νά τό λογαριάζει σαν μισθό για τήν εργασία του. Θα έπρεπε πράγματι νά τό δώσει δωρεάν στον εργοστασιάρχη μηχανών, για νά κάνει απ' αυτό για τόν καλλιεργητή μία μηχανή, καί εκτός απ' αυτό θα έπρεπε νά πληρώσει τήν εργασία πού έχει προστεθεί σ' αυτή τήν πρώτη ύλη (= μισθός + κέρδος). Στην πραγματικότητα αυτό γίνεται. Ο μηχανουργός αγοράζει τήν πρώτη ύλη από τόν καλλιεργητή, ο καλλιεργητής όμως οφείλει κατά τήν αγορά τής μηχανής νά ξαναγοράσει αυτή τήν πρώτη ύλη. Είναι επομένως τό ίδιο, σαν νά μήν τήν είχε καθόλου πουλήσει, αλλά σά νά τήν είχε δανείσει στον μηχανουργό για νά δώσει σ' αυτήν τή μορφή τής μηχανής. Τό μέρος επομένως τής αξίας τών μηχανών πού χρησιμοποιούνται στή γεωργία καί πού ανάγεται στην πρώτη ύλη, παρ' όλο πού είναι προϊόν τής γεωργικής εργασίας καί αποτελεί μέρος τής αξίας πού δημιούργησε ή εργασία αυτή, ανήκει στην παραγωγή καί όχι στον παραγωγό, εμφανίζεται επομένως στα έξοδά του, όπως καί ο σπόρος. Αντίθετα, τό άλλο μέρος, πού αντιπροσωπεύει τήν εργασία μεταποίησης στίς μηχανές, είναι «εργοστασιακό προϊόν, πού μπαίνει στή γεωργία σαν μέσο παραγωγής, ακριβώς όπως ή πρώτη ύλη μπαίνει στή βιομηχανία σαν μέσο παραγωγής.

Αν είναι λοιπόν σωστό ότι ή φίρμα «παραγωγή πρώτης ύλης» προσφέρει στή φίρμα «βιομηχανία» τήν «αξία του υλικού» πού μπαίνει σαν ξεχωριστό κονδύλι στό κεφάλαιο του εργοστασιάρχη, τότε δέν είναι λιγότερο σωστό ότι ή φίρμα «βιομηχανία» προσφέρει στή φίρμα «παραγωγή πρώτης ύλης» τήν αξία τών μηχανών, πού ολοκληρη (μαζί μέ τό μέρος τής αξίας πού αποτελείται από πρώτη ύλη) μπαίνει στό κεφάλαιο του παχτωτή, χωρίς τό «συστατικό» αυτό «μέρος τής αξίας» νά του

δίνει υπεραξία. Αυτός είναι ο λόγος γιατί στην high agriculture*, όπως, τήν ονομάζουν οι έγγλέζοι, τό ποσοστό του κέρδους εμφανίζεται μικρότερο απ' ό,τι στην πρωτόγονη γεωργία, παρ' όλο πού τό ποσοστό τής υπεραξίας είναι μεγαλύτερο.

Τό γεγονός αυτό προσφέρει ταυτόχρονα στον κ. Ροντμπέρτους, μία χτυπητή απόδειξη, πόσο χωρίς σημασία για τήν ουσία μιας προκαταβολής κεφαλαίου είναι, αν τό μέρος τής αξίας του προϊόντος, πού δαπανάται για σταθερό κεφάλαιο αντικατασταίνεται σέ είδος, καί γι' αυτό υπολογίζεται μόνο σαν εμπόρευμα — σαν χρηματική αξία — ή αν έχει πράγματι εκποιηθεί καί έχει περάσει από τό προτσές τής αγοραπωλησίας. Αν λ.χ. ο παραγωγός τής πρώτης ύλης θά έδινε στό μηχανουργό δωρεάν τό σίδηρο, τόν χαλκό, τό ξύλο κλπ., έτσι πού κατά τήν πούληση τής μηχανής νά του υπολογίζει μόνο τήν προσθεμένη εργασία καί τή φθορά τής δικής του μηχανής, τότε ή μηχανή αυτή θά κόστιζε στον καλλιεργητή ακριβώς τόσο, όσο του κοστίζει τώρα, τό ίδιο δέ συστατικό τής αξίας θά πρόβαλλε σαν σταθερό κεφάλαιο, σαν προκαταβολή στην παραγωγή του, ακριβώς όπως θά ήταν τό ίδιο αν ένας αγρότης πουλήσει ολόκληρη τή σοδιά του καί μέ τό μέρος εκείνο τής αξίας της, πού αντιπροσωπεύει τό σπόρο (τήν πρώτη ύλη), αγοράσει ξένο σπόρο — για νά προβεί στην λ.χ. τόσο ωφέλιμη αλλαγή στό είδος του σπόρου καί για ν' αποφύγει έτσι τόν εκφυλισμό του φυτού σαν αποτέλεσμα τής χρησιμοποίησης διαρκώς του ίδιου σπόρου — σαν νά αφαιρεί αυτό τό συστατικό μέρος τής αξίας άμεσα από τό δικό του προϊόν καί τό ξαναδίνει στη γή.

Ο κ. Ροντμπέρτους, όμως, για νά βγάλει τό λογαριασμό του, έρμηνεύει λαθεμένα τό μέρος του σταθερού κεφαλαίου πού αποτελείται από μηχανές.

Μία δεύτερη άποψη πού πρέπει νά εξεταστεί στη ΙΙ θέση του κ. Ροντμπέρτους είναι ή εξής: Μιλάει για τά εργοστασιακά καί τά γεωργικά προϊόντα, από τά όποια αποτελείται τό εισόδημα, κάτι πού είναι πέρα για πέρα διαφορετικό από τό αν μιλούσε για εργοστασιακά καί γεωργικά προϊόντα από τά όποια αποτελείται τό συνολικό έτήσιο προϊόν. Καί αν ακόμα θά ήταν σωστό νά πούμε για τό τελευταίο, ότι μετά τήν άφαίρεση ολόκληρου του μέρους εκείνου του γεωργικού κεφαλαίου πού αποτελείται από μηχανές κλπ. [480], καθώς καί μετά τήν άφαίρεση του μέρους εκείνου του γεωργικού προϊόντος, πού επιστρέφεται άμεσα στην γεωργική παραγωγή, ότι τό μοίρασμα τής υπεραξίας ανάμεσα στον

* αναπτυγμένη γεωργία, έντατική γεωργία.

παχτωτή και στό βιομήχανο, επομένως και τό μοίρασμα τής υπεραξίας, πού αναλογεῖ στόν παχτωτή, ανάμεσα σ' αὐτόν τόν ἴδιο και στό γαιοκτήμονα πρέπει, ὅσον ἀφορᾶ τό μέγεθος, νά καθορίζεται ἀπό τή συμμετοχή πού ἔχουν στή συνολική ἀξία τῶν προϊόντων ἢ βιομηχανία και ἢ γεωργία, τότε εἶναι πολύ συζητήσιμο, ἄν αὐτό εἶναι σωστό, ὅταν γίνεται λόγος γιά τά προϊόντα πού ἀποτελοῦν τό κοινό ποσό (Fonds) τοῦ εισοδήματος. Τό εισόδημα (ἐδῶ ἀποκλείεται τό μέρος πού μετατρέπεται πάλι σέ νέο κεφάλαιο) ἀποτελεῖται ἀπό προϊόντα πού μπαίνουν στήν ἀτομική κατανάλωση, και μπαίνει ἐδῶ τό ἐρώτημα πόσα ἀντλοῦν ἀπό τό καζάνι αὐτό οἱ καπιταλιστές, ρί παχτωτές και οἱ γαιοκτήμονες. Μήπως τό μερίδιο αὐτό καθορίζεται ἀπό τή συμμετοχή τής βιομηχανίας και τής ἀναπαραγωγῆς πρώτων ὑλῶν στήν ἀξία τῶν προϊόντων πού ἀποτελοῦν τό εισόδημα; Ἡ ἀπό τά μερίδια στά ὁποῖα χωρίζεται ἡ ἀξία τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, πού ἀποτελεῖ τό εισόδημα, ανάμεσα στή γεωργική ἐργασία και στήν μεταποιητική ἐργασία;

Ἡ μάζα τῶν προϊόντων, ἀπό τά ὁποῖα ἀποτελεῖται τό εισόδημα, ἀποκλείει, ὅπως ἔχω δεῖξει πῶς πάνω*, ὅλα τά προϊόντα πού μπαίνουν στήν παραγωγή σάν ἐργαλεῖα δουλιᾶς (μηχανές), βοηθητικές ὑλές, ἡμικατεργασμένα προϊόντα και σάν πρώτη ὑλη τοῦ ἡμικατεργασμένου προϊόντος, και τά ὁποῖα ἀποτελοῦν ἓνα μέρος τοῦ ἐτήσιου προϊόντος τής ἐργασίας. Δέν ἀποκλείει μόνο τό σταθερό κεφάλαιο τής παραγωγῆς τής πρώτης ὑλης, ἀλλά και τό σταθερό κεφάλαιο τῶν μηχανουργῶν και ὁλόκληρο τό σταθερό κεφάλαιο τῶν παχτωτῶν και τῶν καπιταλιστῶν, πού ναί μὲν μπαίνει στό προτσές ἐργασίας, ὄχι ὅμως στό προτσές ἀξιοποίησης. Ἀποκλείει ἀκόμα ὄχι μόνο τό σταθερό κεφάλαιο, ἀλλά και τό μέρος ἐκεῖνο τῶν μή καταναλώσιμων προϊόντων, πού ἀντιπροσωπεύει τό εισόδημα τῶν παραγωγῶν τους και πού γιά τήν ἀντικατάσταση τοῦ φθαρμένου σταθεροῦ κεφαλαίου μπαίνει στό κεφάλαιο τῶν παραγωγῶν τῶν προϊόντων πού μποροῦν νά καταναλωθοῦν σάν εισόδημα.

Ἡ μάζα τῶν προϊόντων, στήν ὁποῖα ξοδεύεται τό εισόδημα και πού στήν πραγματικότητα ἀντιπροσωπεύει τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ πλούτου, πού ἀποτελεῖ εισόδημα και σάν ἀξία χρήσης και σάν ἀνταλλακτική ἀξία — αὐτή ἡ μάζα τῶν προϊόντων μπορεῖ, ὅπως ἔδειξα πῶς πάνω**, νά θεωρηθεῖ ὅτι ἀποτελεῖται μόνο ἀπό νεοπροσθεμένη (κατά τή διάρκεια τοῦ

* Βλ. τό πρῶτο μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ἵπεραξία», σελ. 255-265, τής ἐλληνικῆς μετάφρασης, ἔκδοση «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα 1981.

** Βλ. τό πρῶτο μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ἵπεραξία», σελ. 245-255 τής ἐλληνικῆς μετάφρασης, ἔκδοση «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα, 1981.

έτους) *έργασία* καί πού γι' αυτό *ανάγεται* μόνο σέ *είσοδημα*, δηλαδή σέ *μισθό* καί *κέρδος* (τό όποιο μέ τή σειρά του διασπᾶται σέ *κέρδος*, *πρόσοδο*, *φόρους* κλπ.), χωρίς νά περιέχει οὔτε ἕνα *μόριο*, οὔτε ἀπό τήν *ἀξία* τῆς πρώτης ὕλης πού μπαίνει στήν παραγωγή, οὔτε ἀπό τήν *ἀξία* τῆς *ἀξία* τῆς φθορᾶς τῶν μηχανῶν πού μπαίνει στήν παραγωγή, μέ *δύο* λόγια τῶν μέσων *έργασίας*. Ἄν λοιπόν (ἀφήνοντας ἐντελῶς κατά μέρος τίς παράγωγες μορφές *είσοδήματος*, ἐπειδή δέν δείχνουν παρά μόνο ὅτι ὁ κάτοχος τοῦ *είσοδήματος* ἐκχωρεῖ σέ ἕναν ἄλλο τό ἀντίστοιχο μέρος τῆς *μάζας* τῶν προϊόντων πού ἀναφέραμε, εἴτε ἔναντι ὑπηρεσιῶν κλπ. πού τοῦ προσφέρανε, εἴτε ἔναντι κάποιου χρέους κλπ.) ἐξετάσουμε τό *είσοδημα* αὐτό, καί ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ὁ *μισθός* *έργασίας* ἀποτελεῖ τό $\frac{1}{3}$ αὐτοῦ τοῦ *είσοδήματος*, τό *κέρδος* τό $\frac{1}{3}$ καί ἡ *γαιοπρόσοδος* τό $\frac{1}{3}$, καί ὅτι ἡ *ἀξία* τοῦ προϊόντος = 90 λ., τότε ὁ καθένας ἀπό τοὺς ἐκπροσώπους αὐτῶν τῶν *εἰδῶν* *είσοδήματος* δέν θά μπορέσει νά πάρει ἀπό τή *συνολική* *μάζα* τῶν προϊόντων παρά μόνο τόσα ὅσα εἶναι ἴσα μέ 30 λ.

Μιά καί ἡ *μάζα* τῶν προϊόντων, πού ἀποτελεῖ τό *είσοδημα*, ἀποτελεῖται μόνο ἀπό *νεοπροσθεμένη* (πού προστέθηκε κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους) *έργασία* τότε φαίνεται νά εἶναι πολύ ἀπλό τό ζήτημα ὅτι, ἂν ἡ *γεωργική* *έργασία* μπαίνει κατά $\frac{2}{3}$ σ' αὐτήν τή *μάζα* τῶν προϊόντων καί ἡ *βιομηχανική* *έργασία* κατά τό $\frac{1}{3}$, τότε οἱ *βιομήχανοι* καί οἱ *γεωργοί* μοιράζονται τήν *ἀξία* στήν ἀναλογία αὐτή. Τό $\frac{1}{3}$ τῆς *ἀξίας* θά ἀναλογουσε στοὺς *βιομήχανους* καί τά $\frac{2}{3}$ στοὺς *γεωργούς*, τό δέ ἀνάλογο μέγεθος τῆς *ὑπεραξίας* πού πραγματοποιήθηκε στή *βιομηχανία* καί στή *γεωργία* (προϋποθέτουμε καί γιά τίς *δύο* τό ἴδιο ποσοστό *ὑπεραξίας*) θά ἀντιστοιχοῦσε σ' αὐτά τά *μερίδια* πού παίρνουν ἡ *βιομηχανία* καί ἡ *γεωργία* ἀπό τήν *ἀξία* τοῦ *συνολικοῦ* προϊόντος. Ἡ *γαιοπρόσοδος* ὅμως μέ τή σειρά της θά αὐξανόταν στήν ἴδια ἀναλογία πού αὐξάνει ἡ *μάζα* τοῦ *κέρδους* τοῦ *παχτωτῆ*, ἐπειδή *κολλάει* πάνω του *σάν* *ψείρα*. Καί ὅμως αὐτή ἡ *ἐρμηνεία* τοῦ ζήτηματος εἶναι *λαθεμένη*. Τό ζήτημα εἶναι ὅτι ἕνα μέρος τῆς *ἀξίας*, πού ἀποτελεῖται ἀπό *γεωργική* *έργασία*, ἀποτελεῖ τό *είσοδημα* τῶν *βιομηχάνων* *ἐκείνων* πού παράγουν *πάγιο* *κεφάλαιο* τό όποιο ἀντικατασταίνει τό μέρος ἐκεῖνο αὐτοῦ τοῦ *κεφαλαίου* πού ἔχει φθαρεῖ στή *γεωργία*. Ἐπομένως, ἡ *σχέση* ἀνάμεσα στή *γεωργική* καί στή *βιομηχανική* *έργασία* τῶν *συστατικῶν* *ἀξιακῶν* *μερῶν* *στά* *προϊόντα* πού ἀποτελοῦν τό *είσοδημα*, δέν δείχνει καθόλου τήν ἀναλογία πού ἡ *ἀξία* αὐτῆς τῆς *μάζας* τῶν προϊόντων, ἢ ἡ ἴδια αὐτή ἡ *μάζα* τῶν προϊόντων μοιράζεται ἀνάμεσα στοὺς *βιομήχανους* καί στοὺς *παχτωτές*, οὔτε τήν ἀναλογία πού ἡ *βιομηχανία* καί ἡ *γεωργία* συμμετέχουν στή *συνολική* παραγωγή.

Ὁ Ροντμπέρτους λέει ἀκόμα:

«Εἶναι ὅμως πάλι μόνο ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας πού παράγει πρώτες ὕλες ἢ τῆς μεταποιητικῆς ἐργασίας πού καθορίζει τό σχετικό ὕψος τῆς ἀξίας τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος ἢ τοῦ μεταποιημένου προϊόντος ἢ τῶν μεριδίων πού παίρνουν οἱ δύο τους ἀπό τή συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος. Ἡ ἀξία τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος θά εἶναι τόσο πιο ὑψηλή ὅσο πιο χαμηλά βρίσκεται ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας πού παράγει ἀκατέργαστα προϊόντα, καί ἀντίστροφα. Πρέπει ἐπομένως καί μέ δοσμένο τό ὕψος τῆς προσόδου γενικά, ἐπειδή μιά ὑψηλή ἀξία τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος δίνει ὑψηλή γαιοπρόσοδο καί χαμηλό κέρδος τοῦ κεφαλαίου, καί μιά ὑψηλή ἐργοστασιακή ἀξία δίνει ὑψηλό κέρδος τοῦ κεφαλαίου καί χαμηλή γαιοπρόσοδο, τό ὕψος τῆς γαιοπροσόδου καί τοῦ κέρδους τοῦ κεφαλαίου δέν εἶναι μόνο ἀντιστρόφως ἀνάλογα μεταξύ τους, ἀλλά καί πρὸς τήν παραγωγικότητα τῶν ἀντίστοιχων ἐργασιῶν τους, τῆς ἐργασίας παραγωγῆς ἀκατέργαστων προϊόντων καί τῆς ἐργοστασιακῆς ἐργασίας.» (σελ. 123).

Ὅταν συγκρίνεται ἡ παραγωγικότητα δύο διαφορετικῶν σφαιρῶν παραγωγῆς, τότε αὐτό μπορεῖ νά γίνει μόνο σχετικά. Δηλαδή ξεκινάει κανεῖς ἀπό ἓνα ὁποιοδήποτε σημείο, ὅπου λ.χ. οἱ ἀξίες τοῦ λιναριοῦ καί τοῦ λινοῦ ὑφάσματος, δηλ. οἱ ἀντίστοιχες ποσότητες τοῦ περιεχόμενου σ' αὐτά ἐργάσιμου χρόνου σχετίζονται ὅπως τό 1:3. Ἄν ἀλλάξει αὐτή ἡ σχέση, τότε εἶναι σωστό νά εἰπωθεῖ, ὅτι ἀλλάξε ἡ παραγωγικότητα αὐτῶν τῶν δύο διαφορετικῶν ἐργασιῶν. Θά εἶναι ὅμως λάθος ἂν εἰπωθεῖ ὅτι, ἐπειδή ὁ ἀπαιτούμενος γιά τήν παραγωγή μιᾶς οὐγγιάς χρυσοῦ [481] χρόνος ἐργασίας = 3 καί γιά τήν παραγωγή ἑνός τόννου σίδερου εἶναι ἐπίσης = 3, ἡ παραγωγή χρυσοῦ εἶναι «λιγότερο παραγωγική» ἀπό τήν παραγωγή σίδερου.

Ἡ ἀξιακή σχέση δύο ἐμπορευμάτων δείχνει, ὅτι τό ἓνα ἐμπόρευμα κοστίζει περισσότερο χρόνο ἐργασίας ἀπό τό ἄλλο. Αὐτό ὅμως δέν ἀποτελεῖ λόγο γιά νά εἰπωθεῖ ὅτι ὁ ἓνας κλάδος παραγωγῆς εἶναι παραγωγικότερος ἀπό τόν ἄλλο. Αὐτό θά ἦταν σωστό μονάχα ἂν ὁ χρόνος ἐργασίας καί στίς δύο περιπτώσεις θά χρησιμοποιόταν γιά τήν παραγωγή τῶν ἰδίων ἀξιών χρήσης.

Ἄν λοιπόν ἡ σχέση τῆς ἀξίας τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος πρὸς τήν ἀξία τοῦ βιομηχανικοῦ προϊόντος = 3:1, δέν μπορεῖ καθόλου νά εἰπωθεῖ ὅτι ἡ βιομηχανία εἶναι 3 φορές παραγωγικότερη ἀπό τή γεωργία. Μόνο ἂν ἀλλάξε ἡ σχέση καί γινόταν λ.χ. 4:1, ἢ 3:2, ἢ 2:1 κλπ. θά μπορούσε νά εἰπωθεῖ ὅτι ἀλλάξε καί στοὺς δύο κλάδους ἡ σχετική παραγωγικότητα. Ἐπομένως, αὐτό μπορεῖ νά εἰπωθεῖ μόνο στήν περίπτωση ἀνόδου ἢ πτώσης τῆς παραγωγικότητας.

[γ) Ἡ τρίτη θέση τοῦ Ροντμπέρτους]

III) «Τό ὕψος τοῦ κέρδους τοῦ κεφαλαίου καθορίζεται ἀποκλειστικά ἀπό τό ὕψος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος γενικά καί ἰδιαίτερα τῆς ἀξίας τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος καί τῆς ἀξίας τοῦ μεταποιημένου προϊόντος ἢ ἀπό τή σχέση τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας γενικά, καί ἰδιαίτερα τῆς ἐργασίας πού παράγει τήν πρώτη ὕλη καί τῆς μεταποιητικῆς ἐργασίας. Τό ὕψος τῆς γαιοπροσόδου ἐξαρτιέται ἐξάλλου καί ἀπό τό μέγεθος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος ἢ ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας ἢ ἀπό τήν παραγωγική δύναμη, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται γιά τήν παραγωγή μέ μιά δοσμένη σχέση παραγωγικότητας» (σελ. 116, 117).

Μ' ἄλλα λόγια: Τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, καί αὐτό καθορίζεται μόνο ἀπό τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. Ἀντίθετα, τό ποσοστό τῆς γαιοπροσόδου ἐξαρτιέται ἐπίσης ἀπό τή μάζα τῆς χρησιμοποιουμένης ἐργασίας (τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν) μέ δοσμένη τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας.

Σ' αὐτό τόν ἰσχυρισμό ὑπάρχουν σχεδόν τόσες ἀνακρίβειες, ὅσες καί λέξεις.

Πρῶτο, τό ποσοστό τοῦ κέρδους δέν καθορίζεται καθόλου μόνο ἀπό τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, γι' αὐτό ὅμως θά μιλήσουμε ἀμέσως παρακάτω. Προηγούμενα ὅμως πρέπει νά εἰπωθεῖ πώς εἶναι λάθος ὅτι τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. Μέ δοσμένη τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας ποικίλει τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας σύμφωνα μέ τή διάρκεια τοῦ χρόνου πρόσθετης ἐργασίας. Ἄρα τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας δέν ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, ἀλλά καί ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε, γιατί ἡ ποσότητα τῆς ἀπλήρωτης δουλιᾶς μπορεῖ νά αὐξηθεῖ (μέ ἀμετάβλητη τήν παραγωγικότητα), χωρίς ν' αὐξηθεῖ ἡ ποσότητα τῆς πληρωμένης ἐργασίας, δηλαδή τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού διατίθεται γιά μισθό ἐργασίας. Ἡ παραγωγή ὑπεραξίας — ἀπόλυτης ἢ σχετικῆς (καί ὁ Ροντμπέρτους ὅπως καί ὁ Ρικάρντο γνωρίζει μονάχα τή δεύτερη) εἶναι ἀδύνατη, ἂν ἡ ἐργασία δέν εἶναι τουλάχιστον τόσο παραγωγική, ὥστε νά ἀπομένει χρόνος πρόσθετης ἐργασίας γιά τόν ἐργάτη, πέρα ἀπό τό χρόνο ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά τή δική του ἀναπαραγωγή. Ἄν ὅμως προϋποθεθεῖ πιά ἡ ὑπαρξη χρόνου πρόσθετης ἐργασίας — μέ δοσμένο τό κατώτατο ὄριο τῆς παραγωγικότητας — τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ποικίλει σύμφωνα μέ τή διάρκεια τοῦ χρόνου τῆς πρόσθετης ἐργασίας.

Ἐπομένως, πρῶτο, εἶναι λαθεμένο ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους — ἐπειδή αὐτό ἰσχύει γιά τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἢ γιά τό «ὕψος τοῦ

κέρδους του κεφαλαίου» — καθορίζεται μόνο από την παραγωγικότητα της εκμεταλλευόμενης από το κεφάλαιο εργασίας. Δεύτερο: Το ποσοστό της υπεραξίας πού μέ δοσμένη την παραγωγικότητα της εργασίας αλλάζει, όταν αλλάζει ή διάρκεια της εργάσιμης ημέρας, και μέ δοσμένη την κανονική ημέρα εργασίας αλλάζει όταν αλλάζει ή παραγωγικότητα της εργασίας, προϋποτίθεται δοσμένο. Στην περίπτωση αυτή ή ίδια ή υπεραξία θά είναι διαφορετική ανάλογα μέ τόν αριθμό τών εργατῶν, από τούς όποιους εκθλίβεται κάθε ημέρα εργασίας μιά όρισμένη ποσότητα υπεραξίας, ή από τό μέγεθος του μεταβλητού κεφαλαίου, πού έχει διατεθει για μισθό εργασίας. Το ποσοστό του κέρδους, όμως, εξαρτιέται από τή σχέση αυτής της υπεραξίας προς τό μεταβλητό κεφάλαιο + τό σταθερό κεφάλαιο. Μέ δοσμένο τό ποσοστό της υπεραξίας, τό μέγεθος της υπεραξίας εξαρτιέται βέβαια από τό μέγεθος του μεταβλητού κεφαλαίου, τό ὕψος όμως του κέρδους, τό ποσοστό του κέρδους εξαρτιέται από τή σχέση αυτής της υπεραξίας προς τό προκαταβλημένο συνολικό κεφάλαιο. Πάντως ἐδῶ τό ποσοστό του κέρδους καθορίζεται λοιπόν από τήν τιμή της πρώτης ὕλης (άν υπάρχει πρώτη ὕλη στον δοσμένο κλάδο της βιομηχανίας) και από τήν αξία τών μηχανῶν όρισμένης αποδοτικότητας.

Ἐπομένως είναι ἐντελῶς λαθεμένο αυτό πού λέει ό Ροντμπέρτους:

«Στήν ίδια ἀναλογία, στήν οποία αὐξάνει τό συνολικό ποσό του κέρδους του κεφαλαίου ἐξαιτίας της αὐξησης της αξίας του προϊόντος, αὐξάνει λοιπόν και τό συνολικό ποσό της αξίας του κεφαλαίου, πάνω στή βάση του όποιου πρέπει νά υπολογιστεῖ τό κέρδος, και ή ὡς τώρα σχέση κέρδους και κεφαλαίου δέν ἀλλοιώνεται καθόλου από τήν αὐξηση ἐκείνη του κέρδους του κεφαλαίου» (σελ. 125).

Αυτό είναι σωστό μονάχα στήν περίπτωση πού θά ἐννοῦσε τήν ταυτολογία: Μέ δοσμένο τό ποσοστό του κέρδους {πού είναι πολύ διαφορετικό από τό ποσοστό της υπεραξίας και από τήν ίδια τήν υπεραξία} δέν έχει καμιά σημασία τό μέγεθος του χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου, ἀκριβῶς γιατί έχει προϋποτεθει σταθερό τό ποσοστό του κέρδους. Κατά τά ἄλλα, όμως, μπορεί ν' αὐξάνει τό ποσοστό του κέρδους παρ' ὄλο πού μένει σταθερή ή παραγωγικότητα της εργασίας, ή μπορεί νά πέσει, παρ' ὄλο πού αὐξάνει ή παραγωγικότητα της εργασίας και αὐξάνει μάλιστα σ' ὄλες τίς σφαῖρες.

Νά λοιπόν πάλι τό χοντροκομμένο ἀστεῖο (σελ. 125, 126) μέ τή γαιοπρόσοδο, ή ἀπλή αὐξηση της όποιας ἀνεβάζει τό ποσοστό της, ἐπειδή σ' ὄλες τίς χώρες υπολογίζεται πάνω στή βάση ενός «ἀμετάβλητου ἀριθμοῦ στρεμμάτων» (σελ. 126). "Όταν (μέ δοσμένο τό ποσοστό του

κέρδους) αυξάνει ή μάζα του κέρδους, τότε αυξάνει ή μάζα του κεφαλαίου από τό οποίο βγαίνει τό κέρδος. Όταν αντίθετα αυξάνει ή γαιοπρόσοδος, τότε αλλάζει, σύμφωνα μέ τόν Ροντμπέρτους, μόνο ένας παράγοντας, ή ίδια ή πρόσοδος, ενώ μένει αναλλοίωτα παγιωμένο τό μέτρο της, «ό αριθμός τών στρεμμάτων».

[482] «Γι' αυτό, από έναν λόγο πού παρουσιάζεται παντού στην πολιτικοοικονομική ανάπτυξη της κοινωνίας, εξαιτίας της αύξησης της εργασίας πού χρησιμοποιείται στην παραγωγή, μ' άλλα λόγια εξαιτίας του αυξανόμενου πληθυσμού μπορεί ν' αυξηθεί ή γαιοπρόσοδος, χωρίς νά είναι απαραίτητο νά ακολουθήσει εδώ μιά άνοδος της αξίας του ακατέργαστου προϊόντος, μιά και ή αποκόμιση γαιοπροσόδου από περισσότερο ακατέργαστο προϊόν πρέπει νά έχει αυτό τό αποτέλεσμα.» (σελ. 127).

Στή σελ. 128 ό Ροντμπέρτους κάνει την παράξενη ανακάλυψη πώς και αν ακόμα μέ την πτώση του ακατέργαστου προϊόντος κάτω από την κανονική του αξία εξέλειπε πέρα για πέρα ή γαιοπρόσοδος πάλι είναι αδύνατο

«τό κέρδος του κεφαλαίου νά μπορέσει νά φτάσει ποτέ τό 100%» (όταν δηλαδή τό εμπόρευμα πουλιέται στην αξία του), «όσο ύψηλό κι αν είναι τό κέρδος πρέπει νά είναι πάντα σημαντικά μικρότερο». (σελ. 128).

Και γιατί;

«Γιατί αυτό» (τό κέρδος του κεφαλαίου) προκύπτει αποκλειστικά από την αναλογία στην οποία μοιράζεται ή αξία του προϊόντος. Γι' αυτό μπορεί πάντα ν' αποτελεί μόνο ένα κλάσμα αυτής της μονάδας» (σελ. 127, 128).

Αυτό κύριε Ροντμπέρτους εξαρτιέται πέρα για πέρα από τό είδος του υπολογισμού σας.

Αν υποθέσουμε ότι τό προκαταβλημένο σταθερό κεφάλαιο είναι 100, ό προκαταβλημένος μισθός εργασίας = 50 και τό προϊόν της εργασίας πέρα από αυτές τίς 50 είναι ίσο μέ 150. Τότε θά είχαμε τόν εξής λογαριασμό:

σταθερό κεφάλαιο	μεταβλητό κεφάλαιο	ύπεραξία	αξία	κόστος παραγωγής	κέρδος	σε ποσοστά
100	50	150	300	150	150	100%

Γιά νά επισυμβεί αυτή ή περίπτωση ό εργάτης είναι απαραίτητο μόνο τά $\frac{3}{4}$ της ήμέρας εργασίας του νά τά εργάζεται για τό αφεντικό του, δηλαδή προϋποτίθεται ότι τό $\frac{1}{4}$ του χρόνου του εργασίας έπαρκει

για τή δική του αναπαραγωγή. Φυσικά, αν ο κ. Ροντμπέρτους παίρνει τήν αξία ολόκληρου του προϊόντος = 300 και τήν εξετάζει όχι σαν περίσσευμα πάνω από τό κόστος παραγωγής, αλλά λέει: Αυτό είναι τό προϊόν πού πρέπει νά μοιραστεί ανάμεσα στον καπιταλιστή και στον εργάτη, τότε στήν πράξη τό μερίδιο του καπιταλιστή μπορεί νά αποτελεῖ μόνο ἓνα μέρος αὐτοῦ του προϊόντος, ἀκόμα και στήν περίπτωση πού θά ἔφθανε τό $\frac{999}{1000}$. Πρόκειται ὅμως γιά ἓνα λαθεμένο λογαριασμό, τουλάχιστον γιά ἓναν ἀπό κάθε ἀποψη ἀχρηστο λογαριασμό. Ὅταν ἓνας δαπανᾷ 150 και εἰσπράττει 300, τότε δέν συνηθίζει νά λέει ὅτι κερδίζει 50%, γιατί τότε τίς 150 τίς ὑπολογίζει πάνω στή βάση τῶν 300 και ὄχι τῶν 150.

Ἄς δεχθοῦμε ὅτι στό πίο πάνω παράδειγμα ὁ εργάτης ἔχει ἐργαστεῖ 12 ὥρες, 3 γιά τόν ἑαυτό του και 12 γιά τόν καπιταλιστή. Ἄς τόν βάλομε τώρα νά ἐργαστεῖ 15 ὥρες. Δηλαδή 3 γιά τόν ἑαυτό του και 12 γιά τόν καπιταλιστή. Στήν περίπτωση αὐτή θά ἔπρεπε, σύμφωνα μέ τήν παλιά σχέση παραγωγής, νά προστεθοῦν στή δαπάνη 25 σταθερό κεφάλαιο (στήν πραγματικότητα λιγότερο, ἐπειδή ἡ δαπάνη γιά τίς μηχανές δέν θά αὐξανόταν στήν ἴδια ἀναλογία μέ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας). Ἔτσι θά εἴχαμε:

σταθερό κεφάλαιο	μεταβλητό κεφάλαιο	ὑπεραξία	ἀξία	κόστος παραγωγής	κέρδος	σέ ποσοστά
125	50	200	375	175	200	$114\frac{2}{7}$

Ἰστερα ὁ Ροντμπέρτους ξανάρχεται πάλι μέ τήν αὐξηση τῆς «γαιοπροσόδου στό ἄπειρο», πρῶτα, ἐπειδή τήν ἀπλή αὐξηση του μεγέθους της τήν ἀντιλαμβάνεται σαν ἄνοδο, ἐπομένως μιᾷ γιά ἄνοδό της ὅταν τό ἴδιο ποσοστό τῆς γαιοπροσόδου πληρώνεται πάνω στή βάση μιᾶς μεγαλύτερης μάζας προϊόντος. Ἀκόμα, ἐπειδή ὑπολογίζει πάνω στή βάση του «ένός στρέμματος» σαν μέτρου. Πρόκειται γιά δύο πράγματα πού δέν ἔχουν τίποτα τό κοινό μεταξύ τους.

Ὅσα ἀκολουθοῦν θά τά σημειώσουμε πολύ σύντομα, μιά και δέν ἔχουν καμιά σχέση μέ τόν σκοπό μου.

Ἡ «ἀξία τῆς γῆς» εἶναι ἡ «κεφαλαιοποιημένη γαιοπρόσοδος». Γι' αὐτό, αὐτή ἡ χρηματική της ἔκφραση ἐξαρτιέται ἀπό τό ὕψος του ἰσχύοντος ἐπιτοκίου. Κεφαλαιοποιημένη μέ ἰσχύον ἐπιτόκιο 4% ἡ γαιοπρόσοδος θά ἔπρεπε νά πολλαπλασιαστεῖ μέ τό 25 (ἐπειδή τό 4% = $\frac{1}{25}$ του 100), μέ ἐπιτόκιο 5% θά ἔπρεπε νά πολλαπλασιαστεῖ μέ τό 20 (ἐπειδή

τό 5% = $\frac{1}{20}$ του 100). Αυτό θά ἔδινε μιά διαφορά 20% στήν ἀξία τῆς γῆς (σελ. 131). Ἀκόμα καί στήν περίπτωση πτώσης τῆς ἀξίας τοῦ χρήματος θά ἀνέβαινε ὀνομαστικά ἡ γαιοπρόσοδος, ἐπομένως καί ἡ ἀξία τῆς γῆς, μιά καί δέν θ' ἀνέβαινε στήν ἴδια ἀναλογία καί ἡ νομισματική ἔκφραση τοῦ κεφαλαίου — ὅπως γίνεται μέ τό κεφάλαιο στήν περίπτωση πού αὐξάνουν (σέ χρήμα) ὁ τόκος καί τό κέρδος. Ἀντίθετα, ἡ σέ χρήμα ἀνεβασμένη γαιοπρόσοδος θά ἔπρεπε νά κατανεμηθεῖ «στόν ἴδιο ἀριθμό στρεμμάτων τοῦ κομματιοῦ τῆς γῆς».

Ὁ κύριος Ροντμπέρτους συνοψίζει τή σοφία του σχετικά μέ τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς Εὐρώπης ὡς ἑξῆς:

1) «... στά εὐρωπαϊκά ἔθνη ἀνέβηκε ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας γενικά — τῆς ἐργασίας παραγωγῆς πρώτων ὑλῶν καί τῆς μεταποιητικῆς ἐργασίας ... γιά τό λόγο αὐτό μειώθηκε τό μερίδιο τοῦ ἐθνικοῦ προϊόντος πού διατίθεται γιά μισθό ἐργασίας, ἐνῶ μεγάλωσε τό μερίδιο πού ἀπομένει γιά τήν πρόσοδο ... ἐπομένως αὐξήθηκε γενικά ἡ πρόσοδος.» (σελ. 138, 139).

2) «... ἡ παραγωγικότητα τῆς μεταποίησης αὐξήθηκε σέ μεγαλύτερη ἀναλογία ἀπό ἐκεῖνη τῆς παραγωγῆς πρώτων ὑλῶν... γι' αὐτό ἀπό μιά ἴση ποσότητα ἀξίας τοῦ ἐθνικοῦ προϊόντος εἶναι σήμερα μεγαλύτερη ἡ πρόσοδος πού ἀναλογεῖ στό ἀκατέργαστο προϊόν ἀπό τήν πρόσοδο πού ἀναλογεῖ στό μεταποιημένο προϊόν, γιά τό λόγο αὐτό λοιπόν, παρά τό ἀνέβασμα τῆς προσόδου γενικά, ἀνέβηκε ὡστόσο μόνο ἡ γαιοπρόσοδος ἐνῶ ἀντίθετα ἔπεσε τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου.» (σελ. 139).

Ἐδῶ λοιπόν ὁ κύριος Ροντμπέρτους ἐξηγεῖ ἀκριβῶς, ὅπως καί ὁ Ρικάρντο, τήν ἄνοδο τῆς γαιοπροσόδου καί τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Ἡ πτώση τοῦ δεύτερου εἶναι ἴση μέ τήν ἄνοδο τῆς πρώτης, τή δέ ἄνοδο τοῦ δεύτερου τήν ἐξηγεῖ μέ τή σχετική μὴ παραγωγικότητα τῆς γεωργίας. Ὁ Ρικάρντο μάλιστα λέει κάπου* ρητά [483] ὅτι δέν πρόκειται γιά ἀπόλυτη, ἀλλά γιά «σχετική» μὴ παραγωγικότητα. Ἀλλά, καί ἂν ἔλεγε ἀκόμα τό ἀντίθετο, τότε αὐτό δέν θά ὀφείλετο στήν ἀρχή πού διατυπώνει, γιατί ὁ Ἄντερσον, ὁ πρῶτος πού διατύπωσε τήν ἄποψη τοῦ Ρικάρντο, μιλάει κατηγορηματικά γιά τήν ἀπόλυτη δυνατότητα βελτίωσης ὁποιοῦδήποτε κομματιοῦ γῆς.

Ἄν ἔχει ἀνέβει ἡ «ὑπεραξία» γενικά (κέρδος καί πρόσοδος), τότε μπορεῖ νά ἔχει πέσει ὄχι μόνο τό ποσοστό ὅλης τῆς προσόδου σέ σχέση μέ τό σταθερό κεφάλαιο, ἀλλά νά ἔχει πέσει, ἐπειδή ἔχει ἀνέβει ἡ παραγωγικότητα. Παρ' ὅλο πού ἔχει αὐξηθεῖ ὁ ἀριθμός τῶν χρησιμοποιούμε-

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο στή σελ. 389-390.

νων έργατῶν καί ὁ βαθμός τῆς ἐχμετάλλευσῆς τους, τό κεφάλαιο πού ἔχει γενικά δαπανηθεῖ σέ μισθούς ἐργασίας, παρά τό γεγονός ὅτι ἀπόλυτα αὐξήθηκε, ὡστόσο σχετικά ἔπεσε, ἐπειδή τό σταθερό κεφάλαιο πού σάν προκαταβολή — δηλ. σάν προϊόν τοῦ παρελθόντος — τίθεται σέ κίνηση ἀπό τούς ἐργάτες αὐτούς, μπαίνει στήν παραγωγή σάν προϋπόθεσή της, ἀποτελεῖ ἕνα διαρκῶς αὐξανόμενο μέρος τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου. Γι' αὐτό ἔχει πέσει τό ποσοστό τοῦ κέρδους + τῆς γαιοπροσόδου, μαζί παρμένα, παρ' ὅλο ὅτι ἔχει ἀνέβει ὄχι μόνο τό συνολικό ποσό τους (τό ἀπόλυτο μέγεθός τους), ἀλλά καί ὁ βαθμός ἐχμετάλλευσης τῆς ἐργασίας. Αὐτό ὁ κ. Ροντμπέρτους δέν μπορεῖ νά τό δεῖ, ἐπειδή γι' αὐτόν τό σταθερό κεφάλαιο εἶναι μιά ἐφεύρεση τῆς βιομηχανίας, γιά τήν ὁποία δέν γνωρίζει τίποτα ἢ γεωργία.

Ἄσον ἀφορᾶ ὅμως τό σχετικό μέγεθος τοῦ κέρδους καί τῆς γαιοπροσόδου, δέν ἔπεται καθόλου ὅτι ἡ γεωργία εἶναι σχετικά λιγότερο παραγωγική ἀπό τή βιομηχανική παραγωγή, καί ὅτι γι' αὐτό ἔπεσε ἀπόλυτα τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἄν ἡ σχέση του πρὸς τή γαιοπρόσοδο ἦταν 2:3 καί εἶναι τώρα 1:3, τότε ἀποτελοῦσε προηγούμενα τά $\frac{2}{3}$ τῆς γαιοπροσόδου καί τώρα μόνο τό $\frac{1}{3}$ ἢ προηγούμενα τό κέρδος ἀποτελοῦσε τά $\frac{2}{5}$ τῆς συνολικῆς ὑπεραξίας ἐνῶ τώρα μόνο τό $\frac{1}{4}$, προηγούμενα τά $\frac{8}{20}$, ἐνῶ τώρα μόνο τά $\frac{5}{20}$, θά εἶχε δηλαδή πέσει κατά τά $\frac{3}{20}$ ἢ κατά 15%.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἀξία μιᾶς λβρ. βαμβακιοῦ ἦταν 2 σλ. καί ὅτι πέφτει στό 1 σλ. Ἄς ὑποθέσουμε ἀκόμα ὅτι 100 ἐργάτες, οἱ ὁποῖοι μετὰ τρεπαν σέ νῆμα προηγούμενα 100 λβρ. βαμβάκι σέ μιά μέρα, μετατρέπουν τώρα σέ νῆμα 300 λβρ. βαμβάκι.

Ἡ δαπάνη τοῦ κεφαλαίου γιά τίς 300 λβρ. βαμβάκι κόστιζε προηγούμενα 600 σλ. ἐνῶ τώρα κοστίζει μόνο 300 σλ. Ἄς ὑποθέσουμε ἀκόμα ὅτι οἱ μηχανές καί στίς δύο περιπτώσεις = τό $\frac{1}{10}$ [τοῦ ποσοῦ πού διατέθηκε γιά βαμβάκι στήν πρώτη περίπτωση]* δηλ. 60 σλ. Τέλος ὁ μισθός πού δαπανήθηκε γιά τή μετατροπή σέ νῆμα 300 λβρ. βαμβακιοῦ ἦταν προηγούμενα 300 σλ. γιά τούς 300 ἐργάτες, ἐνῶ τώρα γιά τούς 100 μόνο ἐργάτες εἶναι 100 σλ. Ἐπειδή «αὐξήθηκε» ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας τῶν ἐργατῶν καί ὀφείλουμε νά ὑποθέσουμε ὅτι πληρώνονται ἐδῶ μέ τό ἴδιο τους τό προϊόν, ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ὑπεραξία προηγούμενα = 20% τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, καί τώρα = 40%.

* Οἱ λέξεις πού βρίσκονται μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν μόνο στή ρωσική ἐκδοση. — Σημ. μετ.

Έτσι κοστίζουν οι

300 λβρ. στην πρώτη περίπτωση:

600 ή πρώτη ύλη, 60 οι μηχανές, 300 ο μισθός εργασίας, 60 ή υπεραξία, όλα μαζί = 1.020 σλ.

300 λβρ. στη δεύτερη περίπτωση:

300 ή πρώτη ύλη, 60 οι μηχανές, 100 ο μισθός εργασίας, 40 ή υπεραξία, όλα μαζί = 500 σλ.

Τά έξοδα παραγωγής στην πρώτη περίπτωση: 960, τό κέρδος 60, τό ποσοστό του κέρδους $6\frac{1}{4}\%$

στη δεύτερη περίπτωση: 460, τό κέρδος 40, τό ποσοστό του κέρδους $8\frac{16}{23}\%$.

Αν υποθέσουμε ότι ή πρόσδοδος ήταν τό $\frac{1}{3}$ τής λβρ., τότε στην πρώτη περίπτωση ήταν = 200 σλ. = 10 λ., στη δεύτερη περίπτωση = 100 σλ. = 5 λ., ή πρόσδοδος έπεσε έδω, γιατί τό άκατέργαστο προϊόν έγινε κατά 50% φτηνότερο. Όλόκληρο όμως τό προϊόν έγινε περισσότερο από 50% φτηνότερο. Στην πρώτη περίπτωση ή βιομηχανικά προσθεμένη εργασία στην πρώτη ύλη σχετίζεται προς τήν αξία τής πρώτης ύλης, όπως τό $360:600 = 6:10 = 1:1\frac{2}{3}$. Στη δεύτερη περίπτωση = $140:300 = 1:2\frac{1}{7}$. Η παραγωγικότητα τής βιομηχανικής εργασίας αύξηθηκε σέ μεγαλύτερο βαθμό από τήν παραγωγικότητα τής γεωργικής εργασίας. Καί όμως στην πρώτη περίπτωση τό ποσοστό του κέρδους είναι χαμηλότερο καί ή πρόσδοδος ύψηλότερη άπ' ό,τι στη δεύτερη περίπτωση. Καί στίς δυό περιπτώσεις ή πρόσδοδος φτάνει τό $\frac{1}{3}$ τής πρώτης ύλης.

Ας υποθέσουμε ότι ή μάζα τής πρώτης ύλης διπλασιάζεται στη δεύτερη περίπτωση μέ αποτέλεσμα νά μετατραπούν σέ νήμα 600 λβρ. βαμβάκι. Στην περίπτωση αυτή ή σχέση θά ήταν:

Περίπτωση II 600 λβρ. = 600 σλ. πρώτη ύλη, 120 σλ. μηχανές, 200 σλ. μισθός εργασίας, 80 σλ. υπεραξία. Όλα μαζί 920 σλ. κόστος παραγωγής, 80 σλ. κέρδος καί $8\frac{16}{23}\%$ ποσοστό του κέρδους.

Συγκρινόμενο μέ τήν I τό ποσοστό του κέρδους ανέβηκε. Η πρόσδοδος θά ήταν στην περίπτωση αυτή ακριβώς τόση όση καί στην I. Οι 600 λβρ. νήμα θά κόστιζαν μόνο 1.000 σλ. ενώ προηγούμενα κόστιζαν 2.040 σλ.

[484] Από τή σχετική ακρίβεια του γεωργικού προϊόντος δέν προκύπτει καθόλου ότι άποφέρει ύψηλότερη πρόσδοδος. Αν παραδεχτεί πιά κανείς ότι μιά πρόσδοδος μέ τή μορφή των ποσοστών κολλάει στό κάθε μέρος τής αξίας του γεωργικού προϊόντος — όπως παραδέχεται ό Ροντμπέρτους, γιατί ή δήθεν άπόδειξή του είναι παράλογη — τότε έπε-

ται βέβαια ὅτι ἡ πρόσοδος ἀνεβαίνει μαζί μέ τήν αὐξανόμενη ἀκρίβεια τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος.

«... ἐξαιτίας τοῦ αὐξημένου πληθυσμοῦ αὐξήθηκε ἐξαιρετικά καί τό συνολικό ποσό τῆς ἀξίας τοῦ ἐθνικοῦ προϊόντος... γι' αὐτό εἰσπράττεται σήμερα στό ἔθνος περισσότερος μισθός, περισσότερο κέρδος, περισσότερη γαιοπροσόδος... καί αὐτή ἡ περισσότερη εἰσπραξη γαιοπροσόδου ἔχει προκαλέσει ἀκόμα τήν ὕψωση τῆς γαιοπροσόδου, ἐνῶ δέν μπόρεσε νά σημειωθεῖ ἕνα τέτιο ἀποτέλεσμα στήν εἰσπραξη περισσότερου μισθοῦ καί κέρδους» (σελ. 139).

[8. Ὁ πραγματικός πυρήνας τοῦ παραμορφωμένου ἀπό τόν Ροντμπέρτους νόμου]

Ἄς ἀποβάλουμε κάθε ἀνοησία τοῦ κ. Ροντμπέρτους (χωρίς νά γίνεται πιά λόγος γιά τέτιες λειψές ἀντιλήψεις, ὅπως τίς ἔχω ἀναλύσει διεξοδικά πιό πάνω, λ.χ. ὅτι τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας — («τό ὕψος τῆς προσόδου») — μπορεῖ ν' ἀνέβει μόνο, ἂν γίνει πιό παραγωγική ἡ ἐργασία, πράγμα πού σημαίνει μὴ κατανόηση τῆς ἀπόλυτης ὑπεραξίας κλπ.), ὁγλαδῆ τήν ἀνοησία, ὅτι στήν καθεαυτό (καπιταλιστική), γεωργία δέν μπαίνει στίς προκαταβολές καμιά «ἀξία πρώτης ὕλης»),

τή δεύτερη ἀνοησία, πού συνίσταται στό ὅτι τό δεύτερο μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, τίς μηχανές κλπ., πού μπαίνει στή γεωργία καί στή βιομηχανία, ὁ Ροντμπέρτους δέν τό θεωρεῖ «συστατικό μέρος τῆς ἀξίας», ἡ ὁποία ἀκριβῶς, ὅπως ἡ «ἀξία τῆς πρώτης ὕλης», δέν προκύπτει ἀπό τήν ἐργασία τῆς σφαίρας ἐκείνης τῆς παραγωγῆς, στήν ὁποία μπαίνει μέ τή μορφή μηχανῶν καί πού ἐπομένως συνυπολογίζεται μαζί μέ τά ἄλλα στοιχεῖα τοῦ κόστους πάνω στή βάση τοῦ ὁποίου ὑπολογίζεται σέ κάθε σφαῖρα τό κέρδος πού ἐπιτεύχθηκε, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἀξία τῶν μηχανῶν δέν προσθέτει οὔτε ἕναν παρά στό κέρδος αὐτό, ἀκριβῶς ὅπως καί ἡ «ἀξία» τῆς πρώτης ὕλης, παρά τό γεγονός ὅτι καί τά δύο, καί οἱ μηχανές καί ἡ πρώτη ὕλη, εἶναι μέσα παραγωγῆς καί σάν τέτια μπαίνουν στό προτσές τῆς ἐργασίας,

τήν τρίτη ἀνοησία, ὅτι ὁλόκληρο τό «συστατικό τῆς ἀξίας», τῶν «μηχανῶν» κλπ., πού μπαίνει στή γεωργία, δέν τό χρεώνει σ' αὐτήν σάν προκαταβολή, καί τό μέρος αὐτοῦ τοῦ συστατικοῦ τῆς ἀξίας πού δέν εἶναι πρώτη ὕλη δέν τό ἀντιλαμβάνεται σάν ὀφειλή τῆς γεωργίας στή βιομηχανία, γιά τήν πληρωμή τῆς ὁποίας θά πρέπει ἡ γεωργία νά προμηθεύσει στή βιομηχανία δωρεάν ἕνα μέρος τῆς πρώτης ὕλης, ἐπομένως

ένα μέρος πού δέν ανήκει στις προκαταβολές τής βιομηχανίας παρμένες σαν ένα έναιο σύνολο,

τήν τέταρτη άνοησία, τό γεγονός ότι νομίζει πώς σ' όλους τούς κλάδους τής βιομηχανίας, έκτός από τήν αξία τών μηχανών και τών βοηθητικών τους ύλων, μπαίνει ή αξία τής πρώτης ύλης, κάτι πού δέν συμβαίνει καθόλου σ' όλη τή βιομηχανία μεταφορών, καθώς και στήν έξορυκτική βιομηχανία,

τήν πέμπτη άνοησία, τό γεγονός ότι δέν βλέπει πώς σέ πολλούς κλάδους τής μανουφακτούρας, (και αυτό είναι σωστό για κείνους πού προμηθεύουν περισσότερο έτοιμα προϊόντα για τήν κατανάλωση), είναι αλήθεια ότι έκτός από τό μεταβλητό κεφάλαιο μπαίνει «πρώτη ύλη», ενώ τό άλλο συστατικό του σταθερού κεφαλαίου λείπει σχεδόν ολοκληρωτικά ή είναι μηδαμινό, ασύγκριτα μικρότερο απ' ό,τι στή μεγάλη βιομηχανία και στή μεγάλη γεωργία,

τήν έκτη άνοησία, τό γεγονός ότι μπερδεύει τίς μέσες τιμές τών έμπορευμάτων μέ τίς αξίες τους.

Αν αποβάλουμε όλες αυτές τίς άνοησίες πού επιτρέπουν στον Ροντμπέρτους νά συμπεραίνει τή δική του εξήγηση τής γαιοπροσόδου από τον δικό του λαθεμένο ύπολογισμό, και από τον λαθεμένο ύπολογισμό του παχτωτή, έτσι πού ή γαιοπρόσοδος θά έπρεπε νά εξαφανίζεται στο μέτρο πού ό παχτωτής θά άρχιζε νά ύπολογίζει επίσης πραγματικά τά έξοδα πού κάνει, τότε σαν πυρήνας παραμένει μονάχα ό παρακάτω ισχυρισμός:

Αν τά άκατέργαστα προϊόντα πουλιούνται στις αξίες τους, τότε ή αξία τους βρίσκεται πάνω από τίς μέσες τιμές τών άλλων έμπορευμάτων ή πάνω από τή δική τους μέση τιμή, δηλαδή είναι μεγαλύτερη από τό κόστος παραγωγής + τό μέσο κέρδος, αφήνει δηλαδή ένα πρόσθετο κέρδος, πού αποτελεί τή γαιοπρόσοδο. Αυτό θά πει παραπέρα ότι τό μεταβλητό κεφάλαιο (προυποτίθεται ίσο ποσοστό τής ύπεραξίας) είναι μεγαλύτερο στήν παραγωγή τής πρώτης ύλης απ' ό,τι στον μέσο όρο τών σφαιρών παραγωγής, πού ανήκουν στή βιομηχανία (πράγμα πού δέν εμποδίζει σ' ένα μέρος τών κλάδων τής βιομηχανίας νά είναι μεγαλύτερο απ' ό,τι στή γεωργία) συγκρινόμενο μέ τό σταθερό κεφάλαιο. Η ακόμα πιο γενικά: ή γεωργία ανήκει στήν κατηγορία τών βιομηχανικών εκείνων σφαιρών παραγωγής, τό μεταβλητό κεφάλαιο τών όποιων είναι αναλογικά μεγαλύτερο σέ σχέση μέ τό σταθερό κεφάλαιο απ' ό,τι στον μέσο όρο τών σφαιρών τής βιομηχανίας. Πράγμα πού σημαίνει πάλι μέ τή σειρά του ότι τό ιδιαίτερο ποσοστό του κέρδους τής γεωργίας βρίσκεται πάνω από τό μέσο ποσοστό τοι' κέρδους ή από τό γενικό ποσοστό τοι'

κέρδους. Πράγμα πού σημαίνει πάλι μέ τή σειρά του ὅτι: τό ιδιαίτερο ποσοστό τοῦ κέρδους στήν κάθε σφαίρα τῆς παραγωγῆς ἐξαρτιέται ἀπό τή σχέση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου μέ τό σταθερό κεφάλαιο στίς ιδιαίτερες σφαίρες, ὅταν εἶναι ἴσο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας καί ὅταν εἶναι δοσμένη ἡ ἴδια ἡ ὑπεραξία.

Ἔτσι θά ἐκφραζόταν μόνο σ' ἕναν ιδιαίτερο κλάδο τῆς βιομηχανίας ὁ γενικός νόμος πού ἔχω ἀναπτύξει.

[485] Ἔτσι θά ἔπρεπε:

1) νά ἀποδείξουμε ὅτι ἡ γεωργία ἀνήκει σέ κείνες τίς ιδιαίτερες σφαίρες παραγωγῆς, στίς ὁποῖες οἱ ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων βρίσκονται πάνω ἀπό τίς μέσες τιμές τους, τό κέρδος τους ἐπομένως, ὅταν τό ἰδιοποιῶνται οἱ ἴδιες καί δέν τό διαθέτουν γιά τήν ἐξίσωση τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, βρίσκεται πάνω ἀπό τό μέσο κέρδος, δηλαδή ἡ γεωργία, ἐκτός ἀπό τό μέσο κέρδος, προσφέρει καί ἕνα πρόσθετο κέρδος. Αὐτό τόσημεῖο 1 φαίνεται σωστό γιά τό μέσο ὄρο τῆς γεωργίας, ἐπειδή σ' αὐτήν ἐπικρατεῖ ἀκόμα σχετικά ἡ δουλιά μέ τό χέρι καί ἐπειδή χαρακτηριστικό τοῦ ἀστικοῦ τρόπου παραγωγῆς εἶναι ν' ἀναπτύσσει γρηγορότερα τή βιομηχανία ἀπό τή γεωργία. Πρόκειται ἐξάλλου γιά μιᾶ ἱστορική* διαφορά, ἡ ὁποία μπορεῖ νά ἐξαφανιστεῖ. Σ' αὐτό ὀφείλεται ταυτόχρονα τό ὅτι πέφτει γενικά ἡ ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς, μέ τά ὁποῖα ἡ βιομηχανία προμηθεύει τή γεωργία, ἐνώ ἀνεβαίνει γενικά ἡ ἀξία τῶν πρώτων ὑλῶν, μέ τίς ὁποῖες ἡ γεωργία προμηθεύει τή βιομηχανία, μέ ἀπρότελεσμα σ' ἕνα μεγάλο μέρος τῆς βιομηχανίας τό σταθερό κεφάλαιο νά εἶναι σχετικά μεγαλύτερο σέ ἀξία ἀπ' ὅ,τι στή γεωργία. Στό μεγαλύτερό του μέρος αὐτό δέν ἰσχύει βέβαια γιά τήν ἐξορυκτική βιομηχανία.

2) Δέν πρέπει, ὅπως κάνει ὁ Ροντμπέρτους, νά λέμε: Ἄν, σύμφωνα μέ τό γενικό νόμο, τό προϊόν τῆς γεωργίας πουλιέται κατά μέσον ὄρο στήν ἀξία του, πρέπει νά προσφέρει ἕνα πρόσθετο κέρδος, μέ ἄλλα λόγια μιᾶ γαιοπρόσοδο. Λές καί ἡ πούληση αὐτή στήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος πάνω ἀπό τή μέση τιμή του θά ἦταν ὁ γενικός νόμος τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Θά πρέπει, ἀντίθετα, ν' ἀποδείξουμε, γιὰ τήν παραγωγή πρώτων ὑλῶν — κατ' ἐξαίρεση καί σέ διάκριση ἀπό τήν κατηγορία ἐκείνη τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων, ἡ ἀξία τῶν ὁποίων βρίσκεται ἐπίσης πάνω ἀπό τή μέση τιμή τους — οἱ ἀξίες δέν πέφτουν ὡς τίς μέσες τιμές καί γι' αὐτό προσφέρουν ἕνα πρόσθετο κέρδος, μ' ἄλλα λόγια μιᾶ

* «ἱστορική» ἐδῶ μέ τήν ἔννοια τῆς παροδικῆς. — Σημ. μετ.

γαιοπρόσοδο. Αυτό εξηγείται απλούστατα με τή γαιοκτησία. Η εξίσωση γίνεται μόνο από κεφάλαιο σε κεφάλαιο, γιατί μόνο τό κεφάλαιο έχει τή δύναμη νά επιβάλει σ' ένα άλλο κεφάλαιο τούς έσωτερικούς νόμους του κεφαλαίου. Κατά τούτο μονάχα έχουν δίκιο εκείνοι πού συνάγουν τή γαιοπρόσοδο από τό μονοπώλιο, ακριβώς όπως τό μονοπώλιο του κεφαλαίου είναι μονάχα εκείνο πού δίνει τή δυνατότητα στους καπιταλιστές νά εκθλίβουν πρόσθετη εργασία από τόν εργάτη, έτσι τό μονοπώλιο τής ιδιοκτησίας στή γη δίνει τή δυνατότητα στό γαιοκτήμονα νά αποσπάει από τόν καπιταλιστή τό μέρος εκείνο τής πρόσθετης εργασίας, τό οποίο θά αποτελούσε ένα μόνιμο πρόσθετο κέρδος. Εκείνοι πού συνάγουν τή γαιοπρόσοδο από τό μονοπώλιο πλανώνται, όταν πιστεύουν πώς τό μονοπώλιο δίνει τή δυνατότητα στό γαιοκτήμονα ν' ανεβάσει τήν τιμή του έμπορεύματος πάνω από τήν αξία του. Αντίθετα, ο ρόλος του μονοπωλίου συνίσταται εδώ στό ότι κρατά τήν αξία του έμπορεύματος πάνω από τή μέση τιμή του. Στο ότι δίνει τή δυνατότητα νά πουλάνε τό έμπόρευμα όχι πάνω από τήν αξία του, αλλά ακριβώς στήν αξία του.

Μόνο αν τροποποιηθεί έτσι ή άποψη του Ροντμπέρτους, τοποθετείται σωστά τό ζήτημα. Αυτός εξηγεί τήν ύπαρξη τής γαιοπροσόδου, ενώ ο Ρικάρντο εξηγεί μόνο τήν ύπαρξη διαφορικών γαιοπροσόδων και στήν πράξη στερεί τή γαιοκτησία από κάθε οικονομική σημασία. Έξαλείφει επίσης τήν έποικοδομή, πού και στον ίδιο τόν Ρικάρντο παίρνεται έξάλλου μόνο αυθαίρετα και είναι περιττή για τό συλλογισμό του, ότι δηλαδή ή γεωργική παραγωγή γίνεται προοδευτικά λιγότερο παραγωγική. Τήν παρουσιάζει μάλλον ότι γίνεται παραγωγικότερη. Μόνο πού πάνω στήν αστική βάση ή γεωργία είναι σχετικά λιγότερο παραγωγική ή αναπτύσσει με βραδύτερους ρυθμούς από τή βιομηχανία τίς παραγωγικές δυνάμεις τής εργασίας. Ο Ρικάρντο έχει δίκιο, όταν τήν «πρόσθετη υπεραξία» («Surplus mehrwert») δέν τή συνάγει από τή μεγαλύτερη γονιμότητα, αλλά από τή μεγαλύτερη μή γονιμότητα.

[9. Διαφορική πρόσσοδος και απόλυτη πρόσσοδος στήν άμοιβαία τους σχέση.

Ο ιστορικός χαρακτήρας τής γαιοπροσόδου. Σχετικά με τή μέθοδο διερεύνησης του Σμίθ και του Ρικάρντο]

Όσον αφορά τώρα τή διαφορά των γαιοπροσόδων, στήν περίπτωση ίσης τοποθέτησης κεφαλαίου σε ίσομεγέθη κομμάτια γης εξηγείται με τή διαφορά στή φυσική γονιμότητα, ειδικά πριν απ' όλα για τά προϊόν-

τα πού παράγουν τό ψωμί, τό κύριο μέσο διατροφῆς, καί στήν περίπτωση ἰσομέγεθων κομματιῶν γῆς ἴσης γονιμότητος ἐξηγιέται μέ τήν ἄνιση τοποθέτηση κεφαλαίου. Ἡ πρώτη, ἡ φυσική διαφορά, συγκρινόμενη μέ τό δαπανημένο κεφάλαιο, δίνει μιά διαφορά ὄχι μόνο στό μέγεθος τῆς γαιοπροσόδου, ἀλλά καί στό ὕψος ἢ στό ποσοστό τῆς. Ἡ δεύτερη, ἡ βιομηχανική διαφορά, δίνει μόνο μεγαλύτερη γαιοπρόσοδο ἀνάλογη μέ τό μέγεθος τοῦ δαπανημένου κεφαλαίου. Μπορεῖ νά σημειωθεί καί μιά διαφορά τοῦ ἀποτελέσματος στήν περίπτωση διαδοχικῶν ἐπενδύσεων κεφαλαίου στό ἴδιο κομμάτι γῆς. Αὐτό πού διακρίνει τή γεωργία ἀπό τή βιομηχανία δέν εἶναι ἡ ὕπαρξη διαφορετικῶν πρόσθετων κερδῶν ἢ διαφορετικῶν γαιοπροσόδων σέ κομμάτια γῆς διαφορετικῆς γονιμότητος. Αὐτό πού τίς διακρίνει εἶναι στή γεωργία ἡ παγίωση αὐτῶν τῶν πρόσθετων κερδῶν, ἐπειδή ἐδῶ αὐτά στηρίζονται πάνω σέ μιά φυσική βάση (πού μπορεῖ βέβαια νά ἐξισωθεί λίγο-πολύ), ἐνῶ στή βιομηχανία — μέ ἴσο μέσο κέρδος — προβάλλουν πάντα παροδικά καί ἐμφανίζονται πάντα μόνο, ἐπειδή γίνεται προσφυγή σέ παραγωγικότερες μηχανές καί παραγωγικότερους συνδυασμούς ἐργασίας. Στή βιομηχανία αὐτό πού δίνει ἕνα πρόσθετο κέρδος μέ τή μείωση τῶν μέσων τιμῶν εἶναι πάντα τό νεοφερμένο, τό πιό παραγωγικό κεφάλαιο. Στή γεωργία, ὅμως, αὐτό πού δίνει ἕνα πρόσθετο κέρδος μπορεῖ νά εἶναι — καί πολύ συχνά εἶναι ὑποχρεωτικά — ὄχι ἡ ἀπόλυτη αὔξηση τῆς παραγωγικότητος τῶν καλύτερων χωραφιῶν, ἀλλά ἡ σχετική αὔξηση τῆς παραγωγικότητάς τους, ἐπειδή συμπεριλήφθηκε στήν καλλιέργεια λιγότερο παραγωγική γῆ. Στή βιομηχανία ἡ ὑψηλότερη σχετική παραγωγικότητα, τό πρόσθετο κέρδος (πού γρήγορα ἐξαφανίζεται) ὀφείλει πάντα τήν ἀπόλυτη αὔξησή του στήν ἀποδοτικότητα, στήν παραγωγικότητα τοῦ νεοτοποθετημένου κεφαλαίου σέ σύγκριση μέ τό παλαιότερο. Στή βιομηχανία κανένα κεφάλαιο δέν μπορεῖ νά ἀποφέρει ἕνα πρόσθετο κέρδος (δέν μιλάμε ἐδῶ γιά μιά στιγμιαία ἄνοδο τῆς ζήτησης), ἐπειδή ρίχνονται σ' ἕναν κλάδο τῆς βιομηχανίας νέα λιγότερο παραγωγικά κεφάλαια.

[486] Μπορεῖ ὅμως ἀκόμα καί στή γεωργία (πράγμα πού τό παραδέχεται ὁ Ρικάρντο) νά συμπεριληφθεῖ ἀργότερα γονιμότερη γῆ — γῆ πού εἶναι εἴτε ἀπό τή φύση τῆς γονιμότερη, εἴτε γῆ πού, χάρις στίς νεώτερες πρόοδες τῆς τεχνολογίας, γίνεται γονιμότερη ἀπό τήν παλιά γῆ μέ τήν παλιά τεχνική — μπορεῖ ἀκόμα νά ἀποκλειστεῖ ἀπό τήν καλλιέργεια ἕνα μέρος τῆς παλιάς γῆς (ὅπως γίνεται στήν ἐξορυκτική βιομηχανία καί μέ τά ἀποικιακά προϊόντα), εἴτε νά συμπεριληφθεῖ ἡ γῆ αὐτή στήν καλλιέργεια ἑνός ἄλλου εἶδους τῆς γεωργίας, πού παράγει ἕνα ἄλλο προϊόν.

Αὐτό πού ξεχωρίζει τή γεωργία ἀπό τή βιομηχανία εἶναι ὅτι στή γεωργία παγιώνονται λίγο-πολύ οἱ διαφορές τῶν γαιοπροσόδων (τῶν πρόσθετων κερδῶν). Τό γεγονός ὅμως ὅτι ὁ μέσος ὄρος τῶν ὄρων παραγωγῆς καθορίζει τήν ἀγοραία τιμή καί ἀνεβάζει ἔτσι τήν τιμή τοῦ προϊόντος, ἡ ὁποία θρίσκεται κάτω ἀπό αὐτόν τό μέσο ὄρο, πάνω ἀπό τήν τιμή του, ἀκόμα καί πάνω ἀπό τήν ἀξία του, δέν προέρχεται καθόλου ἀπό τή γῆ, ἀλλά ἀπό τόν συναγωνισμό, ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, δέν πρόκειται δηλαδή γιά φυσικό νόμο, ἀλλά γιά νόμο κοινωνικό.

Σύμφωνα μέ τή θεωρία αὐτή δέν εἶναι οὔτε ἀναγκαῖο νά πληρώνεται μιά γαιοπρόσοδος ἀπό τό χειρότερο κομμάτι γῆς, οὔτε νά μὴν πληρώνεται. Εἶναι ἐξίσου δυνατό γιά τό κομμάτι γῆς πού δέν δίνει γαιοπρόσοδο, πού δίνει μονάχα τό συνηθισμένο κέρδος, ἢ ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού δέν δίνει οὔτε αὐτό τό συνηθισμένο κέρδος, νά πληρώνεται ἕνα μίσθωμα (Pacht) γι' αὐτό, δηλαδή ὁ γαιοκτήμονας νά εἰσπράττει μιά γαιοπρόσοδο, παρ' ὅλο πού ἀπό οἰκονομική ἄποψη δέν ὑπάρχει γαιοπρόσοδος.

Πρῶτο. Γαιοπρόσοδος πληρώνεται (πρόσθετο κέρδος) μόνο ἀπό τήν καλύτερη (τή γονιμότερη) γῆ. Ἐδῶ δέν ὑπάρχει ἡ γαιοπρόσοδος «σάν τέτια». Στίς τέτιες περιπτώσεις καί τό πρόσθετο κέρδος ἐμφανίζεται σπάνια παγιωμένο σάν γαιοπρόσοδος, ἀκριβῶς ὅπως καί τό πρόσθετο κέρδος στή βιομηχανία, (ὅπως στίς δυτικές περιοχές τῶν Ἐνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς) [486]^[17].

[486] Αὐτό γίνεται ἐκεῖ ὅπου, ἀπό τή μιά μεριά, δέν ἔχει γίνει ἀντικείμενο ἰδιοποίησης μιά σχετικά μεγάλη μάζα διαθέσιμης γῆς, καί, ἀπό τήν ἄλλη, ἡ φυσική γονιμότητα τῆς γῆς εἶναι ἀρκετά μεγάλη, ὥστε, παρά τή χαμηλή ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς — δηλαδή παρά τίς μεγάλες διαστάσεις τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό σταθερό κεφάλαιο — οἱ ἀξίες τῶν γεωργικῶν προϊόντων εἶναι ἴσες μέ (κάποτε κάτω ἀπό) τίς μέσες τιμές τους. Ἄν ἦταν μεγαλύτερες, τότε ὁ συναγωνισμός θά τίς συμπιέζε ὡς τίς μέσες τιμές. Θά ἦταν κουτό ἂν λέγαμε, ἀντίθετα, ὅπως κάνει λ.χ. ὁ Ροντμπέρτους, ὅτι [γαιοπρόσοδος εἶναι] λ.χ. τό ἕνα δολλᾶριο, αὐτή ἡ ἀσήμαντη, σχεδόν τυπική τιμή πού εἰσπράττει τό κράτος γιά τό κάθε πλέθρο. Θά ἦταν σάν νά ἤθελε νά πεῖ κανεῖς, ὅτι τό κράτος ἐπιβάλλει ἕναν «φόρο ἐπιτηδεύματος» γιά τήν ἄσκηση ὁποιοῦδήποτε βιομηχανικοῦ κλάδου*. Στήν περίπτωση αὐτή ὑπάρχει ὁ νόμος τοῦ Ρικάρντο. Ἡ

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 182.

γαιοπρόσοδος υπάρχει — συνήθως όμως επίσης μή παγιωμένη, αλλά ρευστή, όπως τό πρόσθετο κέρδος στή βιομηχανία — μόνο για τις σχετικά γονιμότερες γαίες. Τό κομμάτι γῆς πού δέν πληρώνει γαιοπρόσοδο δέν πληρώνει ὄχι ἐξαιτίας τῆς μή γονιμότητάς του, ἀλλά μάλλον ἐξαιτίας τῆς γονιμότητάς του. Τά καλύτερα εἶδη γῆς πληρώνουν, γιατί ἔχουν γονιμότητα μεγαλύτερη ἀπό τή μέση, ἐξαιτίας τῆς σχετικά μεγαλύτερης γονιμότητάς τους.

Ἀλλά καί στίς χῶρες ἐκεῖνες, στίς ὁποῖες υπάρχει ἰδιοκτησία τῆς γῆς, θά ἦταν δυνατή ἡ ἴδια περίπτωση ἀπό ἀντίθετους λόγους, ὅτι δηλαδή τό κομμάτι ἐκεῖνο τῆς γῆς πού καλλιεργήθηκε τελευταῖο δέν πληρώνει γαιοπρόσοδο. Ἄν δηλαδή ἡ ἀξία τοῦ σιταριοῦ ἦταν λ.χ. τόσο χαμηλή (καί αὐτή ἡ χαμηλή ἀξία δέν θά εἶχε καμιά σχέση μέ τό γεγονός ὅτι πληρώνεται γαιοπρόσοδος), ὥστε γιά τό κομμάτι τῆς γῆς πού καλλιεργήθηκε τελευταῖο θά ἦταν ἴση μόνο μέ τή μέση τιμή λόγω τῆς σχετικά μικρῆς γονιμότητάς του, μέ ἀποτέλεσμα δηλ. ἐδῶ, ὅταν ξοδεύεται ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας, ὅση καί στό κομμάτι γῆς πού δίνει πρόσοδο, ὁ ἀριθμός λ.χ. τῶν κουάρτερ (πού ἀναλογοῦν στό δαπανημένο κεφάλαιο) θά ἦταν τόσο μικρός ὥστε μέ τήν ἐπίτευξη τῆς μέσης τιμῆς τῶν ἀρτοποιήσιμων προϊόντων θά πετυχαινόταν μόνο ἡ μέση τιμή λ.χ. τοῦ σίτου.

[487] Ἄς ὑποθέσουμε λ.χ. ὅτι τό τελευταῖο κομμάτι γῆς πού δίνει πρόσοδο (καί τό κομμάτι γῆς πού δίνει τή μικρότερη πρόσοδο ἀντιπροσωπεύει τήν καθαρή πρόσοδο, ἐνῶ τά ἄλλα δίνουν ἤδη διαφορική πρόσοδο), παράγει μέ τήν ἐπένδυση κεφαλαίου 100 λ. ἓνα προϊόν ἴσο μέ 120 λ. ἢ μέ 360 κρτ. σιτάρι, = $\frac{1}{3}$ τῆς λ. τό ἓνα κρτ. Στήν περίπτωση αὐτή 3 κρτ. = 1 λ. = 1 ἐβδομάδας ἐργασία. 100 λ. = 100 ἐβδομάδων ἐργασία καί 120 λ. = 120 ἐβδομάδων ἐργασία. 1 κρτ. = $\frac{1}{3}$ τῆς ἐβδομάδας = 2 ἡμέρες, καί ἀπό αὐτές τίς δύο ἡμέρες ἢ τίς 24 ὥρες (ὅταν ἡ κανονική ἐργάσιμη ἡμέρα = 12 ὥρες) τό $\frac{1}{3}$ τῆς ἡμέρας ἢ $4\frac{2}{3}$ ὥρες εἶναι ἀπλήρωτη δουλιὰ = ἡ ὑπεραξία πού περιέχεται στό 1 κρτ. Τό 1 κρτ. = $\frac{1}{3}$ τῆς λ. = $6\frac{2}{3}$ σλ. ἢ $6\frac{4}{9}$ σλ.

Ἄν λοιπόν τό κρτ. πωληθεῖ στήν ἀξία του καί ἂν τό μέσο κέρδος = 10%, τότε ἡ μέση τιμή τῶν 360 κρτ. = 110 λ. ἢ ἡ μέση τιμή τοῦ 1 κρτ. = $6\frac{1}{9}$ σλ. Ἡ ἀξία θά βρισκόταν 10 λ. πάνω ἀπό τή μέση τιμή. Καί μιά πού τό μέσο κέρδος = 10%, ἡ πρόσοδος θά ἦταν = μέ τή μέση ὑπεραξία = 10 λ. ἢ $\frac{5}{9}$ σλ. τό 1 κρτ. Ἀνώτερης ποιότητας γαίες, πού μέ τήν ἴδια δαπάνη τῶν 120 ἐβδομάδων ἐργασίας (ἀπό τίς ὁποῖες ὅμως μόνο οἱ 100 εἶναι πληρωμένη ἐργασία, ἀδιάφορο ἂν πρόκειται γιά ὑλοποιημένη ἢ γιά ζωντανή ἐργασία) θά ἀπόδιδαν περισσό-

τερα κρτ. θά ἔδιναν μέ τήν τιμή $6\frac{6}{9}$ σλ. τό 1 κρτ. μιά μεγαλύτερη πρόσοδο. Τό δέ χειρότερο καλλιεργημένο κομμάτι γῆς θά ἔδινε μιά πρόσοδο 10 λ. γιά τό κεφάλαιο τῶν 100 λ. ἢ $5\frac{5}{9}$ σλ. γιά τό κάθε κρτ. σιτάρι.

"Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι καλλιεργεῖται ἓνα καινούργιο κομμάτι γῆς, πού μέ 120 ἐβδομάδες ἐργασίας θά ἔδινε μόνο 330 κρτ. Ἄν ἡ ἀξία 3 κρτ. = 1 λ., τότε ἡ ἀξία τῶν 330 κρτ. = 110 λ. Τό 1 κρτ. ὅμως θά ἦταν τώρα = 2 ἡμέρες καί $2\frac{2}{11}$ ὥρες, ἐνῶ προηγούμενα ἦταν μόνο 2 ἡμέρες. Τό 1 κρτ. ἦταν προηγούμενα = $6\frac{6}{9}$ σλ. ἢ τό 1 κρτ. = 6 σλ. καί 8 πεν. Τώρα, μιά καί ἡ 1 λ. = 6 ἡμέρες = 7 σλ., 3 πεν. καί $1\frac{1}{11}$ φάρντινγκ. Τό 1 κρτ. θά ἔπρεπε τώρα νά πουληθεῖ κατά 7 πεν. καί $1\frac{1}{11}$ φ. ἀκριβότερα, γιά νά πουληθεῖ στήν ἀξία του, στήν ὁποία θά ἔδινε ἐπίσης τήν πρόσοδο τῶν $5\frac{5}{9}$ σλ. γιά τό κάθε κρτ. Ἡ ἀξία τοῦ σιταριοῦ πού ἔχει παραχθεῖ στό καλύτερο κομμάτι γῆς βρίσκεται ἐδῶ κάτω ἀπό τήν ἀξία τοῦ σιταριοῦ πού ἔχει παραχθεῖ στό χειρότερο κομμάτι γῆς. Ἄν αὐτό τό χειρότερο κομμάτι γῆς πουλήσει τό ἓνα κρτ. σιτάρι του στήν τιμή τοῦ σιταριοῦ τοῦ ἐπόμενου καλύτερου ἢ προσοδοφόρου κομματιοῦ γῆς, τότε θά τό πουλήσει κάτω ἀπό τήν ἀξία του, θά τό πουλήσει ὅμως στή μέση τιμή του, δηλαδή στήν τιμή στήν ὁποία ἀποφέρει τό συνηθισμένο κέρδος τοῦ 10%. Μπορεῖ ἐπομένως νά καλλιεργηθεῖ καί νά ἀποφέρει στόν καπιταλιστή τό συνηθισμένο μέσο κέρδος.

Σέ δύο περιπτώσεις τό χειρότερο κομμάτι γῆς θά ἔδινε ἐδῶ ἐκτός ἀπό τό κέρδος καί μιά πρόσοδο.

Πρῶτα, ἄν ἡ ἀξία τοῦ 1 κρτ. σιταριοῦ ἦταν πάνω ἀπό $6\frac{6}{9}$ σλ. (Ἡ τιμή του θά μπορούσε νά ἦταν πάνω ἀπό $6\frac{6}{9}$ σλ., δηλαδή νά βρισκόταν πάνω ἀπό τήν ἀξία του, ἐξαιτίας αὔξησης τῆς ζήτησης, αὐτό ὅμως δέν τό ἐξετάζουμε. Τά $6\frac{6}{9}$ σλ., ἡ τιμή τοῦ 1 κρτ., πού ἔδινε μιά πρόσοδο 10 λ. γιά τό προηγούμενο χειρότερο καλλιεργημένο κομμάτι γῆς, ἦταν = μέ τήν ἀξία τοῦ σιταριοῦ πού καλλιεργήθηκε σ' αὐτήν τήν γῆ, ἡ ὁποία ἀποφέρει μιά μή διαφοροποιημένη γαιοπρόσοδο). Δηλαδή, ἄν τό προηγούμενα χειρότερο κομμάτι γῆς πού καλλιεργήθηκε καί ὅλα τά ἄλλα κομμάτια γῆς — γιά ν' ἀποφέρουν τήν ἴδια πρόσοδο — ἦταν σχετικά λιγότερο γόνιμα, ἔτσι πού ἡ ἀξία τῶν προϊόντων τους θά ξεπερνοῦσε τή μέση τιμή τους καί τή μέση τιμή τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων. Τό γεγονός λοιπόν ὅτι τό καινούργιο χειρότερο κομμάτι γῆς δέν ἀποφέρει γαιοπρόσοδο, δέν εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς μή γονιμότητάς του, ἀλλά τῆς σχετικῆς γονιμότητάς τῶν ἄλλων κομματιῶν γῆς. Τό χειρότερο καλλιεργημένο κομμάτι γῆς πού ἀποφέρει πρόσοδο ἀντιπροσω-

πεύει, ἔναντι τοῦ νέου εἴδους γῆς μέ τῆ νέα ἐπένδυση κεφαλαίου, γενικά τὴν πρόσοδο, τῆ μή διαφοροποιημένη πρόσοδο. Καί ἡ πρόσοδος σ' αὐτὴν δέν εἶναι μεγαλύτερη ἐξαιτίας τῆς γονιμότητος αὐτοῦ τοῦ κομματιοῦ γῆς πού ἀποφέρει πρόσοδο.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὑπάρχουν ἀκόμα 3 κατηγορίες γῆς, ἐκτός ἀπὸ τὴν τελευταία πού ἀποφέρει πρόσοδο. Ἡ γῆ τῆς κατηγορίας II (πού βρίσκεται πάνω ἀπὸ τὴν γῆ τῆς κατηγορίας I, τὴν τελευταία πού ἀποφέρει πρόσοδο) ἀποφέρει πρόσοδο κατὰ $\frac{1}{5}$ μεγαλύτερη, γιατί ἡ γῆ αὐτὴ εἶναι κατὰ $\frac{1}{5}$ γονιμότερη ἀπὸ τὴν γῆ τῆς κατηγορίας I. Ἡ γῆ τῆς κατηγορίας III μέ τῆ σειρά τῆς ἀποφέρει κατὰ $\frac{1}{5}$ μεγαλύτερη πρόσοδο, γιατί εἶναι κατὰ $\frac{1}{5}$ γονιμότερη ἀπὸ τὴν γῆ τῆς κατηγορίας II, τό ἴδιο καί ἡ γῆ τῆς κατηγορίας IV, γιατί εἶναι κατὰ $\frac{1}{5}$ γονιμότερη ἀπὸ τὴν γῆ τῆς κατηγορίας III. Μιά καί ἡ πρόσοδος στὴν κατηγορία I = 10 λ. στὴν κατηγορία II εἶναι = $10 + \frac{1}{5} = 12$ λ., στὴν κατηγορία III = $12 + \frac{1}{5} = 14\frac{2}{5}$ λ. καί στὴν κατηγορία IV = $14\frac{2}{5} + \frac{1}{5} = 17\frac{7}{25}$ λ.^[18]

Ἄν ἡ γονιμότητα τῆς κατηγορίας IV ἦταν μικρότερη, τότε ἡ πρόσοδος τῆς κατηγορίας III — συμπεριλαμβανομένης καί τῆς I [488] — θά ἦταν μεγαλύτερη καί τῆς IV ἐπίσης ἀπολύτως μεγαλύτερη (θά ἦταν ὅμως ἡ σχέση ἴδια;). Αὐτό μπορεῖ νά τό ἀντιληφθεῖ κανεὶς διπλά. Ἄν ἡ κατηγορία I ἦταν γονιμότερη, τότε ἡ πρόσοδος τῶν κατηγοριῶν II, III καί IV θά ἦταν σχετικά μικρότερη. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά σχετίζεται ἡ κατηγορία I πρὸς τὴν II, ἡ II πρὸς τὴν III καί ἡ III πρὸς τὴν IV, ὅπως ἡ νέα κατηγορία γῆς, πού προστέθηκε καί πού δέν ἀποφέρει πρόσοδο, πρὸς τὴν κατηγορία I. Ἡ νέα κατηγορία γῆς δέν ἀποφέρει πρόσοδο, γιατί ἡ ἀξία τοῦ σιταριοῦ τῆς κατηγορίας I δέν βρίσκεται πάνω ἀπὸ τῆ μέση τιμὴ τοῦ προϊόντος τῆς καινούργιας κατηγορίας γῆς. Θά βρισκόταν πιο πάνω, ἂν ἡ κατηγορία I θά ἦταν λιγότερο γόνιμη. Στὴν περίπτωση αὐτὴ θά ἔδινε πρόσοδο καί ἡ καινούργια γῆ. Ἔτσι ἔχουν ὅμως τὰ πράγματα μέ τὴν κατηγορία I. Ἄν ἡ κατηγορία II ἦταν γονιμότερη, τότε ἡ I δέν θά ἔδινε καθόλου πρόσοδο ἢ θά ἔδινε μικρότερη πρόσοδο, τό ἴδιο θά γινόταν μέ τὴν κατηγορία II σέ σχέση μέ τὴν III, καί μέ τὴν III σέ σχέση μέ τὴν IV. Τέλος, ἂς πάρουμε τὰ πράγματα ἀντίστροφα: Ἡ ἀπόλυτη γονιμότητα τῆς κατηγορίας IV καθορίζει τὴν πρόσοδο τῆς III. Ἄν ἡ IV θά ἦταν ἀκόμα πιο γόνιμη, τότε θά ἦταν μικρότερη ἡ πρόσοδος τῶν III, II καί I ἢ δέν θά ἔδιναν καθόλου πρόσοδο. Ἡ πρόσοδος πού ἀποφέρει ἡ I, ἡ μή διαφοροποιημένη πρόσοδος, καθορίζεται λοιπὸν ἀπὸ τὴ γονιμότητα τῆς IV, καθὼς καί τό γεγονός ὅτι ἡ καινούργια γῆ δέν ἀποφέρει πρόσοδο, καθορίζεται ἀπὸ τὴν γονιμότητα τῆς I. Ἐδῶ ἰσχύει λοιπὸν ὁ νόμος τοῦ Στόρχ, ὅτι ἡ πρόσο-

δος τῆς πιά γόνιμης γῆς καθορίζει τήν πρόσοδο τῆς τελευταίας κατηγορίας γῆς πού ἀποφέρει γενικά πρόσοδο, ἐπομένως καί τή διαφορά τῆς γῆς πού ἀποφέρει τή μή διαφοροποιημένη πρόσοδο, καί ἐκείνης πού δέν ἀποφέρει καθόλου πρόσοδο¹⁹⁾.

Τό φαινόμενο λοιπόν ὅτι ἐδῶ ἡ πέμπτη κατηγορία γῆς, ἡ καινούργια γῆ πού καλλιεργήθηκε Ι' (σέ διάκριση ἀπό τήν Ι), δέν ἀποφέρει πρόσοδο, ὀφείλεται ὄχι στή δική της μή γονιμότητα, ἀλλά στή σχετική μή γονιμότητα σέ σύγκριση μέ τήν Ι, δηλαδή στή σχετική γονιμότητα τῆς Ι σέ σύγκριση μέ τήν Ι'.

Ἡ ἀξία τῶν προϊόντων τῶν προσοδοφόρων κατηγοριῶν γῆς Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, ΙV - 6 σλ. καί 8 πεν. τό κρτ. (γιά λόγους μεγαλύτερης πιθανότητας μπορεί στή θέση τῶν κρτ. νά μπουν μπουσσελ) εἶναι ἴση μέ τή μέση τιμή τῆς Ι' καί βρίσκεται κάτω ἀπό τή δική της ἀξία. Ἐδῶ ὅμως εἶναι δυνατές πολλές ἐνδιάμεσες βαθμίδες. Ἄν ἡ κατηγορία γῆς Ι' μέ τοποθέτηση κεφαλαίου 100 λ. θά ἀπόδινε κάποια ποσότητα κρτ. πού βρίσκεται ἀνάμεσα στά ὅρια τῆς δικῆς της πραγματικῆς σοδιάς τῶν 330 μπουσσελ καί τῆς σοδιάς τῆς κατηγορίας γῆς Ι, ἴσης μέ 360 μπουσσελ, λ.χ. 333, 340, 350 ὡς 360 - χ μπουσσελ, τότε ἡ ἀξία τοῦ ἑνός κρτ. θά ἦταν = 6 σλ. καί 8 πεν. πάνω ἀπό τή μέση τιμή τῆς Ι' (τό Ι μπουσσελ) καί αὐτό τό τελευταῖο καλλιεργημένο κομμάτι γῆς θά ἀπόφερε πρόσοδο. Τό ὅτι ἀποφέρει γενικά τό μέσο κέρδος ὀφείλεται στή σχετική μή γονιμότητα τῆς κατηγορίας Ι, ἐπομένως καί τῶν κατηγοριῶν Ι ὡς ΙV. Τό ὅτι δέν ἀποφέρει πρόσοδο ὀφείλεται στή σχετική γονιμότητα τῆς Ι καί στή δική της σχετική μή γονιμότητα. Τό τελευταία καλλιεργημένο κομμάτι γῆς Ι θά μπορούσε ν' ἀποφέρει πρόσοδο, ἂν ἡ ἀξία τοῦ Ι κουάρτερ ἦταν μεγαλύτερη ἀπό 6 σλ. καί 8 πεν., ἂν δηλαδή τά κομμάτια γῆς Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, ΙV ἦταν λιγότερο γόνιμα, μιά καί στήν περίπτωσι αὐτή ἡ ἀξία τοῦ σιταριοῦ θά ἦταν μεγαλύτερη. Θά μπορούσε ὅμως ἐπίσης τό κομμάτι αὐτό ν' ἀποφέρει μιά πρόσοδο, ἂν ἡ ἀξία τοῦ ἑνός μπουσσελ = 6 σλ. καί 8 πεν., ἂν δηλαδή ἔμενε ἴδια, ἦταν δοσμένη ἡ γονιμότητα τῶν κομματιῶν γῆς Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, ΙV, ἂν τό ἴδιο θά ἦταν γονιμότερο, ἂν ἀπόδινε πάνω ἀπό 330 μπουσσελ, ἂν δηλαδή ἡ ἀξία τῶν 6 σλ. καί 8 πεν. τό Ι κρτ. βρισκόταν πάνω ἀπό τή μέση τιμή του, μ' ἄλλα λόγια, ἂν ἡ μέση τιμή του ἦταν τώρα κάτω ἀπό 6 σλ. καί 8 πεν., δηλαδή κάτω ἀπό τήν ἀξία τοῦ σιταριοῦ πού καλλιεργήθηκε στίς κατηγορίες γῆς Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, ΙV. Ἄν ἡ ἀξία βρίσκεται πάνω ἀπό τή μέση τιμή, τότε ὑπάρχει ἐδῶ ἕνα πρόσθετο κέρδος πάνω ἀπό τό μέσο κέρδος, ὑπάρχει λοιπόν ἡ δυνατότητα τῆς προσόδοι.

Ἔτσι βλέπουμε: Σέ διαφορετικές σφαίρες παραγωγῆς — λ.χ. ἀνά-

μεσα στή βιομηχανία καί τή γεωργία — ὅταν ἡ ἀξία βρίσκεται πάνω ἀπό τή μέση τιμή, δείχνει μεγαλύτερη μὴ γονιμότητα ἐκείνης τῆς σφαίρας παραγωγῆς, πού δίνει τό πρόσθετο κέρδος, τό περίσσευμα (excess) τῆς ἀξίας πάνω ἀπό τή μέση τιμή. Ἀντίθετα, στήν ἴδια τή σφαίρα δείχνει μεγαλύτερη παραγωγικότητα τοῦ κεφαλαίου σέ σχέση μέ ἄλλα κεφάλαια στήν ἴδια σφαίρα παραγωγῆς. Στό πιό πάνω παράδειγμα ἡ κατηγορία γῆς I δίνει γενικά γαιοπρόσοδο, γιατί στή γεωργία ἡ σχέση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρὸς τό σταθερό κεφάλαιο εἶναι μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι στή βιομηχανία, δηλαδή χρειάζεται νά προστίθεται περισσότερη νέα ἐργασία στήν ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία — ἐπειδὴ ἐξαιτίας τῆς γαιοκτησίας αὐτό τό περίσσευμα τῆς ἀξίας πάνω ἀπό τή μέση τιμή δέν ἐξισώνεται μέ τό συναγωνισμό τῶν κεφαλαίων. Ὅμως ἡ κατηγορία γῆς I δίνει γενικά ἀκόμα γαιοπρόσοδο, ἐπειδὴ ἡ ἀξία τῶν 6 σλ. καί 8 πεν. τό ἓνα μπουσσελ δέν βρίσκεται κάτω ἀπό τή μέση τιμή του, γιατί δέν εἶναι τόσο λίγο παραγωγική, ὥστε ἡ ἀξία τοῦ δικοῦ τῆς προϊόντος νά βρίσκεται πάνω ἀπό 6 σλ. καί 8 πεν. τό ἓνα μπουσσελ, καί δέν εἶναι ἡ δική του ἀξία πού καθορίζει τήν τιμή του, ἀλλά ἡ ἀξία τοῦ σιταριοῦ πού ἔχει καλλιεργηθεῖ στίς κατηγορίες γῆς II, III καί IV ἢ, γιά τήν ἀκρίβεια, στήν κατηγορία II. Ἄν τώρα αὐτή ἡ ἀγοραία τιμή εἶναι ἀπλῶς ἴση μέ τή δική του μέση τιμή ἢ ἂν βρίσκεται πάνω ἀπ' αὐτήν, ἂν ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τῆς κατηγορίας I εἶναι πάνω ἀπό τή μέση τιμή του, αὐτό ἐξαρτιέται ἀπό τή δική του παραγωγικότητα.

Γι' αὐτό τό λόγο εἶναι ἐπίσης λαθεμένη ἡ ἀποψη τοῦ Ροντμπέρτους, ὅτι κάθε κεφάλαιο πού ἀποφέρει τό μέσο κέρδος στή γεωργία πρέπει νά ἀποφέρει γαιοπρόσοδο. Αὐτό τό λαθεμένο συμπέρασμα [489] βγαίνει ἀπό τή λαθεμένη βάση του. Ὁ Ροντμπέρτους κάνει τόν ἐξῆς συλλογισμό: τό κεφάλαιο στή γεωργία ἀποφέρει λ.χ. 10 λ. Ἐδῶ ὅμως οἱ 10 λ. ὑπολογίζονται πάνω στή βάση ἑνός μικρότερου ποσοῦ, ἐπειδὴ, σέ διάκριση ἀπό τή βιομηχανία, δέν μπαίνει πρώτη ὕλη. Εἶναι ἐπομένως πάνω ἀπό 10%. Ἡ οὐσία ὅμως τοῦ ζητήματος εἶναι ἡ ἐξῆς: Δέν εἶναι τό γεγονός ὅτι δέν μπαίνει πρώτη ὕλη (πού ἀντίθετα μπαίνει στήν καθεαυτό γεωργία. Ἐξάλλου δέν θά εἶχε καμιά σημασία ἂν δέν ἔμπαινε, ἂν οἱ μηχανές κλπ. ἔμπαιναν στή γεωργία σέ μεγαλύτερη ἀναλογία), πού ἀνεβάζει τήν ἀξία τῶν γεωργικῶν προϊόντων πάνω ἀπό τή μέση τιμή (τῶν δικῶν τῆς καί τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων), ἀλλά εἶναι τό σχετικὰ μεγαλύτερο μεταβλητό κεφάλαιο σέ σύγκριση μέ τό σταθερό, πού μπαίνει ὄχι σέ ἰδιαίτερες σφαῖρες παραγωγῆς τῆς βιομηχανίας, ἀλλά κατά μέσο ὄρο σ' ὅλη τή βιομηχανία. Αὐτή ἡ γενική

διαφορά καθορίζει με τό μέγεθος της τό μέγεθος καί τήν ὑπαρξη τῆς γαιοπροσόδου στήν κατηγορία γῆς I, τῆς ἀπόλυτης καί ὄχι τῆς διαφορικῆς, καί γι' αὐτό τῆς μικρότερης γαιοπροσόδου. Ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ στήν κατηγορία γῆς I', τῆς νέας καλλιεργημένης γῆς, πού δέν ἀποφέρει γαιοπρόσοδο, δέν καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τοῦ δικοῦ της προϊόντος, ἀλλά ἀπό τήν ἀξία τῆς κατηγορίας I, δηλαδή ἀπό τή μέση ἀγοραία τιμή τοῦ σιταριοῦ, πού προσφέρεται ἀπό τίς κατηγορίες I, II, III καί IV.

Τό προνόμιο τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος (ἐξαιτίας τῆς ιδιοκτησίας στή γῆ) νά πουλιέται ὄχι στή μέση τιμή, ἀλλά στήν ἀξία του, ὅταν ἡ ἀξία αὐτή βρίσκεται πάνω ἀπό τή μέση τιμή, δέν ἰσχύει καθόλου ἀμοιβαία γιά τά προϊόντα πού καλλιεργοῦνται σέ διαφορετικά εἶδη γῆς, γιά τά προϊόντα πού παράγονται μέ διαφορετικές ἀξίες στά πλαίσια τῆς ἴδιας σφαίρας παραγωγῆς. Ἀπέναντι στά προϊόντα τῆς βιομηχανίας ἔχουν τήν ἀξίωση μόνο νά πουλιοῦνται στίς ἀξίες τους. Ἀπέναντι στά ἄλλα προϊόντα τῆς ἴδιας σφαίρας καθορίζονται ἀπό τήν ἀγοραία τιμή, καί ἐξαρτιέται ἀπό τή γονιμότητα τῆς κατηγορίας I, ἂν ἡ ἀξία — πού ἐδῶ εἶναι ἴση μέ τή μέση ἀγοραία τιμή — εἶναι ἀρκετά ὑψηλή ἢ χαμηλή, δηλαδή ἂν ἡ γονιμότητα τῆς κατηγορίας I εἶναι ὑψηλή ἢ χαμηλή, ἂν ἡ κατηγορία I', ὅταν πουλιέται σ' αὐτή τήν ἀξία, συμμετέχει σέ μεγάλο βαθμό ἢ καθόλου στή γενική διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀξία καί στή μέση τιμή τοῦ σιταριοῦ. Ὁ κ. Ροντμπέρτους ὅμως — ἐπειδή δέν κάνει καθόλου διάκριση ἀνάμεσα στίς ἀξίες καί στίς μέσες τιμές, γιατί θεωρεῖ σάν τόν γενικό νόμο ὅλων τῶν ἐμπορευμάτων νά πουλιοῦνται στίς ἀξίες τους, δέν καταλαβαίνει ὅτι ἀποτελεῖ προνόμιο τῶν γεωργικῶν προϊόντων τό γεγονός ὅτι πουλιοῦνται στίς ἀξίες τους — πρέπει φυσικά νά νομίζει ὅτι καί τό προϊόν τοῦ χειρότερου κομματιοῦ γῆς πρέπει νά πουληθεῖ στήν ἀτομική του ἀξία. Τό προνόμιο αὐτό χάνεται γιά τό προϊόν αὐτό στό συναγωνισμό μέ προϊόντα τοῦ ἴδιου εἶδους.

Τώρα θά ἦταν δυνατό, ἡ μέση τιμή τοῦ προϊόντος τῆς κατηγορίας I' νά στέκει πάνω ἀπό τήν ἀξία τοῦ προϊόντος τῆς I, πού εἶναι 6 σλ. καί 8 πεν. τό μπουσσελ. Γιά νά καλλιεργηθεῖ γενικά ἓνα κομμάτι γῆς I', πρέπει νά δεχτοῦμε (ἂν καί δέν εἶναι αὐτό πέρα γιά πέρα σωστό) ὅτι πρέπει ν' ἀνέβει ἡ ζήτηση. Δηλαδή ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ τοῦ κομματιοῦ γῆς I πρέπει ν' ἀνέβει πάνω ἀπό τήν ἀξία του, πάνω ἀπό 6 σλ. καί 8 πέν. καί ν' ἀνέβει μάλιστα σταθερά. Στήν περίπτωση αὐτή θά καλλιεργηθεῖ γῆ τῆς κατηγορίας I'. Ἄν μπορεῖ μέ τήν τιμή τῶν 6 σλ. καί τῶν 8 πεν. νά πιάσει τό μέσο κέρδος, παρ' ὅλο πού ἡ ἀξία του βρίσκε-

ται πάνω από τὰ 6 σλ. καί 8 πεν. καί νά ικανοποιήσει τή ζήτηση, τότε ἡ τιμή θά μειωθεί στά 6 σλ. καί 8 πεν., γιατί τώρα ἡ ζήτηση ανταποκρίνεται πάλι στήν προσφορά, καί ἡ κατηγορία I ὀφείλει νά πουλήσει τό προϊόν της πάλι πρός 6 σλ. καί 8 πεν. τό ἴδιο καί οἱ II, III καί IV, ἐπομένως καί ἡ I'. Ἄν, ἀντίθετα, ἡ μέση τιμή στήν κατηγορία I ἔφτανε τὰ 7 σλ. καί 8 πεν. ἔτσι πού μόνο μ' αὐτή τήν τιμή (πού θά βρισκόταν πολύ κάτω ἀπό τήν ἀτομική του ἀξία) θά ἀπόφερε τό συνηθισμένο κέρδος, τότε θά ὀφειλε, ἂν ἡ ζήτηση δέν μπορούσε νά ικανοποιηθεῖ διαφορετικά, ἡ ἀξία τοῦ 1 μπουσσελ νά σταθεροποιηθεῖ στά 7 σλ. καί 8 πεν. καί ἡ τιμή ζήτησης τοῦ 1 μπουσσελ τῆς κατηγορίας I θά ἀνέβαινε πάνω ἀπό τήν ἀξία του. Ἡ τιμή τοῦ 1 μπουσσελ τῶν κατηγοριῶν II, III καί IV βρίσκεται ἤδη πάνω ἀπό τήν ἀτομική του ἀξία. Θά ἀνέβαινε ἀκόμα περισσότερο. Ἄν προβλεπόταν ὅμως εἰσαγωγή σιτηρῶν, ἡ ὁποία σέ καμιά περίπτωση δέν θά ἐπέτρεπε μιά τέτια σταθεροποίηση τῆς τιμῆς τοῦ μπουσσελ, τότε, παρ' ὅλα αὐτά, θά μπορούσε νά καλλιεργηθεῖ τό κομμάτι γῆς I', ἂν βρισκόνταν μικροί παχτωτές, πού θά ικανοποιούνταν μέ ἓνα κέρδος μικρότερο ἀπό τό μέσο κέρδος. Αὐτό γίνεται διαρκῶς καί στή γεωργία καί στή βιομηχανία. Καί ἔτσι θά μπορούσε καί στήν περίπτωση αὐτή, καθῶς καί στήν περίπτωση ὅπου τό κομμάτι γῆς I' δίνει τό μισό κέρδος, νά πληρώνεται γαιοπρόσδος, ἡ ὁποία θά ἦταν ὅμως ἀπλῶς μιά ἀφαίρεση ἀπό τό κέρδος τοῦ παχτωτῆ. Ἄν δέν μπορεῖ νά γίνει οὔτε αὐτό, τότε μπορεῖ ὁ γαιοκτήμονας νά νοικιάσει τή γῆ σέ ἀκτήμονες μεροκαματιάρηδες (cottiers), πού ἀποβλέπουν — ὅπως καί ὁ ὑφαντουργός πού δουλεύει μέ χειροκίνητο ἀργαλειό — κυρίως νά βγάζουν τόν μισθό τῆς ἐργασίας τους, τό δέ περίσσευμα, μεγάλο ἢ μικρό, νά τό πληρώνουν στό γαιοκτήμονα μέ τή μορφή τῆς προσόδου. Αὐτό τό ἴδιο τό περίσσευμα θά μπορούσε, ὅπως γίνεται μέ τόν ὑφαντουργό πού δουλεύει μέ χειροκίνητο ἀργαλειό, ν' ἀποτελεῖ ἀπλή ἀφαίρεση ὄχι ἀπό τό προϊόν τῆς ἐργασίας, ἀλλά ἀπό τόν μισθό τῆς ἐργασίας. Σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις θά μπορούσε νά πληρώνεται γαιοπρόσδος. Στή μιά περίπτωση θά ἦταν ἀφαίρεση ἀπό τό κέρδος τοῦ καπιταλιστῆ. Στήν ἄλλη περίπτωση ὁ γαιοκτήμονας θά ἰδιοποιόταν τήν πρόσθετη ἐργασία τοῦ ἐργάτη, πού συνήθως τήν ἰδιοποιεῖται ὁ καπιταλιστής. Στή δέ τελευταία περίπτωση ὁ γαιοκτήμονας θά ζοῦσε σέ βάρος τοῦ μισθοῦ τοῦ ἐργάτη, ὅπως τό κάνουν συχνά καί οἱ καπιταλιστές. Καπιταλιστική ὅμως παραγωγή σέ μεγάλη κλίμακα εἶναι δυνατή μόνο ἐκεῖ ὅπου τό τελευταῖα καλλιεργημένο κομμάτι γῆς ἀποφέρει τουλάχιστον τό μέσο κέρδος, ὅταν δηλαδή ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τοῦ κομματιοῦ γῆς I δίνει τουλάχιστον στό I' τή μέση τιμή.

Βλέπουμε πώς η διάκριση ανάμεσα στην αξία και στη μέση τιμή λύνει ξαφνικά τό πρόβλημα και δείχνει ότι έχουν δίκιο και ο Ρικάρντο και οι αντίπαλοί του^[20].

[XΙ-490] "Αν ή κατηγορία γής I, ή γή πού άποφέρει τήν άπόλυτη γαιοπρόσοδο, ήταν ή μόνη καλλιεργημένη γή, τότε θά πουλούσε στην αξία του τό μπουσσελ σιτάρι, πρós 6 σλ. και 8 πεν. ή πρós 6 σλ. και $\frac{6}{9}$ του σλ. και δέν θά τήν κατέβαζε στη μέση τιμή των $6\frac{1}{9}$ σλ. ή σέ 6 σλ. και $1\frac{1}{3}$ πεν. "Αν μεγάλωνε ή ζήτηση, αν όλη ή γή τής χώρας αποτελοῦνταν από τό ίδιο είδος και αν δεκαπλασιαζόταν ή καλλιεργημένη γή, έτσι πού, μιά και προυποθέσαμε ότι ή κατηγορία γής I άποφέρει 10 λ. πρόσοδο για κάθε προκαταβαλλόμενες 100 λ. ή πρόσοδος θά αύξανόταν σέ 100 λ. παρ' όλο πού ύπήρχε μόνο ένα είδος γής. Δέν θά αύξανόταν όμως σέ ποσοστά ή σέ ύψος ανάλογα μέ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, ούτε ανάλογα μέ τήν έκταση τής καλλιεργημένης γής. Θά είχαν καλλιεργηθεί 10 φορές περισσότερα πλέθρα γής και θά είχε προκαταβληθεί 10 φορές περισσότερο κεφάλαιο. Θά είχαμε λοιπόν άπλή αύξηση τής συνολικής προσόδου (Rental), τής μάζας τής προσόδου, όχι του ύψους της. Τό ποσοστό του κέρδους δέν θά έπεφτε, γιατί θά έμενε ίδια ή αξία και ή τιμή των γεωργικών προϊόντων. "Ένα 10 φορές μεγαλύτερο κεφάλαιο μπορεί φυσικά νά δώσει 10 φορές μεγαλύτερη πρόσοδο από αυτήν πού θά δώσει ένα 10 φορές μικρότερο κεφάλαιο. "Αν όμως στην ίδια έκταση γής θά χρησιμοποιόταν μέ τό ίδιο αποτέλεσμα ένα 10 φορές μεγαλύτερο κεφάλαιο, τότε τό ποσοστό τής προσόδου, συγκρινόμενο μέ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, θά έμενε τό ίδιο. Θά είχε αύξηθει σέ σχέση μέ τήν έκταση τής γής, δέν θά άλλαζε όμως τίποτα στό ποσοστό του κέρδους.

"Ας υποθέσουμε όμως τώρα ότι ή καλλιέργεια τής γής I θά γινόταν γονιμότερη, όχι γιατί άλλαξε ή γή, αλλά γιατί θά δαπανώνταν περισσότερο σταθερό και λιγότερο μεταβλητό κεφάλαιο, περισσότερο κεφάλαιο για μηχανές, άλογα, χημικά λιπάσματα κλπ. και λιγότερο για μισθό έργασίας, τότε ή αξία του σιταριού θά πλησίαζε τή μέση τιμή του και τή μέση τιμή των βιομηχανικών προϊόντων, έπειδή θά μειωνόταν τό περίσσειμα στη σχέση του μεταβλητού κεφαλαίου μέ τό σταθερό. Στην περίπτωση αυτή ή πρόσοδος θά έπεφτε, ενώ τό ποσοστό του κέρδους θά έμενε άμετάβλητο. "Αν σημειωνόταν μιά τέτια αλλαγή στη μέθοδο παραγωγής*, έτσι ώστε νά εξισωνόταν ή σχέση μεταβλη-

* Μέ τίς λέξεις μέθοδος παραγωγής αποδίδουμε εδώ τόν όρο «Produktionsweise» πού ό

του καί σταθεροῦ κεφαλαίου μέ τή μέση σχέση του στή βιομηχανία, τότε θά ἐξαιλιφόταν τό περίσσευμα τῆς ἀξίας πάνω ἀπό τή μέση τιμή τοῦ σιταριοῦ καί μαζί του θά ἐξαφανιζόταν ἡ πρόσδοδος, τό πρόσθετο κέρδος. Ἡ κατηγορία γῆς I δέν θά πλήρωνε πιά πρόσδοδο, ἡ δέ ἰδιοκτησία τῆς γῆς θά γινόταν ὀνομαστική (ἐφόσον ἡ ἀλλαγμένη μέθοδος παραγωγῆς δέν θά συνοδευόταν λ.χ. ἀπό πρόσθετη τοποθέτηση κεφαλαίου στή γῆ, ἔτσι ὥστε ὁ ἰδιοκτήτης τῆς γῆς μετά τή λήξη τοῦ χρόνου πάχτωσης τῆς γῆς θά εἰσέπραττε τόκους ἀπό ἓνα κεφάλαιο, πού δέν θά τό εἶχε προκαταβάλει, πράγμα πού ἀποτελεῖ ἐπίσης ἓνα κύριο μέσο πλουτισμοῦ τῶν γαιοκτημόνων καί γιά τό ὁποῖο διεξάγεται ἡ πάλη στήν Ἰρλανδία γύρω ἀπό τό *tenantry-right**). Ἄν, ἐκτός ἀπό τήν κατηγορία γῆς I, ὑπῆρχαν ἀκόμα οἱ II, III καί IV, στίς ὁποῖες θά ἐφαρμοζόταν αὐτή ἡ μέθοδος παραγωγῆς, τότε θά ἀπόφεραν ὡστόσο πρόσδοδες ἐξαιτίας τῆς φυσικῆς μεγαλύτερης γονιμότητάς τους ἀπό τήν I καί στόν βαθμό τῆς μεγαλύτερης γονιμότητάς τους. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ κατηγορία γῆς I θά ἔπαυε νά δίνει πρόσδοδο καί θά ἔπεφταν ἀνάλογα οἱ πρόσδοδες ἀπό τίς κατηγορίες II, III καί IV, ἐπειδή ἡ γενική σχέση τῆς παραγωγικότητας στή γεωργία θά εἶχε ἐξισωθεῖ μέ ἐκείνη τῆς βιομηχανίας. Ἡ πρόσδοδος ἀπό τίς κατηγορίες γῆς II, III καί IV θά ἀντιστοιχοῦσε στό νόμο τοῦ Ρικάρντο. Θά ἦταν μόνο ἴση μέ τό πρόσθετο κέρδος τῆς γονιμότερης γῆς πάνω ἀπό τή λιγότερο γόνιμη καί θά ὑπῆρχε σάν πρόσθετο κέρδος, ἀκριβῶς ὅπως τά πρόσθετα κέρδη στή βιομηχανία, μέ τή διαφορά μόνο ὅτι στή βιομηχανία λείπει ἡ φυσική βάση γιά παγίωση.

Ὁ νόμος τοῦ Ρικάρντο θά κυριαρχοῦσε ἐξίσου καί στήν περίπτωση, πού δέν θά ὑπῆρχε ἰδιοκτησία τῆς γῆς. Μέ τήν κατάργηση τῆς ἰδιοκτησίας τῆς γῆς καί μέ τή διατήρηση τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς θά ἔμενε αὐτό τό πρόσθετο κέρδος, πού προκύπτει ἀπό τή διαφορά τῆς γονιμότητας. Ἄν τό κράτος θά ἰδιοποιόταν τήν ἰδιοκτησία τῆς γῆς καί θά ἔμενε ἡ καπιταλιστική παραγωγή, τότε θά πληρωνόταν πρόσδοδος στό κράτος ἀπό τίς κατηγορίες γῆς II, III καί IV, θά ἔμενε ὅμως ἡ ἴδια ἡ πρόσδοδος. Ἄν ἡ ἰδιοκτησία τῆς γῆς γινόταν λαϊκή ἰδιοκτησία, θά ἐξαιλιφόταν γενικά ἡ βάση τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, ἡ βάση

Μάρξ τόν χρησιμοποιεῖ συνήθως μέ τήν ἔννοια τοῦ κοινωνικοῦ τρόπου παραγωγῆς (λ.χ. τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς). Ἐδῶ ἔχει τήν ἔννοια τῆς μεθόδου παραγωγῆς πού μπορεῖ ν' ἀλλάζει σά πλαίσια τοῦ ἴδιου κοινωνικοῦ «τρόπου παραγωγῆς» ὅταν ἀναπτύσσεται ἡ τεχνολογία — Σημ μετ.

* Τό δίκαιο πού ρυθμίζει τό νοίκιασμα, τό πάχτωμα τῆς γῆς.

πάνω στην οποία στηρίζεται ή απόσπαση και ή αντιπαράθεση στον έργατη των όρων έργασίας.

Ένα ζήτημα πού θα πρέπει νά τό δοῦμε αργότερα; όταν θα εξετάσουμε τή γαιοπρόσοδα: Τό ζήτημα, πώς μπορεί ν' ανέβει ή γαιοπρόσοδος σέ αξία και σέ μάζα κατά τήν έντατικότερη καλλιέργεια, παρ' όλον ότι πέφτει τό ποσοστό τής γαιοπρόσοδου σέ σχέση μέ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο; Είναι φανερό πώς αυτό είναι δυνατό, έπειδή αύξάνει ή μάζα του προκαταβλημένου κεφαλαίου. Αν ή γαιοπρόσοδος είναι $\frac{1}{5}$ και γίνεται $\frac{1}{10}$, τότε τό $20 \times \frac{1}{5} = 4$, ενώ τό $50 \times \frac{1}{10} = 5$. Αυτό είναι όλο τό αποτέλεσμα. Αν όμως ή έντατική καλλιέργεια θα αποκτούσε τήν ίδια σχέση ανάμεσα στά στοιχεία τής παραγωγής μέ τή μέση σχέση στή βιομηχανία, αντί νά τήν πλησιάζει μόνο, τότε θα έξαλειφόταν ή πρόσοδος για τή λιγότερο από όλες γόνιμη γή, στή δέ γονιμότερη από όλες γή θα περιοριζόταν μόνο στή διαφορά ανάμεσα στις γαίες. Η απόλυτη πρόσοδος θα έξαλειφόταν.

Ας υποθέσουμε τώρα ότι έξαιτίας τής αύξανόμενης ζήτησης θα συντελούνταν τό πέρασμα από τήν κατηγορία I στην II. Η I πληρώνει τήν απόλυτη πρόσοδο, ή II θα πλήρωνε μιά διαφοροποιημένη πρόσοδο, ή ειμή όμως του σιταριού (αξία για τήν I, πρόσθετη αξία για τή II) θα έμενε ίδια. Ακριβώς όπως δέν θα θιγόταν τό ποσοστό του κέρδους. Και αυτό θα συνεχιζόταν ως τήν κατηγορία γής IV. Δηλαδή ή πρόσοδος αύξάνει και σέ ύψος και σέ ποσοστό, αν λογαριάζαμε μαζί τό κεφάλαιο πού προκαταβλήθηκε στις κατηγορίες I, II, III και IV. Τό μέσο ποσοστό κέρδους των κατηγοριών II, III και IV θα έμενε ίδιο μέ εκείνο τής I, πού είναι ίσο μέ τής βιομηχανίας, μέ τό γενικό ποσοστό του κέρδους. Αν λοιπόν [491] γίνει τό πέρασμα σέ γονιμότερη γή, τότε ή πρόσοδος μπορεί ν' ανέβει σέ μάζα και ποσοστό, παρ' όλο πού τό ποσοστό του κέρδους μένει άμετάβλητο, ή δέ τιμή του σιταριού παραμένει σταθερή. Αυτό πού θα προκαλούσε τήν άνοδο τής προσόδου σέ ύψος και σέ μάζα θα ήταν ή αύξανόμενη παραγωγικότητα του κεφαλαίου στις κατηγορίες γής II, III και IV και όχι ή μειωνόμενη στην κατηγορία I. Μόνο πού ή αύξανόμενη παραγωγικότητα δέν θα μεγάλωνε τό κέρδος, όπως γίνεται άπαραίτητα στή βιομηχανία, και δέν θα έριχνε τήν τιμή του έμπορεύματος και τον μισθό τής έργασίας.

Αν όμως τό πέρασμα θα γινόταν σέ αντίστροφη κατεύθυνση — από τήν κατηγορία IV στις κατηγορίες III, II, I — τότε ή τιμή του ενός πουσσελ θα ανέβαινε ως τά 6 σλ. και 8 πεν., μιά τιμή μέ τήν οποία στην κατηγορία I τό σιτάρι θα άπόφερε ακόμα μιά πρόσοδο 10 λ. για ένα προκαταβλημένο κεφάλαιο των 100 λ. Δηλαδή ή πρόσοδος από τό

σιτάρι στην κατηγορία γής IV θά είναι $177\frac{7}{25}$ λ. για ένα προκαταβλημένο κεφάλαιο 100 λ., από τις οποίες όμως οι $77\frac{7}{25}$ λ. είναι περίσσευμα της τιμής του πάνω από την αξία όλου του προϊόντος της I. Η κατηγορία I θά παρήγε μέ τις 100 λ. (καί μέ πρόσοδο 10 λ. καί μέ αξία 6 σλ. καί 8 πεν. τό μπουσσελ) 360 μπουσσελ. Η II:432 μπουσσελ. Η III:518 $\frac{2}{5}$ μπουσσελ καί η IV: 622 $\frac{2}{25}$ μπουσσελ. Η τιμή όμως του μπουσσελ πρόσ 8 σλ. καί 8 πεν. θά ἔδινε στην κατηγορία IV $77\frac{7}{25}$ λ. πρόσθετη πρόσοδο για κάθε 100 λ. Η κατηγορία IV πουλάει 3 μπουσσελ πρόσ 1 λ. ἢ 622 $\frac{2}{25}$ μπουσσελ πρόσ 207 $\frac{9}{25}$ λ. Η αξία όμως του προϊόντος της είναι 120 λ. ὅπως καί στην I. Τό παραπανήσιο είναι περίσσευμα της τιμής του πάνω από την αξία του. Η κατηγορία IV θά πουλούσε τό κρτ. ἢ μάλλον τό μπουσσελ στην αξία του, ἄν τό πουλούσε πρόσ 3 σλ. καί 10 $\frac{9}{27}$ πεν. καί μέ την τιμή αὐτή θά ἔπαιρνε 10 λ. πρόσοδο για κάθε προκαταβλημένο κεφάλαιο τῶν 100 λ. "Όταν τώρα γίνεται τό πέρασμα από την κατηγορία IV στην III, από την III στη II καί από τή II στη I, τότε ανεβαίνει ἡ τιμή του μπουσσελ (καί μαζί της ἡ πρόσοδος), ὥσπου τελικά φτάνει στην I τά 6 σλ. καί 8 πεν., ὁπότε ἡ τιμή αὐτή ἀποφέρει τώρα την ἴδια πρόσοδο, πού ἀπόφερε προηγούμενα στην κατηγορία γής IV. Μέ την ἀνοδο της τιμής τῶν γεωργικῶν προϊόντων θά ἔπεφτε τό ποσοστό του κέρδους, ἐπειδή ὡς ἕνα βαθμό θά ἀνέβαινε ἡ αξία τῶν μέσων συντήρησης καί τῶν πρώτων ὑλῶν. Τό πέρασμα από την IV στην III θά μπορούσε νά γίνει μέ τόν ἐξῆς τρόπο. Ἐξαιτίας της ζήτησης ανεβαίνει ἡ τιμή του προϊόντος της IV πάνω από την αξία του, ἐπομένως ἀποφέρει ὄχι μόνο πρόσοδο, ἀλλά καί πρόσθετη πρόσοδο. Για τόν λόγο αὐτό καλλιεργεῖται ἡ γῆ της κατηγορίας III, ἡ ὁποία μέ την τιμή αὐτή καί μέ τό συνηθισμένο μέσο κέρδος δέν πρέπει νά δώσει πρόσοδο. Ἄν λόγω ἀνόδου της τιμής του προϊόντος της κατηγορίας γής IV δέν ἔχει πέσει τό ποσοστό του κέρδους, ἀλλά ὁ μισθός ἐργασίας, τότε ἡ III θά δώσει τό μέσο κέρδος. Ἐξαιτίας ὁμως της προσφορᾶς ἀπό μέρος της III πρέπει ὁ μισθός ἐργασίας ν' ἀνέβει πάλι στό κανονικό ὕψος. Τότε στην κατηγορία III πέφτει τό ποσοστό του κέρδους κλπ.

Μ' αὐτή την καθοδική κίνηση πέφτει λοιπόν τό ποσοστό του κέρδους μέ βάση τις προϋποθέσεις πού κάναμε, ὅτι ἡ κατηγορία γής III δέν μπορεί ν' ἀποφέρει πρόσοδο μέ την τιμή της IV, καί ὅτι καί ἡ III μπορεί νά καλλιεργήσει μόνο μέ τό παλιό ποσοστό κέρδους, γιατί ὁ μισθός ἐργασίας ἔπεσε προσωρινά κάτω ἀπό τό ἐπίπεδό του.

Κάτω ἀπό αὐτές τις προϋποθέσεις μπορεί νά ἰσχύει πάλι ὁ νόμος του Ρικάρντο. Ὅχι ὁμως ἀπαραίτητα, ἀκόμα καί μέ βάση την ἀντίλη-

ψη του Ρικάρντο. Αυτό είναι δυνατό μόνο κάτω από όρισμένες συγκυρίες. Στην πραγματικότητα διασταυρώνονται οι κινήσεις.

Όστερα απ' όλα αυτά τελειώσαμε στην ουσία με τη θεωρία της προσόδου. Για τον κ. Ροντμπέρτους, εξαιτίας της «αξίας του ύλικου» του, η γαιοπρόσοδος έγκειται στην αιώνεια φύση, τουλάχιστον της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Για μās η γαιοπρόσοδος έγκειται σε μιά ιστορική διαφορά στα όργανικά συστατικά του κεφαλαίου, πού έν-μέρει εξισώνεται, και πού μπορεί μάλιστα να εξαφανιστεί ολότελα με την ανάπτυξη της γεωργίας. Μένει βέβαια η διάκριση πού προκύπτει μόνο από τη διαφορά στη φυσική γονιμότητα της γής, ακόμα κι αν εξαλειφόταν η απόλυτη πρόσοδος. Όμως — παραβλέποντας έντελως την ένδεχόμενη εξίσωση των φυσικών διαφορών — αυτή η διαφορική πρόσοδος συνδέεται με τη ρύθμιση της αγοραίας τιμής, επομένως εξαφανίζεται μαζί με την τιμή και με την κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Θα έμενε μόνο τό γεγονός ότι η κοινωνική εργασία καλλιεργεί έδαφη διαφορετικής γονιμότητας όποτε, παρά την αριθμητική διαφορά στη χρησιμοποιούμενη εργασία, μπορεί η εργασία αυτή να γίνει παραγωγικότερη σ' όλα τά έδαφη. Σε καμιά περίπτωση όμως η μάζα της εργασίας, πού κοστίζει τό χειρότερο έδαφος, θα είχε σαν αποτέλεσμα, όπως γίνεται στο αστικό καθεστώς, να πληρώνεται με περισσότερη εργασία και τό προϊόν του καλύτερου έδαφους. Αντίθετα, η εργασία πού εξοικονομείται από την κατηγορία γής IV θα χρησιμοποιόταν για τη βελτίωση της III, και η εργασία πού εξοικονομείται από την III θα χρησιμοποιόταν για τη βελτίωση της II, τέλος η εργασία πού εξοικονομείται από τη II θα χρησιμοποιόταν για τη βελτίωση της I. Επομένως, όλο τό κεφάλαιο πού καταβροχθίζεται τώρα από τους γαιοκτήμονες θα χρησιμεύει τότε για την εξίσωση της καλλιεργητικής εργασίας και για τη μείωση της εργασίας πού χρησιμοποιείται γενικά στη γεωργία.

[492] {Ήν ό Α. Σμίθ, όπως είδαμε πιο πάνω*, αντιλαμβάνεται στην αρχή σωστά την αξία και τη σχέση κέρδους, μισθοῦ κλπ. σαν συστατικά μέρη αυτής της αξίας και αν όμως ακολουθεί αργότερα αντίθετη κατεύθυνση και προυποθέτει και θέλει να καθορίζει αυτοτελώς τις τιμές του μισθοῦ, του κέρδους και της γαιοπροσόδου, για να συνθέσει μετά απ' αυτά την τιμή του έμπορεύματος, τότε αυτό τό ξα-

* Βλ. τό πρώτο μέρος των «Θεωριών για την Ήπεραξία», σελ. 45-64 και 76-79 της έλληνικής μετάφρασης, έκδοση «Σύγχρονης Έποχής», Αθήνα, 1981.

φνικό πέρασμα στην αντίθετη άποψη έχει τό εξής νόημα: Πρώτα αντιλαμβάνεται τό ζήτημα σύμφωνα μέ τήν έσωτερική του συνάρτηση, μετά στην αντίστροφη μορφή, έτσι όπως εμφανίζεται στό συναγωνισμό. Αύτες οι δύο αντιλήψεις διασταυρώνονται στό Σμίθ μέ άφελή τρόπο, χωρίς αυτός νά διακρίνει τήν αντίφαση ανάμεσά τους. 'Ο Ρικάρντο, αντίθετα, κάνει συνειδητά άφαίρεση από τή μορφή του συναγωνισμού, από τήν έπίφαση του συναγωνισμού, για νά αντιληφθεί τούς νόμους σαν τέτιους. 'Από τή μιά μεριά, πρέπει νά κατηγορηθεί, ότι στην άφαίρεση δέν προχώρησε αρκετά μακριά, δέν προχώρησε πέρα για πέρα σ' αυτήν, επομένως, όταν λ.χ. εξετάζει τήν αξία του έμπορεύματος, επηρεάζεται από τήν αρχή κιόλας από κάθε λογής συγκεκριμένες σχέσεις. 'Από τήν άλλη μεριά, ότι αντιλαμβάνεται τή μορφή εμφάνισης άμεσα, άπευθείας σαν άπόδειξη ή έκφραση των γενικών νόμων, χωρίς καθόλου νά τήν αναπτύξει. Σχετικά μέ τήν πρώτη περίπτωση ή άφαίρεση πού κάνει είναι πολύ άτελής, σχετικά μέ τή δεύτερη περίπτωση πρόκειται για τυπική άφαίρεση, πού αυτή καθεαυτή είναι λαθεμένη.}

[10. Ποσοστό της προσόδου και ποσοστό του κέρδους.

*Σχέση ανάμεσα στην παραγωγικότητα
της αγροτικής οικονομίας και της βιομηχανίας
στις διάφορες βαθμίδες της ιστορικής εξέλιξης]*

"Ας γυρίσουμε τώρα σύντομα σ' αυτό πού απομένει νά εξετάσουμε από τόν Ροντμπέρτους.

«'Η αντίστοιχη αύξηση του μισθού εργασίας, του κέρδους του κεφαλαίου και της γαιοπροσόδου, πού προκύπτει από τήν αύξηση της αξίας του εθνικού προϊόντος, δέν μπορεί νά μεγαλώσει ούτε τό μισθό εργασίας ούτε τό κέρδος του κεφαλαίου του έθνους, μιά και ό μεγαλύτερος μισθός εργασίας μοιράζεται τώρα ανάμεσα σε περισσότερους εργάτες, τό δέ μεγαλύτερο κέρδος του κεφαλαίου αναλογεί σε ένα στην ίδια αναλογία αυξημένο κεφάλαιο. 'Αντίθετα, ή γαιοπροσόδος πρέπει βέβαια ν' ανέβει, επειδή αναλογεί πάντα στα κομμάτια γής, πού δέν μεταβλήθηκαν από άποψη μεγέθους. Έτσι μπορεί νά εξηγήσει ικανοποιητικά τή μεγάλη άνοδο της αξίας της γής, πού δέν είναι παρά ή κεφαλαιοποιημένη μέ βάση τό συνηθισμένο επιτόκιο γαιοπροσόδου, χωρίς νά χρειαστεί νά καταφύγει στην αυξανόμενη μή γονιμότητα της αγροτικής εργασίας, πού αντιφάσκει άμεσα μέ τήν ιδέα της ικανότητας βελτίωσης της ανθρώπινης κοινωνίας, καθώς και μέ όλα τά αγροτικά και στατιστικά στοιχεία» (σελ. 160, 161).

Πρώτα, θά κάνουμε τήν παρατήρηση ότι ό Ρικάρντο πουθενά δέν

προσπαθει νά ἐξηγήσει τή «μεγάλη ἀνοδο τῆς ἀξίας τῆς γῆς». Γιά τόν Ρικάρντο τό ζήτημα αὐτό δέν ἀποτελεῖ πρόβλημα. Λέει ἀκόμα, τό ἔχει ἐκφράσει ρητά (βλέπε παρακάτω κατά τήν ἐξέταση τῶν ἀπόψεων τοῦ Ρικάρντο) ὅτι μέ ἀμετάβλητη τήν ἀξία τοῦ σιταριοῦ ἢ τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος — μέ δοσμένο τό ποσοστό τῆς προσόδου — μπορεί ἡ πρόσοδος ν' αὐξηθεῖ*. Καί αὐτή ἡ αὐξηση δέν ἀποτελεῖ πρόβλημα γι' αὐτόν. Ἡ αὐξηση τῆς συνολικῆς προσόδου, ὅταν τό ποσοστό τῆς προσόδου μένει ἀμετάβλητο, δέν ἀποτελεῖ ἐπίσης πρόβλημα γι' αὐτόν. Τό πρόβλημα γι' αὐτόν εἶναι ἡ αὐξηση τοῦ ποσοστοῦ τῆς προσόδου, δηλαδή τῆς προσόδου σέ σχέση μέ τό προκαταβλημένο ἀγροτικό κεφάλαιο. Αὐτός εἶναι ἐπίσης ὁ λόγος, πού γι' αὐτόν τό πρόβλημα δέν εἶναι ἡ αὐξηση τῆς ἀξίας τῆς συνολικῆς μάζας τοῦ ἀγροτικοῦ προϊόντος, ἀλλά τῆς ἀξίας λ.χ. ἑνός κρτ. σιταριοῦ, τῆς ἴδιας ποσότητας ἀγροτικοῦ προϊόντος, κατά τήν ὁποία αὐξάνει τό περίσσευμα τῆς ἀξίας του πάνω ἀπό τή μέση τιμή, ἐπομένως καί τό περίσσευμα τῆς προσόδου πάνω ἀπό τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ὁ κ. Ροντμπέρτους παραμερίζει ἐδῶ τό ρικαρντιανό πρόβλημα (χωρίς νά γίνεται λόγος γιά τή λαθεμένη του «ἀξία τῆς πρώτης ὕλης»).

Μπορεῖ βέβαια ν' ἀνέβει καί τό ποσοστό τῆς προσόδου σέ σχέση μέ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, δηλαδή ἡ σχετική ἀξία τοῦ ἀγροτικοῦ προϊόντος σέ σχέση μέ τό βιομηχανικό προϊόν, παρ' ὅλο πού ἡ γεωργία γίνεται διαρκῶς γονιμότερη. Αὐτό μάλιστα μπορεί νά γίνει γιά δύο λόγους:

Πρῶτο, ἄς πάρουμε τό πιό πάνω παράδειγμα, στό ὁποῖο περνᾶμε ἀπό τήν κατηγορία γῆς I στίς κατηγορίες II, III, IV, δηλαδή σέ διαρκῶς γονιμότερη γῆ (χωρίς ὡστόσο τό πέρασμα αὐτό νά εἶναι ἀρκετά μεγάλο, ὥστε νά ἀποκλείσει ἀπό τήν καλλιέργεια τή γῆ τῆς κατηγορίας I, ἢ νά μειώσει τόσο τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀξία καί στή μέση τιμή, ὥστε οἱ κατηγορίες γῆς IV, III καί II νά πληρώνουν σχετικά μικρότερες πρόσοδες, ἡ δέ κατηγορία I νά μὴν πληρώνει καθόλου πρόσοδο). Ἄν ἡ πρόσοδος στήν κατηγορία I εἶναι 10, στήν II 20, στήν III 30 καί στήν IV 40, καί ἂν καί στά 4 εἶδη γῆς ἔχουν ἐπενδυθεῖ ἀπό 100 λ. στό καθένα, τότε ἡ πρόσοδος στήν κατηγορία I εἶναι $\frac{1}{10}$ ἢ 10% σέ σχέση μέ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, στήν II $\frac{2}{10}$ ἢ 20%, στήν III $\frac{3}{10}$ ἢ 30% καί στήν IV $\frac{4}{10}$ ἢ 40%, συνολικά 100 λ. γιά ἕνα προκαταβλημένο συνολικό κεφάλαιο 400 λ., πράγμα πού δίνει ἕνα μέσο ποσοστό

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 367-368.

προσόδου $100/4 = 25\%$. Ἄν πάρουμε ὄλο τό τοποθετημένο στή γεωργία κεφάλαιο, ἡ πρόσοδος εἶναι τώρα 25% . Ἄν ἐξακολουθοῦσε νά καλλιεργεῖται μόνο γῆ τῆς κατηγορίας I (τῆς λιγότερο γόνιμης γῆς), τότε ἡ πρόσοδος θά ἦταν 40 λ. γιά τίς 400 λ., δηλαδή θά ἦταν, ὅπως καί προηγούμενα 10% καί δέν θά αὐξανόταν κατά 15% . Στήν πρώτη ὅμως περίπτωση (ἂν μέ ἐπένδυση 100 λ. στήν κατηγορία γῆς I παράγονταν 330 μπουσσελ) θά εἶχαν παραχθεῖ μόνο 1.320 μπουσσελ, ἡ τιμή τῶν ὁποίων θά ἦταν 6 σλ. καί 8 πεν. γιά τό ἓνα μπουσσελ. Στή δεύτερη περίπτωση θά ἔχουν παραχθεῖ 1.518 μπουσσελ μέ τήν ἴδια τιμή. Καί στίς δύο περιπτώσεις ἔχει προκαταβληθεῖ τό ἴδιο κεφάλαιο.

Ἡ ἀνοδος ὅμως τοῦ ὕψους τῆς προσόδου εἶναι ἐδῶ μόνο φαινομενική⁽²¹⁾. Πράγματι, ἂν ὑπολογίσουμε τή δαπάνη τοῦ κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό προϊόν, τότε στήν κατηγορία γῆς I ἀπαιτοῦνται 100 λ. γιά νά παραχθοῦν 330 μπουσσελ, καί 400 λ. γιά νά παραχθοῦν 1.320 μπουσσελ. Τώρα ὅμως ἀπαιτοῦνται μόνο $100 + 90 + 80 + 70$ λ., δηλαδή συνολικά 340 λ. γιά νά παραχθοῦν 1.320 μπουσσελ. Οἱ 90 λ. παράγουν στήν κατηγορία γῆς II ὅσα οἱ 100 λ. στήν I, οἱ 80 λ. στήν κατηγορία III παράγουν ὅσα οἱ 90 λ. στήν II καί οἱ 70 λ. στήν κατηγορία IV παράγουν ὅσα οἱ 80 λ. στήν κατηγορία III. Συγκρινόμενο μέ τήν κατηγορία I, τό ποσοστό τῆς γαιοπροσόδου ἔχει ἀνέβει στίς κατηγορίες γῆς II, III καί IV.

Ἄν πάρουμε ὀλόκληρη τήν κοινωνία, θά δαπανόταν ἓνα κεφάλαιο 340 λ., ἀντί 400 λ. γιά νά παραχθεῖ τό ἴδιο προϊόν, δηλαδή 85% τοῦ [προηγούμενου] κεφαλαίου.

[493] Μόνο πού τά 1.320 μπουσσελ θά ἦταν κατανεμημένα διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι στήν πρώτη περίπτωση. Ὁ παχτωτής ὀφείλει τώρα γιά τίς 90 λ. [προκαταβλημένο κεφάλαιο]* νά πληρώσει τόση [πρόσοδο] ὅση πλήρως προηγούμενα γιά τίς 100 λ., γιά τίς 80 λ. τόση ὅση πλήρως προηγούμενα γιά τίς 90, καί γιά τίς 70 λ. τόση ὅση πλήρως προηγούμενα γιά τίς 80. Ὅμως, οἱ δαπάνες κεφαλαίου 90, 80 καί 70 λ. τοῦ δίνουν ἀκριβῶς τόσο προϊόν, ὅσο τοῦ ἔδιναν προηγούμενα οἱ 100 λ. Πληρώνει περισσότερο, ὄχι γιατί ὑποχρεώνεται νά χρησιμοποιήσει μεγαλύτερο κεφάλαιο, γιά νά παραδόσει τό ἴδιο προϊόν, ἀλλά γιατί δαπανᾷ λιγότερο κεφάλαιο, ὄχι γιατί τό κεφάλαιό του ἔγινε λιγότερο παραγωγικό, ἀλλά γιατί ἔγινε περισσότερο παραγωγικό, ἐνῶ ἐξακο-

* Οἱ λέξεις πού εἶναι κλεισμένες σέ ἀγκύλες ὑπάρχουν μόνο στή ρωσική ἐκδόση. — Ὑπενθυμίζουμε ὅτι μέ τή λέξη παχτωτής ἐννοεῖται ὁ ἐνοικιαστής γῆς, ὁ φάρμερ, ὁ ἐπιχειρηματίας, δηλαδή ὁ καπιταλιστής ἀγρότης. — Σημ. μετ.

λουθεί νά πουλάει στήν τιμή τῆς κατηγορίας I, πουλάει δηλ. σάν νά χρειαζόταν τό ἴδιο μέ προηγούμενα κεφάλαιο, γιά νά παραγάγει τήν ἴδια ποσότητα προϊόντος.

[Δεύτερο.] Ἐκτός ἀπ' αὐτή τήν αὐξηση τοῦ ποσοστοῦ τῆς προσόδου, πού συμπίπτει μέ τήν ἀνιση αὐξηση τοῦ πρόσθετου κέρδους σέ ξεχωριστούς κλάδους τῆς βιομηχανίας, παρ' ὅλο πού στή βιομηχανία ἡ αὐξηση αὐτή δέν παγιώνεται — εἶναι δυνατή καί μιὰ δεύτερη μόνο περίπτωση, στήν ὁποία τό ποσοστό τῆς προσόδου μπορεῖ ν' ἀνέβει, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος μένει ἴδια μέ προηγούμενα, καί ἐπομένως ἡ ἐργασία δέν ἔγινε λιγότερο παραγωγική. Αὐτό γίνεται εἴτε, ὅταν ἡ παραγωγικότητα στή γεωργία παραμένει ἴδια μέ προηγούμενα, ἐνῶ στή βιομηχανία ἀνεβαίνει ἡ παραγωγικότητα καί αὐτή ἡ ἀνοδος τῆς παραγωγικότητας ἐκφράζεται μέ τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Ὅταν δηλαδή μικραίνει ἡ σχέση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρὸς τό σταθερό. Εἴτε, ὅταν ἡ παραγωγικότητα ἀνεβαίνει καί στή γεωργία, ὄχι ὅμως στήν ἴδια ἀναλογία ὅπως στή βιομηχανία, ἀλλά σέ μικρότερη ἀναλογία. Ἄν ἡ παραγωγικότητα στή γεωργία ἀνέβει ἀπό 1 σέ 2 καί στή βιομηχανία ἀπό 1 σέ 4, τότε σχετικά εἶναι τό ἴδιο σάν νά εἶχε μείνει ἴδια στή γεωργία, ἐνῶ εἶχε διπλασιαστεῖ στή βιομηχανία. Στήν περίπτωση αὐτή τό μεταβλητό κεφάλαιο σέ σχέση μέ τό σταθερό κεφάλαιο θά μειωνόταν στή βιομηχανία δύο φορές γρηγορότερα ἀπ' ὅ,τι στή γεωργία.

Καί στίς δύο περιπτώσεις θά ἔπεφτε τό ποσοστό τοῦ κέρδους στή βιομηχανία καί, ἐπειδή θά ἔπεφτε, θά ἀνέβαινε τό ποσοστό τῆς γαιοπροσόδου. Στίς ἄλλες περιπτώσεις τό ποσοστό τοῦ κέρδους δέν πέφτει ἀπόλυτα (ἀπεναντίας μένει σταθερό), πέφτει ὅμως σέ σχέση μέ τή γαιοπρόσοδο, ὄχι γιατί πέφτει ἡ ἴδια, ἀλλά γιατί ἡ γαιοπρόσοδος ἀνεβαίνει, ἀνεβαίνει τό ποσοστό τῆς γαιοπροσόδου σέ σχέση μέ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο.

Ὁ Ρικάρντο δέν διαχωρίζει αὐτές τίς περιπτώσεις. Ἄν ἐξαιρέσουμε αὐτές τίς περιπτώσεις, τό ποσοστό τῆς γαιοπροσόδου μπορεῖ ν' ἀνέβει μόνο — (ἂν δηλαδή ἀλλάζει ἡ γενική σχέση σταθεροῦ κεφαλαίου καί μεταβλητοῦ κεφαλαίου ἐξαιτίας τῆς αὐξημένης παραγωγικότητας τῆς βιομηχανίας καί ὅταν γιά τό λόγο αὐτό αὐξάνει τό περίσσευμα τῆς ἀξίας τῆς γεωργίας πάνω ἀπό τή μέση τιμή τῆς ἡ, ὅταν τό ποσοστό τοῦ κέρδους, παρ' ὅλο πού εἶναι σταθερό, πέφτει σχετικά ἐξαιτίας τῶν διαφορικῶν προσόδων τοῦ κεφαλαίου, πού τοποθετεῖται σέ πιό εὐφορη γῆ) — ὅταν τό ποσοστό τοῦ κέρδους πέφτει, χωρίς νά γίνεται παραγωγικότερη ἡ βιομηχανία. Αὐτό ὅμως εἶναι δυνατό, μόνο ὅταν ἀνεβαίνει

— σέ ἀξία — ὁ μισθός ἐργασίας ἢ τό ἀκατέργαστο προϊόν, λόγω τῆς μεγάλης μὴ παραγωγικότητας τῆς γεωργίας. Στὴν περίπτωση αὐτῆ ἡ πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους καὶ ἡ ἄνοδος τοῦ ὕψους τῆς προσόδου εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ἴδιας αἰτίας — τῆς μειωνόμενης παραγωγικότητας τῆς γεωργίας, τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιεῖται στὴ γεωργία. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀντίληψη τοῦ Ρικάρντο. Αὐτό πρέπει στὴν περίπτωση αὐτῆ καὶ μέ ἀμετάβλητη τὴν ἀξία τοῦ χρήματος νά φανεῖ στὴν ἄνοδο τῶν τιμῶν τῶν πρώτων ὑλῶν. Ἄν ἡ ἄνοδος εἶναι σχετικὴ, ὅπως τὴ θεωρήσαμε πιό πάνω, τότε καμιὰ ἀλλαγὴ στὴν τιμὴ τοῦ χρήματος δέν μπορεῖ ν' ἀνεβάσει ἀπόλυτα τίς χρηματικὲς τιμές τῶν γεωργικῶν προϊόντων σέ σχέση μέ τὰ βιομηχανικά προϊόντα. Ἄν ἔπεφτε κατὰ 50% ἡ ἀξία τοῦ χρήματος, τότε τό 1 κρτ. σιτάρι πού εἶχε ἀξία 3 λ. θά ἔχει τώρα ἀξία 6 λ., ὅμως μιὰ λβρ. νῆμα πού εἶχε ἀξία 1 σλ., θά εἶχε τώρα ἀξία 2 σλ. Ἐπομένως, μέ τὴν ἀλλαγὴ στὴν ἀξία τοῦ χρήματος δέν μπορεῖ ποτέ ν' ἀξέξηγηθεῖ ἡ ἀπόλυτη αὐξηση τῶν χρηματικῶν τιμῶν τῶν γεωργικῶν προϊόντων σέ σχέση μέ τὰ βιομηχανικά προϊόντα.

Συνολικὰ πρέπει νά παραδεχθοῦμε ὅτι στὸν πιό πρωτόγονο προκαπιταλιστικὸ τρόπο παραγωγῆς ἡ γεωργία εἶναι παραγωγικότερη ἀπὸ τὴ βιομηχανία, γιατί ἐδῶ συνεργάζεται ἡ φύση σάν μηχανὴ καὶ σάν ὀργανισμός, ἐνῶ οἱ φυσικὲς δυνάμεις στὴ βιομηχανία ἀντικατασταίνονται ἀκόμα σχεδόν ὀλοκληρωτικὰ μέ τὴ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου (ὅπως γίνεται στὴ χειρωνακτικὴ βιομηχανία κλπ.). Στὴν περίοδο τῆς θυελλώδους ἀνάπτυξης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ἀναπτύσσεται γρήγορα ἡ παραγωγικότητα τῆς βιομηχανίας σέ σχέση μέ τὴ γεωργία, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἀνάπτυξή της προϋποθέτει ὅτι στὴ γεωργία ἔχει συντελεστεῖ σημαντικὴ ἀλλαγὴ στὴ σχέση ἀνάμεσα στό σταθερὸ καὶ στό μεταβλητὸ κεφάλαιο, δηλαδή μιὰ μεγάλη μάζα ἀνθρώπων ἔχει ἐκτοπιστεῖ ἀπὸ τὴ γεωργία. Ἀργότερα ἡ παραγωγικότητα προοδεύει καὶ στίς δύο, ἂν καὶ μέ διαφορετικὴ ταχύτητα. Ὅμως σ' ἓνα ὀρισμένο σημεῖο ἀνάπτυξης τῆς βιομηχανίας πρέπει ἡ δυσαναλογία αὐτῆ ν' ἀρχίσει νά ἐλαττώνεται, δηλαδή ἡ παραγωγικότητα τῆς γεωργίας πρέπει νά αὐξάνει γρηγορότερα ἀπὸ ἐκείνη τῆς βιομηχανίας. Ἐδῶ συγκαταλέγονται: 1) ἡ ἀντικατάσταση τοῦ ὀκνηροῦ παχτωτῆ μέ ἓναν ἐπιχειρηματία, μέ τὸν κεφαλαιοκράτη-παχτωτῆ, ἡ μετατροπὴ τῶν γεωργῶν σέ καθαρὸς μισθωτοὺς ἐργάτες, ἡ γεωργία σέ μεγάλη κλίμακα, δηλαδή μέ συγκεντρωμένα κεφάλαια. 2) ἰδίως ὅμως: ἡ καθεαυτὸ ἐπιστημονικὴ βάση τῆς μεγάλης βιομηχανίας, ἡ μηχανικὴ, πού τὸν 18ο αἰῶνα εἶχε κατὰ κάποιον τρόπο ὀλοκληρωθεῖ. Μόνο στὸν 19ο αἰῶνα, ἰδιαίτερα στίς μετέπειτα δεκαετίες, ἀναπτύσσονται οἱ ἐπιστῆμες πού

ἀποτελοῦν ἄμεσα σέ μεγαλύτερο ἀπό τή βιομηχανία βαθμό ειδικές βάσεις γιά τή γεωργία [494] — ἡ χημεία, ἡ γεωλογία καί ἡ φυσιολογία.

Εἶναι παραλογισμός νά μιλάμε γιά τή μεγαλύτερη ἢ μικρότερη παραγωγικότητα δύο διαφορετικῶν κλάδων τῆς βιομηχανίας πάνω στή βάση ἀπλῆς σύγκρισης τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων τους. Ἄν τό 1800 ἡ μιά λβρ. βαμβάκι κόστιζε 2 σλ. καί ἡ μιά λβρ. νῆμα 4 σλ. καί ἄν τό 1830 ἡ ἀξία τοῦ βαμβακιοῦ ἦταν 2 σλ. ἢ ἄς πούμε 18 πεν. καί τοῦ νήματος 3 σλ. ἢ 1 σλ. καί 8 πεν., τότε θά μπορούσαμε νά συγκρίνουμε τή σχέση, μέ τήν ὁποία ἔχει ἀύξηθεῖ ἡ παραγωγικότητα στοὺς δύο κλάδους. Ἀλλά μόνο γιατί ἡ τιμή τοῦ 1800 πάρθηκε σάν σημεῖο ἀφετηρίας. Ἀντίθετα, ἐπειδή ἡ μιά λβρ. βαμβάκι = 2 σλ. καί ἡ λβρ. τοῦ νήματος = 3 σλ., δηλαδή ἡ ἐργασία πού παράγει τό βαμβάκι ἔχει τό ἴδιο μέγεθος μέ τήν [νεοπροσθεμένη ἐργασία] τοῦ νηματοῦργου, θά ἦταν κουταμάρα, ἄν λέγαμε ὅτι ἡ μιά ἐργασία εἶναι δύο φορές πιο παραγωγική ἀπό τήν ἄλλη, θά ἦταν τόσο κουτό σάν νά λέγαμε ὅτι, ἐπειδή ἡ ὕφανση τοῦ λινοῦ ὑφάσματος κοστίζει λιγότερο ἀπ' ὅ,τι ὁ πίνακας τοῦ ζωγράφου πάνω στό λινό, γι' αὐτό ἡ ἐργασία τοῦ δεύτερου εἶναι λιγότερο παραγωγική ἀπό τήν ἐργασία τοῦ ὕφαντῆ.

Τό σωστό ἐδῶ εἶναι μόνο τό παρακάτω (ἄν καί στήν ἔννοια αὐτή ἐμπεριέχεται τό καπιταλιστικό νόημα τῆς παραγωγικῆς ἐργασίας, τό νόημα τῆς δουλιᾶς πού παράγει ὑπεραξία, πού παίρνει ταυτόχρονα ὑπόψη τίς σχετικές μάζες τοῦ προϊόντος):

Ἄν γιά ν' ἀπασχοληθοῦν 100 ἐργάτες = 100 λ. στήν βαμβακοβιομηχανία ἀπαιτοῦνται σύμφωνα μέ τοὺς ὅρους παραγωγῆς, νά δαπανηθοῦν κατά μέσον ὄρο 500 λ. γιά πρώτη ὕλη, μηχανές κλπ. {μέ δοσμένες τίς ἀξίες τῶν τελευταίων}, ἐνῶ, ἀπό τήν ἄλλη, γιά νά ἀπασχοληθοῦν 100 ἐργάτες, = 100 λ., στή σιτοκαλλιέργεια, θά ἀπαιτοῦνταν 150 λ. γιά πρώτη ὕλη καί μηχανές, τότε στήν πρώτη περίπτωση τό μεταβλητό κεφάλαιο θ' ἀποτελοῦσε τό $\frac{1}{6}$ τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου τῶν 600 λ. καί τό $\frac{1}{5}$ τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Στή δεύτερη περίπτωση τό μεταβλητό κεφάλαιο θ' ἀποτελοῦσε τά $\frac{2}{5}$ τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου τῶν 250 λ. καί τά $\frac{2}{3}$ τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Ἐπομένως οἱ κάθε 100 λ., πού θά τοποθετοῦνται στήν πρώτη περίπτωση, μπορεῖ νά περιέχουν μόνο $16\frac{2}{3}$ λ. μεταβλητό κεφάλαιο καί $83\frac{1}{3}$ λ. σταθερό κεφάλαιο. Ἐνῶ στή δεύτερη περίπτωση θά περιέχουν 40 λ. μεταβλητό κεφάλαιο καί 60 σταθερό. Στήν πρώτη περίπτωση τό μεταβλητό κεφάλαιο ἀποτελεῖ τό $\frac{1}{6}$ ἢ τό $16\frac{2}{3}\%$ τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου, καί στή δεύτερη περίπτωση τό 40%. Εἶναι φανερό πόσο ἄθλιες εἶναι οἱ ἐργα-

σίες πού γράφονται τώρα για τήν ιστορία τών τιμών. Καί δέν μποροῦν παρά νά εἶναι ἄθλιες μόνο ὡς τότε, πού ἡ θεωρία θά δείξει σ' αὐτές τί πρέπει νά ἐξετάζου. Ἄν θά ἦταν δοσμένο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, λ.χ. 20%, τότε στήν πρώτη περίπτωση ἡ ὑπεραξία θά ἦταν $= 3\frac{1}{3}$ λ. (τό κέρδος θά ἦταν δηλαδή $3\frac{1}{3}\%$). Ἀντίθετα, στή δεύτερη περίπτωση θά ἦταν 8 λ. (καί τό κέρδος 8%). Στήν πρώτη περίπτωση ἡ ἐργασία δέν θά ἦταν τόσο παραγωγική ὅσο στή δεύτερη περίπτωση, γιατί θά ἦταν παραγωγικότερη (δηλ. ὄχι τόσο παραγωγική σέ ὑπεραξία, ἐπειδή θά ἦταν παραγωγικότερη σέ προϊόντα). Ἄς σημειωθεῖ, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, καθαρά ὅτι λ.χ. στήν βαμβακοβιομηχανία ἡ σχέση 1: $\frac{1}{6}$ [ἀνάμεσα στό συνολικό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο] εἶναι δυνατή μόνο στήν περίπτωση, ὅπου τό δαπανημένο σταθερό κεφάλαιο (αὐτό ἐξαρτιέται ἀπό τίς μηχανές κλπ.) θά φθάσει τίς 10.000 λ. καί ἐπομένως ὁ μισθός ἐργασίας τίς 2.000 λ., ἄν δηλαδή τό συνολικό κεφάλαιο φθάσει τίς 12.000 λ. Ἄν θά δαπανοῦνταν μόνο 6.000 λ., ὁπότε ὁ μισθός ἐργασίας $= 1.000$ λ., τότε οἱ μηχανές θά ἦταν λιγότερο παραγωγικές κλπ. Μέ 100 λ. δέν θά μπορούσε καθόλου νά μπεῖ ἡ δουλιά μπρός. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, εἶναι δυνατό, ὅταν δαπανηθοῦν 23.000 λ., νά σημειωθεῖ τέτια αὐξηση στήν παραγωγικότητα τών μηχανῶν, νά γίνου καί ἄλλες οἰκονομίες κλπ., πού ἴσως νά μή χρειάζονταν ὅλες οἱ 19.166 $\frac{2}{3}$ λ. γιά τό σταθερό κεφάλαιο, ἀλλά νά χρειάζεται περισσότερο πρώτη ὕλη καί ἡ ἴδια μάζα ἐργασίας θά χρειαζόταν λιγότερες μηχανές κλπ. (σέ ἀξία), στίς ὁποῖες θά γινόταν οἰκονομία 1.000 λ. Στήν περίπτωση αὐτή μεγαλώνει λοιπόν πάλι ἡ σχέση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πρὸς τό σταθερό κεφάλαιο; ἀλλά μόνο ἐπειδή ἔχει αὐξηθεῖ ἀπόλυτα τό κεφάλαιο. Αὐτό ἀποτελεῖ ἐμπόδιο στήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Δυό κεφάλαια τών 12.000 θά παράγουν τήν ἴδια ποσότητα ἐμπορευμάτων, ὅση τό ἓνα κεφάλαιο τών 23.000 λ., πρῶτο, ὅμως, τά ἐμπορεύματα θά ἦταν πιο ἀκριβά, ἐπειδή θά κόστιζαν 1.000 λ. μεγαλύτερη δαπάνη, καί, δεύτερο τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἦταν μικρότερο, ἐπειδή στό κεφάλαιο τών 23.000 λ., τό μεταβλητό κεφάλαιο, εἶναι $>$ ἀπό τό $\frac{1}{6}$ τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου, δηλαδή μεγαλύτερο ἀπ' ὅ,τι στό ἄθροισμα τών δυό κεφαλαίων τών 12.000 λ. [494].

[494] (Αὐτό θά συνέβαινε ἄν, ἀπό τή μιά μεριά, μέ τήν πρόοδο τῆς βιομηχανίας, οἱ μηχανές γίνου πιο παραγωγικές καί πιο φτηνές, ἄν δηλαδή μικραίνει αὐτό τό μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου τῆς γεωργίας, ἄν οἱ μηχανές χρησιμοποιοῦνται μόνο στήν ἴδια ὡς τώρα ποσότητα, αὐτή ὅμως ἡ ποσότητα τών μηχανῶν αὐξάνει γρηγορότερα ἀπ' τό φθίναίμα τους, ἐπειδή τό στοιχείο αὐτό εἶναι ἀκόμα ἀδύνατα ἀνα-

πτυγμένο στή γεωργία, ἐνῶ, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, μαζί μέ τήν μεγαλύτερη παραγωγικότητα τῆς γεωργίας πέφτει ἡ τιμή τῆς πρώτης ὕλης — βλέπε λ.χ. τό βαμβάκι* — ἔτσι ὥστε νά μὴν αὐξάνει στήν ἴδια ἀναλογία ἡ πρώτη ὕλη καί σάν συστατικό τοῦ προτσές ἀξιοποίησης, ὅπως αὐξάνει σάν συστατικό τοῦ προτσές ἐργασίας)^[22].

Ἦδη ὁ Πέττυ μᾶς λέει, ὅτι οἱ γαιοκτήμονες τῆς ἐποχῆς του φοβοῦνταν τή βελτίωση τῆς γεωργίας, ἐπειδὴ πέφτει ἔτσι ἡ τιμή τῶν γεωργικῶν προϊόντων καί ἡ γαιοπρόσδος (ὅσον ἀφορᾶ τό ὕψος της). Τό ἴδιο ἡ αὐξηση τῆς ἐπιφάνειας τῆς καλλιεργούμενης γῆς καί ἡ καλλιέργεια μὴ χρησιμοποιούμενης ὡς τώρα γῆς = αὐξηση τῆς γῆς. (Στήν Ὀλλανδία αὐτή ἡ αὐξηση τῆς ἐπιφάνειας τῆς γῆς πρέπει νά παρθεῖ ἀκόμα πιό ἄμεσα). Λέει:

«Οἱ λόρδοι γαιοκτήμονες γκρινιάζουν ἐνάντια στήν ἀποξήρανση ἐλῶν, στό ξερρίζωμα δασῶν καί στήν μετατροπή τους σέ καλλιεργούμενη γῆ, στήν περίφραξη κοινοτικῆς γῆς, στήν καλλιέργεια ὄνοβρυχίδας καί τριφυλλιοῦ, ἐπειδὴ ἀποτελοῦσαν μέσα γιά τή συμπίεση τῶν τιμῶν τῶν τροφίμων». (« Political Arithmetick », London 1699, σελ. 230).

(« Ἡ πρόσδος ὅλης τῆς Ἀγγλίας, τῆς Οὐαλλίας καί τῶν πεδιάδων τῆς Σκωτίας φτάνει περίπου τά 9 ἑκατομμύρια λίρες τό χρόνο») (στό ἴδιο, σελ. 231) [494].

[494] Ὁ Πέττυ καταπολεμᾶ αὐτή τήν ἄποψη καί ὁ Ντ' Ἀβενάντ περιγράφει [495] παραπέρα πῶς μπορεῖ νά ἐλαττωθεῖ τό ὕψος τῆς προσόδου καί πῶς μπορεῖ ν' αὐξηθεῖ ἡ μάζα τῆς προσόδου ἢ τό συνολικό ποσό τῆς προσόδου. Λέει:

«Οἱ πρόσδοδες μπορεῖ νά πέφτουν σέ μερικά μέρη καί σέ μερικές κομητείες καί ὅμως ἡ γῆ τοῦ ἔθνους» (ἐννοεῖ τήν ἀξία τῆς γῆς) «νά βελτιώνεται συνεχῶς, λ.χ. ὅταν ξεχερσώνονται πάρκα καί δάση καί ὅταν γίνονται ἀντικείμενο σφετερισμοῦ καί περιφράσσονται κοινοτικές γαῖες, ὅταν ἀποστραγγίζονται ἔλη καί ὅταν πολλά μέρη» (τῆς χώρας) «βελτιώνονται μέ τή βιομηχανία καί τήν καλλιέργεια, ἔτσι θά πρέπει βέβαια νά ὑποτιμιέται ἡ γῆ ἐκεῖνη, πού ἔχει προηγούμενα βελτιωθεῖ ὀλοκληρωτικά καί δέν εἶναι κατάλληλη γιά κανενός εἶδους παραπέρα βελτίωση. Ἐτσι πέφτει τό εἰσόδημα τῶν ιδιωτῶν ἀπό πρόσδοδες, ταυτόχρονα ὅμως μέ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τίς βελτιώσεις αὐξάνει ἡ γενική

* Τότε πού ὁ Μάρξ ἔγραφε τό κείμενο αὐτό εἶχαν πέσει σημαντικά οἱ τιμές σοῦ βαμβάκιου. — Σημ. μετ.

πρόσοδος τοῦ βασιλείου.» (σελ. 26, 27) «Ἀπό τό 1666 ὡς τό 1688 μειώθηκαν οἱ ἰδιωτικές πρόσδοες, ὅμως στό χρονικό αὐτό διάστημα ἡ αὔξηση τῆς συνολικῆς πρόσδοου τοῦ βασιλείου ἦταν σχετικά μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι στά χρόνια πού πρόηγήθηκαν, ἐπειδή οἱ βελτιώσεις τῆς γῆς ἦταν μεγαλύτερες καί γενικότερες, ἀνάμεσα στίς δύο αὐτές χρονολογίες ἀπό κάθε ἄλλη προηγούμενη περίοδο.» (σελ. 28, D' Avenant: «Discourses on the Publick Revenues etc., Part II», London 1698).

Ἐδῶ βλέπουμε ἐπίσης ὅτι ὁ Ἄγγλος μέ τόν ὄρο ὕψος τῆς πρόσδοου ἐννοεῖ πάντα τήν πρόσδοο σέ σχέση μέ τό κεφάλαιο, ποτέ ὅμως σέ σχέση μέ τή συνολική γῆ τοῦ βασιλείου (ἢ μέ τό πλέθρο γενικά, ὅπως κάνει ὁ Ροντμπέρτους).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

**Παρατηρήσεις σχετικά με την ιστορία
της ανακάλυψης του λεγόμενου νόμου του Ρικάρντο
[Συμπληρωματικές παρατηρήσεις σχετικά
μέ τον] Ροντμπέρτους (παρέκβαση)**

[1. Ανακάλυψη της διαφορικής προσόδου
από τον Άντερσον.

*Διαστρέβλωση τῶν απόψεων τοῦ Άντερσον
πρός τό συμφέρον τῶν γαιοκτημόνων
ἀπό τόν ἀντιγραφέα του, τόν Μάλθους]*

Ὁ Άντερσον ἦταν ἕνας πρακτικός παχτωτής. Τό πρῶτο του σύγγραμμα, ὅπου ἐξετάζεται σιά πεταχτά ἡ φύση τῆς προσόδου, ἐκδόθηκε τό 1777^[23], σέ μιά ἐποχή, στήν ὁποία ὁ Σέρ Τζαίημς Στιούαρτ ἦταν ἀκόμα γιά ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ κοινοῦ ὁ κυριαρχῶν οἰκονομολόγος, ὁ ὁποῖος ὅμως ἔστρεψε ταυτόχρονα τή γενική προσοχή στόν «Πλοῦτο τῶν Ἐθνῶν» πού εἶχε ἐκδοθεῖ ἕνα χρόνο προηγούμενα. Ἀντίθετα, δέν μποροῦσε νά προσεχτεῖ ἡ ἐργασία τοῦ σκωτσέζου παχτωτῆ πού γράφτηκε ἀπ' ἀφορμή ἕνα ἄμεσα διαφιλονικούμενο πρακτικό ζήτημα, ἡ ὁποία δέν πραγματεύεται «ex professo»* τό ζήτημα τῆς προσόδου, ἀλλά ἐξηγεῖ ἀνάμεσα σ' ἄλλα τή φύση τῆς. Ὁ Άντερσον ἐξέταζε σ' αὐτό τό σύγγραμμα τήν πρόσοδο συμπτωματικά μόνο, ὄχι ex professo. Τό ἴδιο παροδικά ἀναφέρει πάλι τή θεωρία του αὐτή σέ μιά ἢ δύο περιπτώσεις στή συλλογή τῶν μελετῶν του, πού ἔχει ἐκδόσει ὁ ἴδιος σέ τρεῖς τόμους μέ τόν τίτλο: «Essays. Relating to Agriculture and rural Affairs», Edinburgh, 1775-1776. Τό ἴδιο στό «Recreations in Agriculture. Natural History, Arts etc.», London, πού ἐκδιδόταν ἀπό τό 1799 ὡς τό

* εἰδικά.

1802 (βλ. καί στό Βρεταννικό Μουσείο^[24]) μέ ἐργασίες μόνο πού ἀφοροῦν ἄμεσα τούς παχτωτές καί τούς γεωργούς. Ἄν ὁ Ἄντερσον ὑποψιαζόταν τή σπουδαιότητα τοῦ εὐρήματός του καί ἂν τό παρουσίαζε ἰδιαίτερα στό κοινό σάν «Inquiry into the Nature of rent» («Ἐρευνα σχετικά μέ τή φύση τῆς προσόδου»), ἤ ἂν εἶχε στόν ἐλάχιστο βαθμό τό ταλέντο νά ἐμπορευέται τίς ιδέες του, πράγμα πού τό ἔκανε μέ τόση ἐπιτυχία μέ ξένες ιδέες ὁ πατριώτης του McCulloch, τότε τά πράγματα θά ἦταν διαφορετικά. Οἱ ἀναπαραγωγές τῆς θεωρίας του ἐκδόθηκαν τό 1815 ἄμεσα σάν αὐτοτελεῖς θεωρητικές ἔρευνες σχετικά μέ τή φύση τῆς προσόδου, ὅπως φαίνεται κιόλας ἀπό τούς τίτλους τῶν συγγραμμάτων τοῦ Οὔεστ καί τοῦ Μάλθους:

Malthus: «Inquiry into the Nature and Progress of Rent». West: Essay on the Application of Capital to Land».

Ὁ Μάλθους χρησιμοποίησε ἀκόμα τή θεωρία τῆς προσόδου τοῦ Ἄντερσον, γιά νά δώσει γιά πρώτη φορά στόν πληθυσμιακό του νόμο μιά ταυτόχρονα ἐθνικοοικονομική καί πραγματική (φυσικοϊστορική) βάση, ἐνῶ ἡ δανεισμένη ἀπό παλαιότερους συγγραφείς βλακεία τῆς ἀριθμητικῆς καί γεωμετρικῆς προόδου ἦταν μιά καθαρά χιμαιρική ὑπόθεση. Ὁ κ. Μάλθους ἐκμεταλλεύτηκε ἀμέσως τήν εὐκαιρία, ἐνῶ ὁ Ρικάρντο ἔκανε τή διδασκαλία αὐτή σχετικά μέ τήν πρόσοδο, ὅπως λέει ὁ ἴδιος στόν πρόλογο, ἔναν ἀπό τούς σπουδαιότερους κρίκους στό συνολικό σύστημα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί — ἂν παραβλέψουμε ὀλοτέλα τήν πρακτική πλευρά — τῆς προσέδωσε μίαν ἐντελῶς νέα θεωρητική σημασία.

Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Ρικάρντο ἀγνοοῦσε τόν Ἄντερσον, γιατί στόν πρόλογο τῆς πολιτικῆς του οἰκονομίας θεωρεῖ τούς Οὔεστ καί Μάλθους σάν τούς ἀνθρώπους πού ἀνακάλυψαν τή θεωρία τῆς προσόδου. Ὁ Οὔεστ μέ τόν πρωτότυπο τρόπο, μέ τόν ὁποῖο περιγράφει τό νόμο, εἶναι δυνατό νά ἦταν ἐξίσου ἄγνωστος μέ τόν Ἄντερσον, ὅπως ἄγνωστος ἦταν ὁ Στιούαρτ στόν Τούκ. Διαφορετικά ἔχει τό ζήτημα μέ τόν κ. Μάλθους. Μιά ἀκριβῆς σύγκριση τοῦ συγγράμματός του δείχνει ὅτι γνωρίζει καί χρησιμοποιεῖ τόν Ἄντερσον. Γενικά ἦταν ἐξεπαγγέλματος ἀντιγραφέας [496]. Φτάνει μόνο νά συγκρίνει κανεῖς τήν πρώτη ἔκδοση τοῦ συγγράμματός του γιά τόν πληθυσμό μέ τό σύγγραμμα τοῦ σεβάσμιου Τάουνσεντ^[25], πού τό ἀνάφερα πιο πάνω, γιά νά πειστεῖ ὅτι δέν τόν πραγματεύεται σάν πρωτότυπος δημιουργός, ἀλλά τόν ἀντιγράφει καί τόν παραφράζει σάν δουλοπρεπῆς ἀντιγραφέας, παρ' ὅλο πού πουθενά δέν τόν ὀνομάζει καί κρύβει τήν ὑπαρξή του.

Ὁ τρόπος, μέ τόν ὁποῖο χρησιμοποίησε ὁ Μάλθους τόν Ἄντερσον,

είναι χαρακτηριστικός. Ὁ Ἄντερσον εἶχε ταχθεῖ ὑπέρ τῶν ἐξαγωγικῶν ἐπιδοτήσεων γιά τήν ἐξαγωγή σιταριοῦ καί τῶν δασμῶν στό σιτάρι, ἐνάντια στίς εἰσαγωγές σιταριοῦ, ὄχι γιά νά ἐξυπηρετήσῃ τά συμφέροντα τῶν λόρδων γαιοκτημόνων, ἀλλά γιατί πίστευε ὅτι ἡ νομοθεσία αὐτοῦ τοῦ εἴδους «κατεβάξει τή μέση τιμή τοῦ σιταριοῦ» καί ἐξασφαλίζει μιά ὁμαλή ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς γεωργίας. Ὁ Μάλθους υἰοθέτησε αὐτήν τή μεταχείριση τοῦ Ἄντερσον, γιατί — σάν γνήσιο μέλος τῆς κρατικῆς ἀγγλικανικῆς ἐκκλησίας — ἦταν ἓνας ἐξεπαγγέλματος συκοφάντης* τῆς τσιφλικαδίκης ἀριστοκρατίας, πού δικαιολογοῦσε οἰκονομικά τίς πρόσοδές της, τίς ἀργομισθίες της, τή σπατάλη της, τήν ἀπονιά της κλπ. Ὁ Μάλθους ἀντιπροσωπεύει τά συμφέροντα τῆς βιομηχανικῆς ἀστικῆς τάξης μόνο στό βαθμό πού ταυτίζονται μέ τά συμφέροντα τῆς γαιοκτησίας, τῆς ἀριστοκρατίας, δηλαδή ἐνάντια στή λαϊκή μάζα, ἐνάντια στό προλεταριάτο. Στίς περιπτώσεις ὅμως πού χωρίζονταν τά δύο αὐτά συμφέροντα καί ἀντικρίζονταν ἐχθρικά μεταξύ τους, ὁ Μάλθους τασσόταν μέ τό μέρος τῆς ἀριστοκρατίας καί ἐνάντια στήν ἀστική τάξη. Ἔτσι ἐξηγίεται ἡ ὑπεράσπιση ἀπό μέρος του τῶν «μή παραγωγικῶν ἐργατῶν», τῆς ὑπερκατανάλωσης κλπ.

Ἀντίθετα, τή διαφορά τῆς γῆς πού πληρώνει ἢ πού δέν πληρώνει πρόσοδο, ἢ τῶν κομματιῶν γῆς πού πληρώνουν ἐξαιρετικά μεγάλες πρόσοδες, ὁ Ἄντερσον τήν εἶχε ἐξηγήσει μέ τή σχετική ἀφορία τῆς γῆς πού δέν ἀποφέρει πρόσοδο ἢ πού ἀποφέρει μικρότερη πρόσοδο, συγκρινόμενη μέ τή γῆ πού ἀποφέρει πρόσοδο ἢ μεγαλύτερη πρόσοδο. Εἶχε ὅμως πει ρητά, ὅτι αὐτοί οἱ βαθμοί τῆς σχετικῆς εὐφορίας σέ διαφορετικά εἶδη γῆς, ἐπομένως καί ἡ σχετική ἀφορία τῶν χειρότερων εἰδῶν γῆς, ἂν αὐτά συγκριθοῦν μέ τά καλύτερα εἶδη, δέν ἔχει ἀπολύτως καμιᾶ σχέση μέ τήν ἀπόλυτη γονιμότητα τῆς γεωργίας. Ἀντίθετα, ὁ Ἄντερσον εἶχε τονίσει ὅτι ὄχι μόνο μπορεί νά μεγαλώνει διαρκῶς ἡ ἀπόλυτη γονιμότητα ὅλων τῶν εἰδῶν τῆς γῆς καί ὅτι μέ τήν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ πρέπει νά μεγαλώνει, ἀλλά προχώρησε πιο πέρα καί εἶχε διατυπώσει τήν ἀποψη, ὅτι ἡ ἀνισότητα στή γονιμότητα τῶν διαφορετικῶν εἰδῶν γῆς μπορεί νά ἐξισώνεται προοδευτικά. Λέει ὅτι ὁ σημερινός βαθμός ἀνάπτυξης τῆς γεωργίας στήν Ἀγγλία δέν μᾶς δίνει τήν παραμικρότερη ἰδέα γιά τή δυνατότητα τῆς ἀνάπτυξής της. Γι' αὐτό εἶχε πει ὅτι σέ μιά χώρα μπορεί νά εἶναι ὑψηλές οἱ τιμές τῶν

* Ἐδῶ μέ τήν ἔννοια τοῦ κόλακα, τοῦ λακέ. — Ἰποσημείωση τῆς ρωσικῆς ἐκδόσης.

σιτηρῶν καί χαμηλή ἢ πρόσοδος καί σέ μιάν ἄλλη χώρα μπορεῖ οἱ τιμές τῶν σιτηρῶν νά εἶναι χαμηλές καί ἡ πρόσοδος ὑψηλή. Καί αὐτό ἀπόρρεε, ἀπό τή βασική του θέση ὅτι καί στίς δύο χῶρες τό ὕψος τῆς προσόδου καί ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξή της καθορίζονται ἀπ' τή διαφορά ἀνάμεσα στό γόνιμο ἔδαφος καί στό ἄγονο ἔδαφος καί ὅτι σέ καμιά ἀπό τίς δύο αὐτές χῶρες τό ὕψος καί ἡ ὑπαρξη τῶν προσόδων δέν καθορίζονται ἀπό τήν ἀπόλυτη γονιμότητα. Στήν καθεμιά ἀπ' αὐτές τίς χῶρες καθορίζονται μόνο ἀπό τή διαφορά στό βαθμό τῆς γονιμότητας τῶν ὑπαρχόντων εἰδῶν γῆς, ὅμως σέ καμιά ἀπ' αὐτές τίς χῶρες οἱ πρόσοδες δέν καθορίζονται ἀπό τή μέση γονιμότητα αὐτῶν τῶν εἰδῶν τῆς γῆς. Ἀπ' ὅλα αὐτά ἔβγαλε τό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀπόλυτη παραγωγικότητα τῆς γεωργίας δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά δουλιὰ μέ τήν πρόσοδο. Γι' αὐτό, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ἐκδηλώθηκε ἀργότερα σάν ἀποφασιστικός ἐχθρός τῆς μαλθουσιανῆς πληθυσμιακῆς θεωρίας καί δέν ὑποψιαζόταν ὅτι ἡ δική του θεωρία τῆς προσόδου ἐπρόκειτο νά χρησιμεύσει σάν βάση σ' αὐτή τήν τερατωδία. Ὁ Ἄντερσον δέν ἐξήγησε καθόλου τήν ἄνοδο τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν στήν Ἀγγλία ἀπό τό 1750-1801 σέ σύγκριση μέ τήν περίοδο 1700-1750 μέ τήν καλλιέργεια ὀλοένα καί λιγότερο γόνιμων εἰδῶν ἐδάφους, ἀλλά μέ τήν ἐπίδραση πού ἄσκησε στή γεωργία ἡ νομοθεσία κατά τή διάρκεια αὐτῶν τῶν δύο περιόδων.

Τί ἔκανε λοιπόν ὁ Μάλθους;

Στή θέση τῆς δικῆς του (πού κι αὐτή τήν ἔχει ἀντιγράψει) χίμαιρας γιά τή γεωμετρική καί τήν ἀριθμητική πρόοδο, πού τή διατήρησε σάν «φράση», χρησιμοποίησε τή θεωρία τοῦ Ἄντερσον γιά τήν ὑποστήριξη τῆς δικῆς του πληθυσμιακῆς θεωρίας. Διατήρησε τήν ἐφαρμογή τῆς θεωρίας τοῦ Ἄντερσον στό μέτρο πού ἐξυπηρετοῦσε τά συμφέροντα τῶν γαιοκτημόνων, ἕνα γεγονός πού ἀπόδειχνε μόνο του, ὅτι τόσο λίγο κατανόησε τή συνάφεια αὐτῆς τῆς θεωρίας μέ τό σύστημα τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας ὅσο καί ὁ ἴδιος ὁ Ἄντερσον. Τήν ἔστρεψε ἐναντία στό προλεταριάτο, χωρίς νά ἐξετάσει τίς ἀνταποδείξεις τοῦ θεμελιωτῆ τῆς θεωρίας. Τή θεωρητική καί πρακτική πρόσοδο πού θά προέκυπτε ἀπό τή θεωρία αὐτή — θεωρητικά: γιά τόν καθορισμό τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος κλπ. καί γιά τήν κατανόηση τῆς φύσης τῆς γαιοκτησίας, πρακτικά: ἐναντία στήν ἀναγκαιότητα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας τῆς γῆς πάνω στή βάση τῆς ἀστικῆς παραγωγῆς καί ἀκριβέστερα ἐναντία σ' ὅλα τά κρατικά μέτρα, ὅπως στούς νόμους γιά σιτηρά, πού μεγάλωσαν αὐτήν τή γαιοκτησία — ὅλα αὐτά τά ἄφησε στόν Ρικάρντο. Τό μόνο πρακτικό συμπέρασμα πού ἔβγαζε ὁ Μάλθους, ἦταν ἡ ὑπεράσπιση τοῦ προστατευτικοῦ δασμοῦ, πού ἀπαιτοῦσαν τό 1815 οἱ

λόρδοι γαιοκτήμονες, ή συκοφαντική ύπηρεσία πού πρόσφερε στην άριστοκρατία καί μιά καινούργια δικαιολόγηση τής έξαθλίωσης τών παραγωγών του πλούτου, μιά καινούργια άπολογία ύπέρ τών έκμεταλλευτών τής έργασίας. Άπό τήν πλευρά αυτή πρόσφερε συκοφαντική ύπηρεσία στους βιομήχανους καπιταλιστές.

Τόν Μάλθους τόν διακρίνει μιά προστυχιά του χαρακτήρα, μιά τέτια προστυχιά, πού μόνο ένας παπάς μπορεί νά έπιτρέψει [497] στον έαυτό του, ό όποιος στην έξαθλίωση τών ανθρώπων βλέπει τήν τιμωρία για τό προπατορικό άμάρτημα, πού γενικά χρειάζεται μιά «έπίγεια κοιλάδα τών δακρύων» καί πού ταυτόχρονα όμως, παίρνοντας υπόψη τό έκκλησιαστικό εισόδημα πού εισέπραττε καί μέ τή βοήθεια του δόγματος τής θείας χάριτος, βρίσκει άπολύτως ώφέλιμο νά «γλυκάνει» για τίς κυρίαρχες τάξεις τή διαμονή τους στην κοιλάδα τών δακρύων. Η «προστυχιά» αυτής τής αντίληψης φαίνεται καί από έπιστημονική άποψη. Πρώτα, στην άδιάντροπη καί σαν έπάγγελμα άσκούμενη αντιγραφή από μέρος του. Δεύτερο, στό διακριτικό, όχι άδιάκριτο συμπέρασμα, πού βγάζει από έπιστημονικές προϋποθέσεις.

[2. Άνάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων σαν βασική άρχή του Ρικάρντο κατά τήν εκτίμηση οικονομικών φαινομένων. Η υπεράσπιση από τον Μάλθους τών πιό αντιδραστικών στοιχείων τών κυρίαρχων τάξεων. Ουσιαστική αντίκρουση από μέρος του Δαρβίνου τής πληθυσμιακής θεωρίας του Μάλθους]

Ο Ρικάρντο θεωρεί τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής τον πιό έπωφελή για τήν παραγωγή γενικά, τον πιό έπωφελή για τήν παραγωγή του πλούτου καί έχει δίκιο για τήν εποχή του. Θέλει τήν παραγωγή για τήν παραγωγή, καί αυτό είναι σωστό. Άν ήθελε κανείς νά ισχυριστεί, όπως τό έχουν κάνει συναισθηματικοί αντίπαλοι του Ρικάρντο, ότι ή παραγωγή σαν τέτια δέν είναι ό σκοπός, τότε ξεχνάει ότι ή παραγωγή για τήν παραγωγή δέν σημαίνει παρά τήν ανάπτυξη τών ανθρώπινων παραγωγικών δυνάμεων, δηλαδή ανάπτυξη του πλούτου τής ανθρώπινης φύσης σαν αυτοσκοπός. Άν, όπως κάνει ό Σισμοντί, αντιπαραθέσει κανείς στον σκοπό αυτό τό καλό τών ξεχωριστών ατόμων, τότε λένε ότι θά πρέπει νά σταματήσει ή ανάπτυξη του είδους, για νά εξασφαλιστεί τό καλό τών ξεχωριστών ατόμων, ότι λ.χ. δέν επιτρέπεται νά διεξαχθεί πόλεμος, στον όποιο όπωσδήποτε χάνονται

ἄτομα. (Ὁ Σισμοντί ἔχει δίκιο μονάχα ἔναντι τῶν οἰκονομολόγων πού συγκαλύπτουν, ἀρνοῦνται αὐτή τήν ἀντίθεση). Ὅτι αὐτή ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἱκανοτήτων τοῦ εἴδους ἄνθρωπος, παρ' ὄλο πού γίνεται στήν ἀρχή σέ βάρος τῆς πλειοψηφίας τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων καί ὀλόκληρων τάξεων ἀνθρώπων, τελικά σπάει τόν ἀνταγωνισμό αὐτό καί συμπίπτει μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ ξεχωριστοῦ ἀτόμου, ὅτι δηλαδή ἡ ἀνώτερη ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικότητας ἐξαγοράζεται μόνο μέ ἓνα ἱστορικό προτσές, στό ὁποῖο θυσιάζονται τά ἄτομα — νά αὐτό εἶναι ἐκεῖνο πού δέν ἔχουν κατανοήσει, χωρίς νά γίνεται λόγος γιά τή στειρότητα τέτιων ἐποικοδομητικῶν συλλογισμῶν, μιά καί τά πλεονεκτήματα τοῦ εἴδους στό βασίλειο τῶν ἀνθρώπων, ὅπως καί στό βασίλειο τῶν ζώων καί τῶν φυτῶν, ἐπιβάλλονται πάντα σέ βάρος τῶν πλεονεκτημάτων τῶν ἀτόμων, ἐπειδή αὐτά τά πλεονεκτήματα τοῦ εἴδους συμπίπτουν μέ τά πλεονεκτήματα εἰδικῶν ἀτόμων, πού ἀποτελοῦν ταυτόχρονα τή δύναμη αὐτῶν τῶν προνομιούχων.

Ἡ εὐθύτητα (Rücksichtslosigkeit) τοῦ Ρικάρντο δέν ἦταν λοιπόν μόνο ἐπιστημονικά ἐντιμη, ἀλλά καί ἐπιστημονικά ἐπιβεβλημένη γιά τήν ἄποψη του. Γι' αὐτό ὅμως τοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορο, ἂν ἡ παραπέρα ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων σκοτώνει τή γαιοκτησία ἢ τούς ἐργάτες. Τοῦ εἶναι ἐπίσης εὐπρόσδεκτο, ἂν αὐτή ἡ πρόοδος ὑποτιμᾷ τό κεφάλαιο τῆς βιομηχανικῆς ἀστικῆς τάξης. Ἄν ἡ ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικῆς δυνάμεις τῆς ἐργασίας ὑποτιμῆσει στό μισό τό ὑπάρχον πάγιο κεφάλαιο — καί τί μ' αὐτό; λέει ὁ Ρικάρντο. Ἐχει διπλασιαστεῖ ἡ παραγωγικότητα τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας. Ἐδῶ ὑπάρχει λοιπόν ἐπιστημονική ἐντιμότητα. Ἄν ἡ ἀντίληψη τοῦ Ρικάρντο ἀνταποκρίνεται συνολικά στά συμφέροντα τῆς βιομηχανικῆς ἀστικῆς τάξης, αὐτό γίνεται μόνο ἐπειδή καί ἐφόσον τά συμφέροντά της συμπίπτουν μέ τά συμφέροντα τῆς παραγωγῆς ἢ τῆς παραγωγικῆς ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας. Στίς περιπτώσεις πού ἔρχονται σέ ἀντίθεση μ' αὐτά εἶναι τό ἴδιο ἀμείλικτος ἐνάντια στήν ἀστική τάξη, ὅσο εἶναι κατά τά ἄλλα ἐνάντια στό προλεταριάτο καί στήν ἀριστοκρατία.

Ὁ Μάλθους ὅμως! Αὐτός ὁ ἄθλιος βγάζει ἀπό τίς ἐπιστημονικά δοσμένες (καί ἀπό τόν Μάλθους πάντα κλεμμένες) προϋποθέσεις μόνο τέτια συμπεράσματα, πού εἶναι «εὐχάριστα» γιά τήν ἀριστοκρατία ἐνάντια στήν ἀστική τάξη ἢ πού εἶναι «εὐχάριστα» καί γιά τίς δύο ἐνάντια στό προλεταριάτο (πού ὠφελοῦν καί τίς δύο). Δέν θέλει λοιπόν τήν παραγωγή γιά τήν παραγωγή, ἀλλά μόνο ἐφόσον συντηρεῖ καί δυνάμωνει τό ὑπάρχον, μόνο ἐφόσον ἐξυπηρετεῖ τίς κυρίαρχες τάξεις.

Ἦδη τό πρῶτο σύγγραμμά του, ἓνα ἀπό τά πιό περίεργα φιλολογι-

κά παραδείγματα για την επιτυχία της αντιγραφής σε βάρος των πρωτότυπων έργων, επιδίωκε τον πρακτικό σκοπό ν' αποδείξει ότι «οικονομικά» αποτελούν ουτοπία οι τάσεις βελτίωσης της Γαλλικής Έπαναστασης και των όπαδών της στην Άγγλία προς όφελος της υπάρχουσας αγγλικής κυβέρνησης και της αριστοκρατίας των γαιοκτημόνων. Ήταν δηλαδή ένας πανηγυρικός λίβελλος υπέρ της υπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων, ενάντια στην ιστορική ανάπτυξη και επιπλέον μία δικαιολόγηση του πολέμου ενάντια στην επαναστατική Γαλλία.

Τά συγγράμματά του του 1815 για τους προστατευτικούς δασμούς και τη γαιοπρόσοδο αποβλέπουν ενμέρει να επιβεβαιώσουν την προηγούμενη απόλογια της εξαθλίωσης των παραγωγών, ειδικά όμως να υπερασπίσουν την αντιδραστική γαιοκτησία ενάντια στο «διαφωτισμένο», «φιλελεύθερο» και «προοδευτικό» κεφάλαιο και έντελως ειδικά να δικαιολογήσουν μιάν επιδιωκόμενη πσιωδρόμηση της αγγλικής νομοθεσίας προς τό συμφέρον της αριστοκρατίας και ενάντια στη βιομηχανική αστική τάξη^[26]. Τέλος, [498] ή εργασία του «Principles of Political Economy» ενάντια στον Ρικάρντο επιδίωκε ουσιαστικά τον σκοπό να επαναφέρει τις απόλυτες διεκδικήσεις του «βιομηχανικού κεφαλαίου» και των νόμων, κάτω από τους οποίους αναπτύσσεται ή παραγωγικότητά του, στά «έπωφελή» και «έπιθυμητά όρια» για τά υπάρχοντα συμφέροντα της αριστοκρατίας των γαιοκτημόνων, της «κρατικής έκκλησίας» (στήν οποία άνήκει και ο Μάλθους), των κυβερνητικών συνταξιούχων και των φοροφυγάδων. Τόν άνθρωπο όμως πού προσπαθεί να προσαρμόσει την έπιστήμη σε μία άποψη, πού δέν τή δανείστηκε απ' αυτήν την ίδια (όσο λαθεμένη κι αν είναι αυτή ή τελευταία), αλλά απ' έξω, από ξένα προς αυτήν έξωτερικά συμφέροντα, τον ονομάζω «πρόστυχο».

Δέν είναι προστυχιά από μέρος του Ρικάρντο, όταν τους προλετάριους τους έξισώνει μέ τις μηχανές ή μέ τά ισοζύγια ή μέ τό έμπορεύμα, έπειδή (κατά τή δική του άποψη) αυτό προωθεί τή παραγωγή, τό γεγονός ότι είναι μόνο μηχανές ή υποζύγια ή έπειδή είναι πράγματι μόνο έμπορεύματα στην αστική παραγωγή. Αυτό είναι στωικό, αντικειμενικό, έπιστημονικό. Όταν αυτό μπορεί να γίνει χωρίς να άμαρτήσει σε βάρος της έπιστήμης του, ο Ρικάρντο είναι πάντα φιλόανθρωπος, πράγμα πού ήταν και στην πράξη.

Αντίθετα, ο παπός Μάλθους για χατήρι της παραγωγής υποβιβάζει τους εργάτες σε υποζύγια, τους καταδικάζει ακόμα στο θάνατο από τήν πείνα και στην άγαμία. Στίς περιπτώσεις πού αυτές οι ίδιες απαιτήσεις της παραγωγής περιορίζουν τήν «πρόσοδο» του γαιοκτήμονα, ή

ἀπειλοῦν τή «δεκάτη» τῆς κρατικῆς ἐκκλησίας ἢ τὰ συμφέροντα τῶν «φοροφυγάδων» ἢ ἀκόμα καί τό μέρος ἐκεῖνο τῆς βιομηχανικῆς ἀστικῆς τάξης, τὰ συμφέροντα τοῦ ὁποῖου παρεμποδίζουν τήν πρόοδο, στίς περιπτώσεις αὐτές θυσιάζει τό μέρος τῆς ἀστικῆς τάξης, πού ἀντιπροσωπεύει τήν πρόοδο τῆς παραγωγῆς — στίς περιπτώσεις λοιπόν πού πρόκειται γιά τήν υπεράσπιση κάποιου συμφέροντος τῆς ἀριστοκρατίας ἐναντία στήν ἀστική τάξη, ἢ τῆς συντηρητικῆς καί στάσιμης ἀστικῆς τάξης ἐναντία στήν προοδευτικῆ ἀστική τάξη — σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις ὁ «παπάς» Μάλθους δέν θυσιάζει τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντα τῆς παραγωγῆς, ἀλλά προσπαθεῖ, ὅσο μπορεί, νά θυσιάσει τίς ἀπαιτήσεις τῆς παραγωγῆς στά ἰδιαίτερα συμφέροντα τῶν ὑπαρχουσῶν κυρίαρχων τάξεων ἢ τῶν τμημάτων τῶν τάξεων. Καί γιά τό σκοπό αὐτό νοθεύει τὰ ἐπιστημονικά συμπεράσματά του. Ἐκτός ἀπό τήν ζετσίπωτη ἀντιγραφή πού ἐπαγγέλλεται, αὐτή εἶναι ἡ ἐπιστημονική του προστυχιά, τό ἀμάρτημά του σέ βάρος τῆς ἐπιστήμης. Τά ἐπιστημονικά συμπεράσματα τοῦ Μάλθους εἶναι «διακριτικά» ἐναντι τῶν κυρίαρχων τάξεων γενικά καί ἰδιαίτερα ἐναντι τῶν ἀντιδραστικῶν στοιχείων αὐτῶν τῶν κυρίαρχων τάξεων. Δηλαδή νοθεύει τήν ἐπιστήμη, γιά νά ἐξυπηρετήσῃ αὐτά τὰ συμφέροντα. Εἶναι ὅμως ἀμείλικτα τὰ συμπεράσματα, ὅταν ἀφοροῦν τίς ὑποδουλωμένες τάξεις. Δέν εἶναι μόνο ἀμείλικτος. Ἐπιτηδεύεται τόν ἀμείλικτο, τοῦ ἀρέσει νά τόν παρασταίνει μέχρι κυνισμού καί ὑπερβάλλει τίς συνέπειες, ἐφόσον στρέφονται ἐναντία στούς ἀνθρώπους πού ζοῦν στήν ἀθλιότητα, καί τίς ὑπερβάλλει ἀκόμα καί πέρα ἀπό τό μέτρο, πού δικαιολογεῖται ἐπιστημονικά ἀπό τή δική του τήν ἄποψη*.

Ἐπομένως, δικαιολογεῖται πέρα γιά πέρα τό μίσος τῶν ἐργαζόμενων τάξεων τῆς Ἀγγλίας ἐναντία στόν Μάλθους — τόν «ἀγύρτη παπά» («mountebank-parson»), ὅπως τόν ἀποκαλεῖ ὠμά ὁ Κόμπετ (ὁ Κόμπετ εἶναι βέβαια ὁ μεγαλύτερος πολιτικός συγγραφέας τῆς Ἀγγλίας τοῦ αἰῶνα μας, τοῦ ἔλειπε ὅμως ἡ καθηγητική μόρφωση τῆς Λειψίας^[27] καί ἦταν ἀνοικτός ἐχθρός τοῦ «σοφοῦ στύλ» («learned languages»). Καί ὁ λαός μάντεψε ἐδῶ μέ τό σωστό ἔνστικτό του, ὅτι δέν ἔχει νά κάνει μέ ἕναν ἐπιστήμονα, ἀλλά μέ ἕναν πουλημένο συνήγορο τῶν ἀντιπάλων του, μέ ἕναν ζετσίπωτο συκοφάντη.

* [499] Ὁ Ρικάρντο λ.χ. ὅταν ἡ θεωρία του τόν ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι ἡ αὔξησι τοῦ μισθοῦ ἐργασίας πάνω ἀπό τό ἐλάχιστο ὄριο του δέν αὐξάνει τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, τό λέει ἀνοιχτά. Ὁ Μάλθους θέλει νά κρατάει χαμηλό τό μισθό ἐργασίας, γιά νά κερδίζει ὁ ἀστός. [499]

Ὁ ἐφευρέτης μιᾶς ιδέας μπορεῖ νά τήν ὑπερβάλλει ἔντιμα. Ὁ ἀντιγραφέας, πού τήν ὑπερβάλλει, κάνει πάντα «μιά ἐπικερδή ἐπιχείρηση» μέ τήν ὑπερβολή αὐτή.

Τό σύγγραμμα τοῦ Μάλθους «On Population» — ἡ πρώτη ἐκδόσή του — ἐπειδή δέν περιέχει οὔτε μιᾶ νέα ἐπιστημονική λέξη, πρέπει ἀπλῶς νά θεωρηθεῖ σάν ἕνα φορτικό καλογερίστικο κήρυγμα, σάν μιᾶ ἐκδοχή a la Santa Clara τῶν ἀπόψεων τοῦ Τάουνσεντ, τοῦ Στιούαρτ, τοῦ Οὐάλλας, τοῦ Χέρμπερτ κλπ. Καί ἐπειδή προσπαθεῖ πράγματι νά ἐντυπωσιάσει μόνο μέ μιᾶ λαϊκή μορφή, στρέφεται μέ τό δίκιο του ἐναντία του τό λαϊκό μίσος.

Ἡ μόνη ὑπηρεσία πού πρόσφερε ὁ Μάλθους στούς ἄθλιους κήρυκες τῆς ἁρμονίας τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, εἶναι ἀκριβῶς ἡ ὀξυμένη ὑπογράμμιση τῶν δυσαρμονιῶν, πού ναί μέν σέ καμιά περίπτωση δέν τίς ἔχει ἀνακαλύψει ὁ ἴδιος, πού πάντως ὅμως τίς ἐπισημαίνει, τίς περιγράφει καί τίς γνωστοποιεῖ μέ παπαδίστικη κυνική εὐαρέσχεια.

[499] Ὁ Κ. Δαρβίνος στό σύγγραμμά του γιά τήν «Καταγωγή τῶν Εἰδῶν» («On the Origin of species by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the struggle for life», London 1860, 5th thousand) λέει στήν εἰσαγωγή:

«Στό ἐπόμενο κεφάλαιο πρόκειται νά πραγματευθοῦμε τόν ἀγῶνα γιά τήν ὑπαρξη τῶν ὀργανικῶν ὄντων ὅλου τοῦ κόσμου, πού προκύπτει ἀναπόφευκτα ἀπό τήν ἰκανότητά τους νά πολλαπλασιάζονται μέ πολύ ὑψηλή γεωμετρική πρόοδο. Πρόκειται γιά τή διδασκαλία τοῦ Μάλθους ἐφαρμοσμένη σ' ὅλο τό βασίλειο τῶν ζώων καί τῶν φυτῶν».

Ὁ Δαρβίνος, στό ἔξοχο σύγγραμμά του, δέν πρόσεξε, ὅτι ἀνάτρεψε τή θεωρία τοῦ Μάλθους μέ τό γεγονός ὅτι ἀνακάλυψε τή «γεωμετρική» πρόοδο στό βασίλειο τῶν ζώων καί τῶν φυτῶν. Ἡ θεωρία τοῦ Μάλθους βασίζεται ἀκριβῶς στό ὅ,τι τή γεωμετρική πρόοδο τοῦ ἀνθρώπου τήν ἀντιπαράθετε στή χιμαιρική «ἀριθμητική» πρόοδο τῶν ζώων καί τῶν φυτῶν. Στήν ἐργασία τοῦ Δαρβίνου, λ.χ. γιά τήν ἐξαφάνιση εἰδῶν, βρίσκουμε ἐπίσης λεπτομερειακά (ἐκτός ἀπό τή βασική του ἀρχή) τή φυσικοιστορική ἀναίρεση τῆς μαλθουσιανῆς θεωρίας. Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τήν προσπάθεια τοῦ Μάλθους νά στηρίξει τή θεωρία του στή θεωρία τῆς προσόδου τοῦ Ἄντερσον, τήν προσπάθεια αὐτή τήν ἔχει ἀντικρούσει ὁ ἴδιος ὁ Ἄντερσον.^[28]

[3. Ἡ νόθευση ἀπὸ τὸν Ρόσσερ
τῆς ἱστορίας τῶν ἀπόψεων γιὰ τὴ γαιοπρόσοδο.
Παραδείγματα
τῆς ἐπιστημονικῆς ἀμεροληψίας τοῦ Ρικάρντο.
Ἡ πρόσοδος στὴν ἀγροτικὴ παραγωγή
καὶ στὴ βιομηχανικὴ παραγωγή.
Διπλὴ ἐπίδραση τοῦ συναγωνισμοῦ]

[499] Τὸ πρῶτο σύγγραμμα τοῦ Ἄντερσον, στὸ ὁποῖο ἀναπτύσσει ἐν παρόδῳ τὴ θεωρία τῆς προσόδου, ἦταν ἓνα πρακτικὸ σύγγραμμα πολεμικῆς, ὄχι γιὰ τὴν πρόσοδο, ἀλλὰ γιὰ τὴν προστατευτικὴ πολιτικὴ. Ἐκδόθηκε τὸ 1777 καὶ ὁ τίτλος του μᾶς λέει κιόλας πρῶτα, ὅτι ἐπιδιώκει ἓναν πρακτικὸ σκοπὸ καί, δεύτερο, ὅτι ἀναφέρεται σὲ μιὰ πράξη τῆς πρόσφατης νομοθεσίας, στὴν ὁποία οἱ βιομήχανοι καὶ οἱ λόρδοι γαιοκτήμονες ἔχουν ἀντιτιθέμενα συμφέροντα: «An Enquiry into the Nature of the Corn Laws, with a view to the new Corn Bill proposed for Scotland», Edinburgh 1777.»

Ὁ νόμος τοῦ 1773 (στὴν Ἀγγλία. Βλέπε σχετικὰ τὸν κατάλογο τοῦ McCulloch) ἐπρόκειτο νὰ ἐφαρμοστεῖ τὸ 1777 στὴ Σκωτία (ἔτσι φαίνεται) (βλέπε στὸ Μουσεῖο).

«Ὁ νόμος τοῦ 1773», λέει ὁ Ἄντερσον, «ξεκίνησε ἀπὸ τὴν ὁμολογημένη πρόθεση νὰ κατεβάσει τὴν τιμὴ τοῦ σιταριοῦ γιὰ τοὺς βιομηχάνους μας, γιὰ νὰ πετύχουν μὲ τὴν ἐνθάρρυνση τῶν εἰσαγωγῶν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ μιὰ χαμηλότερη τιμὴ γιὰ τὴ διατροφή τοῦ λαοῦ μας». («A calm Investigation of the circumstances that have led to the present scarcity of grain in Britain, London» 1810, σελ. 50).

Τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἄντερσον ἦταν λοιπὸν ἓνα σύγγραμμα πολεμικῆς ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τῶν ἀγροτῶν (προστατευτισμός) (συμπεριλαμβαινόμενων καὶ τῶν λόρδων γαιοκτημόνων) ἐνάντια στὰ συμφέροντα τῶν βιομηχάνων. Τὸ δημοσίευσε «ὁμολογημένα» σάν ἓνα σύγγραμμα πού ὑπερασπίζει ἀνοιχτὰ τὰ συμφέροντα μιᾶς ὀρισμένης μερίδας. Ἡ θεωρία γιὰ τὴν πρόσοδο ἀναφέρεται ἐδῶ μόνο, μεταξύ ἄλλων, καὶ στὰ κατοπινὰ συγγράμματά του, πού διαρκῶς ἀναφέρονται λίγο-πολύ σ' αὐτὴ τὴν πάλη τῶν συμφερόντων, ἐπαναλαμβάνεται μιὰ ἢ δύο φορές μόνο ἐν παρόδῳ, καὶ ποτέ μὲ τὴν ἀξίωση κάποιου ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος ἢ ἔστω μόνο σάν ἓνα αὐτοτελὲς ἀντικείμενο τῆς περιγραφῆς του. Ὑστερα ἀπ' ὅλα αὐτὰ μπορούμε νὰ κρίνουμε τὴν ὀρθότητα τῆς ἀκόλουθης παρατήρησης τοῦ Γουλιέλμου Θουκυδίδη Ρόσσερ^[29], πού ὀλοφάνερα δὲν γνωρίζει τὰ συγγράμματα τοῦ Ἄντερσον:

«Είναι περίεργο τό γεγονός ότι μιά διδασκαλία, πού τό 1777 είχε μείνει σχεδόν άπαρατήρητη, τό 1815 καί μετά τήν έχουν έξίσου υπερασπιστεί καί καταπολεμήσει μέ τό πιο μεγάλο ενδιαφέρον, έπειδή στό μεταξύ έθιξε τόσο άπότομα τή διαμορφωμένη αντίθεση του χρηματικού κεφαλαίου καί τής γαιοκτησίας.» («Die Grundlagen der Nationalökonomie» σελ. 297, 298).

Σ' αυτήν τή φράση υπάρχουν τόσες διαστρεβλώσεις όσες είναι καί οι λέξεις. Πρώτο, ό Άντερσον δέν παρουσίασε τήν άποφή του σαν «διδασκαλία», όπως έκαναν ό Ουέστ, ό Μάλθους καί ό Ρικάρντο. Δεύτερο, έμεινε όχι «σχεδόν» άπαρατήρητη, αλλά «έντελώς» άπαρατήρητη. Τρίτο, ειπώθηκε στά πεταχτά μέσα σ' ένα σύγγραμμα, πού επαγγελματικά περιστρεφόταν μόνο γύρω άπό τήν αντίθεση — τήν αντίθεση πού τό 1777 είχε αναπτυχθεί σημαντικά — ανάμεσα στους βιομήχανους καί τούς λόρδους γαιοκτήμονες καί τό όποιο «έθιγε» μόνο αυτή τήν πρακτική πάλη συμφερόντων, άφηνε όμως «άθικτη» τή γενική [500] θεωρία τής πολιτικής οικονομίας. Τέταρτο, ή θεωρία αυτή διδάχθηκε τό 1815 άπό έναν άπό τούς αναπαραγωγούς της, άπό τόν Μάλθους, υπέρ του νόμου για τά σιτηρά, ακριβώς όπως τό είχε κάνει ό Άντερσον. Η ίδια θεωρία στράφηκε άπό αυτόν πού τήν ανακάλυψε καί άπό τόν Μάλθους υπέρ τής γαιοκτησίας καί άπό τόν Ρικάρντο κατά τής γαιοκτησίας. Θα μπορούσε λοιπόν τό πολύ-πολύ νά πει κανείς ότι εκείνοι πού τή διατύπωσαν υπεράσπιζαν τά συμφέροντα τής γαιοκτησίας, ένώ οι άλλοι πού τή διατύπωσαν καταπολεμούσαν τά ίδια συμφέροντα, δέν θα μπορούσε όμως νά πει ότι ή θεωρία αυτή τό 1815 καταπολεμήθηκε άπό τούς υπερασπιστές τής γαιοκτησίας (γιατί ό Μάλθους τήν υπεράσπιζε πριν άπό τόν Ρικάρντο), ούτε ότι τήν υπεράσπιζαν οι αντίπαλοι τής γαιοκτησίας (γιατί ό Ρικάρντο δέν χρειάστηκε νά «υπερασπίσει» αυτήν τή θεωρία ένάντια στον Μάλθους, γιατί ό ίδιος θεωρούσε τόν Μάλθους σαν έναν άπό εκείνους πού τήν ανακάλυψαν καί σαν δικό του πρόδρομο. Είχε μονάχα νά «καταπολεμήσει» τή μαλθουσιανή χρησιμοποίησή της). Πέμπτο: Η αντίθεση ανάμεσα στά «συμφέροντα του χρηματικού κεφαλαίου καί τής γαιοκτησίας» («monied and landed interest») πού τό έθιξε ό Γουλιέλμος Θουκυδίδης Ρόσσερ, δέν είχε ως εκείνη τήν ώρα απολύτως καμιά δουλιά ούτε μέ τή θεωρία τής προσόδου του Άντερσον, ούτε μέ τήν αναπαραγωγή, τήν υπεράσπιση καί τήν καταπολέμησή της. Μέ τόν όρο «τάξη των καπιταλιστών του χρήματος» («monied class»), όπως μπόρεσε νά συμπεράνει ό Γουλιέλμος Θουκυδίδης άπ' όσα λέει ό Τζών Στούαρτ Μίλλ («Essays an some unsettled questions of Political Economy», London, 1844 σελ. 109-110), ό έγγλέζος έννοει: 1) τούς δανειστές χρήματος, 2) ότι αυτοί οι δανει-

στές χρήματος, πού γενικά εἶναι ἄνθρωποι πού ζοῦν ἀπό τούς τόκους ἢ πάλι εἶναι δανειστές χρήματος ἀπό ἐπάγγελμα, ὅπως οἱ τραπεζίτες, οἱ χρηματομεσίτες κλπ. Ὅλοι αὐτοί οἱ ἄνθρωποι σάν «monied class» βρίσκονται, ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἴδιος ὁ Μίλλ, σέ ἀντίθεση πρὸς τήν «τάξη πού παράγει» («producing class») (μέ τόν ὄρο αὐτό ὁ Μίλλ ἐννοεῖ τούς «βιομήχανους καπιταλιστές» μαζί μέ τούς ἐργάτες). Ἐτσι ὁ Γουλιέλμος Θουκυδίδης θά ἔπρεπε νά δεῖ ὅτι τά συμφέροντα τῆς «τάξης πού παράγει» ἐπομένως καί τά συμφέροντα τῶν βιομηχάνων, τῶν βιομηχάνων καπιταλιστῶν καί τά συμφέροντα τῆς τάξης τῶν καπιταλιστῶν τοῦ χρήματος εἶναι δύο πολύ διαφορετικά πράγματα καί ὅτι οἱ τάξεις αὐτές εἶναι δύο διαφορετικές τάξεις. Παραπέρα, ὁ Γουλιέλμος Θουκυδίδης θά ἔπρεπε νά ἔχει δεῖ ὅτι ἡ πάλη ἀνάμεσα στούς βιομήχανους καπιταλιστές καί στούς λόρδους γαιοκτήμονες δέν ἦταν καθόλου πάλη ἀνάμεσα στά «συμφέροντα τῆς τάξης τῶν καπιταλιστῶν τοῦ χρήματος» καί στά «συμφέροντα τῆς γαιοκτησίας». Ἄν ὁ Γουλιέλμος Θουκυδίδης ἤξερε τήν ἱστορία τῆς νομοθεσίας τοῦ 1815 γιά τά σιτηρά καί τόν ἀγῶνα γύρω ἀπ' αὐτήν, τότε ἤξερε κιόλας ἀπό τόν Κόμπετ ὅτι οἱ ἀγοραστές καί πωλητές ψήφων μιᾶς κοινότητας (συμφέροντα γαιοκτησίας) καί οἱ δανειστές χρήματος (συμφέροντα τῆς τάξης τῶν καπιταλιστῶν τοῦ χρήματος) ἀντιτάχθηκαν ἀπό κοινού ἐνάντια στά συμφέροντα τῆς βιομηχανίας. Ὁ Κόμπετ ὅμως εἶναι «ῶμός». Ἀπό τήν ἱστορία τῆς περιόδου 1815-1847 θά ἔπρεπε ὁ Γουλιέλμος Θουκυδίδης νά ξέρει ἀκόμα ὅτι τά συμφέροντα τῆς τάξης τῶν καπιταλιστῶν τοῦ χρήματος στό μεγαλύτερό τους μέρος καί ἐνμέρει ἀκόμα καί τά συμφέροντα τοῦ ἐμπορίου (λ.χ. τῆς Λίβερπουλ) στήν πάλη γιά τούς νόμους τῶν σιτηρῶν βρίσκονταν ἀνάμεσα στούς συμμάχους τῶν συμφερόντων τῆς γαιοκτησίας καί ἐνάντια στά συμφέροντα τῆς βιομηχανίας. [500]

[502] (Ὁ κ. Ρόσερ θά μπορούσε τό πολύ-πολύ νά ἀπορεῖ ἀπό τό ὅτι ἡ ἴδια «διδασκαλία» τό 1777 ἦταν ὑπέρ καί τό 1815 κατά τῶν συμφερόντων τῆς γαιοκτησίας, καί μόνο ὕστερα ἀπ' αὐτό προκάλεσε θόρυβο.^[30] [502].

[500] Ἄν θά ἐπιχειροῦσα νά φωτίσω τό ἴδιο διεξοδικά ὅλες τίς χοντροκομμένες νοθεῖες τῆς ἱστορίας αὐτοῦ τοῦ εἶδους, πού διαπράττει ὁ Γουλιέλμος Θουκυδίδης στίς φιλολογικό-ἱστορικές σημειώσεις του, τότε θά ἔπρεπε νά γράψω μιάν ἐργασία τόσο ὀγκώδη, ὅπως εἶναι ἡ «Grundlagen» του, καί μιά τέτια ἐργασία δέν θά «ἄξιζε πραγματικά τό χαρτί πάνω στό ὁποῖο θά γραφόταν». Πόσο ἐπιζήμια μπορεί ὅμως νά εἶναι μέ τή σειρά της ἡ ἐπίδραση τῆς ἐπιστημονικῆς ἄγνοιας ἐνός Γουλιέλμου Θουκυδίδη σέ ἐρευνητές ἄλλων ἐπιστημῶν, τό βλέπουμε

στόν κ. Α. Μπαστιάν, πού στό σύγγραμμά του «Der Mensch in der Geschichte» («Ὁ ἄνθρωπος στήν ἱστορία»), 1860, τόμος Ι, σελ. 374, στήν ὑποσημείωση, παραθέτει τήν πιό πάνω φράση τοῦ Γουλιέλμου Θουκυδίδη σάν τεκμήριο γιά ἓναν «ψυχολογικό» ἰσχυρισμό. Ἀνάμεσα σέ ἄλλα δέν μπορούμε γιά τόν Μπαστιάν νά πούμε: «materiam superabet opus»*. Μάλλον τό «ἔργο» ἐδῶ δέν τά βγάζει πέρα οὔτε μέ τό δικό του ἀκατέργαστο ὑλικό. Ἐξάλλου μέ τίς λίγες ἐπιστῆμες πού «γνωρίζω» διαπίστωσα ὅτι ὁ κ. Μπαστιάν, πού ξέρεي «ὄλες» τίς ἐπιστῆμες, βασίζεται πολύ συχνά σέ αὐθεντίες à la Γουλιέλμο Θουκυδίδη, πράγμα πού εἶναι γενικά ἀναπόφευκτο γιά ἓναν «πάνσοφο».

[501] Ἐλπίζω ὅτι δέν θά μέ κατηγορήσουν γιά «ἀστοργία» ἀπέναντι στόν Γουλιέλμο Θουκυδίδη. Μέ πόση «ἀστοργία» μεταχειρίζεται τήν ἴδια τήν ἐπιστήμη αὐτή ἢ σχολαστική ἀλεπού! Πάντως ἔχω τό ἴδιο δικαίωμα νά μιλῶ γιά τίς «ὀλοκληρωτικές ἀναλήθειες» του, ὅταν ὁ ἴδιος ἐπιτρέπεται νά μιλά αὐτάρεσκα καί καταδεκτικά γιά τίς «μισές ἀλήθειες» τοῦ Ρικάρντο. Ἐπιπλέον ὁ Γουλιέλμος Θουκυδίδης δέν εἶναι καθόλου «ἐντιμος» μέ τή βιβλιογραφία του. Ὅποιος δέν εἶναι «σεβάσμιος» δέν ὑπάρχει γι' αὐτόν οὔτε ἱστορικά. Λογουχάρη ὁ Ροντμπέρτους δέν ὑπάρχει γι' αὐτόν σάν θεωρητικός τῆς γαιοπροσόδου, γιατί εἶναι «κομμουνιστής». Ἐξάλλου ὁ Γουλιέλμος Θουκυδίδης εἶναι ἀνακριθῆς καί ὅσον ἀφορᾶ τούς «σεβάσμιους συγγραφείς.» Λογουχάρη ὁ Μπαϊήλυ ὑπάρχει γιά τόν ΜακΚούλλοχ καί μάλιστα σάν συγγραφέας πού ἄφησε ἐποχή. Γιά τόν Γουλιέλμο Θουκυδίδη ὅμως δέν ὑπάρχει. Ἄν ἐπρόκειτο νά προωθηθεῖ καί νά ἐκλαικευθεῖ ἡ ἐπιστήμη [502] τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας στή Γερμανία, θά ἔπρεπε ἄνθρωποι σάν τόν Ροντμπέρτους νά ἰδρῦσουν μιά ἐφημερίδα πού θά ἦταν ἀνοιχτή σ' ὅλους τούς ἐρευνητές (ὄχι στούς σχολαστικούς, στίς σχολαστικές ἀλεπούδες καί στούς ἐκχυδαιστές) καί πού θά εἶχε κύριο σκοπό ν' ἀποδείξει τήν ἀμάθεια τῶν ἐπαγγελματιῶν σοφῶν τόσο στήν ἴδια τήν ἐπιστήμη, ὅσο καί στήν ἱστορία τῆς. [502].

[501] Ὁ Ἄντερσον βρισκόταν μακριά ἀπό κάθε διερεύνηση τῆς σχέσης τῆς θεωρίας του γιά τήν πρόσοδο μέ τό σύστημα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, πράγμα πού δέν μπορεῖ παρά νά μᾶς κάνει λίγο ν' ἀπορούμε, γιατί τό πρῶτο βιβλίό του ἐκδόθηκε ἓνα χρόνο ὕστερα ἀπό τόν «Πλοῦτο τῶν Ἐθνῶν» τοῦ Α. Σμίθ, δηλαδή σέ μιά στιγμή πού μόλις ἄρχισε νά στεριώνει τό «σύστημα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας», γιατί

* «Τό ἔργο κατανικά τήν ὕλη» (Ὁβίδιος).

καί τό σύστημα τοῦ Στιούαρτ εἶχε ἐκδοθεῖ μόνο λίγα χρόνια προηγούμενα. Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τό ὑλικό, πού εἶχε μπροστά του ὁ Ἄντερσον, στά πλαίσια τοῦ εἰδικοῦ ἀντικειμένου πού ἐξέταζε, ἦταν ὀπωσδήποτε εὐρύτερο ἀπό τοῦ Ρικάρντο. Ὅπως ὁ Ρικάρντο στή θεωρία του γιά τό χρήμα, πού ἦταν ἀναπαραγωγή τῆς θεωρίας τοῦ Χιούμ, εἶχε ὑπόψη του εἰδικά μόνο τά γεγονότα τοῦ 1797-1809, ἔτσι καί στή θεωρία τῆς προσόδου, πού ἦταν ἀναπαραγωγή τῆς θεωρίας τοῦ Ἄντερσον — εἶχε ὑπόψη του μόνο τά οἰκονομικά φαινόμενα τῆς αὔξησης τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν ἀπό τό 1800 ὡς τό 1815.

Σχετικά μέ τόν χαρακτηρισμό ἀπό μέρος τοῦ Ρικάρντο εἶναι σημαντικές, χτυπητές οἱ παρακάτω φράσεις:

«Βρίσκω ὅτι εἶναι στόν ἀνώτατο βαθμό θλιβερό, ὅταν οἱ συλλογισμοί πού γίνονται ὑπέρ μᾶς ὀποιασδήποτε ξεχωριστῆς τάξης ὀδηγοῦν στήν παρεμπόδιση τῆς αὔξησης τοῦ πλούτου καί τοῦ πληθυσμοῦ» (Ricardo, «An Essay on the Influence of a low Price of Corn on the Profits of Stock etc.», London 1815, 2nd ed. p. 49).

Μέ τήν ἐλεύθερη εἰσαγωγή τῶν σιτηρῶν «land is abandoned»* (στό ἴδιο, σελ. 46). Δηλαδή ἔχει θυσιαστεῖ γαιοκτησία ὑπέρ τῆς ἀνάπτυξης τῆς παραγωγῆς.

Ὅτι ὅμως μέ τήν ἴδια ἐλεύθερη εἰσαγωγή σιτηρῶν:

«Χανόταν λίγο κεφάλαιο, αὐτό δέν μπορεί ν' ἀμφισβητηθεῖ. Εἶναι ὅμως ὁ σκοπός ἢ τό μέσο ἢ κατοχή ἢ ἡ συντήρηση κεφαλαίου; Χωρίς ἀμφιβολία τό μέσο. Αὐτό πού ἐπιθυμοῦμε εἶναι μιά ἀφθονία ἐμπορευμάτων» (γενικά πλούτου) «καί ἂν μπορούσε ν' ἀποδειχθεῖ, ὅτι μέ τή θυσία ἑνός μέρους τοῦ κεφαλαίου μας θά μπορούσε νά διευρυνθεῖ ἡ ἐτήσια παραγωγή ἐκείνων τῶν πραγμάτων πού συμβάλλουν στήν ἀπόλαυση καί στήν εὐτυχία μας, τότε δέν πρέπει βέβαια νά γκρινιάζουμε γιά τό χάσιμο ἑνός μέρους τοῦ κεφαλαίου μας.» («On Protection to Agriculture», 4th ed., London 1822, σελ. 60).

«Δικό μας κεφάλαιο» ὀνομάζει ὁ Ρικάρντο τό κεφάλαιο πού δέν ἀνήκει σέ μᾶς ἢ σ' ἐκεῖνον, ἀλλά τό κεφάλαιο πού ἔχει παγιωθεῖ στή γῆ ἀπό τούς καπιταλιστές. Τό ἐμεῖς, ὅμως! εἶναι ὁ μέσος ὄρος τοῦ ἔθνους. Ἡ αὔξηση τοῦ πλούτου «μας» εἶναι ἡ αὔξηση τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου, πού σάν τέτιος ἀποτελεῖ σκοπό, ἀδιάφορο ποιοί εἶναι οἱ μέτοχοι σ' αὐτόν τόν πλοῦτο!

* Ἐγκαταλείπεται γῆ.

«Γιά ένα άτομο μέ ένα κεφάλαιο 20.000 λ., τά ετήσια κέρδη του οποίου φτάνουν τίς 2.000 λ., θά ἦταν ἀπολύτως ἀδιάφορο, ἂν τό κεφάλαιό του ἀπασχολεῖ ἑκατό ἢ χίλιους ἐργάτες, ἂν τά παραγμένα ἐμπορεύματα πουλιούνται πρὸς 10.000 ἢ 20.000 λ. μέ τήν προϋπόθεση πάντα, ὅτι σ' ὅλες τίς περιπτώσεις τά κέρδη του δέν πέφτουν κάτω ἀπό τίς 2.000 λ. Μήπως δέν εἶναι ἴδιο τό πραγματικό συμφέρον ἑνός ἔθνους; Μέ τήν προϋπόθεση ὅτι τό καθαρὸ εἰσόδημά του, οἱ πρόσοδες καί τά κέρδη του μένουν τά ἴδια, τότε δέν ἔχει τήν παραμικρότερη σημασία, ἂν τό ἔθνος ἀποτελεῖται ἀπό 10 ἢ 12 ἑκατομμύρια κατοίκους.» («Principles of Political Economy», 3d ed., σελ. 416).

Ἐδῶ θυσιάστηκε τό «προλεταριάτο» στόν πλοῦτο. Ἐφόσον τό προλεταριάτο μένει ἀδιάφορο γιά τήν ὑπαρξή του πλούτου, ὁ πλοῦτος μένει ἀδιάφορος γιά τήν ὑπαρξή του προλεταριάτου. Ἡ μάζα αὐτή καθεαυτή — ἡ μάζα τῶν ἀνθρώπων — δέν ἔχει καμιά ἀξία. Ἐδῶ τά τρία παραδείγματα τεκμηριώνουν τήν [502] ἐπιστημονική ἀμεροληψία τοῦ Ρικάρντο.

{ Ἡ γῆ. (Ἡ φύση) κλπ. εἶναι τό στοιχεῖο, στό ὁποῖο τοποθετεῖται τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται στή γεωργία. Γι' αὐτό ἡ γαιοπρόσοδος εἶναι ἐδῶ = μέ τό περίσσευμα τῆς ἀξίας πάνω ἀπό τή μέση τιμή τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας πού ἔχει παραχθεῖ σ' αὐτό τό στοιχεῖο. Ἄν, ἀντίθετα, ἕνα φυσικό στοιχεῖο (ἢ μιά φυσική ὕλη), πού εἶναι ἰδιοκτησία ἑνός ἀτόμου, μπαίνει σέ μίαν ἄλλη παραγωγή, πού δέν ἀποτελεῖ τή (φυσική) βάση του, τότε ἡ γαιοπρόσοδος, ὅταν δημιουργεῖται μόνο μέ τό μπάσιμο αὐτοῦ τοῦ στοιχείου, δέν μπορεῖ ν' ἀποτελεῖται ἀπό τό περίσσευμα τῆς ἀξίας αὐτοῦ τοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τή μέση τιμή, ἀλλά μόνο ἀπό τό περίσσευμα τῶν γενικῶν μέσων τιμῶν αὐτοῦ τοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τή δική του μέση τιμή. Μπορεῖ λ.χ. μιά ὑδατόπτωση ν' ἀντικαταστήσει σ' ἕνα βιομήχανο τήν ἀτμομηχανή καί νά τοῦ κάνει οἰκονομία στήν κατανάλωση τοῦ κάρβουνου. Ὁ βιομήχανος πού ἔχει στήν κατοχή του αὐτή τήν ὑδατόπτωση θά πουλοῦσε λ.χ. τό νῆμα του σταθερά πάνω ἀπό τήν [ἀτομική]* μέση τιμή του καί θά ἔβγαζε ἕνα πρόσθετο κέρδος. Αὐτό τό πρόσθετο κέρδος περιέρχεται στόν γαιοκτήμονα μέ τή μορφή τῆς προσόδου ἂν ἡ ὑδατόπτωση βρῖσκεται στήν κατοχή του, καί ὁ κύριος Χόπκινς στό βιβλίο

* Ἡ λέξη: ἀτομική, κλεισμένη σέ ἀγκύλες, ὑπάρχει μόνο στή ρωσική ἔκδοση. — Σημ. μετ.

του γιά τήν «πρόσοδο» σημειώνει ὅτι στό Λάνκασαϊρ οἱ ὕδατοπτώσεις ἀποφέρουν ὄχι μόνο πρόσοδο, ἀλλά καί διαφορική πρόσοδο, ἀνάλογα μέ τόν βαθμό τῆς φυσικῆς πτωτικῆς δύναμῆς τους^[31]. Ἐδῶ ἡ πρόσοδος δέν εἶναι παρά τό περίσσευμα τῆς μέσης ἀγοραίας τιμῆς τοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τήν ἀτομική μέση τιμή του.} [502].

[502] {Στό συναγωνισμό πρέπει νά διακρίνουμε μιά διπλή κίνηση ἐξίσωσης. Στά πλαίσια τῆς ἴδιας σφαίρας παραγωγῆς τά κεφάλαια ἐξισώνουν τίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων πού παράγονται στά πλαίσια αὐτῆς τῆς σφαίρας στήν ἴδια ἀγοραία τιμή, ἀδιάφορο ποιὰ εἶναι ἡ σχέση τῆς ἀξίας αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων πρός τήν τιμή αὐτή. Ἡ μέση ἀγοραία τιμή θά ἔπρεπε νά εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, ἄν δέν ὑπῆρχε ἡ ἐξίσωση ἀνάμεσα στίς διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς. Ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς διάφορες σφαῖρες ὁ συναγωνισμός ἐξισώνει τίς [ἀγοραίες]* ἀξίες στίς μέσες τιμές, ἐφόσον ἡ ἐπίδραση τῶν κεφαλαίων μεταξύ τους δέν παρεμποδίζεται, δέν διαταράσσεται ἀπό ἓνα τρίτο στοιχείο — ἀπό τή γαιοκτησία κλπ.}

4. Τό λάθος καί ἡ σύγχυση τοῦ Ροντμπέρτους στό ζήτημα τῆς σχέσης ἀνάμεσα στήν ἀξία καί στήν ὑπεραξία, ὅταν ἀκριβαίνουν τά προϊόντα]

Εἶναι ἐντελῶς λαθεμένη ἡ ἄποψη τοῦ Ροντμπέρτους, πώς ὅταν ἓνα ἐμπόρευμα εἶναι ἀκριβότερο ἀπό τό ἄλλο, θά πει ὅτι ἔχει ὑλοποιημένο περισσότερο χρόνο ἐργασίας, γι' αὐτό πρέπει ἐπίσης νά περιέχει περισσότερη ἀπλήρωτη δουλιά, περισσότερο πρόσθετο χρόνο ἐργασίας — μέ ἴσο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἢ μέ ἴσο τό βαθμό ἐκμετάλλευσης τῶν ἐργατῶν στίς διάφορες σφαῖρες. Ἄν ἡ ἴδια ἐργασία σέ λιγότερο εὐφορο ἔδαφος δίνει 1 κρτ. σιτάρι καί σέ ἓνα εὐφορότερο ἔδαφος δίνει 3 κρτ. (ἀνεξάρτητα ἀπό τίς καλές ἢ κακές καιρικές συνθῆκες), ἄν ἡ ἴδια ἐργασία σέ ἓνα πολύ πλούσιο χρυσοφόρο στρῶμα γῆς δίνει 1 οὐγκιά χρυσό, ἐνῶ δίνει μόνο τό $\frac{1}{3}$ τῆς οὐγκιάς σέ ἓνα φτωχότερο χρυσοφόρο

* Ἡ λέξη: ἀγοραίες, κλεισμένη σέ ἀγκύλες ὑπάρχει μόνο στή ρωσική ἐκδοση. — Σημ. μετ.

στρώμα ἢ σέ ἓνα ἐξαντλημένο χρυσορυχεῖο, ἂν ὁ ἴδιος χρόνος ἐργασίας, πού παράγει μιά λβρ. μαλλί, κλώθει 3 λβρ. μαλλί, τότε εἶναι ἴσες σέ μέγεθος οἱ ἀξίες τοῦ 1 κρτ. σιταριοῦ καί τῶν 3 κρτ. σιταριοῦ, τῆς μιᾶς οὐγκιᾶς χρυσοῦ καί τοῦ $\frac{1}{3}$ τῆς οὐγκιᾶς χρυσοῦ, τῆς 1 λβρ. μαλλιου καί τῶν 3 λβρ. μάλλινου νήματος (ὅταν ἀφαιρεθεῖ ἡ ἀξία τοῦ μαλλιου πού περιέχεται στό νῆμα). Περιέχουν ἴσο χρόνο ἐργασίας, ἄρα, σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας [ὅτι τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας εἶναι ἴσο], περιέχουν καί ἴσο πρόσθετο χρόνο ἐργασίας. Ἡ ποσότητα πρόσθετης ἐργασίας, ἡ ὁποία περιέχεται σέ 1 κρτ. σιτάρι [πού καλλιεργήθηκε στό λιγότερο εὐφορο ἔδαφος] εἶναι βέβαια μεγαλύτερη ἀπό ἐκείνη πού περιέχεται [σ' ἓνα κρτ. σιτάρι πού καλλιεργήθηκε στό εὐφορότερο ἔδαφος], γι' αὐτό ὅμως στήν πρώτη περίπτωση ἔχουμε μόνο 1 κρτ. σιτάρι, ἐνῶ στή δεύτερη περίπτωση ἔχουμε 3 κρτ. σιτάρι ἢ στήν πρώτη 1 λβρ. βαμβάκι, ἐνῶ στή δεύτερη περίπτωση 3 λβρ. νῆμα (πλήν τήν ἀξία τῆς πρώτης ὕλης). Ἐπομένως οἱ μάζες [τῆς ὑπεραξίας] εἶναι ἴσες καί στίς δύο περιπτώσεις. Ἴσο εἶναι ὅμως καί τό ἀνάλογο μέγεθος τῆς ὑπεραξίας, ἂν συγκριθοῦν ἡ μονάδα τοῦ ἑνός ἐμπορεύματος μέ τή μονάδα τοῦ ἄλλου ἐμπορεύματος. Στό ἓνα κρτ. [σιτάρι πού καλλιέργηθηκε στό χειρότερο ἔδαφος] ἢ στή 1 λβρ. μαλλί περιέχεται, σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας, τόση ἐργασία, ὅση στά 3 κρτ. [σιτάρι πού καλλιεργήθηκε στό καλύτερο ἔδαφος] ἢ στίς 3 λβρ. νῆμα. Γι' αὐτό, τό κεφάλαιο πού διατέθηκε γιά τόν μισθό ἐργασίας καί στίς δύο περιπτώσεις εἶναι σέ μέγεθος ἀνάλογο μέ τήν ὑπεραξία. Στή μιά λβρ. μαλλί περιέχεται 3 φορές περισσότερη ἐργασία ἀπό ἐκείνη πού περιέχεται στή 1 λβρ. νῆμα. Ἄν ἡ ὑπεραξία εἶναι 3 φορές μεγαλύτερη, τότε ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἓνα 3 φορές μεγαλύτερο κεφάλαιο, πού διατέθηκε γιά μισθό ἐργασίας. Ἐπομένως ἡ σχέση μένει ἴδια*.

Ὁ Ροντμπέρτους ὑπολογίζει ἐδῶ ἐντελῶς λαθεμένα ἢ συγκρίνει ἐντελῶς λαθεμένα τό κεφάλαιο πού διατέθηκε γιά μισθό ἐργασίας μέ τήν[503] μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ποσότητα ἐμπορευμάτων, στά ὁποῖα ὑλοποιεῖται αὐτός ὁ μισθός. Πρόκειται ὅμως γιά ἓναν πέρα γιά πέρα λαθεμένο ὑπολογισμό, ὅταν, ὅπως ὑποθέτει ὁ Ροντμπέρτους, εἶναι δοσμένος ὁ μισθός ἐργασίας ἢ τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας, λ.χ. ἡ ἐργασία 12 ὥρῶν, μπορεῖ νά παρασταίνεται μέ χ ἢ μέ 3 χ ἐμπόρευμα. Στή μιά περίπτωση τό 1 χ ἐμπόρευμα περιέχει τόση

* Στήν ἀπόδοση αὐτῆς τῆς παραγράφου οἱ κλεισμένες σέ ἀγκύλες λέξεις εἶναι παρμένες ἀπό τή ρωσική ἐκδοση. — Σημ. μετ.

έργασία και πρόσθετη έργασία όση τά 3 χ στην άλλη περίπτωση. Όμως σε καμιά περίπτωση δέν θά είχε ξοδευτεί πάνω από 1 ήμέρα έργασίας και σε καμιά περίπτωση τό ποσοστό τής υπεραξίας θά ήταν λ.χ. πάνω από $\frac{1}{5}$. Στην πρώτη περίπτωση ή σχέση του $\frac{1}{5}$ του χ πρός τό χ θά ήταν όπως στή δεύτερη περίπτωση ή σχέση του $\frac{1}{5}$ των 3 χ πρός τά 3 χ και αν τό καθένα από τά 3 χ τό ονομάσουμε: χ', χ'' και χ''', τότε στό κάθε χ', χ'' και χ''' τά $\frac{1}{5}$ θά ήταν πληρωμένη και τό $\frac{1}{5}$ απλήρωτη δουλιά. Θά ήταν αντίθετα πέρα για πέρα σωστό, αν κάτω από τούς λιγότερο παραγωγικούς όρους θά πρέπει νά παραχθει τόσο έμπόρευμα όσο έχει παραχθει κάτω από τούς παραγωγικότερους όρους, τότε στό έμπόρευμα περιέχεται περισσότερη έργασία, έπομένως και περισσότερη υπεραξία. Στην περίπτωση αυτή όμως έχει δαπανηθει σχετικά μεγαλύτερο κεφάλαιο. Για νά παραχθούν 3 χ, θά έπρεπε νά διατεθει 3 φορές περισσότερο κεφάλαιο (σε μισθό έργασίας) απ' ό,τι για νά παραχθει 1 χ.

Έξάλλου είναι σωστό, ότι ή βιομηχανία δέν μπορεί νά επεξεργαστεί περισσότερη πρώτη ύλη από εκείνη πού προσφέρει ή γεωργία, δέν μπορεί λοιπόν νά κλώσει λ.χ. περισσότερες λβρ. μαλλί από τίς λβρ. μαλλιού πού έχουν παραχθει. Αν τριπλασιαστεί λοιπόν ή παραγωγικότητα του έριονηματοουργείου, τότε θά πρέπει, στην περίπτωση πού θά έμεναν ίδιοι οί όροι παραγωγής του μαλλιού, νά διατεθει 3 φορές περισσότερος από πρίν χρόνος, νά ξοδευτεί 3 φορές περισσότερο κεφάλαιο για τή δουλιά τής παραγωγής μαλλιού, ενώ στό νηματουργείο θά απαιτούνταν ό ίδιος χρόνος έργασίας για νά κλώσει αυτό τό τριπλασιασμένο μαλλί. Τό ποσοστό [τής υπεραξίας] όμως θά έμενε τό ίδιο. Η ίδια νηματουργική έργασία θά είχε τήν ίδια μέ προηγούμενα αξία και θά περιείχε τήν ίδια υπεραξία. Η έργασία πού παράγει μαλλί θά περιείχε 3 φορές μεγαλύτερη υπεραξία, για τό λόγο αυτό όμως θά είχε επίσης τριπλασιαστεί ή έργασία πού περιέχεται σ' αυτήν ή τό προκαταβλημένο για μισθό έργασίας κεφάλαιο. Έτσι ή 3 φορές μεγαλύτερη υπεραξία θά υπολογιζόταν πάνω στή βάση ενός 3 φορές μεγαλύτερου κεφαλαίου. Για τόν λόγο αυτό δέν θά μπορούσε νά ειπωθει ότι τό ποσοστό τής υπεραξίας στό νηματουργείο ήταν χαμηλότερο απ' ό,τι στην παραγωγή του μαλλιού. Θά μπορούσε μονάχα νά ειπωθει ότι τό κεφάλαιο πού διατέθηκε για μισθό έργασίας στον έναν κλάδο είναι 3 φορές μεγαλύτερο απ' ό,τι στον άλλο κλάδο (μιά και υποθέσαμε εδώ, ότι οί αλλαγές στό κλώσιμο και στην παραγωγή του μαλλιού δέν απορρέουν από κανενός είδους αλλαγή στό σταθερό κεφάλαιό τους).

Έδώ πρέπει νά κάνουμε τήν εξής διάκριση. Η ίδια έργασία +

σταθερό κεφάλαιο δίνει λιγότερο προϊόν σέ μιά δυσμενέστερη απ' ό,τι σέ μιά εϋνοϊκότερη χρονιά, σέ λιγότερο γόνιμη απ' ό,τι σέ γονιμότερη γή, σέ ένα φτωχότερο απ' ό,τι σέ ένα πλουσιότερο σέ μέταλλο όρυχειό. Έπομένως, τό πρώτο προϊόν είναι ακριβότερο, δηλ. περιέχει περισσότερη έργασία καί περισσότερη πρόσθετη έργασία στον ίδιο αριθμό προϊόντων. Στην άλλη περίπτωση όμως ό αριθμός αυτών των προϊόντων είναι αντίστοιχα μεγαλύτερος. Έξάλλου: Η σχέση ανάμεσα στην πληρωμένη καί στην απλήρωτη δουλιά στό κάθε ξεχωριστό προϊόν των δύο κατηγοριών δέν θίγεται από τό γεγονός αυτό, γιατί, αν τό κάθε ξεχωριστό προϊόν περιέχει λιγότερη απλήρωτη έργασία, τότε, σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας, περιέχει καί λιγότερη πληρωμένη δουλιά στην ίδια αναλογία. Δέν προϋποτίθεται δηλαδή έδω καμιά αλλαγή στις σχέσεις των οργανικών συστατικών του κεφαλαίου — ανάμεσα στό μεταβλητό καί στό σταθερό κεφάλαιο. Έχει προϋποτεθεί ότι τό ίδιο ποσό μεταβλητού καί σταθερού κεφαλαίου δίνει κάτω από διαφορετικούς όρους διαφορετικές μεγαλύτερες ή μικρότερες ποσότητες προϊόντος.

Ό κ. Ροντμπέρτους φαίνεται ότι μπερδεύει διαρκώς τό ζήτημα καί, από τήν απλή ανατίμηση του προϊόντος, βγάζει αυτονόητα τό συμπέρασμα για μεγαλύτερη υπεραξία. Πράγμα πού, όσον αφορά τό ποσοστό τής υπεραξίας είναι ήδη λαθεμένο, σύμφωνα όμως μέ τήν προϋπόθεση πού έγινε είναι σωστό, όσον αφορά τήν ποσότητά της μόνο, αν έχει προκαταβληθεί περισσότερο κεφάλαιο στην μιά περίπτωση απ' ό,τι στην άλλη, δηλαδή αν από τό ακριβότερο προϊόν έχει παραχθεί τόσο, όσο προηγούμενα από τό φτηνότερο προϊόν ή αν ό πολλαπλασιασμός του φτηνότερου προϊόντος (όπως αναφέρει τό πιό πάνω παράδειγμα του νηματουργείου) προϋποθέτει έναν αντίστοιχο πολλαπλασιασμό του ακριβότερου προϊόντος.

[5. Η άρνηση τής απόλυτης γαιοπροσόδου από τον Ρικάρντο

είναι συνέπεια των λαθών του στή θεωρία τής αξίας]

[504] Τό γεγονός ότι μπορεί ν' ανέβει ή πρόσδοδος, έπομένως καί ή αξία τής γής, παρ' όλο πού μένει ίδιο ή ακόμα καί πέφτει τό ποσοστό τής προσόδου, ότι έπομένως αυξάνει καί ή παραγωγικότητα τής γεωργίας, τό γεγονός αυτό τό ξεχνάει καμιά φορά ό Ρικάρντο, ένω τό ξέρει. Πάντως τό ξέρει ό Άντερσον καί τό ήξεραν ήδη ό Πέττυ καί ό Ντ' Άβενάν. Δέν είναι αυτό τό ζήτημα.

Ὁ Ρικάρντο δέν παίρνει υπόψη του τό ζήτημα τῆς ἀπόλυτης γαιοπροσόδου — πού τήν ἀρνεῖται γιά λόγους θεωρητικούς, γιατί ξεκινάει ἀπό τή λαθεμένη προϋπόθεση ὅτι, ἂν ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων καθορίζεται ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας, οἱ μέσες τιμές τῶν ἐμπορευμάτων πρέπει νά εἶναι ἴσες μέ τίς ἀξίες τους (γι' αὐτό βγάζει τό λαθεμένο πρακτικό συμπέρασμα ὅτι ὁ συναγωνισμός ἀπό μέρους τῶν γόνιμων εἰδῶν γῆς πρέπει νά θέσει ἐκτός καλλιέργειας τά λιγότερο γόνιμα εἶδη γῆς, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού προηγούμενα ἔδιναν πρόσοδο). Ἄν ἦταν ταυτόσημες οἱ ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων καί οἱ μέσες τιμές τῶν ἐμπορευμάτων, τότε θά ἦταν ἀδύνατη ἡ ἀπόλυτη γαιοπρόσοδος — δηλ. καί ἡ γαιοπρόσοδος τοῦ χειρότερου καλλιεργημένου ἐδάφους καί ἡ γαιοπρόσοδος τοῦ πρωτοκαλλιεργημένου ἐδάφους. Τί εἶναι ἡ μέση τιμή τοῦ ἐμπορεύματος; Εἶναι τό συνολικό κεφάλαιο (σταθερό + μεταβλητό) πού δαπανήθηκε γιά τήν παραγωγή του + τόν χρόνο ἐργασίας πού περιέχεται στή μέση τιμή, λ.χ. 10%. Ἄν λοιπόν ἕνα κεφάλαιο πού δρᾷ σ' ἕνα στοιχείο παρήγαγε μιάν ἀξία μεγαλύτερη ἀπό τή μέση τιμή, μόνο καί μόνο ἐπειδή πρόκειται γιά ἕνα ἰδιαίτερο στοιχείο τῆς φύσης, λ.χ. γιά τή γῆ, τότε ἡ ἀξία αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος θά βρισκόταν πάνω ἀπό τήν ἀξία του καί αὐτή ἡ πρόσθετη ἀξία θά ἀντέφασκε μέ τήν ἔννοια τῆς ἀξίας, σύμφωνα μέ τήν ὁποία πρέπει νά εἶναι ἴση μέ μιᾶ καθορισμένη ποσότητα χρόνου ἐργασίας. Ἔτσι ἕνα λ.χ. ἕτερογενές ἀπό τόν κοινωνικό χρόνο ἐργασίας στοιχείο τῆς φύσης θά δημιουργοῦσε ἀξία. Αὐτό ὅμως δέν μπορεῖ νά γίνει. Ἐπομένως, τό κεφάλαιο πού ἔχει γενικά τοποθετηθεῖ στή γῆ δέν μπορεῖ ν' ἀποφέρει πρόσοδο. Ἡ χειρότερη γῆ εἶναι γενικά ἡ γῆ. Ἄν ἡ καλύτερη γῆ ἀποφέρει πρόσοδο, αὐτό ἀποδείχνει μόνο, ὅτι ἡ διαφορά τῆς ἀτομικά ἀναγκαίας ἐργασίας ἀπό τήν κοινωνικά ἀναγκαία ἐργασία παγιώνεται στή γεωργία, γιατί ἔχει μιᾶ φυσική βάση, ἐνῶ στή βιομηχανία ἡ βάση αὐτή διαρκῶς ἐξαφανίζεται.

Δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει ἀπόλυτη γαιοπρόσοδος, ἀλλά μόνο διαφορική γαιοπρόσοδος. Γιατί, ἂν παραδεχθοῦμε τήν ἀπόλυτη, θά σήμαινε πώς παραδεχόμαστε ὅτι αὐτή ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας (ἡ ἀντικειμενοποιημένη, αὐτή πού τοποθετήθηκε σέ σταθερό κεφάλαιο, καί ἡ ἀγορασμένη μέ μισθό ἐργασίας) δημιουργεῖ διαφορετικές ἀξίες, ἀνάλογα μέ τό στοιχείο στό ὁποῖο [ξοδεύεται ἡ ἐργασία] ἡ ἀνάλογα μέ τό ὑλικό πού ἐπεξεργάζεται. Ἄν ὅμως παραδεχθοῦμε αὐτήν τή διαφορά τῆς ἀξίας — παρ' ὅλο πού καί στίς δύο σφαῖρες παραγωγῆς ἔχει ὑλοποιηθεῖ στό προϊόν ὁ ἴδιος χρόνος ἐργασίας, τότε παραδεχόμαστε, ὅτι ὁ χρόνος ἐργασίας δέν εἶναι ἐκεῖνος πού καθορίζει τήν ἀξία, ἀλλά κάτι τό ἕτερογενές. Αὐτή ἡ διαφορά τῶν ἀξιακῶν μεγεθῶν θά ἀναιροῦσε τήν

έννοια τῆς ἀξίας, θά ἀναιρωῦσε ὅτι ἡ οὐσία τῆς εἶναι ὁ κοινωνικός χρόνος ἐργασίας, ὅτι ἐπομένως ἡ διαφορά τῆς εἶναι μόνο ποσοτική καί ὅτι αὐτή ἡ ποσοτική διαφορά μπορεί νά εἶναι μόνο ἴση μέ τή διαφορά στίς ποσότητες τοῦ δαπανημένου κοινωνικοῦ χρόνου ἐργασίας.

Ἐπομένως, ἡ διατήρηση τῆς ἀξίας — ὄχι μόνο ὁ καθορισμός τοῦ ἀξιακοῦ μεγέθους ἀπό τά διάφορα μεγέθη τοῦ χρόνου ἐργασίας, ἀλλά καί ὁ καθορισμός τῆς οὐσίας τῆς ἀξίας ἀπό τήν κοινωνική ἐργασία — ἀπαιτεῖ τήν ἄρνηση τῆς ἀπόλυτης γαιοπροσόδου. Ἡ ἄρνηση ὅμως τῆς ἀπόλυτης γαιοπροσόδου μπορεί νά ἐκφραστῆ μέ δύο τρόπους.

Πρῶτο. Τό χειρότερο ἔδαφος δέν μπορεί ν' ἀποφέρει πρόσοδο. Στά καλύτερα εἶδη ἐδάφους ἡ πρόσοδος ἐξηγιέται ἀπό τήν ἀγοραία τιμή, πού εἶναι ἴδια γιά τά προϊόντα πού παράγονται σέ πιά εὐνοϊκά εἶδη ἐδάφους, καθώς καί γιά τά προϊόντα πού παράγονται σέ μή εὐνοϊκά εἶδη ἐδάφους. Ὅμως τό χειρότερο ἔδαφος εἶναι τό ἔδαφος γενικά. Δέν εἶναι τό ἴδιο διαφοροποιημένο. Ἀπό τή βιομηχανική τοποθέτηση κεφαλαίου τό ἔδαφος διακρίνεται μόνο σάν μιά ἰδιαίτερη σφαῖρα τῆς τοποθέτησης κεφαλαίου. Ἄν ἀπόφερνε πρόσοδο, ἡ πρόσοδος αὐτή θά προερχόταν ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας θά παρασταινόταν μέ διαφορετικές ἀξίες, ἄν εἶχε τοποθετηθεῖ σέ διαφορετικές σφαῖρες παραγωγῆς, ὅτι ἐπομένως τήν ἀξία δέν τήν καθορίζει ἡ ἴδια ἡ ποσότητα ἐργασίας καί ὅτι προϊόντα, στά ὁποῖα περιέχονται ἴσες ποσότητες ἐργασίας, δέν εἶναι ἴσα τό ἓνα μέ τό ἄλλο.

[505] [Δεύτερο]. Ἡ ἀκόμα τό πρωτοκαλλιεργημένο ἔδαφος δέν μπορεί νά ἀποφέρει πρόσοδο. Γιατί, τί εἶναι τό πρωτοκαλλιεργημένο ἔδαφος; Δέν εἶναι οὔτε καλύτερο οὔτε χειρότερο ἔδαφος πού «πρωτοκαλλιεργεῖται. Εἶναι ἔδαφος γενικά. Τό μή διαφοροποιημένο ἔδαφος. Στήν ἀρχή ἡ τοποθέτηση κεφαλαίου στή γεωργία μπορεί νά διαφέρει ἀπό τήν τοποθέτησή του στή βιομηχανία μόνο ἀπό τίς σφαῖρες, στίς ὁποῖες εἶναι τοποθετημένα αὐτά τά κεφάλαια. Ἐπειδή ὅμως ἴσες ποσότητες ἐργασίας ἐκφράζονται μέ ἴσες ἀξίες, δέν ὑπάρχει ἀπολύτως κανένας λόγος γιά τό ὅτι τό κεφάλαιο πού ἔχει τοποθετηθεῖ στή γῆ πρέπει ἐκτός ἀπό τό κέρδος ν' ἀποφέρει καί μιά πρόσοδο, ἐκτός ἄν ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας, πού δαπανήθηκε σ' αὐτήν τή σφαῖρα, παράγει μιά μεγαλύτερη ἀξία, ἔτσι ὥστε τό ἐπιπλέον αὐτῆς τῆς ἀξίας πάνω ἀπό τήν ἀξία πού ἔχει παραχθεῖ στή βιομηχανία νά παράγει ἓνα πρόσθετο κέρδος = πρόσοδο. Αὐτό ὅμως θά ἐννοοῦσε ὅτι ἡ γῆ σάν τέτια δημιουργεῖ ἀξία, ὅτι δηλαδή ἀναιρεῖ τήν έννοια τῆς ἴδιας τῆς ἀξίας.

Ἡ πρωτοκαλλιεργημένη γῆ δέν μπορεί νά ἀποφέρει ἀρχικά πρόσοδο, χωρίς νά ἀνατρέψει ὅλη τή θεωρία τῆς ἀξίας. Μ' αὐτό συνδέεται

ἔπειτα πολύ εὐκόλα (ἂν καί ὄχι ἀπαραίτητα, ὅπως δείχνει ὁ Ἄντερσον) ἢ ἀντίληψη, ὅτι στήν ἀρχή οἱ ἄνθρωποι διάλεξαν φυσικά γιά καλλιέργεια ὄχι τή χειρότερη, ἀλλά τήν καλύτερη γῆ. "Ὅτι ἐπομένως τό ἔδαφος πού στήν ἀρχή δέν ἀπόφερε πρόσοδο, τήν ἀποφέρει ἀργότερα, γιατί ὑποχρεώνονται οἱ ἄνθρωποι νά περνοῦν κατεβαίνοντας σέ χειρότερα εἶδη ἐδάφους, καί ὅτι ἔτσι στήν κάθοδό τους πρός τήν Avenus*, πρός διαρκῶς χειρότερο ἔδαφος, μέ τήν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ καί τήν αὔξησή τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ πρόσοδος θά πρέπει ν' ἀνεβαίνει στό ἀρχικά καλλιεργημένο πιό γόνιμο ἔδαφος καί κατόπιν ν' ἀνεβαίνει βαθμηδόν στό ἐπόμενο ἔδαφος, ἐνῶ τό χειρότερο ἔδαφος πού ἀντιπροσωπεύει πάντα τό ἔδαφος γενικά — τήν ἰδιαίτερη αὐτή σφαῖρα τῆς τοποθέτησης κεφαλαίου — δέν ἀποφέρει ποτέ πρόσοδο. "Ὅλα αὐτά ἔχουν μιά λίγο-πολύ λογική συνάφεια.

"Ἄν, ἀντίθετα, ξέρομε ὅτι δέν εἶναι ταυτόσημες οἱ μέσες τιμές καί οἱ ἀξίες, ὅτι ἡ μέση τιμή ἑνός ἐμπορεύματος μπορεῖ νά εἶναι μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἀπό τήν ἀξία του, τότε παύει νά ὑπάρχει τό ζήτημα, τό ἴδιο τό πρόβλημα καί μαζί παύουν νά ὑφίστανται καί οἱ προϋποθέσεις τῆς λύσης του. Μένει μόνο τό ἐρώτημα, γιατί στή γεωργία ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος ἢ πάντως ἡ τιμή του βρίσκεται ὄχι πάνω ἀπό τήν ἀξία του, ἀλλά πάνω ἀπό τή μέση τιμή του. Τό τελευταῖο ὅμως ζήτημα δέν ἔχει πιά τίποτα τό κοινό μέ τό θεμέλιο τῆς θεωρίας, μέ τόν καθορισμό τῆς ἀξίας σάν τέτιας.

Ὁ Ρικάρντο ξέρει βέβαια, ὅτι οἱ «σχετικές ἀξίες» τῶν ἐμπορευμάτων τροποποιοῦνται ἀνάλογα μέ τή διαφορετική σχέση τοῦ πάγιου κεφαλαίου καί τοῦ κεφαλαίου πού διατέθηκε γιά μισθό ἐργασίας καί πού μπαίνει στήν παραγωγή τους {αὐτό ὅμως δέν ἀποτελεῖ καμιά ἀντίθεση. Τό πάγιο κεφάλαιο καί τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο εἶναι ἀντιθέσεις, τό δέ κυκλοφοροῦν κεφάλαιο περιλαβαίνει ὄχι μόνο μισθούς ἐργασίας, ἀλλά καί πρῶτες καί βοηθητικές ὕλες. Λογουχάρη στήν ἐξορυκτική βιομηχανία καί στήν ἀλιεία θά ἔπρεπε νά ὑπάρχει ἡ ἴδια σχέση ἀνάμεσα στό κεφάλαιο πού διατέθηκε γιά μισθούς ἐργασίας καί γιά πάγιο κεφάλαιο, ὅπως καί στή ραπτική ἀνάμεσα στό κεφάλαιο γιά μισθούς ἐργασίας καί γιά πρώτη ὕλη}. Ξέρει ὅμως ταυτόχρονα, ὅτι αὐτές οἱ σχετικές ἀξίες ἐξισώνονται μέ τό συναγωνισμό. Ἀφήνει μάλιστα νά

* Avenus εἶναι μιά λίμνη κοντά στή Νεάπολη τῆς Ἰταλίας πού ἀποπνέει θειοῦχες ἀναθυμιάσεις. Οἱ ἀρχαῖοι τήν θεωροῦσαν σάν ἕνα ἀπό τά στόμια τοῦ Ἄδη. — Σημ. μετ.

φανεῖ ἡ διαφορὰ μόνο γιὰ νά προκύψει τό ἴδιο μέσο κέρδος σ' αὐτές τίς διαφορετικές τοποθετήσεις κεφαλαίου. Δηλαδή αὐτές οἱ σχετικές ἀξίες, γιὰ τίς ὁποῖες ὀμιλεῖ, δέν εἶναι παρά οἱ μέσες τιμές. Δέν τοῦ ἔρχεται καθόλου ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ ἀξία καί ἡ μέση τιμή εἶναι δύο διαφορετικά πράγματα. Φτάνει μόνο ὡς τήν ταύτισή τους. Ἐπειδή ὁμως δέν ὑπάρχει αὐτή ἡ ταύτιση στίς περιπτώσεις διαφορετικῆς σχέσης ἀνάμεσα στά ὀργανικά συστατικά τοῦ κεφαλαίου, τή δέχεται σάν ἓνα ἀνεξήγητο γεγονός, πού προκαλεῖται ἀπό τόν συναγωνισμό. Δέν φτάνει λοιπόν οὔτε στό ἐρώτημα: Γιατί οἱ ἀξίες τῶν προϊόντων τῆς γεωργίας δέν ἐξισώνονται σέ μέσες [506] τιμές; Δέχεται μάλλον ὅτι τό κάνουν καί ἐκθέτει τό πρόβλημα ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη.

Εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατο νά κατανοήσει κανεῖς, γιατί ἀνθρωπάκια à la Γουλιέλμο Θουκυδίδη, νοιάζονται γιὰ τή θεωρία τῆς γαιοπροσόδου τοῦ Ρικάρντο. Κατά τήν ἄποψή τους οἱ «μισές ἀλήθειες» τοῦ Ρικάρντο χάνουν ὅλη τους τήν ἀξία, ὅπως λέει καταδεκτικά ὁ Γουλιέλμος Θουκυδίδης.

Τό πρόβλημα ὑπάρχει γιὰ τόν Ρικάρντο μόνο, γιατί ἡ ἀξία καθορίζεται ἀπό τό χρόνο ἐργασίας. Γιὰ τά ἀνθρωπάκια αὐτά ὄχι. Κατά τόν Ρόσσερ ἡ φύση σάν τέτια ἔχει ἀξία. Βλέπε παρακάτω^[32]. Δηλαδή, δέν ξέρει ἀπολύτως καθόλου τί εἶναι ἀξία. Τί τόν ἐμποδίζει, λοιπόν, νά μπάσει ἐξαρχῆς τήν ἀξία τῆς γῆς στά ἔξοδα παραγωγῆς καί νά διαμορφώσει τήν πρόσοδο, τήν ἀξία τῆς γῆς, δηλαδή νά προυποθέσει τήν πρόσοδο γιὰ τήν ἐξήγηση τῆς προσόδου;

Γιὰ τά ἀνθρωπάκια αὐτά δέν σημαίνει τίποτα ἡ φράση «ἔξοδα παραγωγῆς». Αὐτό τό βλέπουμε στόν Σαί. Ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος καθορίζεται ἀπό τά ἔξοδα παραγωγῆς, ἀπό τό κεφάλαιο, τή γῆ, τήν ἐργασία. Αὐτά ὁμως καθορίζονται ἀπό τή ζήτηση καί τήν προσφορά. Δηλαδή δέν γίνεται κανένας καθορισμός. Ἄφου ἡ γῆ προσφέρει «παραγωγικές ὑπηρεσίες», γιατί δέν θά ἔπρεπε ἡ τιμή αὐτῶν τῶν «ὑπηρεσιῶν» νά καθορίζεται ἀπό τή ζήτηση καί τήν προσφορά, ὅπως οἱ ὑπηρεσίες πού προσφέρουν ἡ ἐργασία ἢ τό κεφάλαιο; Καί ἀφου οἱ «ὑπηρεσίες τῆς γῆς» βρίσκονται στήν κατοχή ὀρισμένων πωλητῶν, γιατί δέν θά ἔπρεπε τό ἐμπόρευμά τους νά ἔχει μιάν ἀγοραία τιμή, δηλαδή ἡ γαιοπρόσοδος νά ὑπάρχει σάν στοιχεῖο τῆς τιμῆς;

Βλέπουμε λοιπόν πώς ὁ Γουλιέλμος Θουκυδίδης δέν εἶχε τόν παραμικρότερο λόγο νά «θυμώνει» τόσο καλόγνωμα γιὰ τή θεωρία τοῦ Ρικάρντο.

[6. Ἡ θέσις τοῦ Ρικάρντο
 γιά τή συνεχή ἄνοδο τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν.
 Πίνακας τῶν μέσων τιμῶν τῶν σιτηρῶν
 τῆς περιόδου 1641-1859]

Ἄν παραβλέψουμε τήν ἀπόλυτη γαιοπρόσοδο, μένει στὸν Ρικάρντο τὸ παρακάτω ζήτημα:

Ὁ πληθυσμὸς αὐξάνει καὶ μαζί του αὐξάνει ἡ ζήτηση γεωργικῶν προϊόντων. Ἔτσι ἀνεβαίνει ἡ τιμὴ τους, ὅπως γίνεται σέ παρόμοιες περιπτώσεις στή βιομηχανία. Στή βιομηχανία ὅμως σταματᾷ αὐτὴ ἡ ἄνοδος τῶν τιμῶν, μόλις ἐκδηλωθεῖ ἡ ἐπίδραση τῆς ζήτησης καὶ προκληθεῖ μιὰ αὐξημένη προσφορά τῶν ἐμπορευμάτων. Τὸ προϊόν πέφτει τώρα στὸ παλιό ἢ, πιο σωστά, κάτω ἀπὸ τὸ παλιό ἐπίπεδο τῆς ἀξίας. Στή γεωργία ὅμως αὐτὸ τὸ συμπληρωματικὸ προϊόν ρίχνεται στήν ἀγορά οὔτε στήν ἴδια οὔτε σέ χαμηλότερη τιμὴ. Κοστίζει περισσότερο καὶ προκαλεῖ σταθερὴ ἄνοδο τῶν ἀγοραίων τιμῶν, ἐπομένως καὶ αὐξηση τῆς προσόδου. Πῶς ἀλλιῶς νὰ ἐξηγηθεῖ αὐτὸ τὸ φαινόμενο, ἂν ὄχι μὲ τήν προσφυγὴ σέ διαρκῶς λιγότερο εὐφορα εἶδη ἐδάφους, μὲ τὸ ὅτι ἀπαιτεῖται διαρκῶς περισσότερη ἐργασία γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ τὸ ἴδιο προϊόν, μὲ τὸ ὅτι ἡ γεωργία γίνεται ὀλοένα καὶ πιο στείρα; Γιατί, ἂν δέν πάρουμε ὑπόψη τήν ἐπίδραση τῆς ὑποτίμησης τοῦ χρήματος, οἱ τιμές τῶν γεωργικῶν προϊόντων στήν Ἀγγλία ἀνέβαιναν ἀπὸ τὸ 1797 ὡς τὸ 1815 μαζί μὲ τὴ γρήγορη αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ; Τὸ ὅτι ἀργότερα ξανάπεσαν δέν ἀποδείχνει τίποτα. Δέν ἀποδείχνει τίποτα τὸ γεγονός ὅτι κόπηκε ἡ προσφορά ἀπὸ ξένες ἀγορές. Ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο ἔγινε. Τὸ γεγονός αὐτὸ μόνο δημιούργησε τοὺς ἀληθινούς ὄρους, γιὰ νὰ δείξει καθαρὸ τὸ νόμο τῆς γαιοπρόσοδου. Γιατί ἀκριβῶς ἡ ἀποκοπὴ ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ ἀνάγκασε τὸ ἐσωτερικὸ νὰ καταφεύγει σέ διαρκῶς λιγότερο εὐφορο ἔδαφος. Αὐτὸ δέν ἐξηγεῖται μὲ τήν ἀπόλυτη αὐξηση τῆς προσόδου, γιατί δέν αὐξήθηκε μόνο ἡ συνολικὴ πρόσοδος, ἀλλὰ καὶ τὸ ποσοστὸ τῆς προσόδου. Ἡ τιμὴ τοῦ ἐνός κρτ. σίτου κλπ. ἀνέβηκε. Ἡ ἄνοδος αὐτὴ δέν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ μόνο μὲ τήν ὑποτίμηση τοῦ χρήματος, ἐπειδὴ αὐτὴ θά ἔπρεπε βέβαια νὰ ἐξηγήσει γιατί μὲ τὴ μεγάλη ἄνοδο τῆς παραγωγικότητος στή βιομηχανία ἔπεφτε ἡ τιμὴ τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων, δηλαδή ἀνέβαινε σχετικὰ ἡ τιμὴ τῶν γεωργικῶν προϊόντων. Δέν θά ἐξηγοῦσε γιατί, ἐκτός ἀπ' αὐτὴ τὴ σχετικὴ ἄνοδο, ἀνέβαιναν διαρκῶς ἀπόλυτα οἱ τιμές τῶν γεωργικῶν προϊόντων. Ἄλλο τόσο δέν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ σάν συνέπεια τῆς πτώσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Ἡ πτώση αὐτὴ δέν θά ἐξηγοῦσε ποτέ μιάν ἀλ-

λαγή στις τιμές, αλλά μόνο μιά αλλαγή στο μοίρασμα τῆς ἀξίας ἢ τῆς τιμῆς ἀνάμεσα στο γαιοκτήμονα, τό βιομήχανο καί τόν ἐργάτη.

Ὅσο γιά τήν ὑποτίμηση τοῦ χρήματος, ἄς ὑποθέσουμε τώρα ὅτι ἡ 1 λ. = 2 λ. Ἐνα κρτ. σιτάρι πού προηγούμενα κόστιζε 2 λ. κοστίζει τώρα 4 λ. Ἄν ἡ τιμή τοῦ βιομηχανικοῦ προϊόντος ἔπεφτε στό $\frac{1}{10}$ τῆς, τότε ἡ προηγούμενη τιμή τῶν 20 σλ. θά εἶναι τώρα 2 σλ. Αὐτά τά 2 σλ. ὅμως εἶναι τώρα ἴσα μέ 4 σλ. Ἡ ὑποτίμηση τοῦ χρήματος θά μπορούσε βέβαια νά σχετιζόταν μέ τό ζήτημα, τό ἴδιο καί οἱ κακές σοδιές.

[507] Ἄν παραβλέψουμε ὅμως ὅλα αὐτά, μπορούμε νά ὑποθέσουμε ὅτι γιά τήν τοτινή κατάσταση τῆς γεωργίας (ἀφορᾷ τό σιτάρι) καλλιεργήθηκε λιγότερο εὐφορη γῆ. Ἡ ἴδια γῆ ἔγινε ἀποδοτική, ἐπειδή ἔπεσαν οἱ διαφορικές πρόσδοες — σέ ποσοστά — ὅπως ἀποδείχνουν οἱ τιμές τοῦ σίτου, πού ἀποτελοῦν τό καλύτερο βαρόμετρο.

Οἱ ἀνώτατες τιμές τοῦ 1800 καί 1801 καί τοῦ 1811 καί 1812 ὀφείλονταν οἱ πρῶτες στις κακές σοδιές καί οἱ δεύτερες στήν ὑποτίμηση τοῦ χρήματος. Τό ἴδιο στήν ὑποτίμηση τοῦ νομίσματος ὀφείλονταν οἱ ὑψηλές τιμές τοῦ 1817 καί 1818. Ἄν ὅμως δέν πάρουμε ὑπόψη αὐτά τά χρόνια, τότε μένει βέβαια ἡ μέση τιμή (τό ζήτημα νά τό δοῦμε ἀργότερα).

Κατά τή σύγκριση τῶν τιμῶν τοῦ σιταριοῦ κλπ. σέ διάφορες ἐτήσιες περιόδους ἔχει ταυτόχρονα σημασία νά συγκρίνουμε τίς παραγμένες μάζες πρός τόσο ἢ τόσο τό κρτ., ἐπειδή ἀκριβῶς μέ τόν τρόπο αὐτό φανερώνεται κατά πόσο ἡ πρόσθετη παραγωγή σιταριοῦ ἄσκησε ἐπίδραση στήν τιμή.

I

Μέσες τιμές τοῦ σιταριοῦ

	Μέση ἐτήσια τιμή	Ἀνώτατη τιμή	Κατώτατη τιμή
1641-1649	60 σλ. καί $\frac{5^2}{3}$ πεν.	75 σλ. καί 6 πεν. (1645)	42 σλ. καί 8 πεν. (1646)
1650-1659	45 σλ. καί $\frac{8^9}{10}$ πεν.	68 σλ. καί 1 πεν. (1650)	23 σλ. καί 1 πεν. (1651)
1660-1669	44 σλ. καί 9 πεν.	65 σλ. καί 9 πεν. (1662)	32 σλ. καί 0 πεν. (1666 καί 1667)
1670-1679	44 σλ. καί $\frac{8^9}{10}$ πεν.	61 σλ. καί 0 πεν. (1674)	33 σλ. καί 0 πεν. (1676)
1680-1689	35 σλ. καί $\frac{7^8}{10}$ πεν.	41 σλ. καί 5 πεν. (1681)	22 σλ. καί 4 πεν. (1687)
1690-1699	50 σλ. καί $\frac{4}{10}$ πεν.	63 σλ. καί 1 πεν. (1695)	30 σλ. καί 2 πεν. (1691)

Ἄν πάρουμε ἀπό τό 1650 ὡς τό 1699, τότε σ' αὐτά τά 50 χρόνια ἡ (ἐτήσια) μέση τιμή ἦταν 44 σλ. καί $2\frac{1}{5}$ πεν.

Στό χρονικό διάστημα 1641-1649 (9 χρόνια) ἡ ἀνώτατη ἐτήσια μέση τιμή ἦταν 75 σλ. καί 6 πεν. γιά τό ἐπαναστατικό ἔτος 1645, μετά 71 σλ. καί 1 πεν. γιά τό 1649, 65 σλ. καί 5 πεν. γιά τό 1647, ἡ δέ κατώτατη τιμή 42 σλ. καί 8 πεν. γιά τό 1646.

II

Μέση ἐτήσια τιμή	Οἱ ἀνώτατες καί κατώτατες τιμές στήν κάθε δεκάχρονη περίοδο
1700-1709	35 σλ. καί $\frac{1}{10}$ πεν. 69 σλ. καί 9 πεν. (1709) 25 σλ. καί 4 πεν. (1707)
1710-1719	43 σλ. καί $\frac{6^7}{10}$ πεν. 69 σλ. καί 4 πεν. (1710) 31 σλ. καί 1 πεν. (1719)
1720-1729	37 σλ. καί $\frac{3^7}{10}$ πεν. 48 σλ. καί 5 πεν. (1728) 30 σλ. καί 10 πεν. (1723)
1730-1739	31 σλ. καί $\frac{5^5}{10}$ πεν. 58 σλ. καί 2 πεν. (1735) 23 σλ. καί 8 πεν. (1732)
1740-1749	31 σλ. καί $\frac{7^9}{10}$ πεν. 45 σλ. καί 1 πεν. (1740) 22 σλ. καί 1 πεν. (1743 καί 1744)

Ἡ (ἐτήσια) μέση τιμή γιά τήν 50ετία 1700-1749: 35 σλ. καί $\frac{9^{29}}{50}$ πεν.

III

Μέση ἐτήσια τιμή	Οἱ ἀνώτατες καί κατώτατες τιμές στήν κάθε δεκάχρονη περίοδο
1750-1759	36 σλ. καί $\frac{4^5}{10}$ πεν. 53 σλ. καί 4 πεν. (1757) 28 σλ. καί 10 πεν. (1750)
1760-1769	40 σλ. καί $\frac{4^9}{10}$ πεν. 53 σλ. καί 9 πεν. (1768) 26 σλ. καί 9 πεν. (1761)
1770-1779	45 σλ. καί $\frac{3^2}{10}$ πεν. 52 σλ. καί 8 πεν. (1774) 33 σλ. καί 8 πεν. (1779)
1780-1789	46 σλ. καί $\frac{9^2}{10}$ πεν. 52 σλ. καί 8 πεν. (1783) 35 σλ. καί 8 πεν. (1780)
1790-1799	57 σλ. καί $\frac{6^5}{10}$ πεν. 78 σλ. καί 7 πεν. (1796) 43 σλ. καί 0 πεν. (1792)

Ἡ ἐτήσια μέση τιμή γιά τήν 50ετία 1750-1799: 45 σλ. καί $\frac{3^{13}}{50}$ πεν.

IV

Μέση ἐτήσια τιμή	Οἱ ἀνώτατες καί κατώτατες τιμές στήν κάθε δεκάχρονη περίοδο
1800-1809	84 σλ. καί $\frac{8^5}{10}$ πεν. 119 σλ. καί 6 πεν. 58 σλ. καί 10 πεν. (1801) (1803)
	113 σλ. καί 10 πεν. (1800)
1810-1819	91 σλ. καί $\frac{4^8}{10}$ πεν. 126 σλ. καί 6 πεν. 65 σλ. καί 7 πεν. (1812) (1815)

	109 σλ. και 9 πεν. (1813)	74 σλ. και 4 πεν. (1814)
	106 σλ. και 5 πεν. (1810)	74 σλ. και 6 πεν. (1819)
1820-1829	58 σλ. και $9\frac{7}{10}$ πεν. (1825)	68 σλ. και 6 πεν. (1822)
1830-1839	56 σλ. και $8\frac{5}{10}$ πεν. (1831)	66 σλ. και 4 πεν. (1835)
1840-1849	55 σλ. και $11\frac{4}{10}$ πεν. (1847)	69 σλ. και 5 πεν. (1849)
1850-1859	53 σλ. και $4\frac{7}{10}$ πεν. (1855)	74 σλ. και 9 πεν. (1850)

Έτήσιος μέσος όρος για την 50ετία 1800-1849: 69 σλ. και $6\frac{9}{50}$ πεν.

Έτήσιος μέσος όρος για την 60ετία 1800-1859: 66 σλ. και $9\frac{14}{15}$ πεν.

Έπομένως ή μέση έτήσια τιμή:

1641-1649	60 σλ. και $5\frac{2}{3}$ πεν.
1650-1699	44 σλ. και $2\frac{1}{5}$ πεν.
1700-1749	35 σλ. και $9\frac{29}{50}$ πεν.
1750-1799	45 σλ. και $3\frac{13}{50}$ πεν.
1800-1849	69 σλ. και $6\frac{9}{50}$ πεν.
1850-1859	53 σλ. και $4\frac{7}{10}$ πεν.

Ό ίδιος ό Ουέστ λέει:

«Σέ μιά βελτιωμένη κατάσταση τής γεωργίας μπορεί στά έδάφη δεύτερης και τρίτης ποιότητας νά αποκτηθεί προϊόν μέ έξίσου μικρό κόστος, όπως και στό παλιό σύστημα στό έδαφος πρώτης ποιότητας» (Sir Edw. West: «Price of Corn and Wages of Labour», London 1826, p. 98).

[7. Ό Χόπκινς για τή διαφορά
ανάμεσα στην απόλυτη και τή διαφορική πρόσοδο
και ανάμεσα στην παραγωγική και μή παραγωγική εργασία,
για τήν καταγωγή τής γαιοπροσόδου από τήν άτομική
ιδιοκτησία]

Ό Χόπκινς αντιλαμβάνεται σωστά τή διαφορά ανάμεσα στην απόλυτη και στή διαφορική πρόσοδο:

«Η αρχή του συναγωνισμού κάνει αδύνατη τήν ύπαρξη δυό ποσοστών κέρδους

στήν ἴδια χώρα. Αὐτό ὅμως καθορίζει τίς σχετικές πρόσδοες, ὄχι ὅμως τόν γενικό μέσο ὁρο τῆς προσόδου.» (Th. Hopkins, «On Rent of Land, and its Influence on Subsistence and Population», London, 1828, σελ. 30).

[508α] Ὁ Χόπκινς κάνει τήν ἐξῆς διάκριση ἀνάμεσα στήν παραγωγική καί στή μή παραγωγική ἐργασία ἢ, ὅπως λέει, ἀνάμεσα στήν πρωταρχική καί στή δευτερεύουσα ἐργασία:

«Ἄν ὅλοι οἱ ἐργάτες θ' ἀπασχολοῦνταν γιά τόν ἴδιο σκοπό, ἢ γιά τόν ἴδιο στόχο, ὅπως ὁ διαμαντολειαντής καί ὁ τραγουδιστής τῆς ὄπερας, σύντομα δέν θά ὑπῆρχε πλοῦτος γιά νά τούς συντηρήσει, ἐπειδή στήν περίπτωση αὐτή τίποτα ἀπό τόν παραγμένο πλοῦτο δέν θά γινόταν κεφάλαιο. Ἄν ἕνα σημαντικό μέρος ἀπασχολοῦνταν μ' αὐτόν τόν τρόπο, οἱ μισθοί θά ἦταν χαμηλοί, γιατί μόνο ἕνα σχετικά μικρό μέρος τοῦ προϊόντος πού παράγεται θά χρησιμοποιοῦνταν σάν κεφάλαιο. Ἄν ὅμως ἀπασχολοῦνταν ἔτσι μόνο μερικοί ἐργάτες καί ἂν εἶναι αὐτονόητο ὅτι σχεδόν ὅλοι οἱ ἄλλοι θά ἦταν γεωργοί, τσαγκαράδες, ὑφαντές κλπ., τότε θά παραγόταν πολύ κεφάλαιο, οἱ δέ μισθοί θά μπορούσαν νά εἶναι σχετικά ὑψηλοί.» (στό ἴδιο σελ. 84, 85): «Στήν ἴδια σειρά μέ τόν διαμαντολειαντή καί τόν τραγουδιστή θά ἔπρεπε νά μποῦν ὅλοι ἐκεῖνοι πού ἐργάζονται γιά τούς λόρδους γαιοκτήμονες ἢ γιά τούς εἰσοδηματίες καί πού παίρνουν σάν μισθό ἕνα μέρος τοῦ εἰσοδήματός τους, οὐσιαστικά ὅλοι ἐκεῖνοι, πού ἡ ἐργασία τους περιορίζεται μόνο στήν παραγωγή τέτιων πραγμάτων, πού εὐφραίνουν τούς λόρδους γαιοκτήμονες καί τούς εἰσοδηματίες, καί ὅλοι ἐκεῖνοι πού σάν πληρωμή τῆς ἐργασίας τους παίρνουν ἕνα μέρος τῆς προσόδου τοῦ λόρδου γαιοκτήμονα ἢ τοῦ εἰσοδήματος τοῦ εἰσοδηματία. Ὅλοι τους εἶναι παραγωγικοί ἐργάτες, ὅλες τους οἱ ἐργασίες ὅμως ἔχουν γιά σκοπό νά μετατρέπουν τόν πλοῦτο πού ὑπάρχει μέ τή μορφή προσόδων καί ἐτήσιων εἰσοδημάτων, σέ μιά ἄλλη μορφή, πού μ' αὐτή τήν ἄλλη μορφή ὁ πλοῦτος πρόκειται νά ικανοποιήσει περισσότερο τόν λόρδο καί τόν εἰσοδηματία καί γι' αὐτό οἱ ἐργάτες εἶναι δευτερεύοντες (sekundare) παραγωγοί. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἐργάτες εἶναι πρωτεύοντες (primare) παραγωγοί.» (στό ἴδιο, σελ. 85).

Τό διαμάντι καί τό τραγούδι, πού καί τά δύο εἶναι ὑλοποιημένη ἐργασία, μποροῦν, ὅπως ὅλα τά ἐμπορεύματα, νά μετατραποῦν σέ χρήμα καί σάν χρήμα σέ κεφάλαιο. Πρέπει ὅμως νά διακρίνουμε δύο πράγματα σ' αὐτήν τή μετατροπή τοῦ χρήματος σέ κεφάλαιο. Ὅλα τά ἐμπορεύματα μποροῦν νά μετατραποῦν σέ χρήμα καί σάν χρήμα σέ κεφάλαιο, ἐπειδή στή μορφή τους σάν χρήμα ἔχει σβηστεῖ ἡ ἀξία χρήσης τους καί ἡ ἰδιαίτερη φυσική μορφή τους. Εἶναι ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία στήν κοινωνική ἐκείνη μορφή, στήν ὁποία εἶναι ἡ ἴδια ἀνταλλάξιμη μέ ὁποιαδήποτε πραγματική ἐργασία, εἶναι δηλαδή μετατρέψιμη σέ ὁποιαδήποτε μορφή πραγματικῆς ἐργασίας. Ἄν ἀντίθετα τά ἐμπορεύματα — πού εἶναι προϊόντα ἐργασίας —

είναι πάλι τέτια, πούμποροῦν νά ξαναμποῦν σάν στοιχεῖα στό παραγωγικό κεφάλαιο, αὐτό ἐξαρτιέται ἀπό τό ἄν ἡ φύση τῶν ἀξιῶν χρήσης τους ἐπιτρέπει σ' αὐτά νά ξαναμποῦν στό προτσές παραγωγῆς — εἴτε μέ τήν ιδιότητα τῶν ἀντικειμενικῶν ὄρων ἐργασίας (τοῦ ἐργαλείου καί τῆς πρώτης ὕλης), εἴτε μέ τήν ιδιότητα τῶν ὑποκειμενικῶν ὄρων ἐργασίας (μέσα συντήρησης τῶν ἐργατῶν), (δηλαδή μέ τήν ιδιότητα στοιχείων τοῦ σταθεροῦ ἢ τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου).

«Στήν Ἰρλανδία, σύμφωνα μέ ἓνα μετρημένο ὑπολογισμό καί μέ τήν ἀπογραφή τοῦ 1821, ὅλο τό καθαρό προῖόν πού πάει στούς λόρδους γαιοκτήμονες, στό κράτος καί στούς εἰσπράκτορες τῆς δεκάτης φτάνει τά 20 $\frac{3}{4}$ ἑκατομμύρια λ., ἐνώ ὅλοι οἱ μισθοί μαζί παρμένοι φτάνουν μόνο τά 14.114.000 λ.» (Χόπκινς, στό ἴδιο, σελ. 94).

«Οἱ ἀγρότες» στήν Ἰταλία «πληρώνουν γενικά τό $\frac{1}{2}$ ἢ ἀκόμα καί πάνω ἀπό τό $\frac{1}{2}$ τοῦ προϊόντος σάν πρόσοδο στό γαιοκτήμονα καί αὐτό μέ μέτρια παραγωγικότητα τῆς γεωργίας καί μέ ἀνεπαρκή ἐξοπλισμό πάγιου κεφαλαίου. Τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἀποτελεῖται ἀπό δευτερογενεῖς παραγωγούς καί ἀπό γαιοκτήμονες, καί γενικά οἱ ἄμεσοι παραγωγοί εἶναι μιά φτωχή καί ταπεινωμένη τάξη» (σελ. 101, 102).

«Τό ἴδιο γινόταν στή Γαλλία τόν καιρό τοῦ Λουδοβίκου XIV [τοῦ XV καί τοῦ XVI]. Σύμφωνα μέ τόν [Ἄρθουρ] Γιούνγκ ἡ πρόσοδος, ἡ δεκάτη καί οἱ φόροι ἔφταναν τά 140.905.304 λ. Ὁ πληθυσμός τῆς Γαλλίας ἦταν τότε 26.363.074. Ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού ὁ ἐργαζόμενος πληθυσμός ἦταν 6 ἑκατομμύρια, μάλλον πρόκειται γιά ὑπερβολικό ἀριθμό, κάθε οἰκογένεια τοῦ ἐργαζόμενου πληθυσμοῦ θά ἔπρεπε νά πληρώνει ἄμεσα ἢ ἔμμεσα κατά μέσον ὄρο κάπου 23 λ. ἀπό τόν καθαρό πλοῦτο της στούς γαιοκτήμονες, στήν ἐκκλησία καί στό κράτος.» Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τοῦ Γιούνγκ, μαζί μέ διάφορα ἄλλα τό εἰσόδημα μιᾶς οἰκογένειας ἐργαζομένων ἔφτανε «τό χρόνο 42 λ. καί 10 σλ., ἀπό τίς ὁποῖες οἱ 23 πληρώνονταν σέ ἄλλους καί μέναν 19 λ. καί 10 σλ. γιά τή συντήρηση τῆς οἰκογένειας.» (στό ἴδιο, σελ. 102-104).

Ἐξάρτηση τοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τό κεφάλαιο.

«Ἡ πλάνη τοῦ κ. Μάλθους καί τῶν διαδόχων του στηρίζεται στήν ὑπόθεση ὅτι τῆ μείωση τοῦ ἐργαζόμενου πληθυσμοῦ δέν θά τήν ἀκολουθοῦσε μιά ἀνάλογη μ' αὐτήν μείωση τοῦ κεφαλαίου.» (στό ἴδιο, σελ. 118). Ὁ κ. Μάλθους ξεχνᾷ ὅτι ἡ ζήτηση περιορίζεται ἀπό τά μέσα «πού ὑπάρχουν, γιά νά πληρωθοῦν μισθοί», ὅτι «αὐτά τά μέσα δέν γεννιοῦνται αὐτόματα, ἀλλά δημιουργοῦνται πάντα ἀπό τά πρὶν μέ τήν ἐργασία» (στό ἴδιο, σελ. 122).

Αὐτή εἶναι ἡ σωστή ἀποψη γιά τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου. Τά μέσα ὅμως μποροῦν νά αὐξάνονται, δηλαδή ἡ ποσότητα τοῦ πρόσθετου

... [handwritten text about calculations and prices] ...
 ... [handwritten text about calculations and prices] ...
 ... [handwritten text about calculations and prices] ...

I

1641 - 49.	38	60	3/5
1650 - 59	45	89	5/10
1660 - 69	44	19	9
1670 - 79	44	18	9/10
1680 - 89	35	78	11
1690 - 99	50	14	10

Average wheat price.
 Nearly average price.
 Differ in: 1650-1699, 1650-1699
 44 sh. 2 1/2 d.
 1641-49, 1651-59, 1661-69, 1671-79, 1681-89, 1691-99
 1649, 69, 59, 1648, 29, 1647, 19, 1646, 9, 1645, 29, 1644, 19, 1643, 9, 1642, 29, 1641, 19

1650-59	6824.10.	232.70.
1660-69	6524.90.	222.21.
1670-79	6424.00.	33.27.
1680-89	4124.80.	227.14
1690-99	6324.10.	301.2

II

1700 - 1709	35	2	2/10
1710 - 1719	43	6	4/10
1720 - 1729	37	2	7/10
1730 - 1739	34	5	10/10
1740 - 1749	31	7	9/10

1700-09	649.50.	253.90.
1710-19	692.40.	342.10
1720-29	4824.50.	302.100.
1730-39	3822.20.	232.10
1740-49	452.10.	222.10

III
 (value)

Μιά σελίδα των χειρογράφων του Μάρξ από τις «Θεωρίες για την 'Υπεραξία»
 με έναν πίνακα των μέσων τιμών του σιταριού της περιόδου 1641-1749.

προϊόντος ή τής πρόσθετης εργασίας, χωρίς ν' αυξάνει ανάλογα ή μάζα τής εργασίας.

«Παράξενη είναι αυτή ή ισχυρή τάση νά παρουσιάζουν τόν περίσσιο πλούτο ότι είναι επωφελής για τήν εργαζόμενη τάξη, επειδή τής δίνει δυνατότητα εργασίας! Άλλά και όταν τό κάνει αυτό, είναι κατάδηλο [509] ότι τό κάνει όχι επειδή είναι περίσσιος, επειδή έχει αυτή τή δυνατότητα, αλλά γιατί είναι πλούτος πού έχει δημιουργηθεί μέ εργασία, ενώ ταυτόχρονα μιά πρόσθετη ποσότητα εργασίας παρουσιάζεται ότι είναι επιζήμια για τίς εργαζόμενες τάξεις, παρ' όλο πού ή εργασία αυτή παράγει 3 φορές περισσότερα απ' όσα καταναλώνει.» (στό ίδιο, σελ. 126).

«Άν μέ τή χρησιμοποίηση μιάς καλύτερης μηχανής θά μπορούσε όλο τό πρωτογενές προϊόν νά αυξηθεί από 200 σέ 250 ή σέ 300, ενώ στό καθαρό εισόδημα και στό κέρδος θά αναλογούσαν μόνο 140, τότε είναι φανερό ότι θά έμεναν 110 ή 160 αντί 60 για τούς μισθούς εργασίας τών άμεσων παραγωγών.» (στό ίδιο σελ. 128).

«Ή κατάσταση τών εργατών χειροτέρευσε, είτε επειδή έχει παραλύσει ή παραγωγική δύναμή τους, είτε επειδή παίρνεται απ' αυτούς αυτό πού έχουν παραγάγει.» (στό ίδιο, σελ. 129).

«Όχι», λέει ο Μάλθους, «τό βάρος του φορτίου σου δέν έχει απολύτως καμιά δουλιά μέ τή φτώχια σου. Αυτή οφείλεται μόνο και μόνο στό ότι τό φορτίο τό φέρουν πάρα πολλοί άνθρωποι.» (στό ίδιο, σελ. 134).

«Στή γενική αρχή ότι τά έξοδα παραγωγής καθορίζουν τήν ανταλλακτική αξία όλων τών έμπορευμάτων δέν συμπεριλαμβάνονται οί πρώτες ύλες. Τό δικαίωμα όμως πού έχουν οί ιδιοκτήτες τους στό προϊόν μπάζει τήν πρόσσοδο στην αξία.» (Th Hopkins: «Economical Enquiries relative to the Laws which regulate Rent, Profit, Wages, and the Value of Money», London 1822, σελ. 11).

«Ή πρόσσοδος ή μιά τιμή για τή χρησιμοποίηση [τής γής] γεννιέται φυσικά από τήν ιδιοκτησία ή από τήν άσκηση ενός δικαιώματος ιδιοκτησίας στή γή» (στό ίδιο, σελ. 13).

«Καθετί μπορεί ν' αποφέρει μιά πρόσσοδο, όταν έχει τίς εξής ιδιότητες: Πρώτο, πρέπει νά είναι αρκετά σπάνιο. Δεύτερο πρέπει νά έχει τή δύναμη νά υποστηρίξει τήν εργασία στό μεγάλο έργο τής παραγωγής.» (στό ίδιο, σελ. 14). Δέν πρέπει φυσικά νά υποθέσουμε τήν περίπτωση «στην όποία υπάρχει πολλή γή σέ σύγκριση μέ τήν εργασία και μέ τό κεφάλαιο πού τοποθετήθηκε σ' αυτήν» [ή άφθονία ή ή έλλειψη γής είναι φυσικά σχετικές, σχετίζονται μέ τή διαθέσιμη ποσότητα εργασίας και κεφαλαίου}, ώστε νά μή μπορεί νά διεκδικηθεί πρόσσοδος, επειδή ή γή δέν είναι σπάνια.» (στό ίδιο, σελ. 21).

«Σέ μερικές χώρες μπορεί ο γαιοκτήμονας νά αποσπά 50% του προϊόντος, σέ άλλες ούτε 10%. Στίς ευφορες περιοχές τής Ανατολής μπορεί ο άνθρωπος νά ζει μέ τό 1/3 του προϊόντος τής εργασίας του πού έχει διαθέσει στή γή. Σέ όρισμένες όμως περιοχές τής Έλβετίας και τής Νορβηγίας ή εισπραχτή 10% θά μπορούσε νά έρημώσει τή χώρα από τούς κατοίκους της... Δέν βλέπουμε νά υπάρχουν άλλα φυσικά όρια τής προσόδου ή όποια μπορεί νά εισπραχθεί από

τήν ικανότητα πληρωμῆς ἀπό μέρους τῶν πληρωτῶν.» (σελ. 31) καί «ἂν ὑπάρχουν χειρότερης ποιότητας ἐδάφη, ἀπό τόν συναγωνισμό αὐτῶν τῶν χειρότε-
ρων ἐδαφῶν μέ τά καλύτερα.» (σελ. 33, 34).

«Στήν Ἀγγλία ὑπάρχει πολλή κοινοτική γῆ ἢ φυσική γονιμότητα τῆς ὁποίας εἶναι ἴση μέ τή γονιμότητα πού εἶχε μεγάλο μέρος τοῦ σήμερα καλλιεργούμενου ἐδάφους, προτοῦ καλλιεργηθεῖ. Καί ὅμως εἶναι τόσο μέγала τά ἔξοδα γιά τήν καλλιέργεια τέτιας κοινοτικῆς γῆς, ὥστε τό χρῆμα πού θά χρησιμοποιόταν γιά τήν καλλιέργειά της, νά μή μπορεῖ, νά πληρώνει τό συνηθισμένο ἐπιτόκιο καί νά μή μπορεῖ πιά νά ἀφήνει τίποτα γιά τήν πληρωμή προσόδου γιά τή φυσική γονιμότητα τοῦ ἐδάφους. καί αὐτό, παρ' ὅλα τά πλεονεκτήματα πού παρουσιάζει ἡ ἄμεση χρησιμοποίηση ἐργασίας, ἡ ὁποία ὑποστηρίζεται μέ κατάλληλα χρησιμοποιούμενο κεφάλαιο καί πού ἐφοδιάζεται μέ φτηνά παραγμένα βιομηχανικά ἐμπορεύματα. Καί ἐπιπλέον ὑπάρχουν καλοί δρόμοι στή γύρω περιοχή κλπ.... Οἱ σημερινοί γαιοκτήμονες μποροῦν νά θεωροῦνται ὅτι εἶναι οἱ ἰδιοκτῆτες ὅλης τῆς συσσωρευμένης ἐργασίας, πού ἔχει ξοδευτεῖ ἐπί πολλούς αἰῶνες γιά νά ἀννψώσει τή γῆ ὡς τό σημερινό ἐπίπεδο παραγωγικότητας.» (στό ἴδιο, σελ. 35).

Αὐτό τό τελευταῖο περιστατικό εἶναι πολύ σπουδαῖο γιά τή γαιο-
πρόσοδο, ἰδίως ὅταν αὐξάνει ἀπότομα σέ σημαντικό βαθμό ὁ πληθυσμός, ὅπως ἔγινε ἀπό τό 1780 ὡς τό 1815, ἐξαιτίας τῶν προόδων τῆς βιομηχανίας, καί ἐπειδή γιά τό λόγο αὐτό τραβήχτηκε ἀπότομα στήν καλλιέργεια μεγάλο μέρος τῶν ὡς τότε χέρσων γαιῶν. Ἡ νεοκαλλιεργημένη γῆ μπορεῖ νά εἶναι ἐξίσου γόνιμη, ἀκόμα καί γονιμότερη ἀπ' ὅ,τι ἦταν ἡ παλιά, προτοῦ νά ἔχει συσσωρευθεῖ σ' αὐτήν ἡ καλλιέργεια αἰῶνων. Αὐτό ὅμως πού ζητεῖται ἀπό τή νέα γῆ — ἂν δέν πρόκειται νά πουλάει σέ ἀκριβότερες τιμές — εἶναι ὅτι ἡ γονιμότητά της πρέπει νά εἶναι ἴση, πρῶτα, μέ τή φυσική γονιμότητα τοῦ καλλιεργημένου [510] ἐδάφους καί, δεύτερο, μέ τή γονιμότητα πού ἔχει ἐπιτευχθεῖ τεχνητά μέ τήν καλλιέργειά της, πού τώρα ὅμως ἔγινε ἡ φυσική γονιμότητά της. Ἄρα, ἡ νεοκαλλιεργημένη γῆ πρέπει νά εἶναι πολύ πιά γόνιμη ἀπ' ὅ,τι ἦταν ἡ παλιά, προτοῦ καλλιεργηθεῖ.

Θά ποῦν ὅμως:

Ἡ γονιμότητα τῆς καλλιεργημένης γῆς προέρχεται πρῶτα ἀπό τή φυσική γονιμότητά της. Ἐξαρτιέται λοιπόν ἀπό τή φυσική ποιότητα τῆς νεοκαλλιεργημένης γῆς, ἂν ἔχει ἢ ὄχι αὐτήν τή γονιμότητα, πού πηγάζει ἀπό τή φύση καί πού ὀφείλεται σ' αὐτήν. Καί στίς δύο περιπτώσεις δέν κοστίζει τίποτα. Τό ἄλλο μέρος τῆς γονιμότητας τῆς καλλιεργημένης γῆς εἶναι τεχνητό προῖόν, πού ὀφείλεται στήν καλλιέργεια, στήν ἐπένδυση κεφαλαίου. Τό μέρος ὅμως αὐτό τῆς παραγωγικότητας κοστίζει ἔξοδα παραγωγῆς, τά ὁποῖα πληρώνονται μέ τόν τόκο τοῦ πάγιου κεφαλαίου πού τοποθετήθηκε στή γῆ. Αὐτό τό μέρος

τῆς γαιοπροσόδου εἶναι ἀπλῶς ὁ τόκος τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού τό πάντρεψαν μέ τή γῆ. Γι' αὐτό μπαίνει στά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ προϊόντος τῆς ἀπό παλιά καλλιεργημένης γῆς. Φτάνει λοιπόν νά τοποθετηθεῖ μόνο τό ἴδιο κεφάλαιο στή νεοκαλλιεργημένη γῆ, γιά ν' ἀποκτήσει κι αὐτή αὐτό τό δεύτερο μέρος τῆς γονιμότητας. Ὅπως συμβαίνει μέ τό πρῶτο μέρος τῆς γονιμότητας, οἱ τόκοι τοῦ κεφαλαίου πού δαπανήθηκε γιά τήν ἐπίτευξη αὐτῆς τῆς γονιμότητας μπαίνουν στήν τιμή τοῦ προϊόντος. Γιά ποιόν λόγο θά ἔπρεπε λοιπόν νά μήν μπορεῖ νά καλλιεργηθεῖ νέα γῆ — χωρίς νά εἶναι ἀσύγκριτα γονιμότερη — χωρίς νά αὐξάνει ἡ τιμή τοῦ προϊόντος; Ἄν ἡ φυσική γονιμότητα εἶναι ἴδια, τότε ἡ διαφορά δημιουργεῖται μόνο ἀπό τήν ἐπένδυση κεφαλαίου, καί ὁ τόκος γιά τό κεφάλαιο αὐτό μπαίνει καί στίς δύο περιπτώσεις ἐξίσου στά ἔξοδα παραγωγῆς.

Αὐτός ὁ συλλογισμός ὡστόσο εἶναι λαθεμένος. Ἐνα μέρος τῶν ἐξόδων τοῦ ξεχερσώματος κλπ. δέν πληρώνεται ἄλλο, ἐπειδή ἡ γονιμότητα πού δημιουργήθηκε μέ τόν τρόπο αὐτό, ὅπως παρατηρεῖ ἤδη ὁ Ρικάρντο, εἶναι ἐνμέρει συμφυῆς μέ τή φυσική ποιότητα τῆς γῆς (ὁγλαδῆ μέ τό κόστος τοῦ ξεχερσώματος, τῆς ἀποστράγγισης, τῆς ἀποξήρανσης, τῆς ἰσοπέδωσης, τῆς χημικῆς ἀλλοίωσης τῆς γῆς ἐξαιτίας τῶν συνεχιζομένων χημικῶν προτσές κλπ.). Ἐπομένως, ἡ νεοκαλλιεργημένη γῆ — ἄν πρόκειται νά μπορεῖ νά πουλᾶ τά προϊόντα της στήν ἴδια τιμή μέ τήν γῆ πού καλλιεργήθηκε τελευταία — θά ἔπρεπε νά εἶναι ἀρκετά γόνιμη, γιά νά καλύπτει ἡ τιμή αὐτή τό μέρος τῶν ἐξόδων γιά τό ξεχερσώμά της, πού μπαίνει στά δικά της ἔξοδα παραγωγῆς, τά ὅποια ὅμως ἔπαψαν νά μπαίνουν στά ἔξοδα τῆς ἀπό παλιά καλλιεργημένης γῆς καί πού ἐδῶ εἶναι συμφυῆς μέ τή φυσική γονιμότητα τῆς γῆς.

«Μιά εὐνοικά τοποθετημένη, ὑδατόπτωση μᾶς προσφέρει τό παράδειγμα μιᾶς προσόδου πού πληρώνεται μέ τόν ἀποκλειστικότερο τρόπο πού μπορεῖ νά φανταστεῖ κανεῖς ἐξαιτίας τῆς ἰδιοποίησής ενός δώρου τῆς φύσης. Αὐτό τό κατανοῶ πολύ καλά στίς βιομηχανικές περιοχές, στίς ὅποιες πληρώνουν ἀξιόλογες πρόσοδες γιά μικρές ὑδατοπτώσεις, ἰδιαίτερα ἄν εἶναι μεγάλο τό ὕψος τῆς πτώσης τοῦ νεροῦ. Καί ἐπειδή ἡ δύναμη πού κερδίζεται ἀπό τέτιες ὑδατοπτώσεις εἶναι ἴση μέ τή δύναμη πού παράγουν ἰσχυρές ἀτμομηχανές, εἶναι τό ἴδιο ἐπωφελῆς ἡ χρησιμοποίησή τους, ἀκόμα κι ἄν χρειάζεται νά πληρώνεται γι' αὐτήν μιά ὑψηλή πρόσοδος, τόση ὅσο εἶναι τό ποσό πού ἀπαιτεῖται νά ξοδευτεῖ γιά τήν ἐγκατάσταση καί τή λειτουργία ἀτμομηχανῶν. Ἀπό τ'ς ὑδατοπτώσεις πάλι μερικές εἶναι μεγαλύτερες καί μερικές μικρότερες. Πλεονέκτημα πού ἀποφέ-

ρει μιά μεγαλύτερη πρόσοδο είναι καί ἡ κοντινή ἀπόσταση τῆς τοποθεσίας, στήν ὁποία εἶναι ἐγκαταστημένη μιά βιομηχανία. Στίς κομητείες τῆς Ὑόρκης καί τοῦ Λάνκαστερ φαίνεται νά εἶναι μεγαλύτερη ἡ διαφορά ἀνάμεσα στίς πρόσοδες γιά τίς πιο μικρές καί τίς πιο μεγάλες ὑδατοπτώσεις ἀπ' ὅ,τι ἀνάμεσα στίς πρόσοδες γιά 50 πλέθρα τῆς πιο ἄγονης καί γιά 50 πλέθρα τῆς πιο γόνιμης γῆς πού καλλιεργοῦνται μαζί» (Hopkins, στό ἴδιο, σελ. 37-38).

[8. Ἐξοδα ξεχερσώματος.
Περίοδες τῆς ἀνόδου τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν
καί περίοδες τῆς πτώσης τους (1641-1859)]

Ἄν συγκρίνουμε τίς μέσες τιμές πού ἀναφέραμε πιο πάνω* καί ἄν ἀφαιρέσουμε πρῶτα αὐτό πού ὀφείλεται στήν ὑποτίμηση τοῦ χρήματος (1809-1813) καί, δεύτερο, αὐτό πού ὀφείλεται στίς ἐξαιρετικά κακές χρονιές, ὅπως τοῦ 1800 καί τοῦ 1801, θά δοῦμε πόσο μεγάλη σημασία ἔχει τό στοιχεῖο πού δείχνει: πώση νέα γῆ ἔχει καλλιεργηθεῖ σέ μιά ὀσομένη στιγμή ἢ κατά τή διάρκεια μιᾶς ὀσομένης περιόδου. Ἡ ἀνοδος τῆς τιμῆς στίς καλλιεργημένες γαῖες ὑποδηλώνει ἐδῶ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ καί, ἐπομένως, περίσσευμα τῆς τιμῆς [πάνω ἀπό τήν ἀξία]**, ἐξάλλου ἡ ἴδια αὔξηση τῆς ζήτησης προκαλεῖ τήν καλλιέργεια νέας γῆς. Ἄν ἡ ἔκταση αὐτή ἔχει αὔξηθεῖ σχετικά πολύ, τότε ἡ αὔξανόμενη τιμή καί ἡ ὑψηλότερη ἀπό τήν προηγούμενη περίοδο τιμή δέν ἀποδείχνει παρά μόνο ὅτι μεγάλο μέρος τῶν ἐξόδων τοῦ ξεχερσώματος μπαίνει στήν πρόσθετη ποσότητα τῶν μέσων διατροφῆς πού ἔχουν παραχθεῖ. Ἄν δέν ἀνέβαινε ἡ τιμή, δέν θά αὔξανόταν ἡ παραγωγή. Τό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς αὔξησης, ἡ πτώση τῆς τιμῆς, μπορεῖ νά ἐκδηλωθεῖ μόνο ἀργότερα, ἐπειδὴ στήν τιμή τῶν*** τελευταῖα παραγμένων μέσων διατροφῆς μπαίνει ἓνα στοιχεῖο τῶν ἐξόδων παραγωγῆς ἢ τῆς τιμῆς τό ὁποῖο ἔχει ἀπό καιρό σθηστεῖ στίς προηγούμενες τοποθετήσεις κεφαλαίου στή γῆ ἢ στά παλαιότερα μέρη τῆς καλλιεργημένης γῆς. Ἡ διαφορά θά ἦταν ἀκόμα μεγαλύτερη, ἄν λόγω τῆς αὔξημένης

* Βλέπε σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 155-157.

** Οἱ λέξεις στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

*** Ἀπό τό σημεῖο αὐτό ὡς τό τέλος τῆς παραγράφου, καθώς καί οἱ τέσσερις παράγραφοι πού ἀκολουθοῦν, εἶναι γραμμένο ἀπό τόν Μάρξ στήν ἀγγλική γλώσσα. — Σημ. μετ.

παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας δέν εἶχαν μειωθεῖ σημαντικά τά ἔξοδα γιά τό ξεχέρσωμα καί τήν καλλιέργεια νέας γῆς σέ σχέση μέ τά ἔξοδα καλλιέργειας παλαιότερων ἐποχῶν.

[511] Ἡ μετατροπή νέας γῆς — ἀδιάφορο ἂν ἡ γονιμότητά της εἶναι μεγαλύτερη ἢ ἴση ἢ μικρότερη ἀπό τή γονιμότητα τῆς παλαιᾶς γῆς — στήν ἴδια κατάσταση μέ τήν τελευταία (καί ἡ κατάσταση αὐτή δίνεται μέ τό γενικό βαθμό τῆς προσαρμογῆς στήν καλλιέργεια, ἡ ὁποία ἐπικρατεῖ στήν ἤδη καλλιεργούμενη γῆ), πού τήν κάνει κατάλληλη γιά τή χρησιμοποίηση κεφαλαίου καί ἐργασίας — κάτω ἀπό τούς ἴδιους ὄρους μέ τούς ὁποίους χρησιμοποιοῦνται κεφάλαιο καί ἐργασία στή μέση ἐπιφάνεια τῆς καλλιεργημένης γῆς — αὐτή ἡ προσαρμογή πρέπει νά πληρωθεῖ μέ τά ἔξοδα τῆς μετατροπῆς χέρσας γῆς σέ καλλιεργημένη. Αὐτήν τή διαφορά τῶν ἐξόδων καλλιέργειας πρέπει νά τήν πληρώσει ἡ νεοκαλλιεργημένη γῆ. Ἄν ἡ διαφορά αὐτή δέν μπεῖ στήν τιμή τοῦ προϊόντος της, τότε εἶναι νοητές δύο περιπτώσεις, στίς ὁποῖες μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ ἓνα τέτιο ἀποτέλεσμα. Εἴτε τό προϊόν τῆς νεοκαλλιεργημένης γῆς δέν θά πληρωθεῖ σύμφωνα μέ τήν πραγματική του ἀξία. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ τιμή του βρίσκεται κάτω ἀπό τήν ἀξία του, κάτι πού γίνεται στήν πραγματικότητα γιά τό μεγαλύτερο μέρος τῆς γῆς, ἡ ὁποία δέν ἀποφέρει πρόσοδο, ἐπειδή ἡ τιμή του δέν καθορίζεται ἀπό τή δική του ἀξία, ἀλλά ἀπό τήν ἀξία τοῦ προϊόντος γονιμότερων γαιῶν. Εἴτε ἡ νεοκαλλιεργημένη γῆ πρέπει νά εἶναι τόσο γόνιμη, ὥστε, ἂν τό προϊόν της θά πληρωνόταν σύμφωνα μέ τήν ἐσωτερική, τή δική του ἀξία, σύμφωνα μέ τήν ποσότητα τῆς ἀντικειμενοποιημένης σ' αὐτό ἐργασίας, τότε θά πετύχαινε μιά χαμηλότερη τιμή ἀπό τήν τιμή τοῦ προϊόντος τῆς παλαιότερα καλλιεργημένης γῆς.

Ἄν ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἐσωτερική ἀξία τοῦ προϊόντος καί στήν ἀγοραία τιμή του, πού καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τῆς καλλιεργημένης γῆς, εἶναι τόση πού φτάνει λ.χ. 5% καί ἂν, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἔφτανε ἐπίσης τό 5% ὁ τόκος πού μπαίνει στά ἔξοδα παραγωγῆς του ἀπό μέρος τοῦ κεφαλαίου, τό ὁποῖο χρησιμοποιήθηκε γιά νά ἀνεβάσει τή γῆ στό ἴδιο ἐπίπεδο τῆς παραγωγικότητας πού ἔχουν οἱ παλιές γαῖες, τότε ἡ νεοκαλλιεργημένη γῆ θά ἔδινε ἓνα προϊόν, τό ὁποῖο θά μπορούσε μέ τήν παλιά ἀγοραία τιμή νά πληρώνει τούς συνηθισμένους μισθοῦς, τά συνηθισμένα κέρδη καί τίς συνηθισμένες πρόσοδες. Ἄν ὁ τόκος τοῦ χρησιμοποιηθέντος κεφαλαίου ἦταν μόνο 4%, ἐνῶ ὁ βαθμός τῆς γονιμότητας τῆς νέας γῆς θά ξεπερνοῦσε τή γονιμότητα τῶν παλαιότερων γαιῶν κατά 4%, τότε ἡ ἀγοραία τιμή, ὕστερα ἀπό τήν ἀφαίρεση τῶν 4% τόκων γιά τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε θά ἀνέβαζε τή νέα

γῆ σέ μία «καλλιεργήσιμη» κατάσταση, θά ἄφηνε ἓνα περίσσευμα, ἢ τό προίον θά μπορούσε νά πωληθεῖ κάτω ἀπό τήν αγοραία τιμή, πού καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τοῦ προιόντος τῆς πιό ἄγονης γῆς. Γι' αὐτό θά ἔπεφταν οἱ πρόσοδες γενικά μαζί μέ τήν αγοραία τιμή τοῦ προιόντος.

Ἀπόλυτη πρόσοδος εἶναι τό περίσσευμα τῆς ἀξίας πάνω ἀπό τή μέση τιμή τοῦ ἀκατέργαστου προιόντος. Διαφορική πρόσοδος εἶναι τό περίσσευμα τῆς αγοραίας τιμῆς τοῦ προιόντος τῶν εὐνοούμενων γαιῶν πάνω ἀπό τήν ἀξία τοῦ δικοῦ τους προιόντος.

Ἄν λοιπόν ἀνεβαίνει ἡ τιμή τοῦ ἀκατέργαστου προιόντος ἢ ἂν μένει σταθερή σέ περίοδες, στίς ὁποῖες ἓνα σχετικά μεγάλο μέρος τῶν πρόσθετων μέσων διατροφῆς, πού χρειάζεται ὁ αὐξανόμενος πληθυσμός, παράγεται σέ γῆ ἢ ὁποῖα ἔχει μετατραπεί ἀπό τήν κατάσταση τῆς μή καλλιεργούμενης γῆς στήν κατάσταση τῆς καλλιεργούμενης, τότε αὐτή ἡ σταθερότητα ἢ αὐτή ἡ ἀνοδος τῶν τιμῶν δέν ἀποδείχνει ὅτι ἔχει μειωθεί ἡ γονιμότητα τῆς γῆς, ἀλλά ἀποδείχνει μόνο ὅτι δέν ἔχει αὐξηθεῖ σέ τέτιον βαθμό, ὥστε νά ἐξισώνει τό νέο στοιχείο τῶν ἐξόδων παραγωγῆς πού, ὀημιουργημένο ἀπό τοὺς τόκους τοῦ κεφαλαίου, χρησιμοποιήθηκε γιά νά ἀνεβάσει τή χέρσα γῆ στό ἐπίπεδο τῶν συνηθισμένων ὄρων παραγωγῆς, κάτω ἀπό τοὺς ὁποίους καλλιεργοῦνται οἱ παλιές γαῖες μέ τή ὀοσμένη στάθμη τῆς ἀνάπτυξης*.

Ἄκόμα καί ἡ σταθερή ἢ αὐξανόμενη τιμή — ὅταν ἡ σχετική ἔκταση τῆς νεοκαλλιεργημένης γῆς εἶναι διαφορετική σέ διαφορετικές περιόδους — δέν ἀποδείχνει λοιπόν ὅτι ἡ νέα γῆ εἶναι ἄγονη ἢ ὅτι δίνει λιγότερο προίον, ἀλλά μόνον ὅτι στήν ἀξία τῶν προιόντων τῆς μπαίνει ἓνα στοιχείο κόστους, τό ὁποῖο ἔχει ἀποσβεστεῖ στίς παλαιότερα καλλιεργημένες γαῖες, καί αὐτό τό νέο στοιχείο κόστους, παραμένει παρ' ὄλο πού κάτω ἀπό τοὺς νέους ὄρους παραγωγῆς ἔχουν πέσει πολύ τά ἔξοδα τοῦ ξεχερσώματος συγκρινόμενα μέ τά ἔξοδα πού ἀπαιτοῦνταν γιά νά μεταφερθεῖ ἡ παλιά γῆ ἀπό τήν ἀρχική, φυσική τῆς κατάσταση παραγωγικότητας στήν τωρινή τῆς κατάσταση. Θά ἔπρεπε λοιπόν στίς διάφορες [512] περίοδες νά διαπιστώσουμε τή σχετική ἀναλογία τῶν περιφραγμένων κοινοτικῶν γαιῶν^[33].

Ἐξάλλου ὁ πιό πάνω κατάλογος (σελ. 507, 508) μᾶς δείχνει ὅτι:

Ἄν ἐξετάσουμε τίς δεκάχρονες περίοδες, ἡ

περίοδος 1641-1649 στέκει ὑψηλότερα ἀπό κάθε ἄλλη δεκάχρονη

* Ἐδῶ σταματάει τό κείμενο σέ ἀγγλική γλώσσα. Ἡ μετάφρασή του ἔγινε μέ βάση τήν ἀπόδοσή του στά γερμανικά ἀπό τό Ἰνστιτούτο Μαρξισμού-Λενινισμού τοῦ Βερολίνου — Σημ. μετ.

περίοδο ὡς τό 1860, μέ ἐξαίρεση τίς δεκάχρονες περίοδες 1800-1809 καί 1810-1819.

Ἄν ἐξετάσουμε τίς πενηντάχρονες περίοδες, ἡ περίοδος 1650-1699 στέκει ὑψηλότερα ἀπό τήν περίοδο 1700-1749, καί ἡ περίοδος 1750-1799 ὑψηλότερα ἀπό τήν περίοδο 1700-1749 καί χαμηλότερα ἀπό τήν περίοδο 1800-1849 (ἢ 1859).

Ἡ πτώση τῶν τιμῶν εἶναι κανονική στήν περίοδο 1810-1859, ἐνῶ στήν περίοδο 1750-1799, παρ' ὄλο πού ἡ 50χρονη μέση τιμή στέκει χαμηλότερα, σημειώνεται μιά ἀνοδική κίνηση πού εἶναι τό ἴδιο κανονική, ὅπως εἶναι κανονική ἡ πτωτική περίοδος 1810-1859.

Πράγματι, συγκρινόμενη μέ τήν περίοδο 1641-1649, σημειώνεται συνολικά συνεχῆς πτώση τῶν δεκάχρονων μέσων τιμῶν, ὥσπου αὐτή ἡ πτώση στίς δύο τελευταῖες δεκαετίες τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 18ου αἰῶνα φθάνει τό κατακόρυφό της (τό κατώτατο σημεῖο).

Ἀπό τά μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα σημειώνεται ἀνοδος, πού ξεκινάει ἀπό μιά τιμή (36 σλ. καί $4\frac{5}{10}$ πεν. τό 1750-1759) χαμηλότερη ἀπό τήν 50χρονη μέση τιμή τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 17ου αἰῶνα καί περίπου ἀντίστοιχα λίγο ὑψηλότερη ἀπό τή μέση τιμή τῆς 50χρονης περιόδου 1700-1749 (35 σλ. καί $9\frac{29}{50}$ πεν.) τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 18ου αἰῶνα. Αὐτή ἡ ἀνοδική κίνηση συνεχίζεται προοδευτικά στίς δύο δεκάχρονες περίοδες 1800-1809 καί 1810-1819. Στήν τελευταία φθάνει στό κατακόρυφό της. Ἀπό κεῖ καί πέρα σημειώνεται πάλι κανονικά ἡ πτωτική κίνηση. Ἄν πάρουμε τό μέσο ὄρο τῆς ἀνοδικῆς περιόδου 1750-1819, τότε ἡ μέση τιμή της (λίγο πάνω ἀπό 57 σλ. τό ἕνα κρτ.) εἶναι ἴση μέ τό σημεῖο ἀφετηρίας τῆς πτωτικῆς περιόδου τοῦ 1820 (δηλαδή κάτι πάνω ἀπό 58 σλ. γιά τή δεκάχρονη περίοδο 1820-1829). Ἀκριβῶς ὅπως τό σημεῖο ἀφετηρίας γιά τό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰῶνα εἶναι ἴσο μέ τή μέση τιμή τοῦ πρώτου μισοῦ του.

Πόσο πολύ ὀρισμένα περιστατικά, μιά κακή σοδιά, ἡ ὑποτίμηση τοῦ χρήματος κλπ. μποροῦν νά θίξουν τό μέσο ἀριθμό, μᾶς τό δείχνει ἕνα ὀποιοδήποτε ἀριθμητικό παράδειγμα. Λογουχάρη: $30 + 20 + 5 + 5 + 5 = 65$. Ὁ μέσος ὄρος = 13, παρ' ὄλον ὅτι ἐδῶ οἱ 3 τελευταῖοι ἀριθμοί εἶναι μόνο 5. Ἀντίθετα: $12 + 11 + 10 + 9 + 8 [= 50]$, ὁ μέσος ἀριθμός = 10, παρ' ὄλον ὅτι, ἂν σθηστοῦν οἱ ἕκτακτοι ἀριθμοί 30 καί 20 τῆς πρώτης σειρᾶς, ὁ μέσος ὄρος ὀποιασδήποτε τρίχρονης περιόδου τῆς δευτέρης σειρᾶς θά ἦταν μεγαλύτερος.

Ἄν ἀφαιρέσουμε τά διαφορικά ἔξοδα γιά τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε διαδοχικά γιά τό ξεχέρσωμα, τό ὀποῖο μπαίνει σάν ἕνα κονδύλι στά ἔξοδα γιά ἕνα καθορισμένο χρονικό διάστημα, τότε ἴσως οἱ

τιμές τῆς περιόδου 1820-1859 νά ἦταν χαμηλότερες ἀπό κάθε ἄλλη προηγούμενη περίοδο. Καί αὐτό φαντάζονται ἐνμέρει οἱ ἠλίθιοι, οἱ ὅποιοι ἐξηγοῦν τήν πρόσοδο μέ τούς τόκους τοῦ πάγιου κεφαλαίου πού ἔχει τοποθετηθεῖ στή γῆ.

**[9. Ὁ Ἄντερσον ἐνάντια στόν Μάλθους,
ἡ θέση τοῦ Ἄντερσον γιά τήν αὐξανόμενη
παραγωγικότητα τῆς γεωργίας
καί γιά τήν ἐπίδρασή της στή διαφορική πρόσοδο]**

Ὁ Ἄντερσον λέει στό:

«A calm Investigation of the circumstances that have led to the present scarcity of grain in Britain», London 1801:

«Ἀπό τό 1700 ὡς τό 1750 σημειώνεται σταθερή πτώση τῶν τιμῶν τοῦ ἑνός κρτ. σίτου ἀπό 2 λ., 18 σλ. καί 1 πεν. σέ 1 λ., 12 σλ. καί 6 πεν. Ἀπό τό 1750 ὡς τό 1800 σημειώνεται σταθερή ἀνοδος τῶν τιμῶν ἀπό 1 λ., 12 σλ. καί 6 πεν. σέ 5 λ. καί 10 σλ. γιά τό 1 κρτ. σιτάρι» (σελ. 11).

Δέν εἶχε λοιπόν ὁ Ἄντερσον μπροστά του μονόπλευρα τό φαινόμενο μιᾶς ἀνερχόμενης κλίμακας τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν (ἀπό τό 1750 ὡς τό 1813), ὅπως τήν εἶχαν ὁ Οὐέστ, ὁ Μάλθους, ὁ Ρικάρντο, ἀλλά ἀντίθετα εἶχε τό διπλό φαινόμενο, ἕναν ὁλόκληρο αἰῶνα, ἀπό τόν ὁποῖο τό πρῶτο μισό παρουσιάζει μιά διαρκῶς πίπτουσα, ἐνῶ τό δεύτερο μισό μιά διαρκῶς ἀνερχόμενη κλίμακα τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν. Γι' αὐτό σημειώνει κατηγορηματικά ὅτι:

«Ὁ πληθυσμός αὐξανόταν τό ἴδιο στή διάρκεια τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 18ου αἰῶνα, ὅπως καί στή διάρκεια τοῦ δευτέρου μισοῦ του» (στό ἴδιο σελ. 12).

Ὁ Ἄντερσον εἶναι ἀποφασιστικός ἐχθρός τῆς πληθυσμιακῆς θεωρίας^[34] καί τονίζει ρητά τήν αὐξανόμενη καί σταθερή ικανότητα βελτίωσης τῆς γῆς.

«Ἡ γῆ μπορεί νά γίνεται ὁλοένα καί καλύτερη μέ χημικές ἐπιδράσεις καί μέ τήν καλλιέργεια» (στό ἴδιο, σελ. 38) [35].

[513] «Μέ ἕνα σοφό σύστημα ἐκμετάλλευσης μπορεί ἡ παραγωγικότητα τοῦ ἐδάφους νά μεγαλώνει χρόνο μέ τό χρόνο γιά ἕνα ἀπεριόριστο χρονικό διάστημα, ὥσπου νά φθάσει τελικά ἕνα ἐπίπεδο, τό ὁποῖο νά μή μπορούμε ἴσως σήμερα νά τό φανταστοῦμε» (σελ. 35, 36).

«Αὐτό πού μπορεί νά εἰπωθεῖ μέ βεβαιότητα εἶναι ὅτι ὁ σημερινός πληθυσμός εἶναι τόσο ἀσήμαντος, συγκρινόμενος μέ ἐκεῖνον πού μπορεί νά συντηρήσει

αὐτό τό νησί, ὥστε νά βρῖσκεται πολύ πιά κάτω ἀπό τό ὕψος ὁποιοῦδήποτε σοβαροῦ ὑπολογισμοῦ» (σελ. 37).

«Ἐκεῖ πού αὐξάνει ὁ πληθυσμός, πρέπει μαζί του νά αὐξάνει καί τό προίον τῆς χώρας, στήν περίπτωση πού δέν θά ἐπιτραπεί σέ ὁποιαδήποτε ἠθική ἐπιρροή νά διαταράξει τήν οἰκονομία τῆς φύσης» (σελ. 41).

Ἡ «πληθυσμιακή θεωρία» εἶναι «ἡ πιά ἐπικίνδυνη προκατάληψη» (σελ. 54). Ὁ Ἄντερσον προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει ἱστορικά ὅτι ἡ «παραγωγικότητα τῆς γεωργίας» αὐξάνει ὅταν αὐξάνει ὁ πληθυσμός καί ἐλαττώνεται ὅταν μειώνεται ὁ πληθυσμός (σελ. 55, 56, 60, 61 κ.έ.).

Σύμφωνα μέ τήν ὀρθή ἀντίληψη τῆς προσόδου, τό πρῶτο πού πρέπει νά εἰπωθεῖ εἶναι βέβαια ὅτι δέν προέρχεται ἀπό τή γῆ, ἀλλά ἀπό τό προίον τῆς γεωργίας, δηλαδή ἀπό τήν ἐργασία, ἀπό τήν τιμή τῶν προϊόντων τῆς δουλιᾶς, λ.χ. τοῦ σιταριοῦ. Ἡ πρόσοδος προέρχεται ἀπό τήν ἀξία τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος, ἀπό τήν ἐργασία πού χρησιμοποιήθηκε στή γῆ, ὄχι ἀπό τή γῆ, καί αὐτό τό τονίζει σωστά ὁ Ἄντερσον.

«Αὐτό πού καθορίζει τήν τιμή τοῦ προϊόντος τῆς γῆς δέν εἶναι ἡ πρόσοδος τῆς γῆς, ἀλλά ἡ τιμή αὐτοῦ τοῦ προϊόντος εἶναι ἐκεῖνο πού καθορίζει τή γαιοπρόσοδο, παρ' ὅλον ὅτι ἡ τιμή αὐτοῦ τοῦ προϊόντος εἶναι συχνά ἡ πιά ὑψηλή στίς χώρες ἐκεῖνες, στίς ὁποῖες ἡ γαιοπρόσοδος εἶναι ἡ πιά χαμηλή».

{Ἐπομένως, ἡ πρόσοδος δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά σχέση μέ τήν ἀπόλυτη παραγωγικότητα τῆς γεωργίας}.

«Αὐτό φαίνεται νά εἶναι κάτι τό παράδοξο, πού ἀξίζει νά ἐξηγηθεῖ. Σέ ὅλες τίς χώρες ὑπάρχουν διάφορα εἶδη γῆς, πού ἀποκλίνουν σημαντικά τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο ὡς πρὸς τήν παραγωγικότητά τους. Θά προυποθέσουμε τώρα ὅτι τά εἶδη αὐτά κατατάσσονται σέ διάφορες κατηγορίες, πού θά τίς χαρακτηρίσουμε μέ τά γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου Α, Β, Γ, Δ, Ε, Ζ κλπ. Ἡ κατηγορία Α περιλαμβάνει τίς γαῖες μέ τή μεγαλύτερη γονιμότητα, τά δέ ὑπόλοιπα γράμματα ἐκφράζουν τίς διάφορες κατηγορίες τῆς γῆς τῶν ὁποίων ἡ γονιμότητα βαθμηδόν ἐλαττώνεται ὅσο περισσότερο ἀπομακρύνονται ἀπό τήν πρώτη κατηγορία. Ἐπειδή ὅμως τά ἔξοδα καλλιέργειας τῆς πιά ἀγονῆς γῆς εἶναι ἐξίσου μεγάλα ἢ καί μεγαλύτερα ἀπό τά ἔξοδα τῆς πιά γόνιμης, τότε προκύπτει ἀπό αὐτό ὑποχρεωτικά πῶς, ὅταν μιά ἴση ποσότητα σιταριοῦ, ἀδιάφορο ἀπό πιά χωράφι προέρχεται, πετυχαίνει τήν ἴδια τιμή, πρέπει τό κέρδος ἀπό τήν καλλιέργεια τοῦ πιά εὐφορου ἐδάφους νά εἶναι πολύ μεγαλύτερο ἀπό τό κέρδος τῶν ἄλλων ἐδαφῶν»

{δηλαδή τό περίσσευμα τῆς τιμῆς πάνω ἀπό τίς τοποθετήσεις κεφαλαίου ἢ ἀπό τήν τιμή τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου}

«καί μιά πού αὐτό» {δηλαδή τό κέρδος} «μειώνεται στό μέτρο πού αὐξάνει ἡ

ἀφορία, πρέπει τελικά νά φθάσει στό σημείο, ὅπου τά ἔξοδα τῆς καλλιέργειας μερικῶν ἀπό τίς κατώτερες κατηγορίες γῆς νά ἰσοφαριστοῦν μέ τήν ἀξία ὄλου τοῦ προϊόντος» (σελ. 45-48).

Ἡ τελευταία κατηγορία γῆς δέν πληρώνει πρόσοδο. (Ἡ περικοπή εἶναι παρμένη ἀπό τό βιβλίο τοῦ Μάκ Κούλλοχ «The Literature of Political Economy», London 1845. Ἡ περικοπή ἀπό τόν Μάκ Κούλλοχ εἶναι παρμένη ἐδῶ ἀπό τό «An Enquiry into the Nature of the Corn Laws» ἢ ἀπό τό «Recreations in Agriculture, Natural History, Arts etc.», London 1799-1802; Νά ἐπαληθευθεῖ τό ζήτημα. στή [βιβλιοθήκη] τοῦ Μουσείου).

Εἶναι φανερό ὅτι αὐτό πού ὁ Ἄντερσον ὀνομάζει ἐδῶ «ἀξία ὀλόκληρου τοῦ προϊόντος», δέν εἶναι στήν ἀντίληψή του παρά μόνο ἡ ἀγοραία τιμή, στήν ὁποία πουλιέται τό προϊόν, ἀδιάφορο ἂν προέρχεται ἀπό ἕνα καλύτερο ἢ χειρότερο ἔδαφος. Αὐτή ἡ «τιμή» (ἀξία) ἀφήνει στά πιά γόνιμα εἶδη γῆς ἕνα μεγαλύτερο ἢ μικρότερο περίσσευμα πάνω ἀπό τά ἔξοδα. Τό τελευταῖο προϊόν δέν δίνει περίσσευμα. Γιά τό προϊόν αὐτό ἡ μέση τιμή — δηλαδή ἡ τιμή πού σχηματίζεται ἀπό τά ἔξοδα παραγωγῆς + τό μέσο κέρδος — συμπίπτει μέ τήν ἀγοραία τιμή τοῦ προϊόντος, δέν δίνει λοιπόν πρόσθετο κέρδος πού εἶναι τό μόνο πού μπορεῖ νά συγκροτήσει τήν πρόσοδο. Γιά τόν Ἄντερσον ἡ πρόσοδος εἶναι ἴση μέ τό περίσσευμα τῆς ἀγοραίας τιμῆς τοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τή μέση τιμή του. (Ἡ θεωρία τῆς ἀξίας δέν ἀνησυχεῖ ἀκόμα καθόλου τόν Ἄντερσον). Ἄν λοιπόν, ἐξαιτίας μιᾶς ἰδιαίτερα μεγάλης μή γονιμότητας τῆς γῆς, ἡ μέση τιμή τοῦ προϊόντος αὐτοῦ τοῦ κομματιοῦ τῆς γῆς συμπέσει μέ τήν ἀγοραία τιμή, τότε ἐξαλείφεται αὐτό τό περίσσευμα. Δηλ. δέν ὑπάρχει ἕνα ποσό γιά τό σχηματισμό τῆς προσόδου. Ὁ Ἄντερσον δέν λέει ὅτι τό τελευταῖο καλλιεργημένο κομμάτι γῆς δέν μπορεῖ νά δώσει πρόσοδο. Λέει μόνο πώς, ἂν τά πράγματα «φτάσουν στό σημείο» ὅπου οἱ δαπάνες (τά ἔξοδα παραγωγῆς + τό μέσο κέρδος) εἶναι τόσο μεγάλες, ὥστε νά ἐξαλείφεται ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀγοραία τιμή τοῦ προϊόντος καί στή μέση τιμή του, τότε ἐξαλείφεται καί ἡ πρόσοδος καί ὅτι πρέπει αὐτό νά συμβαίνει, ὅταν κατεβαίνουν ὀλοένα καί πιά κάτω τήν κλίμακα. Ὁ Ἄντερσον λέει ρητά πώς προϋπόθεση γιά τό σχηματισμό αὐτό τῆς προσόδου εἶναι μιά ὀρισμένη, ἴση ἀγοραία τιμή γιά ἴσες ποσότητες προϊόντων, πού ἔχουν παραχθεῖ κάτω ἀπό διαφορετικούς εὐνοϊκούς ὅρους παραγωγῆς. Τό πρόσθετο κέρδος, ἢ τό περίσσευμα τοῦ κέρδους στά καλύτερα εἶδη γῆς πάνω ἀπό τό κέρδος στά χειρότερα εἶδη γῆς, λέει ὅτι εἶναι ἀναπόφευκτο, «ὅταν μιά ἴση ποσότητα σιταριοῦ, ἀπό ὁποιοδήποτε χωράφι κι ἂν προέρχεται, πουλιέ-

ται στήν ἴδια τιμή». Δηλαδή, ὅταν προποτίθεται μιά γενική ἀγοραία τιμή.

[514] Ὁ Ἄντερσον δέν παραδέχεται καθόλου, ὅπως θά μπορούσε νά φανεῖ ἀπό τό πιό πάνω χωρίο, ὅτι οἱ διάφοροι βαθμοί γονιμότητας εἶναι μόνο προίον τῆς φύσης. Ἀντίθετα ἡ

«ἀτέλειωτη ποικιλία τῶν ἐδαφῶν» ὀφείλεται ἐνμέρει στό γεγονός ὅτι αὐτά τά «ἐδάφη» μέ τά εἶδη τῆς καλλιέργειας ἡ ὁποία εἶχε γίνει προηγούμενα σ' αὐτά, μέ τά λιπάσματα» κλπ. μεταφέρονται ἀπό τήν ἀρχική τους κατάσταση σέ μιάν ἐντελῶς διαφορετική κατάσταση κλπ. (« An inquiry into the Causes etc. », Edinburgh, 1779, σελ. 5).

Ἀπό τή μιά μεριά, ἡ πρόσοδος τῆς παραγωγικότητας τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας κάνει πιό εὐκολη τή μετατροπή χέρσας γῆς σέ καλλιεργήσιμη γῆ, καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ καλλιέργεια αὐξάνει τίς διαφορές ἀνάμεσα στά ἐδάφη, γιατί ἡ γῆ Α, πού εἶναι καλλιεργημένη, καί ἡ γῆ Β πού δέν εἶναι καλλιεργημένη, μπορεῖ νά εἶχαν τήν ἴδια ἀρχική γονιμότητα, ἂν ἀπό τή γονιμότητα τῆς Α ἀφαιρέσουμε τή μερίδα ἐκείνη τῆς γονιμότητας, ἡ ὁποία εἶναι ἀλήθεια ὅτι τώρα εἶναι γι' αὐτήν ἡ φυσική τῆς γονιμότητα, ἡ ὁποία ὅμως τῆς δόθηκε προηγούμενα τεχνητά. Ἔτσι ἡ ἴδια ἡ καλλιέργεια μεγαλώνει τή διαφορά τῆς φυσικῆς γονιμότητας ἀνάμεσα στήν καλλιεργημένη καί στή μὴ καλλιεργημένη γῆ.

Ὅτι ἡ γῆ, στό προίον τῆς ὁποίας συμπίπτουν ἡ μέση τιμή καί ἡ ἀγοραία τιμή, δέν μπορεῖ νά πληρώνει πρόσοδο, αὐτό τό λέει ὁ Ἄντερσον κατηγορηματικά:

« Ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν δύο χωράφια, τό προίον τῶν ὁποίων εἶναι περίπου αὐτό πού ἀναφέραμε πιό πάνω, ὅταν δηλαδή τό ἓνα χωράφι δίνει 12 μπουσσελ, πού καλύπτουν τά ἔξοδα, καί τό ἄλλο 20 μπουσσελ, δέν θά ἀπαιτεῖται κανένα ἄμεσο ἔξοδο γιά τή βελτίωσή τους. Ὁ παχτωτής θά πληρώνει λ.χ. γιά τό δεύτερο χωράφι μιά πρόσοδο, πού θά ἦταν μάλιστα μεγαλύτερη ἀπό 6 μπουσσελ, ἐνῶ δέν πληρώνει καθόλου πρόσοδο γιά τό ἄλλο χωράφι. Ἄν 12 μπουσσελ ἀρκοῦν ἰσαῖσα, γιά νά καλύψουν τά ἔξοδα τῆς καλλιέργειας, τότε δέν θά μπορεῖ νά εἰσπραχτεῖ πρόσοδος ἀπό ἓνα καλλιεργημένο χωράφι, πού δίνει μόνο 12 μπουσσελ.» («Essays relating to Agriculture and rural affairs», Edinburgh-London 1755-1756, σελ. 107-109).

Καί ἀμέσως μετά συνεχίζει:

« Ὅσο δέν μπορεῖ νά περιμένει κανεῖς πῶς, ἂν τό μεγαλύτερο προίον ἔχει παραχθεῖ ἄμεσα μέ τή δική του δαπάνη κεφαλαίου καί μέ τή χρησιμοποίησή περισσότερης δουλιᾶς, μπορεῖ νά πληρώνει σάν πρόσοδο περίπου τό ἴδιο μερίδιο ἀπό τό προίον αὐτό. Ἄν ὅμως ἡ γῆ θά ἔχει μείνει ἓνα ὀρισμένο χρονικό διάστημα σέ μιά μόνιμη κατάσταση γονιμότητας αὐτοῦ τοῦ βαθμοῦ, θά εἶναι πρό-

θυμος νά πληρώσει μιά πρόσοδο του πίο πάνω δοσμένου μεγέθους, ακόμα και στην περίπτωση όπου ή γή τήν γονιμότητα αυτή τή χρωστᾶ ἐξαρχῆς στή δική του δουλιά») (στό ἴδιο, σελ. 109, 110).

Έτσι, ἂν ὑποθέσουμε ὅτι τό προϊόν τῆς καλύτερης καλλιεργημένης γῆς εἶναι λ.χ. 20 μπουσσελ ἀπό τό κάθε πλέθρο, τά 12 ἀπ' αὐτά τά μπουσσελ πληρώνουν, σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας, τά ἔξοδα (τό προκαταβλημένο κεφάλαιο + τό μέσο κέρδος). Στήν περίπτωση αὐτή *μπορεῖ νά πληρώνει 8 μπουσσελ σάν πρόσοδο.* Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι τό ἕνα μπουσσελ εἶναι ἴσο μέ 5 σλ. τότε τά 8 μπουσσελ ἤ τό 1 κρτ. = 40 σλ. ἤ 2 λ. καί τά 20 μπουσσελ = 5 λ. ($2 \frac{1}{2}$ κρτ.). Ἄπ' αὐτές τίς 5 λ. τά ἔξοδα = 12 μπουσσελ ἤ 60 σλ. = 3 λ. Έτσι πληρώνει πρόσοδο ἴση μέ 2 λ. ἤ μέ 8 μπουσσελ. Ἄπό τίς 3 λ. ἔξοδα, ἂν τό ποσοστό του κέρδους = 10%, τότε ή προκαταβολή = $54\frac{6}{11}$ σλ. καί τό κέρδος = $5\frac{5}{11}$ σλ. ($54\frac{6}{11} : 5\frac{5}{11} = 100:10$). Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ παχτωτής πρέπει τώρα σέ ἀκαλλιέργητη γῆ, πού εἶναι ἐξίσου γόνιμη ὅσο ἦταν ἀρχικά καί ή γῆ πού παράγει 20 μπουσσελ, νά κάνει κάθε λογῆς βελτιώσεις, γιά νά τή φέρι σέ ἕνα τέτιο ἐπίπεδο καλλιέργειας, ὥστε νά ἀνταποκρίνεται στό γενικό ἐπίπεδο τῆς γεωργίας. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι αὐτό του κοστίζει, ἐκτός ἀπό τήν προκαταβολή τῶν $54\frac{6}{11}$ σλ., ἤ, ἂν λογαριάσουμε στά ἔξοδα καί τό κέρδος, δηλ. ἐκτός ἀπό τά 60 σλ., καί ἄλλα συμπληρωματικά ἔξοδα $36\frac{4}{11}$ σλ. Τότε τό 10% ἀπό αὐτά = $3\frac{7}{11}$, καί μόνο ὕστερα ἀπό 10 χρόνια, ἂν ὁ παχτωτής θά πουλοῦσε σταθερά κάθε χρόνο 20 μπουσσελ πρὸς 5 σλ. τό ἕνα μπουσσελ, θά μπορούσε νά πληρώνει πρόσοδο, μόνο ὕστερα ἀπό τήν ἀναπαραγωγή του κεφαλαίου του. Ἄπό κεί καί πέρα ή τεχνητά δημιουργημένη γονιμότητα τῆς γῆς θά ὑπολογιζόταν σάν ή ἀρχική τῆς γονιμότητα καί θά περιερχόταν στό γαιοκτήμονα.

Παρ' ὅλον ὅτι ή νεοκαλλιεργημένη γῆ ἦταν τόσο γόνιμη ὅσο ἦταν ἀρχικά ή καλύτερη καλλιεργημένη γῆ, ὥστόσο συμπίπτουν τώρα γιά τό προϊόν τῆς ή ἀγοραία τιμή καί ή μέση τιμή, ἐπειδή μπαίνει ἕνα στοιχείο κόστους, τό ὁποῖο ἔχει πιά σβῆσει γιά τήν καλύτερη γῆ, στήν ὁποία ή τεχνητά δημιουργημένη καί ή φυσική γονιμότητα συμπίπτουν ὡς ἕναν ὀρισμένο βαθμό. Στή νεοκαλλιεργημένη γῆ ὅμως τό μέρος τῆς γονιμότητας, πού ἔχει δημιουργηθεῖ τεχνητά ἤ μέ τήν ἐπένδυση κεφαλαίου, ξεχωρίζει ακόμα πέρα γιά πέρα ἀπό τή φυσική γονιμότητα τῆς γῆς. Έτσι ή νεοκαλλιεργημένη γῆ, παρ' ὅλον ὅτι ἔχει τήν ἴδια γονιμότητα μέ τήν ἀρχική γονιμότητα τῆς καλύτερης καλλιεργημένης γῆς, δέν θά μπορούσε νά πληρώνει καθόλου πρόσοδο. Ὑστερα ὅμως ἀπό 10 χρόνια θά μπορούσε νά πληρώνει ὄχι μόνο πρόσοδο, γενικά,

ἀλλά τήν ἴδια πρόσοδο μέ τό ἀπό παλιά καλλιεργημένο εἶδος γῆς. Ἔτσι ὁ Ἄντερσον κατανοεῖ ἐδῶ καί τά δύο φαινόμενα:

1) ὅτι ἡ διαφορική πρόσοδος τοῦ γαιοκτήμονα εἶναι ἐνμέρει τό ἀποτέλεσμα τῆς τεχνητῆς γονιμότητας, πού δόθηκε στή γῆ ἀπό τόν παχτωτή,

2) ὅτι αὐτή ἡ τεχνητή γονιμότητα ὕστερα ἀπό ἕνα ὀρισμένο χρονικό διάστημα ἐμφανίζεται σάν ἀρχική παραγωγικότητα τῆς ἴδιας γῆς, ἐπειδή ἔχει μετατραπεῖ ἡ ἴδια ἡ γῆ, καί τό προτσές πού ἐπέφερε αὐτή τήν ἀλλαγὴ ἔχει ἐξαφανιστεῖ, δέν εἶναι πιά ὀρατό.

[515] Ἄν ιδρῶσω σήμερα μέ 100.000 λ. ἕνα βαμβακονηματοουργεῖο, τότε θά ἀποκτήσω ἕνα πιό ἀποδοτικό νηματοουργεῖο ἀπό ἐκεῖνο τοῦ προκατόχου μου, πού τό ἔχει ιδρύσει πρὶν 10 χρόνια. Δέν πληρώνω τή διαφορὰ πού ὑπάρχει σήμερα ἀνάμεσα στήν παραγωγικότητα τῆς βιομηχανίας μηχανοκατασκευῶν, τῶν κατασκευῶν γενικά κλπ., καί στήν παραγωγικότητα πού ὑπῆρχε πρὶν ἀπό 10 χρόνια. Ἀπεναντίας. Μοῦ δίνει τή δυνατότητα νά πληρώνω λιγότερα γιά ἕνα νηματοουργεῖο τῆς ἴδιας ἀποδοτικότητας, ἢ μόνο τά ἴδια γιά ἕνα νηματοουργεῖο μεγαλύτερης ἀποδοτικότητας. Διαφορετικά ἔχουν τά πράγματα στή γεωργία. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στήν ἀρχική γονιμότητα τῶν κομματιῶν γῆς μεγαλώνει κατά τό μέρος ἐκεῖνο τῆς λεγόμενης φυσικῆς γονιμότητας τῆς γῆς, πού δημιουργήθηκε πράγματι κάποτε ἀπό ἀνθρώπους, πού τώρα ὅμως εἶναι ἐνσωματωμένη στή γῆ καί δέν μπορεῖ πιά νά διακριθεῖ ἀπό τήν ἀρχική τῆς γονιμότητα. Γιά νά ἀνυψωθεῖ μιά ἀκαλλιέργητη γῆ μέ ἴση ἀρχική γονιμότητα ἴσαμε αὐτή τήν ἀνεβασμένη γονιμότητα, δέν ἀπαιτοῦνται πιά, ἐξαιτίας τῆς ἀνάπτυξης τῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας τά ἴδια ἔξοδα πού ἦταν ἀπαραίτητα γιά νά ἀνεβάσουν τήν ἀρχική γονιμότητα τῆς καλλιεργημένης γῆς στό ὕψος τῆς τωρινῆς τῆς καί φαινομενικά τῆς ἀρχικῆς τῆς γονιμότητας. Πάντως ὅμως καί τώρα ἀπαιτοῦνται ἀκόμα λίγο-πολύ ἔξοδα, γιά νά ἐπιτευχθεῖ αὐτό τό ἴδιο ἐπίπεδο. Ἔτσι ἡ μέση τιμὴ τοῦ νέου προϊόντος εἶναι ὑψηλότερη ἀπό τή μέση τιμὴ τοῦ παλιοῦ προϊόντος, ἐνῶ εἶναι μικρότερη ἢ διαφορὰ ἀνάμεσα στήν ἀγοραία τιμὴ καί στή μέση τιμὴ καί μπορεῖ νά ἐξαλειφθεῖ ὀλότελα. Ἄς ὑποθέσουμε ὅμως ὅτι στήν πιό πάνω περίπτωση ἡ ἀκαλλιέργητη γῆ εἶναι τόσο γόνιμη, ὥστε νά δίνει ὕστερα ἀπό τήν πρόσθετη δαπάνη τῶν 40 σλ. (μέ συνυπολογισμένο τό κέρδος) 28 μπουσσελ ἀντί 20. Στήν περίπτωση αὐτή θά μποροῦσε ὁ παχτωτής νά πληρώνει γιά πρόσοδο 8 μπουσσελ ἢ 2 λ. Γιατί ὅμως; Γιατί ἡ νεοκαλλιεργημένη γῆ δίνει 8 μπουσσελ περισσότερα ἀπό τήν παλιά καλλιεργημένη γῆ, ἔτσι πού, παρά τήν ὑψηλότερη μέση τιμὴ,

μέ ἴση τήν ἀγοραία τιμή δίνει τό ἴδιο περίσσευμα τῆς τιμῆς. Ἡ γονιμότητά της δέν θά κόστιζε καμιά ἔκτακτη δαπάνη, ἀκόμα κι ἂν ἦταν δύο φορές μεγαλύτερη ἀπό τή γονιμότητα τῆς παλιᾶς γῆς. Μέ αὐτήν τή συμπληρωματική δαπάνη εἶναι ἀκριβῶς τόσο γόνιμη ὅσο καί ἡ παλιά.

[10. Τό ἀβάσιμο τῆς κριτικῆς τῆς θεωρίας
τῆς προσόδου τοῦ Ρικάρντο ἀπό τόν Ροντμπέρτους.
Ἡ μή κατανόηση ἀπό τόν Ροντμπέρτους τῶν ιδιομορφιῶν
τῆς καπιταλιστικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας]

Καί τώρα ἄς ξαναγυρίσουμε στόν Ροντμπέρτους ὀριστικά καί γιά τελευταία φορά.

«Αὐτή» (ἡ θεωρία τοῦ Ροντμπέρτους γιά τήν πρόσοδο) «ἐξηγεῖ... ὅλα τά φαινόμενα τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί τῆς προσόδου κλπ. μέ ἓνα μοίρασμα (Teilung) τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας πού γίνεται ἀναγκαστικά, ὅταν ὑπάρχουν δύο προυποθέσεις, ἡ ἱκανοποιητική παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας καί ἡ ἰδιοκτησία τῆς γῆς καί τοῦ κεφαλαίου. Ἐξηγεῖ ὅτι μονάχα ἡ ἱκανοποιητική παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας δίνει τήν οἰκονομική δυνατότητα ἑνός τέτιου μοιράσματος, γιατί ἡ παραγωγικότητα αὐτή δίνει στήν ἀξία τοῦ προϊόντος τόσο πραγματικό περιεχόμενο, ὥστε νά μποροῦν νά ζοῦν ἀπ' αὐτήν καί ἄλλα πρόσωπα πού δέν ἐργάζονται, καί ἐξηγεῖ ὅτι μόνο ἡ ἰδιοκτησία τῆς γῆς καί ἡ ἰδιοκτησία τοῦ κεφαλαίου προσφέρουν τή νομική δυνατότητα ἑνός τέτιου μοιράσματος, ἐπειδή ἐξαναγκάζει τούς ἐργάτες νά μοιράζονται τό προϊόν τους μέ τούς μή ἐργαζόμενους ἰδιοκτῆτες τῆς γῆς καί τοῦ κεφαλαίου [καί μάλιστα σέ μία τέτια ἀναλογία] πού αὐτοί, οἱ ἐργάτες, παίρνουν μόνο τόσο ἀπό τό προϊόν τους, ὅσο εἶναι ἀρκετό γιά νά μποροῦν νά ζοῦν» (Rodbertus, στό ἴδιο, σελ. 156, 157).

Ὁ Α. Σμίθ παρουσιάζει τό ζήτημα μέ διπλό τρόπο. Μοίρασμα τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας, ἐκεῖ πού θεωρεῖται δοσμένο καί ὅπου πρόκειται πράγματι γιά τό μερίδιο ἀπό τήν ἀξία χρήσης. Αὐτή τήν ἀντίληψη τήν ἔχει καί ὁ κ. Ροντμπέρτους. Ὑπάρχει καί στόν Ρικάρντο καί πρέπει τόσο περισσότερο νά κατακριθεῖ γι' αὐτό, ἐπειδή δέν περιορίζεται μόνο στή γενική φράση σχετικά μέ τόν καθορισμό τῆς ἀξίας ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας, ἀλλά καταπιάνεται στά σοβαρά μέ τόν καθορισμό αὐτό. Ἡ ἀντίληψη αὐτή ταιριάζει λίγο-πολύ μέ τίς ἀναγκαῖες μεταβολές (mutatis mutandis) σ' ὅλους τούς τρόπους παραγωγῆς, στούς ὁποίους οἱ ἐργάτες καί οἱ κάτοχοι τῶν ὑλικῶν ὄρων ἐργασίας ἀποτελοῦν διαφορετικές τάξεις.

Ἀντίθετα, ἡ δεύτερη ἀντίληψη τοῦ Σμίθ εἶναι χαρακτηριστική γιά

τόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς. Γι' αὐτό καί μόνο εἶναι ἐπίσης ἕνας γόνιμος θεωρητικός τύπος. Ἐδῶ ἀκριβῶς ὁ Σμίθ θεωρεῖ τό κέρδος καί τήν πρόσοδο ὅτι πηγάζουν ἀπό τήν πρόσθετη ἐργασία, πού προσθέτει ὁ ἐργάτης στό ἀντικείμενο τῆς δουλιᾶς πέρα ἀπό τό μέρος τῆς ἐργασίας, μέ τό ὁποῖο ἀναπαράγει μόνο τό δικό του μισθό. Αὕτη εἶναι ἡ μόνη σωστή ἀποψη γιά ἐκεῖ ὅπου ἡ παραγωγή βασίζεται ἀποκλειστικά στήν ἀνταλλακτική ἀξία. Στήν ἀποψη αὕτη περιέχεται τό προτσές ἀνάπτυξης, ἐνῶ στήν πρώτη ἀντίληψη ὁ χρόνος ἐργασίας ὑποτίθεται σταθερός.

Ἡ μονομέρεια στόν Ρικάρντο ὀφείλεται καί στό ὅ,τι θέλει γενικά ν' ἀποδείξει ὅτι οἱ διάφορες οικονομικές κατηγορίες ἢ σχέσεις δέν ἀντιφάσκουν μέ τή θεωρία τῆς ἀξίας, ἀντί, ἀντίστροφα, τή θεωρία αὕτη, μαζί μέ τίς φαινομενικές ἀντιφάσεις της, νά τήν ἐξηγήσει, ξεκινώντας ἀπ' αὕτην τή βάση ἢ νά περιγράψει τήν ἐξέλιξη αὕτης τῆς ἴδιας βάσης.

[516] «Ἐσεῖς* ξέρετε ὅτι ὅλοι οἱ οικονομολόγοι ἀπό τόν καιρό ἤδη τοῦ Σμίθ ἀναλύουν τήν ἀξία τοῦ προϊόντος σέ μισθό ἐργασίας, σέ γαιοπρόσοδο καί σέ κέρδος τοῦ κεφαλαίου καί ὅτι δέν εἶναι λοιπόν καινούργια ἡ ἰδέα νά στηρίζουν τό εἰσόδημα τῶν διαφόρων τάξεων καί ἰδίως ἐπίσης τά μέρη τῆς προσόδου σέ ἕνα μοίρασμα τοῦ προϊόντος» (Σίγουρα ὄχι!) «Μόνο πού οἱ οικονομολόγοι παραστρατίζουν ἀμέσως. Ὅλοι — χωρίς νά ἐξαιρεῖται ἀκόμα οὔτε ἡ σχολή τοῦ Ρικάρντο — κάνουν πρὶν ἀπ' ὅλα τό λάθος νά μὴν ἀντιλαμβάνονται ὀλόκληρο τό προϊόν, τό ὀλοκληρωμένο ἀγαθό, ὀλόκληρο τό ἐθνικό προϊόν σάν τό σύνολο, ἀπό τό ὁποῖο παίρνουν μερίδιο οἱ ἐργάτες, οἱ γαιοκτήμονες καί οἱ καπιταλιστές, ἀλλά ἀντιλαμβάνονται τό μοίρασμα τοῦ ἀκαθάριστου προϊόντος σάν ἕνα ἰδιαίτερο μοίρασμα, ἀπό τό ὁποῖο παίρνουν μερίδιο τρεῖς μέτοχοι καί τό μοίρασμα τοῦ βιομηχανικοῦ προϊόντος πάλι σάν ἕνα ἰδιαίτερο μοίρασμα, πού τό μοιράζονται μόνο δύο μέτοχοι. Ἐτσι τά συστήματα αὐτά βλέπουν ἤδη τό ἀκατέργαστο προϊόν αὐτό καθεαυτό καί τό βιομηχανικό προϊόν αὐτό καθεαυτό, τό καθένα ἀπό αὐτά σάν ἕνα ἰδιαίτερο ἀγαθό, σάν ἕνα ἰδιαίτερο εἰσόδημα» (σελ. 162).

Πρὶν ἀπ' ὅλα ὁ Σμίθ, μέ τό γεγονός ὅτι ἀναλύει «ὅλη τήν ἀξία τοῦ προϊόντος σέ μισθό ἐργασίας, σέ γαιοπρόσοδο καί σέ κέρδος τοῦ κεφαλαίου» [σελ. 162], ξεκινώντας ἔτσι τό σταθερό κεφάλαιο, πού ἀποτελεῖ ἐπίσης ἕνα μέρος τῆς ἀξίας, ἔκανε νά «ἐκτραποῦν» ὅλοι οἱ κατοπινοὶ οικονομολόγοι, συμπεριλαμβαινόμενου τοῦ Ρικάρντο, συμπεριλαμβαι-

* Ἐννοεῖ τόν φόν Κίρχμαν.

νόμενου και του Ροντμπέρτους. "Όπως αποδείχνουν οι αναλύσεις μου ή απουσία αυτής της διάκρισης [ανάμεσα στο συνολικό προϊόν της εργασίας και στο προϊόν της νεοπροσθεμένης εργασίας]* έκανε κυριολεκτικά αδύνατη κάθε επιστημονική περιγραφή του ζητήματος**. Από την άποψη αυτή οι φυσιοκράτες είχαν προχωρήσει περισσότερο. Οι «άρχικες και οι ετήσιες προκαταβολές» τους διακρίνονται σαν ένα μέρος της αξίας του ετήσιου προϊόντος ή εκείνου του ετήσιου προϊόντος που ούτε για τό έθνος, ούτε για τό ξεχωριστό άτομο δέν αναλύεται μέ τή σειρά του σέ μισθό, κέρδος ή πρόσοδο. Σύμφωνα μέ τούς φυσιοκράτες οι αγρότες-νοικοκυραίοι (agricultivists) αντικατασταίνουν στήν τάξη τών στείρων τίς προκαταβολές τους μέ τή μορφή της πρώτης ύλης (ή μετατροπή αυτής της πρώτης ύλης σέ μηχανές είναι ζήτημα τών ιδίων τών στείρων), ένω, από τήν άλλη μεριά, οι αγρότες-νοικοκυραίοι αντικατασταίνουν οι ίδιοι από τό δικό τους προϊόν ένα μέρος τών δικών τους προκαταβολών (σπόροι, ζώα για αναπαραγωγή και για πάχυνση, κοπριά κλπ.) και ένμέρει προμηθεύονται από τούς στείρους τίς μηχανές κλπ. που πρέπει ν' αντικατασταθούν, δίνοντας σαν άντάλλαγμα τήν πρώτη ύλη.

Ό κ. Ροντμπέρτους κάνει δεύτερο λάθος, επειδή ταυτίζει τό μοίρασμα της αξίας και τό μοίρασμα του προϊόντος. Τό «άγαθό που αποτελεί τό εισόδημα» δέν έχει άμεσα καμιά δουλιά μέ αυτό τό μοίρασμα της αξίας του προϊόντος. Οι οικονομολόγοι, όπως και ο Ροντμπέρτους, ξέρουν πολύ καλά ότι τά μέρη της αξίας, που περιέρχονται λ.χ. στους παραγωγούς του νήματος, και που εκφράζονται μέ όρισμένες ποσότητες χρυσού, πραγματοποιιούνται μέ κάθε λογής προϊόντα, μέ γεωργικά ή βιομηχανικά προϊόντα. Αυτό υποτίθεται, γιατί οι παραγωγοί παράγουν έμπορεύματα και όχι προϊόντα για τήν άμεση κατανάλωση τών ιδίων τών παραγωγών. Επειδή ή αξία που πρόκειται νά μοιραστεί, δηλ. τό συστατικό εκείνο μέρος της αξίας που αναλύεται γενικά σέ εισόδημα, παράγεται στά πλαίσια κάθε ξεχωριστής σφαίρας παραγωγής ανεξάρτητα από τίς άλλες σφαίρες — παρ' όλο που τίς προυποθέτει λόγω του καταμερισμού της εργασίας — ο Ροντμπέρτους κάνει ένα βήμα πίσω και δημιουργεί σύγχυση, επειδή, αντί νά έξετάσει καθαρά αυτή τήν παραγωγή αξίας, τή συγχέει προκαταβολικά μέ τό ζήτημα,

* ή φράση ανάμεσα στις άγκύλες υπάρχει στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

** Βλέπε τίς σελ. 79-144 της έλληνικής μετάφρασης του πρώτου μέρους τών «Θεωριών για τήν Ύπεραξία», έκδοση, «Σύγχρονης Έποχής», Αθήνα, 1981.

ποιό μερίδιο ἐξασφαλίζουν τά συστατικά αὐτά μέρη τῆς ἀξίας στοὺς κατόχους τους ἀπὸ τὸ ὑπάρχον συνολικὸ προϊόν τοῦ ἔθνους. Γιά τὸν Ροντμπέρτους τὸ μοίρασμα τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος μετατρέπεται ἀμέσως σέ μοίρασμα τῶν ἀξιῶν χρήσης. Ὑποβάλλοντας αὐτὴν τὴ σύγκριση στοὺς ἄλλους οἰκονομολόγους, γίνεται ἀναγκαία ἡ διορθωτικὴ του παρέμβαση, ἡ ἐξέταση συλλήβδην τῶν μεταποιημένων καὶ τῶν ἀκατέργαστων προϊόντων — ἓνας τρόπος ἐξέτασης, πού δέν ἔχει σχέση μὲ τὴν παραγωγή τῆς ἀξίας καὶ πού ἐπομένως εἶναι λαθεμένος, ὅταν πρόκειται νά τὴν ἐξηγήσει.

Τὴν ἀξία τοῦ βιομηχανικοῦ προϊόντος τὴ μοιράζονται μόνο ὁ καπιταλιστὴς καὶ ὁ μισθωτὸς ἐργάτης, ἐφόσον ἀναλύεται σέ εἰσόδημα καὶ ἐφόσον ὁ ἐργοστασιάρχης δέν πληρώνει γαιοπρόσοδο, εἴτε γιά τὸ οἰκόπεδο τῶν χτιρίων του εἴτε γιά ὕδατοπτώσεις κλπ. Τὴν ἀξία τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος τὴν μοιράζονται συνήθως τρεῖς. Αὐτὸ τὸ παραδέχεται καὶ ὁ κύριος Ροντμπέρτους. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐξηγεῖ τὸ φαινόμενο αὐτὸ δέν ἀλλάζει τίποτα στό γεγονός. Ἄν ὅμως οἱ ἄλλοι οἰκονομολόγοι, εἰδικά ὁ Ρικάρντο, ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ μοίρασμα σέ δύο, ἀνάμεσα στόν καπιταλιστὴ καὶ στό μισθωτὸ ἐργάτη, καὶ ἂν τὸν καρπωτὴ τῆς γαιοπροσόδου τὸν μπάζουν μόνο ἀργότερα σάν μιά εἰδικὴ παραφυάδα (superfétation), τότε αὐτὸ ἀνταποκρίνεται πέρα γιά πέρα στὴν ἀποψη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Ἡ ὑλοποιημένη ἐργασία καὶ ἡ ζωντανὴ ἐργασία εἶναι οἱ δύο [517] παράγοντες, στὴν ἀντιπαράθεση τῶν ὁποίων βασίζεται ἡ κεφαλαιοκρατικὴ παραγωγή. Ὁ καπιταλιστὴς καὶ ὁ ἐργάτης εἶναι οἱ μόνοι λειτουργοὶ καὶ παράγοντες τῆς παραγωγῆς, ἡ σχέση καὶ ἡ ἀντιπαράθεση τῶν ὁποίων πηγάζει ἀπὸ τὴν οὐσία τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς.

Οἱ συνθήκες, κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες ὁ καπιταλιστὴς θά πρέπει μὲ τὴ σειρά του νά μοιραστεῖ μὲ τρίτα, ὄχι ἐργαζόμενα, πρόσωπα ἓνα μέρος τῆς πρόσθετης ἐργασίας ἢ τῆς ὑπεραξίας τὴν ὁποία ἔχει ἰδιοποιηθεῖ, οἱ συνθήκες αὐτές παρουσιάζονται μόνο ἀργότερα. Γεγονός ὅμως τῆς παραγωγῆς εἶναι, ὅτι ἂν ἐξαιρεθεῖ τὸ μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, πού πληρώνεται σάν μισθὸς ἐργασίας, καὶ ἂν ἀφαιρεθεῖ ἀκόμα τὸ μέρος τῆς ἀξίας, πού εἶναι ἴσο μὲ τὸ σταθερὸ κεφάλαιο, ὅλη ἡ ὑπεραξία περνᾷ ἄμεσα ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ ἐργάτη, στὰ χέρια τοῦ καπιταλιστῆ. Ἐναντι τοῦ ἐργάτη ὁ καπιταλιστὴς εἶναι ὁ ἄμεσος κάτοχος ὅλης τῆς ὑπεραξίας, ἀδιάφορο πῶς θά τὴ μοιραστεῖ ἀργότερα μὲ τὸν καπιταλιστὴ πού δανεῖζει χρῆμα, μὲ τὸν γαιοκτήμονα κλπ. Γι' αὐτὸ, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Τζαίημς Μίλλ^[36], ἡ παραγωγή θά μπορούσε νά συνεχιστεῖ ἀνενόχλητα, ἂν ἐξαφανιζόταν ὁ γαιοκτήμονας εἰσοδηματίας καὶ ἂν στὴ θέση

του έμπαινε τό κράτος. Για τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή ό ιδιώτης γαιοκτήμονας δέν άποτελεί έναν άπαραίτητο παράγοντα τής παραγωγής, παρ' όλο πού είναι άπαραίτητο γι' αυτήν νά ανήκει σέ κάποιον ή γαιοκτησία — μόνο πού αυτός ό κάποιος νά μήν είναι ό έργάτης — νά ανήκει λ.χ. στό κράτος. Αυτός ό βασιζόμενος στήν ουσία του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής — και σέ διάκριση από τόν φεουδαρχικό, τόν άρχαίο κλπ. τρόπο παραγωγής — περιορισμός τών τάξεων πού συμμετέχουν άμεσα στήν παραγωγή, έπομένως και στό μοίρασμα τής παραγμένης αξίας και σέ συνέχεια στό προϊόν, στό όποιο υλοποιείται αυτή ή αξία, ό περιορισμός τους αυτός στους καπιταλιστές και στους έργάτες μέ άποκλεισμό του γαιοκτήμονα (πού υπεισέρχεται μόνο *post festum** σάν συνέπεια τών σχέσεων ιδιοκτησίας πάνω σέ φυσικές δυνάμεις, σχέσεων πού δέν προέκυψαν από τόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, αλλά πού του κληροδοτήθηκαν), αυτός ό περιορισμός σέ δύο τάξεις τών μετεχόντων άμεσα στήν παραγωγή, πού δέν είναι καθόλου λάθος του Ρικάρντο κλπ., μετατρέπεται στήν άρμόζουσα θεωρητική έκφραση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, έκφράζει τή δική του *differentia specifica*** . Ό κ Ροντμπέρτους είναι ακόμα τόσο πολύ παλιός πρῶστος «τσιφλικάς», ώστε νά μήν μπορεί νά τό καταλάβει αυτό. Αυτό γίνεται ακόμα κατανοητό και επιβάλλεται από μόνο του μονάχα από τή στιγμή πού ό καπιταλιστής έχει υποτάξει τή γεωργία και παντού, όπως γίνεται κυρίως στήν Άγγλία, όπου έχει μετατραπεί σέ κύριο τής γεωργίας, ακριβώς όπως είχε γίνει κύριος τής βιομηχανίας, και παντού όπου έχει άποκλείσει τόν γαιοκτήμονα από κάθε άμεση συμμετοχή στό προτσές τής παραγωγής. Αυτό λοιπόν πού ό Ροντμπέρτους τό θεωρεί έδῶ «παρεκτροπή», είναι μόνο ό σωστός δρόμος, πού δέν τόν κατανόησε, ένῶ είναι ακόμα αιχμάλωτος απόψεων πού έχουν ξεπηδήσει από τόν προκεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής.

«Και αυτός» (ό Ρικάρντο) «δέν μοιράζει τό έτοιμο προϊόν ανάμεσα στους μετέχοντες στό μοίρασμα, αλλά θεωρεί επίσης, όπως και όλοι οι άλλοι οικονομολόγοι, τό άγροτικό προϊόν όπως και τό βιομηχανικό προϊόν, τό καθένα άπ' αυτά σάν ένα ιδιαίτερο προϊόν, πού υπόκειται σέ μοίρασμα» (στό ίδιο, σελ. 167).

Όχι τό προϊόν, κύριε Ροντμπέρτους, αλλά τήν αξία του προϊόντος εξετάζει έδῶ ό Ρικάρντο, και αυτό είναι άπολύτως σωστό. Τό «έτοι-

* κατόπιν έορτής.

** ειδοποιός διαφορά.

μο» προϊόν σας καί τό μοίρασμά του δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά σχέση μέ αὐτό τό μοίρασμα τῆς ἀξίας.

«Γι' αὐτόν» (γιά τόν Ρικάρντο) «ἡ ἰδιοκτησία κεφαλαίου εἶναι κάτι τό δοσμένο καί μάλιστα πρὶν καί ἀπό τή γαιοκτησία... Ἔτσι ἀρχίζει ὄχι μέ τούς λόγους, ἀλλά μέ τό γεγονός τοῦ μοιράσματος τοῦ προϊόντος, καί ὅλη του ἡ θεωρία περιορίζεται στίς αἰτίες πού καθορίζουν καί τροποποιοῦν τήν ἀναλογία μοιράσματος τοῦ προϊόντος... Τό μοίρασμα τοῦ προϊόντος μόνο σέ μισθό καί κέρδος τοῦ κεφαλαίου εἶναι γι' αὐτόν τό ἀρχικό, καί σάν ἀρχικό εἶναι καί τό μοναδικό» (στό ἴδιο, σελ. 167).

Καί αὐτό πάλι δέν τό καταλαβαίνετε, κύριε Ροντμπέρτους. Ἀπό τήν ἀποψη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ἡ ἰδιοκτησία κεφαλαίου ἐμφανίζεται πράγματι σάν τό «ἀρχικό», ἐπειδή ἀποτελεῖ τό εἶδος ἐκεῖνο τῆς ἰδιοκτησίας πάνω στήν ὁποία βασίζεται ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή καί τό ὁποῖο ἐμφανίζεται σ' αὐτήν σάν παράγοντας καί λειτουργός, πράγμα πού δέν ἰσχύει γιά τή γαιοκτησία. Ἡ τελευταία ἐμφανίζεται σάν παράγωγη, γιατί στήν πραγματικότητα ἡ σύγχρονη γαιοκτησία εἶναι ἡ φεουδαρχική γαιοκτησία, πού ὅμως ἔχει ἀλλάξει κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση πού ἄσκησε πάνω της τό κεφάλαιο, καί ἐπομένως, στήν παράγωγη μορφή της σάν σύγχρονη γαιοκτησία εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Τό γεγονός ὅτι τήν ὑπόθεση αὐτή, ὅπως εἶναι καί ἐμφανίζεται στή σύγχρονη κοινωνία, τή θεωρεῖ ὁ Ρικάρντο καί ἱστορικά ἀρχική (ἐνώ ἐσεῖς, κ. Ροντμπέρτους, ἀντί νά παραμείνετε στή σύγχρονη μορφή, δέν μπορεῖτε ν' ἀπαλλαχτεῖτε ἀπό τίς τσιφλικάδικες ἀναμνήσεις) ἀποτελεῖ μιά πλάνη (Delusion) ὄλων τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων σχετικά μέ ὅλους τούς ἀστικούς οἰκονομικούς νόμους, πού φαίνονται σ' αὐτούς σάν «φυσικοί νόμοι» καί ἐπομένως σάν ἱστορικά «prius»*.

[518] Ὅτι ὅμως ὁ Ρικάρντο, ἐκεῖ πού δέν πρόκειται γιά τήν ἀξία τοῦ προϊόντος, ἀλλά γιά τό ἴδιο τό προϊόν, ἐννοεῖ τό μοίρασμα ὁλόκληρου τοῦ «ἔτοιμου» προϊόντος, μποροῦσε ὁ κ. Ροντμπέρτους νά τό δεῖ ἀμέσως ἀπό τήν πρώτη φράση τοῦ προλόγου του:

« Τά προϊόντα τῆς γῆς — ὅλα ὅσα μποροῦν νά παρθοῦν ἀπό τήν ἐπιφάνεια της μέ τή συνδυασμένη χρησιμοποίησι ἐργασίας, μηχανῶν καί κεφαλαίου — μοιράζονται ἀνάμεσα σέ τρεῖς τάξεις τῆς κοινωνίας, συγκεκριμένα: στούς ἰδιοκτῆτες τῆς γῆς, στούς ἰδιοκτῆτες τοῦ πλούτου ἢ τοῦ κεφαλαίου, πού εἶναι ἀπαραίτητο γιά τήν καλλιέργειά της, καί στούς ἐργάτες, μέ τή δουλιά τῶν

* πρωταρχικοί.

ὁποίων καλλιεργεῖται» («Principles of Political Economy», πρόλογος τῆς 3ης ἔκδοσης, Λονδίνο, 1821).

Καί ἀμέσως συνεχίζει:

«Τά μερίδια ὅμως ἀπό τό *συνολικό προϊόν* τῆς γῆς, πού περιέρχονται στήν καθεμιά ἀπό αὐτές τίς τάξεις μέ τίς ὀνομασίες: πρόσοδος, κέρδος καί μισθός, θά εἶναι πολύ διαφορετικά στίς διάφορες βαθμίδες ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας» (στό ἴδιο).

Ἐδῶ πρόκειται γιά τό μοίρασμα τοῦ «συνολικοῦ προϊόντος», ὄχι τοῦ μεταποιημένου προϊόντος ἢ τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος. Αὐτά τά μερίδια ἀπό τό «συνολικό προϊόν», καθορίζονται ὅμως ἀποκλειστικά, ὅταν προϋποτίθεται δοσμένο αὐτό τό «συνολικό προϊόν», ἀπό τά μερίδια πού παίρνει στά πλαίσια κάθε σφαίρας παραγωγῆς, ὁ κάθε μέτοχος ἀπό τήν «ἀξία» τοῦ δικοῦ του προϊόντος. Αὐτή ἡ «ἀξία» εἶναι μετατρέψιμη καί μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ μέ ἓνα ἀντίστοιχο μέρος τοῦ «συνολικοῦ προϊόντος». Τό μόνο λάθος πού κάνει ἐδῶ ὁ Ρικάρντο εἶναι τό ἴδιο μέ τοῦ Σμίθ, ξεχνώντας ὅτι «τό συνολικό προϊόν» δέν ἀναλύεται σέ πρόσοδο, κέρδος καί μισθούς ἐργασίας, ἀλλά ὅτι ἓνα μέρος ἀπ' αὐτό «περιέρχεται» μέ τή μορφή τοῦ κεφαλαίου στή μιά ἢ σέ περισσότερες ἀπ' αὐτές τίς 3 τάξεις.

«Θά θέλατε ἴσως νά ἰσχυριστεῖτε ὅτι, ὅπως ἀρχικά ὁ νόμος τῆς ἰσότητος τοῦ κέρδους τοῦ κεφαλαίου θά ἔπρεπε νά συμπίεσει τίς τιμές τῶν ἀκατέργαστων προϊόντων τόσο, ὥστε νά ἐξαφανιστεῖ ἡ γαιοπρόσοδος, γιά νά ἐμφανιστεῖ πάλι μόνο σάν συνέπεια μιᾶς ἀνόδου τῆς τιμῆς λόγω τῆς διαφορᾶς ἀπόδοσης τοῦ γονιμότερου ἐδάφους ἀπό τό λιγότερο γόνιμο, ἔτσι καί *σήμερα* τό προτέρημα μιᾶς εἰσπραξῆς γαιοπροσόδου παράλληλα μέ τό συνηθισμένο κέρδος τοῦ κεφαλαίου θά παρακινουῖσε τούς καπιταλιστές νά διαθέσουν κεφάλαιο γιά νέα ξεχερσώματα καί γαιοβελτιώσεις, ὥστόσο θά μειώνονταν ἀρκετά οἱ τιμές, ἐπειδή θά προκαλοῦνταν μέ τόν τρόπο αὐτό τό παραγέμισμα τῆς ἀγορᾶς, τόσο πού γιά τίς πιό ἀσύμφωρες τοποθετήσεις κεφαλαίου νά ἐξαφανίσουν τήν εἰσπραξή γαιοπροσόδου. Μ' ἄλλα λόγια, αὐτό θά ἀποτελοῦσε τόν ἰσχυρισμό, ὅτι ὁ νόμος τῆς ἰσότητος τῶν κερδῶν τοῦ κεφαλαίου θά ἀναιροῦσε γιά τό ἀκατέργαστο προϊόν τόν ἄλλο νόμο, ὅτι ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος ρυθμίζεται σύμφωνα μέ τό κόστος σέ ἐργασία, ἐνῶ ὁ Ρικάρντο ἴσα-ἴσα στό πρῶτο κεφάλαιο τοῦ ἔργου του χρησιμοποιεῖ τόν πρῶτο, γιά ν' ἀποδείξει τόν δεύτερο» (Ροντμπέρτους, στό ἴδιο, σελ. 174).

Πράγματι, κύριε Ροντμπέρτους! Ὁ νόμος τῆς «ἰσότητος τῶν κερδῶν τοῦ κεφαλαίου» δέν ἀναιρεῖ τό νόμο, ὅτι ἡ «ἀξία» τῶν προϊόντων ρυθμίζεται σύμφωνα μέ τό «κόστος σέ ἐργασία». Ἀναιρεῖ ὅμως βέβαια τήν προϋπόθεση τοῦ Ρικάρντο, ὅτι ἡ μέση τιμή τῶν προϊόντων εἶναι ἴση

μέ τήν «ἀξία» τους. Ἀλλά καί πάλι δέν εἶναι τό «ἀκατέργαστο προϊόν» ἐκεῖνο ἡ ἀξία τοῦ ὁποίου κατεβαίνει ὡς τή μέση τιμή, ἀλλά ἀντίστροφα. Χαρακτηριστικό τοῦ «ἀκατέργαστου προϊόντος» — ἐξαιτίας τῆς γαιοκτησίας — εἶναι τό προνόμιο ὅτι ἡ ἀξία του δέν κατεβαίνει ὡς τή μέση τιμή. Ἄν πράγματι κατέβαινε ἡ ἀξία του, κάτι πού θά ἦταν δυνατό, παρ' ὅλη τήν «ἀξία τοῦ ὑλικοῦ» του σέ ἐπίπεδο ἴσο μέ τή μέση τιμή τῶν ἐμπορευμάτων, τότε θά ἐξαφανιζόταν ἡ γαιοπρόσοδος. Τά εἶδη τῆς γῆς, πού ἴσως σήμερα νά μὴν πληρώνουν γαιοπρόσοδο, δέν τό κάνουν αὐτό, ἐπειδή ἡ ἀγοραία τιμή τῶν ἀκατέργαστων προϊόντων τους εἶναι ἴση μέ τή δική τους μέση τιμή καί ἐπειδή — ἐξαιτίας τοῦ συναγωνισμοῦ τῶν γονιμότερων εἰδῶν ἐδάφους — χάνουν τό προνόμιο νά πουλᾶνε τό προϊόν τους στήν «ἀξία» του.

«Μπορεῖ μήπως νά εἶναι ἀληθινό, ὅτι προτοῦ ἀκόμα οἱ ἄνθρωποι νά ἔχουν περάσει γενικά στή γεωργία θά μπορούσαν νά ὑπάρχουν ἤδη καπιταλιστές, πού νά βγάζουν ὅπως σήμερα κέρδος καί νά ἐπενδύουν τά κεφάλαιά τους σύμφωνα μέ τόν νόμο τῆς ἰσότητος τοῦ κέρδους;» (How very silly!)* «...παράδεχομαι ὅτι, ἂν σήμερα θά στελνόταν ἀπό πολιτισμένες χώρες μιά ἀποστολή σέ μιά [519] νέα ἀκαλλιέργητη ἔκταση γῆς, στήν ὁποία τά πλουσιότερα μέλη της θά εἶναι ἐφοδιασμένα μέ τά ἀποθέματα καί τά ἐργαλεῖα ἐνός παλιοῦ ἤδη πολιτισμοῦ — μέ κεφάλαιο — τά δέ φτωχότερα μέλη της θά πῆγαιναν μαζί τους μέ τήν προοπτική ὅτι θά παίρνουν ἕναν ὑψηλό μισθό στήν ὑπηρεσία τῶν πρώτων, ὅτι στήν περίπτωση αὐτή, οἱ καπιταλιστές, αὐτό πού θά τοῦς μένει πέρα ἀπό τόν μισθό τῶν ἐργατῶν, θά τό θεωροῦν κέρδος τους, γιατί φέρνουν μαζί τους ἀπό τήν πατρίδα πράγματα καί ἔννοιες πού ὑπάρχουν ἐδῶ καί πολύν καιρό» (σελ. 174, 175).

Ἰδού, κύριε Ροντμπέρτους. Ὁλόκληρη ἡ ἄποψη τοῦ Ρικάρντο ταιριάζει μόνο ὑπό τήν προϋπόθεση ὑπαρξης τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς σάν τοῦ τρόπου πού ἐπικρατεῖ. Τώρα τό πῶς ἐκφράζει αὐτή τήν προϋπόθεση, ἂν διαπράττει ἔτσι ἕνα «ἱστορικό ὕστερον-πρότερον»** (μιά χρονολογική ἀντιστροφή) δέν ἔχει καμιά σημασία γιά τήν ἴδια τήν ὑπόθεση. Ἡ προϋπόθεση πρέπει νά γίνει, ὄχι ὅμως ἔτσι ὅπως τήν κάνετε Ἐσεῖς, πού μιλάτε ἐδῶ γιά ἀγροτικό νοικοκυριό, τό ὁποῖο δέν γνωρίζει τήν καπιταλιστική λογιστική καί γι' αὐτό τόν σπόρο κλπ. δέν τά συνυπολογίζει στό προκαταβλημένο κεφάλαιο! Εἶναι ἕνας «παραλογισμός» ὄχι τοῦ Ρικάρντο, ἀλλά τοῦ Ροντμπέρτους, ὅταν ὁ δεύτερος προυποθέτει τήν ὑπαρξη καπιταλιστῶν καί ἐργατῶν «πρὶν ἀπό τήν καλλιέργεια τῆς γῆς» (στό ἴδιο, σελ. 176).

* Τί μεγάλη ἀνοησία!

** Ὁ Μάρξ μέ τίς ἐλληνικές αὐτές λέξεις ἐκφράζει τήν «χρονολογική ἀντιστροφή» — Σημ. μετ.

«Μόνον άφου... θά έχει δημιουργηθεί κεφάλαιο στην κοινωνία και θά είναι γνωστό και θά πληρώνεται κέρδος του κεφαλαίου, θά πρέπει κατά την ... αντίληψη του Ρικάρντο νά αρχίσει ή καλλιέργεια τής γής» (σελ. 178).

Τί βλακεία! Μόνο άφου ένας καπιταλιστής θά έχει εισχωρήσει σαν παχτωτής ανάμεσα στον γεωργό και στον γαιοκτήμονα — είτε επειδή ό πρώην φεουδάρχης θά έχει καταφέρει νά αναδειχθεί σέ καπιταλιστή-παχτωτή, είτε επειδή ένας βιομηχανος τοποθετεί τά κεφάλαιά του στην γεωργία αντί στην βιομηχανία — μόνο τότε αρχίζει προς θεου όχι ή «καλλιέργεια τής γής», αλλά ή «καπιταλιστική» καλλιέργεια τής γής, ή όποία στην μορφή και στο περιεχόμενο διαφέρει πολύ από τίς μορφές καλλιέργειας πού προηγήθηκαν.

«Σ' όλες τίς χώρες τό μεγαλύτερο μέρος τής γής έγινε ήδη ιδιοκτησία πολύ πρίν καλλιεργηθεί, ιδίως πολύ πίο πρίν από τότε πού είχε διαμορφωθεί στην βιομηχανία ένα ποσοστό κέρδους του κεφαλαίου» (σελ. 179).

Γιά νά μπορεί ό Ροντμπέρτους νά κατανοήσει έδω την άποψη του Ρικάρντο, θά έπρεπε νά είναι έγγλέζος και όχι ποιμερανός τσιφλικάς και νά έχει καταλάβει την ιστορία τής περίφραξης των κοινοτικών γαιών και τής χέρσας γής. Ό κ. Ροντμπέρτους αναφέρει την Αμερική. Τό κράτος πουλάει έδω γή

«πρώτα λουρίδες-λουρίδες στους καλλιεργητές, φυσικά επίσης έναντι μιās χαμηλής τιμής, πού όμως θά πρέπει νά αντιπροσωπεύει έξάπαντος μιά γαιοπρόσοδο» (σελ. 179, 180).

Πρός θεου, όχι. Η τιμή αυτή σχηματίζει τόσο λίγο μιά γαιοπρόσοδο όσο λ.χ. ένας γενικός φόρος έπιτηδεύματος θά σχημάτιζε μιά πρόσοδο τής βιομηχανίας ή όσο θά σχημάτιζε γενικά μιά «πρόσοδο» ένας όποιοσδήποτε φόρος.

«Ίσχυρίζομαι όμως ότι ή αίτια αύξησης τής προσόδου πού αναφέρθηκε στό σημείο b» { αύξηση του πληθυσμου ή αύξηση τής χρησιμοποιούμενης ποσότητας εργασίας } αποτελεί ένα πλεονέκτημα τής γαιοπροσόδου έναντι του κέρδους του κεφαλαίου. Τό κέρδος του κεφαλαίου δέν μπορεί ποτέ νά ανέβει για τον λόγο αυτό, επειδή εξαιτίας τής αύξησης τής αξίας όλου του εθνικού προϊόντος μέ αμετάβλητη την παραγωγικότητα, μέ αύξημένη όμως [αριθμητικά] την παραγωγική δύναμη (αύξημένος πληθυσμός), τό έθνος παίρνει περισσότερο κέρδος του κεφαλαίου, γιατί αυτό τό περισσότερο κέρδος του κεφαλαίου αντιστοιχεί πάντα σ' ένα κατά την ίδια αναλογία αύξημένο κεφάλαιο, άρα μένει αμετάβλητο τό ύψος του ποσοστού του κέρδους» (σελ. 184, 185).

Αυτό είναι λαθεμένο. Η ποσότητα τής απλήρωτης πρόσθετης εργασίας αυξάνει λ.χ. όταν, αντί 2 ώρων πρόσθετο χρόνο εργασίας, ό

πρόσθετος χρόνος ἐργασίας φτάσει τίς 3, 4 καί 5 ὥρες. Μαζί μέ τήν αὐξηση τῆς μάζας αὐτῆς τῆς ἀπλήρωτης πρόσθετης ἐργασίας δέν αὐξάνει ἡ μάζα τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου πρῶτα, ἐπειδή δέν πληρώνεται αὐτό τό νέο περίσσευμα τῆς πρόσθετης ἐργασίας καί, ἐπομένως, δέν προκαλεῖ καμιά δαπάνη κεφαλαίου. Δεύτερο, ἐπειδή ἡ δαπάνη κεφαλαίου γιά τό πάγιο κεφάλαιο δέν αὐξάνει στήν ἴδια ἀναλογία πού αὐξάνει ἐδῶ ἡ χρησιμοποίησή του, δέν χρειάζονται περισσότερα ἀδράχτια κλπ. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι φθείρονται πιό γρήγορα, ὄχι ὅμως στήν ἴδια ἀναλογία πού αὐξάνει ἡ χρησιμοποίησή τους. Ἐπομένως, μέ ἴδια τήν παραγωγικότητα αὐξάνει ἐδῶ τό κέρδος, ἐπειδή ἔχει αὐξηθεῖ ὄχι μόνο ἡ ὑπεραξία, ἀλλά καί τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Στή γεωργία αὐτό δέν γίνεται λόγῳ τῶν φυσικῶν συνθηκῶν. Ἐξάλλου, ἀλλάζει εὐκόλα ἡ παραγωγικότητα μέ τήν αὐξηση τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου. Καί ἄν παραβλέψουμε ἀκόμα τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί τῶν μηχανῶν, παρ' ὅλο πού προκαταβάλλεται ἀπόλυτα μεγαλύτερο κεφάλαιο, συνεπεία τῆς οἰκονομίας πού γίνεται στούς ὅρους παραγωγῆς, προκαταβάλλεται ἕνα σχετικά ὄχι τόσο μεγάλο κεφάλαιο. Θά μπορούσε λοιπόν νά αὐξηθεῖ τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού θά ἔμενε ἴδια ἡ ὑπεραξία (καί ὄχι μονάχα τό ποσοστό τῆς).

[520] Ἐντελῶς λαθεμένος καί σύμφωνα μέ τήν τσιφλικάδικη νοοτροπία ἐνός Πομμερανῶ, εἶναι ἐπομένως ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Ροντμπέρτους ὅτι:

«Εἶναι δυνατό στήν πορεία αὐτῶν τῶν 30 χρόνων» (ἀπό τό 1800 ὡς τό 1830) «μέ τό κομμάτιασμα, ἀκόμα καί μέ τό ξεχέρσωμα, νά ἔχουν δημιουργηθεῖ πολλά νοικοκυριά, ἡ δέ αὐξημένη γαιοπρόσοδος νά μοιραζόταν ἔτσι ἀνάμεσα σέ περισσότερους κτηματίες, τό 1830 ὅμως δέν μοιραζόταν ἀνάμεσα σέ περισσότερα στρέμματα γῆς ἀπ' ὅ,τι τό 1800. Ἐκεῖνα τά νεοχωρισμένα ἢ νεοκαλλιεργημένα κομμάτια γῆς συμπεριλαβαίνονταν προηγούμενα στά παλαιότερα κομμάτια γῆς μέ ὅλο τόν ἀριθμό τῶν στρεμμάτων τους, καί ἡ μικρότερη γαιοπρόσοδος τοῦ 1800 μοιραζόταν τότε καί σ' αὐτά καί συνέβαλλε τότε στόν καθορισμό γενικά τῆς ἀγγλικῆς γαιοπροσόδου, ἀκριβῶς ὅπως τό 1830 συνέβαλλε στόν καθορισμό τῆς μεγαλύτερης γαιοπροσόδου» (σελ. 186).

Φίλτατε Πομμερανέ! Γιατί θέλεις νά μεταφέρεις πάντα τίς πρωσικές σχέσεις σου στήν Ἀγγλία; Ὁ ἄγγλος δέν λογαριάζει καθόλου ἔτσι ὥστε καί ἄν ἀκόμα γινόταν αὐτό πράγματι ἔτσι (αὐτό νά ξανακοιταχτεῖ), ἀπό τό 1800 ὡς τό 1830 ἔχουν περιφραχτεῖ 3-4 ἑκατομμύρια πλέθρα γῆς, ἡ πρόσοδος νά μοιραζόταν καί σ' αὐτά τά 4 ἑκατομμύρια πλέθρα^[37] πρίν ἀπό τό 1830, ἀκόμα καί τό 1800. Ἀντίθετα, αὐτά τά

4 εκατομμύρια πλέθρα ήταν χέρσα γη ή κοινοτικές γαίες, πού δέν ἀπόφεραν πρόσοδο, καί πού δέν ἀνήκαν ἐπίσης σέ κανένα.

Ἄν πάλι ὁ Ροντμπέρτους, ὅπως καί ὁ Κέρυ, προσπαθεῖ (μέ διαφορετικό ὅμως τρόπο) νά ἀποδείξει στόν Ρικάρντο ὅτι γιά φυσικούς καί ἄλλους λόγους συνήθως δέν καλλιεργεῖται πρῶτα ἡ «πιό γόνιμη» γη, αὐτό δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τόν Ρικάρντο. Ἡ «πιό γόνιμη» γη εἶναι πάντως ἡ «πιό γόνιμη» κάτω ἀπό τούς δοσμένους ὄρους παραγωγῆς.

Ἐνα μεγάλο μέρος τῶν ἀντιρρήσεων, πού προβάλλει ὁ Ροντμπέρτους ἐναντία στόν Ρικάρντο, ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι ταυτίζει μέ ἀφελή τρόπο τίς «πομμερανικές» καί τίς «ἀγγλικές» σχέσεις παραγωγῆς. Ὁ Ρικάρντο προϋποθέτει τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή στήν ὁποία, ἐκεῖ ὅπου ἐφαρμόζεται, ὅπως στήν Ἀγγλία, ὁ καπιταλιστής-παχτωτής εἶναι χωρισμένος ἀπό τόν λόρδο γαιοκτήμονα. Ὁ Ροντμπέρτους μπάζει σχέσεις πού αὐτές καθεαυτές εἶναι ξένες πρὸς τόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς, καί στόν ὁποῖο ἔχουν ἀπλῶς προστεθεῖ. Αὐτό πού ὁ κ. Ροντμπέρτους λέει λ.χ. γιά τήν κατάσταση τῶν οἰκονομικῶν κέντρων στά οἰκονομικά σύνολα, ταιριάζει ἀπολύτως στήν Πομμερανία, ὄχι ὅμως στήν Ἀγγλία, ὅπου ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς ὑπερισχύει ὅλο καί περισσότερο ἀπό τό τελευταῖο τρίτο τοῦ 16ου αἰώνα καί δῶ, ἀφομοιώνει ὅλους τούς ὄρους καί σέ διάφορες περιόδους ἔχει σαρώσει καί στείλει προοδευτικά κατά διαβόλου τίς ἱστορικές προϋποθέσεις, χωρία, χτίρια καί ἀνθρώπους, γιά νά πετύχει τήν πιό παραγωγική ἐπένδυση τοῦ κεφαλαίου.

Ἐξίσου λαθεμένο εἶναι αὐτό πού λέει ὁ Ροντμπέρτους γιά τήν «ἐπένδυση τοῦ κεφαλαίου».

«Ὁ Ρικάρντο περιορίζει τή γαιοπρόσοδο σ' αὐτό πού πληρώνεται στόν γαιοκτήμονα γιά τή χρησιμοποίηση τῶν ἀρχικῶν, φυσικῶν καί ἀκατάλυτων δυνάμεων τοῦ ἐδάφους. Μ' αὐτό θέλει νά πεῖ ὅτι πρέπει νά ἀφαιρεθοῦν ἀπό τή γαιοπρόσοδο ὅλα ἐκεῖνα, πού στά ἤδη καλλιεργημένα κομμάτια γῆς ὀφείλονται στό κεφάλαιο. Ἐλα ὅμως πού εἶναι σαφές, ὅτι ἀπό τό εἰσόδημα ἑνός κομματιοῦ γῆς δέν μπορεῖ ποτέ νά ὀφείλονται στό κεφάλαιο περισσότερα ἀπό τούς συνηθισμένους στή χώρα πλήρεις τόκους. Γιατί διαφορετικά στήν ἐθνικοοικονομική ἀνάπτυξη μιᾶς χώρας θά ἔπρεπε νά γίνουν παραδεκτά δύο διαφορετικά ποσοστά κέρδους, ἕνα ἀγροτικό, πού θά ἀπόδιδε μεγαλύτερο κέρδος ἀπό ἐκεῖνο πού ἐπικρατεῖ στή βιομηχανία, καί ἕνα βιομηχανικό — μιά ὑπόθεση ὡστόσο πού θά ἀνέτρεπε τό ἴδιο τό σύστημά του, τό ὁποῖο βασίζεται στήν ἰσότητα τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους» (σ. 215, 216).

Ἐχουμε πάλι νά κάνουμε μέ τήν ἀντίληψη τοῦ πομμερανοῦ τσιφλικᾶ, πού δανεῖζεται κεφάλαιο, γιά νά βελτιώσῃ τή γαιοκτησία του καί

πού θέλει ὁμως νά πληρώνει γιά θεωρητικούς καί πρακτικούς λόγους στόν δανειστή μόνο τούς «συνηθισμένους στή χώρα τόκους». Στήν Ἀγγλία ὁμως τά πράγματα εἶναι διαφορετικά. Αὐτός πού δαπανᾷ κεφάλαιο γιά νά βελτιώσει τή γῆ, εἶναι ὁ παχτωτής, ὁ καπιταλιστής-παχτωτής. Ἀπό τό κεφάλαιο αὐτό, καθώς καί ἀπό τό κεφάλαιο πού ἐπενδύει στήν παραγωγή, ζητάει νά παίρνει ὄχι τόν συνηθισμένο στή χώρα τόκο, ἀλλά τό συνηθισμένο στή χώρα κέρδος. Δέν δανείζει στόν γαιοκτήμονα κεφάλαιο, γιά νά τοῦ πληρώνει τόν «συνηθισμένο στή χώρα τόκο». Ἴσως νά δανεῖζεται ὁ ἴδιος κεφάλαιο ἢ νά χρησιμοποιεῖ τό δικό του περισσευούμενο κεφάλαιο, γιά νά τοῦ ἀποφέρει ὅπως «συνηθίζεται στή χώρα», τό βιομηχανικό κέρδος, πού εἶναι τουλάχιστον διπλάσιο ἀπό τούς συνηθισμένους στή χώρα τόκους.

Ἐξάλλου ὁ Ρικάρντο ξέρεي αὐτό πού ἤξερε ἤδη ὁ Ἄντερσον, καί λέει ἐπιπλέον ρητά ὅτι [521] ἡ παραγωγική δύναμη τῆς γῆς, πού δημιουργήθηκε ἔτσι ἀπό τό κεφάλαιο, συγχωνεύεται ἀργότερα μέ τή «φυσική» τῆς παραγωγική δύναμη καί ἀνεβάζει ἐπομένως τήν πρόσοδο. Ὁ Ροντμπέρτους δέν ἔχει ἰδέα γι' αὐτές τίς σχέσεις, φλυαρεῖ λοιπόν ἀνοησίες.

Ἐχω κιόλας ἐξηγήσει ἀπολύτως σωστά τή σύγχρονη γαιοκτησία:

«Ἡ πρόσοδος μέ τήν ἔννοια τοῦ Ρικάρντο εἶναι ἡ γαιοκτησία μέ τήν ἀστική τῆς μορφή: δηλαδή ἡ φεουδαρχική ἰδιοκτησία, πού ἔχει ὑποταχθεῖ στίς συνθήκες τῆς ἀστικῆς παραγωγῆς» («*Misère de la Philosophie*», Paris 1847, p. 156).

Ἐχω ἐπίσης παρατηρήσει κιόλας σωστά:

«Ὁ Ρικάρντο, ὁ ὁποῖος προυποθέτει ἀναγκαῖα τήν ἀστική παραγωγή γιά τόν καθορισμό τῆς προσόδου, ἐφαρμόζει τήν ἀντίληψη τῆς γαιοπροσόδου στή γαιοκτησία ὄλων τῶν ἐποχῶν καί ὄλων τῶν χωρῶν. Πρόκειται γιά τήν πλάνη ὄλων τῶν οἰκονομολόγων, πού παρουσιάζουν τίς σχέσεις τῆς ἀστικῆς παραγωγῆς σάν αἰώνιες κατηγορίες» (στό ἴδιο, σελ. 160).

Ἐχω ἐπίσης παρατηρήσει σωστά ὅτι, ὅπως ὅλα τά ἄλλα κεφάλαια, μποροῦν γ' αὐξάνουν καί τά «*terres capitaux*»*:

«Τά κεφάλαια-γῆ μποροῦν νά αὐξηθοῦν τό ἴδιο ὅπως καί τά ἄλλα μέσα παραγωγῆς. Γιά νά μιλήσουμε ὅπως ὁ κ. Προυντόν, δέν προστίθεται τίποτα στήν ὕλη, αὐξάνουν ὁμως τά κομμάτια γῆς, πού χρησιμεύουν σάν μέσα παραγωγῆς. Φτάνει μόνο νά ἐπενδυθοῦν νέα κεφάλαια

* κεφάλαια-γῆ.

στά κομμάτια γῆς πού ἔχουν κιόλας μετατραπεί σέ μέσα παραγωγῆς, γιά ν' αὐξηθεῖ τό κεφάλαιο-γῆ, χωρίς νά προστεθεῖ κάτι στήν ὕλη-γῆ, δηλαδή χωρίς νά προστεθεῖ νέα ἔκταση γῆς» (στό ἴδιο, σελ. 165).

Σωστή παραμένει πάντα ἡ διαφορά πού τήν εἶχα τότε ὑπογραμμίσει, ἀνάμεσα στή βιομηχανία καί στή γεωργία:

«Πρῶτα, δέν μποροῦν, ὅπως γίνεται στή βιομηχανία, νά αὐξάνουν κατά βούληση τά ἐργαλεῖα παραγωγῆς ἴσης παραγωγικότητας, δηλαδή τά κομμάτια γῆς ἴσης γονιμότητας. Μετά, στό βαθμό πού αὐξάνει ὁ πληθυσμός, στόν ἴδιο βαθμό, περνοῦν στήν καλλιέργεια γῆς κατώτερης ποιότητας ἢ στήν ἐπένδυση στό ἴδιο χωράφι νέου κεφαλαίου, τό ὁποῖο εἶναι σχετικά λιγότερο παραγωγικό ἀπό τό κεφάλαιο πού εἶχε πρῶτα ἐπενδυθεῖ» (στό ἴδιο σελ. 157).

Ὁ Ροντμπέρτους λέει:

«Πρέπει ὅμως νά ἐπιστήσω τήν προσοχή καί σέ ἕνα ἄλλο περιστατικό, τό ὁποῖο βέβαια μέ πολύ πιά ἀργό ρυθμό, ἀλλά ἐπίσης πολύ πιά γενικά κάνει καλύτερες τίς χειρότερες ἀγροτικές μηχανές [38]. Πρόκειται γιά τή|συνεχῆ ἐκμετάλλευση τοῦ ἴδιου κομματιοῦ γῆς, ἀπλῶς μέ ἕνα λογικό σύστημα, χωρίς νά προστεθεῖ καί ἡ πιά παραμικρή ἔκτακτη ἐπένδυση κεφαλαίου» (σελ. 222).

Αὐτό τό ἔχει πει ἤδη ὁ Ἄντερσον. Ἡ καλλιέργεια βελτιώνει τή γῆ.

«Θά ἔπρεπε νά ἀποδείξετε ὅτι ὁ ἐργατικός πληθυσμός, πού ἀσχολεῖται μέ τή γεωργία, εἶχε αὐξηθεῖ στήν πορεία τοῦ χρόνου σέ μεγαλύτερη ἀναλογία ἀπό τήν παραγωγή μέσων διατροφῆς ἢ, ἔστω μόνο ἀπό τό ὑπόλοιπο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ μιᾶς χώρας. Μόνο ἔτσι θά μπορούσε νά προκύψει τό ἀκαταμάχητο συμπέρασμα, ὅτι μέ τήν αὐξηση τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς θά ἔπρεπε νά χρησιμοποιεῖται ἐπίσης σ' αὐτήν ὅλο καί περισσότερη ἐργασία. Ἀλλά σ' αὐτό ἀκριβῶς ἀντιφάσκει μ' αὐτούς ἡ στατιστική» (σελ. 274). «Μάλιστα θά δεῖτε ἀκόμα νά ἐπικρατεῖ ἀρκετά γενικά ὁ κανόνας ὅτι, ὅσο πιά πυκνός εἶναι ὁ πληθυσμός μιᾶς χώρας, τόσο σέ μικρότερη ἀναλογία οἱ ἄνθρωποι ἀσχολοῦνται μέ τή γεωργία... Τό ἴδιο φαινόμενο παρατηρεῖται κατά τήν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἴδιας χώρας: τό μέρος τοῦ πληθυσμοῦ πού δέν ἀσχολεῖται μέ τή γεωργία, θά αὐξάνει σχεδόν παντοῦ σέ μεγαλύτερη ἀναλογία» (σελ. 275).

Ἐνμέρει ὅμως, ἐπειδή μετατρέπεται σέ βοσκή, σέ προβατοβοσκή περισσότερη γεωργική γῆ. Ἐνμέρει ἐπειδή, ὅταν ἡ παραγωγή διεξάγεται σέ μεγαλύτερη κλίμακα — ὅταν ὑπάρχουν μεγάλες γεωργικές ἐπιχειρήσεις — ἡ ἐργασία γίνεται παραγωγικότερη. Ἐπίσης ὅμως, καί αὐτό εἶναι ἕνα περιστατικό πού ὁ κ. Ροντμπέρτους τό παραβλέπει ἐντελῶς, ἐπειδή — μεγάλο μέρος τοῦ μή-ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ συνεργάζεται στή γεωργία, τό μέρος πού προμηθεύει σταθερό κεφάλαιο, λ.χ.

χημικά λιπάσματα, ξένους σπόρους, κάθε λογῆς μηχανές — τό μέρος αὐτό αὐξάνει μέ τήν πρόοδο τῆς καλλιέργειας.

Ὅπως λέει ὁ κ. Ροντμπέρτους (σελ. 78).

«σήμερα» (στήν Πομμερανία) «ὁ ἀγρότης δέν θεωρεῖ κεφάλαιο τή ζωοτροφή τῶν ὑποζυγίων, πού παράγεται στό δικό του νοικοκυριό».

[522] «Κεφάλαιο αὐτό καθεαυτό ἤ μέ τήν πολιτικοοικονομική του ἔννοια εἶναι ἕνα προϊόν πού χρησιμοποιεῖται παραπέρα γιά τήν παραγωγή... Σέ σχέση ὅμως μέ ἕνα ἰδιαίτερο κέρδος πού θά πρέπει ν' ἀποφέρει, ἤ μέ τήν ἔννοια μέ τήν ὁποία ὁ σημερινός ἐπιχειρηματίας ἐννοεῖ τό κεφάλαιο, θά πρέπει νά ἐμφανιστεῖ σάν «δαπάνη» γιά νά εἶναι κεφάλαιο» (σελ. 77).

Μόνο πού αὐτή ἡ ἔννοια: «δαπάνη» δέν χρειάζεται, ὅπως νομίζει ὁ Ροντμπέρτους, νά ἔχει ἀγοραστεῖ σάν ἐμπόρευμα. Ὅταν ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος, ἀντί νά πωληθεῖ σάν ἐμπόρευμα, ξαναμπαίνει στήν παραγωγή, τό μέρος αὐτό, μπαίνει σ' αὐτήν σάν ἐμπόρευμα. Ὑπολογίζεται πρῶτα σέ «χρῆμα», πράγμα πού τό ξέρουν μέ ἀκόμα μεγαλύτερη ἀκρίβεια, ἐπειδή ὅλες αὐτές οἱ «δαπάνες» καί στήν ἴδια τή γεωργία ὑπάρχουν ταυτόχρονα στήν ἀγορά σάν ἐμπορεύματα, λ.χ. ζῶα, ζωοτροφές, λιπάσματα, γέννημα πού χρησιμεύει σάν σπόρος, σπόροι κάθε λογῆς. Στήν «Πομμερανία» ὅμως φαίνεται ὅτι δέν τό ὑπολογίζουν στίς «δαπάνες».

«Ἡ ἀξία τῶν ἰδιαίτερων ἀποτελεσμάτων αὐτῶν τῶν διάφορων ἐργασιῶν» (στή βιομηχανία καί στήν παραγωγή πρῶτων ὑλῶν) «δέν εἶναι ἀκόμα τό ἴδιο τό εἰσόδημα, πού περιέρχεται στόν κάτοχό του, ἀλλά μόνο τό μέτρο γιά τόν ὑπολογισμό αὐτοῦ τοῦ εἰσοδήματος. Αὐτό τό ἴδιο τό εἰσόδημα εἶναι μέρος τοῦ κοινωνικοῦ εἰσοδήματος, πού δημιουργεῖται μονάχα μέ τή συνδυασμένη ἐργασία τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καί τῆς βιομηχανίας, καί πού τά μέρη του ἐπίσης δημιουργοῦνται μ' αὐτή τή συνδυασμένη ἐργασία» (σελ. 36).

Καί τί μέ νοιάζει αὐτό; Ἡ ὑλοποίηση αὐτῆς τῆς ἀξίας μπορεῖ νά εἶναι ἡ ὑλοποίησή της σέ ἀξίες χρήσεις. Δέν πρόκειται ὅμως καθόλου γι' αὐτό. Ἐξάλλου στήν ἔννοια τοῦ ἀναγκαίου μισθοῦ ἐργασίας περιέχεται ἤδη τό ποσό τῆς ἀξίας τῶν ἀπαραίτητων μέσων ζωῆς γιά τή συντήρηση τοῦ ἐργάτη: γεωργικῶν προϊόντων καί βιομηχανικῶν προϊόντων.

Τό ζήτημα τέλειωσε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

Ἡ θεωρία τοῦ Α. Σμίθ καί τοῦ Ρικάρντο γιά τήν τιμή κόστους^[39] (Ἀντίκρουση)

[Α) Ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο γιά τήν τιμή κόστους]

[1. Κατάρρευση τῆς θεωρίας τῶν φυσιοκρατῶν καί ἡ παραπέρα ἀνάπτυξη τῶν ἀπόψεων γιά τήν γαιοπρόσοδο]

Μέ τή θέση τοῦ Ἄντερσον (πού τήν συναντᾶμε ἐνμέρει καί στόν Ἄ. Σμίθ) ὅτι: «Δέν εἶναι ἡ πρόσοδος τῆς γῆς ἐκεῖνο πού καθορίζει τήν τιμή τοῦ προϊόντος τῆς, ἀλλά εἶναι ἡ τιμή αὐτοῦ τοῦ προϊόντος ἐκεῖνο πού καθορίζει τήν πρόσοδο*», εἶχε ἀνατραπεῖ ἡ διδασκαλία τῶν φυσιοκρατῶν. Ἔτσι ἔγινε ἀποδεκτό ὅτι ἡ πηγή τῆς προσόδου ἦταν ἡ τιμή τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος καί ὄχι αὐτό τό ἴδιο τό προϊόν, οὔτε ἡ γῆ. Ἔτσι ἀντικρούστηκε ἡ ἀπόψη, ὅτι ἡ πρόσοδος εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐξαιρετικῆς παραγωγικότητος τῆς γεωργίας, πού μέ τή σειρά τῆς ἔπρεπε νά εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ἰδιαίτερης γονιμότητος τοῦ ἐδάφους. Γιατί, ἂν ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας χρησιμοποιόταν σέ ἕνα ἰδιαίτερα γόνιμο στοιχεῖο καί γιά τόν λόγο αὐτό ἦταν ἡ ἴδια ἐξαιρετικά γόνιμη, τότε αὐτό θά μπορούσε νά ἐκφραστεῖ μόνο μέ τό ἀποτέλεσμα: ὅτι θά παραστεινόταν μέ μιά σχετικά μεγάλη μάζα προϊόντων καί γι' αὐτό ἡ τιμή τῆς μονάδας τοῦ προϊόντος θά ἦταν σχετικά χαμηλή, καί ὄχι μέ τό ἀντίθετο ἀποτέλεσμα, μέ τό ὅτι ἡ τιμή τοῦ προϊόντος αὐτῆς τῆς ἐργασίας θά ἦταν ὑψηλότερη ἀπό τήν τιμή τῶν ἄλλων προϊόντων, στό ὁποῖο εἶχε ὑλοποιηθεῖ ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας, καί γι' αὐτό ἡ τιμή τους, σέ διάκριση ἀπό τά ἄλλα ἐμπορεύματα, θά ἀπόφερε ἐκτός

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 169.

ἀπό τό κέρδος και τόν μισθό ἐργασίας ἐπιπλέον και μιά πρόσοδο. (Ὁ Α. Σμίθ στή μελέτη του γιά τήν πρόσοδο ἐπιστρέφει ἐν μέρει πάλι στή φυσιοκρατική ἄποψη, ἀφοῦ μέ τήν ἀρχική του ἀντίληψη τῆς προσόδου σάν μέρους τῆς πρόσθετης ἐργασίας τήν εἶχε προηγούμενα ἀντικρούσει ἢ τουλάχιστον ἀρνηθεῖ).

Τήν παραμέριση αὐτή τῆς φυσιοκρατικῆς ἄποψης ὁ Μπιούκενεν τή συνοφίζει μέ τά παρακάτω λόγια:

« Ἀποτελεῖ ἀπλούστατα φαντασία ἡ ἀντίληψη, ὅτι ἡ ἀγροτική οἰκονομία παράγει ἕνα προϊόν και ὅτι ἀπό τό προϊόν αὐτό πηγάζει μιά πρόσοδος ἐπειδή κατά τήν καλλιέργεια τῆς γῆς συνεργάζονται ἡ φύση και ἡ δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πρόσοδος δέν πηγάζει ἀπό τό προϊόν, ἀλλά ἀπό τήν τιμή στήν ὁποία πουλιέται τό προϊόν. Και ἡ τιμή αὐτή δέν πετυχαίνεται, ἐπειδή ἡ φύση βοηθαίει τήν παραγωγή, ἀλλά ἐπειδή εἶναι ἡ τιμή πού προσαρμόζει τήν κατα-
νάλωση στήν προσφορά» [40].

Ἰστέρα ἀπό τήν ἀντίκρουση αὐτῆς τῆς ἄποψης τῶν φυσιοκρατῶν — ἡ ὁποία ὅμως δικαιολογοῦνταν πλήρως στό βαθύτερο νόημά της, ἐπειδή οἱ φυσιοκράτες θεωροῦσαν τήν πρόσοδο σάν τήν μοναδική ὑπεραξία, και τόν καπιταλιστή μαζί μέ τούς ἐργάτες σάν μισθωτούς τοῦ γαιοκτήμονα — ἔμεναν πιθανές μόνο οἱ παρακάτω ἀπόψεις:

[523] [Πρῶτο:] Ἡ ἄποψη, ὅτι ἡ πρόσοδος κατάγεται ἀπό τή μονοπωλιακή τιμή τῶν γεωργικῶν προϊόντων*, και ἡ μονοπωλιακή τιμή ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ γαιοκτήμονες κατέχουν τό μονοπώλιο τῆς γῆς. Σύμφωνα μέ τήν ἄποψη αὐτή, ἡ τιμή τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος βρίσκεται διαρκῶς πάνω ἀπό τήν ἀξία του. Γίνεται μιά ἐπιδάρυνση τῆς τιμῆς και παραβιάζεται ὁ νόμος τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τό μονοπώλιο τῆς ἰδιοκτησίας τῆς γῆς.

Ἡ πρόσοδος κατάγεται ἀπό τή μονοπωλιακή τιμή τῶν γεωργικῶν προϊόντων, ἐπειδή ἡ προσφορά βρίσκεται μόνιμα κάτω ἀπό τό ἐπίπεδο τῆς ζήτησης ἢ ἐπειδή ἡ ζήτηση βρίσκεται μόνιμα πάνω ἀπό τό ἐπίπεδο τῆς προσφοράς. Γιατί ὅμως ἡ προσφορά δέν ἀνεβαίνει ὡς τό ἐπίπεδο τῆς ζήτησης; Γιατί μιά πρόσθετη προσφορά δέν ἐξισώνει αὐτήν τή σχέση και δέν καταργεῖ ἔτσι, σύμφωνα μέ τή θεωρία αὐτή, κάθε πρόσοδο; Γιά νά τό ἐξηγήσει αὐτό ὁ Μάλθους, καταφεύγει ἀπό τή μιά, στήν ἐπινόηση ὅτι τά γεωργικά προϊόντα δημιουργοῦν ἄμεσα καταναλωτές (γι' αὐτό θά μιλήσουμε παρακάτω, ὅταν ἐξετάσουμε τόν καυγά του μέ τόν Ρικάρντο) και, ἀπό τήν ἄλλη, στή θεωρία τοῦ Ἄντερσον,

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, στή σελ. 34.

ὅτι ἡ πρόσθετη προσφορά κοστίζει περισσότερη ἐργασία, ἐπειδὴ ἡ γεωργία γίνεται λιγότερο παραγωγική. Γι' αὐτό, ἐφόσον αὐτή ἡ ἀποψη δέν βασίζεται σέ μιά ἀπλή ἐπινόηση, συμπίπτει μέ τή θεωρία τοῦ Ρικάρντο. Καί ἐδῶ ἡ τιμὴ βρίσκεται πάνω ἀπό τήν ἀξία, γίνεται ὑπερτίμηση.

[Δεύτερο:] Ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο: Δέν ὑπάρχει ἀπόλυτη γαιοπρόσοδος, ἀλλά μόνο διαφορική πρόσσοδος. Καί ἐδῶ ἡ τιμὴ τῶν γεωργικῶν προϊόντων πού ἀποφέρουν πρόσσοδο βρίσκεται πάνω ἀπό τήν ἀτομική τους ἀξία, καί ἐφόσον ὑπάρχει γενικά ἡ πρόσσοδος, ὑπάρχει χάρη στό περίσσευμα τῆς τιμῆς τῶν γεωργικῶν προϊόντων πάνω ἀπό τήν ἀξία τους. Μόνο πού ἐδῶ τό περίσσευμα αὐτό τῆς τιμῆς πάνω ἀπό τήν ἀξία δέν ἀντιφάσκει μέ τή γενική θεωρία τῆς ἀξίας (παρ' ὅλον ὅτι μένει τό γεγονός), ἐπειδὴ μέσα σέ κάθε σφαίρα παραγωγῆς ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων πού ἀνήκουν σ' αὐτήν δέν καθορίζεται ἀπό τήν ἀτομική ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, ἀλλά ἀπό τήν ἀξία του, πού ἔχει κάτω ἀπό τούς γενικούς ὅρους παραγωγῆς τῆς σφαίρας. Καί ἐδῶ ἡ τιμὴ τῶν προϊόντων πού εἶναι φορεῖς προσόδου εἶναι μιά τιμὴ μονοπωλίου, πρόκειται ὅμως γιά τό μονοπώλιο ἐκεῖνο, πού ὑπάρχει σ' ὅλες τίς σφαῖρες παραγωγῆς καί παγιώνεται μόνο σ' αὐτήν καί πού γιά τόν λόγο αὐτό παίρνει τή μορφή τῆς προσόδου, ἡ ὁποία διαφέρει ἀπό τό πρόσθετο κέρδος. Καί ἐδῶ αὐτό τό περίσσευμα τῆς ζήτησης πάνω ἀπό τήν προσφορά ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, ἡ πρόσθετη ζήτηση δέν μπορεί νά ικανοποιηθεῖ μέ μιά πρόσθετη προσφορά στίς ἴδιες τιμές πού εἶχε ἡ ἀρχική προσφορά, προτοῦ αὐξηθοῦν οἱ τιμές της μέ τό περίσσευμα τῆς ζήτησης πάνω ἀπό τήν προσφορά. Καί ἐδῶ ἡ πρόσσοδος (ἡ διαφορική πρόσσοδος) προέρχεται ἀπό τό περίσσευμα τῆς τιμῆς πάνω ἀπό τήν ἀξία, ἀπό τήν ἀνοδο τῶν τιμῶν τῶν προϊόντων τοῦ καλύτερου κομματιοῦ γῆς πάνω ἀπό τήν ἀξία τους, χάρη στήν ὁποία προκαλεῖται ἡ πρόσθετη προσφορά.

[Τρίτο:] Ἡ πρόσσοδος εἶναι ἀπλῶς ὁ τόκος τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει ἐπενδυθεῖ στή γῆ*. Ἡ ἀποψη αὐτή ἔχει κοινό μέ τήν ἀποψη τοῦ Ρικάρντο τό ὅτι ἀρνεῖται τήν ἀπόλυτη γαιοπρόσοδο. Τή διαφορική πρόσσοδο ὑποχρεώνεται νά τήν παραδεχτεῖ, ὅταν κομμάτια γῆς, στά ὁποῖα ἔχει ἐπενδυθεῖ ἴσο σέ μέγεθος κεφάλαιο ἀποφέρουν πρόσσοδες διαφορετικοῦ μεγέθους. Στήν πραγματικότητα καταλήγει γιά τόν λόγο αὐτό στήν ἀποψη τοῦ Ρικάρντο, ὅτι κάποια γῆ δέν ἀποφέρει πρόσσοδο καί

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, στίς σελ. 34, 162-163 καί 168.

έπομένως εκεί πού ἀποφέρεται πρόσοδος μέ τήν καθεαυτό έννοια τής λέξης, πρόκειται γιά διαφορική πρόσοδο. Μόνο πού ή άποψη αὐτή δέν μπορεί νά ἐξηγήσει ἀπολύτως καθόλου τήν πρόσοδο πού προέρχεται ἀπό τή γή, στήν όποία δέν ἔχει ἐπενδυθεῖ κεφάλαιο, ἀπό ύδατοπτώσεις, ἀπό όρυχεία κλπ. Στήν πραγματικότητα αὐτή ή άποψη δέν ήταν παρά μία προσπάθεια νά σωθεῖ ἀπό τήν καπιταλιστική σκοπιά ή πρόσοδος ἐναντία στόν Ρικάρντο — δίνοντάς της τήν όνομασία τοῦ τόκου.

Τέλος: Ὁ Ρικάρντο παραδέχεται ότι στή γή, πού δέν ἀποφέρει πρόσοδο, ή τιμή τοῦ προϊόντος εἶναι ἴση μέ τήν αξία του, ἐπειδή εἶναι ἴση μέ τή μέση τιμή, δηλ. μέ τήν προκαταβολή + τό μέσο κέρδος. Παραδέχεται λοιπόν λαθεμένα ότι ή αξία τοῦ ἐμπορεύματος εἶναι ἴση μέ τή μέση τιμή τοῦ ἐμπορεύματος. Ἐάν ἐκλείψει αὐτή ή λαθεμένη προυπόθεση, τότε εἶναι δυνατή ή ὕπαρξη τής ἀπόλυτης γαιοπροσόδου, ἐπειδή ή αξία τῶν προϊόντων τής γεωργίας, όπως καί ή αξία μιᾶς όλόκληρης μεγάλης κατηγορίας όλων τῶν άλλων ἐμπορευμάτων, στέκει πάνω ἀπό τή μέση τιμή τους, ἐξαιτίας όμως τής ἰδιοκτησίας τής γῆς, δέν ἐξισώνεται μέ τή μέση τιμή, όπως γίνεται μέ αὐτά τά άλλα ἐμπορεύματα. Ἐτσι, μέ τή θεωρία τοῦ μονοπωλίου ή άποψη αὐτή παραδέχεται ότι ή ἰδιοκτησία τής γῆς σάν τέτια ἔχει σχέση μέ τήν πρόσοδο. Παραδέχεται μαζί μέ τόν Ρικάρντο τή διαφορική πρόσοδο, καί παραδέχεται τέλος ότι μέ τήν ἀπόλυτη πρόσοδο δέν δημιουργεῖται ἀπολύτως κανένα ρήγμα στόν νόμο τῶν αξιῶν.

12. Ὁ καθορισμός τής αξίας ἀπό τό χρόνο ἐργασίας σύμφωνα μέ τόν Ρικάρντο.

Ἡ ἱστορική δικαίωση καί οἱ ἐλλείψεις τοῦ τρόπου τής ἐρευνάς του]

Ὁ Ρικάρντο ξεκινάει ἀπό τόν καθορισμό τῶν σχετικῶν αξιῶν (ή τῶν ἀνταλλακτικῶν αξιῶν) τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό «τήν ποσότητα τής ἐργασίας». (Μποροῦμε στό τέλος νά ρίξουμε μιᾶ ματιά στό διαφορετικό νόημα, μέ τό όποιο χρησιμοποιεῖ ό Ρικάρντο τήν αξία. Σ' αὐτό στηρίζεται ή κριτική τοῦ Μπαίηλυ καί ταυτόχρονα τό ἐλλειπές στόν Ρικάρντο). Δέν θά ἐξεταστεῖ άλλο ό χαρακτήρας αὐτῆς τής «ἐργασίας». Ὅταν δύο ἐμπορεύματα εἶναι ἰσοδύναμα — ή εἶναι ἰσοδύναμα σέ μιᾶ καθορισμένη ἀναλογία ή, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, εἶναι ἄνισα σέ μέγεθος ἀνάλογα μέ τήν [524] ποσότητα τής «ἐργασίας» πού περιέχουν — τότε εἶναι ἐπίσης σαφές, ότι εἶναι ἴσα στήν οὐσία, ἐφόσον

είναι ανταλλακτικές αξίες. Ἡ οὐσία τους εἶναι ἐργασία. Γι' αὐτό εἶναι «ἀξία». Τό μέγεθός τους εἶναι διαφορετικό, ἀνάλογα μέ τό ἄν περιέχουν περισσότερη ἢ λιγότερη ἀπό αὐτή τήν οὐσία. Ὁ Ρικάρντο λοιπόν δέν ἐξετάζει τή μορφή — τόν ἰδιαίτερο καθορισμό τῆς ἐργασίας σάν δημιουργοῦ ανταλλακτικῆς ἀξίας ἢ σάν κάτι πού παρασταίνεται μέ ανταλλακτικές ἀξίες — τόν χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ἐργασίας. Γι' αὐτό δέν κατανοεῖ τή συνάφεια αὐτῆς τῆς ἐργασίας μέ τό χρῆμα ἢ ὅτι αὐτή ἢ ἐργασία ὀφείλει νά παρασταίνεται σάν χρῆμα. Γι' αὐτό δέν καταλαβαίνει καθόλου τή συνάφεια ἀνάμεσα στόν καθορισμό τῆς ανταλλακτικῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος ἀπό τό χρόνο ἐργασίας καί στήν ἀνάγκη γιά τά ἐμπορεύματα νά συνεχίσουν τήν πορεία τους ὡς τήν μετατροπή τους σέ χρῆμα. Ἀπό δῶ ἡ λαθεμένη θεωρία του γιά τό χρῆμα. Ἐξαρχῆς ἐνδιαφέρεται μόνο γιά τό μέγεθος τῆς ἀξίας. Ὅτι δηλαδή τά μεγέθη τῶν ἀξιῶν τῶν ἐμπορευμάτων σχετίζονται μεταξύ τους, ὅπως οἱ ποσότητες ἐργασίας πού ἀπαιτοῦνται γιά τήν παραγωγή τους. Ἀπ' αὐτό ξεκινάει ὁ Ρικάρντο. Χαρακτηρίζει ρητά τόν Α. Σμίθ σάν ἀφετερία του (κεφ. I, τμῆμα I).

Ἡ μέθοδος τοῦ Ρικάρντο συνίσταται λοιπόν σέ τοῦτο: Ξεκινάει ἀπό τόν καθορισμό τοῦ μεγέθους τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας καί ἐξετάζει σέ συνέχεια, ἄν οἱ ὑπόλοιπες οἰκονομικές σχέσεις καί κατηγορίες ἀντιφάσκουν μέ τόν καθορισμό αὐτό τῆς ἀξίας ἢ κατά πόσο τόν τροποποιῶν. Ἀπό πρώτη ματιά βλέπει κανεῖς καί τήν ἱστορική δικαίωση αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἐνέργειας, τήν ἐπιστημονική του ἀναγκαιότητα στήν ἱστορία τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ταυτόχρονα ὅμως καί τήν ἐπιστημονική του ἀνεπάρκεια, μιά ἀνεπάρκεια πού δέν ἐκδηλώνεται μόνο στόν τρόπο παρουσίασῆς του (τυπικά), ἀλλά πού ὀδηγεῖ σέ λαθεμένα συμπεράσματα, ἐπειδή παραλείπει ἀναγκαίους ἐνδιάμεσους κρίκους καί προσπαθεῖ νά ἀποδείξει μέ ἄμεσο τρόπο τή σύγκλιση τῶν οἰκονομικῶν κατηγοριῶν μεταξύ τους.

Ὁ τρόπος αὐτός τῆς ἐξέτασης ἦταν ἱστορικά δικαιωμένος καί ἀναγκαῖος. Στόν Α. Σμίθ ἡ πολιτική οἰκονομία εἶχε ἀναπτυχθεῖ σέ μιάν ὀρισμένη ὀλοκλήρωση, κατά κάποιον τρόπο αὐτός εἶχε ὀριοθετήσει τόν ἄνθρωπο πού ἀγκαλιάζει, ἔτσι πού ὁ Σαί μπόρεσε νά τή συνοψίσει μέ ρητό συστηματικό τρόπο σ' ἓνα σχολικό βιβλίο. Στήν περίοδο πού μεσολάβησε ἀνάμεσα στόν Σμίθ καί στόν Ρικάρντο δέν ὑπάρχουν παρά μόνο ἐπιμέρους μελέτες γιά τήν παραγωγική καί τή μὴ παραγωγική ἐργασία, γιά τό χρῆμα, γιά τή θεωρία τοῦ πληθυσμοῦ, γιά τήν ἰδιοκτησία τῆς γῆς καί γιά τούς φόρους. Ὁ ἴδιος ὁ Σμίθ κινεῖται μέ μεγάλη ἀφέλεια μέσα σέ μιάν μόνιμη ἀντίφαση. Ἀπό τή μιά μεριά, παρα-

κολουθεῖ τήν ἐσωτερική συνάφεια τῶν οἰκονομικῶν κατηγοριῶν ἢ τήν κρυμμένη δομή τοῦ ἀστικοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, βάζει δίπλα του τή συνάφεια, ὅπως εἶναι φαινομενικά δοσμένη στίς ἐκδηλώσεις τοῦ συναγωνισμοῦ καί ἐπομένως ὅπως παρασταίνεται στόν μή ἐπιστημονικό παρατηρητή, ἀκριβῶς ὅπως καί στόν ἄνθρωπο τόν προκαταλημένο στήν πράξη ἀπό τό προτσές τῆς ἀστικῆς παραγωγῆς καί πού ἐνδιαφέρεται γι' αὐτό. Αὐτοί οἱ δύο τρόποι ἀντίληψης — ἀπό τούς ὁποίους ὁ ἕνας εἰσέρχεται στήν ἐσωτερική συνάφεια, σάν νά λέμε στή φυσιολογία τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος, ἐνῶ ὁ ἄλλος μόνο περιγράφει, ταξινομεῖ, διηγεῖται καί μέ σχηματοποιημένους καθορισμούς ἐνοιῶν φέρνει αὐτό πού ἐκδηλώνεται ἐξωτερικά στό προτσές τῆς ζωῆς, ἔτσι ὅπως ἐκδηλώνεται καί ἐμφανίζεται — ἐξελίσσονται στόν Σμίθ ὄχι μόνο ἀπροκατάληπτα ὁ ἕνας δίπλα στόν ἄλλο, ἀλλά ἀνακατωμένοι καί ἀντιφάσκοντες διαρκῶς μεταξύ τους. Στόν Σμίθ αὐτό δικαιολογεῖται (μέ ἐξαίρεση ὀρισμένες ἐπιμέρους ἔρευνες, ὅπως ἡ ἔρευνα γιά τό χρῆμα) μιά καί ἡ δουλιὰ του ἦταν πράγματι διπλή. Ἀπό τή μιά μεριά, ἡ προσπάθειά του νά διεισδύσει στή φυσιολογία τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅμως ἐνμέρει, νά περιγράψει πρῶτα τίς ἐξωτερικά ἐμφανιζόμενες μορφές τῆς ζωῆς αὐτῆς τῆς κοινωνίας, νά παραστήσει τήν ἐξωτερικά ἐμφανιζόμενη συνάφειά τῆς καί ἐνμέρει νά βρεῖ ἀκόμα τήν ὀνοματολογία γι' αὐτές τίς ἐμφανίσεις καί τίς ἀντίστοιχες λογικές ἐννοιες, ἐνμέρει λοιπόν γιά νά τίς ἀναπαραγάγει πρῶτα στή γλώσσα καί στό προτσές τῆς νόησης. Ἡ μιά δουλιὰ τόν ἐνδιαφέρει τόσο πολύ ὅσο καί ἡ ἄλλη, καί μιά πού καί οἱ δύο συντελοῦνται ἀνεξάρτητα ἢ μιά ἀπό τήν ἄλλη, προκύπτει ἐδῶ ἕνας πέρα γιά πέρα ἀντιφάσκων τρόπος παρουσίας, ὁ ἕνας πού ἐκφράζει λίγο-πολύ σωστά τήν ἐσωτερική συνάφεια καί ὁ ἄλλος πού τό ἴδιο νόμιμα καί χωρίς καμιά ἐσωτερική σχέση — χωρίς καμιά συνάφεια μέ τόν ἄλλο τρόπο ἀντίληψης — ἐκφράζει τήν ἐξωτερικά ἐμφανιζόμενη συνάφεια. Ἐτσι οἱ διάδοχοι τοῦ Λ. Σμίθ, ἐφόσον ὄν ἐκφράζουν τήν ἀντίδραση ἐναντίον παλαιότερων ξεπερασμένων τρόπων τῆς ἀντίληψῆς του, μποροῦν νά προχωροῦν στίς ἐπιμέρους ἔρευνες καί ἀναλύσεις τους ἀνενόχλητοι καί νά θεωροῦν πάντα σάν βάση τους τόν Α. Σμίθ, ἀδιάφορο ἂν ἔχουν γιά ἀφετηρία τό ἐσωτερικό ἢ τό ἐξωτερικό μέρος τοῦ ἔργου του ἢ, πράγμα πού συμβαίνει σχεδόν πάντα, ἂν ἀνακατεύουν φύρδην-μίγδην καί τά δύο. Τέλος ὅμως μπαίνει στή μέση ὁ Ρικάρντο καί φωνάζει στήν ἐπιστήμη: σταμάτα! Ἡ βάση, τό σημείο ἀφετηρίας τῆς φυσιολογίας τοῦ ἀστικοῦ συστήματος — τῆς κατανόησης τῆς ἐσωτερικῆς ὀργανικῆς συνάφειάς του καί τοῦ προτσές τῆς ζωῆς του — εἶναι ὁ καθο-

ρισμός τῆς ἀξίας ἀπό τό χρόνο ἐργασίας. Ὁ Ρικάρντο ξεκινάει ἀπ' αὐτόν καί ἐξαναγκάζει ἔτσι τήν ἐπιστήμη νά ἐγκαταλείψει τήν ὡς τότε τσαπατσουλιά της καί νά δώσει λογαριασμό κατά πόσο οἱ ὑπόλοιπες κατηγορίες πού ἔχει ἀναπτύξει ἢ περιγράψει — σχέσεις παραγωγῆς καί κυκλοφορίας — οἱ μορφές αὐτῆς τῆς βάσης ἀντιστοιχοῦν στό σημεῖο ἀφετηρίας ἢ ἀντιφάσκουν μ' αὐτό, κατά πόσο ἀνταποκρίνεται γενικά ἢ ἐπιστήμη πού ἀποδίδει καί ἀναπαράγει μόνο τίς μορφές ἐμφάνισης τοῦ προτσές (ἐπομένως καί αὐτές τίς ἴδιες τίς ἐμφανίσεις) στή βάση πάνω στήν ὁποία στηρίζεται ἡ ἐσωτερική συνάφεια, ἡ πραγματική φυσιολογία τῆς ἀστικής κοινωνίας ἢ πού ἀποτελεῖ τό σημεῖο τῆς ἀφετηρίας της, πῶς ἔχουν γενικά τά πράγματα μέ αὐτή τήν ἀντίφαση ἀνάμεσα στή φαινομενική καί στήν πραγματική κίνηση τοῦ συστήματος. Αὐτή εἶναι λοιπόν ἡ μεγάλη [525] ἱστορική σημασία τοῦ Ρικάρντο γιά τήν ἐπιστήμη, γιά τήν ὁποία ὁ σαχλός Σαί, κάτω ἀπό τά πόδια τοῦ ὁποίου ὁ Ρικάρντο ἀφαίρεσε τό ἔδαφος, ἐκδήλωσε τή λύσσα του μέ τή φράση ὅτι «μέ τό πρόσχημα τῆς διεύρυνσής της» (τῆς ἐπιστήμης) «τήν ἔσπρωξαν στό κενό»^[41]. Μ' αὐτή τήν ἐπιστημονική ὑπηρεσία πού πρόσφερε ὁ Ρικάρντο συνδέεται στενά τό γεγονός ὅτι ἀποκαλύπτει καί ἐκφράζει τήν οἰκονομική ἀντίθεση τῶν τάξεων — ὅπως τή δείχνει ἡ ἐσωτερική συνάφεια — καί γι' αὐτό στήν πολιτική οἰκονομία κατανοεῖται ἀπό τή ρίζα του καί ἀποκαλύπτεται ὁ ἱστορικός ἀγώνας καί τό προτσές ἀνάπτυξης. Γι' αὐτό ὁ Κέρυ (βλέπε ἀργότερα τό σχετικό σημεῖο) τόν κατηγορεῖ σάν πατέρα τοῦ κομμουνισμοῦ.

«Τό σύστημα τοῦ Ρικάρντο εἶναι ἓνα σύστημα τῆς διχόνοιας... καταλήγει στή δημιουργία τῆς ἐχθρότητας ἀνάμεσα στίς τάξεις καί ἀνάμεσα στά ἔθνη... Τό σύγγραμμά του εἶναι τό ἀληθινό ἐγχειρίδιο τοῦ δημαγωγοῦ, πού ἀποβλέπει στήν ἐξουσία μέ τό μοίρασμα τῆς γῆς, μέ τόν πόλεμο καί τή λεηλασία» (H C Carey, «The Past, the Present, and the Future», Philadelphia, 1848, σελ. 74, 75).

Ἔτσι προκύπτει ὀλοφάνερα, ἀπό τή μιά μεριά, ἡ ἐπιστημονική δικαίωση καί ἡ μεγάλη ἱστορική ἀξία τοῦ ρικαρντιανοῦ τρόπου ἔρευνας καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἐπιστημονική ἀνεπάρκεια τῆς μεθόδου του, πράγμα πού θά φανεῖ λεπτομερειακά ἀπ' αὐτό πού θά ἀκολουθήσει ἀργότερα.

Ἔτσι ἐξηγιέται καί ἡ ἐξαιρετικά παράξενη καί ἀναγκαστικά ἀντεστραμμένη ἀρχιτεκτονική τοῦ ἔργου του. Ὅλο τό ἔργο ἀποτελεῖται (στήν τρίτη ἐκδοσή του) ἀπό 32 κεφάλαια. Τά 14 ἀπό αὐτά μιλοῦν γιά τούς φόρους, περιέχουν δηλαδή μόνο τήν ἐφαρμογή τῶν θεωρητικῶν ἀρχῶν^[42]. Τό 20ό κεφάλαιο «Value and Riches, theirs Distinctive Properties»

δέν εἶναι παρά μόνο μιά διερεύνηση τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στήν ἀξία χρήσης καί στήν ἀνταλλακτική ἀξία, δηλαδή μιά συμπλήρωση τοῦ πρώτου κεφαλαίου «On Value». Τό 24ο κεφάλαιο «Doctrine of A. Σμίθ concerning the Rent of Land», καθώς καί τό 28ο κεφάλαιο «On the comparative value of gold, corn and labour etc.» καί τό 32ο κεφάλαιο «Mr. Malthus's Opinions of Rent» εἶναι ἀπλῶς συμπληρώσεις καί ἐνμέρει ὑπεράσπιση τῆς θεωρίας τῆς γαιοπροσόδου τοῦ Ρικάρντο, δηλαδή μιά ἀπλή προσθήκη στά κεφάλαια II καί III ὅπου ὁ Ρικάρντο πραγματεύεται τό ζήτημα τῆς προσόδου. Τό 30ό κεφάλαιο «On the Influence of demand and supply on Prices» εἶναι μιά ἀπλή προσθήκη στό 4ο κεφάλαιο «On natural and market price». Μιά δεύτερη προσθήκη σ' αὐτό τό κεφάλαιο ἀποτελεῖ τό 19ο κεφάλαιο «On sudden changes in the channels of trade». Τό 31ο κεφάλαιο «On Machinery» εἶναι μιά ἀπλή προσθήκη στό 5ο καί στό 6ο κεφάλαιο «On Wages» καί «On Profits». Τό 7ο κεφάλαιο «On Foreign Trade» καί τό 25ο «On Colonial Trade» ἀποτελοῦν ἀπλή ἐφαρμογή — ὅπως τά κεφάλαια γιά τούς φόρους — τῶν ἀρχῶν πού διατυπώθηκαν προηγούμενα. Τό 21ο κεφάλαιο «Effects of Accumulation on Profits and Interest» εἶναι ἕνα παράρτημα στά κεφάλαια γιά τή γαιοπρόσοδο, τά κέρδη καί τόν μισθό. Τό 26ο κεφάλαιο «On Gross and Net Revenue» εἶναι μιά προσθήκη στά κεφάλαια γιά τόν μισθό, τά κέρδη καί τήν πρόσοδο. Τέλος, τό 27ο κεφ. «On Currency and Banks» στέκει πέρα γιά πέρα ἀπομονωμένο στό ἔργο καί εἶναι ἀπλῶς μιά παραπέρα ἀνάπτυξη, ἐνμέρει μιά τροποποίηση τῶν ἀπόψεων γιά τό χρήμα, πού εἶχε διατυπώσει στά προηγούμενα συγγράμματά του.

Ἐπομένως, ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο περιέχεται ἀποκλειστικά στά πρῶτα 6 κεφάλαια τοῦ ἔργου. Ὄταν μιῶ γιά τή λαθεμένη του ἀρχιτεκτονική, αὐτό ἀφορᾶ αὐτό τό μέρος. Τό ἄλλο μέρος ἀποτελεῖται ἀπό ἐφαρμογές, ἐρμηνεῖες καί συμπληρώσεις (ἐξαιρεῖται τό μέρος γιά τό χρήμα) πού, σύμφωνα μέ τή φύση τοῦ πράγματος, εἶναι φύρδην-μίγδην ἀνακατωμένες καί δέν προβάλλουν καμιά ἀξίωση ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ λαθεμένη ὅμως ἀρχιτεκτονική στό θεωρητικό μέρος (στά πρῶτα 6 κεφάλαια) δέν εἶναι τυχαία, ἀλλά εἶναι τό ἀποτέλεσμα τοῦ τρόπου ἔρευνας τοῦ ἴδιου τοῦ Ρικάρντο καί τοῦ συγκεκριμένου καθήκοντος, πού εἶχε καθορίσει γιά τήν ἔρευνά του. Ἐκφράζει τήν ἐπιστημονική ἀνεπάρκεια αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τρόπου ἔρευνας.

Τό κεφ. I πραγματεύεται τό ζήτημα «On Value» («Γιά τήν ἀξία»). Τό κεφάλαιο αὐτό χωρίζεται μέ τή σειρά του σέ 7 μέρη. Στό πρῶτο μέρος ἐξετάζεται κυρίως τό ζήτημα ἄν: ὁ μισθός ἐργασίας ἔρχεται σέ ἀντίφαση μέ τόν καθορισμό τῶν ἀξιῶν τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τό χρόνο

ἐργασίας πού περιέχεται σ' αὐτά; Στό τρίτο μέρος ἀποδείχεται, ὅτι δέν ἀντιφάσκει μέ τόν καθορισμό τῆς ἀξίας ἢ ἐνσωμάτωση στήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος ἐκείνου πού ἐγώ τό ὀνομάζω σταθερό κεφάλαιο καί ὅτι ἡ ἀνοδος ἢ ἡ πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας δέν θίγει ἐπίσης τίς ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων. Στό 4ο μέρος ἐξετάζεται κατά πόσο τροποποιεῖ τόν καθορισμό τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας ἀπό τό χρόνο ἐργασίας ἢ χρησιμοποίηση μηχανῶν καί ἄλλου πάγιου κεφαλαίου ἢ κεφαλαίου διαρκείας, ἐφόσον μπαίνει στό συνολικό κεφάλαιο σέ διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς καί σέ διαφορετικές ἀναλογίες. Στό 5ο μέρος ἐξετάζεται κατά πόσο ἡ ἀνοδος ἢ ἡ πτώση τῶν μισθῶν τροποποιεῖ τόν καθορισμό τῶν ἀξιῶν ἀπό τό χρόνο ἐργασίας, ὅταν σέ διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς χρησιμοποιοῦνται κεφάλαια ἀνισης διάρκειας καί διαφορετικοῦ χρόνου περιστροφῆς. Βλέπουμε λοιπόν ὅτι σ' αὐτό τό πρῶτο κεφάλαιο δέν προϋποτίθεται μόνο ἡ ὑπαρξη ἐμπορευμάτων — καί δέν ὑπάρχει τίποτα ἄλλο πού μπορεῖ νά προϋποτεθεῖ, ὅταν ἐξετάζεται ἡ ἀξία σάν τέτια — ἀλλά καί μισθός ἐργασίας, κεφάλαιο, κέρδος, τό ἴδιο τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους καί, ὅπως θά δοῦμε, οἱ διάφορες μορφές τοῦ κεφαλαίου, ὅπως προκύπτουν ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας, καθώς καί ἡ διαφορά ἀνάμεσα «στή φυσική καί στή ἀγοραία τιμή», ἡ τελευταία ἀπό τίς ὁποῖες μάλιστα παίζει ἀποφασιστικό ρόλο στά ἐπόμενα κεφάλαια, στό II καί III κεφ.: «Γιά τήν πρόσοδο» («On Rent») καί «Γιά τήν πρόσοδο ἀπό Ὀρυχεῖα» («On Rent of Mines»). Αὐτό τό δεύτερο κεφάλαιο «Γιά τήν πρόσοδο» [526] — τό τρίτο «Γιά τήν πρόσοδο ἀπό Ὀρυχεῖα» ἀποτελεῖ ἀπλῶς συμπλήρωμα τοῦ δευτέρου — ἀρχίζει πάλι σωστά, σύμφωνα μέ τήν πορεία τοῦ τρόπου του διερεύνησης, μέ τό ἐρώτημα: Μήπως ἡ ἰδιοκτησία τῆς γῆς καί ἡ γαιοπρόσοδος ἀντιφάσκουν μέ τόν καθορισμό τῆς ἀξίας ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας;

«Ἀπομένει, ὥστόσο», ἔτσι ἀρχίζει ὁ Ρικάρντο τό 2ο κεφ. «Γιά τήν πρόσοδο», «νά σκεφθοῦμε, ἂν ἡ ἰδιοποίηση τῆς γῆς καί ἡ πρόσοδος, πού προκύπτει ἀπό τό γεγονός αὐτό, θά προκαλέσει ὀποιαδήποτε ἀλλαγή στή σχετική ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή τους» («Principles of Political Economy»), 3η ἔκδοση, Λονδίνο, 1821, σελ. 53).

Γιά νά κάνει λοιπόν αὐτήν τή διερεύνηση ὁ Ρικάρντο, δέν εἰσάγει μόνο ἐν παρόδῳ τή σχέση τῆς «ἀγοραίας τιμῆς» καί τῆς «πραγματικῆς τιμῆς» (τῆς νομισματικῆς ἔκφρασης τῆς ἀξίας), ἀλλά προϋποθέτει σάν κάτι τό δοσμένο ὀλόκληρη τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή καί ὅλη του τήν ἀντίληψη γιά τή σχέση ἀνάμεσα στόν μισθό ἐργασίας καί στό

κέρδος. Τό 4ο κεφ. «Γιά τή φυσική και τήν αγοραία τιμή», τό 5ο «Γιά τόν μισθό ἐργασίας» και τό 6ο «Γιά τά κέρδη» δέν προϋποτίθενται μόνο, αλλά αναπτύσσονται πέρα για πέρα στά πρώτα δύο κεφάλαια «Γιά τήν αξία» και «Γιά τήν πρόσοδο» και στό III κεφ. σάν παράρτημα στό κεφ. II. Στά ἐπόμενα 3 κεφάλαια, στό μέτρο πού παρουσιάζουν θεωρητικά κάτι τό καινούργιο, συμπληρώνονται ἐδῶ και κει μόνο κενά, προστίθενται ἀκριβέστεροι ὀρίσμοί, οἱ ὁποῖοι κανονικά θά ἔπρεπε στίς περισσότερες περιπτώσεις νά εἶχαν βρεῖ τή θέση τους ἤδη στά κεφάλαια I και II.

Ἔτσι, ὅλο τό ἔργο τοῦ Ρικάρντο περιέχεται στά δύο πρώτα κεφάλαιά του. Σ' αὐτά, οἱ ἀνεπτυγμένες ἀστικές σχέσεις παραγωγῆς, ἐπομένως και οἱ ἀναπτυγμένες κατηγορίες τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ἀντιπαρατίθενται, στήν ἀρχή τους, στόν καθορισμό τῆς ἀξίας και ἐλέγχονται κατά πόσο ἀνταποκρίνονται ἄμεσα στήν ἀρχή αὐτή ἢ πῶς ἔχει τό ζήτημα μέ τίς φαινομενικές ἀποκλίσεις πού προκαλοῦν στήν ἀξιακή σχέση τῶν ἐμπορευμάτων. Αὐτά τά δύο κεφάλαια τοῦ βιβλίου τοῦ Ρικάρντο περιέχουν ὅλη του τήν κριτική τῆς ὡς τότε πολιτικῆς οἰκονομίας, τήν κατηγορηματική ρήξη μέ τήν ἀντίφαση τοῦ Α. Σμίθ, πού διαπερνᾶ τόν ἐσωτερικό και ἐξωτερικό του τρόπο ἐξέτασης και χάρη στήν κριτική αὐτή δίνουν ταυτόχρονα μερικά ἐντελῶς νέα και ἐκπληκτικά ἀποτελέσματα. Ἀπό δῶ ἡ μεγάλη θεωρητική ἀπόλαυση πού προσφέρουν αὐτά τά δύο πρώτα κεφάλαια, ἐπειδή δίνουν σέ συμπυκνωμένη συντομία τήν κριτική τοῦ ἀπλωμένου και ἀποπλανημένου παλιοῦ και παρασταίνουν ὀλόκληρο τό ἀστικό σύστημα τῆς οἰκονομίας σάν ἓνα σύστημα πού εἶναι ὑποταγμένο σ' ἓνα βασικό νόμο, πού ἀπομυζᾶ και συγκεντρώνει τήν πεμπουσία ἀπό τή διασπορά και τήν ποικιλία τῶν φαινομένων. Αὐτή ὅμως ἡ θεωρητική ἱκανοποίηση, τήν ὁποία παρέχουν αὐτά τά δύο πρώτα κεφάλαια ἐξαιτίας τῆς πρωτοτυπίας τους, τῆς ἐνότητας τῆς βασικῆς ἀπόψης, τῆς ἀπλότητας, τοῦ συγκεντρωτικοῦ χαρακτήρα τοῦ δάθους, τοῦ νεωτερισμοῦ και τῆς συμπυκνωμένης συντομίας, χάνεται ἀναγκαστικά στή συνέχεια τοῦ ἔργου. Και ἐδῶ ὅμως μᾶς αἰχμαλωτίζει πού και πού μέ τήν πρωτοτυπία ὀρισμένων ἀναπτύξεων. Τό σύνολο ὅμως προκαλεῖ χαλάρωση και πλήξη. Ἡ συνέχεια δέν ἀποτελεῖ πιά παραπέρα ἀνάπτυξη. Ἐκεῖ, ὅμως, ὅπου ἡ συνέχεια δέν ἀποτελεῖται ἀπό μονότονη, τυπική ἐφαρμογή τῶν ἴδιων ἀρχῶν πάνω σέ ἕτερογενές, εἰσαγμένο ἀπ' ἐξῶ ὑλικό ἢ ἀπό πολεμική ἐπιβολή αὐτῶν τῶν ἀρχῶν, τότε εἴτε ἐπαναλαβαίνεται ἢ συμπληρώνεται μόνο, εἴτε τό πολύ-πολύ στά τελευταῖα μέρη πού και πού νά συνάγεται ἓνα χτυπητό συμπέρασμα.

Στήν κριτική του Ρικάρντο πρέπει λοιπόν νά διακρίνουμε αυτό πού δέν τό ἔχει διακρίνει ὁ ἴδιος. [Πρῶτα], τή θεωρία του τῆς ὑπεραξίας, πού ὑπάρχει φυσικά σ' αὐτόν, παρ' ὅλο πού δέν προσδιορίζει τήν ὑπεραξία στή διάκρισή της ἀπό τίς ἰδιαίτερες μορφές της, τό κέρδος, τήν πρόσοδο, τόν τόκο. Δεύτερο, τή θεωρία του γιά τό κέρδος. Θ' ἀρχίσουμε μέ τήν τελευταία, παρ' ὅλο πού δέν ἀνήκει σ' αὐτό τό μέρος, ἀλλά στό ἱστορικό παράρτημα τοῦ III μέρους^[13].

[3. Ἡ σύγχυση τοῦ Ρικάρντο στό ζήτημα τῆς «ἀπόλυτης» καί τῆς «σχετικῆς» ἀξίας.

[Ἡ μή κατανόηση ἀπό τόν Ρικάρντο τῶν μορφῶν τῆς ἀξίας]

Πρῶτα, μερικές ἀκόμα παρατηρήσεις σχετικά μέ τό ζήτημα, πῶς ὁ Ρικάρντο ἀνακατεύει τούς ὀρισμούς τῆς «ἀξίας». Σ' αὐτό στηρίζεται ἡ πολεμική τοῦ Μπαίηλυ ἐναντίον του. Ἐχει ὅμως σημασία καί γιά μᾶς.

Πρῶτα ὀνομάζει ὁ Ρικάρντο τήν ἀξία «ἀνταλλακτική ἀξία» καί τήν καθορίζει μαζί μέ τόν Σμίθ σάν «τὴν ἰκανότητα ν' ἀγοράζει ἄλλα ἐμπορεύματα» (σελ. 1 τῶν «Principles»). Αὐτή εἶναι ἡ ἀνταλλακτική ἀξία, ὅπως ἐμφανίζεται στήν ἀρχή. Μετά ὅμως περνᾷ στόν πραγματικό ὀρισμό τῆς ἀξίας:

«Εἶναι ἡ σχετική ποσότητα τῶν ἐμπορευμάτων πού παράγονται μέ ἐργασία, ἡ ὁποία καθορίζει τήν τωρινή ἢ τήν προηγούμενη σχετική ἀξία της» (στό ἴδιο σελ. 9).

«Σχετική ἀξία» δέν σημαίνει ἐδῶ τίποτε ἄλλο, ἐκτός ἀπό τήν ἀνταλλακτική ἀξία, πού καθορίζεται ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας. Ὅμως ὁ ὅρος *σχετική ἀξία* μπορεῖ νά ἔχει καί μιάν ἄλλη ἔννοια, ὅταν δηλαδή ἐκφράζω τήν ἀνταλλακτική ἀξία ἑνός ἐμπορεύματος μέ τήν ἀξία χρήσης ἑνός ἄλλου ἐμπορεύματος, λ.χ. τήν ἀνταλλακτική ἀξία τῆς ζάχαρης μέ τήν ἀξία χρήσης τοῦ καφέ.

«Δύο ἐμπορεύματα ἀλλάζουν τή σχετική τους ἀξία καί θά θέλαμε νά ξέρουμε, σέ ποιό ἀπό αὐτά ἔχει πραγματικά σημειωθεῖ ἡ ἀλλαγή» (σελ. 9).

Ποιά ἀλλαγή; Αὐτήν τή «σχετική ἀξία» ὁ Ρικάρντο τήν ὀνομάζει ἀργότερα καί «συγκριτική ἀξία» (σελ. 448 κ.έ.). Θέλουμε νά ξέρουμε σέ ποιό ἐμπόρευμα συντελέστηκε «ἡ ἀλλαγή»; Δηλαδή ἡ ἀλλαγή τῆς «ἀξίας», πού πιό πάνω ὀνομαζόταν σχετική ἀξία. Λογουχάρη, 1 λβρ.

ζάχαρη = 2 λβρ. καφέ. Ἀργότερα 1 λβρ. ζάχαρη = 4 λβρ. καφέ. Ἡ «ἀλλαγὴ» πού θέλουμε νά ξέrouμε εἶναι, ἂν ἔχει ἀλλάξει ὁ «ἀναγκαῖος χρόνος» γιά τήν παραγωγή τῆς ζάχαρης ἢ τοῦ καφέ, ἂν ἡ ζάχαρη κοστίζει 2 φορές περισσότερο ἀπό πρὶν χρόνο ἐργασίας ἢ ἂν ὁ καφές κοστίζει 2 φορές λιγότερο ἀπό πρὶν χρόνο ἐργασίας, καί ποιά ἀπὸ αὐτὲς τίς «ἀλλαγές» στό χρόνο ἐργασίας, πού ἀπαιτεῖται ἀντίστοιχα γιά τήν παραγωγή αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων, ἐπέφερε αὐτὴ τήν ἀλλαγὴ στήν ἀνταλλακτικὴ τους σχέση. Αὐτὴ ἡ «σχετικὴ ἢ συγκριτικὴ ἀξία» τῆς ζάχαρης καὶ τοῦ καφέ — ἡ σχέση στήν ὁποία ἀνταλλάσσονται — εἶναι λοιπὸν διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἀξία μέ τὴν πρώτη ἔννοια. Μέ τὴν πρώτη ἔννοια ἡ σχετικὴ ἀξία τῆς ζάχαρης καθορίζεται ἀπὸ τὴ μάζα τῆς ζάχαρης πού μπορεῖ νά παραχθεῖ σέ ἕναν καθορισμένο χρόνο ἐργασίας [527]. Στὴ δευτέρη περίπτωση ἡ σχετικὴ ἀξία τῆς ζάχαρης καὶ τοῦ καφέ ἐκφράζει τὴ σχέση, στήν ὁποία ἀνταλλάσσονται μεταξύ τους καὶ οἱ ἀλλαγές σ' αὐτὴν τὴ σχέση μπορεῖ νά προκληθοῦν ἀπὸ μιὰν ἀλλαγὴ τῆς «σχετικῆς ἀξίας» μέ τὴν πρώτη ἔννοια στὸν καφέ ἢ στὴ ζάχαρη. Ἡ σχέση στήν ὁποία ἀνταλλάσσονται μεταξύ τους μπορεῖ νά μείνει ἢ ἴδια, παρ' ὅλο πού οἱ «σχετικὲς ἀξίες» τους ἔχουν ἀλλάξει μέ τὴν πρώτη ἔννοια. 1 λβρ. ζάχαρη μπορεῖ νά ἐξακολουθεῖ νά εἶναι = μέ 2 λβρ. καφέ, παρ' ὅλο πού ὁ χρόνος ἐργασίας γιά τὴν παραγωγή τῆς ζάχαρης καὶ τοῦ καφέ διπλασιάστηκε ἢ μειώθηκε στό μισό. Ἀλλαγές στὴ συγκριτικὴ τους ἀξία, δηλαδή ὅταν ἐκφράζεται ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία τοῦ καφέ καὶ τῆς ζάχαρης καὶ ἀντίστροφα, θά ἐκδηλωθοῦν μόνο, ἂν οἱ ἀλλαγές τους στὴ σχετικὴ τους ἀξία μέ τὴν πρώτη ἔννοια, δηλ. οἱ ἀξίες πού καθορίζονται ἀπὸ τὴν ποσότητα ἐργασίας, θά ἔχουν ἀλλάξει ἄνισα, ἂν δηλαδή θά ἔχουν σημειωθεῖ συγκριτικὲς ἀλλαγές. Οἱ ἀπόλυτες ἀλλαγές — ὅταν δέν ἀλλάζουν τὴν ἀρχικὴ σχέση, ὅταν δηλαδή εἶναι ἴσου μεγέθους καὶ συντελοῦνται στήν ἴδια κατεύθυνση —, δέν ἐπιφέρουν καμιὰ ἀλλαγὴ στὶς συγκριτικὲς ἀξίες, οὔτε στὶς χρηματικὲς τιμές αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων, γιατί, ἂν θά ἄλλαζε ἡ ἀξία τοῦ χρήματος, θά ἄλλαζε ἐξίσου καὶ γιά τὰ δύο. Γι' αὐτό, ἂν ἐκφράσω τίς ἀξίες δύο ἐμπορευμάτων μέ τίς δικές τους ἀμοιβαῖες ἀξίες χρήσης ἢ μέ τὴ χρηματικὴ τους τιμή, ἂν παραστήσω καὶ τίς δύο ἀξίες μέ τὴν ἀξία χρήσης ἑνὸς τρίτου ἐμπορεύματος, τότε αὐτὲς οἱ σχετικὲς ἢ συγκριτικὲς ἀξίες ἢ τιμές εἶναι ἴδιες καὶ πρέπει τίς ἀλλαγές σ' αὐτὲς νά τίς διακρίνουμε ἀπὸ τίς σχετικὲς ἀξίες τους μέ τὴν πρώτη ἔννοια, δηλ. ἐφόσον δέν ἐκφράζουν παρά μόνο μιὰν ἀλλαγὴ στό χρόνο ἐργασίας, πού ἀπαιτεῖται γιά τὴ δικὴ τους παραγωγή, δηλαδή στὸν ὑλοποιημένο σ' αὐτὰ τὰ ἴδια χρόνο ἐργασίας. Ἐπομένως, ἡ τελευταία σχετικὴ ἀξία ἐμφανί-

ζεται σαν «*απόλυτη αξία*» συγκρινόμενη με τις σχετικές αξίες με τη δεύτερη έννοια, με την έννοια της πραγματικής έκφρασης της αξίας ενός εμπορεύματος με την αξία χρήσης των άλλων εμπορευμάτων ή με χρήμα. Γι' αυτό και στον Ρικάρντο βρίσκουμε την έκφραση «*απόλυτη αξία*» για τη «*σχετική αξία*» με την πρώτη έννοια.

Αν στο πιο πάνω παράδειγμα ή 1 λβρ. ζάχαρη εξακολουθεί να κοστίζει τον ίδιο με προηγούμενα χρόνο εργασίας, δεν έχει αλλάξει ή «*σχετική αξία*» της με την πρώτη έννοια. Αν όμως ο καφές κοστίζει δύο φορές λιγότερη εργασία, τότε έχει αλλάξει ή αξία της ζάχαρης εκφρασμένη με καφέ, επειδή άλλαξε ή «*σχετική αξία*» του καφέ με την πρώτη έννοια. Έτσι οι σχετικές αξίες της ζάχαρης και του καφέ εμφανίζονται διαφορετικές από τις «*απόλυτες αξίες*» τους και ή διαφορά αυτή φαίνεται, επειδή δεν έχει αλλάξει λ.χ. και ή συγκριτική αξία της ζάχαρης σε σχέση με τα εμπορεύματα εκείνα, οι απόλυτες αξίες των οποίων έμειναν ίδιες.

«*Η διερεύνηση, στην οποία θά ήθελα να επιστήσω την προσοχή του αναγνώστη, αφορά την επίδραση των αλλαγών στη σχετική αξία των εμπορευμάτων και όχι στην απόλυτη αξία τους*» (σελ. 15).

Αυτή την «*απόλυτη*» αξία ο Ρικάρντο την ονομάζει εξάλλου και «*πραγματική αξία*» ή απλώς *αξία* (λ.χ. στη σελ. 16).

Βλέπε όλη την πολεμική του Μπαίηλυ ενάντια στον Ρικάρντο στην:

«*A Critical Dissertation on the Nature, Measures, and Causes of Value; chiefly in reference to the writings of Mr. Ricardo and his followers. By the Author of Essays on the Formation and Publication of Opinions*», London 1825. (Βλέπε επίσης του ίδιου: «*A Letter to a Political Economist; occasioned by an article in the Westminster Review etc.*», London 1826). Όλη ή πολεμική του Μπαίηλυ περιστρέφεται ενμέρει γύρω απ' αυτά τα διαφορετικά στοιχεία στον έννοιικό καθορισμό της αξίας, πού δεν τά έχει αναπτύξει ο Ρικάρντο, αλλά υπάρχουν μόνο ουσιαστικά και ανακατεύονται μεταξύ τους και στα όποια ο Μπαίηλυ βρίσκει μονάχα «*αντιφάσεις*». Δεύτερο, ο Μπαίηλυ τάσσεται ενάντια στην «*απόλυτη αξία*» ή «*πραγματική αξία*, σε διάκριση από τη συγκριτική αξία (ή τη σχετική αξία με τη δεύτερη έννοια).

«*Αντί*», λέει ο Μπαίηλυ, στο πρώτο σύγγραμμα πού αναφέραμε, «*νά βλέπουν την αξία σαν μία σχέση ανάμεσα σε δύο πράγματα, την θεωρούν*» (ο Ρικάρντο και οι όπαδοί του) *θετικό αποτέλεσμα, πού παράγεται από μιάν καθορισμένη ποσότητα εργασίας*» (στο ίδιο, σελ. 30).

Θεωρούν «*την αξία σαν κάτι τό ένυπάρχον και τό απόλυτο*» (σελ. 8).

Ἡ τελευταία παρατήρηση προκύπτει ἀπό τήν λειψή περιγραφή τοῦ Ρικάρντο, ἐπειδή δέν ἐξετάζει καθόλου τήν ἀξία σάν μορφή — τή συγκεκριμένη μορφή πού παραδέχεται τήν ἐργασία σάν οὐσία τῆς ἀξίας — ἀλλά μόνο τά ἀξιακά μεγέθη, τίς ποσότητες αὐτῆς τῆς ἀφηρημένης γενικῆς καί στή μορφή αὐτή κοινωνικῆς ἐργασίας, πού δημιουργοῦν τή διαφορά στά ἀξιακά μεγέθη τῶν ἐμπορευμάτων. Διαφορετικά ὁ Μπαίηλυ θά εἶχε δεῖ ὅτι ἡ σχετικότητα τῆς ἔννοιας τῆς ἀξίας δέν ἀναιρεῖται καθόλου ἀπό τό ὅτι ὅλα τά ἐμπορεύματα, ἐφόσον εἶναι ἀνταλλακτικές ἀξίες, εἶναι μόνο σχετικές ἐκφράσεις τοῦ κοινωνικοῦ χρόνου ἐργασίας, ἡ δέ σχετικότητά τους δέν συνίσταται καθόλου μονάχα στή σχέση στήν ὁποία ἀνταλλάσσονται τά ἐμπορεύματα μεταξύ τους, ἀλλά στή σχέση ὅλων τῶν ἀνταλλακτικῶν ἀξιῶν μ' αὐτή τήν κοινωνική ἐργασία, πού εἶναι ἡ οὐσία τους.

Ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, θά ἔπρεπε ἀντίθετα νά κατηγορηθεῖ ὁ Ρικάρντο γιά τό ὅτι πολύ συχνά ξεχνάει αὐτή τήν «πραγματική» ἢ «ἀπόλυτη ἀξία» καί ὅτι ἐμμένει μόνο στή «σχετική» καί στή «συγκριτική ἀξία».

[528] Λοιπόν:

[4.] Ἡ παρουσίαση ἀπό τόν Ρικάρντο τοῦ κέρδους, τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, τῶν μέσων τιμῶν κλπ.

[α) Ὁ Ρικάρντο συγχέει τό σταθερό καί τό μεταβλητό κεφάλαιο μέ τό πάγιο καί μέ τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο.

Ἡ λαθεμένη ἐξήγησή του γιά τίς ἀλλαγές τῶν σχετικῶν ἀξιῶν]

Στό III μέρος τοῦ πρώτου κεφαλαίου ὁ Ρικάρντο ἐξηγεῖ πώς — ὅταν λέγω ὅτι ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος καθορίζεται ἀπό τό χρόνο ἐργασίας — αὐτό ἰσχύει τόσο γιά τήν ἐργασία, πού στήν πορεία τοῦ τελευταίου προτσές ἐργασίας ἔχει δαπανηθεῖ ἄμεσα στό ἐμπόρευμα, ὅσο καί γιά τό χρόνο ἐργασίας ὁ ὁποῖος περιέχεται στήν πρώτη ὕλη καί στά μέσα ἐργασίας, πού ἀπαιτοῦνται γιά τήν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος. Ἐπομένως, ὄχι μόνο γιά τό χρόνο ἐργασίας πού περιέχεται στή νεοπροσθεμένη, στήν πληρωμένη μέ τόν μισθό ἐργασίας, στήν ἀγορασμένη ἐργασία, ἀλλά καί γιά τό χρόνο ἐργασίας, πού περιέχεται στό μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἐμπορεύματος, πού τό ὀνομάζω σταθερό κεφάλαιο. Ἡ

ανεπάρκεια αυτή φαίνεται κιόλας άμέσως στον τίτλο αυτού του III μέρους του I κεφαλαίου. Νά τί λέει:

«Τήν άξία του έμπορεύματος δέν τήν έπηρεάζει μόνο ή έργασία πού έχει ξοδευτεί άμεσα στά έμπορεύματα, αλλά και ή έργασία ή όποία έχει ξοδευτεί σέ συσκευές, εργαλεία και χτίρια, πού βοηθούνε τήν άμεση ξοδεμένη έργασία» (σελ. 16).

Έδω έχει παραλειφθεί ή πρώτη ύλη, ή έργασία όμως πού δαπανήθηκε στην πρώτη ύλη είναι εξίσου διαφορετική από τήν «έργασία πού έχει ξοδευτεί άμεσα στά έμπορεύματα», και από τήν έργασία πού χρησιμοποιήθηκε για τήν παραγωγή τών μέσων έργασίας, τών «συσκευών, τών εργαλείων και τών χτιρίων». Ο Ρικάρντο όμως έχει κιόλας στό μυαλό του τό επόμενο μέρος. Στο μέρος αυτό παραδέχεται ότι τά χρησιμοποιηθέντα μέσα έργασίας μπαίνουν στην παραγωγή τών διαφόρων έμπορευμάτων σαν συστατικά της άξίας τους πού είναι ίσα με τή δική τους άξία. Στο επόμενο μέρος εξετάζεται ή διαφορά πού προκύπτει από τό γεγονός ότι τό πάγιο κεφάλαιο μπαίνει στά έμπορεύματα σέ διάφορες αναλογίες. Γι' αυτό ο Ρικάρντο δέν φτάνει ως τήν έννοια του σταθερού κεφαλαίου, από τό όποιο ένα μέρος αποτελείται από πάγιο κεφάλαιο και τό υπόλοιπο από πρώτη ύλη και από βοηθητικά υλικά, δηλ. από κυκλοφορούν κεφάλαιο, ακριβώς όπως τό κυκλοφορούν κεφάλαιο περιλαβαίνει όχι μόνο τό μεταβλητό κεφάλαιο, αλλά και τήν πρώτη ύλη κλπ., καθώς και όλα τά μέσα συντήρησης πού μπαίνουν γενικά στην κατανάλωση^[43] (όχι μόνο στην κατανάλωση τών εργατών).

Η αναλογία στην όποία μπαίνει σταθερό κεφάλαιο σέ ένα έμπόρευμα, δέν έπηρεάζει τίς άξίες τών έμπορευμάτων, δέν έπηρεάζει τίς σχετικές ποσότητες έργασίας πού περιέχονται στά έμπορεύματα, αλλά έπηρεάζει τίς διάφορες ποσότητες υπεραξίας ή πρόσθετης έργασίας πού περιέχονται σέ έμπορεύματα, τά όποια περιέχουν ίσο χρόνο έργασίας. Γι' αυτό — αυτή ή διαφορετική αναλογία — προκαλεί τίς διαφορετικές από τίς άξίες μέσες τιμές.

Σχετικά με τά μέρη IV και V του I κεφαλαίου, πρέπει πρώτα νά σημειωθεί ότι ο Ρικάρντο, αντί ν' ασχοληθεί με τήν εξαιρετικά σημαντική διαφορά πού υπάρχει στην αναλογία, με τήν όποία τό σταθερό και τό μεταβλητό κεφάλαιο αποτελούν συστατικά μέρη της ίδιας μάζας κεφαλαίου σέ διάφορες σφαιρες παραγωγής, διαφορά πού έπηρεάζει τήν άμεση παραγωγή υπεραξίας, ασχολείται αποκλειστικά με τίς δια-

φορές στή μορφή του κεφαλαίου και μέ τις διαφορετικές αναλογίες, μέ τις όποιες τό ἴδιο κεφάλαιο παίρνει αὐτήν τή διαφορετική μορφή, μέ διαφορές μορφῆς, ὅπως προκύπτουν ἀπό τό προτσές κύκλωσης του κεφαλαίου, δηλαδή μέ πάγιο και κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, μέ κεφάλαιο περισσότερο ἢ λιγότερο πάγιο (δηλ. μέ πάγιο κεφάλαιο διαφορετικῆς διάρκειας) και μέ ἄνιση ταχύτητα κυκλοφορίας του κεφαλαίου ἢ μέ ἄνισες περιστροφές του κεφαλαίου. Ὁ τρόπος μάλιστα, πού ὁ Ρικάρντο διεξάγει τήν ἔρευνα εἶναι ὁ ἑξῆς: Προυποθέτει ἕνα γενικό ποσοστό του κέρδους ἢ ἕνα μέσο κέρδος ἴσου μεγέθους για διάφορες ἐπενδύσεις ἴσου μεγέθους ἢ για διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς, στίς ὁποιες χρησιμοποιοῦνται κεφάλαια ἴσου μεγέθους — ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, προυποθέτει ἕνα κέρδος ἀνάλογο μέ τό μέγεθος τῶν κεφαλαίων πού χρησιμοποιήθηκαν στίς διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς. Ὁ Ρικάρντο, ἀντί νά προϋποθέτει αὐτό τό γενικό ποσοστό του κέρδους, θά ἔπρεπε μάλλον νά εἶχε ἐξετάσει κατά πόσο ἡ ὑπαρξή αὐτοῦ του ποσοστοῦ του κέρδους ἀνταποκρίνεται γενικά στον καθορισμό τῶν ἀξιών ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας, ὁπότε θά ἔβρισκε ὅτι, ἀντί νά ἀνταποκρίνεται σ' αὐτόν, ἀντιφάσκει ἀπό πρώτη ματιά μ' αὐτόν, και ἔτσι ἡ ὑπαρξή του θά μπορούσε νά ἐξηγηθεῖ μόνο μέ τή βοήθεια ἑνός ἀριθμοῦ ἐνδιάμεσων κρίκων, μιά ἐξήγηση πού διαφέρει πολύ ἀπό τήν ἀπλή ὑπαγωγή στον νόμο τῶν ἀξιών. Ἔτσι θά ἀποκτοῦσε μιάν ἐντελῶς ἄλλη ἀντίληψη για τή φύση του κέρδους και δέν θά τό ταῦτιζε ἄμεσα μέ τήν ὑπεραξία.

Ἄφου ἔκανε πιά αὐτή τήν προϋπόθεση, ὁ Ρικάρντο θέτει σέ συνέχεια στον ἑαυτό του τό ἐρώτημα: πῶς ἐπιδρᾷ στή «σχετική ἀξία» ἢ ἄνοδος ἢ ἡ πτώση του μισθοῦ ἐργασίας, ὅταν τό πάγιο και τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο μπαίνουν σέ διαφορετικές αναλογίες; Ἡ μάλλον, φαντάζεται ὅτι πραγματεύεται ἔτσι τό ζήτημα. Στήν πραγματικότητα τό πραγματεύεται ἐντελῶς διαφορετικά. Τό πραγματεύεται ἔτσι: Θέτει τό ἐρώτημα: πῶς ἡ ἄνοδος ἢ ἡ πτώση του μισθοῦ ἐργασίας ἐπιδροῦν στά ἀντίστοιχα κέρδη τῶν κεφαλαίων πού ἔχουν διαφορετικό χρόνο κυκλοφορίας και στά ὁποῖα οἱ διάφορες μορφές κεφαλαίου περιέχονται σέ διαφορετικές αναλογίες; Και βρίσκει φυσικά ὅτι, ἀνάλογα μέ τό ἄν μπαίνει πολύ ἢ λίγο πάγιο κεφάλαιο κλπ., ἡ ἄνοδος ἢ ἡ πτώση τῶν μισθῶν πρέπει νά ἐπιδροῦν πολύ διαφορετικά στά κεφάλαια, ἀνάλογα μέ τό ἄν ἕνα μεγαλύτερο ἢ μικρότερο μέρος τους ἀποτελεῖται ἀπό μεταβλητό κεφάλαιο, δηλ. ἀπό κεφάλαιο πού διατίθεται ἄμεσα για μισθό ἐργασίας. Για νά ἐξισωθοῦν λοιπόν πάλι τά κέρδη στίς διάφορες [529]

σφαίρες παραγωγής, μ' ἄλλα λόγια γιὰ νά ἀποκατασταθεῖ πάλι τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, πρέπει οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων — σέ διάκριση ἀπό τίς ἀξίες τους — νά ρυθμιστοῦν διαφορετικά. Ἐπομένως, συμπεραίνει σέ συνέχεια, οἱ διαφορές αὐτές ἐπιδροῦν στίς «σχετικές ἀξίες», ὅταν ἀνεβαίνουν ἢ πέφτουν οἱ μισθοί. Θά ἔπρεπε νά πει τό ἀντίθετο. Παρά τό γεγονός ὅτι οἱ διαφορές αὐτές δέν ἀφοροῦν καθόλου τίς ἀξίες αὐτές καθεαυτές, προκαλοῦν μέ τή διαφορετική ἐπίδρασή τους στά κέρδη στίς διάφορες σφαίρες διαφορετικές μέσες τιμές, οἱ ὁποῖες διαφέρουν ἀπό τίς ἴδιες τίς ἀξίες ἢ — θέλουμε νά ποῦμε — διαφορετικές τιμές κόστους πού δέν καθορίζονται ἄμεσα ἀπό τίς ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων, ἀλλά ἀπό τό προκαταβλημένο κεφάλαιο σὺν τό μέσο κέρδος*. Θά ἔπρεπε λοιπόν νά πει: Αὐτές οἱ μέσες τιμές κόστους εἶναι διαφορετικές ἀπό τίς ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων. Ἀντί γι' αὐτό συμπεραίνει ὅτι εἶναι ταυτόσημες καί μέ αὐτήν τή λαθεμένη προυπόθεση περνᾶ στήν ἐξέταση τῆς γαιοπροσόδου.

Ὁ Ρικάρντο κάνει ἐπίσης λάθος, ὅταν νομίζει, ὅτι μόνο μέ τίς 3 περιπτώσεις πού ἐξετάζει φτάνει στίς «ἀλλαγές» στίς «σχετικές ἀξίες», ἀνεξάρτητα ἀπό τό χρόνο ἐργασίας πού περιέχεται σ' αὐτές. Δηλαδή, στήν πραγματικότητα στή διαφορά ἀνάμεσα στίς τιμές κόστους καί στίς ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων. Τή διαφορά αὐτή τήν ἔχει ἤδη προυποθέσει, ἐπειδὴ προυποθέτει ἓνα γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, καί γι' αὐτό προυπόθετε ὅτι, παρά τίς διάφορες σχέσεις ἀνάμεσα στά ὀργανικά συστατικά τῶν κεφαλαίων, τά κεφάλαια αὐτά ἀποφέρουν ἓνα κέρδος ἀνάλογο μέ τό μέγεθός τους, ἐνῶ ἡ ὑπεραξία πού ἀποφέρουν καθορίζεται ἀπόλυτα ἀπό τήν ποσότητα τοῦ ἀπλήρωτου χρόνου ἐργασίας πού ἀπορροφοῦν καί, μέ ὁσομένο τόν μισθό ἐργασίας, ἐξαρτιέται πέρα γιὰ πέρα ἀπό τή μάζα τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει διατεθεῖ γιὰ μισθό, ὄχι ὅμως ἀπό τό ἀπόλυτο μέγεθος τοῦ κεφαλαίου.

Αὐτό πού ἐξετάζει στήν πραγματικότητα ὁ Ρικάρντο εἶναι τοῦτο: Προυποθέτοντας τιμές κόστους διαφορετικές ἀπό τίς ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων — καί μέ τήν παραδοχή ἑνός γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους ἢ διαφορά αὐτή προυποτίθεται — πῶς αὐτές οἱ ἴδιες τιμές κόστους (πού γιὰ λόγους ποικιλίας ὀνομάζονται τώρα «σχετικές ἀξίες») τροποποιοῦνται μέ τή σειρά τους ἀμοιβαῖα, τροποποιοῦνται ἀνάλογα μέ τήν

* Εἶναι φανερό ὅτι ἐδῶ καί στό ἐξῆς μέ. τιμές κόστους, ἐννοεῖ τίς τιμές παραγωγής.
— Σημ. μετ.

άνοδο ἢ τήν πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί σέ συνθήκες διαφορετικῶν ἀναλογιῶν ἀνάμεσα στό ὀργανικά συστατικά μέρη τοῦ κεφαλαίου. Ἄν ὁ Ρικάρντο βάραινε περισσότερο στό ζήτημα, θά ἔβρισκε ὅτι ἡ ὑπαρξη καί μόνο ἑνός γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους — παίρνοντας ὑπόψη τίς διαφορές στό ὀργανικά συστατικά μέρη τοῦ κεφαλαίου, ὅπως ἐμφανίζονται πρῶτα στό ἄμεσο προτσές παραγωγῆς σάν διαφορά ἀνάμεσα στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο καί πού ἀργότερα αὐξάνουν ἀκόμα περισσότερο λόγω τῶν διαφορῶν πού προκύπτουν ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας — προκαλεῖ τιμές κόστους, διαφορετικές ἀπό τίς ἀξίες, ἀκόμα κι ἂν προϋποθεθεῖ ὅτι παραμένει σταθερός ὁ μισθός ἐργασίας, δηλαδή μιᾶ διαφορά καί ἕνας νέος καθορισμός μορφῆς, πού εἶναι πέρα γιά πέρα ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἄνοδο ἢ τήν πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Θά ἔβλεπε ἐπίσης πόσο ἀσύγκριτα σπουδαιότερη εἶναι γιά τή συνολική θεωρία ἢ κατανόηση αὐτῆς τῆς διαφορᾶς σέ σχέση μέ τή δική του ἄποψη γιά τή διαφορά στίς τιμές κόστους τῶν ἐμπορευμάτων, πού προκαλεῖται ἀπό τήν ἄνοδο ἢ τήν πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Τό συμπέρασμα μέ τό ὁποῖο ἱκανοποιεῖται — καί ἡ ἱκανοποίηση αὐτή ἀνταποκρίνεται στόν ὅλο τρόπο τῆς ἐρευνᾶς του — εἶναι τοῦτο: Οἱ ἀλλαγές στίς τιμές κόστους (ἢ, ὅπως τίς ὀνομάζει, στίς «σχετικές ἀξίες») τῶν ἐμπορευμάτων — στό μέτρο πού δημιουργεῖται ἀπό τή διαφορά στήν ὀργανική σύνθεση τῶν ἐπενδυμένων στίς διάφορες σφαῖρες κεφαλαίων, ἀπό τίς ἀλλαγές στόν μισθό ἐργασίας, ἀπό τήν ἄνοδο ἢ τήν πτώση του — ἐφόσον ἔγιναν ἀποδεκτές καί ὑπολογίζονται, τότε ὁ νόμος εἶναι σωστός, τότε δέν ἀντιφάσκει αὐτό μέ τόν νόμο, πού λέει ὅτι οἱ «σχετικές ἀξίες» τῶν ἐμπορευμάτων καθορίζονται ἀπό τό χρόνο ἐργασίας, γιατί ὅλες οἱ ἄλλες μή προσωρινές ἀλλαγές στίς τιμές κόστους τῶν ἐμπορευμάτων μποροῦν νά ἐξηγηθοῦν μόνο ἀπό μιάν ἀλλαγή στόν ἀντίστοιχο γιά τήν παραγωγή τους χρόνο ἐργασίας.

Ἀντίθετα, σάν μιᾶ μεγάλη ὑπηρεσία, πού πρόσφερε ὁ Ρικάρντο, πρέπει νά θεωρεῖται τό γεγονός ὅτι τίς διαφορές ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο τίς σχετίζει μέ τόν διαφορετικό χρόνο περιστροφῆς τοῦ κεφαλαίου, καί ὅλες αὐτές τίς διαφορές τίς συνάγει ἀπό τόν διαφορετικό χρόνο κύκλωσης, δηλαδή στήν οὐσία ἀπό τόν χρόνο κυκλοφορίας ἢ ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου.

Θά ἐξετάσουμε πρῶτα αὐτές τίς ἴδιες τίς διαφορές, στό μέτρο πού ὁ Ρικάρντο τίς ἐκθέτει πρῶτα στό IV μέρος τοῦ I κεφαλαίου καί μόνο ὕστερα τόν τρόπο πού κατά τήν ἀντίληψή του αὐτές ἐπιδρῶν στίς «σχετικές ἀξίες» ἢ προκαλοῦν ἀλλαγές σ' αὐτές.

1) «Σέ ὅλες τίς βαθμίδες τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης μποροῦν ὥστόσο τά ἐργαλεῖα, οἱ συσκευές, τά χτίρια καί οἱ μηχανές πού χρησιμοποιοῦνται στοὺς

διάφορους κλάδους παραγωγής να έχουν διαφορετική διάρκεια ζωής και να απαιτούν για την κατασκευή τους διάφορες ποσότητες εργασίας» (στό ίδιο, σελ. 25).

"Όσον αφορά «τίς διάφορες ποσότητες εργασίας, πού απαιτούνται για την κατασκευή τους», μπορεί αυτό να συμπεριλαβαίνει — και όπως φαίνεται πρόκειται για την αποκλειστική άποψη του Ρικάρντο — ότι τά μικρότερης διάρκειας εργαλεία κλπ. απαιτούν περισσότερη εργασία (έπαναλαβαινόμενη άμεση εργασία) ένμέρει για την έπισκευή τους και ένμέρει για την αναπαραγωγή τους ή ακόμα και οί μηχανές κλπ. ίδιου βαθμού διάρκειας μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο ακριβές, να είναι τό προϊόν περισσότερης ή λιγότερης εργασίας. Αυτή ή τελευταία άποψη, πού είναι πολύ σημαντική για τή σχέση ανάμεσα στό μεταβλητό και στό σταθερό κεφάλαιο, δέν έχει καμιά δουλιά μέ τό ζήτημα πού εξετάζει ο Ρικάρντο και γι' αυτό δέν θεωρήθηκε πουθενά σαν αυτότελής άποψη του.

[530]2) «Μπορούν επίσης οί σχέσεις ανάμεσα στό κεφάλαιο πού πρόκειται να συντηρήσει τήν εργασία» (τό μεταβλητό κεφάλαιο) «και στό κεφάλαιο πού έχει επενδυθεί σέ εργαλεία, μηχανές και χτίρια» (πάγιο κεφάλαιο) «νά σχηματίζουν διάφορους συνδυασμούς». Έχουμε δηλαδή μιά «διαφορά στόν βαθμό της διάρκειας του πάγιου κεφαλαίου και αυτή τήν αλλαγή στις σχέσεις, στις όποιες μπορούν να συνδυάζονται τά δύο είδη του κεφαλαίου» (σελ. 25).

Βλέπουμε άμέσως γιατί δέν ένδιαφέρει στόν Ρικάρντο τό μέρος εκείνο του σταθερού κεφαλαίου, πού ύπάρχει μέ τή μορφή της πρώτης ύλης. Τό τελευταίο άνήκει στό κυκλοφορούν κεφάλαιο. "Όταν άνεβαίνει ο μισθός εργασίας, τό γεγονός αυτό δέν προκαλεί πρόσθετη δαπάνη για τό μέρος εκείνο του κεφαλαίου πού αποτελείται από μηχανές και δέν χρειάζεται να αντικατασταθει, αλλά εξακολουθει να ύπάρχει, αλλάζει όμως τό μέρος πού αποτελείται από πρώτη ύλη, επειδή τό μέρος αυτό πρέπει συνεχώς να συμπληρώνεται, έπομένως και συνεχώς να αναπαράγεται.

«Η τροφή και τά είδη ρουχισμού πού καταναλώνει ο εργάτης, τά χτίρια στά όποια εργάζεται, τά εργαλεία πού συμβάλλουν στην εργασία του, είναι όλα από τή φύση τους φθαρτά. Ύπάρχει όμως μιά τεράστια διαφορά στόν χρόνο πού διαρκούν αυτά τά διάφορα κεφάλαια... Ανάλογα μέ τό αν ένα κεφάλαιο φθείρεται γρήγορα και χρειάζεται να αναπαράγεται συχνά ή ανάλογα μέ τό αν καταναλώνεται σιγά-σιγά, τό κεφάλαιο αυτό ταξινομείται είτε στην κατηγορία του κυκλοφορούντος κεφαλαίου είτε στην κατηγορία του πάγιου κεφαλαίου» (σελ. 26).

Ἡ διαφορά λοιπόν ἀνάμεσα στό πάγιο κεφάλαιο καί στό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο ἀνάγεται ἐδῶ στή διαφορά τοῦ χρόνου ἀναπαραγωγῆς (πού συμπίπτει μέ τόν χρόνο κυκλοφορίας).

3) «Πρέπει ἀκόμα νά σημειωθεῖ, ὅτι τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο μπορεῖ νά κυκλοφορεῖ ἢ νά ἐπιστρέφει σ' αὐτόν πού τό χρησιμοποιεῖ σέ πολύ ἄνισα χρονικά διαστήματα. Τό σιτάρι πού ἀγοράζεται ἀπό ἕναν παχιωτή γιά σπορά* εἶναι πάγιο κεφάλαιο συγκρινόμενο μέ τό σιτάρι πού ἀγοράζει ἕνας ἀρτοποιός, γιά νά τό μετατρέψει σέ ψωμί. Ὁ ἕνας τό ἀφήνει στή γῆ καί μπορεῖ μόνο ὕστερα ἀπό ἕνα χρόνο νά τό πάρει πίσω, ὁ ἄλλος μπορεῖ νά τό δώσει νά τοῦ τό ἀλέσουν καί νά τό μετατρέψουν σέ ἀλεύρι, γιά νά τό πουλήσει μετά μέ τή μορφή τοῦ ψωμιοῦ στους πελάτες του, ἔτσι πού μέσα σέ μιᾶ ἐβδομάδα νά ἔχει ἐλεύθερο πάλι τό κεφάλαιό του στά χέρια του, γιά ν' ἀρχίσει ξανά τήν ἴδια ἐπιχείρηση ἢ γιά ν' ἀρχίσει μ' αὐτό μιάν ὁποιαδήποτε ἄλλη» (σελ. 26, 27).

Ἀπό πού προέρχεται αὕτη ἡ διαφορά στους χρόνους κυκλοφορίας τῶν κυκλοφορούντων κεφαλαίων; Ἀπό τό γεγονός ὅτι τό ἴδιο κεφάλαιο στή μιᾶ περίπτωση μένει μεγαλύτερο χρονικό διάστημα στήν καθεαυτοῦ σφαῖρα παραγωγῆς, χωρίς νά συνεχίζεται ταυτόχρονα τό προτσές ἐργασίας. Αὐτό γίνεται λ.χ. μέ τό κρασί πού μένει στό ὑπόγειο γιά νά ὠριμάσει, μέ ὀρισμένα χημικά προτσές στή βυρσοδεψία, μέ τά χρώματα κλπ.

«Δύο κλάδοι μποροῦν λοιπόν νά χρησιμοποιοῦν ἴσο σέ μέγεθος κεφάλαιο, τό κεφάλαιο αὐτό ὅμως μπορεῖ νά χωρίζεται πολύ διαφορετικά σέ πάγια καί σέ κυκλοφορούσα μερίδα» (σελ. 27).

4) «Ἀπό τήν ἄλλη μεριά πάλι μποροῦν δύο ἐπιχειρηματίες νά χρησιμοποιοῦν τό ἴδιο σέ μέγεθος ποσό πάγιου καί κυκλοφορούντος κεφαλαίου, ἡ διάρκεια ζωῆς ὅμως τοῦ παγίου τους κεφαλαίου» (ἐπομένως καί ὁ χρόνος ἀναπαραγωγῆς του) «μπορεῖ νά εἶναι πολύ ἄνιση». Ὁ ἕνας πιθανόν νά ἔχει ἀτμομηχανές ἀξίας 10.000 λ., ἐνῶ ὁ ἄλλος νά ἔχει καράβια ἴσης ἀξίας» (σελ. 27, 28).

«Διαφορετική διάρκεια ζωῆς τοῦ κεφαλαίου τους ... ἢ πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο ... τοῦ χρόνου πού πρέπει νά περάσει, ὥσπου νά μπορεῖ νά σταλεῖ στήν ἀγορά μιᾶ ποσότητα τῶν προϊόντων τους» (σελ. 30).

5) «Εἶναι ζήτημα ἂν χρειάζεται νά τονιστεῖ ὅτι ἐμπορεύματα, στήν παραγωγή τῶν ὁποίων ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας, θά ἀποκλίνουν στίς ἀνταλλακτικές τους τιμές, ὅταν δέν μποροῦν νά ριχτοῦν στήν ἀγορά στό ἴδιο χρονικό διάστημα» (σελ. 34).

1) Διαφορά λοιπόν στή σχέση ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο. 2) Διαφορά στήν περιστροφή τοῦ κυκλοφορούντος κε-

* Ἐδῶ ὁ κ. Ροντμπέρτους βλέπει ὅτι στήν Ἀγγλία ὁ σπόρος «ἀγοράζεται».

φαλαίου εξαιτίας τῆς διακοπῆς τοῦ προτσές ἐργασίας, ἐνῶ συνεχίζεται τό προτσές παραγωγῆς. 3) Διαφορά στή διάρκεια ζωῆς τοῦ πάγιου κεφαλαίου. 4) Διαφορά σχετικά μέ τό ζήτημα πόσο χρόνο γενικά ἔνα ἐμπόρευμα (χωρίς διακοπή τοῦ χρόνου ἐργασίας, χωρίς διάκριση ἀνάμεσα στό χρόνο παραγωγῆς καί στό χρόνο ἐργασίας^[7]) παραμένει στό προτσές ἐργασίας, προτοῦ μπορέσει νά μπεῖ στό καθεαυτό προτσές κυκλοφορίας. Τήν τελευταία περίπτωση ὁ Ρικάρντο τήν περιγράφει ὡς ἐξῆς:

« Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἀπασχολῶ εἴκοσι ἀνθρώπους ἐπί ἕναν ὀλόκληρο χρόνο, ξοδεύοντας 1.000 λ. γιά τήν παραγωγή ἑνός ἐμπορεύματος. Στό τέλος τοῦ χρόνου ἀπασχολῶ πάλι εἴκοσι ἐργάτες γιά ἕνα ἀκόμα χρόνο μέ δαπάνη πάλι 1.000 λ., γιά νά ἀποπερατώσω ἢ γιά νά βελτιώσω τό ἴδιο ἐμπόρευμα. Ἵστερα ἀπό τήν παρέλευση δύο χρόνων φέρνω τό ἐμπόρευμα στήν ἀγορά. Ἄν τό κέρδος πρόκειται νά εἶναι 10%, τότε τό ἐμπόρευμά μου πρέπει νά πουληθεῖ πρὸς 2.310 λ., γιατί ἔχω διαθέσει 1.000 λ. στή διάρκεια τοῦ πρώτου ἔτους καί 2.100 λ. στή διάρκεια τοῦ δευτέρου ἔτους. Ἐνας ἄλλος χρησιμοποιεῖ τήν ἴδια ἀκριβῶς ποσότητα ἐργασίας, μόνο πού τή χρησιμοποιεῖ ὅλη κατά τή διάρκεια τοῦ πρώτου ἔτους. Χρησιμοποιεῖ σαράντα ἐργάτες δαπανώντας 2.000 λ. καί στό τέλος τοῦ πρώτου ἔτους πουλάει τό ἐμπόρευμά του μέ 10% κέρδος, δηλαδή πρὸς 2.200 λ. Ἐτσι ἔχουμε ἐδῶ μπροστά μας δύο ἐμπορεύματα, γιά τό καθένα ἀπό τά ὁποῖα χρησιμοποιήθηκε ἀκριβῶς ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας, καί ἀπό τά ὁποῖα τό ἕνα πουλιέται πρὸς 2.310 λ. καί τό ἄλλο πρὸς 2.100 λ.» (σελ. 34).

[531] Πῶς ὅμως αὐτή ἡ διαφορά — εἴτε στή διάρκεια ζωῆς τοῦ πάγιου κεφαλαίου, εἴτε στό χρόνο κυκλοφορίας τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου, εἴτε στίς σχέσεις, στίς ὁποῖες μποροῦν νά συνδυάζονται τά δύο εἶδη τοῦ κεφαλαίου, εἴτε τέλος ὁ διαφορετικός χρόνος στόν ὁποῖο ἐμπορεύματα, στά ὁποῖα ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας — προκαλεῖ μιά διαφορά στίς σχετικές ἀξίες αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων; Ὁ Ρικάρντο λέει πρῶτα ὅτι αὐτό γίνεται ἐπειδή

« ἡ διαφορά αὐτή... καί ἡ ποικιλία τῶν σχέσεων μεγέθους κλπ. δημιουργοῦν διπλα μέ τή μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ποσότητα ἐργασίας, πού εἶναι ἀναγκαῖα γιά τήν παραγωγή ἐμπορευμάτων, μιά παραπέρα αἰτία γιά τίς ἀλλαγές στίς σχετικές τους ἀξίες, τήν ἀνοδο ἢ τήν πώση τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας » (σελ. 25, 26).

Καί πῶς ἀποδείχεται αὐτό;

« Μιά ἀνοδος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας θά ἐπιδράσει ἀναπόφευκτα ἄνισα στά κάτω ἀπό τόσο διαφορετικούς ὅρους παραγόμενα ἐμπορεύματα » (σελ. 27),
 στήν περίπτωση δηλαδή πού, μέ τή χρησιμοποίηση ἴσων σέ μέγεθος

κεφαλαίων σέ δύο διαφορετικούς κλάδους παραγωγής, τό ἕνα κεφάλαιο ἀποτελεῖται κυρίως ἀπό πάγιο κεφάλαιο καί μόνο κατά ἕνα μικρό μέρος ἀπό κεφάλαιο γιά τή συντήρηση τῆς ἐργασίας, ἐνῶ στό ἄλλο κεφάλαιο συμβαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο. Πρῶτα, εἶναι ἀνοησία νά μιλάνε γιά ἐπηρεασμό τῶν ἐμπορευμάτων. Ὁ Ρικάρντο ἐννοεῖ τίς ἀξίες τους. Κατά πόσο ὅμως ἐπηρεάζονται αὐτές ἀπό τά περιστατικά αὐτά; Καθόλου. Αὐτό πού ἐπηρεάζεται καί στίς δύο περιπτώσεις εἶναι τό κέρδος. Ὁ ἐπιχειρηματίας πού διαθέτει λ.χ. μόνο τό $\frac{1}{5}$ τοῦ κεφαλαίου του γιά μεταβλητό κεφάλαιο μπορεῖ — μέ ἴσο τόν μισθό ἐργασίας καί μέ ἴσο τό ποσοστό τῆς πρόσθετης ἐργασίας — νά παράγει μέ κεφάλαιο 100 μόνο 4 μονάδες ὑπεραξίας, ὅταν τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας εἶναι 20%. Ἐνῶ ὁ ἄλλος, πού διέθεσε τά $\frac{4}{5}$ τοῦ κεφαλαίου του γιά μισθό ἐργασίας, θά παραγάγει 16 μονάδες ὑπεραξίας. Ἔτσι στήν πρώτη περίπτωση τό κεφάλαιο πού διατέθηκε γιά μισθό ἐργασίας = $\frac{100}{5} = 20$ καί τό $\frac{1}{5}$ τοῦ 20 ἢ τό 20% του = 4. Στή δεύτερη δέ περίπτωση τό κεφάλαιο πού διατέθηκε γιά μισθό ἐργασίας = $\frac{4}{5} \times 100 = 80$. Καί τό $\frac{1}{5}$ τοῦ 80 ἢ τό 20% του = 16. Ἔτσι στήν πρώτη περίπτωση τό κέρδος θά ἦταν = 4 καί στή δεύτερη = 16. Τό μέσο κέρδος καί γιά τούς δύο θά ἦταν $\frac{16+4}{2}$ ἢ $\frac{20}{2} = 10\%$. Αὐτή εἶναι στήν οὐσία ἡ περίπτωση, γιά τήν ὁποία μιλάει ὁ Ρικάρντο. Ἄν πουλοῦσαν λοιπόν καί οἱ δύο ἐπιχειρηματίες στίς τιμές κόστους — αὐτό ἀκριβῶς προυποθέτει ὁ Ρικάρντο — τότε ὁ καθένας θά πουλοῦσε τό ἐμπόρευσμά του πρὸς 110. Ἄς ὑποθέσουμε τώρα ὅτι ὁ μισθός ἐργασίας ἀνεβαίνει λ.χ. κατά 20% σέ σχέση μέ τό προηγούμενο ὕψος του. Προηγούμενα ὁ ἕνας ἐργάτης κόστιζε 1 λ., τώρα 1 λ. καί 4 σλ. ἢ 24 σλ. Ὁ πρῶτος ἀπό αὐτούς τούς δύο ἐπιχειρηματίες ὀφείλει, ὅπως καί προηγούμενα, νά διαθέσει 80 λ. γιά σταθερό κεφάλαιο (μιά καί ὁ Ρικάρντο παραβλέπει ἐδῶ τήν πρώτη ὕλη, μπορούμε νά τήν παραβλέψουμε καί μεῖς) καί γιά τούς 20 ἐργάτες, πού χρησιμοποιοῖ, νά δαπανήσει ἐκτός ἀπό τίς 20 λ. καί ἄλλα 80 σλ., δηλ. 4 λ. περισσότερα. Ἔτσι τό κεφάλαιό του γίνεται τώρα 104 λ. Καί ἀπό τίς 110 λ. θά τοῦ ἔμεναν μόνο 6 λ. κέρδος, μιά καί οἱ ἐργάτες του θά τοῦ ἀπόφεραν μιά μικρότερη ἀντί μιά μεγαλύτερη ὑπεραξία. Στίς 104 λ. οἱ 6 λ. δίνουν $5\frac{10}{13}\%$. Ἀντίθετα, ὁ ἄλλος ἐπιχειρηματίας, πού χρησιμοποιοῖ 20 ἐργάτες θά ἔπρεπε νά πληρώσει 320 σλ. περισσότερα, δηλαδή 16 λ. περισσότερες. Θά ἔπρεπε λοιπόν νά διαθέσει 116 λ. Ἄν θά πουλοῦσε λοιπόν τό ἐμπόρευσμά του πρὸς 110 λ., θά εἶχε ἀντί κέρδος ζημία 6 λ. Αὐτή ἡ περίπτωση συμβαίνει μόνο, ἐπειδή τό μέσο κέρδος ἔχει ἤδη τροποποιήσει τή σχέση ἀνάμεσα στήν

έργασία πού διέθεσε καί στήν υπεραξία πού ἔχει παραγάγει ὁ ἴδιος.

Ἔτσι, ἀντί νά διερευνήσει τό σημαντικό φαινόμενο, ποιές ἀλλαγές θά πρέπει νά γίνουν, ὥστε ὁ ἕνας ἐπιχειρηματίας, ὁ ὁποῖος ἀπό τίς 100 λ. διέθεσε τίς 80 γιά μισθό ἐργασίας, νά μή βγάζει 4 φορές περισσότερο κέρδος ἀπό τόν ἄλλο, πού διέθεσε γιά μισθό μόνο 20 ἀπό τίς 100 λ., ὁ Ρικάρντο ἐξετάζει τό δευτερεύον ζήτημα: πῶς συμβαίνει ὕστερ' ἀπό τήν ἐξίσωση αὐτῆς τῆς μεγάλης διαφορᾶς — δηλαδή μέ δοσμένο τό ποσοστό τοῦ κέρδους — ὥστε μέ κάθε ἀλλαγή αὐτοῦ τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, λ.χ. μέ τήν αὔξηση τῶν μισθῶν, νά θίγεται πολύ περισσότερο ὁ ἐπιχειρηματίας πού μέ τίς 100 λ. ἀπασχολεῖ πολλούς ἐργάτες ἀπό τόν ἐπιχειρηματία πού μέ τίς 100 λ. ἀπασχολεῖ λίγους ἐργάτες καί γι' αὐτό — μέ ἴσο τό ποσοστό τοῦ κέρδους — οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων τοῦ ἑνός πρέπει ν' ἀνεβαίνουν καί τοῦ ἄλλου νά πέφτουν, γιά νά μένει καί παραπέρα ἴσο τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἢ οἱ τιμές κόστους*.

Ἡ πρώτη περιγραφή, πού κάνει ὁ Ρικάρντο, δέν ἔχει ἀπολύτως καμιᾶ δουλιᾶ μέ «ὀποιαδήποτε ἀνοδο τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας», παρ' ὅλον ὅτι μᾶς ἔχει γνωστοποιήσει ἀπό τήν ἀρχή, ὅτι ὅλη ἡ ἀλλαγή, στίς «σχετικές ἀξίες» πρέπει νά προέρχεται ἀπ' αὐτή τήν αἰτία. Ἡ περιγραφή αὐτή εἶναι ἡ ἐξῆς:

«Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι δύο ἄτομα ἀπασχολοῦν τό καθένα ἑκατό ἐργάτες ἐπί ἕνα χρόνο γιά τήν κατασκευή δύο μηχανῶν, καί ἕνα τρίτο ἄτομο ἀπασχολεῖ τόν ἴδιο ἀριθμό ἐργατῶν γιά τήν καλλιέργεια δημητριακῶν, στήν περίπτωση αὐτή ἡ καθεμιᾶ ἀπό τίς μηχανές θά ἔχει στό τέλος τοῦ χρόνου τήν ἴδια ἀξία μέ τά δημητριακά, ἐπειδὴ ὅλα ἔχουν παραχθεῖ μέ ἴση ποσότητα ἐργασίας. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ἰδιοκτήτης τῆς μιᾶς μηχανῆς τή χρησιμοποιεῖ τόν ἐπόμενο χρόνο μέ τή βοήθεια ἑκατό ἀνθρώπων γιά τήν παραγωγή μάλλινου ὑφάσματος, ὁ δέ ἰδιοκτήτης τῆς δεύτερης μηχανῆς χρησιμοποιεῖ τή δική του ἐπίσης μέ τή βοήθεια ἑκατό ἀνθρώπων γιά τήν παραγωγή βαμβακερῶν ἐμπορευμάτων, ἐνῶ ὁ παχτωτής ἀπασχολεῖ, ὅπως καί προηγούμενα, ἑκατό ἀνθρώπους γιά τήν καλλιέργεια δημητριακῶν. Κατά τή διάρκεια τοῦ δεύτερου ἐτους θά ἀπασχολοῦν ὅλοι τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας»,

{αὐτό θά πει ὅτι θά διαθέσουν τό ἴδιο κεφάλαιο γιά μισθό ἐργασίας,

* Τήν τιμὴ κόστους τῆ χρησιμοποιεῖ ὁ Μαρξ ἐδῶ, ὅπως καί ἄλλου με τὴν ἐννοία τῆς τιμῆς παραγωγῆς. Βλ. σχετικά τὴ σημειωστὴ 39) στὴ σελίδα 173 τοῦ πρώτου μέρους τῶν «Θεωριῶν γιὰ τὴν Ὑπεραξία», ἐκδόστῃ «Συγχρονῆς Ἑποχῆς», Ἀθῆνα 1981. — Σημ μετ

ὅμως σέ καμιά περίπτωση δέν θά χρησιμοποιήσουν τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας},

«ὅμως, τά ἐμπορεύματα καί οἱ μηχανές [532] τοῦ ἐργοστασιάρχῃ μάλλινου ὑφάσματος, ὅπως καί τοῦ ἐργοστασιάρχῃ βαμβακερῶν ἐμπορευμάτων, θά εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας ἑνός ἔτους διακοσίων ἀνθρώπων, ἢ πιά σωστά τῆς ἐργασίας ἑκατό ἀνθρώπων κατά τή διάρκεια δύο ἐτῶν. Ἀντίθετα, τά δημητριακά ἔχουν παραχθεῖ μέσα σέ ἕνα χρόνο μέ τήν ἐργασία ἑκατό ἀνθρώπων. Γι' αὐτό, ἂν τά δημητριακά ἔχουν ἀξία 500 λ., τότε θά ἔπρεπε στήν πραγματικότητα ἡ μηχανή καί τό ὑφασμα τοῦ ἐργοστασιάρχῃ μάλλινου ὑφάσματος νά ἔχουν μαζί μιάν ἀξία 1.000 λ., θά ἔπρεπε νά ἔχει ἐπίσης τή διπλάσια ἀξία τῶν δημητριακῶν τό βαμβακερό προϊόν τοῦ ἐργοστασιάρχῃ βαμβακερῶν ἐμπορευμάτων. Θά ἔχουν ὁμως ἀξία μεγαλύτερη ἀπό τή διπλάσια ἀξία τῶν δημητριακῶν, ἐπειδή τό κέρδος τοῦ πρώτου ἔτους ἀπό τά κεφάλαια τοῦ ὑφασματοεργοστασιάρχῃ καί τοῦ βαμβακοβιομήχανου προσέθηκε στά κεφάλαια καί τῶν δύο, ἐνῶ τό κέρδος τοῦ παχτωτῆ ἔχει ξοδευτεῖ καί καταναλωθεῖ. Ἐπομένως, τά ἐμπορεύματα ἐκτιμῶνται σύμφωνα μέ τή διαφορετική διάρκεια ζωῆς τοῦ κεφαλαίου τους ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, σύμφωνα μέ τόν χρόνο πού πρέπει νά περάσει, ὥσπου νά μπορέσει νά ριχτεῖ στήν ἀγορά μιὰ νέα παρτίδα ἐμπορευμάτων, ὄχι ὅμως ἀκριβῶς ἀνάλογα μέ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ξοδεύτηκε γι' αὐτά. Δέν θά προκύψει μιὰ σχέση δύο πρὸς ἕνα, ἀλλά μιὰ λίγο μεγαλύτερη σχέση, σάν ἀποζημίωση γιά τό μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, πού πρέπει νά περάσει, προτοῦ μπορέσουν νά ριχτοῦν στήν ἀγορά τά πιά πολύτιμα ἐμπορεύματα. Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι γιά τή δουλιά τοῦ κάθε ἐργάτη πρέπει νά πληρώνονται 50 λ. τό χρόνο ἢ ὅτι χρησιμοποιεῖται ἕνα κεφάλαιο 5.000 λ. καί ὅτι τό κέρδος εἶναι 10%, τότε στό τέλος τοῦ πρώτου χρόνου τόσο ἡ ἀξία τῆς καθεμιᾶς ἀπό τίς μηχανές αὐτές, ὅσο καί ἡ ἀξία τῶν δημητριακῶν θά εἶναι 5.500 λ. Στόν δεύτερο χρόνο οἱ ἐργοστασιάρχες καί οἱ παχτωτές θά ξοδέψουν πάλι 5.000 λ. ὁ καθένας γιά τή συντήρηση τῶν ἐργατῶν καί γι' αὐτό θά πουλήσουν τά ἐμπορεύματά τους πάλι πρὸς 5.500 λ. Ὅμως θά πρέπει οἱ ἐργοστασιάρχες, γιά νά ἐξισωθοῦν μέ τόν παχτωτή, γιά τό ἴδιο κεφάλαιο τῶν 5.000 λ. πού δαπανήθηκε γιά ἐργασία, νά εἰσπράξουν ὄχι μόνο 5.500 λ., ἀλλά καί ἕνα συμπληρωματικό ποσό 550 λ. σάν κέρδος γιά τίς 5.500 λ. πού εἶχαν ἐπενδύσει στίς μηχανές καί γι' αὐτό τά ἐμπορεύματά τους θά πρέπει νά πουληθοῦν πρὸς 6.050 λ. (αὐτό γιατί ἔχει προϋποθεθεῖ ἴσο ἐτήσιο ποσοστό κέρδους 10% σάν ἀναγκαιότητα καί νόμος).

{ Ἔτσι σάν ἀποτέλεσμα τοῦ μέσου κέρδους — τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους πού ἔχει προϋποθεθεῖ ἀπό τόν Ρικάρντο — ἀπό τίς ἀξίες τοῦ ἐμπορεύματος προκύπτουν διαφορετικές μέσες τιμές ἢ τιμές κόστους. }

«Ἐδῶ ἔχουμε λοιπόν μπροστά μας καπιταλιστές, πού γιά τήν παραγωγή τῶν ἐμπορευμάτων τους χρησιμοποιοῦν κάθε χρόνο ἀκριβῶς τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας, τά παραγμένα ἐμπορεύματα τῶν ὁποίων ὅμως διαφέρουν στίς ἀξίες

τους εξαιτίας τῶν διαφορετικῶν ποσοτήτων πάγιου κεφαλαίου ἢ σωρευμένης ἐργασίας, πού ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ ἀπό τόν καθένα ἀπ' αὐτούς».

{Ὅχι γιά τόν λόγο αὐτό, ἀλλά ἐπειδή αὐτοί οἱ δύο κατεργάρηδες ἔχουν τήν ἔμμομη ἰδέα ὅτι ὁ καθένας τους θά πρέπει νά ἀποκομίσει τήν ἴδια λεία ἀπό «τή βοήθεια πού πρόσφεραν στήν ἐργασία», ἢ, ὅποιεσδήποτε κι ἄν εἶναι οἱ ἀντίστοιχες ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων τους, τά ἐμπορεύματα αὐτά θά πρέπει νά πουληθοῦν σέ μέσες τιμές πού ἀποφέρουν στόν καθένα τους τό ἴδιο ποσοστό κέρδους.}

«Τό μάλλινο ὕφασμα καί τά βαμβακερά ἐμπορεύματα ἔχουν τήν ἴδια ἀξία, ἐπειδή εἶναι τό προϊόν ἴσων ποσοτήτων ἐργασίας καί ἴσου μεγέθους πάγιου κεφαλαίου. Τά δημητριακά ὅμως δέν εἶναι ἴσης ἀξίας» {θέλει νά πει: τιμῆς κόστους} «μέ αὐτά τά ἐμπορεύματα, ἐπειδή τά δημητριακά, ὅσον ἀφορᾷ τό πάγιο κεφάλαιο, ἔχουν παραχθεῖ κάτω ἀπό διαφορετικούς δρους» (σελ. 29-31).

Αὐτή ἡ ἐξαιρετικά ἀδέξια περιγραφή γιά ἓνα ἐξαιρετικά ἀπλό ζήτημα φκιάχτηκε τόσο μπερδεμένη γιά νά μήν εἰπωθεῖ ἀπλούστατα ὅτι: μιά καί ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια, ὅποιαδήποτε κι ἄν εἶναι ἡ σχέση ἀνάμεσα στά ὀργανικά τους μέρη ἢ ὁ χρόνος κυκλοφορίας τους, ἀποφέρουν ἴσα σέ μέγεθος κέρδη, πράγμα πού εἶναι ἀδύνατο νά γίνει, ἄν τά ἐμπορεύματα πουλιῶνται στίς ἀξίες τους κλπ., ὑπάρχουν διάφορες ἀπό τίς ἀξίες αὐτές τιμές κόστους τῶν ἐμπορευμάτων. Αὐτό μάλιστα συμπεριλαβαίνεται στήν ἔννοια ἐνός γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους.

Ἄς ἐξετάσουμε τό περίπλοκο αὐτό παράδειγμα καί ἄς τό ἀναγάγουμε στίς πολύ λίγο «περίπλοκες» φυσικές διαστάσεις του. Καί ἄς ἀρχίσουμε γιά τόν σκοπό αὐτό ἀπό τήν ἀνάποδη καί ἄς σημειώσουμε προκαταβολικά, γιά νά κατανοηθεῖ ταυτόχρονα καλύτερα, ὅτι ὁ Ρικάρντο «ὑποθέτει» πώς ἡ πρώτη ὕλη δέν στοιχίζει τίποτα στόν παχτωτή καί στόν βαμβακοεπιχειρηματία, ὅτι ἀκόμα ὁ παχτωτής δέν ἐπενδύει κεφάλαιο σέ ἐργαλεῖα δουλιᾶς, ὅτι τέλος κανένα μέρος ἀπό τό πάγιο κεφάλαιο πού ἐπένδυσε αὐτό τό σκυλί ὁ βιομήχανος δέν μπαίνει σάν φθορά στό προϊόν του. Ὅλες αὐτές οἱ προυποθέσεις εἶναι βέβαια ἀνούσιες, δέν βλάπτουν ὅμως τήν περιγραφή σάν τέτια.

Ἄν προυποθέσουμε ὅλα αὐτά, τότε τό παράδειγμα τοῦ Ρικάρντο, ἄν τό ἀρχίσουμε ἀπό τήν ἀνάποδη, εἶναι τοῦτο: ὁ παχτωτής δαπανᾷ γιά μισθό ἐργασίας 5.000 λ., ὁ βαμβακοκανάγιας 5.000 λ. γιά μισθό ἐργασίας καί 5.500 λ. γιά μηχανές. Ἐπομένως, ὁ πρῶτος δαπανᾷ 5.000 λ. καί ὁ δεύτερος 10.500 λ., δηλαδή ὁ δεύτερος [533] ξοδεύει διπλάσια ἀπό τόν πρῶτο. Ἄν πρόκειται λοιπόν καί οἱ δύο νά βγάξουν κέρδος 10%, τότε θά πρέπει ὁ παχτωτής νά πουλήσει τό ἐμπόρεμά του

πρός 5.500 λ. και ό βαμβακακανάγιας τό δικό του έμπορεύμα πρós 6.050 λ. (γιατί προυποτέθηκε ότι κανένα μέρος από τίς 5.500 λ. τών μηχανών δέν αποτελεί μέρος του προιοντος εξαιτίας τής φθοράς τους). Είναι απολύτως αδύνατο νά έννοήσει κανείς τί έχει ό Ρικάρντο αποσαφηνίσει μ' αυτό, παρά μόνο ότι οί τιμές κόστους του έμπορεύματος, έφόσον καθορίζονται από τήν αξία τών προκαταβολών, πού περιέχονται στό έμπορεύμα + τό ίδιο έτήσιο ποσοστό κέρδους, είναι διαφορετικές από τίς αξίες τών έμπορευμάτων, και ότι αυτή ή διαφορά προκύπτει από τό γεγονός ότι τά έμπορεύματα πουλιούνται σέ τέτιες τιμές, ώστε νά δίνουν τό ίδιο ποσοστό κέρδους για τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, κοντολογής, ότι ή διαφορά αυτή ανάμεσα στις τιμές κόστους και στις αξίες είναι ταυτόσημη μέ ένα γενικό ποσοστό του κέρδους. Άκόμα και ή διαφορά ανάμεσα στό πάγιο κεφάλαιο και στό κυκλοφορούν κεφάλαιο, τήν όποία παρεμβάλει εδώ ό Ρικάρντο, αποτελεί στό παράδειγμα αυτό καθαρή υπεκφυγή. Έπειδή, αν λ.χ. οί 5.500 λ., πού ξοδεύει επίπλέον ό βαμβακονηματοουργός, αποτελούνταν από πρώτη ύλη, ένω ό παχτωτής δέν θά χρειαζόταν καθόλου σπόρο, τότε θά προέκυπτε έντελώς τό ίδιο αποτέλεσμα. Τό παράδειγμα δέν δείχνει επίσης αυτό πού λέει ό Ρικάρντο ότι

«τά παραγμένα απ' αυτούς» (από τόν βαμβακοβιομήχανο και από τόν παχτωτή) «έμπορεύματα διαφέρουν όμως στην αξία τους, εξαιτίας τών διαφόρων ποσοτήτων πάγιου κεφαλαίου ή σωρευμένης έργασίας, πού χρησιμοποιήσαν ό καθένας απ' αυτούς» (σελ. 31).

Έπειδή, σύμφωνα μέ τήν προυπόθεσή του, ό βαμβακοβιομήχανος χρησιμοποιεί 5.500 λ. πάγιο κεφάλαιο και ό παχτωτής 0. Ό ένας τό χρησιμοποιεί, ό άλλος δέν τό χρησιμοποιεί. Δέν τό χρησιμοποιούν λοιπόν καθόλου σέ διαφορετικές ποσότητες, ακριβώς όπως δέν μπορούν νά λένε ότι ένας πού τρώει κρέας και ένας άλλος πού δέν τρώει καθόλου κρέας καταναλώνουν κρέας «σέ διαφορετικές ποσότητες». Αντίθετα, είναι σωστό νά λένε (παρ' όλο πού έγινε πολύ λαθεμένο επειδή παρέισφρησε ένα «ή») ότι χρησιμοποιούν «σωρευμένη έργασία», δηλ. ύλοποιημένη έργασία, «σέ διαφορετικές ποσότητες», λ.χ. ό ένας 10.500 λ. και ό άλλος μόνο 5.000 λ. Τό ότι όμως χρησιμοποιούν «διαφορετικές ποσότητες σωρευμένης έργασίας» σημαίνει μόνο ότι δαπανούν «διαφορετικά ποσά κεφαλαίου» στους αντίστοιχους κλάδους τους, ότι ή μάζα του κέρδους είναι ανάλογη μέ τή διαφορά πού υπάρχει στό μέγεθος τών χρησιμοποιηθέντων κεφαλαίων τους, επειδή προυποτίθεται τό ίδιο ποσοστό κέρδους, και ότι τελικά ή διαφορά αυτή εκφράζεται, παρασταίνεται μέ τίς αντίστοιχες τιμές κόστους τών έμπορευμάτων,

μέ τήν ανάλογη πρὸς τὸ μέγεθος τῶν κεφαλαίων μάζα τοῦ κέρδους. Πού ὀφείλεται ὅμως αὐτὴ ἡ ἀδέξια περιγραφή τοῦ Ρικάρντο;

«Ἐδῶ ἔχουμε λοιπὸν μπροστὰ μας δύο καπιταλιστές πού χρησιμοποιοῦν κάθε χρόνο ἀκριβῶς τὴν ἴδια ποσότητα ἐργασίας γιὰ τὴν παραγωγή τῶν ἐμπορευμάτων τους, τὰ παραγμένα ἐμπορεύματα τῶν ὁποίων ὅμως διαφέρουν στὴν ἀξία τους» (σελ. 30, 31).

Δηλαδή δέν χρησιμοποιοῦν τὴν ἴδια ποσότητα ἐργασίας — ἄμεσης καὶ σωρευμένης ἐργασίας, μαζί παρμένες — χρησιμοποιοῦν ὅμως τὸ ἴδιο ποσὸ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, δηλ. κεφαλαίου δαπανημένου σέ μισθὸ ἐργασίας, τὴν ἴδια ποσότητα ζωντανῆς ἐργασίας. Καὶ ἐπειδὴ τὸ χρῆμα ἀνταλλάσσεται μέ σωρευμένη ἐργασία, μόνο σύμφωνα μέ τὸν νόμο τῶν ἐμπορευμάτων, δηλ. μέ ἐμπορεύματα πού ὑπάρχουν μέ τὴ μορφή μηχανῶν κλπ., καὶ ἐπειδὴ ἡ ὑπεραξία προέρχεται μόνο ἀπὸ τὴν ἰδιοποίηση χωρὶς πληρωμὴ ἐνός μέρους τῆς ζωντανῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε, εἶναι φανερό (μιά πού δέν μπαίνει, σύμφωνα μέ τὴν προϋπόθεση, στό ἐμπόρευμα σάν φθορά κανένα μέρος τῶν μηχανῶν), ὅτι καὶ οἱ δύο μποροῦν νά βγάλουν τὸ ἴδιο κέρδος, μόνο ὅταν τὸ κέρδος καὶ ἡ ὑπεραξία εἶναι ἴσα. Ὁ βαμβακοβιομήχανος θά ἔπρεπε νά πουλήσει τὸ ἐμπόρεμά του πρὸς 5.500 λ. ὅπως καὶ ὁ παχτωτής, παρ' ὅλον ὅτι δαπανᾷ διπλάσιο καὶ πάνω κεφάλαιο. Καὶ ἂν ἀκόμα ὀλόκληρες οἱ μηχανές ἐμπαιναν στό ἐμπόρευμα, θά μποροῦσε νά πουλήσει τὸ ἐμπόρεμά του μόνο 11.000 λ., δηλ. δέν θά ἔβγαζε οὔτε 5% κέρδος, ἐνῶ ὁ παχτωτής βγάζει 10%. Μέ αὐτὰ ὅμως τὰ ἄνισα κέρδη ὁ παχτωτής καὶ ὁ βιομήχανος θά εἶχαν πουλήσει τὰ ἐμπορεύματα στίς ἀξίες τους, μέ τὴν προϋπόθεση ὅτι τὰ 10% πού βγάζει ὁ παχτωτής ἀποτελοῦν πραγματικὴ ἀπλήρωτη δουλιὰ, ἡ ὁποία περιέχεται στό ἐμπόρεμά του. Ἄν πουλήσουν λοιπὸν τὰ ἐμπορεύματά τους μέ ἴσο κέρδος, τότε εἶναι ἀπαραίτητο ἓνα ἀπὸ τὰ δύο: Εἴτε ὁ βιομήχανος προσθέτει αὐθαίρετα 5% στὰ ἐμπορεύματά του, ὁπότε τὰ ἐμπορεύματα τοῦ βιομήχανου καὶ τοῦ παχτωτῆ μαζί παρμένα ἔχουν πουληθεῖ πάνω ἀπὸ τὴν ἀξία τους. Εἴτε ἡ πραγματικὴ ὑπεραξία, πού βγάζει ὁ παχτωτής, εἶναι γύρω στό 15%. Τότε καὶ οἱ δύο μαζί προσθέτουν στό ἐμπόρεμά τους κατὰ μέσο ὄρο τὸ 10%. Στὴν περίπτωση αὐτὴ, παρ' ὅλον ὅτι ἡ τιμὴ κόστους τῶν ἀντίστοιχων ἐμπορευμάτων βρῖσκεται κάθε φορά πάνω ἢ κάτω ἀπὸ τὴν ἀξία τους, τὸ σύνολο τῶν ἐμπορευμάτων ἔχουν πουληθεῖ στὴν ἀξία τους, ἡ δὲ ἐξίσωση τῶν ἴδιων τῶν κερδῶν καθορίζεται ἀπὸ τὸ σύνολο τῆς ὑπεραξίας πού περιέχεται σ' αὐτά. Ἐδῶ, στὴν πιὸ πάνω φράση τοῦ Ρικάρντο, ὅταν τροποποιηθεῖ σωστά, περιέχεται ἡ σωστὴ σκέψη — ὅτι ἡ διαφορὰ στὴ σχέση ἀνάμεσα στό μεταβλητὸ καὶ στό σταθερό

κεφάλαιο, ὁδηγεῖ ἀναπόφευκτα στό γεγονός ὅτι, ὅταν εἶναι ἴσο τό μέγεθος τοῦ δαπανημένου κεφαλαίου, πρέπει νά παράγονται ἐμπορεύματα διαφορετικῆς ἀξίας πού γιά τό λόγο αὐτό ἀποφέρουν διαφορετικό κέρδος, ὅτι ἐπομένως ἡ ἐξίσωση αὐτῶν τῶν κερδῶν θά πρέπει νά δημιουργεῖ τιμές κόστους διαφορετικές ἀπό τίς ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων.

« Ἐδῶ ἔχουμε λοιπόν μπροστά μας καπιταλιστές, πού χρησιμοποιοῦν κάθε χρόνο ἀκριβῶς τήν ἴδια ποσότητα» (ἄμεσης, ζωντανῆς) «ἐργασίας γιά τήν παραγωγή τῶν ἐμπορευμάτων τους, τά παραγμένα ἐμπορεύματα τῶν ὁποίων ὅμως διαφέρουν στήν ἀξία τους, ἐξαιτίας τῶν διαφόρων ποσοτήτων πάγιου κεφαλαίου ἢ σωρευμένης ἐργασίας, πού χρησιμοποιήθηκαν ἀπό τόν καθένα ἀπ' αὐτούς», δηλαδή ἔχουν τιμές κόστους, πού εἶναι διαφορετικές ἀπό τίς ἀξίες τους» (σελ. 30, 31).

Ὡστόσο, ἡ εἰκασία αὐτή τοῦ Ρικάρντο δέν ἐπικράτησε. Ἐξηγεῖ μόνο τό μπερδεμα καί τό λαθεμένο τῆς περιγραφῆς, πού δέν εἶχε ὡς τώρα καμιά σχέση μέ τά διάφορα μεγέθη τοῦ πάγιου κεφαλαίου πού χρησιμοποιεῖται.

Ἄς γυρίσουμε τώρα πίσω στήν ἀνάλυση. Ὁ βιομήχανος κατασκευάζει τόν πρῶτο χρόνο μιά μηχανή μισθώνοντας 100 ἐργάτες, στό μεταξύ ὁ παχτωτής παράγει σιτάρι ἐπίσης μέ 100 ἐργάτες. Τόν δεύτερο χρόνο παίρνει ὁ βιομήχανος τή μηχανή καί παράγει μ' αὐτήν τσίτι, ἀπασχολώντας πάλι 100 ἐργάτες. Ἀντίθετα, ὁ παχτωτής χρησιμοποιεῖ πάλι 100 ἐργάτες στήν καλλιέργεια τοῦ σιταριοῦ. Ἄς ὑποθέσουμε, λέει ὁ Ρικάρντο, ὅτι ἡ ἀξία τοῦ σιταριοῦ εἶναι 500 λ. Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἀπλήρωτη δουλιὰ = 25% τῆς πληρωμένης, τότε στίς 400 μονάδες τῆς πληρωμένης δουλιᾶς ἀναλογοῦν 100 μονάδες ἀπλήρωτης δουλιᾶς. Τότε, στό τέλος τοῦ πρώτου χρόνου, ἡ μηχανή θά ἀξίζε ἐπίσης 500 λ., ἀπό τίς ὁποῖες οἱ 400 λ. θά ἦταν ἡ ἀξία τῆς πληρωμένης δουλιᾶς καί οἱ 100 λ. ἡ ἀξία τῆς ἀπλήρωτης δουλιᾶς. Θά ὑποθέσουμε [534] ὅτι στό τέλος τοῦ δεύτερου χρόνου ἔχει φθαρεῖ ὅλη ἡ μηχανή καί ἔχει μπεῖ στήν ἀξία τοῦ τσιτιοῦ. Πράγματι ὁ Ρικάρντο αὐτό ὑποθέτει, ἀφοῦ, στό τέλος τοῦ δεύτερου χρόνου, συγκρίνει μέ «τήν ἀξία τοῦ σιταριοῦ» ὄχι μόνο «τήν ἀξία τῶν βαμβακερῶν ἐμπορευμάτων», ἀλλά «τήν ἀξία τῶν βαμβακερῶν ἐμπορευμάτων καί τήν ἀξία τῶν μηχανῶν».

Ὡραία! Ἔτσι ἡ ἀξία τῶν τσιτιῶν πρέπει στό τέλος τοῦ δεύτερου χρόνου νά εἶναι 1.000 λ., δηλαδή 500 λ. ἡ ἀξία τῆς μηχανῆς καί 500 λ. ἡ ἀξία τῆς νεοπροσθεμένης ἐργασίας, ἐνῶ ἡ ἀξία τοῦ σιταριοῦ θά εἶναι 500 λ., δηλαδή 400 λ. ἀπό τούς μισθούς καί 100 λ. ἀπό τήν ἀπλήρωτη δουλιὰ. Στήν περίπτωση αὐτή δέν ὑπάρχει ὡς τώρα τίποτα, πού νά ἀντιφάσκει στόν νόμο τῶν ἀξιῶν. Ὁ βιομήχανος τσιτιοῦ

βγάζει κέρδος 25%, ακριβώς όπως και ο επιχειρηματίας-καλλιεργητής του σιταριού. Το εμπόρευμα όμως του πρώτου = 1.000 λ. και το εμπόρευμα του δεύτερου = 500 λ., επειδή στο εμπόρευμα του πρώτου περιέχεται η εργασία 200 εργατών, ενώ στο εμπόρευσμά του δεύτερου περιέχεται κάθε χρόνο η εργασία μόνο 100 εργατών, και επί πλέον οι 100 λ. κέρδος (υπεραξία) που έβγαλε ο βιομήχανος σιτιού τον πρώτο χρόνο από τη μηχανή — απορροφώντας, χωρίς να το πληρώσει, το $\frac{1}{3}$ του χρόνου εργασίας των εργατών που την κατασκεύασαν — θα πραγματοποιηθούν γι' αυτόν μόνο στον δεύτερο χρόνο, μιά και τώρα μόνο μαζί με την αξία των σιτιών, πραγματοποιεί και την αξία της μηχανής. Έδω είναι όμως τώρα το κουμπί. Ο βιομήχανος σιτιού πουλάει το εμπόρευσμά του πάνω από 1.000 λ., δηλαδή σε αξία μεγαλύτερη από την αξία που περιέχει, ενώ ο παχτωτής πουλάει το εμπόρευσμά του 500 λ., δηλ. όση είναι η αξία του σύμφωνα με όσα προυποτέθηκαν. Αν θα έπρεπε λοιπόν να κάνουν ανταλλαγή μόνο αυτά τα δύο πρόσωπα μεταξύ τους, να πάρει δηλαδή ο βιομήχανος σιτάρι από τον παχτωτή και ο παχτωτής σίτι από τον βιομήχανο, τότε θα ήταν το ίδιο σαν να πουλούσε ο παχτωτής το εμπόρευμα κάτω από την αξία του, εισπράττοντας κέρδος μικρότερο από 25%, και ο βιομήχανος τα σίτια πάνω από την αξία τους. Ας αφήσουμε έδω τους 2 καπιταλιστές (τόν εργοστασιάρχη μάλλινου υφάσματος και τον εργοστασιάρχη βαμβακερών ειδών), τους οποίους ο Ρικάρντο μπάζει έδω χωρίς λόγο, και ας τροποποιήσουμε το παράδειγμά του έτσι, ώστε να γίνεται λόγος μόνο για τον βαμβακοεργοστασιάρχη. Για την περιγραφή, έτσι όπως εξελίσσεται ως τώρα, είναι έντελως άνωφελη η χρησιμοποίηση και των δύο. Λοιπόν:

«Αυτά όμως» (τά σίτια) «θα έχουν τη διπλάσια και πάνω αξία των δημητριακών, επειδή το κέρδος του πρώτου χρόνου από το κεφάλαιο... του βαμβακοβιομηχανου προστέθηκε στο κεφάλαιό του, ενώ το κέρδος του παχτωτή ξοδεύτηκε και φαγώθηκε».

(Αυτή έδω ή τελευταία άστική έξωραιοτική φράση είναι από θεωρητική άποψη πέρα για πέρα παράλογη. Οι ήθικοί συλλογισμοί δεν έχουν καμιά σχέση με το ζήτημα).

« Έτσι, τα εμπόρευμα εκτιμώνται σύμφωνα με τη διαφορετική διάρκεια ζωής του κεφαλαίου τους, ή, πράγμα που είναι το ίδιο, σύμφωνα με τον χρόνο που πρέπει να περάσει, ώσπου να μπορέσει να ριχτεί στην αγορά μιά παρτίδα από εμπόρευμα, όχι όμως ακριβώς ανάλογα με την ποσότητα εργασίας που ξοδεύτηκε γι' αυτά. Δεν θα προκύψει μιά σχέση δύο προς ένα, αλλά μιά λίγο μεγαλύτερη

σχέση, σάν αποζημίωση για τό μεγαλύτερο χρονικό διάστημα πού πρέπει νά περάσει, προτού μπορέσουν νά ριχτοῦν στήν ἀγορά τά πιά πολύτιμα ἐμπορεύματα » (σελ. 30).

Ἄν ὁ ἐργοστασιάρχης θά πουλοῦσε τό ἐμπόρευμα στήν ἀξία του, θά τό πουλοῦσε 1.000 λ., δύο φορές πιά ἀκριβά ἀπό τό σιτάρι, ἐπειδή περιέχεται σ' αὐτό διπλάσια ἐργασία, 500 λ. σωρευμένη στίς μηχανές ἐργασία (ἀπό τίς ὁποῖες δέν πλήρωσε τίς 100) καί 500 λ. ἐργασία στό τσίτι, ἀπό τίς ὁποῖες πάλι δέν πλήρωσε τίς 100. Λογαριάζει ὅμως ἔτσι: Τόν πρῶτο χρόνο δαπάνησα 400 καί, ἐκμεταλλευόμενος τούς ἐργάτες, δημιούργησα μιά μηχανή, πού ἀξίζει 500 λ. Ἐβγαλα λοιπόν κέρδος 25%. Τόν δεύτερο χρόνο δαπανῶ 900 λ. δηλ. 500 γιά τήν πιά πάνω μηχανή καί 400 λ. πάλι γιά ἐργασία. Ἄν λοιπόν πρέπει νά βγάλω πάλι κέρδος 25%, τότε θά πρέπει νά πουλήσω τά τσίτια 1.125 λ., δηλ. 125 λ. πάνω ἀπό τήν ἀξία τους, ἐπειδή αὐτές οἱ 125 λ. δέν ἀντιπροσωπεύουν καθόλου ἐργασία πού περιέχεται στά τσίτια, οὔτε ἐργασία πού σωρεύτηκε στή διάρκεια τοῦ πρώτου χρόνου, οὔτε ἐργασία πού προστέθηκε στή διάρκεια τοῦ δεύτερου χρόνου. Ἡ συνολική ποσότητα ἐργασίας πού περιέχεται σ' αὐτά εἶναι ἴση μόνο μέ 1.000 λ. Ἄπό τήν ἄλλη μεριά, ἄς ὑποθέσουμε ὅτι οἱ δύο τους ἀνταλλάσσουν ὁ ἕνας μέ τόν ἄλλο τά ἐμπορεύματά τους, ἤ ὅτι οἱ μισοί ἀπό τούς καπιταλιστές βρίσκονται στή θέση τοῦ βαμβακοβιομήχανου καί οἱ ἄλλοι μισοί στή θέση τοῦ παχτωτῆ. Τώρα, ἀπό πού οἱ πρῶτοι μισοί θά εἰσπράξουν τίς 125 λ.; Ἄπό ποιό ποσό, εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι θά τίς εἰσπράξουν ἀπό τούς ἄλλους μισούς. Τότε ὅμως εἶναι σαφές ὅτι αὐτοί οἱ δεύτεροι μισοί δέν μποροῦν νά βγάλουν ἕνα κέρδος 25%. Ἐτσι οἱ πρῶτοι μισοί θά ἐξαπατοῦσαν τούς δεύτερους μισούς καπιταλιστές μέ τό πρόσχημα ἑνός γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, ἐνῶ στήν πραγματικότητα τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἦταν γιά τό βιομήχανο 25 καί γιά τόν παχτωτή κάτω ἀπό 25%. Πρέπει ἐπομένως ἡ ὑπόθεση νά γίνεται διαφορετικά.

Γιά νά κάνουμε τήν περιγραφή πιά σωστή καί πιά παραστατική, ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ παχτωτής δαπανᾷ 900 λ. τόν δεύτερο χρόνο. Ἐτσι μέ ποσοστό κέρδους 25% βγάζει τόν πρῶτο χρόνο 100 λ. κέρδος μέ βάση τίς 400 λ. πού δαπανᾷ, τόν δεύτερο χρόνο 225 λ. καί τά δύο χρόνια μαζί 325 λ. Ἀντίθετα, ὁ βιομήχανος τόν πρῶτο χρόνο βγάζει 25% μέ βάση τίς 400 λ. πού προκατέβαλε, τόν δεύτερο ὅμως χρόνο βγάζει μόνο 100 μέ βάση τίς 900 λ. πού προκατέβαλε (μιά καί οἱ 500 τῶν μηχανῶν δέν δίνουν ὑπεραξία, ἀλλά μόνο οἱ 400 πού διατέθηκαν γιά μισθό ἐργασίας, δηλ. μόνο 11 $\frac{1}{3}$ %). Ἡ, ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ πα-

χτωτής δαπάνησε πάλι 400 λ. τότε, ὅπως τὸν πρῶτο χρόνο, ἔτσι καὶ στὸν δεύτερο ἔβγαλε 25%, δηλ. συνολικά καὶ γιὰ τὰ δύο χρόνια μαζί ἔβγαλε 200 λ. μέ βάση τίς 800 λ. πού δαπάνησε. Ἀντίθετα, ὁ βιομήχανος βγάζει τὸν πρῶτο χρόνο 25% καὶ $11\frac{1}{9}\%$ τὸ δεύτερο, δηλ. στὰ δύο χρόνια μαζί μέ βάση τή δαπάνη 1.300 λ. = $15\frac{5}{13}\%$. Ἔτσι μέ τήν ἐξίσωση τῶν κερδῶν ὁ βιομήχανος θά ἔβγαζε $20\frac{5}{26}\%$, τὸ ἴδιο καὶ ὁ παχτωτής¹⁴⁴. Ἡ αὐτό θά ἦταν τὸ μέσο κέρδος. Αὐτό θά ἔδινε γιὰ τὸ ἐμπόρευμα τοῦ παχτωτῆ κάτω ἀπὸ 500 λ. καὶ γιὰ τὸ ἐμπόρευμα τοῦ βιομήχανου πάνω ἀπὸ 1.000 λ.

[535] Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ βιομήχανος δαπανᾷ στό παράδειγμα αὐτό 400 λ. τὸν πρῶτο χρόνο καὶ 900 στό δεύτερο χρόνο, ἐνῶ ὁ παχτωτής ἐπενδύει κάθε φορά 400 λ. Ἄν ὁ βιομήχανος, ἀντὶ νά παράγει τσίτλια, ἔχτιζε ἓνα σπίτι (ἂν ἦταν ἀρχιτέκτονας), τότε στό τέλος τοῦ πρώτου χρόνου στό μισόχτιστο σπίτι θά περιέχονταν 500 λ. καὶ γιὰ νά τὸ ἀποπερατώσει θά ἔπρεπε νά ξοδέψει ἄλλες 400 λ. σέ μισθούς ἐργασίας. Ὁ παχτωτής, τοῦ ὁποίου τὸ κεφάλαιο περιστράφηκε στή διάρκεια τοῦ ἔτους, μπορεῖ νά κεφαλαιοποιήσῃ πάλι ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ κέρδος τῶν 100 λ., λ.χ. 50 λ., νά τὸ διαθέσει πάλι γιὰ ἐργασία, πράγμα πού στήν προυποτιθεμένη περίπτωση δέν μπορεῖ νά τὸ κάνει ὁ βιομήχανος. Ἄν πρόκειται καὶ στίς δύο περιπτώσεις νά εἶναι ἴδιο τὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους, θά πρέπει τὸ ἐμπόρευμα τοῦ ἑνός νά πουληθεῖ πάνω καὶ τοῦ ἄλλου κάτω ἀπὸ τήν ἀξία του. Καὶ αὐτό γίνεται, ἐπειδὴ ὁ συναγωνισμὸς τείνει νά ἐξισώσῃ τίς ἀξίες μέ τίς τιμές κόστους.

Εἶναι ὅμως λαθεμένο αὐτό πού λέει ὁ Ρικάρντο, ὅτι ἐδῶ δημιουργεῖται μιά ἀλλαγὴ στίς σχετικές ἀξίες «ἐξαιτίας τῆς διαφορετικῆς διάρκειας ζωῆς τοῦ κεφαλαίου τους» ἢ «ἐξαιτίας τοῦ χρόνου πού πρέπει νά περάσῃ» προτοῦ μπορέσει νά ριχτεῖ στήν ἀγορά μιά παρτίδα ἀπὸ ἐμπορεύματα. Ἀντίθετα, σωστό εἶναι ἐπειδὴ προυποτέθηκε ἓνα γενικό ποσοστὸ τοῦ κέρδους, τὸ ὁποῖο, παρά τίς διαφορετικές ἀξίες πού καθορίζονται ἀπ' τὸ προτσές κυκλοφορίας, εἶναι ἐκεῖνο πού δημιουργεῖ ἴσες τιμές κόστους, οἱ ὁποῖες διαφέρουν ἀπ' αὐτές τίς ἀξίες πού καθορίζονται ἀποκλειστικά ἀπὸ τὸν χρόνο ἐργασίας.

Ἡ περιγραφή τοῦ Ρικάρντο χωρίζεται σέ δύο παραδείγματα. Στό δεύτερο ἢ διάρκεια ζωῆς τοῦ κεφαλαίου ἢ ὁ χαρακτήρας τοῦ κεφαλαίου σάν πάγιου κεφαλαίου δέν ὑπολογίζεται καθόλου. Πρόκειται μόνο γιὰ κεφάλαια διαφορετικοῦ μεγέθους, τὰ ὁποῖα ὅμως διαθέτουν γιὰ μισθὸ ἐργασίας τήν ἴδια μάζα κεφαλαίου, δαπανοῦν τὸ ἴδιο μεταβλητὸ κεφάλαιο καὶ στά ὁποῖα τὰ κέρδη πρόκειται νά εἶναι ἴδια, παρά τὸ ὅτι πρέπει νά εἶναι διαφορετικές οἱ ὑπεραξίες καὶ οἱ ἀξίες.

Στό πρώτο παράδειγμα δέν υπολογίζεται πάλι ἡ διάρκεια ζωῆς τοῦ κεφαλαίου. Πρόκειται γιά ἕνα μεγαλύτερο προτσές ἐργασίας — γιά μεγαλύτερη παραμονή τοῦ ἐμπορεύματος στή σφαίρα παραγωγῆς, προτοῦ μπορέσει νά μπεῖ σέ κυκλοφορία, ὥσπου νά ἔχει ἀποπερατωθεῖ ἡ παραγωγή του. Στήν περίπτωση αὐτή καί ὁ βιομήχανος χρησιμοποιεῖ κατά τόν δεύτερο χρόνο κεφάλαιο μεγαλύτερο ἀπό τοῦ παχτωτή, παρ' ὅλον ὅτι καί στά δύο χρόνια χρησιμοποιεῖ τό ἴδιο μεταβλητό κεφάλαιο. Ὁ παχτωτής ὅμως θά μπορούσε, ἐξαιτίας τῆς μικρότερης παραμονῆς τοῦ ἐμπορεύματός του στό προτσές ἐργασίας, τῆς γρηγορότερης μετατροπῆς του σέ χρῆμα, νά χρησιμοποιήσει κατά τόν δεύτερο χρόνο μεγαλύτερο μεταβλητό κεφάλαιο. Ἐξάλλου, τό μέρος τοῦ κέρδους, πού καταναλώνεται σάν εἰσόδημα, εἶναι γιά τόν παχτωτή καταναλώσιμο στό τέλος τοῦ πρώτου χρόνου, ἐνῶ γιά τόν βιομήχανο εἶναι καταναλώσιμο μόνο στό τέλος τοῦ δεύτερου χρόνου. Πρέπει, ἐπομένως, νά δαπανήσει αὐτός ἕνα συμπληρωματικό κεφάλαιο γιά τή συντήρησή του, νά τήν προκαταβάλει. Ἐδῶ ἐξάλλου ἐξαρτιέται πέρα γιά πέρα ἀπό τό κατά πόσο τά κεφάλαια πού περιστρέφονται μέσα σ' ἕνα χρόνο ξανακεφαλαιοποιοῦν τά κέρδη τους, δηλαδή ἀπό τό πραγματικό μέγεθος τῶν παραγμένων κερδῶν, γιά νά μπορεῖ ν' ἀποζημιωθεῖ ἡ δεύτερη περίπτωση, γιά νά μποροῦν νά ἐξισώνονται τά κέρδη. Ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχει τίποτα, δέν ὑπάρχει κάτι γιά νά ἐξισωθεῖ. Ἐδῶ τά κεφάλαια παράγουν πάλι ἀξίες, δηλαδή ὑπεραξίες, δηλαδή κέρδη, ὄχι ἀνάλογα μέ τό μέγεθός τους. Γιά νά συμβεῖ αὐτό, τότε πρέπει νά ὑπάρχουν τιμές κόστους διαφορετικές ἀπό τίς ἀξίες.

Ὁ Ρικάρντο δίνει μιά τρίτη περιγραφή πού ὅμως συμπίπτει πάλι ἀκριβῶς μέ τό πρώτο παράδειγμα τῆς πρώτης περιγραφῆς καί δέν περιέχει οὔτε μιά καινούργια λέξη.

« Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἀπασχολῶ εἴκοσι ἀνθρώπους ἐπί ἕνα χρόνο μέ μιά δαπάνη 1.000 λ. γιά τήν παραγωγή ἑνός ἐμπορεύματος. Ὅταν τελειώσει ὁ χρόνος ἀπασχολῶ πάλι εἴκοσι ἀνθρώπους ἐπί ἕνα ἀκόμα χρόνο μέ δαπάνη πάλι 1.000 λ., γιά ν' ἀποπερατώσω ἢ γιά νά βελτιώσω τό ἴδιο ἐμπόρευμα. Ἰστέρα ἀπό τήν παρέλευση δύο χρόνων φέρνω τό ἐμπόρευμα στήν ἀγορά. Ἄν τό κέρδος πρόκειται νά εἶναι 10%, τότε τό ἐμπόρευμά μου πρέπει νά πουληθεῖ 2.310 λ., μιά καί ἔχω δαπανήσει ἐπί ἕνα χρόνο ἕνα κεφάλαιο 1.000 λ. καί ἐπί ἕνα δεύτερο χρόνο ἕνα κεφάλαιο 2.100 λ. Ἐνας ἄλλος χρησιμοποιεῖ ἀκριβῶς τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας, τή χρησιμοποιεῖ ὅμως ὅλη τόν πρώτο χρόνο. Ἀπασχολεῖ σαράντα ἀνθρώπους μέ μιά δαπάνη 2.000 λ. καί στό τέλος τοῦ πρώτου χρόνου πουλάει τό ἐμπόρευμά του μέ 10% κέρδος, δηλ. τό πουλάει 2.200 λ. Ἔτσι ἔχουμε ἐδῶ μπροστά μας δύο ἐμπορεύματα, γιά τά ὅποια χρησιμοποιήθη-

κε ακριβώς ή ίδια ποσότητα εργασίας, και από τά έμπορεύματα αυτά τό ένα πουλήθηκε 2.310 λ. και τό άλλο 2.200 λ.

Αυτή ή περίπτωση φαίνεται σαν να διαφέρει από τήν τελευταία πού αναφέραμε, στην πραγματικότητα όμως είναι ίδια» (σελ. 34, 35).

Είναι ίδια όχι μόνο «πραγματικά», αλλά και «φαινομενικά», μόνο πού στή μιά περίπτωση τό έμπόρευμα ονομάζεται «μηχανή» και έδω απλώς έμπόρευμα. Στο πρώτο παράδειγμα ό βιομήχανος δαπάνησε τόν πρώτο χρόνο 400 λ. και τόν δεύτερο 900 λ. Τούτη τή φορά τόν πρώτο χρόνο 1.000 λ. και τόν δεύτερο 2.100, ό παχτωτής τόν πρώτο χρόνο 400 λ. και τόν δεύτερο χρόνο 400. Τούτη τή φορά ό δεύτερος έπιχειρηματίας δαπανα τόν πρώτο χρόνο 2.000 λ. και τό δεύτερο τίποτα. Αυτή είναι όλη ή διαφορά. Τό έπιμύθιο (*fabula docet**) και στις δύο περιπτώσεις έχει σχέση μέ τό ότι ό ένας τόν δεύτερο χρόνο δαπανα όλο τό προϊόν του πρώτου χρόνου (συμπεριλαμβαίνεται και ή ύπεραξία) σύν ένα συμπληρωματικό ποσό.

Τό μπέρδεμα σ' αυτά τά παραδείγματα δείχνει ότι ό Ρικάρντο παλεύει μέ μιά δυσκολία, πού δέν είναι σαφής στόν ίδιο και τήν όποία ακόμα λιγότερο ξεπερνά. Τό μπέρδεμα συνίσταται στό ότι: τό πρώτο παράδειγμα τής πρώτης περιγραφής προορίζεται να μπάσει τή διάρκεια ζωής του κεφαλαίου. Δέν κάνει κάτι τέτιο. Ό Ρικάρντο τό έκανε αυτό αδύνατο για τόν έαυτό του, γιατί δέν μπάζει στό έμπόρευμα ούτε ένα μέρος του πάγιου κεφαλαίου σαν φθορά του, δηλαδή παραλείπει ακριβώς τό στοιχείο, στό όποιο εμφανίζεται ό ιδιόμορφος τρόπος κυκλοφορίας του πάγιου κεφαλαίου. Αυτό πού δείχνει είναι μόνο ότι, σαν συνέπεια τής μεγαλύτερης διάρκειας του προτσές εργασίας, χρησιμοποιείται μεγαλύτερο κεφάλαιο από εκεί όπου τό προτσές εργασίας διαρκεί λιγότερο. Τό τρίτο παράδειγμα προορίζεται να περιγράψει κάτι τό διαφορετικό απ' αυτό, στην πραγματικότητα όμως περιγράφει τό ίδιο. Τό δεύτερο παράδειγμα τής πρώτης [536] περιγραφής, όμως, επρόκειτο να δείξει ποιές διαφορές παρουσιάζονται λόγω διαφορετικων αναλογιών του πάγιου κεφαλαίου. Αντί γι' αυτό δείχνει μόνο τή διαφορά εκείνη, πού προκύπτει από τή δαπάνη δύο ανισων σε μέγεθος κεφαλαίων, παρ' όλον ότι και τά δύο διαθέτουν για μισθό εργασίας τό ίδιο μέρος του κεφαλαίου. Έπιπλέον, έδω παρουσιάζεται ένας βιομήχανος, πού παράγει χωρίς βαμβάκι και νήμα, και ένας παχτωτής πού παράγει χωρίς σπόρο και έργαλεία! Τό έντελώς άβάσιμο, μάλιστα και άνούσιο,

* () μύθος διδάσκει

αυτής τῆς περιγραφῆς προκύπτει ἀναγκαστικά ἀπό τὴν ἐσωτερικὴ ἀσάφεια.

*[β) Τό μπέρδεμα ἀπὸ τὸν Ρικάρντο τῆς τιμῆς κόστους μέ τὴν ἀξία καὶ οἱ ἀντιφάσεις στῆ θεωρία τοῦ τῆς ἀξίας, πού πηγάζουν ἀπὸ τὸ γεγονός αὐτό.
Ἡ μὴ κατανόηση ἀπὸ τὸν Ρικάρντο τοῦ προτοσῆς τῆς ἐξίσωσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους καὶ τῆς μετατροπῆς τῶν ἀξιῶν σέ τιμές κόστους]*

Ἐπιτέλους ὁ Ρικάρντο μιλά γιὰ τὴ σκοπιμότητα ὄλων αὐτῶν τῶν περιγραφῶν:

«Ἡ διαφορά στὴν ἀξία πηγάζει καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἀπὸ τὴ συσσώρευση τοῦ κέρδους καὶ τὴ μετατροπὴ τοῦ σέ κεφάλαιο καὶ γι' αὐτὸ ἀποτελεῖ δίκαιη ἀποζημίωση» (λές καὶ πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὴ Δικαιοσύνη) «γιὰ τὸ χρονικὸ διάστημα, στὴ διάρκεια τοῦ ὁποῖου ἀποταμιευόταν τὸ κέρδος» (σελ. 35).

Τί ἄλλο μπορεῖ νὰ σημαίνει αὐτό, ἐκτός ἀπὸ τὸ ὅτι σέ μιά καθορισμένη περίοδο κυκλοφορίας, λ.χ. μέσα σέ ἓνα χρόνο, πρέπει ἓνα κεφάλαιο ν' ἀποφέρει 10%, ὅποιοςδήποτε κι ἂν εἶναι ὁ εἰδικὸς χρόνος κύκλῳ του, καὶ ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς διαφορὲς ὑπεραξίες, οἱ ὁποῖες στοὺς διάφορους κλάδους ὀφείλουν νὰ παράγουν κεφάλαια ἴσου μεγέθους, ἀνάλογα μέ τὰ ὀργανικά τους συστατικά μέρη, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ προτοσῆς κύκλῳ.

Αὐτὸ πού ἔπρεπε νὰ συμπεράνει ὁ Ρικάρντο ἦταν τοῦτο:

[Πρῶτο:] Κεφάλαια ἴσου μεγέθους παράγουν ἔμπορεύματα μέ ἄνισες ἀξίες καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἀποφέρουν ἄνισες ὑπεραξίες ἢ ἄνισα κέρδη, ἐπειδὴ ἡ ἀξία καθορίζεται ἀπὸ τὸ χρόνο ἐργασίας καὶ ἡ μάζα τοῦ χρόνου ἐργασίας, πού ὑλοποιεῖ ἓνα κεφάλαιο, δέν ἐξαρτιέται ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο μέγεθός του, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, ἀπὸ τὸ κεφάλαιο πού ἔχει διατεθεῖ γιὰ μισθὸ ἐργασίας.
Δεύτερο: Κι ἂν ὑποθέσουμε ἀκόμα ὅτι κεφάλαια ἴσου μεγέθους παράγουν ἴσες ἀξίες (παρ' ὅλο πού ἡ ἀνισότητά στὴ σφαῖρα τῆς παραγωγῆς συμπίπτει τίς περισσότερες φορές μέ τὴν ἀνισότητά στὴ σφαῖρα κυκλοφορίας), πάλι εἶναι διαφορετικὸ, ἀνάλογα μέ τὸ προτοσῆς κύκλῳ τους, τὸ χρονικὸ διάστημα, στὸ ὁποῖο τὰ κεφάλαια αὐτὰ μποροῦν νὰ ἰδιοποιουῦνται ἴσες ποσότητες ἀπλήρωτης δουλιᾶς καὶ νὰ τίς μετατρέπουν σέ χρῆμα. Αὐτὸ προκαλεῖ λοιπὸν μιά δευτέρη διαφορά στὶς ἀξίες, τίς ὑπεραξίες καὶ τὰ κέρδη, πού τὰ κεφάλαια ἴσου μεγέθους ὀφείλουν νὰ ἀποφέρουν σέ ἓνα καθορισμένο χρονικὸ διάστημα σέ διάφορους κλάδους.

Γι' αυτό, αν πρόκειται να είναι τά κέρδη ίσα στην ποσοστιαία σχέση τους προς τό κεφάλαιο, λ.χ. κατά τή διάρκεια ενός έτους, έτσι ώστε κεφάλαια ίσου μεγέθους να αποφέρουν ίσα κέρδη σε ίσα χρονικά διαστήματα, τότε οί τιμές τών έμπορευμάτων πρέπει να διαφέρουν από τις αξίες τους. Αν πάρουμε μαζί αυτές τις τιμές κόστους όλων τών έμπορευμάτων, τό άθροισμά τους θά είναι ίσο μέ τήν αξία τους. Τό ίδιο καί τό συνολικό κέρδος θά είναι ίσο μέ τή συνολική υπεραξία, πού στή διάρκεια λ.χ. ενός έτους αποφέρουν αυτά τά κεφάλαια. Έπομένως τό μέσο κέρδος, καθώς καί οί τιμές κόστους θά ήταν απλούστατα φανταστικές καί αστήριχτες, αν δέν θά παίρναμε σαν βάση τόν καθορισμό τής αξίας. Η εξίσωση τών υπεραξιών σε διάφορους κλάδους δέν αλλάζει τίποτα στό απόλυτο μέγεθος αυτής τής συνολικής υπεραξίας, αλλά αλλάζει μόνο τήν κατανομή της ανάμεσα στους διάφορους κλάδους. Ο καθορισμός όμως αυτής τής ίδιας τής υπεραξίας προκύπτει από τόν καθορισμό τής αξίας από τόν χρόνο εργασίας. Χωρίς αυτό τόν καθορισμό τό μέσο κέρδος είναι ο μέσος όρος του τίποτα, απλή φαντασιοπληξία. Καί θά μπορούσε τότε να είναι εξίσου καί 1000% καί 10%.

Όλες οί περιγραφές του Ρικάρντο του χρησιμεύουν μόνο για να λαθροεισαγάγει τήν προϋπόθεση ενός γενικού ποσοστού του κέρδους. Καί αυτό γίνεται στό πρώτο κεφάλαιο «On value» («Γιά τήν αξία»), ενώ θά αναπτυχθούν τάχα μόνο στό 5ο κεφ. οί μισθοί εργασίας καί στό 6ο κεφ. τά κέρδη. Τό ζήτημα πώς από τόν απλό καθορισμό τής «αξίας» τών έμπορευμάτων προκύπτουν ή υπεραξία τους, τό κέρδος, ακόμα καί ένα γενικό ποσοστό του κέρδους, τό ζήτημα αυτό παραμένει σκοτεινό για τόν Ρικάρντο. Τό μοναδικό, πού αποδειχνει πράγματι μέ τις πιο πάνω περιγραφές ο Ρικάρντο, είναι ότι οί τιμές τών έμπορευμάτων, στό μέτρο πού καθορίζονται από τό γενικό ποσοστό του κέρδους, είναι πέρα για πέρα διαφορετικές από τις αξίες τών έμπορευμάτων. Καί φτάνει σ' αυτήν τή διαφορά, επειδή θεωρεί προκαταβολικά σαν νόμο τό ποσοστό του κέρδους. Έτσι βλέπουμε πώς αντί να τόν κατηγορούν ότι κάνει πολύ μεγάλη αφαίρεση (abstraction), δικαιολογημένο θά ήταν, αν τόν κατηγορούσαν για τό αντίθετο, για λειψή δύναμη αφαίρεσης για ανικανότητα να ξεχνά τά κέρδη, όταν εξετάζει τις αξίες τών έμπορευμάτων, ένα γεγονός πού ορθώνεται μπροστά του από τόν συναγωνισμό.

Ο Ρικάρντο επειδή παραδέχεται ότι τις ίδιες τις «αξίες» τις καθορίζουν ανεξάρτητες από τό χρόνο εργασίας επιδράσεις, οί όποιες πού καί πού αίρουν τό νόμο τους — έδω θά ήταν γι' αυτόν ή θέση για να επιμείνει στην έννοια τής «απόλυτης» ή «πραγματικής αξίας» ή απλώς τής «αξίας» — αντί τή διαφορά τών τιμών κόστους από τις

αξίες να την εξηγήσει με τον ίδιο τον καθορισμό της αξίας, οι αντίπαλοί του, όπως λ.χ. ο Μάλλθους, πιάστηκαν από αυτή την άποψη του Ρικάρντο, για να έπιτεθούν ενάντια σ' όλη [537] τή θεωρία των αξιών, σημειώνοντας, με τό δίκιο του ο Μάλλθους, ότι οι διαφορές ανάμεσα στα οργανικά συστατικά μέρη του κεφαλαίου και οι χρόνοι περιστροφής των κεφαλαίων σε διάφορους κλάδους αναπτύσσονται σύμφωνα με την πρόοδο της παραγωγής, έτσι πού φτάνουν στην άποψη του Α. Σμίθ, ότι ο καθορισμός των αξιών από τον χρόνο εργασίας δεν ταιριάζει πιά στις «πολιτισμένες» εποχές. (Βλέπε επίσης τον Τόρρενς). Από την άλλη μεριά, οι μαθητές του Ρικάρντο, για να προσαρμόσουν αυτά τά φαινόμενα στη βασική αρχή (βλέπε τον Τζαίημς Μίλλ και τον έλεεινό Πέτερ Μάκ Κούλοχ)^[45] κατέφυγαν στις πιά άθλιες σχολαστικές έπινοήσεις.

Χωρίς να χρονοτριβούμε σ' αυτό τό συμπέρασμα, πού προκύπτει από τις δικές του περιγραφές — ότι έντελώς ανεξάρτητα από την άνοδο ή την πτώση του μισθού εργασίας, με προϋποτιθέμενο σταθερό τον μισθό εργασίας, οι τιμές κόστους των έμπορευμάτων πρέπει να είναι διαφορετικές από τις αξίες τους, αν οι τιμές κόστους καθορίζονται από τό ίδιο ποσοστό του κέρδους — στό μέρος αυτό της εργασίας του ο Ρικάρντο περνά στην εξέταση της επίδρασης πού άσκει ή άνοδος ή ή πτώση του μισθού εργασίας στις τιμές κόστους, μέ τις όποιες έχουν ήδη εξισωθεί οι αξίες.

Η ουσία της υπόθεσης αυτή καθεαυτή είναι έξαιρετικά άπλή.

Ο παχτωτής προκαταβάλλει 5.000 λ. Μέ 10% κέρδος τό έμπόρευμά του = 5.500 λ. Αν τό κέρδος του πέσει κατά 1%, από 10% σε 9%, έπειδή ανέβηκε ο μισθός εργασίας, αν δηλαδή ή αύξηση του μισθού εργασίας προκάλεσε αυτό τον περιορισμό του κέρδους, τότε ο παχτωτής έξακολουθεί, όπως και προηγούμενα (μιά και έχει προϋποτεθεί, ότι όλο τό κεφάλαιό του τό διέθεσε για μισθούς εργασίας), να πουλάει προς 5.500 λ. τό έμπόρευμά του. Από αυτές όμως τις 5.500 λ. δεν του ανήκουν πιά 500, αλλά μόνο $454\frac{14}{109}$. Τό κεφάλαιο του βιομήχανου αποτελείται από 5.500 λ. για μηχανές και 5.000 λ. για εργασία. Οι τελευταίες 5.000 λ. παρασταίνονται όπως και πριν μέ 5.500 λ., μόνο πού τώρα δεν προκαταβάλλει 5.000 αλλά $5.045\frac{95}{109}$ λ. και τό κέρδος πού θγάζει ο βιομήχανος απ' αυτές είναι μόνο $454\frac{14}{109}$ λ., όπως και ο παχτωτής. Αντίθετα για τό πάγιο κεφάλαιο των 5.500 λ. δεν μπορεί πιά ο βιομήχανος να λογαριάσει 10%, αλλά μόνο 9% ή 495 λ. Τό έμπόρευμά του λοιπόν δεν θά τό πουλήσει 6.050 λ. αλλά 5.995, και έτσι, εξαιτίας της αύξησης του μισθού εργασίας, έμεινε

ίδια ή χρηματική τιμή του έμπορεύματος του παχτωτή, ενώ του βιομήχανου έπεσε. Έτσι ανέβηκε ή αξία του έμπορεύματος του παχτωτή, συγκρινόμενη μέ την αξία του έμπορεύματος του βιομήχανου. "Όλη ή υπόθεση καταλήγει στό ότι, αν ό βιομήχανος θά πουλούσε τό έμπόρευμά του στην ίδια μέ προηγούμενα αξία, θά έβγαζε ένα κέρδος μεγαλύτερο από τό μέσο κέρδος, έπειδή από την αύξηση του μισθού έργασίας θίγεται άμεσα μόνο τό μέρος εκείνο του κεφαλαίου πού έχει προκαταβληθεί για μισθό έργασίας. Στην περιγραφή αυτή έχουν προϋποτεθει τιμές κόστους, πού έχουν ήδη ρυθμιστεί μέ ένα 10% μέσο κέρδος και είναι διαφορετικές από τις αξίες των έμπορευμάτων. Τό ζήτημα είναι πώς έπιδρά σ' αυτές τις τιμές κόστους ή άνοδος ή ή πτώση του κέρδους, όταν στό συνολικό κεφάλαιο είναι διαφορετική ή σχέση ανάμεσα στό πάγιο και στό κυκλοφορούν κεφάλαιο. Η περιγραφή αυτή δέν έχει καμιά δουλιά μέ τό ουσιαστικό ζήτημα της μετατροπής των αξιών σε τιμές κόστους* (βλ. στον Ρικάρντο στή σελ. 31, 32). Η περιγραφή είναι εντάξει, έπειδή ό Ρικάρντο δείχνει έδώ γενικά ότι — αντίθετα από τή χυδαία άποψη — μία αύξηση του μισθού, πού μέ ίδια τή σύνθεση των κεφαλαίων θά προκαλούσε μόνο μείωση του κέρδους, χωρίς νά θίξει τις αξίες των έμπορευμάτων, μέ διαφορετική σύνθεση των κεφαλαίων προκαλεί μόνο πτώση της τιμής μερικων έμπορευμάτων, αντί αύξηση της τιμής όλων των έμπορευμάτων, όπως νομίζει ή χυδαία άποψη. Στο παράδειγμα του Ρικάρντο σημειώνεται μία πτώση των τιμών των έμπορευμάτων σαν συνέπεια μιας πτώσης του ποσοστού του κέρδους ή, πράγμα πού είναι τό ίδιο, σαν συνέπεια μιας άνόδου του μισθού έργασίας. Στην περίπτωση του βιομήχανου ένα μεγάλο μέρος της τιμής κόστους του έμπορεύματος καθορίζεται από τό μέσο κέρδος, πού τό καταλογίζει στό πάγιο κεφάλαιο. "Αν λοιπόν πέσει ή ανέβει αυτό τό ποσοστό του κέρδους εξαιτίας της άνόδου ή της πτώσης του μισθού έργασίας, θά πέσει ή θά ανέβει ανάλογα ή τιμή αυτών των έμπορευμάτων (ανάλογα μέ τό μέρος της τιμής πού προκύπτει από τό κέρδος πού υπολογίζεται για τό πάγιο κεφάλαιο). Τό ίδιο ισχύει για «τά κυκλοφορούντα κεφάλαια πού επιστρέφουν σε μεγαλύτερες χρονικές περιόδους και αντίστροφα» (Μάκ Κουλλοχ, σελ. 300). "Αν οί καπιταλιστές πού χρησιμοποιούν λιγότερο μεταβλητό κεφάλαιο θά εξακολουθούσαν νά προσθέτουν στην τιμή του έμπορεύματος τό πάγιο κεφάλαιό τους μέ τό ίδιο ποσοστό κέρδους, τότε τό ποσοστό του κέρδους τους θά ανέβαινε

* Έπαναλαβαίνουμε ότι μέ: τιμές κόστους, ό Μάρξ έννοει τις τιμές παραγωγής. — Σημ. μετ.

καί μάλιστα στήν ἀναλογία πού χρησιμοποιοῦν περισσότερο πάγιο κεφάλαιο σέ σχέση μέ ἐκείνους πού τό κεφάλαιό τους ἀποτελεῖται ἀπό μεγαλύτερες μερίδες μεταβλητοῦ κεφαλαίου. Αὐτό θά τό ἐξίσωνε ὁ συναγωνισμός.

«Ὁ Ρικάρντο», λέει ὁ Πῆτερ Μάκ, «ἦταν ὁ πρῶτος πού ἐξέτασε τίς ἐπιδράσεις τῶν διακυμάνσεων τοῦ μισθοῦ ἐργασίας στήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, ὅταν τά κεφάλαια τά ἀπασχολημένα μέ τήν παραγωγή τους δέν εἶναι τῆς ἴδιας διάρκειας» (σελ. 298, 299). «Ὁ Ρικάρντο δέν ἔδειξε μόνο ὅτι μιά αὐξηση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας δέν εἶναι δυνατό νά ἀνεβάσει τήν τιμή ὄλων τῶν ἐμπορευμάτων, ἀλλά διαπίστωσε ὅτι σέ πολλές περιπτώσεις μιά αὐξηση τῶν μισθῶν ὁδηγεῖ ὑποχρεωτικά σέ μιά πτώση τῶν τιμῶν καί μιά πτώση τῶν μισθῶν σέ μιά αὐξηση τῶν τιμῶν» (Mc Culloch, «The Principles of Political Economy», Edinburgh 1825, σελ. 299).

Ὁ Ρικάρντο ἀποδείχνει τή θέση του μέ τό ὅτι προϋποθέτει, πρῶτο, τιμές κόστους ρυθμισμένες ἀπό ἕνα γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους

Δεύτερο ὅτι: «Ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας δέν μπορεῖ ν' ἀνέβει χωρίς πτώση τοῦ κέρδους» (σελ. 31).

Ἔτσι, ἤδη στό I κεφ. «Γιά τήν ἀξία» προϋποθέτει τούς νόμους πού θά πρέπει νά συναχθοῦν στό V καί στό VI κεφ. «Γιά τόν μισθό» καί γιά τό «κέρδος» ἀπό τό κεφ. «Γιά τήν ἀξία». Ἄς σημειωθεῖ [538] ἐν παρόδῳ ὅτι ὁ Ρικάρντο συμπεραίνει πέρα γιά πέρα λαθεμένα πώς «ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας δέν μπορεῖ ν' ἀνέβει χωρίς πτώση τοῦ κέρδους», πώς δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἄνοδος τοῦ κέρδους χωρίς πτώση στήν ἀξία τῆς ἐργασίας. Ὁ πρῶτος νόμος ἔχει σχέση μέ τήν ὑπεραξία. Ἐπειδή ὅμως τό κέρδος εἶναι ἴσο μέ τή σχέση τῆς ὑπεραξίας πρὸς τό προκαταβλημένο συνολικό κεφάλαιο, μπορεῖ μέ ἴση τήν ἀξία τῆς ἐργασίας νά αὐξηθεῖ τό κέρδος, ὅταν πέφτει ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Ὁ Ρικάρντο συγχέει γενικά τήν ὑπεραξία καί τό κέρδος. Ἀπό δῶ οἱ λαθεμένοι νόμοι του γιά τό κέρδος καί γιά τό ποσοστό τοῦ κέρδους.

Τό γενικό ἐπιμύθιο τῆς τελευταίας περιγραφῆς εἶναι:

«Ἐπομένως ἡ ἔκταση τῆς ἀλλαγῆς στή σχετική ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, πού προκαλεῖται ἀπό τήν ἄνοδο ἢ τήν πτώση τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας» (ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, ἀπό τήν ἄνοδο ἢ τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους), «ἐξαρτιέται ἀπό τό ποσοστό συμμετοχῆς τοῦ πάγιου κεφαλαίου στό συνολικό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε. Ὅλα τά ἐμπορεύματα πού παράγονται μέ πολύ ἀκριβές μηχανές ἢ σέ πολύ ἀκριβά χτίρια, ἢ πού ἀπαιτοῦν σημαντικό χρονικό διάστημα ὥσπου νά μεταφερθοῦν στήν ἀγορά, θά σημειώσουν πτώση τῆς σχετικῆς τους ἀξίας, ἐνῶ ὅλα ἐκεῖνα τά ἐμπορεύματα, πού παράγονται κυρίως μέ τή

βοήθεια τῆς ἐργασίας ἢ πού μεταφέρονται γρήγορα στήν ἀγορά, θά σημειώσουν αὐξηση τῆς σχετικῆς τους ἀξίας» (σελ. 32).

Ὁ Ρικάρντο ἐπανέρχεται πάλι στό ζήτημα, πού εἶναι στήν οὐσία τό μοναδικό πού τόν ἀπασχολεῖ στήν ἔρευνά του. Αὐτές οἱ ἀλλαγές, πού προκύπτουν στίς τιμές κόστους τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τήν ἀνοδο ἢ τήν πτώση τῶν μισθῶν, εἶναι ἀσήμαντες συγκρινόμενες μέ ἐκεῖνες πού προκαλοῦνται στίς ἴδιες τιμές κόστους ἀπό τίς ἀλλαγές στίς ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων {ὁ Ρικάρντο ἀπέχει πολύ ἀπό τοῦ νά ἐκφράσει μέ αὐτές τίς κατάλληλες λέξεις τήν ἀλήθεια αὐτή}, στίς ποσότητες ἐργασίας πού ἔχουν χρησιμοποιοῦναι γιά τήν παραγωγή τους. Μποροῦμε λοιπόν νά κάνουμε γενικά «ἀφαίρεση» ἀπ' αὐτό, ὅποτε μένει καί πρακτικά σωστός καί ὁ νόμος τῆς ἀξίας. (Θά ἔπρεπε νά προσθέσει, ὅτι οἱ ἴδιες οἱ τιμές κόστους μένουν ἀνεξήγητες χωρίς τίς καθορισμένες ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας ἀξίες). Αὐτή εἶναι ἡ γνήσια πορεία τῆς ἔρευνάς του. Πράγματι, εἶναι καθαρό ὅτι, παρά τή μετατροπή τῶν ἀξιῶν τῶν ἐμπορευμάτων σέ τιμές κόστους*, μέ προυποτιθεμένες αὐτές τίς τελευταῖες, μιά ἀλλαγή σ' αὐτές {αὐτές δέ οἱ τιμές κόστους πρέπει νά διακριθοῦν ἀπό τίς ἀγοραῖες τιμές, εἶναι οἱ μέσες ἀγοραῖες τιμές τῶν ἐμπορευμάτων στούς διάφορους κλάδους. Ἡ ἴδια ἡ ἀγοραία τιμή περιλαβαίνει κίολας κατά τοῦτο ἓνα μέσο ὄρο, καθόσον ἐμπορεύματα τῆς ἴδιας σφαίρας παραγωγῆς καθορίζονται ἀπό τίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων πού ἔχουν παραχθεῖ κάτω ἀπό τούς μέσους, average, ὄρους παραγωγῆς αὐτῆς τῆς σφαίρας. Καί καθόλου, κάτω ἀπό τούς χειρότερους ὄρους, ὅπως ὁ Ρικάρντο ὑποθέτει ὅσον ἀφορᾷ τήν πρόσοδο, ἐπειδή ἡ μέση ζήτηση συνδέεται μέ μιά καθορισμένη τιμή, ἀκόμα καί ὅταν πρόκειται γιά τό σιτάρι. Μιά ὀρισμένη ποσότητα προσφορᾶς δέν πουλιέται λοιπόν πάνω ἀπό αὐτή τήν τιμή. Διαφορετικά θά ἔπεφτε ἡ ζήτηση. Γι' αὐτό, ὅσοι παράγουν μέ ὄρους πού βρίσκονται κάτω (below) ἀπό τούς μέσους ὄρους καί ὄχι μέ τούς ἴσους ὄρους, ὑποχρεώνονται νά πουλήσουν τό ἐμπόρευσμά τους ὄχι μόνο κάτω ἀπό τήν ἀξία του, ἀλλά κάτω καί ἀπό τήν τιμή κόστους του} ἐφόσον ἡ ἀλλαγή αὐτή δέν προκύπτει ἀπό μιά μόνιμη πτώση ἢ ἀνοδο — ἀπό μιά μόνιμη ἀλλαγή στό ποσοστό τοῦ κέρδους πού δέν μπορεῖ νά στεριώσει παρά μόνο στήν πορεία πολλῶν χρόνων — ἀπό μιά ἀλλαγή, ἡ ὁποία μπορεῖ νά ὀφείλεται ἀποκλειστικά σέ μιά ἀλλαγή στίς ἀξίες τους, στόν ἀναγκαῖο χρόνο ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή τους.

* διάβαζε. τιμές παραγωγῆς. — Σημ. μετ.

«Ὁ ἀναγνώστης θά ἔπρεπε ὡστόσο νά ἔχει συνείδηση τοῦ γεγονότος, ὅτι αὐτή ἡ αἰτία τῶν ἀλλαγῶν τῶν ἐμπορευμάτων» (δηλ. τῶν τιμῶν κόστους ἢ, ὅπως λέει, τῶν σχετικῶν ἀξιῶν τῶν ἐμπορευμάτων) εἶναι σχετικά μηδαμινή στά ἀποτελέσματά της... Διαφορετικά ἔχει τό ζήτημα μέ τή δεύτερη μεγάλη αἰτία τῆς ἀλλαγῆς τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων, δηλαδή τῆς αὔξεσης ἢ τῆς μείωσης τῆς ποσότητας ἐργασίας, πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή τους... Μιά ἀλλαγή σέ μεγαλύτερη ἔκταση τοῦ μόνιμου ποσοστοῦ τοῦ κέρδους εἶναι τό ἀποτέλεσμα αἰτιῶν, πού ἐπιβάλλονται μόνο στήν πορεία πολλῶν χρόνων, ἐνῶ ἀντίθετα ἀλλαγές στίς ποσότητες ἐργασίας, τίς ἀναγκαῖες γιά τήν παραγωγή ἐμπορευμάτων γίνονται καθημερινά. Κάθε βελτίωση τῶν μηχανῶν, τῶν ἐργαλείων καί τῶν οἰκοδομῶν, καθῶς καί στήν παραγωγή πρώτων ὑλῶν ἐξοικονομεῖ ἐργασία καί μᾶς δίνει τή δυνατότητα νά παράγουμε πῶς εὐκολα τό ἐμπόρευμα ἐκεῖνο, στό ὁποῖο ἐφαρμόζεται ἡ βελτίωση, πράγμα πού ἔχει σάν ἀποτέλεσμα νά ἀλλάξει τήν ἀξία του. Κατά τήν ἐκτίμηση τῶν αἰτιῶν τῆς ἀλλαγῆς στήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων θά ἦταν λαθεμένο νά παραμελήσουμε ὀλότελα τό ἀποτέλεσμα πού προκαλεῖται ἀπό μία αὔξηση ἢ ἐλάττωση τῆς ποσότητας τῆς ἐργασίας, δέν θά ἦταν ὅμως ἐπίσης σωστό νά τῆς ἀποδόσουμε πάρα πολύ μεγάλη σημασία» (σελ. 32, 33).

Γι' αὐτό ὁ Ρικάρντο θά παραβλέψει ἐντελῶς τήν ἀλλαγή στήν ἀξία τῆς ἐργασίας.

Εἶναι τόσο ἐξαιρετικά συγκεκριμένο ὅλο αὐτό τό IV μέρος τοῦ I κεφ. «Γιά τήν ἀξία», ὥστε, παρ' ὅλον ὅτι ὁ Ρικάρντο δηλώνει στήν εἰσαγωγή ὅτι σκοπεύει νά ἐξετάσει τήν ἐπίδραση τῶν ἀλλαγῶν, οἱ ὁποῖες προκαλοῦν ἄνοδο ἢ πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, λόγω τῆς διαφορετικῆς σύνθεσης τοῦ κεφαλαίου, στήν πραγματικότητα τήν περιγράφει μόνο ἀνάμεσα στ' ἄλλα, γεμίζει ἀντίθετα στήν οὐσία τό κύριο μέρος τοῦ IV μέρους μέ περιγραφές, πού ἀποδείχνουν ὅτι ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἄνοδο ἢ τήν πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας — σέ συνθήκες προϋποτιθέμενου ἀπό τόν ἴδιο σταθεροῦ μισθοῦ ἐργασίας — ἡ παραδοχή [539] ἑνός γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους πρέπει νά προκαλεῖ τιμές κόστους διαφορετικές ἀπό τίς ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων καί μάλιστα πάλι ἀνεξάρτητα καί ἀπό τή διαφορά ἀκόμα ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο. Αὐτό τό ξεχνάει πάλι στό τέλος τοῦ IV μέρους.

Ἀναγγέλλει τή διερεύνηση στό IV μέρος μέ τά παρακάτω λόγια:

«Αὐτή ἡ διαφορά στή διάρκεια ζωῆς τοῦ πάγιου κεφαλαίου καί ἡ ποικιλία τῶν σχέσεων μεγέθους, στίς ὁποῖες μποροῦν νά συνδυαστοῦν οἱ δύο μορφές τοῦ κεφαλαίου, δημιουργοῦν, δίπλα μέ τή μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ποσότητα ἐργασίας πού εἶναι ἀναγκαῖα γιά τήν παραγωγή ἐμπορευμάτων, καί μία παραπέρα αἰτία γιά τίς ἀλλαγές στή σχετική τους ἀξία, συγκεκριμένα τήν ἄνοδο ἢ τήν πτώση τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας» (σελ. 25, 26).

Πράγματι, μέ τήν περιγραφή του δείχνει πρώτα ὅτι μόνο τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ἐκεῖνο πού δίνει τή δυνατότητα στούς διάφορους συνδυασμούς τῶν δύο μορφῶν τοῦ κεφαλαίου (δηλαδή τοῦ μεταβλητοῦ καί τοῦ σταθεροῦ κλπ.) νά διαφοροποιοῦν τίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τίς ἀξίες τους, ὅτι ἐπομένως ἡ αἰτία αὐτῶν τῶν ἀλλαγῶν δέν εἶναι ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας, πού ἔχει προϋποτεθεῖ σταθερή. Καί μόνο μετά — κατά δεύτερο λόγο — προϋποθέτει ἤδη τιμές κόστους διαφοροποιημένες ἀπό τίς ἀξίες ἐξαιτίας τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους καί ἐξετάζει πῶς ἐπιδροῦν σ' αὐτές οἱ ἀλλαγές στήν ἀξία τῆς ἐργασίας. Πρώτα, δέν ἐξετάζει τό κύριο, ξεχνάει ὀλοτέλα καί κλείνει τό IV αὐτό μέρος τοῦ I κεφ., ὅπως τό ἔχει ἀρχίσει:

«Στό καθένα ἀπό τά μέρη τοῦ I κεφ. ἔχουμε δείξει ὅτι, χωρίς μίαν ἀλλαγὴ στήν ποσότητα τῆς ἐργασίας, ἡ αὐξηση τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας προκαλεῖ μόνο μιά πτώση στήν ἀνταλλακτική ἀξία ἐκείνων τῶν ἐμπορευμάτων στήν παραγωγή τῶν ὁποίων χρησιμοποιεῖται πάγιο κεφάλαιο. Ὅσο μεγαλύτερο εἶναι τό μέγεθος τοῦ πάγιου κεφαλαίου, τόσο μεγαλύτερη θά εἶναι ἡ πτώση» (σελ. 35).

Καί στό ἐπόμενο V μέρος (τοῦ I κεφ.) συνεχίζει πάλι πάνω στήν ἴδια γραμμή, ἐξετάζει δηλ. μόνο πῶς οἱ τιμές κόστους τῶν ἐμπορευμάτων μποροῦν ν' ἀλλάζουν ἀπό μιά ἀλλαγὴ στήν ἀξία τῆς ἐργασίας, ἢ τῶν μισθῶν στήν περίπτωση πού δέν εἶναι διαφορετική ἡ σχέση ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο γιά δύο ἴσα κεφάλαια σέ δύο διαφορετικές σφαῖρες χρησιμοποίησής τους, ἀλλά ὅταν ὑπάρχει «ἄνιση διάρκεια ζωῆς τοῦ πάγιου κεφαλαίου» ἢ «ἄνιση ταχύτητα μέ τήν ὁποία ἐπιστρέφει σ' αὐτόν πού τό χρησιμοποίησε». Ἐδῶ δέν διαφαίνεται πιά ἡ σωστή διαίσθηση, πού ὑπάρχει ἀκόμα στό IV μέρος, σχετικά μέ τή διαφορά ἀνάμεσα στίς τιμές κόστους καί στίς ἀξίες ἐξαιτίας τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Ἐδῶ ὁ Ρικάρντο πραγματεύεται μόνο ἓνα δευτερεῦον ζήτημα σχετικά μέ τήν ἀλλαγὴ στίς ἴδιες τίς τιμές κόστους. Γι' αὐτό τό μέρος αὐτό εἶναι ζήτημα, ἂν παρουσιάζει κάποιο θεωρητικό ἐνδιαφέρον, ἐκτός ἀπό τίς διαφορές μορφῆς τῶν κεφαλαίων πού προκαλοῦνται τυχαῖα καί πού πηγάζουν ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας.

«Ὅσο μικρότερη εἶναι ἡ διάρκεια ζωῆς τοῦ πάγιου κεφαλαίου, τόσο περισσότερο ὁ χαρακτήρας του μοιάζει μέ τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο. Σέ συντομότερο χρονικό διάστημα καταναλώνεται καί ἀναπαράγεται ἡ ἀξία του, γιά νά διατηρηθεῖ τό κεφάλαιο τοῦ ἐργοστασιάρχῃ» (σελ. 36).

Ἐπομένως, καί ἡ μικρότερη διάρκεια ζωῆς, καί ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό πάγιο καί στό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο γενικά ὁδηγοῦν στή διαφορά

στό χρόνο αναπαραγωγής. Πρόκειται βέβαια για άποφασιστικής σημασίας καθορισμό. Δέν αποτελεί όμως σέ καμιά περίπτωση τόν μοναδικό. Τό πάγιο κεφάλαιο μπαίνει ολόκληρο στό προτσές εργασίας και μόνο βαθμιαία και κομμάτι-κομμάτι στό προτσές αξιοποίησης. Αυτό αποτελεί ακόμα μιά κύρια διαφορά στή μορφή τής κυκλοφορίας τους. Επίσης: τό πάγιο κεφάλαιο μπαίνει — οφείλει νά μπαίνει — στό προτσές κυκλοφορίας μόνο ως πρός τήν ανταλλακτική του αξία, ενώ ή αξία του χρήσης καταναλώνεται στό προτσές εργασίας και ποτέ δέν τό εγκαταλείπει. Αυτό αποτελεί ακόμα μιά σημαντική διαφορά στή μορφή κυκλοφορίας. Και οι δύο διαφορές στή μορφή κυκλοφορίας αφορούν και τό χρόνο κυκλοφορίας. Δέν είναι όμως ταυτόσημες μέ τούς βαθμούς και τίς διαφορές της.

Ένα κεφάλαιο μικρότερης διάρκειας απαιτεί περισσότερη σταθερή εργασία,

«για νά διατηρήσει τό αρχικό του επίπεδο αποδοτικότητας, όμως ή ξοδεμένη μέ τόν τρόπο αυτό εργασία μπορεί νά θεωρείται σάν νά έχει χρησιμοποιηθεί πραγματικά για τό παραγμένο εμπόρευμα, τό όποιο πρέπει τότε ν' αποκτήσει μιάν αξία ανάλογη μέ τήν εργασία αυτή» (σελ. 36, 37). Αν όμως ή φθορά τής μηχανής είναι μεγάλη και ή αναγκαία για τή συντήρησή της ποσότητα εργασίας αντιστοιχεί στήν εργασία πενήντα ανθρώπων μέσα σ' ένα χρόνο, τότε θά πρέπει νά απαιτήσω μιά συμπληρωματική τιμή για τά εμπορεύματά μου, ή όποια νά είναι ίση μέ εκείνη πού πέτυχε όποιοσδήποτε άλλος εργοστασιάρχης, ό όποιος απασχολεί πενήντα άτομα για τήν παραγωγή άλλων εμπορευμάτων, χωρίς νά χρησιμοποιεί καθόλου κάποια μηχανή. Μιά αύξηση του μισθού εργασίας όμως δέν θά θίξει μέ τόν ίδιο τρόπο τέτια εμπορεύματα, πού παράγονται μέ γρήγορα φθειρόμενες μηχανές και άλλα εμπορεύματα πού παράγονται μέ βραδέως φθειρόμενες μηχανές. Κατά τήν παραγωγή του ενός εμπορεύματος μεταφέρεται συνεχώς σ' αυτό μιά μεγάλη ποσότητα εργασίας».

{έχοντας ό Ρικάρντο στό κεφάλι του τό γενικό του ποσοστό του κέρδους δέν βλέπει ότι έτσι μεταφέρεται συνεχώς ένα μεγάλο μέρος πρόσθετης εργασίας στό εμπόρευμα},

ένω στήν παραγωγή του άλλου εμπορεύματος μεταφέρεται πολύ λίγη εργασία».

{Γι' αυτό, και ή πολύ λίγη πρόσθετη εργασία, γι' αυτό και ή πολύ μικρότερη αξία, στήν περίπτωση πού τά εμπορεύματα ανταλλάσσονται στήν αξία τους}.

«Γι' αυτό, κάθε αύξηση των μισθών ή, πράγμα πού είναι τό ίδιο, [540], κάθε πτώση του κέρδους ελαττώνει τή σχετική αξία εκείνων των εμπορευμάτων, πού παράγονται μέ ένα κεφάλαιο μακράς χρονικής διάρκειας και αυξάνει αντίστοιχα τή σχετική αξία των άλλων εμπορευμάτων πού παράγονται μέ

γρήγορα φθειρόμενο κεφάλαιο. Μιά πτώση τῶν μισθῶν θά εἶχε ἀκριβῶς τό ἀντίθετο ἀποτέλεσμα» (σελ. 37, 38).

Μέ ἄλλα λόγια: Ὁ βιομήχανος πού χρησιμοποιεῖ μικρῆς διάρκειας πάγιο κεφάλαιο, χρησιμοποιεῖ ἓνα κεφάλαιο πού δαπανήθηκε σχετικά λιγότερο σέ πάγιο κεφάλαιο καί περισσότερο σέ μισθοῦς ἐργασίας, ἀπό ἐκεῖνον πού χρησιμοποιεῖ κεφάλαιο μεγάλης διάρκειας. Ἡ περίπτωση αὐτή συμπίπτει μέ τήν προηγούμενη, μέ τό πῶς μιά ἀλλαγή στοῦς μισθοῦς ἐπιδρᾷ σέ κεφάλαια, ἀπό τά ὁποῖα τό ἓνα χρησιμοποιεῖ σχετικά, ἀναλογικά περισσότερο πάγιο κεφάλαιο ἀπό τό ἄλλο. Ἐδῶ δέν ὑπάρχει τίποτα τό καινούργιο.

Αὐτά πού λέει ἀκόμα ὁ Ρικάρντο στίς σελ. 38-40 σχετικά μέ τίς μηχανές, τά ἀφήνουμε γιά τήν ὥρα ὥσπου νά φθάσουμε στό XXXI κεφ. «Γιά τίς μηχανές» («On Machinery»).

Περίεργο εἶναι, πῶς ὁ Ρικάρντο στό τέλος τοῦ V μέρους ἀγγίζει σχεδόν ἐπιλέξει τή σωστή ἀποψη, γιά νά τήν ἐγκαταλείψει καί πῶς ὕστερα ἀπό τό μόλις ἀναφερόμενο ἄγγιγμα τῆς σωστῆς ἀποψῆς ξαναγυρίζει στήν ἰδέα, ἀπό τήν ὁποῖα κυριαρχεῖται, γιά τήν ἐπίδραση πού ἀσκεῖ μιά ἀλλαγή τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας στίς τιμές κόστους καί μέ αὐτή τήν δευτερεύουσα ἀποψη κλείνει ὀριστικά τήν ἐξέταση τοῦ ζητήματος.

Τό σημεῖο πού ἀγγίζει εἶναι τό ἐξῆς:

«Γι' αὐτό βλέπουμε, ὅτι στίς πρώτες βαθμίδες ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας, πρῖν ἀπό τή χρησιμοποίηση πολλῶν μηχανῶν ἢ μακρᾶς διάρκειας κεφαλαίου, τά παραγμένα ἀπό ἴσα κεφάλαια ἐμπορεύματα ἔχουν περίπου τήν ἴδια ἀξία καί ὅτι στίς σχέσεις ἀναμεταξύ τους ἀνεβαίνουν ἢ πέφτουν μόνο ἀνάλογα μέ τήν περισσότερη ἢ λιγότερη ἐργασία πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή τους».

{αὐτή ἢ πρόσθετη φράση δέν εἶναι καλή. Δέν ἀφορᾷ ἐπίσης τήν ἀξία, ἀλλά τά ἐμπορεύματα, ὅποτε δέν ἔχει κανένα νόημα, ἐκτός ἂν πρόκειται γιά τίς τιμές τους, ἐπειδή, ὅταν λέμε ὅτι οἱ ἀξίες πέφτουν ἀνάλογα μέ τό χρόνο ἐργασίας, θά πεί ὅτι οἱ ἀξίες πέφτουν ἢ ἀνεβαίνουν, ὅπως πέφτουν ἢ ἀνεβαίνουν}

«ὕστερα ὅμως ἀπό τή χρησιμοποίηση αὐτῶν τῶν ἀκριβῶν καί μακρᾶς διάρκειας ἐργαλείων τά ἐμπορεύματα πού παράγονται μέ τή χρησιμοποίηση ἴσων κεφαλαίων ἔχουν πολύ ἀνισες ἀξίες. Παρ' ὅλο πού στή σχέση μεταξύ τους ἐξακολουθοῦν νά ὑποτάσσονται σέ μιά ἄνοδο ἢ πτώση στό μέτρο πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή τους περισσότερη ἢ λιγότερη ἐργασία, ὑπόκεινται καί σέ μιά ἄλλη, ἂν καί μικρότερη, ἀλλαγή μέ τήν αὐξηση ἢ τήν πτώση τῶν μισθῶν καί τῶν κερδῶν. Μιά καί τά ἐμπορεύματα πού πούληθηκαν ἔναντι 5.000 λ. μποροῦν νά

είναι τό προίον ενός κεφαλαίου, τό μέγεθος του οποίου είναι ίσο μέ τό μέγεθος ενός άλλου, μέ τό όποίο έχουν παραχθεί έμπορεύματα, τά όποία πουλιούνται έναντι 10.000 λ., θά είναι ίδια τά κέρδη πού θά βγάξουν κατά τήν παραγωγή τους. Τά κέρδη αυτά όμως θά ήταν άνισα, άν οί τιμές των έμπορευμάτων δεν θά άλλαζαν από μία άνοδο ή πτώση του ποσοστού του κέρδους » (σελ. 40, 41).

Στήν πραγματικότητα ό Ρικάρντο λέει έδω τό έξής:

Ίσα σέ μέγεθος κεφάλαια παράγουν έμπορεύματα ίσων αξιών, όταν είναι ίδια ή σχέση ανάμεσα στά συστατικά τους μέρη, όταν ξοδεύουν ίσες σέ μέγεθος μερίδες για τούς μισθούς και για τούς όρους έργασίας. Τότε στά έμπορεύματά τους ένσαρκώνονται ίσες ποσότητες έργασίας, δηλαδή ίσες αξίες {άν παραβλέψουμε τή διαφορά πού θά προερχόταν από τό προτσές κυκλοφορίας}. Αντίθετα, ίσα σέ μέγεθος κεφάλαια παράγουν έμπορεύματα πολύ άνισης αξίας, όταν είναι διαφορετική ή οργανική σύνθεσή τους, ιδίως όταν τό μέρος εκείνο πού υπάρχει μέ τή μορφή πάγιου κεφαλαίου διαφέρει πολύ από τό μέρος πού διατέθηκε για μισθό έργασίας. Πρώτο, μόνο ένα μέρος του πάγιου κεφαλαίου μπαίνει στό έμπόρευμα σάν συστατικό τής αξίας του, έτσι πού γίνονται ήδη πολύ διαφορετικά τά αξιακά μεγέθη, ανάλογα μέ τό άν έχει χρησιμοποιηθεί πολύ ή λίγο πάγιο κεφάλαιο κατά τήν παραγωγή του έμπορεύματος. Δεύτερο, τό μέρος πού διατέθηκε για μισθούς έργασίας — υπολογισμένο σέ εκατοστιαία ποσοστά μιάς ίσης σέ μέγεθος μάζας κεφαλαίου — είναι πολύ πίο μικρό, τό ίδιο έπομένως και ή ένσαρκωμένη στό έμπόρευμα συνολική έργασία, έπομένως και ή μέ δοσμένη ίση τή διάρκεια τής έργάσιμης ήμέρας, πρόσθετη έργασία πού συγκροτεί τήν υπεραξία. Αν πρόκειται λοιπόν αυτά τά ίσα σέ μέγεθος κεφάλαια, τά έμπορεύματα των οποίων έχουν άνισες αξίες, στίς όποιες άνισες αξίες περιέχονται άνισες υπεραξίες, έπομένως και άνισα κέρδη, νά αποφέρουν ίσα κέρδη λόγω του ίσου μεγέθους τους, τότε πρέπει οί τιμές των έμπορευμάτων (έφόσον καθορίζονται από τό γενικό ποσοστό του κέρδους για μία δοσμένη δαπάνη) νά είναι πολύ διαφορετικές από τίς αξίες των έμπορευμάτων. Απ' αυτό δέν βγαίνει λοιπόν τό συμπέρασμα ότι οί αξίες άλλαξαν τή φύση τους, αλλά ότι οί τιμές είναι διαφορετικές από τίς αξίες. Και είναι ακόμα πίο παράξενο τό γεγονός ότι ό Ρικάρντο δέν κατέληξε σ' αυτό τό συμπέρασμα, αφού βλέπει ώστόσο ότι αλλάζουν ακόμα και οί τιμές κόστους, πού καθορίζονται από τό γενικό ποσοστό του κέρδους — προυποθέτοντας ότι μία αλλαγή στό ποσοστό του κέρδους (ή στό επίπεδο του μισθού έργασίας) πρέπει ν' αλλάξει αυτές τίς τιμές κόστους, για νά μείνει ίδιο τό ποσοστό του κέρδους [541] στους διάφορους κλάδους. Πολύ περισσότερο θά έπρεπε λοιπόν ή δημιουργία

ένός γενικού ποσοστού του κέρδους ν' αλλάξει τις άνισες άξίες, άφου αυτό τό γενικό ποσοστό του κέρδους δέν είναι γενικά τίποτα άλλο από τήν έξίσωση τών διαφόρων ποσοστών τής υπεραξίας στά διάφορα έμπορεύματα πού παράγονται από ίσα κεφάλαια.

Καί άφου ό Ρικάρντο τή διαφορά ανάμεσα στό κόστος και τήν άξία, ανάμεσα στις τιμές κόστους* και στις άξίες τών έμπορευμάτων, άν δέν τήν ανέπτυξε και δέν τήν κατανόησε, τήν έχει διαπιστώσει στην ουσία ό ίδιος, τελειώνει μέ τή φράση:

«Ό Μάλλθους φαίνεται νά νομίζει ότι ένα μέρος τής άποψής μου είναι ότι είναι ίδια τό κόστος και ή άξία ενός πράγματος. Έτσι έχει τό ζήτημα, όταν μέ τό κόστος έννοεί τά "έξοδα παραγωγής" μαζί μέ τό κέρδος» (σελ. 46, ύποσημείωση). (Έπομένως τά έξοδα σύν τό κέρδος πού καθορίζεται από τό γενικό ποσοστό του κέρδους).

Μέ αυτή τή λαθεμένη και από τόν ίδιο αναιρεμένη σύγχυση τών τιμών κόστους και τών άξιών προχωρεί σέ συνέχεια στην εξέταση τής προσόδου.

Αυτό πού λέει ό Ρικάρντο στό VI μέρος του I κεφ. σχετικά μέ τήν επίδραση τών αλλαγών τής άξίας τής έργασίας στις τιμές κόστους του χρυσού, ότι δηλαδή:

«Δέν μπορούμε νά θεωρούμε τό χρυσό σαν ένα έμπορεύμα, πού παράγεται μέ τέτιες αναλογίες ανάμεσα στά δύο είδη του κεφαλαίου, ώστε νά βρίσκονται κατά τό δυνατόν πλησιέστερα προς τις μέσες αναλογίες, μέ τις όποιες παράγονται τά περισσότερα έμπορεύματα; Δέν μπορούν αυτές οι αναλογίες νά είναι περίπου έξίσου απομακρυσμένες από τά δύο άκρα — από τό ένα, στό όποιο χρησιμοποιείται λίγο πάγιο κεφάλαιο, και από τό άλλο, στό όποιο άπασχολείται λίγη έργασία — έτσι πού νά αποτελούν μιά δίκαιη μέση ανάμεσα στά δύο άκρα;» (σελ. 44)

αυτά τά λόγια του Ρικάρντο ισχύουν μάλλον για τά έμπορεύματα, στη σύνθεση τών όποιων τά διάφορα όργανικά συστατικά μπαίνουν μέ τις μέσες αναλογίες, δηλαδή είναι μέσος ό χρόνος κυκλοφορίας και αναπαραγωγής τους. Για τά έμπορεύματα αυτά συμπίπτουν ή τιμή κόστους και ή άξία, επειδή σ' αυτά τό μέσο κέρδος συμπίπτει μέ τήν πραγματική υπεραξία τους, αυτό όμως γίνεται: μόνο σ' αυτά.

"Όσο λειψά κι άν εμφανίζονται τά μέρη IV και V του I κεφ. στό ζήτημα πού άφορά τή διερεύνηση τής επίδρασης τών αλλαγών στην άξία τής έργασίας και στις «σχετικές άξίες» σαν δευτερευόν (άπό θεω-

* διάβαζε: τιμές παραγωγής. — Σημ. μετ.

ρητική άποψη) ζήτημα σέ σχέση μέ τή μετατροπή τών αξιῶν σέ τιμές κόστους μέ τό μέσο ποσοστό τοῦ κέρδους, τόσο σημαντικά συμπεράσματα θγάζει ὁ Ρικάρντο ἀπό τό γεγονός αὐτό καί ἀνατρέπει μιά ἀπό τίς κύριες πλάνες πού συνεχίζονται ἀπό τόν καιρό τοῦ Α. Σμίθ, ὅτι ἡ αὔξηση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, ἀντί νά ρίξει τό κέρδος, ἀνεβάζει τίς τιμές τών ἐμπορευμάτων. Αὐτό βέβαια περιλαμβάνεται κιόλας στήν ἀπλή ἔννοια τών αξιῶν καί δέν τροποποιεῖται καθόλου μέ τή μετατροπή τους σέ τιμές κόστους, γιατί ἡ μετατροπή αὐτή ἀφορᾶ γενικά μόνο τήν κατανομή τῆς θγαλμένης ἀπό τό συνολικό κεφάλαιο ὑπεραξίας στους διάφορους κλάδους ἢ στά διάφορα κεφάλαια στίς διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς. Ἦταν ὅμως σημαντικό τό γεγονός ὅτι ὁ Ρικάρντο ὑπογράμμισε τό ζήτημα καί ὅτι μάλιστα ἀπόδειξε τό ἀντίθετο. Γι' αὐτό μέ τό δίκιο του λέει στό VI μέρος τοῦ I κεφ.:

«Προτοῦ τελειώσω μέ τό θέμα, ἄς σημειωθεῖ, ἀπ' ὅ,τι ξέρω, ἡ διαπίστωση ὅτι ὁ Ἄνταμ Σμίθ καί ὅλοι οἱ συγγραφεῖς πού τόν ἀκολουθοῦν ἰσχυρίζονταν χωρίς καμιά ἐξαίρεση ὅτι μιά ἄνοδος τῆς τιμῆς τῆς ἐργασίας συνεπάγεται μιά ἀντίστοιχη ἄνοδο τῆς τιμῆς ὄλων τών ἐμπορευμάτων».

{Αὐτό σχετικά μέ τή δεύτερη ἐξήγηση τῆς ἀξίας ἀπό τόν Α. Σμίθ, σύμφωνα μέ τήν ὁποία εἶναι ἴση μέ τήν ποσότητα ἐργασίας πού μπορεί ν' ἀγοράσει ἓνα ἐμπόρευμα}.

«Ἐλπίζω ὅτι πέτυχα νά δείξω, πώς δέν ὑπάρχουν λόγοι, πού νά στηρίζουν μιά τέτια ἄποψη, καί ὅτι θά ὑπερτιμηθοῦν μόνο ἐκεῖνα τά ἐμπορεύματα, γιά τά ὁποία ἔχει χρησιμοποιηθεῖ λιγότερο πάγιο κεφάλαιο ἀπό τό μέσο, μέ τό ὁποῖο ἐκφράζεται ἡ τιμή» (ἐδῶ ἡ σχετική ἀξία = ἡ ἔκφραση τῆς ἀξίας μέ χρῆμα) «καί ὅτι ὅλα ἐκεῖνα τά ἐμπορεύματα, γιά τά ὁποία χρησιμοποιήθηκε περισσότερο πάγιο κεφάλαιο θά ὑποστοῦν σίγουρα μιά πτώση στήν τιμή τους, μόλις ἀνέβουν οἱ μισθοί. Ἀντίθετα, σέ περίπτωση πτώσης τών μισθῶν θά ὑποτιμηθοῦν ἐκεῖνα μόνο τά ἐμπορεύματα, στά ὁποία ἔχει χρησιμοποιηθεῖ μικρότερο μερίδιο πάγιου κεφαλαίου ἀπό τόν μέσο ὄρο, πάνω στή βάση τοῦ ὁποίου ὑπολογίζεται ἡ τιμή, ἐνῶ ὅλα τά ἄλλα ἐμπορεύματα, στά ὁποία χρησιμοποιήθηκε περισσότερο πάγιο κεφάλαιο, πραγματικά θά ἀνατιμηθοῦν» (σελ. 45).

Αὐτό, σχετικά μέ τίς χρηματικές τιμές φαίνεται λαθεμένο. Ὄταν, ἀδιάφορο ἀπό ποιά αἰτία ἀνεβαίνει ἢ πέφτει ἡ ἀξία τοῦ χρυσοῦ, πέφτει ἐξίσου σέ σχέση μέ ὅλα τά ἐμπορεύματα πού ἐκτιμοῦνται σέ χρυσό. Ὁ χρυσός, παρ' ὅλη τή μεταβλητότητά του, ἀποτελεῖ ἓνα σχετικά ἀμετάβλητο μεσολαβητή ἀνάμεσα στά ἐμπορεύματα, γι' αὐτό δέν μπορεῖ ἀπολύτως καθόλου νά κατανοηθεῖ μέ ποιόν τρόπο μιά ὁποιαδήποτε σύνθεση τοῦ πάγιου καί τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου στήν παραγωγή

του χρυσού, συγκρινόμενη με τα εμπορεύματα, μπορεί να προκαλέσει οποιαδήποτε διαφορά. Έδω όμως έχουμε τη λαθεμένη προϋπόθεση του Ρικάρντο, ότι το χρήμα, εφόσον χρησιμεύει σαν μέσο κυκλοφορίας, ανταλλάσσεται σαν εμπόρευμα με εμπορεύματα. Τα εμπορεύματα εκτιμούνται σε χρυσό, προτού ο χρυσός μεσολαβήσει στην κυκλοφορία τους. "Ας υποθέσουμε ότι αντί του χρυσού ο μεσολαβητής (Medium) είναι σιτάρι. "Αν λ.χ., λόγω αύξησης του μισθού εργασίας το σιτάρι σαν εμπόρευμα, στο οποίο μπαίνει περισσότερο από τον μέσο όρο μεταβλητό κεφάλαιο αντί σταθερό, θα ανέβει σχετικά στην τιμή παραγωγής (Produktionspreis) του, τότε όλα τα εμπορεύματα θα εκτιμούνταν σε σιτάρι μεγαλύτερης «σχετικής αξίας». Τα εμπορεύματα, στα οποία θα έμπαινε περισσότερο πάγιο κεφάλαιο, θα εκφράζονταν με λιγότερο από πρίν σιτάρι, όχι επειδή έπεσε ή ειδική τιμή τους σε σχέση με το σιτάρι, αλλά επειδή έπεσε γενικά. "Ένα εμπόρευμα, πού θα περιείχε ακριβώς τόση [ζωντανή] εργασία σε αντίθεση με τη σωρευμένη εργασία (accumulated labour) με τη μορφή σιταριού, θα εξέφραζε την άνοδο της τιμής του με τό ότι θα την εξέφραζε [542] με περισσότερο σιτάρι από ένα άλλο εμπόρευμα, ή τιμή του οποίου θα είχε πέσει σε σχέση με το σιτάρι. "Αν οι ίδιες αιτίες, πού προκαλούν την αύξηση της τιμής του σιταριού, προκαλέσουν λ.χ. την αύξηση της τιμής των ενδύματων, τότε τα ενδύματα δέν θα εκφράζονται βέβαια με περισσότερο από πρίν σιτάρι, αλλά θα εκφράζονται με λιγότερο σιτάρι τα εμπορεύματα εκείνα, ή τιμή των οποίων θα είχε πέσει σε σχέση με το σιτάρι, λ.χ. των τσιτιών. Τα τσίτια και τα ενδύματα θα εκφράζανε τη διαφορά των τιμών τους σε σιτάρι σαν μεσολαβητή (Medium) τους.

Αυτό όμως πού έννοει ο Ρικάρντο, είναι κάτι άλλο. Έννοει ότι: το σιτάρι θα ανέβαινε στην τιμή του σε σχέση με τα τσίτια, λόγω αύξησης του μισθού εργασίας, όχι όμως και σε σχέση με τα ενδύματα. Έπομένως τα ενδύματα θα ανταλλάσσονταν με σιτάρι της παλιάς τιμής, και τα τσίτια με σιτάρι της ανεβασμένης τιμής. Αυτή καθεαυτή ή προϋπόθεση είναι στον ανώτατο βαθμό ανούσια, ότι δηλαδή μεταβολές στην τιμή του μισθού εργασίας λ.χ. στην Αγγλία, θα άλλαζαν τις τιμές κόστους του χρυσού στην Καλλιφόρνια, όπου δέν έχει αυξηθεί ο μισθός εργασίας. Η εξίσωση των αξιών με τό χρόνο εργασίας και ακόμα πολύ λιγότερο των τιμών κόστους με ένα γενικό ποσοστό του κέρδους δέν υπάρχει μ' αυτή την άμεση μορφή ανάμεσα σε διάφορες χώρες. "Ας πάρουμε όμως τό ίδιο τό σιτάρι, ένα εγχώριο προϊόν. "Ας υποθέσουμε ότι ή τιμή του ενός κρτ. σιταριού αυξήθηκε από 40 σε 50 σλ., δηλαδή κατά 25%. "Αν έχει επίσης ανέβει κατά 25% ή τιμή του

ένδύματος, τότε αξίζει, ὅπως καί προηγούμενα, ἕνα κρτ. σιτάρι. Ἄν ἡ τιμή τοῦ τσιτιοῦ ἔπεσε κατά 25%, τότε ἡ ἴδια ποσότητα τσιτιοῦ, πού προηγούμενα ἀξίζε 1 κρτ. σιτάρι, τώρα κοστίζει μόνο 6 μπουσσελ σιτάρι. Καί αὐτή ἡ ἔκφραση μέ σιτάρι τῶν τιμῶν τοῦ τσιτιοῦ καί τῶν ένδυμάτων παρασταίνει μέ ἀκρίβεια τή σχέση τῶν τιμῶν τους, γιατί μετριοῦνται μέ τό ἴδιο μέτρο, μέ ἕνα κρτ. σιτάρι.

Ἐξάλλου ἡ ἀποψη τοῦ Ρικάρντο εἶναι ἀκόμα πίο ἀνούσια. Ἡ τιμή τοῦ ἐμπορεύματος πού χρησιμεύει σάν μέτρο τῶν ἀξιῶν καί ἐπομένως σάν χρῆμα, δέν ὑπάρχει καθόλου, ἐπειδή διαφορετικά, ἐκτός ἀπό τό ἐμπόρευμα πού χρησιμεύει σάν χρῆμα, θά ἔπρεπε νά ἔχω καί ἕνα δεύτερο ἐμπόρευμα, πού χρησιμεύει σάν χρῆμα — ἕνα διπλό μέτρο τῶν ἀξιῶν. Ἡ σχετική ἀξία τοῦ χρήματος ἐκφράζεται μέ τίς ἀμέτρητες τιμές ὄλων τῶν ἐμπορευμάτων, γιατί στήν καθεμιά ἀπ' αὐτές τίς τιμές, μέ τήν ὁποία ἐκφράζεται ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος σέ χρῆμα, ἐκφράζεται μέ τήν ἀξία χρήσης τοῦ ἐμπορεύματος ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τοῦ χρήματος. Δέν μπορεῖ ἐπομένως νά γίνεται καθόλου λόγος γιά ἄνοδο ἢ πτώση τῆς τιμῆς τοῦ χρήματος. Μπορῶ νά πῶ: ἡ τιμή τοῦ χρήματος σέ σιτάρι, ἢ ἡ τιμή του σέ ένδύματα ἔμεινε ἀμετάβλητη. Ἡ τιμή του σέ τσίτι ἀνέβηκε, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο μέ τό ὅτι ἔπεσε ἡ χρηματική τιμή τοῦ τσιτιοῦ. Δέν μπορῶ ὅμως νά πῶ ὅτι ἀνέβηκε ἢ ἔπεσε ἡ τιμή τοῦ χρήματος. Ὁ Ρικάρντο ὅμως νομίζει πράγματι ὅτι λ.χ. ἡ τιμή σέ τσίτι τοῦ χρήματος ἀνέβηκε ἢ ὅτι ἔπεσε ἡ χρηματική τιμή τοῦ τσιτιοῦ, ἐπειδή ἀνέβηκε ἡ σχετική ἀξία τοῦ χρήματος σέ σχέση μέ τό τσίτι, ἐνῶ ἔχει διατηρήσει τήν ἴδια ἀξία σέ σχέση μέ τά ένδύματα καί μέ τό σιτάρι. Ἔτσι καί τά δύο μετριοῦνται μέ ἕνα ἄνισο μέτρο.

Αὐτό τό VI μέρος τοῦ I κεφ. «Γιά ἕνα σταθερό μέτρο τῆς ἀξίας» («On an invariable measure of value») πραγματεύεται τό «μέτρο τῶν ἀξιῶν», χωρίς νά λέει κάτι τό σημαντικό. Δέν ἔχει κατανοηθεῖ, δέν ἔχει κán τεθεῖ σάν ζήτημα ἢ συνάφεια ἀνάμεσα στήν ἀξία, στό ένυπάρχον σ' αὐτήν μέτρο μέ τόν χρόνο ἐργασίας καί στήν ἀνάγκη ἐνός ἐξωτερικοῦ μέτρου.

Ἀπό τήν ἀρχή κιόλας τοῦ VI μέρους φαίνεται ὁ ἐπιφανειακός τρόπος χειρισμοῦ τοῦ ζητήματος.

«Ἀπό τή στιγμή πού τά ἐμπορεύματα μεταβάλλονται στή σχετική τους ἀξία, εἶναι ἐπιθυμητή ἡ ὑπαρξη μέσων, μέ τά ὁποία θά μπορεῖ νά διαπιστώνει κανείς σέ ποιά ἀπ' αὐτά ἔχει πέσει ἡ πραγματική τους ἀξία καί σέ ποιά ἔχει ἀνέβει. Αὐτό μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ μόνο, ὅταν τό ἕνα ἐμπόρευμα ὕστερα ἀπό τό ἄλλο τό συγκρίνει κανείς μέ ἕνα μή μεταβαλλόμενο καθιερωμένο (standard)

μέτρο τῆς ἀξίας, τό ὁποῖο δέν ὑπόκειται σέ καμιά ἀπό τίς διακυμάνσεις, στίς ὁποῖες εἶναι ἐκτεθειμένα τά ἄλλα ἐμπορεύματα» (σελ. 41, 42). "Ὅμως «δέν ὑπάρχει οὔτε ἓνα ἐμπόρευμα, πού νά μήν εἶναι ἐκτεθειμένο στίς ἴδιες ἀλλαγές... αὐτό σημαίνει ὅτι δέν ὑπάρχει οὔτε ἓνα ἐμπόρευμα, ἡ παραγωγή τοῦ ὁποῖου νά μή μπορεῖ νά ἀπαιτεῖ περισσότερη ἢ λιγότερη ἐργασία» (σελ. 42).

Ἄν ὑπῆρχε ὅμως ἓνα τέτιο ἐμπόρευμα, τότε οἱ ἐπιδράσεις τῆς αὔξησης ἢ τῆς πτώσης τῶν μισθῶν καί οἱ ἐπιδράσεις τῶν διάφορων συνδυασμῶν τοῦ πάγιου καί τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου, τοῦ πάγιου μέ ἴση διάρκεια ζωῆς, καί οἱ ἐπιδράσεις τοῦ ἄνισου χρονικοῦ διαστήματος, πού ἀπαιτεῖται ὥσπου νά μπορεῖ νά μεταφερθεῖ τό ἐμπόρευμα στήν ἀγορά, θά τό ἐμπόδιζαν, ἐνμέρει

«νά εἶναι ἓνα τέλειο μέτρο τῆς ἀξίας, μέ τό ὁποῖο θά μπορούσαμε νά διαπιστώσουμε μέ ἀκρίβεια τίς ἀλλαγές ὅλων τῶν ἄλλων πραγμάτων» (σελ. 43). «Θά ἦταν ἓνα τέλειο μέτρο τῆς ἀξίας γιά ὅλα τά πράγματα, πού ἔχουν παραχθεῖ κάτω ἀπό τούς ἴδιους ἀκριβῶς ὄρους, καθόλου ὅμως γιά ἄλλα» (στό ἴδιο).

Αὐτό θά πεῖ πώς, ἂν ἄλλαζαν οἱ τιμές αὐτῶν τῶν «ἄλλων πραγμάτων», τότε θά μπορούσαμε (ἂν δέν ἀνέβαινε ἢ δέν ἔπεφτε ἡ ἀξία τοῦ χρήματος) νά πούμε ὅτι ἡ ἀλλαγή προέρχεται ἀπό τήν ἀνοδο ἢ τήν πτώση «τῶν ἀξιών τους», ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή τους. Γιά τά ἄλλα πράγματα δέν θά μπορούσαμε νά ξέρουμε, ἂν οἱ «ἀλλαγές» στίς χρηματικές τους τιμές ὀφείλονται στούς ἄλλους λόγους κλπ. Ἀργότερα, θά ἐπανέλθουμε σ' αὐτή τήν ὄχι καλή διατύπωση. (Σέ μιά κατοπινή ἐξέταση τῆς θεωρίας τοῦ χρήματος).

Κεφ. I, μέρος VII. Ἐκτός ἀπό τή σημαντική ἀποψη γιά τούς «σχετικούς» μισθούς ἐργασίας, τά «σχετικά» κέρδη καί τίς «σχετικές» πρόσοδες, στίς ὁποῖες θά ἐπανέλθουμε ἀργότερα, τό μέρος αὐτό δέν περιέχει παρά μόνο τήν ἀποψη πώς, ὅταν πέφτει ἢ ἀνεβαίνει ἡ ἀξία τοῦ χρήματος, τότε μιά ἀντίστοιχη αὔξηση ἢ πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας κλπ. δέν ἀλλάζει τίποτα στίς σχέσεις, ἀλλά μόνο στή χρηματική τους ἔκφραση. Ἄν τό ἴδιο ἐμπόρευμα ἐκφράζεται μέ διπλάσιο ἀριθμό λιρῶν, τότε καί τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἐμπορεύματος πού ἀναλύεται σέ κέρδος, μισθούς καί πρόσοδο θά ἐκφράζεται μέ διπλάσιες λίρες. Μένουν ὅμως ἀμετάβλητες ἡ σχέση ἀνάμεσα σ' αὐτά τά τρία καί οἱ πραγματικές ἀξίες πού ἀντιπροσωπεύουν. Τό ἴδιο, ἂν τό κέρδος ἐκφράζεται μέ διπλάσιο ἀριθμό λιρῶν, τότε καί οἱ 100 λ. ἐκφράζονται μέ 200 λ., μένει ἐπομένως ἀμετάβλητη καί ἡ σχέση ἀνάμεσα στό κέρδος καί στό κεφάλαιο, δηλ. τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Οἱ ἀλλαγές στή χρηματική ἔκφραση ἐπηρεάζουν ταυτόχρονα τό κέρδος καί τό κεφάλαιο,

δηλαδή τό κέρδος, τούς μισθούς και τήν πρόσοδο. Αυτό ισχύει και για τήν τελευταία, ἐφόσον ὑπολογίζεται ὄχι μέ βάση τό πλέθρο, ἀλλά μέ βάση τό κεφάλαιο πού ἔχει προκαταβληθεῖ στή γεωργία κλπ. Κοντολογῆς, στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἀλλαγή δέν βρίσκεται στά ἐμπορεύματα κλπ.

«Μιά ἄνοδος τῶν μισθῶν γιά τόν λόγο αὐτό θά συνοδεύεται ἀναπόφευκτα ἀπό μία ἄνοδο τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων. Σέ τέτιες περιπτώσεις ὡστόσο θά βρίσκει κανεῖς πάντα, ὅτι ἡ ἐργασία και ὄλα τά ἐμπορεύματα δέν ἔχουν ἀλλάξει στίς ἀμοιβαῖες τους σχέσεις και ὅτι ἡ ἀλλαγή περιορίστηκε μόνο στό χρήμα» (σελ. 47).

[5.] Μέσες τιμές ἢ τιμές κόστους* και ἀγοραῖες τιμές.

[α) Εἰσαγωγικές παρατηρήσεις: Ἐπιχειρηματική ἀξία και ἀγοραία ἀξία.
Ἐπιχειρηματική ἀξία και ἀγοραία τιμή]

[543] Γιά τήν ἐξήγηση τῆς διαφορικῆς προσόδου ὁ Ρικάρντο διατυπώνει στό II κεφ. «Γιά τήν πρόσοδο» τήν παρακάτω θέση:

«Ἡ ἀνταλλακτική ἀξία ὄλων τῶν ἐμπορευμάτων, ἀδιάφορο ἂν παράγονται ἀπό τή βιομηχανία ἢ ἂν εἶναι τό προϊόν τῶν μεταλλείων ἢ τῆς γεωργίας, δέν καθορίζεται ἀπό τή μικρότερη ποσότητα ἐργασίας πού ἀρκεῖ γιά τήν παραγωγή τους κάτω ἀπό πολύ εὐνοϊκούς ὄρους και πού τήν ἀπολαβαίνουν ἀποκλειστικά ἐκεῖνοι πού ἔχουν ἰδιαίτερες εὐκολίες παραγωγῆς, ἀλλά ἀπό τή μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας πού πρέπει νά χρησιμοποιηθεῖ ἀπαραίτητα στήν παραγωγή τους ἀπό ἐκεῖνους πού δέν διαθέτουν τέτιες εὐκολίες, ἀπό ἐκεῖνους πού παράγουν διαρκῶς κάτω ἀπό τούς πῖο δυσμενεῖς ὄρους. Αὐτό σημαίνει, κάτω ἀπό τούς πῖο δυσμενεῖς ὄρους, κάτω ἀπό τούς ὁποίους πρέπει νά συνεχιστεῖ ὑποχρεωτικά ἡ παραγωγή, παίρνοντας ὑπόψη τήν ζητούμενη** ποσότητα προϊόντων» (σελ. 60, 61).

Ἡ τελευταία φράση δέν εἶναι πέρα γιά πέρα σωστή. Ἡ «ζητούμενη ποσότητα προϊόντων» δέν εἶναι ἓνα πάγιο μέγεθος. [Σωστό θά ἦταν νά εἰπωθεῖ:] Μία ὀρισμένη ποσότητα τοῦ ζητούμενου προϊόντος μέσα στά πλαίσια ὀρισμένων ὀρίων τῆς τιμῆς. Ἄν ἡ τιμή ἀνέβει πέρα ἀπό αὐτά τά ὄρια, τότε μαζί μέ τήν ζήτηση πέφτει και ἡ «ζητούμενη ποσότητα».

* δηλαδή: τιμές παραγωγῆς. — Σημ. μετ.

** Μέ τή λέξη: ζητούμενη (verlangte), ὁ Μάρξ ἀποδίδει τήν ἀγγλική λέξη: required πού σημαίνει: ἀπαιτούμενη. Ἐμεῖς διατηροῦμε τήν ἀπόδοση τοῦ Μάρξ. — Σημ. μετ.

Ἡ πιό πάνω φράση μπορεί νά ἐκφραστεῖ γενικά ὡς ἐξῆς: Ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος — πού εἶναι τό προϊόν μιᾶς ἰδιαίτερης σφαίρας παραγωγῆς — καθορίζεται ἀπό τήν ἐργασία πού ἀπαιτεῖται γιά νά παραχθεῖ ὀλόκληρη ἡ μάζα, ἡ συνολική ποσότητα τῶν ἐμπορευμάτων, πού ἀνταποκρίνονται σ' αὐτήν τή σφαίρα παραγωγῆς, καί ὄχι ἀπό τόν ἰδιαίτερο χρόνο ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά τόν κάθε ξεχωριστό καπιταλιστή ἢ ἐπιχειρηματία μέσα στά πλαίσια αὐτῆς τῆς σφαίρας παραγωγῆς. Οἱ γενικοί ὅροι παραγωγῆς καί ἡ γενική παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας σ' αὐτή τήν ἰδιαίτερη σφαίρα παραγωγῆς, λ.χ. στή βαμβακοβιομηχανία, εἶναι οἱ μέσοι ὅροι παραγωγῆς καί ἡ μέση παραγωγικότητα στή σφαίρα αὐτή, στή σφαίρα τῆς βαμβακοβιομηχανίας. Ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας, λοιπόν, πού καθορίζει τήν ἀξία λ.χ., ἐνός πήχη βαμβακεροῦ ὑφάσματος, δέν εἶναι ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας πού περιέχεται σ' αὐτόν, τῆς ἐργασίας πού ἔχει χρησιμοποιήσει γιά τήν παραγωγή του ὁ βιομήχανός της, ἀλλά ἡ μέση ποσότητα τῆς ἐργασίας μέ τήν ὁποία ὅλοι οἱ βαμβακοβιομήχανοι πού παρουσιάζονται στήν ἀγορά παράγουν ἕνα πήχυ βαμβακερό ὑφασμα. Ὅσο γιά τούς ἰδιαίτερους ὅρους, κάτω ἀπό τούς ὁποίους παράγουν λ.χ. οἱ ξεχωριστοί καπιταλιστές στή βαμβακοβιομηχανία, χωρίζονται ὑποχρεωτικά σέ 3 κατηγορίες. Οἱ βιομήχανοι τῆς μιᾶς κατηγορίας παράγουν σύμφωνα μέ τούς μέσους ὅρους, δηλ. οἱ ἀτομικοί ὅροι παραγωγῆς, κάτω ἀπό τούς ὁποίους παράγουν, συμπίπτουν μέ τούς γενικούς ὅρους παραγωγῆς τῆς σφαίρας. Ἡ μέση σχέση εἶναι ἡ πραγματική τους σχέση. Ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας τους βρίσκεται στό μέσο ἐπίπεδο. Ἡ ἀτομική ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων τους συμπίπτει μέ τή γενική ἀξία αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων. Ὅταν πούλανε λ.χ. τόν ἕναν πήχη τσίτι πρὸς 2 σλ. — στή μέση ἀξία — τότε τόν πούλανε στήν ἀξία, στήν ἀξία δηλ. πού ἀντιπροσωπεύουν *in natura* οἱ πήχεις πού ἔχουν παραγάγει. Μιά ἄλλη κατηγορία παράγει κάτω ἀπό ὅρους πού εἶναι καλύτεροι ἀπό τούς μέσους ὅρους. Ἡ ἀτομική ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων τους βρίσκεται κάτω ἀπό τή γενική ἀξία τους. Ὅταν τά πούλανε σ' αὐτήν τή γενική ἀξία, τότε τά πούλανε πάνω ἀπό τήν ἀτομική τους ἀξία. Τέλος, μιά τρίτη κατηγορία τῶν βιομηχάνων παράγει ὑπό ὅρους παραγωγῆς πού βρίσκονται κάτω ἀπό τόν μέσο ὅρο.

Ἔτσι ἡ «ζητούμενη ποσότητα προϊόντων» αὐτῆς τῆς ἰδιαίτερης σφαίρας παραγωγῆς δέν εἶναι ἕνα πάγιο μέγεθος. Ἄν ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων ξεπεράσει ὀρισμένα ὅρια τῆς μέσης ἀξίας, τότε πέφτει ἡ «ζητούμενη ποσότητα προϊόντων» ἢ αὐτή ἡ ποσότητα εἶναι ζητούμενη μόνο μέ μιά δοσμένη τιμή ἢ τουλάχιστον μέσα σέ ὀρισμένα ὅρια τιμῆς.

Εἶναι λοιπόν ἐξίσου δυνατό, νά ὑποχρεωθεῖ ἡ τελευταία κατηγορία τῶν ἐπιχειρηματιῶν νά πουλάει κάτω ἀπό τήν ἀτομική ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων της, ἀκριβῶς ὅπως ἡ κατηγορία πού βρίσκεται κάτω ἀπό τούς καλύτερους ὅρους πουλάει πάντα πάνω ἀπό τήν ἀτομική τους ἀξία. Θά ἐξαρτηθεῖ ἰδίως ἀπό τήν ἀριθμητική σχέση ἢ ἀπό τήν ἀναλογική σχέση τῶν μεγεθῶν τῶν κατηγοριῶν^[46], ποιά ἀπ' αὐτές θά καθορίσει ὀριστικά τή μέση ἀξία. Ἄν ἡ μέση κατηγορία ὑπερτερεῖ κατὰ πολύ ἀριθμητικά τότε αὐτή, θά τήν καθορίσει (settle). Ἄν ἡ κατηγορία αὐτή εἶναι ἀριθμητικά ἀδύνατη, ἐνῶ ἡ κατηγορία πού ἐργάζεται σέ συνθήκες κάτω ἀπό τόν μέσο ὄρο εἶναι ἀριθμητικά δυνατή καί ἐπικρατεῖ, τότε αὐτή καθορίζει τή γενική ἀξία τοῦ προϊόντος αὐτῆς τῆς σφαίρας, παρ' ὅλον ὅτι δέν μπορεῖ ἀκόμα καθόλου νά εἰπωθεῖ καί ἐπιπλέον εἶναι πολύ ἀπίθανο, ὅτι ἴσα-ἴσα ὁ ξεχωριστός καπιταλιστής τῆς τελευταίας κατηγορίας, ὁ ὁποῖος βρίσκεται ἐδῶ, πάλι κάτω ἀπό τούς πῖο δυσμενεῖς ὅρους, εἶναι ἐκεῖνος πού ἀποφασίζει. (Βλ. τόν Κόρμπερτ^[47]).

Ἄς τό παραβλέψουμε ὅμως αὐτό. Τό γενικό ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι: Ἡ γενική ἀξία, πού ἔχουν τά προϊόντα αὐτῆς τῆς κατηγορίας, εἶναι ἴδια γιά ὅλους, ὁποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ σχέση της μέ τήν ἀτομική ἀξία τοῦ κάθε ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος. Αὐτή ἡ κοινή ἀξία εἶναι ἡ ἀγοραία ἀξία αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων, ἡ ἀξία μέ τήν ὁποία ἐμφανίζονται στήν ἀγορά. Ἐκφρασμένη σέ χρῆμα αὐτή ἡ ἀγοραία ἀξία εἶναι ἡ ἀγοραία τιμή, ὅπως ἡ ἀξία ἐκφρασμένη σέ χρῆμα εἶναι γενικά ἡ τιμή. Ἡ πραγματική ἀγοραία τιμή βρίσκεται πότε πάνω καί πότε κάτω ἀπό αὐτή τήν ἀγοραία ἀξία καί μόνο τυχαῖα ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτήν. Ὑστερα ὅμως ἀπό μιά ὀρισμένη χρονική περίοδο ἐξισοροποῦνται οἱ διακυμάνσεις καί μπορεῖ νά εἰπωθεῖ, ὅτι ὁ μέσος ὄρος τῶν πραγματικῶν ἀγοραίων τιμῶν εἶναι ἡ ἀγοραία τιμή πού ἐκφράζει τήν ἀγοραία ἀξία. Ἄν τώρα ἡ πραγματική ἀγοραία τιμή, ὡς πρός τό μέγεθός της, σέ μιά ὀρισμένη στιγμή ἀνταποκρίνεται ποσοτικά σ' αὐτή τήν ἀγοραία ἀξία, ἔχει πάντως κοινό μ' αὐτήν τόν ποιοτικό καθορισμό, ὅτι ὅλα τά εὐρίσκόμενα στήν ἀγορά ἐμπορεύματα τῆς ἴδιας σφαίρας παραγωγῆς (ἡ ποιότητα προυποτίθεται βέβαια ὅτι εἶναι ἴδια) ἔχουν τήν ἴδια τιμή ἢ ὅτι ἀντιπροσωπεύουν στήν πραγματικότητα τή γενική ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων αὐτῆς τῆς σφαίρας.

[544] Γι' αὐτό ἡ θέση πού διατύπωσε πῖο πάνω ὁ Ρικάρντο σχετικά μέ τή θεωρία τῆς προσόδου ἔχει ἔτσι ἐκφραστεῖ ἀπό τούς μαθητές του, ὅτι δηλ. στήν ἴδια τήν ἀγορά δέν μποροῦν νά ὑπάρχουν ταυτόχρονα δύο διαφορετικές ἀγοραῖες τιμές, ἢ ὅτι τά προϊόντα τοῦ ἴδιου εἴδους, πού βρίσκονται τόν ἴδιο χρόνο στήν ἀγορά, ἔχουν τήν ἴδια τιμή ἢ — ἀφοῦ

μπορούμε ἐδῶ νά κάνουμε ἀφαίρεση ἀπό τόν συμπτωματικό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς τιμῆς — ἔχουν τήν ἴδια ἀγοραία ἀξία.

Ὁ συναγωνισμός ἐνμέρει ἀνάμεσα στούς καπιταλιστές καί ἐνμέρει ἀνάμεσα στούς ἀγοραστῆς τῶν ἐμπορευμάτων καί στούς καπιταλιστές καί ἀνάμεσα στούς ἴδιους τούς ἀγοραστῆς ἔχει λοιπόν ἐδῶ σάν ἀποτέλεσμα, ὅτι ἡ ἀξία τοῦ κάθε ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος σέ μιά ἰδιαίτερη σφαίρα παραγωγῆς καθορίζεται ἀπό τή συνολική μάζα τοῦ κοινωνικοῦ χρόνου ἐργασίας, πού ἀπαιτεῖ ἡ συνολική μάζα τῶν ἐμπορευμάτων αὐτῆς τῆς ἰδιαίτερης κοινωνικῆς σφαίρας παραγωγῆς καί ὄχι ἀπό τίς ἀτομικές ἀξίες τῶν ξεχωριστῶν ἐμπορευμάτων ἢ ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας πού τό ξεχωριστό ἐμπόρευμα κόστισε στόν ἰδιαιτέρο του παραγωγό καί πωλητή.

Ἔτσι ὅμως προκύπτει ἀπό μόνο του, ὅτι κάτω ἀπό ὅλες τίς περιστάσεις οἱ καπιταλιστές οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν στήν πρώτη κατηγορία καί τῶν ὁποίων οἱ ὅροι παραγωγῆς εἶναι εὐνοϊκότεροι ἀπό τούς μέσους ὅρους παραγωγῆς, βγάζουν ἕνα πρόσθετο κέρδος, δηλαδή τό κέρδος τους βρίσκεται πάνω ἀπό τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους αὐτῆς τῆς σφαίρας. Δέν προκύπτει ὅμως ἀπό τήν ἐξίσωση τῶν κερδῶν στά πλαίσια μιᾶς ἰδιαίτερης σφαίρας παραγωγῆς, τό γεγονός ὅτι ὁ συναγωνισμός ἀποκατασταίνει τήν ἀγοραία ἀξία ἢ τήν ἀγοραία τιμή. (Γι' αὐτή τήν ἔρευνα δέν ἔχει σημασία ἡ διαφορά αὐτή, ἐπειδή οἱ διαφορές στούς ὅρους παραγωγῆς — ἀπό δῶ τά διαφορετικά ποσοστά τοῦ κέρδους γιά τούς ξεχωριστούς καπιταλιστές — τῆς ἴδιας σφαίρας μένουν, ὅποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ σχέση τῆς ἀγοραίας τιμῆς πρὸς τήν ἀγοραία ἀξία). Ἀντίθετα: Ὁ συναγωνισμός ἐξισώνει ἐδῶ τίς διάφορες ἀτομικές ἀξίες μέ τήν ἴδια ἴση ἀδιάκριτη ἀγοραία ἀξία μέ τό ὅτι ἐπιτρέπει τή διαφορά στά πλαίσια τῶν ἀτομικῶν κερδῶν, τῶν κερδῶν τῶν ξεχωριστῶν καπιταλιστῶν καί τίς ἀποκλίσεις τους ἀπό τό μέσο ποσοστό τοῦ κέρδους τῆς σφαίρας. Τήν δημιουργεῖ μάλιστα τή διαφορά μέ τήν ἀποκατάσταση τῆς ἴδιας ἀγοραίας ἀξίας γιά ἐμπορεύματα πού ἔχουν παραχθεῖ κάτω ἀπό ἄνισα εὐνοϊκότερους ὅρους παραγωγῆς, δηλαδή μέ ἄνιση παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, πού ἀντιπροσωπεύουν ἔτσι ἄνισες σέ μέγεθος ποσότητες χρόνου ἐργασίας. Τό ἐμπόρευμα πού παράγεται κάτω ἀπό τούς εὐνοϊκότερους ὅρους, περιέχει λιγότερο χρόνο ἐργασίας ἀπό ἐκεῖνο πού ἔχει παραχθεῖ κάτω ἀπό δυσμενέστερους ὅρους, πωλιέται ὅμως στήν ἴδια τιμή, ἔχει τήν ἴδια ἀξία, σάν νά περιεῖχε τόν ἴδιο χρόνο ἐργασίας πού ὅμως δέν τόν περιέχει.

(β) *Ἡ σύγχυση ἀπό τόν Ρικάρντο τοῦ προτσές
σηματισμοῦ τῆς ἀγοραίας ἀξίας μέ τό
προτσές σηματισμοῦ τῶν τιμῶν κόστους]*

Γιά τή διατύπωση τῆς θεωρίας του γιά τήν πρόσοδο ὁ Ρικάρντο χρειάζεται λοιπόν δύο θέσεις, οἱ ὁποῖες ὄχι μόνο δέν ἐκφράζουν τήν ἴδια, ἀλλά τήν ἀντίθετη ἐπενέργεια τοῦ συναγωνισμοῦ. Ἡ πρώτη θέση λέει ὅτι τά προϊόντα τῆς ἴδιας σφαίρας παραγωγῆς πουλιούνται στήν ἴδια ἀγοραία ἀξία, ὅτι δηλαδή ὁ συναγωνισμός ἐπιβάλλει διαφορετικά ποσοστά τοῦ κέρδους, ἀποκλίσεις ἀπό τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἡ δεύτερη λέει ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους ὀφείλει νά εἶναι τό ἴδιο γιά κάθε τοποθέτηση κεφαλαίου ἢ ὅτι ὁ συναγωνισμός δημιουργεῖ ἕνα γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ὁ πρῶτος νόμος ἰσχύει γιά τά διάφορα αὐτοτελή κεφάλαια, πού εἶναι τοποθετημένα στήν ἴδια σφαῖρα παραγωγῆς. Ὁ δεύτερος νόμος ἰσχύει γιά τά κεφάλαια, πού εἶναι τοποθετημένα σέ διαφορετικές σφαῖρες παραγωγῆς. Μέ τήν πρώτη ἐνέργεια ὁ συναγωνισμός δημιουργεῖ τήν ἀγοραία ἀξία, δηλ. τήν ἴδια ἀξία γιά τά ἐμπορεύματα τῆς ἴδιας σφαίρας παραγωγῆς, παρ' ὅλον ὅτι αὐτή ἢ ταυτόσημη ἀξία πρέπει νά δημιουργεῖ διαφορετικά κέρδη, δηλαδή τήν ἴδια ἀξία, παρά τά διάφορα ποσοστά κέρδους ἢ μάλλον χάρη σ' αὐτά. Μέ τή δεύτερη ἐνέργεια (ἢ ὁποία πραγματοποιεῖται ἐξάλλου καί μέ διαφορετικό τρόπο. Πρόκειται γιά τό συναγωνισμό τῶν καπιταλιστῶν στίς διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς, πού μεταφέρει τό κεφάλαιο ἀπό τή μιά σφαῖρα στήν ἄλλη, ἐνῶ ὁ ἄλλος συναγωνισμός, ἐφόσον δέν ἀφορᾷ τούς ἀγοραστές, γίνεται ἀνάμεσα στά κεφάλαια τῆς ἴδιας σφαίρας) ὁ συναγωνισμός δημιουργεῖ τήν τιμή κόστους, δηλ. τό ἴδιο ποσοστό τοῦ κέρδους στίς διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς, παρ' ὅλον ὅτι αὐτό τό ἴδιο ποσοστό τοῦ κέρδους ἀντιφάσκει μέ τήν ἀνισότητα τῶν ἀξιῶν, παρ' ὅλο δηλαδή πού μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ μόνο μέ διαφορετικές ἀπό τίς ἀξίες τιμές.

Μιά πού ὁ Ρικάρντο χρειάζεται καί τά δύο γιά τή θεωρία του τῆς γαιοπροσόδου, ἴση ἀξία ἢ τιμή μέ ἄνισο ποσοστό τοῦ κέρδους καί ἴσο ποσοστό τοῦ κέρδους μέ ἄνισες ἀξίες, εἶναι στόν ἀνώτατο βαθμό περίεργο τό γεγονός ὅτι δέν διαισθάνεται αὐτόν τό διπλό καθορισμό καί ὅτι ἀκόμα στό μέρος, ὅπου πραγματεύεται εἰδικά τήν ἀγοραία τιμή, στό IV κεφ. «Γιά τή φυσική καί τήν ἀγοραία τιμή», δέν ἐξετάζει καθόλου τήν ἀγοραία τιμή ἢ τήν ἀγοραία ἀξία, παρ' ὅλον ὅτι στό σημεῖο πού ἀναφέραμε πιο πάνω τή βασίζει σ' αὐτήν, γιά νά ἐξηγήσει τή διαφορική πρόσοδο, τά πρόσθετα κέρδη [545] πού ἀποκρυσταλλώνονται σέ πρόσσο-

δες. Ἀντίθετα, πραγματεύεται ἐδῶ, στό IV κεφάλαιο, μόνο τήν ἀναγωγή τῶν τιμῶν στίς διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς σέ τιμές κόστους ἢ σέ μέσες τιμές, δηλαδή τίς ἀγοραῖες ἀξίες τῶν διάφορων σφαιρῶν παραγωγῆς στίς ἀμοιβαῖες σχέσεις τους, ὄχι τή συγκρότηση τῆς ἀγοραίας ἀξίας στήν κάθε ξεχωριστή σφαῖρα, ὅμως χωρίς αὐτή τή συγκρότηση δέν ὑπάρχουν καθόλου ἀγοραῖες ἀξίες.

Οἱ ἀγοραῖες ἀξίες κάθε ξεχωριστῆς σφαῖρας, δηλαδή οἱ ἀγοραῖες τιμές κάθε ξεχωριστῆς σφαῖρας παραγωγῆς (ἂν ἡ ἀγοραία τιμή εἶναι ἐκεῖνη πού ἀντιστοιχεῖ στή «φυσική τιμή», δηλ. ἂν ἐκφράζει μόνο τήν ἀξία σέ χρῆμα), θά πρόσφεραν πολύ διαφορετικά ποσοστά τοῦ κέρδους, ἀφοῦ ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια στίς διάφορες σφαῖρες (παραβλέπουμε ὀλοτέλα τίς διαφορές πού προκύπτουν ἀπό τά διαφορετικά τους προτσές κυκλοφορίας) χρησιμοποιοῦν σέ πολύ ἄνισες ἀναλογίες, σταθερό καί μεταβλητό κεφάλαιο, δηλαδή ἀποφέρουν πολύ ἄνισες ὑπεραξίες, ἐπομένως καί κέρδη. Ἡ ἐξίσωση τῶν διάφορων ἀγοραίων ἀξιῶν, ἔτσι ὥστε νά σχηματίζεται τό ἴδιο ποσοστό τοῦ κέρδους στίς διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς, ὥστε ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια νά ἀποφέρουν ἴσα μέσα κέρδη, εἶναι δυνατή μόνο μέ τό ὅτι οἱ ἀγοραῖες ἀξίες μετατρέπονται σέ τιμές κόστους, πού εἶναι διαφορετικές ἀπό τίς πραγματικές ἀξίες*.

Αὐτό πού ἐπιφέρει ὁ συναγωνισμός στήν ἴδια σφαῖρα παραγωγῆς, εἶναι ὁ καθορισμός τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος στή σφαῖρα αὐτή ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας, πού ἀπαιτεῖται κατά μέσο ὄρο σ' αὐτήν, δηλαδή ἡ δημιουργία τῆς ἀγοραίας ἀξίας. Αὐτό πού ἐπιφέρει ὁ συναγωνισμός ἀνάμεσα στίς διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς, εἶναι ἡ δημιουργία τοῦ ἴδιου γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους στίς διάφορες σφαῖρες μέ τήν ἐξίσωση τῶν διάφορων ἀγοραίων ἀξιῶν σέ ἀγοραῖες τιμές, οἱ ὁποῖες παρασταίνουν τίς τιμές κόστους, πού εἶναι διαφορετικές ἀπό τίς πραγματικές ἀγοραῖες ἀξίες. Σ' αὐτήν τή δεύτερη περίπτωση λοιπόν ὁ συναγωνισμός δέν τείνει καθόλου στήν προσαρμογή τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων στίς ἀξίες τους, ἀλλά ἀντίθετα στήν ἀναγωγή τῶν ἀξιῶν τους σέ τιμές κόστους διαφορετικές ἀπ' αὐτές, στήν ἄρση τῶν διαφορῶν τῶν ἀξιῶν τους ἀπό τίς τιμές κόστους.

Αὐτό πού ἐξετάζει ὁ Ρικάρντο στό IV κεφ. εἶναι μόνο αὐτή ἡ τελευταία κίνηση, καί κατά περίεργο τρόπο τήν ἐξετάζει σάν ἀναγωγή — μέ τό συναγωνισμό — τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων στίς ἀξίες τους,

* Εἶναι δυνατό, τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας (λ.χ. λόγω ἄνισης διάρκειας τοῦ χρόνου ἐργασίας) νά μὴν ἐξισώνεται στίς διάφορες σφαῖρες παραγωγῆς. Αὐτό δέν εἶναι ἀπαραίτητο γιά τόν λόγο ὅτι ἐξισώνονται οἱ ἴδιες οἱ ὑπεραξίες. — Ἰποσημείωση τοῦ Μάρξ.

αναγωγή της αγοραίας τιμής (της τιμής που διαφέρει από την αξία) στη φυσική τιμή (στην εκφρασμένη με χρήμα αξία). Η πλάνη αυτή προέρχεται ωστόσο από τό λάθος, που έγινε ήδη στο I κεφ. «Για την αξία», όπου ταύτιζε την τιμή κόστους και την αξία, πράγμα που με τη σειρά του προερχόταν από τό ότι σέ κάποιο σημείο, στό όποιο έπρεπε πιά ν' αναπτύξει μόνο την «αξία», στό όποιο δέν είχε νά κάνει παρά μόνο μέ τό «έμπορευμα», μπλέκεται μέ τό γενικό ποσοστό του κέρδους και μέ όλες τις προϋποθέσεις που απορρέουν από τις ανεπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές σχέσεις παραγωγής.

Και ή πορεία που για τόν λόγο αυτό ακολουθεί ό Ρικάρντο στό IV κεφ. είναι πέρα για πέρα έπιφανειακή. Ξεκινάει από τις «συμπτωματικές και πρόσκαιρες αποκλίσεις της τιμής» (σελ. 80) των έμπορευμάτων λόγω της μεταβαλλόμενης σχέσης της ζήτησης και της προσφοράς.

«Μέ την άνοδο ή την πτώση της τιμής τά κέρδη είτε άνυψώνονται πάνω από τό γενικό επίπεδο ή συμπιέζονται κάτω άπ' αυτό, τό δέ κεφάλαιο είτε παροτρύνεται νά στραφεί στην καθορισμένη παραγωγή, στην όποία σημειώθηκε ή άλλαγή, είτε καλείται νά αποστραφεί άπ' αυτήν» (σελ. 80).

Έδω προϋποτίθεται ήδη τό γενικό επίπεδο του κέρδους ανάμεσα στις διάφορες σφαίρες παραγωγής, ανάμεσα «στους ιδιαίτερους κλάδους τοποθέτησης κεφαλαίου». Θά έπρεπε όμως πρώτα νά έξεταστεί πώς σχηματίζεται τό γενικό επίπεδο των τιμών στον ίδιο κλάδο τοποθέτησης κεφαλαίου και πώς σχηματίζεται τό γενικό επίπεδο του κέρδους ανάμεσα στους διάφορους κλάδους τοποθέτησης κεφαλαίου. Στην περίπτωση αυτή ό Ρικάρντο θά έβλεπε ότι ή τελευταία πράξη προϋποθέτει κίολας τό πήγαινε-κι έλα του κεφαλαίου — ή μιά κατανομή του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου στις διάφορες σφαίρες τοποθέτησής του, ή όποία καθορίζεται από τόν συναγωνισμό. Μιά και έχει προϋποτεθεί ότι στις διάφορες σφαίρες οι αγοραίες αξίες ή οι μέσες αγοραίες τιμές έχουν αναχθεί στις τιμές κόστους, που αποφέρουν τό ίδιο μέσο ποσοστό του κέρδους {αυτό όμως συμβαίνει μόνο στις σφαίρες εκείνες της παραγωγής, στις όποιες δέν μπαίνει στη μέση ή γαιοκτησία, εκεί που έπεμβαίνει ή γαιοκτησία ό συναγωνισμός μπορεί νά συγκροτήσει στά πλαίσια της ίδιας σφαίρας τις τιμές σέ αξία και την αξία στην αγοραία τιμή, χωρίς όμως νά ύποβιβάσει την τελευταία στην τιμή κόστους}, μιά και έχει προϋποτεθεί αυτό, οι σταθερότερες αποκλίσεις της αγοραίας τιμής από την τιμή κόστους, ή άνοδος πάνω ή ή πτώση κάτω άπ' αυτήν σέ ιδιαίτερες σφαίρες θά προκαλέσουν νέες μετακινή-

σεις και νέα κατανομή του κοινωνικού κεφαλαίου. Η πρώτη μετακίνηση γίνεται για να σχηματιστούν διάφορες τιμές κόστους από τις αξίες, ή δεύτερη για να εξισωθούν με τις τιμές κόστους οι πραγματικές αγοραίες τιμές, μόλις θα ανέβουν ή θα πέσουν πάνω ή κάτω από τις τιμές κόστους. Η δεύτερη περιστροφή των πραγματικών [546] συμπτωματικών αγοραίων τιμών στις διάφορες σφαίρες γύρω από την τιμή κόστους, πού εμφανίζεται τώρα σαν ή φυσική τιμή, παρ' όλο πού είναι διαφορετική από την αξία και αποτέλεσμα κοινωνικής δράσης. Αυτό πού εξετάζει ο Ρικάρντο είναι λοιπόν αυτή ή τελευταία επιφανειακή κίνηση, την οποία συχνά μπερδεύει ασυναίσθητα με την άλλη. Πρόκειται φυσικά για «τήν ίδια αρχή» πού προκαλεί και τά δύο, δηλ. για την αρχή ότι

«ο καθένας πού είναι ελεύθερος να τοποθετήσει τό κεφάλαιό του εκεί όπου του αρέσει... είναι αυτονόητο ότι θα διαλέξει την πιο επωφελή τοποθέτηση. Δεν θα είναι φυσικά ευχαριστημένος με ένα κέρδος 10%, όταν μπορεί με μία μετακίνηση του κεφαλαίου του να πετύχει ένα κέρδος 15%. Αυτή ή ασταμάτητη επιδίωξη όλων των κατόχων κεφαλαίου να εγκαταλείπουν μά λιγότερο επικερδή επιχείρηση προς όφελος μίας πιο επικερδούς, δημιουργεί μίαν ισχυρή τάση, να εξισώνει τό ποσοστό του κέρδους όλων ή κάθε φορά να φέρνει τά κέρδη σε μία τέτια σχέση μεταξύ τους, ώστε, κατά τή γνώμη των συμμετεχόντων, να περιέχει μία αποζημίωση για κάποιο όφελος, πού έχει ή πού φαίνεται ότι έχει ο ένας απέναντι στον άλλο» (σελ. 81).

Αυτή ή τάση οδηγεί στο γεγονός ότι ή συνολική μάζα του κοινωνικού χρόνου εργασίας κατανέμεται σύμφωνα με την κοινωνική ανάγκη ανάμεσα στις διάφορες σφαίρες παραγωγής. Έτσι στις διάφορες σφαίρες οι αξίες μετατρέπονται ταυτόχρονα σε τιμές κόστους, ενώ από την άλλη μεριά, στις ξεχωριστές σφαίρες εξισώνονται οι αποκλίσεις των πραγματικών τιμών από τις τιμές κόστους.

Όλα αυτά τά βρίσκουμε στον Α. Σμίθ. Ο ίδιος ο Ρικάρντο λέει:

«Κανένας συγγραφέας δεν έδειξε πιο εξαντλητικά και πιο θαυμάσια, όσο ο δ-ρ Σμίθ, την τάση του κεφαλαίου να εγκαταλείπει τις επιχειρήσεις, στις όποιες ή τιμή των παραγμένων εμπορευμάτων δεν καλύπτει τις συνολικές δαπάνες τής παραγωγής και τής μεταφοράς τους στην αγορά, συμπεριλαμβανόμενου του συνηθισμένου κέρδους» (δηλ. τις τιμές κόστους) (σελ. 342, ύποσημείωση).

Η ύπηρεσία του Ρικάρντο, τό χονδροκομμένο λάθος του οποίου προέρχεται γενικά από τό ότι δεν παίρνει έδω θέση κριτικής απέναντι στον Σμίθ, συνίσταται στο ότι καθορίζει με μεγαλύτερη ακρίβεια αυτήν τή μετακίνηση του κεφαλαίου από τή μία σφαίρα στην άλλη ή μάλλον

τόν επιχειρησιακό τρόπο μέ τόν όποιο πραγματοποιεΐται. Αυτό όμως μόνο, επειδή στήν εποχή τή δική του τό πιστωτικό σύστημα ήταν πίο ανεπτυγμένο απ' ό,τι στήν εποχή του Σμίθ. Ό Ρικάρντο λέει:.

«Μπορεΐ νά εΐναι εξαιρετικά δύσκολο νά παρακολουθούνται τά βήματα, μέ τά όποια επιφέρεται μιά τέτια αλλαγή: πιθανόν νά μόν προκαλεΐται από μιά ολοκληρωτική αλλαγή τής σφαΐρας τοποθέτησης κεφαλαίου ενός εργοστασιάρχη, αλλά άπλως καΐ μόνο από μιά μείωση του κεφαλαίου του σέ μιά συγκεκριμένη σφαΐρα τοποθέτησης. Σ' όλες τΐς πλούσιες χώρες ύπάρχει μιά ομάδα ανθρώπων, πού αποτελοΐν τή λεγόμενη τάξη των ανθρώπων του χρήματος*. Οΐ άνθρωποι αυτοΐ δέν ασκοΐν κανένα επάγγελμα, αλλά ζοΐνε από τούς τόκους του χρήματος τους, πού τοποθετεΐται σέ σαράφικες δουλιές ή σέ δάνεια στό πίο εργατικό μέρος τής κοινωνίας. Καΐ οΐ τραπεζίτες τοποθετοΐν μέ τόν ΐδιο τρόπο μεγαλύτερα κεφάλαια. Τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεΐται μ' αυτό τόν τρόπο αποτελεΐ ένα κυκλοφοροΐν κεφάλαιο μεγάλης έκτασης, πού τό απασχολοΐν σέ μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό οΐ διάφοροι κλάδοι τής οικονομίας τής χώρας. Ίσως νά μόν ύπάρχει οΐτε ένας εργοστασιάρχης, όσο πλούσιος κι αν εΐναι, πού νά περιορίζει τήν επΐχειρήσή του στήν έκταση πού του επιτρέπουν τά δικά του μέσα: διαθέτει πάντα ένα μέρος αυτού του μή παγιωμένου κεφαλαίου, πού μεγαλώνει ή μικραΐνει ανάλογα μέ τήν εξέλιξη τής ζήτησης των εμπορευμάτων του. Από τή στιγμή πού μεγαλώνει ή ζήτηση μεταξένιου καΐ μειώνεται ή ζήτηση μάλλι-νου ύφάσματος, ό εργοστασιάρχης μάλλινου ύφάσματος δέν μετακινεΐται μέ τό κεφάλαιό του λ.χ. στή μεταξοβιομηχανία, αλλά απολύει μερικούς από τούς εργάτες του καΐ σταματάει τή ζήτηση δανειών από τούς τραπεζίτες καΐ από τούς ανθρώπους του χρήματος. Ένω ή περίπτωση του μεταξοβιομήχανου εΐναι ακριβώς αντίθετη. Δανείζεται περισσότερα καΐ μέ τόν τρόπο αυτό μεταφέρεται κεφάλαιο από τόν έναν κλάδο στόν άλλο, χωρίς νά δημιουργεΐται γιά έναν εργοστασιάρχη ή ανάγκη νά εγκαταλείπει τή συνηθισμένη απασχόλησή του. "Όταν κοιτάζουμε τΐς αγορές μιάς μεγάλης πόλης καΐ βλέπουμε μέ πόση κανονικότητα εφοδιάζονται στήν απαιτούμενη έκταση μέ εγχώρια καΐ αλλοδαπά προϊόντα, χωρίς νά παρουσιάζονται συχνά οΐ συνέπειες μιάς υπερπλήρωσης τής αγοράς εξαιτίας ενός πολύ πλούσιου εφοδιασμού ή γά σημειώνεται μιά πολύ ανεβασμένη τιμή εξαιτίας μιάς προσφοράς πού δέν ανταποκρίνεται στή ζήτηση, τότε οφείλουμε νά όμολογήσουμε, ότι ή αρχή, σύμφωνα μέ τήν όποια ό κάθε βιομηχανικός κλάδος εφοδιάζεται μέ κεφάλαιο ακριβώς στήν έκταση πού απαιτεΐται απ' αυτόν, ισχύει περισσότερο απ' ό,τι γενικά ύποθέτουν» (σελ.81, 82).

* Ό Ρόσσερ θά μπορούσε νά δει πάλι εδώ, τί έννοει ό εγγλέζος μέ τήν-*monied class*- (τάξη των ανθρώπων του χρήματος). Έδώ ή-*monied class*- εΐναι πέρα γιά πέρα αντίθετη μέ τό «πίο εργατικό μέρος τής κοινωνίας» (*in-dustrious part of the community*) **. — Ίποση-μείωση του Μάρξ.

** Βλέπε σέ τούτο τόν τόμο σελ 139-141.

Ἔτσι ἡ Πίστη εἶναι ὁ παράγοντας ἐκεῖνος, πού τό κεφάλαιο ὀλόκληρης τῆς τάξης τῶν καπιταλιστῶν τό θέτει στή διάθεση τῆς κάθε σφαίρας παραγωγῆς, ὄχι ἀνάλογα μέ τά κεφάλαια πού κατέχουν οἱ καπιταλιστές τῆς σφαίρας αὐτῆς, ἀλλά ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες τῆς παραγωγῆς τους — ἐνῶ στόν συναγωνισμό τό κάθε ἀτομικό κεφάλαιο ἐμφανίζεται αὐτοτελές ἀπέναντι στό ἄλλο — ἡ Πίστη, πού εἶναι καί ἀποτέλεσμα καί ὄρος τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, μᾶς δίνει ἕνα ὠραῖο πέρασμα ἀπό τόν συναγωνισμό τῶν κεφαλαίων στό κεφάλαιο σάν Πίστη.

(γ) Οἱ δύο καθορισμοί τῆς «φυσικῆς τιμῆς» στόν Ρικάρντο.

Ἀλλαγές τῶν τιμῶν κόστους

σέ ἐξάρτηση ἀπό τίς ἀλλαγές στήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας]

Στήν εἰσαγωγή τοῦ IV κεφ. ὁ Ρικάρντο λέει ὅτι μέ τόν ὄρο φυσική τιμή ἐννοεῖ τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, δηλ. τήν τιμή πού καθορίζεται ἀπό τόν σχετικό τους χρόνο ἐργασίας, καί μέ τόν ὄρο ἀγοραία τιμή ἐννοεῖ τίς συμπτωματικές καί πρόσκαιρες ἀποκλίσεις ἀπό αὐτήν τή φυσική τιμή, πού εἶναι ἴδια μέ τήν ἀξία [547]. Σ' ὅλη τή συνέχεια τοῦ IV κεφ. — καί μάλιστα μέ κατηγορηματικό τρόπο — μέ τόν ὄρο φυσική τιμή ἐννοεῖ κάτι τό ἐντελῶς διαφορετικό καί συγκεκριμένα τήν τιμή κόστους*, πού διαφέρει ἀπό τήν ἀξία. Ἀντί λοιπόν νά δείξει πῶς ὁ συναγωνισμός μετατρέπει τίς ἀξίες σέ τιμές κόστους (cost-prices), δημιουργεῖ δηλαδή διαρκῶς ἀποκλίσεις ἀπό τίς ἀξίες, περιγράφει, σύμφωνα μέ τόν Α. Σμίθ, μέ ποιόν τρόπο ὁ συναγωνισμός ἀνάγει τίς ἀγοραίες τιμές στούς διάφορους ἀλληλοεπηρεαζόμενους κλάδους σέ τιμές κόστους.

Ἔτσι στήν ἀρχή τοῦ IV κεφ. λέει:

« Ἄν θεωροῦμε τήν ἐργασία σάν βάση τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων καί σάν κανόνα τίς σχετικές ποσότητες ἐργασίας πού ἀπαιτοῦνται γιά τήν παραγωγή τους, σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες μετριοῦνται οἱ ἀντίστοιχες ποσότητες ἐμπορευμάτων πού δίνονται κατά τήν ἀνταλλαγή τοῦ ἐνός ἐμπορεύματος μ' ἕνα ἄλλο, τότε δέν μποροῦν νά μᾶς κατηγορήσουν, ὅτι ἀρνούμαστε τίς συμπτωματικές καί πρόσκαιρες ἀποκλίσεις τῆς πραγματικῆς ἢ ἀγοραίας τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό αὐτή τήν ἀρχική καί φυσική τιμή τους » (σελ. 80).

* Διάβαζε: τιμή παραγωγῆς. — Σημ. μετ.

Ἐδῶ, ἐπομένως, ἡ φυσική τιμή εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία, ἡ δέ ἀγοραία τιμή δέν εἶναι παρά ἡ ἀπόκλιση τῆς πραγματικῆς τιμῆς ἀπό τήν ἀξία.

Ἀντίθετα:

«Θά ὑποθέσουμε ὅτι ὅλα τά ἐμπορεύματα πουλιῶνται στή φυσική τους τιμή, ὅτι γι' αὐτό τά κέρδη σ' ὄλους τοὺς κλάδους πάνω στή βάση αὐτῆς τῆς τιμῆς παρουσιάζουν ἀκριβῶς τό ἴδιο ποσοστό ἢ ὅτι διαφέρουν ὡστόσο μόνο στό μέτρο πού, κατά τήν ἐκτίμηση τῶν συμμετεχόντων, ἀνταποκρίνεται σ' ἕνα πραγματικό ἢ φανταστικό πλεονέκτημα πού τό κατέχουν ἢ πού τοὺς λείπει» (σελ. 83).

Ἐδῶ, ἐπομένως, ἡ φυσική τιμή εἶναι ἴση μέ τιμή κόστους, δηλ. εἶναι ἴση μέ τήν τιμή, στήν ὁποία ἡ σχέση τοῦ κέρδους πρός τίς προκαταβολές κεφαλαίου, πού περιέχονται στό ἐμπόρευμα, εἶναι ἴδια, παρ' ὅλον ὅτι ἴσες ἀξίες ἐμπορευμάτων, πού προσφέρονται ἀπό κεφάλαια σέ διάφορους κλάδους, περιέχουν πολύ ἄνισες ὑπεραξίες, δηλαδή ἄνισα κέρδη. Ἡ τιμή ὀφείλει νά δώσει τό ἴδιο κέρδος, πρέπει ἐπομένως νά εἶναι διαφορετικό ἀπό τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος. Ἐξάλλου, κεφάλαια ἴσου μεγέθους δίνουν ἐμπορεύματα πολύ διαφορετικῶν ἀξιακῶν μεγεθῶν, ἀνάλογα μέ τό ἄν μπαίνει στό ἐμπόρευμα ἕνα μεγαλύτερο ἢ μικρότερο μέρος τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Γι' αὐτό ὅμως θά μιλήσουμε, ὅταν ἐξετάσουμε τήν κυκλοφορία τῶν κεφαλαίων.

Γι' αὐτό, ὅταν ὁ Ρικάρντο μιλάει γιά ἐξίσωση μέ τόν συναγωνισμό ἐννοεῖ μόνο τήν περιστροφή τῶν πραγματικῶν τιμῶν ἢ τῶν πραγματικῶν ἀγοραίων τιμῶν γύρω ἀπό τίς τιμές κόστους ἢ τή φυσική τιμή σάν κάτι τό διαφορετικό ἀπό τήν ἀξία, τήν ἐξίσωση τῆς ἀγοραίας τιμῆς στοὺς διάφορους κλάδους σέ γενικές τιμές κόστους, δηλαδή ἀκριβῶς στίς τιμές πού εἶναι διαφορετικές ἀπό τίς πραγματικές ἀξίες στοὺς διάφορους κλάδους:

«Γι' αὐτό ἡ ἐπιδίωξη, πού χαρακτηρίζει κάθε καπιταλιστή, νά μεταφέρει τό κεφάλαιό του ἀπό ἕναν λιγότερο ἐπικερδῆ κλάδο σέ ἕναν ἄλλο κλάδο πού ἀποφέρει περισσότερο κέρδος, ἐμποδίζει τήν ἀγοραία τιμή τῶν ἐμπορευμάτων νά παραμένει γιά ἕνα μεγαλύτερο χρονικό διάστημα εἴτε σημαντικά πάνω εἴτε σημαντικά κάτω ἀπό τή φυσική τους τιμή. Αὐτός ὁ συναγωνισμός ἐξισώνει τίς ἀνταλλακτικές ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων μεταξύ τους» [καί τίς διαφορετικές πραγματικές ἀξίες} «ἔτσι πού ὕστερα ἀπό τήν πληρωμή τῶν μισθῶν γιά τήν ἀναγκαία γιά τήν παραγωγή τους ἐργασία καί ὄλων τῶν ὑπόλοιπων ἐξόδων, πού εἶναι ἀπαραίτητα γιά νά ἀποκατασταθεῖ τό ἀρχικό ἐπίπεδο τῆς χρησιμότητας τοῦ ἐπενδουμένου κεφαλαίου, ἡ ἀξία ἢ τό περίσσειμα πού ἀπομένει σέ κάθε κλάδο εἶναι ἀνάλογα μέ τήν ἀξία τοῦ ἐπενδουμένου κεφαλαίου» (σελ. 84).

Αυτό ακριβώς γίνεται. Ὁ συναγωνισμός ρυθμίζει τίς τιμές στους διάφορους κλάδους, ἔτσι πού ἡ ἀπομένουσα ἀξία ἢ τό περίσσειμα, τό κέρδος, ἀντιστοιχεῖ στήν ἀξία τοῦ ἐπενδυμένου κεφαλαίου, ὄχι ὁμως στήν πραγματική ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, ὄχι στό πραγματικό περίσσειμα σέ ἀξία, πού αὐτό περιέχει μετά τήν ἀφαίρεση τῶν ἐξόδων. Γιὰ νά ρυθμιστεῖ αὐτό, πρέπει ἡ τιμή τοῦ ἑνός ἐμπορεύματος νά ἀνέβει πάνω καί τοῦ ἄλλου νά κατέβει κάτω ἀπό τήν ἀντίστοιχη πραγματική ἀξία τους. Ὁ συναγωνισμός ἐξαναγκάζει τίς ἀγοραίες τιμές νά περιστρέφονται στους διάφορους κλάδους ὄχι γύρω ἀπό τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, ἀλλά γύρω ἀπό τήν τιμή κόστους τους, δηλαδή γύρω ἀπό τά περιεχόμενα σ' αὐτά ἔξοδα + τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους.

Ὁ Ρικάρντο συνεχίζει:

«Στό 7ο κεφ. τοῦ "Πλούτου τῶν Ἐθνῶν" [τοῦ Σμίθ] ἔχουν ἐξεταστεῖ θαυμάσια ὅλα ὅσα ἀφοροῦν αὐτό τό ζήτημα» (σελ. 84).

Πράγματι, ἡ μή κριτική πίστη στήν παράδοση τοῦ Σμίθ εἶναι πού κάνει ἐδῶ τόν Ρικάρντο νά παραστρατίζει.

Ὁ Ρικάρντο κλείνει τό IV κεφ. ὅπως συνήθως, λέγοντας ὅτι στίς διερευνήσεις πού ἀκολουθοῦν δέν θά πάρει καθόλου ὑπόψη του τίς συμπτωματικές ἀποκλίσεις τῶν ἀγοραίων τιμῶν ἀπό τήν τιμή κόστους (σελ. 85), τοῦ διαφεύγει ὁμως ὅτι δέν πῆρε ὑπόψη καθόλου τίς σταθερές ἀποκλίσεις τῶν ἀγοραίων τιμῶν, ἐφόσον ἀντιστοιχοῦν στίς τιμές κόστους, ἀπό τίς πραγματικές ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων καί ὅτι ἔχει ὑποκαταστήσει τήν ἀξία μέ τήν τιμή κόστους.

Κεφ. XXX «Γιὰ τήν ἐπίδραση τῆς ζήτησης καί τῆς προσφορᾶς στίς τιμές».

Αὐτό πού ὑπερασπίζει ἐδῶ ὁ Ρικάρντο εἶναι ὅτι ἡ διαρκῆς τιμή καθορίζεται ἀπό τήν τιμή κόστους καί ὄχι ἀπό τήν προσφορά ἢ τή ζήτηση, ἐπομένως, ἡ διαρκῆς τιμή καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων μόνο, ἐφόσον ἡ ἀξία αὐτή καθορίζει τήν τιμή κόστους. Μέ τήν προυπόθεση ὅτι οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων εἶναι ἔτσι ρυθμισμένες, ὥστε νά ἀποφέρουν ὅλες 10% κέρδος, κάθε σταθερή ἀλλαγή σ' αὐτές τίς τιμές θά καθορίζεται ἀπό μιά ἀλλαγή στίς ἀξίες τους, στόν χρόνο ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιὰ τήν παραγωγή τους. Ὅπως αὐτή ἡ ἀξία ἐξακολουθεῖ νά καθορίζει τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, οἱ ἀλλαγές τῆς ἐξακολουθοῦν νά καθορίζουν τίς ἀλλαγές στίς τιμές κόστους, παρ' ὅλον ὅτι ἔτσι δέν αἴρεται φυσικά ἡ διαφορά αὐτῶν τῶν τιμῶν κόστους ἀπό τίς ἀξίες. Αὐτό πού αἴρεται εἶναι μόνο ὅτι ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀξία καί στήν πραγματική τιμή δέν [548] πρέπει νά εἶναι μεγαλύτερη

ἀπό τή διαφορά ἀνάμεσα στίς τιμές κόστους καί στίς ἀξίες πού προκαλείται ἀπό τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Μέ τίς ἀλλαγές στίς ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων ἀλλάζουν οἱ τιμές κόστους τους. Σχηματίζεται μιᾶ «νέα φυσική τιμή» (σελ. 460). Μπορεῖ λ.χ. ὁ ἐργάτης νά παράγει 20 καπέλα στό ἴδιο χρονικό διάστημα πού προηγουμένα παρήγε 10 καπέλα καί ὁ μισθός ἐργασίας ἀποτελοῦσε τό $\frac{1}{2}$ τῆς δαπάνης τοῦ καπέλου, ἔτσι ἔπεσε στό μισό ἡ δαπάνη αὐτή, τό κόστος παραγωγῆς γιά τά 20 καπέλα, τό μέρος του πού ἀποτελεῖται ἀπό μισθό ἐργασίας. Γιατί ὁ ἴδιος μισθός ἐργασίας πληρώνεται τώρα, γιά νά παραχθοῦν 20 καπέλα στή θέση τῶν 10 πού παράγονταν προηγουμένα. Ἐτσι στό κάθε καπέλο περιέχεται μόνο τό $\frac{1}{2}$ τῆς δαπάνης γιά μισθό ἐργασίας. Ἄν τώρα ὁ καπελάς θά πουλοῦσε τά καπέλα στήν ἴδια μέ προηγουμένα τιμή, τότε θά τά πουλοῦσε πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους. Ἄν τό κέρδος ἦταν 10% τότε, θά εἶναι τώρα (ὑποθέτοντας ὅτι ἡ δαπάνη, γιά τήν παραγωγή μιᾶς ὀρισμένης ποσότητας καπέλου ἦταν στήν ἀρχή 50 γιά τήν πρώτη ὕλη κλπ. καί 50 γιά τήν ἐργασία) $46\frac{2}{3}\%$. Τώρα εἶναι 50 γιά τήν πρώτη ὕλη κλπ. καί 25 γιά τόν μισθό ἐργασίας. Ἄν τό ἐμπόρευμα πουληθεῖ μέ τήν παλιά τιμή, τότε τό κέρδος = $\frac{35}{75}$ ἢ $46\frac{2}{3}\%$. Ἡ νέα φυσική τιμή θά πέσει λοιπόν ἐξαιτίας τῆς πτώσης τῆς ἀξίας τόσο, ὥστε ἡ τιμή νά ἀποφέρει μόνο 10% κέρδος. Ἡ πτώση στήν ἀξία, εἴτε στόν ἀπαιτούμενο γιά τήν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος χρόνο ἐργασίας, φαίνεται στό γεγονός ὅτι γιά τήν ἴδια ποσότητα τοῦ ἐμπορεύματος δαπανᾶται λιγότερος χρόνος ἐργασίας, ἐπομένως καί λιγότερος πληρωμένος χρόνος ἐργασίας, λιγότερος μισθός ἐργασίας, καί ὅτι γι' αὐτό μειώνεται καί ἡ δαπάνη, τό ποσό τοῦ μισθοῦ ἐργασίας πού πληρώνεται (ποσοτικά. Αὐτό δέν προυποθέτει μιᾶ πτώση τοῦ ἐπιπέδου τοῦ μισθοῦ ἐργασίας) ἀνάλογα γιά τήν παραγωγή τοῦ κάθε ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος. Αὐτό, ἂν ἡ ἀλλαγή στήν ἀξία σημειώθηκε στήν ἴδια τήν πιλοποιία. Ἄν γινόταν στήν πρώτη ὕλη ἢ στά ἐργαλεῖα δουλιᾶς, τότε στίς σφαῖρες αὐτές θά ἐκφραζόταν σάν μείωση τῆς δαπάνης γιά τούς μισθούς πού ἀπαιτοῦνται γιά τήν παραγωγή μιᾶς δοσμένης ποσότητας προϊόντων, γιά τόν καπελοβιομήχανο ὅμως αὐτό θά παρουσιαζόταν μέ τό ὅτι θά τοῦ εἶχε κοστίσει λιγότερο τό σταθερό του κεφάλαιο. Οἱ τιμές κόστους ἢ οἱ φυσικές τιμές (πού δέν ἔχουν καμιᾶ σχέση μέ τή «φύση») μποροῦν νά πέσουν διπλά ἐξαιτίας μιᾶς ἀλλαγῆς — ἐδῶ πτώσης — στήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων:

[πρῶτο]: ὅταν πέφτει ὁ μισθός ἐργασίας, πού ξοδεύεται στήν παραγωγή μιᾶς δοσμένης ποσότητας ἐμπορευμάτων, ἐπειδή ἔχει πέσει ἡ συνολική μάζα τῆς ἀπόλυτης ποσότητας ἐργασίας πού δαπανήθηκε, τῆς πληρωμένης καί τῆς ἀπλήρωτης ἐργασίας.

δεύτερο: όταν, εξαιτίας τῆς αὐξημένης ἢ μειωμένης παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας (καί τά δύο μπορεῖ νά συμβοῦν, τό ἓνα ὅταν πέφτει τό μεταβλητό κεφάλαιο σέ σχέση μέ τό σταθερό, τό ἄλλο, ὅταν ἀνεβαίνει ὁ μισθός ἐργασίας, ἐπειδή ἀκριβαίνουν τά μέσα συντήρησης), ἀλλάζει ἡ σχέση τῆς ὑπεραξίας μέ τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος ἢ μέ τήν ἀξία τῆς περιεχόμενης σ' αὐτό ἐργασίας, ἐπομένως, ὅταν ἀνεβαίνει ἢ πέφτει τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἡ μάζα τῆς ἐργασίας κατανέμεται διαφορετικά.

Αὐτό τό τελευταῖο θά μπορούσε νά ἀλλάξει τίς τιμές παραγωγῆς ἢ τίς τιμές κόστους* τόσο μόνο, ὅσο θά ἐπιδροῦν πάνω τους ἀλλαγές στήν ἀξία τῆς ἐργασίας. Στήν πρώτη περίπτωση ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας μένει ἴδια. Στήν τελευταία περίπτωση, ὅμως, δέν ἀλλάζουν οἱ ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων, ἀλλά μόνο τό μοίρασμά τους ἀνάμεσα στήν ἀναγκαῖα ἐργασία καί στήν πρόσθετη ἐργασία. Ὡστόσο θά ὑπῆρχε στήν περίπτωση αὐτή μιᾶ ἀλλαγή στήν παραγωγικότητα, δηλαδή στήν ἀξία τῶν ξεχωριστῶν ἐμπορευμάτων. Τό ἴδιο κεφάλαιο θά παράγει στή μιᾶ περίπτωση περισσότερο καί στήν ἄλλη λιγότερα ἐμπορεύματα ἀπό πρῖν. Ἡ μάζα τῶν ἐμπορευμάτων, μέ τήν ὁποία παρασταίνεται, θά εἶχε τήν ἴδια ἀξία, τό ξεχωριστό ἐμπόρευμα ὅμως θά εἶχε διαφορετική ἀξία. Ἡ ἀξία τοῦ μισθοῦ ἐργασίας εἶναι ἀλήθεια ὅτι δέν καθορίζει τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων (πού μπαίνουν στήν κατανάλωση τοῦ ἐργάτη) ὅμως καθορίζει τήν ἀξία τοῦ μισθοῦ ἐργασίας.

Ὅταν εἶναι πιά δοσμένες οἱ τιμές κόστους τῶν ἐμπορευμάτων στούς διάφορους κλάδους, ἀνεβαίνουν ἢ πέφτουν σχετικά μεταξύ τους στήν περίπτωση πού σημειώνεται ἀλλαγή στίς ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων. Ὅταν ἀνεβαίνει ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, μειώνεται ὁ χρόνος ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή ἑνός καθορισμένου ἐμπορεύματος, πέφτει ἐπομένως ἡ ἀξία του, ἀδιάφορο ἂν αὐτή ἡ ἀλλαγή τῆς παραγωγικότητος σημειώνεται στήν ἐργασία πού χρησιμοποιήθηκε τελευταῖα ἢ στό σταθερό κεφάλαιό του, στήν περίπτωση αὐτή πρέπει νά πέσει ἀντίστοιχα καί ἡ τιμή κόστους αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος. Ἡ ἀπόλυτη μάζα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε σ' αὐτό τό ἐμπόρευμα μειώθηκε, ἐπομένως μειώθηκε καί ἡ μάζα τῆς πληρωμένης ἐργασίας πού περιέχεται σ' αὐτό, ἡ μάζα τοῦ μισθοῦ ἐργασίας πού δαπανήθηκε γι' αὐτό, ἀκόμα κι ἂν ἔμεινε ἀμετάβλητο τό ὕψος τοῦ μισθοῦ

* Ἐδῶ φαίνεται καθαρά ὅτι μέ τίς τιμές κόστους, ὁ Μάρξ ἐννοεῖ τίς τιμές παραγωγῆς. — Σημ. μετ.

έργασίας. Ἐάν τό ἐμπόρευμα εἶχε πούληθεῖ στήν παλιά τιμή κόστους του, τότε θά ἀπόφερε μεγαλύτερο κέρδος ἀπό τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, γιατί τό κέρδος αὐτό ἦταν 10% ὑπολογισμένο πάνω στή βάση μεγαλύτερων ἐξόδων. Ἐτσι θά ἦταν τώρα περισσότερο ἀπό 10% ὑπολογισμένο πάνω στή βάση μειωμένων ἐξόδων. Ἀντίθετα, ὅταν ἐλαττώνεται ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, θά αὐξάνουν οἱ πραγματικές ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων. Μέ δοσμένο τό ποσοστό τοῦ κέρδους — ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, μέ δοσμένες τίς τιμές κόστους — ἡ σχετική του ἄνοδος ἢ πτώση ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἄνοδο ἢ τήν πτώση, ἀπό τήν ἀλλαγὴ τῶν πραγματικῶν ἀξιῶν τῶν ἐμπορευμάτων. Σάν συνέπεια τῶν ἀλλαγῶν αὐτῶν στή θέση τῶν παλιῶν μπαίνουν νέες τιμές κόστους ἢ, ὅπως λέει ὁ Ρικάρντο μιμούμενος τόν Σμίθ, «νέες φυσικές τιμές».

Στό τελευταῖο 30ό κεφάλαιο, πού ἀναφέραμε, ὁ Ρικάρντο ταυτίζει καί ὀνομαστικά τή φυσική τιμή, δηλαδή τήν τιμή κόστους, μέ τή φυσική ἀξία, δηλ. μέ τήν ἀξία πού καθορίζεται ἀπό τό χρόνο ἐργασίας.

«Ἡ τιμή τους» (τῶν μονοπωλημένων ἐμπορευμάτων) «δέν ἔχει καμιά ἀναγκαία σχέση μέ τή φυσική τους ἀξία. Ἀντίθετα, ἡ τιμή τῶν ἐμπορευμάτων πού εἶναι ἐκτεθειμένα στόν συναγωνισμό... θά ἐξαρτηθεῖ τελικά... ἀπό τά ἐξοδα παραγωγῆς τους» (σελ. 465).

Ἐδῶ λοιπόν οἱ τιμές κόστους ἢ οἱ φυσικές τιμές [549] ταυτίζονται μέ τή «φυσική ἀξία», δηλ. μέ τήν «ἀξία».

Ἀπό τή σύγχυση αὐτή ἐξηγεῖται γιατί ἓνα πλῆθος κατοπινῶν μεταρικαρντιανῶν κυρίων, ὅπως ὁ Σαί, μπόρεσε νά δεχτεῖ «τά ἐξοδα παραγωγῆς» σάν τά τελευταῖο ρυθμιστικό τῶν τιμῶν, χωρίς νά ἔχει τήν παραμικρότερη ἰδέα γιά τόν καθορισμό τῆς ἀξίας ἀπό τό χρόνο ἐργασίας, τόν τελευταῖο μάλιστα τόν ἀρνοῦνται ἄμεσα, ἐνῶ ἐπιμένουν στόν καθορισμό ἀπό τά «ἐξοδα παραγωγῆς».

Ἡ ὅλη αὐτή ἡ πλάνη τοῦ Ρικάρντο καί ἡ γιά τόν λόγο αὐτό λαθεμένη παρουσίαση τῆς γαιοπροσόδου κλπ., καθῶς καί οἱ λαθεμένοι νόμοι γιά τό ποσοστό τοῦ κέρδους κλπ. προκύπτουν ἀπό τό ὅτι δέν ξεχωρίζει τήν ὑπεραξία ἀπό τό κέρδος καί ἀπό τό ὅτι, ὅμοια μέ τούς ἄλλους οἰκονομολόγους, χειρίζεται χονδροκομμένα καί ἀκατανόητα τούς καθορισμούς μορφῆς. Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο παράμεινε αἰχμάλωτος τοῦ Σμίθ θά φανεῖ ἀπ' ὅσα θά ἀκολουθήσουν. [549]

[XII - 636] (Στά ὅσα εἰπώθηκαν ὡς τώρα πρέπει ἀκόμα νά παρατηρηθεῖ ὅτι ὁ Ρικάρντο δέν γνωρίζει καμιά ἄλλη διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀξία καί στή φυσική τιμή, ἐκτός ἀπό τό ὅτι ἡ τελευταία εἶναι ἡ

χρηματική έκφραση τῆς ἀξίας, πού μπορεί λοιπόν ν' ἀλλάξει μέ μιάν ἀλλαγή στήν ἀξία τῶν πολύτιμων μετάλλων, χωρίς ν' ἀλλάξει ἡ ἀξία. Αὐτή ὅμως ἡ ἀλλαγή ἀφορᾷ μόνο τόν ὑπολογισμό, τήν έκφραση τῆς ἀξίας σέ χρήμα. Ἔτσι λέει λ.χ.:

«Αὐτό» (τό ἐξωτερικό ἐμπόριο) «μπορεῖ νά ἐπηραστεῖ μόνο ἀπό μιάν ἀλλαγή τῆς φυσικῆς τιμῆς, ὄχι τῆς φυσικῆς ἀξίας, μέ τήν ὁποία μποροῦν νά παράγονται ἐμπορεύματα σέ κείνες τίς χώρες, καί αὐτό πετυχαίνεται μέ μιάν ἀλλαγή στήν κατανομή τῶν εὐγενῶν μετάλλων» (στό ἴδιο, σελ. 409). [ΧΙΙ636]

[B. Ἡ θεωρία τοῦ Σμίθ γιά τήν τιμή κόστους]

[1. Ἡ λαθεμένη προϋπόθεση τοῦ Σμίθ
γιά τή θεωρία τῶν τιμῶν κόστους.

Ἡ ἀσυνέπεια τοῦ Ρικάρντο, γιατί διατηρεῖ
τήν ταύτιση τῆς ἀξίας μέ τήν τιμή κόστους ἀπό τόν Σμίθ]

[XI - 549] Πρῶτα πρέπει νά παρατηρηθεῖ σχετικά μέ τόν Σμίθ, ὅτι σύμφωνα καί μ' αὐτόν

«ὑπάρχουν πάντα μερικά ἐμπορεύματα, ἡ τιμή τῶν ὁποίων χωρίζεται σέ δύο μόνο μέρη, δηλαδή στούς μισθοῦς ἐργασίας καί στά κέρδη τοῦ κεφαλαίου» ([«Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations», Paris 1802], β. I, κεφ. VI, ν, I, σελ. 103).

Ἐπομένως, μποροῦμε νά μὴν πάρουμε ἐδῶ καθόλου ὑπόψη τή διαφορά αὐτή μέ τόν Ρικάρντο.

Ἄφου ὁ Σμίθ ἀναπτύσσει πρῶτα τήν ἄποψη ὅτι ἡ ἀνταλλακτική ἀξία ἀνάγεται σέ ποσότητα ἐργασίας, ὅτι ἡ ἀξία πού περιέχεται στήν ἀνταλλακτική ἀξία, μετά ἀπό τήν ἀφαίρεση τῆς πρώτης ὕλης κλπ., ἀνάγεται στό μέρος ἐκεῖνο, πού πληρώνεται στόν ἐργάτη, καί στό μέρος ἐκεῖνο πού δέν τοῦ πληρώνεται, αὐτό δέ τό τελευταῖο μέρος ἀνάγεται σέ κέρδος καί πρόσοδο (τό δέ κέρδος μέ τή σειρά του μπορεῖ ν' ἀνάγεται σέ κέρδος καί τόκο) ὕστερα ἀπ' αὐτό ἀλλάζει ξαφνικά καί, ἀντί νά ἀναγάγει τήν ἀνταλλακτική ἀξία σέ μισθό, κέρδος καί πρόσοδο, ἀνακηρύχνει ἀντίθετα τόν μισθό, τό κέρδος καί τήν πρόσοδο σέ παράγοντες πού συγκροτοῦν τήν ἀνταλλακτική ἀξία τοῦ προϊόντος, τά βάζει σάν αὐτοτελεῖς ἀνταλλακτικές ἀξίες νά συγκροτοῦν τήν ἀνταλλακτική ἀξία τοῦ προϊόντος, συνθέτει τήν ἀνταλλακτική ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος ἀπό τίς αὐτοτελεῶς καί ἀνεξάρτητα ἀπό αὐτό καθορισμένες

ἀξίες τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, τοῦ κέρδους καί τῆς προσόδου. Ἄντί νά γίνει ἡ ἀξία ἡ πηγὴ τους, γίνονται ἡ πηγὴ τῆς ἀξίας.

«Ὁ μισθός, τό κέρδος καί ἡ πρόσοδος εἶναι οἱ τρεῖς πρωταρχικές πηγές ὄλων τῶν εἰσοδημάτων, καθὼς καί ὄλων τῶν ἀνταλλακτικῶν ἀξιῶν» (τ. 1, βιβλ. 1, κεφ. VI, σελ. 105).

Ἄφου μίλησε πρῶτα γιά τήν ἐσωτερική συνάφεια, ξαφνικά τόν κυριεύει πάλι ἡ ἄποψη τῆς ἐπίφασης τοῦ φαινομένου, ἡ συνάφεια τοῦ σφάλματος, ὅπως ἐμφανίζεται στόν συναγωνισμό, στόν δέ συναγωνισμό ἐμφανίζονται πάντα ὅλα ἀνάποδα, πάντα μέ τό κεφάλι κάτω.

Ἄπό αὐτό λοιπόν τό τελευταῖο ἀνάποδο σημεῖο ἀφετηρίας ξεκινάει ὁ Σμίθ, γιά νά ἐξηγήσει τή διαφορὰ ἀνάμεσα στή «φυσική τιμή τῶν ἐμπορευμάτων» καί στήν «ἀγοραία τιμή» τους. Ὁ Ρικάρντο δανείζεται ἀπό τόν Σμίθ αὐτή τήν ἐξήγηση, ξεχνάει ὅμως ὅτι ἡ «φυσική τιμή» τοῦ Α. Σμίθ δέν εἶναι παρά ἡ σύμφωνα μέ τίς προυποθέσεις τοῦ Σμίθ τιμή κόστους, πού προκύπτει ἀπό τόν συναγωνισμό, καί ὅτι αὐτή ἡ τιμή κόστους στόν ἴδιο τόν Σμίθ εἶναι μόνο κατά τοῦτο ταυτόσημη μέ τήν «ἀξία» τοῦ ἐμπορεύματος, καθόσον ὁ Σμίθ ξεχνάει τή βαθύτερη ἄποψή του καί σταματάει στήν ἀντλημένη ἀπό τήν ἐπιφάνεια ἐπίφαση ὅτι ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων σχηματίζεται ἀπό τή σύνθεση τῶν αὐτοτελῶς καθορισμένων ἀξιῶν τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, τοῦ κέρδους καί τῆς προσόδου. Καί ἐνῶ ὁ Ρικάρντο καταπολεμάει γενικά αὐτή τήν ἄποψη, δέχεται τή βασισμένη σ' αὐτήν σύγχυση ἢ τήν ταύτιση τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας καί τῆς τιμῆς κόστους ἢ τῆς φυσικῆς ἀξίας τοῦ Α. Σμίθ. Αὐτή ἡ σύγχυση δικαιολογεῖται στόν Σμίθ, ἐπειδὴ ὅλη του ἡ ἔρευνα γιά τή φυσική τιμή ξεκινάει ἀπό τή δεύτερη λαθεμένη ἄποψή του γιά τήν ἀξία. Στόν Ρικάρντο ὅμως εἶναι πέρα γιά πέρα ἀδικοιολόγητη, ἐπειδὴ δέν δέχεται πουθενά αὐτήν τή λαθεμένη ἄποψη τοῦ Σμίθ, ἀλλά τήν καταπολεμάει ex professo σάν μιὰ ἀσυνέπεια. Κατάφερε ὅμως ὁ Σμίθ νά τόν παγιδεύσει πάλι μέ τή φυσική τιμή.

Ὁ Σμίθ, ἀφου συνέθεσε τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος ἀπό τίς ἀξίες τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, τοῦ κέρδους καί τῆς προσόδου, πού καθορίζονται αὐτοτελῶς καί ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτό, θέτει τώρα στόν ἑαυτό του τό ἐρώτημα πῶς καθορίζονται αὐτές οἱ στοιχειώδεις ἀξίες; Καί ἐδῶ ὁ Σμίθ ξεκινάει ἀπό τήν ἐμφάνιση, ὅπως ὑπάρχει στό συναγωνισμό.

Τό VII κεφ. τοῦ I βιβλ. ἔχει τόν τίτλο: «Γιά τή φυσική τιμή τῶν ἐμπορευμάτων καί γιά τήν ἀγοραία τιμή τους».

«Σέ κάθε κοινωνία καί σέ κάθε τόπο ὑπάρχει ἓνα συνηθισμένο ἢ μέσο ὕψος τοῦ μισθοῦ — τοῦ κέρδους — τῆς προσόδου» (στό ἴδιο, τ. 1, σελ. 110). «Αὐτό

τό μέσο ὕψος μπορούμε νά τό ὀνομάσουμε τό φυσικό ὕψος τοῦ μισθοῦ, τοῦ κέρδους καί τῆς προσόδου γιά τό χρόνο καί τόν τόπο στόν ὁποῖο ἐπικρατεῖ συνήθως» (σελ. 110, 111). «Ἄν ἡ τιμή ἑνός ἐμπορεύματος εἶναι ἀκριβῶς τόση, ὥστε νά πληρώνει σύμφωνα μέ τά φυσικά μεγέθη τους τήν πρόσοδο, τόν μισθό καί τά κέρδη, τότε τό ἐμπόρευμα ἔχει πωληθεῖ στή φυσική τιμή του» (σελ. 111).

Τότε αὐτή ἡ φυσική τιμή εἶναι ἡ τιμή κόστους τοῦ ἐμπορεύματος, ἡ δέ τιμή κόστους συμπίπτει μέ τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, ἀφοῦ προϋποτέθηκε, ὅτι ἡ ἀξία τοῦ τελευταίου συγκροτεῖται ἀπό τίς ἀξίες τοῦ μισθοῦ, τοῦ κέρδους καί τῆς προσόδου.

«Τό ἐμπόρευμα ἐκποιεῖται [550] ἀκριβῶς τόσο, ὅσο ἀξίζει» (στήν περίπτωση αὐτή τό ἐμπόρευμα ἔχει πωληθεῖ στήν ἀξία του) «ου» (ἤ) ὅσο κοστίζει πραγματικά σ' αὐτόν πού τό φέρνει στήν ἀγορά» (στήν ἀξία του ἢ στήν τιμή κόστους του γιά τό πρόσωπο πού τό φέρνει στήν ἀγορά). «Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἔννοια ἐξοδα κόστους ἑνός ἐμπορεύματος στήν κοινή γλώσσα δέν περιλαμβάνει τό κέρδος ἐκείνου πού τό ξαναπουλάει, ὅμως στήν περίπτωση ὅπου αὐτός ὁ ὁποῖος τό δίνει σέ μιά τιμή πού δέν τοῦ ἀποφέρει τό συνηθισμένο κέρδος πού ὑπάρχει στή γειτονιά του, τότε εἶναι φανερό ὅτι κάτι χάνει στή συναλλαγῇ αὐτή. Μέ μιά διαφορετική ὁμως τοποθέτηση τοῦ κεφαλαίου του θά μπορούσε νά πετύχει τό κέρδος ἐκεῖνο» (σελ. 111).

Ἐδῶ ἔχουμε ὅλη τήν ἱστορία γένεσης τῆς φυσικῆς τιμῆς καί μάλιστα στήν ἀπολύτως ἀντίστοιχη γλώσσα καί λογική, ἀφοῦ ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος σχηματίζεται ἀπό τίς τιμές τοῦ μισθοῦ, τοῦ κέρδους καί τῆς προσόδου, ἡ ἀληθινή ἀξία τῶν τελευταίων ὅμως σχηματίζεται μέ τή σειρά της, ὅταν βρίσκονται στό φυσικό τους ὕψος, τότε εἶναι καθάρῳ ὅτι ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος εἶναι ταυτόσημη μέ τήν τιμή κόστους του καί αὐτή ἡ τελευταία μέ τή φυσική τιμή τοῦ ἐμπορεύματος. Τό ὕψος τοῦ κέρδους, δηλ. τό ποσοστό τοῦ κέρδους, τό ἴδιο καί τοῦ μισθοῦ, προϋποτίθεται δοσμένο. Εἶναι πράγματι δοσμένα γιά τόν σχηματισμό τῆς τιμῆς κόστους. Ἀποτελοῦν τήν προϋπόθεσή της. Γι' αὐτό ἐμφανίζονται δοσμένα καί γιά τόν ξεχωριστό καπιταλιστή. Δέν τόν ἐνδιαφέρει τό πῶς, τό πού καί τό γιατί. Ὁ Σμίθ στέκει ἐδῶ στήν ἀποψη τοῦ ξεχωριστοῦ καπιταλιστή, τοῦ παράγοντα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, πού καθορίζει τήν τιμή κόστους τοῦ ἐμπορεύματός του. Τόσα γιά τόν μισθό ἐργασίας κλπ., τόσο εἶναι τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἐπομένως: Ἔτσι ἐμφανίζεται σ' αὐτόν τόν καπιταλιστή ἡ πράξη, μέ τήν ὁποία καθορίζεται ἡ τιμή κόστους τοῦ ἐμπορεύματος ἢ, ὅπως ἐμφανίζεται σ' αὐτόν παραπέρα, ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, γιατί ξέρεи ἐπίσης ὅτι ἡ ἀγοραία τιμή βρίσκεται πότε πάνω καί πότε κάτω ἀπ'

αυτή τήν τιμή κόστους, ή όποία για τόν λόγο αυτό εμφανίζεται σ' αυτόν σαν ή ιδεώδης τιμή του έμπορεύματος, ή απόλυτη τιμή του σέ διάκριση από τίς διακυμάνσεις τής τιμής, κοντολογής σαν ή αξία του, έφόσον έχει γενικά καιρό για νά σκεφθεί παρόμοια πράγματα. Καί ό Σμίθ, μεταφερόμενος μέσα στόν συναγωνισμό, έξακολουθεί επίσης νά συλλογίζεται και νά παραλογίζεται μέ τήν ιδιόμορφη λογική του παγιδευμένου σ' αυτήν τή σφαίρα καπιταλιστή. Προβάλλει: Μέ τόν όρο κόστος έννοούν στήν καθημερινή ζωή όχι τό κέρδος πού βγάξει ό πωλητής (πού αποτελεί απαραίτητα ένα περίσσευμα πάνω από τά έξοδά του). Γιατί λογαριάζεις λοιπόν στήν τιμή κόστους τό κέρδος; 'Ο Α. Σμίθ απαντάει, όπως και ό βαθυστόχαστος καπιταλιστής στόν όποιο τίθεται τό έρώτημα αυτό, ως εξής:

Τό κέρδος γενικά πρέπει νά μπει στήν τιμή κόστους, επειδή θά μέ γελάγανε, αν στήν τιμή κόστους θά έμπαινε μόνο ένα κέρδος 9 αντί 10%^[48].

Αυτή ή αφέλεια, μέ τήν όποία ό Σμίθ μιλάει για τά πράγματα, από τή μιά, από τήν ψυχή του παράγοντα τής κεφαλαιοκρατικής παραγωγής και τά παρασταίνει, καθαρά και ολοκληρωμένα ακριβώς έτσι όπως εμφανίζονται στόν τελευταίο, έτσι όπως τά σκέπτεται και καθορίζουν τίς πράξεις του και έτσι όπως πράγματι φαίνεται ότι συμβαίνουν, ένω, από τήν άλλη, αποκαλύπτει πού και πού τή βαθύτερη συνάφεια τών φαινομένων — αυτή ή αφέλεια αποτελεί τό μεγάλο θέλημα του βιβλίου του.

Έδω βλέπουμε επίσης, γιατί ό Σμίθ — παρά τούς έσωτερικούς ένδοιασμούς του για τό σημείο αυτό — τήν αξία του έμπορεύματος τήν ανάγει μόνο σέ πρόσοδο, κέρδος και μισθό και παραλείπει τό σταθερό κεφάλαιο, παρ' όλο πού τό παραδέχεται φυσικά στόν κάθε «ξεχωριστό» καπιταλιστή. Γιατί διαφορετικά θά σήμαινε ότι: ή αξία του έμπορεύματος αποτελείται από μισθό, κέρδος, πρόσοδο και από τό μέρος τής αξίας του έμπορεύματος πού δέν αποτελείται από μισθό, κέρδος και πρόσοδο. Έτσι θά γινόταν απαραίτητο, τήν αξία νά τήν καθορίζει ανεξάρτητα από τόν μισθό, τό κέρδος και τήν πρόσοδο.

Αν, εκτός από τή δαπάνη για τόν μέσο μισθό κλπ., ή τιμή του έμπορεύματος αποφέρει τό μέσο κέρδος και — στήν περίπτωση πού μπαίνει στό έμπόρευμα πρόσodos — τή μέση πρόσοδο, τότε τό έμπόρευμα έχει πωληθεί στή φυσική του τιμή ή στήν τιμή κόστους, αυτή δέ ή τιμή κόστους είναι ίση μέ τήν αξία του, επειδή ή αξία του δέν είναι τίποτα άλλο από τό άθροισμα τών φυσικών αξιών του μισθού, του κέρδους και τής προσόδου.

[551] Κατά τὰ ἄλλα, ὁ Σμίθ, ἀφοῦ ἔχει πιά τοποθετηθεῖ στό πεδίο τοῦ συναγωνισμοῦ, καί ἀφοῦ ἔχει προϋποθέσει *δοσμένο τό ποσοστό τοῦ κέρδους κλπ. ἐξηγεῖ σωστά τή φυσική τιμή ἢ τήν τιμή κόστους*, δηλαδή αὐτή τήν τιμή κόστους σέ διάκριση ἀπό τήν ἀγοραία τιμή.

« Ἡ φυσική τιμή ἢ ἡ συνολική ἀξία τῆς προσόδου, τῆς ἐργασίας καί τοῦ κέρδους, πού πρέπει νά πληρωθοῦν γιά νά μεταφερθεῖ» (τό ἐμπόρευμα) «ἐκεῖ στήν ἀγορά» (στό ἴδιο, σελ. 112).

Αὐτή ἡ τιμή κόστους τοῦ ἐμπορεύματος εἶναι διαφορετική ἀπό τήν *πραγματική τιμή ἢ ἀπό τήν ἀγοραία τιμή* τοῦ ἐμπορεύματος. (σελ. 112). Ἡ τελευταία ἐξαρτιέται ἀπό τή ζήτηση καί τήν προσφορά.

Τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ ἐμπορεύματος ἢ ἡ *τιμή κόστους* τοῦ ἐμπορεύματος εἶναι ἀκριβῶς «*ὀλόκληρη ἡ ἀξία τῆς προσόδου, τῶν μισθῶν καί τῶν κερδῶν πού ἔπρεπε νά πληρωθοῦν, γιά νά φέρουν τό ἐμπόρευμα αὐτό στήν ἀγορά.* Ἄν ἡ ζήτηση εἶναι ἀντίστοιχη μέ τήν προσφορά, τότε ἡ ἀγοραία τιμή εἶναι ἴση μέ τή φυσική τιμή.

«Ὅταν ἡ ποσότητα τῶν ἐμπορευμάτων πού ἔχουν μεταφερθεῖ στήν ἀγορά ἀρκεῖ ἀκριβῶς γιά νά καλύψει τήν πραγματική ζήτηση καί ὄχι περισσότερο, τότε ἡ ἀγοραία τιμή συμπίπτει ἀπολύτως... μέ τή *φυσική τιμή*» (τ. 1, στό ἴδιο, σελ. 114). «Ἔτσι ἡ *φυσική τιμή* ἀποτελεῖ, σάν νά λέμε, τήν κεντρική τιμή, γύρω ἀπό τήν ὁποία κυμαίνονται συνεχῶς οἱ τιμές ὅλων τῶν ἐμπορευμάτων. Διάφορα συμπτωματικά περιστατικά μπορεῖ κάποτε γιά ἓνα χρονικό διάστημα νά τήν κρατήσουν πιο πάνω καί κάποτε μάλιστα νά τή συμπίεσουν πιο κάτω ἀπό τή *φυσική τιμή*» (τ. 1, στό ἴδιο, σελ. 116).

Γι' αὐτό ὁ Σμίθ καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι γενικά

«ὅλη ἡ παραγωγική δραστηριότητα, πού καταβάλλεται στή διάρκεια τοῦ ἔτους γιά τόν ἐφοδιασμό τῆς ἀγορᾶς μέ κάποιο ἐμπόρευμα» θά ἀνταποκρίνεται στίς ἀνάγκες τῆς κοινωνίας ἢ στήν «*πραγματική ζήτηση*» (σελ. 117).

Αὐτό, πού ὁ Ρικάρντο θεωρεῖ κατανομή τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου ἀνάμεσα στούς διάφορους κλάδους παραγωγῆς, ἐμφανίζεται ἐδῶ ἀκόμα στήν πιο πρωτόγονη μορφή τῆς βιομηχανίας, πού εἶναι ἀπαραίτητη, γιά νά παραχθεῖ «*ἓνα καθορισμένο ἐμπόρευμα*». Ἡ ἐξίσωση τῶν τιμῶν ἀνάμεσα στούς πωλητές τοῦ ἴδιου ἐμπορεύματος σέ μιάν ἀγοραία τιμή, καί ἡ ἐξίσωση τῶν ἀγοραίων τιμῶν τῶν διάφορων ἐμπορευμάτων σέ μιά τιμή κόστους συντελοῦνται ἐδῶ πέρα γιά πέρα ἀνακατωμένα.

Ὁ Σμίθ θίγει ἐδῶ ἐντελῶς τυχαία τό ζήτημα τῆς ἐπίδρασης πού ἀσκεῖ στίς φυσικές τιμές ἢ στίς τιμές κόστους ἡ ἀλλαγή στίς *πραγματικές τιμές* τῶν ἐμπορευμάτων.

Συγκεκριμένα στή γεωργία

«ή ίδια ποσότητα εργασίας παράγει στά διάφορα χρόνια διαφορετικές ποσότητες εμπορευμάτων, ενώ στις άλλες [σφαίρες απασχόλησης] παράγει πάντα την ίδια ή σχεδόν την ίδια ποσότητα εμπορευμάτων. Στην αγροτική οικονομία ο ίδιος αριθμός εργατικών δυνάμεων θά παράγει στά διάφορα χρόνια έντελώς αποκλίνουσες μεταξύ τους ποσότητες σιταριού, κρασιού, λαδιού, λυκίσκου κλπ. Όμως ο ίδιος αριθμός νηματουργών και ύφαντουργών παράγει κάθε χρόνο τόν ίδιο ή περίπου τόν ίδιο όγκο λινού ή μάλλινου υφάσματος... Στους άλλους (όχι αγροτικούς) «κλάδους παραγωγής, στους οποίους τό προϊόν ίσων ποσοτήτων εργασίας μένει πάντα ίσο ή σχεδόν ίσο» (δηλ. όσον καιρό μένουν αμετάβλητοι οί όροι παραγωγής) «μπορεί ή παραγωγή νά έναρμονιστεί ακριβέστερα μέ τήν πραγματική ζήτηση» (σελ. 117, 118).

Έδω ό Σμίθ βλέπει ότι μιά άπλή άλλαγή στην παραγωγικότητα «ίσων ποσοτήτων εργασίας», δηλαδή στις πραγματικές αξίες τών εμπορευμάτων, αλλάζει τίς τιμές κόστους. Σέ συνέχεια ρηχάίνει πάλι τό ζήτημα μέ τήν άναγωγή στή σχέση προσφοράς και ζήτησης. Τό ζήτημα είναι λαθεμένο έτσι όπως τό παρουσιάζει σύμφωνα μέ τίς δικές του εξηγήσεις. Γιατί, αν στή γεωργία «ίσες ποσότητες εργασίας» αποφέρουν, εξαιτίας τών εποχών του έτους κλπ., διαφορετικές μάζες προϊόντων, τότε ο ίδιος έχει εξηγήσει πώς, εξαιτίας τών μηχανών, του καταμερισμού τής εργασίας κλπ. και στή βιομηχανία κλπ. «ίσες ποσότητες εργασίας» αποφέρουν πολύ διαφορετικές μάζες του προϊόντος. Δέν είναι λοιπόν αυτή ή διαφορά πού ξεχωρίζει τή γεωργία από τούς άλλους κλάδους παραγωγής. Η διαφορά συνίσταται στό ότι στή μιά περίπτωση ή «παραγωγική δύναμη» χρησιμοποιείται «sé προκαθορισμένο βαθμό», ενώ στην άλλη εξαρτιέται από συντυχίες τής φύσης. Παραμένει όμως σαν αποτέλεσμα τό γεγονός ότι ή αξία τών εμπορευμάτων ή ή ποσότητα τής εργασίας πού, ανάλογα μέ τήν παραγωγικότητα τής εργασίας, πρέπει νά έχει ζοδευτεί για ένα δοσμένο εμπόρευμα, παραλλάσσει τίς τιμές κόστους του.

Στήν επόμενη φράση πού ακολουθεί ο Α. Σμίθ έχει κιόλας εξηγήσει πώς ή μετακίνηση του κεφαλαίου από τόν ένα κλάδο στον άλλο δημιουργεί τήν τιμή κόστους στους διάφορους κλάδους. Αυτό όμως δέν είναι τόσο καθαρό στον Σμίθ, όσο στον Ρικάρντο. Γιατί, αν ή [552] τιμή του εμπορεύματος πέσει κάτω από τή φυσική τιμή του, τότε, σύμφωνα μέ τή δική του εξήγηση, αυτό γίνεται, επειδή ένα από τά στοιχεία αυτής τής τιμής πέφτει κάτω από τό φυσικό επίπεδο ή από τό φυσικό ποσοστό. Γι' αυτό δέν μπορεί νά εξαλειφθεί μόνο μέ τήν απόσυρση τών κεφαλαίων ή μέ τή μετακίνηση τών κεφαλαίων, αλλά μόνο αν μετακινηθούν από τόν ένα κλάδο στον άλλο εργασία, κεφάλαιο ή

γῆ. Σ' αὐτό ἢ ἄποψή του εἶναι πιά συνεπής ἀπό τήν ἄποψη τοῦ Ρικάρντο, εἶναι ὅμως λαθεμένη.

«Ὅποιοδήποτε μέρος αὐτῆς» (τῆς φυσικῆς) «τιμῆς πληρωθεῖ κάτω ἀπό τό φυσικό του ὕψος, ἐκεῖνοι, τό συμφέρον τῶν ὁποίων θίγεται, αἰσθάνονται ἀμέσως τή ζημιά καί θά ἀποσύρουν ἀμέσως ἀπό τήν παραγωγή τοῦ προκειμένου ἐμπορεύματος τόση γῆ ἢ τόσο ἐργασία ἢ τόσο κεφάλαιο, ὥστε σύντομα τό ἐμπόρευμα πού ρίχνεται στήν ἀγορά νά φτάνει μόνο τόσο, ὅσο χρειάζεται γιά νά καλύψει τήν πραγματική ζήτηση. Γι' αὐτό ἡ ἀγοραία του τιμή θά ἀνεβῆ γρήγορα ὡς τή φυσική τιμή. Αὐτό θά γίνῃ τουλάχιστον παντοῦ, ὅπου ἐπικρατεῖ πλήρης ἐλευθερία» (στό ἴδιο, σελ. 125).

Αὐτή εἶναι ἡ οὐσιαστική διαφορά, γιά τό πῶς ὁ Σμίθ καί ὁ Ρικάρντο ἀντιλαμβάνονται τήν ἐξίσωση στή φυσική τιμή. Ἡ ἀντίληψη τοῦ Σμίθ βασίζεται στή λαθεμένη του προυπόθεση, ὅτι τά 3 στοιχεῖα καθορίζουν αὐτοτελῶς τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, ἐνῶ ἡ ἀντίληψη τοῦ Ρικάρντο βασίζεται στή σωστή προυπόθεση, ὅτι μόνο τό μέσο ποσοστό τοῦ κέρδους (μέ δοσμένο τόν μισθό) εἶναι ἐκεῖνο πού σχηματίζει τίς τιμές κόστους.

[2. Ἡ θεωρία τοῦ Σμίθ γιά τό «φυσικό ὕψος» τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, τοῦ κέρδους καί τῆς προσόδου]

«Ἡ φυσική τιμή μεταβάλλεται, ὅταν μεταβάλλεται τό φυσικό ὕψος τῶν συστατικῶν του μερῶν, τοῦ μισθοῦ, τοῦ κέρδους καί τῆς προσόδου» (στό ἴδιο, σελ. 127).

Καί τώρα προσπαθεῖ ὁ Σμίθ στά κεφ. VIII, IX, X καί XI τοῦ I βιβλ. νά καθορίσει τό φυσικό ὕψος αὐτῶν τῶν «συστατικῶν μερῶν», τοῦ μισθοῦ, τῆς προσόδου καί τοῦ κέρδους καί τίς ἀλλαγές του.

Κεφ. VIII: «Γιά τούς μισθοῦς ἐργασίας».

Στήν ἀρχή τοῦ κεφαλαίου γιά τόν μισθό ὁ Σμίθ — ἐγκαταλείποντας τήν ἀπατηλή ἄποψη τοῦ συναγωνισμοῦ — ἀναπτύσσει πρῶτα τήν ἀληθινή φύση τῆς ὑπεραξίας, καί θεωρεῖ τό κέρδος καί τήν πρόσοδο ἀπλῶς σάν μορφές τῆς ὑπεραξίας.

Σχετικά μέ τόν μισθό ἔχει μιάν ἄποψη γιά τόν καθορισμό τοῦ φυσικοῦ του ὕψους, συγκεκριμένα ὅτι καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τῆς ἴδιας τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ἀπό τόν ἀναγκαῖο μισθό ἐργασίας.

«Ἕνας ἄνθρωπος πρέπει πάντα νά μπορεῖ νά ζεῖ ἀπό τήν ἐργασία του, ὁ δέ μισθός του πρέπει νά εἶναι τουλάχιστον ἀρκετός γιά τή συντήρησή του. Συνήθως μάλιστα πρέπει νά εἶναι λίγο μεγαλύτερος, διαφορετικά δέν θά μπορούσαν οἱ ἐργάτες νά δημιουργήσουν οἰκογένεια, ὅποτε ἡ ὑπαρξή τους δέν θά μπορούσε νά διαρκέσει πάνω ἀπό μιά γενεά» (στό ἴδιο, σελ. 136).

Αυτή ή ἄποψη εἶναι πάλι χωρίς σημασία, γιατί δέν θέτει ποτέ στόν ἑαυτό του τό ἐρώτημα πῶς καθορίζεται ή ἀξία τῶν ἀπαραίτητων μέσων συντήρησης, δηλ. γενικά τοῦ ἐμπορεύματος; Καί ἐδῶ, ἐπειδή ὁ Σμίθ ἀπομακρύνθηκε ἀπό τήν κύρια ἀντίληψή του, ὑποχρεώνεται νά πει: ή τιμή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καθορίζεται ἀπό τήν τιμή τῶν μέσων συντήρησης καί ή τιμή τῶν μέσων συντήρησης ἀπό τήν τιμή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Προυποθέτοντας πιά, ὅτι ή ἀξία τοῦ μισθοῦ ἐργασίας εἶναι παγιωμένη, περιγράφει πάλι μέ ἀκρίβεια τίς διακυμάνσεις του, ὅπως ἐκδηλώνονται στόν συναγωνισμό, καί τά περιστατικά πού προκαλοῦν αὐτές τίς διακυμάνσεις. Αυτό ἀνήκει στό ἐξωτερικό μέρος τῆς ἄποψής του καί δέν μᾶς ἀφορᾶ καθόλου ἐδῶ.

(Ὁ Σμίθ πραγματεύεται ἰδίως τήν αὔξηση, τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου, δέν μᾶς λέει ὅμως τί τήν καθορίζει, ἐπειδή αὐτή ή αὔξηση μπορεῖ νά εἶναι γρήγορη, εἴτε μόνο στήν περίπτωση πού τό ὕψος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας εἶναι σχετικά χαμηλό καί μεγάλη ή παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας (στήν περίπτωση αὐτή ή αὔξηση τοῦ μισθοῦ εἶναι πάντα συνέπεια μόνο τοῦ προηγούμενου μόνιμου χαμηλοῦ ἐπιπέδου του) εἴτε στήν περίπτωση αὐτή τό ποσοστό τῆς συσσώρευσης εἶναι χαμηλό, ὅμως μεγάλη ή παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. Στήν πρώτη περίπτωση ἔπρεπε, ξεκινώντας ἀπό τήν ἄποψή του, νά συναγάγει τό ὕψος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἀπό τό ποσοστό τοῦ κέρδους, δηλ. ἀπό τό ὕψος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, στή δεύτερη περίπτωση ἀπό τό ἀκαθάριστο μέγεθος τοῦ κέρδους, πράγμα πού μέ τή σειρά του πάλι θά ἀπαιτοῦσε διερευνήσεις σχετικά μέ τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων).

Θέλει νά ἐξηγήσει τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος μέ τήν ἀξία τῆς ἐργασίας σάν ἓνα συστατικό στοιχείο. Καί ἀπό τήν ἄλλη ἐξηγεῖ τό ὕψος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας μέ τό ὅτι

«οἱ μισθοί ἐργασίας... δέν κμαίνονται μαζί μέ τίς διακυμάνσεις τῆς τιμῆς τῶν μέσων διατροφῆς» (σελ. 149) καί ὅτι «οἱ μισθοί ἐργασίας μεταβάλλονται ἀπό τόπο σέ τόπο περισσότερο ἀπό τήν τιμή τῶν μέσων διατροφῆς» (στό ἴδιο, σελ. 150).

Πράγματι, ὅλο αὐτό τό κεφάλαιο δέν περιέχει τίποτα τό σχετικό μέ τήν ὑπόθεση, ἐκτός ἀπό τόν καθορισμό τοῦ κατώτατου ὀρίου τοῦ μισθοῦ, δηλαδή τῆς ἀξίας τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Ἐδῶ ὁ Σμίθ ἐπανερχεται ἐνστικτώδιστα στήν παλιά του βαθύτερη ἄποψη, μετά τήν ἐγκαταλείπει πάλι, ἔτσι πού ὁ ἴδιος ὁ πιο πάνω καθορισμός νά μή σημαίνει τίποτα. Γιατί ἀπό τί πρέπει νά καθορίζεται ή ἀξία τῶν ἀναγκαίων μέσων συντήρησης — δηλαδή γενικά τῶν ἐμπορευμάτων; Ἐνμέρει ἀπό

τή φυσική τιμή τῆς ἐργασίας. Καί ἀπό τί καθορίζεται αὐτή; Ἀπό τήν ἀξία τῶν ἀναγκαίων γιά τή ζωή πραγμάτων, ἤ γενικά ἐμπορευμάτων. Ἄθλιος φαῦλος κύκλος. Κατά τά ἄλλα, τό κεφάλαιο αὐτό δέν περιέχει οὔτε λέξη γιά τό ζήτημα, γιά τή φυσική τιμή τῆς ἐργασίας [553], ἀλλά περιέχει μόνο διερευνήσεις σχετικά μέ τήν ἄνοδο τῶν μισθῶν, πάνω ἀπό τό ἐπίπεδο τοῦ φυσικοῦ ὕψους τους, δηλαδή ἀνάλογα μέ τό πῶς συσσωρεύεται γρήγορα κεφάλαιο, ἀνάλογα μέ τήν πρόοδο τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου. Ἐπειτα ἐξετάζονται οἱ διάφορες κοινωνικές καταστάσεις, στίς ὁποῖες συμβαίνει αὐτό, τέλος, κτυπάει κατάμουτρα τόν καθορισμό τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος ἀπό τόν μισθό ἐργασίας καί τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἀπό τήν ἀξία τῶν ἀναγκαίων μέσων συντήρησης, ἀποδείχνοντας ὅτι αὐτό δέν φαίνεται νά συμβαίνει στήν Ἄγγλία. Στό μεταξύ — ἐπειδή ὁ μισθός ἐργασίας καθορίζεται ἀπό τά ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης, τά ἀναγκαῖα ὄχι μόνο γιά νά ζεῖ ὁ πληθυσμός, ἀλλά καί γιά νά ἀναπαράγεται — ὑπείσέρχεται ἕνα κομμάτι ἀπό τήν πληθυσμιακή θεωρία τοῦ Μάλθους.

Συγκεκριμένα, ἀφοῦ ὁ Α. Σμίθ προσπάθησε ν' ἀποδείξει ὅτι τόν 18ο αἰώνα ὁ μισθός ἐργασίας ἀνέβηκε εἰδικά στήν Ἄγγλία, βάζει τό ἐρώτημα, ἂν αὐτό πρέπει νά θεωρηθεῖ «πλεονέκτημα ἢ μειονέκτημα γιά τήν κοινωνία» (στό ἴδιο, σελ. 159). Μέ τήν εὐκαιρία ἐπιστρέφει πάλι παροδικά στή βαθύτερη ἄποψή του, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τό κέρδος καί ἡ πρόσοδος ἀποτελοῦν ἀπλῶς μέρη τοῦ προϊόντος τοῦ ἐργάτη. Οἱ ἐργάτες, λέει,

«ἀποτελοῦν, πρῶτον, τό κατά πολύ μεγαλύτερο μέρος τῆς κοινωνίας. Μπορεῖ λοιπόν νά θεωρεῖ ποτέ κανεῖς μειονέκτημα γιά τό σύνολο αὐτό πού βελτιώνει τή μοῖρα τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ συνόλου; Βέβαιο εἶναι ὅτι μιά κοινωνία δέν μπορεῖ νά θεωρεῖται εὐτυχισμένη καί εὐημερούσα, ὅταν τό κατά πολύ μεγαλύτερο μέρος τῶν μελῶν της εἶναι φτωχό καί ἐξαθλιωμένο. Ἐξάλλου, ἡ ἀπλή δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ οἱ ἄνθρωποι πού διατρέφουν, ντύνουν καί στεγάζουν ὁλόκληρο τό σῶμα τοῦ ἔθνους, νά παίρνουν ἀπό τό προϊόν τῆς δικῆς τους ἐργασίας τουλάχιστον ἕνα ἀρκετό μερτικό, γιά νά τρέφονται, νά ντύνονται καί νά στεγάζονται οἱ ἴδιοι ὑποφερτά» (σελ. 159, 160).

Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή ἀσχολεῖται μέ τήν πληθυσμιακή θεωρία.

«Παρ' ὅλο πού ἡ φτώχεια δυσκολεύει χωρίς ἀμφιβολία τούς γάμους, δέν τούς ἐμποδίζει πάντα. Φαίνεται μάλιστα νά εὐνοεῖ τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ... Τή στείρωση πού παρατηροῦμε τόσο συχνά στίς γυναῖκες τῆς ἀνώτερης τάξης, τή συναντᾶμε πολύ σπάνια στά κατώτερα στρώματα... Ἀλλά, παρ' ὅλο πού ἡ φτώχεια δέν ἐμποδίζει τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, ἐκδηλώνεται ἐξαιρετικά δυσμενής στήν ἀνατροφή τῶν παιδιῶν. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό τρυφερό φυτό βλασταίνει, ὅμως πάνω σέ ἕνα τόσο πενιχρό ἔδαφος καί σέ ἕνα τόσο

τραχύ κλίμα, πού και γρήγορα μαραίνεται και πεθαίνει... Κάθε είδος ζώου πληθαίνει φυσικά ανάλογα μέ τά μέσα ὕπαρξής του, κανένα είδος δέν μπορεί νά αὐξηθεῖ ποτέ πέρα ἀπ' αὐτά. Σέ μιά πολιτισμένη κοινωνία ὅμως ἡ ἔλλειψη μέσων συντήρησης μπορεί μόνο στά κατώτερα λαϊκά στρώματα νά ἐπιβάλλει περιορισμούς στήν παραπέρα αὐξηση τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους... Μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ ζήτηση ἐργατῶν ρυθμίζει, ὅπως και γιά κάθε ἄλλο ἐμπόρευμα, ὑποχρεωτικά τήν παραγωγή τους, τήν ἐπιταχύνει, ὅταν προχωρεῖ πολύ ἀργά, και τήν ἀναχαιτίζει, ὅταν ἀναπτύσσεται πολύ γρήγορα...» (στό ἴδιο σελ. 160-163 κ.έ.).

Ἡ σχέση τοῦ κατώτατου ὀρίου τοῦ μισθοῦ μέ τίς διάφορες κοινωνικές καταστάσεις εἶναι ἡ ἐξῆς:

«Ὁ μισθός πού πληρώνεται στούς κάθε λογῆς καλφάδες και ὑπηρέτες πρέπει και τούς πρώτους και τούς δεύτερους νά τούς κάνει ἱκανούς νά συντηροῦν τήν τάξη τους, ανάλογα μέ τήν αὐξανόμενη, μειωνόμενη ἢ στάσιμη ζήτηση ἀπό μέρος τῆς κοινωνίας» (στό ἴδιο σελ. 164) (Τῆς κοινωνίας! δηλαδή τοῦ κεφαλαίου).

Ἀποδειχίνει σέ συνέχεια ὅτι ὁ δούλος κοστίζει «πιό ἀκριβά» ἀπό τόν ἐλεύθερο ἐργάτη, ἐπειδή ὁ τελευταῖος φροντίζει ὁ ἴδιος γιά τόν περιδρισμό τῆς «φθορᾶς» του, ἐνώ στόν πρῶτο ἡ φθορά του ἐπιτηρεῖται «ἀπό τή διαχείριση ἑνός λίγο προσεκτικοῦ ἀφεντικοῦ ἢ ἀπό ἕναν ἀμελή ἐπιστάτη» (στό ἴδιο, σελ. 164). Τό «κονδύλι» («Fonds») γιά τήν ἀναπλήρωση τῆς φθορᾶς ἔχει «ἐξοικονομηθεῖ» ἀπό τόν ἐλεύθερο ἐργάτη, ἐνώ στόν δούλο τό σπαταλοῦν, τό διαχειρίζονται ἀκατάστατα.

«Τό κονδύλι, πού — ἂν ἐπιτρέπεται νά τό πῶ ἔτσι — προορίζεται γιά τήν ἀντικατάσταση και γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς φυσικῆς φθορᾶς τοῦ δούλου, τό διαχειρίζεται συνήθως ἕνας ἀμελής ἀφέντης ἢ ἕνας ἀπρόσεκτος ἐπιστάτης. Τό κονδύλι πού εἶναι προορισμένο γιά τήν ἐκπλήρωση τοῦ ἴδιου σκοποῦ ἀπό ἕναν ἐλεύθερο ἄνθρωπο τό διαχειρίζεται ὁ ἴδιος. Στή διαχείριση τοῦ πρῶτου παρεῖσθαι φυσικά ἡ ἀκαταστασία πού ἐπικρατεῖ συνήθως στό νοικοκυριό πλούσιων ἀνθρώπων, ἐνώ ἡ λιτότητα και ἡ οἰκονομική φροντίδα τῶν φτωχῶν μεταφέρεται φυσικά στή διαχείριση τοῦ δεύτερου» (σελ. 164).

Αὐτό ἀνήκει στόν καθορισμό τοῦ κατώτατου ὀρίου τοῦ μισθοῦ ἢ τῆς φυσικῆς τιμῆς τῆς ἐργασίας, στό ὅτι εἶναι χαμηλότερος στόν ἐλεύθερο μισθωτό ἐργάτη ἀπ' ὅ,τι στόν δούλο. Αὐτή ἡ σκέψη διαφαίνεται στόν Σμίθ.

«Σέ τελευταία ἀνάλυση ἡ ἐργασία πού ἐκτελεῖται ἀπό ἐλεύθερους ἀνθρώπους εἶναι πιό φτηνή ἀπό τήν ἐργασία τῶν δούλων» (σελ. 165). «Ὅπως ἡ πλούσια ἀμοιβή τῆς ἐργασίας εἶναι τό ἀποτέλεσμα αὐξανόμενου πλούτου, ἔτσι ἡ ἴδια εἶναι ἡ αἰτία ἑνός αὐξανόμενου πληθυσμοῦ. Ὅταν παραπονιέσαι γι' αὐ-

τό, είναι τό ίδιο μέ τό νά θρηνεῖς γι' αὐτό πού εἶναι ταυτόχρονα ἀποτέλεσμα καί αἰτία τῆς πῖο σημαντικῆς γενικῆς εὐημερίας» (σελ. 165).

Ὁ Σμίθ συνηγορεῖ ἀκόμα γιά ἓνα ὑψηλό μισθό ἐργασίας.

Ὁ ὑψηλός μισθός ἐργασίας «δέν παροτρύνει μόνο τήν αὐξηση τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ», ἀλλά «ἀνεβάζει καί τήν ἐπιμέλειά του. Οἱ μισθοί ἐργασίας εἶναι ἡ παρότρυνση γιά ἐπιμέλεια, ἡ ὁποία, ὅπως καί κάθε ἄλλη ἀνθρώπινη ιδιότητα, ἀναπτύσσεται ἀνάλογα μέ τήν ἐνθάρρυνση πού δέχεται. Μιά πλούσια συντήρηση ἀνεβάζει τή σωματική δύναμη τοῦ ἐργάτη. Καί ἡ εὐχάριστη ἐλπίδα νά βελτιώσῃ τήν κατάστασή του... τόν παρακινεῖ νά χρησιμοποιεῖ στό ἔπακρο τή δύναμη αὐτή. Γι' αὐτό, ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν ὑψηλοί μισθοί οἱ ἐργάτες εἶναι πῖο δραστήριοι, πῖο ἐπιμελεῖς καί πῖο ἐνεργητικοί ἀπό ἐκεῖ, ὅπου οἱ μισθοί βρίσκονται σέ ἓνα χαμηλό ἐπίπεδο» (στό ίδιο, σελ. 166).

Ὅμως ὁ ὑψηλός μισθός παρακινεῖ τούς ἐργάτες καί στήν ὑπερκόπωση καί στήν πρόωρη καταστροφή τῆς ἐργατικῆς δυνάμεώς τους.

«Οἱ ἐργάτες μάλιστα ἂν πληρώνονται πλουσιοπάροχα ὅταν ἐργάζονται μέ τό κομμάτι, ἔχουν πολύ εὐκολα τήν τάση νά παραεργάζονται καί νά καταστρέφουν μέσα σέ λίγα χρόνια καί τήν ὑγεία τους καί τήν σωματική τους δύναμη» (σελ. 166, 167). «Ἄν οἱ ἐπιχειρηματίες ὑπάκουαν στήν ἐντολή τῆς λογικῆς καί τῆς ἀνθρωπιᾶς, θά ἔπρεπε πῖο συχνά νά μετριάζον ἀντί νά κεντρίζον τίς προσπάθειες πολλῶν ἀπό τούς ἐργάτες τους» (σελ. 168).

Καταφέρεται σέ συνέχεια ἐναντία στήν ἄποψη ὅτι «μιά κάποια καλύτερη ἀπό τή συνηθισμένη καλοπέραση παρακινεῖ τούς ἐργάτες στήν ὀκνηρία (σελ. 169).

Ἐξετάζει σέ συνέχεια, ἂν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ ἐργάτης εἶναι πῖο τεμπέλης σέ καλές χρονιές ἀπ' ὅ,τι σέ κακές, καί ποιά εἶναι γενικά ἡ σχέση ἀνάμεσα στόν μισθό ἐργασίας καί στήν τιμή τῶν τροφίμων. Ἐδῶ ἐκδηλώνεται πάλι ἡ ἀσυνέπεια.

«Ἡ χρηματική τιμή τῆς ἐργασίας καθορίζεται ἀναγκαστικά ἀπό δύο παράγοντες: ἀπό τή ζήτηση ἐργασίας καί ἀπό τήν τιμή τῶν ἀναγκαίων καί εὐχάριστων πραγμάτων τῆς ζωῆς... Ἡ χρηματική τιμή τῆς ἐργασίας καθορίζεται ἀπό τό τί ἀπαιτεῖται γιά τήν ἀγορά αὐτῆς τῆς ποσότητας» (σέ ἀναγκαῖα καί εὐχάριστα πράγματα τῆς ζωῆς) (στό ίδιο, σελ. 175).

Παρακάτω διερευνᾷ, γιατί — λόγω τῆς ζήτησης ἐργασίας — ὁ μισθός ἐργασίας μπορεῖ στά εὐφορα χρόνια ν' ἀνεβαίνει καί στά ἄφορα νά πέφτει (σελ. 176 κ.έ.)

Οἱ αἰτίες στίς καλές καί στίς κακές χρονιές ἀλληλοαντισταθμίζονται.

«Ἡ στενότητα μιᾶς ἀκριβοῦς χρονιάς ἔχει τήν τάση μέ τή μείωσή τῆς ζήτησης ἐργασίας νά κατεβάζει τήν τιμή της, ἐνῶ ἡ ὑψηλή τιμή τῶν μέσων συντήρησης κρύβει μέσα της τήν τάση νά τήν ἀνεβάσει. Ἀντίθετα, ἡ ἀφθονία μιᾶς φτηνῆς χρονιάς ἔχει τήν τάση μέ τήν αὐξηση τῆς ζήτησης ἐργασίας νά ἀνεβάσει τήν τιμή της, ἐνῶ ἡ φτήνια τῶν μέσων διατροφῆς ἔχει τήν τάση νά τήν κατεβάσει. Στίς κανονικές διακυμάνσεις τῶν τιμῶν τῶν μέσων συντήρησης φαίνεται σάν νά ἀλληλοεξισώνονται αὐτές οἱ δύο αἰτίες. Πιθανόν σ' αὐτό θά πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ ἐν μέρει ὁ λόγος, γιατί παντοῦ οἱ μισθοί ἐργασίας εἶναι πολύ πιο σταθεροί καί πιο διαρκεῖς ἀπό τήν τιμή τῶν μέσων συντήρησης» (σελ. 177).

Τέλος, ὕστερα ἀπό ὅλα αὐτά τά ζίκ-ζάκ, ξαναδιατυπώνει τήν ἄποψη ὅτι ὁ μισθός ἐργασίας εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων, σέ ἀντίθεση μέ τήν ἀρχική βαθύτερη ἄποψή του, ὅτι ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων καθορίζεται ἀπό τήν ποσότητα ἐργασίας. Καί ἂν στίς καλές χρονιές ἢ μέ τήν αὐξηση τοῦ κεφαλαίου ὁ ἐργάτης παίρνει περισσότερα ἐμπορεύματα, τότε παράγει ἐπίσης πολύ περισσότερα ἐμπορεύματα, ἢ ἡ μονάδα τοῦ ἐμπορεύματος περιέχει μικρότερη ποσότητα ἐργασίας. Μπορεῖ ἐπομένως νά πάρει μιά μεγαλύτερη ποσότητα ἐμπορευμάτων μικρότερης ἀξίας καί ἔτσι, αὐτό εἶναι τό ὑπονοούμενο συμπέρασμα, μπορεῖ τό κέρδος ν' ἀνεβαίνει παρά τόν αὐξανόμενο ἀπόλυτο μισθό ἐργασίας.

«Ἡ ἄνοδος τῶν μισθῶν ἐργασίας ἀνεβάσει κατ' ἀνάγκην τήν τιμή πολλῶν ἐμπορευμάτων, μιά καί αὐξάνει ἐκεῖνο τό μέρος τῆς τιμῆς πού ἀνάγεται σέ μισθό, καί ὁδηγεῖ ἀνάλογα σέ μείωση τῆς κατανάλωσής τους στό ἐσωτερικό καί στό ἐξωτερικό. Ἡ ἴδια αἰτία ὅμως, πού ἀνεβάσει τόν μισθό ἐργασίας, συγκεκριμένα ἡ αὐξηση τοῦ κεφαλαίου, τείνει στήν ἄνοδο τῶν παραγωγικῶν ἰκανοτήτων τῆς ἐργασίας καί κάνει μιά μικρότερη ποσότητα ἐργασίας ἰκανή νά παράγει ἕνα μεγαλύτερο ὄγκο προϊόντων». Αὐτό γίνεται μέ τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, μέ τήν χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν, μέ ἐφευρέσεις κλπ... «Ἵπάρχουν λοιπόν πολλά ἐμπορεύματα πού, ἐξαιτίας αὐτῶν τῶν βελτιώσεων, παράγονται μέ πολύ λιγότερη ἀπό πρὶν ἐργασία, ἔτσι πού ἡ ἀνεβασμένη τιμή τῆς ἐργασίας ὑπεραντισταθμίζεται μέ τή μείωση τῆς ποσότητάς της» (σελ. 177, 178).

Ἡ ἐργασία πληρώνεται καλύτερα, ὅμως στή μονάδα τοῦ ἐμπορεύματος περιέχεται λιγότερη ἐργασία, ἐπομένως πρέπει νά πληρωθεῖ λιγότερη ἐργασία γι' αὐτό. Ἐτσι ὁ Σμίθ ἐγκαταλείπει ἢ μάλλον ἀναιρεῖ τή λαθεμένη του θεωρία, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ μισθός ἐργασίας σάν συστατικό στοιχεῖο τῆς ἀξίας καθορίζει τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, τήν ἀντιζυγίζει μέ τή σωστή του θεωρία, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος καθορίζεται ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού περιέχεται σ' αὐτό.

[555] Κεφ. ΙΧ «Γιά τά κέρδη τῶν κεφαλαίων».

Ἐδῶ πρόκειται λοιπόν νά καθοριστεῖ τό φυσικό ὕψος τοῦ δεύτερου στοιχείου, πού καθορίζει καί συγκροτεῖ τή φυσική τιμή ἢ τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων. Αὐτό πού λέει ὁ Σμίθ γιά τήν αἰτία τῆς πτώσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους (σελ. 179, 189, 190, 193, 196, 197 κλπ.) θά τό ἐξετάσουμε ἀργότερα*.

Ἐδῶ τώρα ὁ Σμίθ βρίσκεται σέ μεγάλη ἀμηχανία. Λέει, πώς ὁ καθορισμός κιόλας τοῦ «μέσου ὕψους» τοῦ μισθοῦ καταλήγει στό ὅτι τό «συνηθισμένο ὕψος τοῦ μισθοῦ» (179) εἶναι τό δοσμένο στήν πραγματικότητα ὕψος τοῦ μισθοῦ. «Ὅμως σχετικά μέ τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου εἶναι ζήτημα, ἂν μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ αὐτό. (σελ. 179). Ἀνεξάρτητα ἀπό τήν τύχη ἢ τήν ἀτυχία τοῦ ἐπιχειρηματία «τό κέρδος αὐτό ἐπηρεάζεται... ἀπό κάθε ἀλλαγῆ, πού συντελεῖται στήν τιμή τῶν ἐμπορευμάτων» (σελ. 180), ἐνῶ ἐμεῖς πρόκειται ὡστόσο νά καθορίσουμε ἀκριβῶς τή φυσική τιμή αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τό φυσικό ὕψος τοῦ κέρδους, σάν ἓνα ἀπό τά συστατικά στοιχεία τῆς «ἀξίας». Ὁ καθορισμός ὅμως τοῦ μέσου ποσοστοῦ τοῦ κέρδους εἶναι ἤδη δύσκολος σέ ἓναν ξεχωριστό κλάδο γιά ἓναν ξεχωριστό καπιταλιστή.

«Ἀκόμα πῶς δύσκολος πρέπει νά εἶναι ὁ καθορισμός τοῦ μέσου κέρδους γιά ὅλους τούς διάφορους κλάδους ἐπαγγελμάτων, πού ἀσχοῦνται σ' ἓνα μεγάλο βασίλειο» (σελ. 180).

Γιά τά «μέσα κέρδη τῶν κεφαλαίων» ὅμως μπορούμε νά ἀποκτήσουμε μιᾶ εἰκόνα, «μιᾶ ἰδέα μέ βάση τόν τόκο τοῦ χρήματος».

«Θά ἤθελα νά βάλω στή βάση σάν ἀρχή, ὅτι παντοῦ ὅπου μπορεῖ ν' ἀρχίσει κανεῖς πάρα πολλά μέ τό χρήμα, δίνονται συνήθως ἐπίσης πάρα πολλά γιά τή χρησιμοποίηση τοῦ χρήματος, καί παντοῦ ὅπου μπορεῖ κανεῖς νά ἀρχίσει λίγα μέ τό χρήμα, δίνονται ἐπίσης λίγα γι' αὐτό» (σελ. 180, 181).

Ὁ Σμίθ δέν λέει ὅτι τό ποσοστό τοῦ τόκου καθορίζει τά κέρδη. Λέει ρητά τό ἀντίθετο. Γιά τό ποσοστό ὅμως τοῦ τόκου στίς διάφορες ἐποχές κλπ. ὑπάρχουν ἐτήσια στοιχεία, πού λείπουν ὅμως γιά τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἔτσι τά ποσοστά τοῦ τόκου εἶναι συμπτώματα, μέ βάση τά ὁποῖα μπορούμε νά συνάγουμε τό ὕψος περίπου τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Τό πρόβλημα ὅμως δέν ἦταν νά συγκρίνουμε τό ὕψος δοσμένων, διάφορων ποσοστῶν τοῦ κέρδους, ἀλλά νά καθορίσουμε τό φυσικό ὕψος τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Ὁ Σμίθ καταφεύγει σέ μιᾶ δευτερεύουσα

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 510 καί 544/545

διερεύνηση τοῦ ὕψους τοῦ ἐπιτοκίου στίς διάφορες ἐποχές, πράγμα πού δέν θίγει καθόλου τό πρόβλημα πού ἔθεσε στόν ἑαυτό του. Ἐξετάζει χονδρικά διάφορες ἐποχές στήν Ἀγγλία, ἔπειτα τίς συγκρίνει μέ τή Σκωτία, τή Γαλλία, τήν Ὀλλανδία καί — ἂν ἐξαιρεθοῦν οἱ ἀποικίες στήν Ἀμερική — βρίσκει

«ὅτι σπάνια συνταιριάζουν οἱ ὑψηλοί μισθοί ἐργασίας καί τά ὑψηλά κέρδη τοῦ κεφαλαίου, ἂν ἐξαιρεθοῦν οἱ ἰδιαίτερες σχέσεις πού ὑπάρχουν στίς νέες ἀποικίες» (σελ. 187).

Ἐδῶ ὁ Σμίθ προσπαθεῖ ἤδη περίπου ὅπως ὁ Ρικάρντο, ἀλλά ὡς ἕνα βαθμό καλύτερα, νά ἐξηγήσει τά ὑψηλά κέρδη:

«Οἱ νέες ἀποικίες πρέπει πάντα γιά ἕνα μεγάλο χρονικό διάστημα νά εἶναι σέ σχέση μέ τήν ἔκταση τοῦ ἐδάφους τους φτωχότερες σέ κεφάλαια καί σέ σχέση μέ τό μέγεθος τοῦ κεφαλαίου τους λιγότερο κατοικημένες ἀπό τίς περισσότερες ἄλλες χῶρες. Κατέχουν περισσότερη γῆ ἀπ' ὅ,τι κεφάλαιο γιά τήν καλλιέργειά της. Γι' αὐτό τά κεφάλαια πού διαθέτουν χρησιμοποιοῦνται μόνο γιά τήν καλλιέργεια τοῦ πιό γόνιμου καί ἀπό ἄποψη τοποθεσίας πιό εὐνοϊκά κείμενου ἐδάφους κοντά στίς ἀκτές τῆς θάλασσας καί στίς ὄχθες τῶν πλωτῶν ποταμῶν. Ἐπίσης τέτιου εἴδους γῆ πουλιέται συχνά σέ τιμή πού εἶναι πιό κάτω ἀκόμα καί ἀπό τήν ἀξία τοῦ φυσικοῦ της προϊόντος». (Δηλαδή στήν πραγματικότητα δέν κοστίζει τίποτα). «Τό κεφάλαιο, πού χρησιμοποιεῖται γιά τήν ἀγορά καί γιά τή βελτίωση αὐτῶν τῶν γαιῶν, πρέπει ν' ἀποφέρει ἕνα πολύ ὑψηλό κέρδος καί γιά τόν λόγο αὐτό ἐπιτρέπει τήν πληρωμή ἐνός πολύ ὑψηλοῦ τόκου. Ἡ γρήγορη συσσώρευση κεφαλαίου σέ μιάν ἐπικερδή ἐπιχείρηση δίνει τή δυνατότητα στόν καλλιεργητή ν' αὐξήσει γρηγορότερα τόν ἀριθμό τῶν ἐργατικῶν δυνάμεων του ἀπ' ὅ,τι εἶναι δυνατό νά βρεθοῦν σέ μιὰ νέα ἀποικία. Γι' αὐτό, αὐτοί τοῦς ὁποίους μπορεῖ καί βρίσκει ἀμοίβονται πλουσιοπάροχα. Τό ἴδιο, στόν βαθμό πού ἀναπτύσσεται παραπέρα ἡ ἀποικία, μειώνονται σιγά-σιγά τά κέρδη τοῦ κεφαλαίου. Ἄν ἔχει πρῶτα καταληφθεῖ ὄλη ἡ πιό γόνιμη καί ἡ καλύτερη ἀπό ἄποψη τοποθεσίας γῆ, μέ τήν καλλιέργεια τῶν χειρότερων ἀπό ἄποψη γονιμότητας καί τοποθεσίας γαιῶν, πετυχαίνεται μόνο ἕνα μικρότερο κέρδος καί γιά τό κεφάλαιο πού τό ἀπασχολῶν μ' αὐτό τόν τρόπο μποροῦν νά διατεθοῦν μόνο λιγότεροι τόκοι. Ἐπομένως στίς περισσότερες ἀπό τίς ἀποικίες μας... ἔχει μειωθεῖ σέ ἀξιοσημεῖωτο βαθμό τό ἐπιτόκιο» (σελ. 187-189).

Αὐτό, παρά τή διαφορετική ἐπιχειρηματολογία, ἀποτελεῖ μιὰ ἀπό τίς βάσεις τῆς ἐξήγησης πού δίνει ὁ Ρικάρντο γιά τήν πτώση τοῦ κέρδους. Γενικά ὁ Σμίθ ἐξηγεῖ ἐδῶ ὅλα μέ τόν συναγωνισμό τῶν κεφαλαίων, μέ τήν αὐξηση τῶν ὁποίων πέφτει τό κέρδος, ἐνῶ μέ τόν περιορισμό τους τό κέρδος μεγαλώνει, ὅποτε καί ὁ μισθός ἐργασίας ἀνεβαίνει ἢ πέφτει ἀντίστροφα.

[556] «Έτσι, όπως ή μείωση τής μάζας του κεφαλαίου τής κοινωνίας ή του ποσού (Fonds) πού προορίζεται για τή συντήρηση τής παραγωγής, κατεβάσει τούς μισθούς εργασίας, έτσι ανεβάσει επίσης τά κέρδη του κεφαλαίου, επομένως καί τόν τόκο του χρήματος. Μέ τήν πτώση τών μισθών εργασίας μπορούν οί ιδιοκτήτες του κεφαλαίου πού απομένει στήν κοινωνία νά φέρουν μέ λιγότερα από πρίν έξοδα τά έμπορεύματά τους στήν αγορά. Καί μιά πού τώρα απασχολείται λιγότερο κεφάλαιο μέ τόν έφοδιασμό τής αγοράς, είναι σέ θέση νά τά πουλάνε ακριβότερα» (σελ. 191, 192).

Ο Σμίθ μιλάει σέ συνέχεια για τό κατά τό δυνατό ύψηλότερο καί για τό κατά τό δυνατό χαμηλότερο ποσοστό (taux) του κέρδους.

«Τό ύψηλότερο ποσοστό» είναι εκείνο «πού από τήν τιμή τών περισσότερων έμπορευμάτων καταβροχθίζει όλα όσα θά περιέρχονταν στή γαιοπρόσοδο, καί αφήνει μόνο αυτό πού άρκει για τήν πληρωμή τής εργασίας πού έχει παραγάγει τά έμπορεύματα καί τά έχει μεταφέρει στήν αγορά — καί μάλιστα μέ τό πιο χαμηλό ποσό πού μπορεί όπουδήποτε νά πληρωθεί ή εργασία, δηλαδή μέ τόσα όσα έπαρκούν άπλώς για νά συντηρηθεί ο εργάτης» (σελ. 197, 198).

Τό πιο χαμηλό συνηθισμένο ποσοστό του κέρδους πρέπει νά είναι πάντα λίγο μεγαλύτερο από εκείνο πού φτάνει για τήν αποζημίωση τών ένδεχόμενων άπωλειών, στίς όποιες είναι έκτεθειμένη κάθε χρησιμοποίηση κεφαλαίου. Αυτό τό περίσσευμα μόνο είναι εκείνο πού άποτελεί τό καθαρό κέρδος» (196).

Πράγματι, ο Σμίθ χαρακτηρίζει ο ίδιος αυτό πού λέει για τό «φυσικό ποσοστό του κέρδους»:

«Τόν διπλό τόκο τόν θεωρούν οί έμποροι στή Μεγάλη Βρεταννία σαν καλό, μετρημένο, δίκαιο κέρδος. Μέ τίς έννοιες αυτές δέν έννοώ παρά μόνο ένα κοινό καί συνηθισμένο κέρδος» (σελ. 198).

Καί, πράγματι, ο Σμίθ αυτό «τό κοινό καί συνηθισμένο κέρδος» δέν τό ονομάζει ούτε μέτριο ούτε καθώς πρέπει (honnête), αλλά του δίνει τό όνομα «φυσικό ποσοστό του κέρδους», χωρίς νά μάς πει τό παραμικρό για τό τί είναι αυτό τό πράγμα ή πώς καθορίζεται, παρ' όλο πού μέσω αυτού του «φυσικού ποσοστού του κέρδους πρέπει έμεις νά καθορίσουμε τή «φυσική τιμή» τών έμπορευμάτων.

«Σέ χώρες ή εϋημερία τών όποιων αύξάνει γρήγορα, μπορεί τό χαμηλό ποσοστό του κέρδους νά άντισταθμίσει τούς ύψηλούς μισθούς εργασίας στήν τιμή πολλών έμπορευμάτων καί νά κάνει τίς χώρες αυτές ικανές νά πουλουν τά έμπορεύματά τους εξίσου φτηνά, όπως οί λιγότερο εϋημεροϋντες γείτονές τους, στους όποιους οί μισθοί εργασίας είναι ίσως χαμηλότεροι» (199).

Τά χαμηλά κέρδη καί οί ύψηλοί μισθοί δέν ἀντικρύζονται ἐδῶ σάν δυό ἀλληλοεπηρεαζόμενα πράγματα, καί τά δυό τά προκαλεῖ ἡ ἴδια αἰτία, ἡ γρήγορη αὔξηση τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου. Καί τά δυό μπαίνουν στήν τιμή, τήν συγκροτοῦν. Γι' αὐτό, ὅταν τό ἓνα εἶναι ὑψηλό καί τό ἄλλο χαμηλό, ἡ τιμή μένει τότε ἴδια κλπ.

Ὁ Σμίθ ἀντιλαμβάνεται ἐδῶ τό κέρδος σάν καθαρή ἐπαύξηση, γιατί στό τέλος τοῦ κεφαλαίου λέει:

«Στήν πραγματικότητα τά ὑψηλά κέρδη ἔχουν πολύ περισσότερο ἀπό τούς ὑψηλούς μισθοὺς τήν τάση νά ἀνεβάζουν τήν τιμή τοῦ προϊόντος» (σελ. 199). Λ.χ. ἂν ὁ μισθός ὄλων τῶν ἐργατῶν πού ἀπασχολοῦνται στά ἐργοστάσια λινοῦ ὑφάσματος ἀνεβαίνει κατά 2 πεν. τήν ἡμέρα, τό γεγονός αὐτό θά ἀνέβαζε τήν τιμή ἑνός «κομματιοῦ λινοῦ ὑφάσματος» μόνο κατά τόσες φορές τίς δύο πέννες τήν ἡμέρα, ὅσοι θά ἦταν οἱ ἀπασχοληθέντες γιά τήν παραγωγή του ἐργάτες «πολλαπλασιασμένες μέ τόν ἀριθμό τῶν ἡμερῶν ἐργασίας, πού χρειάστηκαν γιά τήν παραγωγή του. Τό μέρος αὐτό τῆς τιμῆς τοῦ ἐμπορεύματος πού ἀνάγεται σέ μισθό, ἀνεβαίνει σ' ὅλες τίς διάφορες βαθμίδες παραγωγῆς μόνο σέ ἀριθμητική ἀναλογία σέ σχέση μέ τήν αὔξηση τοῦ μισθοῦ. Στήν περίπτωση ὅμως πού τά κέρδη ὄλων τῶν διάφορων ἐπιχειρηματιῶν πού ἀπασχολοῦν τούς ἐργάτες τούς ὁποίους ἀναφέραμε αὐξηθοῦν κατά 5%, τό μέρος ἐκεῖνο τῆς τιμῆς τοῦ ἐμπορεύματος, πού ἀνάγεται σέ κέρδος, θά ἀνέβει σ' ὅλες τίς διάφορες βαθμίδες τῆς παραγωγῆς σέ γεωμετρική ἀναλογία σέ σχέση μέ τήν αὔξηση τοῦ κέρδους... Ἡ αὔξηση τοῦ μισθοῦ ἐπιδρά στήν αὔξηση τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων μέ τόν ἴδιο τρόπο, πού ἐπιδρά ὁ ἀπλός τόκος στήν αὔξηση τοῦ χρέους. Ἡ αὔξηση τοῦ κέρδους ἐπιδρά, ὅπως ὁ σύνθετος τόκος» (σελ. 200, 201).

Στό τέλος αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου ὁ Σμίθ μᾶς λέει ἀκόμα, ἀπό πού ἔχει δανειστεῖ ὅλην αὐτή τήν ἀποψη, ὅτι ἡ τιμή τοῦ ἐμπορεύματος — ἢ ἡ ἀξία του — σχηματίζεται ἀπό τίς ἀξίες τῶν μισθῶν καί τῶν κερδῶν, συγκεκριμένα ἀπό τούς *amis du commerce**, ἀπό τούς πρακτικούς θιασῶτες τοῦ συναγωνισμοῦ.

«Οἱ ἔμποροι καί οἱ ἐργοστασιάρχες μας παραπονιοῦνται πολύ γιά τίς κακές ἐπιδράσεις τῶν ὑψηλῶν μισθῶν, ὅτι δηλ. αὐξάνουν τίς τιμές καί στενεύουν ἔτσι τήν πούληση τῶν ἐμπορευμάτων τους στό ἐσωτερικό καί στό ἐξωτερικό. Γιά τίς κακές ἐπιδράσεις τῶν ὑψηλῶν κερδῶν δέν λένε λέξη. Σωπαίνουν σχετικά μέ τίς ὀλέθριες συνέπειες τῶν δικῶν τους κερδῶν. Παραπονιοῦνται μόνο γιά τούς ἄλλους ἀνθρώπους» (σελ. 201).

Κεφ. Χ: «Γιά τούς μισθοὺς καί γιά τά κέρδη στίς διάφορες χρησιμο-

* φίλους τοῦ ἐμπορίου (πρόκειται γιά ἔκφραση τοῦ Φουριέ).

ποιήσεις τῆς ἐργασίας καί τῶν κεφαλαίων». Αὐτό ἀφορᾶ μονάχα τή λεπτομέρεια, πρόκειται δηλαδή γιά τό κεφάλαιο σχετικά μέ τόν συναγωνισμό καί εἶναι πολύ καλό στό εἶδος του. Φέρει ἐντελῶς ἐξωτερικό χαρακτήρα.

{ Παραγωγική καί μὴ παραγωγική ἐργασία:

«Ἐπομένως, τό τυχερό παιχνίδι στά νομικά ἐπαγγέλματα ἀπέχει πολύ ἀπό τό νά εἶναι ἀπολύτως δίκαιο. Ὅπως καί πολλά ἄλλα ἐλεύθερα καί τιμητικά ἐπαγγέλματα, ὑποπληρώνονται ὅσον ἀφορᾶ τά χρηματικά τους εἰσοδήματα» (τ. Ι, β. Ι, κεφ. Χ, σελ. 216, 217).

Τό ἴδιο λέει γιά τούς στρατιῶτες:

«Ὁ μισθός τους βρίσκεται κάτω ἀπό τόν μισθό τῶν συνηθισμένων ἐργατῶν, ἐνῶ τά στραπάτσα τῆς καθημερινῆς τους ὑπηρεσίας εἶναι πολύ μεγαλύτερα» (τ. Ι, β. Ι, κεφ. Χ, σελ. 223).

Γιά τούς ναῦτες τοῦ στόλου:

«Ἡ ἐπιτηδειότητα καί ἡ δεξιότητα τῶν ναυτικῶν εἶναι πολύ μεγαλύτερη ἀπ' ὅλους σχεδόν τούς ἄλλους χειρώνακτες, καί ὅλη τους ἡ ζωή εἶναι συνεχῶς ἓνα πεδίο μόχθου καί κινδύνου... Ὁ μισθός τους δέν εἶναι μεγαλύτερος ἀπό τόν μισθό τῶν συνηθισμένων λιμενεργατῶν, πού ρυθμίζει τό ὕψος τῶν μισθῶν τῶν ναυτικῶν» (στό ἴδιο, σελ. 224).

Εἰρωνικά:

«Θά ἦταν χωρίς ἀμφιβολία ἀπρεπές νά συγκρίνουμε ἓνα βοηθό ἱερέα ἢ πνευματικό μέ ἓναν κάλφα κάποιου συνηθισμένου χειρωνακτικοῦ ἐπαγγέλματος. Μποροῦμε ὡστόσο νά ἔχουμε τή γνώμη ὅτι ἡ πληρωμή ἑνός βοηθοῦ ἱερέα ἢ πνευματικοῦ καί ὁ μισθός ἑνός κάλφα ἔχουν τόν ἴδιο χαρακτήρα» (στό ἴδιο, σελ. 171).

Τούς «λόγιους» (gens-de-lettres) τούς χαρακτηρίζει ρητά σάν ὑποπληρωνόμενους λόγῳ τοῦ πολύ μεγάλου τους ἀριθμοῦ καί ὑπενθυμίζει ὅτι πρὶν ἀπό τήν ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας «ὁ φοιτητής καί ὁ ἐπαιτής» («étudiant et mendiant» (στό ἴδιο, σελ. 276, 277)) ἦταν ταυτόσημοι, καί φαίνεται πῶς αὐτό μέ κάποια ἔννοια λέγεται καί γιά τούς λόγιους.}

Τό κεφάλαιο αὐτό τοῦ βιβλίου του εἶναι γεμάτο ἀπό λεπτές παρατηρήσεις καί διαπιστώσεις.

«Σέ μιά κοινωνία ἢ σ' ἓναν τόπο τά μέσα καί συνηθισμένα ποσοστά τοῦ κέρδους στίς διάφορες σφαῖρες τοποθέτησης κεφαλαίου μοιάζουν πολύ περισσότερο μεταξύ τους ἀπ' ὅ,τι οἱ χρηματικοί μισθοί τῶν διάφορων εἰδῶν ἐργασίας» (στό ἴδιο, σελ. 228).

«Ἡ ἐπέκταση τῆς ἀγορᾶς, προσφέροντας τή δυνατότητα τοποθέτησης με-

γαλύτερων κεφαλαίων, μειώνει τό φαινομενικό κέρδος. Ἐπειδή ὁμως ἀπαιτοῦνται ἔτσι ἐφόδια ἀπό μία μεγαλύτερη ἀπόσταση, αὐξάνει τό κόστος. Ἡ μείωση τοῦ ἑνός καί ἡ αὐξηση τοῦ ἄλλου φαίνεται νά αἴρονται ἀμοιβαίᾳ στίς περισσότερες περιπτώσεις» (σέ τέτια εἶδη, ὅπως τό ψωμί, τό κρέας κλπ.) (στό ἴδιο, σελ. 232).

«Στίς μικρές πόλεις καί στίς ἀγροτικές κοινότητες δέν μπορεῖ, λόγω τῆς στενότητος τῆς ἀγορᾶς, τό ἐμπόριο νά ἐπεκτείνεται τόσο, ὅπως ἐπεκτείνεται τό κεφάλαιο. Γι' αὐτό σέ τέτια μέρη μπορεῖ τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἑνός καθορισμένου προσώπου νά εἶναι μέν πολύ ὑψηλό, ὁμως ἡ μάζα ἢ ἡ συνολική ἔκταση τοῦ κέρδους του, συνεπῶς καί ἡ ἐτήσια συσσώρευσή του, δέν μποροῦν ποτέ νά εἶναι πολύ μεγάλες. Ἀντίθετα, στίς μεγάλες πόλεις τό ἐμπόρευμα μπορεῖ νά ἐπεκτείνεται στό ἴδιο μέτρο πού αὐξάνει τό κεφάλαιο, καί ἡ πίστωση, ἡ ὁποία παρέχεται σ' ἕναν ἄνθρωπο πού εἶναι οἰκονόμος καί προοδεύει, ἀνεβαίνει πολύ πύ γρήγορα ἀπό τό κεφάλαιό του. Τό ἐμπόριό του ἐπεκτείνεται ἀνάλογα μέ τό συνολικό του κεφάλαιο καί μέ τήν πίστωση του» (στό ἴδιο, σελ. 233).

Σχετικά μέ τούς ψεύτικους στατιστικούς πίνακες γιά τόν μισθό ἐργασίας, λογουχάρη στόν 16ο, 17ο κλπ. αἰῶνα, ὁ Σμίθ παρατηρεῖ πολύ σωστά ὅτι οἱ μισθοί ἦταν ἐδῶ μόνο μισθοί λ.χ. γιά cottiers*, οἱ ὁποῖοι στό χρονικό διάστημα πού δέν ἦταν ἀπασχολημένοι στά cottages** τους ἢ δέν δούλευαν γιά τούς κυρίους τους (πού τούς ἔδιναν κατοικία, ἕναν μικρό λαχανόκηπο, τόσο χόρτο πού ἔφτανε γιά τό τάισμα μιᾶς ἀγελάδας καί ἴσως ἕνα ἢ δύο πλέθρα κακῆς ποιότητος γεωργικῆς γῆς, καί πού τούς ἔδιναν, ὅταν τούς ἀπασχολοῦσαν, ἕνα πολύ χαμηλό μισθό)

«τόν περισσευούμενο χρόνο τους τόν διέθεταν σ' ὅποιονδήποτε, γιά ἕναν μισθό μικρότερο ἀπό τόν μισθό τῶν ἄλλων ἐργατῶν» (σελ. 241). «Ἡ ἡμερήσια ἢ ἡ βδομαδιατική ἀμοιβή φαίνεται ὡστόσο νά θεωροῦνταν σάν συνολικός μισθός ἀπό πολλούς συγγραφείς, πού ἔχουν συγκεντρώσει στοιχεῖα γιά τίς τιμές τῆς ἐργασίας καί τῶν μέσων συντήρησης παρωχημένων ἐποχῶν καί εὐχαριστοῦνταν νά τίς περιγράφουν σάν ἐξαιρετικά χαμηλές» (σελ. 242).

Ἄ Σμίθ παρατηρεῖ γενικά σωστά:

«Αὐτή ἡ ἰσότητα στό σύνολο τῶν πλεονεκτημάτων καί μειονεκτημάτων τῶν διάφορων σφαιρῶν ἀπασχόλησης ἐργασίας καί κεφαλαίου μπορεῖ νά ὑπάρχει μόνο στήν περίπτωση κατά τήν ὁποία αὐτοί πού τήν ἀσχοῦν, τήν ἀσχοῦν σάν μοναδική ἢ κύρια ἀπασχόληση» (σελ. 240).

* φτωχοί μεροκαματιάρηδες στούς ὁποίους οἱ γαιοκτήμονες καί οἱ παχτωτές χορηγοῦσαν μία κατοικία καί λίγη γῆ. — Σημ. μετ.

** κατοικία.

Ἐξάλλου αὐτό τό ἔχει ἀρκετά καλά ἀναπτύξει ὁ Στιούαρτ^[49], ἰδίως σχετικά μέ τούς ἀγροτικούς μισθοὺς ἀπό τή στιγμή πού «οἱ ἀνθρωποὶ ἀρχίζουν νά θεωροῦν τόν χρόνο πολύτιμο».

[558] Σχετικά μέ τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου στίς πόλεις κατά τή διάρκεια τοῦ μεσαιῶνα ὁ Σμίθ παρατηρεῖ πολύ σωστά στό κεφάλαιο αὐτό τοῦ βιβλίου του ὅτι ὀφείλεται κυρίως στήν ἐκμετάλλευση τῆς ὑπαίθρου (καί ἀπό τό ἐμπόριο καί ἀπό τούς βιοτέχνες). (Προστέθηκαν καί οἱ τοκογλύφοι, καθώς καί ἡ *haute finance**, καντολογῆς οἱ χρηματέμποροι).

«Μέ τέτιες ρυθμίσεις κάθε ομάδα» (στά πλαίσια τῶν συντεχνιακῶν πόλεων)

«ἦταν βέβαια ὑποχρεωμένη τά ἐμπορεύματα πού χρειαζόταν νά τά πάρει ἀπό τούς ἐμπόρους καί τούς τεχνίτες τῶν ἄλλων ομάδων μέσα στήν πόλη, νά τά ἀγοράζει λίγο πιο ἀκριβά ἀπ' ὅ,τι θά τά ἀγόραζε διαφορετικά, ἀποζημιωνόταν ὅμως ἀπό τό γεγονός ὅτι τῆς δινόταν ἡ δυνατότητα τά δικά της ἐμπορεύματα νά τά πουλάει στόν ἴδιο βαθμό ἀκριβότερα. Ὅπως λένε, ἡ ὑπόθεση ἦταν ἀπό τήν ἀποψη αὐτή ἀκριβῶς ἴδια σέ πλάτος καί μάκρος. Μ' αὐτές τίς ρυθμίσεις στό ἐμπόριο ἀνάμεσα στίς διάφορες ομάδες μέσα στήν πόλη δέν ἔβγαине κανένας χαμένος. Στό ἐμπόριο ὅμως μέ τήν ἐπαρχία βγαίνουν ὅλοι πολύ κερδισμένοι. Μόνο αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ δουλιές συντηροῦν καί πλουτίζουν κάθε πόλη. Κάθε πόλη προμηθεύεται ἀπό τήν ὑπαίθρο ὅλα τά μέσα συντήρησῆς της καί ὅλες τίς βιομηχανικές πρῶτες ὕλες. Καί τά δύο τά πληρώνει μέ δύο τρόπους: πρῶτα, μέ τήν ἐπιστροφή στήν ὑπαίθρο ἑνός μέρους τῶν ἐπεξεργαζομένων καί κατεργασμένων πρῶτων ὕλων, ὅποτε ἡ τιμή τους αὐξάνει κατά τό ποσό πού ἀντιπροσωπεύουν οἱ μισθοὶ τῶν ἐργατῶν καί τά κέρδη τῶν μαστόρων ἢ αὐτῶν πού τούς ἀπασχολοῦν ἄμεσα. Δεύτερο, μέ τόν ἐφοδιασμό τῆς ὑπαίθρου μέ ἕνα μέρος τῶν ἀκατέργαστων ἢ βιομηχανικῶν προϊόντων, πού ἔχουν εἰσαγάγει οἱ πόλεις εἴτε ἀπό ἄλλες χώρες ἢ ἀπό ἀπομακρυσμένα μέρη τῆς ἴδιας χώρας, ὅποτε αὐξάνει ἡ ἀρχική τιμή αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων, ἐπίσης κατά τό ποσό πού ἀντιπροσωπεύουν οἱ μισθοὶ τῶν ἀμαξάδων ἢ τῶν ναυτεργατῶν καί τά κέρδη τῶν ἐμπόρων, πού ἀπασχολοῦν τούς ἐργάτες αὐτούς. Ἀπ' αὐτό πού κερδίζει ὁ πρῶτος ἀπ' αὐτούς τούς κλάδους ἀποτελεῖται τό κέρδος, πού βγάζει ἡ πόλη ἀπό τίς βιομηχανίες της. Αὐτό πού βγάζει ἀπό τόν δεύτερο, ἀποτελεῖ τό κέρδος τοῦ ἐσωτερικοῦ καί τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου. Οἱ μισθοὶ τῶν ἐργατῶν καί τά κέρδη αὐτῶν τῶν διαφορῶν πού τούς ἀπασχολοῦν ἀποτελοῦν τό συνολικό ποσό πού κερδίζουν οἱ δύο κλάδοι. Ἄν λοιπόν ὅποιεσδήποτε ρυθμίσεις ὀδηγοῦν στήν αὐξηση τῶν μισθῶν καί τῶν κερδῶν πέρα ἀπό τό ἐπίπεδο πού θά ὑπῆρχε διαφορετικά, θά ἔκανε τήν πόλη ἱκανή μέ μιά μικρότερη ποσότητα τῆς ἐργασίας της νά ἀγοράζει τό προϊόν μιᾶς μεγαλύτερης ποσότητας ἐργασίας τῆς ὑπαίθρου».

* ἀριστοκρατία τοῦ χρήματος, σαράφηδες κλπ

{ Έδω λοιπόν ο Σμίθ ἐπιστρέφει στόν σωστό καθορισμό τῆς ἀξίας. Βλέπε στό ἴδιο κεφ. Χ τοῦ Ι τ. τοῦ Ι β., σελ. 259. Στόν καθορισμό τῆς ἀξίας ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας. Αὐτό νά ἀναφερθεῖ σάν παράδειγμα στήν ἐξήγηση πού δίνει γιά τήν ὑπεραξία. Ἄν οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων, πού ἀνταλλάσσουν μεταξύ τους ἡ πόλη καί ἡ ὑπαίθρος, εἶναι τιμές πού ἀντιπροσωπεύουν ἴσες ποσότητες ἐργασίας, τότε οἱ τιμές εἶναι ἴσες μέ τίς ἀξίες τους. Δέν μποροῦν λοιπόν τό κέρδος καί ὁ μισθός καί στίς δύο πλευρές νά καθορίζουν αὐτές τίς ἀξίες, ἀλλά τό μοίρασμα αὐτῶν τῶν ἀξιῶν καθορίζει τό κέρδος καί τόν μισθό. Γι' αὐτό ὁ Σμίθ βρῖσκει ἐπίσης ὅτι ἡ πόλη, ἡ ὁποία ἀνταλλάσσει μιά μικρότερη ποσότητα ἐργασίας μέ μιά μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας τῆς ὑπαίθρου, στή σχέση της μέ τήν ὑπαίθρο βγάζει ἓνα πρόσθετο κέρδος καί πρόσθετο μισθό. Αὐτό δέν θά γινόταν, ἄν τό ἐμπόρευμά της δέν τό πουλοῦσε στήν ὑπαίθρο πάνω ἀπό τήν ἀξία του. Στήν περίπτωση αὐτή «τά κέρδη καί οἱ μισθοί» δέν θά ἀνέβαιναν «πάνω ἀπό τό φυσικό ἐπίπεδό τους». Ἄν λοιπόν τό κέρδος καί ὁ μισθός βρῖσκονται στό φυσικό ἐπίπεδό τους, τότε δέν καθορίζουν αὐτοί τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, ἀλλά τό κέρδος καί ὁ μισθός καθορίζονται ἀπό τήν ἀξία. Τό κέρδος καί ὁ μισθός μποροῦν μετά νά προκύψουν μόνο μέ τό μοίρασμα τῆς δοσμένης ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος πού προυποτέθηκε, αὐτή ἡ ἀξία ὅμως δέν μπορεῖ νά καθορίζεται ἀπό τό κέρδος καί τόν μισθό, δέν μπορεῖ νά προκύπτει ἀπό τό κέρδος καί τόν μισθό, προυπόθεση τῶν ὁποίων εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀξία }.

«Δίνουν στούς ἐμπόρους καί στούς βιοτέχνες τῆς πόλης ἓνα πλεονέκτημα ἔναντι τῶν γαιοκτημόνων, τῶν παχτωτῶν καί τῶν ἀγροεργατῶν καί ἐκμηδενίζουν τή φυσική ἰσορροπία, ἡ ὁποία θά ὑπῆρχε διαφορετικά στό ἐμπόριο πού διεξάγεται ἀνάμεσα στήν πόλη καί στήν ὑπαίθρο. Τό συνολικό ἐτήσιο προϊόν τῆς ἐργασίας τῆς κοινωνίας μοιράζεται κάθε χρόνο ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς δύο ὁμάδες ἀνθρώπων. Μέ τή βοήθεια τέτιων» (τῶν πόλεων) «ρυθμίσεων οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων παίρνουν ἀπό τό συνολικό προϊόν ἓνα μεγαλύτερο μέρος ἀπό ἐκεῖνο πού θά ἔπαιρναν διαφορετικά χωρίς τίς ρυθμίσεις αὐτές, ὁ δέ πληθυσμός τῆς ὑπαίθρου παίρνει ἓνα μικρότερο μέρος. Ἡ τιμή πού πληρώνει πραγματικά ἡ πόλη γιά τά μέσα διατροφῆς καί γιά πρῶτες ὕλες, πού εἰσάγει κάθε χρόνο, ἀποτελεῖται ἀπό τόν ὄγκο τῶν βιομηχανικῶν καί ἄλλων ἐμπορευμάτων πού ἐξάγει κάθε χρόνο. Ὅσο πῖο ἀκριβά θά πουληθοῦν τά τελευταῖα, τόσο πῖο φτηνά θά ἀγοραστοῦν τά πρῶτα. Ἡ παραγωγική δραστηριότητα τῆς πόλης γίνεται πῖο ἐπικερδής, ἐνῶ ἡ παραγωγική δραστηριότητα τῆς ὑπαίθρου γίνεται λιγότερο ἐπικερδής» (σελ. 258, 260).

Ἄν λοιπόν, σύμφωνα μέ τήν ἴδια τήν ἔκθεση τοῦ Σμίθ, τά ἐμπορεύματα τῶν πόλεων καί τά ἐμπορεύματα τῆς ὑπαίθρου πουλιοῦνταν ἀνά-

λογα μέ τήν ποσότητα ἐργασίας πού περιέχουν ἀντίστοιχα, τότε θά πουλιούνταν στίς ἀξίες τους καί ἐπομένως τό κέρδος καί ὁ μισθός καί τῶν δύο πλευρῶν δέν μπορούσαν νά καθορίζουν αὐτές τίς ἀξίες, ἀλλά θά καθορίζονταν ἀπό αὐτές. Ἡ ἐξίσωση τῶν κερδῶν — πού εἶναι διαφορετικά λόγω τῆς διαφορετικῆς ὀργανικῆς σύνθεσης τῶν κεφαλαίων — δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ἐπειδή ἐξισώνει τά κέρδη, ἀντί νά ἐπιφέρει μιᾶ διαφορά μεταξύ τους.

[559] «Μιά καί οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων εἶναι συγκεντρωμένοι σέ ἓνα μέρος, μπορούν εὐκολά νά ἐνωθῶν. Ἀκόμα καί τά πιά ἀσήμαντα ἐπαγγέλματα στίς πόλεις ἔχουν ὀργανωθεῖ ἀντίστοιχα στόν ἓνα ἢ στόν ἄλλο τόπο σέ συντεχνίες» (σελ. 261). «Οἱ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου ζοῦν σκορπισμένοι σέ ἀπομακρυσμένα μεταξύ τους μέρη καί γιά τόν λόγο αὐτό δέν μπορούν εὐκολά νά ἐνωθῶν. Δέν ἔχουν ποτέ ὀργανωθεῖ σέ συντεχνίες καί τό συντεχνιακό πνεῦμα δέν ἔχει ποτέ ἐπικρατήσει σ' αὐτούς. Ποτέ δέν θεώρησαν ἀναγκαῖα μιᾶ περίοδο μαθητείας, γιά νά καταρτίσουν κάποιον γιά τήν γεωργία, πού εἶναι τό κύριο ἐπάγγελμα στήν ὑπαίθρο» (σελ. 262).

Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή ὁ Σμίθ καταπιάνεται μέ τά μειονεκτήματα τοῦ «καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας». Ὁ ἀγρότης ἀσχεῖ ἓνα πιά ἐξυπνο ἐπάγγελμα ἀπό τόν ὑποταγμένο στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας ἐργάτη τῆς μανουφακτούρας.

«Ἡ διεύθυνση ἐργασιῶν, οἱ ὁποῖες ἀλλάζουν μέ κάθε ἀλλαγὴ τοῦ καιροῦ καί ἐξαιτίας πολλῶν ἄλλων τυχαίων περιστατικῶν, ἀπαιτεῖ μεγαλύτερη ἐμπειρία καί μεγαλύτερη προσοχή ἀπό τή διεύθυνση ἐργασιῶν πού εἶναι πάντα ἴδιες ἢ σχεδόν ἴδιες» (σελ. 263).

Ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας ἀναπτύσσει τήν κοινωνική παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας ἢ τήν παραγωγική δύναμη τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, αὐτό ὅμως γίνεται σέ βάρος τῆς γενικῆς παραγωγικῆς ἰκανότητος τοῦ ἐργάτη. Καί γι' αὐτό ἡ ἄνοδος αὐτῆ τῆς κοινωνικῆς παραγωγικῆς δύναμης ἀντιτάσσεται στόν ἐργάτη σάν αὐξημένη παραγωγική δύναμη ὄχι τῆς δικῆς του ἐργασίας, ἀλλά τῆς δύναμης πού τήν ἐξουσιάζει, τοῦ κεφαλαίου. Ἄν ὁ ἐργάτης τῆς πόλης εἶναι πιά ἀναπτυγμένος ἀπό τόν ἐργάτη τῆς ὑπαίθρου, αὐτό ὀφείλεται μόνο στό περιστατικό, ὅτι ὁ τρόπος τῆς δουλιᾶς του τόν ὑποχρεώνει νά ζεῖ σέ κοινωνία, ἐνῶ ὁ τρόπος δουλιᾶς τοῦ ἄλλου τόν ὑποχρεώνει νά ζεῖ ἄμεσα μέ τή φύση.

«Ἡ ὑπεροχή, πού παντοῦ στήν Εὐρώπη ἀπόκτησε ἀπέναντι στήν ὑπαίθρο ἢ ἐπαγγελματικὴ δραστηριότητα τῶν πόλεων, δέν ὀφείλεται ὀλοκληρωτικά στίς συντεχνίες καί στοὺς κανονισμούς τους. Προωθείται μέ πολλές ἄλλες ρυθμίσεις. Οἱ ὑψηλοὶ δασμοὶ στά ξένα μανουφακτουρικά προϊόντα καί σέ ὅλα τά

είσαγόμενα από ξένους εμπόρους εμπορεύματα αποβλέπουν στον ίδιο στόχο» (σελ. 265). «Αυτές οι ρυθμίσεις τις προστατεύουν» (τις πόλεις) «από τον συναγωνισμό των ξένων» (στο ίδιο).

Αυτό δέν είναι πιά μιά πράξη τής αστικής τάξης τών πόλεων, αλλά τής αστικής τάξης πού νομοθετεί ήδη σαν corps de nation* σέ πανεθνική κλίμακα ή έστω σαν τρίτη πιά τάξη τών γενικῶν συνελεύσεων τής επικράτειας ή σαν Κάτω Βουλή. Τό ειδικό μέτρο τής αστικής τάξης τών πόλεων — πού κατευθύνεται ενάντια στήν ύπαιθρο — είναι οι δασμοί (Akzisen) και οι φόροι πού καταβάλλονται στις πύλες τών πόλεων, γενικά οι έμμεσοι φόροι, πού ή προέλευσή τους είναι αστική (βλ. τόν Χύλμαν), ενῶ ή προέλευση τών άμεσων φόρων είναι άγροτική. Θά μπορούσε νά φανεί ὅτι οι δασμοί είναι λ.χ. ένας φόρος πού επιβάλλει ή πόλη έμμεσα στον έαυτό της. Ὁ κάτοικος τής ύπαιθρου υποχρεώνεται νά τούς προκαταβάλει, τούς παίρνει ὅμως πίσω από τήν τιμή τοῦ προϊόντος. Αυτό ὅμως δέν γινόταν στον μεσαίωνα. Ἡ ζήτηση για τά προϊόντα του — εφόσον τά μετέτρεπε γενικά σέ εμπορεύματα και σέ χρῆμα — περιοριζόταν στήν πόλη και τις περισσότερες φορές μέ τή βία στά έξωτερικά ὅρια τών πόλεων, ἔτσι πού ὁ κάτοικος τής ύπαιθρου δέν εἶχε τή δύναμη νά αὐξήσει τήν τιμή τοῦ προϊόντος του τόσο, ὅσο είναι τό συνολικό ποσό τοῦ φόρου τής πόλης.

«Στή Μεγάλη Βρετανία φαίνεται πώς ή ὑπεροχή τής επαγγελματικής δραστηριότητας τών πόλεων έναντι τής επαγγελματικής δραστηριότητας τής ύπαιθρου ἦταν παλαιότερα μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι σήμερα. Οι μισθοί τής άγροτικής δουλιᾶς πλησιάζουν τούς μισθούς τής δουλιᾶς στις μανουφακτούρες, και τά κέρδη τοῦ τοποθετημένου στήν άγροτική οικονομία κεφαλαίου πλησιάζουν τά κέρδη τοῦ εμπορικοῦ και μανουφακτουρικοῦ κεφαλαίου, και μάλιστα περισσότερο ἀπ' ὅ,τι γινόταν τόν περασμένο» (τόν 17ο) «ή στις αρχές τοῦ τωρινού» (τοῦ 18ου) «αἰώνα. Αὐτή ή ἀλλαγή μπορεί νά θεωρεῖται ἀναγκαία, ἂν και πολύ ἀργοπορημένη συνέπεια τής ἐξαιρετικῆς ὑποστήριξης πού δόθηκε στήν επαγγελματική δραστηριότητα τών πόλεων. Τό κεφάλαιο πού ἔχει συσσωρευτεῖ σ' αυτές μεγαλώνει μέ τόν καιρό τόσο, ὥστε δέν μπορεί πιά νά τοποθετεῖται στον ιδιαίτερο κλάδο του. Τό ἐπάγγελμα αὐτό ἔχει, ὅπως και κάθε ἄλλο, τά ὅρια του και ή αὐξηση τοῦ κεφαλαίου περιορίζει κατ' ἀνάγκη τό κέρδος, ἐπειδή ὀξύνει τόν συναγωνισμό. Ἡ μείωση τών κερδῶν στήν πόλη σπρώχνει τό κεφάλαιο στήν ύπαιθρο ὅπου μέ τή δημιουργία μιᾶς νέας ζήτησης άγροτικῆς ἐργασίας ἀνεβάζει ὑποχρεωτικά τούς μισθούς της. Σέ συνέχεια ἀπλώνεται, ἂν ἐπιτρέπεται νά τό πῶ ἔτσι, πάνω σ' ὄλη τήν ἐπιφάνεια τής γῆς και μέ τήν ἐπένδυσή του

* τό κύριο μέρος τοῦ ἔθνους.

στή γεωργία, επιστρέφεται ενμέρει στην υπαιθρο, σέ βάρος τῆς ὁποίας ἔχει πρωταρχικά συσσωρευτεῖ σέ μεγάλη κλίμακα στίς πόλεις» (σελ. 266, 267).

Στό XI κεφάλαιο τοῦ I 6. προσπαθεῖ τώρα ὁ Σμίθ νά καθορίσει τό φυσικό ποσοστό τῆς προσόδου, τοῦ τρίτου στοιχείου πού συγκροτεῖ τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος. Τήν ἐξέτασή του τήν ἀναβάλλουμε γιά ἀργότερα, ἀφοῦ προηγούμενα θά ξαναεπιστρέψουμε στόν Ρικάρντο.

Ἄπ' ὅσα ἐκθέσαμε ὡς τώρα, ἕνα εἶναι καθαρό: Ὄταν ὁ Α. Σμίθ τή φυσική τιμή ἢ τήν τιμή κόστους τοῦ ἐμπορεύματος τήν ταυτίζει μέ τήν ἀξία του, αὐτό γίνεται ἀφοῦ ἔχει ἐγκαταλείψει προηγούμενα τή σωστή ἄποψή του γιά τήν ἀξία καί τήν ὁποία, ὅπως ἐπιβάλλεται ἀπό τίς ἐκδηλώσεις τοῦ συναγωνισμοῦ, τήν ἀντικατασταίνει μέ τήν ἄποψη πού ἀπορρέει ἀπό τόν συναγωνισμό. Στόν συναγωνισμό ἐμφανίζεται ὅτι τιμή κόστους καί ὄχι ἡ ἀξία εἶναι ἐκεῖνο πού ρυθμίζει τήν ἀγοραία τιμή, σάν νά λέμε ἡ ἐνυπάρχουσα τιμή — σάν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων. Αὐτή ἢ ἴδια ἢ τιμή κόστους, ὅμως, ἐμφανίζεται στόν συναγωνισμό σάν κάτι πού δίνεται ἀπό τό δοσμένο μέσο ποσοστό τοῦ μισθοῦ, τοῦ κέρδους καί τῆς προσόδου. Γι' αὐτό, ὁ Σμίθ προσπαθεῖ νά τήν καθορίσει αὐτοτελῶς, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος καί μάλλον σάν στοιχεῖο τῆς φυσικῆς τιμῆς. Ὁ Ρικάρντο, πού κύρια δουλιά του ἦταν ἡ ἀντίκρουση αὐτῆς τῆς πλάνης τοῦ Σμίθ [560], ἀποδέχεται ὡστόσο τό ἀναγκαῖο συμπέρασμά της, πού γι' αὐτόν ὅμως εἶναι λογικά ἀδύνατο — τήν ταυτότητα τῆς ἀξίας καί τῆς τιμῆς κόστους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

Ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο γιά τήν πρόσοδο**[1. Οἱ ἱστορικοί ὄροι γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς θεωρίας τῆς προσόδου ἀπό τόν Ἄντερσον καί τόν Ρικάρντο]**

Τό κύριο σχετικά μέ τήν ἀποψη τοῦ Ροντμπέρτους ἔχει εἰπωθεῖ. Ἐδῶ λίγα ἀκόμα σταχυολογήματα.

Πρῶτα, μιά ἱστορική παρατήρηση:

Ὁ Ρικάρντο ἔχει πρῶτα ὑπόψη του τήν περίοδο πού τήν ἔχει ὁ ἴδιος ἀρκετά ζήσει, ἀπό τό 1770 ὡς τό 1815, ὅταν ἀνέβαιναν συνεχῶς οἱ τιμές τοῦ σιταριοῦ, ὁ Ἄντερσον ἔχει ὑπόψη του τόν 18ο αἰῶνα, στό τέλος τοῦ ὁποίου ἔγραψε, ὅπου ἀπό τήν ἀρχή ὡς τά μέσα τοῦ αἰῶνα σημειωνόταν πτώση καί ἀπό τά μέσα ὡς τό τέλος τοῦ αἰῶνα ἄνοδος τῶν τιμῶν. Γι' αὐτό στόν Ἄντερσον δέν γίνεται ἀπολύτως καμιά σύνδεση τοῦ νόμου πού ἀνακάλυψε ὁ ἴδιος μέ μιά φθίνουσα παραγωγικότητα τῆς γεωργίας ἢ μέ ἕνα φυσιολογικό {γιά τόν Ἄντερσον μή φυσιολογικό} ἀκρίβαιμα τοῦ προϊόντος. Στόν Ρικάρντο, ναί. Ὁ Ἄντερσον εἶχε τή γνώμη ὅτι ἡ κατάργηση τῶν νόμων γιά τά σιτηρά (τότε ἐπρόκειτο γιά τήν κατάργηση τῶν ἐξαγωγικῶν ἐπιδοτήσεων) προκάλεσε τήν ἄνοδο τῶν τιμῶν στό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰῶνα. Ὁ Ρικάρντο ἤξερε, ὅτι ἡ ἐφαρμογή τῶν νόμων γιά τά σιτηρά (1815) θά παρεμπόδιζε τήν πτώση τῶν τιμῶν, καί ὅτι ὡς ἕνα βαθμό ἔπρεπε νά τήν ἐμποδίσει. Σχετικά μέ τόν δεύτερο θά πρέπει λοιπόν νά ὑπογραμμιστεῖ, ὅτι ὁ νόμος τῆς γαιοπροσόδου, ἂν δέν ἀντιμετωπιστεῖ — στά πλαίσια μιᾶς καθορισμένης ἐδαφικῆς περιοχῆς — θά πρέπει νά ὀδηγήσει στήν προσφυγή σέ λιγότερο γόνιμη γῆ, δηλαδή στό ἀκρίβαιμα τῶν γεωργικῶν προϊόντων, στήν αὔξηση τῆς προσόδου σέ βάρος τῆς βιομηχανίας καί

τῆς πλειοψηφίας τοῦ πληθυσμοῦ. Καί ὁ Ρικάρντο εἶχε ἐδῶ δίκιο καί ἀπό πρακτική καί ἀπό ἱστορική ἄποψη. Ἀντίθετα, ὁ Ἄντερσον τονίζει ὅτι οἱ νόμοι γιά τά σιτηρά (τάσσεται ἐπίσης ὑπέρ τῶν εἰσαγωγικῶν δασμῶν) πρέπει νά συμβάλουν στήν κανονική ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας στά πλαίσια μᾶς καθορισμένης ἐδαφικῆς περιοχῆς, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἐγγύηση γι' αὐτή τήν κανονική ἀνάπτυξη, ὅτι λοιπόν αὐτή ἡ προχωρητική ἀνάπτυξη αὐτή καθεαυτή πρέπει νά προκαλέσει, σύμφωνα μέ τόν νόμο τῆς γαιοπροσόδου πού ἔχει ἀνακαλύψει ὁ ἴδιος, τήν αὔξηση τῆς παραγωγικότητας τῆς γεωργίας καί ἐπομένως τήν πτώση τῶν μέσων τιμῶν τῶν γεωργικῶν προϊόντων.

Καί οἱ δύο ὅμως ξεκινοῦν ἀπό τήν ἄποψη, πού φαίνεται τόσο παράξενη στήν ἠπειρωτική Εὐρώπη, ὅτι 1) δέν ὑπάρχει γαιοκτησία πού ν' ἀποτελεῖ ἐμπόδιο γιά ὅποιαδήποτε ἐπένδυση κεφαλαίου στή γῆ, 2) ὅτι περνοῦν ἀπό καλύτερη σέ χειρότερη γῆ (γιά τόν Ρικάρντο πρόκειται γιά κάτι τό ἀπόλυτο, ἄν δέν λογαριαστοῦν οἱ διακοπές πού προκαλοῦνται ἀπό τήν ἀντίδραση τῆς ἐπιστήμης καί τῆς βιομηχανίας. Γιά τόν Ἄντερσον πρόκειται γιά κάτι τό σχετικό, ἐπειδή ἡ δεύτερη, ἡ χειρότερη γῆ, μετατρέπεται μέ τή σειρά της σέ καλύτερη), 3) ὅτι ὑπάρχει πάντα τό κεφάλαιο, ἡ ἀπαιτούμενη μάζα κεφαλαίου, γιά νά χρησιμοποιηθεῖ στή γεωργία.

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τά σημεῖα 1 καί 2, πρέπει νά φαίνεται πολύ παράξενο στούς ἀνθρώπους τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης, ὅτι στή χώρα, στήν ὁποία κατά τήν ἀντίληψή τους ἡ φεουδαρχική γαιοκτησία διατηρήθηκε πιό ἐπίμονα, οἱ οἰκονομολόγοι, καί ὁ Ἄντερσον καί ὁ Ρικάρντο, ξεκινοῦν ἀπό τήν ἀντίληψη ὅτι δέν ὑπάρχει ἰδιοκτησία τῆς γῆς. Αὐτό ἐξηγεῖται:

πρῶτο: μέ τήν ἰδιομορφία τοῦ ἀγγλικοῦ «law of enclosures*», πού δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά σχέση μέ τό μοίρασμα τῆς κοινοτικῆς γῆς στήν ἠπειρωτική Εὐρώπη.

δεύτερο: πουθενά στόν κόσμο ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή, ἀπό τόν καιρό τοῦ Ἐρρίκου τοῦ VII, δέν λογαριάστηκε τόσο ἀμείλικτα μέ τίς παραδοσιακές σχέσεις τῆς γεωργίας καί δέν προσάρμοσε καί δέν ὑπόταξε τούς ὄρους της στίς δικές της ἀπαιτήσεις. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ἡ Ἀγγλία εἶναι ἡ πιό ἐπαναστατική χώρα τοῦ κόσμου. Ὅλες οἱ ἱστορικές παραδοσιακές σχέσεις, ὄχι μόνο ἡ τοποθεσία τῶν χωριῶν, ἀλλά καί τά ἴδια τά χωριά, ὄχι μόνο οἱ κατοικίες τοῦ ἀγροτικοῦ πλη-

* «νόμος γιά τήν περίφραξη τῶν κοινοτικῶν γαιῶν».

θυσμοῦ, ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ ἀγροτικός πληθυσμός, ὄχι μόνο τά ἀρχικά κέντρα τῆς γεωργικῆς ἐκμετάλλευσης, ἀλλά αὐτή ἡ ἴδια ἡ γεωργική ἐκμετάλλευση ἔχουν σαρωθεῖ ἀμείλικτα ἐκεῖ ὅπου ἀντέφασκαν μέ τούς ὄρους τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ἢ δέν ἀνταποκρίνονταν σ' αὐτούς. Ὁ Γερμανός λ.χ. βρίσκει τήν οἰκονομική κατάσταση καθορισμένη ἀπό παραδοσιακά ὅρια τῶν ἀγρῶν, ἀπό τήν τοποθεσία τῶν οἰκονομικῶν κέντρων, ἀπό καθορισμένα σημεῖα συγκέντρωσης τοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ Ἄγγλος βρίσκει ἀπό τό τέλος τοῦ 15ου αἰώνα προοδευτικά δημιουργημένους ἀπό τό κεφάλαιο τούς ἱστορικούς ὄρους τῆς γεωργίας. Ἡ συνηθισμένη στό Ἐνωμένο Βασίλειο τεχνική ἔκφραση: «ἀραίωση τῶν νοικοκυριῶν», δέν ὑπάρχει σέ καμιά ἀπό τίς χῶρες τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης. Τί θά πεῖ ὅμως αὐτή ἡ «ἀραίωση τῶν νοικοκυριῶν»; "Ὅτι χωρίς νά παίρνονται καθόλου υπόψη ὁ ἐγκαταστημένος πληθυσμός πού τόν διώχνουν, τά ὑπάρχοντα χωριά πού τά σαρώνουν, οἱ οἰκοδομές τῶν ἐκμεταλλεύσεων πού τίς κατεδαφίζουν, τά εἶδη τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς πού τά ἀλλάζουν μ' ἓνα χτύπημα, λ.χ. μετατρέπουν τούς ἀγρούς σέ βοσκοτόπια, δέν γίνονται ἀποδεκτοί ὅλοι οἱ παραδοσιακοί ὄροι παραγωγῆς, ἀλλά μετατρέπονται ἱστορικά, ἔτσι ὥστε, ἂν χρειαστεῖ νά εἶναι κατάλληλοι γιά τήν ἐπωφελή ἐπένδυση τοῦ κεφαλαίου. Ἐτσι, ἐφόσον δέν ὑπάρχει ἰδιοκτησία τῆς γῆς, ἡ ἰδιοκτησία αὐτή ἀφήνει τό κεφάλαιο — τόν παχτωτή — νά διαχειρίζεται ἐλεύθερα τό νοικοκυριό του, γιατί τήν ἐνδιαφέρει μόνο τό χρηματικό εἰσόδημα. Ἐνας πομμερανός γαιοκτήμονας, μέ τά κληρονομημένα ὅρια τῶν ἀγρῶν του, μέ τά οἰκονομικά του κέντρα καί μέ τά ἀγροτικά συμβούλια στό κεφάλι του, μπορεῖ νά σηκώνει τά χέρια γιά τήν «ἀνιστόρητη» ἄποψη τοῦ Ρικάρντο σχετικά μέ τήν [561] ἐξέλιξη τῶν γεωργικῶν σχέσεων. Ἐτσι ἀποδείχνει μόνο, ὅτι συγχέει μέ ἀφέλεια τίς πομμερανικές καί τίς ἀγγλικές σχέσεις. Δέν μπορεῖ ὅμως νά εἰπωθεῖ ὅτι ὁ Ρικάρντο, πού ἐδῶ ξεκινάει ἀπό τίς ἀγγλικές σχέσεις, εἶναι τό ἴδιο στενοκέφαλος μέ τόν πομμερανό γαιοκτήμονα, πού σκέπτεται μέσα στά πλαίσια τῶν πομμερανικῶν σχέσεων. Οἱ ἀγγλικές σχέσεις εἶναι οἱ μοναδικές, μέσα στίς ὁποῖες ἔχει ἀναπτυχθεῖ ἀντίστοιχα ἡ σύγχρονη γαιοκτησία, δηλαδή ἡ τροποποιημένη ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή γαιοκτησία. Ἡ ἀγγλική ἄποψη εἶναι ἐδῶ ἡ κλασική γιά τόν σύγχρονο, τόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς. Ἡ πομμερανική ἄποψη, ἀντίθετα, κρίνει τήν ἀνεπτυγμένη ἀγγλική κατάσταση ἀπό τήν ἄποψη μιᾶς ὄχι ἀκόμα κατάλληλης μορφῆς, πού ἀντιστοιχεῖ σέ ἓνα κατώτερο στάδιο τῆς ἱστορικῆς ἀνάπτυξης.

Μάλιστα, οἱ περισσότεροι εὐρωπαῖοι κριτές τοῦ Ρικάρντο ξεκινοῦν

ἀκόμα ἀπό σχέσεις, στίς ὁποῖες ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς δέν ὑπάρχει ἀκόμα καθόλου, ἀρκετά ἢ ὄχι ἀρκετά ἀνεπτυγμένος. Εἶναι τό ἴδιο σάν νά ἤθελε ἓνας μάστορας συντεχνίας νά ἐφαρμόσει στό ἀκέραιο στό συντεχνιακό νοικοκυριό του τούς νόμους τοῦ Α. Σμίθ, πού προϋποθέτουν τόν ἐλεύθερο συναγωνισμό.

Ἡ προϋπόθεση τοῦ περάσματος ἀπό μιά καλύτερη σέ μιά χειρότερη γῆ — σχετική γιά τό κάθε φορά ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς ἐργασίας, ὅπως ὑπάρχει στόν Ἄντερσον, καί ὄχι ἀπόλυτη, ὅπως στόν Ρικάρντο — μπορούσε νά παρουσιαστεῖ μόνο σέ μιά χώρα σάν τήν Ἀγγλία, ὅπου στά πλαίσια μιᾶς σχετικά πολύ μικρῆς ἐδαφικῆς περιοχῆς τό κεφάλαιο ἔδρασε τόσο ἀμείλιχτα καί εἶχε προσπαθήσει ἐδῶ καί αἰῶνες νά προσαρμόσει χωρίς ἔλεος στίς ἀνάγκες του ὅλες τίς παραδοσιακές σχέσεις στή γεωργία. Δηλαδή, ἐκεῖ μόνο ὅπου ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή στή γεωργία δέν χρονολογεῖται ἀπό χθές, ὅπως στήν ἠπειρωτική Εὐρώπη, καί ὅπου δέν παλεύει μέ παλιές παραδόσεις.

Ἐνα δεύτερο περιστατικό ἦταν γιά τούς ἐγγλέζους ἡ ἀντίληψη, πού ἔχουν ἀντλήσει ἀπό τίς ἀποικίες τους. Ἔχουμε δεῖ* ὅτι ἡ βάση ὅλης τῆς ἀποψῆς τοῦ Ρικάρντο βρίσκεται ἤδη στόν Σμίθ — μέ ἄμεση παραπομπή στίς ἀποικίες. Σ' αὐτές τίς ἀποικίες — εἰδικά μάλιστα στίς ἀποικίες πού παρήγαν μόνο ἐμπορικά προϊόντα, ὅπως καπνό, βαμπάκι, ζάχαρη κλπ. καί ὄχι κοινά μέσα συντήρησης — ὅπου οἱ ἀποικοὶ ἐξαρχῆς δέν ἀναζητοῦσαν μέσα συντήρησης, ἀλλά ἐγκαθιστοῦσαν μιά ἐπιχείρηση, ἐκεῖνο πού φυσικά ἀποφάσιζε, μέ δοσμένη τήν τοποθεσία, ἦταν ἡ γονιμότητα, καί μέ δοσμένη τή γονιμότητα ἡ τοποθεσία τῆς χώρας. Οἱ ἀποικοὶ δέν ἐνεργοῦσαν σάν τούς ἀρχαίους γερμανούς, πού ἐγκαταστάθηκαν στή Γερμανία γιά νά στήσουν μόνιμα τίς κατοικίες τους, ἀλλά σάν ἄνθρωποι πού, καθοδηγούμενοι ἀπό τά κίνητρα τῆς ἀστικῆς παραγωγῆς, ἤθελαν νά παράγουν ἐμπορεύματα, ξεκινώντας ἀπό ἀπόψεις, πού προκαταβολικά καθορίζονταν ὄχι ἀπό τό προϊόν, ἀλλά ἀπό τήν πούληση τοῦ προϊόντος. Τό γεγονός ὅτι ὁ Ρικάρντο καί ἄλλοι ἄγγλοι συγγραφεῖς μετάφεραν τίς ἀπόψεις αὐτές ἀπό τίς ἀποικίες — ἀπόψεις οἱ ὁποῖες ξεκινοῦσαν ἀπό ἀνθρώπους, πού οἱ ἴδιοι ἦταν ἤδη τό προϊόν τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς — στήν πορεία τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, τό γεγονός ὅτι προϋπόθεταν γενικά τόν κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγῆς σάν προγενέστερο ἀπό τή γεωργία,

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 265-266.

ὅπως ἦταν πράγματι γιά τούς ἀποίκους τους, ἐξηγεῖται ἀπό τό ὅτι σ' αὐτές τίς ἀποικίες ξανάβρισκαν γενικά, ἀπλῶς πιό παραστατικά, χωρίς τήν πάλη ἐνάντια σέ παραδοσιακές σχέσεις, δηλαδή ὄχι θολωμένη, τήν ἴδια κυριαρχία τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς στή γεωργία, πού στή δική τους χώρα χτυπᾶ στά μάτια ἀπ' ὄλες τίς πλευρές. Γι' αὐτό, ἂν ἕνας γερμανός καθηγητής ἤ γαιοκτήμονας — πού ἀνήκει σέ μιά χώρα πού ξεχωρίζει ἀπ' ὄλες τίς ἄλλες μέ τήν ἀπόλυτη ἔλλειψη ἀποικιῶν — βρίσκει «λαθεμένη» μιά τέτια ἄποψη, τότε αὐτό εἶναι κάτι τό εὐνόητο.

Τέλος, ἡ προϋπόθεση τῆς σταθερῆς ροῆς τοῦ κεφαλαίου ἀπό τόν ἕνα κλάδο στόν ἄλλο, αὐτή ἡ βασική προϋπόθεση στόν Ρικάρντο δέν σημαίνει τίποτα ἄλλο ἀπό τήν προϋπόθεση τῆς κυριαρχίας τῆς ἀνεπτυγμένης κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Ἐκεῖ ὅπου δέν ἔχει ἀκόμα ἐπικρατήσει, δέν ὑπάρχει αὐτή ἡ προϋπόθεση. Ἕνας πομμερανός γαιοκτήμονας λ.χ. θά βρεῖ παράξενο τό γεγονός ὅτι ὁ Ρικάρντο καί οἱ ἄλλοι ἄγγλοι συγγραφεῖς δέν φαντάζονται ποτέ τή δυνατότητα ὅτι μπορεῖ νά λείπει κεφάλαιο στή γεωργία. Ὁ ἐγγλέζος μπορεῖ νά παραπονιέται γιά τήν ἔλλειψη γῆς σέ σχέση μέ τό κεφάλαιο, ποτέ ὅμως γιά τήν ἔλλειψη κεφαλαίου σέ σχέση μέ τή γῆ. Μέ τό πρῶτο περιστατικό προσπαθοῦν ὁ Οὐίκφηντ, ὁ Τσάλμερς κλπ. νά ἐξηγήσουν τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Τό δεύτερο περιστατικό δέν ἀναφέρεται ἀπό κανένα ἄγγλο συγγραφέα, τή στιγμή πού ὁ Κόρμπετ σημειώνει σάν αὐτονόητο γεγονός ὅτι σέ ὅλους τούς κλάδους κεφάλαιο ὑπάρχει μέ τό παραπάνω. Ἄν πάρει κανείς ὑπόψη του τίς γερμανικές συνθήκες, τίς δυσκολίες πού συναντᾶ ὁ γερμανός γαιοκτήμονας γιά νά δανειστεῖ χρήματα — ἐπειδή τίς περισσότερες φορές ἀσκεῖ ὁ ἴδιος τή γεωργία καί ὄχι μιά ἐντελῶς ἀνεξάρτητη ἀπό αὐτόν τάξη τῶν καπιταλιστῶν — τότε κατανοεῖ, γιατί ὁ Ροντμπέρτους παραξενεύεται γιά «τό πλάσμα φαντασίας τοῦ Ρικάρντο, ὅτι τό ἀπόθεμα σέ κεφάλαιο συμμορφώνεται μέ τήν ἐπιθυμία τῆς ἐπένδυσής του» (σελ. 211). Αὐτό πού λείπει τοῦ ἐγγλέζου εἶναι τό «πεδίο δράσης», τό μέρος γιά τήν τοποθέτηση τοῦ ὑπάρχοντος ἀποθέματος σέ κεφάλαιο. Στήν Ἀγγλία ὅμως γιά μιά μόνο τάξη — γιά τήν τάξη τῶν καπιταλιστῶν, δέν ὑπάρχει «ἐπιθυμία κεφαλαίου» γιά ἐπένδυση.

[562] Αὐτές οἱ «ἐπιθυμίες γιά κεφάλαιο» εἶναι πομμερανικές.

Αὐτό πού ἀντέτασσαν ἄγγλοι συγγραφεῖς στόν Ρικάρντο, δέν ἦταν ὅτι δέν ὑπῆρχε ὁποιοδήποτε ἀπόθεμα κεφαλαίου γιά ιδιαίτερη ἐπένδυση, ἀλλά ὅτι ἡ ἐπιστροφή τοῦ κεφαλαίου ἀπό τή γεωργία σκοντάφτει σέ εἰδικά, τεχνικά κλπ. ἐμπόδια.

Αὐτός λοιπόν ὁ τρόπος κριτικῆς ἐπίκρισης τοῦ Ρικάρντο ἀπό μέρους τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης μαρτυράει μόνο τή χαμηλότερη βαθμίδα ἀνάπτυξης τῶν ὄρων παραγωγῆς, ἀπό τούς ὁποίους ξεκινοῦν αὐτοί οἱ «σοφοί».

[2. Ἡ λαθεμένη ἐξήγηση ἀπό τόν Ρικάρντο
τῶν τιμῶν κόστους
καί ἡ ἐπίδρασή της στή θεωρία του γιά τήν πρόσοδο]

Καί τώρα, στήν οὐσία τοῦ ζητήματος.

Πρῶτα, γιά νά ἀντιληφθοῦμε καθαρά τό πρόβλημα, πρέπει νά παραβλέψουμε πέρα γιά πέρα τή διαφορική πρόσοδο, τή μόνη πού ὑπάρχει γιά τόν Ρικάρντο. Μέ τόν ὄρο διαφορική πρόσοδος ἐννοῶ τή διαφορά μεγέθους τῆς προσόδου — τή μεγαλύτερη ἢ μικρότερη πρόσοδο πού προκύπτει ἀπό τή διαφορά τῆς γονιμότητας τῶν εἰδῶν γῆς. (Μέ δοσμένη ἴση τή γονιμότητα, ἡ διαφορική πρόσοδος μπορεῖ νά προέλθει ἀπό τό διαφορετικό μέγεθος τοῦ ἐπενδυμένου κεφαλαίου. Αὐτή ἡ περίπτωση δέν ὑπάρχει γιά τό πρόβλημά μας, δέν τό θίγει). Αὐτή ἡ διαφορική πρόσοδος ἀνταποκρίνεται μόνο στά πρόσθετα κέρδη πού, μέ δοσμένη τήν ἀγοραία τιμή ἢ, πιό σωστά, τήν ἀγοραία ἀξία, βγάζει σέ κάθε κλάδο τῆς βιομηχανίας, λ.χ. στήν βαμβακονηματοουργία, ὁ καπιταλιστής ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου οἱ ὄροι παραγωγῆς εἶναι καλύτεροι ἀπό τούς μέσους ὄρους αὐτοῦ τοῦ συγκεκριμένου κλάδου, ἐπειδή ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος μιᾶς συγκεκριμένης σφαίρας παραγωγῆς δέν καθορίζεται ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού κοστίζει ἢ μονάδα τοῦ ἐμπορεύματος, ἀλλά ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού κοστίζει τό ἐμπόρευμα ἐκεῖνο πού παράγεται μέ τούς μέσους ὄρους τῆς σφαίρας αὐτῆς. Ἐδῶ ἡ βιομηχανία καί ἡ γεωργία διαφέρουν μόνο κατά τό ὅτι στήν πρώτη τά πρόσθετα κέρδη πᾶνε στήν τσέπη τοῦ ἴδιου τοῦ καπιταλιστῆ, ἐνῶ στή δεύτερη πᾶνε στήν τσέπη τοῦ γαιοκτήμονα, ἀκόμα καί κατά τό ὅτι στήν πρώτη ρέουν, δέν ἀποκτοῦν σταθερότητα, τά παίρνει πότε τοῦτος καί πότε ἐκεῖνος ὁ καπιταλιστής καί διαρκῶς ἐξαφανίζονται πάλι, ἐνῶ στή δεύτερη παγιώνονται ἐξαιτίας τῆς συνεχιζόμενης (τῆς συνεχιζόμενης τουλάχιστον γιά ἓνα μεγαλύτερο χρονικό διάστημα) φυσικῆς βάσης στίς ποιοτικές διαφορές τῆς γῆς.

Θά πρέπει λοιπόν νά παραβλέψουμε αὐτήν τή διαφορική πρόσοδο, θά πρέπει ὅμως νά σημειώσουμε ὅτι εἶναι ἐξίσου δυνατή καί ὅταν γίνεται πέρασμα ἀπό ἓνα καλύτερο σ' ἓνα χειρότερο κομμάτι γῆς, καί ὅταν γίνεται πέρασμα ἀπό ἓνα χειρότερο σ' ἓνα καλύτερο κομμάτι γῆς. Καί

στίς δύο περιπτώσεις μόνο μέ τήν προϋπόθεση ὅτι τό νεοκαλλιεργημένο κομμάτι γῆς εἶναι ἀναγκαῖο, ἢ ὅτι ἀπλῶς ἀρκεῖ, γιά νά ἱκανοποιήσει τήν πρόσθετη ζήτηση. Ἄν τό νεοκαλλιεργημένο καλύτερο κομμάτι γῆς φθάνει, γιά νά καλύψει περισσότερη ζήτηση ἀπό τήν ζήτηση πού προστέθηκε, τότε ἓνα μέρος ἢ, ἀνάλογα μέ τήν ἔκταση τῆς πρόσθετης ζήτησης, ὀλόκληρο τό χειρότερο κομμάτι γῆς πετιέται ἔξω ἀπό τήν καλλιέργεια, τουλάχιστον ἀπό τήν καλλιέργεια τοῦ προϊόντος, πού ἀποτελεῖ τή βάση τῆς γεωργικῆς προσόδου, δηλαδή στήν Ἀγγλία τοῦ σιταριοῦ, στήν Ἰνδία τοῦ ρυζιοῦ. Ἐπομένως, ἡ διαφορική πρόσοδος δέν προϋποθέτει μιά προϊούσα χειροτέρευση τῆς γεωργίας, ἀλλά μπορεί πολύ ὠραία νά πηγάζει καί ἀπό μιά προϊούσα βελτίωσή της. Ἀκόμα καί ἐκεῖ ὅπου προϋποθέτει κάθοδο σέ ποιοτικά χειρότερα εἶδη γῆς, μπορεί, πρῶτο, αὐτή ἡ κάθοδος νά ὀφείλεται σέ μιά βελτίωση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς γεωργίας, ἐπειδή μόνο ἡ μεγαλύτερη παραγωγική δύναμη κάνει δυνατή τήν καλλιέργεια τοῦ χειρότερου κομματιοῦ γῆς στήν τιμή πού ἐπιτρέπει ἡ ζήτηση. Δεύτερο, ἡ χειρότερη γῆ μπορεί νά βελτιωθεῖ, καί ὅμως θά μείνουν οἱ διαφορές, παρ' ὅλο πού ἐξισώνονται περισσότερο, ἔτσι πού σάν ἀποτέλεσμα πραγματοποιεῖται μόνο σχετική, συγκριτική μείωση τῆς παραγωγικότητας, ἐνῶ ἡ ἀπόλυτη μεγαλώνει. Αὐτή μάλιστα εἶναι ἡ προϋπόθεση τοῦ Ἄντερσον, τοῦ πρώτου πού διατύπωσε τόν νόμο τοῦ Ρικάρντο.

Σέ συνέχεια, κατά δεύτερο λόγο, πρέπει νά παρθεῖ ἐδῶ ὑπόψη μόνο ἡ καθεαυτό γεωργική πρόσοδος, δηλαδή ἡ πρόσοδος τῆς γῆς, πού δίνει τό κύριο φυτικό μέσο συντήρησης. Ἦδη ὁ Σμίθ ἔχει ἐξηγήσει ὅτι οἱ πρόσοδες τῆς γῆς πού δίνει ἄλλα προϊόντα, ὅπως ἡ κτηνοτροφία κλπ., καθορίζονται ἀπό ἐκείνη τήν πρόσοδο, καί ἐπομένως εἶναι πιά παράγωγες πρόσοδες, τέτιες ὅπως καθορίζονται ἀπό τόν νόμο τῆς προσόδου καί ὄχι πρόσοδες πού καθορίζουν αὐτόν τό νόμο καί, ἐπομένως, ἐξεταζόμενες αὐτές καθεαυτές δέν προσφέρουν τό ὑλικό γιά τήν κατανόηση τοῦ νόμου τῆς προσόδου στούς ἀρχικούς καθαρούς ὅρους του. Σ' αὐτές δέν ὑπάρχει τίποτα τό πρωτοβάθμιο.

Ἄφου ἔχει λυθεῖ αὐτό, τό ζήτημα ἀνάγεται στό ἐξῆς: Ἰπάρχει ἀπόλυτη πρόσοδος; Δηλαδή μιά πρόσοδος, πού πηγάζει ἀπό τό γεγονός ὅτι τό κεφάλαιο ἔχει τοποθετηθεῖ στή γεωργία ἀντί στή βιομηχανία, μιά πρόσοδος πού εἶναι πέρα γιά πέρα ἀνεξάρτητη ἀπό τή διαφορική πρόσοδο ἢ ἀπό τά πρόσθετα κέρδη, τά ὅποια ἀποφέρει τό τοποθετημένο στό καλύτερο κομμάτι γῆς κεφάλαιο;

Τώρα εἶναι καθαρό, ὅτι ὁ Ρικάρντο σωστά λέει ὄχι, ἀφού ἔχει πιά

ξεκινήσει ἀπό τή λαθεμένη προϋπόθεση, ὅτι οἱ ἀξίες καί οἱ μέσες τιμές τῶν ἐμπορευμάτων εἶναι ταυτόσημες. Ἄν ἦταν ἔτσι, τότε θά ἐπρόκειτο γιά ταυτολογία τό γεγονός ὅτι — ἄν [563] ἡ σταθερή τιμή τῶν γεωργικῶν προϊόντων, ἐκτός ἀπό τό μέσο κέρδος, δίνει ἀκόμα καί μιά ἔκτακτη πρόσοδο, ἕνα σταθερό περίσσευμα πάνω ἀπό αὐτό τό μέσο κέρδος — ἡ τιμή τῶν γεωργικῶν προϊόντων βρίσκεται πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους ἐπειδή αὐτή ἡ τιμή κόστους εἶναι ἴση μέ τις προκαταβολές + τό μέσο κέρδος καί τίποτα παραπάνω*. Ἄπό τό γεγονός ὅτι ἄν οἱ τιμές τῶν γεωργικῶν προϊόντων βρίσκονταν πάνω ἀπό τις τιμές κόστους τους, θά ἀπόφεραν κατ' ἀνάγκη ἕνα πρόσθετο κέρδος, σημαίνει ὅτι βρίσκονταν πάνω ἀπό τήν ἀξία τους. Δέν θά ἀπόμενε παρά νά παραδεχθοῦμε, ὅτι πουλιοῦνται διαρκῶς πάνω ἀπό τήν ἀξία τους, πράγμα ὅμως πού προϋποθέτει ἐξίσου, ὅτι ὅλα τά ἄλλα προϊόντα πουλιοῦνται κάτω ἀπό τήν ἀξία τους, ἢ ὅτι ἡ ἀξία εἶναι γενικά κάτι τό ἐντελῶς διαφορετικό ἀπ' αὐτό πού κατ' ἀνάγκη ἐννοεῖ ἡ θεωρία. Ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας (ἄμεσης ἢ συσσωρευμένης) καί μετά τόν συνυπολογισμό ὅλων τῶν ἐξισώσεων, πού πραγματοποιιοῦνται ἀνάμεσα στά διάφορα κεφάλαια ἐξαιτίας τῶν διαφορῶν τους πού προέρχονται ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας, θά παρήγε στή γεωργία μιά μεγαλύτερη ἀξία ἀπ' ὅ,τι στή βιομηχανία. Ἐτσι ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος δέν θά καθοριζόταν ἀπό τήν ποσότητα ἐργασίας πού περιέχεται σ' αὐτό. Ἐτσι θά ἀνατρεπόταν ὅλη ἡ βάση τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἐπομένως, συμπεραίνει σωστά ὁ Ρικάρντο, δέν ὑπάρχει ἀπόλυτη πρόσοδος. Μόνο ἡ διαφορική πρόσοδος εἶναι δυνατή, δηλ. ἡ ἀξία τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος, πού ἔχει παραχθεῖ στό χειρότερο κομμάτι γῆς, εἶναι ἴση μέ τήν τιμή κόστους τοῦ προϊόντος, πού, ὅπως σέ ὅλα τά ἄλλα ἐμπορεύματα, εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία του. Τό κεφάλαιο τό τοποθετημένο στό χειρότερο κομμάτι γῆς εἶναι ἕνα κεφάλαιο πού διαφέρει ἀπό τό τοποθετημένο στή βιομηχανία κεφάλαιο μόνο ἀπό τόν τρόπο τῆς τοποθέτησης, διαφέρει μόνο σάν μιά ἰδιαίτερου εἴδους τοποθέτηση. Ἐδῶ λοιπόν ἐμφανίζεται ἡ γενική ἰσχύ τοῦ νόμου τῶν ἀξιῶν. Ἡ διαφορική πρόσοδος — καί πρόκειται γιά τή μοναδική πρόσοδο ἀπό τό καλύτερο κομμάτι γῆς — δέν εἶναι παρά τό πρόσθετο κέρδος πού, λόγω τῆς μᾶς ταυτόσημης ἀγοραίας ἀξίας σέ κάθε σφαῖρα παραγωγῆς, ἀποφέρουν τά κεφάλαια πού δροῦν κάτω ἀπό ὄρους καλύτερους ἀπό τούς μέσους ὄρους καί πού πα-

* Ἄπό τήν ἐξήγηση αὐτή βγαίνει καθαρά ὅτι ὁ Μάρξ χρησιμοποιεῖ ἐδῶ τόν ὄρο: τιμή κόστους μέ τήν ἐννοια τῆς τιμῆς παραγωγῆς. Πρόκειται γιά κάτι πού τό σημειώσαμε καί πιό πάνω. — Σημ. μετ.

γιώνεται μόνο στή γεωργία, λόγω τῆς φυσικῆς τῆς βάσης, καί πού ἐκτός ἀπ' αὐτό, λόγω τοῦ ἐκπροσώπου αὐτῆς τῆς φυσικῆς βάσης, τοῦ ἰδιοκτήτη τῆς γῆς, κυλοῦν στήν τσέπη τοῦ ἰδιοκτήτη τῆς γῆς, ἀντί νά κυλοῦν στήν τσέπη τοῦ καπιταλιστῆ.

Μέ τήν προυπόθεση τοῦ Ρικάρντο ὅτι ἡ τιμή κόστους = ἡ ἀξία, καταρρέει ὅλη ἡ ἐπιχειρηματολογία. Ἐκλείπει τό θεωρητικό ἐνδιαφέρον, πού τόν ἀναγκάζει νά ἀρνηθεῖ τήν ἀπόλυτη γαιοπρόσοδο. Ἄν ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος διαφέρει ἀπό τήν τιμή κόστους του, τότε τά ἐμπορεύματα χωρίζονται ὑποχρεωτικά σέ 3 κατηγορίες, στίς ὁποῖες ἡ τιμή κόστους τῆς μιᾶς εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τῆς, ἡ ἀξία τῆς δεύτερης βρίσκεται κάτω ἀπό τήν τιμή κόστους τῆς καί ἡ ἀξία τῆς τρίτης κατηγορίας βρίσκεται πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους τῆς, ἔτσι τό γεγονός ὅτι ἡ τιμή τῶν γεωργικῶν προϊόντων ἀποφέρει μιά γαιοπρόσοδο θά ἀπόδειχνε μόνο ὅτι τό γεωργικό προϊόν ἀνήκει στήν κατηγορία ἐκείνη τῶν ἐμπορευμάτων, στά ὁποῖα ἡ ἀξία τους βρίσκεται πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους τους. Τό μοναδικό πρόβλημα, πού θ' ἀπόμενε ἀκόμα νά λυθεῖ, θά ἦταν: Γιατί, σέ διάκριση ἀπό τά ἄλλα ἐμπορεύματα, ἡ ἀξία τῶν ὁποίων βρίσκεται ἐπίσης πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους τους, ἡ ἀξία τῶν γεωργικῶν προϊόντων δέν κατεβαίνει μέ τόν συναγωνισμό ἀνάμεσα στά κεφάλαια στήν τιμή κόστους τους; Ἡ ἀπάντηση βρίσκεται ἤδη στήν ἐρώτηση. Ἐπειδή, σύμφωνα μέ τήν προυπόθεσή μας, αὐτό γίνεται, ἐφόσον ὁ συναγωνισμός τῶν κεφαλαίων μπορεῖ νά ἐπιφέρει αὐτή τήν ἐξίσωση, αὐτό ὅμως πάλι μπορεῖ νά γίνει μόνο, ἐφόσον ὅλοι οἱ ὄροι παραγωγῆς εἴτε εἶναι δημιουργήματα τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλαίου, εἴτε βρίσκονται ὀλοκληρωτικά ἐξίσου καί στοιχειωδῶς στή διάθεσή του. Αὐτό ὅμως δέν συμβαίνει σχετικά μέ τή γῆ, ἐπειδή ὑπάρχει ἡ γαιοκτησία, ἡ δέ καπιταλιστική παραγωγή ἀρχίζει τή σταδιοδρομία τῆς κάτω ἀπό τήν προυπόθεση τῆς γαιοκτησίας, πού δέν προέκυψε ἀπ' αὐτήν, ἀλλά πού ὑπῆρχε πρῖν ἀπό τήν καπιταλιστική παραγωγή. Ἐπομένως, ἡ ὑπαρξη καί μόνο τῆς γαιοκτησίας ἀπαντᾷ στήν ἐρώτηση. Αὐτό πού μπορεῖ μόνο νά κάνει τό κεφάλαιο εἶναι νά ὑποτάξει τή γεωργία στούς ὄρους τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Δέν μπορεῖ ὅμως νά ἀφαιρέσει ἀπό τή γαιοκτησία τό μερίδιό τῆς, ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος τό ὁποῖο θά μπορούσε νά ἰδιοποιηθεῖ τό κεφάλαιο ὄχι μέ τή δική του δραστηριότητα, ἀλλά μόνο μέ τήν προυπόθεση τῆς μῆ ὑπαρξης τῆς γαιοκτησίας. Μέ τήν προυπόθεση αὐτή εἶναι, ἀντίθετα, ὑποχρεωμένο νά ἀφήνει στόν γαιοκτήμονα τό περίσσευμα τῆς ἀξίας πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους. Αὐτή ἡ ἴδια ἡ διαφορά, ὅμως, πηγάζει ἀπό μιά διαφορά πού ὑπάρχει στά ὀργανικά συστατικά τοῦ κεφαλαίου.

Έτσι, όλα τὰ ἐμπορεύματα τῶν ὁποίων ἡ ἀξία, σύμφωνα μ' αὐτή τήν ὀργανική σύνθεση, βρίσκεται πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους δείχνουν ὅτι ἔχουν παραχθεῖ ἀπό μιά σχετικά λιγότερο παραγωγική ἐργασία ἀπό τὰ ἐμπορεύματα ἐκεῖνα, ἡ ἀξία τῶν ὁποίων εἶναι ἴση μέ τήν τιμή κόστους καί ἀκόμα περισσότερο ἀπό τὰ ἐμπορεύματα ἐκεῖνα, πού ἡ ἀξία τους βρίσκεται κάτω ἀπό τήν τιμή κόστους, ἐπειδή ἀπαιτοῦν μεγαλύτερη ποσότητα ἄμεσης ἐργασίας σέ σχέση μέ τήν παρωχημένη ἐργασία πού περιέχεται στό σταθερό κεφάλαιο, περισσότερη ἐργασία, γιά νά θέσει σέ κίνηση ἓνα κεφάλαιο καθορισμένου μεγέθους. Αὐτή ἡ διαφορά, πού ἔχει ἱστορικό χαρακτήρα, μπορεί λοιπόν νά ἐξαφανιστεῖ. Ὁ ἴδιος συλλογισμός, πού δείχνει ὅτι εἶναι δυνατή ἡ ὑπαρξη τῆς ἀπόλυτης γαιοπροσόδου, δείχνει τήν πραγματικότητά της, τήν ὑπαρξη της σάν ἑνός ἀπλῶς ἱστορικοῦ γεγονότος, πού χαρακτηρίζει ἓναν ὀρισμένο βαθμό ἀνάπτυξης τῆς γεωργίας, καί πού μπορεί νά ἐξαφανιστεῖ σ' ἓναν ἀνώτερο βαθμό τῆς ἀνάπτυξής της.

Ὁ Ρικάρντο ἐξηγεῖ τή διαφορική πρόσοδο μέ μιά ἀπόλυτη μείωση τῆς παραγωγικότητας τῆς γεωργίας, πού δέν τήν προυποθέτει καθόλου καί πού δέν προυποτίθεται ἀπό τόν Ἄντερσον. Ἀντίθετα, ὁ Ρικάρντο ἀρνεῖται τήν ἀπόλυτη γαιοπρόσοδο, ἐπειδή [564] προυποθέτει ἴση τήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου στή βιομηχανία καί στή γεωργία, ἀρνεῖται λοιπόν τήν ὑπάρχουσα μόνο γιά ἱστορικούς λόγους χαμηλή ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας στή γεωργία, συγκρινόμενη μέ ἐκείνη στή βιομηχανία. Γι' αὐτό διαπράττει διπλό ἱστορικό λάθος: Ἀπό τή μιά μεριά, ἐξισώνει ἀπόλυτα τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας στή γεωργία καί στή βιομηχανία, δηλαδή ἀρνεῖται μιά ἀπλῶς ἱστορική διαφορά στόν ὀρισμένο της βαθμό ἀνάπτυξης, καί, ἀπό τήν ἄλλη, παραδέχεται μιά ἀπόλυτη μείωση τῆς παραγωγικότητας τῆς γεωργίας καί τήν ἀνακηρύσσει νόμο τῆς ἀνάπτυξής της. Τό ἓνα τό κάνει γιά νά ἐξισώσει μέ τήν ἀξία τήν τιμή κόστους στό χειρότερο κομμάτι γῆς, καί τό ἄλλο, γιά νά ἐξηγήσει τίς διαφορές τῶν τιμῶν κόστους τῶν καλύτερων κομματιῶν γῆς ἀπό τήν ἀξία τους. Ὅλο τό λάθος προέρχεται ἀπό τή σύγχυση τῆς τιμῆς κόστους καί τῆς ἀξίας.

Έτσι παραμερίστηκε ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο. Γιά τὰ παραπέρα, βλέπε πιο πάνω, ἐκεῖ πού γίνεται λόγος γιά τόν Ροντμπέρτους.

[3. Ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ Ρικάρντο γιά τήν πρόσοδο]

Ὅπως ἔχω ἤδη σημειώσει*, ὁ Ρικάρντο ἀρχίζει τό κεφάλαιο γιά τήν πρόσοδο μέ τήν υπόδειξη ὅτι πρέπει νά ἐξεταστεῖ «ἄν ἡ ἰδιοποίηση τῆς γῆς καί ἡ συνέπειά της, ἡ δημιουργία τῆς προσόδου» ([«On the principles...», London 1821], σελ. 53) ἀντιφάσκει μέ τόν καθορισμό τῆς ἀξίας ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας. Καί παρακάτω:

«Ὁ Ἄνταμ Σμίθ... δέν μπορεῖ νά ἔχει δίκιο μέ τήν υπόθεση, ὅτι ὁ ἀρχικός κανόνας, σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο καθορίζεται ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων — δηλαδή ἡ σχετική ποσότητα ἐργασίας, μέ τήν ὁποία ἔχουν παραχθεῖ — μπορεῖ γενικά ν' ἀλλάξει μέ τήν ἰδιοποίηση γῆς καί μέ τήν πληρωμή μιᾶς προσόδου» (σελ. 67).

Αὐτή ἡ ἄμεση καί συνειδητή σύνδεση πού ἔχει στόν Ρικάρντο ἡ θεωρία τῆς προσόδου μέ τόν καθορισμό τῆς ἀξίας ἀποτελεῖ τήν ὑπηρεσία πού πρόσφερε στό πεδίο τῆς θεωρίας. Κατά τά ἄλλα, αὐτό τό II κεφάλαιο «Γιά τήν πρόσοδο» εἶναι μάλλον χειρότερο ἀπό τήν ἔκθεση τοῦ Ουέστ. Σ' αὐτό ὑπάρχει ἓνα πολύ συζητήσιμο, λογικό λάθος καί μεροληπτικός χειρισμός τοῦ προβλήματος.

Στήν καθεαυτό γεωργική πρόσοδο, πού ὁ Ρικάρντο μέ τό δίκιο του τήν πραγματεύεται σάν τήν κατ' ἐξοχήν** πρόσοδο, ἡ πρόσοδος εἶναι αὐτό πού πληρώνεται γιά νά ἐπιτραπεῖ ἡ ἐπένδυση κεφαλαίου, ἡ παραγωγή μέ καπιταλιστικό τρόπο στό στοιχεῖο τῆς γῆς. Ἡ γῆ εἶναι ἐδῶ τό στοιχεῖο παραγωγῆς. Διαφορετικά ἔχει τό ζήτημα λ.χ. μέ τήν πρόσοδο γιά οἰκοδομές, ὑδατοπτώσεις κλπ. Οἱ φυσικές δυνάμεις, γιά τίς ὁποῖες πληρώνουν ἐδῶ, μπαίνουν σάν ὄρος στήν παραγωγή, εἴτε σάν παραγωγική δύναμη εἴτε σάν *conditio sine qua non****, ὅμως δέν εἶναι τό στοιχεῖο αὐτῆς τῆς καθορισμένης σφαίρας παραγωγῆς. Στίς πρόσσοδες πάλι ἀπό μεταλλεῖα, ἀνθρακωρυχεῖα κλπ. ἡ γῆ εἶναι ἡ δεξαμενή τῶν ἀξιῶν χρήσης, πού πρέπει ν' ἀποσπαστοῦν ἀπό τά σπλάχνα της. Ἐδῶ πληρώνεται γιά τή γῆ, ὄχι γιατί εἶναι τό στοιχεῖο, στό ὁποῖο πρόκειται νά γίνει ἡ παραγωγή, ὅπως γίνεται στή γεωργία, οὔτε γιατί μπαίνει στήν παραγωγή σάν ἓνας ἀπό τούς ὄρους της, ὅπως γίνεται μέ τήν ὑδατόπτωση ἢ μέ τό οἰκόπεδο μιᾶς οἰκοδομῆς, ἀλλά γιατί περιέχει σάν

* Βλέπε σέ τούτο τόν τόμο σελ. 196.

** Ἡ ἔκφραση: «κατ' ἐξοχήν» εἶναι γραμμένη στά ἑλληνικά.

*** ὄρος ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ.

δεξαμενή τις αξίες χρήσης, πού πρέπει ν' αποκτηθούν μέ τήν παραγωγική δραστηριότητα.

Δέν είναι καλή ή δήλωση του Ρικάρντο ότι:

«Η πρόσοδος είναι εκείνο τό μέρος του προιόντος τής γής, πού πληρώνεται στον γαιοκτήμονα για τή χρησιμοποίηση των αρχικών και άφθαρτων δυνάμεων τής γής» (σελ. 53).

Πρώτα ή γή δέν έχει «άφθαρτες δυνάμεις». (Γιά τό ζήτημα αυτό νά μπει μιά ύποσημείωση στό τέλος τούτου του κεφαλαίου). Δεύτερο, δέν έχει επίσης «αρχέγονες» δυνάμεις και για τόν λόγο ότι ή γή δέν είναι καθόλου κάτι τό «αρχέγονο», αλλά τό προιόν ενός φυσικοιστορικού προτσές. Άλλά, άς τ' αφήσουμε αυτό. Μέ τόν όρο «αρχέγονες» δυνάμεις τής γής πρέπει νά έννοούνται έδω οι δυνάμεις πού έχει αυτή ανεξάρτητα από τήν παραγωγική δραστηριότητα του ανθρώπου, παρ' όλο πού, από τήν άλλη πλευρά, οι δυνάμεις πού τής απονέμονται μέ τήν παραγωγική δραστηριότητα του ανθρώπου γίνονται δικές της αρχέγονες δυνάμεις, ακριβώς όπως εκείνες πού τής έδωσε τό φυσικό προτσές. Κατά τά άλλα παραμένει σωστό ότι ή πρόσοδος πληρώνεται για τή «χρησιμοποίηση» φυσικών πραγμάτων, έντελώς ανεξάρτητα από τό γεγονός, αν ή χρησιμοποίηση αυτή αφορά τις «αρχέγονες δυνάμεις» του έδάφους ή τήν πτωτική δύναμη μιās ύδατόπτωσης ή ένα οικόπεδο ή τούς προκείμενους νά χρησιμοποιηθούν θησαυρούς πού περιέχονται στό νερό ή στά σπλάχνα τής γής.

Σέ διάκριση από τήν καθεαυτό γεωργική πρόσοδο μιλάει ο Α. Σμίθ (λέει ο Ρικάρντο) για τήν πρόσοδο πού πληρώνεται για τήν ξυλεία από παρθένα δάση, για τήν πρόσοδο για τά άνθρακωρυχεία και για τά λατομεία. Ο τρόπος μέ τόν όποιο σβύνει αυτή τή διάκριση είναι αρκετά περίεργος.

Αρχίζει μέ τό ότι δέν πρέπει νά συγχέει κανείς μέ τή γαιοπρόσοδο τόν τόκο και τό κέρδος του κεφαλαίου (σελ. 53), δηλαδή του

«κεφαλαίου πού έχει χρησιμοποιηθεί για τή βελτίωση τής ποιότητας του έδάφους και για τήν άνέγερση των χτιρίων, πού είναι απαραίτητα για τήν έξασφάλιση και τήν αποθήκευση του προιόντος» (σελ. 54).

Άπό δω ο Ρικάρντο περνά άμέσως στις περιπτώσεις τής προσόδου, πού αναφέρθηκαν πιο πάνω, στις όποιες παραπέμπει ο Σμίθ. Σχετικά μέ τά παρθένα δάση ο Ρικάρντο λέει:

«Μήπως όμως δέν είναι όλοφάνερο, ότι εκείνος πού πλήρωσε αυτό πού» (ο Σμίθ) «τό όνόμασε πρόσοδο, τό έχει πληρώσει παίρνοντας υπόψη τό πολύτιμο

ἐμπόρευμα πού βρισκόταν πάνω στή γῆ, καί πού στήν πραγματικότητα τό πληρώνεται πάλι μέ ἓνα κέρδος ἀπό τήν πούληση τῆς ξυλείας; » (σελ. 54).

Τό ἴδιο καί μέ τά λατομεῖα καί τά ἀνθρακωρυχεῖα.

« Ἡ ἀποζημίωση πού καταβάλλεται γιά τό [565] ἀνθρακωρυχεῖο ἢ γιά τό λατομεῖο πληρώνεται γιά τήν ἀξία τοῦ κάρβουνου ἢ τῆς πέτρας πού μποροῦν καί ἐξορύσσονται ἀπ' αὐτά, καί δέν ἔχουν καμιά σχέση μέ τίς ἀρχικές καί ἄφθαρτες δυνάμεις τῆς γῆς. Πρόκειται γιά μιᾶ διάκριση μεγάλης σημασίας γιά κάθε διερεύνηση, πού ἐπεκτείνεται στά ζητήματα τῆς προσόδου καί τοῦ κέρδους, ἐπειδή ἔχει προκύψει, ὅτι οἱ νόμοι πού καθορίζουν τήν ἐξέλιξη τῆς προσόδου εἶναι πολύ διαφορετικοί ἀπό τοὺς νόμους πού καθορίζουν τήν ἐξέλιξη τοῦ κέρδους καί ὅτι σπάνια δροῦν πρὸς τήν ἴδια κατεύθυνση » (σελ. 54, 55).

Πρόκειται γιά μιᾶ πολύ περίεργη λογική. Πρέπει νά γίνει διάκριση ἀνάμεσα στήν πρόσοδο, πού πληρώνεται στὸν ἰδιοκτήτη τῆς γῆς γιά τή χρησιμοποίηση τῶν «ἀρχέγονων καί ἄφθαρτων δυνάμεων τῆς γῆς», καί στὸν τόκο καί τό κέρδος, πού πληρώνεται σ' αὐτόν γιά τό κεφάλαιο πού ξόδεψε γιά βελτιώσεις τῆς γῆς κλπ. Ἡ «ἀποζημίωση» πού πληρώνεται στὸν ἰδιοκτήτη τῶν παρθένων δασῶν γιά τό δικαίωμα νά «παρθεῖ» ἀπ' αὐτά ξυλεία, ἢ στὸν ἰδιοκτήτη τῶν λατομείων καί τῶν ἀνθρακωρυχείων γιά τό δικαίωμα νά «παρθοῦν» πέτρες καί κάρβουνο ἀπ' αὐτά, δέν εἶναι «πρόσοδος», ἐπειδή δέν πληρώθηκε γιά τή «χρησιμοποίηση τῶν ἀρχέγονων καί ἄφθαρτων δυνάμεων τῆς γῆς». Πολύ ωραία! Ὁ Ρικάρντο ὅμως στήν ἐπιχειρηματολογία του μιλάει ἔτσι, σάν νά ἦταν ἡ «ἀποζημίωση» τό ἴδιο πράγμα μέ τό κέρδος καί τὸν τόκο, πού πληρώνεται γιά τήν τοποθέτηση κεφαλαίου γιά τή βελτίωση τῆς γῆς! Πόσο λαθεμένο, ὅμως, εἶναι αὐτό! Μήπως ὁ κάτοχος ἐνός «παρθένου δάσους» τοποθέτησε σ' αὐτό «κεφάλαιο», γιά νά παράγει «ξυλεία» ἢ μήπως ὁ κάτοχος λατομείων καί ἀνθρακωρυχείων τοποθέτησε σ' αὐτά «κεφάλαιο», γιά νά περιέχουν «πέτρες» καί «κάρβουνο;» Ἀπό πού κι ὡς πού λοιπὸν ἡ «ἀποζημίωσή» του! Σέ καμιά περίπτωση ἡ «ἀποζημίωση» δέν εἶναι, ὅπως θέλει νά τήν παρουσιάσει ὁ Ρικάρντο, κέρδος ἢ τόκος τοῦ κεφαλαίου. Εἶναι λοιπὸν «πρόσοδος» καί τίποτα ἄλλο, ἂν καί ὄχι πρόσοδος μέ τήν ἔννοια, μέ τήν ὁποία ὁ Ρικάρντο ἔχει καθορίσει τήν πρόσοδο. Αὐτό ὅμως δείχνει μόνο ὅτι ὁ ὀρισμὸς του γιά τήν πρόσοδο ἀποκλείει μορφές, στὶς ὁποῖες ἡ «ἀποζημίωση» πληρώνεται μόνο γιά πράγματα τῆς φύσης, στά ὁποῖα δέν ἔχει ὑλοποιηθεῖ ἀνθρώπινη ἐργασία, καί μάλιστα στὸν ἰδιοκτήτη αὐτῶν τῶν πραγμάτων τῆς φύσης, καί μόνο γιατί εἶναι «ἰδιοκτήτης», ἰδιοκτήτης γῆς, ἀδιάφορο ἂν περιλαβαίνει καλλιεργήσιμη ἔκταση, δάσος, φαρολίμνη, ὑδατόπτωση, οἰκόπεδα κλπ. Ὁ Ρικάρντο, ὅμως, λέει ὅτι ὁ ἄνθρωπος

πού πληρώνει γιά τό δικαίωμα νά κόβει ξύλα στό παρθένο δάσος, πληρώνει «παίρνοντας υπόψη τό πολύτιμο ἐμπόρευμα πού βρισκόταν πάνω στή γῆ καί πού στήν πραγματικότητα τό πληρώνεται πάλι μέ ἕνα κέρδος ἀπό τήν πούληση τῆς ξυλείας». Γιά σταμάτα! Ἄν ὁ Ρικάρντο ὀνομάζει ἐδῶ τήν ξυλεία «πολύτιμο ἐμπόρευμα», ξυλεία πού «βρισκόταν πάνω στή γῆ», στό παρθένο δάσος, αὐτό δέν σημαίνει παρά μόνο ὅτι δυνάμει* εἶναι μιά ἀξία χρήσης. Καί αὐτή ἡ ἀξία χρήσης ἔχει ἐκφραστεῖ ἐδῶ μέ τή λέξη «πολύτιμο». Ὅμως δέν εἶναι «ἐμπόρευμα». Γιά νά εἶναι ἐμπόρευμα, θά ἔπρεπε νά εἶναι ταυτόχρονα ἀνταλλακτική ἀξία, δηλαδή ἡ ὑλοποίηση μιᾶς ὀρισμένης ποσότητας ἐργασίας πού ξοδεύτηκε γι' αὐτό. Ἐμπόρευμα γίνεται μόνο μέ τό ὅτι χωρίστηκε ἀπό τό παρθένο δάσος, ὑλοτομήθηκε, ἀφαιρέθηκε, μεταφέρθηκε καί ἀπό κορμός μετατράπηκε σέ χρήσιμη ξυλεία. Ἡ μήπως γίνεται ἐμπόρευμα μόνο γιατί πουλιέται; Τότε μήπως καί ἡ καλλιεργήσιμη γῆ γίνεται ἐμπόρευμα μέ τήν πράξη μόνο τῆς πούλησης;

Τότε λοιπόν θά ἔπρεπε νά λέμε: Πρόσοδος εἶναι ἡ τιμή πού πληρώνει κανείς στόν ἰδιοκτήτη φυσικῶν δυνάμεων ἢ ἀπλῶν προϊόντων τῆς φύσης, γιά ν' ἀποκτήσει τό δικαίωμα νά χρησιμοποιήσει αὐτές τίς δυνάμεις ἢ γιά νά ἰδιοποιηθεῖ (μέ ἐργασία) αὐτά τά προϊόντα. Πράγματι, αὐτή εἶναι ἡ μορφή μέ τήν ὁποία ἐμφανίζεται ἀρχικά κάθε πρόσοδος. Τότε ὅμως ἀπομένει νά λυθεῖ ἀκριβῶς τό ζήτημα, πῶς συμβαίνει νά ἔχουν τιμή πράγματα πού δέν ἔχουν ἀξία, καί πῶς συμβιβάζεται αὐτό μέ τή γενική θεωρία τῶν ἀξιῶν; Τό ζήτημα: γιά ποιό σκοπό πληρώνει ὁ ἄνθρωπος «μιάν ἀποζημίωση» γιά ν' ἀποκτήσει τό δικαίωμα νά πάρει ξυλεία ἀπό τή γῆ πάνω στήν ὁποία βρίσκεται, δέν ἔχει τίποτα τό κοινό μέ τό πραγματικό ζήτημα. Τό ζήτημα εἶναι ἀπό ποιό κονδύλι (Fonds) πληρώνει; Μάλιστα, λέει ὁ Ρικάρντο, «ἀπό τήν πούληση τῆς ξυλείας». Δηλαδή ἀπό τήν τιμή τῆς ξυλείας. Καί ἡ τιμή αὐτή ἦταν μάλιστα τέτια, πού ὁ ἄνθρωπος, ὅπως λέει ὁ Ρικάρντο, «ἀποζημιώθηκε πραγματι μέ κέρδος». Τώρα ξέρομε λοιπόν πού βρισκόμαστε. Ἡ τιμή τῆς ξυλείας πρέπει πάντως νά εἶναι ἴση μέ τό ποσό τοῦ χρήματος, πού ἀντιπροσωπεύει τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας ἡ ὁποία εἶναι ἀναγκαία γιά νά κοποῦν τά δέντρα, γιά νά τά πάρουν ἀπό τό δάσος, γιά νά τά μεταφέρουν καί γιά νά τά πᾶνε στήν ἀγορά. Μήπως τώρα τό κέρδος, μέ τό ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος «πληρώνει» τόν ἑαυτό του, εἶναι μιά προσαύξηση πάνω σ' αὐτή τήν ἀξία, ἴση ἀκριβῶς μέ τήν ἀνταλλακτική ἀξία πού προστέθηκε στήν ξυλεία ἀπό τήν ἐργασία, ἡ ὁποία ξοδεύτηκε σ' αὐτήν;

* Ἡ λέξη: «δυνάμει», εἶναι γραμμένη στά ἑλληνικά. — Σημ. μετ.

Ἄν τό ἔλεγε αὐτό ὁ Ρικάρντο, θά ξανάπεφτε στήν πιό χονδροκοιμημένη ἀντίληψη, πιό κάτω ἀπό τή δική του διδασκαλία. Ὅχι. Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἦταν ἕνας καπιταλιστής, τότε τό κέρδος εἶναι τό μέρος ἐκεῖνο ἀπό τήν ἐργασία πού χρησιμοποίησε ὁ ἴδιος γιά τήν παραγωγή τῆς «ξυλείας», τό ὁποῖο δέν τό πλήρωσε καί ὁ ἄνθρωπος αὐτός θά εἶχε, θέλουμε νά πούμε, βγάλει τό ἴδιο κέρδος, ἂν εἶχε θέσει σέ κίνηση τήν ἴδια μάζα ἐργασίας στήν βαμβακονηματοουργία. (Ἄν ὁ ἄνθρωπος αὐτός δέν εἶναι καπιταλιστής, τότε τό κέρδος εἶναι ἴσο μέ τήν ποσότητα ἐκείνη τῆς ἐργασίας του, ἡ ὁποία ἀντιπροσωπεύει τό περίσσευμα ἀπό τόν μισθό του καί πού θά ἀποτελοῦσε τό κέρδος τοῦ καπιταλιστή, στήν περίπτωση πού θά τόν χρησιμοποιοῦσε μέ μισθό ἕνας καπιταλιστής, τό ὁποῖο ὅμως ἀποτελεῖ τώρα τό δικό του κέρδος, ἐπειδή στό ἴδιο πρόσωπο εἶναι ὁ μισθωτός ἐργάτης καί ὁ καπιταλιστής τοῦ ἑαυτοῦ του). Ἐδῶ ἔρχεται ὅμως ἡ χυδαία ἐκφραση, ὅτι αὐτός ὁ ἐπιχειρηματίας ξυλείας «ἀποζημιώθηκε πράγματι μέ κέρδος». Τό γεγονός αὐτό δίνει σ' ὅλη τή συναλλαγή μιά πολύ χυδαία ὄψη καί ἀνταποκρίνεται στόν χοντροκοιμημένο τρόπο ἀντίληψης, πού μπορεῖ νά ἔχει γιά τήν ἴδια τήν πηγὴ τοῦ κέρδους του αὐτός ὁ καπιταλιστής πού σηκώνει τήν ξυλεία ἀπό τό δάσος. Πρῶτα, πληρώνει στόν κάτοχο τοῦ παρθένου δάσους γιά τήν ἀξία χρήσης τῆς ξυλείας, ἡ ὁποία ὅμως δέν ἔχει «ἀξία» (ἀνταλλακτική ἀξία) καί, ὅσον καιρό «βρίσκεται πάνω στή γῆ», δέν ἔχει οὔτε ἀξία χρήσης. Τοῦ πληρώνει ἴσως 5 λ. τόν τόννο. Καί μετά πουλάει στό κοινό τήν ἴδια ξυλεία (ἀφαιροῦμε ὅλα τά ἄλλα ἔξοδά του) πρὸς 6 λ. καί ἔτσι παίρνει πίσω τίς 5 λ. μέ κέρδος 20%. «Ἀποζημιώθηκε πράγματι μέ κέρδος». Ἄν ὁ κάτοχος τοῦ δάσους εἶχε ζητήσει μόνο μιά «ἀποζημίωση» 2 λ. (40 σλ.), τότε ὁ ἐπιχειρηματίας ξυλείας θά πουλοῦσε τήν ξυλεία πρὸς 2 λ. καί 8 σλ. ἀντί 6 λ. τόν τόννο. [566] Ἐπειδή ὁ ἐπιχειρηματίας ξυλείας προσθέτει πάντα τό ἴδιο ποσοστό κέρδους, ἡ τιμὴ τῆς ξυλείας θά ἦταν ἐδῶ ὑψηλὴ ἢ χαμηλὴ, ἐπειδή ἡ πρόσοδος θά ἦταν ὑψηλὴ ἢ χαμηλὴ. Ἡ πρόσοδος θά ἔμπαινε στήν τιμὴ σάν συστατικό της, δέν εἶναι ὅμως μέ κανένα τρόπο τό ἀποτέλεσμα τῆς τιμῆς. Ἄν ἡ «πρόσοδος» — ἡ ἀποζημίωση — πληρώνεται στόν κάτοχο τῆς γῆς γιά τήν χρησιμοποίησιν τῆς «δύναμης» τῆς γῆς ἢ γιά τή «χρησιμοποίησιν» τῶν «φυσικῶν προϊόντων» τῆς γῆς, δέν ἀλλάζει κατά τίποτα τήν οικονομική σχέση, δέν ἀλλάζει τίποτα στό γεγονός ὅτι πληρώνουν γιά ἕνα «φυσικό πράγμα» (γιά τή δύναμη ἢ γιά τὰ προϊόντα τῆς γῆς), γιά τό ὁποῖο προηγούμενα δέν ξοδεύτηκε καθόλου ἀνθρώπινη ἐργασία. Καί ἔτσι ὁ Ρικάρντο, γιά ν' ἀποφύγει μιά δυσκολία, ἀνατρέπει στή 2η σελίδα τοῦ κεφαλαίου του «Γιά τήν πρόσοδο»

όλη του τή θεωρία. Φαίνεται πώς έδω ό Σμίθ ήταν πολύ πιό όξυδερκής.

Τό ίδιο γίνεται μέ τά λατομεία καί τά άνθρακωρυχεία.

«Ή αποζημίωση πού παρέχεται για τό όρυχείο ή για τό λατομείο πληρώνεται για τήν αξία του κάρβουνου ή τής πέτρας, πού μπορούν νά έξορυχθουν απ' αυτά καί δέν έχουν καμιά σχέση μέ τίς αρχικές καί άφθαρτες δυνάμεις τής γής» (σελ. 54, 55).

Όχι! Έχει όμως μιά πολύ σημαντική σχέση μέ τά «αρχικά καί φθαρτά προϊόντα τής γής». Ή λέξη «αξία» είναι έδω τό ίδιο χυδαία, όπως πιό πάνω ή έκφραση «αποζημιώθηκε μέ κέρδος».

Ό Ρικάρντο δέν χρησιμοποιεί ποτέ τή λέξη αξία για τήν ωφελιμότητα ή χρησιμότητα ή για τήν «αξία χρήσης». Μήπως θέλει λοιπόν νά πει ότι ή «αποζημίωση» πληρώνεται στον ιδιοκτήτη των λατομείων καί των άνθρακωρυχείων για τήν «αξία» πού έχουν τό κάρβουνο καί οί πέτρες, προτού νά έχουν έξορυχθεί από τό λατομείο καί τό όρυχείο στην αρχική τους κατάσταση; Στην περίπτωση αυτή άναιρεί όλη του τή διδασκαλία για τήν αξία. Ή μήπως αξία σημαίνει έδω, όπως πρέπει νά σημαίνει, τή δυνατή αξία χρήσης καί έπομένως τήν προβλεπόμενη ανταλλακτική αξία του κάρβουνου καί τής πέτρας; Στην περίπτωση αυτή δέν σημαίνει παρά μόνο ότι πληρώνεται πρόσοδος στον ιδιοκτήτη τους, για νά πάρουν τήν άδεια, για νά χρησιμοποιήσουν τήν «αρχική σύνθεση του έδάφους» για τήν παραγωγή κάρβουνου καί πέτρας. Καί είναι άπολύτως άκατανόητο, γιατί νά μήν ονομαστεί καί αυτό επίσης «πρόσοδος», όπως όταν είχε δοθεί ή άδεια για νά χρησιμοποιήσουν τίς «δυνάμεις» τής γής για τήν παραγωγή σιταριού. Ή ξαναρχόμαστε στην άναίρεση όλης τής θεωρίας τής προσόδου, όπως τήν έξηγήσαμε στό παράδειγμα τής ξυλείας. Σύμφωνα μέ τή σωστή θεωρία, ή υπόθεση δέν παρουσιάζει καμιά δυσκολία. Ή εργασία πού χρησιμοποιήθηκε για τήν «παραγωγή» {όχι τήν άναπαραγωγή} ξυλείας, κάρβουνου, πέτρας (ή όποία βέβαια δέν δημιουργεί αυτά τά προϊόντα τής φύσης, αλλά τά άποσπā από τή στοιχειώδη σύνδεσή τους μέ τή γή καί τά «παραγει» έτσι σαν χρήσιμη ξυλεία, κάρβουνο, πέτρες) ή τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε για τό σκοπό αυτό άνήκει ολοφάνερα σε κείνες τίς σφαίρες παραγωγής, στις όποιες τό μέρος του κεφαλαίου πού προκαταβλήθηκε για μισθούς εργασίας είναι μεγαλύτερο από τό μέρος πού προκαταβλήθηκε για τό σταθερό κεφάλαιο, ή άμεση εργασία είναι μεγαλύτερη από τήν «παρωχημένη», τό αποτέλεσμα τής όποίας χρησιμεύει σαν μέσο παραγωγής. Αν λοιπόν στις σφαίρες αυτές τό έμπόρευμα πουλιέται στην αξία του, ή αξία αυτή είναι μεγαλύτερη

ἀπό τήν τιμή κόστους του, δηλαδή ἀπό τή φθορά τῶν ἐργαλείων, τόν μισθό ἐργασίας καί τό μέσο κέρδος*. Τό περίσσειμα, μπορεῖ λοιπόν νά πληρωθεῖ μέ τή μορφή προσόδου στόν ἰδιοκτήτη τοῦ δάσους, τοῦ λατομείου ἢ τοῦ ἀνθρακωρυχείου.

Τί χρειάζονται ὅμως αὐτές οἱ χονδροειδεῖς μανοῦβρες τοῦ Ρικάρντο, ἡ λαθεμένη χρησιμοποίηση τῆς ἀξίας κλπ.; Γιατί αὐτή ἡ προσκόλλησις στήν ἐξήγησι τῆς προσόδου, ὅτι πληρώνεται γιά τή χρησιμοποίηση τῶν «ἀρχέγονων καί ἄφθαρτων δυνάμεων τῆς γῆς»; Ἴσως ἡ ἀπάντησις σ' αὐτό νά βρεθεῖ ἀργότερα. Πάντως ὁ Ρικάρντο θέλει νά ξεχωρίσει, νά ἐξειδικεύσει καί ταυτόχρονα νά ἀνοίξει τό δρόμο γιά τή διαφορική πρόσοδο, ὅτι μπορεῖ νά πληρώνει κανεῖς γι' αὐτήν τή στοιχειακή δύναμη μόνο, ἐφόσον ἀναπτύσσει διάφορους βαθμούς δύναμης.

---

* Εἶναι κατάδηλο ὅτι ὁ Μάρξ μέ τόν ὄρο: τιμή κόστους, ἐννοεῖ ἐδῶ τήν τιμή παραγωγῆς πού ἀποτελεῖται ἀπό τό $s+m$ τό μέσο ποσοστό κέρδους. — Σημ. μετ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ

Πίνακες και διασαφηνίσεις γιά τή διαφορική πρόσοδο

[1. Ἀλλαγές στή μάζα και στό ποσοστό τῆς προσόδου]

Στά ὅσα εἰπώθηκαν πιά πάνω νά προστεθοῦν τά ἐξῆς: Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι εἶχαν ἀνακαλυφθεῖ πιά παραγωγικά ἢ καλύτερα τοποθετημένα στό χῶρο ἀνθρακωρυχεῖα και λατομεῖα, ἔτσι πού μέ τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας θά ἀπόδιναν μεγαλύτερο προϊόν ἀπό τά παλιά, και μάλιστα ἕνα τόσο μεγάλο προϊόν πού θά κάλυπτε ὅλη τή ζήτηση. Στήν περίπτωση αὐτή θά ἔπεφτε ἡ τιμή — ἐπειδή θά εἶχε πέσει ἡ ἀξία — τοῦ κάρβουνου, τῆς πέτρας, τοῦ ξύλου και γιά τό λόγο αὐτό θά ἔπρεπε νά κλείσουν τά παλιά ἀνθρακωρυχεῖα και λατομεῖα, γιατί δέν θά ἀπόφεραν οὔτε κέρδος, οὔτε μισθό ἐργασίας, οὔτε πρόσοδο. Καί ὅμως τά νέα ἀνθρακωρυχεῖα και λατομεῖα θά ἀπόφεραν πρόσοδο, ὅπως προηγούμενα τά παλιά, ἂν και μικρότερη (σέ ποσοστά). Ἐπειδή κάθε αὔξηση στήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας ἐλαττώνει τό κεφάλαιο πού προκαταβάλλεται γιά μισθό ἐργασίας σέ σχέση μέ ἐκεῖνο πού προκαταβάλλεται γιά σταθερό κεφάλαιο, στήν περίπτωσή μας γιά ἐργαλεῖα. Εἶναι αὐτό σωστό; Εἶναι και στήν περίπτωσή μας σωστό, στήν ὁποία ἡ ἀλλαγή στήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας προέρχεται ὄχι ἀπό μίαν ἀλλαγή στήν ἴδια τή μέθοδο παραγωγῆς, ἀλλά ἀπό τή φυσική παραγωγικότητα τοῦ ἀνθρακωρυχείου ἢ τοῦ λατομείου, εἴτε ἀπό τήν τοποθεσία ὅπου βρίσκονται; Τό μόνο πού μπορούμε νά πούμε ἐδῶ εἶναι ὅτι τό ἴδιο μέγεθος κεφαλαίου ἀποφέρει ἐδῶ περισσότερους τόννους κάρβουνου ἢ πέτρας, ὅτι ἐπομένως στόν κάθε τόννο περιέχεται λιγότερη ἐργασία, σ' ὅλους ὅμως τούς τόννους μαζί παρμένους περιέχεται ἴση ἢ ἀκόμα και περισσότερη ἐργασία, ἂν τά νέα ἀνθρακωρυχεῖα ἢ λατομεῖα καλύ-

πτουν, εκτός από τήν παλιά ζήτηση πού κάλυπταν τά παλιά άνθρακωρυχεία ή λατομεία, καί μιά πρόσθετη ζήτηση, καί μάλιστα μιά πρόσθετη ζήτηση πού εἶναι μεγαλύτερη από τή διαφορά ανάμεσα στήν παραγωγικότητα τῶν παλιῶν καί τῶν νέων άνθρακωρυχείων καί λατομείων. Ἀπ' αὐτό ὅμως δέν θά ἄλλαζε ἡ ὀργανική σύνθεση τοῦ χρησιμοποιηθέντος κεφαλαίου. Θά ἦταν σωστό, ὅτι δηλ. στήν τιμή ενός τόννου, ενός μόνο τόννου, θά περιεχόταν λιγότερη πρόσοδος, ἀλλά μόνο ἐπειδὴ περιέχεται γενικά λιγότερη ἐργασία σ' αὐτόν, ἐπομένως καί λιγότερος μισθός ἐργασίας καί λιγότερο κέρδος. Ἡ σχέση ὅμως τοῦ ποσοστοῦ τῆς προσόδου μέ τό κέρδος δέν θά θιγόταν ἀπ' αὐτό. Μποροῦμε λοιπόν [567] νά ποῦμε μόνο τοῦτο:

"Ἄν ἡ ζήτηση μείνει ἴδια, ἄν πρόκειται λοιπόν νά παραχθεῖ ἡ ἴδια μέ προηγούμενα ποσότητα κάρβουνου καί πέτρας, τότε, γιά νά παραχθεῖ ἡ ἴδια μάζα ἐμπορευμάτων, θά χρησιμοποιεῖται τώρα λιγότερο κεφάλαιο στά νέα, πιο παραγωγικά ὀρυχεία καί λατομεία ἀπό ἐκεῖνο πού χρησιμοποιόταν στά παλιά. Ἐτσι πέφτει ἡ συνολική ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, πέφτει ὅμως καί ἡ συνολική μάζα τῆς προσόδου καί τοῦ κέρδους καθώς καί τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί τοῦ χρησιμοποιούμενου σταθεροῦ κεφαλαίου. Οἱ σχέσεις ὅμως προσόδου καί κέρδους ἀλλάζουν τόσο λίγο, ὅσο καί οἱ σχέσεις κέρδους καί μισθοῦ ἐργασίας ἢ κέρδους καί προκαταβλημένου κεφαλαίου, ἐπειδὴ δέν ἔγινε καμιά ὀργανική ἀλλαγὴ στό χρησιμοποιούμενο κεφάλαιο. Αὐτό πού ἔχει ἀλλάξει εἶναι μόνο τό μέγεθος καί ὄχι ἡ σύνθεση τοῦ χρησιμοποιηθέντος κεφαλαίου, ἐπομένως δέν ἔχει ἀλλάξει οὔτε ἡ μέθοδος παραγωγῆς.

"Ἄν χρειάζεται νά ικανοποιηθεῖ πρόσθετη ζήτηση, πρόσθετη ζήτηση ὅμως ἴση μέ τή διαφορά τῆς παραγωγικότητας ανάμεσα στά νέα καί στά παλιά ὀρυχεία καί λατομεία, τότε θά χρησιμοποιηθεῖ κεφάλαιο ἴσου μέ προηγούμενα μεγέθους. Ἡ ἀξία τοῦ ενός ξεχωριστοῦ τόννου πέφτει. Ἡ συνολική μάζα τῶν τόννων, ὅμως, ἔχει τήν ἴδια μέ προηγούμενα ἀξία. Ἄν ἐξετάσουμε τόν κάθε ξεχωριστό τόννο, μαζί μέ τήν ἐλάττωση τῆς περιεχόμενης σ' αὐτόν ἀξίας ἐλαττώνεται καί τό μέγεθος τῶν μερῶν ἐκείνων τῆς ἀξίας πού ἀναλύονται σέ κέρδος καί πρόσοδο. Ἐπειδὴ ὅμως τό μέγεθος τοῦ κεφαλαίου ἔμεινε ἀμετάβλητο, ἐπομένως καί τό σύνολο τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος του, δέν σημειώθηκε ἐπίσης καμιά ὀργανική ἀλλαγὴ στή σύνθεσή του, ἔμεινε ἴδια καί ἡ ἀπόλυτη μάζα τῆς προσόδου καί τοῦ κέρδους.

"Ἄν ἡ πρόσθετη ζήτηση εἶναι τόσο μεγάλη ὥστε μέ τήν ἴδια ἐπένδυση κεφαλαίου νά μὴν καλύπτεται ἀπό τή διαφορά στήν παραγωγικότητα τῶν νέων καί τῶν παλιῶν ὀρυχείων καί λατομείων, τότε στά νέα

ὀρυχεία θά πρέπει νά χρησιμοποιηθεῖ πρόσθετο κεφάλαιο. Στήν περίπτωση αὐτή, ἂν μέ τήν αὐξηση τοῦ συνολικοῦ ἐπενδυμένου κεφαλαίου δέν ἐπέλθει κάποια ἀλλαγή στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, στή χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν, ἂν δέν ἐπέλθει λοιπόν κάποια ἀλλαγή στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, αὐξάνει ἡ μάζα τῆς προσόδου καί τοῦ κέρδους, ἐπειδή ἔχει αὐξηθεῖ ἡ ἀξία τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, ἡ ἀξία τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν τόννων, παρ' ὅλο πού ἔχει πέσει ἡ ἀξία τοῦ κάθε ξεχωριστοῦ τόννου, ἐπομένως καί τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας του, πού ἀναλύεται σέ πρόσοδο καί κέρδος.

Σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις δέν σημειώνεται καμιά ἀλλαγή στό ποσοστό τῆς προσόδου, ἐπειδή δέν σημειώνεται καμιά ἀλλαγή στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου (ὅποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ ἀλλαγή στό μέγεθός του). Ἄν, ἀντίθετα, ἡ ἀλλαγή στό ποσοστό τῆς προσόδου προέκυπτε ἀπό μιά τέτια ἀλλαγή, ἀπό τήν ἐλάττωση δηλ. τοῦ κεφαλαίου πού διατέθηκε γιά μισθό ἐργασίας ἔναντι τοῦ κεφαλαίου πού διατέθηκε γιά μηχανές κλπ. — ἔτσι πού νά εἶχε ἀλλάξει ἡ ἴδια ἡ μέθοδος παραγωγῆς — τότε θά ἔπεφτε τό ποσοστό τῆς προσόδου, ἐπειδή θά ἐλαττωνόταν ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν τιμή κόστους καί στήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος. Στίς 3 περιπτώσεις τίς ὁποῖες ἐξετάσαμε πῶς πάνω, ἡ διαφορά αὐτή δέν ἐλαττώνεται. Διότι ὅταν πέφτει ἡ ἀξία, τότε πέφτει καί ἡ τιμή κόστους τῆς μονάδας τοῦ ἐμπορεύματος, ἐπειδή ξοδεύτηκε γι' αὐτό λιγότερη ἐργασία, λιγότερη πληρωμένη καί ἀπλήρωτη ἐργασία.

Ἔτσι, σύμφωνα μέ ὅσα ἐκθέσαμε, ἂν ἡ μεγαλύτερη παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας — ἢ ἡ μικρότερη ἀξία ἑνός καθορισμένου ὄγκου τῶν παραγμένων ἐμπορευμάτων — προκύψει ἀπό μιά ἀλλαγή στήν παραγωγικότητα τῶν φυσικῶν στοιχείων, ἀπό τή διαφορά στόν φυσικό βαθμό παραγωγικότητας τῶν ἐδαφῶν, τῶν ὀρυχείων, τῶν λατομείων κλπ., τότε μπορεῖ νά πέσει ἡ μάζα τῆς προσόδου, ἐπειδή κάτω ἀπό τίς μεταβλημένες συνθήκες χρησιμοποιεῖται ἕνα μικρότερο μέγεθος κεφαλαίου. Μπορεῖ νά μείνει σταθερό στήν περίπτωση μιάς πρόσθετης ζήτησης. Μπορεῖ νά μεγαλώσει, ὅταν ἡ πρόσθετη ζήτηση εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τή διαφορά στήν παραγωγικότητα ἀνάμεσα στούς φυσικούς παράγοντες πού χρησιμοποιήθηκαν παλαιότερα καί σέ κείνους πού χρησιμοποιοῦνται τώρα. Τό ποσοστό τῆς προσόδου ὅμως θά μπορούσε νά αὐξηθεῖ μόνο ὕστερα ἀπό μιά ἀλλαγή στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιεῖται.

Δέν εἶναι ἐπομένως ἀπαραίτητο νά πέσει ἡ μάζα τῆς προσόδου, ἂν ἐγκαταλειφθοῦν τό χειρότερο κομμάτι γῆς, λατομεῖο, ἀνθρακωρυ-

χειίο κλπ. Τό ποσοστό τής προσόδου μπορεί μάλιστα νά μήν πέφτει ποτέ, ἄν ἡ ἐγκατάλειψη αὐτή εἶναι τό ἀποτέλεσμα τής μικρότερης φυσικῆς παραγωγικότητας.

Τό σωστό, ὅτι στήν περίπτωση αὐτή ἡ μάζα τής προσόδου μπορεί νά πέφτει στίς συνθήκες ἑνός ὀρισμένου ἐπιπέδου τής ζήτησης — ὅτι δηλαδή εξαρτιέται ἀπό τό ἄν τό μέγεθος τοῦ χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου πέφτει ἢ μένει τό ἴδιο — τό σωστό αὐτό ὁ Ρικάρντο τό μπερδεύει μέ τό ριζικά λαθεμένο, ὅτι τό ποσοστό τής προσόδου πρέπει νά πέσει, πράγμα πού μέ τή ὀσμένη προυπόθεση εἶναι ἀδύνατο, ἀφοῦ ἔχουμε δεχτεῖ, ὅτι δέν σημειώθηκε καμιά ἀλλαγὴ στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, δηλαδή καμιά ἀλλαγὴ, πού νά θίγει τή σχέση ἀνάμεσα στήν ἀξία καί στήν τιμὴ κόστους, τή μόνη σχέση πού καθορίζει τό ποσοστό τής προσόδου.

[2. Διάφοροι συνδυασμοί
τῆς διαφορικῆς καί τῆς ἀπόλυτης προσόδου.
Οἱ Πίνακες Α, Β, Γ, Δ, Ε]

Πῶς ὅμως ἔχουν στήν περίπτωση αὐτή τά πράγματα σχετικά μέ τή διαφορική πρόσοδο,

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι γινόταν ἐκμετάλλευση 3 ἀνθρακωρυχείων πού ἀνήκαν σέ διάφορες κατηγορίες I, II καί III, ἀπό τά ὅποια τό I ἀπόφερε τήν ἀπόλυτη πρόσοδο, τό II ἀπόφερε διπλάσια σέ μέγεθος πρόσοδο καί τό III μιά πρόσοδο διπλάσια ἀπό ἐκείνη τοῦ II ἢ τέσσερες φορές μεγαλύτερη ἀπό τήν πρόσοδο τοῦ I. Στήν περίπτωση αὐτή τό I ἀποφέρει τήν ἀπόλυτη πρόσοδο II, τό II 2 II καί τό III 4 II. Ἄς ὑποθέσουμε τώρα ὅτι ἀρχίζει ἡ ἐκμετάλλευση ἑνός IV ἀνθρακωρυχείου, πιο παραγωγικοῦ ἀπό τά I, II καί III καί τόσο μεγάλου, ὥστε νά μπορεί νά ἐπενδύθει σ' αὐτό ἓνα κεφάλαιο τόσο μεγάλο ὅσο ἐκείνο τοῦ I. Στήν περίπτωση αὐτή — ἄν μείνει σταθερή ἡ προηγούμενη ζήτηση — στό IV ἐπενδύεται τό ἴδιο κεφάλαιο μέ ἐκείνο πού ἦταν προηγούμενα ἐπενδύμένο στό I. Ἔτσι τό I θά ἐκλεινε. Θά ἔπρεπε ἐπίσης ν' ἀποσυρθεῖ ἓνα μέρος τοῦ ἐπενδυμένου στό II κεφαλαίου, τό III καί τό IV ἀρχοῦν γιά νά ἀντικαταστήσουν τό I καί ἓνα μέρος τοῦ II, ὄχι ὅμως γιά νά ἱκανοποιήσουν ὅλη τή ζήτηση, χωρίς νά συνεχίζεται ἡ ἐκμετάλλευση ἑνός μέρους τοῦ II. Γιά νά κάνουμε πιο καθαρή τήν εἰκόνα, θά προυποθέσουμε ὅτι τό IV εἶναι σέ θέση, μέ τό ἴδιο κεφάλαιο πού ἦταν ἐπενδύμένο στό I, νά δώσει ὅλη τήν προσφορά πού ἔδινε τό I καί τή μισή προσφορά τοῦ II. Ἔτσι

στό II θά ἐπενδυόταν τό $\frac{1}{2}$ τοῦ κεφαλαίου πού ἦταν προηγούμενα ἐπενδυμένο στό II, ὀλόκληρο τό παλιό κεφάλαιο τοῦ III καί τό νέο κεφάλαιο τοῦ IV, ἔτσι θά ἐφοδιαζόταν ὀλόκληρη ἡ ἀγορά.

[568]. Ποιές θά ἦταν τώρα οἱ ἀλλαγές, πού θά γίνονταν ἢ πῶς οἱ ἀλλαγές πού ἔγιναν θά ἐπηρέαζαν τή συνολική πρόσοδο, τίς πρόσοδες τοῦ I, II, III καί IV;

Ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος πού προέρχεται ἀπό τό IV, θά ἦταν ὡς πρὸς τή μάζα καί τό ποσοστό της ἀπολύτως ἴδια μέ ἐκείνη πού προερχόταν προηγούμενα ἀπό τό I. Πράγματι, ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος τοῦ I, II καί III θά ἦταν καί προηγούμενα ἴδια ὡς πρὸς τή μάζα καί τό ποσοστό της, μέ τήν προυπόθεση πάντα ὅτι σ' αὐτές τίς διάφορες κατηγορίες ἔχει χρησιμοποιηθεῖ τό ἴδιο σέ μέγεθος κεφάλαιο. Ἡ ἀξία τοῦ προιόντος τοῦ IV θά ἦταν ἀπολύτως ἴση μέ τήν ἀξία τοῦ προηγούμενου προιόντος τοῦ I, ἐπειδὴ θά ἦταν τό προϊόν ἑνός ἴσου σέ μέγεθος κεφαλαίου καί ἑνός κεφαλαίου ἴδιας ὀργανικῆς σύνθεσης. Γι' αὐτό πρέπει νά εἶναι ἴδια ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀξία καί στήν τιμή κόστους, ἐπομένως ἴδιο καί τό ποσοστό της προσόδου. Ἐξάλλου ἡ μάζα της πρέπει νά εἶναι ἴδια, μιά καί — μέ ὁσομένο τό ποσοστό της προσόδου θά εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ [ἀγοραία]* ἀξία τοῦ κάρβουνου δέν καθορίζεται ἀπό τήν [ἀτομική]* ἀξία τοῦ κάρβουνου πού προέρχεται ἀπό τό IV, αὐτό τό IV θά ἔδινε μιά πρόσθετη πρόσοδο ἢ ἕνα περίσσευμα πάνω ἀπό τήν ἀπόλυτη πρόσοδό του. Μιά πρόσοδος πού δέν θά πῆγαζε ἀπό μιά διαφορά ἀνάμεσα στήν τιμή κόστους καί τήν ἀξία, ἀλλά ἀπό τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀγοραία ἀξία καί στήν ἀτομική ἀξία τοῦ προιόντος τοῦ ἀνθρακωρυχείου IV.

Ὅταν λέμε ὅτι ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος ἢ ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀξία καί στήν τιμή κόστους εἶναι ἴδια στά ὄρυχεία I, II, III καί IV, μέ τήν προυπόθεση ὅτι εἶναι ἴδιο τό μέγεθος τοῦ ἐπενδυμένου σ' αὐτά κεφαλαίου, ἐπομένως καί ἡ μάζα τῆς προσόδου μέ ὁσομένο τό ποσοστό τῆς προσόδου, αὐτό πρέπει νά νοηθεῖ ὡς ἐξῆς: Ἡ ἀξία (ἢ ἀτομική) τοῦ κάρβουνου τοῦ I εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν ἀξία τοῦ κάρβουνου τοῦ II, καί τοῦ II μεγαλύτερη ἀπό τοῦ III, ἐπειδὴ στόν ἕνα τόννο κάρβουνου τοῦ I περιέχεται περισσότερη ἐργασία ἀπό ἐκείνη πού περιέχεται στόν ἕνα τόννο κάρβουνου τοῦ II καί στόν ἕνα τόννο τοῦ II περισσότερη ἀπ' ὅ,τι

* οἱ λέξεις «ἀγοραία» καί «ἀτομική» πού εἶναι κλεισμένες σέ ἀγκύλες ὑπάρχουν μόνο στή ρωσική ἐκδόση. — Σημ. μετ.

στόν ένα τόννο του ΙΙΙ. Ἐπειδή ὅμως ἡ ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου εἶναι ἴδια καί στίς 3 περιπτώσεις, ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ δέν θίγει τήν ἀτομική ἀπόλυτη πρόσοδο, πού δίνουν τά Ι, ΙΙ καί ΙΙΙ. Γιατί, ἂν ἡ ἀξία τοῦ ἑνός τόννου τοῦ Ι εἶναι μεγαλύτερη, τότε μεγαλύτερη εἶναι καί ἡ τιμὴ κόστους του. Εἶναι μεγαλύτερη μόνο σέ σχέση μέ τό πόσο μεγαλύτερο κεφάλαιο τῆς ἴδιας ὀργανικῆς σύνθεσης ἔχει χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν παραγωγή ἑνός τόννου στό Ι ἀπ' ὅ,τι στό ΙΙ καί ἑνός τόννου στό ΙΙ ἀπ' ὅ,τι στό ΙΙΙ. Ἐπομένως, ἡ διαφορὰ αὐτὴ τῶν ἀξιῶν τους εἶναι ἀκριβῶς ἴση μέ τή διαφορὰ τῶν τιμῶν κόστους τους, δηλαδή μέ τό σχετικό κεφάλαιο πού ξοδεύτηκε γιά νά παραχθεῖ ἕνας τόννος κάρβουνου στό Ι, ΙΙ καί ΙΙΙ. Τῆ διαφορὰ τῶν μεγεθῶν τῆς ἀξίας στίς 3 κατηγορίες δέν τή θίγει λοιπόν ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στήν ἀξία καί στήν τιμὴ κόστους στίς διάφορες κατηγορίες. Ἄν ἡ ἀξία εἶναι μεγαλύτερη, τότε εἶναι μεγαλύτερη στήν ἴδια ἀναλογία ἡ τιμὴ κόστους, γιατί ἡ ἀξία εἶναι μεγαλύτερη μόνο στήν ἀναλογία πού ἔχουν ξοδευτεῖ περισσότερο κεφάλαιο ἢ περισσότερη ἐργασία. Ἐτσι μένει ἴδια ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν ἀξία καί στήν τιμὴ κόστους, ἐπομένως καί ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος.

Ἄς δοῦμε ὅμως σέ συνέχεια πῶς ἔχει ἡ ὑπόθεση μέ τή διαφορική πρόσοδο.

Πρῶτο, σ' ὅλη τήν παραγωγή κάρβουνου στά ΙΙ, ΙΙΙ καί ΙV ἀνθρακωρυχεῖα χρησιμοποιεῖται τώρα λιγότερο κεφάλαιο. Γιατί τό κεφάλαιο στό ΙV εἶναι τόσο μεγάλο, ὅσο ἦταν τό κεφάλαιο στό Ι. Ἐκτός ἀπ' αὐτό ὅμως ἀποσύρεται τό μισό τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιήθηκε στό ΙΙ. Ἐπομένως, κάτω ἀπό ὅλες τίς συνθηκῆς πέφτει στό μισό ἡ μάζα τῆς προσόδου στό ΙΙ. Στήν ἐπένδυση κεφαλαίου ἔχει γίνεῖ μόνο μιά ἀλλαγὴ στό ΙΙ, ἐπειδή στό ΙV ἐπενδύεται τόσο κεφάλαιο, ὅσο προηγουμένα στό Ι. Ἐχομε ἀκόμα προυποθέσει, ὅτι στά ἀνθρακωρυχεῖα Ι, ΙΙ καί ΙΙΙ ἦταν ἐπενδυμένα ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια, λ.χ. στό καθένα 100 καί σέ ὅλα μαζί 300 λ. Ἐπομένως, στά ΙΙ, ΙΙΙ καί ΙV ἔμειναν τώρα μόνο 250 ἢ ἀπό τήν παραγωγή τοῦ κάρβουνου ἔχει ἀποσυρθεῖ τό $\frac{1}{6}$ τοῦ κεφαλαίου.

Ἐχει ὅμως ἐπιπλέον πέσει ἡ ἀγοραία ἀξία τοῦ κάρβουνου. Εἶδαμε ὅτι τό Ι δίνει πρόσοδο ΙΙ, τό ΙΙ 2 ΙΙ καί τό ΙΙΙ 4 ΙΙ. Ἄν δεχτοῦμε ὅτι τό προῖόν τῶν 100 λ. στό Ι = 120 λ. ἀπό τίς ὁποῖες ἡ ΙΙ = 10 καί 10 = τό κέρδος, τότε ἡ ἀγοραία ἀξία τοῦ ΙΙ = 130 λ. (10 κέρδος καί 20 πρόσοδος), τοῦ ΙΙΙ 150 λ. (10 κέρδος καί 40 πρόσοδος). Ἄν τό προῖόν τοῦ Ι ἦταν = 60 τόννοι (ὁ Ι τόννος = 2 λ.), τότε τοῦ ΙΙ = 65 τόννοι, τοῦ ΙΙΙ = 75 τόννοι καί ἡ συνολικὴ παραγωγή = 60 + 65 + 75 τόννοι = 200 τόννοι. Ἐπειδή τώρα ἕνα κεφάλαιο 100 λ. παράγει τόσα ὅσα

είναι ολόκληρο τό προίον του Ι και τό μισό του ΙΙ, δηλ. $60 + 32\frac{1}{2}$ τόννους = $92\frac{1}{2}$ τόννους πού, σύμφωνα μέ τήν παλιά αγοραία αξία, θά κόστιζαν 185 λ., θά απόφεραν δηλαδή πρόσοδο 75 λ., μιά και τό κέρδος = 10, και αφού ή απόλυτη πρόσοδος είναι = 10 λ., τό μέγεθος τής προσόδου στην κατηγορία IV θά ήταν ίσο μέ $7\frac{1}{2}$ Π.

Όπως και προηγούμενα, τά ΙΙ, ΙΙΙ και IV παράγουν τόν ίδιο αριθμό τόννων, 200, γιατί $32\frac{1}{2} + 75 + 92\frac{1}{2} = 200$ τόννοι.

Πώς όμως έχει τώρα τό ζήτημα μέ τήν αγοραία αξία και μέ τίς διαφορικές πρόσοδες;

Γιά νά απαντήσουμε σ' αυτό, πρέπει νά δοῦμε, πόσο είναι τό ποσό τής απόλυτης ατομικής προσόδου του ΙΙ. Υποθέτουμε ότι ή απόλυτη διαφορά ανάμεσα στην τιμή κόστους και στην αξία σ' αυτήν τή σφαίρα παραγωγής = 10 λ. = μέ τήν πρόσοδο πού απόφερε τό χειρότερο όρυχειο, παρ' όλο πού αυτό δέν είναι απαραίτητο, εκτός αν τό Ι μέ τήν αξία του καθόριζε απόλυτα τήν αγοραία αξία. [569] Αν πράγματι γινόταν αυτό, τότε στό Ι (αν τό κάρβουνο του Ι πουλιέται στην αξία του) ή πρόσοδος θά αποτελούσε σ' αυτήν τή σφαίρα παραγωγής γενικά τό περίσσευμα τής αξίας πάνω από τή δική του τιμή κόστους και τή γενική τιμή κόστους των έμπορευμάτων. Τό ΙΙ πουλάει λοιπόν τά προίοντα του στην αξία τους, όταν πουλάει τόν συνολικό αριθμό των τόννων αντί 120 λ. (τούς 65 τόννους), δηλαδή πρόσ $1\frac{11}{13}$ λ. τόν έναν τόννο. Τό γεγονός ότι αντί σ' αυτή τήν τιμή τόν πούλησε πρόσ 2 λ. όφειλόταν μόνο στό περίσσευμα τής καθορισμένης από τό Ι αγοραίας αξίας πάνω από τήν ατομική του αξία, όχι στό περίσσευμα τής αξίας του, αλλά τής αγοραίας αξίας του πάνω από τήν τιμή κόστους του.

Έξάλλου τό ΙΙ πουλάει, σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας, μόνο $32\frac{1}{2}$ τόννους αντί 65 λ. επειδή στό όρυχειο είναι επενδυμένο στή θέση ενός κεφαλαίου 100 λ. μόνο ένα κεφάλαιο 50 λ.

Έτσι τό ΙΙ πουλάει τώρα $32\frac{1}{2}$ τόννους αντί 60 λ. Σέ σχέση μέ τίς 50 λ. οί 10 λ. αποτελούν τό 20%. Από τίς 60 λ. οί 5 λ. είναι κέρδος και οί 5 λ. πρόσοδος.

Έχουμε λοιπόν για τό ΙΙ τά εξής: Η αξία ενός τόννου του προίοντος = $1\frac{11}{13}$ λ. Ο αριθμός των τόννων = $32\frac{1}{2}$. Η συνολική αξία του προίοντος = 60 λ. Η πρόσοδος = 5 λ. Η πρόσοδος από 20 λ. έπεσε στις 5. Αν χρησιμοποιόταν ακόμα ή ίδια μέ προηγούμενα μάζα κεφαλαίου, τότε ή πρόσοδος θά έπεφτε μόνο στις 10 λ. Επομένως, σε ποσοστά ή πρόσοδος έπεσε μόνο στό μισό. Μ' άλλα λόγια, έπεσε τόσο, όση είναι όλη ή διαφορά κατά τήν όποια ή καθορισμένη από τό Ι αγοραία αξία ξεπερνούσε τήν αξία του κάρβουνου του ΙΙ, ή κατά τό μέγεθος του

περισσεύματος πάνω από τή διαφορά, ή οποία προκύπτει από τή διαφορά ανάμεσα στήν αξία του κάρβουνου του II και στήν τιμή κόστους του. Ἡ διαφορική του πρόσοδος ἦταν ἴση με 10 λ. Ὅλη ή πρόσοδος του εἶναι τώρα = 10 λ., εἶναι δηλ. ἴση μέ τήν απόλυτη πρόσοδό του. Ἐτσι στό II, μαζί μέ τή μείωση τῆς ἀγοραίας αξίας ὡς τήν αξία (τοῦ κάρβουνου τοῦ II) ἐξαλείφθηκε ή διαφορική πρόσοδος, ἐπομένως ἐξαλείφθηκε καί τό φουσκωμένο, διπλασιασμένο ἀπό αὐτήν τή διαφορική πρόσοδο ποσοστό τῆς προσόδου. Μειώθηκε ἔτσι ἀπό 20 σέ 10. Καί παραπέρα ή πρόσοδος ἀπό 10 ἔπεσε σέ 5, ἐπειδή μ' αὐτό τό δοσμένο ποσοστό τῆς προσόδου ἔχει πέσει στό μισό τό ἐπενδύμένο στό ἀνθρακωρυχείο II κεφάλαιο.

Καί ἐπειδή ή ἀγοραία αξία καθορίζεται τώρα ἀπό τήν αξία τοῦ II, πού εἶναι $1^{11}/_{13}$ λ. ὁ τόννος, ή ἀγοραία αξία τῶν 75 τόννων πού παράγει τό III εἶναι τώρα = $138^{6}/_{13}$ λ., ἀπό τίς ὁποῖες ή πρόσοδος εἶναι ἴση μέ $28^{6}/_{13}$ λ. Προηγούμενα ή πρόσοδος ἦταν 40 λ. Ἐπεσε δηλαδή κατά $11^{7}/_{33}$ λ. Ἡ διαφορά τῆς ἀπό τήν απόλυτο πρόσοδο ἦταν 30 λ. Τώρα εἶναι μόνο $18^{6}/_{13}$ λ. (γιατί $18^{6}/_{13} + 10 = 28^{6}/_{13}$). Ἦταν προηγούμενα = 4 II. Εἶναι τώρα μόνο = 2 II + $8^{6}/_{13}$ λ. Ἐπειδή ὅμως τό μέγεθος τοῦ κεφαλαίου πού ἐπενδύθηκε στό III ἔμεινε ἀμετάβλητο, ή μείωση αὐτή τῆς προσόδου ὀφείλεται ἀποκλειστικά στή μείωση τοῦ ποσοστοῦ τῆς διαφορικής προσόδου, δηλαδή στή μείωση τοῦ περισσεύματος τῆς ἀγοραίας αξίας τοῦ III πάνω ἀπό τήν ἀτομική αξία του. Προηγούμενα ὅλη ή μάζα τῆς προσόδου στό III ἦταν ἴση μέ τό περίσσευμα τῆς μεγαλύτερης ἀγοραίας αξίας πάνω ἀπό τήν τιμή παραγωγῆς, τώρα εἶναι ἴση μόνο μέ τό περίσσευμα τῆς μικρότερης ἀγοραίας αξίας πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους^[50]. Ἡ διαφορά πλησιάζει λοιπόν τήν απόλυτη πρόσοδο τοῦ III. Τό III παράγει μέ 100 λ. κεφάλαιο 75 τόννους κάρβουνο, ή [ἀτομική] αξία τῶν ὁποίων εἶναι 120 λ. Ἄρα 1 τόννος = $1^{3}/_{5}$ λ. Ἄντί γι' αὐτό τό III πούλησε μέ τήν προηγούμενη ἀγοραία τιμή τῶν 2 λ., δηλαδή κατά $2/5$ τῆς λ. ἀκριβότερα τόν τόννο. Αὐτό δίνει γιά τούς 75 τόννους $2/5 \times 75 = 30$ λ. καί αὐτή ἦταν πράγματι ή διαφορική πρόσοδος τῆς προσόδου τοῦ III. Γιατί ή πρόσοδος του ἦταν = 40 λ. (10 λ. απόλυτη πρόσοδος καί 30 λ. διαφορική πρόσοδος). Τώρα πούλαει πιά τόν τόννο σύμφωνα μέ τή νέα ἀγοραία αξία μόνο πρὸς $1^{11}/_{13}$ λ. Ἐπομένως πόσο πάνω ἀπό τήν αξία του; $3/5 = 39/65$ καί $1^{11}/_{13} = 55/65$. Πούλαει λοιπόν τόν τόννο κατά $16/65$ λ. ἀκριβότερα^[51]. Γιά τούς 75 τόννους αὐτό εἶναι ἴσο μέ $18^{6}/_{13}$ λ., καί αὐτή εἶναι ἀκριβῶς ή διαφορική πρόσοδος, ή οποία εἶναι πάντα ἴση μέ τόν ἀριθμό τῶν τόννων πολλαπλασιασμένο μέ τό περίσσευμα τῆς ἀγοραίας αξίας τοῦ τόννου πάνω

από τήν [ατομική] αξία του τόννου. Αυτό που απομένει ακόμα να υπολογιστεί, είναι η πτώση της προσόδου κατά $117/13$ λ. Το περίσσευμα της αγοραίας αξίας πάνω από τήν αξία του III έπεσε από $2/5$ λ. τόν τόννο (όταν πουλιούνταν προς 2 λ.) στά $16/65$ λ. τόν τόννο (προς $111/13$ λ.). Δηλαδή από $2/5$ λ. = $26/65$ έπεσε σε $16/65$, ή κατά $10/65$ λ. Για τους 75 τόννους αυτό κάνει $750/65 = 150/13 = 117/13$ λ. και αυτό ακριβώς είναι τό ποσό, κατά τό οποίο έχει μειωθεί η πρόσδοδος στό III.

[570] Οί $92\frac{1}{2}$ τόννοι του IV στοιχίζουν, προς $111/13$ λ. ο τόννος, $170^{10}/13$ λ. Έδω η πρόσδοδος = $60^{10}/13$ λ. και η διαφορική πρόσδοδος = $50^{10}/13$ λ.

Αν οί $92\frac{1}{2}$ τόννοι πουλιούνταν στην αξία τους, δηλ. προς 120 λ., τότε ο ένας τόννος θα κόστιζε $111/37$ λ. Αντί γι' αυτό πουλιέται προς $111/13$ λ. Όμως, $11/13 = 407/481$ και $11/37 = 143/481$. Αυτό δίνει ένα περίσσευμα $264/481$ λ. της αγοραίας αξίας του κάρβουνου του IV πάνω από τήν αξία του. Για τους $92\frac{1}{2}$ τόννους αυτό κάνει ακριβώς $50^{10}/13$ λ. δηλ. όση είναι η διαφορική πρόσδοδος του IV.

Ας παραβάλουμε τώρα τίς δύο περιπτώσεις στους πίνακες Α και Β.

Α

Κατηγορία	Κεφάλαιο σε λίρες	Απόλυτη πρόσοδος σε λίρες	Τόννοι	Αγοραία αξία του τόννου σε λίρες	Ατομική αξία σε λίρες	Συνολική αξία σε λίρες	Διαφορική πρόσοδος σε λίρες
I	100	10	60	2	2	120	0
II	100	10	65	2	$111/13$	130	10
III	100	10	75	2	$13/5$	150	30
Συνολικά	300	30	200			400	40

Τό σύνολο τών τόννων = 200. Η συνολική απόλυτη πρόσδοδος = 30.

Η συνολική διαφορική πρόσδοδος = 40. Η συνολική πρόσδοδος = 70.

B

Κατηγορία	Κεφάλαιο σέ λίρες	Απόλυτη πρόσοδος σέ λίρες	Τόννοι	Αγοραία αξία του τόννου σέ λίρες	Ατομική αξία σέ λίρες	Συνολική αξία σέ λίρες	Διαφορική πρόσοδος σέ λίρες
II	50	5	$32\frac{1}{2}$	$1\frac{11}{13}$	$1\frac{11}{13}$	60	0
III	100	10	75	$1\frac{11}{13}$	$1\frac{3}{5}$	$138\frac{6}{13}$	$18\frac{6}{13}$
IV	100	10	$92\frac{1}{2}$	$1\frac{11}{13}$	$1\frac{11}{37}$	$170\frac{10}{13}$	$50\frac{10}{13}$
Συνολικά	250	25	200			$369\frac{9}{13}$	$69\frac{9}{13}$

Τό συνολικό κεφάλαιο = 250 λ. Ἡ απόλυτη πρόσοδος = 25 λ. Ἡ διαφορική πρόσοδος = $69\frac{9}{13}$ λ.

Ἡ συνολική πρόσοδος = $94\frac{3}{13}$ λ. Ἡ συνολική αξία τῶν 200 τόννων ἔπεσε ἀπό 400 λ. σέ $369\frac{9}{13}$.

Αὐτοί οἱ δύο πίνακες δίνουν ἀφορμή γιά πολύ σημαντικούς συλλογισμούς.

Πρῶτα, βλέπουμε ὅτι, ὡς πρὸς τό ποσό της, ἡ απόλυτη πρόσοδος ἀνεβαίνει ἢ πέφτει ἀνάλογα μέ τό ἐπενδυμένο στή γεωργία¹⁵²¹ κεφάλαιο, μέ τίς συνολικές μάζες τοῦ κεφαλαίου πού εἶναι ἐπενδυμένες στίς κατηγορίες I, II καί III. Τό ποσοστό αὐτῆς τῆς ἀπόλυτης προσόδου — μιά καί εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητο ἀπό τή διαφορά πού ὀφείλεται στήν ποικιλία τῶν εἰδῶν τοῦ ἐδάφους καί πού προέρχεται ἀντίθετα ἀπό τή διαφορά ἀνάμεσα στήν αξία καί στήν τιμή κόστους, αὐτή δέ ἡ ἴδια ἡ διαφορά καθορίζεται ἡ ἴδια ἀπό τήν ὀργανική σύνθεση τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου, ἀπό τόν τρόπο πού γίνεται ἡ παραγωγή καί ὄχι ἀπό τό ἔδαφος — εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητο ἀπό τό μέγεθος τῶν ἐπενδυμένων κεφαλαίων. Στήν κατηγορία II τοῦ Πίνακα B τό ποσό τῆς ἀπόλυτης προσόδου πέφτει ἀπό 10 σέ 5 λ., ἐπειδή τό κεφάλαιο ἔπεσε ἀπό 100 σέ 50 λ., ἐπειδή ἔχει ἀποσυρθεῖ τό μισό (571) τοῦ κεφαλαίου.

Καί τώρα, πρὶν προβοῦμε σέ παραπέρα συλλογισμούς σχετικά μέ τούς δύο πίνακες, θά παραθέσουμε καί ἄλλους πίνακες. Στόν Πίνακα B εἶδαμε ὅτι ἡ αγοραία αξία ἔπεσε σέ $1\frac{11}{13}$ λ. τόν τόννο. Μέ αὐτή τήν αξία ὅμως δέν θά εἶναι ἀπαραίτητο νά ἐξαφανιστεῖ ὀλότελα ἀπό τήν ἀγορά τό προϊόν I A, οὔτε νά ὑποχρεωθεῖ ἡ κατηγορία II B νά χρησιμοποιοῦναι μόνο τό μισό τοῦ προηγούμενου κεφαλαίου. Ἐπειδή στήν κατη-

γορία I από τή συνολική αξία του ἔμπορεύματος τῶν 120 λ. ἡ πρόσοδος = 10 ἢ τό $\frac{1}{12}$ τῆς συνολικῆς αξίας, τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν αξία του 1 τόννου πού ἀξίζει 2 λ. Τά $\frac{2}{12}$ τῆς λ. ὅμως = $\frac{1}{6}$ τῆς λ. ἢ $3\frac{1}{3}$ σλ. ($3\frac{1}{3}$ σλ. $\times$ 60 = 10 λ.). Ἐπομένως, ἡ τιμή κόστους τοῦ ἑνός τόννου τῆς κατηγορίας I εἶναι [2 λ. - $3\frac{1}{3}$ σλ. =] 1 λ. καί $16\frac{2}{3}$ σλ. Ἡ [νέα] ἀγοραία αξία εἶναι $11\frac{1}{13}$ λ. ἢ 1 λ. καί $16\frac{12}{13}$ σλ. Ὅμως $16\frac{2}{3}$ σλ. εἶναι ἴσα μέ 16 σλ. καί 8 πεν. ἢ $16\frac{26}{39}$ σλ. Ἀντίθετα, τά $16\frac{12}{13}$ σλ. = $16\frac{36}{39}$ σλ. ἢ $\frac{10}{39}$ σλ. περισσότερα. Αὐτά θά ἦταν ἡ πρόσοδος κατά τόννο μέ βάση τή νέα ἀγοραία αξία, ἡ ὁποία γιά 60 τόννους θά ἔδινε μιᾶ συνολική πρόσοδο $15\frac{5}{13}$ σλ. Ἐπομένως, δέν θά ἔπαιρνα οὔτε 1% πρόσοδο γιά τό κεφάλαιο τῶν 100 λ. Γιά νά μὴν ἀποδίδει ἡ κατηγορία I A καθόλου πρόσοδο, θά ἔπρεπε ἡ ἀγοραία αξία νά πέσει στήν τιμή κόστους του, δηλαδή σέ 1 λ. καί $16\frac{2}{3}$ σλ. ἢ σέ $1\frac{5}{6}$ λ. (ἢ σέ $1\frac{10}{12}$ λ.). Στήν περίπτωση αὐτή θά ἐξαφανιζόταν ἡ πρόσοδος ἀπό τό ὄρυχειο τῆς κατηγορίας I A. Θά μπορούσε ὅμως νά συνεχιστεῖ ὅπως καί προηγούμενα ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ ὄρυχειοῦ μέ 10% κέρδος. Ἡ ἐκμετάλλευσή του θά σταματοῦσε σέ περίπτωση παραπέρα πτώσης τῆς ἀγοραίας αξίας κάτω ἀπό [τήν τιμή κόστους] τῆς $1\frac{5}{6}$ λ.

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τήν κατηγορία II B, στὸν πίνακα B ὑποτέθηκε ὅτι ἀποσύρεται τό μισό τοῦ κεφαλαίου. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀγοραία αξία τῆς $11\frac{1}{13}$ λ. ἀποδίδει ἀκόμα μιᾶ 10% πρόσοδο, τότε τήν πρόσοδο αὐτή τήν ἀποδίδει ἐξίσου καί γιά τίς 100 καί γιά τίς 50 λ. Ἄν ὑποτέθηκε λοιπὸν ὅτι ἀποσύρθηκε τό μισό τοῦ κεφαλαίου, αὐτό ἔγινε μόνο γιατί κάτω ἀπὸ αὐτές τίς συνθήκες ἡ κατηγορία II B δίνει ἀκόμα τήν ἀπόλυτη πρόσοδο τοῦ 10%. Γιατί, ἂν ἡ κατηγορία II B ἐξακολουθοῦσε νά παράγει 65 τόννους ἀντὶ $32\frac{1}{2}$, τότε ἡ ἀγορά θά παραφορτωνόταν καί ἡ ἀγοραία αξία τῆς IV, πού κυριαρχεῖ στήν ἀγορά, θά ἔπεφτε τόσο, πού θά ἔπρεπε νά μειωθεῖ ἡ ἐπένδυση κεφαλαίου στήν κατηγορία II B, γιά νά ἀποφέρει τήν ἀπόλυτη πρόσοδο. Ὡστόσο εἶναι φανερό πῶς, ἂν ὅλο τό κεφάλαιο τῶν 100 λ. δίνει 9% πρόσοδο, τότε τό συνολικὸ ποσό τῆς προσόδου εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τήν πρόσοδο τοῦ 10% πού δίνει τό κεφάλαιο τῶν 50 λ. Ἄν λοιπὸν, σύμφωνα μέ τήν κατάσταση τῆς ἀγορᾶς, χρειάζονται μόνο 50 λ. κεφάλαιο στήν κατηγορία II γιά νά καλυφθεῖ ἡ ζήτηση, τότε ἡ πρόσοδος θά ἔπρεπε νά συμπιεστεῖ στίς 5 λ. Στήν πραγματικότητα θά ἔπεφτε πιο κάτω, ἂν ὑποτεθεῖ ὅτι οἱ παραπανήσιοι $32\frac{1}{2}$ τόννοι δέν μποροῦν πιά σταθερά νά πωληθοῦν καί γι' αὐτό θά ἐκτοπίζονταν ἀπὸ τήν ἀγορά. Ἡ ἀγοραία αξία θά ἔπεφτε τόσο πολύ, πού δέν θά ἐξαφανιζόταν

μόνο ή πρόσοδος από τήν II B, αλλά θά θιγόταν καί τό κέρδος. Τότε θά ακολουθοῦσε απόσυρση τοῦ κεφαλαίου, γιά νά μειωθεῖ ἡ προσφορά, ὥσπου νά φθάσει τό σωστό σημεῖο τῶν 50 λ. καί τότε θά ἀποκατασταίνονταν ἡ ἀγοραία ἀξία στή $1\frac{11}{13}$ λ., ὁπότε θά ἀπόφερε πάλι τήν ἀπόλυτη πρόσοδο γιά τήν II B, ἀλλά μόνο γιά τό μισό τοῦ κεφαλαίου πού ἦταν προηγούμενα ἐπενδυμένο. Καί στήν περίπτωση αὐτή ἀποφασιστικό ρόλο θά ἔπαιζαν οἱ κατηγορίες IV καί III, πού κυριαρχοῦν στήν ἀγορά.

Δέν ἔχει καθόλου εἰπωθεῖ πώς, ἄν μέ τιμή $1\frac{11}{13}$ λ. τόν τόννο ἡ ἀγορά ἀπορροφᾷ μόνο 200 τόννους, δέν μπορεῖ νά ἀπορροφήσει $32\frac{1}{2}$ τόννους παραπάνω, ὅταν ἡ ἀγοραία ἀξία πέφτει, ἄν δηλαδή κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν $32\frac{1}{2}$ παραπανήσιων τόννων στήν ἀγορά θά συμπιεστεῖ ἡ ἀγοραία ἀξία τῶν $232\frac{1}{2}$ τόννων. Ἡ τιμή κόστους στήν κατηγορία II B εἶναι $1\frac{9}{13}$ λ. ἢ 1 λ. καί $13\frac{11}{13}$ σλ. Ἡ ἀγοραία ἀξία ὅμως εἶναι $1\frac{11}{13}$ λ. ἢ 1 λ. καί $16\frac{12}{13}$ σλ. Ἄν ἡ ἀγοραία ἀξία θά ἔπεφτε τόσο, πού τό I A δέν θά ἔδινε πιά πρόσοδο, δηλ. στήν τιμή κόστους τῆς I A, στή 1 λ. καί $16\frac{2}{3}$ σλ. ἢ $1\frac{5}{6}$ λ. ἢ $1\frac{10}{12}$ λ., τότε γιά νά χρησιμοποιήσει ἡ II B ὀλόκληρο τό κεφάλαιό της θά ἔπρεπε νά εἶχε ἤδη σημαντικά αὐξηθεῖ ἡ ζήτηση, γιατί μποροῦσε νά συνεχιστεῖ ἡ ἐκμετάλλευση τῆς κατηγορίας I A, ἀφοῦ ἀποφέρει τό συνηθισμένο κέρδος. Ἡ ἀγορά θά εἶχε ν' ἀπορροφήσει περισσότερους, ὄχι $32\frac{1}{2}$, ἀλλά $92\frac{1}{2}$ τόννους, συνολικά $292\frac{1}{2}$ ἀντί 200 τόννους, δηλαδή [σχεδόν] μισούς τόννους παραπάνω. Αὐτό εἶναι πιά μιά πολύ σημαντική αὐξηση. Ἄν ἡ αὐξηση πρόκειται νά εἶναι μέτρια, θά ἔπρεπε λοιπόν ἡ ἀγοραία ἀξία νά πέσει τόσο πολύ, ὥστε νά εἶχε διωχτεῖ ἀπό τήν ἀγορά ἡ I A. Μ' ἄλλα λόγια ἡ ἀγοραία τιμή θά ἔπρεπε νά εἶχε πέσει κάτω ἀπό τήν τιμή κόστους τῆς I A, δηλαδή κάτω ἀπό $1\frac{10}{12}$ λ., λ.χ. στή $1\frac{9}{12}$ λ. ἢ στή 1 λ. καί 15 σλ. Στήν περίπτωση αὐτή θά ἐξακολουθοῦσε νά βρίσκεται σημαντικά πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους τῆς II B.

Ἔτσι, στούς Πίνακες A καί B θά προσθέσουμε ἄλλους τρεῖς πίνακες, τούς Πίνακες Γ, Δ καί E. Καί θά ὑποθέσουμε ὅτι μεγαλώνει στόν Πίνακα Γ ἡ ζήτηση, ὅτι ὅλες οἱ κατηγορίες τοῦ A καί τοῦ B μποροῦν νά ἐξακολουθοῦν νά παράγουν, στήν ἀγοραία ἀξία ὅμως τοῦ B, πού ἀφήνει περιθώριο στήν I A νά ἀποφέρει ἀκόμα πρόσοδο. Στόν Πίνακα Δ θά ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ζήτηση εἶναι ἀρκετά μεγάλη, ὥστε ἡ κατηγορία I A νά μή δίνει πιά πρόσοδο, νά ἐξακολουθεῖ ὅμως νά δίνει τό συνηθισμένο κέρδος. Στόν δέ Πίνακα E θά ὑποθέσουμε, ὅτι ἡ τιμή πέφτει τόσο, ὅσο χρειάζεται γιά νά διώξει τήν I A ἀπό [572] τήν ἀγορά, ταυτόχρονα

ὅμως ἡ πτώση τῆς ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τήν ἀπορρόφηση τῶν $32\frac{1}{2}$ πρόσθετων τόννων τῆς II B.

Ἡ περίπτωση, ὅπως ὑποτίθεται στούς Πίνακες A καί B, εἶναι δυνατή. Εἶναι δυνατό, ὁ ἰδιοκτήτης τῆς I A, λόγω τῆς μείωσης τῆς προσόδου ἀπό 10 λ. σέ 16 μόλις σλ., νά ἀποσύρει τό κομμάτι τῆς γῆς του ἀπό αὐτή τήν ἐκμετάλλευση καί νά τό ἐμισθώσει γιά μιά ἄλλη σφαῖρα ἐκμετάλλευσης, στήν ὁποία μπορεῖ νά ἀποφέρει μιά μεγαλύτερη γαιοπρόσοδο. Στήν περίπτωση αὐτή ὅμως, ἐξαιτίας τοῦ προτσές πού περιγράψαμε πῶς πάνω, ἡ II B θά ἐξαναγκαστεῖ ν' ἀποσύρει τό $\frac{1}{2}$ τοῦ κεφαλαίου τῆς, ἂν μαζί μέ τήν ἐπιβολή τῆς νέας ἀγοραίας ἀξίας δέν διευρυνθεῖ ἡ ἀγορά.

Γ

Κατηγορία	Κεφάλαιο σέ λίρες	Ἀπόλυτη πρόσοδος σέ λίρες	Τόννα	Ἀγοραία ἀξία τοῦ τόννου σέ λίρες	Ἀτομική ἀξία σέ λίρες	Συνολική ἀξία σέ λίρες	Πρόσοδος σέ λίρες	Διαφορική πρόσοδος σέ λίρες
I	100	$\frac{10}{13}$	60	$\frac{111}{13}$	2	$110\frac{10}{13}$	$\frac{10}{13}$	$-\frac{9^3}{13}$
II	100	10	65	$\frac{111}{13}$	$\frac{111}{13}$	120		0
III	100	10	75	$\frac{111}{13}$	$\frac{1^3}{5}$	$138\frac{6}{13}$		$+18\frac{6}{13}$
IV	100	10	$92\frac{1}{2}$	$\frac{111}{13}$	$\frac{111}{37}$	$170\frac{10}{13}$		$50\frac{10}{13}$
Σύνολο	400	$30\frac{10}{13}$	$292\frac{1}{2}$			540		$69\frac{3}{13}$

Δ

Κατηγορία	Κεφάλαιο σέ λίρες	Ἀπόλυτη πρόσοδος σέ λίρες	Ἀγοραία ἀξία τοῦ τόννου σέ λίρες	Τιμή κόστους σέ λίρες	Ἀριθμός τόνων	Συνολική ἀξία σέ λίρες	Διαφορική πρόσοδος σέ λίρες
I	100	0	$\frac{1^5}{6}$	$\frac{1^5}{6}$	60	110	0 (—)
II	100	$\frac{9^1}{6}$	$\frac{1^5}{6}$	$[\frac{1^9}{13}]$	65	$119\frac{1}{6}$	— (λανθάνουσα)
III	100	10	$\frac{1^5}{6}$	$[\frac{1^7}{15}]$	75	$137\frac{1}{2}$	$+17\frac{1}{2}$
IV	100	10	$\frac{1^5}{6}$	$[\frac{1^7}{37}]$	$92\frac{1}{2}$	$169\frac{7}{12}$	$+49\frac{7}{12}$
Σύνολο	400	$29\frac{1}{6}$			$292\frac{1}{2}$	$536\frac{1}{4}$	$67\frac{1}{12}$

E

Κατηγορία	Κεφάλαιο σέ λίρες	Απόλυτη πρόσοδος σέ λίρες	Αγοραία αξία του τόννου σέ λίρες	Τιμή κόστους σέ λίρες	Αριθμός τόνων	Συνολική αξία σέ λίρες	Διαφορική πρόσοδος σέ λίρες
II	100	$3\frac{3}{4}$	$1\frac{3}{4}$	$1\frac{9}{13}$	65	$113\frac{3}{4}$	- (απου- σιάζει)
III	100	10	$1\frac{3}{4}$	$[1\frac{7}{15}]$	75	$131\frac{1}{4}$	+ $11\frac{1}{4}$
IV	100	10	$1\frac{3}{4}$	$[1\frac{7}{37}]$	$92\frac{1}{2}$	$161\frac{7}{8}$	+ $41\frac{7}{8}$
Σύνολο	300	$23\frac{3}{4}$			$232\frac{1}{2}$	$406\frac{7}{8}$	+ $53\frac{1}{8}$

[573] Θά συμπεριλάβουμε τώρα σ' έναν συνοπτικό πίνακα τούς Πί-
νακες Α, Β, Γ, Δ καί Ε, ὅμως ἔτσι, ὅπως θά ἔπρεπε νά εἶχε γίνει ἀπό
τήν ἀρχή: Κεφάλαιο, συνολική αξία, συνολικό προϊόν, αγοραία αξία τοῦ
ένός τόννου, ἀτομική αξία, διαφορική αξία^[53], τιμή κόστους, ἀπόλυτη
πρόσοδος, ἀπόλυτη πρόσοδος σέ τόννους, διαφορική πρόσοδος, διαφορική
πρόσοδος σέ τόννους, συνολική πρόσοδος. Καί μετά τά σύνολα ὄλων τῶν
κατηγοριῶν στόν κάθε πίνακα^[54].

[575] Ἐξηγήσεις σχετικά μέ τόν πίνακα (σελ. 574 τοῦ χειρογρά-
φου)*.

Ἐχει ὑποθεθεῖ ὅτι ἐπενδύεται ἕνα κεφάλαιο 100 λ. (σταθερό καί
μεταβλητό κεφάλαιο) καί ὅτι ἡ ἐργασία, πού μπαίνει σέ κίνηση ἀπό τό
κεφάλαιο αὐτό, δίνει πρόσθετη ἐργασία (ἀπλήρωτη δουλιά), ἴση μέ τό
 $\frac{1}{5}$ τοῦ προκαταβλημένου συνολικοῦ κεφαλαίου, ἢ μιάν ὑπεραξία ἴση μέ
 $\frac{100}{5}$. Ἄν λοιπόν τό προκαταβλημένο κεφάλαιο = 100 λ., ἡ αξία τοῦ
συνολικοῦ προϊόντος θά ἔπρεπε νά εἶναι = 120 λ. Μέ τήν προυπόθεση,
σέ συνέχεια, ὅτι τό μέσο κέρδος = 10%, ἡ τιμή κόστους τοῦ συνολικοῦ
προϊόντος — στό πίο πάνω παράδειγμά μας πρόκειται γιά τό κάρβουνο
— εἶναι τότε 110 λ. Μέ τό δοσμένο ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἢ τῆς πρό-
σθετης ἐργασίας οἱ 100 λ. τοῦ κεφαλαίου μετατρέπονται σέ μιᾶ αξία
120 λ., ἀδιάφορο ἂν ἡ ἐκμετάλλευση γίνεται σέ ἕνα πλούσιο ἢ φτωχό
ὄρυχειο. Κοντολογῆς: Ἡ διαφορετική παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας —
ἀδιάφορο ἂν ἡ διαφορά αὐτή εἶναι ἐπακόλουθο διαφορετικῶν φυσικῶν

* Βλέπε τόν συνημμένο πίνακα.

ὄρων τῆς ἐργασίας ἢ διαφορετικῶν κοινωνικῶν ὄρων τῆς ἐργασίας ἢ διαφορετικῶν τεχνολογικῶν ὄρων — δέν ἀλλάζει καθόλου τό γεγονός, ὅτι ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων εἶναι ἴση μέ τήν ὑλοποιημένη σ' αὐτά ἐργασία.

Ἔτσι, ὅταν λένε ὅτι ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος πού ἔχει δημιουργηθεῖ ἀπό τό κεφάλαιο τῶν 100 λ. = 120 λ., αὐτό θά πει μόνο ὅτι στό προϊόν περιέχεται ὁ χρόνος ἐργασίας πού εἶναι ὑλοποιημένος στό κεφάλαιο τῶν 100 λ. + $\frac{1}{6}$ ἀπλήρωτου χρόνου ἐργασίας, τόν ὁποῖο ἰδιοποιήθηκε ὁ καπιταλιστής. Ἡ συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος εἶναι = 120 λ., ἀδιάφορο ἂν τό κεφάλαιο τῶν 100 λ. παράγει στή μιά κατηγορία ὀρυχείων 60 τόννους, σέ μιάν ἄλλη 65 ἢ 75 ἢ $92\frac{1}{2}$ τόννους. Εἶναι ὅμως φανερό ὅτι ἡ ἀξία τοῦ ἑνός ὑποπολλαπλάσιου μέρους, ἀδιάφορο ἂν μετρίεται μέ τόννους, ὅπως στήν περίπτωσή μας, μέ κουάρτερ, μέ πήχεις κλπ. εἶναι ἐντελῶς διαφορετική, ἀνάλογα μέ τήν παραγωγικότητα. Γιά νά μείνουμε ὅμως στόν Πίνακά μας (τό ἴδιο ἰσχύει γιά ὁποιαδήποτε ἄλλη μάζα ἐμπορευμάτων σάν ἀποτέλεσμα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς): ἡ ἀξία τοῦ ἑνός τόννου = 2 λ., ἂν τό συνολικό προϊόν τοῦ κεφαλαίου = 60 τόννοι, δηλαδή οἱ 60 τόννοι ἔχουν ἀξία 120 λ. ἢ ἀντιπροσωπεύουν ἕνα χρόνο ἐργασίας ἴσο μέ τό χρόνο πού εἶναι ὑλοποιημένος στίς 120 λ. Ἄν τό συνολικό προϊόν εἶναι 65 τόννοι, τότε ἡ ἀξία τοῦ ἑνός τόννου = 1 λ. καί $16\frac{12}{13}$ σλ. ἢ $1\frac{11}{13}$ λ. Ἄν εἶναι 75 τόννοι, τότε ἡ ἀξία τοῦ ἑνός τόννου = $1\frac{9}{15}$ λ. ἢ 1 λ. καί 12 σλ. καί ἂν τέλος τό προϊόν = $92\frac{1}{2}$ τόννοι, τότε ἡ ἀξία τοῦ ἑνός τόννου = $1\frac{11}{37}$ λ. ἢ 1 λ. καί $5\frac{35}{37}$ σλ. Ἐπειδή ἡ συνολική μάζα τῶν ἐμπορευμάτων ἢ τῶν τόννων, πού ἔχουν παραχθεῖ ἀπό τό κεφάλαιο τῶν 100 λ., ἔχει πάντα τήν ἴδια ἀξία, = 120 λ., ἀφοῦ ἀντιπροσωπεύει πάντα τήν ἴδια συνολική ποσότητα ἐργασίας, ἡ ὁποία περιέχεται σέ 120 λ., γι' αὐτό ἀκριβῶς ἡ ἀξία τοῦ ἑνός τόννου διαφέρει, ἀνάλογα μέ τό ἂν ἡ ἴδια ἀξία ἀποτελεῖται ἀπό 60, 65, 75 ἢ $92\frac{1}{2}$ τόννους, δηλαδή ἀνάλογα μέ τή διαφορετική παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. Αὐτή ἀκριβῶς ἡ διαφορά στήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας εἶναι ἐκείνη πού ἔχει σάν ἀποτέλεσμα ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας νά παρασταίνεται πότε μέ μιᾶ μικρότερη καί πότε μέ μιᾶ μεγαλύτερη συνολική μάζα ἐμπορευμάτων, τό δέ κάθε ξεχωριστό ὑποπολλαπλάσιο μέρος αὐτῆς τῆς συνολικῆς μάζας νά περιέχει πότε περισσότερη καί πότε λιγότερη ἀπό τήν ξοδεμένη ἀπόλυτη μάζα ἐργασίας καί ἐπομένως, σύμφωνα μέ τά πιό πάνω, νά ἔχει πότε μεγαλύτερη καί πότε μικρότερη ἀξία. Αὐτή ἡ διαφορετική ἀξία τῶν ξεχωριστῶν τόννων, ἀνάλογα μέ τό ἂν τό κεφάλαιο τῶν 100 λ. εἶναι ἐπενδυμένο σέ πλουσιότερα ἢ σέ φτωχότερα ὀρυχεῖα, ἄρα ἀνάλογα μέ τή διαφορετική παραγωγικότητα τῆς

έργασίας, είναι αυτό πού στον Πίνακα εμφανίζεται σαν ή άτομική αξία του ενός ξεχωριστού τόννου.

Γι' αυτό, δέν υπάρχει πιό λαθεμένο πράγμα από τήν αντίληψη ότι, αν ή αξία τής μονάδας του έμπορεύματος πέφτει, όταν ανεβαίνει ή παραγωγικότητα τής έργασίας, τότε ανεβαίνει ή συνολική αξία του προϊόντος πού έχει παραχθεί από ένα καθορισμένο κεφάλαιο — λ.χ. 100 λ. — λόγω τής αύξημένης μάζας έμπορευμάτων, μέ τήν όποία παρασταίνεται. Έλα όμως πού ή αξία τής μονάδας του έμπορεύματος πέφτει μόνο, γιατί ή συνολική αξία — ή συνολική ποσότητα τής ξοδεμένης έργασίας — παρασταίνεται μέ μιά μεγαλύτερη μάζα αξιών χρήσης, προϊόντων, καί γι' αυτό στή μονάδα του προϊόντος αναλογεί ένα μικρότερο ύποπολλαπλάσιο μέρος τής συνολικής αξίας ή τής ξοδεμένης έργασίας, καί μάλιστα ανάλογα μέ τόν βαθμό πού απορροφιάται απ' αυτό μιά μικρότερη ποσότητα έργασίας ή ένα μικρότερο μερίδιο τής συνολικής αξίας.

Στήν αρχή βλέπαμε τό ξεχωριστό έμπόρευμα σαν άποτέλεσμα καί άμεσο προϊόν μιάς καθορισμένης ποσότητας έργασίας. Τώρα, πού τό έμπόρευμα εμφανίζεται σαν προϊόν τής κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, ή υπόθεση αλλάζει τυπικά κατά τούτο: 'Η παραγμένη μάζα αξιών χρήσης παρασταίνει μιά ποσότητα χρόνου έργασίας, ίση μέ τήν ποσότητα του χρόνου έργασίας πού περιέχεται στό κεφάλαιο (σταθερό καί μεταβλητό), τό όποιο έχει καταναλωθεί στήν παραγωγή του + τόν άπλήρωτο χρόνο έργασίας, πού τόν έχει ιδιοποιηθεί ό καπιταλιστής. 'Αν ό χρόνος έργασίας περιέχεται στό κεφάλαιο έκφρασμένος σέ χρήμα = 100 λ., αυτές οι 100 λ. περιέχουν 40 λ. κεφάλαιο πού έχει διατεθεί σέ μισθό έργασίας, ό δέ πρόσθετος χρόνος έργασίας άνέρχεται στό 50% του μεταβλητού κεφαλαίου, δηλαδή τό ποσοστό τής υπεραξίας είναι = 50%, τότε ή αξία τής συνολικής μάζας τών παραγμένων από τό κεφάλαιο τών 100 λ. έμπορευμάτων = 120 λ. Για νά μπορούν νά κυκλοφορούν τά έμπορεύματα, πρέπει ή ανταλλακτική τους αξία νά μετατραπεί πρώτα σέ τιμή, δηλαδή νά έκφραστεί σέ χρήμα, όπως έχουμε δεϊ στό πρώτο μέρος τούτου του συγγράμματος^[55]. 'Επομένως, [576] προτού ό καπιταλιστής ρίξει τά έμπορεύματα στήν αγορά, οφείλει προηγούμενα νά ύπολογίσει τήν τιμή του ενός ξεχωριστού έμπορεύματος — αυτό στήν περίπτωση κατά τήν όποία τό συνολικό προϊόν δέν είναι ένα μοναδικό άδιαίρετο πράγμα, όπως είναι λ.χ. ένα σπίτι μέ τό όποιο παρασταίνεται όλόκληρο τό κεφάλαιο, ένα μοναδικό έμπόρευμα, ή τιμή του όποιου στήν περίπτωση αυτή, σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας, θά ήταν = 120 λ., ίσο μέ τή συνολική αξία έκφρασμένη σέ χρήμα. 'Η τιμή έδω = monetary expression of value (ή χρηματική έκφραση τής αξίας).

Ἄνάλογα μέ τή διαφορετική παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας ἢ συνολική ἀξία τῶν 120 λ. θά κατανεμηθεῖ τώρα σέ περισσότερα ἢ λιγότερα προϊόντα καί ἔτσι ἡ ἀξία τοῦ ἑνός ξεχωριστοῦ προϊόντος θά εἶναι — ἀνάλογα — ἴση μέ ἓνα μεγαλύτερο ἢ μικρότερο ὑποπολλαπλάσιο μέρος τῶν 120 λ. Ἡ πράξη εἶναι πολύ ἀπλή. Ἄν λ.χ. τό συνολικό προϊόν = 60 τόννοι κάρβουνο, τότε οἱ 60 τόννοι κάρβουνο = 120 λ. καί ὁ 1 τόννος = $\frac{120}{60}$ λ. = 2 λ. Ἄν τό προϊόν εἶναι 65 τόννοι, τότε ἡ ἀξία τοῦ ἑνός τόννου = $\frac{120}{65}$ λ. = $1\frac{11}{13}$ λ. ἢ 1 λ. καί $16\frac{12}{13}$ σλ. (= 1 λ., 16 σλ. καί $1\frac{1}{3}$ πεν.). Ἄν τό προϊόν = 75 τόννοι, τότε ἡ ἀξία τοῦ 1 τόννου = $\frac{120}{75}$ λ. = 1 λ. καί 12 σλ. Ἄν τό προϊόν = $92\frac{1}{2}$ τόννοι, τότε ὁ 1 τόννος = $1\frac{11}{37}$ λ. = 1 λ. καί $5\frac{35}{37}$ σλ. Ἐτσι ἡ ἀξία (τιμή) τοῦ ἑνός ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος εἶναι ἴση μέ τή συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος διαιρεμένου μέ τό συνολικό ἀριθμό τῶν προϊόντων πού μετρίεται μέ τά μέτρα τά ὁποῖα ταιριάζουν σ' αὐτά σάν ἀξίες χρήσης, ὅπως ὁ τόννος, τό κουάρτερ, ὁ πήχης κλπ.

Ἄν λοιπόν ἡ τιμή τοῦ ἑνός ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος εἶναι ἴση μέ τή συνολική ἀξία τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων διαιρεμένη μέ τό συνολικό ἀριθμό τῶν ἐμπορευμάτων, τότε ἡ συνολική ἀξία εἶναι ἴση μέ τήν τιμή τοῦ ἑνός ἐμπορεύματος $\times$ τόν συνολικό ἀριθμό τῶν ξεχωριστῶν ἐμπορευμάτων ἢ ἴση μέ τήν τιμή ἑνός καθορισμένου μέτρου τοῦ ἑνός ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος $\times$ τόν συνολικό ἀριθμό τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων, μετρημένη μέ αὐτή τή μετρική μονάδα. Ἐξάλλου: Ἡ συνολική ἀξία ἀποτελεῖται ἀπό τήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου πού προκαταβλήθηκε στήν παραγωγή + τήν ὑπεραξία, ἀπό τό χρόνο ἐργασίας πού περιέχεται στό προκαταβλημένο κεφάλαιο + τόν πρόσθετο χρόνο ἐργασίας ἢ τόν ἀπλήρωτο χρόνο ἐργασίας τόν ὁποῖο σφετερίστηκε τό κεφάλαιο. Ἐτσι τό ἓνα ξεχωριστό ὑποπολλαπλάσιο μέρος τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων περιέχει ὑπεραξία στήν ἴδια ἀναλογία πού περιέχει ἀξία. Ἄνάλογα μέ τήν κατανομή τῶν 120 λ. σέ 60, 65, 75 ἢ $92\frac{1}{2}$ τόννους κατανέμονται καί οἱ 20 λ. τῆς ὑπεραξίας σ' αὐτούς. Ἄν ὁ ἀριθμός τῶν τόννων εἶναι 60, ἄν δηλαδή ἡ ἀξία τοῦ ἑνός ξεχωριστοῦ τόννου = $\frac{120}{60}$ = 2 λ. ἢ 40 σλ. τότε τό $\frac{1}{6}$ αὐτῶν τῶν 40 σλ. ἢ τῶν 2 λ. εἶναι τό μερίδιο τῆς ὑπεραξίας, πού ἀναλογεῖ στόν ἓνα ξεχωριστό τόννο, = $6\frac{2}{3}$ σλ. Ἡ ἀναλογία συμμετοχῆς τῆς ὑπεραξίας στόν ἓνα τόννο πού κοστίζει 2 λ. εἶναι ἴδια μέ ἐκείνη πού ὑπάρχει στους 60 τόννους, οἱ ὁποῖοι κοστίζουν 120 λ. Ἡ ὑπεραξία [στήν ἀναλογική σχέση τῆς πρὸς τήν ἀξία] μένει στήν τιμή τοῦ ἑνός ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος ἴδια μέ ἐκείνη πού ὑπάρχει στή συνολική ἀξία τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων. Στήν πιο πάνω περίπτωση ἢ συνολική ὑπεραξία στόν κάθε ξεχωριστό τόννο = $\frac{20}{60}$ = $\frac{2}{6}$ = $\frac{1}{3}$ τοῦ

20, = $\frac{1}{6}$ του 40, ὅπως πίο πάνω. Γι' αυτό ή υπεραξία του ἑνός τόννου $\times$ 60 εἶναι ἴση μέ τή συνολική υπεραξία τήν ὁποία ἔχει παραγάγει τό κεφάλαιο. Ἄν τό μέρος τῆς ἀξίας πού ἀναλογεῖ στό ἕνα ξεχωριστό προϊόν — στό ὑποπολλαπλάσιο μέρος τῆς συνολικῆς ἀξίας — εἶναι μικρότερο ἐξαιτίας τοῦ μεγαλύτερου ἀριθμοῦ τῶν προϊόντων, δηλαδή ἐξαιτίας τῆς μεγαλύτερης παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας, τότε εἶναι μικρότερο καί τό μέρος τῆς υπεραξίας, πού ἀναλογεῖ στό προϊόν αὐτό, τό ὑποπολλαπλάσιο ἐκεῖνο μέρος τῆς συνολικῆς υπεραξίας πού περιέχεται στή μονάδα τοῦ προϊόντος. Μ' αὐτό ὅμως δέν θίγεται ή σχέση τῆς υπεραξίας, τῆς νεοδημιουργημένης ἀξίας, πρὸς τήν προκαταβλημένη καί ἀναπαραγμένη μόνο ἀξία. Ἐχουμε βέβαια δεῖ* ὅτι, παρ' ὄλο πού ή παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας δέν θίγει τήν συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος, μπορεῖ ὅμως νά μεγαλώσει τήν υπεραξία, στήν περίπτωση πού τό προϊόν αὐτό μπαίνει στήν κατανάλωση τοῦ ἐργάτη, ὅταν δηλαδή μειώνεται ὁ κανονικός μισθός ἐργασίας, ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, μικραίνει ή ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἐξαιτίας τῆς μειωνόμενης τιμῆς τῶν διάφορων ξεχωριστῶν ἐμπορευμάτων — ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, μιᾶς δοσμένης ποσότητας ἐμπορευμάτων. Ἐφόσον ή μεγαλύτερη παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας δημιουργεῖ τή σχετική υπεραξία, δέν μεγαλώνει τή συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος, μεγαλώνει ὅμως τό μέρος ἐκεῖνο αὐτῆς τῆς συνολικῆς ἀξίας, πού ἀποτελεῖ τήν υπεραξία, δηλαδή τήν ἀπλήρωτη δουλιά. Ἐτσι, ἂν μέ μεγάλη τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας ἕνα μικρό μέρος τῆς ἀξίας περιέρχεται στή μονάδα τοῦ προϊόντος — ἐπειδή ἔχει μεγαλώσει ή συνολική μάζα τῶν ἐμπορευμάτων μέ τήν ὁποία παρασταίνεται ή ἀξία — πέφτει ἐπομένως ή τιμή τῆς μονάδας τοῦ προϊόντος, τότε, κάτω ἀπό τίς συνθήκες πού μόλις ἀναφέραμε, θά ἔχει μεγαλώσει ὡστόσο τό μέρος ἐκεῖνο τῆς τιμῆς πού παρασταίνει υπεραξία, δηλαδή θά ἔχει αὐξηθεῖ ή υπεραξία σέ σχέση μέ τήν ἀναπαραγμένη ἀξία {ἐδῶ ἰδίως πρέπει νά μιλάμε πρὶν ἀπ' ὄλα σέ σχέση μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, ὅταν δέν γίνεται ἀκόμα λόγος γιά κέρδος}.

Αὐτό ὅμως γίνεται μόνο, ἐπειδή στή συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος ἔχει αὐξηθεῖ ή υπεραξία σάν ἀποτέλεσμα τῆς αὐξημένης παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας. Ἡ ἴδια αἰτία, ή αὐξημένη παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, χάρη στήν ὁποία ή ἴδια ποσότητα ἐργασίας παρασταίνεται μέ μιᾶ μεγαλύτερη μάζα προϊόντων καί γι' αὐτό κατεβάζει τήν ἀξία τοῦ ὑποπολλαπλάσιου μέρους αὐτῆς τῆς μάζας ἢ τήν τιμή τῆς μονάδας

* Βλέπε τό πρῶτο μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν υπεραξία», σελ 218-222, τῆς ἐλληνικῆς μετάφρασης, ἐκδοστ, «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα, 1981

του ἔμπορεύματος, μειώνει τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης καί γι' αὐτό αὐξάνει τήν πρόσθετη ἐργασία ἢ τήν ἀπλήρωτη δουλιά, ἡ ὁποία περιέχεται στήν ἀξία τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, ἐπομένως καί στήν τιμή του. Γι' αὐτό, παρ' ὅλον ὅτι πέφτει ἡ τιμή τῆς μονάδας τοῦ ἔμπορεύματος, παρ' ὅλον ὅτι λιγοστεύει ἡ συνολική ποσότητα τῆς περιεχόμενης σ' αὐτό ἐργασίας, μεγαλώνει ἡ ἀναλογία τοῦ συστατικοῦ μέρους αὐτῆς τῆς ἀξίας, πού ἀποτελεῖται ἀπό ὑπεραξία, ἢ, στή μικρότερη συνολική [577] ποσότητα ἐργασίας πού βρίσκεται στή μονάδα τοῦ ἔμπορεύματος περιέχεται μεγαλύτερη ἀπό πρὶν ποσότητα ἀπλήρωτης δουλιᾶς, ὅταν ἡ ἐργασία ἦταν λιγότερο παραγωγική καί γι' αὐτό ἦταν μεγαλύτερη ἡ τιμή τῆς μονάδας τοῦ ἔμπορεύματος, γι' αὐτό ἦταν μεγαλύτερη ἡ συνολική ποσότητα ἐργασίας πού περιέχεται στή μονάδα τοῦ ἔμπορεύματος. Παρ' ὅλον ὅτι στήν περίπτωση αὐτή ὁ ἕνας τόννος περιέχει λιγότερη ἐργασία καί πού γιά τό λόγο αὐτό εἶναι φτηνότερος, ὥστόσο περιέχει περισσότερη πρόσθετη ἐργασία καί γι' αὐτό ἀποφέρει περισσότερη ὑπεραξία.

Μιά καί στίς συνθήκες τοῦ συναγωνισμοῦ παρασταίνονται ὅλα λαθεμένα, ἀνάποδα, ὁ ξεχωριστός καπιταλιστής φαντάζεται 1) ὅτι λιγοστεύει τό κέρδος του ἀπό τή μονάδα τοῦ ἔμπορεύματος ἐξαιτίας τῆς ἐλάττωσης τῆς τιμῆς του, ὅτι ὅμως βγάζει μεγαλύτερο κέρδος λόγω τῆς μεγαλύτερης μάζας τῶν ἔμπορευμάτων (ἐδῶ συγχέεται ἐπίσης ἡ μεγαλύτερη μάζα κέρδους πού προκύπτει ἀπό τήν αὔξηση τοῦ χρησιμοποιοθέντος κεφαλαίου ἀκόμα καί μέ χαμηλότερο ποσοστό τοῦ κέρδους). 2) ὅτι ὁ καπιταλιστής καθορίζει τήν τιμή τῆς μονάδας τοῦ ἔμπορεύματος καί μέ τόν πολλαπλασιασμό τῆς τῆ συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος, ἐνῶ τό ἀρχικό προτσές εἶναι ἡ διαίρεση, ὁ δέ πολλαπλασιασμός εἶναι σωστός μόνο σέ δεύτερη σειρά, προυποθέτοντας τή διαίρεση αὐτή. Ὁ ἀγοραῖος οἰκονομολόγος δέν κάνει στήν πραγματικότητα τίποτα ἄλλο, ἀπό τό νά μεταφέρει σέ μιά φαινομενικά πιό θεωρητική γλώσσα τήν παράξενη ἀντίληψη τῶν προκατειλημμένων ἀπό τό συναγωνισμό κεφαλαιοκρατῶν καί προσπαθεῖ νά στηρίξει τήν ὀρθότητα αὐτῶν τῶν ἀντιλήψεων.

Καί τώρα πίσω στόν Πίνακά μας.

Ἡ συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος ἢ τῆς μάζας τῶν ἔμπορευμάτων πού δημιουργήθηκαν μέ ἕνα κεφάλαιο 100 λ. = 120 λ. Ἡ μάζα τῶν ἔμπορευμάτων μπορεῖ νά εἶναι μεγάλη ἢ μικρή ἀνάλογα μέ τόν διαφορετικό βαθμό τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας. Ἡ τιμή κόστους αὐτοῦ τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, ὁποιοδήποτε κι ἂν εἶναι τό μέγεθός του,

= 110 λ., όταν, όπως έχει προϋποτεθεί, τό μέσο κέρδος = 10%. Τό περίσσευμα τής αξίας του συνολικού προϊόντος, αδιάφορο πόσο είναι τό μέγεθός του, = 10 λ. = $\frac{1}{12}$ τής συνολικής αξίας ή είναι ίσο μέ τό $\frac{1}{10}$ του κεφαλαίου πού προκαταβλήθηκε. Αυτό τό περίσσευμα τής αξίας πάνω από τήν τιμή κόστους του συνολικού προϊόντος — αυτές οί 10 λ. — συγκροτούν τήν πρόσοδο. Αυτή είναι ολοφάνερα έντελώς ανεξάρτητη από τή διαφορετική παραγωγικότητα τής εργασίας, πού όφείλεται στους διάφορους βαθμούς τής φυσικής παραγωγικότητας των όρυχείων, των ειδών του έδάφους, μέ δύο λόγια του φυσικού στοιχείου, στό όποιο έχει χρησιμοποιηθεί τό κεφάλαιο των 100 λ., γιατί αυτοί οί διαφορετικοί βαθμοί τής παραγωγικότητας τής εργασίας πού χρησιμοποιήθηκε, πού προκύπτουν από τους διαφορετικούς βαθμούς τής παραγωγικότητας του φυσικού παράγοντα, δέν έμποδίζουν τό συνολικό προϊόν νά έχει αξία 120 λ. καί τιμή κόστους 110 λ., νά προσφέρει έπομένως ένα περίσσευμα τής αξίας πάνω από τήν τιμή κόστους ίσο μέ 10 λ. "Όλο αυτό πού μπορεί νά έπιφέρει ό συναγωνισμός των κεφαλαίων είναι ότι ή τιμή κόστους των έμπορευμάτων, πού μπορεί νά παραγάγει ένας καπιταλιστής μέ 100 λ. στην άνθρακοπαραγωγή, σ' αυτή τήν ιδιαίτερη σφαίρα παραγωγής, είναι ίση μέ 110 λ. Δέν μπορεί όμως ό συναγωνισμός νά έξαναγκάσει τόν καπιταλιστή νά πουλήσει τό προϊόν προς 110 λ., παρ' όλον ότι αξίζει 120 λ. — πρόκειται για έναν έξαναγκασμό πού άσκειται στους άλλους κλάδους παραγωγής. Έπειδή έπεμβαίνει ό λόρδος γαιοκτήμονας καί βάζει στό χέρι τίς 10 λ. Γι' αυτό τήν πρόσοδο αυτή τήν όνομάζω *άπόλυτη πρόσοδο*. Για τό λόγο αυτό μένει στον Πίνακα πάντα ίδια, όπως ή άποδοτικότητα των άνθρακωρυχείων, καί γι' αυτό μεταβάλλεται ή παραγωγικότητα τής εργασίας. Δέν εκφράζεται όμως μέ τόν ίδιο αριθμό τόννων στις συνθήκες διαφορετικών βαθμών άποδοτικότητας των όρυχείων, έπομένως καί τής παραγωγικότητας τής εργασίας. Γιατί, ανάλογα μέ τή διαφορετική παραγωγικότητα τής εργασίας, ή ποσότητα εργασίας πού περιέχεται στις 10 λ. παρασταίνεται μέ περισσότερες ή λιγότερες αξίες χρήσης, μέ περισσότερους ή λιγότερους τόννους. Αν μέ τόν διαφορετικό βαθμό άποδοτικότητας αυτή ή *άπόλυτη πρόσοδο* πληρώνεται όλόκληρη ή ένμέρει, θά φανεί στην παρατέρα *ανάλυση* του Πίνακα.

Έξάλλου βρίσκονται στην αγορά κάρβουνα, τά όποια είναι τό προϊόν άνθρακωρυχείων διαφορετικής παραγωγικότητας πού, αρχίζοντας από τόν μικρότερο βαθμό τής παραγωγικότητας, τά έχω χαρακτηρίσει μέ I, II, III καί IV. Έτσι λ.χ. τήν πρώτη κατηγορία, στην όποία τό προϊόν ενός κεφαλαίου 100 λ. είναι 60 τόννοι, τή δεύτερη στην

ὅποια τό προϊόν εἶναι 65 τόννοι κλπ. Ἴσο σέ μέγεθος κεφάλαιο — 100 λ. μέ ἴδια τήν ὀργανική σύνθεση, στά πλαίσια τῆς ἴδιας σφαίρας παραγωγῆς — ἔχει λοιπόν ἐδῶ ἄνιση παραγωγικότητα, ἐπειδή εἶναι διαφορετικός ὁ βαθμός παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας ἀνάλογα μέ τόν βαθμό τῆς παραγωγικότητας τοῦ ὀρυχείου, τοῦ εἴδους τοῦ ἐδάφους, κοντολογίης τοῦ φυσικοῦ παράγοντα. Ὁ συναγωνισμός ὅμως ἀποκατασταίνει μίαν ἀγοραία ἀξία γιά τά προϊόντα αὐτά, πού ἔχουν διαφορετική ἀτομική ἀξία. Αὐτή ἡ ἴδια ἀγοραία ἀξία δέν μπορεῖ ποτέ νά εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν ἀτομική ἀξία τοῦ προϊόντος τῆς κατηγορίας μέ τήν κατώτατη ἀποδοτικότητα. Ἄν ἦταν μεγαλύτερη, αὐτό θά ἀπόδειχνε μόνο ὅτι ἡ ἀγοραία τιμή βρίσκεται πάνω ἀπό τήν ἀγοραία ἀξία. Ἡ ἀγοραία ἀξία ὅμως πρέπει νά ἀντιπροσωπεύει πραγματική ἀξία. Ὅσον ἀφορᾶ τά προϊόντα τῶν ξεχωριστῶν κατηγοριῶν, εἶναι βέβαια δυνατό ἡ [ἀτομική] τους ἀξία νά βρίσκεται πάνω ἢ κάτω ἀπό τήν ἀγοραία ἀξία. Ὅταν βρίσκεται πάνω ἀπό τήν ἀγοραία ἀξία, τότε ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀγοραία ἀξία καί στήν τιμή κόστους τους εἶναι μικρότερη ἀπό τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀτομική τους ἀξία καί στήν τιμή κόστους τους. Ἐπειδή ὅμως ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος εἶναι ἴση μέ τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀτομική τους [578] ἀξία καί στήν τιμή κόστους τους, ἡ ἀγοραία ἀξία δέν μπορεῖ στήν περίπτωση αὐτή νά δώσει ὅλη τήν ἀπόλυτη πρόσοδο γιά τά προϊόντα αὐτά. Ἄν ἡ ἀγοραία ἀξία ἔπεφτε ὡς τήν τιμή κόστους τους, τότε δέν θά ἔδινε ἀπολύτως καθόλου πρόσοδο γιά τά προϊόντα αὐτῆς τῆς κατηγορίας. Οἱ παραγωγοί αὐτῶν τῶν προϊόντων δέν θά μπορούσαν νά πληρώσουν καθόλου πρόσοδο, γιατί ἡ πρόσοδος εἶναι μόνο ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀγοραία ἀξία καί στήν τιμή κόστους, θά ἐξέλειπε ὅμως γι' αὐτούς ἀτομικά, ἡ διαφορά αὐτή ἐξαιτίας τῆς ἀγοραίας ἀξίας. Στήν περίπτωση αὐτή εἶναι ἀρνητική ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀτομική τους ἀξία καί στήν ἀγοραία ἀξία. Δηλαδή ἡ ἀγοραία ἀξία εἶναι διαφορετική κατά ἓνα ἀρνητικό μέγεθος ἀπό τήν ἀτομική τους ἀξία. Τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀγοραία ἀξία καί στήν ἀτομική ἀξία τήν ὀνομάζω διαφορική ἀξία. Γιά τά ἐμπορεύματα τά ὅποια βρίσκονται κάτω ἀπό τίς συνθήκες πού ἀναφέραμε ἔχω βάσει τό σημεῖο πλῆν πρὶν ἀπό τή διαφορική ἀξία.

Ἄν ἀντίθετα, ἡ ἀτομική ἀξία τῶν προϊόντων μιᾶς κατηγορίας ὀρυχείων (κατηγορίας ἐδάφους) βρίσκεται κάτω ἀπό τήν ἀγοραία ἀξία, τότε λοιπόν ἡ ἀγοραία ἀξία βρίσκεται πάνω ἀπό τήν ἀτομική τους ἀξία. Ἐτσι ἡ ἀξία ἢ ἡ ἀγοραία ἀξία πού ἐπικρατεῖ στή σφαίρα παραγωγῆς τους δίνει ἓνα περίσσειμα πάνω ἀπό τήν ἀτομική τους ἀξία. Ἄν λ.χ. ἡ ἀγοραία ἀξία τοῦ ἑνός τόννου = 2 λ., τότε ἡ διαφορική ἀξία

του ενός τόννου, ή ατομική αξία του οποίου = 1 λ. και 12 σλ. είναι ίση μέ 8 σλ. Καί επειδή τό κεφάλαιο τών 100 λ. παράγει 75 τόννους στην κατηγορία, στην οποία ή ατομική αξία του ενός τόννου = 1 λ. και 12 σλ. τότε ή συνολική διαφορική αξία γι' αυτούς τούς 75 τόννους = 8 σλ. $\times$ 75 = 30 λ. Αυτό τό περίσσευμα τής αγοραίας αξίας για τό συνολικό προϊόν αυτής τής κατηγορίας πάνω από τήν ατομική αξία του προϊόντος της, πού όφείλεται στή σχετικά μεγαλύτερη παραγωγικότητα του έδάφους ή του όρυχείου, αποτελεί τή διαφορική πρόσοδο, μιά και έξακολουθεί νά μένει ίδια ή τιμή κόστους για τό κεφάλαιο. Αυτή ή διαφορική πρόσοδος είναι μεγαλύτερη ή μικρότερη, ανάλογα μέ τό μεγαλύτερο ή μικρότερο περίσσευμα τής αγοραίας αξίας πάνω από τήν ατομική αξία, ένα περίσσευμα πού τό ίδιο, μέ τή σειρά του, είναι μεγαλύτερο ή μικρότερο, ανάλογα μέ τή σχετικά μεγαλύτερη ή μικρότερη παραγωγικότητα τής κατηγορίας τών όρυχείων ή του έδάφους, στην οποία ανήκει αυτό τό προϊόν, συγκρινόμενη μέ τή λιγότερο παραγωγική κατηγορία, τό προϊόν τής οποίας έπεμβαίνει καθοριστικά στην αγοραία αξία.

Τέλος, πρέπει ακόμα νά σημειωθεί ότι ή ατομική τιμή κόστους τών προϊόντων τών διάφορων κατηγοριών είναι διαφορετική. Λογουχάρη, για τήν κατηγορία, στην οποία οί 100 λ. κεφάλαιο παράγουν 75 τόννους, ή τιμή κόστους τής μονάδας του έμπορεύματος θά ήταν ίση μέ 1 λ. και $9\frac{1}{3}$ σλ. άφου ή συνολική αξία = 120 λ. και ή τιμή κόστους = 110 λ. Καί αν ή αγοραία αξία στην κατηγορία αυτή ήταν ίση μέ τήν ατομική αξία, δηλ. = 1 λ. και 12 σλ., τότε οί 75 τόννοι θά πουλιούνταν πρός 120 λ. και θά άπόφεραν μιά πρόσοδο 10 λ. ενώ οί 110 λ. θά αποτελούσαν τήν τιμή κόστους τους.

Η ατομική τιμή κόστους, όμως, του ενός ξεχωριστού τόννου διαφέρει φυσικά ανάλογα μέ τόν αριθμό τών τόννων, μέ τόν όποιο παρασταίνεται τό κεφάλαιο τών 100 λ. ή ανάλογα μέ τήν ατομική αξία τής μονάδας του προϊόντος τών διάφορων κατηγοριών. "Αν λ.χ. τό κεφάλαιο τών 100 λ. παράγει 60 τόννους, τότε ή αξία του ενός τόννου = 2 λίρες και ή τιμή κόστους τους = 1 λ. και $16\frac{2}{3}$ σλ. Οί 55 τόννοι θά ήταν ίσοι μέ 110 λ. ή μέ τήν τιμή κόστους του συνολικού προϊόντος. "Αν, αντίθετα, τό κεφάλαιο τών 100 λ. παράγει 75 τόννους, τότε ή αξία του ενός τόννου = 1 λ. και 12 σλ., ή τιμή κόστους του = 1 λ. και $9\frac{1}{3}$ σλ. και από τό συνολικό προϊόν οί $68\frac{3}{4}$ τόννοι θά κόστιζαν 110 λ. ή θά αντικατάσταναν τήν τιμή κόστους. Στην ίδια αναλογία μέ τήν ατομική αξία, ή ατομική τιμή κόστους, δηλ. ή τιμή κόστους του ενός τόννου, είναι διαφορετική στις διάφορες κατηγορίες.

Έτσι καί στους 5 Πίνακες φαίνεται ὅτι ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος εἶναι πάντα ἴση μέ τό περίσσευμα τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος πάνω ἀπό τήν δική του τιμή κόστους, ἀντίθετα ἡ διαφορική πρόσοδος εἶναι ἴση μέ τό περίσσευμα τῆς ἀγοραίας ἀξίας πάνω ἀπό τήν ἀτομική ἀξία του, καί ἡ συνολική πρόσοδος, $s'il y en a^*$ (πάνω ἀπό τήν ἀπόλυτη πρόσοδο), εἶναι ἴση μέ τό περίσσευμα τῆς ἀγοραίας ἀξίας πάνω ἀπό τήν ἀτομική ἀξία + τό περίσσευμα τῆς ἀτομικῆς ἀξίας πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους ἢ εἶναι ἴση μέ τό περίσσευμα τῆς ἀγοραίας ἀξίας πάνω ἀπό τήν ἀτομική τιμή κόστους.

Μιά καί πρόκειται ἐδῶ μόνο γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ γενικοῦ νόμου τῆς προσόδου σάν τεκμήριο τῆς θεωρίας μου γιά τίς ἀξίες καί τίς τιμές κόστους, ἐνῶ μόνο ὕστερα ἀπ' αὐτό θά ἔδινά [579] τήν λεπτομερειακή περιγραφή τῆς γαιοπροσόδου, ὅταν θά ἔφτανά στήν πραγμάτευση ex professo (εἰδικά) τῆς γαιοκτησίας, ἔχω ἀπομακρύνει ὅλα τά περιστατικά πού περιπλέκουν τήν ὑπόθεση: δηλαδή τήν ἐπίδραση πού ἀσκεῖ ἡ τοποθεσία τῶν ὀρυχείων ἢ τό εἶδος τοῦ ἐδάφους, ὁ διαφορετικός βαθμός τῆς ἀποδοτικότητας τῶν ὀρέων τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιοῦνται στό ἴδιο ὀρυχεῖο ἢ στό ἴδιας ποιότητας κομμάτι γῆς, τή σχέση τῶν προσόδων μεταξύ τους, τίς ὁποῖες ἀποφέρουν οἱ διάφορες ποικιλίες τοῦ ἴδιου κλάδου παραγωγῆς, λ.χ. τῶν διάφορων κλάδων τῆς γεωργίας, τή σχέση τῶν προσόδων μεταξύ τους, τίς ὁποῖες δίνουν διαφορετικοί, ἀμοιβαῖα ὅμως μετατρεπόμενοι κλάδοι παραγωγῆς, ὅπως λ.χ. ὅταν ἀφαιρεῖται γῆ ἀπό τή γεωργία γιά νά χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν ἀνέγερση κατοικιῶν κλπ. "Ὅλα αὐτά δέν ἀνήκουν ἐδῶ.

[3. Ἀνάλυση τῶν πινάκων]

Καί τώρα ἄς περάσουμε στήν ἐξέταση τῶν πινάκων. Οἱ πίνακες δείχνουν πώς ὁ γενικός νόμος ἐξηγεῖ τή μεγάλη ποικιλία τοῦ συνδυασμοῦ, ἐνῶ ὁ Ρικάρντο, ἐπειδή παραγνώριζε τόν γενικό νόμο τῆς προσόδου, ἀντελήφθηκε μονόπλευρα μόνο καί τήν οὐσία τῆς διαφορικῆς προσόδου καί γι' αὐτό προσπαθεῖ νά ἀναγάγει μέ μία βεβιασμένη ἀφαίρεση σέ μία μοναδική περίπτωση τή μεγάλη ποικιλία τοῦ φαινομένου. Οἱ ἴδιοι οἱ πίνακες δέν πρόκειται νά δείξουν τό σύνολο τῶν συνδυασμῶν, ἀλλά μόνο τούς σημαντικότερους, ἰδίως γιά τόν δικό μας εἰδικό σκοπό.

* ἂν ὑπάρχει.

[α)] *Σχετικά μέ τόν Πίνακα Α. [Ή σχέση ανάμεσα στήν
άτομική αξία καί στήν αγοραία αξία]*

Στόν πίνακα Α ή αγοραία αξία του ενός τόννου κάρβουνου καθορίζεται από τήν άτομική αξία του τόννου στήν κατηγορία I, στήν όποία τό άνθρακωρυχείο έχει τή μικρότερη αποδοτικότητα, όπου επομένως ή παραγωγικότητα τής εργασίας είναι ή μικρότερη, καί όπου ή μάζα τών προϊόντων πού δίνει ή επένδυση ενός κεφαλαίου 100 λ. είναι ή μικρότερη, καί γι' αυτό ή τιμή τής μονάδας του προϊόντος (ή τιμή πού καθορίζεται από τήν αξία του) είναι ή μεγαλύτερη.

Έχει προϋποτεθεί ότι ή αγορά απορροφά 200 τόννους, ούτε περισσότερους, ούτε λιγότερους.

Ή αγοραία αξία δέν μπορεί νά βρίσκεται πάνω από τήν αξία του ενός τόννου στήν κατηγορία I, δηλαδή του έμπορεύματος πού έχει παραχθεί κάτω από τούς πιο δυσμενείς όρους παραγωγής. Τό γεγονός ότι οί κατηγορίες II καί III πουλούν τόν ένα τόννο πάνω από τήν άτομική αξία του, εξηγείται μέ τό ότι οί όροι παραγωγής τους είναι πιο ευνοϊκοί από τούς όρους τών άλλων έμπορευμάτων πού έχουν παραχθεί στά πλαίσια τής ίδιας σφαίρας (κλάδου) παραγωγής, δέν έρχεται επομένως σέ αντίθεση μέ τόν νόμο τής αξίας. Αν, αντίθετα, ή αγοραία αξία βρισκόταν πάνω από τήν αξία του ενός τόννου τής κατηγορίας I, αυτό θά ήταν δυνατό μόνο, γιατί τό προϊόν τής I, χωρίς νά παίρνει καθόλου υπόψη του τήν αγοραία αξία, θά πουλιόταν πάνω από τήν αξία του. Γενικά, μία διαφορά τής αγοραίας αξίας καί τής αξίας σημειώνεται μόνο, όχι επειδή πουλιούνται προϊόντα σέ τιμές απόλυτα πάνω από τήν αξία τους, αλλά επειδή ή αξία πού έχει τό προϊόν μιās ολόκληρης σφαίρας μπορεί νά είναι διαφορετική από τήν αξία του ενός ξεχωριστού προϊόντος, δηλ. επειδή ό αναγκαίος χρόνος εργασίας για τήν προμήθεια του συνολικού προϊόντος — έδω τών 200 τόννων — μπορεί νά είναι διαφορετικός από τό χρόνο εργασίας πού παράγει ένα μέρος τών τόννων, έδω τών τόννων πού παράγονται από τίς κατηγορίες II καί III, μέ δύο λόγια, επειδή τό συνολικό προϊόν πού έχει προμηθευθεί είναι τό προϊόν εργασιών μέ διαφορετικό βαθμό παραγωγικότητας. Γι' αυτό ή διαφορά ανάμεσα στήν αγοραία αξία καί στήν άτομική αξία ενός προϊόντος μπορεί νά έχει σχέση μόνο μέ τούς διάφορους βαθμούς παραγωγικότητας, μέ τούς όποιους μία καθορισμένη ποσότητα εργασίας παράγει διαφορετικές μερίδες του συνολικού προϊόντος. Ή διαφορά αυτή δέν μπορεί ποτέ νά έχει σχέση μέ τό ότι ή αξία καθορίζεται ανεξάρ-

τητα από την ποσότητα εργασίας, πού γενικά χρησιμοποιείται σ' αυτήν τή σφαίρα. Αν ή αγοραία αξία του ενός τόννου ήταν πάνω από 2 λ., αυτό θά ήταν δυνατό μόνο, επειδή ή κατηγορία I, ανεξάρτητα από τίς σχέσεις της μέ τίς II και III, πούλησε γενικά τό προϊόν της πάνω από τήν αξία του. Στην περίπτωση αυτή, εξαιτίας τής κατάστασης στην αγορά, τής ζήτησης και τής προσφοράς, ή αγοραία τιμή θά βρισκόταν πάνω από τήν αγοραία αξία. Η αγοραία αξία όμως, για τήν οποία γίνεται λόγος εδώ — και μέ τήν οποία ή αγοραία τιμή έχει προυποθεθεί εδώ ίση — δέν μπορεί νά στέκει πάνω από τόν ίδιο τόν έαυτό της.

Η αγοραία αξία είναι εδώ ίση μέ τήν αξία του προϊόντος τής κατηγορίας I, πού επιπρόσθετα προμηθεύει τά $\frac{3}{10}$ του συνολικού προϊόντος πού βρίσκεται στην αγορά, μιά και οί κατηγορίες II και III προμηθεύουν τόσο μόνο προϊόν, όσο είναι απαραίτητο για νά ικανοποιηθεί όλη ή ζήτηση, για νά καλυφθεί και ή πρόσθετη ζήτηση, εκτός από εκείνη πού ικανοποιεί ή I. Έπομένως οί κατηγορίες II και III δέν έχουν κανένα λόγο νά πουλήσουν κάτω από 2 λ., γιατί όλο τό προϊόν μπορεί νά πουληθεί προς 2 λ. ο τόννος. Δέν μπορούν νά πουλήσουν [580] πάνω από 2 λ. τόν τόννο, επειδή ή κατηγορία I πουλάει 2 λ. τόν τόννο.

Τόν νόμο αυτόν, ότι ή αγοραία αξία δέν μπορεί νά βρίσκεται πάνω από τήν άτομική αξία του προϊόντος, πού έχει παραχθεί κάτω από τούς χειρότερους όρους παραγωγής, τό οποίο όμως αποτελεί μέρος τής αναγκαίας προσφοράς, ο Ρικάρντο τόν παρερμηνεύει μέ τήν έννοια ότι ή αγοραία αξία δέν μπορεί νά πέσει κάτω από τήν αξία του προϊόντος εκείνου και έπομένως πρέπει νά καθορίζεται πάντα απ' αυτήν. Παρακάτω θά δούμε πόσο λαθεμένος είναι αυτός ο ισχυρισμός.

Επειδή στην κατηγορία I συμπίπτουν ή αγοραία αξία του ενός τόννου και ή άτομική αξία του, ή πρόσσοδος πού αποφέρει αυτή ή κατηγορία αποτελεί τό απόλυτο περίσσευμα τής αξίας πάνω από τήν τιμή κόστους του, τήν απόλυτη πρόσσοδο πού είναι ίση μέ 10 λ. Η κατηγορία II δίνει μιά διαφορική πρόσσοδο 10 λ. και ή III 30 λ., επειδή ή καθορισμένη από τήν κατηγορία I αγοραία αξία δίνει για τή II ένα περίσσευμα 10 λ. και για τήν III ένα περίσσευμα 30 λ. πάνω από τήν άτομική αξία τους, και έπομένως πάνω από τήν απόλυτη πρόσσοδο τών 10 λ., πού αποτελεί τό περίσσευμα τής άτομικής αξίας πάνω από τήν τιμή κόστους. Γι' αυτό ή κατηγορία II δίνει μιά συνολική πρόσσοδο 20 και ή κατηγορία III 40 λ., επειδή ή αγοραία αξία παρουσιάζει ένα περίσσευμα 20 ή 40 λ. πάνω από τήν τιμή κόστους τους.

Υποθέτουμε ότι περνούν από τό λιγότερο αποδοτικό άνθρακωρυχείο I στό πίο αποδοτικό II και απ' αυτό στό ακόμα πίο αποδοτικό III. Τά

άνθρακωρυχεία II και III είναι βέβαια πίο αποδοτικά από τό I, καλύπτουν όμως μόνο τά $\frac{7}{10}$ τής συνολικῆς ζήτησης και γι' αυτό μπορούν, όπως ἐξηγήσαμε μόλις πίο πάνω, νά πουλουν τό προϊόν τους πρὸς 2 λ., παρ' ὄλο πού ἡ ἀξία του εἶναι ἀντίστοιχα 1 λ. και $16\frac{12}{13}$ σλ. και 1 λ. και 12 σλ. Εἶναι φανερό πώς, ἂν προσφερθεῖ ἡ καθορισμένη ποσότητα, πού ἀπαιτεῖται γιά τήν κάλυψη τής ζήτησης και σημειωθεῖ μιά κλιμάκωση στήν παραγωγικότητα τής ἐργασίας, ἡ ὁποία ικανοποιεῖ διαφορες μερίδες αὐτῆς τής ζήτησης — ἀνάλογα μέ τό ἂν προχωροῦν πρὸς τή μιά ἢ τήν ἄλλη κατεύθυνση — και στίς δύο περιπτώσεις ἡ ἀγοραία ἀξία τῶν ἀποδοτικότερων κατηγοριῶν ἀνεβαίνει πάνω ἀπό τήν ἀτομική ἀξία τους. Στή μιά περίπτωση, ἐπειδὴ οἱ κατηγορίες αὐτές βρίσκουν τήν ἀγοραία ἀξία καθορισμένη ἀπό τή λιγότερο ἀποδοτική κατηγορία, ἡ δέ πρόσθετη προσφορά πού προμηθεύουν δέν εἶναι ἀρκετά μεγάλη, ὥστε ν' ἀποτελέσει κάποια ἀφορμή, γιά ν' ἀλλάξει ἡ ἀγοραία ἀξία πού καθορίζεται ἀπό τήν κατηγορία I. Στήν ἄλλη περίπτωση, ἐπειδὴ ἡ ἀγοραία ἀξία πού ἀρχικά καθορίζόταν ἀπ' αὐτές, πού καθορίζόταν δηλαδή ἀπό τίς κατηγορίες III και II, καθορίζεται τώρα ἀπό τήν κατηγορία I, ἡ ὁποία δίνει τήν πρόσθετη προσφορά, πού ἀπαιτεῖ ἡ ἀγορά και πού μπορεῖ νά τή δώσει μόνο σέ μεγαλύτερη ἀξία — ἡ ὁποία καθορίζει τώρα τήν ἀγοραία ἀξία.

[6) *Ἡ σχέση τῆς θεωρίας τῆς προσόδου τοῦ Ρικάρντο μέ τήν ἄποψη τῆς φθίνουσας παραγωγικότητας τῆς γεωργίας. Μεταβολές τοῦ ποσοστοῦ τῆς ἀπόλυτης προσόδου σέ σχέση μέ τίς μεταβολές τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους]*

Στήν προκείμενη περίπτωση ὁ Ρικάρντο θά ἔλεγε λ.χ.: Τό σημείο ἀφετηρίας εἶναι ἡ κατηγορία III Ἡ πρόσθετη προσφορά προμηθεύεται πρῶτα ἀπό τήν κατηγορία II. Τέλος ἡ τελευταία πρόσθετη προσφορά — πού ἀπαιτεῖ ἡ ἀγορά — προμηθεύεται ἀπό τήν κατηγορία I, και ἐπειδὴ ἡ κατηγορία I τήν πρόσθετη προσφορά τῶν 60 τόννων μπορεῖ νά τήν προμηθεύσει μόνο πρὸς 120 λ., δηλ. πρὸς 2 λ. τόν τόννο, αὐτὴν ὅμως τήν προσφορά τήν ἀπαιτεῖ ἡ ἀγορά, ἡ ἀγοραία ἀξία τοῦ ἑνός τόννου, πού στήν ἀρχή ἦταν 1 λ. και 12 σλ. και ἀργότερα 1 λ. και $16\frac{12}{13}$ σλ., ἀνεβαίνει τώρα στίς 2 λ. Ἀλλά ἐξίσου σωστό εἶναι, ἀντίστροφα, πώς, ἂν ἀφετηρία εἶναι ἡ κατηγορία I, πού ικανοποιουσε τή ζήτηση τῶν 60 τόννων πρὸς 2 λ. τόν τόννο, κατόπιν ὅμως τήν πρόσθετη προσφορά τήν προμηθεύει ἡ κατηγορία II, τότε ἡ II θά πουλήσει στήν ἀγοραία ἀξία τῶν 2 λ., παρ' ὄλο πού ἡ ἀτομική ἀξία τοῦ

προϊόντος της είναι μόνο 1 λ. και $16\frac{12}{13}$ σλ., επειδή οι απαιτούμενοι 125 τόννοι μπορούν, όπως και προηγούμενα, να προσφερθούν μόνο, αν η κατηγορία I προσφέρει τους δικούς της 60 τόννους στην αξία των 2 λ. τόν τόννο. Το ίδιο, αν είναι απαραίτητη μία νέα πρόσθετη προσφορά 75 τόννων και αν η κατηγορία III προσφέρει μόνο 75 τόννους και καλύπτει μόνο την πρόσθετη ζήτηση, δηλαδή αν πρέπει, όπως και προηγούμενα, να προσφέρονται οι 60 τόννοι από την κατηγορία I προς 2 λ. τόν τόννο. Αν η κατηγορία I κάλυπτε όλη τη ζήτηση των 200 τόννων, τότε αυτοί θα πουλιούνταν αντί 400 λ. Έτσι πουλιούνται και τώρα, επειδή η II και III δέν πουλούν στην τιμή, μέ την οποία μπορούν να ικανοποιήσουν την πρόσθετη ζήτηση των 140 τόννων, [XII - 581], αλλά στην τιμή την οποία μπορεί να ικανοποιήσει η κατηγορία I, που προσφέρει μόνο τά $\frac{3}{10}$ του προϊόντος. Η μάζα του απαιτούμενου προϊόντος, = 200 τόννοι, πουλιέται εδώ προς 2 λ. ο τόννος, επειδή τά $\frac{3}{10}$ του μπορούν να προσφερθούν μόνο προς μιάν αξία 2 λ. ο τόννος, αδιάφορο αν η προμήθεια των πρόσθετων μερίδων της ζήτησης γινόταν ξεκινώντας από την κατηγορία III και μέσω της II φτάνανε στην I ή ξεκινώντας από την I και μέσω της II φτάνανε στην III.

Ο Ρικάρντο λέει: "Αν τό ξεκίνημα γίνει από τίς κατηγορίες III και II, ή αγοραία αξία τους οφείλει ν' ανέβει ως την αξία της I (κατά τόν Ρικάρντο ως την τιμή κόστους), επειδή τά $\frac{3}{10}$, που προσφέρει η I, είναι απαραίτητα για την κάλυψη της ζήτησης, πρόκειται δηλ. εδώ για την απαιτούμενη μάζα εμπορευμάτων και όχι για την ατομική αξία των ιδιαίτερων μερίδων της. Έξισου σωστό όμως είναι ότι, αν τό ξεκίνημα γίνει από την I, οί δέ II και III προμηθεύουν μόνο την πρόσθετη προσφορά, εξακολουθούν να παραμένουν εξίσου απαραίτητα τά $\frac{3}{10}$ της κατηγορίας I. Αν λοιπόν η κατηγορία I καθορίζει την αγοραία αξία στην κατιούσα γραμμή, για τους ίδιους λόγους την καθορίζει και στην ανιούσα γραμμή. Έπομένως ο Πίνακας Α μάς δείχνει τη σφαλερότητα της άποψης του Ρικάρντο, ότι η διαφορική πρόσοδος επιβάλλει τό πέρασμα από τό αποδοτικότερο ορυχείο ή έδαφος στό λιγότερο αποδοτικό, την φθίνουσα παραγωγικότητα της εργασίας. Η διαφορική πρόσοδος συμβιβάζεται επίσης πέρα για πέρα μέ την αντίστροφη πορεία και έπομένως μέ την αυξανόμενη παραγωγικότητα της εργασίας. Αν λαβαίνει χώρα τό ένα ή τό άλλο, αυτό δέν έχει καμιά δουλιά μέ την ουσία και την ύπαρξη της διαφορικής πρόσοδος, αλλά πρόκειται για ένα ζήτημα ιστορικό. Στην πραγματικότητα διασταυρώνονται ή ανιούσα και ή κατιούσα γραμμή και η πρόσθετη ζήτηση ικανοποιείται πότε μέ τό πέρασμα σέ περισσότερο και πότε σέ λιγότερο αποδοτικό είδος εδάφους

ή ὀρυχεῖο, πάντα προϋποθέτοντας τόν φυσικό παράγοντα, ὅτι ἡ προσφορά γίνεται ἀπό ἕνα φυσικό παράγοντα μιᾶς νέας καί διαφορετικῆς κατηγορίας — ἀδιάφορο ἂν εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο ἀποδοτική — φτάνει μόνο νά εἶναι ἴση μέ τήν πρόσθετη ζήτηση, πού δέν προκαλεῖ λοιπόν μιάν ἀλλαγῆ στή σχέση ζήτησης καί προσφοράς, πού ἐπιφέρει λοιπόν μιάν ἀλλαγῆ στήν ἴδια τήν ἀγοραία ἀξία, ὅχι τότε πού ἡ προσφορά μπορεῖ νά γίνει μέ φτηνότερο κόστος, ἀλλά μόνο τότε πού μπορεῖ νά γίνει μέ μεγαλύτερο κόστος.

Ἔτσι ὁ Πίνακας Α μᾶς ἀποκαλύπτει ἐξαρχῆς τή σφαλερότητα αὐτῆς τῆς βασικῆς προϋπόθεσης τοῦ Ρικάρντο, ἡ ὁποία, ὅπως ἀποδείχνει ὁ Ἄντερσον, δέν ἦταν ἀπαραίτητη ἀκόμα καί στήν περίπτωση μιᾶς λαθεμένης ἀντίληψης τῆς ἀπόλυτης προσόδου.

Ἄν τό πέρασμα γίνεται ἀπό τήν κατηγορία III στή II καί ἀπό τήν II στή I — δηλαδή στήν κατιούσα γραμμῆ μέ μιᾶ ἐπιστροφή σέ φυσικούς παράγοντες σέ μιᾶ βαθμιαία φθίνουσα παραγωγικότητα — τότε πρῶτα ἡ κατηγορία III, στήν ὁποία ἔχει ἐπενδυθεῖ ἕνα κεφάλαιο 100 λ., πουλάει τά ἐμπορεύματά της στήν ἀξία τους, πρὸς 120 λ. Αὐτό δίνει μιᾶ τιμῆ 1 λ. καί 12 σλ. γιά τόν ἕνα τόννο, μιᾶ καί παράγει μόνο 75 τόννους. Ἄν εἶναι ἀπαραίτητη μιᾶ πρόσθετη προσφορά 65 τόννων, τότε καί ἡ II, πού ἐπενδύει ἕνα κεφάλαιο 100 λ., πουλάει ἐπίσης τό προϊόν της στήν ἀξία τῶν 120 λ. Αὐτό δίνει μιᾶ τιμῆ 1 λ. καί $16\frac{12}{13}$ τόν τόννο. Ἄν τέλος εἶναι ἀπαραίτητη μιᾶ πρόσθετη προσφορά 60 τόννων, πού μπορεῖ νά τήν προμηθεύσει μόνο ἡ κατηγορία I, τότε ἡ II πουλάει αὐτό τό προϊόν της ἐπίσης στήν ἀξία τῶν 120 λ., πού δίνει μιᾶ τιμῆ 2 λ. τόν τόννο. Στό προτσές αὐτό ἡ κατηγορία III θά ἀπόφερε μιάν διαφορική πρόσοδο $18\frac{6}{13}$ λ. ἀπό τή στιγμή πού ἐμφανίζεται στήν ἀγορά ἡ κατηγορία II, ἐνῶ προηγούμενα ἀπόφερε μόνο τήν ἀπόλυτη πρόσοδο τῶν 10 λ. Ἡ κατηγορία II θά ἀπόφερε μιᾶ διαφορική πρόσοδο 10 λ. ἀπό τή στιγμή πού ἡ κατηγορία I μπαίνει στό παιχνίδι, ἡ δέ διαφορική πρόσοδος τῆς κατηγορίας III θά ἀνέβαινε στίς 30 λ.

Ἄν ὁ Ρικάρντο, κατεβαίνοντας ἀπό τήν κατηγορία III στή I δέν βρίσκει πιά καμιᾶ πρόσοδο, αὐτό γίνεται μόνο ἐπειδὴ στήν κατηγορία III ξεκίνησε ἀπό τήν προϋπόθεση ὅτι δέν ὑπάρχει ἀπόλυτη πρόσοδος.

Σημειώνεται βέβαια μιᾶ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀνιούσα καί στήν κατιούσα γραμμῆ. Ὄταν γίνεται πέρασμα ἀπό τήν κατηγορία I στήν III, ἔτσι πού οἱ II καί III νά δίνουν μόνο τήν πρόσθετη προσφορά, τότε ἡ ἀγοραία ἀξία παραμένει ἴση μέ τήν ἀτομική ἀξία τῆς I, = 2 λ. Καί ἂν τό μέσο κέρδος, ὅπως ἔχει προυποθεθεῖ ἐδῶ, = 10%, τότε μπορεῖ νά γίνει δεκτό ὅτι στόν ὑπολογισμό του μπῆκε ἡ τιμῆ τοῦ κάρβουνου (ἢ

τοῦ σιταριοῦ, μπορούμε παντοῦ στή θέση τοῦ ἑνός τόννου κάρβουνου νά βάζουμε ἕνα κρτ. σιτάρι κλπ.), ἐπειδή τό κάρβουνο μπαίνει καί σάν μέσο συντήρησης στήν κατανάλωση τοῦ ἐργάτη, καί σέ σημαντικό βαθμό σάν βοηθητική ὕλη στό σταθερό κεφάλαιο. Γι' αὐτό μπορεί νά γίνει ἐπίσης δεκτό ὅτι τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας θά ἦταν ὑψηλότερο, ἐπομένως μεγαλύτερη καί ἡ ἴδια ἡ ὑπεραξία, ἄρα καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἦταν ὑψηλότερο ἀπό 10%, ἂν ἡ κατηγορία I ἦταν παραγωγικότερη καί ἡ ἀξία τοῦ ἑνός τόννου κάρβουνου θά βρισκόταν κάτω ἀπό τίς 2 λ. Αὐτό ὅμως θά συνέβαινε, ἂν τό ξεκίνημα γινόταν ἀπό τήν κατηγορία III. Ἡ [ἀγοραία] ἀξία τοῦ ἑνός τόννου κάρβουνου θά ἦταν στήν περίπτωση αὐτή μόνο 1 λ. καί 12 σλ., καί θά ἀνέβαινε στή 1 λ. καί 16^{11/13} σλ., ἂν [582] ἔμπαινε στήν παραγωγή καί ἡ κατηγορία II καί, τέλος, στίς 2 λ., ἂν ἔμπαινε καί ἡ I. Μπορεῖ λοιπόν νά γίνει δεκτό πώς — μέ τήν προυπόθεση ὅτι μένουν σταθεροί καί ἀμετάβλητοι ἡ διάρκεια τῆς πρόσθετης ἐργασίας, οἱ ὑπόλοιποι ὅροι παραγωγῆς κλπ. — τό ποσοστό τοῦ κέρδους βρισκόταν ὑψηλότερα (τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἐπίσης, ἐπειδή ἕνα στοιχείο τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἔγινε φτηνότερο. Ἦδη, ἐξαιτίας τοῦ ὑψηλότερου ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας, ἦταν μεγαλύτερη ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας, ἐπομένως καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἀλλά ἐκτός ἀπ' αὐτό, μέ τροποποιημένη μ' αὐτό τόν τρόπο τήν ὑπεραξία, τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ὑψηλότερο, ἐπειδή ἕνα στοιχείο κόστους τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ἔγινε πιο φτηνό), ἀπό τότε πού ἡ ἐκμετάλλευση γινόταν μόνο στήν κατηγορία III, χαμηλότερο στήν κατηγορία II, τέλος στήν κατηγορία I ἔπεσε στό 10%, δηλ. στό πιο χαμηλό ἐπίπεδο. Στήν περίπτωση αὐτή θά ἔπρεπε λοιπόν νά προυποτεθεῖ ὅτι λ.χ. (χωρίς νά παίρνονται ὑπόψη τά ὀσμένα στοιχεία) τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἦταν = 12%, ὅταν ἡ ἐκμετάλλευση γινόταν μόνο στήν κατηγορία III, ὅτι ἔπεσε στό 11%, ὅταν μπῆκε στό παιχνίδι καί ἡ κατηγορία II καί τελικά στά 10%, ὅταν μπῆκε καί ἡ I. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος θά ἦταν στήν III = 8 λ., ἐπειδή ἡ τιμή κόστους = 112 λ. Θά γινόταν 9 λ. ἀπό τή στιγμή πού θά ἔμπαινε στό παιχνίδι ἡ II, ἐπειδή ἡ τιμή κόστους θά ἦταν τώρα = 111 λ. καί θά ἀνέβαινε τελικά στίς 10 λ. ἐπειδή ἡ τιμή κόστους θά ἔπεφτε στίς 110 λ. Ἐδῶ θά σημειωνόταν λοιπόν μιά ἀλλαγῆ στό ποσοστό τῆς ἴδιας τῆς ἀπόλυτης προσόδου καί μάλιστα ἀντιστρόφως ἀνάλογη μέ τήν ἀλλαγῆ στό ποσοστό τοῦ κέρδους. Τό ποσοστό τῆς προσόδου θά αὐξανόταν προοδευτικά, ἐπειδή τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἔπεφτε προοδευτικά. Τό τελευταῖο ὅμως θά ἔπεφτε ἐξαιτίας τῆς αὐξανόμενης μείωσης τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐξορυκτικῆς ἐργασίας, τῆς γεωργικῆς ἐργασίας

κλπ. καί τῆς ἀντίστοιχα αὐξανόμενης ἀνατίμησης τῶν μέσων συντήρησης καί τῶν βοηθητικῶν ὑλικῶν.

**[γ)] Παρατηρήσεις σχετικά μέ τήν ἐπίδραση τῆς ἀλλαγῆς
στήν ἀξία τῶν μέσων συντήρησης καί τῆς πρώτης ὕλης
(καθώς καί τῆς ἀξίας τῶν μηχανῶν)
στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου.**

Τό ποσοστό τῆς προσόδου ἀνέβηκε ἐδῶ, ἐπειδή ἔπεσε τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Μήπως ἔπεσε τώρα, ἐπειδή συντελέστηκε κάποια ἀλλαγή στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου; Ἄν ἡ μέση σύνθεση τοῦ κεφαλαίου ἦταν $80σ + 20μ$, θά ἔμενε ἡ σύνθεση αὐτή; Ἐχει προϋποτεθεῖ, ὅτι ἔμεινε ἀμετάβλητη ἡ κανονική ἐργάσιμη ἡμέρα. Διαφορετικά μπορεῖ νά ἐξουδετερωθεῖ ἡ ἐπίδραση τῆς ἀνατίμησης τῶν μέσων συντήρησης. Ἐδῶ πρέπει νά διακρίνουμε δύο πράγματα. Πρῶτα, τήν ἀνατίμηση τῶν μέσων συντήρησης καί γι' αὐτό τή μείωση τῆς πρόσθετης ἐργασίας καί τῆς ὑπεραξίας. Δεύτερο, τήν ἀνατίμηση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, ἐπειδή, ὅπως στό κάρβουνο ἀνεβαίνει ἡ ἀξία τοῦ βοηθητικοῦ ὑλικοῦ, στό σιτάρι ἀνεβαίνει ἡ ἀξία ἑνός ἄλλου στοιχείου τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, τοῦ σπόρου, ἢ ἀκόμα, ἐξαιτίας τῆς ἀνατίμησης τοῦ σιταριοῦ μπορεῖ ν' ἀνέβει ἡ τιμή κόστους μιᾶς ἄλλης πρώτης ὕλης (ἑνός ἀκατέργαστου ὑλικοῦ). Ἄν τέλος τό προϊόν ἦταν σίδηρο, χαλκός κλπ., τότε θά ἀνέβαινε ἡ πρώτη ὕλη ὀρισμένων κλάδων τῆς βιομηχανίας καί ἡ πρώτη ὕλη τῶν μηχανῶν (μαζί καί τῶν δοχείων) ὅλων τῶν κλάδων τῆς βιομηχανίας.

Ἐχει προϋποτεθεῖ ὅτι πρὸς μιά πλευρά δέν συντελέστηκε καμιά ἀλλαγή στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, δηλ. δέν συντελέστηκε καμιά ἀλλαγή στόν τρόπο παραγωγῆς, ἢ ὅποια θά μείωνε ἢ θά αὐξανε τή μάζα τῆς ζωντανῆς ἐργασίας, πού πρέπει νά χρησιμοποιηθεῖ σέ σχέση μέ τή μάζα τοῦ χρησιμοποιούμενου σταθεροῦ κεφαλαίου. Ὅπως καί προηγούμενα, ἀπαιτεῖται ὁ ἴδιος ἀριθμός ἐργατῶν (παραμένουν ἀμετάβλητα τά ὅρια τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας) γιά τήν ἐπεξεργασία τῆς ἴδιας μάζας τῆς πρώτης ὕλης μέ τήν ἴδια μάζα μηχανῶν κλπ. ἢ, ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχει πρώτη ὕλη, γιά νά θέσουν σέ κίνηση τήν ἴδια μάζα μηχανῶν, ἐργαλείων κλπ. Ἐκτός ἀπ' αὐτή τήν πρώτη ἀποψη, πού πρέπει νά ἐξεταστεῖ, σχετικά μέ τήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, προστίθεται ἀκόμα μιά δεύτερη ἀποψη, συγκεκριμένα ἡ ἀλλαγή στήν ἀξία τῶν στοιχείων τοῦ κεφαλαίου, παρ' ὅλο πού σάν ἀξίες χρήσης

έξακολουθοῦν νά χρησιμοποιοῦνται στίς ἴδιες ἀναλογίες. Ἐδῶ πάλι πρέπει νά γίνει μιά διάκριση:

Πρῶτο: Ἡ ἀλλαγὴ τῆς ἀξίας θίγει ἐξίσου καί τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ κεφαλαίου — τό μεταβλητό καί τό σταθερό στοιχείο. Στήν πράξη δέν θά ἔπρεπε ποτέ νά ἐπισυμβεῖ αὐτό. Ἡ ἀνοδος τῆς τιμῆς ὀρισμένων γεωργικῶν προϊόντων, λ.χ. τοῦ σιταριοῦ κλπ., ἀκριβαίνει τόν μισθό ἐργασίας (τόν ἀναγκαῖο) καί τήν πρώτη ὕλη (λ.χ. τό σπόρο). Ἡ ἀνατίμηση τοῦ κάρβουνου ἀνεβάζει τόν ἀναγκαῖο μισθό ἐργασίας καί τό βοηθητικό ὑλικό τῶν περισσότερων βιομηχανιῶν. Ὡστόσο, στήν πρώτη περίπτωση ἡ ἀνοδος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας προκαλεῖται σ' ὄλους τούς κλάδους τῆς βιομηχανίας, ἐνῶ ἡ ἀνατίμηση τῆς πρώτης ὕλης τόν ἀνεβάζει μόνο σέ μερικούς κλάδους. Σχετικά μέ τό κάρβουνο, εἶναι μικρότερη ἡ ἀναλογία πού μπαίνει στόν μισθό ἐργασίας, ἀπό τήν ἀναλογία πού μπαίνει στήν παραγωγή. Σχετικά μέ τό συνολικό κεφάλαιο, εἶναι ζήτημα, ἂν ἡ ἀλλαγὴ στήν ἀξία τοῦ κάρβουνου καί τοῦ σιταριοῦ θίγει ἐξίσου καί τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ κεφαλαίου. Ἄς ὑποθέσουμε ὅμως ὅτι αὐτό γίνεται.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τοῦ κεφαλαίου $80\sigma + 20\mu$ εἶναι = 120. Γιά ὀλόκληρο τό κεφάλαιο ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος καί ἡ τιμὴ κόστους του συμπίπτουν. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀξία καί στήν τιμὴ κόστους ἔχει ἐξισωθεί ἀκριβῶς γιά τό συνολικό κεφάλαιο. Ἡ ἀνοδος τῆς ἀξίας ἑνός εἶδους, ὅπως τοῦ κάρβουνου πού, σύμφωνα μέ τήν προυπόθεσή μας, μπαίνει στήν ἴδια ἀναλογία καί στά δύο συστατικά μέρη τοῦ κεφαλαίου, ἄς ὑποθέσουμε ὅτι προκαλεῖ καί στά δύο στοιχεῖα μιά κατά τό $1/10$ ἀνοδο τοῦ κόστους. Ἐτσι μέ τό 80σ θά μπορούσε ν' ἀγοραστεῖ μόνο τόσο ἐμπόρευμα ὅσο (περίπου) ἀγοραζόταν προηγουμένα μέ 70σ , καί μέ τό 20μ θά μπορούσαν νά πληρωθοῦν μόνο τόσοι ἐργάτες ὅσοι (περίπου) πληρώνονταν προηγουμένα μέ 18 μ . Ἡ, γιά νά συνεχιστεῖ ἡ παραγωγή στήν παλιά κλίμακα, πρέπει τώρα νά δαπανηθοῦν (περίπου) 90σ καί 22 μ . Ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος ἐξακολουθεῖ νά εἶναι 120, ἀπό τίς ὁποῖες ὅμως τὰ ἐξοδα = 112 (90σ καί 22 μ). Ἐτσι τό κέρδος = 8, καί αὐτό ἀποτελεῖ τό $1/14$ τοῦ 112, = $7\frac{1}{7}\%$. Ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τοῦ δαπανημένου κεφαλαίου τῶν 100 εἶναι λοιπόν τώρα = $107\frac{1}{7}$.

Σέ ποιά ἀναλογία συμμετέχουν τώρα τό σ καί τό μ σ' αὐτό τό νέο κεφάλαιο; Προηγουμένα ἡ σχέση $\mu : \sigma$ ἦταν = $20:80 = 1:4$, τώρα = $22:90 = 11:45$. Τό $1/4 = 15/180$. Τά $11/45 = 44/180$. Δηλαδή σέ σχέση μέ τό σταθερό κεφάλαιο τό μεταβλητό ἔχει μειωθεῖ [583] κατά τό $1/180$. Γιά νά δεχθοῦμε λοιπόν ὅτι, σύμφωνα μέ τήν προυπόθεσή μας, ἡ ἀνα-

τίμησῃ τοῦ κάρβουνου κλπ. ἐπηρεάζει στήν ἴδια ἀναλογία τά δύο μέρη τοῦ κεφαλαίου, πρέπει νά πάρουμε τή σχέση $88σ + 22μ$. Ἐπειδή ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος = 120. Ἄν ἀπ' αὐτήν ἀφαιρεθοῦν σάν δαπάνη $88 + 22 = 110$, τότε μένουν 10 κέρδος. $22:88 = 20:80$. Ἡ σχέση σ καί μ θά ἔμενε ἡ ἴδια μέ τό παλιό κεφάλαιο. Ὅπως καί προηγούμενα, ἡ σχέση $μ:σ = 1:4$. Ὅμως τό κέρδος τῶν 10 σέ σχέση μέ τό 110 = $1/11 = 9\frac{1}{11}\%$. Ἄν λοιπόν ἡ παραγωγή πρόκειται νά συνεχιστεῖ στήν ἴδια κλίμακα, τότε θά πρέπει νά ἐπενδύθει ἓνα κεφάλαιο 110, ἐκεῖ πού προηγούμενα ἐπενδύονταν 100, ἡ δέ ἀξία τοῦ προϊόντος ἐξακολουθεῖ νά εἶναι = 120⁽⁵⁶⁾. Γιά ἓνα κεφάλαιο τῶν 100 ὅμως θά προέκυπτε ἡ σύνθεσῃ: $80σ + 20μ$ μέ $109\frac{1}{11}$ τήν ἀξία τοῦ προϊόντος.

[Δεύτερο:] Ἄν στήν πῖο πάνω περίπτωση θά ἔμενε σταθερή ἡ ἀξία τοῦ $80σ$ καί μεταβαλλόταν μόνο ἡ ἀξία τοῦ $μ$, ἄν εἴχαμε δηλαδή $22μ$ στή θέση τοῦ $20μ$, τότε ἐνῶ προηγούμενα ἡ σχέση ἦταν ἴση μέ $20:80$ ἢ $10:40$, τώρα εἶναι $22:80$ ἢ $11:40$. Ἄν γινόταν τώρα αὐτή ἡ ἀλλαγῃ, τότε [τό κεφάλαιο θά ἦταν] $80σ + 22μ$ [καί ἡ] ἀξία τοῦ προϊόντος 120. Θά εἴχαμε ἐπομένως δαπάνη 102 καί κέρδος 18, δηλ. $17\frac{33}{51}\%$. [Ἡ σχέση ὅμως εἶναι] $22:18 = 21\frac{29}{51} : 17\frac{33}{51}$. Ἄν γιά τόν μισθό ἐργασίας εἶναι ἀπαραίτητη ἡ δαπάνη ἑνός κεφαλαίου $22μ$, γιά νά κινηθεῖ ἓνα σταθερό κεφάλαιο ἀξίας 80, τότε εἶναι ἀπαραίτητο ἓνα κεφάλαιο $21\frac{29}{51} μ$, γιά νά κινήσει ἓνα σταθερό κεφάλαιο ἀξίας $78\frac{22}{51}$. Σύμφωνα μ' αὐτήν τή σχέση, ἀπό ἓνα κεφάλαιο 100 θά μπορούσαν νά δαπανηθοῦν μόνο $78\frac{22}{51}$ γιά μηχανές καί πρώτη ὕλη. Γιά τόν μισθό ἐργασίας θά ἔπρεπε ν' ἀναλογοῦν $21\frac{29}{51}$, ἐνῶ προηγούμενα ἀναλογοῦσαν 80 γιά τήν πρώτη ὕλη κλπ. καί μόνο 20 γιά τόν μισθό ἐργασίας. Ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος εἶναι τώρα = $117\frac{33}{51}$. Καί ἡ σύνθεσῃ τοῦ κεφαλαίου: $78\frac{22}{51} σ$ καί $21\frac{29}{51} μ$. Ὅμως $21\frac{29}{51} + 17\frac{33}{51} = 39\frac{11}{51}$. Ἡ συνολική προσθεμένη ἐργασία ἦταν 40 μέ τήν προηγούμενη σύνθεσῃ, τώρα εἶναι $39\frac{11}{51}$ ἢ κατὰ $\frac{10}{51}$ λιγότερη, ἐπειδή τό σταθερό κεφάλαιο δέν ἄλλαξε τήν ἀξία του, ὑπάρχει ὅμως γιά ἐπεξεργασία λιγότερο σταθερό κεφάλαιο, ἐπομένως ἀπό τό κεφάλαιο τῶν 100 μπορεῖ νά τεθεῖ σέ κίνησῃ λίγο λιγότερη ἄν καί ἀκριβότερα πληρωμένη ἀπό πρῖν ἐργασία.

Ἄν λοιπόν μιᾶ ἀλλαγῃ σέ ἓνα ἀπό τά στοιχεῖα κόστους — ἐδῶ πρόκειται γιά μιᾶ ἀνατίμησῃ, γιά αὔξησῃ τῆς ἀξίας — μεταβάλλει μόνο τόν μισθό ἐργασίας (τόν ἀναγκαῖο), τότε συμβαίνει τό ἑξῆς: Πρῶτο, τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας πέφτει. Δεύτερο, ἀπό ἓνα δοσμένο κεφάλαιο μπορεῖ νά χρησιμοποιηθοῦν λιγότερο σταθερό κεφάλαιο, λιγότερη πρώτη ὕλη καί λιγότερες μηχανές. Ἡ ἀπόλυτη μάζα αὐτοῦ

τοῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου ἐλαττώνεται σέ σχέση μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, πράγμα πού, μέ ἀμετάβλητες τίς ἄλλες συνθήκες, πρέπει νά ἀποφέρει πάντα μίαν αὐξηση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους (ὅταν παραμένει ἀμετάβλητη ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου). Ἡ μάζα του μειώνεται, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἀξία του μένει ἴδια. Τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ὅμως καί ἡ ἴδια ἡ ὑπεραξία μειώνονται, ἐπειδή μαζί μέ τό μειωνόμενο ποσοστό δέν αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν ἀπασχολούμενων ἐργατῶν. Τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας — τῆς πρόσθετης ἐργασίας — πέφτει περισσότερο ἀπό τό ποσοστό τῆς σχέσης ἀνάμεσα στό μεταβλητό καί στό σταθερό κεφάλαιο. Πρέπει δηλαδή, ὅπως καί προηγούμενα, νά χρησιμοποιηθεῖ ὁ ἴδιος ἀριθμός ἐργατῶν γιά νά τεθεῖ σέ κίνηση, ἡ ἴδια μάζα σταθεροῦ κεφαλαίου, δηλαδή ἡ ἴδια ἀπόλυτη ποσότητα ἐργασίας. Μόνο πού ἀπ' αὐτή τήν ἀπόλυτη ποσότητα ἐργασίας περισσότερη εἶναι ἀναγκαία καί λιγότερη εἶναι πρόσθετη ἐργασία. Ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας πρέπει λοιπόν νά πληρώνεται ἀκριβότερα. Γι' αὐτό τό ἴδιο κεφάλαιο — λ.χ. τῶν 100 — μπορεί νά διαθέσει λιγότερα γιά σταθερό κεφάλαιο, ἐπειδή πρέπει νά διαθέσει περισσότερα γιά μεταβλητό κεφάλαιο, γιά νά θέσει σέ κίνηση ἕνα μικρότερο σταθερό κεφάλαιο. Ἡ πτώση τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας δέν συνδέεται ἐδῶ μέ μιά αὐξηση τῆς ἀπόλυτης ποσότητας τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιεῖ ἕνα καθορισμένο κεφάλαιο, ἢ μέ τήν αὐξηση τοῦ χρησιμοποιούμενου ἀπ' αὐτό ἀριθμοῦ ἐργατῶν. Ἐπομένως, ἡ ἴδια ἡ ὑπεραξία δέν μπορεί νά αὐξάνει ἐδῶ, σέ συνθήκες πτώσης τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας.

Ἄν λοιπόν μένει ἴδια ἡ ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, ἐφόσον τά συστατικά του μέρη θεωροῦνται ἀπό ὕλική ἀποψη ἀξίες χρήσης, ἂν λοιπόν ἡ ἀλλαγὴ αὐτῆς τῆς σύνθεσης δέν ὀφείλεται σέ μίαν ἀλλαγὴ τῆς μεθόδου παραγωγῆς στή σφαῖρα, στήν ὁποία εἶναι ἐπενδύμένο τό κεφάλαιο, ἀλλά μόνο σέ μίαν αὐξηση τῆς ἀξίας τῆς ἐργατικῆς δύναμης καί ἐπομένως σέ μίαν αὐξηση τοῦ ἀναγκαίου μισθοῦ ἐργασίας, ἴσθ, μέ τή μείωση τῆς πρόσθετης ἐργασίας ἢ τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας, πού στήν περίπτωση αὐτή δέν μπορεί νά ἐξουδετερωθεῖ οὔτε ἐνμέρει οὔτε ὀλοκληρωτικά μέ τήν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν πού χρησιμοποιεῖται ἀπό ἕνα κεφάλαιο ὁσομένου μεγέθους — λ.χ. 100 —, τότε ἡ πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους ὀφείλεται ἀπλούστατα στήν πτώση τῆς ἴδιας τῆς ὑπεραξίας. Σ' αὐτή τήν ἴδια αἰτία ὀφείλεται ἐπειτα ἡ ἀλλαγὴ στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου πού — μέ ἀμετάβλητη, τή μέθοδο παραγωγῆς καί μέ ἀμετάβλητη, τή σχέση, τῶν χρησιμοποιούμενων μαζῶν ἀμεσης ἐργασίας καί συσσωρευμένης ἐργασίας — μπορεί νά προέρχεται μόνο ἀπό τό γεγονός ὅτι ἔχει ἀλλάξει ἡ ἀξία (ἢ

αναλογική αξία) τῶν χρησιμοποιούμενων μαζῶν. Τό ἴδιο κεφάλαιο χρησιμοποιοῦν [584], στήν ἴδια ἀναλογία μέ τό λιγότερο σταθερό κεφάλαιο πού χρησιμοποιοῦν, λιγότερη ἄμεση ἐργασία, αὐτήν τή λιγότερη ἐργασία ὅμως τήν πληρώνει πιά ἀκριβά. Γι' αὐτό μπορεῖ νά χρησιμοποιοῦν μόνο λιγότερο σταθερό κεφάλαιο, ἐπειδή ἡ λιγότερη ἐργασία, πού θέτει σέ κίνηση αὐτό τό λιγότερο σταθερό κεφάλαιο, ἀπορροφάει ἕνα μεγαλύτερο μέρος τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου. Γιά νά τεθεῖ σέ κίνηση ἕνα σταθερό κεφάλαιο μεγέθους 78, πρέπει νά διαθέσει λ.χ. 22 γιά μεταβλητό κεφάλαιο, ἐνῶ προηγούμενα ἀρκοῦσαν 20μ γιά νά θέσουν σέ κίνηση 80σ.

Αὐτή λοιπόν εἶναι ἡ περίπτωση, ὅταν ἡ ἀνατίμηση τοῦ ὑποταγμένου στή γαιοκτησία προϊόντος θίγει μόνο τόν μισθό ἐργασίας. Τό ἀντίθετο ἀποτέλεσμα θά σημειωνόταν σέ περίπτωση πού θά φτήναινε τό προϊόν αὐτό.

Ἄς πάρουμε ὅμως τώρα τήν περίπτωση πού ὑποθέσαμε πιά πάνω. Ὅτι ἡ ἀνατίμηση τοῦ ἀγροτικοῦ προϊόντος θίγει στήν ἴδια ἀναλογία καί τό σταθερό καί τό μεταβλητό κεφάλαιο. Ἐπομένως ἐδῶ, σύμφωνα μέ τήν προυπόθεσή μας, δέν συντελεῖται καμιά ἀλλαγή στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου. Πρῶτα, καμιά ἀλλαγή στή μέθοδο παραγωγῆς. Ἡ ἴδια ἀπόλυτη ποσότητα ἄμεσης ἐργασίας θέτει, ὅπως καί προηγούμενα, σέ κίνηση τήν ἴδια ποσότητα συσσωρευμένης ἐργασίας. Μένουν ἀμετάβλητες οἱ σχέσεις ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς δύο μάζες ἐργασίας. Δεύτερο, δέν σημειώνεται καμιά ἀλλαγή στήν ἀξιακή σχέση τῆς συσσωρευμένης καί τῆς ἄμεσης ἐργασίας. Ὅταν ἀνεβαίνει ἡ πέφτει ἡ ἀξία τῆς μιᾶς, τότε στήν ἴδια ἀναλογία συντελεῖται ἀντίστοιχη ἀλλαγή στήν ἀξία τῆς ἄλλης καί ἔτσι μένει ἀναλλοίωτη ἡ σχέση ἀνάμεσά τους. Προηγούμενα ὅμως εἶχαμε 80σ + 20μ, ἡ δέ ἀξία τοῦ προϊόντος ἦταν 120. Τώρα ἔχουμε 88σ + 22μ, ἡ δέ ἀξία τοῦ προϊόντος = 120. Ἡ σχέση αὐτή δίνει ἕνα κέρδος 10 στά 110 ἢ $9\frac{1}{11}\%$. Ἐπομένως γιά ἕνα κεφάλαιο 80σ + 20μ ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος εἶναι $109\frac{1}{11}$.

Προηγούμενα εἶχαμε:

Σταθερό κεφάλαιο	Μεταβλητό	Ἵπεραξία	Ποσοστό τοῦ κέρδους	Ποσοστό τῆς ὑπεραξίας
80	20	20	20%	100%
Τώρα ἔχουμε:				
Σταθερό κεφάλαιο	Μεταβλητό	Ἵπεραξία	Ποσοστό τοῦ κέρδους	Ποσοστό τῆς ὑπεραξίας
80	20	$9\frac{1}{11}$	$9\frac{1}{11}\%$	$45\frac{5}{11}\%$

Τό 80σ αντιπροσωπεύει ἐδῶ λιγότερη πρώτη ὕλη κλπ., τό 20μ αντιπροσωπεύει στήν ἴδια ἀναλογία λιγότερη ἀπόλυτη ποσότητα ἐργασίας. Ἡ πρώτη ὕλη κλπ. ἔγινε ἀκριβότερη, γι' αὐτό ἡ ποσότητα τῆς πρώτης ὕλης κλπ. πού ἀγοράστηκε μέ 80 ἔγινε μικρότερη, ἀπαιτεῖ λοιπόν, μιά καί ἡ μέθοδος παραγωγῆς ἔμεινε ἴδια, λιγότερη ἄμεση ἐργασία. Αὐτό ὅμως τό λιγότερο τῆς ἄμεσης ἐργασίας κοστίζει τόσο, ὅσο κόστιζε προηγούμενα τό περισσότερο τῆς ἄμεσης ἐργασίας καί ἔχει ἀνατιμηθεῖ ἀκριβῶς τόσο, δηλαδή λιγότεψε στήν ἴδια μέ τήν πρώτη ὕλη κλπ. ἀναλογία. Ἄν θά ἔμεινε λοιπόν ἴδια ἡ ὑπεραξία, τότε τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἔπεφτε στήν ἴδια ἀναλογία, στήν ὁποία θά εἶχε ἀνατιμηθεῖ ἡ πρώτη ὕλη κλπ., θά εἶχε μεταβληθεῖ ἡ ἀξιακή σχέση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου μέ τό σταθερό κεφάλαιο. Τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ὅμως δέν ἔμεινε ἀμετάβλητο, ἀλλά μεταβλήθηκε στήν ἴδια ἀναλογία, στήν ὁποία ἔχει αὐξηθεῖ ἡ ἀξία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου.

Ἄς πάρουμε ἓνα [ἄλλο] παράδειγμα.

Ἡ ἀξία τῆς μιᾶς λβρ. βαμβακιοῦ αὐξήθηκε ἀπό 1 σλ. σέ 2 σλ. Μέ 80 λ. {τίς μηχανές κλπ. τίς λογαριάζουμε ἐδῶ = 0} μπορούσαν προηγούμενα ν' ἀγοραστοῦν 1.600 λβρ. Μέ 80 λ. μπορούν τώρα ν' ἀγοραστοῦν μόνο 800 λβρ. Γιά νά νηματοποιηθοῦν οἱ 1.600 λβρ., χρειάζονταν προηγούμενα νά διατεθοῦν 20 λ. γιά μισθό ἐργασίας = ἄς πούμε 20 ἐργάτες. Γιά νά νηματοποιηθοῦν οἱ 800 λβρ., χρειάζονται τώρα μόνο 10 ἐργάτες, ἀφοῦ ἔμεινε ἴδια ἡ μέθοδος παραγωγῆς. Οἱ 10 θά εἶχαν κοστίσει προηγούμενα 10 λ., τώρα κοστίζουν 20 λ., ἀκριβῶς ὅπως οἱ 800 λβρ. θά εἶχαν κοστίσει 40 λ., ἐνῶ τώρα κοστίζουν 80 λ. Ἄς ὑποθέσουμε τώρα ὅτι τό κέρδος ἦταν προηγούμενα 20%. Αὐτό προυπόθετε:

	Σταθερό κεφάλαιο	Μεταβλητό κεφάλαιο	Ἵπεραξία	Ποσοστό ὑπεραξίας	Ποσοστό κέρδους	Προϊόν	Τιμή τῆς 1 λβρ. τοῦ νήματος
I	80λ. = 1.600 λβρ. βαμβ.	20 λ. = 20 ἐργάτ.	20 λ.	100%	20%	1.600 λβρ. νήμα	1 σλ. καί 6 πεν.
II	80λ. = 800 λβρ. βαμβ.	20 λ. = 10 ἐργάτ.	10 λ.	50%	10%	800 λβρ. νήμα	2 σλ. καί 9 πεν.

Πράγματι, ἄν ἡ ὑπεραξία πού δημιουργοῦν 20 ἐργάτες εἶναι 20 λ., τότε ἡ ὑπεραξία πού παράγουν 10 ἐργάτες = 10 λ. Γιά νά τήν παράγουν, πρέπει, ὅπως καί προηγούμενα, νά πληρωθοῦν 20 λ., ἐνῶ σύμφωνα μέ τίς προηγούμενες συνθήκες πληρώθηκαν μόνο 10 λ. Ἐδῶ πρέπει πάντως ν' ἀνέβει ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος [585] τῆς μιᾶς λβρ. τοῦ νήμα-

τος, ἐπειδὴ περιέχει περισσότερη ἐργασία δηλ. συσσωρευμένη ἐργασία (στό βαμβάκι πού μπαίνει στό προϊόν) καί ἄμεση ἐργασία.

Ἄν ἀνέβαινε ἡ ἀξία μόνο τοῦ βαμβακιοῦ καί ἔμενε ἴδιος ὁ μισθός ἐργασίας, τότε, ὅπως καί πρὶν, μόνο 10 ἐργάτες θά ἔκλωθαν 800 λβρ. βαμβάκι. Αὐτοὶ οἱ 10 ἐργάτες ὅμως θά κόστιζαν ἐπίσης μόνο 10 λ. Ἐπομένως, ἡ ὑπεραξία τῶν 10 λ. θά ἔδινε, ὅπως καί προηγούμενα, ἓνα ποσοστό ὑπεραξίας 100%. Γιά νά νηματοποιηθοῦν 800 λβρ. βαμβάκι, χρειάζονται 10 ἐργάτες μέ μιά δαπάνη κεφαλαίου 10 λ. Ἔτσι ἡ συνολική δαπάνη κεφαλαίου = 90 λ. Σύμφωνα μέ τήν προυπόθεσή μας ἀναλογοῦν πάντα 80 λβρ. βαμβάκι στόν 1 ἐργάτη. Γι' αὐτό στίς 800 λβρ. βαμβάκι ἀναλογοῦν 10 ἐργάτες καί στίς 1.600 λβρ. 20 ἐργάτες. Πόσες λοιπόν λίβρες θά μπορούσε νά κλώσει ὀλόκληρο τό κεφάλαιο τῶν 100 λ.; Μέ τίς $88\frac{8}{9}$ λ. θά μπορούσε ν' ἀγοραστεῖ βαμβάκι καί $11\frac{1}{9}$ λ. θά μπορούσαν νά διατεθοῦν γιά μισθό ἐργασίας.

Ἡ σχέση θά ἦταν ἡ παρακάτω:

Σταθερό κεφάλαιο	Μεταβλητό κεφάλαιο	Ἵπεραξία	Ποσοστό ὑπεραξίας	Ποσοστό κέρδους	Προϊόν	Τιμή τῆς 1 λβρ. τοῦ νήματος
III $88\frac{8}{9}$ λ.	$11\frac{1}{9}$ λ. = $11\frac{1}{9}$ λ.		100%	$11\frac{1}{9}$ %	$888\frac{1}{9}$	2 σλ. καί 6 πεν. λβρ. νήμα
$888\frac{8}{9}$ λβρ.	$11\frac{1}{9}$ ἐργ.					

Στήν περίπτωση αὐτή, στήν ὁποία δέν γίνεται καμιά ἀξιακή ἀλλαγὴ στό μεταβλητό κεφάλαιο, στήν περίπτωση δηλαδή πού τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας μένει ἀμετάβλητο, προκύπτει:

Στήν περίπτωση I ἡ σχέση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου μέ τό σταθερό = 20:80 = 1:4. Στήν περίπτωση III ἡ σχέση εἶναι $11\frac{1}{9}:88\frac{8}{9} = 1:8$, ἔπεσε δηλαδή σχετικὰ στό μισό, ἐπειδὴ ἔχει διπλασιαστεῖ ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Ὁ ἴδιος ἀριθμός ἐργατῶν κλώθει τήν ἴδια μάζα βαμβακιοῦ, ὅμως μέ τίς 100 λ. μποροῦν τώρα ν' ἀπασχοληθοῦν μόνο $11\frac{1}{9}$ ἐργάτες, ἐνῶ μέ τίς ὑπόλοιπες $88\frac{8}{9}$ λ. μποροῦν ν' ἀγοραστοῦν μόνο $888\frac{8}{9}$ λβρ. βαμβάκι ἀντί τῶν 1.600 λβρ. ὅπως στήν περίπτωση I. Τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἔμεινε ἴδιο, λόγω ὅμως τῆς ἀλλαγῆς στήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου δέν μπορεῖ πιά μέ ἓνα κεφάλαιο 100 λ. ν' ἀπασχολεῖται ὁ ἴδιος ἀριθμός ἐργατῶν. Ἐχει ἀλλάξει ἡ σχέση ἀνάμεσα στό μεταβλητό καί στό σταθερό κεφάλαιο. Ἐπομένως, μειώνεται ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας καί μαζί τῆς τό κέρδος, μιά καί ἡ ἴδια ὑπεραξία ὑπολογίζεται, ὅπως καί πρὶν, πάνω στή βάση τῆς ἴδιας δαπάνης κεφαλαίου. Στήν πρώτη περίπτωση τό μεταβλητό κεφάλαιο (= 20) ἦταν

τό $\frac{1}{4}$ του σταθερού (20:80) και τό $\frac{1}{5}$ του συνολικού κεφαλαίου. Τώρα είναι μόνο τό $\frac{1}{8}$ του σταθερού κεφαλαίου ($11\frac{1}{9} : 88\frac{8}{9}$) και τό $\frac{1}{9}$ ($11\frac{1}{9}$) του 100, δηλ. του συνολικού κεφαλαίου. Όμως τό 100% των $100\frac{1}{5}$ λ. = 20, είναι ίσο μέ 20 λ. και τό 100% των $100\frac{1}{9}$ ή $11\frac{1}{9}$ είναι μόνο $11\frac{1}{9}$ λ. Μέ αμετάβλητο τόν μισθό εργασίας ἐδῶ ἢ μέ αμετάβλητη τήν ἀξία του μεταβλητοῦ κεφαλαίου μειώνεται τό ἀπόλυτο μέγεθος του, ἐπειδή ἔχει ἀνέβει ἡ ἀξία του σταθεροῦ κεφαλαίου. Γι' αὐτό πέφτει τό ποσοστό του μεταβλητοῦ κεφαλαίου και μαζί του ἡ ἴδια ἡ ὑπεραξία, τό ἀπόλυτο μέγεθος της, ἐπομένως και τό ποσοστό του κέρδους.

Μιά ἀλλαγὴ [αὔξηση] στήν ἀξία του σταθεροῦ κεφαλαίου μέ αμετάβλητη τήν ἀξία του μεταβλητοῦ κεφαλαίου και μέ αμετάβλητη τή μέθοδο παραγωγῆς*, δηλαδή μέ ἴδια τή σχέση των χρησιμοποιούμενων μαζῶν εργασίας, πρώτης ὕλης και μηχανῶν, ἐπιφέρει τήν ἴδια ἀλλαγὴ στή σύνθεση του κεφαλαίου, σάν νά ἔμεινε αμετάβλητη ἡ ἀξία του σταθεροῦ κεφαλαίου, σάν νά εἶχε ὅμως χρησιμοποιηθεῖ μιά μεγαλύτερη μάζα του αμετάβλητου σέ ἀξία [σταθεροῦ] κεφαλαίου (ἐπομένως και μιά μεγαλύτερη συνολική ἀξία του ἴδιου), σέ σχέση μέ τό κεφάλαιο, πού ἔχει διατεθεῖ γιά ἐργασία. Ἡ ἀναγκαία συνέπεια εἶναι ἡ πτώση του κέρδους. (Τό ἀντίθετο γίνεται, ὅταν πέφτει ἡ ἀξία του σταθεροῦ κεφαλαίου).

Ἀντίθετα, μιά ἀλλαγὴ στήν ἀξία του μεταβλητοῦ κεφαλαίου (στή δοσμένη περίπτωση πρόκειται γιά αὔξηση) μεγαλώνει τό ποσοστό του μεταβλητοῦ κεφαλαίου σέ σχέση, μέ τό σταθερό κεφάλαιο, αὐξάνει ἐπομένως τό ποσοστό του μεταβλητοῦ κεφαλαίου ἢ τό μερίδιο πού του ἀναλογεῖ στό συνολικό κεφάλαιο. Καί ὅμως τό ποσοστό του κέρδους πέφτει ἐδῶ ἀντί ν' ἀνεβαίνει. Γιατί ἡ μέθοδος παραγωγῆς ἔμεινε ἴδια. Χρησιμοποιεῖται ὅπως πρὶν ἡ ἴδια μάζα ζωντανῆς ἐργασίας γιά νά μετατραπεί σέ προϊόν ἡ ἴδια μάζα πρώτης ὕλης, μηχανῶν κλπ. Ἐδῶ, ὅπως και στήν πρὶν περίπτωση, μέ τό ἴδιο κεφάλαιο των 100 λ. μπορεί [586] νά τεθεῖ σέ κίνηση μόνο μιά μικρότερη συνολική μάζα ἄμεσης και συσσωρευμένης ἐργασίας. Όμως ἡ μικρότερη ποσότητα ἐργασίας κοστίζει περισσότερο. Ὁ ἀναγκαῖος μισθός ἐργασίας ἀνέβηκε. Ἐνα μεγαλύτερο μέρος αὐτῆς τῆς μικρότερης ποσότητας ἄμεσης ἐργασίας ἀντικατασταίνει ἀναγκαῖα ἐργασία, ἐπομένως ἕνα μικρότερο μέρος της ἀποτελεῖ πρόσθετη ἐργασία. Τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἔχει πέσει, ἐνῶ ἔχει ταυ-

* Τόν ὄρο Produktionsweise πού τόν χρησιμοποιεῖ ὁ Μάρξ συνήθως μέ τήν ἐννοια του κοινωνικοῦ τρόπου παραγωγῆς, τόν μεταφράζουμε ἐδῶ μέ τίς λέξεις. μέθοδος παραγωγῆς, γιά νά μήν μπερδεύεται μέ τήν ἐννοια του κοινωνικοῦ τρόπου παραγωγῆς — Σημ. μετ.

τόχρονα μειωθεί ό αριθμός τών έργατών πού έξουσιάζονται από τό ίδιο κεφάλαιο ή ή έξουσιαζόμενη συνολική ποσότητα εργασίας. Τό μεταβλητό κεφάλαιο έχει αύξηθει σε σχέση μέ τό σταθερό κεφάλαιο, επομένως καί σε σχέση μέ τό συνολικό κεφάλαιο, παρ' όλο πού έχει ελαττωθεί ή χρησιμοποιούμενη μάζα εργασίας σε σχέση μέ τή μάζα του σταθερού κεφαλαίου. Γι' αυτό πέφτει ή υπεραξία καί μαζί της πέφτει καί τό ποσοστό του κέρδους. Προηγούμενα έπεσε τό ποσοστό του κέρδους, επειδή, μέ άμετάβλητο τό ποσοστό της υπεραξίας, έπεσε τό μεταβλητό κεφάλαιο σε σχέση μέ τό σταθερό, επομένως καί μέ τό συνολικό κεφάλαιο, ή έπεσε ή υπεραξία, επειδή, μέ άμετάβλητο τό ποσοστό, είχε ελαττωθεί ό αριθμός τών έργατών, είχε μειωθεί ό πολλαπλασιαστής της. Τούτη τή φορά πέφτει τό ποσοστό του κέρδους, επειδή ανεβαίνει τό μεταβλητό κεφάλαιο σε σχέση μέ τό σταθερό, επομένως καί σε σχέση μέ τό συνολικό κεφάλαιο. Αυτή όμως ή άνοδος του μεταβλητού κεφαλαίου συνοδεύεται από μιά πτώση στή μάζα της χρησιμοποιούμενης εργασίας (της εργασίας πού χρησιμοποιείται από τό ίδιο κεφάλαιο). Η ή υπεραξία έπεσε, επειδή τό μειωνόμενο ποσοστό της συνδέεται μέ τόν μειωνόμενο αριθμό τών χρησιμοποιούμενων έργατών. Η πληρωμένη εργασία αύξήθηκε σε σχέση μέ τό σταθερό κεφάλαιο, όμως έχει ελαττωθεί ή χρησιμοποιούμενη συνολική ποσότητα εργασίας.

Αυτές λοιπόν οι άλλαγές στήν αξία επιδρούν πάντα στήν ίδια τήν υπεραξία, ή απόλυτη μάζα της οποίας ελαττώνεται καί στίς δύο περιπτώσεις, επειδή πέφτει ό ένας από τούς δύο συντελεστές της ή επειδή πέφτουν καί οι δύο μαζί. Τή μιά φορά ελαττώνεται, επειδή, μέ άμετάβλητο τό ποσοστό της υπεραξίας, μειώνεται ό αριθμός τών έργατών, τήν άλλη φορά, επειδή μειώνονται καί τό ποσοστό της υπεραξίας, καί σε ποσοστά ό απασχολούμενος από τό κεφάλαιο αριθμός έργατών.

Φθάνουμε τέλος στήν περίπτωση II, στήν οποία ή άλλαγή στήν αξία ενός άγροτικού προϊόντος επηρεάζει στήν ίδια αναλογία καί τά δύο μέρη του κεφαλαίου, έτσι πού ή άλλαγή αυτή της αξίας δέν συνοδεύεται από μιάν άλλαγή στήν οργανική σύνθεση του κεφαλαίου.

Στήν περίπτωση αυτή ή αξία της μιάς λβρ. του νήματος (βλ. τή σελ. 584*) ανεβαίνει από 1 σλ. καί 6 πεν. σε 2 σλ. καί 9 πεν. επειδή είναι τό προϊόν περισσότερο από πρίν χρόνου εργασίας. Περιέχει βέβαια ίση άμεση (άν καί περισσότερη πληρωμένη καί λιγότερη απλήρωτη) εργασία, όμως περισσότερη συσσωρευμένη εργασία. Η άλλαγή στήν αξία

* Βλ. σε τούτο τόν τόμο σελ. 326.

τοῦ βαμβακιοῦ ἀπό τό 1 σέ 2 σλ. προσθέτει 2 σλ. ἀντί 1 σλ. στή μιά λβρ. τοῦ νήματος.

Τό παράδειγμα II τῆς σελίδας 584 δέν διατυπώθηκε ὡστόσο σωστά. Εἶχαμε:

	Σταθερό κεφάλαιο	Μεταβλητό κεφάλαιο	Ὑπεραξία	Ποσοστό τῆς ὑπε- ραξίας	Ποσοστό τοῦ κέρδους	Προϊόν	Τιμή τῆς 1 λβρ. τοῦ νήματος
I	80λ.=1.600 λβρ. βαμβάκι	20λ.=20 ἐργάτες	20 λ.	100%	20%	1.600 λβρ. νῆμα	1 σλ. καί 6 πεν

Ἡ ἐργασία 20 ἐργατῶν ἐκφράζεται μέ 40 λ. Ἀπό αὐτές οἱ μισές εἶναι ἐδῶ ἀπλήρωτη δουλιά, γι' αὐτό ἡ ὑπεραξία εἶναι 20 λ. Μέ βάση τῆ σχέση αὐτή οἱ 10 ἐργάτες παράγουν 20 λ., ἀπό τίς ὁποῖες οἱ 10 εἶναι μισθός ἐργασίας καί οἱ 10 ὑπεραξία.

Γι' αὐτό, ἂν ἡ ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἀνεβαίνει στήν ἴδια ἀναλογία μέ τήν ἀξία τῆς πρώτης ὕλης, ἂν δηλ. διπλασιαζόταν, τότε ἡ ἀξία τῆς θά ἦταν = 20 λ. γιά 10 ἐργάτες, ὅπως προηγούμενα ἦταν = 20 λ. γιά 20 ἐργάτες. Στήν περίπτωση αὐτή δέν θά ἀπόμενε καθόλου πρόσθετη ἐργασία. Γιατί, ἂν ἡ ἀξία πού προσφέρουν οἱ 20 ἐργάτες εἶναι σέ χρῆμα = 40 λ., ἡ ἀξία, πού ἀποφέρουν οἱ 10 ἐργάτες σέ χρῆμα, = 20 λ. Αὐτό εἶναι ἀδύνατο. Σέ μιά τέτια περίπτωση θά ἐξέλειπε ἡ βάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς.

Ἐπειδή ὅμως, σύμφωνα μέ τήν προυπόθεσή μας, οἱ ἀξιακές ἀλλαγές στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο πρέπει νά εἶναι ἴδιες (ἀναλογικά), πρέπει νά διατυπώσουμε διαφορετικά τήν περίπτωση. Ἄς ὑποθέσουμε λοιπόν ὅτι ἡ ἀξία τοῦ βαμβακιοῦ ἀνεβαίνει κατά τό $\frac{1}{3}$. Οἱ 80 λ. ἀγοράζουν τώρα 1.200 λβρ. βαμβάκι, ἐνῶ προηγούμενα ἀγόραζαν 1.600 λβρ. Προηγούμενα 1 λ. = 20 λβρ. ἢ 1 λβρ. = $\frac{1}{20}$ τῆς λ. = 1 σλ. Τώρα 1 λ. = 15 λβρ. ἢ 1 λβρ. = $\frac{1}{15}$ λ. = $1\frac{1}{3}$ σλ. ἢ 1 σλ. καί 4 πεν. Προηγούμενα ὁ 1 ἐργάτης κόστιζε 1 λ. τώρα κοστίζει $1\frac{1}{3}$ λ. = 1 λ. καί $6\frac{2}{3}$ σλ. ἢ 1 λ. 6 σλ. καί 8 πεν. πού σημαίνει ὅτι οἱ 15 ἐργάτες κοστίζουν 20 λ. ($15 \lambda. + 15\frac{2}{3} \lambda.$). [587] Μιά καί οἱ 20 ἐργάτες παράγουν μιάν ἀξία 40 λ., οἱ 15 ἐργάτες παράγουν μιάν ἀξία 30 λ. Ἀπό τήν ἀξία αὐτή τώρα οἱ 20 λ. εἶναι ἴσες μέ τόν μισθό τους καί οἱ 10 λ. ἴσες μέ τήν ὑπεραξία ἢ μέ τήν ἀπλήρωτη ἐργασία.

Έχουμε λοιπόν:

Σταθερό κεφάλαιο	Μεταβλητό κεφάλαιο	Ύπεραξία	Ποσοστό υπεραξίας	Ποσοστό κέρδους	Προϊόν	Τιμή τής 1 λβρ. του νήματος
IV 80λ = 1200 λβρ βαμβ	20 λ = 15 εργάτες	10 λ	50%	10%	1 200λβρ. νήμα	1 σλ. και 10 πεν

Από αυτό τό 1 σλ. και 10 πεν. τό 1 σλ. και οι 4 πεν. πάνε για τό βαμβάκι και οι 6 πεν. για τήν εργασία.

Τό προϊόν ακρίβηνε, επειδή ακρίβηνε κατά τό $\frac{1}{3}$ τό βαμβάκι. Τό προϊόν όμως δέν είναι κατά τό $\frac{1}{3}$ πίο ακριβό. Προηγούμενα, στήν περίπτωση I, άξιζε 18 πεν. Αν είχε λοιπόν ακριβήνει τό προϊόν κατά τό $\frac{1}{3}$, τότε ή αξία του θά ήταν τώρα = 18+6 πεν. = 24 πεν., ή αξία του προϊόντος όμως είναι μόνο = 22 πεν. Προηγούμενα στίς 1.600 λβρ. νήμα περιεχόταν εργασία 40 λ., δηλ. στή 1 λβρ. $\frac{1}{40}$ λ. ή $\frac{20}{40}$ σλ. ή $\frac{1}{2}$ σλ. = 6 πεν. Τώρα στίς 1.200 λβρ. νήμα περιέχονται 30 λ. εργασία, δηλ. πάλι στή 1 λβρ. περιέχεται $\frac{1}{40}$ λ. = $\frac{1}{2}$ σλ. ή 6 πεν. Παρ' όλον ότι ή εργασία έχει ακριβήνει στον ίδιο βαθμό μέ τήν πρώτη ύλη, έμεινε ίδια ή ποσότητα άμεσης εργασίας πού περιέχεται στή 1 λβρ. του νήματος, παρ' όλον ότι από αυτή τήν ποσότητα τώρα ή πληρωμένη εργασία είναι περισσότερη και ή απλήρωτη λιγότερη. Αυτή ή αλλαγή στήν αξία των μισθών δέν αλλάζει έπομένως τίποτα στήν αξία τής 1 λβρ. του νήματος, του προϊόντος. Όπως προηγούμενα, αναλογούν έδω μόνο 6 πεν. για τήν εργασία, ένω για τό βαμβάκι αναλογούν 1 σλ. και 4 πεν. έναντι 1 σλ. προηγούμενα. Και έτσι μπορεί γενικά, αν τό έμπόρευμα πουληθει στήν αξία του, ή αλλαγή στήν αξία των μισθών νά μήν έπιφέρει καμιά αλλαγή στήν τιμή του προϊόντος. Προηγούμενα όμως από τίς 6 πεν. οι 3 αναλογούσαν στον μισθό εργασίας και οι 3 στήν υπεραξία. Τώρα από τίς 6 πεν. οι 4 αναλογούν στον μισθό εργασίας και οι 2 στήν υπεραξία. Πράγματι, 3 πεν. μισθός εργασίας για τή 1 λβρ. νήμα κάνει για τίς 1.600 λβρ. του νήματος 3×1.600 πεν. = 20 λ. Και 4 πεν. για τή 1 λβρ. κάνει για τίς 1.200 λβρ. 4×1.200 = 20 λ. Και οι 3 πεν. κέρδος μέ βάση τίς 15 πεν. (1 σλ. βαμβάκι + 3 πεν. μισθό εργασίας) δίνει στήν πρώτη περίπτωση $\frac{1}{5}$ κέρδος = 20%. Αντίθετα, 2 πεν. μέ βάση τίς 20 πέν. (16 πεν. βαμβάκι και 4 πεν. μισθός εργασίας) δίνει κέρδος $\frac{1}{10}$ ή 10%.

Αν στό πίο πάνω παράδειγμα ή τιμή του βαμβακιού έμενε ίδια, τότε θά είχαμε: επειδή ή μέθοδος παραγωγής έμεινε ίδια σ' όλα τά παραδείγματα, ό ένας εργάτης κλώθει 80 λβρ. και ή 1 λβρ. είναι πάλι = 1 σλ.

Τώρα τό κεφάλαιο αναλύεται ως εξής:

Σταθερό κεφάλαιο	Μεταβλητό κεφάλαιο	Υπεραξία	Ποσοστό υπεραξίας	Ποσοστό κέρδους	Προϊόν	Τιμή τῆς 1 λβρ τοῦ νήματος
$73\frac{1}{3}\lambda = 1\ 466\frac{2}{3}$ λβρ βαμβ	$26\frac{2}{3}\lambda$ (20 ἐργ)	$13\frac{1}{3}\lambda$	50%	$13\frac{1}{3}\%$	$1\ 466\frac{2}{3}$ λβρ	$1\frac{6}{11}$ σλ.

Ὁ λογαριασμός αὐτός εἶναι ἀδύνατος. Γιατί, ἂν ὁ ἕνας ἐργάτης κλώθει 80 λβρ. βαμβάκι, οἱ 20 ἐργάτες κλώθουν 1.600 λβρ. καί ὄχι $1.466\frac{2}{3}$, ἀφοῦ προϋποτίθεται ὅτι ἔμεινε ἴδια ἡ μέθοδος παραγωγῆς. Ἡ διαφορετική πληρωμή τοῦ ἐργάτη δέν μπορεί ν' ἀλλάξει τίποτα στό γεγονός αὐτό. Τό παράδειγμα πρέπει λοιπόν νά διατυπωθεῖ διαφορετικά:

Σταθερό κεφάλαιο	Μεταβλητό κεφάλαιο	Υπεραξία	Ποσοστό υπεραξίας	Ποσοστό κέρδους	Προϊόν	Τιμή τῆς 1 λβρ τοῦ νήματος
II $75\lambda = 1\ 500$ λβρ βαμβάκι	25λ (18 $\frac{3}{4}$ ἐργάτες)	$12\frac{1}{2}\lambda$	50%	$12\frac{1}{2}\%$	1 500 λβρ νήμα	1 σλ καί 6 πεν

Ἀπό αὐτές τίς 6 πεν. οἱ 4 πᾶνε γιά τόν μισθό ἐργασίας καί οἱ 2 γιά τό κέρδος. Τό 2 σέ σχέση μέ τό $16 = \frac{1}{8} = 12\frac{1}{2}\%$.

Ἄν τέλος ἔμενε ἴδια, ὅπως πρῖν, ἡ ἀξία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, ὅταν ὁ 1 ἐργάτης = 1 λ., ἐνῶ ἄλλαξε ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, ἔτσι πού ἡ 1 λβρ. βαμβάκι θά κόστιζε 1 σλ. καί 4 πεν. ἢ 16 πεν. καί ὄχι 1 σλ. τότε θά εἴχαμε:

Σταθερό κεφάλαιο	Μεταβλητό κεφάλαιο	Υπεραξία	Ποσοστό υπεραξίας	Ποσοστό κέρδους	Προϊόν	Τιμή τῆς 1 λβρ τοῦ νήματος
III $84\frac{4}{19}\lambda = 1\ 263\frac{3}{19}$ λβρ βαμβάκι	$15\frac{15}{19}\lambda$ (= $15\frac{15}{19}$ ἐργάτες)	$15\frac{15}{19}\lambda$	100%	$15\frac{15}{19}\%$	$1\ 263\frac{3}{19}$ λβρ νήμα	1 σλ καί 10 πεν.

[588] Τό κέρδος = 3 πεν. Σέ σχέση μέ τίς 19 πεν. εἶναι ἀκριβῶς $15\frac{15}{19}\%$.

Ἄς παραβάλουμε τώρα καί τίς 4 περιπτώσεις, ἀρχίζοντας μέ τήν περίπτωση I, στήν ὁποία δέν ἔχει ἀκόμα πραγματοποιηθεῖ μιά ἀλλαγή στήν ἀξία.

	Σταθερό κεφάλαιο	Μεταβλητό κεφάλαιο	Ύπεραξια	Ποσοστό υπεραξίας	Ποσοστό κέρδους	Προϊόν	Τιμή τής 1 λβρ. του νήματος	Κέρδος
I	80λ. = 1.600 λβρ. βαμβ.	20 λ. = 20 εργάτες	20 λ.	100%	20%	1.600 λβρ. νήμα	1 σλ. και 6 πεν.	3 πεν.
II	75λ. = 1.500 λβρ. βαμβ.	25λ. = 18 ³ / ₄ εργάτες	12 ¹ / ₂ λ.	50%	12 ¹ / ₂ %	1.500 λβρ. νήμα	1 σλ. και 6 πεν.	2 πεν.
III	84 ⁴ / ₁₀ λ. = 1263 ³ / ₁₉ λβρ. βαμβ.	15 ¹⁵ / ₁₉ λ. = 15 ¹⁵ / ₁₉ εργάτες	15 ¹⁵ / ₁₉ λ.	100%	15 ¹⁵ / ₁₉ %	1.263 ³ / ₁₉ λβρ. νήμα	1 σλ. και 10 πεν.	3 πεν.
IV	80λ. = 1.200 λβρ. βαμβ.	20 λ. = 15 εργάτες	10 λ.	50%	10%	1.200 λβρ. νήμα	1 σλ. και 10 πεν.	2 πεν.

Ἡ τιμή τοῦ προϊόντος ποικίλλει στίς περιπτώσεις III καί IV, ἐπειδή ποικίλλει ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Ἀντίθετα, ἡ ἀλλαγή τῆς ἀξίας στό μεταβλητό κεφάλαιο δέν προξενεῖ μίαν ἀλλαγή στήν τιμή, ἐπειδή ἡ ἀπόλυτη ποσότητα τῆς ἄμεσης ἐργασίας μένει ἴδια, μόνο πού κατανέμεται διαφορετικά σέ ἀναγκαία ἐργασία καί σέ πρόσθετη ἐργασία.

Πῶς ἔχει τώρα τό ζήτημα στήν IV περίπτωση, στήν ὁποία ἡ ἀλλαγή στήν ἀξία ἔχει θίξει στήν ἴδια ἀναλογία τό σταθερό καί τό μεταβλητό κεφάλαιο καί στήν ὁποία ἔχουν αὐξηθεῖ καί τά δύο κατά τό $\frac{1}{3}$;

Ἄν εἶχε ἀνέβει μόνο ὁ μισθός ἐργασίας (περίπτωση II), τότε τό κέρδος θά ἔπεφτε ἀπό 20% σέ 12¹/₂, δηλαδή κατά 7¹/₂ ποσοστιαῖες μονάδες. Ἄν ἀνέβαινε μόνο τό σταθερό κεφάλαιο (περίπτωση III), τότε τό κέρδος θά ἔπεφτε ἀπό 20% σέ 15¹⁵/₁₉ %, δηλαδή κατά 4⁴/₁₉ ποσοστιαῖες μονάδες. Ἐπειδή ἀνεβαίνουν ἐξίσου καί τά δύο, τό κέρδος πέφτει ἀπό 20% σέ 10%, δηλαδή κατά 10 ποσοστιαῖες μονάδες. Γιατί ὅμως ὄχι σέ 7¹/₂ + 4⁴/₁₉ ἢ κατά 11²⁷/₃₈, πράγμα πού ἀποτελεῖ τό σύνολο τῶν διαφορῶν τῶν περιπτώσεων II καί III; Πρέπει νά δοθεῖ λόγος γι' αὐτό τό 1²⁷/₃₈, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο θά ἔπρεπε (στήν περίπτωση IV) τό κέρδος νά εἶχε πέσει σέ 8¹/₃₈ % καί ὄχι σέ 10%. Ἡ μάζα τοῦ κέρδους καθορίζεται ἀπό τή μάζα τῆς υπεραξίας καί ἡ μάζα τῆς υπεραξίας, μέ δοσμένο τό ποσοστό τῆς πρόσθετης ἐργασίας, ἐξαρτιέται ἀπό τόν ἀριθμῶ τῶν εργατῶν. Στήν περίπτωση I ἔχουμε 20 εργάτες καί ἀπλήρωτο τόν μισό χρόνο ἐργασίας τους. Στήν περίπτωση II ἔχουμε ἀπλήρωτη ἐργασία μόνο τό $\frac{1}{3}$ τῆς συνολικῆς ἐργασίας, καί ἐπομένως πτώση τοῦ ποσοστοῦ τῆς υπεραξίας. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, χρησιμοποιοῦνται 1¹/₄ εργάτες λιγότεροι, ἔχουμε ἐπομένως καί ἐλάττωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εργατῶν ἢ τῆς συνολικῆς ἐργασίας. Στήν περίπτωση III τό ποσοστό τῆς υπεραξίας εἶναι πάλι ἴδιο μέ τό ποσοστό τῆς περίπτωσης I, τό μισό τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας δέν πληρώθηκε, ὅμως ἐλαττώθηκε ὁ ἀριθμός τῶν εργατῶν ἀπό 20 σέ 15¹⁵/₁₉ ἢ κατά 4⁴/₁₉, ἐξαιτίας τῆς αὐξησης τῆς ἀξίας τοῦ

σταθεροῦ κεφαλαίου. Στήν περίπτωση IV ἐλαττώνεται ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν (ὑστερα ἀπό τό γεγονός ὅτι ἔπεσε πάλι τόσο χαμηλά καί τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ὅσο καί στήν περίπτωση II, δηλαδή ὡς τό $\frac{1}{3}$ τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας) κατά 5 ἐργάτες, συγκεκριμένα ἀπό 20 σέ 15. Συγκρινόμενος μέ τήν περίπτωση I ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν ἐλαττώνεται στήν περίπτωση IV κατά 5 ἐργάτες, συγκρινόμενος ὅμως μέ τήν περίπτωση II ἐλαττώνεται κατά $3\frac{3}{4}$ καί συγκρινόμενος μέ τήν περίπτωση III κατά $\frac{15}{19}$. Στήν περίπτωση IV ὅμως ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν, συγκρινόμενος μέ τήν περίπτωση I, δέν ἐλαττώθηκε κατά $1\frac{1}{4} + \frac{4^4}{19}$, δηλαδή κατά $5\frac{35}{76}$. Ἄν ἐλαττωνόταν κατά $5\frac{35}{76}$ ἐργάτες ὁ ἀριθμός τῶν ἀπασχολούμενων ἐργατῶν στήν περίπτωση IV θά ἦταν $14\frac{41}{76}$.

Ἐκεῖνο πού προκύπτει ἀπό τά πῶ πάνω εἶναι ὅτι: *Οἱ ἀλλαγές στήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων ἐκείνων πού μπαίνουν στό σταθερό ἢ στό μεταβλητό κεφάλαιο — μέ ἀμετάβλητη τή μέθοδο παραγωγῆς ἢ μέ ἀμετάβλητη τή ὑλική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου (δηλ. μέ ἀμετάβλητη τή σχέση ἀνάμεσα στή χρησιμοποιούμενη ἄμεση καί συσσωρευμένη ἐργασία) — δέν ἐπιφέρουν καμιά ἀλλαγῆ στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, ὅταν θίγουν στήν ἴδια ἀναλογία τό μεταβλητό καί τό σταθερό κεφάλαιο, ὅπως γίνεται στήν περίπτωση IV (στήν ὁποία λ.χ. τό βαμβάκι ἀκριβαίνει ἐξίσου μέ τό σιτάρι, πού καταναλώνεται ἀπό τούς ἐργάτες). Τό ποσοστό τοῦ κέρδους πέφτει ἐδῶ, (ὅταν ἀνεβαίνει ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου καί τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου), πρῶτα, ἐπειδή πέφτει τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἐξαιτίας τῆς αὐξησης τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, καί, δεύτερο, ἐπειδή ἐλαττώνεται ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν.*

Ἡ ἀξιακή ἀλλαγῆ — ὅταν θίγει μόνο τό σταθερό κεφάλαιο ἢ μόνο τό μεταβλητό κεφάλαιο — ἐνεργεῖ σάν μιά ἀλλαγῆ στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου καί ἐπιφέρει μιά τέτια ἀλλαγῆ στήν ἀξιακή σχέση τῶν συστατικῶν μερῶν τοῦ κεφαλαίου, παρ' ὅλον ὅτι ἡ μέθοδος παραγωγῆς μένει ἴδια. Ἄν θιχθεῖ μόνο τό μεταβλητό κεφάλαιο, τότε τό κεφάλαιο αὐτό μεγαλώνει σέ σχέση μέ τό σταθερό κεφάλαιο [589] καί μέ τό συνολικό κεφάλαιο, μειώνεται ὅμως ὄχι μόνο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἀλλά καί ὁ ἀριθμός τῶν ἀπασχολούμενων ἐργατῶν. Γι' αὐτό χρησιμοποιεῖται ἐπίσης λιγότερο σταθερό κεφάλαιο (ἡ ἀξία τοῦ ὁποίου μένει ἀναλλοίωτη) (στήν περίπτωση II).

Ἄν ἡ ἀξιακή ἀλλαγῆ θίγει μόνο τό σταθερό κεφάλαιο, τότε μειώνεται τό μεταβλητό κεφάλαιο σέ σχέση μέ τό σταθερό καί μέ τό συνολικό κεφάλαιο. Παρ' ὅλο πού μένει ἴδιο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, μικραίνει ἡ μάζα τῆς, ἐπειδή μειώνεται ὁ ἀριθμός τῶν ἀπασχολούμενων ἐργατῶν (στήν περίπτωση III).

Τέλος, θά ἦταν δυνατό ἡ ἀξιακή ἀλλαγὴ νά θίξει καί τά δυό, καί τό σταθερό κεφάλαιο καί τό μεταβλητό κεφάλαιο, σέ ἄνιση ὅμως ἀναλογία. Ἡ περίπτωση αὐτή μπορεῖ νά ὑπαχθεῖ μόνο στίς πιό πάνω περιπτώσεις. Λογουχάρη, τό σταθερό καί τό μεταβλητό κεφάλαιο θά εἶχαν θιχθεῖ ἔτσι, ὥστε τό πρῶτο θά μεγάλωνε σέ ἀξία κατά 10% καί τό δεύτερο κατά 5%. Τότε, ἐφόσον καί τά δυό αὐξάνουν κατά 5%, τό ἓνα κατά 5+5 καί τό ἄλλο κατά 5%, θά ἔχουμε τήν περίπτωση IV. Ἄν ὅμως τό σταθερό κεφάλαιο θά ἄλλαζε ἐπιπλέον κατά ἄλλα 5%, θά εἶχαμε τήν περίπτωση III.

Πιό πάνω προυποθέσαμε μόνο τήν αὐξηση τῆς ἀξίας. Ὄταν μειώνεται ἡ ἀξία, τό ἀποτέλεσμα εἶναι ἀντίθετο. Ἄν λ.χ. ξεκινούσαμε ἀπό τήν περίπτωση IV καί προχωρούσαμε πρὸς τήν περίπτωση I, θά εἶχαμε νά ἐξετάσουμε τήν περίπτωση, στήν ὁποία ἡ μείωσή της θά ἐπιδροῦσε στήν ἴδια ἀναλογία καί στά δυό συστατικά μέρη τοῦ κεφαλαίου. Γιά τή μελέτη τῆς ἐπίδρασης τῆς ἀπλῆς μείωσης τοῦ ἑνός συστατικοῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου θά ἔπρεπε νά τροποποιηθοῦν οἱ περιπτώσεις II καί III. [589]

[600] Στά ὅσα εἰπώθηκαν πιό πάνω σχετικά μέ τήν ἐπίδραση τῆς ἀλλαγῆς τῆς ἀξίας στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου κάνω ἀκόμα τήν ἐξῆς παρατήρηση: Στά κεφάλαια, τά ἐπενδυμένα σέ διαφορετικούς κλάδους παραγωγῆς μπορεῖ λοιπόν, μέ κατά τά ἄλλα ἴδια τήν ὑλική σύνθεσή τους, νά προκαλέσει μιὰ διαφορά ἡ μεγαλύτερη ἀξία τῶν χρησιμοποιούμενων μηχανῶν ἢ τῆς χρησιμοποιούμενης πρώτης ὕλης. Λογουχάρη, ἂν τό βαμβάκι, τό μετάξι, τό λινάρι καί τό μαλλί θά εἶχαν ἀπολύτως τήν ἴδια ὑλική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, ἡ ἀπλή διαφορά στό κόστος τοῦ χρησιμοποιούμενου ὑλικοῦ θά δημιουργοῦσε μιὰ τέτια ἀλλαγὴ. [600]

[δ) Ἀλλαγές τῆς συνολικῆς προσόδου σέ ἐξάρτηση ἀπό τήν ἀλλαγὴ τῆς ἀγοραίας ἀξίας]

[589] Πίσω στόν Πίνακα Α. Ἐχει λοιπόν προκύψει πῶς ἡ ὑπόθεση ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους 10% προῆλθε ἀπό τήν πτώση του (ἐπειδή, ξεκινώντας ἀπό τήν κατηγορία III τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἦταν ὑψηλότερο σ' αὐτήν, στήν II χαμηλότερο ἀπό τήν III, ἐξακολουθοῦσε ὅμως πάντα νά εἶναι ὑψηλότερο ἀπό τήν I, στήν ὁποία ἦταν 10% — μπορεῖ νά εἶναι σωστή, ἂν δηλαδή ἡ κατιούσα γραμμὴ ἦταν ἡ πραγματική, ὅτι ὅμως αὐτή ἡ ὑπόθεση δέν προέρχεται καθόλου ἀπαραίτητα ἀπό τήν κλιμακωτὴ αὐξηση τῶν προσόδων, ἀπό τήν ἀπλή ὑπαρξή τῶν διαφορικῶν προσόδων, ὅτι ἡ αὐξηση αὐτὴ στήν ἀνιούσα γραμμὴ προυποθέτει ἀντίθετα ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους παραμένει διαρκῶς ἀμετάβλητο.

Πίνακας Β. Ἐδῶ, ὅπως ἐκθέσαμε ἤδη πιό πάνω, ὁ συναγωνισμός ἀπό

μέρους τῶν κατηγοριῶν III καί IV ἀναγκάζει [τόν καλλιεργητή τῆς] II, νά ἀποσύρει τό μισό τοῦ κεφαλαίου του. Ἀντίθετα, στήν κατιούσα γραμμή αὐτό θά ἐμφανίζοταν ἔτσι, ὅτι ἀπαιτεῖται μόνο μιά πρόσθετη προσφορά $32\frac{1}{2}$ τόννων καί γι' αὐτό στήν κατηγορία II πρέπει νά τοποθετηθεῖ μόνο ἓνα κεφάλαιο 50 λ.

Τό πιό ἐνδιαφέρον ὅμως στόν πίνακα αὐτό εἶναι τοῦτο: Προηγούμενα εἶχε ἐπενδυθεῖ ἓνα κεφάλαιο 300 λ., τώρα μόνο ἓνα κεφάλαιο 250 λ. δηλαδή μικρότερο κατά τό $\frac{1}{6}$. Ἡ μάζα τῶν προϊόντων ἔμεινε ὅμως ἴδια — 200 τόννοι. Ἐπομένως, ἀνέβηκε ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας καί ἔπεσε ἡ ἀξία τῆς μονάδας τοῦ ἐμπορεύματος. Τό ἴδιο καί ἡ συνολική ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, ἡ ὁποία ἔπεσε ἀπό τίς 400 λ. στίς $369\frac{3}{13}$. Συγκρινόμενη μέ τόν Πίνακα A ἡ ἀγοραία ἀξία τοῦ ἑνός τόννου ἔπεσε ἀπό 2 λ. στή 1 λ. καί $16\frac{12}{13}$ σλ., γιατί ἡ νέα ἀγοραία ἀξία καθορίζεται ἀπό τήν ἀτομική ἀξία τῆς κατηγορίας II καί ὄχι, ὅπως προηγούμενα, ἀπό τή μεγαλύτερη ἀτομική ἀξία τῆς κατηγορίας I. Παρ' ὅλα αὐτά τά περιστατικά — μείωση τοῦ ἐπενδυμένου κεφαλαίου, μείωση τῆς συνολικῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος μέ ἀμετάβλητη τή μάζα τῆς παραγωγῆς, πτώση τῆς ἀγοραίας ἀξίας, ἐκμετάλλευση παραγωγικότερων κατηγοριῶν γῆς — ἡ πρόσοδος στόν B, συγκρινόμενη μέ τόν A, αὐξήθηκε ἀπόλυτα κατά $24\frac{3}{13}$ λ. ($94\frac{3}{13}$ ἔναντι 70). Ἄν ἐξετάσουμε κατά πόσο οἱ διαφορές κατηγορίες συμμετέχουν στήν αὐξηση τῆς συνολικῆς προσόδου, θά βροῦμε ὅτι στήν κατηγορία II ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος ἔμεινε ἴδια ὅσον ἀφορᾷ τό ποσοστό τῆς, ἐπειδή οἱ 5 λ. σέ σχέση μέ τίς 50 = 10%. Ἡ μάζα τῆς ὅμως ἔπεσε στό μισό, ἀπό 10 σέ 5, ἐπειδή ἡ ἐπένδυση κεφαλαίου στήν κατηγορία II ἔπεσε στό μισό, ἀπό 100 σέ 50. Ἡ κατηγορία II B ἀντί νά προκαλέσει μιάν αὐξηση τῆς συνολικῆς προσόδου, προκαλεῖ τή μείωσή τῆς κατά 5 λ. Ἐπιπλέον ἔχει ὀλοκληρωτικά ἐκλείψει ἡ διαφορική πρόσοδος γιά τήν κατηγορία II B, ἐπειδή ἡ ἀγοραία ἀξία εἶναι τώρα ἴση μέ τήν ἀτομική ἀξία τῆς κατηγορίας II. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι μιά δεύτερη μείωση 10 λ. Ἐτσι ἡ συνολική μείωση τῆς προσόδου γιά τήν κατηγορία II = 15 λ.

Στήν κατηγορία III τό συνολικό ποσό τῆς ἀπόλυτης προσόδου ἔμεινε ἴδιο, ἐξαιτίας ὅμως τῆς πτώσης τῆς ἀγοραίας ἀξίας ἔχει πέσει καί ἡ διαφορική τῆς ἀξία, ἐπομένως καί ἡ διαφορική πρόσοδος. Ἦταν 30 λ. Εἶναι τώρα μόνο $18\frac{6}{13}$. Μειώθηκε δηλαδή κατά $11\frac{7}{13}$. Ἐπομένως, γιά τίς κατηγορίες II καί III μαζί παρμένες ἡ πρόσοδος ἔπεσε κατά $26\frac{7}{13}$ λ. Ἀπομένει λοιπόν νά δοθεῖ λογαριασμός γιά μιά αὐξηση ὄχι $24\frac{3}{13}$ λ., ὅπως φαίνεται ἀπό πρώτη ματιά, ἀλλά γιά μιά αὐξηση $50\frac{10}{13}$ λ. Ἀκόμα ὅμως γιά τόν πίνακα B, σέ σύγκριση μέ τόν πίνακα A, ἔχει ἐκλείψει

ή απόλυτη πρόσοδος για τήν ΙΑ μαζί μέ ολόκληρη τήν κατηγορία Ι. Έπομένως, αυτό αποτελεί μιά παραπέρα μείωση 10 λ. Έτσι θά πρέπει συνολικά νά δοθεί λόγος για 60¹⁰/₁₃ λ. Αυτή όμως είναι ή συνολική πρόσοδος τής νέας κατηγορίας ΙV Β. Έπομένως, ή αύξηση τής συνολικής προσόδου στόν πίνακα Β μπορεί νά εξηγηθεί μόνο μέ τήν πρόσοδο τής ΙV Β. Η απόλυτη πρόσοδος τής κατηγορίας ΙV Β, καθώς και όλων τών άλλων κατηγοριών = 10 λ. Η διαφορική πρόσοδος όμως τών 50¹⁰/₁₃ προέρχεται [590] από τό ότι ή διαφορική αξία τής κατηγορίας ΙV = 10⁴⁷⁰/₄₈₁ σλ. για τόν έναν τόννο και ότι πρέπει νά πολλαπλασιαστεί μέ 92¹/₂, επειδή αυτός είναι ό αριθμός τών τόννων. Η παραγωγικότητα τών κατηγοριών ΙΙ και ΙΙΙ έμεινε αμετάβλητη. Η πιο άγονη κατηγορία απομακρύνθηκε πέρα για πέρα, και ώστόσο ή συνολική πρόσοδος αυξάνει, επειδή μόνο ή διαφορική πρόσοδος τής κατηγορίας ΙV είναι εξαιτίας τής σχετικά μεγάλης παραγωγικότητάς της μεγαλύτερη απ' ό,τι ήταν ή συνολική διαφορική πρόσοδος του Πίνακα Α. Η διαφορική πρόσοδος δέν εξαρτιέται από τήν απόλυτη παραγωγικότητα τών καλύτερημένων κατηγοριών, γιατί ή ¹/₂ ΙΙ, ή ΙΙΙ, ή ΙV [στόν Πίνακα Β είναι] παραγωγικότερες από τίς κατηγορίες Ι, ΙΙ, ΙΙΙ [Α] και ώστόσο ή διαφορική πρόσοδος για τή ¹/₂ ΙΙ, ΙΙΙ, ΙV [Β] είναι μεγαλύτερη απ' ό,τι ήταν για τίς κατηγορίες Ι, ΙΙ, ΙΙΙ [Α], επειδή τό μεγαλύτερο μέρος του προσφερόμενου προϊόντος — 92¹/₂ τόννοι — προσφέρεται από μιά κατηγορία, για τήν οποία ή διαφορική αξία είναι μεγαλύτερη από εκείνη πού υπήρχε γενικά στις Ι, ΙΙ, ΙΙΙ Α. Μέ δοσμένη για μιά κατηγορία τή διαφορική αξία, ή απόλυτη μάζα τής διαφορικής προσόδου της εξαρτιέται φυσικά από τή μάζα του προϊόντος της. Αυτή ή ίδια μάζα όμως έχει κιόλας συμπεριληφθεί στόν υπολογισμό και στόν σχηματισμό τής διαφορικής αξίας. Επειδή ή κατηγορία ΙV μέ 100 λ. παράγει 92¹/₂ τόννους, ούτε περισσότερους ούτε λιγότερους, ή διαφορική αξία της στόν Πίνακα Β, όπου ή αγοραία αξία είναι ίση μέ 1 λ. και 16¹²/₁₃ σλ. τόν τόννο, φτάνει τά 10 σλ. κλπ. τόν τόννο.

Η συνολική πρόσοδος στόν πίνακα Α φτάνει τίς 70 λ. για ένα κεφάλαιο 300 λ. = 23¹/₃ %. Αντίθετα, στόν πίνακα Β, αν δέν παρθούν υπόψη τά ¹/₁₃, φτάνει τίς 94 λ. για ένα κεφάλαιο 250 λ. = 37¹/₃ %.

Πίνακας Γ. Έδώ προυποτέθηκε ότι, ύστερα από τήν προσθήκη τής κατηγορίας ΙV και τόν καθορισμό τής αγοραίας αξίας από τήν κατηγορία ΙΙ, ή ζήτηση δέν μένει ίδια όπως στόν Πίνακα Β, αλλά μέ τή μειωνόμενη τιμή μεγαλώνει ή ζήτηση, έτσι πού απορροφιέται από τήν αγορά όλη ή νεοπροσφερόμενη από τήν κατηγορία ΙV μάζα τών 92¹/₂ τόννων. Πρός 2 λ. τόν τόννο θά απορροφούνταν μόνο 200 τόννοι. Πρός 1¹¹/₁₃ λ. τόν τόννο

ή ζήτηση αυξάνει στους $292\frac{1}{2}$ τόννους. Είναι λάθος, να προϋποθέσει κανείς πώς, όταν η τιμή προσφοράς είναι $1\frac{1}{13}$ λ. ο τόννος, τά όρια της αγοράς μένουν απαραίτητα ίδια με εκείνα πού ήταν με την τιμή προσφοράς των 2 λ. τόν τόννο. Αντίθετα, με την πτώση της τιμής ή αγορά διευρύνεται ως ένα βαθμό — ακόμα και για τό γενικό μέσο διατροφής, όπως είναι τό σιτάρι.

Αυτό είναι τό μοναδικό σημείο, πού θά θέλαμε νά υπογραμμίσουμε πριν απ' όλα σχετικά με τόν Πίνακα Γ.

Πίνακας Δ. Έδω έχει προϋποτεθεί ότι οί $292\frac{1}{2}$ τόννοι απορροφούνται από την αγορά μόνο, αν ή αγοραία αξία πέσει στη $1\frac{5}{6}$ λ., πού είναι ή τιμή κόστους του ενός τόννου για την κατηγορία I, δηλ. για την κατηγορία πού δέν δίνει πρόσοδο, αλλά αποφέρει μόνο τό συνηθισμένο κέρδος 10%. Αυτή είναι ή περίπτωση, την οποία ο Ρικάρντο την προϋποθέτει σαν κανονική περίπτωση και στην οποία θά πρέπει νά σταθούμε περισσότερο.

Έδω, όπως και στους προηγούμενους πίνακες, παίρνουμε έξαρχής την ανιούσα γραμμή, αργότερα θά εξετάσουμε τό ίδιο προτσές στην κατιούσα γραμμή.

Αν οί κατηγορίες II, III και IV έδιναν μόνο μία πρόσθετη προσφορά 140 τόννων, δηλ. μία πρόσθετη προσφορά, την οποία ή αγορά απορροφάει προς 2 λ. τόν τόννο, τότε ή κατηγορία I θά εξακολουθούσε νά καθορίζει την αγοραία αξία.

Αυτό όμως δέν συμβαίνει. Υπάρχει στην αγορά ένα περίσσευμα $92\frac{1}{2}$ τόννων, πού έχει παραχθεί από την κατηγορία IV. Αν επρόκειτο γενικά για μία πρόσθετη παραγωγή, πού ξεπερνάει απόλυτα τις ανάγκες της αγοράς, τότε ή κατηγορία I θά εκτοπιζόταν έντελώς από την αγορά, ή δέ κατηγορία II θά έπρεπε νά αποσύρει τό μισό του κεφαλαίου της, όπως στον Πίνακα Β. Τότε ή κατηγορία II θά καθόριζε την αγοραία αξία, όπως γίνεται στον Πίνακα Β. Έλα όμως πού υποθέσαμε πώς, όταν πέσει περισσότερο ή αγοραία αξία, ή αγορά μπορεί νά απορροφήσει τους $92\frac{1}{2}$ τόννους. Πώς θά εξελιχθεί τώρα τό προτσές; Οί κατηγορίες IV, III και $\frac{1}{2}$ II κυριαρχούν απόλυτα στην αγορά. Δηλαδή, αν ή αγορά μπορούσε ν' απορροφήσει απόλυτα μόνο 200 τόννους, τότε αυτοί θά εκτόπιζαν από την αγορά την κατηγορία I.

Ας πάρουμε όμως πρώτα την πραγματική κατάσταση. Βρίσκονται στην αγορά $292\frac{1}{2}$ τόννοι, ενώ προηγούμενα βρίσκονταν σ' αυτήν μόνο 200 τόννοι. Η κατηγορία II θά πουλούσε στη δική της άτομική αξία, προς $1\frac{1}{13}$ λ. τόν τόννο, για νά εξασφαλίσει θέση στην αγορά και για νά εκτοπίσει από την αγορά την κατηγορία I. ή άτομική αξία της οποίας

= 2 λ. ό τόννος. Ἐπειδή ὅμως καί μ' αὐτή τήν ἀγοραία ἀξία δέν ὑπάρχει στήν ἀγορά χῶρος γιά 292½ τόννους, οί κατηγορίες IV καί III πιέζουν τήν κατηγορία II, ὥσπου ἡ ἀγοραία τιμή νά πέσει ὡς τή 1⅓ λ. ό τόννος, μιά τιμή μέ τήν ὁποία οί κατηγορίες IV, III, II καί I βρῖσκουν χῶρο στήν ἀγορά γιά τό προίον τους, ἡ ὁποία μέ αὐτή [591] τήν ἀγοραία τιμή ἀπορροφάει ὁλόκληρο τό προίον. Χάρη σ' αὐτή τήν πτώση τῆς τιμῆς ἐξισώθηκε ἡ προσφορά μέ τή ζήτηση. Ἀπό τή στιγμή πού ἡ πρόσθετη προσφορά ξεπερνάει τά ὅρια τῆς ἀγορᾶς — στά πλαίσια τῆς παλαιᾶς ἀγοραίας ἀξίας — ἡ καθεμιᾶ ἀπό τίς κατηγορίες προσπαθεῖ φυσικά νά τοποθετήσῃ στήν ἀγορά ὁλόκληρο τό προίον τῆς, ἐκτοπίζοντας τό προίον τῶν ἄλλων κατηγοριῶν. Αὐτό μπορεῖ νά γίνῃ μόνο μέ μείωση τῆς τιμῆς, καί μάλιστα μέ τή μείωσή τῆς ὡς ἓνα σημεῖο, στό ὁποῖο ὅλοι οί τόννοι βρῖσκουν θέση στήν ἀγορά. Ἄν ἡ μείωση αὐτή τῆς τιμῆς εἶναι τόσο μεγάλη, ὥστε οί κατηγορίες I, II κλπ. ὀφείλουν νά πουλήσουν κάτω ἀπό τά ἔξοδα παραγωγῆς^[57], τότε πρέπει φυσικά ν' ἀποσύρουν τό κεφάλαιό τους ἀπό τήν παραγωγή. Ἄν ὅμως ἀποδειχτεῖ, ὅτι δέν χρειάζεται ἡ μείωση τῆς τιμῆς νά προχωρήσῃ τόσο, γιά νά κάνουν τό προίον κατάλληλο γιά τήν ἀγορά, τότε ὁλόκληρο τό κεφάλαιο μπορεῖ μέ τή νέα αὐτή ἀγοραία ἀξία νά συνεχίσει τή δουλιά του σ' αὐτήν τή σφαῖρα παραγωγῆς.

Εἶναι ὅμως ἀκόμα φανερό ὅτι κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθήκες δέν εἶναι τά χειρότερα κομμάτια γῆς τῶν κατηγοριῶν I καί II, ἀλλά τά καλύτερα κομμάτια γῆς τῶν κατηγοριῶν III καί IV εἶναι ἐκεῖνα πού καθορίζουν τήν ἀγοραία ἀξία, ἐπομένως καί ἡ πρόσοδος στά καλύτερα εἶδη γῆς εἶναι ἐκείνη πού καθορίζει τήν πρόσοδο στά χειρότερα εἶδη, κάτι πού ὁ Στόρχ τό κατανόησε σωστά γιά τήν περίπτωση αὐτή^[19].

Ἡ κατηγορία IV πουλάει στήν τιμή, μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά τοποθετήσῃ στήν ἀγορά ὁλόκληρο τό προίον τῆς καί μέ τήν ὁποία ἐξουδετερώνει κάθε ἀντιπίεση τῶν ἄλλων κατηγοριῶν. Ἡ τιμή αὐτή εἶναι 1⅓ λ. Ἄν ἡ IV κατηγορία πουλοῦσε σέ ὑψηλότερη τιμή, θά συστέλλονταν τά ὅρια τῆς ἀγορᾶς καί θά ξανάρχιζε τό προτσές τοῦ ἀλληλοαποκλεισμοῦ.

Ἡ κατηγορία I καθορίζει τήν ἀγοραία ἀξία μόνο μέ τήν προυπόθεση ὅτι ἡ πρόσθετη προσφορά τῶν κατηγοριῶν II κλπ. δέν εἶναι παρά ἡ πρόσθετη προσφορά πού ἀπορροφάει ἡ ἀγορά στά ὅρια τῆς καθοριζόμενης ἀπό τό προίον τῆς κατηγορίας I ἀξίας. Ἄν ἡ προσφορά εἶναι μεγαλύτερη, τότε ἡ κατηγορία I μένει ἐντελῶς παθητική, καί μέ τόν χῶρο πού πιάνει προκαλεῖ μόνο τήν ἀντίδραση τῶν κατηγοριῶν II, III καί IV, ὥσπου νά συσταλεῖ τόσο ἡ τιμή, ὥστε ἡ ἀγορά νά διευρυνθεῖ ἀρκετά γιά τήν ἀπορρόφηση ὅλου τοῦ προιόντος. Ἀποδείχεται ὅμως τώρα ὅτι

μ' αὐτή τήν καθορισμένη στήν πραγματικότητα ἀπό τήν κατηγορία IV ἀγοραία ἀξία, ἡ ἴδια ἢ κατηγορία IV, ἐκτός ἀπό τήν ἀπόλυτη πρόσοδο, πληρώνει καί μιά διαφορική πρόσοδο $49\frac{7}{12}$ λ., ἢ κατηγορία III ἐκτός ἀπό τήν ἀπόλυτη πρόσοδο πληρώνει ἀκόμα μιά διαφορική πρόσοδο $17\frac{1}{2}$ λ., ἐνώ ἢ κατηγορία II δέν πληρώνει καθόλου διαφορική πρόσοδο, πληρώνει δέ μόνο ἓνα μέρος τῆς ἀπόλυτης προσόδου $9\frac{1}{6}$ λ. ἀντί 10, δηλαδή δέν πληρώνει ὅλο τό ποσό τῆς ἀπόλυτης προσόδου. Γιατί; Γιατί, ἐνώ ἢ νέα ἀγοραία ἀξία τῆς $1\frac{5}{6}$ λ. βρίσκεται πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους τοῦ προϊόντος τῆς κατηγορίας II, ὅμως βρίσκεται κάτω ἀπό τήν ἀτομική του ἀξία. Ἄν ἦταν ἴση μέ τήν ἀτομική του ἀξία, τότε ἢ κατηγορία II θά πλήρωνε τήν ἀπόλυτη πρόσοδο τῶν 10 λ., ἢ ὅποια εἶναι ἴση μέ τήν διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀτομική ἀξία καί στήν τιμή κόστους. Ἐπειδή ὅμως ἢ νέα ἀγοραία ἀξία βρίσκεται κάτω ἀπ' αὐτήν — ἢ πραγματική πρόσοδος πού πληρώνει ἢ II εἶναι ἴση μέ τήν διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀγοραία ἀξία καί στήν τιμή κόστους τοῦ προϊόντος, ἢ διαφορά αὐτή εἶναι ὅμως μικρότερη ἀπό τήν διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀτομική ἀξία καί στήν τιμή κόστους του — γι' αὐτό ἢ II πληρώνει μόνο ἓνα μέρος τῆς ἀπόλυτης προσόδου τῆς, $9\frac{1}{6}$ λ. ἀντί 10.

{ Ἡ πραγματική (aktuelle) πρόσοδος εἶναι ἴση μέ τήν διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀγοραία ἀξία καί στήν τιμή κόστους. }

Ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος εἶναι ἴση μέ τήν διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀτομική ἀξία καί στήν τιμή κόστους.

Ἡ διαφορική πρόσοδος εἶναι ἴση μέ τήν διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀγοραία ἀξία καί στήν ἀτομική ἀξία.

Ἡ πραγματική (aktuelle) ἢ συνολική πρόσοδος εἶναι ἴση μέ τήν ἀπόλυτη πρόσοδο + τήν διαφορική πρόσοδο, μ' ἄλλα λόγια εἶναι ἴση μέ τό περίσσευμα τῆς ἀγοραίας ἀξίας πάνω ἀπό τήν ἀτομική ἀξία + τό περίσσευμα τῆς ἀτομικῆς ἀξίας πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους ἢ εἶναι ἴση μέ τήν διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀγοραία ἀξία καί στήν τιμή κόστους.

Ἄν λοιπόν ἢ ἀγοραία ἀξία εἶναι ἴση μέ τήν ἀτομική ἀξία, τότε ἢ διαφορική πρόσοδος = 0 καί ἢ συνολική πρόσοδος εἶναι ἴση μέ τήν διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀτομική ἀξία καί στήν τιμή κόστους.

Ἄν ἢ ἀγοραία ἀξία εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν ἀτομική ἀξία, τότε ἢ διαφορική πρόσοδος εἶναι ἴση μέ τό περίσσευμα τῆς ἀγοραίας ἀξίας πάνω ἀπό τήν ἀτομική ἀξία, τότε ὅμως ἢ συνολική πρόσοδος εἶναι ἴση μέ τήν διαφορική πρόσοδο + τήν ἀπόλυτη πρόσοδο.

Ἄν ἢ ἀγοραία ἀξία εἶναι μικρότερη ἀπό τήν ἀτομική ἀξία, μεγαλύτερη ὅμως ἀπό τήν τιμή κόστους, τότε ἢ διαφορική πρόσοδος εἶναι ἓνα ἀρνητικό μέγεθος, ἐπομένως ἢ συνολική πρόσοδος εἶναι ἴση μέ τήν

απόλυτη πρόσοδο + αυτή τήν ἀρνητική διαφορική πρόσοδο, δηλ. σύν τό περίσσευμα τής ατομικής αξίας πάνω από τήν αγοραία αξία.

Ἐάν ἡ αγοραία αξία εἶναι ἴση μέ τήν τιμή κόστους, τότε ἡ πρόσodos γενικά = 0.

Γιά νά παραστήσουμε ὅλα αὐτά μέ ἐξισώσεις, ὀνομάζουμε τήν ἀπόλυτη πρόσοδο ΑΠ, τή διαφορική πρόσοδο ΔΠ, τή συνολική πρόσοδο ΣΠ, τήν αγοραία αξία Αγ.Αξ., τήν ατομική αξία Ατ.Αξ. καί τήν τιμή κόστους ΤΚ. Ἐτσι θά ἔχουμε τίς παρακάτω ἐξισώσεις:

[592]

$$1) \text{ ΑΠ} = \text{Ατ.Αξ.} - \text{ΤΚ} = + y$$

$$2) \text{ ΔΠ} = \text{Αγ.Αξ.} - \text{Ατ.Αξ.} = x$$

$$3) \text{ ΣΠ} = \text{ΑΠ} + \text{ΔΠ} = \text{Αγ.Αξ.} - \text{Ατ.Αξ.} + \text{Ατ.Αξ.} - \text{ΤΚ} = y + x \\ = \text{Αγ.Αξ.} - \text{ΤΚ}.$$

Ἐάν $\text{Αγ.Αξ.} > \text{Ατ.Αξ.}$ τότε $\text{Αγ.Αξ.} - \text{Ατ.Αξ.} = + x$. Γι' αὐτό ἡ ΔΠ εἶναι θετική καί ἡ $\text{ΣΠ} = y + x$.

Καί $\text{Αγ.Αξ.} - \text{ΤΚ} = y + x$. Ἡ $\text{Αγ.Αξ.} - y - x = \text{ΤΚ}$ ἢ $\text{Αγ.Αξ.} = y + x + \text{ΤΚ}$.

Ἐάν $\text{Αγ.Αξ.} < \text{Ατ.Αξ.}$ τότε $\text{Αγ.Αξ.} - \text{Ατ.Αξ.} = - x$. Γι' αὐτό ἡ ΔΠ εἶναι ἀρνητική καί ἡ $\text{ΣΠ} = y - x$.

Καί $\text{Αγ.Αξ.} - \text{ΤΚ} = y - x$. Ἡ $\text{Αγ.Αξ.} + x = \text{Ατ.Αξ.}$.

Ἡ $\text{Αγ.Αξ.} + x - y = \text{ΤΚ}$. Ἡ $\text{Αγ.Αξ.} = y - x + \text{ΤΚ}$.

Ἐάν $\text{Αγ.Αξ.} = \text{Ατ.Αξ.}$ τότε $\text{ΔΠ} = 0$, $x = 0$, ἐπειδή $\text{Αγ.Αξ.} - \text{Ατ.Αξ.} = 0$. Γι' αὐτό $\text{ΣΠ} = \text{ΑΠ} + \text{ΔΠ} = \text{ΑΠ} + 0 = \text{Αγ.Αξ.} - \text{Ατ.Αξ.} + \text{Ατ.Αξ.} - \text{ΤΚ} = 0 + \text{Ατ.Αξ.} - \text{ΤΚ} = \text{Ατ.Αξ.} - \text{ΤΚ} = \text{Αγ.Αξ.} - \text{ΤΚ} = + y$.

Ἐάν $\text{Αγ.Αξ.} = \text{ΤΚ}$, ΣΠ ἢ $\text{Αγ.Αξ.} - \text{ΤΚ} = 0$.

Κάτω ἀπό τίς συνθήκες πού προϋποθέσαμε ἡ κατηγορία I δέν πληρώνει καθόλου πρόσοδο. Γιατί ὄχι; Ἐπειδή ἡ ἀπόλυτη πρόσodos εἶναι ἴση μέ τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ατομική αξία καί στήν τιμή κόστους. Ἡ διαφορική πρόσodos ὅμως εἶναι ἴση μέ τή διαφορά ἀνάμεσα στήν αγοραία αξία καί στήν ατομική αξία. Τώρα ὅμως ἡ αγοραία αξία εἶναι ἐδῶ ἴση μέ τήν τιμή κόστους τής κατηγορίας I. Ἡ ατομική αξία τής I = 2 λ. ὁ τόννος, ἡ αγοραία αξία = $1\frac{5}{6}$ λ. Ἐτσι ἡ διαφορική πρόσodos τής κατηγορίας I = $1\frac{5}{6}$ λ. - 2 λ. εἶναι δηλαδή ἴση μέ $-\frac{1}{6}$ λ. Ἡ ἀπόλυτη πρόσodos τής I ὅμως = 2 λ. - $1\frac{5}{6}$ λ., δηλαδή εἶναι ἴση μέ τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ατομική τής αξία καί στήν τιμή κόστους τής = $+\frac{1}{6}$ λ. Ἐπειδή λοιπόν ἡ πραγματική πρόσodos τής κατηγορίας I εἶναι ἴση μέ τήν ἀπόλυτη πρόσοδο ($\frac{1}{6}$ λ.) καί μέ τή διαφορική πρόσοδο ($-\frac{1}{6}$ λ.) γι' αὐτό εἶναι ἴση μέ $+\frac{1}{6}$ λ. - $\frac{1}{6}$ λ. = 0. Δέν πληρώνει

επομένως ούτε διαφορική πρόσοδο ούτε απόλυτη πρόσοδο, αλλά μόνο τήν τιμή κόστους. Ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος της = 2 λ. Πουλάει πρὸς $1\frac{5}{6}$ λ., δηλαδή κατὰ $\frac{1}{12}$ κάτω ἀπὸ τήν ἀξία του = $8\frac{1}{3}$ % κάτω ἀπὸ τήν ἀξία του. Ἡ κατηγορία I δέν μπορεῖ νά πουλήσει πιο ἀκριβά, ἐπειδὴ δέν εἶναι αὐτὴ πού ρυθμίζει τήν ἀγορά, ἀλλὰ τήν ρυθμίζουν ἐναντία της οἱ κατηγορίες IV, III καὶ II. Αὐτό πού μπορεῖ νά κάνει ἡ κατηγορία I εἶναι νά προμηθεύσει μιά πρόσθετη προσφορά στήν τιμὴ τῆς $1\frac{5}{6}$ λ. τὸν τόννο.

Τό γεγονός, γιατί ἡ κατηγορία I δέν πληρώνει πρόσοδο, ἐξηγεῖται μέ τό ὅτι ἡ ἀγοραία ἀξία εἶναι ἴση μέ τήν τιμὴ κόστους της.

Τό γεγονός αὐτό ὅμως εἶναι ἡ συνέπεια:

Πρῶτο, τῆς σχετικῆς ἀφορίας τῆς κατηγορίας I. Αὐτό πού πρέπει νά προσφέρει εἶναι 60 πρόσθετοι τόννοι πρὸς $1\frac{5}{6}$ λ. τὸν τόννο. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι, ἀντί νά προσφέρει μόνο 60 τόννους γιά ἓνα κεφάλαιο 100 λ., προσφέρει 64 τόννους γιά ἓνα κεφάλαιο 100 λ., δηλαδή 1 τόννο λιγότερο ἀπὸ τήν κατηγορία II. Ἔτσι θά χρειάζεται νά τοποθετηθοῦν μόνο $93\frac{3}{4}$ λ. στήν κατηγορία I, γιά νά προσφέρει 60 τόννους. Στήν περίπτωση αὐτὴ ἡ ἀτομικὴ ἀξία τοῦ ἑνὸς τόννου στήν κατηγορία I θά ἦταν $1\frac{7}{8}$ λ., ἢ 1 λ. καὶ $17\frac{1}{2}$ σλ. καὶ ἡ τιμὴ κόστους του: 1 λ. καὶ $14\frac{3}{8}$ σλ. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀγοραία ἀξία = $1\frac{5}{6}$ λ. = 1 λ. καὶ $16\frac{2}{3}$ σλ., ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στήν τιμὴ κόστους καὶ στήν ἀγοραία ἀξία = $2\frac{7}{24}$ σλ. Καὶ ἡ διαφορὰ αὐτὴ ὑπολογισμένη γιά 60 τόννους [593] δίνει μιά πρόσοδο 6 λ. καὶ $17\frac{1}{2}$ σλ.

Ἄν ἔμεναν λοιπὸν ἀμετάβλητοι ὅλοι οἱ ὅροι καὶ ἡ κατηγορία I ἦταν κατὰ τό $\frac{1}{15}$ (ἀφοῦ $\frac{60}{15} = 4$) παραγωγικότερη ἀπ' ὅ,τι εἶναι, θά πληρωνε ἀκόμα καὶ ἓνα μέρος τῆς ἀπόλυτης προσόδου, ἐπειδὴ θά ὑπῆρχε μιά διαφορὰ ἀνάμεσα στήν ἀγοραία ἀξία καὶ στήν τιμὴ κόστους της, ἂν καὶ πρόκειται γιά μικρότερη διαφορὰ ἀπὸ τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στήν ἀτομικὴ τῆς ἀξία καὶ στήν τιμὴ κόστους της. Ἐδῶ λοιπὸν θά ἀπόφερε πρόσοδο ἀκόμα καὶ ἡ χειρότερη γῆ, ἂν ἦταν γονιμότερη ἀπ' ὅ,τι εἶναι. Ἄν ἡ κατηγορία I ἦταν ἀπόλυτα γονιμότερη ἀπ' ὅ,τι εἶναι, τότε, συγκρινόμενες μ' αὐτήν, οἱ κατηγορίες II, III, IV θά ἦταν σχετικὰ ἀγονότερες. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ δική της καὶ στίς δικές τους ἀτομικές ἀξίες θά ἦταν μικρότερη. Ἄν λοιπὸν δέν ἀποφέρει καθόλου πρόσοδο, ὀφείλεται ἐξίσου στό γεγονός ὅτι ἡ ἴδια δέν εἶναι ἀπόλυτα γονιμότερη καὶ ὅτι οἱ II, III καὶ IV δέν εἶναι σχετικὰ ἀγονότερες.

Δεύτερο ὅμως: Ἡ γονιμότητα τῆς κατηγορίας I εἶναι δοσμένη, 60 τόννοι γιά ἓνα κεφάλαιο 100 λ. Ἄν λοιπὸν οἱ κατηγορίες II, III, IV, εἰδικὰ ἡ IV πού ἐμφανίζεται στήν ἀγορά σάν νέος ἀνταγωνιστής, δέν

είναι μόνο σχετικά, έναντι τής I, αλλά απόλυτα λιγότερο γόνιμη, τότε ή I θά μπορούσε νά αποφέρει μιά πρόσοδο, παρ' όλο πού ή πρόσοδος αυτή θά αποτελούσε ένα κλάσμα τής απόλυτης προσόδου. Γιατί, αφού ή αγορά απορροφάει $292\frac{1}{2}$ τόννους πρὸς $1\frac{5}{6}$ λ. τόν τόννο, τότε θά απορροφούσε ένα μικρότερο ἀριθμό τόννων, λ.χ. 280 τόννους, όταν ή αγοραία ἀξία τοῦ ἑνός τόννου θά ἦταν μεγαλύτερη ἀπὸ $1\frac{5}{6}$ λ. Κάθε αγοραία ἀξία ὅμως πού εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ $1\frac{5}{6}$ λ. ὁ τόννος, δηλαδή ἀπὸ τὰ ἔξοδα παραγωγῆς τής I, ἀποφέρει μιά πρόσοδο γιά τήν I ἴση μέ τήν αγοραία ἀξία πλὴν τήν τιμή κόστους τής κατηγορίας I.

Μπορεῖ ἐπομένως νά εἰπωθεῖ ἐπίσης ὅτι, ἐξαιτίας τής απόλυτης γονιμότητας τής κατηγορίας γῆς IV, ή I δέν ἀποφέρει πρόσοδο, γιατί ὅσον καιρό βρίσκονταν στήν αγορά σάν συναγωνιστές μόνο ή II καί ή III, ἀπόφερε πρόσοδο, καί θά ἐξακολουθοῦσε νά ἀποφέρει — ἂν καί μιά μικρότερη πρόσοδο — στήν περίπτωση πού ή IV μέ δαπάνη κεφαλαίου 100 λ. θά παρήγε 80 ἀντί $92\frac{1}{2}$ τόννους.

Τρίτο: Ἐχουμε ὑποθέσει ὅτι μέ δαπάνη κεφαλαίου 100 λ. ή απόλυτη πρόσοδος = 10 λ. = 10% τοῦ κεφαλαίου ή τό $\frac{1}{11}$ τής τιμῆς κόστους, ὅτι ἐπομένως στή γεωργία ή ἀξία τοῦ προϊόντος πού ἔχει παραχθεῖ ἀπὸ ἕνα κεφάλαιο 100 λ. εἶναι ἴση μέ 120 λ., ἀπό τίς ὁποῖες οἱ 10 λ. εἶναι κέρδος.

Μόνο πού δέν πρέπει νά νομίσει κανείς πώς ὅταν λέμε: ὅτι ἔχει ἐπενδουθεῖ στή γεωργία ἕνα κεφάλαιο 100 λ. καί ὅταν ή μιά ἡμέρα ἐργασίας = 1 λ. ὅτι αὐτό θά πει πώς ἔχουν τώρα ξοδευτεῖ 100 ἡμέρες ἐργασίας. Γενικά, ἂν ἕνα κεφάλαιο 100 λ. = 100 ἡμέρες ἐργασίας, αὐτό δέ σημαίνει ποτέ, πώς σέ ὁποιονδήποτε κλάδο παραγωγῆς κι ἂν ἔχει τοποθετηθεῖ αὐτό τό κεφάλαιο, ὅτι [ή νεοδημιουργημένη ἀξία = 100 ἡμέρες ἐργασίας]. Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ὁ χρυσός 1 λ. εἶναι ἴσος μέ 1 ἡμέρα ἐργασίας 12 ὥρῶν καί ὅτι αὐτή εἶναι ή κανονική ἡμέρα ἐργασίας, τότε μπαίνει πρῶτα τό ἐρώτημα: ποιός εἶναι ὁ βαθμός ἐκμετάλλευσης τής ἐργασίας; Δηλαδή πόσες ἀπὸ τίς 12 ὥρες ὁ ἐργάτης δουλεύει γιά τόν ἑαυτό του, γιά τήν ἀναπαραγωγή (μέ τή μορφή ἰσοδύναμου) τοῦ μισθοῦ του καί πόσες δουλεύει δωρεάν γιά τόν καπιταλιστή; Πόσο μεγάλος εἶναι λοιπόν ὁ χρόνος ἐργασίας πού πουλάει ὁ καπιταλιστής, χωρίς νά τόν ἔχει πληρώσει καί πού γι' αὐτόν τό λόγο ἀποτελεῖ τήν πηγὴ τής ὑπεραξίας, τής μεγέθυνσης τοῦ κεφαλαίου; Ἄν τό ποσοστό = 50%, τότε ὁ ἐργάτης ἐργάζεται 8 ὥρες γιά τόν ἑαυτό του καί 4 ὥρες δωρεάν γιά τόν καπιταλιστή. Τό προϊόν = 12 ὥρες = 1 λ. (ἀφού 12 ὥρῶν χρόνος ἐργασίας περιέχεται σύμφωνα μέ τήν προυπόθεσή μας, σέ 1 λ. χρυσό). Ἀπὸ αὐτές τίς 12 ὥρες = 1 λ., οἱ 8 ἀντικατασταί-

νουν για τον καπιταλιστή τον μισθό και οι 4 αποτελούν την υπεραξία του. Έτσι με μισθό $13\frac{1}{3}$ σλ. ή υπεραξία $= 6\frac{2}{3}$ σλ. ή με επένδυση κεφαλαίου 1 λ. = 10 σλ. και με επένδυση 100 λ. = 50 λ. Στην περίπτωση αυτή η αξία του εμπορεύματος που έχει παραχθεί με κεφάλαιο 100 λ. θα ήταν = 150 λ. Το κέρδος του καπιταλιστή αποτελείται γενικά από την πούληση της περιεχόμενης στο προϊόν απλήρωτης δουλιάς. Από την πούληση του μέρους εκείνου του προϊόντος, που δεν έχει πληρωθεί, πηγάζει το κανονικό κέρδος.

[594] Το δεύτερο ερώτημα όμως είναι τό εξής: Ποιά είναι ή οργανική σύνθεση του κεφαλαίου; Τό μέρος της αξίας του κεφαλαίου που αποτελείται από μηχανές κλπ. και από πρώτη ύλη αναπαράγεται άπλως στό προϊόν, ξαναεμφανίζεται, μένει άμετάβλητο. Αυτό τό συστατικό μέρος του κεφαλαίου όφείλει ό καπιταλιστής νά τό πληρώσει στην αξία του. Μπαίνει επομένως στό προϊόν σαν δοσμένη, προϋποτεθειμένη αξία. Μόνο ή χρησιμοποιούμενη από τον καπιταλιστή εργασία μπαίνει όλόκληρη στην αξία του προϊόντος, αγοράζεται όλόκληρη άπ' αυτόν, παρ' όλο που πληρώνεται μόνο ένμέρει άπ' αυτόν. Επομένως, μέ προϋποτεθειμένο τον πιο πάνω βαθμό έκμετάλλευσης της εργασίας, τό μέγεθος της υπεραξίας για ένα κεφάλαιο ίσου μεγέθους θα έξαρτηθεί από την οργανική σύνθεσή του. Αν ή σύνθεση του κεφαλαίου $\alpha = 80\sigma + 20\mu$, τότε ή αξία του προϊόντος = 110 και τό κέρδος = 10% (παρ' όλο που στό προϊόν περιέχεται 50% απλήρωτη δουλιά). Αν ή σύνθεση του κεφαλαίου $\beta = 40\sigma + 60\mu$, τότε ή αξία του προϊόντος = 130 και τό κέρδος = 30%, παρ' όλο που και στό προϊόν αυτό περιέχεται 50% απλήρωτη δουλιά. Αν ή σύνθεση του κεφαλαίου $\gamma = 60\sigma + 40\mu$, τότε ή αξία του προϊόντος = 120 και τό κέρδος = 20%, παρ' όλο που και στό προϊόν αυτό περιέχεται 50% απλήρωτη δουλιά. Έχουμε λοιπόν για τά 3 κεφάλαια, συνολικού μεγέθους 300, μαζί παρμένα, συνολικό κέρδος $10+20+30 = 60$, τό όποιο μέ βάση τά 100 δίνει ένα μέσο κέρδος 20%. Και αυτό τό μέσο κέρδος τό βγάζει τό καθένα άπ' αυτά τά 3 κεφάλαια, αν πουλήσει τό εμπόρευμα που παράγει προς 120 λ. Τό κεφάλαιο α : μέ σύνθεση $80\sigma + 20\mu$ πουλάει τό εμπόρευμα 10 λ. πάνω από την αξία του, τό κεφάλαιο β : μέ σύνθεση $40\sigma + 60\mu$ πουλάει τό εμπόρευμά του 10 λίρες κάτω από την αξία του, και τό κεφάλαιο γ : μέ σύνθεση $60\sigma + 40\mu$ πουλάει τό εμπόρευμά του στην αξία του. Τά εμπορεύματα μαζί παρμένα, έχουν πουληθεί στην αξία τους: $120+120+120 = 360$ λ. Πράγματι, ή αξία του $\alpha+\beta+\gamma = 110+130+120 = 360$ λίρες. Οι τιμές όμως των προϊόντων των ξεχωριστών κεφαλαίων βρίσκονται πότε πάνω, πότε κάτω από την αξία

τους και πότε στην αξία τους, ἔτσι ὥστε τό καθένα ἀπό αὐτά νά ἀποφέρει ἓνα κέρδος 20%. Οἱ τροποποιημένες ἔτσι ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων εἶναι οἱ τιμές κόστους τους*, τίς ὁποῖες ὁ συναγωνισμός τίς κάνει διαρκῶς κέντρα ἔλξης τῶν ἀγοραίων τιμῶν.

Γιά τίς 100 λ., πού εἶναι τώρα ἐπενδυμένες στή γεωργία, ὑποθέτουμε ὅτι ἡ σύνθεση τοῦ κεφαλαίου εἶναι 60σ + 40μ (πού μπορεῖ ἐξάλλου γιά τό μ νά εἶναι πολύ χαμηλό) ἔτσι πού ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος = 120. Ἡ ἀξία αὐτή ὅμως θά ἦταν ἴση μέ τήν τιμή κόστους τῆς βιομηχανίας. Γι' αὐτό, ἄς ὑποθέσουμε λοιπόν στήν πιό πάνω περίπτωση, ὅτι ἡ μέση τιμή τοῦ προϊόντος πού ἔχει παραχθεῖ ἀπό ἓνα κεφάλαιο 100 λ. εἶναι ἴση μέ 110 λ. Λέμε τώρα πώς, ἂν τό προϊόν τῆς γεωργίας πουληθεῖ στήν ἀξία του, τότε ἡ ἀξία αὐτή βρίσκεται 10 λ. πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους του. Στήν περίπτωση αὐτή ἀποφέρει μιά πρόσοδο 10% καί δεχόμαστε ὅτι εἶναι κανονικό γιά τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, ἐξαιτίας τῆς ἰδιοκτησίας στή γῆ καί σέ διάκριση ἀπό τά ἄλλα προϊόντα τό γεωργικό προϊόν νά πουλιέται στήν ἀξία του, ἀντί στήν τιμή κόστους του. Ἡ σύνθεση τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου εἶναι 80σ + 20μ, ὅταν τό μέσο κέρδος εἶναι 10%. Ὑποθέτουμε ὅτι ἡ σύνθεση τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου = 60σ + 40μ, ὑποθέτουμε δηλαδή μιά τέτια σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, κατά τήν ὁποία δαπανοῦνται περισσότερα γιά μισθό ἐργασίας — γιά ἄμεση ἐργασία — ἀπ' ὅ,τι δαπανοῦνται ἀπό τό συνολικό κεφάλαιο, τό ἐπενδυμένο στους ὑπόλοιπους κλάδους παραγωγῆς. Αὐτό ὑποδηλώνει μιά σχετικά χαμηλότερη ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας σ' αὐτό τόν κλάδο. Μπορεῖ βέβαια σέ μερικούς κλάδους τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, λ.χ. στήν κτηνοτροφία, ἡ σύνθεση τοῦ κεφαλαίου νά εἶναι 90σ + 10μ. δηλαδή ἡ σχέση μ:σ νά εἶναι μικρότερη ἀπ' ὅ,τι στό συνολικό βιομηχανικό κεφάλαιο. Δέν εἶναι ὅμως ὁ κλάδος αὐτός πού καθορίζει τήν πρόσοδο, ἀλλά ἡ καθεαυτοῦ γεωργία καί μάλιστα τό μέρος τῆς ἐκεῖνο, πού παράγει τό κύριο μέσο διατροφῆς, λ.χ. τό σιτάρι κλπ. Ἡ πρόσοδος στους ἄλλους κλάδους τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας δέν καθορίζεται ἀπό τή σύνθεση τοῦ ἐπενδυμένου σ' αὐτούς τούς κλάδους κεφαλαίου [595], ἀλλά ἀπό τή σύνθεση τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιεῖται στήν παραγωγή τοῦ κύριου μέσου διατροφῆς. Καί μόνο ἡ ὕπαρξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς προϋποθέτει σάν κύριο στοιχεῖο τῶν μέσων διατροφῆς τή φυτική τροφή ἀντί τῆ ζωική τροφή. Ἡ σχέση τῶν προσόδων μεταξύ τους στους διάφορους

* Εἶναι φανερό ὅτι ἐννοεῖ τίς τιμές παραγωγῆς. — Σημ. μετ.

κλάδους τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας εἶναι ἓνα δευτερεῦον ζήτημα, πού δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ καί τό παραλείπουμε.

Γιά νά εἶναι λοιπόν ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος = 10%, προυποθέσαμε ὅτι ἡ γενική μέση σύνθεση τοῦ μή γεωργικοῦ κεφαλαίου = $80\sigma + 20\mu$ καί τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου = $60\sigma + 40\mu$.

Τώρα μπαίνει τό ἐρώτημα, ἂν στήν προυποτεθειμένη στόν Πίνακα Δ περίπτωση, στήν ὁποία ἡ κατηγορία I δέν πληρώνει καθόλου πρόσοδο, θά ἐπιδροῦσε μιά διαφορετική σύνθεση τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου, λ.χ. ἡ σύνθεση $50\sigma + 50\mu$ ἢ $70\sigma + 30\mu$; Στήν πρώτη περίπτωση, ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος θά ἦταν = 125 λ. καί στή δεύτερη περίπτωση, = 115 λ. Στήν πρώτη περίπτωση ἡ διαφορά, πού θά προερχόταν ἀπό τή διαφορετική σύνθεση τοῦ μή γεωργικοῦ κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό γεωργικό κεφάλαιο, θά ἦταν 15 λ., στή δεύτερη 5 λ. Δηλαδή ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀξία τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος καί στήν τιμή κόστους θά ἦταν στήν πρώτη περίπτωση, κατά 50% μεγαλύτερη, ἀπό ἐκείνη πού εἶχε προυποτεθεῖ, ἐνῶ στή δεύτερη περίπτωση, θά ἦταν κατά 50% μικρότερη.

Ἄν συνέβαινε ἡ πρώτη περίπτωση, ἂν δηλαδή ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τοῦ κεφαλαίου τῶν 100 λ. ἦταν = 125 λ., τότε στόν Πίνακα Α ἡ ἀξία τοῦ ἑνός τόννου γιά τήν κατηγορία I θά ἦταν $2\frac{1}{2}$ λ. Καί αὐτή θά ἦταν ἡ ἀγοραία ἀξία γιά τόν Πίνακα Α, ἐπειδὴ σ' αὐτόν ἡ κατηγορία I καθορίζει τήν ἀγοραία ἀξία. Ἀντίθετα, ἡ τιμή κόστους γιά τήν I Α θά ἦταν, ὅπως καί πρῖν, $1\frac{5}{6}$ λ. Ἐπειδὴ λοιπόν, σύμφωνα μέ τήν προυπόθεσή μας, οἱ $292\frac{1}{2}$ τόννοι μποροῦν νά πουληθοῦν μόνο πρὸς $1\frac{5}{6}$ λ. ὁ τόννος, δέν θά ὀγκιουργόταν καμιά διαφορά. Τό ἴδιο δέν θα ὀγκιουργόταν καμιά διαφορά, ἂν ἡ σύνθεση τοῦ ἀγροτικοῦ κεφαλαίου ἦταν $70\sigma + 30\mu$ ἢ ἂν ἡ διαφορά τῆς ἀξίας τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος ἀπό τήν τιμή κόστους του ἦταν μόνο 5 λ. δηλ. μόνο ἡ μισή, τῆς διαφοράς πού προυποθέσαμε. Ἄν λοιπόν προυποτεθεῖ σταθερή ἡ τιμή κόστους, δηλ. ἡ μέση ὀργανική σύνθεση τοῦ μή γεωργικοῦ κεφαλαίου, πού εἶναι $80\sigma + 20\mu$, τότε γιά τήν περίπτωση αὐτή [τήν IΔ] δέν θα ὀγκιουργόταν καμιά διαφορά, εἴτε μεγαλύτερη, εἴτε μικρότερη, παρ' ὅλον ὅτι ἡ διαφορά θά ἦταν σημαντική γιά τόν Πίνακα Α καί θά προκαλοῦσε μιά διαφορά 50% στήν ἀπόλυτη πρόσοδο.

Ἄς ὑποθέσουμε ὁμως τώρα τό ἀντίθετο: Ὅτι ἡ σύνθεση τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου ἐξακολουθεῖ νά εἶναι $60\sigma + 40\mu$ καί ὅτι μεταβάλλεται ἡ σύνθεση τοῦ μή γεωργικοῦ κεφαλαίου. Ἡ σύνθεση τοῦ μή γεωργικοῦ κεφαλαίου ἀντί νά εἶναι $80\sigma + 20\mu$, εἶναι τώρα εἴτε $70\sigma + 30\mu$, εἴτε $90\sigma + 10\mu$. Στήν πρώτη περίπτωση τό μέσο κέρδος θά εἶναι

15 λ. ή κατά 50% μεγαλύτερο από τήν περίπτωση πού προουθέσαμε. Στήν ἄλλη περίπτωση θά εἶναι 5 λ. ή κατά 50% μικρότερο. Στήν πρώτη περίπτωση ή ἀπόλυτη πρόσοδος = 5 λ. Τό γεγονός αὐτό δέν θά προκαλοῦσε ἐπίσης καμιά διαφορά για τήν ΙΔ. Στή δεύτερη περίπτωση ή ἀπόλυτη πρόσοδος = 15 λ. Καί αὐτό τό γεγονός δέν θά προκαλοῦσε καμιά διαφορά για τήν περίπτωση ΙΔ. Ἐπομένως, για τήν περίπτωση ΙΔ ὅλα αὐτά εἶναι ἀδιάφορα, ὅσο σπουδαία κι ἂν εἶναι για τούς πίνακες Α, Β, Γ καί Ε, δηλαδή για τόν ἀπόλυτο καθορισμό τῆς ἀπόλυτης καί τῆς διαφορικής προσόδου, κάθε φορά πού ή νέα κατηγορία — ἀδιάφορο ἂν πρόκειται για τήν ἀνιούσα ή τήν κατιούσα γραμμή — προμηθεύει στήν παλιά ἀγοραία ἀξία μόνο τήν ἀπαραίτητη πρόσθετη ζήτηση.

Τό ἐπόμενο ἐρώτημα εἶναι τώρα τό ἐξῆς:

Εἶναι στήν πράξη δυνατή αὐτή ή περίπτωση Δ; Καί ἀκόμα πρὶν ἀπ' ὅλα, πρόκειται ἄραγε, ὅπως παραδέχεται ὁ Ρικάρντο, για τήν κανονική περίπτωση; Ἡ κανονική περίπτωση μπορεί νά εἶναι μόνο:

Εἴτε, ὅταν τό γεωργικό κεφάλαιο ἔχει σύνθεση $80σ + 20μ$, ἴση μέ τή μέση σύνθεση τοῦ μή γεωργικοῦ κεφαλαίου, ἔτσι πού ή ἀξία τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος νά εἶναι ἴση μέ τήν τιμή κόστους τοῦ μή γεωργικοῦ προϊόντος. Για τήν ὥρα αὐτό ἀπό στατιστική ἀποψη θά ἦταν λαθεμένο. Ἡ προουπόθεση αὐτῆς τῆς σχετικά μικρότερης παραγωγικότητας τῆς γεωργίας βρίσκεται πάντως πλησιέστερα πρὸς τήν πραγματικότητα ἀπό τήν ὑπόθεση τοῦ Ρικάρντο για μιά προοδευτική ἀπόλυτη μείωση τῆς παραγωγικότητάς της.

[596] Ὁ Ρικάρντο, στό Ι κεφ. «Για τήν ἀξία», ὑποθέτει, ὅτι στά ὄρυχεῖα χρυσοῦ καί ἀργύρου ὑπάρχει ή μέση σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, (παρ' ὅλο πού μιλάει ἐδῶ μόνο για πάγιο κεφάλαιο καί για κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, ἐμεῖς θά τό «διορθώσουμε»). Κάτω ἀπ' αὐτή τήν προουπόθεση στά ὄρυχεῖα αὐτά θά μπορούσε νά ὑπάρχει πάντα μόνο μιά διαφορική πρόσοδος, ποτέ ὅμως μιά ἀπόλυτη πρόσοδος. Αὐτή ή ἴδια ή προουπόθεση, ὅμως, βασίζεται μέ τή σειρά της στήν ἄλλη προουπόθεση, ὅτι ή πρόσθετη προσφορά ἀπό τά παραγωγικότερα ὄρυχεῖα εἶναι πάντα μεγαλύτερη ἀπό τήν πρόσθετη προσφορά πού ἀπαιτεῖται μέ τήν παλιά ἀγοραία ἀξία. Παραμένει ὅμως ἀπολύτως ἀκατανόητο, γιατί νά μή μπορεί νά ἐπισυμβεῖ ἐξίσου τό ἀντίθετο. Καί μόνο τό γεγονός τῆς ὑπαρξης τῆς διαφορικής προσόδου ἀποδείχνει κιόλας, ὅτι εἶναι δυνατή μιά πρόσθετη προσφορά, χωρίς ν' ἀλλάξει τή δοσμένη ἀγοραία ἀξία. Γιατί ή IV ἢ ή III ἢ ή II κατηγορίες δέν θά ἀπόφεραν καθόλου διαφορική πρόσοδο, ἂν δέν πουλοῦσαν στήν ἀγοραία ἀξία τῆς κατηγορίας I. μέ

οποιοδήποτε τρόπο κι αν καθορίζεται αυτή, δηλαδή σε μία αγοραία αξία που καθορίζεται ανεξάρτητα από το απόλυτο μέγεθος της προσφοράς της.

Είτε η περίπτωση Δ θα έπρεπε να είναι πάντα η κανονική, αν οι συνθήκες που έχουν προυποτεθεί για αυτήν είναι πάντα οι κανονικές, δηλ. αν η κατηγορία I αναγκάζεται πάντα από τον συναγωνισμό των κατηγοριών IV, III και II, ιδίως της κατηγορίας IV, να πουλάει το προϊόν της στην τιμή κόστους, δηλ. τόσο κάτω από την αξία του, όσο είναι το συνολικό ποσό της απόλυτης προσόδου. Και μόνο η ύπαρξη της διαφορικής προσόδου στις κατηγορίες IV, III, II αποδειχνει ότι πουλάνε τα προϊόντα τους σε μίαν αγοραία αξία, που βρίσκεται πάνω από την ατομική τους αξία. Αν ο Ρικάρντο νομίζει ότι αυτό δεν μπορεί να συμβεί στην κατηγορία I, αυτό μόνο και μόνο γιατί προϋποθέτει πως δεν είναι δυνατή η ύπαρξη απόλυτης προσόδου, και αυτό επειδή προϋποθέτει ταυτόσημες την αξία και την τιμή κόστους.

Ας πάρουμε την περίπτωση Γ, στην οποία οι $292\frac{1}{2}$ τόννοι μπορούν και πουλιούνται στην αγοραστική αξία της 1 λ. και $16\frac{12}{13}$ σλ. ο τόννος. Κι ως ξεκινήσουμε από την κατηγορία IV, όπως κάνει ο Ρικάρντο. Όσον καιρό η αγορά ζητάει μόνο $92\frac{1}{2}$ τόννους, η κατηγορία IV πουλάει τον τόννο προς 1 λ. και $5\frac{35}{37}$ σλ., δηλ. πουλάει το εμπόρευμα τό παραγμένο μέ ένα κεφάλαιο 100 λ. στην αξία του, δηλ. προς 120 λ., ή οποία αξία δίνει την απόλυτη πρόσοδο των 10 λ. Γιατί η κατηγορία IV να πουλήσει τό εμπόρευμά της κάτω από την αξία του, στην τιμή κόστους του; Όσον καιρό είναι μόνη η κατηγορία IV δεν μπορούν να τη συναγωνιστούν οι III, II και I. Η απλή τιμή κόστους της III βρίσκεται πάνω από την αξία, ή οποία αποφέρει μία πρόσοδο 10 λ. στην IV, και ακόμα μεγαλύτερη ή τιμή κόστους της II και I. Έπομένως, ή III, ή II και ή I δεν θα μπορούσαν να συναγωνιστούν την IV, ακόμα και στην περίπτωση που θα πουλούσαν τους τόννους αυτούς μόνο στην τιμή κόστους.

Ας υποθέσουμε ότι υπάρχει μόνο μία κατηγορία, τό καλύτερο ή τό χειρότερο είδος γης της IV ή της I ή της III ή της II κατηγορίας, αυτό είναι χωρίς σημασία για τη θεωρία. Ας υποθέσουμε ότι η κατηγορία αυτή υπάρχει στοιχειακά, δηλ. σχετικά στοιχειακά, σε σχέση με τη μάζα του δοσμένου κεφαλαίου και της εργασίας που είναι γενικά διαθέσιμα και που μπορεί ν' απορροφηθούν από αυτό τον κλάδο παραγωγής — έτσι που δεν αποτελεί όριο, αλλά είναι ένα σχετικά απεριόριστο πεδίο δράσης για την υπάρχουσα μάζα εργασίας και κεφαλαίου. Ας υποθέσουμε λοιπόν ότι δεν υπάρχει διαφορική πρόσοδος, επειδή δεν

καλλιεργούνται ἐδάφη διαφορετικῆς γονιμότητος, ἐπομένως δέν ὑπάρχει διαφορική πρόσοδος (ἢ ὑπάρχει σέ ἐλάχιστο βαθμό). Ἄς ὑποθέσουμε ἀκόμα ὅτι δέν ὑπάρχει ἰδιοκτησία στή γῆ, στήν περίπτωση αὐτή εἶναι φανερό ὅτι δέν ὑπάρχει ἀπόλυτη πρόσοδος, ἐπομένως, (μιά καί, σύμφωνα μέ τήν προυπόθεσή μας, δέν ὑπάρχει διαφορική πρόσοδος), δέν ὑπάρχει καθόλου πρόσοδος. Αὐτό εἶναι ταυτολογία. Γιατί ἡ ὑπαρξη τῆς ἀπόλυτης γαιοπροσόδου δέν προυποθέτει μόνο τήν ἰδιοκτησία στή γῆ, ἀλλά εἶναι ἡ ἴδια προυποτιθέμενη γαιοκτησία, δηλαδή ἡ καθορισμένη καί τροποποιημένη ἀπό τή δραστηριότητα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ἰδιοκτησία στή γῆ. Ἡ ταυτολογία αὐτή δέν λύνει καθόλου τό ζήτημα, μιά καί τόν σχηματισμό τῆς ἀπόλυτης γαιοπροσόδου τόν ἐξηγοῦμε ἀκριβῶς μέ τήν ἀντίσταση πού στή γεωργία προβάλλει ἡ γαιοκτησία στήν καπιταλιστική ἐξίσωση τῶν ἀξιῶν τῶν ἐμπορευμάτων σέ μέσες τιμές. Ἄν καταργήσουμε αὐτήν τή δράση τῆς γαιοκτησίας — αὐτή τήν ἀντίσταση, τήν εἰδική ἀντίσταση, στήν ὁποία σκοντάφτει ὁ συναγωνισμός τῶν κεφαλαίων σ' αὐτό τό πεδίο δράσης — τότε καταργοῦμε φυσικά τήν προυπόθεση κάτω ἀπό τήν ὁποία ὑπάρχει μιά γαιοπρόσοδος. Ἐξάλλου ἀντιφάσκει μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τῆς ἡ προυπόθεσης: ἀπό τή μιά μεριά, ἀνεπτυγμένη καπιταλιστική παραγωγή (ὅπως τό βλέπει πολύ καλά ὁ κύριος Οὐέικφηντ στή θεωρία του γιά τίς ἀποικίες^[58]) καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ μή ὑπαρξη τῆς ἰδιοκτησίας στή γῆ. Στήν περίπτωση αὐτή ἀπό πού θά ἔλθουν οἱ μισθωτοί ἐργάτες;

Κάτι τό παρόμοιο γίνεται στίς ἀποικίες, ἀκόμα καί ὅταν ὑπάρχει νόμιμα ἰδιοκτησία στή γῆ, ἐφόσον ἡ κυβέρνησις δίνει δωρεάν γῆ, ὅπως γινόταν στήν ἀρχή κατὰ τήν ἀποικικοποίηση ἀπό μέρος τῆς Ἀγγλίας, ἀκόμα καί ἂν ἡ [597] κυβέρνησις εἰσάγει στήν πράξη τή γαιοκτησία, πουλώντας τή γῆ ἐξαιρετικά φτηνά, ὅπως στίς Ἐνωμένες Πολιτείες, ὅπου πουλιόταν 1 δολλάριο, ἢ κάπου τόσο, τό ἕνα πλέθρο.

Ἐδῶ πρέπει νά διακρίνουμε δύο ἐνδεχόμενα.

Πρῶτο: Πρόκειται γιά τίς καθεαυτό ἀποικίες, ὅπως τίς Ἐνωμένες Πολιτείες, τήν Αὐστραλία κλπ. Ἐδῶ ἡ μάζα τῶν ἀποίκων καλλιεργητῶν τῆς γῆς, παρ' ὅλο πού φέρνουν μαζί τους λίγο-πολύ μεγάλο κεφάλαιο ἀπό τή μητρόπολη, δέν ἀποτελοῦν μιά τάξη καπιταλιστῶν, τό ἴδιο καί ἡ παραγωγή τους δέν εἶναι καπιταλιστική. Εἶναι λίγο-πολύ ἐργαζόμενοι ἀγρότες, πού ἀποβλέπουν κυρίως στή δική τους τή συντήρηση, στήν παραγωγή τῶν δικῶν τους μέσων ὑπαρξης, τό κύριο προϊόν τῶν ὁποίων δέν γίνεται ἐπομένως ἐμπόρευμα καί δέν προορίζεται γιά

τό εμπόριο. Τό περίσσευμα τῶν προϊόντων τους πάνω ἀπό τή δική τους κατανάλωση τό πουλᾶνε, τό ἀνταλλάσσουν μέ εἰσαγόμενα βιομηχανικά κλπ. ἐμπορεύματα. Τό ἄλλο, τό μικρότερο μέρος τῶν ἀποίκων στά παράλια, στούς πλωτούς ποταμούς κλπ. συγκροτεῖ ἐμπορικές πόλεις. Ἐδῶ δέν μπορεῖ καθόλου νά γίνεται λόγος γιά κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Ὄταν ὅμως αὐτή ἡ τελευταία διαμορφώνεται σιγά-σιγά, ἔτσι πού γιά τόν ἀγρότη, ὁ ὁποῖος ἐργάζεται καί εἶναι ἰδιοκτήτης τῆς γῆς (self-working and self-owning farmer), ἡ πούληση τῶν προϊόντων του καί τό κέρδος πού βγάξει ἀπό τήν πούληση αὐτή γίνεται ἀποφασιστικό στοιχείο γι' αὐτόν, τότε ἡ γῆ πού ἔναντι τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἐργασίας ὑπάρχει στή στοιχειακή της ἀφθονία, ὅταν δηλαδή ἡ γῆ παραμένει στήν πράξη ἀπεριόριστο πεδίο δράσης, τότε ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νά πραγματοποιεῖται ἡ πρώτη μορφή τῆς ἀποίκισης, καί γι' αὐτό ἡ παραγωγή δέν ρυθμίζεται ποτέ σύμφωνα μέ τίς ἀνάγκες τῆς ἀγορᾶς — μέ μιά ὁοσμένη ἀγοραία ἀξία. Ὅλα, ὅσα οἱ ἀποικοὶ τοῦ πρώτου εἴδους παράγουν πάνω ἀπό τήν ἄμεση κατανάλωσή τους, τά ρίχνουν στήν ἀγορά καί τά πουλᾶνε σέ ὁποιαδήποτε τιμή πού τοὺς ἀποφέρει περισσότερα ἀπό τόν μισθό ἐργασίας. Εἶναι καί παραμένουν γιά μεγάλο χρονικό διάστημα ἀνταγωνιστές τῶν φάρμερ, πού λίγο-πολύ παράγουν μέ καπιταλιστικό τρόπο καί κρατοῦν ἔτσι τήν ἀγοραία τιμή τοῦ ἀγροτικού προϊόντος μόνιμα κάτω ἀπό τήν ἀξία του. Γιά τό λόγο αὐτό ὁ φάρμερ, πού καλλιεργεῖ γῆ τῆς χειρότερης ποιότητας, θά εἶναι πολύ εὐχαριστημένος, ὅταν, πουλώντας τό κτῆμα του, βγάλει τό μέσο κέρδος, ὅταν πάρει πίσω τό ἐπενδυμένο κεφάλαιο, πράγμα πού δέν συμβαίνει σέ ἓνα μεγάλο ἀριθμό περιπτώσεων. Ἐδῶ λοιπόν συναγωνίζονται δύο εἰδῶν οὐσιώδη περιστατικά: Ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή δέν κυριαρχεῖ ἀκόμα στή γεωργία. Δεύτερο, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἰδιοκτησία στή γῆ εἶναι νόμιμη, ὑπάρχει ἀκόμα μόνο σποραδικά, ὑπάρχει ἰδίως μόνο ἡ κατοχή τῆς γῆς. Ἡ, παρ' ὅλο πού ἡ ἰδιοκτησία στή γῆ εἶναι νόμιμη, εἶναι — παίρνοντας ὑπόψη τή στοιχειακή σχέση τῆς γῆς μέ τήν ἐργασία καί τό κεφάλαιο — ἀκόμα ἀνίκανη ν' ἀντισταθεῖ στό κεφάλαιο, νά μετατρέψει τή γεωργία σέ ἓνα πεδίο δράσης, τό ὁποῖο προβάλλει εἰδική ἀντίσταση στήν ἐπένδυση τοῦ κεφαλαίου, σέ διάκριση ἀπό τοὺς μὴ γεωργικούς κλάδους παραγωγῆς.

Στό δεύτερο εἶδος ἀποικιῶν — φυτεῖες — πού ἐξαρχῆς ἀπόβλεπαν στό εμπόριο, στήν παραγωγή γιά τήν παγκόσμια ἀγορά, γίνεται κεφαλαιοκρατική παραγωγή, ἂν καί μόνο τυπικά, μιά καί ἡ δουλεία τῶν νέγρων ἀποκλείει τήν ἐλεύθερη μισθωτή ἐργασία, δηλαδή τή βάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Εἶναι ὅμως καπιταλιστές πού ἀσχοῦν

τήν ἐπιχειρήσή τους μέ νέγρους δούλους. Ὁ τρόπος παραγωγῆς πού ἐφαρμόζουν δέν ἔχει ξεπηδήσει ἀπό τή δουλεία, ἀλλά μπολιάζεται σ' αὐτήν. Στήν περίπτωση αὐτή ὁ καπιταλιστής καί ὁ γαιοκτήμονας εἶναι τό ἴδιο πρόσωπο. Καί ἡ στοιχειακή ὑπαρξη τῆς γῆς σέ σχέση μέ τό κεφάλαιο καί τήν ἐργασία δέν προβάλλει καθόλου ἀντίσταση στήν ἐπένδυση κεφαλαίου, ἐπομένως καί στόν συναγωνισμό τῶν κεφαλαίων. Ἐδῶ δέν ἀναπτύσσεται ἐπίσης καμιά τάξη φάρμερ διαφορετική ἀπό τούς γαιοκτήμονες. Ὅσον καιρό συνεχίζεται αὐτή ἡ σχέση, τίποτα δέν ἐμποδίζει ἡ τιμή κόστους νά ρυθμίζει τήν ἀγοραία ἀξία.

Ὅλες αὐτές οἱ προυποθέσεις δέν ἔχουν καμιά σχέση μέ τίς προυποθέσεις ἐκεῖνες, κάτω ἀπό τίς ὁποῖες ὑπάρχει μιᾶ ἀπόλυτη γαιοπρόσodus: δηλαδή στή μιᾶ πλευρά ἀνεπτυγμένη κεφαλαιοκρατική παραγωγή καί στήν ἄλλη πλευρά ἰδιοκτησία στή γῆ, πού δέν ὑπάρχει μόνο νόμιμα, ἀλλά προβάλλει οὐσιαστικά ἀντίσταση στό κεφάλαιο, προστατεύει αὐτό τόπεδίο δράσης ἀπό τό κεφάλαιο καί παραχωρεῖ χῶρο σ' αὐτό τό τελευταῖο μονάχα κάτω ἀπό ὀρισμένους ὅρους.

Κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθήκες, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού καλλιεργεῖται γῆ μόνο τῆς κατηγορίας IV ἢ III ἢ II ἢ I, θά ὑπάρξει μιᾶ ἀπόλυτη γαιοπρόσodus. Τό κεφάλαιο μπορεῖ νά κατακτήσει νέο χῶρο στή μοναδική ὑπάρχουσα κατηγορία γῆς τότε μόνο, ὅταν πληρώνει γαιοπρόσοδο, ὅταν δηλαδή πουλάει τό γεωργικό προϊόν στήν ἀξία του. Ἐπίσης μόνο κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθήκες μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά μιᾶ σύγκριση καί διαφορά ἀνάμεσα στό ἐπενδυμένο στή γεωργία κεφάλαιο (δηλ. σέ κάποιο στοιχείο τῆς φύσης σάν τέτιο στόν πρωταρχικό κλάδο παραγωγῆς) καί στό κεφάλαιο τό ἐπενδυμένο στή μή γεωργική παραγωγή.

Τό ἐπόμενο ὅμως ἐρώτημα πού μπαίνει εἶναι τό παρακάτω:

Ἄν ξεκινήσει κανεῖς ἀπό τήν κατηγορία I, εἶναι ξεκάθαρο ὅτι οἱ κατηγορίες II, III, IV, ὅταν προμηθεύσουν μόνο τήν πρόσθετη προσφορά πού ἐπιτρέπει ἡ παλιά ἀγοραία ἀξία, θά πουλήσουν στήν ἀγοραία ἀξία πού καθορίζει ἡ κατηγορία I καί ἔτσι, ἐκτός ἀπό τήν ἀπόλυτη πρόσοδο, θά ἀποφέρουν καί μιᾶ διαφορική πρόσοδο, ἀνάλογη μέ τή σχετική τους γονιμότητα. Ἄν ἀντίθετα ξεκινήσει κανεῖς ἀπό τήν κατηγορία IV, τότε φαίνεται [598] ὅτι μπορεῖ νά προβληθοῦν μερικές ἀντιρρήσεις.

Ἐχουμε πράγματι δεῖ [στούς πίνακες Β καί Γ] ὅτι ἡ κατηγορία II βγάζει τήν ἀπόλυτη πρόσοδο, ὅταν πουλάει τόν ἕνα τόννο στήν ἀξία του πρὸς $1\frac{1}{13}$ ἢ πρὸς 1 λ. καί $16\frac{2}{13}$ σλ.

Στόν Πίνακα Δ ἡ τιμή κόστους τῆς κατηγορίας III, τῆς ἀμέσως ἐπόμενης κατηγορίας (στήν κατιούσα γραμμῆ), βρίσκεται πάνω ἀπό

τήν αξία τῆς IV, πού δίνει μιά πρόσοδο 10 λ. Ἐπομένως, δέν μπορεί ἐδῶ νά γίνεται λόγος γιά συναγωνισμό ἢ γιά προσφορά σέ φτηνότερη τιμή, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού ἡ κατηγορία III θά πουλοῦσε στήν τιμή κόστους. Ἄν ὅμως ἡ κατηγορία IV δέν ικανοποιεῖ πιά τή ζήτηση, ἂν ἀπαιτοῦνται περισσότεροι ἀπό $92\frac{1}{2}$ τόννοι, τότε ἡ τιμή τοῦ προϊόντος θ' ἀνέβει. Θά ἔπρεπε στήν πιο πάνω περίπτωση, ν' ἀνέβει κατὰ $3\frac{43}{111}$ σλ. ὁ τόννος, προτοῦ ἡ ἴδια ἡ κατηγορία III μπορέσει νά ἐμφανιστεῖ σάν συναγωνιστής μέ τή δική της τιμή κόστους. Τίθεται τό ἐρώτημα: θά ἐμφανιστεῖ ἔτσι; Τήν περίπτωση αὐτή θά τή θέσουμε ἀμέσως διαφορετικά. Ἡ ζήτηση δέν χρειαζόταν ν' ἀνέβει κατὰ 75 τόννους, γιά ν' ἀνέβει ἡ τιμή τῆς κατηγορίας IV στή 1 λ. καί 12 σλ., πού εἶναι ἡ ἀτομική αξία τῆς III, τουλάχιστον γιά τό κυριαρχοῦν γεωργικό προϊόν, γιά τό ὁποῖο μιά ἀνεπάρκεια στήν προσφορά προκαλεῖ μιά πολύ μεγαλύτερη ἄνοδο τῆς τιμῆς ἀπό τό ἀντίστοιχο ἀριθμητικό ἔλλειμμα τῆς προσφορᾶς. Ἄν ὅμως ἡ τιμή τοῦ προϊόντος τῆς κατηγορίας IV θά εἶχε ἀνέβει στή 1 λ. καί 12 σλ. ὁ τόννος, τότε ἡ κατηγορία III μέ αὐτή τήν ἀγοραία αξία, πού εἶναι ἴση μέ τήν ἀτομική της αξία, θά πλήρωνε τήν ἀπόλυτη πρόσοδο καί ἡ κατηγορία IV μιά διαφορική πρόσοδο. Γενικά, ἂν σημειωθεῖ μιά πρόσθετη ζήτηση, τότε ἡ III μπορεί νά πουλάει στή δική της ἀτομική αξία, γιατί στήν περίπτωση αὐτή καθορίζει τήν ἀγοραία αξία καί δέν θά ὑπῆρχε ἀπολύτως κανένας λόγος γιά νά παραιτηθεῖ ὁ ἰδιοκτήτης τῆς γῆς ἀπό τήν πρόσοδο.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅμως ὅτι ἡ ἀγοραία τιμή τοῦ προϊόντος τῆς κατηγορίας IV ἀνεβαίνει μόνο στή 1 λ. καί $9\frac{1}{3}$ σλ., στήν τιμή κόστους τῆς III. Ἡ, γιά νά κάνουμε ἀκόμα πιο χτυπητή τήν περίπτωση: ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ τιμή κόστους τῆς κατηγορίας III εἶναι μόνο 1 λ. καί 5 σλ., δηλαδή μόνο κατὰ $1\frac{8}{37}$ σλ. ἀνώτερη ἀπό τήν τιμή κόστους τοῦ προϊόντος τῆς IV. Πρέπει νά εἶναι μεγαλύτερη, γιατί ἡ γονιμότητα τῆς κατηγορίας III εἶναι μικρότερη ἀπό ἐκείνη τῆς κατηγορίας IV. Μπορεῖ τώρα νά ἀρχίσει ἡ καλλιέργεια τῆς κατηγορίας γῆς III καί νά συναγωνιστεῖ τήν κατηγορία IV, πού πουλάει πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους τῆς III, συγκεκριμένα πρὸς 1 λ. καί $5\frac{15}{37}$ σλ. Αὐτό θά ἐξαρτηθεῖ ἀπό τό ἂν ἔχει σημειωθεῖ ἢ ὄχι πρόσθετη ζήτηση. Ἄν ναι, ἡ ἀγοραία τιμή τοῦ προϊόντος τῆς κατηγορίας IV θά ἀνέβει πάνω ἀπό τήν αξία του, πάνω ἀπό 1 λ. καί $5\frac{15}{37}$ σλ. Καί ἡ κατηγορία III στήν περίπτωση αὐτή θά πουλοῦσε κάτω ἀπό ὅλες τίς συνθῆκες, πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους της, ἂν καί ὄχι τόσο πάνω, ὥστε νά μπορεῖ νά πάρει ὅλο τό ποσό τῆς ἀπόλυτης προσόδου της.

Ἡ δέν θά σημειωθεῖ καθόλου πρόσθετη ζήτηση. Ἐδῶ εἶναι δυνα-

τές πάλι 2 περιπτώσεις. Ο συναγωνισμός από μέρους της κατηγορίας III θά μπορούσε νά επισυμβεί μόνο, αν ο αγρότης της III θά ήταν ταυτόχρονα και ιδιοκτήτης της γης του, όποτε ή γαιοκτησία δέν θά του έβαζε στό δρόμο του εμπόδια προσωπικά σαν σέ καπιταλιστή, δέν θά του πρόβαλλε καμιά αντίσταση, γιατί τήν εξουσιάζει όχι σαν καπιταλιστής, αλλά σαν γαιοκτήμονας. Ο συναγωνισμός από μέρους της θά υποχρέωνε τήν κατηγορία IV νά πουλάει τό προίον της κάτω από τήν ως τώρα τιμή της 1 λ. και $5^{35}/_{37}$ σλ., ακόμα και κάτω από τήν τιμή της 1 λ. και 5 σλ. Έτσι ή κατηγορία III θά έκτοπιζόταν, ή δέ IV θά είχε κάθε φορά τή δυνατότητα νά έκτοπίζει τήν κατηγορία III. Θά έφτανε μόνο νά κατεβάσει τήν τιμή ως τά δικά της έξοδα παραγωγής, πού είναι λιγότερα από εκείνα της III. Αν όμως θά διευρυνόταν ή αγορά εξαιτίας του μετριασμού της τιμής πού προκαλεί ή III, τί θά γινόταν τότε; Είτε θά διευρυνόταν ή αγορά τόσο, ώστε ή κατηγορία IV νά μπορεί, όπως και προηγούμενα, νά πουλάει τούς δικούς της $92\frac{1}{2}$ τόννους, παρά τούς 75 τόννους πού έχουν νεοπροστεθεί, είτε δέν θά διευρυνόταν τόσο πολύ ή αγορά, όποτε θά έμενε περισευούμενο ένα μέρος του προιόντος της IV και της III. Στην περίπτωση αυτή ή κατηγορία IV, μιά και εξουσιάζει τήν αγορά, θά κατέβαζε τήν τιμή τόσο, ώσπου νά είχε περιοριστεί τό κεφάλαιο στην κατηγορία III, δηλαδή θά επενδύοταν σ' αυτήν μόνο τόσο κεφάλαιο, όσο θά άρκούσε ακριβώς για νά άπορροφηθεί όλόκληρο τό προίον της κατηγορίας IV. Προς 1 λ. και 5 σλ. όμως θά μπορούσε νά πουληθεί όλόκληρο τό προίον, και μιά πού ή κατηγορία III ένα μέρος αυτού του προιόντος θά τό πουλούσε σ' αυτή τήν τιμή, ή κατηγορία IV δέν θά μπορούσε νά πουλήσει πιά ακριβά. Αυτή όμως θά ήταν ή μόνη δυνατή περίπτωση, μιάς προσωρινής υπεραπογωγής, πού δέν θά έχει προκύψει από μιά πρόσθετη ζήτηση, ή όποία όμως οδηγεί σέ διεύρυνση της αγοράς. Και αυτή ή περίπτωση είναι δυνατή μόνο, όταν στην κατηγορία III ο καπιταλιστής και ο ιδιοκτήτης της γης είναι τό ίδιο πρόσωπο — δηλαδή όταν προϋποτεθεί πάλι ότι ή γαιοκτησία δέν υπάρχει σαν δύναμη πού αντιπαρατίθεται στό κεφάλαιο, γιατί ο ίδιος ο καπιταλιστής είναι γαιοκτήμονας και θυσιάζει τόν γαιοκτήμονα στον καπιταλιστή. Αν όμως στην κατηγορία III ή γαιοκτησία σαν τέτια αντιπαρατίθεται στό κεφάλαιο, τότε δέν υπάρχει απολύτως κανένας λόγος για νά παραχωρήσει ο γαιοκτήμονας τά πλέθρα της γης του για καλλιέργεια, χωρίς νά εισπράξει μιά πρόσοδο γι' αυτά, νά τά παραχωρήσει δηλαδή, προτου ή τιμή της κατηγορίας IV νά έχει ανέβει τουλάχιστον πάνω από τήν τιμή κόστους της κατηγορίας III. Μόνο αν ή άνοδος αυτή είναι [599] λιγιστή, τότε

σ' όλες τις χώρες μέ κεφαλαιοκρατική παραγωγή ή κατηγορία III θ' αφαιρεθεί από τό κεφάλαιο σάν πεδίο δράσης, εκτός αν ή κατηγορία II δέν μπορεί ν' αποφέρει πρόσοδο μέ καμιά άλλη μορφή. Δέν θά τραβηχτεί όμως ποτέ στήν καλλιέργεια, προτού αποφέρει μιά πρόσοδο, προτού ή τιμή τής κατηγορίας IV ανέβει πάνω από τήν τιμή κόστους τής III, προτού δηλαδή ή κατηγορία IV αρχίσει νά δίνει, εκτός από τήν παλιά πρόσοδό της, καί μιά διαφορική πρόσοδο. Μέ τήν παραπέρα αύξηση τής ζήτησης ή τιμή του προϊόντος τής κατηγορίας III θά ανέβαινε ως τήν αξία του, μιά καί ή τιμή κόστους τής κατηγορίας II βρίσκεται πάνω από τήν ατομική αξία τής III. 'Η γη τής κατηγορίας II θά καλλιεργούνταν από τή στιγμή πού ή τιμή του προϊόντος τής III θά είχε ανέβει πάνω από τή 1 λ. καί $13\frac{1}{13}$ σλ. ο τόννος, όταν δηλαδή θά απόφερε κάποια πρόσοδο για τήν κατηγορία II.

Έλα όμως πού έχει υποθεθεί στον πίνακα Δ ότι ή κατηγορία I δέν δίνει καθόλου πρόσοδο. Αυτό όμως γίνεται μόνο καί μόνο, γιατί ή κατηγορία I έχει προυποθεθεί σάν καλλιεργημένη ήδη γη, ή οποία μέ τήν αλλαγή πού έχει προκληθεί στήν αγοραία αξία από τήν εμφάνιση τής κατηγορίας IV εξαναγκάζεται νά πουλάει τό προϊόν της κάτω από τήν αξία του, στήν τιμή κόστους του. 'Η γεωργική εκμετάλλευση αυτής τής γης θά συνεχιστεί μόνο, αν ο ιδιοκτήτης τής γης είναι ο ίδιος ο αγρότης, όταν δηλαδή σ' αυτή τήν ατομική περίπτωση ή γαιοκτησία εξαφανίζεται έναντι του κεφαλαίου ή, όταν ο αγρότης είναι ένας μικρός καπιταλιστής, πού ικανοποιείται μέ ένα μικρότερο από 10% κέρδος, ή ένας εργάτης πού θέλει νά βγάλει μόνο τόν μισθό τής εργασίας του ή κάτι παραπάνω καί πού τήν πρόσθετη εργασία του τών 10 ή 9 λ. ή τών λιγότερων από 10 λ. τήν πληρώνει στον γαιοκτήμονα αντί στον καπιταλιστή. Καί στις δύο τελευταίες περιπτώσεις πληρώνεται βέβαια ένα νοίκι (fermage) στον γαιοκτήμονα, από οικονομική άποψη όμως αυτό τό νοίκι δέν είναι πρόσοδος, ενώ έμεις πραγματευόμαστε εδώ μόνο τήν πρόσοδο. Στή μιά περίπτωση ο αγρότης (farmer) είναι ένας άπλός εργάτης, ενώ στήν άλλη περίπτωση είναι κάτι τό ενδιάμεσο ανάμεσα στον εργάτη καί στον καπιταλιστή.

Δέν υπάρχει πιό άνούσιο πράγμα από τόν ισχυρισμό ότι ο γαιοκτήμονας δέν μπορεί ν' αποσύρει τόσο εύκολα τά πλέθρα του από τήν αγορά, όπως ο καπιταλιστής τό κεφάλαιό του από έναν κλάδο παραγωγής. 'Η καλύτερη απόδειξη γι' αυτό είναι οι μεγάλες εκτάσεις γόνιμης γης, οι οποίες στις πιό αναπτυγμένες χώρες τής Ευρώπης, όπως λ.χ. στήν 'Αγγλία, μένουν άκαλλιεργητες, ή γη πού έχει αποσπαστεί από τή γεωργία καί έχει χρησιμοποιηθεί για τήν κατασκευή σιδηροδρο-

μικῶν γραμμῶν ἢ γιά τήν οἰκοδόμησι κατοικιῶν ἢ πού φυλάγεται σάν ἐφεδρεία γιά τό σκοπό αὐτό, ἢ πού προορίζεται ἀπό τόν λόρδο γαιοκτήμονά της γιά σκοπευτήρια ἢ γιά κυνήγι, ὅπως λ.χ. στήν Ἄνω Σκωτία. Ἡ καλύτερη ἀπόδειξι γι' αὐτό εἶναι ὁ μάταιος ἀγῶνας τῶν ἄγγλων ἐργατῶν νά πάρουν στά χέρια τους τίς χέρσες γαῖες.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι: Σ' ὅλες τίς περιπτώσεις, στίς ὁποῖες, ὅπως γίνεται στήν II Δ, ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος πέφτει κάτω ἀπό τό κανονικό μέγεθός της, ἐπειδή, ὅπως ἐδῶ, ἡ ἀγοραία ἀξία βρίσκεται κάτω ἀπό τήν ἀτομική ἀξία τοῦ προϊόντος τῆς δοσμένης κατηγορίας ἢ ὅπως γίνεται στήν II Β ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου, ἐξαιτίας τοῦ συναγωνισμοῦ μιᾶς καλύτερης γῆς, ὀφείλει ν' ἀποσυρθεῖ ἀπό τή χειρότερη γῆ, ἢ ὅταν ἐκλείπει ἐντελῶς ἡ πρόσοδος, ὅπως λ.χ. στήν I Δ, σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις ἔχει προυποθεθεῖ:

1) ὅτι ἐκεῖ πού λείπει ὀλότελα ἡ πρόσοδος, ὁ γαιοκτήμονας καί ὁ καπιταλιστής εἶναι τό ἴδιο πρόσωπο, ἐδῶ λοιπόν ἐξαφανίζεται σέ ἀτομική κλίμακα καί σάν ἐξαίρεση ἢ ἀντίσταση τῆς γαιοκτησίας ἐνάντια στό κεφάλαιο καί ὁ περιορισμός τοῦ πεδίου δράσης τοῦ δεύτερου ἀπό τήν πρώτη. Πρόκειται γιά τήν ἴδια μέ τίς ἀποικίες περίπτωση, μόνο πού σέ ἀτομική κλίμακα ἐκλείπει ἡ προυπόθεση τῆς γαιοκτησίας.

2) ὅτι ὁ συναγωνισμός ἀπό μέρος τῶν καλύτερων γαιῶν δημιουργεῖ μιάν ὑπερπαραγωγή — ἢ ἀκόμα καί ὁ συναγωνισμός ἀπό μέρος τῶν χειρότερων γαιῶν (στήν κατιούσα γραμμή) — καί διευρύνει βίαια τήν ἀγορά, δημιουργεῖ μιᾶ πρόσθετη ζήτηση μέ τή βίαιη πτώση τῶν τιμῶν. Αὐτή ὅμως εἶναι ἀκριβῶς ἀπόλυτα ἡ περίπτωση, τήν ὁποία δέν προυποθέτει ὁ Ρικάρντο, γιατί στό συλλογισμό του ξεκινάει πάντα ἀπό τήν προυπόθεση, ὅτι ἱκανοποιεῖται μόνο ἡ ἀναγκαία πρόσθετη ζήτηση.

3) ὅτι οἱ κατηγορίες II καί I στούς πίνακες Β, Γ, Δ δέν πληρώνουν καθόλου ἀπόλυτη πρόσοδο ἢ δέν πληρώνουν ὅλο τό ποσό της, ἐπειδή ἀναγκάζονται ἀπό τόν συναγωνισμό τῶν καλύτερων γαιῶν νά πουλᾶνε τό προϊόν τους κάτω ἀπό τήν ἀξία του. Ἀντίθετα, ὁ Ρικάρντο ὑποθέτει ὅτι τό πουλᾶνε στήν ἀξία του καί ὅτι τήν ἀγοραία ἀξία τήν καθορίζει πάντα ἡ χειρότερη γῆ, ὅταν γίνεται ἀκριβῶς τό ἀντίθετο στήν περίπτωση I Δ, πού τή θεωρεῖ κανονική. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, ὁ συλλογισμός του προυποθέτει πάντα τήν κατιούσα γραμμή τῆς παραγωγῆς.

Ἄς ὅταν ἡ μέση σύνθεση τοῦ μή γεωργικοῦ κεφαλαίου εἶναι 80σ + 20μ καί τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας 50%, τότε δέν ὑπάρχει ἀπόλυτη γαιοπρόσοδος — ἂν ἡ σύνθεση τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου θά εἶναι 90σ + 10μ, δηλ. ὑψηλότερη ἀπό τή σύνθεση τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου, πράγμα πού γιά τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή εἶναι ἀπό ἱστορική

ἄποψη λαθεμένο [600]. Ἄν ἡ σύνθεση τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου = $80\sigma + 20\mu$, πράγμα πού δέν ἔγινε ἀκόμα ὡς τώρα, τότε δέν θά ὑπάρχει καθόλου ἀπόλυτη πρόσδοσ, ἂν εἶναι μικρότερη, λ.χ. $60\sigma + 40\mu$ τότε θά ὑπάρχει ἀπόλυτη γαιοπρόσοδος.

Θεωρητικά, ἀνάλογα μέ τή σχέση τῶν διάφορων κατηγοριῶν μεταξύ τους, μέ τή σχέση τους μέ τήν ἀγορά — δηλαδή, ἀνάλογα μέ τή σχέση πού ἡ μιά ἢ ἡ ἄλλη κατηγορία κυριαρχεῖ στήν ἀγορά μπορεί νά ἐπισυμβοῦν οἱ παρακάτω περιπτώσεις:

A. Ἡ τελευταία κατηγορία πληρώνει ἀπόλυτη πρόσδοσ. Καθορίζει τήν ἀγοραία ἀξία, ἐπειδή σ' αὐτή τήν ἀγοραία ἀξία ὅλες οἱ κατηγορίες προμηθεύουν μόνο τήν ἀναγκαία προσφορά.

B. Ἡ τελευταία κατηγορία καθορίζει τήν ἀγοραία ἀξία, πληρώνει ἀπόλυτη πρόσδοσ, πληρώνει ὅλο τό ποσοστό της, ὄχι ὅμως ὅλο τό προηγούμενο ποσό, ἐπειδή ὁ συναγωνισμός ἀπό τήν III καί IV τήν ἀναγκάζει νά ἀποσύρει ἀπό τήν παραγωγή ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου.

Γ. Ἡ πλεονάζουσα προσφορά, πού προμηθεύουν στήν παλιά ἀγοραία ἀξία οἱ κατηγορίες I, II, III καί IV ἐπιβάλλει τήν πτώση της, τό γεγονός αὐτό ὅμως — πού ρυθμίζεται ἀπό τίς ἀνώτερες κατηγορίες — διευρύνει τήν ἀγορά. Ἡ κατηγορία I πληρώνει μόνο ἕνα μέρος τῆς ἀπόλυτης προσόδου, ἡ δέ κατηγορία II πληρώνει μόνο τήν ἀπόλυτη πρόσδοσ.

Δ. Αὐτή ἡ ἴδια ἡ ρύθμιση τῆς ἀγοραίας ἀξίας ἀπό τίς καλύτερες κατηγορίες ἢ ἀπό τίς χειρότερες μέ τήν ὑπερπροσφορά ἐξαφανίζει στήν κατηγορία I ἐντελῶς τήν πρόσδοσ, τή μειώνει στήν II κάτω ἀπό τό ἀπόλυτο μέγεθός της. Τέλος στήν

E. οἱ καλύτερες κατηγορίες, κατεβάζοντας τήν ἀγοραία ἀξία κάτω ἀπό τήν τιμή κόστους, ἐκτοπίζουν ἀπό τήν ἀγορά τήν κατηγορία I. Τώρα τήν ἀγοραία ἀξία τήν ρυθμίζει ἡ κατηγορία II, ἐπειδή σ' αὐτήν τή νέα ἀγοραία ἀξία καί οἱ 3 κατηγορίες προμηθεύουν μόνο τήν ἀναγκαία προσφορά.

Καί τώρα ἄς ἐπιστρέψουμε στόν Ρικάρντο.

Εἶναι αὐτονόητο πώς ὅταν μιλάμε γιά τή σύνθεση τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου, ἡ ἀξία ἢ ἡ τιμή τῆς γῆς δέν μπαίνει σ' αὐτήν. Ἡ τελευταία δέν εἶναι παρά ἡ κεφαλοποιημένη γαιοπρόσοδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ

Ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο γιά τήν πρόσοδο [τέλος]

[1. Ἡ προϋπόθεση τοῦ Ρικάρντο γιά τή μή ὕπαρξη τῆς ιδιοκτησίας στή γῆ. Πέρασμα σέ νέα ἐδάφη ἀνάλογα μέ τήν τοποθεσία καί τή γονιμότητά τους]

Πίσω στόν Ρικάρντο, κεφ. II «Γιά τήν πρόσοδο»:

Προβάλλει πρῶτα τήν ἤδη ἀπό τόν Σμίθ γνωστή «θεωρία γιά τίς ἀποικίες»*. Ἐδῶ θά συνοψίσουμε μέ λίγα λόγια τή λογική συνάφεια.

«Κατά τήν πρώτη ἀποίκιση μιᾶς χώρας, στήν ὁποία ὑπάρχει ἀφθονία πλούσιας καί εὐφορῆς γῆς, ἀπό τήν ὁποία μόνο ἓνα πολύ μικρό μέρος χρειάζεται νά καλλιεργηθεῖ γιά τή συντήρηση τοῦ ὑπάρχοντος πληθυσμοῦ ἢ πού μπορεῖ πράγματι νά καλλιεργηθεῖ μέ τό κεφάλαιο πού βρίσκεται στή διάθεση τοῦ πληθυσμοῦ — δέν θά ὑπάρχει καθόλου πρόσοδος. Γιατί κανένας δέν θά πληρώσει κάτι γιά τή χρησιμοποίηση τῆς γῆς, ὅσον καιρό μιά μεγάλη ἐπιφάνειά της δέν ἔχει γίνει ἀκόμα ἀντικείμενο ιδιοποίησης καί γι' αὐτό» (ἐπειδῆ δέν τήν ἔχουν ιδιοποιηθεῖ, πράγμα πού ἀργότερα ὁ Ρικάρντο τό ξεχνάει πέρα γιά πέρα) «βρίσκεται στή διάθεση τοῦ καθενός, πού θά ἀποφασίσει νά τήν καλλιεργήσει» (σελ. 55).

{Ἐδῶ λοιπόν προϋποτίθεται ἡ μή ὕπαρξη γαιοκτησίας. Παρ' ὅλον ὅτι αὐτή ἡ περιγραφή τοῦ προτσές εἶναι κατά προσέγγιση σωστή γιά τίς ἀποικίες σύγχρονων λαῶν, πρῶτα δέν ταιριάζει στήν ἀνεπτυγμένη κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Λάθος θά εἶναι ἐπίσης, ἂν τό προτσές αὐτό τό παρουσιάσουν σάν τήν ἱστορική πορεία στή γηραιά Εὐρώπη.}

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 265 καί 278.

«Σύμφωνα μέ τούς γενικούς νόμους τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης δέν μπορεί γιά μά τέτια γῆ νά πληρώνεται πρόσοδος, γιά τούς λόγους πού ἀναφέρθηκαν πιά πάνω, γιά τούς ὁποίους δέν πληρώνεται τίποτα γιά τή χρησιμοποίησι τοῦ ἀέρα, τοῦ νεροῦ ἢ ὁποιοῦνδήποτε ἄλλων δώρων τῆς φύσης, τά ὁποῖα ὑπάρχουν σέ ἀνεξάντλητες ποσότητες ... Γιά τή χρησιμοποίησι αὐτῶν [601] τῶν φυσικῶν βοηθητικῶν πηγῶν δέν εἰσπράττεται κανένας φόρος, ἐπειδή εἶναι ἀνεξάντλητες καί βρίσκονται στή διάθεσι τοῦ καθενός... Ἄν ὅλη ἡ γῆ εἶχε τίς ἴδιες ιδιότητες, ἄν δέν ἦταν ποσοτικά περιορισμένη κι ἄν ποιοτικά ἦταν ἴδια, δέν θά μπορούσαν νά ζητήσουν τίποτα γιά τή χρησιμοποίησή της» (γιατί δέν θά μπορούσε γενικά νά μετατραπεί σέ ἀτομική ἰδιοκτησία), «ἐφόσον δέν κατεῖχε ιδιαίτερα πλεονεκτήματα ἀπό ἀποψη τοποθεσίας» (καί ἐφόσον, θά ἔπρεπε νά προσθέσει, δέν βρισκόταν στή διάθεσι ἑνός ἰδιοκτήτη). «Μόνον ἐπειδή δέν εἶναι ἀπεριόριστες οἱ ἐκτάσεις τῆς γῆς καί δέν εἶναι ἴδιες ποιοτικά, καί ἐπειδή μέ τήν αὔξησι τοῦ πληθυσμοῦ τραβιέται στήν καλλιέργεια γῆ κατώτερης ποιότητος ἡ γῆ πού ἀπό ἀποψη τοποθεσίας εὐνοεῖται λιγότερο, μόνο γι' αὐτό πληρώνεται γενικά μά πρόσοδος γιά τή χρησιμοποίησή της. Ἄν στήν πορεία τῆς ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας ἀρχίζει νά καλλιεργεῖται γῆ τῆς δεύτερης ἀπό ἀποψη γονιμότητος κατηγορίας, τότε στή γῆ τῆς πρώτης κατηγορίας ἐμφανίζεται ἀμέσως μά πρόσοδος, τό ὕψος τῆς ὁποίας ἐξαρτιέται ἀπό τή διαφορά στήν ποιότητα αὐτῶν τῶν δύο κατηγοριῶν γῆς» (σελ. 56, 57).

Ἀκριβῶς σ' αὐτό τό σημεῖο πρέπει νά παραμείνουμε λίγο. Ἡ λογική συνάφεια εἶναι ἡ ἐξῆς:

Ἄν ὑπάρχει γῆ — καί αὐτό τό ὑποθέτει ὁ Ρικάρντο κατά τήν «πρώτη ἀποίκισι μιᾶς χώρας (θεωρία ἀποικισμοῦ τοῦ Σμίθ) — ἄν ὑπάρχει στοιχειακά ἀφθονη καί εὐφορη γῆ, στήν πράξι ἀπεριόριστη σέ σχέση μέ τόν ὑπάρχοντα πληθυσμό καί τό ὑπάρχον κεφάλαιο, ἄν ἀκόμα ἡ «ἀφθονία» αὐτῆς τῆς γῆς «πού δέν τήν ἔχουν ἀκόμα ἰδιοποιηθεῖ» καί γιά τό λόγο αὐτό, ἐπειδή «δέν τήν ἔχουν ἀκόμα ἰδιοποιηθεῖ», «βρίσκεται στή διάθεσι τοῦ καθένα πού ἀποφασίζει νά τήν καλλιεργήσει», στήν περίπτωσι αὐτή δέν πληρώνεται φυσικά τίποτα γιά τή χρησιμοποίησι τῆς γῆς, δέν ὑπάρχει πρόσοδος. Ἄν ἡ γῆ — ὄχι μόνο σέ σχέση μέ τό κεφάλαιο καί τόν πληθυσμό, ἦταν πράγματι ἕνα ποσοτικά ἀπεριόριστο στοιχεῖο (ἀπεριόριστο, ὅπως ὁ ἀέρας καί τό νερό) — ἀπεριόριστο ποσοτικά, τότε πράγματι ἡ ἰδιοποίησή της ἀπό ὀρισμένους δέν θά μπορούσε ν' ἀποκλείσει τήν ἰδιοποίησή της ἀπό ἄλλους. Τότε δέν θά μπορούσε νά ὑπάρχει ἀτομική (οὔτε δημόσια οὔτε κρατική) ἰδιοκτησία στή γῆ. Στήν περίπτωσι αὐτή — ὅταν ὅλη ἡ γῆ εἶναι τῆς ἴδιας ποιότητος — δέν θά μπορούσε νά πληρώνεται γι' αὐτήν καμιά πρόσοδος. Τό πολύ-πολύ νά πληρώνεται κάποια πρόσοδος στόν κάτοχο τῆς γῆς, ἡ ὁποία «λόγω τῆς τοποθεσίας της παρουσιάζει ιδιαίτερα πλεονεκτήματα».

Ἄν λοιπόν κάτω ἀπό τίς προυποθεθειμένες ἀπό τόν Ρικάρντο συνθήκες — δηλαδή τίς συνθήκες στίς ὁποῖες ἡ γῆ «δέν εἶναι ἰδιοποιημένη» καί γι' αὐτό ἡ χέρσα γῆ «βρίσκεται στή διάθεση τοῦ καθένα πού ἀποφασίζει νά τήν καλλιεργήσει» — πληρώνεται πρόσοδος, τότε αὐτό εἶναι δυνατό μόνο, ἐπειδή «ἡ γῆ δέν ὑπάρχει σέ ἀπεριόριστη ποσότητα καί τῆς ἴδιας ποιότητας», δηλαδή ἐπειδή ὑπάρχουν διάφορα εἶδη γῆς καί ἐπειδή εἶναι «περιορισμένη» ἡ γῆ τοῦ ἴδιου εἴδους. Τότε λέμε ὅτι κάτω ἀπό τήν προυπόθεση τοῦ Ρικάρντο μπορεῖ νά πληρώνεται μόνο διαφορική πρόσοδος. Ὁ Ρικάρντο ὅμως, ἀντί νά πάρει υπόψη του αὐτό τόν περιορισμό, πηδάει ἀμέσως στό συμπέρασμα ὅτι — ἀνεξάρτητα ἀπό τήν προυπόθεσή του, τῆς μὴ ὑπαρξῆς τῆς ἰδιοκτησίας στή γῆ — δέν πληρώνεται ποτέ γιά τή χρησιμοποίηση τῆς γῆς ἀπόλυτη πρόσοδος, ἀλλά μόνο διαφορική πρόσοδος.

Τό νόημα τῆς ὑπόθεσης εἶναι λοιπόν τό ἐξῆς: Ἄν ὑπάρχει ἡ γῆ στοιχειακά ἀπέναντι στό κεφάλαιο, τότε τό κεφάλαιο κινεῖται στή γεωργία μέ τόν ἴδιο τρόπο, ὅπως καί σέ κάθε ἄλλο κλάδο παραγωγῆς. Στήν περίπτωση αὐτή δέν ὑπάρχει ἰδιοκτησία στή γῆ, δέν ὑπάρχει πρόσοδος. Τό πολύ-πολύ, ἂν ἓνα μέρος τῆς γῆς εἶναι γονιμότερο ἀπό τό ἄλλο, τότε ὑπάρχουν πρόσθετα κέρδη, ὅπως στή βιομηχανία. Στή γεωργία τά πρόσθετα κέρδη παγιώνονται σάν διαφορική πρόσοδος λόγω τῆς φυσικῆς δάσης τῆς γεωργίας πού συνίσταται στούς διαφορετικούς βαθμούς τῆς γονιμότητος τῆς γῆς.

Ἄν ἀντίθετα ἡ γῆ εἶναι 1) περιορισμένη, 2) ἰδιοποιημένη, τότε τό κεφάλαιο βρίσκει σάν προυπόθεση τήν ἰδιοκτησία στή γῆ — καί αὐτό συμβαίνει ἐκεῖ, ὅπου ἀναπτύσσεται ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή, ἐκεῖ ὅπου δέν βρίσκει τήν προυπόθεση τῆς ἰδιοκτησίας στή γῆ, ὅπως στή γηραιά Εὐρώπη, τότε τή δημιουργεῖ τό ἴδιο γιά τόν ἑαυτό του, ὅπως γίνεται στίς Ἐνωμένες Πολιτεῖες — τότε ἡ γῆ δέν εἶναι ἀπό τά πρῖν ἓνα στοιχειακό πεδίο δράσης γιά τό κεφάλαιο. Γι' αὐτό ὑπάρχει γαιοπρόσοδος ἀνεξάρτητα ἀπό τή διαφορική πρόσοδο. Ἀλλά καί τά περάσματα ἀπό τό ἓνα εἶδος γῆς στό ἄλλο, εἴτε στήν ἀνιούσα γραμμή: I, II, III, IV, εἴτε στήν κατιούσα γραμμή: IV, III, II, I, γίνονται τότε διαφορετικά ἀπό τήν περίπτωση τῆς προυπόθεσης τοῦ Ρικάρντο. Γιατί, ὅπως στήν κατηγορία I, ἡ χρησιμοποίηση τοῦ κεφαλαίου σκοντάφτει στήν ἀντίσταση τῆς ἰδιοκτησίας στή γῆ στίς κατηγορίες II, III, IV, τό ἴδιο ἐπίσης, ὅταν ἀντίστροφα γίνεται τό πέρασμα ἀπό τήν κατηγορία IV στήν III κλπ. Κατά τό πέρασμα ἀπό τήν κατηγορία IV στήν κατηγορία III δέν εἶναι ἀρκετό ν' ἀνέβει ἡ τιμή τοῦ προϊόντος τῆς IV, γιά νά μπορεῖ τό κεφάλαιο νά χρησιμοποιεῖται στήν κατηγορία III μέ τό μέσο

κέρδος. Πρέπει ν' ανέβει τόσο πολύ, ώστε νά μπορεί νά πληρώνεται πρόσδοδος στήν κατηγορία III. Ἄν τό πέρασμα γίνεται ἀπό τήν κατηγορία I στή II κλπ., τότε εἶναι αὐτονόητο, ὅτι ἡ τιμή τοῦ προϊόντος πού πληρώνει μιά πρόσδοδος γιά τήν κατηγορία I, πληρώνει γιά τήν II ὄχι μόνο αὐτή τήν πρόσδοδος, ἀλλά ἐκτός ἀπ' αὐτήν πληρώνει καί μιά διαφορική πρόσδοδος. Μέ τήν προϋπόθεσή του τῆς μή-ὑπαρξης τῆς γαιοκτησίας ὁ Ρικάρντο δέν ἔχει φυσικά καταργήσει τό γεγονός τοῦ νόμου πού ὑπάρχει χάρη στήν ὑπαρξη τῆς γαιοκτησίας καί πού συνδέεται μαζί της.

Ἄφου ὁ Ρικάρντο ἔδειξε πρὶν λίγο πῶς θά μπορούσε νά δημιουργηθεῖ μιά διαφορική πρόσδοδος κάτω ἀπό τή δική του προϋπόθεση, συνεχίζει:

«Ὅταν καλλιεργηθεῖ γῆ τρίτης ποιότητας, τότε στή γῆ τῆς δεύτερης ποιότητας δημιουργεῖται ἀμέσως πρόσδοδος, ἡ ὁποία καθορίζεται, ὅπως καί προηγούμενα, ἀπό τήν ἐκάστοτε διαφορά τῶν παραγωγικῶν τους δυνάμεων. Ταυτόχρονα θ' αὐξηθεῖ καί ἡ πρόσδοδος τῆς γῆς πρώτης ποιότητας, ἐπειδή, λόγω τῆς διαφορᾶς στό προϊόν, πού παράγεται μέ τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας καί κεφαλαίου, θά εἶναι πάντα μεγαλύτερη ἀπό τήν πρόσδοδος τῆς γῆς δεύτερης κατηγορίας. Μέ κάθε βῆμα πού σημειώνεται στήν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ, πού παράκινεῖ μιά χώρα νά καταφεύγει σέ γῆ χειρότερης ποιότητας»,

(αὐτό ὅμως δέν σημαίνει καθόλου ὅτι κάθε βῆμα στήν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ παρακινεῖ μιά χώρα νά καταφεύγει σέ γῆ χειρότερης ποιότητας)

«γιά νά τῆς δώσει τή δυνατότητα νά καλύψει τίς ἀνάγκες της σέ μέσα διατροφῆς [602], θά αὐξηθεῖ ἡ πρόσδοδος σ' ὅλην τή γονιμότερη γῆ» (σελ. 57).

Αὐτό εἶναι πέρα γιά πέρα σωστό.

Καί ὁ Ρικάρντο περνάει τώρα στό παράδειγμα. Αὐτό τό παράδειγμα ὅμως, γιά τό ὁποῖο παραβλέπουμε ὅσα θά παρατηρήσουμε ἀργότερα σχετικά μ' αὐτό, προϋποθέτει τήν κατιούσα γραμμή. Πρόκειται ὅμως μόνο γιά προϋπόθεση. Γιά νά τήν λαθροεισαγάγει, εἶπε:

«Κατά τήν πρώτη ἀποίκισή μιᾶς χώρας, στήν ὁποία ὑπάρχει ἀφθονία πλούσιας καί εὐφορῆς γῆς, ... τήν ὁποία δέν τήν ἔχουν ἀκόμα ἰδιοποιηθεῖ» (σελ. 55).

Ἡ περίπτωση ὅμως θά ἦταν ἴδια, ἂν ὑπῆρχε σ' αὐτήν ἀφθονία φτωχῆς καί ἄγονης γῆς, πού δέν τήν ἔχουν ἀκόμα ἰδιοποιηθεῖ. Δέν εἶναι ὁ πλοῦτος ἢ ἡ εὐφορία τῆς γῆς, αὐτό πού ἔχει προϋποτεθεῖ γιά νά μὴν πληρώνεται καθόλου πρόσδοδος, ἀλλά ὅτι ἡ γῆ εἶναι ἀπεριόριστη, μὴ ἰδιοποιημένη καί ὁμοιόμορφη στήν ποιότητα, ὁποιαδήποτε κι ἂν εἶναι αὐτή ἡ ποιότητα ὡς πρὸς τόν βαθμό τῆς γονιμότητάς της. Γι' αὐτό ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο διατυπώνει παρακάτω ὡς ἐξῆς τήν προϋπόθεσή του:

«Ἄν ὄλη ἡ γῆ εἶχε τίς ἴδιες ἰδιότητες, ἂν δέν ἦταν περιορισμένη ἡ ἔκτασή της καί ἦταν ποιοτικά ἴδια, δέν θά μπορούσε νά ζητηθεῖ κάτι γιά τή χρησιμοποίηση της» (σελ. 56).

Δέν λέει καί δέν μπορεί νά πει ἂν «ἦταν πλούσια καί εὐφορη», ἐπειδή ὁ ὅρος αὐτός δέν θά εἶχε ἀπολύτως καμιά δουλιά μέ τό νόμο. Ἄν ἡ γῆ ἦταν φτωχή καί ἄγονη ἀντί πλούσια καί γόνιμη, τότε ὁ κάθε ἄποικος θά ἔπρεπε νά καλλιεργήσει ἕνα μεγαλύτερο μέρος τῆς συνολικῆς γῆς καί ἔτσι, μέ τήν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ, θά πλησίαζαν γρηγορότερα στό σημεῖο, ἀκόμα καί ὅταν δέν ἔχει γίνει ἰδιοποίηση τῆς γῆς, στό ὁποῖο ἡ ἀφθονία γῆς θά ἔπαυε στήν πράξη νά εἶναι ἀπεριόριστη σέ σχέση μέ τόν πληθυσμό καί τό κεφάλαιο.

Εἶναι λοιπόν ἀπολύτως βέβαιο ὅτι οἱ ἄποικοι θά ἀναζητήσουν σίγουρα ὄχι τήν πιό ἄγονη, ἀλλά τήν πιό εὐφορη γῆ. Δηλαδή τήν πιό εὐφορη γιά τά μέσα καλλιέργειας πού ἔχουν στή διάθεσή τους. Αὐτός ὅμως δέν εἶναι ὁ μοναδικός περιορισμός γιά τήν ἐπιλογή τους. Αὐτό πού εἶναι πρῖν ἀπ' ὅλα ἀποφασιστικό γι' αὐτούς εἶναι ἡ χωροθεσία, ἡ τοποθεσία τῆς γῆς κοντά στίς ἀκτές, κοντά σέ μεγάλα ποτάμια κλπ. Ἡ γῆ στή Δυτική Ἀμερική κλπ. μπορούσε νά εἶναι σέ ὁποιοδήποτε βαθμό εὐφορη. Οἱ ἄποικοι ἐγκατασταίνονται φυσικά στή Νέα Ἀγγλία, τήν Πενσυλβανία, τή Βόρεια Καρολίνα, τήν Βιργινία κλπ. μέ δύο λόγια στήν ἀνατολική ἀκτὴ τοῦ Ἀτλαντικοῦ. Ἄν ἀναζητοῦσαν τήν πιό εὐφορη γῆ, τότε ὅμως ἀναζητοῦσαν μόνο τήν πιό εὐφορη γῆ σ' αὐτή τήν περιοχή. Αὐτό δέν τοῦς ἐμπόδισε νά καλλιεργοῦν ἀργότερα πιό εὐφορη γῆ στή Δύση, ἀπό τή στιγμή πού ἡ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ, ὁ σχηματισμός κεφαλαίου, ἡ ἀνάπτυξη τῶν μέσων συγκοινωνίας, ἡ δημιουργία πόλεων ἔκαναν προσιτή σ' αὐτούς τήν εὐφορότερη γῆ σ' αὐτήν τήν ἀπομακρυσμένη περιοχή. Δέν ἀναζητοῦν τήν πιό εὐφορη περιοχή, ἀλλά τήν καλύτερη ἀπό ἄποψη τοποθεσίας γῆ, καί στά πλαίσιά της ἀναζητοῦν φυσικά τήν — κατά τά ἄλλα ὑπό ὁμοίους ὅρους τοποθεσίας — πιό εὐφορη γῆ. Αὐτό ὅμως δέν ἀποδείχνει μέ βεβαιότητα ὅτι περνοῦν ἀπό τήν εὐφορότερη περιοχή σέ λιγότερο εὐφορη περιοχή, ἀλλά μόνο ὅτι στήν ἴδια περιοχή — ὑποτίθεται ἡ ἴδια τοποθεσία — καλλιεργεῖται φυσικά πρῶτα ἡ εὐφορότερη γῆ ἀπό τήν λιγότερο εὐφορη.

Ὁ Ρικάρντο ὅμως, ἀφοῦ ἔχει διορθώσει σωστά τήν «ἀφθονία πλούσιας καί εὐφορης γῆς» σέ γῆ «ἰδίων ἰδιοτήτων ἀπεριόριστης ἔκτασης τῆς ἴδιας ποιότητας» ἔρχεται στό παράδειγμα καί ξαναπηδάει ἀπό τό σημεῖο αὐτό πίσω στήν πρώτη λαθεμένη προυπόθεση.

«Καλλιεργεῖται πρῶτα ἡ πιό εὐφορη καί ἀπό ἄποψη τοποθεσίας καλύτερη γῆ» (στό ἴδιο σελ. 60).

Διαισθάνεται τήν αδύνατη καί λαθεμένη πλευρά τῆς θέσης του καί γι' αὐτό στήν «πιό εὐφορη γῆ» προσθέτει τόν νέο ὄρο τῆς «εὐνοικότερα τοποθετημένης» γῆς, πού δέν ὑπῆρχε κατά τό ξεκίνημα τῶν συλλογισμῶν του. Εἶναι ὡστόσο φανερό ὅτι ἔπρεπε νά πει «ἡ πιό εὐφορη γῆ στήν πιό εὐνοική τοποθεσία», ἡ δέ κουταμάρα δέν μπορεί ὡστόσο νά τραβηχτεῖ ὡς τό σημεῖο, ὥστε νά λέει ὅτι ἡ περιοχή τῆς χώρας πού κατά τύχη βρίσκεται γιά τούς νεοερχόμενους στήν πιό εὐνοική τοποθεσία γιά νά διατηροῦν τήν ἐπαφή μέ τή μητρόπολη καί μέ τούς παλιούς φίλους στήν πατρίδα, καθώς καί μέ τόν ἔξω κόσμο, εἶναι «ἡ πιό εὐφορη περιοχή» σ' ὅλη τή χώρα, πού δέν ἔχει ἀκόμα διερευνηθεῖ καί πού δέν μπορεί ἀκόμα νά διερευνηθεῖ ἀπό τούς ἀποίκους.

Ἔτσι ἡ ἀποδοχή τῆς κατιούσας γραμμῆς, τό πέρασμα ἀπό τήν περισσότερο εὐφορη στή λιγότερο εὐφορη περιοχή, ἔχει εἰσαχθεῖ ἀπό τόν Ρικάρντο ἐντελῶς ἀντικανονικά. Ἐκεῖνο πού μπορεί νά εἰπωθεῖ εἶναι μόνο τοῦτο: Στήν πρῶτα καλλιεργημένη γῆ, ἐπειδή βρίσκεται στήν πιό εὐνοικά τοποθετημένη περιοχή, δέν πληρώνεται καθόλου πρόσοδος, ὡς τή στιγμή πού στά πλαίσια αὐτῆς τῆς περιοχῆς θά περάσουν ἀπό τήν εὐφορότερη στή λιγότερο εὐφορη γῆ. Ἄν ὅμως περάσουν τώρα σέ μιά δεύτερη εὐφορότερη ἀπό τήν πρώτη περιοχή, τότε, σύμφωνα μέ τήν προυπόθεση, ἡ πρώτη εἶναι χειρότερα τοποθετημένη. Γι' αὐτό εἶναι δυνατό ἡ μεγαλύτερη εὐφορία τῆς γῆς νά ὑπεραντισταθμιστεῖ ἀπό τά μεγαλύτερα ἐλαττώματα τῆς τοποθεσίας, καί σ' αὐτή τήν περίπτωση ἡ γῆ τῆς πρώτης περιοχῆς θά συνεχίσει νά πληρώνει πρόσοδο. Ἐπειδή ὅμως ἡ «τοποθεσία» εἶναι ἓνα μαζί μέ τήν οικονομική ἐξέλιξη ἱστορικά μεταβαλλόμενο περιστατικό καί ἡ ὁποία πρέπει νά βελτιώνεται διαρκῶς μέ τήν ἐγκατάσταση μέσων ἐπικοινωνίας, μέ τή δημιουργία νέων πόλεων κλπ., μέ τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, εἶναι φανερό ὅτι τό προῖόν πού παράγεται στή δεύτερη περιοχή σιγά-σιγά μεταφέρεται στήν ἀγορά σέ μιά τιμή, πού πρέπει νά μειώσει πάλι τήν πρόσοδο στήν πρώτη περιοχή (γιά τό ἴδιο προῖόν) καί ὅτι σιγά-σιγά ἀποκαλύπτεται σάν ἡ εὐφορότερη γῆ, στό μέτρο πού ἐξαφανίζεται τό μειονέκτημα τῆς τοποθεσίας.

[603] Γι' αὐτό εἶναι φανερό,

ὅτι ἐκεῖ ὅπου ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο ἐκφράζει σωστά καί γενικά τόν ὄρο γιά τή γέννηση τῆς διαφορικῆς προσόδου: «κάθε γῆ... μέ ἴδιες τίς ιδιότητες... ἀπεριόριστη σέ ἔκταση... ἴδιας ποιότητας», δέν συμπεριλαμβάνεται τό περιστατικό τοῦ περάσματος ἀπό εὐφορότερη σέ λιγότερο εὐφορη γῆ,

ὅτι αὐτό εἶναι καί ἱστορικά λαθεμένο γιά τήν ἀποίκηση τῶν Ἐνωμένων Πολιτειῶν, πού ἔχει υπόψη του ὁ Ρικάρντο μαζί μέ τόν Λ.

Σμίθ, πράγμα πού δικαιολογεῖ τή σωστή στό σημείο αὐτό ἀντίθεση τοῦ Κέρυ, ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο ἀνατρέπει πάλι τήν ὑπόθεση μέ τήν προσθήκη τῆς «τοποθεσίας»: «Καλλιεργεῖται πρῶτα ἢ πιό εὐφορη καί ἢ πιό εὐνοϊκά τοποθετημένη γῆ»,

ὅτι τήν αὐθαίρετη προϋπόθεσή του ὁ Ρικάρντο τήν ἀποδείχνει μέ ἓνα παράδειγμα, στό ὁποῖο προϋποτίθεται αὐτό πού πρέπει ν' ἀποδειχθεῖ, συγκεκριμένα τό πέρασμα ἀπό τήν καλύτερη στή βαθμηδόν χειρότερη γῆ,

ὅτι, τέλος, {πάντως, παίρνοντας πιά ὑπόψη τήν ἐξήγηση τῆς τάσης τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους νά πέφτει} ὁ Ρικάρντο τό προϋποθέτει αὐτό, ἐπειδή δέν μπορεῖ νά ἐξηγήσει, κατά τά ἄλλα τή διαφορική πρόσοδο, παρ' ὄλον ὅτι ἡ τελευταία εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητη ἀπό τό περιστατικό, ἂν τό πέρασμα γίνεται ἀπό τήν κατηγορία I, στή II, III καί IV ἢ ἀπό τήν κατηγορία IV στήν III, II καί I.

[2. Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Ρικάρντο ὅτι εἶναι ἀδύνατο ἡ διαφορική πρόσοδος νά ἐπηρεάζει τήν τιμή τοῦ σιταριοῦ.
Ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος σάν αἰτία τῆς ἀνόδου τῶν τιμῶν
γιά τά ἀγροτικά προϊόντα]

Στό παράδειγμα τοῦ Ρικάρντο προϋποτίθενται 3 εἶδη γῆς. Νο 1, 2, 3 πού μέ ἴση ἐπένδυση κεφαλαίου δίνουν καθαρό προϊόν 100, 90, 80 κρτ. σιτάρι. Πρῶτα καλλιεργεῖται ἡ γῆ Νο 1 «σέ μιά νέα χώρα, στήν ὁποία ὑπάρχει ἀφθονία εὐφορης γῆς σέ σχέση μέ τόν πληθυσμό καί πού γι' αὐτό χρειάζεται νά καλλιεργεῖται μόνο ἡ γῆ Νο 1» (σελ. 57). Στήν περίπτωση αὐτή «ὀλόκληρο τό καθαρό προϊόν» ἀνήκει στόν «καλλιεργητή» καί «θ' ἀποτελέσει τό κέρδος γιά τό κεφάλαιο πού προκατέβαλε (σελ. 57). Καί ἐδῶ {δέν μιλάμε γιά φυτεῖες} δέν ταιριάζει καθόλου νά θεωρεῖται ἀμέσως αὐτό τό «καθαρό προϊόν» σάν κέρδος τοῦ κεφαλαίου, ἂν καί δέν προϋποτίθεται ἐδῶ καθόλου κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Ὡστόσο μπορεῖ ὁ ἄποικος, σάν ἄνθρωπος πού ἔρχεται ἀπό «τήν παλιά χώρα», νά τό θεωρεῖ ὁ ἴδιος σάν κέρδος τοῦ κεφαλαίου. Ἄν τώρα αὐξηθεῖ ὁ πληθυσμός τόσο, πού χρειάζεται νά καλλιεργηθεῖ ἡ γῆ Νο 2, τότε ἡ γῆ Νο 1 θά δίνει μιά πρόσοδο 10 κρτ. Ἐδῶ ἔχει φυσικά ὑποθεθεῖ ὅτι τήν ἔκταση τῆς γῆς Νο 2 καί Νο 3 «δέν τήν ἔχουν ἰδιοποιηθεῖ» καί ὅτι σέ σχέση μέ τόν πληθυσμό καί τό κεφάλαιο ἔμεινε στήν πράξη ἀπεριόριστη. Ἄν ὄχι, τά πράγματα μποροῦσαν νά ἐξελιχθοῦν διαφορετικά. Ἐτσι κάτω ἀπ' αὐτές τίς προϋποθέσεις ἡ γῆ Νο 1 θά δώσει μιά πρόσοδο 10 κρτ.

«Γιατί, είτε πρέπει νά υπάρχουν δύο ποσοστά κέρδους για τό αγροτικό κεφάλαιο, είτε πρέπει δέκα κρτ., ή ή αξία δέκα κρτ. νά παρακρατηθεί από τό προϊόν πού έχει επιτευχθεί στή γή Νο 1 για κάποιον άλλο σκοπό. Δέν έχει σημασία, αν τή γή Νο 1 τήν καλλιεργεί ο ιδιοκτήτης τής γής ή κάποιος άλλος, αυτά τά δέκα κρτ. αποτελούν πάντα πρόσοδο. Γιατί ο καλλιεργητής Νο 2 θά πετύχει μέ τό κεφάλαιό του τό ίδιο αποτέλεσμα είτε καλλιεργεί γή Νο 1 και πληρώνει 10 κρτ. πρόσοδο, είτε συνεχίζει νά καλλιεργεί γή Νο 2 και δέν πληρώνει πρόσοδο» (σελ. 58).

Πράγματι, [αν υπήρχαν δύο διαφορετικά είδη γής]* θά υπήρχαν δύο ποσοστά κέρδους για τό γεωργικό κεφάλαιο, δηλ. ή γή Νο 1 θά απόφερε ένα πρόσθετο κέρδος (πού μπορεί νά στεριώσει στήν περίπτωση αυτή σαν πρόσοδος) 10 κρτ. Τό γεγονός όμως ότι μέσα στήν ίδια σφαίρα παραγωγής σ' ένα κεφάλαιο του ίδιου είδους, επομένως σέ ένα γεωργικό κεφάλαιο δέν είναι μόνο δυνατά, αλλά και αναπόφευκτα όχι δύο, αλλά πολλά πολύ διαφορετικά ποσοστά κέρδους, τό λέει ο ίδιος ο Ρικάρντο δύο σελίδες πιό κάτω:

«Η πιό εύφορη και καλύτερη από άποψη τοποθεσίας γή καλλιεργείται πρώτα, και ή ανταλλακτική αξία του προϊόντος της καθορίζεται μέ τόν ίδιο τρόπο, όπως και ή ανταλλακτική αξία όλων των άλλων έμπορευμάτων, δηλαδή μέ τή συνολική ποσότητα εργασίας, πού μέ διάφορες μορφές είναι αναγκαία από τήν αρχή ως τό τέλος, για νά τό παραγάγει και νά τό φέρι στήν αγορά. Από τή στιγμή πού θά αρχίσει ή καλλιέργεια γής χειρότερης ποιότητας, θά ανέβει ή ανταλλακτική αξία των άκατέργαστων προϊόντων, επειδή απαιτείται περισσότερη εργασία για τήν παραγωγή τους. Η ανταλλακτική αξία όλων των έμπορευμάτων, αδιάφορο αν παράγονται βιομηχανικά ή αν είναι τό προϊόν μεταλλείου ή τό προϊόν τής γεωργίας, δέν καθορίζεται από τή μικρότερη ποσότητα εργασίας πού άρκει για τήν παραγωγή τους κάτω από πολύ εύνοϊκούς όρους, τούς όποιους απολαμβάνουν αποκλειστικά μονάχα εκείνοι πού έχουν ιδιαίτερες εύκολίες παραγωγής, αλλά από τή μεγαλύτερη ποσότητα εργασίας, πού πρέπει νά καταβληθεί αναγκαστικά για τήν παραγωγή τους από εκείνους πού δέν διαθέτουν τέτιες εύκολίες — από εκείνους πού παράγουν μόνιμα κάτω από τούς πιό δυσμενείς όρους.

Αυτό σημαίνει, κάτω από τούς πιό δυσμενείς όρους, κάτω από τούς όποιους πρέπει νά συνεχιστεί αναγκαστικά ή παραγωγή, παίρνοντας υπόψη τή ζητούμενη ποσότητα προϊόντων » {μέ τήν παλιά τιμή}» (σελ. 60-61).

Επομένως, σέ κάθε ξεχωριστό κλάδο παραγωγής υπάρχουν όχι μόνο δύο, αλλά πολλά ποσοστά του κέρδους, δηλαδή αποκλίσεις από τό γενικό ποσοστό του κέρδους.

* Η φράση στις άγκύλες υπάρχει μόνο στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

Ἐδῶ δέν χρειάζεται νά προχωρήσουμε στήν παραπέρα περιγραφή τοῦ παραδείγματος (σελ. 58, 59), ἐφόσον πρόκειται γιά τήν ἀποτελεσματικότητα διάφορων δόσεων τοῦ κεφαλαίου πού τοποθετοῦνται στό ἴδιο κομμάτι γῆς. Θά ἀναφέρουμε μόνο τίς παρακάτω δύο θέσεις:

[1] «Πρόσοδος εἶναι πάντα ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό προϊόν πού ἀποκτᾶ κανεῖς μέ τήν χρησιμοποίηση δύο [604] ἴσων ποσοτήτων κεφαλαίου καί ἐργασίας» (σελ. 59).

Δηλαδή ὑπάρχει μόνο ἡ διαφορική πρόσοδος (σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεση ὅτι δέν ὑπάρχει γαιοκτησία). Γιατί:

[2] «δέν μπορεῖ νά ὑπάρχουν δύο ποσοστά τοῦ κέρδους» (σελ. 59).

«Εἶναι σωστό, ὅτι τό ἴδιο προϊόν στήν πιά καλύτερη γῆ πετυχαίνεται μέ τήν ἴδια μέ προηγούμενα ἐργασία, ἡ ἀξία του ὅμως θ' ἀνέβει ἐξαιτίας τῶν μειωμένων ἐσοδειῶν, τίς ὁποῖες πετυχαίνουν ἐκεῖνοι πού χρησιμοποιοῦν νέα ἐργασία καί νέο κεφάλαιο στή λιγότερο γόνιμη γῆ. Παρ' ὅλο λοιπόν πού σέ καμιά περίπτωση δέν χάνονται τά πλεονεκτήματα τῆς γόνιμης γῆς σέ σχέση μέ τή γῆ κατώτερης ποιότητας, ἀλλά μεταφέρονται μόνο ἀπό τόν καλλιεργητή ἢ ἀπό τόν καταναλωτή στόν γαιοκτήμονα, ὥστόσο — ἀφοῦ στά κατώτερης ποιότητας κομμάτια γῆς ἀπαιτεῖται περισσότερη ἐργασία, ἐνῶ ἐμεῖς μόνο ἀπό τέτια γῆ μπορούμε νά πετύχουμε τόν πρόσθετο ἐφοδιασμό μας μέ ἀκατέργαστα προϊόντα — ἡ σχετική ἀξία τοῦ προϊόντος ἐκεῖνου παραμένει μόνιμα πάνω ἀπό τό προηγούμενο ἐπίπεδο καί ἀνταλλάσσεται μέ περισσότερα καπέλα, ἐνδύματα, παπούτσια, στήν παραγωγή τῶν ὁποίων δέν εἶναι ἀναγκαῖα μιά τέτια συμπληρωματική ποσότητα ἐργασίας (σελ. 62, 63).

Ὁ λόγος γιά τήν ἀνοδο τῆς σχετικῆς ἀξίας τῶν ἀκατέργαστων προϊόντων εἶναι λοιπόν τό γεγονός ὅτι ξοδεύεται περισσότερη ἐργασία κατά τήν παραγωγή τοῦ τελευταῖα παραγμένου μέρους τους, καί ὄχι τό γεγονός ὅτι πληρώνεται μιά πρόσοδος στόν γαιοκτήμονα. Ἡ ἀξία τοῦ σιταριοῦ καθορίζεται ἀπό τήν ποσότητα ἐργασίας πού ξοδεύεται κατά τήν παραγωγή του σέ γῆ ἐκείνης τῆς ποιότητας ἢ μέ τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κεφαλαίου, πού δέν ἀποφέρει πρόσοδο. Ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ δέν εἶναι ὑψηλή, ἐπειδή πληρώνεται μιά πρόσοδος, ἀλλά πληρώνεται μιά πρόσοδος, ἐπειδή ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ εἶναι ὑψηλή. Ἐχει διαπιστωθεῖ σωστά, ὅτι δέν θά σημειωνόταν μείωση τῆς τιμῆς τοῦ σιταριοῦ καί στήν περίπτωση ἀκόμα πού οἱ γαιοκτήμονες θά ἀπαρνοῦνταν ὅλη τήν πρόσοδό τους. Ἐνα τέτιο βῆμα θά εὐκόλυνε μονάχα μερικούς παχτωτές νά ζοῦν σάν ἄρχοντες, δέν θά μείωνε ὅμως τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού εἶναι ἀναγκαῖα, γιά νά παράγουν ἀκατέργαστα προϊόντα στήν καλλιεργημένη γῆ μέ τή μικρότερη ἀποδοτικότητα» (σελ. 63).

Ἰστέρα ἀπό τήν πιά πάνω ἀνάλυσή μου δέν χρειάζεται ἄλλο νά ἐξηγηθεῖ τό λάθος τῆς θέσης ὅτι τάχα «ἡ ἀξία τοῦ σιταριοῦ καθορίζεται ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας, πού ξοδεύεται κατά τήν παραγω-

γή του σέ γῆ ἐκείνης τῆς ποιότητας... ἡ ὁποία δέν ἀποφέρει πρόσοδο». Ἐχῶ δείξει ὅτι, ἂν τό τελευταῖο εἶδος γῆς πληρώνει πρόσοδο ἢ ἂν δέν πληρώνει πρόσοδο, ἂν πληρώνει ὅλη τήν ἀπόλυτη πρόσοδο ἢ ἂν πληρώνει μόνο ἓνα μέρος της, ἢ ἂν, ἐκτός ἀπό τήν ἀπόλυτη πρόσοδο, πληρώνει ἀκόμα καί διαφορική πρόσοδο (στήν ἀνιούσα γραμμή), αὐτό ἐξαρτιέται ἐνμέρει ἀπό τήν γραμμή κατεύθυνσης, ἂν εἶναι ἀνιούσα ἢ κατιούσα καί ὅτι κάτω ἀπό ὅλες τίς συνθήκες ἐξαρτιέται ἀπό τή σχέση τῆς σύνθεσης τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου σέ σύγκριση μέ τή σύνθεση τοῦ μή-γεωργικοῦ κεφαλαίου. Ἐδειξα ἀκόμα ὅτι κι ἂν προϋποτεθεῖ πιά ἡ ὑπαρξη ἀπόλυτης προσόδου, λόγω αὐτῆς τῆς διαφορᾶς στή σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, οἱ πιό πάνω περιπτώσεις ἐξαρτιέονται ἀπό τήν κατάσταση τῆς ἀγορᾶς, καί ὅτι ἰδίως ἡ περίπτωση πού ἀναφέρει ὁ Ρικάρντο μπορεῖ νά ἐπισυμβεῖ μόνο κάτω ἀπό δύο ὅρους (παρ' ὅλο πού καί στήν περίπτωση αὐτή μπορεῖ νά πληρώνεται ἀκόμα νοῖκι (feetage), ἂν καί δέν μπορεῖ νά πληρώνεται πρόσοδος), εἴτε ἂν δέν ὑπάρχει γαιοκτησία οὔτε νόμιμα οὔτε πραγματικά, εἴτε ἂν ἡ καλύτερη γῆ δίνει μιά τέτια πρόσθετη προσφορά, ἡ ὁποία μόνο μέ τήν πτώση τῆς ἀγοραίας ἀξίας μπορεῖ νά πουληθεῖ στήν ἀγορά.

Ἐκτός ἀπ' αὐτό ὅμως ὑπάρχουν πολλά ἀκόμα λαθεμένα ἢ μονόπλευρα στό πιό πάνω χωρίο. Τό ἀκατέργαστο προῖόν μπορεῖ ν' ἀνεβαίνει σέ συγκριτική ἀξία, πού ἐδῶ σημαίνει μόνο τήν ἀγοραία ἀξία, ἂν ὡς τώρα πουλιούνταν κάτω ἀπό τήν ἀξία του, ἴσως κάτω καί ἀπό τήν τιμή κόστους του, πράγμα πού συμβαίνει πάντα σέ ἓνα ὀρισμένο στάδιο ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας, ὅταν ἡ παραγωγή τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος ἀποβλέπει ἀκόμα κυρίως στήν συντήρηση τοῦ καλλιεργητῆ (ἐπίσης ὅταν τό προῖόν τῆς πόλης ἐξασφαλίζει μιά μονοπωλιακή τιμή, ὅπως γινόταν στό μεσαίωνα). Ὄταν, σέ διάκριση ἀπό τά ἄλλα ἐμπορεύματα πού πουλιούνται στήν τιμή κόστους τους, τό ἀκατέργαστο προῖόν δέν πουλιέται ἀκόμα στήν ἀξία του.

Τέλος, σχετικά μέ τή διαφορική πρόσοδο, εἶναι σωστό ὅτι δέν ἔχει καμιά σημασία γιά τήν τιμή τοῦ σιταριοῦ, ἂν ὁ γαιοκτήμονας τήν ἀπαρνηθεῖ καί τήν τσεπώσει ὁ παχτωτής. Σχετικά μέ τήν ἀπόλυτη πρόσοδο εἶναι λάθος. Λάθος εἶναι ὅτι ἐδῶ ἡ ἰδιοκτησία στή γῆ δέν ἀνεβάξει τήν τιμή τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος. Ἀντίθετα, αὐτό συμβαίνει ἐπειδή ἡ μεσολάβηση τῆς ἰδιοκτησίας στή γῆ ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τό ἀκατέργαστο προῖόν νά πουλιέται στήν ἀξία του, πού ξεπερνάει τήν τιμή κόστους του. Ἄν ὑποθέσουμε, ὅπως πιό πάνω, ὅτι τό μέσο μή-ἀγροτικό κεφάλαιο = $80\sigma + 20\mu$ καί ἡ ὑπεραξία = 50%, τότε τό ποσοστό τοῦ κέρδους = 10 καί ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος = 110.

Ἀντίθετα, ἂν τό ἀγροτικό [605] κεφάλαιο = $60\sigma + 40\mu$, τότε ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος = 120. Τό ἀκατέργαστο προϊόν πουλιέται σ' αὐτή τήν ἀξία. Ἄν ἡ ἰδιοκτησία στή γῆ δέν ὑπάρχει νόμιμα ἢ ἂν δέν ὑπάρχει στήν πράξη ἐξαιτίας τῆς σχετικῆς πληθώρας τῆς γῆς, ὅπως στίς ἀποικίες, τότε τό προϊόν θά πουλιόταν πρὸς 115 λ. Συγκεκριμένα, τό συνολικό κέρδος ἀπό τό πρῶτο καί ἀπό τό δεύτερο κεφάλαιο μαζί παρμένα (ἀπό τό κεφάλαιο τῶν 200) = 30, δηλαδή τό μέσο κέρδος = 15. Τό μή γεωργικό προϊόν θά πουλιόταν πρὸς 115 ἀντί πρὸς 110. Τό δέ γεωργικό προϊόν θά πουλιόταν πρὸς 115 ἀντί πρὸς 120. Ἔτσι τό γεωργικό προϊόν θά ἔχανε τό $\frac{1}{12}$ τῆς σχετικῆς του ἀξίας συγκρινόμενο μέ τό μή γεωργικό προϊόν. Καί γιά τά δύο κεφάλαια ὅμως — ἢ γιά τό συνολικό κεφάλαιο — γιά τό γεωργικό καί γιά τό βιομηχανικό κεφάλαιο — τό μέσο κέρδος θά ἀνέβαινε κατά 50%, ἀπό 10 σέ 15. [605]

[636] Γιά τή δική του ἀντίληψη σχετικά μέ τήν πρόσοδο ὁ Ρικάρντο λέει:

«Τήν θεωρῶ πάντα ὅτι εἶναι τό ἀποτέλεσμα ἑνός μερικοῦ μονοπωλίου, πού ποτέ στήν πραγματικότητα δέν καθορίζει τήν τιμή».

(ἐπομένως δέν ὀραῖ ποτέ σάν μονοπώλιο, δηλαδή ἡ τιμή δέν εἶναι ποτέ ἀποτέλεσμα τοῦ μονοπωλίου. Ἀποτέλεσμα τοῦ μονοπωλίου θά μπορούσε νά εἶναι γιά τόν Ρικάρντο μόνο τό γεγονός ὅτι ὁ ἰδιοκτήτης τῶν καλύτερων κομματιῶν γῆς τσεπώνει τήν πρόσοδο στή θέση τοῦ παχτωτῆ),

«ἀλλά ὅτι εἶναι μάλλον ἀποτέλεσμα τῆς ἐπίδρασης τῆς τιμῆς. Ἄν οἱ γαιοκτήμονες παραιτοῦνταν ἀπό κάθε πρόσοδο, τότε ἔχω τή γνώμη ὅτι τά ἐμπορεύματα πού ἔχουν παραχθεῖ στή γῆ, δέν θά γίνονταν φτηνότερα, ἐπειδή ὑπάρχει πάντα ἓνα μέρος τῶν ἰδίων προϊόντων, πού ἔχουν παραχθεῖ στή γῆ, καί γιά τό ὅποιο δέν πληρώνεται πρόσοδος ἢ δέν μπορεῖ νά πληρώνεται πρόσοδος, ἐπειδή τό περισσευόμενο προϊόν φτάνει μόνο γιά τήν πληρωμή τοῦ κέρδους τοῦ κεφαλαίου» (Ricardo, "Principles", στό ἴδιο σελ. 332, 333).

Ἐδῶ τό πρόσθετο προϊόν εἶναι ἴσο μέ τό περίσσευμα πάνω ἀπό τό προϊόν πού ἀπορροφιεῖται ἀπό τόν μισθό. Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Ρικάρντο εἶναι σωστός μόνο ἂν προυποθεθεῖ ἡ περίπτωση ὅτι μιά κάποια γῆ δέν πληρώνει ποτέ πρόσοδο, ὅταν αὐτή ἡ γῆ ἢ μάλλον τό προϊόν της ρυθμίζει τήν ἀγοραία ἀξία. Ἄν ἀντίθετα τό προϊόν της δέν πληρώνει πρόσοδο, ἐπειδή ἡ ἀγοραία ἀξία ρυθμίζεται ἀπό τήν γονιμότερη γῆ, τότε τό γεγονός αὐτό δέν ἀποδείχνει τίποτα.

Πράγματι, ἂν οἱ γαιοκτήμονες παραιτοῦνταν ἀπό τή διαφορική

πρόσοδο, τότε ή πρόσδοδος αυτή θά περιερχόταν στον παχτωτή. Ἀντίθετα, ή παραίτηση από τήν απόλυτη πρόσδοδο θά κατέβαζε τήν τιμή τών γεωργικῶν προϊόντων καί θά ανέβαζε τήν τιμή τών βιομηχανικῶν προϊόντων τόσο, ὅσο μέ τό προτσές αυτό θά αὐξανόταν τό μέσο κέρδος. [636]

[605] « Ἡ αὐξηση τῆς προσόδου εἶναι πάντα τό ἀποτέλεσμα τοῦ αὐξανόμενου πλούτου τῆς χώρας καί τῆς δυσκολίας στήν προμήθεια μέσων διατροφῆς γιά τόν αὐξημένο πληθυσμό της» (σελ. 65, 66).

Τό τελευταῖο εἶναι λαθεμένο.

« Ὁ πλοῦτος αὐξάνει πιά γρηγορα στίς χώρες ἐκεῖνες, στίς ὁποῖες ή διαθέσιμη γῆ εἶναι ή πιά γόνιμη καί οἱ εἰσαγωγές ἐλάχιστα περιορισμένες, ὅπου ή παραγωγή μπορεί, χωρίς ἀνάλογη αὐξηση τῆς χρησιμοποιούμενης ποσότητας ἐργασίας, νά πολλαπλασιαστεί μέ βελτιώσεις στή διαχείριση καί ὅπου γιά τόν λόγο αυτό εἶναι ἀργή ή αὐξηση τῆς προσόδου» (σελ. 66, 67).

Ἡ απόλυτη μάζα τῆς προσόδου μπορεί ν' αὐξάνει ἐπίσης, ὅταν τό ποσοστό τῆς προσόδου μένει ἴδιο καί αὐξάνει μέ τήν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ μόνο τό τοποθετημένο στήν ἀγροτική οἰκονομία κεφάλαιο. Μπορεῖ ν' αὐξάνει, ἂν ή κατηγορία γῆς I δέν πληρώνει πρόσδοδο, ή δέ κατηγορία II πληρώνει μόνο ἓνα μέρος τῆς απόλυτης προσόδου, λόγω ὅμως τῆς σχετικῆς γονιμότητας αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἔχει αὐξηθεῖ πολύ ή διαφορική πρόσδοδος κλπ. (βλέπε τόν πιά πάνω ἐκτός κειμένου Πίνακα).

[3. Ἡ ἀντίληψη τοῦ Σμίθ καί τοῦ Ρικάρντο γιά τή «φυσική τιμή» τοῦ ἀγροτικοῦ προϊόντος]

« Ἄν μιά ὑψηλή τιμή τοῦ σιταριοῦ ἦταν τό ἀποτέλεσμα καί ὄχι ή αἰτία τῆς προσόδου, τότε ή τιμή θά ἐπηρεαζόταν ἀντίστοιχα ἀπό μιάν ὑψηλή ή χαμηλή πρόσδοδο, καί ή πρόσδοδος θά ἦταν συστατικό μέρος τῆς τιμῆς. Ὅμως τό σιτάρι, πού ἔχει παραχθεῖ μέ τήν πιά μεγάλη δαπάνη ἐργασίας, εἶναι ὁ ρυθμιστής τῆς τιμῆς τοῦ σιταριοῦ, ή δέ πρόσδοδος δέν θά μπεῖ καί δέν μπορεί νά μπεῖ οὔτε κατ' ἐλάχιστον σάν συστατικό μέρος στήν τιμή... Πρώτη ὕλη μπαίνει στή σύνθεση τών περισσότερων ἐμπορευμάτων, ή ἀξία ὅμως αὐτῆς τῆς πρώτης ὕλης καθορίζεται, ὅπως καί ή ἀξία τοῦ σιταριοῦ, ἀπό τήν παραγωγικότητα τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει χρησιμοποιηθεῖ τελευταῖα στή γῆ καί δέν ἀποφέρει καθόλου πρόσδοδο. Γι' αὐτό ή πρόσδοδος δέν ἀποτελεῖ συστατικό μέρος τῆς τιμῆς τών ἐμπορευμάτων» (σελ. 67).

Ἐδῶ ὑπάρχει πολύ σύγχυση, ἐπειδή ἀνακατώνονται ή «φυσική

τιμῆ» (γιατί γι' αὐτή τήν τιμή πρόκειται ἐδῶ) καί ἡ ἀξία. Ὁ Ρικάρντο υἱοθέτησε τή σύγκριση αὐτή ἀπό τόν Σμίθ. Στόν τελευταῖο εἶναι σχετικά δικαιολογημένη ἐπειδή καί ἐφόσον ὁ Σμίθ ἐγκαταλείπει τή δική του σωστή ἐξήγηση τῆς ἀξίας. Οὔτε ἡ πρόσοδος, οὔτε τό κέρδος, οὔτε ὁ μισθός ἐργασίας ἀποτελοῦν συστατικό μέρος τῆς ἀξίας ἑνός ἐμπορεύματος. Τό ἀντίθετο. Μέ δοσμένη τήν ἀξία ἑνός ἐμπορεύματος, τά διάφορα μέρη στά ὁποῖα μπορεῖ νά χωριστεῖ ἡ ἀξία ἀνήκουν εἴτε στήν κατηγορία τῆς συσσωρευμένης ἐργασίας (σταθερό κεφάλαιο) εἴτε στήν κατηγορία τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, τοῦ κέρδους ἢ τῆς προσόδου. Ἀντίθετα, ὅσον ἀφορᾷ τήν φυσική τιμή ἢ τήν τιμή κόστους, μπορεῖ ὁ Σμίθ νά μιλάει γιά τά συστατικά μέρη τῆς σάν δοσμένες προϋποθέσεις. Μόνο σάν ἀποτέλεσμα τῆς μεταφορᾶς στήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος τῆς σύγκρισης πού γίνεται ἀνάμεσα στή φυσική τιμή καί στήν ἀξία.

Ἐκτός ἀπό τήν τιμή τῆς πρώτης ὕλης καί τῶν μηχανῶν (κοντολογῆς τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου) ἡ ὁποία στήν κάθε ἰδιαίτερη σφαῖρα παραγωγῆς ἐμφανίζεται στόν καπιταλιστή σάν δοσμένη ἀπ' ἔξω καί πού στόν κάθε καπιταλιστή μπαίνει στήν παραγωγή μέ μιά καθορισμένη τιμή, ὁ καπιταλιστής, κατά τόν προσδιορισμό τῆς τιμῆς τοῦ ἐμπορεύματός του, πρέπει νά πάρει ὑπόψη του δυό ἀκόμα πράγματα. [Πρῶτο], ὅτι πρέπει νά προσθέσει τήν τιμή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται σ' αὐτόν ἐπίσης σάν δοσμένη (μέσα σέ ὀρισμένα πλαίσια). Σχετικά μέ τή φυσική τιμή τοῦ ἐμπορεύματος δέν πρόκειται γιά τήν ἀγοραία τιμή, ἀλλά πρόκειται γιά τή μέση ἀγοραία τιμή κατά τή διάρκεια μιᾶς μεγαλύτερης χρονικῆς περιόδου ἢ γιά τό κέντρο γύρω ἀπό τό ὁποῖο περιστρέφεται ἡ ἀγοραία τιμή. Ἐδῶ λοιπόν ἡ τιμή τοῦ μισθοῦ ἐργασίας δίνεται συνολικά μέ τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης. [Δεύτερο], ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τό ποσοστό τοῦ κέρδους — τό φυσικό ποσοστό τοῦ κέρδους — αὐτό δίνεται μέ τήν ἀξία τοῦ συνόλου τῶν ἐμπορευμάτων πού δημιουργεῖ τό σύνολο τῶν κεφαλαίων, τά ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται στή μή γεωργική παραγωγή. Πρόκειται συγκεκριμένα γιά τό περίσσευμα αὐτῆς τῆς ἀξίας πάνω ἀπό τήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού περιέχεται στό ἐμπόρευμα + τήν ἀξία τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Ἡ συνολική ὑπεραξία, πού δημιουργεῖ ἐκεῖνο τό συνολικό κεφάλαιο, ἀποτελεῖ τήν ἀπόλυτη μάζα τοῦ κέρδους. Ἡ σχέση αὐτῆς τῆς ἀπόλυτης μάζας τοῦ κέρδους πρὸς τό προκαταβλημένο συνολικό κεφάλαιο καθορίζει τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἐπομένως καί αὐτό ἐπίσης τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους ἐμφανίζεται, ὄχι μόνο σχετικά μέ τόν ξεχωριστό καπιταλιστή, ἀλλά καί σχετικά μέ τό κεφάλαιο στήν κάθε ἰδιαίτερη σφαῖρα παραγωγῆς, σάν κάτι τό δοσμένο ἀπ' ἔξω. Στήν τιμή

ἐπομένως τῶν προκαταβολῶν σέ πρώτη ὕλη κλπ. [606] πού περιέχονται στό προϊόν καί στή φυσική τιμή τῶν μισθῶν πρέπει ὁ καπιταλιστής νά προσθέσει τό γενικό κέρδος, λ.χ. 10% γιά νά σχηματίσει ἔτσι, ὅπως νομίζει, μέ τήν ἄθροιση τῶν συστατικῶν μερῶν ἢ μέ τή συνένωσή τους τή φυσική τιμή ἑνός ἐμπορεύματος. Ἐάν κατά τήν πούληση τοῦ ἐμπορεύματος θά πληρωθεῖ λίγο-πολύ ἡ φυσική τιμή, αὐτό ἐξαρτιέται ἀπό τό κάθε φορά ἐπίπεδο τῆς ἀγοραίας τιμῆς. Στήν τιμή κόστους, σάν κάτι τό διαφορετικό ἀπό τήν ἀξία, μπαίνουν μόνο μισθός καί κέρδος, ἡ πρόσοδος μπαίνει μόνο στό μέτρο πού ἔχει ἤδη μπεῖ στήν τιμή τῶν προκαταβολῶν σέ πρώτη ὕλη, σέ μηχανές κλπ. Ὅχι λοιπόν σάν πρόσοδος γιά τόν καπιταλιστή, στόν ὁποῖο γενικά ἡ τιμή τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος, τῶν μηχανῶν, μέ δύο λόγια τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ἐμφανίζεται σάν ἓνα σύνολο πού ἔχει προυποθεθεῖ.

Ἡ πρόσοδος δέν μπαίνει στήν τιμή κόστους σάν συστατικό μέρος. Ἐάν κάτω ἀπό ἐξαιρετικές συνθήκες τό ἀγροτικό προϊόν πωληθεῖ στήν τιμή κόστους του, τότε δέν ὑπάρχει πρόσοδος. Στήν περίπτωση αὐτή δέν ὑπάρχει ἀπό οἰκονομική ἄποψη ἡ ἰδιοκτησία στή γῆ γιά τό κεφάλαιο, δέν ὑπάρχει συγκεκριμένα στήν περίπτωση ὅπου τό προϊόν τῆς κατηγορίας ἐκείνης τῆς γῆς, ἡ ὁποία πωλάει στήν τιμή κόστους, ρυθμίζει [στό πνεῦμα τῆς θεωρίας τοῦ Ρικάρντο]* τήν ἀγοραία ἀξία τοῦ προϊόντος τῆς ἴδιας σφαίρας. (Διαφορετικά ἔχει τό ζήτημα στήν κατηγορία I τοῦ Πίνακα Δ^[59]).

Ἡ ὑπάρχει ἡ (ἀπόλυτη) πρόσοδος. Στήν περίπτωση αὐτή τό γεωργικό προϊόν πωλιέται πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους του. Πωλιέται στήν ἀξία του, πού βρίσκεται πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους του. Στήν ἀγοραία ἀξία τοῦ προϊόντος ὅμως μπαίνει ἡ πρόσοδος ἢ ἀποτελεῖ μάλλον ἓνα μέρος της. Στόν παχτωτή ὅμως ἐμφανίζεται ἐξίσου δοσμένη, ὅπως τό κέρδος στόν βιομήχανο. Εἶναι δοσμένη μέ τό περίσσευμα τῆς ἀξίας τοῦ ἀγροτικοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους του. Ὁ παχτωτής ὅμως λογαριάζει ἀκριβῶς ὅπως ὁ καπιταλιστής. Πρῶτα οἱ προκαταβολές, δεύτερο ὁ μισθός ἐργασίας, τρίτο τό μέσο κέρδος, τέλος ἡ πρόσοδος πού ἐμφανίζεται ἐπίσης σ' αὐτόν σάν κάτι τό δοσμένο. Αὐτή εἶναι γι' αὐτόν ἡ φυσική τιμή λ.χ. τοῦ σιταριοῦ. Ἐάν θά τοῦ πληρωθεῖ, αὐτό ἐξαρτιέται πάλι ἀπό τήν κάθε φορά κατάσταση τῆς ἀγορᾶς.

Ἐάν παρθεῖ ὑπόψη, ὅπως ἀρμόζει, ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν τιμή κόστους καί στήν ἀξία, τότε ἡ πρόσοδος δέν μπορεῖ ποτέ νά μπεῖ στήν

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

τιμή κόστους σάν συστατικό μέρος καί γιά συστατικά μέρη μπορεῖ νά γίνεται λόγος μόνο σχετικά μέ τήν τιμή κόστους σέ διάκριση ἀπό τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων. (Ἡ διαφορική πρόσοδος, ὅπως καί τό πρόσθετο κέρδος, δέν μπαίνει ποτέ στήν τιμή κόστους, ἐπειδή ἀποτελεῖ πάντα μόνο εἴτε ἓνα περίσσευμα τῆς ἀγοραίας τιμῆς κόστους¹⁶⁰ πάνω ἀπό τήν ἀτομική τιμή κόστους, εἴτε ἓνα περίσσευμα τῆς ἀγοραίας ἀξίας πάνω ἀπό τήν ἀτομική ἀξία).

Ἐπομένως, ὁ Ρικάρντο ἔχει στήν οὐσία δίκιο, ὅταν, ἀντίθετα ἀπό τόν Σμίθ, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ πρόσοδος δέν μπαίνει ποτέ στήν τιμή κόστους. Ἐχει ὅμως πάλι ἄδικο, ἐπειδή αὐτό δέν τό ἀποδείχνει, κάνοντας διάκριση ἀνάμεσα στήν τιμή κόστους καί τήν ἀξία, ἀλλά γιατί τίς ταυτίζει ὅπως κάνει ὁ Σμίθ, ἀφοῦ οὔτε ἡ πρόσοδος, οὔτε τό κέρδος, οὔτε ὁ μισθός ἐργασίας ἀποτελοῦν συστατικά μέρη τῆς ἀξίας, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἀξία ἀναλύεται σέ μισθό ἐργασίας, σέ κέρδος καί πρόσοδο καί μάλιστα ἐξίσου καί στά 3 μέρη, ὅταν ὑπάρχουν καί τά 3. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ρικάρντο εἶναι ἡ ἐξῆς: Ἡ πρόσοδος δέν ἀποτελεῖ συστατικό μέρος τῆς φυσικῆς τιμῆς τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος, ἐπειδή ἡ τιμή τοῦ προϊόντος τῆς πιο χειρότερης γῆς εἶναι ἴση μέ τήν τιμή κόστους αὐτοῦ τοῦ προϊόντος, ἴση μέ τήν ἀξία αὐτοῦ τοῦ προϊόντος πού καθορίζει τήν ἀγοραία ἀξία τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος. Ἐπομένως, ἡ πρόσοδος δέν ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀξίας, ἐπειδή δέν ἀποτελεῖ μέρος τῆς φυσικῆς τιμῆς, καί αὐτή ἡ φυσική τιμή εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία. Μά αὐτό ἀκριβῶς εἶναι λαθεμένο. Ἡ τιμή τοῦ προϊόντος, πού ἔχει καλλιεργηθεῖ στήν πιο χειρότερη γῆ, εἶναι ἴση μέ τήν τιμή κόστους του, εἴτε ἐπειδή αὐτό τό προϊόν πουλιέται κάτω ἀπό τήν ἀξία του, ἐπομένως ὄχι, ὅπως λέει ὁ Ρικάρντο, ἐπειδή πουλιέται στήν ἀξία του, εἴτε ἐπειδή τό γεωργικό προϊόν ἀνήκει στό εἶδος ἐκεῖνο τῶν ἐμπορευμάτων, στήν κατηγορία ἐκείνη, στήν ὁποία σάν ἐξαίρεση ταυτίζονται ἡ ἀξία καί ἡ τιμή κόστους. Αὐτό γίνεται, ἂν ἡ ὑπεραξία πού παράγεται σέ μιάν ἰδιαίτερη σφαῖρα παραγωγῆς μέ ἓνα δοσμένο κεφάλαιο λ.χ. 100 χρηματικῶν μονάδων τύχει νά συμπέσει μέ τήν ὑπεραξία ἐκείνη, πού κατά μέσον ὄρο ἀναλογεῖ στό ἴδιο ὑποπολλαπλάσιο μέρος τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου (λ.χ. στίς 100 χρηματικές μονάδες). Αὐτή εἶναι λοιπόν ἡ σύγκριση τοῦ Ρικάρντο.

Ἄσον ἀφορᾷ τόν Α. Σμίθ: ἐφόσον ταυτίζει τήν τιμή κόστους καί τήν ἀξία, μιά καί ξεκινᾷ ἀπ' αὐτήν τή λαθεμένη προυπόθεση, ἔχει δίκιο ὅταν λέει ὅτι ἡ πρόσοδος, ὅπως καί τό κέρδος καί ὁ μισθός, ἀποτελοῦν «συστατικά μέρη τῆς φυσικῆς τιμῆς». Ἀποτελεῖ μάλλον μιάν ἀσυνέπεια ἀπό μέρους του τό γεγονός ὅτι ἀργότερα στήν ἐκθεσή του ἰσχυρί-

ζεται πάλι ότι ή πρόσδοδος δέν μπαίνει μέ τόν ἴδιο τρόπο στή φυσική τιμή, ὅπως μπαίνουν οί μισθοί καί τά κέρδη. Αὐτή τήν ἀσυνέπεια τήν διαπράττει, ἐπειδή ή παρατήρηση καί ή σωστή ἀνάλυση τόν ὑποχρεώνει ὥστόσο ν' ἀναγνωρίσει ὅτι κατά τόν καθορισμό τῆς φυσικῆς τιμῆς τοῦ μή γεωργικοῦ προϊόντος καί τῆς ἀγοραίας ἀξίας τοῦ ἀγροτικοῦ προϊόντος ὑπάρχει μιά διαφορά. Γι' αὐτό ὅμως θά ποῦμε περισσότερο, ὅταν θά μιλήσουμε γιά τή θεωρία τῆς προσόδου τοῦ Σμίθ.

[4. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Ρικάρντο σχετικά μέ τίς βελτιώσεις στή γεωργία καί τήν ἐπίδρασή τους στή γαιοπρόσοδο]

[607] «Ἔχουμε δεῖ ὅτι μέ κάθε πρόσθετο ποσό κεφαλαίου, πού ή ἐπένδυσή του γίνεται ἀναγκαία στή γῆ μέ μικρότερη ἀποδοτικότητα, ή πρόσδοδος ἀνεβαίνει».

(Ὅμως κάθε δόση τοῦ πρόσθετου κεφαλαίου δέν δίνει μικρότερο εἰσόδημα).

«Ἀπό τόν ἴδιο κανόνα προκύπτει ὅτι ὅποιαδήποτε περιστατικά στήν κοινωνία, πού κάνουν περιττή τή χρησιμοποίηση ἴσου ποσοῦ κεφαλαίου γιά τή γῆ καί πού γι' αὐτό κάνουν παραγωγικότερο τό τελευταῖο μέρος τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιήθηκε, ἐλαττώνουν τήν πρόσδοδο» (σελ. 68).

Δηλαδή ἐλαττώνουν τήν ἀπόλυτη πρόσδοδο, ὄχι ὅμως ὑποχρεωτικά καί τή διαφορική πρόσδοδο. (Βλ. τόν Πίνακα Β).

Τέτια περιστατικά μποροῦν νά εἶναι «ή μείωση τοῦ κεφαλαίου μιᾶς χώρας», πού ἀκολουθεῖται ἀπό τή μείωση τοῦ πληθυσμοῦ. Ἀλλά καί ή μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς γεωργικῆς ἐργασίας.

«Οἱ ἴδιες συνέπειες μποροῦν ὥστόσο νά προκληθοῦν, ὅταν αὐξάνουν ὁ πλοῦτος καί ὁ πληθυσμός μιᾶς χώρας καί ὅταν ή αὔξηση αὐτή συνοδεύεται ἀπό τέτιες ἀξιοσημεῖωτες βελτιώσεις στή γεωργία, πού μειώνουν ἐπίσης τήν ἀνάγκη, εἴτε νά καλλιεργηθεῖ χειρότερη γῆ, εἴτε νά διατεθεῖ τό ἴδιο ποσό κεφαλαίου γιά τήν καλλιέργεια τῶν γόνιμων κομματιῶν γῆς» (σελ. 68, 69).

(Παράξενο εἶναι ὅτι ὁ Ρικάρντο ξεχνάει ἐδῶ: τίς βελτιώσεις ἐκεῖνες πού ἔπρεπε νά ἔχουν σάν ἀποτέλεσμα νά καλυτερεύσουν τήν ποιότητα τῶν χειρότερων γαιῶν καί νά τίς μετατρέψουν σέ πλουσιότερες, μιά ἀποψη πού κυριαρχεῖ στόν Ἄντερσον).

Πολύ λαθεμένη εἶναι ἡ θέση τοῦ Ρικάρντο ὅτι:

«Μέ ἀμετάβλητο τόν πληθυσμό δέν μπορεί νά υπάρξει ζήτηση γιά μιά συμπληρωματική ποσότητα σιταριοῦ» (σελ. 69).

Ἄν παραβλέψουμε ὀλότελα τό γεγονός ὅτι μέ τήν πτώση τῆς τιμῆς τοῦ σιταριοῦ θά παρουσιαστεῖ πρόσθετη ζήτηση γιά ἄλλα ἀκατέργαστα προϊόντα, γιά λαχανικά, κρέας κλπ., καί ὅτι ρακί κλπ. μπορεί νά παραχθεῖ ἀπό σιτάρι, ὁ Ρικάρντο ὑποθέτει ἐδῶ ὅτι ὀλόκληρος ὁ πληθυσμός καταναλώνει τόσο σιτάρι ὅσο τοῦ ἀρέσει. Αὐτό εἶναι λαθεμένο.

{«Ἡ τεράστια αὔξηση σέ μᾶς τῆς κατανάλωσης στά χρόνια 1848, 1849 καί 1850 δείχνει ὅτι προηγούμενα ἤμασταν ὑποσιτισμένοι καί ὅτι οἱ τιμές κρατήθηκαν ὑψηλές μέ τήν ἀνεπαρκή προσφορά» (F. W. Newman: "Lectures on Political Economy", London 1851, σελ. 158).

Ὁ ἴδιος Νιούμαν λέει:

«Τό ἐπιχείρημα τοῦ Ρικάρντο», ὅτι ἡ πρόσοδος δέν μπορεί ν' ἀνεβάσει τήν τιμή, «στηρίζεται στήν προυπόθεση ὅτι ἡ δύναμη νά ἀπαιτοῦν τήν πληρωμή προσόδου σέ καμιά περίπτωση τῆς πραγματικῆς ζωῆς δέν μπορεί νά μειώσει τήν προσφορά. Γιατί ὅμως ὄχι; Ἰσχύουν πολύ μεγάλες ἐκτάσεις, πού θά τίς καλλιεργοῦσαν ἀμέσως, ἂν δέν μπορούσε νά ἀπαιτηθεῖ ἡ πληρωμή προσόδου γι' αὐτές, οἱ ὁποῖες ὅμως ἀφέθηκαν ἐπίτηδες ἀκαλλιεργητες, εἴτε ἐπειδή οἱ γαιοκτήμονες μπόρεσαν καί τίς ἐκμίσθωσαν μέ ὄφελος σάν χώρο κυνηγιοῦ, εἴτε γιατί προτιμοῦν τό ρομαντικό ἄγριο τοπίο, ἀντί μιᾶς μικρῆς ὀνομαστικῆς προσόδου, πού θά τήν εἰσέπρατταν μόνο, ἂν ἐπέτρεπαν νά τίς καλλιεργήσουν» (σελ. 159)}

Γενικά εἶναι δά λαθεμένο πώς, ὅταν ὁ γαιοκτήμονας ἀποτραβάει τή γῆ ἀπό τήν παραγωγή σιταριοῦ, δέν μπορεί νά παίρνει πρόσοδο μέ τή μετατροπή τῆς σέ βοσκή ἢ σέ οἰκόπεδο, ἢ, ὅπως γίνεται σέ μερικές περιοχές τοῦ ὑψιπέδου τῆς Σκωτίας, σέ εἰδικά γιά κυνηγετικούς σκοπούς δάση.

Ὁ Ρικάρντο ξεχωρίζει δύο εἰδῶν βελτιώσεις στή γεωργία. Τό ἕνα εἶδος εἶναι ἐκεῖνες

«πού ἀνεβάζουν τίς παραγωγικές δυνατότητες τῆς γῆς... ὅπως λ.χ. μιά πετυχημένη ἀμειψισπορά ἢ μιά καλύτερη ἐπιλογή λιπασμάτων. Αὐτές οἱ βελτιώσεις μᾶς δίνουν τή δυνατότητα νά πάρουμε ἄμεσα τό ἴδιο προϊόν ἀπό μιά μικρότερη ἐπιφάνεια γῆς» (σελ. 70).

Στήν περίπτωση αὐτή πρέπει, σύμφωνα μέ τόν Ρικάρντο, νά πέσει ἡ πρόσοδος.

Ἄν, λ.χ. τά μέρη τοῦ κεφαλαίου, πού τοποθετοῦνται διαδοχικά τό ἕνα ὕστερα ἀπό τό ἄλλο στή γῆ, δίνουν 100, 90, 80, 70 κρτ. σιτάρι, τότε, ὅσον

καιρό θά χρησιμοποιῶ αὐτά τὰ τέσσερα μέρη τοῦ κεφαλαίου, ἢ πρόσοδος μου θά εἶναι 60, ἢ ἴση μέ τή διαφορά ἀνάμεσα στά

$$\left. \begin{array}{r} 70 \text{ καί } 100 = 30 \\ 70 \text{ καί } 90 = 20 \\ 70 \text{ καί } 80 = 10 \\ \hline 60 \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{ἐνῶ τό προίον θά εἶναι} \\ \\ \\ \hline \end{array} \left\{ \begin{array}{l} 100 \\ 90 \\ 80 \\ 70 \\ \hline 340 \end{array} \right.$$

Ἡ πρόσοδος θά μείνει ἢ ἴδια, ὅσυν καιρό θά χρησιμοποιοῦνται αὐτά τὰ μέρη τοῦ κεφαλαίου, μ' ὄλο πού τό προίον τοῦ καθενός ἀπό αὐτά τὰ μέρη θά αὐξάνει στήν ἴδια ἔκταση.»

(Ἄν τό προίον αὐξανόταν ἄνισα, τότε, παρά τήν αὐξημένη ἀποδοτικότητα, ἢ πρόσοδος μπορούσε ν' ἀνέβει).

«Ἄν τό προίον ἀπό 100, 90, 80, 70 θά ἀνέβαινε σέ 125, 115, 105, 95, ἢ πρόσοδος θά εἶναι πάλι 60 ἢ θά εἶναι ἴση μέ τή διαφορά ἀνάμεσα

$$\left. \begin{array}{r} [608] \ 95 \text{ καί } 125 = 30 \\ 95 \text{ καί } 115 = 20 \\ 95 \text{ καί } 105 = 10 \\ \hline 60 \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{ἐνῶ τό προίον ἔχει ἀνέβει στά 440} \\ \\ \\ \hline \end{array} \left\{ \begin{array}{l} 125 \\ 115 \\ 105 \\ 95 \\ \hline 440 \end{array} \right.$$

Μέ μιά τέτια ὅμως αὐξηση τῆς παραγωγῆς, ἂν δέν αὐξηθεῖ ἡ ζήτηση, δέν ὑπάρχει κανένας λόγος γιά τή χρησιμοποίηση τόσο κεφαλαίου στή γῆ. Ἐνα μέρος τοῦ κεφαλαίου θά ἀποσυρθεῖ, γι' αὐτό τό τελευταῖο μέρος τοῦ κεφαλαίου θά ἀποδόσει 105 ἀντί 95 κρτ. καί ἡ πρόσοδος θά πέσει στά 30 κρτ. ἢ θά εἶναι ἴση μέ τή διαφορά ἀνάμεσα στά

$$\left. \begin{array}{r} 105 \text{ καί } 125 = 20 \\ 105 \text{ καί } 115 = 10 \\ \hline 30 \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{ἐνῶ τό προίον ἐξακολουθεῖ νά ἀνταπο-} \\ \text{κρίνεται στίς ἀνάγκες τοῦ πληθυσμοῦ,} \\ \text{θά φτάνει δηλαδή τά 345 κρτ.} \\ \hline \end{array} \left\{ \begin{array}{l} 125 \\ 115 \\ 105 \\ \hline 345 \end{array} \right. \text{»}.$$

Ἐκτός ἀπό τό γεγονός ὅτι, ὅταν πέφτει ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ, μπορεῖ ν' αὐξάνει ἡ ζήτηση, χωρίς νά ἔχει αὐξηθεῖ ὁ πληθυσμός (ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο παραδέχεται ὅτι ἡ ζήτηση ἀνέβηκε κατά 5 κρτ.), ὁ Ρικάρντο ξεκινάει ἀπό τήν προϋπόθεση ὅτι γίνεται πάντα πέρασμα σέ ἐδάφη μικρότερης γονιμότητας, ἐπειδή χρόνο μέ τό χρόνο ὁ πληθυσμός αὐξάνει, δηλαδή τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ πληθυσμοῦ πού καταναλώνει σιτάρι, πού τρώει ψωμί, καί τό μέρος αὐτό τοῦ πληθυσμοῦ αὐξάνει γρηγορότερα ἀπό [τή μέση] αὐξηση τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ, ἐπειδή γιά τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τό ψωμί ἀποτελεῖ ἓνα ἀπό τά κύρια μέσα διατροφῆς. Γι' αὐτό δέν εἶναι καθόλου ἀπαραίτητο νά μῆν

αὐξάνει ἡ ζήτηση, ὅταν αὐξάνει ἡ παραγωγικότητα τοῦ [γεωργικοῦ] κεφαλαίου, καί ἐπομένως νά μὴν πέφτει ἡ πρόσοδος. Μπορεῖ ἐπίσης ν' ἀνέβει ἡ πρόσοδος, ἂν ἡ βελτίωση θά ἔχει θίξει ἄνισα τή διαφορά στό βαθμό τῆς ἀποδοτικότητας.

Κατά τά ἄλλα εἶναι σίγουρο (Πίνακας Β καί Ε) ὅτι ἡ αὔξηση τῆς γονιμότητας μπορεῖ — μέ ἀμετάβλητη τή ζήτηση — ὄχι μόνο νά διώξει ἀπό τήν ἀγορά τή χειρότερη γῆ, ἀλλά μπορεῖ νά ἐξαναγκάσει ἀκόμα ἓνα μέρος τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιεῖται στήν καλύτερη γῆ, ν' ἀποσυρθεῖ ἀπό τήν καλλιέργεια τοῦ σιταριοῦ. Στήν περίπτωση αὐτή πέφτει ἡ πρόσοδος σέ σιτάρι, ὅταν εἶναι ἴση ἡ αὔξηση τοῦ προϊόντος στά διάφορα εἶδη γῆς.

Ὁ Ρικάρντο περνάει τώρα στό δεύτερο εἶδος τῶν γεωργικῶν βελτιώσεων.

« Ἰπάρχουν ὅμως βελτιώσεις πού μειώνουν τή σχετική ἀξία τοῦ προϊόντος, χωρίς νά λιγοστεύουν τήν πρόσοδο σέ σιτάρι, παρ' ὅλον ὅτι μικραίνουν τή χρηματική πρόσοδο τῆς γῆς. Οἱ τέτιες βελτιώσεις δέν αὐξάνουν τίς παραγωγικές δυνατότητες τῆς γῆς, μας δίνουν ὅμως τή δυνατότητα νά ἀποκτοῦμε τό προϊόν τῆς μέ λιγότερη ἐργασία. Ἀποβλέπουν περισσότερο στό σχηματισμό τοῦ χρησιμοποιούμενου στή γῆ κεφαλαίου παρά ἄμεσα στήν καλλιέργεια τῆς γῆς. Σ' αὐτές περιλαμβάνονται οἱ βελτιώσεις τῶν ἀγροτικῶν ἐργαλείων, ὅπως τοῦ ἀλετριοῦ καί τῆς ἀλωνιστικῆς μηχανῆς, ἡ οἰκονομικότερη ἀξιοποίηση τῶν ἀλόγων πού χρησιμοποιοῦνται στήν ἐπιχείρηση, καθῶς καί οἱ βελτιωμένες γνώσεις τῆς κτηνιατρικῆς. Στή γῆ χρησιμοποιεῖται λιγότερο κεφάλαιο, πού σημαίνει λιγότερη ἐργασία. Ὅμως δέν μπορεῖ νά καλλιεργεῖται λιγότερη γῆ, γιά νά ἐπιτευχθεῖ τό ἴδιο προϊόν. Ὅσο γιά τό ἂν οἱ βελτιώσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἐπηρεάζουν τήν πρόσοδο σέ σιτάρι, αὐτό ἐξαρτιέται ἀπό τό ἂν ἡ διαφορά τοῦ προϊόντος, πού ἀποκτιέται μέ τίς διαφορές δόσεις τοῦ κεφαλαίου αὐξάνει ἢ μένει ἴδια ἢ μειώνεται».

{ Αὐτό ἔπρεπε νά τό εἶχε διαπιστώσει ὁ Ρικάρντο ἀκόμα καί στήν περίπτωση τῆς φυσικῆς γονιμότητας τῶν ἐδαφῶν. Ἄν τώρα τό πέρασμα σ' αὐτά ἐλαττώνει, ἀφήνει ἀμετάβλητη ἢ αὐξάνει τή διαφορική πρόσοδο, αὐτό ἐξαρτιέται ἀπό τό ἂν ἡ διαφορά τοῦ προϊόντος τοῦ κεφαλαίου, πού χρησιμοποιεῖται σ' αὐτά τά διαφορετικῆς γονιμότητας ἐδάφη, αὐξάνει, μένει ἀμετάβλητη ἢ μικραίνει. }

« Ἄν χρησιμοποιηθοῦν τέσσερις μερίδες κεφαλαίου, 50, 60, 70 καί 80, ἀπό τίς ὁποῖες ἡ καθεμίᾳ δίνει τό ἴδιο ἀποτέλεσμα καί ἂν κάποιες βελτιώσεις κατά τόν σχηματισμό αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου μοῦ δίνουν τή δυνατότητα νά ἀποσύρω 5 ἀπό τήν καθεμίᾳ, ἔτσι πού νά γίνουν 45, 55, 65 καί 75, τότε δέν θά ἐπέλθει ἀλλαγὴ στήν πρόσοδο σέ σιτάρι. Ἄν ὅμως οἱ βελτιώσεις εἶναι τέτιες, πού μοῦ δίνουν τή δυνατότητα νά ἐξοικονομήσω ὅλο ἐκεῖνο τό μέρος τοῦ κεφαλαίου πού

τοποθετήθηκε με τόν λιγότερο παραγωγικό τρόπο, τότε θά πέσει άμέσως ή πρόσδοδος σέ σιτάρι, γιατί μικραίνει ή διαφορά ανάμεσα στό πίο παραγωγικό καί στό λιγότερο παραγωγικό [609] μέρος του κεφαλαίου. Αυτή ή διαφορά είναι όμως εκείνη πού συγκροτεί τήν πρόσδοδο» (σελ. 73, 74).

Αυτό είναι σωστό για τή διαφορική πρόσδοδο, τή μόνη πού υπάρχει για τόν Ρικάρντο.

Αντίθετα, ό Ρικάρντο δέν θίγει καθόλου τό πραγματικό πρόβλημα. Για νά λυθεί τό πρόβλημα αυτό, δέν φτάνει νά ξέρουμε ότι πέφτει ή αξία του ενός κρτ., ούτε ότι πρέπει νά καλλιεργηθεί ή ίδια έκταση γής, ή ίδια έκταση των ίδιων μέ προηγούμενα ειδών γής, αλλά άν μέ τό φτήναιμα του σταθεροῦ κεφαλαίου — πού, σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας, κοστίζει λιγότερη εργασία — συνδέεται ή μείωση, ή αύξηση, ή ή μή μεταβολή τής ποσότητας τής άμεσης εργασίας πού χρησιμοποιείται στή γεωργία. Μέ δύο λόγια, άν συντελείται ή όχι μία οργανική αλλαγή στό κεφάλαιο.

Ας υποθέσουμε ότι παίρνουμε τό παράδειγμά μας από τόν Πίνακα Α (σελ. 574, ΧΙ Τετράδιο)* καί ότι στή θέση των τόννων βάζουμε κρτ. σιταριού.

Εδῶ προϋποτίθεται ότι ή σύνθεση του μή γεωργικού κεφαλαίου = 80σ + 20μ, του γεωργικού κεφαλαίου = 60σ + 40μ, ότι καί στίς δύο περιπτώσεις τό ποσοστό τής υπεραξίας = 50%. Γι' αυτό ή πρόσδοδος από τό γεωργικό κεφάλαιο ή τό περίσσευμα τής αξίας του πάνω από

Κατηγορία γής	Κεφάλαιο σέ λίρες	Κουάρτερ σίτου	Συνολική αξία σέ λίρες	Αγοραία αξία του 1 κρτ. σέ λίρες	Ατομική αξία ανά κουάρτερ
I	100	60	120	2	2 λ. = 40 σλ.
II	100	65	130	2	$1^{11}/_{13}$ λ. = 1 λ. καί $16^{12}/_{3}$ σλ.
III	100	75	150	2	$1^3/_5$ λ. = 1 λ. καί 12 σλ.
Συνολικά	300	200	400		

	Διαφορική αξία ανά κρτ.	Τιμή κόστους ανά κρτ.	Απόλυτη πρόσδοδος σέ λ.
I	0	$1^5/_6$ λ. = 1 λ. καί $16^2/_3$ σλ.	10
II	$2/_{13}$ λ. = $3^1/_{13}$ σλ.	$1^9/_{13}$ λ. = 1 λ. καί $13^{11}/_{13}$ σλ.	10
III	$2/_5$ λ. = 8 σλ.	$1^7/_{15}$ λ. = 1 λ. καί $9^1/_3$ σλ.	10

30

* Βλ. τόν πίνακα ανάμεσα στίς σελ. 306 καί 307 τούτου του τόμου.

Διαφορική πρόσοδος σέ λ.	Ἀπόλυτη πρόσοδος σέ κρτ.	Διαφορική πρόσοδος σέ κρτ.	Συνολική πρόσοδος σέ λ.	Συνολική πρόσοδος σέ κρτ.
0	5	0	10	5
10	5	5	20	10
30	5	15	40	20
40	15	20	70	35

τήν τιμή κόστους του = 10 λ. Ἔτσι θά εἶχαμε:

Γιά νά ἐξετάσουμε τώρα τό πρόβλημα καθαρά, πρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι τό μέγεθος τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιεῖται στίς κατηγορίες I, II καί III ἐπηρεάζεται ἐξίσου καί στίς 3 κατηγορίες, ἀπό τό φτήναιμα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου (100), ἐπειδή ὁ ἄνισος ἐπηρεασμός ἀφορᾷ μόνο τή διαφορική πρόσοδο καί δέν ἔχει καμιά δουλιὰ μέ τό ζήτημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ. Ἄς ὑποθέσουμε λοιπόν ὅτι χάρη στίς βελτιώσεις ἡ ἴδια μάζα κεφαλαίου, πού προηγούμενα κόστιζε 100 λ., τώρα κοστίζει μόνο 90, ὅτι ἐπομένως περιορίστηκε κατά τό $\frac{1}{10}$ ἢ κατά 10%. Ἔτσι τίθεται τό ἐρώτημα: πῶς μέ τίς βελτιώσεις ἐπηρεάζεται ἡ σύνθεση τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου;

Ἄν μείνει ἴδια πρός τό σταθερό κεφάλαιο ἡ σχέση τοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά μισθό ἐργασίας, ἔτσι πού, ἂν $100 = 60\sigma + 40\mu$, τότε $90 = 54\sigma + 36\mu$, καί στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἀξία τῶν 60 κρτ. πού ἔχουν παραχθεῖ στή γῆ τῆς κατηγορίας I = 108 λ. Ἄν ὅμως τό φτήναιμα ἦταν τόσο, ὥστε τό ἴδιο σταθερό κεφάλαιο, πού κόστιζε προηγούμενα 60 λ., κοστίζει τώρα μόνο 54, ἐνώ τό μ (ἢ τό κεφάλαιο πού διατέθηκε γιά μισθό ἐργασίας) κοστίζει τώρα μόνο $32\frac{2}{5}$ ἀντί 36 (ἔχει πέσει ἐπίσης κατά τό $\frac{1}{10}$). Στήν περίπτωση αὐτή ἀντί 100 ἔχουν δαπανηθεῖ $86\frac{2}{5}$ λ. Ἡ σύνθεση αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου θά ἦταν $54\sigma + 32\frac{2}{5}\mu$. Καί ὑπολογισμένη μέ βάση τό 100 ἡ σύνθεση θά ἦταν $62\frac{1}{2}\sigma + 37\frac{1}{2}\mu$. Κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθήκες ἡ ἀξία τῶν 60 κρτ. στήν κατηγορία I θά ἦταν = $102\frac{3}{5}$ λ. Ἄς ὑποθέσουμε τέλος ὅτι, παρ' ὅλον ὅτι μειώνεται ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, μένει ἀπολύτως ἴδιο τό δαπανημένο γιά μισθό ἐργασίας κεφάλαιο, ὅτι αὐξάνει λοιπόν σέ σχέση μέ τό σταθερό κεφάλαιο, ἔτσι ὥστε τό δαπανημένο κεφάλαιο τῶν 90 νά χωρίζεται σέ $50\sigma + 40\mu$, ὑπολογισμένο δέ μέ βάση τό 100 ἡ σύνθεσή του = $55\frac{5}{9}\sigma + 44\frac{4}{9}\mu$.

Ἄς δοῦμε τώρα πῶς στίς 3 αὐτές περιπτώσεις ἔχει τό ζήτημα μέ τήν πρόσοδο ὅς σιτάρι καί μέ τήν πρόσοδο σέ χρῆμα. Στήν περίπτωση B ἡ σχέση τοῦ σ καί τοῦ μ μένει ἴδια, παρ' ὅλον ὅτι πέφτει ἡ ἀξία καί τῶν

δύο. Στήν περίπτωση Γ [610] πέφτει ή αξία του σ , σχετικά όμως πέφτει ακόμα περισσότερο ή αξία του μ . Στήν περίπτωση Δ πέφτει μόνο ή αξία του σ , όχι όμως του μ .

Ἐς κοιτάξουμε πρώτα τόν ἀρχικό πίνακα πού ὑπάρχει στήν προηγούμενη σελίδα* καί ἄς τόν συγκρίνουμε μετά μέ τούς νέους Πίνακες Β, Γ καί Δ, πού ἀπεικονίζουν τίς πιό πάνω ἀναφερόμενες περιπτώσεις τῶν ἀλλαγῶν στήν αξία τῶν ὀργανικῶν συστατικῶν μερῶν τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου**.

[611]. Ἀπό τόν διπλανό Πίνακα βλέπουμε:

Στήν ἀρχή στήν περίπτωση Α ή σχέση [ἀνάμεσα στά ὀργανικά συστατικά μέρη τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου]*** ἦταν $60\sigma + 40\mu$. Τό ἐπενδύμένο στήν κάθε κατηγορία κεφάλαιο ἦταν 100 λ. Ἡ πρόσοδος σέ χρήμα = 70 λ., ή πρόσοδος σέ σιτάρι = 35 χρτ.

Στήν περίπτωση Β εἶναι πιό φτηνό τό σταθερό κεφάλαιο, ἔτσι πού στήν κάθε κατηγορία ἔχουν ἐπενδυθεῖ μόνο 90 λ., στήν ἴδια ἀναλογία ὅμως φτήναινε καί τό μεταβλητό κεφάλαιο, ἔτσι πού μένει ἴδια ή σχέση ἀνάμεσά τους. Ἐδῶ πέφτει ή πρόσοδος σέ χρήμα, ἐνῶ μένει ἴδια ή πρόσοδος σέ σιτάρι. Ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος^[61] μένει ἀμετάβλητη. Ἡ πρόσοδος σέ χρήμα μικραίνει, ἐπειδή μικραίνει τό ἐπενδύμένο κεφάλαιο. Ἡ πρόσοδος σέ σιτάρι μένει ή ἴδια, ἐπειδή, μέ βάση τήν παλιά σχέση, σέ λιγότερο χρήμα ἀναλογεῖ περισσότερο σιτάρι.

Στήν περίπτωση Γ ἔχουμε φτήναιμα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, ἀλλά ακόμα πιό πολύ μειώνεται τό μ , ἔτσι πού ἀκριβαίνει σχετικά τό σταθερό κεφάλαιο. Ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος πέφτει. Ἡ πρόσοδος σέ σιτάρι πέφτει, πέφτει καί ή πρόσοδος σέ χρήμα. Ἡ πρόσοδος σέ χρήμα πέφτει, κυρίως ἐπειδή λιγότεψε γενικά τό κεφάλαιο, πέφτει καί ή πρόσοδος σέ σιτάρι, ἐπειδή ἔχει πέσει ή ἀπόλυτη πρόσοδος, ἐνῶ ἔμειναν ἴδιες οἱ διαφορές, δηλαδή ὅλες πέφτουν ἐξίσου.

Στήν περίπτωση Δ ὅμως παρουσιάζεται μιὰ ἐντελῶς ἀντίστροφη περίπτωση. Πέφτει μονάχα τό σταθερό κεφάλαιο, τό μεταβλητό κεφάλαιο μένει ἴδιο. Αὕτη ἦταν ή προϋπόθεση τοῦ Ρικάρντο. Στήν περίπτωση αὕτη ἐξαιτίας τῆς πτώσης τοῦ κεφαλαίου πέφτει ἐντελῶς ἀσήμαντα ή

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 379

** Μετά ἀκολουθοῦν οἱ διπλανοί Πίνακες (πρόκειται γιά τούς ἐκτός κειμένου Πίνακες). Μερικές ἀπό τίς στήλες τῶν Πινάκων Γ καί Δ δέν τίς συμπλήρωσε ὁ Μάρξ. Οἱ ἀριθμοί πού λείπουν μπήκαν ἀπό τή σύνταξη.

*** Οἱ λέξεις ἀνάμεσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν μόνο στή ρωσική ἐκδοσι. — Σημ. μετ.

πρόσοδος σέ χρήμα, ἀπόλυτα πέφτει μόνο κατά τό $\frac{1}{3}$ τῆς λίρας, αὐξάνει ὅμως σημαντικά σέ σχέση μέ τό δαπανημένο κεφάλαιο. Ἀντίθετα, ἡ πρόσοδος σέ σιτάρι αὐξάνει ἀπόλυτα. Γιατί; Διότι ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος ἀνέβηκε ἀπό 10 σέ $12\frac{2}{9}\%$, ἐπειδή τό μ αὐξήθηκε σέ σχέση μέ τό σ.

Ἔτσι ἔχουμε:

Κεφάλαιο	Ἀπόλυτη πρόσοδος σέ %	Ἀπόλυτη πρόσοδος σέ λ.	Διαφορική πρόσοδος σέ λ.	Ἀπόλυτη πρόσοδος σέ κρτ.
A) 60σ 40μ	10.	30	40	15
B) 54σ + 36μ (60σ + 40μ)	10	27	36	15
Γ) 54σ + $32\frac{2}{5}\mu$ ($52\frac{1}{2}\sigma$, + $37\frac{1}{2}\mu$)	$8\frac{3}{4}$	$22\frac{17}{25}$	$34\frac{1}{5}$	$13\frac{5}{19}$
Δ) 50σ + 40μ ($55\frac{5}{9}\sigma$ + $44\frac{4}{9}\mu$)	$12\frac{2}{9}$	33	$36\frac{2}{3}$	18

(Συνέχεια τοῦ Πίνακα)

Διαφορική πρόσοδος σέ κρτ.	Συνολική πρόσοδος σέ λ.	Συνολική πρόσοδος σέ κρτ.
----------------------------------	-------------------------------	---------------------------------

20	70	35
20	63	35
20	$56\frac{22}{25}$	$33\frac{5}{19}$
20	$69\frac{2}{3}$	38

Ὁ Ρικάρντο συνεχίζει:

«Αὐτό πού μειώνει τήν ἀνισότητα τοῦ προϊόντος τῶν ἐπενδουόμενων διαδοχικῶν μερῶν τοῦ κεφαλαίου, πού τοποθετοῦνται στό ἴδιο ἢ σέ καινούργιο ἔδαφος, ἔχει τήν τάση νά κατεβάξει τήν πρόσοδο, καί καθετί πού αὐξάνει αὐτή τήν ἀνισότητα δημιουργεῖ ἀναγκαστικά ἕνα ἀντίθετο ἀποτέλεσμα, ἔχει τήν τάση νά τήν ἀνεβάξει» (σελ. 74).

Ἡ ἀνισότητα μπορεῖ νά μεγαλώνει, ὅταν ἀποσύρεται κεφάλαιο ἀπό τή γεωργία καί μειώνεται ἡ ἀφορία, ἢ ἀκόμα ὅταν λιγότερο εὐφορη γῆ ἐκτοπίζεται ἀπό τήν ἀγορά.

{Γαιοκτήμονας καί καπιταλιστής. Ἡ ἐφημερίδα «Μόρνινγκ Στάρ» τῆς 15 τοῦ Ἰούλη 1862 σ' ἕνα κύριο ἄρθρο της μέ θέμα: τίνος καθήκον εἶναι (θεληματικά ἢ ἀναγκαστικά) νά βοηθήσει τούς δεινοπαθοῦντες (ἐξαιτίας τῆς ἔλλειψης βαμβακιοῦ καί τοῦ ἐμφυλίου πολέμου στήν Ἀμερική) ἐργάτες στίς περιοχές τῆς βαμβακοβιομηχανίας τοῦ Λαγκασάιρ κλπ., γράφει:

«Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί ἔχουν νόμιμο δικαίωμα βοήθειας ἀπό τήν περιουσία πού τή δημιούργησαν κυρίως μέ τή δουλιά τους... Λένε ὅτι οἱ ἄνθρωποι πού πλούτισαν μέ τή βαμβακοβιομηχανία ἔχουν ιδιαίτερη ὑποχρέωση νά συμβάλουν μέ μιά γενναϊό-

δωρη βοήθεια. Καμιά ἀμφιβολία ὅτι ἔτσι πρέπει... Οἱ ἐμπορευόμενοι καί οἱ βιομηχανοὶ ἐνήργησαν ἀνάλογα... Εἶναι ὅμως αὐτοὶ οἱ μοναδικές τάξεις πού κέρδισαν χρήματα ἀπό τή βαμβακοβιομηχανία; Σίγουρα ὄχι. Οἱ γαιοκτήμονες τοῦ Λαγκασάιρ καί τοῦ Βόρειου Τήσαιρ πῆραν ἓνα τεράστιο μερίδιο ἀπό τόν πλοῦτο πού δημιουργήθηκε μ' αὐτό τόν τρόπο. Καί αὐτοὶ οἱ ἰδιοκτῆτες γῆς ἀπολάβαιναν τό ἰδιαίτερο προνόμιο νά συμμετέχουν στόν πλοῦτο αὐτό, χωρίς νά κουνήσουν τό δαχτυλάκι τους ἢ χωρίς νά συμβάλουν ἔστω καί μέ μιά ἰδέα στόν κλάδο πού τόν δημιούργησε... Ὁ ἰδιοκτῆτης τοῦ νηματοουργείου συνέβαλε μέ τό κεφάλαιο, τήν πείρα καί τήν ἀκούραστη φροντίδα του στή [612] δημιουργία αὐτῆς τῆς μεγάλης βιομηχανίας, πού σήμερα κλονίζεται κάτω ἀπό τόσο σφοδρά χτυπήματα. Ὁ νηματοουργός ἐργάτης πρόσφερε τήν ἐπιδεξιότητά του, τό χρόνο του καί τή σωματική του ἐργασία, τί πρόσφεραν ὅμως οἱ γαιοκτήμονες τοῦ Λαγκασάιρ; Τίποτα, κυριολεκτικά τίποτα, καί ὅμως εἰσπράξανε μεγαλύτερα κέρδη ἀπό ἐκεῖνα τῶν δύο ἄλλων τάξεων... Βέβαιη εἶναι ἡ αὔξηση τοῦ ἐτήσιου εἰσοδήματος αὐτῶν τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων, πού ὀφείλεται σ' αὐτήν τή μοναδική αἰτία: εἶναι πιθανό τό εἰσόδημά τους νά ἔχει τουλάχιστον τριπλασιαστεῖ».

Ὁ καπιταλιστής εἶναι ὁ ἄμεσος ἐκμεταλλευτής τῶν ἐργατῶν, ὁ ἄμεσος, ὄχι ὁ μοναδικός σφετεριστής τῆς πρόσθετης ἐργασίας, ἀλλά αὐτός πού προκαλεῖ τή δημιουργία τῆς. Ἐπειδή ὅμως αὐτό μπορεῖ νά γίνει (γιά τόν βιομήχανο καπιταλιστή) μόνο στό προτσές τῆς παραγωγῆς καί μέ τό προτσές αὐτό, εἶναι ὁ ἴδιος λειτουργός αὐτῆς τῆς παραγωγῆς, εἶναι ὁ διευθυντής τῆς. Ἀντίθετα, ὁ λόρδος γαιοκτήμονας κρατᾶ στά χέρια του μέ τήν ἰδιοκτησία στή γῆ (γιά τήν ἀπόλυτη πρόσοδο) καί μέ τή φυσική διαφορά τῶν εἰδῶν τῆς γῆς (γιά τή διαφορική πρόσοδο) ἓναν τίτλο, πού τοῦ δίνει τό δικαίωμα νά τσεπώνει ἓνα μέρος αὐτῆς τῆς πρόσθετης ἐργασίας ἢ τῆς ὑπεραξίας, στή διεύθυνση καί στή δημιουργία τῆς ὁποίας δέν συμβάλλει καθόλου. Γι' αὐτό, σέ περίπτωση σύγκρουσης μαζί του, ὁ καπιταλιστής βλέπει τόν γαιοκτήμονα ἀπλῶς σάν παραφυάδα, συβαριτικό βλαστάρι, παρασιτικό φυτό τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, σάν φυτόψειρα πού κόλλησε στή γούνα του. }

Κεφ. III «On the Rent of Mines» («Γιά τήν πρόσοδο ἀπό ὄρυχεῖα»).

Καί ἐδῶ τά ἴδια:

«αὐτή ἡ πρόσοδος» (ἀπό ὄρυχεῖα) «εἶναι τό ἴδιο, ὅπως καί ἡ γαιοπρόσοδος, ἀποτελεσμα, ποτέ ὅμως αἰτία τῆς ὑψηλῆς ἀξίας τῶν προϊόντων τους» (σελ. 76).

Ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀπόλυτη πρόσοδο, δέν εἶναι οὔτε συνέπεια οὔτε αἰτία τῆς «ὑψηλῆς ἀξίας», ἀλλά συνέπεια τοῦ περισσεύματος τῆς ἀξίας πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους. Τό γεγονός ὅτι τό περίσσευμα αὐτό πληρώνεται γιά τό προϊόν τοῦ ὄρυχείου ἢ τῆς γῆς καί ὅτι σχηματίζεται ἔτσι ἀπόλυτη πρόσοδος, εἶναι ἡ συνέπεια ὄχι αὐτοῦ τοῦ περισσεύματος, ἐπειδή

ὑπάρχει γιά μιάν ὀλόκληρη κατηγορία κλάδων παραγωγῆς, στούς ὁποίους ὅμως δέν μπαίνει στήν τιμή τοῦ προϊόντος τοῦ καθενός ἀπό αὐτούς τούς κλάδους, ἀλλά εἶναι ἡ συνέπεια τῆς ἰδιοκτησίας στή γῆ.

Σχετικά μέ τή διαφορική πρόσοδο μπορεῖ νά εἰπωθεῖ ὅτι εἶναι ἡ συνέπεια τῆς «ὑψηλῆς ἀξίας», ἐφόσον μέ τήν «ὑψηλή ἀξία» ἐννοεῖται τό περίσσευμα τῆς ἀγοραίας ἀξίας τοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τήν πραγματική ἢ ἀτομική ἀξία του, πού ὑπάρχει γιά τή σχετικά ἀποδοτικότερη κατηγορία γῆς ἢ ὀρυχείου.

Ἔτσι ὁ Ρικάρντο μέ τόν ὄρο «ἀνταλλακτική ἀξία», πού εἶναι καθοριστική γιά τό προϊόν τοῦ ἐδάφους ἢ τοῦ ὀρυχείου πού ἔχουν τήν πιό μικρή ἀπόδοση, δέν ἐννοεῖ παρά μόνο τήν τιμή κόστους καί μέ τήν τιμή κόστους δέν ἐννοεῖ παρά μόνο τό προκαταβλημένο κεφάλαιο + τό συνηθισμένο κέρδος καί ὅτι αὐτή τήν τιμή κόστους τήν ἐξισώνει λαθεμένα μέ τήν πραγματική ἀξία, αὐτό μπορούμε νά τό δοῦμε καί ἀπό τό παρακάτω χωρίο:

«Τό μέταλλο πού ἐξορύσσεται ἀπό τό λιγότερο ἀποδοτικό μεταλλεῖο, τό ὁποῖο λειτουργεῖ ἀκόμα, πρέπει νά ἔχει τουλάχιστον μιάν ἀνταλλακτική ἀξία πού ὄχι μόνο νά εἶναι ἀρκετή γιά νά προμηθεύει σ' ὅλους πού ἐργάζονται σ' αὐτό καί μεταφέρουν τό προϊόν του στήν ἀγορά, τά ἐνδύματα, τά μέσα διατροφῆς καί ὅλα τά ἄλλα ἀναγκαῖα γιά τή ζωή τους ἀγαθά πού καταναλώνουν, ἀλλά γιά νά δίνει ἐπίσης τό γενικό συνηθισμένο κέρδος σέ κείνον πού προκατάβαλε τό ἀπαραίτητο γιά τή λειτουργία τοῦ μεταλλεῖου κεφάλαιο. Τό ἔσοδο τοῦ κεφαλαίου τοῦ λιγότερο ἀποδοτικοῦ μεταλλεῖου, πού δέν ἀποφέρει πρόσοδο, θά καθορίσει τήν πρόσοδο ὅλων τῶν ἄλλων πιό ἀποδοτικῶν ὀρυχείων. Ὑποτίθεται ὅτι αὐτό τό μεταλλεῖο ἀποφέρει τό συνηθισμένο κέρδος. Ὅλα ὅσα ἀποφέρουν τά ἄλλα μεταλλεῖα πάνω ἀπό αὐτό τό συνηθισμένο κέρδος, πρέπει κατ' ἀνάγκη νά πληρωθεῖ μέ τή μορφή προσόδου στούς ἰδιοκτῆτες τοῦ ὀρυχείου» (σελ. 76, 77).

Ἐδῶ λοιπόν λέγεται ὀρθά-κοφτά ὅτι: ἡ πρόσοδος = τό περίσσευμα τῆς τιμῆς (ἢ ἀνταλλακτική ἀξία εἶναι ἐδῶ τό ἴδιο πράγμα) τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους του, δηλαδή πάνω ἀπό τήν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου + τό συνηθισμένο (μέσο) κέρδος τοῦ κεφαλαίου. Ἄν λοιπόν ἡ ἀξία τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν τιμή κόστους του, τότε μπορεῖ νά πληρώνει πρόσοδο χωρίς νά παίρνεται καθόλου ὑπόψη ἡ διαφορά στήν ποιότητα τῆς γῆς, τότε μπορεῖ ἡ πιό φτωχή γῆ καί τό πιό φτωχό ὀρυχεῖο νά πληρώνουν τήν ἴδια μέ τήν πιό πλούσια γῆ καί μέ τό πιό πλούσιο ὀρυχεῖο ἀπόλυτη πρόσοδο. Ἄν ἡ ἀξία τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος δέν ἦταν μεγαλύτερη ἀπό τήν τιμή κόστους του, τότε πρόσοδος θά μπορούσε νά προκύψει ἀπό τό περίσσευμα

τῆς ἀγοραίας ἀξίας πάνω ἀπό τήν πραγματική ἀξία τοῦ προϊόντος πού προέρχεται ἀπό σχετικά γονιμότερα ἐδάφη κλπ.

« Ἄν ἴσα ποσά ἐργασίας καί ἴσα ποσά πάγιου κεφαλαίου μπορούσαν νά παράγουν πάντα τίς ἴδιες ποσότητες χρυσοῦ ἀπό τό ὄρυχειο ἐκεῖνο πού δέν ἀποφέρει πρόσοδο, τότε... αὐτό τό ποσό» (τοῦ χρυσοῦ) «θά αὐξανόταν βέβαια μαζί μέ τήν αὐξηση τῆς ζήτησης, ἡ ἀξία του ὅμως θά ἔμενε ἀμετάβλητη» (σελ. 79).

Αὐτό πού ἰσχύει γιά τό χρυσό καί γιά τά ὄρυχεῖα, ἰσχύει καί γιά τό σιτάρι καί γιά τή γῆ. Ἐπομένως, ἂν τά ἴδια εἶδη γῆς θά συνέχιζαν πάντα νά τά ἐκμεταλλεύονται καί νά δίνουν τό ἴδιο προϊόν μέ ἴση δαπάνη ἐργασίας, [613], τότε θά ἔμενε ἴδια ἡ ἀξία μιᾶς λίρας χρυσοῦ ἢ ἑνός κουάρτερ σιταριοῦ, παρ' ὄλον πού μέ τή ζήτηση θά αὐξανόταν ἡ ποσότητά τους. Ἐπομένως, θά αὐξανόταν καί ἡ πρόσοδός τους (ἡ μάζα, ὄχι τό ποσοστό τῆς προσόδου), χωρίς νά σημειωθεῖ ὀποιαδήποτε ἀλλαγή στήν τιμή τοῦ προϊόντος. Θά χρησιμοποιόταν περισσότερο κεφάλαιο, πάντα ὅμως μέ τήν ἴδια παραγωγικότητα. Αὐτή εἶναι μιᾶ ἀπό τίς μεγάλες αἰτίες τῆς αὐξησης τῆς ἀπόλυτης μάζας τῆς προσόδου, ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό μιᾶ ἄνοδο τῆς τιμῆς τοῦ προϊόντος καί ἐπομένως χωρίς ἀνάλογη ἀλλαγή τῶν προσόδων, πού πληρώνουν τά προϊόντα διαφόρων ἐδαφῶν καί ὄρυχείων.

[5. Ἡ κριτική τῆς θεωρίας τῆς γαιοπροσόδου τοῦ Σμίθ καί ὀρισμένων θέσεων τοῦ Μάλθους ἀπό τόν Ρικάρντο]

Κεφ. XXIV «Ἡ διδασκαλία τοῦ Α. Σμίθ γιά τή γαιοπρόσοδο».

Τό κεφάλαιο αὐτό εἶναι πολύ σημαντικό γιά τή διαφορά ἀνάμεσα στόν Ρικάρντο καί τόν Σμίθ. Τή βαθύτερη ἐξέτασή του τήν ἀναβάλουμε (γιά τόν Α. Σμίθ) ὥσπου νά ἐξετάσουμε *ex professo* (εἰδικά) τή διδασκαλία τοῦ Σμίθ ὕστερα ἀπό τοῦ Ρικάρντο.

Ὁ Ρικάρντο ἀρχίζει μέ τήν παράθεση μιᾶς περιχοπῆς τοῦ Σμίθ, σύμφωνα μέ τήν ὁποία αὐτός, κατά τή γνώμη τοῦ Ρικάρντο, καθορίζει σωστά πότε ἡ τιμή τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος ἀποφέρει πρόσοδο καί πότε ὄχι. Ἐπειτα ὅμως ὁ Σμίθ, ὅπως τονίζει ὁ Ρικάρντο, πίστευε πάλι ὅτι μερικά μέρη τοῦ προϊόντος τῆς γῆς, ὅπως τά μέσα διατροφῆς, πρέπει πάντα ν' ἀποφέρουν πρόσοδο.

Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή ὁ Ρικάρντο λέει, καί αὐτό πού λέει ἔχει σημασία γι' αὐτόν, γιά τόν Ρικάρντο:

«Νομίζω πῶς ὡς τώρα σ' ὄλες τίς χῶρες, ἀπό τήν πιό καθυστερημένη ὡς

τήν πιό πολιτισμένη, ὑπάρχει γῆ τέτιας ποιότητας, πού δέν μπορεῖ νά δόσει κάποιο προϊόν, ἢ ἀξία τοῦ ὁποίου νά εἶναι περισσότερο ἀπό ἀρκετή, ὥστε νά ἀναπληρώνει τό κεφάλαιο πού δαπανήθηκε γι' αὐτό καί νά ἀποφέρει ὁ κοινός καί συνηθισμένο γιά τή χώρα αὐτή κέρδος. Ξέρουμε ὅλοι μας ὅτι αὐτό γίνεται στήν Ἀμερική, καί ὅμως κανένας δέν ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ ἀρχές πού καθορίζουν τήν πρόσοδο εἶναι ἐκεῖ διαφορετικές ἀπό ἐκεῖνες πού ὑπάρχουν στήν Εὐρώπη» (σελ. 389, 390).

Χωρίς ἄλλο οἱ ἀρχές αὐτές εἶναι σέ πολύ σημαντικό βαθμό «διαφορετικές». Ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχει ἰδιοκτησία στή γῆ — στήν πράξη ἢ νόμιμα — δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει ἀπόλυτη γαιοπρόσοδος. Αὐτή ἢ ἀπόλυτη πρόσοδος καί ὄχι ἡ διαφορική πρόσοδος εἶναι ἡ ἀντίστοιχη ἔκφραση τῆς ἰδιοκτησίας στή γῆ. Τό νά λές ὅτι τή γαιοπρόσοδο τήν ρυθμίζουν οἱ ἴδιες ἀρχές, καί ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει ἰδιοκτησία στή γῆ καί ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχει, εἶναι σά νά λές ὅτι ἡ οἰκονομική μορφή τῆς ἰδιοκτησίας στή γῆ εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπό τό ἂν ὑπάρχει ἰδιοκτησία στή γῆ ἢ ἂν δέν ὑπάρχει.

Τί ἄλλο πρέπει νά σημαίνει τό γεγονός ὅτι «ὑπάρχει γῆ τέτιας ποιότητας, πού δέν μπορεῖ νά δόσει ἕνα προϊόν, ἢ ἀξία τοῦ ὁποίου νά εἶναι περισσότερο ἀπό ἀρκετή, ὥστε... ν' ἀναπληρώνει τό κεφάλαιο καί ν' ἀποφέρει τό συνηθισμένο κέρδος». Ἄν ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας παράγει 4 κρτ. σιτάρι, τότε τό προϊόν δέν ἔχει μεγαλύτερη ἀξία ἀπό τήν περίπτωση πού ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας παράγει δύο κρτ., παρ' ὅλο πού ἡ ἀξία τοῦ ἑνός κρτ. στή μιά περίπτωση εἶναι διπλάσια ἀπό τήν ἀξία ἑνός κρτ. στήν ἄλλη περίπτωση. Ἄν ἀποφέρει ἢ ὄχι πρόσοδο, δέν θά ἐξαρτιόταν λοιπόν ἀπολύτως καθόλου ἀπό τό μέγεθος αὐτῆς τῆς «ἀξίας» τοῦ προϊόντος σάν τέτιας. Μπορεῖ ν' ἀποφέρει πρόσοδο μόνο, ἂν ἡ ἀξία του εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν τιμή κόστους του, πού ρυθμίζεται ἀπό τήν τιμή κόστους ὅλων τῶν ἄλλων προϊόντων, ἢ μ' ἄλλα λόγια ρυθμίζεται ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀπλήρωτης δουλιᾶς, πού ἰδιοποιεῖται κατά μέσο ὄρο σέ κάθε κλάδο ἕνα κεφάλαιο 100 χρηματικῶν μονάδων. Ἄν ὅμως ἡ ἀξία του εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν τιμή κόστους, αὐτό δέν ἐξαρτιέται καθόλου ἀπό τό ἀπόλυτο μέγεθος του, ἀλλά ἀπό τή σύνθεση τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιήθηκε κατά τήν παραγωγή του σέ σύγκριση μέ τή μέση σύνθεση τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιεῖται στή μή γεωργική παραγωγή.

«Ἄν ὅμως θά ἦταν σωστό ὅτι στήν καλλιέργεια τῆς γῆς ἡ Ἀγγλία ἔχει τόσο προοδεύσει, ὥστε νά μὴν ἀπομένει σήμερα γῆ πού νά μὴν ἀποφέρει πρόσοδο, τότε θά ἦταν ἐξίσου σωστό ὅτι παλαιότερα πρέπει νά ὑπῆρχε τέτια γῆ. Γιά τό ζήτημα αὐτό δέν ἔχει σημασία ἂν ὑπάρχει ἢ ὄχι, γιατί εἶναι χωρίς σημασία

ἂν στή Μεγάλη Βρεταννία ὑπάρχει ἓνα ὁποιοδήποτε ἐπενδυμένο στή γῆ κεφάλαιο πού ἀναπληρώνει μόνο τό κεφάλαιο καί ἀποφέρει τό συνηθισμένο κέρδος, ἀδιάφορο ἂν τό κεφάλαιο αὐτό εἶναι ἐπενδυμένο σέ παλιά ἢ σέ καινούργια γῆ. Ὅταν ἓνας παχτωτής κλείνει ἓνα συμβόλαιο ἐνοικίασης γῆς γιά τή διάρκεια 7 ἢ 14 ἐτῶν, μπορεῖ νά σκοπεύει νά δαπανήσει ἓνα κεφάλαιο 10.000 λ., ἐπειδή ξέρεي ὅτι μέ τή σημερινή τιμή τοῦ σιταριοῦ καί τῶν ἀκατέργαστων προϊόντων μπορεῖ νά ἀναπληρώσει τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κεφαλαίου του, πού εἶναι ἀναγκασμένος νά δαπανήσει, νά πληρώσει τήν πρόσοδό του καί νά εἰσπράξει τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Δέν θά δαπανήσει 11.000 λ., ἐκτός ἂν αὐτές οἱ τελευταῖες 1.000 λ. μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν τόσο παραγωγικά, ὥστε νά τοῦ δόσουν τό συνηθισμένο κέρδος τοῦ κεφαλαίου. Κατά τόν ὑπολογισμό του, ἂν θά πρέπει νά τίς χρησιμοποιήσει ἢ ὄχι, παίρνει ὑπόψη του μόνο, ἂν ἡ τιμή τῶν ἀκατέργαστων προϊόντων εἶναι ἀρκετή γιά νά τοῦ ἀναπληρώσει τά ἐξοδα καί νά τοῦ δώσει τό κέρδος του, μιά καί ξέρει ὅτι δέν θά ἔχει νά πληρώσει πρόσθετη πρόσοδο. Ἀκόμα καί ἂν δέν θά αὐξηθεῖ ἡ πρόσοδος του μετά τή λήξη τοῦ συμβολαίου του, ἐπειδή στήν περίπτωση πού ὁ γαιοκτήμονάς του θά ἀπαιτήσῃ πρόσοδο ἀπό τή χρησιμοποίηση τοῦ πρόσθετου κεφαλαίου τῶν 1.000 λ., τό κεφάλαιο αὐτό θά τό ἀποσύρει ἀφοῦ, σύμφωνα μέ τήν προυπόθεσή μας, ὁ παχτωτής εἶχε ἐπενδύσει τό κεφάλαιο αὐτό, γιά νά πάρει μόνο τό συνηθισμένο μέσο κέρδος, τό ὁποῖο μπορεῖ νά τό πάρει καί μέ ὁποιαδήποτε ἄλλη χρησιμοποίηση τοῦ κεφαλαίου. Γι' αὐτό, ὁ παχτωτής δέν μπορεῖ νά συμφωνήσῃ νά πληρώνει πρόσοδο γιά τό κεφάλαιο αὐτό, ἐκτός ἂν ἀνεβαίνει παραπέρα ἡ τιμή τῶν ἀκατέργαστων προϊόντων, ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, ἂν πέφτει τό συνηθισμένο καί γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους» (σελ. 390, 391).

Ἐδῶ ὁ Ρικάρντο ὁμολογεῖ ὅτι καί ἡ χειρότερη γῆ μπορεῖ νά δώσει πρόσοδο. Πῶς τό ἐξηγεῖ αὐτό; Μιά δεύτερη δόση κεφαλαίου — πού χρησιμοποιήθηκε στό χειρότερο κομμάτι γῆς — γιά μιά πρόσθετη προσφορά, ἡ ὁποία ἔγινε ἀναγκαῖα ἐξαιτίας [614] μιᾶς πρόσθετης ζήτησης, δέν ἀποφέρει τήν τιμή κόστους παρά μόνο ὅταν ἀνεβαίνει ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ. Ἐπομένως, ἡ πρώτη δόση κεφαλαίου θά ἀπόφερε τώρα ἓνα περίσσευμα πάνω ἀπό αὐτή τήν τιμή κόστους, δηλαδή μιά πρόσοδο. Ἐπομένως, τό ζήτημα ἔχει ὡς ἐξῆς: προτοῦ χρησιμοποιηθεῖ ἡ δεύτερη δόση κεφαλαίου, δίνει πρόσοδο ἡ πρώτη δόση στή χειρότερη γῆ, ἐπειδή ἡ ἀγοραία ἀξία βρίσκεται πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους. Τίθεται λοιπόν μόνο τό ἐρώτημα, ἂν ἡ ἀγοραία ἀξία πρέπει γιά τό λόγο αὐτό νά βρίσκεται πάνω ἀπό τήν ἀξία τοῦ προϊόντος τῆς χειρότερης ποιότητας γῆς, ἢ ἂν ἡ ἀξία του βρίσκεται μάλλον πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους του καί ἂν δέν εἶναι μόνο ἡ ἄνοδος τῆς τιμῆς πού τοῦ ἔδωσε τή δυνατότητα νά πουληθεῖ στήν ἀξία του.

Παρακάτω: Γιατί πρέπει ἡ τιμή νά βρίσκεται τόσο ψηλά, ὥστε νά εἶναι ἴση μέ τήν τιμή κόστους, μέ τίς προκαταβολές + τό μέσο κέρδος;

Λόγω τοῦ συναγωνισμοῦ τῶν κεφαλαίων στούς διάφορους κλάδους καί τῆς μεταφορᾶς τοῦ κεφαλαίου ἀπό τόν ἕνα κλάδο στόν ἄλλο. Ἐπομένως, λόγω τῆς ἐπενέργειας κεφαλαίου πάνω σέ κεφάλαιο. Μέ ποιᾶ ἐπενέργεια ὁμως τό κεφάλαιο θά ἐξαναγκάσει τή γαιοκτησία νά κατεβάσει τήν ἀξία τοῦ προϊόντος ὡς τήν τιμή κόστους; Ἡ ἀπόσυρση κεφαλαίου ἀπό τή γεωργία δέν μπορεῖ νά φέρεي αὐτό τό ἀποτέλεσμα, ἂν δέν συνοδεύεται ἀπό τήν πτώση τῆς ζήτησης γιά γεωργικά προϊόντα. Θά εἶχε τό ἀντίθετο ἀποτέλεσμα, θά ἀνέβαζε τήν ἀγοραία τιμή τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τήν ἀξία του. Ἡ μεταφορά νέου κεφαλαίου στήν καλλιέργεια τῆς γῆς δέν θά ἄλλαζε ἐπίσης τήν κατάσταση. Γιατί ὁ συναγωνισμός τῶν κεφαλαίων μεταξύ τους εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνος, πού δίνει στόν γαιοκτήμονα τή δυνατότητα νά ζητάει ἀπό τόν ξεχωριστό καπιταλιστή νά ἀρκεῖται μέ τό «μέσο κέρδος» καί νά τοῦ πληρώνει ὁ καπιταλιστής τό περίσσευμα τῆς ἀξίας πάνω ἀπό τήν τιμή πού ἀποφέρει αὐτό τό κέρδος.

Θά μπορούσε ὁμως νά τεθεῖ τό ἐρώτημα: Ἄν ἡ γαιοκτησία δίνει τή δυνατότητα νά πουλιέται τό προϊόν πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους του, δηλαδή στήν ἀξία του, γιατί δέν δίνει ἐξίσου τή δυνατότητα νά πουλιέται πάνω ἀπό τήν ἀξία του, δηλαδή σέ μιάν ὁποιαδήποτε μονοπωλιακή τιμή; Σέ ἕνα μικρό νησί, ὅπου δέν θά ὑπῆρχε ἐξωτερικό ἐμπόριο σιταριοῦ, θά μπορούσε νά πουλιοῦνται ὅπωςδήποτε σέ μιᾶ μονοπωλιακή τιμή τό σιτάρι, τά εἶδη διατροφῆς, καθώς καί κάθε ἄλλο προϊόν, δηλαδή σέ μιᾶ τιμή πού περιορίζεται μόνο ἀπό τό ἐπίπεδο τῆς ζήτησης, δηλαδή τῆς ζήτησης σύμφωνα μέ τήν ἀγοραστική δύναμη, καί αὐτή ἡ ζήτηση σύμφωνα μέ τήν ἀγοραστική δύναμη εἶναι πολύ διαφορετικοῦ μεγέθους καί ἔκτασης, ἀνάλογα μέ τό ὕψος τῆς τιμῆς τοῦ προσφερόμενου προϊόντος.

Ἄς μὴν παρθεῖ ὑπόψη μιᾶ τέτια ἐξαίρεση — γιά τήν ὁποία δέν μπορεῖ νά γίνεται λόγος στίς χῶρες τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου. Ἀκόμα καί στήν Ἀγγλία μεγάλο μέρος γόνιμης γῆς ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἐπίτηδες ἀπό τή γεωργία, γενικά ἀπό τήν ἀγορά, γιά νά ἀνέβει ἡ ἀξία τοῦ ὑπόλοιπου μέρους — ἡ γαιοκτησία μπορεῖ νά ἐπηρεάσει καί νά παράλυσει τόσο μόνο τή δράση τῶν κεφαλαίων, ὅσο ὁ συναγωνισμός τῶν κεφαλαίων τροποποιεῖ τόν καθορισμό τῶν ἀξιῶν τῶν ἐμπορευμάτων. Ἡ μετατροπή τῶν ἀξιῶν σέ τιμές κόστους εἶναι συνέπεια καί ἀποτέλεσμα μόνο τῆς ἀνάπτυξης τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. Πρωταρχικό εἶναι (κατά μέσο ὄρο) τό γεγονός ὅτι τά ἐμπορεύματα πουλιοῦνται στήν ἀξία τους. Ἡ ἀπόκλιση ἀπ' αὐτό στή γεωργία ἐμποδίζεται ἀπό τήν γαιοκτησία.

Ὁ Ρικάρντο λέει πώς ὅταν ἓνας παχτωτής νοικιάζει γῆ γιά 7 ἢ 14 χρόνια, λογαριάζει ὅτι μέ ἐπένδυση λ.χ. 10.000 λιρῶν ἢ ἀξία τοῦ σιταριοῦ (ἢ μέση ἀγοραία ἀξία) τοῦ ἐπιτρέπει νά πάρει πίσω ὅσα προκατέβαλε + τό μέσο κέρδος + τή συμφωνημένη γαιοπρόσοδο. Ἔτσι, ἐφόσον «νοικιάζει» («rachiet») γῆ, τό πρωταρχικό (Pius) γι' αὐτόν εἶναι ἡ μέση ἀγοραία ἀξία νά εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τοῦ προϊόντος, αὐτό εἶναι τό Pius, γι' αὐτόν τό κέρδος καί ἡ πρόσοδος εἶναι ἀπλῶς μέρη, στά ὁποῖα ἀναλύεται αὐτή ἡ ἀξία, τά ὁποῖα ὅμως δέν τή συγκροτοῦν. Ἡ δοσμένη ἀγοραία τιμή εἶναι γιά τόν καπιταλιστή αὐτό πού εἶναι γιά τή θεωρία καί τήν ἐσωτερική συνάρτηση τῆς παραγωγῆς ἢ προυποθετιμένη ἀξία τοῦ προϊόντος. Ἄς δοῦμε τώρα τό συμπέρασμα, πού βγάζει ἀπ' ὅλα αὐτά ὁ Ρικάρντο. Ὅταν ὁ παχτωτής ἐπενδύει 1.000 πρόσθετες λ., αὐτό πού τόν ἐνδιαφέρει εἶναι μόνο ἂν μέ τή δοσμένη ἀγοραία τιμή θά τοῦ ἀποφέρουν τό συνηθισμένο κέρδος. Ἐπομένως, φαίνεται πώς ὁ Ρικάρντο κάνει τόν ἐξῆς συλλογισμό, ὅτι ἡ τιμή κόστους εἶναι τό καθοριστικό στοιχείο καί ὅτι σ' αὐτή τήν τιμή κόστους μπαίνει μέν σάν ρυθμιστικό στοιχείο τό κέρδος, ὄχι ὅμως καί ἡ πρόσοδος.

Πρῶτο, καί τό κέρδος δέν μπαίνει στήν τιμή κόστους σάν συστατικό μέρος. Σύμφωνα μέ τήν προυπόθεσή μας, ὁ παχτωτής βάζει σάν Pius τήν ἀγοραία τιμή καί ὑπολογίζει, ἂν μ' αὐτήν τή δοσμένη ἀγοραία τιμή, οἱ 1.000 λ. θά τοῦ ἀποφέρουν τό συνηθισμένο κέρδος. Ἐπομένως, τό κέρδος αὐτό δέν εἶναι ἡ αἰτία, ἀλλά τό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς τιμῆς. Ὅμως, συλλογίζεται παραπέρα ὁ Ρικάρντο, ἡ ἴδια ἡ ἐπένδυση τῶν 1.000 λ. καθορίζεται ὡστόσο ἀπό τόν ὑπολογισμό, ἂν ναί ἢ ὄχι ἡ τιμή θά δώσει τό κέρδος. Ἐπομένως, καθοριστικό γιά τήν ἐπένδυση τῶν 1.000 λ. γιά τήν τιμή παραγωγῆς, εἶναι τό κέρδος.

Παρακάτω: Ἄν ὁ καπιταλιστής θά διαπίστωνε ὅτι οἱ 1.000 λ. δέν ἀποφέρουν τό συνηθισμένο κέρδος, τότε, λέει ὁ Ρικάρντο, δέν θά τίς ἐπένδυσ. Ἡ παραγωγή τῶν πρόσθετων μέσων διατροφῆς δέν θά γινόταν. Ἄν ἡ παραγωγή τους ἦταν ἀπαραίτητη, γιά νά καλυφθεῖ ἡ πρόσθετη ζήτηση, τότε ἡ ζήτηση θά ἔπρεπε ν' ἀνεβάσει τόσο τήν τιμή, δηλ. τήν ἀγοραία τιμή, ὥσπου νά ἀποφέρει αὐτό τό κέρδος. Ἐπομένως τό κέρδος — σέ διάκριση ἀπό τήν πρόσοδο — μπαίνει σάν συστατικό στοιχείο, ὄχι γιατί δημιουργεῖ τήν ἀξία τοῦ προϊόντος, ἀλλά γιατί δέν θά παραχθεῖ τό ἴδιο τό προϊόν [615], ἂν ἡ τιμή του δέν ἀνέβει τόσο ψηλά, ὥστε νά μπορεῖ νά πληρωθεῖ, ἐκτός ἀπό τήν προκαταβλημένη δαπάνη, καί τό συνηθισμένο ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἀντίθετα, στήν περίπτωση αὐτή δέν εἶναι ἀπαραίτητο ν' ἀνέβει τόσο ἡ τιμή, ὥστε νά μπορεῖ νά πληρώνει πρόσοδο. Ἐπομένως, ὑπάρχει οὐσιαστική διαφορά

ανάμεσα στήν πρόσοδο καί στό κέρδος, καί κατά κάποια ἔννοια μπορεῖ νά λεχθεῖ ὅτι τό κέρδος εἶναι συστατικό στοιχεῖο τῆς τιμῆς, ἐνώ ἡ πρόσοδος ὄχι. (Αὐτή εἶναι προφανῶς καί ἡ κρυφή σκέψη τοῦ Α. Σμίθ).

Γιά τούτη τήν περίπτωση αὐτό εἶναι σωστό.

Γιατί ὅμως;

Γιατί σέ τούτη τήν περίπτωση ἡ γαιοκτησία δέν μπορεῖ ν' ἀντιπα-
ρατίθεται στό κεφάλαιο σάν γαιοκτησία, ἐπομένως, σύμφωνα μέ τήν
προυπόθεσή μας, δέν δημιουργεῖται ἀκριβῶς ὁ συνδυασμός ἐκεῖνος κά-
τω ἀπό τίς συνθήκες τοῦ ὁποῖου σχηματίζεται πρόσοδος, ἀπόλυτη
πρόσοδος. Τό παραγμένο μέ τή δεύτερη δόση τοῦ κεφαλαίου τῶν 1.000
λ. πρόσθετο σιτάρι, παραγμένο μέ ἀμετάβλητη τήν ἀγοραία ἀξία, δηλα-
δῆ σέ συνθήκες μιᾶς πρόσθετης ζήτησης πού δημιουργεῖται κάτω ἀπό
τήν προυπόθεση ὅτι ἡ τιμή μένει ἴδια, τό σιτάρι αὐτό πρέπει νά πουλη-
θεῖ κάτω ἀπό τήν ἀξία του στήν τιμή κόστους. Ἔτσι, αὐτό τό πρόσθε-
το προϊόν τῶν 1.000 λ. βρίσκεται κάτω ἀπό τίς ἴδιες συνθήκες, πού θά
βρισκόταν, ἂν εἶχε καλλιεργηθεῖ νέα χειρότερης ποιότητας γῆ, ἡ
ὁποία δέν καθορίζει τήν ἀγοραία ἀξία, ἀλλά ἡ ὁποία μπορεῖ νά δώσει
τήν πρόσθετη προσφορά της μόνο κάτω ἀπό τήν προυπόθεση ὅτι θά τήν
δώσει στήν ὑπάρχουσα παλιά ἀγοραία ἀξία, δηλαδή σέ τιμή πού καθο-
ρίζεται ἀνεξάρτητα ἀπό αὐτήν τή νέα παραγωγή. Κάτω ἀπ' αὐτές τίς
συνθήκες ἐξαρτιέται πέρα γιά πέρα ἀπό τή σχετική γονιμότητα αὐτῆς
τῆς πρόσθετης γῆς, ἂν θά δώσει ἢ ἂν δέ θά δώσει πρόσοδο, ἀκριβῶς
γιατί ἡ γῆ αὐτή δέν καθορίζει τήν ἀγοραία ἀξία. Τό ἴδιο ἀκριβῶς
συμβαίνει μέ τίς πρόσθετες 1.000 λ. στήν παλιά γῆ. Καί ἀκριβῶς γι'
αὐτό συμπεραίνει ὁ Ρικάρντο ἀντίθετα ὅτι ἡ πρόσθετη γῆ ἢ ἡ πρόσθετη
δόση κεφαλαίου εἶναι πού καθορίζει τήν ἀγοραία ἀξία, ἐπειδῆ ἡ τιμή
τοῦ προϊόντος τους, μέ δοσμένη καί ἀνεξάρτητα ἀπό αὐτές καθορισμένη
ἀγοραία ἀξία, δέν ἀποφέρει πρόσοδο, ἀλλά μονάχα κέρδος, δέν καλύ-
πτει τήν ἀξία, ἀλλά μόνο τήν τιμή κόστους αὐτοῦ τοῦ προϊόντος! *Quelle
contradictio in adjecto!**

Καί ὅμως τό προϊόν παράγεται ἐδῶ, χωρίς ν' ἀποφέρει πρόσοδο!
Καί βέβαια! Στή γῆ, πού ἔχει νοικιάσει ὁ παχτωτής, ὑπάρχει γι' αὐ-
τόν, γιά τόν καπιταλιστή, ἡ γαιοκτησία ὄχι σάν αὐτοτελές, ἀντιστε-
κόμενο στοιχεῖο κατά τό χρονικό διάστημα πού ὁ ἴδιος, χάρη στό συμ-
βόλαιο ἐνοικίασης, εἶναι οὐσιαστικά ὁ ἰδιοκτήτης τῆς γῆς! Ἔτσι τό
κεφάλαιο κινεῖται τώρα σ' αὐτό τό στοιχεῖο, χωρίς νά συναντᾶ ἀντί-

* Τί ἀντίφαση αὐτή καθεαυτήν!

σταση, και για τό κεφάλαιο είναι αρκετή ή τιμή κόστους του προϊόντος. Και μετά τή λήξη του συμβολαίου ενοικίασης ο παχτωτής θα ρυθμίζει φυσικά τήν πρόσοδο σύμφωνα μέ τό κατά πόσο μιά επένδυση κεφαλαίου στή γή προσφέρει ένα προϊόν, τό όποιο μπορεί νά πουλιέται στήν αξία του, δηλαδή ένα προϊόν πού αποφέρει πρόσοδο. Μιά επένδυση κεφαλαίου, πού μέ τή δοσμένη αγοραία αξία δέν δίνει ένα περίσσευμα πάνω από τήν τιμή κόστους, παίρνεται τόσο λίγο υπόψη από τόν καπιταλιστή, όσο και ή επένδυση σέ μιά γή, ή σχετική άφορία τής όποιας έχει σαν συνέπεια ή αγοραία τιμή του προϊόντος νά μήν καλύπτει παρά μόνο τήν τιμή κόστους και για τήν όποια τό κεφάλαιο θά πλήρωνε μιά πρόσοδο ή θά προβλεπόταν νά πληρώνει πρόσοδο βάσει του συμβολαίου ενοικίασης.

Στήν πράξη τά πράγματα δέν γίνονται πέρα για πέρα μέ ρικαρτιανό τρόπο. "Αν ο παχτωτής έχει περισσευούμενο κεφάλαιο ή, αν στήν πορεία μιάς πάχτωσης για 14 χρόνια αποκτήσει τό κεφάλαιο αυτό κατά τή διάρκεια των πρώτων χρόνων, τότε δέν ζητά έδω τό συνηθισμένο κέρδος. Αυτό θά τό έκανε μόνο, αν δανειζόταν πρόσθετο κεφάλαιο. Πράγματι, τί νά τό κάνει τό περισσευούμενο κεφάλαιο; Νά νοικιάσει κι άλλη γή; Η άγροτική παραγωγή επιτρέπει σέ πολύ μεγαλύτερο βαθμό έντατικότερη επένδυση κεφαλαίου από τήν έκτατική καλλιέργεια τής γής μέ μεγαλύτερο κεφάλαιο. Η ακόμα, όταν δέν υπάρχει γή για νοίκιασμα στήν άμεση γειτονιά τής παλιάς νοικιασμένης γής, ο παχτωτής, αν δημιουργούσε δεύτερη άγροτική επιχείρηση (farm), τότε μέ 2 άγροτικές επιχειρήσεις θά διασπούσε τήν έποπτεία του σ' αυτές πολύ περισσότερο απ' ό,τι τήν διασπά στή βιομηχανία ένας καπιταλιστής πού έποπτεύει 6 εργοστάσια. Η μήπως θά πρέπει ν' αφήσει τό χρήμα του μέ τόκο στον τραπεζίτη, επενδυμένο σέ κρατικά χρεώγραφα, σέ μετοχές των σιδηροδρόμων κλπ.; Στήν περίπτωση αυτή παραιτείται προκαταβολικά τουλάχιστον από τό μισό ή από τό $\frac{1}{3}$ του συνηθισμένου κέρδους. Μπορεί έπομένως τό περισσευούμενο κεφάλαιό του νά τό επενδύσει σαν πρόσθετο κεφάλαιο στήν παλιά άγροτική επιχείρηση, ακόμα και μέ ποσοστό κέρδους μικρότερο από τό μέσο κέρδος, λ.χ. μέ κέρδος γύρω στό 10%, όταν τό μέσο κέρδος είναι 12%. Έτσι κερδίζει πάλι 100%, αν τό επιτόκιο είναι 5%. Έπομένως, παρ' όλα αυτά θά πρόκειται γι' αυτόν για μιά επικερδή πράξη, αν τίς πρόσθετες 1.000 λίρες τίς τοποθετήσει στήν [616] παλιά άγροτική επιχείρηση.

Γι' αυτό είναι πέρα για πέρα λαθεμένο, αν αυτή τήν επένδυση πρόσθετου κεφαλαίου τήν ταυτίζει ο Ρικάρντο μέ τή χρησιμοποίηση

πρόσθετου κεφαλαίου σέ νέα κομμάτια γῆς. Στήν πρώτη περίπτωση, ἀκόμα καί σέ συνθήκες κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, δέν εἶναι ἀνάγκη τό προϊόν νά ἀποφέρει τό συνηθισμένο κέρδος. Πρέπει μόνο νά ἀποφέρει τόσο περισσότερο ἀπό τό συνηθισμένο ἐπιτόκιο, ὥστε νά ἀξίζει τόν κόπο καί τόν κίνδυνο τοῦ παχτωτῆ νά προτιμήσει τή χρησιμοποίηση τοῦ περισσευόμενου κεφαλαίου του στήν παραγωγή ἀπό τή χρησιμοποίησή του σάν χρηματικῷ κεφαλαίου.

Γι' αὐτό, ὅπως δείξαμε, εἶναι πέρα γιά πέρα ἀνούσιο, ὅταν ἀπό τήν ἀνάλυση αὐτή ὁ Ρικάρντο συμπεραίνει ὅτι:

« Ἄν ἡ πλατιά ἀντίληψη τοῦ Α. Σμίθ στρεφόταν στό γεγονός αὐτό, τότε δέν θά ἰσχυριζόταν ὅτι ἡ πρόσοδος ἀποτελεῖ ἓνα ἀπό τά συστατικά μέρη τῆς τιμῆς τῶν ἀκατέργαστων προϊόντων, γιατί ἡ τιμή ρυθμίζεται παντοῦ ἀπό τό ἔσοδο πού κερδίζεται μ' αὐτό τό τελευταῖο μέρος τοῦ κεφαλαίου, γιά τό ὁποῖο δέν πληρώνεται κανενός εἶδους πρόσοδος» (σελ. 391).

Ἡ περιγραφή του ἀποδείχνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο, ὅτι ἡ χρησιμοποίηση στή γῆ αὐτοῦ τοῦ μέρους τοῦ κεφαλαίου, πού δαπανήθηκε τελευταῖο, ρυθμίζεται ἀπό μίαν ἀγοραία τιμή, ἡ ὁποία ὑπῆρχε κιόλας ἀνεξάρτητα ἀπό τή χρησιμοποίηση αὐτή, προτοῦ κἀν γίνει, καί γι' αὐτό δέν ἀπόφερε πρόσοδο, ἀλλά μόνο κέρδος. Εἶναι ἀπόλυτα σωστό ὅτι τό κέρδος εἶναι ὁ μοναδικός ρυθμιστής γιά τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Καί γι' αὐτό εἶναι σωστό ὅτι δέν θά ὑπῆρχε ἀπόλυτη πρόσοδος, ἂν ἡ παραγωγή ρυθμιζόταν ἀποκλειστικά ἀπό τό κεφάλαιο. Ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος ἐμφανίζεται ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου οἱ ὅροι τῆς παραγωγῆς δίνουν στόν γαιοκτήμονα τή δύναμη νά περιορίζει τήν ἀποκλειστική ρύθμιση τῆς παραγωγῆς ἀπό τό κεφάλαιο.

Δεύτερο, ὁ Ρικάρντο (σελ. 391 κ.έ.) κατηγορεῖ τόν Α. Σμίθ, ὅτι σχετικά μέ τά ἀνθρακωρυχεῖα ἀναπτύσσει τή σωστή ἀρχή τῆς προσόδου. Λέει μάλιστα:

« Ἡ συνολική ἀρχή τῆς προσόδου ἔχει ἐξηγηθεῖ ἐδῶ μέ θαυμαστό τρόπο καί μέ ὀξυδέρκεια, ὅμως κάθε λέξη εἶναι χρησιμοποίησιμη καί γιά τή γῆ καί γιά τά ὄρυχεια. Καί ὅμως ἰσχυρίζεται ὅτι διαφορετικά ἔχει τό ζήτημα, ὅταν πρόκειται γιά ἀκίνητα κτήματα πού βρίσκονται στήν ἐπιφάνεια τῆς γῆς κλπ.» (σελ. 392).

Ὁ Σμίθ δαισθάνεται ὅτι κάτω ἀπό ὀρισμένες συνθήκες ὁ γαιοκτήμονας ἔχει τή δύναμη νά προβάλλει ἀποτελεσματική ἀντίσταση στό κεφάλαιο, νά τοῦ ἐπιβάλλει τή δύναμη τῆς γαιοκτησίας καί γι' αὐτό νά τοῦ ζητήσῃ νά πληρώσῃ ἀπόλυτη πρόσοδο, καί ὅτι κάτω ἀπό ἄλλες συνθήκες δέν ἔχει τή δύναμη αὐτή. Ἀλλά ὅτι ἰδίως ἡ παραγωγή εἰδῶν

διατροφῆς εἶναι ἐκείνη πού θεμελιώνει τόν νόμο τῆς προσόδου, ἐνώ ἡ πρόσοδος σέ ἄλλες χρησιμοποιοῦσες τοῦ κεφαλαίου στή γῆ ρυθμίζεται ἀπό τή γεωργική πρόσοδο.

«Ἡ σχέση καί τοῦ προϊόντος τους καί τῆς προσόδου τους*» (λέει ὁ Α. Σμίθ) ἀνταποκρίνεται στήν ἀπόλυτη καί ὄχι στή σχετική ἀποδοτικότητα τους» (σελ. 392).

Στήν ἀνταπάντησή του στόν Σμίθ ὁ Ρικάρντο πλησιάζει ὅσο τοῦ εἶναι αὐτό δυνατό στήν πραγματική ἀρχή τῆς προσόδου. Λέει:

«Ἄν δεχτοῦμε ὅμως ὅτι δέν ὑπάρχει γῆ πού νά μὴν ἀποφέρει πρόσοδο, τότε στήν περίπτωση αὐτή τό ὕψος τῆς προσόδου στήν χειρότερη γῆ θά συμμορφωθεί μέ τό περίσσευμα τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τή δαπάνη σέ κεφάλαιο σύν τό συνηθισμένο κέρδος τοῦ κεφαλαίου. Ἡ ἴδια ἀρχή θά καθόριζε τήν πρόσοδο τῆς γῆς κάπως καλύτερης ποιότητας ἢ εὐνοικότερης τοποθεσίας, καί γι' αὐτό ἡ πρόσοδος αὐτῆς τῆς γῆς, λόγω τῶν μεγαλύτερων πλεονεκτημάτων της, θά εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν πρόσοδο τῆς κατώτερης ποιότητας γῆς. Τό ἴδιο μπορεῖ νά εἰπωθεῖ γιά τήν τρίτη ποιότητα καί παραπέρα ὡς τήν ἀνώτατη ποιότητά της. Μήπως δέν εἶναι ἐξίσου βέβαιο, ὅτι ἡ σχετική εὐφορία τῆς γῆς εἶναι ἐκείνη πού καθορίζει τό μέρος τοῦ προϊόντος, πού ἀφαιρεῖται μέ τή μορφή τῆς γαιοπροσόδου, ὅπως εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ σχετική ἀποδοτικότητα τῶν ὀρυχείων εἶναι ἐκείνη πού καθορίζει τό μέρος τοῦ προϊόντος τους πού θά πληρωθεῖ σάν πρόσοδος τοῦ ὀρυχείου;» (σελ. 392, 393).

Ἐδῶ ὁ Ρικάρντο ἐκφράζει τή σωστή ἀρχή τῆς προσόδου. Ἄν πληρώνει πρόσοδο ἡ χειρότερη γῆ, ἄν δηλαδή πληρώνεται πρόσοδος ἀνεξάρτητα ἀπό τή φυσική εὐφορία τῆς γῆς — ἀπόλυτη πρόσοδος — τότε ἡ πρόσοδος αὐτή πρέπει νά εἶναι ἴση μέ τό περίσσευμα τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τή δαπάνη σέ κεφάλαιο σύν τό συνηθισμένο κέρδος τοῦ κεφαλαίου, δηλαδή ἴση μέ τό περίσσευμα τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους του. Ὁ Ρικάρντο ὑποθέτει ὅτι δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει ἓνα τέτιο περίσσευμα, ἐπειδή, σέ ἀντίθεση μέ τή δική του ἀρχή, ἀποδέχεται τό δόγμα τοῦ Σμίθ [617], ὅτι ἡ ἀξία = ἡ τιμή κόστους τοῦ προϊόντος.

Κατά τά ἄλλα ὁ Ρικάρντο κάνει πάλι λάθος.

Ἡ διαφορική πρόσοδος θά καθοριζόταν φυσικά ἀπό τή «σχετική εὐφορία». Ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος δέν θά εἶχε καμιά δουλιὰ μέ τή «φυσική εὐφορία».

Ὁ Σμίθ ὅμως θά εἶχε δίκιο, ὅτι ἡ πραγματική (aktuelle) πρόσοδος

* δηλ. τῶν ἀκινήτων τους. — Ὑποσημείωση στή γαλλική ἔκδοση.

πού πληρώνει ἡ χειρότερη γῆ *μπορεῖ* νά ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἀπόλυτη εὐφορία τῶν ἄλλων γαιῶν καί ἀπό τή σχετική εὐφορία τῆς χειρότερης γῆς ἢ ἀπό τήν ἀπόλυτη εὐφορία τῆς χειρότερης καί τή σχετική εὐφορία τῶν ἄλλων κατηγοριῶν γῆς.

Ἡ πραγματική μάζα τῆς προσόδου πού πληρώνει ἡ χειρότερη γῆ, ἐξαρτιέται δηλαδή ὄχι, ὅπως νομίζει ὁ Ρικάρντο, ἀπό τό περίσσευμα τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος της πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους του, ἀλλά ἀπό τό περίσσευμα τῆς ἀγοραίας ἀξίας πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους του. Πρόκειται ὅμως γιά πολύ διαφορετικά πράγματα. Ἄν τό ἴδιο τό προϊόν τῆς χειρότερης γῆς καθορίζει τήν ἀγοραία τιμή, τότε ἡ ἀγοραία ἀξία εἶναι ἴση μέ τήν πραγματική του ἀξία, καί, ἐπομένως, τό περίσσευμα τῆς ἀγοραίας ἀξίας του πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους του εἶναι ἴσο μέ τό περίσσευμα τῆς δικῆς του ἀτομικῆς, τῆς πραγματικῆς του ἀξίας πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους του. Ἄν ὅμως ἡ ἀγοραία τιμή ρυθμίζεται ἀπό τίς ἄλλες κατηγορίες τῆς γῆς ἀνεξάρτητα ἀπό τό προϊόν τῆς χειρότερης γῆς, τότε τό ζήτημα ἔχει διαφορετικά. Ὁ Ρικάρντο δέχεται τήν κατιούσα γραμμή. Ἰποθετεῖ ὅτι ἡ χειρότερη γῆ καλλιεργεῖται τελευταία καί ὅτι καλλιεργεῖται μόνο (στήν προυποθεθειμένη περίπτωση), ἂν ἡ πρόσθετη ζήτηση ἔχει κάνει ἀπαραίτητη μιά πρόσθετη προσφορά στήν τιμή τοῦ προϊόντος τῆς χειρότερης καί τελευταία καλλιεργημένης γῆς. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἀξία τῆς χειρότερης γῆς ρυθμίζει τήν ἀγοραία ἀξία. Στήν ἀνιούσα γραμμή αὐτό γίνεται μόνο στήν περίπτωση (ἀκόμα καί σύμφωνα μέ τήν ἄποψη τοῦ Ρικάρντο) πού ἡ πρόσθετη προσφορά τῶν καλύτερων κατηγοριῶν γῆς εἶναι ἴση μέ τήν πρόσθετη ζήτηση στήν παλιά ἀγοραία ἀξία. Ἄν ἡ πρόσθετη προσφορά εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν πρόσθετη ζήτηση, τότε ὁ Ρικάρντο παραδέχεται πάντα ὅτι ἡ παλιά γῆ πρέπει νά ἔχει ἐκτοπιστεῖ ἀπό τήν καλλιέργεια, μέ μοναδική συνέπεια, ὅτι θά ἀποφέρει μιά χαμηλότερη ἀπό προηγούμενα (ἢ ἀπολύτως καμιά) πρόσοδο. Τό ἴδιο γίνεται καί μέ τήν κατιούσα γραμμή. Ἄν ἡ πρόσθετη προσφορά εἶναι τόση, πού νά *μπορεῖ* νά προσφερθεῖ μόνο μέ τήν παλιά ἀγοραία ἀξία, τότε αὐτό ἐξαρτιέται ἀπό τό πόσο αὐτή ἡ ἀγοραία ἀξία εἶναι ὑψηλότερη ἢ χαμηλότερη ἀπό τήν τιμή κόστους τοῦ προϊόντος τῆς νέας χειρότερης γῆς — ἂν, καί ὡς ποιοῦ βαθμό, δίνει πρόσοδο ἡ χειρότερη γῆ ἢ ἂν δέν δίνει καθόλου. Καί στίς δύο περιπτώσεις [δηλαδή στίς συνθήκες τῆς ἀνιούσας καί τῆς κατιούσας γραμμῆς]* ἡ πρόσοδος της καθορίζεται ἀπό τήν ἀπόλυτη καί

* Ἡ φράση ἀνάμεσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχει στή ρωσική ἐκδοση.

ὄχι ἀπό τή σχετική γονιμότητα. Ἀπό τήν ἀπόλυτη εὐφορία τῆς νέας γῆς ἐξαρτιέται κατά πόσο ἡ ἀγοραία ἀξία τοῦ προϊόντος τῶν καλύτερων γαιῶν βρίσκεται πάνω ἀπό τή δική του πραγματική, ἀτομική ἀξία.

Ὁ Α. Σμίθ ξεχωρίζει ἐδῶ σωστά τή γῆ ἀπό τά ὄρυχεῖα, ἐπειδή σχετικά μέ τά τελευταία προϋποθέτει ὅτι ποτέ δέν προχωροῦν σέ χειρότερα εἶδη γῆς, ἀλλά προχωροῦν πάντα σέ καλύτερα εἶδη, καί ὅτι αὐτά προμηθεύουν μεγαλύτερη ἀπό τήν ἀπαραίτητη πρόσθετη προσφορά. Τότε ἡ πρόσδοδος τῆς χειρότερης γῆς ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἀπόλυτη εὐφορία τῆς.

« Ἀφοῦ ὁ Α. Σμίθ δήλωσε πρῶτα ὅτι ὑπάρχουν μερικά ὄρυχεῖα, πού μποροῦν νά τά ἐκμεταλλεύονται μόνο οἱ ἰδιοκτῆτες τους, ἐπειδή ἀποδίδουν μόνο τόσα, ὅσα εἶναι ἀρκετά γιά νά καλύψουν τά ἐξοδα ἐκμετάλλευσής τους σύν τό συνηθισμένο κέρδος γιά τό ἐπενδυμένο σ' αὐτά κεφάλαιο, θά περίμενε κανεῖς πώς θά παραδεχόταν ὅτι πρόκειται γιά ἐκεῖνα τά ἰδιαίτερα ὄρυχεῖα, πού ρυθμίζουν τήν τιμή τῶν προϊόντων ὅλων τῶν ὄρυχείων. Ἄν τά παλιά ἀνθρακωρυχεῖα δέν φτάνουν γιά νά προμηθεύσουν τήν ἀπαιτούμενη ποσότητα κάρβουνου, ἡ τιμή τοῦ κάρβουνου θ' ἀνέβει καί θά ἀνεβαίνει συνέχεια ὥσπου ὁ ἰδιοκτήτης ἐνός νέου λιγότερο ἀποδοτικῶ ἀνθρακωρυχείου ἀνακαλύψει, ὅτι μέ τήν ἐκμετάλλευσή τοῦ ὄρυχείου του μπορεῖ νά βγάξει τό συνηθισμένο κέρδος τοῦ κεφαλαίου... Προκύπτει λοιπόν ὅτι τό ὄρυχεῖο μέ τήν πιά μικρή ἀποδοτικότητα ἐξακολουθεῖ νά ρυθμίζει τήν τιμή τοῦ κάρβουνου. Ὁ Α. Σμίθ ὅμως ἔχει διαφορετική γνώμη. Δηλώνει ὅτι τό πιά ἀποδοτικό ὄρυχεῖο ρυθμίζει καί τήν τιμή τοῦ κάρβουνου ὅλων τῶν ἄλλων ἀνθρακωρυχείων τῆς γειτονιάς του. Καί ὁ ἰδιοκτήτης, καί ὁ ἐπιχειρηματίας τοῦ ὄρυχείου πού τό ἐκμεταλλεύεται βρίσκουν πώς, ἂν προσφέρουν τό κάρβονό τους λίγο πιά φτηνά ἀπό τούς γείτονές τους, ὁ πρῶτος θά εἰσπράξει ὑψηλότερη πρόσδοδος καί ὁ δεύτερος ὑψηλότερο κέρδος. Οἱ γείτονές τους θά ἐξαναγκαστοῦν γρήγορα νά πουλᾶνε στήν ἴδια τιμή, παρ' ὅλο πού δέν τούς εἶναι εὐκόλο νά τό κάνουν αὐτό καί παρ' ὅλο πού αὐτό μειώνει πάντα καί κάποτε κατατρῶει ὅλη τήν πρόσδοδος καί τό κέρδος τους. Μερικά ὄρυχεῖα ἐγκαταλείπονται ὀλοκληρωτικά, ἐνῶ ἄλλα δέν μποροῦν ν' ἀποδόσουν πρόσδοδος καί γι' αὐτό τά ἐκμεταλλεύονται μόνο οἱ ἰδιοκτῆτες τους. Στήν περίπτωση πού θά ὑποχωρήσει ἡ ζήτηση κάρβουνου [617α] ἢ πού, χάρις σέ νέες μέθοδοδες ἐκμετάλλευσής, θά αὐξηθεῖ ἡ ποσότητά του, ἡ τιμή θά πέσει καί μερικά ὄρυχεῖα θά ἐγκαταλειφθοῦν. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅμως ἡ τιμή τοῦ κάρβουνου πρέπει νά εἶναι ἀρκετή, γιά νά καλύπτει τά ἐξοδα καί τό κέρδος τοῦ ὄρυχείου ἐκείνου, πού τό ἐκμεταλλεύονται χωρίς νά ἐπιβαρύνεται μέ τήν πληρωμή μᾶς προσόδοδος. Γι' αὐτό, τό ὄρυχεῖο μέ τή μικρότερη ἀποδοτικότητα εἶναι ἐκεῖνο πού καθορίζει τήν τιμή. Πράγματι, ὁ ἴδιος ὁ Α. Σμίθ τό δηλώνει αὐτό σ' ἕνα ἄλλο σημεῖο, γιατί λέει πώς: « Ἡ πιά χαμηλή τιμή, στήν ὁποία μπορεῖ νά πουλιέται κάρβουνο ἐπί ἕνα μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, εἶναι, ὅπως καί γιά ὅλα τά ἐμπορεύματα, ἡ τιμή πού φτάνει ἴσα-ἴσα γιά

νά αντικατασταίνει τό κεφάλαιο πού χρειάζεται νά δαπανηθεῖ, γιά νά τά φέρει στήν ἀγορά, συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ συνηθισμένου κέρδους. Γιά ἕνα ἀνθρακωρυχεῖο, γιά τό ὁποῖο ὁ ἰδιοκτήτης δέν μπορεῖ νά εἰσπράττει μιά πρόσοδο καί τό ὁποῖο θά πρέπει εἴτε νά τό ἐκμεταλλεύεται ὁ ἴδιος εἴτε νά τό κλείσει, ἡ τιμή τοῦ κάρβουνου γενικά πρέπει νά ἀνταποκρίνεται σ' αὐτήν περίπου τήν τιμή» (σελ. 393-395).

Ὁ Α. Σμίθ κάνει λάθος, ὅταν τήν ἰδιαίτερη συγκυρία τῆς ἀγορᾶς, στίς συνθήκες τῆς ὁποίας τό πιό ἀποδοτικό ὄρυχεῖο (ἢ ἡ πιό ἀποδοτική γῆ) κυριαρχεῖ στήν ἀγορά, τήν ἀνακηρύχνει γενική συγκυρία. Μέ προϋποτιθέμενη ὅμως τήν περίπτωση αὐτή ὁ Σμίθ συλλογίζεται (γενικά) σωστά καί ὁ Ρικάρντο λαθεμένα. Ὁ Σμίθ ὑποθέτει ὅτι ἐξαιτίας τοῦ ἐπιπέδου τῆς ζήτησης καί τῆς σχετικῆς μεγαλύτερης ἀποδοτικότητας τό καλύτερο ὄρυχεῖο μπορεῖ νά προωθήσει στήν ἀγορά ὀλόκληρο τό προϊόν του, ὅταν πουλάει φτηνότερα ἀπό τούς ἀνταγωνιστές του, ὅταν ἡ τιμή τοῦ προϊόντος του βρῖσκεται κάτω ἀπό τήν παλιά ἀγοραία ἀξία. Ἐτσι πέφτει ἡ τιμή καί γιά τά χειρότερα ὄρυχεῖα. Ἡ ἀγοραία τιμή πέφτει. Ἡ πτώση αὐτή κατεβάξει τήν πρόσοδο σ' ὅλες τίς περιπτώσεις τῶν χειρότερων ὄρυχείων καί μπορεῖ μάλιστα νά τήν ἐξαφανίσει ὀλότελα. Αὐτό γιατί ἡ πρόσοδος εἶναι ἴση μέ τό περίσσευμα τῆς ἀγοραίας ἀξίας πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους τοῦ προϊόντος, ἀδιάφορο ἂν αὐτή ἡ ἀγοραία ἀξία εἶναι τώρα ἴση ἢ ὄχι μέ τήν ἀτομική ἀξία τοῦ προϊόντος μιᾶς καθορισμένης κατηγορίας γῆς ἢ ὄρυχείων. Τό κέρδος — κάτι πού δέν τό σημειώνει ὁ Σμίθ — μπορεῖ νά ἐλαττωθεῖ μόνο, ὅταν παραστεῖ ἀνάγκη ν' ἀποσυρθεῖ κεφάλαιο καί νά περιοριστεῖ ἡ μάζα τῆς παραγωγῆς. Ἄν ἡ ἀγοραία τιμή, ὅπως ρυθμίζεται στίς ὑπάρχουσες συνθήκες ἀπό τό προϊόν τοῦ καλύτερου ὄρυχείου, πέσει τόσο πολύ, ὥστε νά μήν ἀφήνει καθόλου περίσσευμα πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους γιά τό προϊόν τοῦ χειρότερου ὄρυχείου, τότε τό ὄρυχεῖο μπορεῖ νά τό ἐκμεταλλεύεται μόνο ὁ ἰδιοκτήτης του. Μ' αὐτή τήν ἀγοραία τιμή κανένας καπιταλιστής δέν θά τοῦ πληρώσει πρόσοδο. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἰδιοκτησία του στή γῆ δέν τοῦ δίνει κανένα δικαίωμα ἐξουσίας πάνω σέ κεφάλαιο, ἀλλά ἀπομακρύνει γι' αὐτόν τήν ἀντίσταση, πού προβάλλει στους ἄλλους καπιταλιστές ἢ χρησιμοποίηση κεφαλαίου στή γῆ. Γι' αὐτόν δέν ὑπάρχει ἡ γαιοκτησία, γιατί ὁ ἴδιος εἶναι ὁ γαιοκτήμονας. Ἐπομένως, μπορεῖ νά χρησιμοποιοῦσθε τή γῆ του γιά τήν ἐξόρυξη κάρβουνου, καθώς καί γιά κάθε ἄλλον κλάδο παραγωγῆς, δηλ. μπορεῖ νά τή χρησιμοποιοῦσθε, ἂν ἡ ἀγοραία τιμή τοῦ προϊόντος, πού δέν τήν καθορίζει ὁ ἴδιος, ἀλλά πού σίγουρα τήν βρῖσκει ἤδη καθορισμένη, θά τοῦ ἀποφέρει τό μέσο κέρδος, ἂν δηλαδή θά πετύχει τήν τιμή κόστους του.

Καί ἀπ' ὅλα αὐτά συμπεραίνει ὁ Ρικάρντο ὅτι ὁ Σμίθ ἀντιφάσκει! Ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ παλιά ἀγοραία τιμή καθορίζει ὡς ποιό σημείο μποροῦν οἱ ἰδιοκτῆτες τους ν' ἀρχίζουν οἱ ἴδιοι τήν ἐκμετάλλευση νέων ὄρυχείων, μποροῦν δηλαδή νά τά ἐκμεταλλεύονται σέ συνθῆκες κάτω ἀπό τίς ὁποῖες ἐξαφανίζεται ἡ ἰδιοκτησία στή γῆ, ἐπειδὴ μέ τήν παλιά ἀγοραία τιμή ἀποφέρουν στόν ἐκμεταλλευτή τους τήν τιμή κόστους, συμπεραίνει ὅτι αὐτή ἡ τιμή κόστους καθορίζει τήν ἀγοραία τιμή! Ὅμως καταφεύγει πάλι στήν κατιούσα γραμμή καί βάζει τό λιγότερο ἀποδοτικό ὄρυχειο νά τό ἐκμεταλλεύονται μόνο, ὅταν ἡ ἀγοραία τιμή τοῦ προϊόντος ἀνεβαίνει πάνω ἀπό τήν ἀξία τοῦ προϊόντος τοῦ καλύτερου ὄρυχείου, τή στιγμή πού εἶναι μόνο ἀπαραίτητο νά βρίσκεται πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους ἢ ἀκόμα νά τήν πληρώνει τό ἴδιο γιά τά χειρότερα ὄρυχεια, πού τά ἐκμεταλλεύονται οἱ ἴδιοι οἱ ἰδιοκτῆτες τους. Ἐξάλλου, ὅταν παραδέχεται ὅτι «ἂν μέ νέες μέθοδοι αὐξηθεῖ ὁ ὄγκος» (τοῦ κάρβουνο) «τότε ἡ τιμή θά πέσει καί θά ἐγκαταλειφθοῦν μερικά ὄρυχεια», ὡστόσο αὐτό ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τόν βαθμό πτώσης τῆς τιμῆς καί ἀπό τήν ἔκταση τῆς ζήτησης. Ἄν μ' αὐτή τήν πτώση τῶν τιμῶν ἡ ἀγορά μπορεῖ ν' ἀπορροφήσει ὅλο τό προϊόν, τότε τά ὄχι καλά ὄρυχεια θά ἐξακολουθοῦν ν' ἀποφέρουν πρόσοδο, ἂν ἡ πτώση τῆς ἀγοραίας τιμῆς ἀφήνει πάντα ἓνα περίσσευμα τῆς ἀγοραίας ἀξίας πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους τῶν λιγότερων ἀποδοτικῶν ὄρυχείων, καί τά ὁποῖα θά τά ἐκμεταλλεύονται οἱ ἰδιοκτῆτες τους, ἂν ἡ ἀγοραία ἀξία καλύπτει μονάχα αὐτή τήν τιμή κόστους, δηλ. ἂν συμπίπτει μ' αὐτήν. Καί στίς δύο περιπτώσεις ὅμως εἶναι ἀνούσιο νά λένε ὅτι ἡ τιμή κόστους τοῦ χειρότερου ὄρυχείου ρυθμίζει τήν ἀγοραία τιμή. Ἡ τιμή κόστους τοῦ χειρότερου ὄρυχείου καθορίζει βέβαια τή σχέση ἀνάμεσα στήν τιμή τοῦ προϊόντος του καί στή ρυθμίζουσα ἀγοραία τιμή καί γι' αὐτό ἀποφασίζει σχετικά μέ τό ζήτημα ἂν μπορεῖ ἢ ὄχι [618] νά γίνει ἐκμετάλλευση τοῦ ὄρυχείου. Τό ζήτημα ὅμως, ἂν μπορεῖ νά γίνει ἐκμετάλλευση ἑνός κομματιοῦ γῆς ἢ ἑνός ὄρυχείου ὀρισμένου βαθμοῦ ἀποδοτικότητας μέ τή δοσμένη ἀγοραία τιμή, δέν ἔχει ὀλοφάνερα καμιά δουλιά ἐδῶ, δέν εἶναι ταυτόσημο μέ τό ὅτι ἡ τιμή κόστους τοῦ προϊόντος αὐτῶν τῶν ὄρυχείων ρυθμίζει τήν ἀγοραία τιμή. Ἄν σέ συνθῆκες ἀνεβασμένης ἀγοραίας ἀξίας ἦταν ἀπαραίτητη ἢ ἐπιτρεπτή μιά πρόσθετη προσφορά, τότε ἡ χειρότερη γῆ θά ρύθμιζε τήν ἀγοραία ἀξία, τότε ὅμως θά ἀπόφερε ἐπίσης τήν ἀπόλυτη πρόσοδο. Αὐτή ὅμως εἶναι ἀκριβῶς ἡ περίπτωση, γιά τήν ὁποῖα ὁ Σμίθ ὑποθέτει τό ἀντίθετο.

Τρίτο, ὁ Ρικάρντο κατηγορεῖ τόν Σμίθ ὅτι πιστεύει (σελ. 395 κ.έ.) πώς ἡ φτήνια τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος, λ.χ. ἡ ἀντικατάσταση τοῦ

σιταριουῦ μέ πατάτες, πού θά προκαλοῦσε μιά πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί θά μείωνε τό κόστος παραγωγῆς, θά ἔδινε στόν γαιοκτήμονα ἓνα μεγαλύτερο μερίδιο καί μιά μεγαλύτερη ποσότητα τοῦ προϊόντος.

Ἀντίθετα, ὁ Ρικάρντο λέει πῶς:

«ἀπ' αὐτό τό πρόσθετο μερίδιο δέν θά περιέλθει τίποτα στήν πρόσοδο, ἀλλά, ὅλο θά περιέλθει ἐξάπαντος στό κέρδος... Γι' αὐτό, ὅσον καιρό θά καλλιεργοῦνται ἐδάφη ἴδιας ποιότητας, χωρίς νά μεσολαβήσει μιά ἀλλαγή τῆς σχετικῆς εὐφορίας καί τῶν πλεονεκτημάτων τους, ἡ πρόσοδος θά βρίσκεται πάντα στήν ἴδια ἀναλογία μέ τό συνολικό ἔσοδο» (σελ. 396).

Αὐτό εἶναι ὀπωσδήποτε λαθεμένο. Τό μερίδιο τῆς προσόδου θά ἔπεφτε, ἐπομένως θά ἔπεφτε σχετικά καί τό μέγεθός της. Ἄν ἡ πατάτα εἰσαγόταν σάν κύριο μέσο διατροφῆς, θά υποβάθμιζε τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης, θά περιορίζε τόν ἀναγκαῖο χρόνο ἐργασίας, θά μεγάλωνε τόν πρόσθετο χρόνο ἐργασίας, ἐπομένως καί τό ποσοστό τῆς υπεραξίας, γι' αὐτό, μέ ἀμετάβλητους ὅλους τοῦς ἄλλους ὅρους, θά ἄλλαζε τή σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, θά μίκραινε σέ ἀξία τό μεταβλητό μέρος τοῦ κεφαλαίου ἐναντι τοῦ σταθεροῦ, παρ' ὅλον ὅτι θά ἔμενε ἴδια ἡ μάζα τῆς χρησιμοποιούμενης ζωντανῆς ἐργασίας. Γι' αὐτό θ' ἀνέβαινε τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Στήν περίπτωση αὐτή θά εἶχαμε πτώση τῆς ἀπόλυτης προσόδου καί ἀναλογικά τῆς διαφορικῆς προσόδου. (βλ. σελ. 610 τοῦ χειρογράφου, τόν Πίνακα Γ)*. Αὐτή ἡ αἰτία θά ἐπηρέαζε ἐξίσου τό γεωργικό καί τό μή γεωργικό κεφάλαιο. Τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους θ' ἀνέβαινε καί γι' αὐτό θά ἔπεφτε ἡ πρόσοδος.

Κεφ. XXVIII. «On the comparative value of gold, corn, and labour in rich and poor countries». («Γιά τή σύγκριση τῆς ἀξίας τοῦ χρυσοῦ, τοῦ σιταριουῦ καί τῆς ἐργασίας στίς πλούσιες καί στίς φτωχές χῶρες»).

«Τό λάθος τοῦ δρ. Σμίθ πού διαπερνᾷ ὅλο του τό ἔργο συνίσταται στήν υπόθεση, ὅτι ἡ ἀξία τοῦ σιταριουῦ μένει σταθερή, ὅτι, παρ' ὅλο πού ἡ ἀξία ὄλων τῶν ἄλλων πραγμάτων μπορεῖ ν' ἀνέβει, ἡ ἀξία τοῦ σιταριουῦ δέν εἶναι ποτέ σέ θέση ν' ἀνέβει. Σύμφωνα μέ τόν Α. Σμίθ τό σιτάρι ἔχει πάντα τήν ἴδια ἀξία, γιατί πάντα θά διατρέφει τόν ἴδιο ἀριθμό ἀνθρώπων. Τό ἴδιο θά μπορούσε νά πει κανεῖς ὅτι τό μάλλινο ὕφασμα ἔχει πάντα τήν ἴδια ἀξία, γιατί μπορεῖ νά φτιάξει κανεῖς μ' αὐτό τόν ἴδιο ἀριθμό σακάκια. Τί δουλιά ἔχει ἡ ἀξία μέ τήν ἱκανότητα νά διατρέφει καί νά ντύνει;» (σελ. 449, 450).

«... Ὁ δρ. Σμίθ ἔχει ...τόσο θαυμάσια υπερασπίσει τή θεωρία ὅτι ἡ φυσική

* Βλέπε τόν Πίνακα ἀνάμεσα στίς σελ. 379 καί 380.

τιμή τῶν ἐμπορευμάτων καθορίζει σέ τελευταία ἀνάλυση τήν ἀγοραία τιμή τους» (σελ. 451).

«Ὁ χρυσός, ἐκφρασμένος μέ σιτάρι, μπορεῖ σέ δύο διαφορετικές χῶρες νά ἔχει πολύ διαφορετική ἀξία. Προσπάθησα νά δείξω ὅτι ἡ ἀξία του θά εἶναι χαμηλή στίς πλούσιες χῶρες καί ὑψηλή στίς φτωχές χῶρες. Ὁ Α. Σμίθ ἔχει διαφορετική γνώμη, πιστεύει ὅτι ἡ ἀξία τοῦ χρυσοῦ, ἐκφρασμένου μέ σιτάρι, εἶναι πιά μεγάλη στίς πλούσιες χῶρες» (σελ. 454).

Κεφ. ΧΧΧΙΙ «Οἱ γνῶμες τοῦ κ. Μάλθους γιά τήν πρόσοδο»

«Ἡ πρόσοδος εἶναι δημιούργημα ἀξίας... ὄχι ὅμως δημιούργημα πλούτου» [62] (σελ. 485).

«Ἐκεῖ ὅπου ὁ Μάλθους μιλά γιά ὑψηλή τιμή τοῦ σιταριοῦ, ἐννοεῖ ὀλοφάνερα ὄχι τήν τιμή τοῦ ἑνός κρτ. ἢ τοῦ ἑνός μπουσσελ, ἀλλά μάλλον τό περίσσευμα τῆς τιμῆς, στήν ὁποία θά πωληθεῖ τό συνολικό προϊόν πάνω ἀπό τά ἔξοδα παραγωγῆς του, ὁπότε στήν ἐννοια "ἔξοδα παραγωγῆς" συμπεριλαμβάνονται πάντοτε κέρδη καί μισθοί. 150 κρτ. σιτάρι πρὸς 3 λ. καί 10 σλ. τό ἕνα κρτ. θά δόσουν στόν γαιοκτήμονα μεγαλύτερη πρόσοδο ἀπό 100 κρτ. πρὸς 4 λ. τό ἕνα κρτ. μέ τήν προυπόθεση ὅτι καί στίς δύο περιπτώσεις τά ἔξοδα παραγωγῆς εἶναι ἴδια» (σελ. 487). «Ἀδιάφορο γιά ποιό εἶδος γῆς πρόκειται, μιά ὑψηλή πρόσοδος πρέπει νά ἐξαρτιέται ἀπό μιά ὑψηλή τιμή τῶν προϊόντων. Στίς περιπτώσεις ὅμως ὅπου προυποτίθεται ὑψηλή τιμή, τό ὕψος τῆς προσόδου πρέπει νά ἔχει σχέση μέ τήν ἀφθονία τοῦ προϊόντος καί ὄχι μέ τή στενότητά του» (σελ. 492).

«Μιά καί ἡ πρόσοδος εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ὑψηλῆς τιμῆς τοῦ σιταριοῦ, ἡ ἀπώλεια τῆς προσόδου εἶναι τό ἀποτέλεσμα μιᾶς χαμηλῆς τιμῆς. Τό σιτάρι μιᾶς ἀλλοδαπῆς χώρας δέν μπορεῖ ποτέ νά συνάγωνιστεῖ μέ ἐκεῖνο τό ντόπιο σιτάρι πού ἀποφέρει πρόσοδο. Ἡ πτώση τῆς τιμῆς θίγει ἀναπόδραστα τόν γαιοκτήμονα ὥσπου ν' ἀπομυζηθεῖ ὀλότελα ἡ πρόσοδός του. Ἄν ἡ τιμή πέσει ἀκόμα περισσότερο, τότε δέν θά ἀποφέρει οὔτε τό συνηθισμένο κέρδος τοῦ κεφαλαίου. Στήν περίπτωση αὐτή τό κεφάλαιο θά ἐγκαταλείψει τή γῆ χάρη μιᾶς ἄλλης ἐπένδυσης, καί τό σιτάρι, πού θερίζοταν προηγούμενα ἀπ' αὐτήν τή γῆ, θά εἰσάγεται τότε καί ὄχι προηγούμενα. Μέ τήν ἀπώλεια προσόδου δημιουργεῖται ἀπώλεια σέ ἀξία, σέ ἀξία ὑπολογισμένη σέ χρῆμα, ὅμως πραγματοποιεῖται αὔξηση σέ πλοῦτο. Ἡ ποσότητα τῶν ἀκατέργαστων προϊόντων μαζί μέ τά ἄλλα προϊόντα θά εἶναι μεγαλύτερη, ἢ μεγαλύτερη εὐκολία ὅμως μέ τήν ὁποία παράγονται θά αὐξήσει βέβαια ποσοτικά τά προϊόντα αὐτά, θά ἔχουν χάσει ὅμως σέ ἀξία» (σελ. 519).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ἡ θεωρία τῆς προσόδου τοῦ Α. Σμίθ**[I. Ἀντιφάσεις στήν τοποθέτηση τοῦ προβλήματος]**

[619] Δέν θά σταθοῦμε ἐδῶ στήν ἐνδιαφέρουσα περιγραφή πού κάνει ὁ Σμίθ γιά τό πῶς ἡ πρόσοδος τοῦ κύριου φυτικού μέσου διατροφῆς καθορίζει ὅλες τίς ἄλλες αὐστηρά ἀγροτικές πρόσδοδες (τῆς κτηνοτροφίας, τῆς παραγωγῆς ξυλείας, τῶν ἐμπορεύσιμων φυτῶν), ἐπειδή οἱ τρόποι παραγωγῆς τους εἶναι ἀμοιβαῖα μετατρέψιμοι. Ἐξαιρεῖ τό ρύζι, στίς περιοχές στίς ὁποῖες ἀποτελεῖ τό κύριο φυτικό μέσο διατροφῆς, ἐπειδή οἱ λασπώδεις ἐκτάσεις στίς ὁποῖες καλλιεργεῖται τό ρύζι δέν μποροῦν νά μετατραποῦν σέ χορτολίβαδα, σέ σιταροχώραφα κλπ. καί ἀντίστροφα.

Ὁ Σμίθ καθορίζει σωστά τήν πρόσοδο σάν «prix payé pour l'usage de la terre» («τιμή πού πληρώνεται γιά τή χρησιμοποίηση τῆς γῆς») ([«Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations...», Paris 1802, t. I, p. 299*]) ὅπου μέ τήν ἔννοια γῆ ἐννοεῖται κάθε φυσική δύναμη σάν τέτια, ἐπομένως καί τό νερό κλπ.

Ἐνάντια στήν παράξενη ἀντίληψη τοῦ Ροντμπέρτους^[63] ὁ Σμίθ ἀπαριθμεῖ στήν ἀρχή κιόλας τῆς εἰσαγωγῆς [στό 11ο κεφάλαιο] τά συστατικά μέρη τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου:

«Τό κεφάλαιο, πού προμηθεύει τό σπόρο» (πρώτη ὕλη), «πού πληρώνει τήν ἐργασία καί ἀγοράζει ἢ συντηρεῖ τά ὑποζύγια καί τά διάφορα ἀγροτικά ἐργαλεῖα» (στό ἴδιο).

* Πρόκειται γιά τή γαλλική ἐκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Σμίθ «Γιά τόν πλοῦτο τῶν ἐθνῶν». — Σημ. μετ.

Τί είναι λοιπόν αυτή ή τιμή πού πληρώνεται για τή χρησιμοποίηση τής γῆς;

«Ὅ,τι περισσεύει ἀπό τό προϊόν ἢ ἀπό τήν τιμή του πάνω ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο» {πού πληρώνει τό προκαταβλημένο κεφάλαιο «καί τά συνηθισμένα κέρδη»}, «πασχίζει φυσικά ὁ γαιοκτήμονας νά τό ιδιοποιηθεῖ μέ τή μορφή προσόδου τής γῆς του» (στό ἴδιο, σελ. 300).

«Αὐτό τό μέρος μπορεῖ νά θεωρεῖται σάν φυσική γαιοπρόσοδος» (σελ. 300).

Ὁ Σμίθ ἀρνεῖται νά μπερδέψει τήν πρόσοδο μέ τόν τόκο τοῦ ἐπενδυσμένου στή γῆ κεφαλαίου.

«Ὁ γαιοκτήμονας ζητάει πρόσοδο ἀκόμα καί για μή καλλιεργούμενα ἐδάφη» (σελ. 300, 301),

καί προσθέτει ὅτι ἀκόμα κι αὐτή ἡ δεύτερη μορφή τής προσόδου ἔχει τήν ιδιομορφία ὅτι ὁ τόκος τοῦ κεφαλαίου, πού χρησιμοποιεῖται για βελτιώσεις, προέρχεται ἀπό ἓνα κεφάλαιο, πού δέν τό ἔχει ἐπενδύσει ὁ γαιοκτήμονας, ἀλλά ὁ ἐνοικιαστής.

«Αὐτός» (ὁ γαιοκτήμονας) «ζητάει καμιά φορά πρόσοδο για τέτια γῆ, ἡ βελτίωση τής ὁποίας ἀπό τόν ἄνθρωπο ἀποκλείεται πέρα για πέρα» (σελ. 301).

Ὁ Σμίθ τονίζει πολύ ὅτι ἡ γαιοκτησία, ὁ ιδιοκτητής τής γῆς, εἶναι ἐκεῖνος πού σάν γαιοκτήμονας «ἀπαιτεῖ νά πληρωθεῖ πρόσοδος». Μόνο σάν τέτια ἀπόρροια τής ιδιοκτησίας τής γῆς ἡ πρόσοδος εἶναι μονοπωλιακή τιμή, πράγμα πού εἶναι ἀπόλυτα σωστό, γιατί μόνο σάν ἀποτέλεσμα τής παρεμβολῆς τής ιδιοκτησίας τής γῆς τό προϊόν πουλιέται σέ τιμή μεγαλύτερη ἀπό τήν τιμή κόστους, δηλαδή πουλιέται στήν ἀξία του.

«Ἡ γαιοπρόσοδος, νοούμενη σάν τιμή ἡ ὁποία πληρώνεται για τή χρησιμοποίηση γῆς, εἶναι φυσικά μονοπωλιακή τιμή» (σελ. 302).

Εἶναι πράγματι μιά τιμή, πού ἀποσπᾶται μόνο χάρη στό μονοπώλιο τής ιδιοκτησίας στή γῆ καί για τόν λόγο αὐτό σάν μονοπωλιακή τιμή διαφέρει ἀπό τήν τιμή τοῦ βιομηχανικοῦ προϊόντος.

Ἡ τιμή κόστους ἀπό τήν ἀποψη τοῦ κεφαλαίου — καί τό κεφάλαιο κυριαρχεῖ τήν παραγωγή — ἀπαιτεῖ μόνο τό προϊόν νά πληρώνει, ἐκτός ἀπό τίς προκαταβολές, καί τό μέσο κέρδος. Στήν περίπτωση αὐτή μπορεῖ τό προϊόν, εἴτε πρόκειται για προϊόν τής γῆς εἴτε για ὁποιοδήποτε ἄλλο προϊόν, «νά μεταφερθεῖ στήν ἀγορά».

«Ἄν ἡ συνηθισμένη τιμὴ εἶναι μεγαλύτερη, τότε τὸ περισσευόμενον μέρος μπαίνει φυσικά στὴ γαιοπρόσοδο. Στὴν περίπτωση πού δέν εἶναι μεγαλύτερη, τότε τὸ ἐμπόρευμα, παρ' ὅλο πού μπορεί νά μεταφερθεῖ στὴν ἀγορά, δέν μπορεί νά δώσει πρόσοδο στὸν γαιοκτήμονα. Τὸ ζήτημα, ἂν ἡ τιμὴ εἶναι ὑψηλότερη ἢ ὄχι, ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴ ζήτηση» (τομ. I, σελ. 302, 303).

Τὸ ζήτημα εἶναι, γιατί, κατὰ τὸν Σμίθ, ἡ πρόσοδος μπαίνει μέ διαφορετικὸ τρόπο στὴν τιμὴ ἀπ' ὅ,τι ὁ μισθός καὶ τὸ κέρδος (ἂν δέν παρθεῖ ὑπόψη τὸ σταθερὸ κεφάλαιο) ὁ Σμίθ εἶχε στὴν ἀρχὴ σωστά ἀναλύσει τὴν ἀξία σέ μισθοὺς, κέρδη καὶ πρόσδοες. Πέφτει ὅμως ἀμέσως στὸν ἀντίθετο δρόμο καὶ ταυτίζει τὴν ἀξία καὶ τὴ φυσικὴ τιμὴ (τὴν μέση τιμὴ ἢ τὴν τιμὴ κόστους τῶν ἐμπορευμάτων, πού καθορίζεται ἀπὸ τὸ συναγωνισμό) γιὰ νά συνθέσει τὴν τελευταία ἀπὸ τὸν μισθό, τὸ κέρδος καὶ τὴν πρόσοδο.

«Αὐτὰ τὰ τρία μέρη φαίνονται νά συγκροτοῦν ἄμεσα ἢ σέ τελευταία ἀνάλυση ὅλη τὴν τιμὴ» (τ. I, β. I, κεφ. VI, σελ. 101).

«Καὶ στίς πιό ἀνεπτυγμένες κοινωνίες ὑπάρχουν πάντα μερικά ἐμπορεύματα, ἡ τιμὴ τῶν ὁποίων χωρίζεται μόνο σέ δύο μέρη, συγκεκριμένα στοὺς μισθοὺς ἐργασίας καὶ στὰ κέρδη τοῦ κεφαλαίου, ὑπάρχει καὶ ἕνας ἀκόμα πιό μικρὸς ἀριθμὸς ἐμπορευμάτων, ἡ τιμὴ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται ὀλοσδιόλου ἀπὸ μισθοὺς ἐργασίας. Λογουχάρη, ἕνα μέρος ἀπὸ τὴν τιμὴ τῶν θαλασσινῶν ψαριῶν πληρώνει τὴν ἐργασία τῶν ψαράδων καὶ τὸ ὑπόλοιπο τὰ κέρδη τοῦ ἐπενδυμένου στὴν ἀλιεΐα κεφαλαίου. Ἡ πρόσοδος σπανιότατα μόνο ἀποτελεῖ ἕνα μέρος [620] αὐτῆς τῆς τιμῆς... Σέ ὀρισμένα μέρη τῆς Σκωτίας μερικοὶ φτωχοὶ ἄνθρωποι ἔκαναν ἐπάγγελμά τους νά μαζεύουν κατὰ μῆκος τῆς ἀκτῆς τὰ χρωματιστὰ πετραδάκια, πού εἶναι γνωστὰ μέ τὸ ὄνομα σκωτσέζικα χαλίκια. Ἡ τιμὴ πού τοὺς πληρώνουν γι' αὐτὰ οἱ λατόμοι ἀποτελεῖται μόνο ἀπὸ τὸν μισθὸ τῆς ἐργασίας τους, ἀφοῦ οὔτε γαιοπρόσοδος οὔτε κέρδος ἀποτελοῦν ἕνα ὀποιοδήποτε μέρος αὐτῆς τῆς τιμῆς. Ἡ συνολικὴ τιμὴ ἑνὸς ἐμπορεύματος πρέπει ὡστόσο νά ἀναλύεται τελικά σὸ ἕνα ἢ σὸ ἄλλο ἢ καὶ στὰ τρία αὐτὰ μέρη» (τ. I, β. I, κεφ. VI, σελ. 103, 104).

Στὰ σημεία αὐτὰ ἔχουν ἀνακατευτεῖ φύρδην μίγδην ἢ ἀνάλυση τῆς ἀξίας σέ μισθοὺς κλπ. καὶ ἡ σύνθεση τῆς τιμῆς ἀπὸ μισθοὺς κλπ. (γενικά ἀκόμα σ' αὐτὸ τὸ VI κεφάλαιο, σὸ ὁποῖο πραγματεύεται «τὰ στατικά μέρη τῆς τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων»). (Καὶ μόλις σὸ VII κεφάλαιο ἀσχολεῖται μέ τὴ φυσικὴ τιμὴ καὶ μέ τὴν ἀγοραία τιμὴ).

Τὰ κεφ. I, II καὶ III τοῦ I διβλίου πραγματεύονται τὸν «καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας», τὸ IV κεφ. τὸ νόμισμα. Στὰ κεφάλαια αὐτὰ καὶ σ' ἐκεῖνα πού ἀκολουθοῦν καθορίζεται ἀνάμεσα στ' ἄλλα ἡ ἀξία. Τὸ κεφ. V ἀσχολεῖται μέ τὴν πραγματικὴ τιμὴ καὶ μέ τὴν ὀνομαστικὴ τιμὴ τῶν

ἐμπορευμάτων, μέ τή μετατροπή τῆς ἀξίας σέ τιμή. Τό κεφ. VI μέ «Τά συστατικά μέρη τῆς τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων». Τό κεφ. VII μέ τή φυσική τιμή καί μέ τήν ἀγοραία τιμή. Τό κεφ. VIII ἀσχολεῖται μετά μέ τούς μισθούς, τό κεφ. IX μέ τό κέρδος τῶν κεφαλαίων, τό κεφ. X μέ τούς μισθούς καί τά κέρδη στούς διάφορους κλάδους χρησιμοποίησης ἐργασίας καί κεφαλαίων. Τέλος τό XI κεφ. μέ τή γαιοπρόσοδο.

Ἐδῶ ὅμως θέλουμε πρὶν ἀπ' ὅλα νά ἐπιστήσουμε τήν προσοχή στό ἐξῆς: Σύμφωνα μέ τίς θέσεις πού μόλις ἀναφέραμε ὑπάρχουν ἐμπορεύματα, ἡ τιμή τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται μόνο ἀπό μισθό, ὅπως ὑπάρχουν ἄλλα, ἡ τιμή τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται μόνο ἀπό μισθό καί κέρδος, καί, τέλος, τρίτα, ἡ τιμή τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται ἀπό μισθό, κέρδος καί πρόσοδο. Γι' αὐτό

«ἡ συνολική τιμή ἐνός ἐμπορεύματος πρέπει... πάντα νά ἀναλύεται στό ἓνα ἢ στό ἄλλο ἢ καί στά τρία αὐτά μέρη».

Σύμφωνα μ' ὅλα αὐτά δέν θά ὑπῆρχε ἐπομένως λόγος νά εἰπωθεῖ, ὅτι ἡ πρόσοδος μπαίνει στήν τιμή μέ ἄλλον τρόπο ἀπ' ὅ,τι τό κέρδος καί ὁ μισθός, ἀλλά ὅτι ἡ πρόσοδος καί τό κέρδος μπαίνουν διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι ὁ μισθός, γιατί ὁ μισθός μπαίνει πάντα, ἐνῶ ἡ πρόσοδος καί τό κέρδος δέν μπαίνουν πάντα. Ἀπό ποῦ λοιπόν προέρχεται αὐτή ἡ διαφορά;

Ὁ Σμίθ θά ἔπρεπε ἀκόμα νά ἐξετάσει, ἂν εἶναι δυνατόν τά λίγα ἐμπορεύματα, στά ὁποῖα μπαίνει μόνο μισθός, νά πουλιῶνται στήν ἀξία τους, ἢ ἂν ἐκεῖνοι οἱ φτωχοί ἄνθρωποι πού μαζεύουν τά χαλίκια τῆς Σκωτίας δέν εἶναι μάλλον μισθωτοί ἐργάτες τῶν λατόμων, οἱ ὁποῖοι τούς πληρώνουν γιά τό ἐμπόρευμα μόνο τόν συνήθισμένο μισθό, δηλαδή τούς πληρώνουν γιά μιά ὀλόκληρη ἡμέρα ἐργασίας, πού φαινομενικά τούς ἀνήκει, μόνο τόσα, ὅσα παίρνει ὁ ἐργάτης στούς ἄλλους κλάδους, στούς ὁποίους ἓνα μέρος τῆς ἡμέρας ἐργασίας του, πού συγκροτεῖ τό κέρδος, δέν ἀνήκει σ' αὐτόν, ἀλλά στόν καπιταλιστή. Σ' αὐτό ὁ Σμίθ θά ἔπρεπε εἶτε ν' ἀπαντήσει καταφατικά εἶτε διαφορετικά νά ἰσχυριστεῖ ὅτι στήν περίπτωση αὐτή τό κέρδος ἐμφανίζεται σάν κάτι πού δέν διακρίνεται ἀπό τόν μισθό. Ὁ ἴδιος ὁ Σμίθ λέει:

«Ἄν αὐτά τά τρία διαφορετικά εἶδη εἰσοδήματος περιέρχονται σέ διαφορετικά πρόσωπα, τότε μποροῦν εὐκολά νά ξεχωριστοῦν. Ἄν περιέρχονται ὅμως στό ἴδιο πρόσωπο, τότε συχνά ἀνακατεύονται, τουλάχιστον στήν καθημερινή γλώσσα» (τ. I, β. I, κεφ. VI, σελ. 106).

Ὅσοτόσο τό ζήτημα παρουσιάζεται στόν Σμίθ μέ τήν ἐξῆς μορφή:

Ἄν ἓνας ἀνεξάρτητος ἐργάτης (ὅπως ἐκεῖνοι οἱ φτωχοί ἄνθρωποι

στή Σκωτία) χρησιμοποιεῖ μόνο ἐργασία (χωρίς νά χρειάζεται γι' αὐτό κεφάλαιο), γενικά μόνο τήν ἐργασία του καί τά ὑπάρχοντα στοιχεῖα τῆς φύσης, τότε ἡ τιμή ἀνάγεται μόνο σέ μισθό. Ἄν χρησιμοποιεῖ καί κάποιο μικρό κεφάλαιο, τότε στό ἴδιο πρόσωπο συνενώνει τόν ἄνθρωπο πού παίρνει μισθό καί τόν ἄνθρωπο πού εἰσπράττει κέρδος. Ἄν τέλος χρησιμοποιεῖ τήν ἐργασία του, τό κεφάλαιό του καί τήν ιδιόκτητη γῆ του, τότε συνενώνει στό πρόσωπό του τά χαρακτηριστικά τοῦ γαιοκτήμονα, τοῦ ἀγρότη ἐνοικιαστῆ καί τοῦ ἐργάτη.

{Ὁλος ὁ παραλογισμός τοῦ Σμίθ φανερώνεται σέ μιά ἀπό τίς συμπερασματικές φράσεις τοῦ VI κεφ. τοῦ I β.:

«Σέ μιά πολιτισμένη χώρα ὑπάρχουν λίγα μόνο ἐμπορεύματα, ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τῶν ὁποίων προέρχεται μόνο ἀπό τήν ἐργασία» (ἐδῶ ταυτίζονται ἡ ἐργασία καί ὁ μισθός). «Ἐπειδή ἡ πρόσοδος καί τό κέρδος συνεισφέρουν πάρα πολύ στά περισσότερα ἐμπορεύματα, τό ἐτήσιο προϊόν τῆς ἐργασίας μᾶς τέτιας χώρας» {ἐδῶ λοιπόν τά ἐμπορεύματα ἐξισώνονται πάλι μέ τό προϊόν τῆς ἐργασίας, παρ' ὅλο πού ὅλη ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος αὐτοῦ δέν προέρχεται μόνο ἀπό τήν ἐργασία} «θά ἀρκεῖ πάντα γιά ν' ἀγοράζει ἢ νά ἐξουσιάζει μιά σημαντικά μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας, ἀπό ἐκείνη πού ἔχει ἀπασχοληθεῖ γιά τήν παραγωγή καί τήν ἀποπεράτωση αὐτοῦ τοῦ προϊόντος καί γιά τή μεταφορά του στήν ἀγορά» (στό ἴδιο σελ. 108, 109).

Τό προϊόν τῆς ἐργασίας δέν εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία αὐτοῦ τοῦ προϊόντος. Ἀντίθετα, (ἔτσι μπορεῖ νά νοηθεῖ ἡ σκέψη τοῦ Σμίθ) αὐτή ἡ ἀξία εἶναι ἐπιβαρυνμένη μέ τήν προσθήκη τοῦ κέρδους καί τῆς προσόδου. Γι' αὐτό, τό προϊόν τῆς ἐργασίας μπορεῖ νά ἐξουσιάζει, νά ἀγοράζει κλπ. περισσότερη ἐργασία, δηλ. νά πληρώνει μιά μεγαλύτερη ἀξία σέ ἐργασία ἀπό τήν ἐργασία πού περιέχεται σ' αὐτό. Ἡ θέση αὐτή θά ἦταν σωστή, ἂν διατυπωνόταν ὡς ἐξῆς:

[621] Ὁ Σμίθ λέει:

«Σέ μιά πολιτισμένη χώρα ὑπάρχουν λίγα μόνο ἐμπορεύματα ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τῶν ὁποίων προέρχεται μόνο ἀπό τήν ἐργασία. Ἐπειδή ἡ πρόσοδος καί τό κέρδος συνεισφέρουν πάρα πολύ στά περισσότερα ἐμπορεύματα, τό ἐτήσιο προϊόν τῆς ἐργασίας μῆς τέτιας χώρας θά ἀρκεῖ πάντα, γιά ν' ἀγοράζει ἢ νά ἐξουσιάζει μιά

Σύμφωνα μέ τόν ἴδιο θά ἔπρεπε νά λέει:

«Ἐπειδή σέ μιά πολιτισμένη χώρα ὑπάρχουν πολύ λίγα ἐμπορεύματα, ὅλη ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τῶν ὁποίων ἀνάγεται μόνο σέ μισθό ἐργασίας, καί ἐπειδή στά περισσότερα ἀπό αὐτά ἕνα μεγάλο μέρος αὐτῆς τῆς ἀξίας ἀνάγεται σέ πρόσοδο καί κέρδος, προκύπτει ὅτι τό ἐτήσιο προϊόν τῆς ἐργασίας αὐτῆς τῆς χώρας θά ἀρκεῖ πάντα

σημαντικά μεγαλύτερη ποσότητα εργασίας από εκείνη που έχει χρησιμοποιηθεί για την παραγωγή και την αποπεράτωση αυτού του προϊόντος και για την μεταφορά του στην αγορά»

για να αγοράζει και να εξουσιάζει μια πολύ μεγαλύτερη ποσότητα εργασίας από εκείνη που χρειάστηκε να πληρωθῆ (έπομένως και να χρησιμοποιηθεί) «για να παραχθεί, ν' αποπερατωθεί και να μεταφερθεί στην αγορά αυτό το προϊόν».

(Ο Σμίθ επανέρχεται ἐδῶ στή δεύτερη αντίληψη για την αξία, για την οποία λέει στο ίδιο κεφάλαιο:

«Πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η πραγματική αξία ὄλων τῶν διάφορων συστατικῶν μερῶν τῆς τιμῆς μετρίεται μέ τήν ποσότητα ἐργασίας, τήν ὁποία τό καθένα ἀπ' αὐτά μπορεί ν' αγοράζει ἢ νά ἐξουσιάζει» (μ' αὐτή τήν ἔννοια) «δέν εἶναι τό μέτρο μόνο για τό μέρος ἐκείνο τῆς τιμῆς, πού ἀνάγεται σέ ἐργασία», ὁ Σμίθ θέλει νά πει: σέ μισθούς ἐργασίας, «ἀλλά και για ἐκείνο τό μέρος, πού ἀνάγεται σέ πρόσοδο και κέρδος» (τ. I, β. I κεφ. VI, σελ. 100).

(Στό VI κεφάλαιο ἐπικρατεῖ ἀκόμα ἡ ἀναγωγή τῆς ἀξίας σέ μισθούς, κέρδη και πρόσοδες. Μόνο στό VII κεφ., πού μιλάει για τή φυσική τιμή και τήν αγοραία τιμή, ἀποκτᾶ τήν ὑπεροχή ἢ ἀντίληψη τῆς σύνθεσης τῆς τιμῆς ἀπό αὐτά τά συστατικά στοιχεία).

Ἔτσι: Ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τῶν ἐτήσιων προϊόντων τῆς ἐργασίας δέν ἀποτελεῖται μόνο ἀπό τόν μισθό τῆς ἐργασίας, πού χρησιμοποιήθηκε για νά παραχθεῖ αὐτό τό προϊόν, ἀλλά και ἀπό κέρδος και πρόσοδο. Ἐξουσιασμένη ἢ αγορασμένη ὅμως εἶναι ἐκείνη ἡ ἐργασία ἀπό ἐκείνο μόνο τό μέρος τῆς ἀξίας πού ἀνάγεται σέ μισθό. Εἶναι λοιπόν δυνατό νά θέτει σέ κίνηση μία πολύ μεγαλύτερη μάζα ἐργασίας, συγκεκριμένα ἂν ἓνα μέρος ἀπό τό κέρδος, και τήν πρόσοδο χρησιμοποιηθεῖ για τήν διάθεση ἢ τήν αγορά ἐργασίας, ἂν δηλαδή μετατραπεί σέ μισθό. Καταλήγει λοιπόν στό ἐξῆς: ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τοῦ ἐτήσιου προϊόντος τῆς ἐργασίας ἀνάγεται σέ ἐργασία πληρωμένη (μισθούς) και σέ ἐργασία ἀπλήρωτη (κέρδος και πρόσοδο). Ἄν λοιπόν μετατρέψει κανείς σέ μισθό ἓνα τμήμα τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς ἀξίας πού ἀνάγεται σέ ἀπλήρωτη ἐργασία, τότε μπορεί ν' ἀγοράσει μίαν ἀκόμα μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας ἀπό ἐκείνη πού θ' ἀγόραζε, ἂν προοριζόταν για τήν πρόσθετη ἀγορά ἐργασίας μόνο ἐκείνο τό μέρος αὐτῆς τῆς ἀξίας πού ἀποτελεῖται ἀπό μισθό. }

Πίσω λοιπόν στό θέμα μας.

«Ένας ανεξάρτητος εργαζόμενος, πού κατέχει αρκετό κεφάλαιο γιά ν' ἀγοράσει ὑλικά καί γιά νά συντηρηθεῖ στή ζωή, ὡς τότε πού θά εἶναι σέ θέση νά φέρει τά προϊόντά του στήν ἀγορά, θά τσεπώνει ὁ ἴδιος καί τόν μισθό ἑνός κάλφα πού ἐργάζεται σ' ἕνα μαστορά, καί τό κέρδος πού παίρνει αὐτός ὁ μαστοράς ἀπό τήν πούληση τῶν προϊόντων πού ἔχει παραγάγει μέ τόν κάλφα του. Τό συνολικό ἔσοδό του ὅμως ὀνομάζεται συνήθως κέρδος, καί σ' αὐτήν ἐπίσης τήν περίπτωση ἀνακατεύεται ὁ μισθός μέ τό κέρδος. Ένας κηπουρός πού καλλιεργεῖ ὁ ἴδιος τόν κήπο του συνενώνει στό πρόσωπό του τά τρία διαφορετικά χαρακτηριστικά τοῦ γαιοκτήμονα, τοῦ παχτωτῆ καί τοῦ ἐργάτη. Γι' αὐτό τό προϊόν του τοῦ δίνει τήν πρόσοδο τοῦ πρώτου, τό κέρδος τοῦ δευτέρου καί τόν μισθό τοῦ τρίτου. Ὅλο ὅμως θεωρεῖται γενικά σάν ἀμοιβή τῆς ἐργασίας του. Στήν περίπτωση αὐτή ρίχνονται στό ἴδιο τσουκάλι καί ἡ πρόσοδος καί τό κέρδος» (τ. I, β. I, κεφ. VI, σελ. 108).

Πράγματι, ἐδῶ ὑπάρχει σύγχιση. Μήπως αὐτό τό ὄλο δέν εἶναι «ὁ καρπός τῆς ἐργασίας του»; Καί δέν εἶναι ἀντίθετα ἡ μεταφορά σ' αὐτόν τόν κηπουρό τῶν σχέσεων τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς — στήν ὁποία μέ τόν χωρισμό τῆς ἐργασίας ἀπό τούς ἀντικειμενικούς ὅρους τῆς ἀντιμετωπίζονται ἐπίσης σάν τρεῖς διαφορετικοί χαρακτήρες, ὁ ἐργάτης, ὁ καπιταλιστής καί ὁ γαιοκτήμονας — ὅτι ὁ καρπός τῆς ἐργασίας του ἢ μάλλον ἡ ἀξία αὐτοῦ τοῦ προϊόντος θεωρεῖται χωρισμένη σέ μισθό, γιά τήν πληρωμή τῆς ἐργασίας του, σέ κέρδος τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιήθηκε, καί σέ πρόσοδο, γιά τό μέρος ἐκεῖνο πού περιέρχεται στή γῆ ἢ πιό σωστά στόν ἰδιοκτήτη τῆς γῆς; Μέσα στά πλαίσια τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς εἶναι ἀπολύτως σωστό γιά τίς σχέσεις ἐργασίας, στίς ὁποῖες δέν εἶναι (στήν πραγματικότητα δέν εἶναι) χωρισμένα αὐτά τά στοιχεῖα, νά προϋποτίθενται χωρισμένα καί νά θεωρεῖται ἔτσι αὐτός ὁ κηπουρός ὅτι εἶναι ὁ [622] μεροκαματιάρης τοῦ ἑαυτοῦ του καί ὁ γαιοκτήμονάς του ἔνωμένοι σ' ἕνα πρόσωπο. Εἶναι φανερό ὅμως ὅτι ἐδῶ ὑπεισέρχεται ἤδη στόν Σμίθ ἡ ἀγοραία ἀντίληψη ὅτι ὁ μισθός προέρχεται ἀπό τήν ἐργασία, τό δέ κέρδος καί ἡ πρόσοδος — ανεξάρτητα ἀπό τήν ἐργασία τοῦ ἐργάτη — προέρχονται ἀπό τό κεφάλαιο καί τή γῆ σάν αὐτοτελεῖς πηγές, ὄχι γιά τήν ἰδιοποίηση ξένης ἐργασίας, ἀλλά τοῦ ἴδιου τοῦ πλούτου. Μ' αὐτό τόν παράλογο τρόπο μπλέκονται στόν Σμίθ οἱ πιό βαθυστόχαστες ἀπόψεις μέ τίς πιό παράφρονες ἀντιλήψεις, ὅπως τίς σχηματίζει ἡ κοινή συνείδηση, κάνοντας ἀφαίρεση ἀπό τά φαινόμενα τοῦ συναγωνισμοῦ.

Ὁ Σμίθ, ἀφοῦ ἀναλύει πρῶτα τήν ἀξία σέ μισθοῦς, κέρδη καί πρόσοδες συνθέτει μετά ἀντίστροφα τήν ἀξία ἀπό τόν μισθό, τό κέρδος καί τήν πρόσοδο πού καθορίζονται ανεξάρτητα ἀπό τήν ἀξία. Καί ἀφοῦ

ξέχασε ἔτσι τήν καταγωγή τοῦ κέρδους καί τῆς προσόδου, πού τήν εἶχε σωστά ἐξηγήσει ὁ ἴδιος, μπορεῖ νά λέει τώρα:

«Ὁ μισθός, τό κέρδος καί ἡ πρόσοδος εἶναι οἱ τρεῖς πρωταρχικές πηγές κάθε εἰσοδήματος, καθώς καί κάθε ἀνταλλακτικῆς ἀξίας» (τ. I, β. I, κεφ. VI, σελ. 105).

Σύμφωνα μέ τή δική του ἐξήγηση θά ἔπρεπε νά πει:

«Ἡ ἀξία ἑνός ἐμπορεύματος προέρχεται ἀποκλειστικά ἀπό τήν ἐργασία (ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας) πού περιέχεται σ' αὐτό τό ἐμπόρευμα. Ἡ ἀξία αὐτή ἀναλύεται σέ μισθό, κέρδος καί πρόσοδο. Ὁ μισθός, τό κέρδος καί ἡ πρόσοδος εἶναι οἱ πρωταρχικές μορφές, μέ τίς ὁποῖες ὁ ἐργάτης, ὁ καπιταλιστής καί ὁ γαιοκτήμονας συμμετέχουν στή δημιουργημένη μέ τή δουλιά τοῦ ἐργάτη ἀξία. Μέ τήν ἔννοια αὐτή εἶναι οἱ τρεῖς πρωταρχικές πηγές κάθε εἰσοδήματος, ἄν καί καμιᾶ ἀπό αὐτές τίς λεγόμενες πηγές δέν μπαίνει στή δημιουργία τῆς ἀξίας».

Ἀπό τά σημεία πού παραθέσαμε βλέπουμε πῶς ὁ Σμίθ στό VI κεφ. γιά τά «συστατικά μέρη τῆς τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων» φτάνει νά ἀνάγει τήν τιμή σέ μισθό, ὅταν στήν παραγωγή μπαίνει μόνο ἐργασία (ἄμεση ἐργασία), σέ μισθούς καί κέρδος, ὅταν ἀντί τοῦ ἀνεξάρτητου ἐργαζόμενου μπαίνει ἕνας μεροκαματιάρης πού χρησιμοποιεῖται ἀπό ἕναν καπιταλιστή (δηλ. μπαίνει κεφάλαιο), τέλος, ὅταν μπαίνουν μισθός, κέρδος καί πρόσοδος, ὅταν στήν παραγωγή ἐκτός ἀπό κεφάλαιο καί ἐργασία μπαίνει καί ἡ «γῆ», ὅποτε προϋποτίθεται ὅμως ὅτι τή γῆ τήν ἔχουν ἰδιοποιηθεῖ, ὅταν δηλαδή δίπλα στόν ἐργάτη καί στόν καπιταλιστή παρουσιάζεται καί ὁ γαιοκτήμονας (μολονότι ὁ Σμίθ σημειώνει πῶς ὑπάρχει τό ἐνδεχόμενο καί οἱ τρεῖς ἢ οἱ δύο ἀπό αὐτές τίς χαρακτηριστικές μορφές νά συνενώνονται σ' ἕνα πρόσωπο).

Καί τώρα στό VII κεφ. γιά τή φυσική τιμή καί τήν ἀγοραία τιμή ἡ πρόσοδος παρουσιάζεται ἀκριβῶς μέ τόν ἴδιο τρόπο (ὅταν ἡ γῆ μπαίνει στήν παραγωγή) σάν συστατικό μέρος τῆς φυσικῆς τιμῆς, ὅπως ὁ μισθός καί τό κέρδος. Αὐτό ἀποδείχεται μέ τό παρακάτω χωρίο:

(β. I, κεφ. VII)

«Ἄν ἡ τιμή κάποιου ἐμπορεύματος δέν εἶναι οὔτε μεγαλύτερη οὔτε μικρότερη ἀπό τό ποσό ἐκεῖνο πού εἶναι ἀρκετό, γιά νά πληρώσει τή γαιοπρόσοδο, τόν μισθό ἐργασίας καί τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιήθηκε γιά τήν παραγωγή, τήν ἀποπεράτωση τοῦ ἐμπορεύματος καί γιά τή μεταφορά του στήν ἀγορά, καί μάλιστα κάθε φορά σύμφωνα μέ τό φυσικό ποσοστό, τότε τό ἐμπόρευμα θά ἔχει πωληθεῖ στή λεγόμενη φυσική τιμή. Θά ἔχει ἐκποιηθεῖ ἀκριβῶς τόσο, ὅσο ἀξίζει» (σελ. 111). (Ἐδῶ διαπιστώνεται ταυτόχρονα ἡ ταυτότητα τῆς φυσικῆς τιμῆς καί τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος).

«Ἡ ἀγοραία τιμὴ τοῦ κάθε ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος καθορίζεται ἀπὸ τὴ σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν ποσότητα αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος πού ἔχει πραγματικά ριχτεῖ στὴν ἀγορά, καὶ στὴ ζήτηση τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, πού μποροῦν νὰ καταβάλουν τὴ φυσικὴ τιμὴ τοῦ ἐμπορεύματος, δηλ. τὴ συνολικὴ ἀξία τῆς προσόδου, τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ κέρδους, πού θὰ ἔπρεπε νὰ πληρωθοῦν, γιὰ νὰ μεταφερθεῖ τὸ ἐμπόρευμα στὴν ἀγορά» (τ. 1 σελ. 112).

«Ἄν ἡ προσφερόμενη ποσότητα κάποιου ἐμπορεύματος μένει πίσω ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ζήτηση, τότε ὅλοι ἐκεῖνοι πού θέλουν νὰ καταβάλουν τὴ συνολικὴ ἀξία τῆς προσόδου, τοῦ μισθοῦ καὶ τοῦ κέρδους, πού θὰ ἔπρεπε νὰ πληρωθοῦν γιὰ νὰ ριχτεῖ τὸ ἐμπόρευμα αὐτὸ στὴν ἀγορά, δέν θὰ ἐφοδιαστοῦν μὲ τὴν ποσότητα πού χρειάζονται... Ἡ ἀγοραία τιμὴ ἀνεβαίνει λίγο-πολύ πάνω ἀπὸ τὴ φυσικὴ τιμὴ ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν τὸ μέγεθος τῆς ἔλλειψης ἢ ἡ εὐημερία καὶ ἡ διάθεση γιὰ σπατάλη τῶν ἀγοραστῶν κεντρίζει λίγο-πολύ τὴν ἔνταση τοῦ συναγωνισμοῦ μεταξὺ τους» (τ. 1, σελ. 113).

Στὴν περίπτωση ὅπου ἡ ποσότητα τῶν ἐμπορευμάτων, ἡ ὁποία μεταφέρθηκε στὴν ἀγορά, ξεπερνᾷ τὴν πραγματικὴ ζήτηση γι' αὐτά, δέν μποροῦν νὰ πουληθοῦν ὅλα σέ κείνους, πού εἶναι διατεθειμένοι νὰ καταβάλουν τὴ συνολικὴ ἀξία τῆς προσόδου, τοῦ μισθοῦ καὶ τοῦ κέρδους, ἡ ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ πληρωθεῖ, γιὰ νὰ ριχτοῦν τὰ προϊόντα στὴν ἀγορά... Ἡ ἀγοραία τιμὴ πέφτει λίγο-πολύ κάτω ἀπὸ τὴ φυσικὴ τιμὴ, ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν τὸ μέγεθος τῆς ὑπερπροσφορᾶς δυναμώνει λίγο-πολύ τὸ συναγωνισμό ἀνάμεσα στοὺς πωλητές ἢ ἂν εἶναι λίγο-πολύ σημαντικό γι' αὐτοὺς νὰ ξεφορτωθοῦν ἀμέσως τὸ ἐμπόρευμα.

«Ἄν ἡ ποσότητα πού ρίχτηκε στὴν ἀγορά φτάνει ἴσα-ἴσα γιὰ νὰ καλύψει τὴν πραγματικὴ ζήτηση, τότε ἡ ἀγοραία τιμὴ... συμπίπτει ἀπόλυτα μὲ τὴ φυσικὴ τιμὴ... Ὁ συναγωνισμὸς ἐξαναγκάζει τοὺς διάφορους ἐμπόρους στὸ σύνολό τους νὰ παραδεχτοῦν αὐτὴ τὴν τιμὴ. Ὅμως δέν τοὺς ἐξαναγκάζει νὰ ἱκανοποιοῦνται μὲ μιὰ μικρότερη ἀπὸ αὐτὴν τιμὴ» (τ. 1, σελ. 114, 115).

[623] Ὅπως λέει ὁ Σμίθ, ὁ γαιοκτῆμονας ἀφήνει ἀκαλλιέργητη τὴ γῆ του ἢ περνᾷ ἀπὸ τὴν παραγωγή ἑνός ἐμπορεύματος (λ.χ. σιταριοῦ) στὴν παραγωγή ἑνός ἄλλου (λ.χ. μὲ τὴ μετατροπὴ τῆς σέ λειμώννα) ὅταν, ἐξαιτίας τῆς κατάστασης στὴν ἀγορά, ἡ πρόσοδος του πέσει ἢ ἀνέβει κάτω ἢ πάνω ἀπὸ τὸ φυσικὸ τῆς ποσοστό.

«Ἄν σέ ὁποιαδήποτε στιγμὴ ἡ ποσότητα τοῦ ἐμπορεύματος» (πού ρίχτηκε στὴν ἀγορά) «ξεπερνᾷ τὴν πραγματικὴ ζήτηση, πρέπει μερικὰ ἀπὸ τὰ συστατικά τῆς τιμῆς νὰ πληρώνονται κάτω ἀπὸ τὸ φυσικὸ ποσοστό τους. Ἄν πρόκειται γιὰ τὴν πρόσοδο, τότε οἱ γαιοκτῆμονες θὰ παρακινηθοῦν ἀμέσως νὰ ἀποτραβήξουν ἕνα μέρος τῆς γῆς τους ἀπ' αὐτὴ τὴν παραγωγή» (1, σελ. 115).

«Ἄν, ἀντίθετα, ἡ ποσότητα τοῦ ἐμπορεύματος πού ρίχτηκε στὴν ἀγορά μείνει κάποια στιγμὴ πίσω ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ζήτηση, τότε μερικὰ ἀπὸ τὰ συστατικά μέρη τῆς τιμῆς πρέπει ν' ἀνέβουν πάνω ἀπὸ τὸ φυσικὸ ποσοστό τους. Ἄν πρόκειται γιὰ τὴν πρόσοδο, τότε εἶναι αὐτονόητο ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι γαιο-

κτῆμονες θά παρακινήθουν νά προετοιμάσουν περισσότερη γῆ ἀπ' ὅ,τι γινόταν ὡς τώρα γιά τήν παραγωγή αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος» (τ. I, σελ. 116).

«Οἱ τυχαῖες ἢ πρόσκαιρες αὐξήσεις ἢ μειώσεις τῆς ἀγοραίας τιμῆς κάποιου ἐμπορεύματος θίγουν κυρίως τό μέρος ἐκεῖνο τῆς τιμῆς, πού χωρίζεται σέ μισθό καί κέρδος. Τό μέρος πού ἀνάγεται σέ πρόσοδο ἐπηρεάζεται λιγότερο ἀπό τό γεγονός αὐτό» (τ. I, σελ. 118, 119).

«Σ' ὅλες τίς περιπτώσεις ἡ μονοπωλιακή τιμή εἶναι ἡ ἀνώτατη τιμή πού μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ. Ἀντίθετα, ἡ φυσική τιμή ἢ ἡ τιμή τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ ἀποτελεῖ τήν πύο χαμηλή τιμή πού μπορεῖ νά παραδεχθεῖ κανείς — ὄχι βέβαια σ' ὅλες τίς περιπτώσεις, ὡστόσο ὅμως γιά μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα» (τ. I, σελ. 124).

«Μπορεῖ βέβαια ἡ ἀγοραία τιμή κάποιου ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος νά παραμείνει μεγάλο χρονικό διάστημα πάνω ἀπό τή φυσική τιμή του, σπάνια ὅμως παραμένει γιά ἕνα μεγάλο χρονικό διάστημα κάτω ἀπ' αὐτήν. Ὅποιοδήποτε μέρος κι ἂν πληρώνεται κάτω ἀπό τό φυσικό ποσοστό του, ἐκεῖνοι, τό συμφέρον τῶν ὁποίων θίγεται, αἰσθάνονται ἀμέσως τή ζημιά καί θά ἀποτραβήξουν ἀμέσως μετά ἀπό τήν παραγωγή τοῦ προκείμενου ἐμπορεύματος τόση γῆ ἢ τόση ἐργασία ἢ τόσο κεφάλαιο, ὥστε ἡ ποσότητα τοῦ ριγμένου στήν ἀγορά ἐμπορεύματος νά φτάνει σύντομα γιά νά καλύπτει μόνο τήν πραγματική ζήτηση. Γι' αὐτό ἡ ἀγοραία τιμή του θά ἀνέβει γρήγορα ὡς τή φυσική τιμή. Αὐτό θά γινόταν τουλάχιστον παντοῦ, ὅπου κυριαρχεῖ πλήρης ἐλευθερία» (τ. I, σελ. 125).

Ἰστέρα ἀπ' αὐτή τήν περιγραφή στό κεφ. VII δύσκολο εἶναι νά καταλάβει κανείς, πῶς ὁ Σμίθ στό XI κεφ. τοῦ I βιβλ. «Γιά τήν πρόσοδο καί γιά τή γῆ» μπορεῖ νά δικαιολογήσει ὅτι ἡ πρόσοδος δέν μπαίνει πάντα στήν τιμή, ἐκεῖ ὅπου μπαίνει στήν παραγωγή μιά ἰδιοποιημένη γῆ, πῶς μπορεῖ καί διακρίνει τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ πρόσοδος μπαίνει στήν τιμή, ἀφοῦ στά κεφ. VI καί VII ἔχει κάνει τήν πρόσοδο μέ τόν ἴδιο ἐντελῶς τρόπο συστατικό μέρος τῆς φυσικῆς τιμῆς, ὅπως τά κέρδη καί οἱ μισθοί. Καί τώρα πίσω σ' αὐτό τό XI κεφ. (τ. I).

Ἐχουμε δεῖ πῶς στά κεφ. VI καί VII ἡ πρόσοδος καθορίζεται ὅτι εἶναι τό περίσσευμα, πού ἀπομένει ἀπό τήν τιμή τοῦ προϊόντος, ὅταν ἔχουν πληρωθεῖ οἱ προκαταβολές τοῦ καπιταλιστῆ (τοῦ ἀγρότη ἐνοικιαστῆ) + τό μέσο κέρδος.

Σ' αὐτό τό XI κεφ. ὁ Σμίθ τά ἀναποδογυρίζει ἀπολύτως ὅλα. Ἡ πρόσοδος δέν μπαίνει πιά στή φυσική τιμή. Ἡ μάλλον ὁ Α. Σμίθ καταφεύγει σέ μιά συνηθισμένη τιμή (prix ordinaire), πού κατά κανόνα διαφέρει ἀπό τή φυσική τιμή, παρ' ὅλο πού στό VII κεφ. ἀκούσαμε ὅτι ἡ συνηθισμένη τιμή δέν μπορεῖ ποτέ νά στέκει γιά ἕνα μεγάλο χρονικό διάστημα κάτω ἀπό τή φυσική τιμή καί ὅτι δέν μπορεῖ ποτέ νά συνεχί-

ζει γιά ἓνα μεγάλο χρονικό διάστημα νά πληρώνει κάτω ἀπό τό φυσικό ποσοστό του, οποιοδήποτε ἀπό τά συστατικά μέρη τῆς φυσικῆς τιμῆς καί ἀκόμα περισσότερο δέν μπορεῖ νά μὴν πληρώνει καθόλου, ὅπως ἰσχυρίζονται τώρα σχετικά μέ τήν πρόσοδο. Ὁ Σμίθ δέν μᾶς λέει ἐπίσης, ἂν τό προϊόν πουλιέται κάτω ἀπό τήν ἀξία του, ὅταν δέν πληρώνει πρόσοδο, ἢ ἂν πουλιέται πάνω ἀπό τήν ἀξία του, ὅταν πληρώνει πρόσοδο.

Προηγούμενα ἡ φυσική τιμή τοῦ ἐμπορεύματος ἦταν

« ἡ συνολική τιμή τῆς προσόδου, τοῦ μισθοῦ καί τοῦ κέρδους, πού ἔπρεπε νά πληρωθοῦν, γιά νά τό φέρουν στήν ἀγορά» (σελ. 112).

Τώρα ἀκοῦμε ὅτι:

«Στήν ἀγορά μποροῦν νά φερθοῦν, ὅπως γίνεται συνήθως, ἐκεῖνα μόνο τά μέρη τοῦ προϊόντος τῆς γῆς, ἡ συνηθισμένη τιμή τῶν ὁποίων φτάνει γιά ν' ἀντικαταστήσει τό κεφάλαιο πού πρέπει νά δαπανηθεῖ γιά νά τά φέρεي στήν ἀγορά καί ν' ἀποφέρει τό συνηθισμένο κέρδος» (σελ. 302, 303).

Ἐπομένως, ἡ συνηθισμένη τιμή δέν εἶναι ἡ φυσική τιμή, καί δέν χρειάζεται νά πληρωθεῖ ἡ φυσική τιμή, γιά νά φέρουν τό ἐμπόρευμα στήν ἀγορά.

[624] Προηγούμενα ἀκούγαμε πώς, ἂν ἡ συνηθισμένη τιμή (τότε ἡ ἀγοραία τιμή) δέν ἐπαρκεῖ γιά νά πληρώσει ὅλη τήν πρόσοδο («τή συνολική ἀξία τῆς προσόδου κλπ.» — «la valeur entiere de rente»), τότε ἀποτραβιέται τόση γῆ ἀπό τήν παραγωγή, ὥσπου ἡ ἀγοραία τιμή ν' ἀνέβει ὡς τῆ φυσική τιμή καί νά εἶναι σέ θέση νά πληρώνει ὅλη τήν πρόσοδο. Τώρα, ἀντίθετα, ἀκοῦμε πώς:

« Ἄν ἡ συνηθισμένη τιμή ξεπερνάει τό ποσό πού ἀπαιτεῖται (γιά ν' ἀντικαταστήσει τό κεφάλαιο καί νά πληρώσει τά συνηθισμένα κέρδη αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου), τότε τό περισσευούμενο μέρος μπαίνει φυσικά στή γαιοπρόσοδο. Ὄταν δέν τήν ξεπερνάει, τότε τό ἐμπόρευμα, παρ' ὅλο πού μπορεῖ νά μεταφερθεῖ στήν ἀγορά, δέν μπορεῖ ν' ἀποφέρει πρόσοδο στόν γαιοκτήμονα. Ἄν ἡ τιμή θά εἶναι μεγαλύτερη ἢ ὄχι, ἐξαρτιέται ἀπό τή ζήτηση.» (κεφ. XI, τ. 1) (τ. 1, σελ. 302, 303).

Ἀπό συστατικό μέρος τῆς φυσικῆς τιμῆς ἡ πρόσοδος μετατρέπεται ξαφνικά σ' ἓνα περίσσευμα πάνω ἀπό τήν ἐπαρκή τιμή (prix suffisant), ἡ ὑπαρξη ἢ ἡ μή ὑπαρξη τοῦ ὁποίου ἐξαρτιέται ἀπό τό επίπεδο τῆς ζήτησης. Ἡ ἐπαρκῆς τιμή ὅμως εἶναι ἡ τιμή πού εἶναι ἀπαραίτητη γιά νά ἔλθει τό ἐμπόρευμα στήν ἀγορά, δηλαδή γιά νά παραχθεῖ, δηλαδή ἡ τιμή παραγωγῆς (Produktionspreis) τοῦ ἐμπορεύματος. Κι αὐτό συμβαίνει

γιατί ή τιμή, πού είναι αναγκαία για τήν προσφορά του έμπορεύματος, είναι αναγκαία για να παραχθεί γενικά, για να έμφανιστεί στην αγορά σαν έμπορεύμα, είναι βέβαια ή τιμή παραγωγής του ή ή τιμή κόστους (Kostenpreis) του*. Πρόκειται για [τόν *conditio*] *sine que non*** τής ύπαρξής του. Από τήν άλλη, ή ζήτηση μερικῶν προϊόντων τής γῆς πρέπει να είναι πάντα τέτια, ὥστε ή συνηθισμένη τιμή τους να πληρώνει ένα περίσσευμα πάνω από τήν τιμή παραγωγής, δηλαδή μιá πρόσοδο. Σχετικά μέ τά άλλα προϊόντα μπορεί να είναι ή να μή είναι τέτια.

« Ἰπάρχουν ὀρισμένα μέρη τοῦ προϊόντος τής γῆς, για τά ὁποία ή ζήτηση ὁποία ή ζήτηση μπορεί να είναι τόσο μεγάλη ή καί ὄχι, ὥστε να δίνει αὐτή τήν ὑψηλότερη τιμή. Τά πρώτα πρέπει ν' ἀποφέρουν πάντα στό γαιοκτήμονα μιá πρόσοδο. Ἀνάλογα μέ τίς διαφορετικές περιστάσεις μπορούν τά τελευταία κάποτε να τό πετυχαίνουν αὐτό ή κάποτε καί να μήν τό πετυχαίνουν» (τ. I, σελ. 303).

Ἔτσι, στή θέση τής φυσικῆς τιμῆς ἔχουμε ἐδῶ τήν ἐπαρκή τιμή. Ἡ συνηθισμένη τιμή είναι πάλι διαφορετική ἀπ' αὐτή τήν ἐπαρκή τιμή. Ἡ συνηθισμένη τιμή στέκει πάνω ἀπό τήν ἐπαρκή τιμή, ὅταν συμπεριλαβαίνει τήν πρόσοδο. Είναι ἴση μ' αὐτήν, ὅταν τήν ἀποκλείει. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό για τήν ἐπαρκή τιμή τό γεγονός ὅτι ἀποκλείει τήν πρόσοδο. Ἡ συνηθισμένη τιμή βρίσκεται κάτω ἀπό τήν ἐπαρκή τιμή, ὅταν ἀντικατασταίνει μόνο τό κεφάλαιο, χωρίς να πληρώνει τό μέσο κέρδος. Ἐπομένως, ή ἐπαρκῆς τιμή είναι στήν πραγματικότητα ή τιμή παραγωγής ή ή τιμή κόστους, ὅπως τήν συμπεραίνει ὁ Ρικάρντο ἀπό τόν Σμίθ καί ὅπως παρουσιάζεται στήν πραγματικότητα ἀπό τήν ἄποψη τής κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, δηλαδή ή τιμή πού, ἐκτός ἀπό τίς προκαταβολές τοῦ κεφαλαιοκράτη, πληρώνει καί τά συνηθισμένα κέρδη, τή μέση τιμή, ὅπως τή δημιουργεῖ ὁ συναγωνισμός τῶν καπιταλιστῶν στίς διάφορες σφαῖρες χρησιμοποίησης τοῦ κεφαλαίου. Ἡ ἀφαίρεση αὐτή ἀπό τό συναγωνισμό είναι ἐκείνη πού ὀδηγεῖ τόν Σμίθ να ἀντιπαραθέτει στή φυσική τιμή του τήν ἐπαρκή τιμή, μ' ὄλον ὅτι ή περιγραφή πού κάνει για τή φυσική τιμή ἀνακηρύχνει ἀντίθετα σαν

* Ἐδῶ είναι πιά ἀπολύτως ξεκάθαρο ὅτι μέ τήν τιμή κόστους ὁ Μάρξ ἐννοεῖ τήν τιμή παραγωγῆς.

** ὁ ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ ὄρος.

μόνιμη ἐπαρκή τιμή μόνο τῆ συνηθισμένη τιμή, πού πληρώνει τά συστατικά μέρη τῆς φυσικῆς τιμῆς, τὴν πρόσοδο, τό κέρδος καί τόν μισθό. Μιά καί εἶναι ὁ καπιταλιστής ἐκεῖνος πού διευθύνει τὴν ἐμπορευματική παραγωγή, ἡ ἐπαρκῆς τιμή εἶναι ἡ τιμή ἐκείνη πού εἶναι ἐπαρκῆς γιὰ τὴν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, πού εἶναι ἐπαρκῆς ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ κεφαλαίου καί αὐτὴ ἡ ἐπαρκῆς γιὰ τό κεφάλαιο τιμή (sufficient price) δέν συμπεριλαμβάνει ἀλλά ἀντίθετα ἀποκλείει τὴν πρόσοδο.

Ἐξάλλου: Αὐτὴ ἡ ἐπαρκῆς τιμή δέν εἶναι ὅμως ἐπαρκῆς γιὰ ὀρισμένα προϊόντα τῆς γῆς. Σ' αὐτά ἡ συνηθισμένη τιμή πρέπει νά στέκει τόσο ὑψηλά ὥστε ν' ἀποφέρει ἓνα περίσσευμα πάνω ἀπὸ τὴν ἐπαρκή τιμή, μιὰ πρόσοδο γιὰ τόν γαιοκτήμονα. Σέ ἄλλα προϊόντα ἐξαρτιέται ἀπὸ τίς περιστάσεις. Τόν Σμίθ δέν τόν στενοχωρεῖ ἡ ἀντίφαση, ὅτι ἡ ἐπαρκῆς τιμή δέν εἶναι ἐπαρκῆς, δέν εἶναι ἡ τιμή πού εἶναι ἀρκετὴ γιὰ νά φέρει τό προϊόν στήν ἀγορά, δέν εἶναι ἀρκετὴ γιὰ νά τό φέρει σ' αὐτήν.

Εἶναι ἀλήθεια ὅμως — χωρὶς ὥστόσο νά ρίξει μιὰ ματιά πίσω στά κεφάλαια V, VI καί VII — ὅτι ὁμολογεῖ (ὄχι σάν μιάν ἀντίφαση, ἀλλά σάν μιὰ νέα ἀνακάλυψη, στήν ὁποία ξαφνικά σκοντάφτει) ὅτι μέ τὴν ἐπαρκή τιμή ἀνέτρεψε ὅλη του τὴ διδασκαλία γιὰ τὴ φυσική τιμή.

«Ἐπομένως, πρέπει νά προσεχτεῖ» (πρόκειται γιὰ τὴν ἐξαιρετικά ἀφελή μορφή, μέ τὴν ὁποία ὁ Σμίθ περνᾷ ἀπὸ ἓναν ἰσχυρισμό στὸν ἀντίθετό του) ὅτι ἡ πρόσοδος μπαίνει στή σύνθεση τῆς τιμῆς τοῦ ἐμπορεύματος μέ ἓναν διαφορετικό τρόπο ἀπὸ ἐκεῖνον πού μπαίνουν ὁ μισθός καί τό κέρδος. Ὑψηλοὶ ἢ χαμηλοὶ μισθοὶ καί κέρδη εἶναι ἡ αἰτία ὑψηλῶν ἢ χαμηλῶν τιμῶν [625], συνέπειά τους εἶναι οἱ ὑψηλές ἢ χαμηλές πρόσσοδες. Ἐπειδὴ πρέπει νά πληρωθοῦν ὑψηλοὶ ἢ χαμηλοὶ μισθοὶ καί κέρδη, γιὰ νά ἐφοδιαστεῖ ἡ ἀγορά μέ ἓνα καθορισμένο ἐμπόρευμα, ἡ τιμή του εἶναι ὑψηλὴ ἢ χαμηλὴ. Ἐπειδὴ ὁμοῦς ἡ τιμή του εἶναι ὑψηλὴ ἢ χαμηλὴ, ἐπειδὴ βρίσκεται σημαντικά, λίγο ἢ καθόλου πάνω ἀπὸ τό ποσό ἐκεῖνο πού ἐπαρκεῖ γιὰ τὴν πληρωμὴ αὐτῶν τῶν μισθῶν καί κερδῶν, γι' αὐτό ἀποδίδει ὑψηλὴ, χαμηλὴ ἢ καμιά πρόσοδο» (σελ. 303, 304).

Πρὶν ἀπ' ὅλα ἄς κοιτάξουμε τὴν τελευταία φράση. Ἐτσι ἡ ἐπαρκῆς τιμή, ἡ τιμή κόστους πού πληρώνει μόνο μισθοὺς καί κέρδη, ἀποκλείει τὴν πρόσοδο. Ἄν τό προϊόν πουλιέται σέ τιμή πού ξεπερνᾷ κατὰ πολὺ τὴν ἐπαρκή τιμή, τότε πληρώνει μεγάλη πρόσοδο. Ἄν πουλιέται σέ τιμή πού ξεπερνᾷ λίγο μόνο τὴν ἐπαρκή τιμή, τότε πληρώνει μικρὴ πρόσοδο. Ἄν τό προϊόν πουλιέται ἀκριβῶς ὅση εἶναι ἡ ἐπαρκῆς τιμή, τότε δέν πληρώνει πρόσοδο. Ἡ πρόσσοδος εἶναι πάντα ἓνα περίσσευμα πάνω ἀπὸ τὴν ἐπαρκή τιμή. Ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἡ ἐπαρκῆς τιμῆ ἀπο-

κλείει πάντα τήν πρόσοδο. Αὐτή εἶναι ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο. Δέχεται τήν ἰδέα τῆς ἐπαρκούς τιμῆς, τῆς τιμῆς κόστους τοῦ Α. Σμίθ, ἀποφεύγει τήν ἀσυνέπεια τοῦ Α. Σμίθ, ὁ ὁποῖος τήν διακρίνει ἀπό τή φυσική τιμή, καί ἀναπτύσσει μέ συνέπεια [τήν ἰδέα αὐτή] ὡς τό τέλος. Ὁ Σμίθ, ἀφοῦ διέπραξε ὅλες αὐτές τίς ἀσυνέπειες, εἶναι ἐπίσης τόσο ἀσυνεπής, ὥστε γιά μερικά προϊόντα τῆς γῆς νά ζητάει μιά τιμή, μεγαλύτερη ἀπό τήν ἐπαρκή τιμή τους. Αὐτή ὅμως ἡ ἀσυνέπεια εἶναι τό ἀποτέλεσμα μιᾶς σωστής «παρατήρησης».

Ἡ ἀρχή τῆς περικοπῆς ὅμως εἶναι μέ τήν ἀφέλειά της ἀληθινά ἐκπληκτική. Στό VII κεφ. ὁ Σμίθ ἔχει ἐξηγήσει ὅτι ἡ πρόσοδος, τό κέρδος καί ὁ μισθός μπαίνουν ἐξίσου στή σύνθεση τῆς φυσικῆς τιμῆς, ἀφοῦ προηγούμενα τή διάσπαση τῆς ἀξίας σέ πρόσοδο, κέρδη καί μισθούς τήν εἶχε ἀντιστρέψει σέ σύνθεση τῆς ἀξίας ἀπό τή φυσική τιμή τῆς προσόδου, τοῦ κέρδους καί τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Τώρα μᾶς λέει ὅτι ἡ πρόσοδος μπαίνει μέ διαφορετικό τρόπο «στή σύνθεση τῆς τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων» ἀπό τόν τρόπο πού μπαίνουν τά κέρδη καί οἱ μισθοί. Καί ποιός εἶναι αὐτός ὁ διαφορετικός τρόπος, μέ τόν ὁποῖο μπαίνει σ' αὐτήν τή σύνθεση; Μέ τό ὅτι ἀκριβῶς δέν μπαίνει καθόλου στή σύνθεση αὐτή. Ἐδῶ μόλις ἔχουμε τήν ἀληθινή ἐξήγηση τῆς ἐπαρκούς τιμῆς. Ἡ τιμή τῶν ἐμπορευμάτων εἶναι ἀκριβή ἢ φτηνή, ὑψηλή ἢ χαμηλή, ἐπειδή ὁ μισθός ἐργασίας καί τό κέρδος — τά φυσικά ποσοστά τους — εἶναι ὑψηλά ἢ χαμηλά. Τό ἐμπόρευμα δέν προσφέρεται στήν ἀγορά, δέν παράγεται, ἂν δέν πληρώνονται ἐκεῖνα τά ὑψηλά ἢ χαμηλά κέρδη καί μισθοί. Συγκροτοῦν τήν τιμή παραγωγῆς τοῦ ἐμπορεύματος, τήν τιμή κόστους του, δηλαδή στήν πράξη τά συστατικά στοιχεῖα τῆς ἀξίας ἢ τῆς τιμῆς του. Ἀντίθετα, ἡ πρόσοδος δέν μπαίνει στήν τιμή κόστους, στήν τιμή παραγωγῆς. Δέν ἀποτελεῖ συστατικό στοιχεῖο τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος. Πληρώνεται μόνο, ὅταν ἡ συνηθισμένη τιμή τοῦ ἐμπορεύματος βρίσκεται πάνω ἀπό τήν ἐπαρκή τιμή του. Τό κέρδος καί ὁ μισθός σάν συστατικά στοιχεῖα τῆς τιμῆς εἶναι αἰτίες τῆς τιμῆς, ἐνῶ ἡ πρόσοδος εἶναι μόνο ἀποτέλεσμα, συνέπειά της. Γι' αὐτό δέν μπαίνει στή σύνθεσή της σάν στοιχεῖο, ὅπως μπαίνουν τό κέρδος καί ὁ μισθός. Καί αὐτό ὁ Σμίθ τό λέει, ὅτι ἡ πρόσοδος μπαίνει μέ διαφορετικό ἀπό τό κέρδος καί τό μισθό τρόπο σ' αὐτήν τή σύνθεση. Φαίνεται σάν νά μή αἰσθάνεται οὔτε κατ' ἐλάχιστο ὅτι ἔχει ἀνατρέψει τή διδασκαλία του γιά τή φυσική τιμή. Γιατί, τί ἦταν ἡ φυσική τιμή; Τό κέντρο γύρω ἀπό τό ὁποῖο περιστρέφεται ἡ ἀγοραία τιμή: ἡ ἐπαρκῆς τιμή, κάτω ἀπό τήν ὁποία δέν μπορεί νά πέσει τό προϊόν, ἂν πρόκειται γιά ἕνα μακρόχρονο διάστημα νά ρίχνεται στήν ἀγορά, νά παράγεται.

Ἔτσι ἡ πρόσοδος εἶναι τώρα τό περίσσευμα πάνω ἀπό τή φυσική τιμή, προηγούμενα ἦταν συστατικό στοιχείο τῆς φυσικῆς τιμῆς. Τώρα εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς τιμῆς, προηγούμενα ἦταν ἡ αἰτία τῆς τιμῆς.

Ἀντίθετα δέν ἀντιφάσκει, ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι γιά ὀρισμένα προϊόντα τῆς γῆς οἱ συνθήκες τῆς ἀγορᾶς εἶναι πάντα τέτιες, ὥστε ἡ συνηθισμένη τιμή τους πρέπει νά βρίσκεται πάνω ἀπό τήν ἐπαρκή τιμή τους, μ' ἄλλα λόγια ἔτσι, ὥστε ἡ γαιοκτησία νά ἔχει τή δύναμη νά ἀνεβάξει τήν τιμή πάνω ἀπό τόν βαθμό, πού θά ἦταν ἀρκετός γιά τόν καπιταλιστή, ἐφόσον δέν θά ἀντιτασσόταν σ' αὐτόν καμιά ἀντίθετη ἐπίδραση.

[626] Ἀφοῦ στό XI κεφ. ὁ Σμίθ ἀνέτρεψε ἔτσι τά κεφ. V, VI καί VII συνεχίζει ἤρεμα: "Ὅτι τώρα θά μπεῖ στό θέμα. 1) θά ἐξετάσει τό προϊόν τῆς γῆς πού δίνει πάντα πρόσοδο, 2) θά ἐξετάσει τά προϊόντα τῆς γῆς πού κάποτε δίνουν καί κάποτε δέν δίνουν πρόσοδο. Τέλος 3) θά ἐξετάσει τίς ἀλλαγές οἱ ὁποῖες στίς διάφορες περίοδες ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας συντελοῦνται στή σχετική ἀξία ἐνμέρει αὐτῶν τῶν δύο εἰδῶν προϊόντων μεταξύ τους, ἐνμέρει στή σχέση τους μέ τά βιομηχανικά ἐμπορεύματα.

[2. Ἡ θέση τοῦ Σμίθ γιά τόν ἰδιαίτερο χαρακτήρα τῆς ζήτησης ἀγροτικῶν προϊόντων.

Φυσιοκρατικό στοιχείο στή θεωρία του γιά τήν πρόσοδο]

«Τμήμα πρῶτο. Γιά τό προϊόν τῆς γῆς, πού δίνει πάντα πρόσοδο».

Ἀρχίζει μέ τήν πληθυσμιακή θεωρία. Τό μέσο διατροφῆς δημιουργεῖ πάντα ζήτηση γιά τόν ἑαυτό του. "Ὅταν αὐξάνουν τά μέσα διατροφῆς, τότε πληθαίνουν καί οἱ ἄνθρωποι, οἱ καταναλωτές τῶν μέσων διατροφῆς. Ἐπομένως, ἡ προσφορά αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων δημιουργεῖ τή ζήτησή τους.

« Ἐπειδή οἱ ἄνθρωποι, ὅπως καί ὄλα τά ἄλλα ἔμβια ὄντα, πληθαίνουν ἀνάλογα μέ τά μέσα συντήρησής τους, ἐπικρατεῖ πάντα μιά λίγο-πολύ μεγάλη ζήτηση μέσων διατροφῆς. Τά μέσα αὐτά μποροῦν πάντα ν' ἀγοράζουν ἢ νά ἐξουσιάζουν μιά μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ποσότητα ἐργασίας καί πάντοτε βρίσκεται κάποιος πού εἶναι ἔτοιμος νά κάνει κάτι, γιά νά τά ἀποκτήσει» (β. I, κεφ. XI) (τ. I, σελ. 305).

«Σχεδόν σ' ὅλες τίς χῶρες ἡ γῆ δίνει ὥστόσο» {γιατί;} «μιά μεγαλύτερη ποσότητα μέσων διατροφῆς ἀπό ἐκείνη πού ἐπαρκεῖ γιά νά συντηρήσει ὅλη τήν ἐργασία, πού εἶναι ἀπαραίτητη γιά νά φέρεи τήν ποσότητα αὐτή στήν ἀγορά, καί μάλιστα μέ τόν πιό γενναϊόδωρο τρόπο, μέ τόν ὁποῖο συντηρεῖται γενικά ἡ ἐργασία αὐτή. Ἐπίσης τό περίσσευμα γίνεται ὄλο καί πιό ἐπαρκές, γιά νά

αναπληρώνει τό κεφάλαιο πού άπασχολεί εκείνη τήν έργασία και για νά άποφέρει κέρδος. Γι' αυτό άπομένει πάντα κάτι ύπόλοιπο για μία πρόσοδο του γαιοκτήμονα» (στό ίδιο, σελ. 305, 306).

Αυτό άντηχει πέρα για πέρα φυσιοκρατικά και δέν περιέχει ούτε τήν άπόδειξη ούτε τήν εξήγηση, γιατί ή «τιμή» αυτού του ιδιαίτερου έμπορεύματος πληρώνει ένα περίσσευμα πάνω από τήν «έπαρκή τιμή», δηλ. μία πρόσοδο.

Σάν παράδειγμα ό Σμίθ αναφέρει άμέσως τή βοσκή και τά μύ καλλιεργούμενα λιβάδια. "Υστερα ακολουθει ή φράση για τή διαφορική πρόσοδο:

«Η γαιοπρόσodos μεταβάλλεται όχι μόνο ανεξάρτητα από τό μέγεθος του προϊόντος και σε εξάρτηση από τήν εύφορία τής γής, αλλά επίσης ανεξάρτητα άπ' αυτή τήν εύφορία και σε εξάρτηση από τήν τοποθεσία τής γής» (τ. I, σελ. 306).

Έδω ή πρόσodos και τό κέρδος εμφανίζονται σάν άπλό περίσσευμα του προϊόντος, ύστερα από τήν άφαίρεση του μέρους εκείνου του προϊόντος, πού σε είδος διατρέφει τόν εργάτη. (Ίδίως εμφανίζεται ή φυσιοκρατική άποψη, ή όποία στην πραγματικότητα στηρίζεται στό ότι στις κοινωνίες όπου κυριαρχεί ή γεωργία ό άνθρωπος ζει σχεδόν άποκλειστικά από τό γεωργικό προϊόν, ή ίδια δέ ή βιομηχανία, ή μανουφακτούρα, εμφανίζεται σάν δευτερεύουσα άγροτική έργασία, πού άσκειται μέ τό τοπικό προϊόν τής φύσης).

«Έπομένως, πρέπει μ' αυτό* νά συντηρηθει μία μεγαλύτερη ποσότητα έργασίας, τό δέ περίσσευμα, από τό όποιο ό φάρμερ** βγάξει τό κέρδος του και ό γαιοκτήμονας τήν πρόσοδό του, θά μειωθεί άναγκαστικά» (σελ. 307).

Γι' αυτό επίσης ή καλλιέργεια του σιταριου πρέπει ν' άποφέρει μεγαλύτερο κέρδος από εκείνο πού άποφέρει ή βοσκή.

«Ένα σιταροχώραφο μέτριας άπόδοσης παράγει μία πολύ μεγαλύτερη ποσότητα μέσων διατροφής για τόν άνθρωπο άπ' ό,τι ή καλύτερη βοσκή πού έχει τήν ίδια έκταση».

* δηλ. μέ τό προϊόν τής γής εκείνης πού βρίσεται μακριά από τήν αγορά. — Σημ. του Ίνστιτούτου Μαρξισμού-Λεννισμού.

** Φάρμερ, δηλ. παχτωτής ή ένοικιαστής τής γής. Πρόκειται για καπιταλιστή επιχειρηματία. — Σημ. μετ.

{ Ἐδῶ λοιπόν δέν πρόκειται γιά τήν τιμή, ἀλλά γιά τήν ἀπόλυτη φυσική μάζα τροφῆς γιά τόν ἄνθρωπο. }

« Ἡ καλλιέργειά του ἀπαιτεῖ βέβαια πολύ περισσότερη ἐργασία, τό περίσσευμα ὅμως πού ἀπομένει, ὕστερα ἀπό τήν ἀντικατάσταση τοῦ σπόρου καί τή συντήρηση ὅλης αὐτῆς τῆς ἐργασίας, εἶναι ἐπίσης πολύ μεγαλύτερο ».

{ Παρ' ὅλο πού τό σιτάρι κοστίζει περισσότερη ἐργασία, τό περίσσευμα τῆς θρεπτικῆς οὐσίας, πού ἀφήνει ἓνα σιταροχώραφο ὕστερα ἀπό τήν πληρωμή τῆς ἐργασίας, εἶναι σημαντικά μεγαλύτερο ἀπό ἐκεῖνο πού ἀφήνει ἓνα λιβάδι γιά κτηνοτροφία. Καί ἔχει περισσότερη ἀξία, ὅχι ἐπειδή τό σιτάρι κοστίζει περισσότερη ἐργασία, ἀλλά ἐπειδή τό περίσσευμα σέ σιτάρι περιέχει περισσότερη θρεπτική οὐσία. }

« Γι' αὐτό, ἂν ὑποθέταμε ὅτι μιά λβρ. κρέας δέν θά εἶχε θεωρηθεῖ ποτέ μεγαλύτερη ἀξία ἀπό μιά λβρ. ψωμί, αὐτό τό μεγαλύτερο περίσσευμα θά εἶχε » (γιά τό σιτάρι) { ἐπειδή ἀπό τήν ἴδια ἔκταση γῆς παίρνει κανεῖς περισσότερες λβρ. σιτάρι παρά κρέας } « παντοῦ μεγαλύτερη ἀξία » { ἐπειδή ἔχει προυποθεθεῖ ὅτι μιά λβρ. ψωμί εἶναι (σέ ἀξία) ἴση μέ μιά λβρ. κρέας, καί ὅτι ὕστερα ἀπό τή διατροφή τῶν ἐργατῶν θά περίσσευαν ἀπό τήν ἴδια ἔκταση γῆς περισσότερες λβρ. ψωμί παρά κρέας } καί θά σχηματιζόταν ἓνα μεγαλύτερο κοντύλι, καί γιά τό κέρδος τοῦ φάρμερ, καί γιά τήν πρόσοδο τοῦ γαιοκτήμονα » (σελ. 308, 309).

Ἄφου ὁ Σμίθ στή θέση τῆς φυσικῆς τιμῆς ἔβαλε τήν ἐπαρκή τιμή καί καθόρισε ὅτι ἡ πρόσοδος εἶναι ἴση μέ ἓνα περίσσευμα πάνω ἀπό τήν ἐπαρκή τιμή, ξεχνάει ὅτι πρόκειται γενικά γιά τιμή καί συνάγει τήν πρόσοδο ἀπό τή σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στά μέσα διατροφῆς πού προσφέρει ἡ γεωργία καί στά μέσα διατροφῆς πού πρέπει νά καταναλώσει ὁ γεωργός.

Στήν πραγματικότητα — ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτό τόν φυσιοκρατικό τρόπο ἐξήγησης — ὁ Σμίθ προϋποθέτει ὅτι ἡ τιμή τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος, τό ὁποῖο προμηθεύει τό κύριο μέσο διατροφῆς, δίνει ἐκτός ἀπό τό κέρδος καί μιά πρόσοδο. Ξεκινώντας ἀπό τή βάση αὐτή, συνεχίζει τόν συλλογισμό του. Μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς καλλιέργειας τά φυσικά λιβάδια γίνονται ἀνεπαρκή γιά τήν κτηνοτροφία, ἐπομένως καί γιά τήν κάλυψη τῆς ζήτησης κρέατος ἀπό τά κρεοπωλεῖα. Γιά τόν σκοπό αὐτό πρέπει νά χρησιμοποιηθεῖ καλλιεργημένη γῆ. [627]. Ἡ τιμή τοῦ κρέατος πρέπει ἐπομένως ν' ἀνέβει τόσο, ὥστε νά μπορεῖ νά πληρώνεται ὅχι μόνο ἡ ἐργασία πού χρησιμοποιήθηκε στήν κτηνοτροφία, ἀλλά καί

« ἡ πρόσοδος καί τό κέρδος, πού θά μπορούσαν νά δγάλουν ὁ γαιοκτήμονας καί ὁ παχτωτής, ἂν καλλιεργοῦσαν τή γῆ αὐτή. Τά ζῶα, πού τά βόσκουν σέ ἐντελῶς,

ἀκαλλιέργητες βαλτώδεις ἐκτάσεις, πουλιούνται ανάλογα μέ τό βάρος καί τήν ποιότητά τους στήν ἴδια ἀγορά καί στήν ἴδια τιμή, ὅπως καί τά ζῶα πού τά μεγαλώνουν στήν καλύτερη καλλιεργημένη γῆ. Οἱ ἰδιοκτῆτες αὐτῶν τῶν βαλτωδῶν ἐκτάσεων ἐκμεταλλεύονται τό γεγονός καί ἀνεβάζουν τή γαιοπρόσοδό τους ἀνάλογα μέ τίς τιμές τῶν ζώων».

(Ἐδῶ ὁ Σμίθ σωστά βγάζει τή διαφορική πρόσοδο ἀπό τό περίσσευμα τῆς ἀγοραίας ἀξίας πάνω ἀπό τήν ἀτομική ἀξία. Ἡ ἀγοραία ἀξία ὅμως ἀνεβαίνει στήν περίπτωση αὐτή, ὄχι ἐπειδή γίνεται πέρασμα ἀπό μιά καλύτερη σέ μιά ποιοτικά χειρότερη γῆ, ἀλλά ἀπό μιά εὐφορη σέ μιά ἀκόμα πιο εὐφορη γῆ).

«Ἔτσι, μέ τήν πρόοδο τῶν βελτιώσεων ἡ πρόσοδος καί τό κέρδος τοῦ ἀκαλλιέργητου βοσκότοπου καθορίζονται ὡς ἓνα βαθμό ἀπό τήν πρόσοδο καί τό κέρδος τῆς καλλιεργημένης γῆς, καί αὐτά μέ τή σειρά τους καθορίζονται ἀπό τήν πρόσοδο καί τό κέρδος τῆς γῆς πού παράγει σιτάρι» (τ. 1, σελ. 310, 311).

«Ἐκεῖ ὅπου δέν ...ὑπάρχει πλεονέκτημα τοποθεσίας, ἡ πρόσοδος καί τό κέρδος πού δίνει τό σιτάρι ἢ πού δίνουν ὅλα τά ἄλλα προϊόντα, τά ὁποῖα χρησιμεύουν συνήθως σάν φυτικά μέσα διατροφῆς τοῦ λαοῦ, πρέπει φυσικά νά ρυθμίζουν τήν πρόσοδο καί τό κέρδος ἀπό τή γῆ πού εἶναι κατάλληλη γιά τήν καλλιέργειά τους» (σελ. 315).

«Ἡ χρησιμοποίηση χόρτων πού καλλιεργοῦνται, τεύτλων, καρότων, λαχάνων καί ἄλλων φυτῶν, πού διάλεξαν γιά νά μπορούν μέ ἓνα ἴσου μεγέθους κομμάτι γῆς νά τρέφουν περισσότερα ζῶα ἀπό ἐκεῖνα πού τρέφονται μέ αὐτοφυῆ χόρτα, θά ἔπρεπε, ὅπως θά περίμενε κανεῖς, νά μειώσει κάπως τήν ὑπεροχή πού κανονικά ἔχει σέ μιά προοδευμένη χώρα ἢ τιμή, τοῦ κρέατος ἔναντι τῆς τιμῆς τοῦ ψωμιοῦ» (στό ἴδιο). «Φαίνεται πώς ἔτσι θά ἔπρεπε νά γινόταν» (στό ἴδιο).

Καί ἀφοῦ ὁ Σμίθ ἐξήγησε ἔτσι τή σχέση ἀνάμεσα στήν πρόσοδο πού δίνει ἡ κτηνοτροφία καί στήν πρόσοδο πού δίνει ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς, συνεχίζει:

«Σ' ὅλες τίς μεγάλες χῶρες ἡ καλλιεργημένη γῆ χρησιμοποιεῖται συνήθως γιά τήν παραγωγή μέσων διατροφῆς γιά τόν ἄνθρωπο ἢ εἰδῶν νομῆς γιά τά ζῶα. Ἡ πρόσοδος καί τό κέρδος ἀπ' αὐτήν καθορίζουν τήν πρόσοδο καί τό κέρδος ὄλων τῶν ἄλλων καλλιεργούμενων γαιῶν. Ἄν ἓνα ἄλλο ὁποιοδήποτε προϊόν ἀποφέρει λιγότερη πρόσοδο καί λιγότερο κέρδος, τότε ἡ γῆ, πάνω στήν ὁποία καλλιεργεῖται αὐτό τό προϊόν θά μετατραπῆ γρήγορα σέ σιταροχώραφα καί σέ βοσκές. Ἄν ὅμως ἀποφέρει περισσότερη πρόσοδο καί περισσότερο κέρδος, τότε ἓνα ὀρισμένο μέρος τῆς γῆς πού χρησιμεύει γιά τήν παραγωγή σιταριοῦ ἢ σάν βοσκότοπος θά στραφῆ πρὸς τήν καλλιέργεια αὐτοῦ τοῦ προϊόντος» (σελ. 318).

Σέ συνέχεια ὁ Σμίθ μιλάει γιά τήν ἀμπελουργία, τήν κηπουρική, τήν καλλιέργεια λαχανικῶν κλπ.

«Ἡ πρόσοδος καί τό κέρδος ἀπό τά προϊόντα ἐκεῖνα, τά ὁποῖα ἀπαιτοῦν εἴτε μεγαλύτερα ἀρχικά ἐξοδα γιά τή βελτίωση τοῦ ἐδάφους, γιά νά τό κάνουν κατάλληλο γι' αὐτά, εἴτε μεγαλύτερα ἐτήσια ἐξοδα καλλιέργειας, εἶναι ἀλήθεια ὅτι ξεπερνοῦν συχνά τήν πρόσοδο καί τό κέρδος πού δίνουν τό σιτάρι καί τά κτηνοτροφικά φυτά, ἐφόσον ὅμως ἀντισταθμίζουν μόνο τέτια ἕκτακτα ἐξοδα, ρυθμίζονται στήν πραγματικότητα ἀπό τήν πρόσοδο καί τό κέρδος ἐκείνων τῶν συνηθισμένων ἀγροτικῶν προϊόντων» (τ. 1, σελ. 323, 324).

Ὁ Σμίθ μιλάει σέ συνέχεια γιά τήν καλλιέργεια τοῦ ζαχαροκάλαμου στίς ἀποικίες καί τῶν καπνῶν.

«Ἔτσι ἡ πρόσοδος τῆς καλλιεργούμενης γῆς, τό προϊόν τῆς ὁποίας ἀποτελεῖται ἀπό μέσα διατροφῆς γιά τόν ἄνθρωπο, καθορίζει τήν πρόσοδο τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῶν υπόλοιπων γαιῶν» (σελ. 331). «Στήν Εὐρώπη τό σιτάρι εἶναι τό κύριο προϊόν πού χρησιμεύει ἄμεσα σάν τροφή τῶν ἀνθρώπων. Ἐπομένως, στήν Εὐρώπη, ἂν ἐξαιρεθοῦν ὀρισμένες περιοχές, ἡ πρόσοδος τῶν γαιῶν πού καλλιεργοῦνται μέ σιτάρι ρυθμίζει τήν πρόσοδο, ὅλου τοῦ υπόλοιπου καλλιεργούμενου ἐδάφους» (στό ἴδιο, σελ. 331, 332).

Κατόπιν ὁ Σμίθ ξαναγυρίζει στή φυσιοκρατική θεωρία, ἔτσι ὅπως τήν τακτοποίησε ὁ ἴδιος, ὅτι δηλαδή τά μέσα διατροφῆς δημιουργοῦν μόνα τους καταναλωτές. Ἄν στή θέση τῆς καλλιέργειας σιταριοῦ θά ἔμπαινε μιά ἄλλη καλλιέργεια, πού στήν πιό κοινή γῆ θά ἔδινε μιά μεγαλύτερη μάζα μέσων διατροφῆς, τότε

«πρέπει νά εἶναι πολύ μεγαλύτερη ἡ πρόσοδος τοῦ γαιοκτήμονα ἢ ἡ υπόλοιπη ποσότητα μέσων διατροφῆς πού τοῦ ἀπομένει, ὅταν ἔχει πιά πληρωθεῖ ἡ ἐργασία καί ἔχει ἀντικατασταθεῖ τό κεφάλαιο τοῦ παχτωτῆ μαζί μέ τό συνηθισμένο κέρδος. Ὅσο ὑψηλό κι ἂν εἶναι γενικά τό ἐπίπεδο πληρωμῆς τῆς ἐργασίας στή χώρα αὐτή, αὐτό τό μεγαλύτερο περίσσευμα θά μπορούσε πάντα νά συντηρήσει μιά μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας καί νά δώσει ἐπομένως τή δυνατότητα στόν γαιοκτήμονα ν' ἀγοράζει ἢ νά ἐξουσιάζει μιά μεγαλύτερη ποσότητά της» (σελ. 332).

Σάν παράδειγμα ὁ Σμίθ ἀναφέρει τό ρύζι.

«Στήν Καρολίνα..., ὅπως καί σ' ὅλες τίς ἄλλες βρεταννικές ἀποικίες οἱ φυτευτές εἶναι κατά κανόνα ταυτόχρονα φάρμερς καί γαιοκτήμονες, γι' αὐτό ἡ πρόσοδος ἀνακατεύεται μέ τό κέρδος...» (σελ. 333).

[628] Τό ρυζοχώραφο ὅμως δέν εἶναι

«κατάλληλο οὔτε γιά σιτάρι, γιά ζωοτροφές ἢ γιά ἀμπέλι, οὔτε γιά ὁποιοδή-

ποτε άλλο φυτικό προϊόν, πού παρέχει μεγάλο όφελος στον άνθρωπο, και τὰ ἐδάφη πού εἶναι κατάλληλα γι' αὐτόν τό σκοπό εἶναι ἀκατάλληλα γιά τό ρύζι» (σελ. 334). Γι' αὐτό, ἀκόμα καί στίς χῶρες πού παράγουν-ρύζι, ἡ πρόσοδος ἀπό τούς ὀρυζῶνες δέν καθορίζει τήν πρόσοδο τῆς ὑπόλοιπης καλλιεργημένης γῆς, ἡ ὁποία δέν μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ ποτέ γιά τό προϊόν αὐτό» (σελ. 334).

Δεύτερο παράδειγμα (ἡ κριτική τοῦ Ρικάρντο γι' αὐτό δόθηκε πῶς πάνω*) οἱ πατάτες. "Ὅταν ἀντί τοῦ σιταριοῦ ἔγιναν τό κύριο μέσο διατροφῆς

«ἡ ἴδια ἔκταση καλλιεργημένης γῆς θά συντηροῦσε πολύ περισσότερους ἀνθρώπους. Ἐπειδή στήν περίπτωση αὐτή οἱ ἐργάτες τρέφονταν κατά κανόνα μέ πατάτες, θά ἔμενε ἕνα μεγαλύτερο περίσσευμα ὕστερα ἀπό τήν ἀντικατάσταση ὅλου τοῦ κεφαλαίου καί τή συντήρηση ὅλης τῆς ἐργασίας πού ἔχει χρησιμοποιηθεῖ στήν καλλιέργεια. Τό μεγαλύτερο μέρος αὐτοῦ τοῦ περισσεύματος θά ἀνῆκε πάλι στόν γαιοκτήμονα. Ὁ πληθυσμός θά αὐξανόταν καί οἱ πρόσοδες θά ἀνέβαιναν σημαντικά πάνω ἀπό τό τωρινό τους επίπεδο» (σελ. 335).

Μέ μερικές ἀκόμα παρατηρήσεις γιά τό ψωμί ἀπό σιτάλευρο, ἀπό σίκαλη καί γιά τίς πατάτες κλείνει τό πρῶτο μέρος τοῦ XI κεφ.

"Ἔτσι βλέπουμε ὅτι: Αὐτό τό πρῶτο μέρος, ὅπου ἐξετάζεται τό προϊόν τῆς γῆς, τό ὁποῖο πληρώνει πάντα πρόσοδο, συνοψίζεται στά ἐξῆς: Προϋποθέτοντας δοσμένη τήν πρόσοδο τοῦ κύριου φυτικού προϊόντος, ἐξηγιέται πῶς ἡ πρόσοδος αὐτή ρυθμίζει τήν πρόσοδο τῆς κτηνοτροφίας, τῆς ἀμπελοργίας, τῆς κηπουρικής κλπ. Σχετικά μέ τή φύση τῆς ἴδιας τῆς προσόδου ἐδῶ δέν λέγεται τίποτα, ἐκτός ἀπό τή γενική φράση, ὅτι μέ προϋποτεθειμένη πάλι τήν πρόσοδο, ἡ εὐφορία καί ἡ τοποθεσία τῆς γῆς καθορίζουν τό ὕψος της. Αὐτό ἀφορᾷ ὅμως μόνο τή διαφορά ἀνάμεσα στίς πρόσοδες, τή διαφορά μεγέθους ἀνάμεσα στίς πρόσοδες. Γιατί ὅμως τό προϊόν αὐτό πληρώνει πάντα πρόσοδο; Γιατί ἡ συνηθισμένη τιμή του εἶναι πάντα μεγαλύτερη ἀπό τήν ἐπαρκή τιμή του; Ὁ Σμίθ παραβλέπει ἐδῶ τήν τιμή καί ξαναπέφτει στήν φυσιοκρατία. Περνᾷ ὅμως παντοῦ ἡ ἀποψη ὅτι ἡ ζήτηση ἐδῶ εἶναι πάντα τόσο μεγάλη, γιατί τό ἴδιο τό προϊόν δημιουργεῖ τούς ζητητές, τούς δικούς του καταναλωτές. Καί στήν περίπτωση ἀκόμα πού θά προϋποθέτονταν αὐτό, δέν θά μποροῦσε νά κατανοηθεῖ, γιατί θά ἔπρεπε ἡ ζήτηση νά ξεπερνᾷ τήν προσφορά καί νά ἀνεβάζει τήν τιμή πάνω ἀπό ἐπαρκή

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 395.

τιμῆ; Ἐδῶ ὅμως ξαναζωντανεύει στά κρυφά ἡ ἀνάμνηση στή φυσική τιμῆ πού περιλαβαίνει τήν πρόσοδο, καθώς καί τό κέρδος καί τόν μισθό, καί πού πληρώνεται, ὅταν ἀντιστοιχοῦν ἡ προσφορά καί ἡ ζήτηση.

« Ἄν ἡ ποσότητα τῶν προϊόντων πού ρίχτηκε στήν ἀγορά ἐπαρκεῖ γιά νά καλύψει τήν πραγματική ζήτηση, τότε ἡ ἀγοραία τιμῆ συμπίπτει ἀπολύτως... μέ τή φυσική τιμῆ » (τ. I, σελ. 114).

Χαρακτηριστικό εἶναι ὅμως, ὅτι ὁ Σμίθ πουθενά στό μέρος αὐτό τοῦ XI κεφαλαίου δέν τό λέει αὐτό. Μόλις λίγο πρίν, στήν ἀρχή τοῦ XI κεφαλαίου, εἶχε πει ὅτι ἡ πρόσοδος δέν μπαίνει σάν συστατικό μέρος στήν τιμῆ. Ἡ ἀντίφαση ἦταν πολύ χτυπητή.

[3. Ἡ ἐξήγηση τοῦ Σμίθ γιά τή σχέση ἀνάμεσα στήν προσφορά καί τή ζήτηση στά διάφορα εἶδη τῶν προϊόντων τῆς γῆς.

Τά συμπεράσματά του γιά τή θεωρία τῆς προσόδου]

« Τμήμα δεύτερο. Γιά τό προϊόν τῆς γῆς πού κάποτε ἀποφέρει πρόσοδο καί κάποτε ὄχι ».

Μόνο σ' αὐτό τό μέρος ἐξετάζεται κυρίως ἡ γενική φύση τῆς προσόδου.

« Φαίνεται πώς τά μέσα διατροφῆς γιά τόν ἄνθρωπο δέν εἶναι τά μόνα προϊόντα τῆς γῆς, πού ἀποφέρουν πάντα καί ἀπαραίτητα λίγη πρόσοδο στόν γαιοκτήμονα ». (Δέν δείχνει γιατί « πάντα » καί « ἀπαραίτητα »). Ἀνάλογα μέ τίς περιστάσεις, καί ἄλλα εἶδη προϊόντων μποροῦν κάποτε νά τό κάνουν αὐτό καί κάποτε ὄχι » (στό ἴδιο, σελ. 397).

« Ὑστερα ἀπό τήν τροφή, τό ντύσιμο καί ἡ κατοικία εἶναι οἱ δύο κύριες ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου » (σελ. 338). Ἡ γῆ στήν πρωταρχική καί ἀκατέργαστη κατάστασή της προσφέρει ὑλικά γιά ντύσιμο καί γιά κατοικία γιά περισσότερα πρόσωπα « ἀπ' ὅ,τι μπορεῖ νά τά ἐφοδιάσει μέ μέσα διατροφῆς ». Ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς « πληθώρας σέ τέτια ἀκατέργαστα ὑλικά », σέ σχέση μέ τόν ἀριθμό τῶν προσώπων πού μπορεῖ νά διαθρέψει ἡ γῆ, δηλαδή σέ σχέση μέ τόν πληθυσμό, τά ὑλικά αὐτά ἔχουν χαμηλή ἢ καμιά « τιμῆ ». Μεγάλο μέρος ἀπό τά « ὑλικά » αὐτά βρίσκεται σκόρπιο, ἀχρησιμοποίητο καί ἀνώφελο, « τή δέ τιμῆ τῶν ὑλικῶν πού χρησιμοποιοῦνται τήν θεωροῦν ἀπλῶς σάν ἰσοδύναμο γιά τήν ἐργασία καί τά ἐξοδα πού εἶναι ἀπαραίτητα, γιά νά τά κάνουν χρησιμοποίησιμα ».

Αὐτή ἡ τιμῆ ὅμως « δέν ἀποφέρει καμιά πρόσοδο στόν γαιοκτήμονα ». Ἀντίθετα, στήν καλλιεργημένη κατάσταση τῆς γῆς ὁ ἀριθμός τῶν προσώπων « πού

μπορεί νά θρέψει», δηλ. ο πληθυσμός, είναι μεγαλύτερος από τή μάζα εκείνη τῶν ὑλικῶν πού προσφέρει, τουλάχιστο «στή μορφή μέ τήν ὁποία τά ζητοῦν καί πού εἶναι διατεθειμένοι νά τά πληρώσουν». Παρουσιάζεται μιὰ σχετική «ἐλλειψη» αὐτῶν τῶν ὑλικῶν, «ἡ ὁποία ἀνεβάζει ἀναγκαστικά τήν ἀξία τους». «Ἡ ζήτηση εἶναι συχνά μεγαλύτερη ἀπό τήν ποσότητα πού μπορεῖ νά πάρει κανείς». Πληρώνουν γι' αὐτήν περισσότερα ἀπό «τά ἐξοδα, μέ τά ὁποία τά ὑλικά μεταφέρονται στήν ἀγορά. Γι' αὐτό ἡ τιμή τους μπορεῖ νά δίνει πάντα λίγη πρόσοδο στόν γαιοκτήμονα» (τ. I, σελ. 338, 339).

[629] Ἐδῶ λοιπόν ἡ πρόσοδος ἐξηγιέται μέ τό περίσσευμα τῆς ζήτησης πάνω ἀπό τήν προσφορά, πού μπορεῖ νά προσφερθεῖ στήν ἐπαρκή τιμή.

Τά πρῶτα ὑλικά γιά τό ντύσιμο ἦταν γούνες καί δέρματα «μεγαλύτερων ζώων». Τά μέλη τῶν κυνηγετικῶν καί ποιμενικῶν λαῶν, ἡ κύρια τροφή τῶν ὁποίων ἦταν ζωϊκῆς προέλευσης, «προμηθευόταν τό καθένα, ταυτόχρονα μέ τόν ἐφοδιασμό του σέ τροφή, τά ὑλικά γιά περισσότερα ἐνδύματα ἀπό ἐκεῖνα πού μποροῦσε νά φορέσει». Χωρίς ἐξωτερικό ἐμπόριο, τό μεγαλύτερό τους μέρος θά πετιόταν σάν κάτι τό ἄχρηστο. Τό ἐξωτερικό ἐμπόριο μέ τή ζήτησή του γιά τό περίσσευμα αὐτό ἀνεβάζει τήν τιμή τοῦ τελευταίου σέ ἐπίπεδο πού ξεπερνᾶ τά ἐξοδα πού δημιουργεῖ ἡ ἐξαγωγή τους. Γι' αὐτό φέρνει λίγη πρόσοδο στόν γαιοκτήμονα...» Τό ἀγγλικό μαλλί χάρη στήν πούλησή του στήν ἀγορά τῆς Φλάνδρας ἀνέβασε «λίγο τήν πρόσοδο ἀπό τή γῆ πού τό παρήγαγε» (σελ. 339, 340).

Τό ἐξωτερικό ἐμπόριο ἀνεβάζει ἐδῶ τήν τιμή ἑνός δευτερεύοντος ἀγροτικῶν προϊόντος τόσο, ὥστε ἡ γῆ πού τό παράγει νά μπορεῖ ν' ἀποφέρει λίγη πρόσοδο.

« Τό ὑλικό γιά τήν ἀνέγερση κατοικιῶν δέν χρειάζεται πάντα νά μεταφέρεται ἀπό τόσο μεγάλες ἀποστάσεις, ὅπως οἱ πρῶτες ὕλες γιά τό ντύσιμο. Δέν γίνεται τόσο εὐκόλα ἀντικείμενο τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου. Ἄν τό ὑλικό αὐτό ὑπάρχει ὑπεράφθονο σέ μιὰ χώρα πού τό παράγει μπορεῖ, ἀκόμα καί μέ τό σημερινό ἐπίπεδο τοῦ παγκόσμιου ἐμπορίου, νά μὴν ἔχει ἀξία γιά τόν γαιοκτήμονα. «Ἔτσι, ἕνα λατομεῖο μπορεῖ νά δίνει πρόσοδο, ὅταν θρῖσκεται κοντά στό Λονδίνο, ὄχι ὅμως ὅταν θρῖσκεται σέ πολλά μέρη τῆς Σκωτίας καί τῆς Οὐαλλίας. Τό ἴδιο γίνεται καί μέ τήν οἰκοδομήσιμη ξυλεία. Φέρνει πρόσοδο «σέ μιὰ πυκνοκατοικημένη καί πολιτισμένη χώρα», ἐνῶ σαπίζει ἐπιτόπου σέ πολλά μέρη τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς». Ὁ γαιοκτήμονας θά θεωροῦσε τόν ἑαυτό του εὐτυχῆ, ἂν μποροῦσε νά τήν ξεφορτωθεῖ. «Ὅταν ὑπάρχει σέ τέτιο βαθμό ὑπεράφθονο ὑλικό γιά τήν κατασκευή κατοικιῶν, τότε τό μέρος πού χρησιμοποιεῖται ἀξίζει τόσο μόνο ὅσο ἡ ἐργασία πού ἀπαιτεῖται γιά νά τό κάνει χρησιμοποιήσιμο γιά τό σκοπό αὐτό. Δέν ἀποφέρει ὅμως πρόσοδο στόν γαιοκτήμονα.

Γενικά ὁ γαιοκτήμονας ἐπιτρέπει στόν καθένα, πού θά λάβει τόν κόπο νά τόν ρωτήσῃ, ἂν μπορεῖ νά χρησιμοποιήσῃ λίγο ἀπ' αὐτό τό ὑλικό. Ἡ ζήτηση ἀπό μέρους τῶν εὐπορων ἐθνῶν τοῦ δίνει ὡστόσο τή δυνατότητα νά εἰσπράττει πότε-πότε μιὰ πρόσοδο γι' αὐτό» (σελ. 340, 341).

Οἱ χῶρες κατοικοῦνται ὄχι ἀνάλογα μέ τόν «ἀριθμό τῶν ἀνθρώπων πού μποροῦν μέ τό προϊόν τους νά τούς ντύσουν καί νά τούς ἐφοδιάσουν μέ κατοικία, ἀλλά ἀνάλογα μέ τόν ἀριθμό τῶν ἀνθρώπων πού μποροῦν νά θρέψουν οἱ χῶρες αὐτές μέ τό προϊόν τους. Ὄταν ἐξασφαλιστεῖ ἡ διατροφή τότε εἶναι εὐκόλο νά βρεθεῖ ὁ ἀπαραίτητος ρουχισμός καί ὁ ἀπαραίτητος κατοικίσιμος χῶρος. Ὄταν ὅμως ὑπάρχει ὁ ρουχισμός καί ὁ ἀπαραίτητος κατοικίσιμος χῶρος, μπορεῖ παρ' ὅλα αὐτά νά εἶναι συχνά δύσκολο νά ἐξευρεθοῦν μέσα διατροφῆς. Ἀκόμα καί σέ μερικά μέρη τῆς βρεταννικῆς ἐπικράτειας μπορεῖ νά χτιστεῖ ἓνα, ἄς τό πούμε, σπίτι μέ τήν ἡμερήσια ἐργασία ἑνός ἀνδρός». Στούς ἄγριους καί βάρβαρους λαούς ἀρκεῖ τό $1/100$ τῆς ἐτήσιας ἐργασίας τους γιά νά ἐφοδιαστοῦν μέ τά ἐνδύματα καί μέ τήν κατοικία πού χρειάζονται. Τά ὑπόλοιπα $99/100$ τῆς ἐτήσιας ἐργασίας τους ἀπαιτοῦνται συχνά γιά νά προμηθευτοῦν τήν ἀπαραίτητη τροφή. «Ἄν ὅμως μέ τή βελτίωση καί τήν καλλιέργεια τῆς γῆς ἡ ἐργασία μιᾶς οἰκογένειας μπορεῖ νά παράγῃ τά μέσα διατροφῆς γιά δύο οἰκογένειες, τότε ἀρκεῖ ἡ ἐργασία τῆς μισῆς κοινωνίας, γιά νά ἐφοδιάζῃ μέ μέσα διατροφῆς τό σύνολο τῆς κοινωνίας.» Τό ἄλλο μισό τῆς κοινωνίας μπορεῖ νά ἱκανοποιεῖ τίς ἄλλες ἀνάγκες καί ἰδιοτροπίες τῶν ἀνθρώπων. Τά κύρια ἀντικείμενα αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν καί ἰδιοτροπιῶν εἶναι τά φορέματα, ἡ κατοικία, ἡ ἐπίπλωση τοῦ σπιτιοῦ καί αὐτό πού τό ὀνομάζουν πολυτέλεια. Ἡ ἀνάγκη σέ τροφή εἶναι περιορισμένη. Οἱ πῖο πάνω ἀνάγκες εἶναι ἀπεριόριστες. Οἱ κάτοχοι τοῦ περισσεύματος σέ εἶδη διατροφῆς «εἶναι πάντα ἔτοιμοι ν' ἀνταλλάξουν τό περισσεύμα». «Οἱ φτωχοί, γιά νά πάρουν μέσα διατροφῆς» ἀσχολοῦνται γιά νά ἱκανοποιοῦν αὐτές τίς «ἰδιοτροπίες» τῶν πλούσιων καί συναγωνίζονται ἐπιπλέον μεταξύ τους στήν ἀσχολία τους αὐτή. Ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν αὐξάνει, ὅταν αὐξάνει ἡ ποσότητα τῶν μέσων διατροφῆς, δηλαδή ἀνάλογα μέ τήν πρόοδο τῆς γεωργίας. Ἡ «δουλιά» τους ἐπιτρέπει «τόν πῖο λεπτομερειακό καταμερισμό τῆς ἐργασίας». Γι' αὐτό αὐξάνει πολύ πῖο γρήγορα ἀπό τόν ἀριθμό τους ὁ ὄγκος τῶν πρώτων ὑλῶν πού ἐπεξεργάζονται. «Ἀπό τό γεγονός αὐτό προκύπτει ζήτηση κάθε λογῆς ὑλικῶν, τά ὁποῖα χάρη στό ἐφευρετικό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν ὠφέλιμα ἢ ἐξωρραιστικά γιά τίς οἰκοδομές, γιά τά φορέματα, γιά τήν ἐπίπλωση ἢ γιά τά οἰκιακά σκεύη. Ἀπό τό γεγονός αὐτό προκύπτει καί ἡ ζήτηση γιά τά ἀπολιθώματα καί τά ὀρυκτά, γιά τά εὐγενή μέταλλα καί τούς πολύτιμους λίθους πού ὑπάρχουν στά ἔγκατα τῆς γῆς».

«Ἐπομένως ἡ πρόσοδος ἔλκει τήν καταγωγή της ὄχι μόνο ἀπό τά εἶδη διατροφῆς, ἀλλά ἂν ἀργότερα δίνει πρόσοδο καί ἓνα ἄλλο προϊόν τῆς γῆς, τότε αὐτή τήν πρόσθεση τῆς ἀξίας τήν ὀφείλει στήν ἄνοδο τῶν ἱκανοτήτων τῆς ἐργασίας νά παράγῃ μέσα διατροφῆς μέ τή βελτίωση καί τήν καλλιέργεια τοῦ ἐδάφους» (σελ. 342-345).

Αυτό πού λέει ο Σμίθ ἐδῶ εἶναι ἡ σωστή φυσική βάση τῆς φυσιοκρατίας, ὅτι κάθε δημιουργία ὑπεραξίας (συμπεριλαμβανομένης καί τῆς προσόδου) βασίζεται στή σχετική παραγωγικότητα τῆς γεωργίας. Ἡ πρώτη πραγματική μορφή τῆς ὑπεραξίας εἶναι τό περίσσευμα γεωργικῶν προϊόντων (μέσων διατροφῆς), καί ἡ πρώτη πραγματική μορφή τῆς πρόσθετης ἐργασίας, εἶναι ὅτι φτάνει ἕνας γιά νά παράγει τά μέσα διατροφῆς γιά δύο. Κατά τά ἄλλα, αὐτό δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τήν ἐξήγηση αὐτῆς τῆς εἰδικῆς μορφῆς τῆς ὑπεραξίας, δηλ. τῆς προσόδου, πού τήν προϋποθέτει ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή.

Ὁ Σμίθ συνεχίζει:

Τά ἄλλα μέρη τοῦ προϊόντος τῆς γῆς (ἐκτός ἀπό τά μέσα διατροφῆς) πού ἀποφέρουν ἀργότερα πρόσοδο, δέν τήν ἀποφέρουν πάντα. Ἡ ζήτηση γιά τό προϊόν αὐτό, ἀκόμα καί στίς καλύτερα καλλιεργημένες χῶρες, δέν εἶναι πάντα ἀρκετά μεγάλη «γιά νά προκαλέσει μιάν ὑψηλότερη τιμή ἀπό τήν τιμή πού ἐπαρκεῖ γιά τήν πληρωμή τῆς ἐργασίας καί, μαζί μέ τό κανονικό κέρδος, γιά τήν ἀντικατάσταση τοῦ κεφαλαίου, πού χρησιμοποιήθηκε γιά (630) νά τά φέρι στήν ἀγορά. Ἄν ἡ ζήτηση θά εἶναι τόσο μεγάλη ἢ ὄχι, αὐτό ἐξαρτιέται ἀπό διάφορα περιστατικά» (σελ. 345).

Ἐδῶ λοιπόν ἔχουμε πάλι τά ἴδια: Ἡ πρόσοδος πηγάζει ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ ζήτηση εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τήν προσφορά σέ ἐπαρκή τιμή, ἡ ὁποία δέν περιέχει καθόλου πρόσοδο, ἀλλά μόνο μισθό καί κέρδος. Τί ἄλλο σημαίνει αὐτό, παρά ὅτι ἡ προσφορά σέ ἐπαρκή τιμή εἶναι τόσο μεγάλη, ὥστε ἡ γαιοκτησία νά μή μπορεῖ νά προβάλει ἀντίσταση στήν ἐξίσωση τῶν κεφαλαίων ἢ στήν ἐργασία; Ὅτι ἐπομένως, ἀκόμα καί ὅταν ἡ γαιοκτησία ὑπάρχει νόμιμα, δέν ὑπάρχει ἐδῶ πραγματικά ἢ δέν μπορεῖ νά λειτουργεῖ πραγματικά σάν τέτια; Αὐτό πού εἶναι λάθος στόν Σμίθ εἶναι ὅτι δέν βλέπει πώς, ὅταν ἡ γαιοκτησία πουλάει τό προϊόν στήν ἀξία του, τότε τό πουλάει πάνω ἀπό τήν ἐπαρκή τιμή. Αὐτό πού εἶναι καλό σ' αὐτόν ἔναντι τοῦ Ρικάρντο εἶναι ὅτι βλέπει πώς ἐξαρτιέται ἀπό τίς περιστάσεις, ἂν ἡ γαιοκτησία μπορεῖ νά ἐπιβληθεῖ ἢ ὄχι οἰκονομικά. Γι' αὐτό τό μέρος αὐτό τῆς ἀνάλυσης του πρέπει νά παρακολουθηθεῖ βῆμα πρὸς βῆμα. Ἀρχίζει μέ τό ἀνθρακωρυχεῖο, περνάει ὕστερα στήν ξυλεία, ξαναγυρίζει ἔπειτα στό ἀνθρακωρυχεῖο κλπ. Γι' αὐτό τόν βάζουμε ν' ἀρχίσει μέ τήν ξυλεία.

«Ἀνάλογα μέ τήν κατάσταση τῆς γεωργίας ἡ τιμή τῆς ξυλείας ποικίλλει γιά τούς ἴδιους λόγους πού ποικίλλει ἡ τιμή τῶν ζώων. Στήν παιδική ἡλικία τῆς γεωργίας κυριαρχοῦσε τό δάσος, πού ἀποτελοῦσε βάρος γιά τόν ἰδιοκτήτη, ὁ ὁποῖος θά χάριζε εὐχαρίστως τήν ξυλεία σέ κείνον πού θά ὑλοτομοῦσε τό

δάσος. Μέ τήν πρόοδο τῆς γεωργίας ἀραιώνει τό δάσος ἐνμέρει μέ τήν ἐπέκτα-
ση τῆς καλλιέργειας, ἐνμέρει μέ τήν αὔξησιν τῶν κοπαδιῶν ζώων, πού κατα-
τρῶγουν καί ξεφλουδίζουν τίς ρίζες τῶν δέντρων καί τά νεαρά δεντράκια. «Ἡ
παραγωγή τῶν ζώων δέν αὐξάνει βέβαια στόν ἴδιο βαθμό, ὅπως τό σιτάρι,|πού
εἶναι πέρα γιά πέρα ἀποτέλεσμα τῆς δουλιᾶς τῶν ἀνθρώπων, ὅμως χάρις στή
φροντίδα καί στήν προστασία τοῦ ἀνθρώπου αὐξάνουν καί τά ζῶα». Ἡ σπανιό-
τητα τῆς ξυλείας πού δημιουργεῖται μ' αὐτό τόν τρόπο, ἀνεβάζει τήν τιμή
της. Γι' αὐτό μπορεῖ ν' ἀποφέρει τόσο ὑψηλή πρόσοδο, ὥστε νά μετατρέπεται
σέ δάσος γεωργική γῆ (ἢ κατάλληλη γιά τή γεωργία γῆ). Αὐτό γίνεται στή
Μεγάλη Βρεταννία. Ἡ πρόσοδος ἀπό τήν ξυλεία δέν μπορεῖ ποτέ ν' ἀνέβει
μόνιμα πάνω ἀπό τήν πρόσοδο τῆς σπαρμένης μέ σιτάρι γῆς ἢ τῶν λειμῶνων.
Μπορεῖ ὅμως νά τή φθάσει» (τ. I, σελ. 347-349).

Ἐπομένως στήν πραγματικότητα ἡ πρόσοδος ἀπό δασωμένες περιο-
χές εἶναι ὡς πρός τή φύσιν τῆς ταυτόσημη μέ τήν πρόσοδο ἀπό λειμῶ-
νες. Ἀνήκει λοιπόν ἐπίσης σ' αὐτή τήν κατηγορία, παρ' ὅλο πού τό
ξύλο δέν χρησιμεύει σάν μέσο διατροφῆς. Ἡ οἰκονομική κατηγορία δέν
συμμορφώνεται μέ τήν ἀξία χρήσης τοῦ προϊόντος, ἀλλά μέ τό ἄν μιά
δοσμένη γῆ μπορεῖ ἢ ὄχι νά μετατραπῆ σέ καλλιεργήσιμη γῆ καί
ἀντίστροφα.

Ἀνθρακωρυχεῖα. Ἡ ἀποδοτικότητα ἢ ἡ μή ἀποδοτικότητα τῶν
ὄρυχειῶν γενικά, ὅπως σημειώνει σωστά ὁ Σμίθ, ἐξαρτιέται ἀπό τό ἄν
ἀπό διάφορα ὄρυχεῖα μέ τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας μπορεῖ νά ἐξορυ-
χθεῖ μιά μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ποσότητα ὄρυκτου. Ἡ μή ἀποδοτικό-
τητα μπορεῖ νά ἐξουδετερώσει τήν εὐνοϊκή τοποθεσία τῶν ὄρυχειῶν,
ἔτσι πού νά μή μποροῦν καθόλου νά ἐκμεταλλευστοῦν τά ὄρυχεῖα αὐτῆς
τῆς κατηγορίας. Αὐτό συμβαίνει ἰδίως ὅταν δέν υπάρχουν οὔτε καλοί
δρόμοι οὔτε καλή ναυσιπλοΐα (τ. I, σελ. 346, 347).

Ἐπὶ τῶν ὄρυχειῶν, τό προϊόν τῶν ὁποίων εἶναι ἀρκετό, γιά νά κα-
λύψει μόνο τήν ἐπαρκή τιμή. Γι' αὐτό ἀποφέρουν κέρδος γιά τόν ἐπιχει-
ρηματία, ὄχι ὅμως γαιοπρόσοδο. Γι' αὐτό ὁ ἰδιοκτήτης πρέπει νά τά
ἐκμεταλλευστοῦν ὁ ἴδιος. Ἐτσι βγάζει «τά συνηθισμένα κέρδη γιά τό
κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖ». Στή Σκωτία υπάρχουν πολλά ἀνθρακωρυ-
χεῖα αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Τά ἀνθρακωρυχεῖα αὐτά δέν θά μπορούσαν νά τά
ἐκμεταλλευστοῦν μέ κανένα ἄλλο τρόπο.

«Ὁ γαιοκτήμονας δέν ἐπιτρέπει σέ κανέναν ἄλλον νά τά ἐκμεταλλευστοῦν
χωρίς τήν καταβολή μιᾶς προσόδου, ὅμως κανένας δέν εἶναι σέ θέση νά πληρώ-
σει μιά πρόσοδο» (τ. I, σελ. 346).

Ἐδῶ ὁ Σμίθ καθόρισε σωστά, πότε δέν πληρώνεται πρόσοδος, ἐκεῖ

όπου ή γή έχει ιδιοποιηθεί. Αυτό γίνεται εκεί όπου ο γαιοκτήμονας και ο επιχειρηματίας είναι ενωμένοι σε ένα πρόσωπο. Προηγούμενα μās είχε πει κιόλας ότι αυτό συμβαίνει στις αποικίες. Έδω ένας παχτωτής δέν μπορεί νά καλλιεργεί τή γή, επειδή δέν μπορεί νά πληρώνει πρόσοδο. Ο ιδιοκτήτης τής γής όμως μπορεί νά τήν καλλιεργεί μέ κέρδος, παρά τό γεγονός ότι δέν του αποφέρει πρόσοδο. Αυτό συμβαίνει λ.χ. στις αποικίες τής Δυτικής Αμερικής, επειδή μπορεί κανείς νά ιδιοποιείται διαρκώς νέα γή. Η γή σάν τέτια δέν αποτελεί στοιχείο τής αντίστασης, και ο συναγωνισμός τών αυτοκαλλιεργητών γαιοκτημόνων είναι έδω στήν πραγματικότητα συναγωνισμός ανάμεσα σε εργάτες ή ανάμεσα σε καπιταλιστές. Στήν υποτιθέμενη περίπτωση έχει διαφορετικά τό ζήτημα σχετικά μέ τά άνθρακωρυχεία ή μέ τά όρυχεία γενικά. Η αγοράία αξία, πού καθορίζεται από τά όρυχεία εκείνα πού προμηθεύουν τήν προσφορά στήν αξία αυτή, δίνει μιά μικρότερη ή δέν δίνει καθόλου πρόσοδο για τά λιγότερο αποδοτικά όρυχεία ή για τά χειρότερα από άποψη τοποθεσίας όρυχεία, δίνει όμως τήν τιμή κόστους. Τά όρυχεία αυτά μπορούν έδω νά τά εκμεταλλεύονται μόνο άνθρωποι για τούς όποιους δέν υπάρχει ή αντίσταση τής γαιοκτησίας, δέν υπάρχει ή προκαλούμενη από τή γαιοκτησία έξαίρεση, επειδή ενώνονται σε ένα πρόσωπο οί γαιοκτήμονες και οί καπιταλιστές. Αυτό ισχύει μόνο στις περιπτώσεις, στις όποιες έξαφανίζεται στήν πράξη ή γαιοκτησία σάν αυτότελές στοιχείο ενάντια στό κεφάλαιο. Η περίπτωση αυτή διαφέρει από τίς αποικίες κατά τούτο: σ' αυτές ο γαιοκτήμονας δέν μπορεί ν' απαγορεύσει σε κανένα τήν εκμετάλλευση νέας γής. Έδω μπορεί νά τό κάνει αυτό. Επιτρέπει μόνο στον έαυτό του τήν άδεια νά εκμεταλλεύεται τό όρυχείο. Αυτό δέν του δίνει τή δυνατότητα νά εισπράττει πρόσοδο, αλλά του δίνει τή δυνατότητα, αποκλείοντας άλλα πρόσωπα, νά τοποθετήσει μέ κέρδος τό δικό του κεφάλαιο στό όρυχείο.

Αυτό πού λέει ο Σμίθ σχετικά μέ τή ρύθμιση τής προσόδου από τό πιο αποδοτικό όρυχείο, τό έχω ήδη εξηγήσει σχετικά μέ τόν Ρικάρντο και μέ τήν πολεμική του. Έδω πρέπει νά τονιστεί μόνο ή παρακάτω φράση:

«Η πιο χαμηλή τιμή» (προηγούμενα ο Σμίθ μιλούσε για έπαρκή τιμή) «στήν όποία μπορεί νά πουλιέται κάρβουνο επί ένα μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, είναι, όπως και για όλα τά άλλα έμπορεύματα, ή τιμή πού έπαρκει ακριβώς για ν' αντικαταστήσει μαζί μέ τό συνηθισμένο κέρδος τό κεφάλαιο πού χρειάζεται νά δαπανηθεί, για νά τό φέρει στήν αγορά» (τ. I, σελ. 350).

Βλέπουμε πῶς ἡ ἐπαρκῆς τιμὴ μπῆκε στὴ θέση τῆς φυσικῆς τιμῆς.
 Ὁ Ρικάρντο τίς ταυτίζει καὶ ἔχει δίκιο.

[631] Ὁ Σμίθ ἰσχυρίζεται,

ὅτι ἡ πρόσοδος ἀπὸ τὰ ἀνθρακωρυχεῖα εἶναι πολὺ μικρότερη ἀπὸ τὴν πρόσοδο τῶν γεωργικῶν προϊόντων. Στὴ γεωργία ἡ πρόσοδος φτάνει τὸ $\frac{1}{3}$ τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, στὰ ἀνθρακωρυχεῖα τὸ $\frac{1}{5}$ θεωρεῖται μιά πολὺ μεγάλη πρόσοδος καὶ τὸ $\frac{1}{10}$ εἶναι ἡ συνηθισμένη πρόσοδος. Τὰ μεταλλωρυχεῖα δὲν ἐξαρτιόνται τόσο ἀπὸ τὴν τοποθεσία τους, ἐπειδὴ τὰ προϊόντα τους μεταφέρονται πιο εὐκόλα καὶ ἡ παγκόσμια ἀγορὰ εἶναι γι' αὐτὰ πιο ἀνοιχτή. Γι' αὐτὸ ἡ ἀξία τους ἐξαρτιέται περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀποδοτικότητά τους παρά ἀπὸ τὴν τοποθεσία τους, ἐνῶ τὸ ἀντίθετο γίνεται μέ τὰ ἀνθρακωρυχεῖα. Τὰ προϊόντα καὶ τῶν πιο ἀπομακρυσμένων μεταξύ τους μεταλλωρυχείων συναγωνίζονται τὸ ἕνα μέ τ' ἄλλο. «Γι' αὐτὸ, ἡ τιμὴ τῶν μὴ εὐγενῶν μετάλλων, καὶ ἀκόμα περισσότερο τῶν εὐγενῶν μετάλλων στὰ πιο ἀποδοτικὰ μεταλλωρυχεῖα τῆς γῆς, θά ἐπηρεάζει λίγο-πολύ ἀναγκαστικά τὴν τιμὴ τους σέ ὅποιοδήποτε ἄλλο μεταλλεῖο» (τ. 1, σελ. 351, 352).

«Ἐπειδὴ ἡ τιμὴ κάθε μετάλλου σέ κάθε μεταλλεῖο καθορίζεται ὡς ἕνα βαθμὸ ἀπὸ τὴν τιμὴ του στοῦ πιο ἀποδοτικό μεταλλεῖο τοῦ κόσμου, μπορεῖ στὰ περισσότερα ὀρυχεῖα ἡ τιμὴ του νὰ ξεπερνάει ἀσήμαντα μόνο τὰ ἔξοδα παραγωγῆς του καὶ νὰ δίνει σπάνια μόνο μιά πολὺ μεγάλη πρόσοδο στοῦ γαιοκτήμονα. Ἐπομένως στὰ περισσότερα μεταλλεῖα ἡ πρόσοδος φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ ἕνα μικρὸ μέρος τῆς τιμῆς τῶν μὴ εὐγενῶν καὶ ἕνα ἀκόμα μικρότερο μέρος τῆς τιμῆς τῶν εὐγενῶν μετάλλων. Καὶ στὰ δύο ἡ ἐργασία καὶ τὸ κέρδος ἀποτελοῦν τὸ μεγαλύτερο μέρος» (σελ. 353, 354).

Ὁ Σμίθ ἐξηγεῖ ἐδῶ σωστά τὴν περίπτωση τοῦ Πίνακα Γ.

Μιλώντας γιὰ τὰ εὐγενῆ μέταλλα, ὁ Σμίθ ἐπαναλαβαίνει πάλι τὴν ἐξήγηση τῆς ἐπαρκούς τιμῆς πού τὴ βάζει στὴ θέση τῆς φυσικῆς τιμῆς, ἐκεῖ ὅπου πραγματεύεται τὴν πρόσοδο. Αὐτὸ δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ τὸ κάνει ἐκεῖ πού μιλάει γιὰ τὴ μὴ γεωργικὴ βιομηχανία, ἐπειδὴ, σύμφωνα μέ τὴν ἀρχικὴ του ἐξήγηση, συμπίπτουν ἐδῶ ἡ ἐπαρκῆς τιμὴ καὶ ἡ φυσικὴ τιμὴ, δηλαδή ἡ τιμὴ μέ τὴν ὁποία πληρώνονται τὸ προκαταβλημένο κεφάλαιο + τὸ μέσο κέρδος.

«Ἡ πιο χαμηλὴ τιμὴ, στὴν ὁποία μποροῦν νὰ πουλιοῦνται τὰ εὐγενῆ μέταλλα γιὰ ἕνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα... ρυθμίζεται ἀπὸ τίς ἴδιες ἀρχές, οἱ ὁποῖες καθορίζουν τὴν πιο χαμηλὴ κανονικὴ τιμὴ ὅλων τῶν ὑπόλοιπων ἐμπορευμάτων. Καθορίζεται ἀπὸ τὸ κεφάλαιο, πού πρέπει συνήθως νὰ καταβληθεῖ καὶ ἀπὸ τὴν τροφή, τὸν ρουχισμό καὶ τὴν κατοικία πού πρέπει νὰ καταναλώνονται συνήθως, γιὰ νὰ τὰ φέρουν ἀπὸ τὸ μεταλλεῖο στὴν ἀγορὰ. Πρέπει ἡ τιμὴ νὰ εἶναι τουλάχιστον ἀρκετὴ γιὰ τὴν ἀντικατάσταση αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου μαζί μέ τὸ συνηθισμένο κέρδος» (σελ. 359).

Σχετικά με τούς πολύτιμους λίθους ό Σμίθ παρατηρεί:

«*Η ζήτηση πολύτιμων λίθων προκαλείται πέρα για πέρα από τήν όμορφιά τους. Δέν χρησιμεύουν παρά μόνο για κοσμήματα. Τό πρότέρημα τής όμορφιάς τους αύξάνει σημαντικά λόγω τής σπανιότητάς τους ή τής δυσκολίας και τών έξόδων πού απαιτουόνται για τήν έξόρυξή τους από τό όρυχειό. Γι' αυτό ή ύψηλή τιμή τους αποτελείται τίς περισσότερες φορές σχεδόν όλοκληρωτικά από τούς μισθούς και τό κέρδος. Η πρόσδοδος αποτελεί μόνο ένα πολύ μικρό και συχνά δέν αποτελεί καθόλου συστατικό μέρος τής τιμής. Μόνο τά πιό άποδοτικά όρυχειά άποφέρουν μιάν άξιοσημείωτη πρόσδοδο*» (σελ. 361).

Έδω δυνατή είναι μόνο ή διαφορική πρόσδοδος.

«*Μιά και οι τιμές τών εύγενών μετάλλων καθώς και τών πολύτιμων λίθων ρυθμίζονται σ' όλο τόν κόσμο από τά πιό άποδοτικά μεταλλεία, ή πρόσδοδος πού μπορεί ν' άποφέρει ένα μεταλλείο στον ιδιοκτήτη του δέν αντιστοιχεί στην άπόλυτη, αλλά στη λεγόμενη σχετική άποδοτικότητα ή στην ύπεροχή του έναντι άλλων όρυχειών του ίδιου είδους. Αν ανακαλύπτονταν νέα άργυρωρυχειά, πού θα ύπερείχαν εκείνων του Πότοσι* τόσο πολύ όσο αυτά τά τελευταία ύπερέχουν τών εύρωπαϊκών άργυρωρυχειών, τότε θα μπορούσε ή αξία του άργύρου νά πέσει τόσο πολύ, ώστε νά μήν άξίζει πιά ό κόπος για τήν εκμετάλλευση εκείνων του Πότοσι*» (σελ. 362).

Τά προϊόντα τών λιγότερο άποδοτικών μεταλλείων εύγενών μετάλλων και πολύτιμων λίθων δέν άποφέρουν πρόσδοδο, επειδή τήν αγοραία αξία τήν καθορίζει πάντα τό πιό άποδοτικό όρυχειό, και επειδή ανοίγονται πάντα νέα πιό άποδοτικά όρυχειά, έτσι πού ή κίνηση συντελείται πάντα στην άνιούσα γραμμή. Πουλιούονται λοιπόν κάτω από τήν αξία τους, άπλώς στην τιμή κόστους τους.

«*Ένα προϊόν, ή αξία του όποιου οφείλεται κυρίως στη σπανιότητά του, ύποτιμιέται αναγκαστικά, όταν ύπάρχει άφθονο*» (σελ. 363).

Και νά πού τώρα ό Σμίθ επανέρχεται στη σχετικά λαθεμένη άποψη.

«*Διαφορετικά έχει τό ζήτημα με τά κομμάτια γής στην επιφάνεια τής γής. Και ή αξία τών προϊόντων τους, και ή αξία τής προσόδου τους είναι ανάλογες με τήν άπόλυτη και όχι με τή σχετική άποδοτικότητά τους. Η γή πού παράγει μιá καθορισμένη ποσότητα μέσωσν διατροφής, ένδυμασίας και κατοικίας, μπορεί πάντα νά έφοδιάσει μ' αυτά έναν καθορισμένο αριθμό ανθρώ-*

* Πότοσι, πόλη τής Βολιβίας πού τόν 17ο και 18ο αιώνα είχε πλουσιότατα άργυρωρυχειά. Σήμερα παράγει κυρίως κασσίτερο, χαλκό και άλλα μέταλλα. — Σημ. μετ.

πων. "Ὅσο μεγάλο κι ἂν εἶναι τό μερίδιο τοῦ γαιοκτήμονα» (τό ζήτημα εἶναι δά, ἂν παίρνει ἓνα μερίδιο ἀπό τό προϊόν αὐτό καί σέ ποιᾶ ἀναλογία), τό γεγονός αὐτό [632] θά τοῦ δίνει πάντα μιάν ἀνάλογη δύναμη ἐξουσίας πάνω στήν ἐργασία τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν καί ἐπομένως πάνω στά ἐμπορεύματα πού μπορεῖ νά τοῦ προμηθεύει αὐτή ἡ ἐργασία» (σελ. 363, 364).

«Ἡ ἀξία τῶν πίο ἄγονων γαιῶν δέν μειώνεται ἀπό τή γειτνίαση πολύ γόνιμων γαιῶν. Ἀντίθετα μάλιστα ἀνεβαίνει γενικά ἀπό τό γεγονός αὐτό. Ὁ μέγας ἀριθμός τῶν ἀνθρώπων πού συντηρεῖται ἀπό τά εὐφορα ἐδάφη προσφέρει μιάν ἀγορά σέ πολλά προϊόντα τῆς ἄγονης γῆς, ἀγορά τήν ὁποία ἡ ἄγονη γῆ δέν θά ἔβρισκε ποτέ στούς ἀνθρώπους πού μπορεῖ νά συντηρεῖ μέ τά δικά της προϊόντα».

(Αὐτό ὅμως μόνο ἂν δέν παράγει τό ἴδιο προϊόν μέ τά εὐφορα ἐδάφη τῆς γειτονιάς τῆς, μόνο ἂν τό προϊόν τῶν στειρῶν ἐδαφῶν δέν συναγωνίζεται τό προϊόν τῶν γονιμότερων ἐδαφῶν. Στήν περίπτωση αὐτή ὁ Σμίθ ἔχει δίκιο καί αὐτό εἶναι βέβαια σημαντικό γιά τό πῶς ἡ συνολική μάζα τῆς προσόδου διάφορων εἰδῶν φυσικῶν προϊόντων μπορεῖ ν' ἀνέβει ἐξαιτίας τῆς εὐφορίας τοῦ ἐδάφους πού παράγει εἶδη διατροφῆς).

«Ὅλα ὅσα ἀνεβάζουν τήν εὐφορία τοῦ ἐδάφους κατά τήν παραγωγή μέσων διατροφῆς, δέν ἀνεβάζουν μόνο τήν ἀξία τῶν ἐδαφῶν πού βελτιώθηκαν» {μποροῦν νά μειώσουν ἢ ἀκόμα καί νά ἐκμηδενίσουν αὐτή τήν ἀξία}, «ἀλλά συμβάλλουν καί στό ἀνέβασμα τῆς τιμῆς πολλῶν ἄλλων ἐδαφῶν, γιατί δημιουργεῖται μιᾶ νέα ζήτηση γιά τά προϊόντά τους» ἢ μάλλον ζήτηση γιά νέα προϊόντα» (τ. 1, σελ. 364).

Ἐκεῖνο πού σ' ὅλα αὐτά δέν ἐξηγεῖ ὁ Σμίθ, εἶναι ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος, τήν ὑπαρξη τῆς ὁποίας τήν παραδέχεται γιά τή γῆ πού παράγει μέσα διατροφῆς. Παρατηρεῖ μέ τό δίκιο του, ὅτι δέν χρειάζεται νά ὑπάρχει γιά ἄλλα ἐδάφη λ.χ. γιά ὄρυχεια, ἐπειδή ὑπάρχουν πάντα σχετικά σέ τέτια ἀπεριόριστη ποσότητα (σέ σχέση μέ τή ζήτηση), ἔτσι πού ἡ ἰδιοκτησία δέν μπορεῖ ἐδῶ νά προβάλλει ἀντίσταση στό κεφάλαιο. Ἐδῶ ἡ γαιοκτησία δέν ὑπάρχει ἀπό οἰκονομική ἄποψη, ἀκόμα κι ἂν ὑπάρχει νόμιμα.

(Βλ. τή σελ. 641 σχετικά μέ τήν πρόσοδο ἀπό σπίτια) [632]

[641] Βλέπε τή σελ. 632. Γιά τήν πρόσοδο ἀπό σπίτια ὁ Α. Σμίθ λέει:

«Τό μέρος τοῦ συνολικοῦ ἐνοικίου ἐνός σπιτιοῦ πού περισσεύει ὕστερα ἀπό τήν ἀφαίρεση ἀπ' αὐτό τοῦ μέρους γιά τήν πληρωμή αὐτοῦ τοῦ λογικοῦ κέρδους» (σ' αὐτόν πού ἔχτισε τό σπίτι) «πρέπει φυσικά νά καταλογιστεῖ στήν γαιοπρόσοδο,

καί ἐκεῖ ὅπου ὁ ἰδιοκτήτης τῆς γῆς καί ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ σπιτιοῦ εἶναι δύο διαφορετικά πρόσωπα, τό μέρος αὐτό πληρώνεται συνήθως ὁλόκληρο στόν πρῶτο. Γιά τά σπίτια στήν ὕπαιθρο πού βρίσκονται σέ κάποια ἀπόσταση ἀπό ὅποια-δήποτε μεγάλη πόλη, ὅπου ὑπάρχει ἐλεύθερη καί ἐπαρκῆς γῆ, ἡ γαιοπρόσοδος εἶναι σχεδόν ἀσήμαντη ἢ δέν ξεπερνάει τό ποσό πού θά ἀπόφερε ἡ ἐπιφάνεια πάνω στήν ὅποια εἶναι χτισμένο τό σπίτι, ἂν χρησιμοποιεῖται γιά γεωργικούς σκοπούς» (β. V, κεφ. II).

Στή γαιοπρόσοδο ἀπό σπίτια ἡ τοποθεσία ἀποτελεῖ γιά τή διαφορική πρόσοδο ἐξίσου ἀποφασιστικό στοιχεῖο, ὅσο ἡ εὐφορία (καί ἡ τοποθεσία) γιά τή γεωργική πρόσοδο.

Ὁ Σμίθ πού, μαζί μέ τούς φυσιοκράτες, δείχνει ιδιαίτερη προτίμηση γιά τή γεωργία καί τούς γαιοκτήμονες, συμμερίζεται μαζί τους τήν ἄποψη ὅτι ἀποτελοῦν ιδιαίτερα ἐπιθυμητά ἀντικείμενα φορολογίας. Λέει:

«Καί οἱ δύο, καί ἡ γαιοπρόσοδος ἀπό οἰκόπεδα καί ἡ συνηθισμένη γαιοπρόσοδος ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος εἰσοδήματος, πού τό ἀπολαβαίνει πολλαπλά ὁ γαιοκτήμονας, χωρίς νά καταβάλλει ὁ ἴδιος τόν παραμικρότερο κόπο ἢ φροντίδα. Παρ' ὅλο πού ἓνα μέρος αὐτοῦ τοῦ εἰσοδήματος ἀφαιρεῖται ἀπ' αὐτόν γιά τήν κάλυψη τῶν κρατικῶν δαπανῶν, δέν ἀποθαρρύνεται μ' αὐτό κανενός εἶδους δραστηριότητα. Τό ἐτήσιο προϊόν τῆς γῆς καί τῆς ἐργασίας τῆς κοινωνίας, ὁ πραγματικός πλοῦτος καί τό εἰσόδημα τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ μποροῦν νά μείνουν ἴδια μέ προηγούμενα καί μετά τήν καθιέρωση ἑνός τέτιου φόρου. Οἱ γαιοπρόσοδες ἀπό οἰκόπεδα καί ἡ συνηθισμένη γαιοπρόσοδος ἀποτελοῦν γιά τό λόγο αὐτό τά εἶδη εἰσοδήματος, πού μποροῦν πιό εὐκόλα ἀπό ὅλα τά ἄλλα νά σηκώσουν ἓναν εἰδικό φόρο» (β. V, κεφ. II [64]).

Ἐνάντια στήν ἄποψη αὐτή ὁ Ρικάρντο (σελ. 250) προβάλλει πολύ μικροαστικούς ἐνδοιασμούς [641]

[4. Ἡ ἀνάλυση ἀπό τόν Σμίθ τῶν ἀλλαγῶν τῶν τιμῶν γιά τά προϊόντα τῆς γῆς]

[632] «Τμήμα τρίτο. Γιά τίς ἀλλαγές στή σχέση ἀνάμεσα στίς κάθε φορά ἀξίες τοῦ εἶδους ἐκείνου τοῦ προϊόντος, πού ἀποφέρει πάντα πρόσοδο καί ἐκείνου πού ἀποφέρει πού καί πού πρόσοδο» κλπ. (β. I, τόμ. II, κεφ. XI).

«Σέ μιά χώρα, πού εἶναι ἀπό τή φύση τῆς εὐφορη, τό μεγαλύτερο ὅμως μέρος τῆς ὁποίας εἶναι ἐντελῶς ἀκαλλιέργητο, τά ζῶα, τά πουλερικά, τό κάθε λογῆς κυνήγι κλπ. μποροῦν νά ἀγοράζουν μιά πολύ μικρή ποσότητα ἐργασίας.

ἐπειδὴ *μποροῦν ν' ἀποκτοῦνται μέ μιά πολύ μικρή δαπάνη ἐργασίας*» (II, σελ. 25).

Μέ ποιόν *περίεργο* τρόπο τό μέτρο τῆς ἀξίας μέ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας τό ἀνακατεύει ὁ Σμίθ μέ τήν τιμή τῆς ἐργασίας ἢ μέ τήν ποσότητα ἐκείνη τῆς ἐργασίας, πού μπορεῖ νά ἐξουσιάζεται ἀπό ἕνα ἐμπόρευμα, προκύπτει καί ἀπό τήν πιό πάνω φράση, καί ἰδίως ἀπό τά παρακάτω, πού ἐπίσης μᾶς δείχνουν πῶς ἔφτασε νά ἀνυψώσει μέ τήν εὐκαιρία τό σιτάρι σέ μέτρο τῆς ἀξίας.

«Σ' ὅλες τίς καταστάσεις τῆς κοινωνίας, σ' ὅλες τίς βαθμίδες τῆς προσόδου τό σιτάρι εἶναι προϊόν τῆς δουλιᾶς τοῦ ἀνθρώπου. Ὅμως τό μέσο προϊόν κάθε εἶδους δουλιᾶς, δηλ. ἡ μέση προσφορά, θά προσαρμόζεται λίγο-πολύ πάντα μέ ἀκρίβεια στή μέση κατανάλωση, δηλ. στή μέση ζήτηση. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, σέ κάθε ξεχωριστή βαθμίδα τῆς κοινωνικῆς προόδου ἢ παραγωγή ἴσων ποσοτήτων σιταριοῦ στόν ἴδιο ἀγρό καί μέ τό ἴδιο κλίμα θά ἀπαιτεῖ κατά μέσο ὄρο ἴσες περίπου ποσότητες ἐργασίας, ἢ, πράγμα πού καταλήγει στό ἴδιο, τήν τιμή σχεδόν ἴσων ποσοτήτων ἐργασίας, ἐπειδὴ ἡ ἀδιάκοπη ἀνοδος τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς ἐργασίας μέ ταυτόχρονα βελτιωνόμενη καλλιέργεια τῆς γῆς ἀντισταθμίζεται λίγο-πολύ ἀπό τή διαρκῶς αὐξανόμενη τιμή τῶν ζώων, πού ἀποτελοῦν τό κύριο ἐργαλεῖο τῆς γεωργίας. Γιά ὅλους αὐτούς τοὺς λόγους μποροῦμε νά εἶμαστε σίγουροι ὅτι ἴσες ποσότητες σιταριοῦ σ' ὅλες τίς καταστάσεις τῆς κοινωνίας, σ' ὅλες τίς βαθμίδες τῆς προόδου ἀντιπροσωπεύουν ἢ ἀντισταθμίζουν σέ ἀξία μέ πολύ μεγαλύτερη ἀκρίβεια ἴσες ποσότητες ἐργασίας ἀπ' ὅ,τι ἴσες ποσότητες ἐνός ὁποιοῦδήποτε ἄλλου ἀκατέργαστου προϊόντος τῆς γῆς. Ἐπομένως τό σιτάρι... σ' ὅλες τίς διαφορές βαθμίδες τῆς αὐξησης τῆς εὐημερίας καί τῆς κοινωνικῆς προόδου ἀποτελεῖ ἕνα ἀκριβέστερο μέτρο τῆς ἀξίας ἀπό κάθε ἄλλο ὁποιοῦδήποτε ἐμπόρευμα ἢ κατηγορία ἐμπορευμάτων... τό σιτάρι, ἢ ὁποιοῦδήποτε ἄλλο κι ἂν εἶναι τό συνηθισμένο καί προτιμώμενο φυτικό μέσο διατροφῆς τοῦ λαοῦ, ἀποτελεῖ ἐκτός τούτου σέ κάθε πολιτισμένη χώρα τό κύριο μέρος τῶν μέσων συντήρησης τῶν ἐργατῶν... Ἡ χρηματική τιμή τῆς ἐργασίας ἐξαρτιέται λοιπόν πολύ περισσότερο ἀπό τή μέση χρηματική τιμή τοῦ σιταριοῦ, ἀπό τή συντήρηση τοῦ ἐργάτη, παρά ἀπό τήν τιμή τοῦ κρέατος ἢ ὁποιοῦδήποτε ἄλλου ἀκατέργαστου προϊόντος τῆς γῆς. Ἡ πραγματική ἀξία τοῦ χρυσοῦ καί τοῦ ἀργύρου, ἢ πραγματική ποσότητα ἐργασίας πού μποροῦν ν' ἀγοράσουν ἢ νά ἐξουσιάζουν ἐξαρτιέται πολύ περισσότερο ἀπό τήν ποσότητα τοῦ σιταριοῦ πού μποροῦν ν' ἀγοράσουν ἢ νά ἐξουσιάζουν, παρά ἀπό τήν ποσότητα τοῦ κρέατος ἢ ὁποιοῦδήποτε ἄλλου ἀκατέργαστου προϊόντος τῆς γῆς» (II, σελ. 26-28).

Συγκρίνοντας τήν τιμή τοῦ χρυσοῦ καί τοῦ ἀργύρου, ὁ Σμίθ ἀναπτύσσει ἀκόμα μιά φορά τήν ἀποψή του γιά τήν ἐπαρκή τιμή καί [633] τονίζει ρητά ὅτι ἡ ἐπαρκῆς τιμή ἀποκλείει τήν πρόσοδο:

«Ένα έμπορεύμα μπορεί κανείς νά τό χαρακτηρίσει άκριδό ή φτηνό όχι μόνο ανάλογα μέ τήν απόλυτα ύψηλή ή χαμηλή κανονική τιμή του, αλλά και ανάλογα μέ τό κατά πόσο αὐτή ή τιμή ξεπερνάει λίγο-πολύ τήν πιό χαμηλή τιμή, μέ τήν όποία είναι δυνατό τό έμπορεύμα νά ρίχνεται στην άγορά για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα. Αὐτή ή πιό χαμηλή τιμή αντικατασταίνει μαζί μέ ένα κέρδος μόνο τό κεφάλαιο πού χρειάστηκε νά προκαταβληθεῖ, για νά φτάσει τό έμπορεύμα στην άγορά. Είναι ή τιμή πού δέν δίνει τίποτα στον γαιοκτήμονα, ή τιμή, συστατικό μέρος τής όποίας δέν αποτελεί ή πρόσοδος και ή όποία αναλύεται ολοκληρωτικά σε μισθό και κέρδος» (II, σελ. 81).

«Η τιμή τών διαμαντιών και τών άλλων πολύτιμων λίθων ίσως νά πλησιάζει περισσότερο από τον ίδιο τό χρυσό τήν πιό χαμηλή τιμή, στην όποία είναι δυνατό νά ριχτοῦν στην άγορά» (II, σελ. 83).

Υπάρχουν (τ. II, σελ. 89) 3 κατηγορίες ακατέργαστων προϊόντων. Η πρώτη είναι εκείνη ή αύξηση τής όποίας είναι σχεδόν ή πέρα για πέρα ανεξάρτητη από τήν εργασία του ανθρώπου. Η δεύτερη είναι εκείνη πού μπορεί νά αυξάνεται ανάλογα μέ τή ζήτηση. Η τρίτη είναι εκείνη, στην αύξηση τής όποίας ή εργασία του ανθρώπου «άσκει μόνο περιορισμένη ή άβέβαιη επίδραση».

Πρώτη κατηγορία: Ψάρια, σπάνια πουλιά, διάφορα είδη κυνηγιού, σχεδόν όλα τά άγρια πουλιά, ιδίως τά αποδημητικά πουλιά κλπ. Η ζήτηση για τά προϊόντα αυξάνει πολύ μαζί μέ τήν αύξηση του πλούτου και τής πολυτέλειας.

«Έπειδή για τό λόγο αὐτό ή ποσότητα τέτιων έμπορευμάτων παραμένει ίση ή σχεδόν ίση σε μέγεθος, ένω διευρύνεται διαρκώς ό συναγωνισμός για τήν απόκτησή τους, ή τιμή τους μπορεί νά αναρριχηθεῖ ως τήν πιό ύψηλή κλίμακα» (II, σελ. 91).

Δεύτερη κατηγορία. «Αποτελείται από ώφέλιμα φυτά και ζώα, τά όποία σε μή καλλιεργούμενες εκτάσεις προσφέρονται από τή φύση σε μιά τέτια σπάταλη άφθονία, ώστε νά έχουν μόνο μικρή ή και καθόλου αξία και πού γι' αὐτό μέ τήν πρόοδο τής καλλιέργειας τής γῆς υποχρεώνονται νά παραχωρήσουν τή θέση τους σε μερικά επικερδή προϊόντα. Κατά τή διάρκεια μιᾶς μακρόχρονης περιόδου επεκτεινόμενων βελτιώσεων μειώνεται ή ποσότητά τους, ταυτόχρονα όμως αυξάνει συνεχώς ή ζήτηση γι' αὐτά. Η πραγματική τους αξία, ή πραγματική ποσότητα εργασίας, πού μπορούν αὐτά νά αγοράζουν ή νά έξουσιάζουν, αυξάνει για τό λόγο αὐτό σιγά-σιγά, ώσπου φτάνει τελικά ένα ύψος, στό όποιο μετατρέπονται σε ένα έξίσου μέ κάθε άλλο είδος επικερδές προϊόν, τό όποιο μπορεί νά παραχθεῖ μέ τήν εργασία του ανθρώπου στην πιό εύφορη και στην καλύτερα καλλιεργημένη γῆ. Αν ή τιμή τους φτάσει πιά αὐτό τό ύψος, τότε δέν μπορεί ν' ανέβει άλλο. Διαφορετικά θ' άπασχολούσαν περισσότερη γῆ και περισσότερη εργασία, για νά αυξήσουν τήν ποσότητά τους» (II, σελ. 94, 95).
Λογουχάρη τά ζώα.

« Ἀπό ὅλα τὰ διάφορα εἶδη, ἀπό τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖται αὐτό τό δεύτερο εἶδος ἀκατέργαστων προϊόντων, τὰ ζῶα εἶναι ἐνδεχομένως τό εἶδος ἐκεῖνο, ἡ τιμή τοῦ ὁποῖου αὐξανόμενη προοδευτικά ἀνεβαίνει πρῶτα ὡς αὐτό τό ὕψος» (II, σελ. 96, 97). « Ὅπως τὰ ζῶα ἀνήκουν στά πρῶτα προϊόντα πού δίνουν αὐτή τήν τιμή», πού κάνουν δηλαδή νά συμφέρει ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς γιά τήν παραγωγή ζωοτροφῶν, « ἔτσι σ' αὐτά τὰ τελευταῖα ἀνήκει καί τό κυνήγι». Ἡ τιμή τοῦ κυνηγιῦ — ὅσο κι ἂν φαίνεται ἐξαιρετικά ὑψηλή — δέν φτάνει στή Μεγάλη Βρεταννία γιά νά καλύψει, οὔτε κατά προσέγγιση, τό κόστος ἐνός πάρκου γιά κυνήγι. Αὐτό τό ξέρεي ὁ καθένας πού ἔχει λίγη πείρα στό τάισμα τῶν ἀγριμιῶν» (II, σελ. 104).

« Σέ κάθε ἀγροτικό νοικοκυριό συντηρεῖται ἕνας ὀρισμένος ἀριθμός πουλερικῶν ἀπό τὰ ἀπορρίματα τῶν ἀχυρώνων καί τῶν σταύλων. Ἐπειδή τὰ πουλερικά ταΐζονται μ' αὐτό πού διαφορετικά θά χανόταν, δέν πρόκειται παρά γιά ἕνα μέσο πού μειώνει λίγο τήν ζημιά. Ζήτημα εἶναι ἂν κοστίζει κάτι στόν παχτωτή, ἔτσι πού μπορεῖ νά πουλάει πολύ φτηνά». Ὅσον καιρό θά εἶναι ἀρκετή ἡ προσφορά αὐτή, τὰ πουλερικά θά εἶναι τόσο φτηνά, ὅσο καί τό κρέας στόν χασάπη. Μέ τήν αὐξηση τοῦ πλούτου μεγαλώνει ἡ ζήτηση καί μαζί τῆς ἀνεβαίνει ἡ τιμή τῶν πουλερικῶν πάνω ἀπό τήν τιμή τοῦ κρέατος στόν χασάπη ὡς τό σημεῖο ἐκεῖνο « ὅπου γίνεται πιά ἐπικερδῆς ἡ καλλιέργεια γῆς μέ σκοπό τήν πτηνοτροφία». Αὐτό γίνεται στή Γαλλία κλπ. (II, σελ. 105, 106).

Ὅπως τὰ πουλερικά, ἔτσι καί τό γουρούνι « συντηροῦνταν στήν ἀρχή γιά νά περιοριστεῖ κάπως ἡ ζημιά. Ζεῖ ἀπό ἀπορρίματα. Τελικά ἡ τιμή ἀνεβαίνει, ὥσπου γίνεται ἀπαραίτητο νά καλλιεργεῖται γῆ εἰδικά γιά τή διατροφή τοῦ γουρουνοῦ» (II, σελ. 108, 109).

Γάλα, γαλακτοκομική ἐκμετάλλευση (II, σελ. 110 κ.ἑ.). (Βούτυρο, τυριά, στό ἴδιο).

Ἡ βαθμιαία ἀνοδος τῆς τιμῆς αὐτῶν τῶν ἀκατέργαστων προϊόντων ἀποδείχνει, κατά τόν Σμίθ, μόνο ὅτι γίνονται σιγά-σιγά προϊόντα τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ προηγούμενα ἦταν σχεδόν ἀποκλειστικά προϊόντα τῆς φύσης. Ἡ ἴδια ἡ μετατροπή τους ἀπό προϊόντα τῆς φύσης σέ προϊόντα τῆς ἐργασίας εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάπτυξης τῆς καλλιέργειας, πού ἀφαιρεῖ ὀλοένα καί περισσότερο τό ἔδαφος ἀπό τὰ προϊόντα πού παράγονται αὐτόματα ἀπό τή φύση. Ἐξάλλου, μεγάλο μέρος τῶν προϊόντων ἐκείνων στίς συνθήκες τῶν λιγότερο ἀνεπτυγμένων σχέσεων παραγωγῆς πουλιόταν κάτω ἀπό τήν ἀξία του. Πουλιέται στήν ἀξία του (ἔτσι ἐξηγεῖται καί ἡ ἀνοδος τῶν τιμῶν) ἀπό τή στιγμή πού ἀπό ἕνα δευτερεύον προϊόν μετατρέπεται σέ αὐτοτελές προϊόν κάποιου κλάδου τῆς γεωργίας.

« Εἶναι ὀλοφάνερο πώς καμιάς χώρας τὰ ἐδάφη δέν μποροῦν ποτέ νά καλλιεργηθοῦν καί νά βελτιωθοῦν ὅλα, ὅσον καιρό ἡ τιμή ὄλων τῶν προϊόντων, γιά τήν παραγωγή τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖται ἡ συμβολή τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώ-

που, δέν ἔχει ἀνέβει τόσο, ὥστε νά καλύπτει τά ἔξοδα μιᾶς πλήρους καλλιέργειας καί βελτίωσης τῆς γῆς. Γιά νά γίνει αὐτό, πρέπει ἡ τιμή τοῦ κάθε ξεχωριστοῦ προϊόντος, πρῶτο, νά φτάνει γιά νά πληρώνεται ἡ πρόσδοδος ἐνός καλοῦ ἐδάφους πού παράγει σιτάρι, γιατί ἡ πρόσδοδος αὐτή καθορίζει τήν πρόσδοδο τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ ὑπόλοιπου καλλιεργημένου ἐδάφους. Καί, δεύτερο, ἡ τιμή πρέπει νά εἶναι ἀρκετά μεγάλη, γιά νά πληρώνει τήν ἐργασία καί τά ἔξοδα τοῦ ἀγρότη παχτωτῆ στό ὕψος πού πληρώνονται γιά μιά καλή γῆ πού παράγει σιτάρι, μ' ἄλλα λόγια, πρέπει ἡ τιμή αὐτή ν' ἀντικατασταίει τό κεφάλαιο πού δαπανήθηκε ἐδῶ μαζί μέ τό συνηθισμένο κέρδος. Εἶναι φανερό ὅτι αὐτή ἡ ἀνοδος τῆς τιμῆς τοῦ κάθε ξεχωριστοῦ προϊόντος πρέπει [634] νά γίνει, πρῶτοῦ βελτιωθεῖ καί ὀργανθεῖ ἡ γῆ πού προορίζεται νά καλλιεργηθεῖ... Αὐτά τά διάφορα εἶδη ἀκατέργαστων προϊόντων ἀξίζουν ὄχι μόνο μιά μεγαλύτερη ποσότητα ἀργύρου, ἀλλά καί μιά μεγαλύτερη ἀπό πρὶν ποσότητα ἐργασίας καί μέσων συντήρησης. Γιατί, γιά νά τά φέρουν στήν ἀγορά, κοστίζουν μιά μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας καί μέσων συντήρησης, ἀντιπροσωπεύουν ἐπίσης, ὅταν φερθοῦν πιά σ' αὐτήν, μιά μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας καί μέσων συντήρησης ἢ εἶναι ἰσάξια μ' αὐτήν τῆ μεγαλύτερη ποσότητα» (II, σελ. 113-115).

Ἐδῶ βλέπουμε πάλι, πῶς ὁ Σμίθ τήν ἀξία, πού καθορίζεται ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας τήν ὁποία μπορεῖ ν' ἀγοράσει, μπορεῖ νά τήν χρησιμοποιήσει μόνο ἐφόσον τήν ἀξία αὐτή τήν μπερδεύει μέ τήν ἀξία, ἡ ὁποία καθορίζεται ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἔχει ἀπαιτηθεῖ γιά τήν παραγωγή της.

Τρίτη κατηγορία. Ἀποτελεῖται κατά τόν Σμίθ ἀπό ἐκεῖνο τό ἀκατέργαστο προϊόν,

«γιά τήν αὔξηση τοῦ ὁποίου οἱ δυνάμεις τῆς ἀνθρώπινης ἐργασίας εἶναι εἴτε περιορισμένες εἴτε ἀβέβαιες» (II, σελ. 115).

Τό μαλλί καί τά δέρματα περιορίζονται ἀπό τόν ἀριθμό τῶν μεγάλων καί τῶν μικρῶν ζώων πού συντηροῦν οἱ ἄνθρωποι. Τά πρῶτα ὅμως δευτερεύοντα προϊόντα ἔχουν κιόλας μεγάλη ζήτηση στήν ἀγορά, ἐνῶ τά ἴδια τά ζῶα δέν τήν ἔχουν ἀκόμα. Ἡ πούληση τοῦ κρέατος περιορίζεται σχεδόν πάντα στήν ἐσωτερική ἀγορά. Τό μαλλί καί τά ἀκατέργαστα δέρματα καί στίς ἀδιαμόρφωτες ἀκόμα ἀρχικές περιόδους τῆς κοινωνίας πουλιοῦνται στίς ἐξωτερικές ἀγορές. Μεταφέρονται εὐκολα καί προσφέρουν ὑλικά γιά πολλά βιομηχανικά εἶδη. Ἐτσι μποροῦν γιά τά προϊόντα αὐτά νά χρησιμοποιοῦν κιόλας σάν ἀγορές πούλησης βιομηχανικά προοδευμένες χῶρες, ὅταν δέν μπορεῖ ἀκόμα νά τά χρησιμοποιήσει ἡ ντόπια βιομηχανία.

«Σέ κακοκαλλιεργημένες καί γι' αὐτό ἀραιά μόνο κατοικημένες χῶρες ἡ τιμή τοῦ μαλλιῦ καί τῶν δερμάτων ἀποτελεῖ πάντα ἓνα πολύ μεγαλύτερο

μέρος τῆς τιμῆς ὅλου τοῦ ζώου ἀπ' ὅ,τι στίς χώρες, στίς ὁποῖες, λόγω τῆς πολύ πύ προχωρημένης ἀνάπτυξης καί τοῦ πολύ πύ μεγάλου ἀριθμοῦ κατοίκων, ἐπικρατεῖ μεγαλύτερη ζήτηση κρέατος». Τό ἴδιο ἰσχύει γιά τό «λίπος». Μέ τήν πρόοδο τῆς βιομηχανίας καί τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ ἡ αὔξηση τῆς τιμῆς τῶν ζώων ἀφορᾶ περισσότερο τό σῶμα τους παρά τό μαλλί καί τό δέρμα τους. Γιατί μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας καί τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας ἐπεκτείνεται ἡ ἀγορά γιά τό κρέας, ἐνώ ἡ ἀγορά γιά τά δευτερεύοντα προϊόντα εἶχε προηγουμένα ἤδη ἐπεκταθεῖ ἔξω ἀπό τά σύνορα τῆς χώρας. Μέ τήν ἀνάπτυξη ὅμως τῆς ντόπιας βιομηχανίας μεγαλώνει κάπως ἡ ἐσωτερική ἀγορά γιά τό μαλλί κλπ. (II, σελ. 115-119).

Ψάρια. (II, σελ. 129, 130). "Ὅταν ἀνεβαίνει ἡ ζήτηση ψαριῶν, τότε ἡ προσφορά τους ἀπαιτεῖ περισσότερη ἐργασία. «Κανονικά τά ψάρια πρέπει νά πιάνονται σέ μεγαλύτερη ἀπόσταση (ἀπό τίς ἀκτές), χρειάζονται μεγαλύτερα καΐκια καί ἀκριβότερα κάθε λογῆς ἐργαλεῖα». Ἡ ἀγορά «σπάνια μπορεῖ νά ἐφοδιαστεῖ χωρίς νά χρησιμοποιεῖται ἐργασία» περισσότερη ἀπό ἐκεῖνη «πού ἐπαρκοῦσε προηγουμένα γιά τήν προμήθειά τους». «Ἐπομένως, ἀνεβαίνει φυσικά ἡ πραγματική τιμή αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος μέ τήν προοδευτική ἀνάπτυξη τῶν βελτιώσεων». (II, σελ. 130).

Ἐδῶ λοιπόν ὁ Σμίθ καθορίζει τήν πραγματική τιμή ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού εἶναι ἀναγκαῖα γιά τήν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος.

Κατά τόν Σμίθ πρέπει μέ τήν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ νά πέφτει ἡ πραγματική τιμή τῶν φυτικῶν μέσων διατροφῆς (τοῦ σιταριοῦ κλπ.).

«Ἄν ἡ ἐπέκταση τῆς βελτίωσης καί τῆς καλλιέργειας τοῦ ἐδάφους ἀνεβάξει λίγο-πολύ ἀναγκαστικά τίς τιμές τοῦ κάθε εἶδους τῶν μέσων διατροφῆς πού ἔχουν ζωική προέλευση, καί μάλιστα σέ σχέση μέ τήν τιμή τοῦ σιταριοῦ, μετριάξει κατά τή γνώμη μου ἐξίσου ἀναγκαστικά καί τήν τιμή κάθε φυτικοῦ μέσου διατροφῆς. Ἄνεβάξει τήν τιμή τῶν μέσων διατροφῆς πού ἔχουν ζωική προέλευση, ἐπειδή μεγάλο μέρος τῆς γῆς πού τά παράγει ἔγινε κατάλληλο γιά τήν σιτοκαλλιέργεια καί πού τώρα πρέπει νά ἀποφέρει στόν γαιοκτήμονα καί στόν παχτωτή τήν πρόσοδο καί τό κέρδος τῶν σιτοχωραφιῶν. Μετριάξει τήν τιμή τῶν φυτικῶν μέσων διατροφῆς, ἐπειδή μέ τήν αὔξηση τῆς εὐφορίας τοῦ ἐδάφους ἀνεβάξει τήν ἀφθονία τους. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, οἱ γεωργικές βελτιώσεις δημιουργοῦν πολλά νέα εἶδη φυτικῶν μέσων διατροφῆς, πού ἀπαιτοῦν λιγότερη γῆ καί ὄχι περισσότερη ἐργασία ἀπό τό σιτάρι, καί πού γι' αὐτό φτάνουν στήν ἀγορά πολύ πύ φτηνά. Αὐτό ἀφορᾶ λ.χ. τίς πατάτες καί τό καλαμπόκι... Ἄκόμα, ἡ παραγωγή μερικῶν φυτικῶν μέσων διατροφῆς περιοριζόταν στήν πρωτόγονη κατάσταση τῆς γεωργίας στά πλαίσια τοῦ λαχανόκηπου καί καλλιεργοῦνταν μόνο μέ τήν τσάπα. Σέ ἓνα προχωρημένο στάδιο ἡ παραγωγή τους θά γίνεται στους ἀγρούς καί θά καλλιεργοῦνται μέ τό ἀλέτρι, ὅπως γίνεται μέ τά τεύτλα, τά καρότα τά λάχανα κλπ.» (II, σελ. 145, 146) (τ. I, κεφ. XI).

Ὁ Σμίθ βλέπει ὅτι ἔχουν πέσει γενικά οἱ τιμές τῶν βιομηχανικῶν ἐμπορευμάτων παντοῦ, ὅπου

«ἡ πραγματική τιμή τῶν πρώτων ὑλῶν εἴτε δέν ἀνεβαίνει καθόλου, εἴτε δέν ἀνεβαίνει πάρα πολύ» (στό ἴδιο, II, σελ. 149).

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ πραγματική τιμή τῆς ἐργασίας, δηλαδή ὁ μισθός, ἔχει ἀνέβει μαζί μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς. Ἐπομένως, οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων, κατά τή γνώμη τοῦ Σμίθ, δέν ἀνεβαίνουν ὑποχρεωτικά, ἐπειδή ἀνεβαίνει ὁ μισθός ἢ ἡ τιμή τῆς ἐργασίας, παρ' ὅλο πού ὁ μισθός ἀποτελεῖ «συστατικό μέρος τῆς φυσικῆς τιμῆς», ἀκόμα καί τῆς «ἐπαρκούς τιμῆς» ἢ τῆς «πιό χαμηλῆς τιμῆς, μέ τήν ὁποία μποροῦν τά προϊόντα νά ριχτοῦν στήν ἀγορά». Πῶς τό ἐξηγεῖ λοιπόν αὐτό; Μέ τήν πτώση τῶν κερδῶν; Ὁχι. Ἡ τῆς προσόδου; Οὔτε. (Παρά τό γεγονός ὅτι παραδέχεται τήν πτώση τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους στήν πορεία ἀνάπτυξης τοῦ πολιτισμοῦ).
Λέει:

«Οἱ καλύτερες μηχανές, (635), μιά μεγαλύτερη ἐπιδεξιότητα, καί ἕνας σκοπιμότερος καταμερισμός καί κατανομή τῆς ἐργασίας — ὅλα φυσικά ἀποτελέσματα τῆς προόδου — κάνουν ἀναγκαῖα μιά πολύ μικρότερη ποσότητα ἐργασίας, γιά νά κατασκευαστεῖ ἕνα ὁποιοδήποτε συγκεκριμένο κομμάτι. Ἀκόμα καί στήν περίπτωση ὅπου ἡ πραγματική τιμή τῆς ἐργασίας ἀνεβαίνει σημαντικά, λόγω τῆς ἀνθηρῆς κατάστασης τῆς κοινωνίας, ἡ μεγάλη μείωση γενικά τῆς ποσότητας τῆς ἐργασίας θά ὑπεραντισταθμίζει τή μεγαλύτερη δυνατή αὔξηση τῆς τιμῆς τῆς» (II, σελ. 148).

Ἄρα, ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων πέφτει, ἐπειδή πέφτει ἡ ἀναγκαῖα γιά τήν παραγωγή τους ποσότητα ἐργασίας, καί πέφτει, παρ' ὅλον ὅτι ἀνεβαίνει ἡ πραγματική τιμή τῆς ἐργασίας. Ἄν ἐδῶ μέ τήν πραγματική τιμή τῆς ἐργασίας ἐννοεῖται ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας, τότε πρέπει νά πέφτει τό κέρδος, ὅταν ἡ τιμή τοῦ ἐμπορεύματος πρέπει νά πέσει λόγω τῆς πτώσης τῆς ἀξίας τους. Ἄν, ἀντίθετα, μέ τήν πραγματική τιμή ἐννοεῖται τό σύνολο τῶν μέσων συντήρησης πού παίρνει ὁ ἐργάτης, τότε ἡ θέση τοῦ Σμίθ εἶναι σωστή, ἀκόμα καί στήν περίπτωση ὅπου ἀνεβαίνει τό κέρδος.

Πόσο πολύ, παντοῦ ὅπου ὁ Σμίθ κάνει πραγματική ἀνάλυση, καταφεύγει στόν σωστό ὀρισμό τῆς ἀξίας, τό ἀποδείχνει καί ἡ διερεύνηση στό τέλος τοῦ κεφαλαίου τοῦ ζητήματος: γιάτί τά μάλλινα ὑφάσματα ἦταν ἀκριβότερα τόν 16ο αἰῶνα κλπ.

«Κόστιζε μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας, γιά νά φέρω τό ἐμπόρευμα στήν ἀγορά. Ὄταν τό εἶχαν πιά φέρει στήν ἀγορά, ἔπρεπε γιά τόν λόγο αὐτό νά που-

ληθεῖ ἢ ν' ανταλλαχθεῖ μέ τήν τιμή μιᾶς μεγαλύτερης ποσότητας» (II, σελ. 156).

Τό λάθος βρίσκεται ἐδῶ μόνο στή λέξη τιμή.

[5. *Οἱ ἀπόψεις τοῦ Σμίθ γιά τήν κίνηση τῆς προσόδου
καί ἡ ἐκτίμησή του γιά τά συμφέροντα
τῶν διάφορων κοινωνικῶν τάξεων*]

Συμπέρασμα τοῦ κεφαλαίου. Ὁ Α. Σμίθ κλείνει τό κεφάλαιό του γιά τήν πρόσοδο μέ τήν παρατήρηση ὅτι

«κάθε βελτίωση στήν κατάσταση τῆς κοινωνίας ἔχει ἄμεσα ἢ ἔμμεσα τήν τάση νά ἀνεβάσει τήν πραγματική γαιοπρόσοδο» (II, σελ. 157, 158). Ἡ ἐπέκταση τῆς βελτίωσης καί τῆς καλλιέργειας τῆς γῆς ὀδηγεῖ στήν ἄμεση αὐξηση τῆς προσόδου. Μέ τήν αὐξηση τοῦ προϊόντος μεγαλώνει ἀναγκαστικά τό μερίδιο τοῦ γαιοκτήμονα ἀπό τό προϊόν αὐτό» (II, σελ. 158). Ἡ ἄνοδος πού «σημειώνεται στήν πραγματική τιμή ὀρισμένων ἀκατέργαστων προϊόντων τῆς γῆς, ἡ ἄνοδος αὐτή πού εἶναι πρῶτα τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐπέκτασης τῆς βελτίωσης καί τῆς καλλιέργειας τῆς γῆς καί ἀργότερα ἡ αἰτία γιά τήν ἀκόμα μεγαλύτερη ἐπέκτασή τους», λ.χ. ἡ ἄνοδος στήν τιμή τῶν ζώων, ὑψώνει πρῶτα τήν πραγματική ἀξία τοῦ μεριδίου τοῦ γαιοκτήμονα, ἀλλά καί τή σχετική ἀξία αὐτοῦ τοῦ μεριδίου, ἐπειδή: « Ἡ συγκομιδή αὐτοῦ τοῦ προϊόντος, ὕστερα ἀπό τήν ἄνοδο τῆς πραγματικῆς τιμῆς του, δέν ἀπαιτεῖ περισσότερη ἀπό πρὶν ἐργασία. Γι' αὐτό ἀρκεῖ ἓνα μικρότερο μέρος του, γιά ν' αντικαταστήσει μαζί μέ τό συνηθισμένο κέρδος τό κεφάλαιο πού ἀπασχολεῖ αὐτή τήν ἐργασία. Ἐπομένως, πρέπει νά περιέλθει στόν γαιοκτήμονα ἓνα μεγαλύτερο μέρος αὐτοῦ τοῦ προϊόντος» (II, σελ. 158, 159).

Αὐτός εἶναι ἀκριβῶς ὁ τρόπος, μέ τόν ὁποῖο ὁ Ρικάρντο ἐξηγεῖ τήν ἄνοδο τοῦ μεριδίου τῆς προσόδου, ὅταν ἀκριβαίνει τό σιτάρι πού παράγεται στούς πιά εὐφοροῦς ἀγρούς. Μόνο πού, ἐπειδή αὐτή ἡ ἄνοδος τῆς τιμῆς δέν προέρχεται ἀπό τίς βελτιώσεις, ὀδηγεῖ τόν Ρικάρντο στό νά βγάξει ἀντίθετο ἀπό τόν Σμίθ συμπέρασμα.

Ὁ Σμίθ λέει ἀκόμα ὅτι ὠφελεῖ τόν γαιοκτήμονα κάθε ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς ἐργασίας στή βιομηχανία.

«Καθετί πού μειώνει τήν τιμή τῶν τελευταίων* αὐξάνει τήν τιμή τῶν πρώτων**» (II, σελ. 159). Ἀκόμα, μέ κάθε αὐξηση τοῦ πραγματικοῦ πλούτου

* τῶν προϊόντων τῆς βιομηχανίας.

** τῶν προϊόντων τῆς γεωργίας.

τῆς κοινωνίας αὐξάνει ὁ πληθυσμός, καί μέ τήν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ αὐξάνει ἡ ζήτηση γεωργικῶν προϊόντων, καί μαζί τῆς αὐξάνει τό κεφάλαιο πού χρησι-
μοποιεῖται στή γεωργία «καί μαζί μέ τό προϊόν μεγαλώνει ἡ πρόσοδος» (στό
ἴδιο). Ἀντίστροφα, προκαλοῦν τήν πτώση τῆς προσόδου, ἐπομένως καί τή
μείωση τοῦ πραγματικοῦ πλούτου τοῦ γαιοκτήμονα, ὅλα τά ἀντιτιθέμενα περι-
στατικά, πού ἐμποδίζουν τήν αὐξηση τοῦ γενικοῦ πλούτου (στό ἴδιο, σελ. 160).

Ἀπ' αὐτό ὁ Σμίθ βγάζει τό συμπέρασμα ὅτι τό συμφέρον τοῦ λόρδου
(γαιοκτήμονα) ἐναρμονίζεται πάντα μέ τό «γενικό συμφέρο τῆς κοινω-
νίας». Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τούς ἐργάτες (II, σελ. 161, 162). Ὁ Σμίθ
ὅμως εἶναι τόσο ἐντιμος, ὥστε νά κάνει τή διάκριση:

«Ἡ τάξη τῶν γαιοκτημόνων ἀντλεῖ ἐνδεχομένως ἀπό τήν προκοπή τῆς
κοινωνίας ἀκόμα μεγαλύτερα ὀφέλη ἀπ' αὐτούς», (ἀπό τούς ἐργάτες), «ὅμως
δέν ὑπάρχει καμιά τάξη, πού νά ὑποφέρει τόσο φρικτά ἀπό τήν παρακμή τῆς
κοινωνίας, ὅσο ἡ ἐργατική τάξη» (στό ἴδιο, σελ. 162).

Ἀντίθετα, τό συμφέρον τῶν καπιταλιστῶν (τῶν βιομηχάνων καί
τῶν ἐμπόρων) δέν εἶναι ταυτόσημο μέ τό

«γενικό συμφέρον τῆς κοινωνίας» (σελ. 163). Τό συμφέρον τῶν ἐμπόρων
ὁποιοῦδήποτε ἰδιαίτερου κλάδου τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας διακρίνεται
ὡστόσο, ἀπό μιάν ἀποψη, πάντα ἀπό τό συμφέρο τῆς κοινωνίας, ἀντιφάσκει
μάλιστα σ' αὐτό» (II, σελ. 164, 165) «...Πρόκειται γιά μιά τάξη, τό συμ-
φέρον τῆς ὁποίας [636] δέν συμπίπτει ποτέ μέ τό συμφέρον τῆς κοινωνίας.
Κατά κανόνα αὐτή ἡ τάξη ἔχει συμφέρον νά ἐξαπατᾷ τό κοινό, ἀκόμα καί νά
τό καταπιέζει, σέ πολλές δέ εὐκαιρίες ἔχει κάνει καί τά δύο» (II, σελ.
165) (65)[636].

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΠΕΜΠΤΟ

Ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο γιά τήν ὑπεραξία

[A. Ὁ Ρικάρντο γιά τό κέρδος καί τήν πρόσοδο]

[1. Τό μπέρδεμα ἀπό τόν Ρικάρντο τῶν νόμων τῆς ὑπεραξίας μέ τούς νόμους τοῦ κέρδους]

[636] Πουθενά ὁ Ρικάρντο δέν ἐξετάζει τήν ὑπεραξία χωριστά καί ἀποσπασμένη ἀπό τίς ἰδιαίτερες μορφές της — ἀπό τό κέρδος, (τόν τόκο) καί τήν πρόσοδο. Γι' αὐτό οἱ συλλογισμοί του γιά τήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, πού ἔχει τόσο θεμελιακή σπουδαιότητα, περιορίζονται στίς διαφορές σχετικά μέ τήν ὀργανική σύνθεση πού κληρονομήθηκαν ἀπό τόν Σμίθ (κυρίως ἀπό τούς φυσιοκράτες), ὅπως προκύπτουν ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας (πάγιο καί κυκλοφοροῦν κεφάλαιο), ἐνώ πουθενά δέν καταπιάνεται μέ τίς διαφορές τῆς ὀργανικῆς σύνθεσης μέσα στό καθεαυτό προτσές παραγωγῆς ἢ δέν τίς γνωρίζει. Ἔτσι ἐξηγοῦνται ἡ σύγχυση ἀνάμεσα στήν ἀξία καί στήν τιμή κόστους, ἡ λαθεμένη θεωρία τῆς προσόδου, οἱ λαθεμένοι νόμοι γιά τίς αἰτίες τῆς ἀνόδου καί τῆς πτώσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους κλπ.

Τό κέρδος καί ἡ ὑπεραξία εἶναι ταυτόσημες ἔννοιες μόνο, ἐφόσον τό προκαταβλημένο κεφάλαιο εἶναι ταυτόσημο μέ τό κεφάλαιο πού δαπανᾶται ἄμεσα γιά μισθό ἐργασίας. (Ἡ πρόσοδος δέν παίρνεται ἐδῶ ὑπόψη, ἐπειδή τήν ὑπεραξία τήν ἰδιοποιεῖται πρὶν ἀπ' ὅλους ὁ καπιταλιστής, ἀδιάφορο ποιές μερίδες τῆς ὑπεραξίας θά πρέπει νά παραχωρήσει ἀργότερα στούς συνεταιίρους (partners) του. Ἐξάλλου ἡ πρόσοδος παρουσιάζεται καί ἀπό τόν ἴδιο τόν Ρικάρντο σάν ἓνα μέρος τοῦ κέρδους, πού ἔχει ξεχωριστεῖ, ἀποσπαστεῖ ἀπ' αὐτό). Στούς συλλογισμούς του

σχετικά με τό κέρδος και τόν μισθό ο Ρικάρντο κάνει επίσης αφαίρεση από τό σταθερό μέρος του κεφαλαίου, πού δέν διατίθεται για μισθό εργασίας. Πραγματεύεται τό ζήτημα έτσι, σάν νά είχε διατεθεί ὅλο τό κεφάλαιο ἄμεσα για μισθό εργασίας. Μ' αὐτή τήν ἔννοια λοιπόν ἐξετάζει τήν ὑπεραξία και ὄχι τό κέρδος και γι' αὐτό μπορεί νά γίνεται λόγος για μία θεωρία τῆς ὑπεραξίας του Ρικάρντο. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὅμως, νομίζει ὅτι μιλάει για τό κέρδος σάν τέτιο, και πράγματι προβάλλουν παντοῦ ἀπόψεις, οἱ ὁποῖες ξεκινοῦν ἀπό τήν προϋπόθεση του κέρδους και ὄχι τῆς ὑπεραξίας. "Όταν περιγράφει σωστά τούς νόμους τῆς ὑπεραξίας, τούς νοθεύει μέ τό ὅτι τούς ἐκφράζει ἄμεσα σάν νόμους του κέρδους. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, θέλει τούς νόμους του κέρδους νά τούς παρουσιάζει ἄμεσα σάν νόμους τῆς ὑπεραξίας, χωρίς τούς ἐνδιάμεσους κρίκους.

"Όταν μιλάμε λοιπόν για τή θεωρία του τῆς ὑπεραξίας, μιλάμε για τή θεωρία του του κέρδους, ἐφόσον τό συγγέει μέ τήν ὑπεραξία, ἐφόσον δηλαδή ἐξετάζει μόνο τό κέρδος στή σχέση του μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, μέ τό μέρος του κεφαλαίου πού ἔχει δαπανηθεῖ για μισθό εργασίας. Αὐτό πού λέει για τό κέρδος, σέ διάκριση ἀπό τήν ὑπεραξία, θά τό πραγματευτοῦμε ἀργότερα.

Τό γεγονός ὅτι ἀπό τήν ἴδια τή φύση της τήν ὑπεραξία μπορεί νά τήν ἐξετάσει κανείς μόνο σέ σχέση μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, μέ τό κεφάλαιο πού ἔχει δαπανηθεῖ ἄμεσα για μισθό εργασίας — και χωρίς τήν κατανόηση τῆς ὑπεραξίας δέν εἶναι δυνατή καμιά θεωρία του κέρδους — εἶναι ὁ λόγος πού ὁ Ρικάρντο ὀλόκληρο τό κεφάλαιο τό πραγματεύεται σάν μεταβλητό κεφάλαιο και κάνει αφαίρεση ἀπό τό σταθερό κεφάλαιο, παρ' ὄλον ὅτι τό ἀναφέρει εὐκαιριακά μέ τή μορφή προκαταβολῶν.

Στό κεφάλαιο XXVI «Γιά τό ἀκαθάριστο και τό καθαρὸ εἰσόδημα» ὁ Ρικάρντο μιλάει για:

«κλάδους, στούς ὁποῖους τό κέρδος εἶναι ἀνάλογο μέ τό κεφάλαιο και ὄχι μέ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε» («On the principles...», 3η ἐκδ., σελ. 418).

Μήπως ὅλη ἡ διδασκαλία του Ρικάρντο για τό μέσο κέρδος (στήν ὁποία βασίζεται ἡ θεωρία του για τήν πρόσοδο) δέν σημαίνει ὅτι τά κέρδη «εἶναι ἀνάλογα μέ τό κεφάλαιο και ὄχι ἀνάλογα μέ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε;» Ἄν ἦταν «ἀνάλογα μέ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε», τότε ἴσα κεφάλαια θά ἔδιναν πολύ ἄνισα κέρδη, ἀφοῦ τό κέρδος τους εἶναι ἴσο μέ τήν ὑπεραξία πού παράγεται στόν δικό τους κλάδο, ἡ ὑπεραξία ὅμως ἐξαρτιέται ὄχι

ἀπό τό μέγεθος τοῦ κεφαλαίου γενικά, ἀλλά ἀπό τό μέγεθος τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου ἢ ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε. Τί μπορεῖ λοιπόν νά σημαίνει τό γεγονός ὅτι ἀποδίδουν σάν ἐξαιρεση σέ μιάν ἰδιαίτερη χρησιμοποίηση τοῦ κεφαλαίου, σέ ἰδιαίτερους κλάδους ὅτι σ' αὐτούς τά κέρδη εἶναι ἀνάλογα μέ τή μάζα τοῦ κεφαλαίου καί ὄχι μέ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε; Μέ δοσμένο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας γιά ἕνα ὀρισμένο κεφάλαιο πρέπει πάντα νά ἐξαρτιέται ὄχι ἀπό τό ἀπόλυτο μέγεθος τοῦ κεφαλαίου, ἀλλά ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, μέ δοσμένο τό μέσο ποσοστό τοῦ κέρδους, ἡ μάζα τοῦ κέρδους πρέπει πάντα νά ἐξαρτιέται ἀπό τή μάζα τοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιήθηκε καί ὄχι ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε. Ὁ Ρικάρντο μιλάει ρητά γιά κλάδους ὅπως τό

«ἐνδιάμεσο ἐμπόριο, τό ὑπερπόντιο ἐμπόριο καί οἱ κλάδοι πού χρειάζονται ἀκριβές μηχανές» (στό ἴδιο, σελ. 418).

Δηλαδή μιλάει γιά κλάδους, πού χρησιμοποιοῦν σχετικά πολύ σταθερό καί λίγο μεταβλητό κεφάλαιο. Εἶναι ταυτόχρονα κλάδοι, στούς ὁποίους, σέ σύγκριση μέ ἄλλους, εἶναι μεγάλη ἡ συνολική μάζα τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου ἢ κλάδοι πού μποροῦν νά κινηθοῦν μόνο μέ μεγάλα κεφάλαια. Μέ δοσμένο τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἡ μάζα τοῦ κέρδους γενικά ἐξαρτιέται ἀπό τό μέγεθος τῶν προκαταβληθέντων κεφαλαίων. Αὐτό ὅμως δέν χαρακτηρίζει καθόλου τούς κλάδους, στούς ὁποίους χρησιμοποιοῦνται μεγάλα κεφάλαια καί πολύ σταθερό κεφάλαιο (αὐτά πάνε πάντα μαζί), σέ σύγκριση μέ τούς κλάδους, στούς ὁποίους χρησιμοποιοῦνται μικρά κεφάλαια, ἀλλά πρόκειται μόνο γιά τήν ἐφαρμογή τῆς θέσης, ὅτι ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια δίνουν ἴσα σέ μέγεθος κέρδη καί ὅτι ἐπομένως ἕνα μεγαλύτερο κεφάλαιο δίνει περισσότερο κέρδος ἀπό ἕνα μικρότερο. Αὐτό δέν ἔχει καμιά δουλιὰ μέ τήν «ποσότητα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε». Τό ζήτημα, ὅμως, ἂν τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι γενικά μεγάλο ἢ μικρό, ἐξαρτιέται πράγματι ἀπό τή συνολική ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἔχει χρησιμοποιήσει τό κεφάλαιο ὀλόκληρης τῆς τάξης τῶν καπιταλιστῶν, ἀπό τή σχετική ποσότητα τῆς ἀπλήρωτης ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε καί, τέλος, ἀπό τή σχέση ἀνάμεσα στό κεφάλαιο πού δαπανήθηκε γιά ἐργασία καί σέ κείνο τό κεφάλαιο πού ἀναπαράχθηκε ἀπλῶς σάν ὄρος τῆς παραγωγῆς.

Ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο καταπολεμáει τήν ἄποψη τοῦ Σμίθ ὅτι ἕνα μεγαλύτερο ποσοστό τοῦ κέρδους στό ἐξωτερικό ἐμπόριο,

«τά μεγάλα κέρδη, πού βγάζουν καμιά φορά ξεχωριστοί ἔμποροι στό ἐξωτερικό ἐμπόριο, ἀνεβάζουν τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους στή χώρα» (στό ἴδιο, κεφ. VII «Γιά τό ἐξωτερικό ἐμπόριο», σελ. 132).

Λέει:

«ἰσχυρίζονται πώς ἡ ἰσότητα τῶν κερδῶν θά ἐπιτευχθεῖ μέ τή γενική ἀνοδο τῶν κερδῶν. Ἐγώ ὅμως ἔχω τή γνώμη ὅτι τά κέρδη τοῦ εὐνοοῦμένου κλάδου θά πέσουν γρήγορα στό γενικό ἐπίπεδο» (σελ. 132, 133).

Θά δοῦμε ἀργότερα κατά πόσο εἶναι σωστές οἱ ἀπόψεις του ὅτι τά ἐξαιρετικά κέρδη (ὅταν δέν προκαλοῦνται ἀπό τήν ἀνοδο τῆς ἀγοραίας τιμῆς πάνω ἀπό τήν ἀξία), παρά τήν ἐξίσωση, δέν ἀνεβάζουν τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, κατά πόσο εἶναι ἐπίσης σωστές οἱ ἀπόψεις του ὅτι τό ἐξωτερικό ἐμπόριο καί ἡ ἐπέκταση τῆς ἀγορᾶς δέν μποροῦν ν' ἀνεβάσουν τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἄν ὅμως παραδεχτοῦμε τήν ὀρθότητα τῆς ἄποψής του, ἄν παραδεχτοῦμε γενικά τήν «ἰσότητα τῶν κερδῶν», τότε πώς μπορεῖ νά ξεχωρίζει κανείς τούς κλάδους, «στούς ὁποίους τό κέρδος εἶναι ἀνάλογο μέ τό κεφάλαιο», ἀπό τούς ἄλλους κλάδους, στούς ὁποίους «εἶναι ἀνάλογο μέ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε»;

Στό XXVI κεφ. «Γιά τό ἀκαθάριστο καί τό καθαρό εἰσόδημα» ὁ Ρικάρντο λέει:

«Παραδέχομαι ὅτι, λόγω τῆς φύσῆς τῆς προσόδου, ἕνα καθορισμένο κεφάλαιο πού ἔχει ἐπενδυθεῖ στήν ἀγροτική οἰκονομία βάζει σέ κίνηση σέ κάθε ἔδαφος, ἐκτός ἀπό ἐκεῖνο πού ἔχει τελευταῖα καλλιεργηθεῖ, μιά μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας ἀπ' ὅ,τι ἕνα ἴσο κεφάλαιο πού ἔχει ἐπενδυθεῖ στή βιομηχανία καί στό ἐμπόριο» (στό ἴδιο, σελ. 419).

Ἡ ὀλη αὐτή ἡ φράση εἶναι μιά κουταμάρα. Πρῶτο, καί στήν ὑπαιθρο ἡ γῆ πού καλλιεργήθηκε τελευταῖα χρησιμοποιεῖ — σύμφωνα μέ τόν Ρικάρντο — μιά μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας ἀπό ὅλες τίς ἄλλες γαῖες. Γι' αὐτό, κατά τή γνώμη του, ἡ πρόσοδος πηγάζει ἀπό τίς ἄλλες γαῖες. Γι' αὐτό, πώς μπορεῖ σ' ὅλες τίς ἄλλες γαῖες, ἐκτός ἀπό τή γῆ πού καλλιεργήθηκε τελευταῖα, ἕνα δοσμένο κεφάλαιο νά θέτει σέ κίνηση περισσότερη ἐργασία ἀπ' ὅ,τι στή βιομηχανία καί στό ἐμπόριο; Τό γεγονός ὅτι τό προϊόν τῶν καλύτερων γαιῶν ἔχει μεγαλύτερη ἀγοραία ἀξία ἀπό τήν ἀτομική ἀξία του, ἡ ὁποία ἐξαρτιέται ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποίησε τό κεφάλαιο, τό ὁποῖο καλλιεργεῖ αὐτές τίς γαῖες, μήπως τό γεγονός αὐτό δέν εἶναι ὡστόσο ταυτόσημο μέ τό γεγονός ὅτι αὐτό τό κεφάλαιο «θέτει σέ κίνηση μιά μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας ἀπό ἕνα ἴσο κεφάλαιο πού εἶναι ἐπεν-

δυμένό στή βιομηχανία καί στό ἐμπόριο»; Θά ἦταν βέβαια σωστό, ἂν ὁ Ρικάρντο ἔλεγε, ὅτι, ἐκτός ἀπό τή διαφορά στή γονιμότητα τῶν γαιῶν, ἡ πρόσδοδος γενικά προέρχεται ἀπό τό γεγονός ὅτι τό γεωργικό κεφάλαιο θέτει, σέ σχέση μέ τό σταθερό μέρος τοῦ κεφαλαίου, μιά μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας σέ κίνηση ἀπ' ὅ,τι τό μέσο κεφάλαιο στή μή γεωργική παραγωγή.

[638] Ὁ Ρικάρντο παραβλέπει τό γεγονός ὅτι ὑπάρχουν αἰτίες, οἱ ὁποῖες ἀνεβάζουν ἢ κατεβάζουν τό κέρδος καί οἱ ὁποῖες μποροῦν γενικά νά τό ἐπηρεάζουν, ὅταν εἶναι δοσμένη ἡ ὑπεραξία. Αὐτό, ἐπειδή ταυτίζει τήν ὑπεραξία μέ τό κέρδος, θέλει τώρα ν' ἀποδείξει μέ συνέπεια πώς ἡ ἀνοδος καί ἡ πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους ἐξαρτιῶνται μόνο ἀπό τά περιστατικά, πού προκαλοῦν τήν ἀνοδο ἢ τήν πτώση τῆς ὑπεραξίας. Παραβλέπει ἀκόμα — ἐκτός ἀπό τά περιστατικά πού ἐπηρεάζουν τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἂν ὄχι καί τή μάζα τοῦ κέρδους μέ δοσμένη τή μάζα τῆς ὑπεραξίας — ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἐξαρτιέται ἀπό τή μάζα τῆς ὑπεραξίας, σέ καμιά περίπτωση ὅμως ἀπό τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας ἐξαρτιέται ἀπό τήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, ὅταν εἶναι δοσμένο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, τῆς πρόσθετης ἐργασίας, δηλ. ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, πού ἀπασχολεῖ ἓνα κεφάλαιο δοσμένης ἀξίας, λ.χ. 100 λιρῶν. Ἐξαρτιέται ἀπό τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ὅταν εἶναι δοσμένη ἡ ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου. Καθορίζεται λοιπόν ἀπό τούς δύο παράγοντες: ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ταυτόχρονα ἀπασχολούμενων ἐργατῶν καί ἀπό τό ποσοστό τῆς πρόσθετης ἐργασίας. Ὅταν μεγαλώνει τό κεφάλαιο, ἀδιάφορο ποιὰ εἶναι ἡ ὀργανική του σύνθεση, ἡ ὁποία προϋποτίθεται σταθερή παρά τή μεγέθυνση τοῦ κεφαλαίου, τότε μεγαλώνει ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας. Αὐτό ὅμως δέν ἀλλάζει τίποτα στό ὅτι γιά ἓνα κεφάλαιο δοσμένης ἀξίας, λ.χ. 100 χρηματικῶν μονάδων, μένει ἴδια. Ἄν γιά τίς 100 εἶναι 10, τότε γιά τίς 1.000 εἶναι 100, ἀπ' αὐτό ὅμως δέν ἀλλοιώνεται ἡ σχέση.

Ὁ Ρικάρντο γράφει:

«Δέν μποροῦν στόν ἴδιο κλάδο παραγωγῆς νά ὑπάρχουν δύο διαφορετικά ποσοστά τοῦ κέρδους καί γι' αὐτό, ἂν ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος βρίσκεται σέ διαφορετική σχέση πρὸς τό κεφάλαιο, τότε διαφορετική θά εἶναι ἡ πρόσδοδος καί ὄχι τό κέρδος» (κεφ. XII «Φόρος τῆς γῆς», σελ. 212, 213).

Αὐτό ἰσχύει μόνο γιά τό κανονικό ποσοστό τοῦ κέρδους στόν ἴδιο κλάδο παραγωγῆς. Κατά τά ἄλλα ἀντιφάσκει ἄμεσα μέ τή θέση πού ἀναφέραμε πῶς πάνω:

«Ἡ ἀνταλλακτική ἀξία ὄλων τῶν ἐμπορευμάτων, ἀδιάφορο ἂν παράγονται βιομηχανικά ἢ ἂν εἶναι τό προϊόν μεταλλείου ἢ τῆς γῆς, δέν καθορίζεται ἀπό τή μικρότερη ποσότητα ἐργασίας, πού εἶναι ἀρκετή γιά τήν παραγωγή τους κάτω ἀπό πολύ εὐνοϊκές συνθῆκες καί πού τά ἀπολαβαίνουν ἀποκλειστικά ἐκεῖνοι, πού διαθέτουν ἰδιαίτερες εὐκολίες παραγωγῆς, ἀλλά ἀπό τή μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας, ἡ ὁποία ἀναγκαστικά πρέπει νά ξοδεύεται γιά τήν παραγωγή τους ἀπό ἐκεῖνους πού δέν διαθέτουν τέτιες διευκολύνσεις — ἀπό ἐκεῖνους πού τά παράγουν συνεχῶς κάτω ἀπό τούς πιό δυσμενεῖς ὄρους. Αὐτό σημαίνει, κάτω ἀπό τούς πιό δυσμενεῖς ὄρους, κάτω ἀπό τούς ὁποίους πρέπει νά συνεχιστεῖ ἀναγκαστικά ἡ παραγωγή, παίρνοντας ὑπόψη τή ζητούμενη ποσότητα προϊόντων» (κεφ. II, «Γιά τήν πρόσοδο», σελ. 60, 61).

Στό κεφ. XII «Φόρος τῆς γῆς» ὁ Ρικάρντο μιλάει μέ τήν εὐκαιρία ἐνάντια στόν Σαί, καί ἀπό τό γεγονός αὐτό βλέπουμε πῶς ὁ ἐγγλέζος ἔχει πάντα αὐστηρά ὑπόψη του τήν οἰκονομική διαφορά, ἐνῶ ὁ Εὐρωπαϊός τήν ξεχνᾶ διαρκῶς:

«Ὁ Σαί ὑποθέτει [στό παράδειγμά του] ὅτι ἓνας γαιοκτήμονας μέ τήν ἐπιμέλειά του, μέ τίς οἰκονομίες του, μέ τήν ἐπιδεξιότητά του ἀνεβάζει τό ἐτήσιο εἰσόδημά του κατά 5.000 φράγκα. Ὅμως ἓνας γαιοκτήμονας δέν ἔχει καμιά δυνατότητα νά χρησιμοποιοῦσιν τήν ἐπιμέλειά του, τίς οἰκονομίες καί τήν ἐπιτηδειότητά του στή δική του γῆ ὅσον καιρό δέν τήν καλλιεργεῖ ὁ ἴδιος. Ἄν ὅμως τή βελτιώνει, τότε τό κάνει αὐτό μέ τήν ιδιότητά του σάν καπιταλιστής καί φάρμερ, ὄχι ὅμως μέ τήν ιδιότητά του σάν γαιοκτήμονας. Δέν μπορεῖ νά φανταστεῖ κανεῖς» {ἐπομένως καί ἡ ὑπόθεση μέ τήν «ἐπιδεξιότητα» δέν εἶναι παρά μία φράση} «πῶς μπορεῖ νά αὐξήσει τό προϊόν τῆς ἐκμετάλλευσής του μέ μία ἰδιαίτερη ἐπιδεξιότητα, ἂν προηγούμενα δέν αὐξήσει τό ἐπενδυμένο σ' αὐτήν κεφάλαιο» (στό ἴδιο, σελ. 209).

Στό κεφ. XIII «Φόροι στό χρυσό» (σημαντικό γιά τή θεωρία τοῦ χρήματος τοῦ Ρικάρντο), ὁ Ρικάρντο κάνει μερικές προσθήκες ἢ δίνει παραπέρα ὁρισμούς γιά τήν ἀγοραία τιμή καί τή φυσική τιμή. Σκοπός αὐτῶν τῶν προσθηκῶν εἶναι νά δείξουν ὅτι ἡ ἐξίσωση καί τῶν δύο τιμῶν συντελεῖται σέ γρηγορότερο ἢ σέ συντομότερο χρονικό διάστημα, ἀνάλογα μέ τό ἂν ὁ ἰδιαίτερος κλάδος ἐπιτρέπει τή γρήγορη ἢ ἀργή αὐξηση ἢ μείωση τῆς προσφοράς, πράγμα πού εἶναι πάλι τό ἴδιο μέ τή γρήγορη ἢ ἀργή μεταφορά κεφαλαίου στόν προκείμενο κλάδο ἢ μέ τήν ἀπόσυρση κεφαλαίου ἀπ' αὐτόν. Γιά τίς σκέψεις του σχετικά μέ τή γαιοπρόσοδο ἔχει κατηγορηθεῖ ὁ Ρικάρντο ἀπό πολλές πλευρές (ἀπό τόν Σισμοντί κ.ἄ.) ὅτι παραβλέπει τίς δυσκολίες πού παρουσιάζονται κατά τήν ἀπόσυρση κεφαλαίου γιά τόν παχτωτή ἐκεῖνο πού χρησιμοποιοῦν πολύ πάγιο κεφάλαιο κλπ. (Ἡ ἱστορία τῆς Ἀγγλίας ἀπό τό 1815-1830 τό ἀποδείχνει αὐτό σέ μεγάλο βαθμό). Ὅσο σωστή κι ἂν

εἶναι αὐτή ἡ μομφή, δέν ἀφορᾷ καθόλου τή θεωρία, δέν τή θίγει καθόλου, γιατί πρόκειται ἐδῶ πάντα μόνο γιά μιά λίγο-πολύ γοργότερη ἢ βραδύτερη ἐπιβολή τοῦ οἰκονομικοῦ νόμου. Ἐντελῶς διαφορετικά ἔχει ὅμως τό ζήτημα μέ τήν ἀντίθετη μομφή, σχετικά μέ τή χρησιμοποίηση νέου κεφαλαίου σέ νέες γαῖες. Ὁ Ρικάρντο ὑποθέτει ὅτι αὐτό μπορεί νά γίνει χωρίς παρέμβαση τοῦ γαιοκτήμονα, ὅτι τό κεφάλαιο δρᾷ ἐδῶ σέ ἓνα περιβάλλον [639] στό ὁποῖο ἡ κίνησή του δέν σκοντάφτει σέ καμιά ἀντίσταση. Αὐτό ὅμως εἶναι ἐντελῶς ἐσφαλμένο. Γιά ν' ἀποδείξει αὐτή τήν προϋπόθεση, ὅτι ἔτσι γίνονται τά πράγματα, ἐκεῖ ὅπου εἶναι ἀνεπτυγμένη καί ἡ καπιταλιστική παραγωγή καί ἡ γαιοκτησία, ὁ Ρικάρντο ὑποθέτει πάντα περιπτώσεις, στίς ὁποῖες ἡ γαιοκτησία δέν ὑπάρχει εἴτε οὐσιαστικά, εἴτε νόμιμα, ἡ δέ καπιταλιστική παραγωγή, τουλάχιστον στήν ὑπαιθρο, δέν ἔχει ἐπίσης ἀναπτυχθεῖ ἀκόμα.

Τώρα, ὅσον ἀφορᾷ τίς θέσεις πού μόλις ἀναφέρθηκαν, πρόκειται γιά τίς ἐξῆς:

«Σ' ὅλες τίς περιπτώσεις σάν ἀποτέλεσμα μιᾶς φορολογίας ἢ δυσκολιῶν στήν παραγωγή θά σημειωθεῖ τελικά αὐξηση τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων. Ἡ διάρκεια ὅμως τοῦ χρονικοῦ διαστήματος πού μεσολαβεῖ ὥσπου νά συμπέσουν ἡ ἀγοραία τιμή καί ἡ φυσική τιμή, ἐξαρτιέται ἀπό τήν ποιότητα τοῦ ἐμπορεύματος καί ἀπό τήν εὐκολία μέ τήν ὁποία μπορεί νά μειωθεῖ ἡ ποσότητά του. Ἄν δέν μπορεί νά μειωθεῖ ὁ ὄγκος τοῦ φορολογούμενου ἐμπορεύματος, ἄν λ.χ. τό κεφάλαιο τοῦ παχτωτῆ ἢ τοῦ πιλοποιοῦ δέν μπορεί ν' ἀποσυρθεῖ γιά νά τοποθετηθεῖ σέ ἄλλους κλάδους, τότε εἶναι χωρίς σημασία ἡ μείωση τῶν κερδῶν τους κάτω ἀπό τό γενικό ἐπίπεδο ἐξαιτίας κάποιου φόρου. Δέν θά κατορθώσουν ποτέ ν' ἀνεβάσουν τήν ἀγοραία τιμή τοῦ σιταριοῦ καί τῶν καπέλων ὡς τήν ἀνεβασμένη φυσική τιμή, ἐκτός ἄν ἀνεβαίνει ἡ ζήτηση γιά τά ἐμπορεύματά τους. Οἱ ἀνακοινώσεις τους, ὅτι θά κλείσουν τίς ἐπιχειρήσεις τους καί θά μεταφέρουν τά κεφάλαια σέ πῶς εὐνοϊκούς κλάδους, θά θεωροῦνταν σάν μή πραγματοποιήσιμες κενές ἀπειλές καί γι' αὐτό ἡ τιμή δέν μπορεί ν' ἀνέβει μέ μιά περιορισμένη παραγωγή. Μποροῦν ὅμως κάθε λογῆς ἐμπορεύματα νά μειωθοῦν ποσοτικά καί μπορεί νά μεταφερθεῖ κεφάλαιο ἀπό λιγότερο ἐπικερδεῖς κλάδους σέ εὐνοϊκότερους κλάδους, μέ διαφορετική δέβαια ταχύτητα. Στό βαθμό πού μπορεί νά περιοριστεῖ εὐκολότερα ἡ προσφορά ἑνός συγκεκριμένου ἐμπορεύματος χωρίς δυσκολίες γιά τόν παραγωγό, θά ἀνέβει γρηγορότερα ἡ τιμή του ὕστερα ἀπό τήν αὐξηση τῶν δυσκολιῶν παραγωγῆς του λόγω φορολογίας ἢ ἄλλων μέτρων» (σελ. 214, 245).

«Ἡ σύμπτωση τῶν ἀγοραίων τιμῶν καί τῶν φυσικῶν τιμῶν ὅλων τῶν ἐμπορευμάτων ἐξαρτιέται πάντα ἀπό τήν εὐκολία, μέ τήν ὁποία μπορεί νά αὐξηθεῖ ἢ νά περιοριστεῖ ἡ προσφορά. Στήν περίπτωση τοῦ χρυσοῦ, τῶν χιτριῶν καί τῆς ἐργασίας, καθώς καί πολλῶν ἄλλων πραγμάτων, δέν μπορεί κάτω ἀπό ὀρισμένες συνθήκες νά προκληθεῖ γρήγορα ἓνα τέτιο ἀποτέλεσμα. Δια-

φορετικά έχει όμως τό ζήτημα γιά τά ἐμπορεύματα ἐκεῖνα, τά ὅποια καταναλώνονται καί ἀναπαράγονται κάθε χρόνο, ὅπως τά καπέλα, τά παπούτσια, τό σιτάρι καί τό μάλλινο ὕφασμα. Ὅταν χρειαστεῖ, μποροῦν νά περιοριστοῦν, τό δέ χρονικό διάστημα πού περνάει ὡς τόν ἀντίστοιχο μέ τήν αὐξημένη ἐπιβάρυνση τῆς παραγωγῆς περιορισμό τῆς προσφορᾶς τους, δέν μπορεῖ νά εἶναι μεγάλο» (στό ἴδιο, σελ. 220, 221).

[2. Διάφορες περιπτώσεις τῆς μεταβολῆς τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους]

Στό ἴδιο XIII κεφ. «Φόρος στόν χρυσό» ὁ Ρικάρντο λέει:

« Ἡ πρόσοδος δέν εἶναι νέα δημιουργία, ἀλλά ἀπλῶς καί μόνο μιά μεταφορά πλούτου» (στό ἴδιο, σελ. 221).

Καί μήπως τό κέρδος εἶναι νέα δημιουργία πλούτου ἢ δέν εἶναι μάλλον μιά μεταφορά πρόσθετης ἐργασίας ἀπό τόν ἐργάτη στόν κεφαλαιοκράτη; Στήν πραγματικότητα οὔτε ὁ μισθός ἐργασίας εἶναι νέα δημιουργία πλούτου. Δέν εἶναι ὅμως οὔτε μεταφορά. Εἶναι ἡ ἰδιοποίηση ἑνός μέρους τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας ἀπό ἐκεῖνους πού τό ἔχουν παραγάγει.

Στό ἴδιο κεφάλαιο ὁ Ρικάρντο λέει:

«Ἐνας φόρος σέ ἀκατέργαστα προϊόντα τῆς ἐπιφάνειας τῆς γῆς ἐπιβαρύνει... τόν καταναλωτή καί δέν θίγει μέ κανένα τρόπο τήν πρόσοδο, ὅσον καιρό δέν κατεβάζει τούς μισθοῦς μέ τή μείωση τοῦ κονδυλίου γιά τή συντήρηση τῆς ἐργασίας, δέν μειώνει τόν πληθυσμό καί δέν προκαλεῖ περιορισμό στή ζήτηση σιταριοῦ» (σελ. 221).

Ἐδῶ δέν μᾶς ἐνδιαφέρει τό ζήτημα ἂν ἔχει δίκιο ὁ Ρικάρντο ὅτι «ἕνας φόρος στά ἀκατέργαστα προϊόντα τῆς ἐπιφάνειας τῆς γῆς» δέν ἐπιβαρύνει οὔτε τόν γαιοκτήμονα οὔτε τόν παχτωτή ἀλλά τόν καταναλωτή. Ἐχω ὅμως τή γνώμη πώς, ἂν ἔχει δίκιο, τότε ἕνας τέτιος φόρος μπορεῖ ν' ἀνεβάσει τήν πρόσοδο, ἐνῶ ὁ Ρικάρντο νομίζει ὅτι δέν τή θίγει, ἐκτός ἂν μέ τήν ὑπερτίμηση τῶν μέσων συντήρησης κλπ. τό κεφάλαιο ἐλαττώνεται κλπ., μειώνονται ὁ πληθυσμός καί ἡ ζήτηση σιταριοῦ. Ὁ Ρικάρντο φαντάζεται δηλαδή ὅτι μιά ἀνατίμηση τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος θίγει τόσο μόνο τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ὅσο ἀκριβαίνει τά μέσα συντήρησης τοῦ ἐργάτη. Καί ἐδῶ εἶναι σωστό ὅτι μιά ἀνατίμηση τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος δέν μπορεῖ νά θίξει παρά μόνο στόν ἴδιο βαθμό τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἐπομένως καί τήν ἴδια τήν ὑπεραξία καί μέ τόν τρόπο αὐτό τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Πρῶτοπρόθετον-

τας ὅμως δοσμένη τήν ὑπεραξία, μιά ἀνατίμηση τοῦ «ἀκατέργαστου προϊόντος τῆς ἐπιφάνειας τῆς γῆς» θά ἀνεβάσει τήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό μεταβλητό καί γι' αὐτό θά κατεβάσει τό ποσοστό τοῦ κέρδους, θά ἀνεβάσει ἐπομένως τήν πρόσοδο. Ὁ Ρικάρντο ξεκινάει ἀπό τήν ἄποψη [640] ὅτι, ἐφόσον ἡ ἀνατίμηση ἢ τό φτήναιμα τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος δέν θίγει τόν μισθό ἐργασίας, τότε δέν θίγει καί τό κέρδος, ἐπειδή, ὅπως λέει, {ἐκτός ἀπό ἓνα σημεῖο στό ὁποῖο θά ἐπανέλθουμε ἀργότερα} τό ποσοστό μένει τό ἴδιο, εἴτε πέφτει εἴτε ἀνεβαίνει ἡ ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου. Ἄν τό προκαταβλημένο κεφάλαιο αὐξάνει σέ ἀξία, τότε αὐξάνει λοιπόν σέ ἀξία τό προϊόν, καθώς καί τό μέρος τοῦ προϊόντος πού ἀποτελεῖ τό πρόσθετο προϊόν, δηλ. τό κέρδος. Τό ἀντίθετο γίνεται, ὅταν πέφτει ἡ ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου. Αὐτό εἶναι σωστό, μόνο ἂν τό μεταβλητό κεφάλαιο καί τό σταθερό κεφάλαιο, ἔστω λόγω ἀνατίμησης τῆς πρώτης ὕλης, ἐνός φόρου κλπ., μεταβάλλουν στήν ἴδια ἀναλογία τήν ἀξία τους. Στήν περίπτωση αὐτή τό ποσοστό μένει τό ἴδιο, ἐπειδή δέν σημειώθηκε ἀλλαγὴ στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου. Ἀκόμα καί σ' αὐτή τήν περίπτωση πρέπει νά ὑποτεθεῖ πώς αὐτό πού συμβαίνει μέ τίς προσωρινές ἀλλαγές εἶναι ὅτι ὁ μισθός τῆς ἐργασίας μένει ἴδιος, εἴτε ἀνεβαίνει εἴτε πέφτει ἡ τιμὴ τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος (δηλαδή μέ δοσμένη καί μὴ μεταβαλλόμενη ἀξία ὁ μισθός ἐργασίας μένει ἴδιος, ἀδιάφορο ἂν ἀνεβαίνει ἢ πέφτει ἡ ἀξία χρήσης τοῦ μισθοῦ ἐργασίας).

Οἱ παρακάτω περιπτώσεις εἶναι δυνατές:

Πρῶτα οἱ δύο κύριες διαφορές:

Α. Μέ μιά ἀλλαγὴ στή μέθοδο παραγωγῆς μεταβάλλεται ἡ σχέση ἀνάμεσα στίς μάζες τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου καί τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιοῦνται. Ἐδῶ μένει ἴδιο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ὅταν ἔχει προυποθεθεῖ σταθερός (σέ ἀξία) ὁ μισθός ἐργασίας {δηλαδή σέ χρόνο ἐργασίας (πού ἀντιπροσωπεύει)}. Θίγεται ὅμως ἡ ἴδια ἢ ὑπεραξία, ὅταν ἀλλάξει ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν πού χρησιμοποιοῦνται ἀπό τό ἴδιο κεφάλαιο — ὅταν ἀλλάζει δηλ. τό μεταβλητό κεφάλαιο. Ἄν μέ τήν ἀλλαγὴ στή μέθοδο παραγωγῆς πέφτει σχετικὰ τό σταθερό κεφάλαιο, τότε μεγαλώνει ἡ ὑπεραξία, δηλαδή τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Στήν ἀντίθετη περίπτωση τό ἀποτέλεσμα θά εἶναι ἀντίθετο.

Ἐδῶ προυποτίθεται πάντα ὅτι μένει ἴδια ἡ ἀξία $pro tanto$, λ.χ. $pro 100^*$ τοῦ σταθεροῦ καί τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου.

* γιά τήν ἴδια ποσότητα, λ.χ. γιά 100 μονάδες.

Δέν είναι ἐδῶ δυνατό ἡ ἀλλαγὴ στή μέθοδο παραγωγῆς νά θίγει ἐξίσου καί τό σταθερό καί τό μεταβλητό κεφάλαιο, ὅτι δηλ. πρέπει λ.χ. τό σταθερό κεφάλαιο καί τό μεταβλητό κεφάλαιο — χωρίς ἀλλαγὴ στήν ἀξία [τῶν ἐμπορευμάτων πού μπαίνουν σ' αὐτά]* — νά αὐξάνουν ἢ νά μειώνονται ἐξίσου. Γιατί ἡ ἀνάγκη τῆς πτώσης καί τῆς ἀνόδου συνδέεται ἐδῶ πάντα μέ τή μεταβλημένη παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. Αὐτό πού προκαλεῖ μιάν ἀλλαγὴ στή μέθοδο τῆς παραγωγῆς εἶναι ἡ διαφορετική καί ὄχι ἡ ἰσοβάθμια ἐπίδραση στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο. Κάτι πού δέν ἔχει καμιὰ δουλιὰ μέ τό γεγονός ὅτι μέ δοσμένη τήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου πρέπει νά χρησιμοποιεῖται μεγάλο ἢ μικρό κεφάλαιο.

Β. Ἀμετάβλητη μέθοδος παραγωγῆς. Ἀλλαγὴ στή σχέση σταθεροῦ καί μεταβλητοῦ κεφαλαίου μέ ἀμετάβλητες τίς σχετικές μάζες τους (ἔτσι πού τό καθένα τους νά ἐξακολουθεῖ ν' ἀποτελεῖ τό ἴδιο ὑποπολλαπλάσιο μέρος τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου), πού προκαλεῖται ἀπό τήν ἀλλαγὴ τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων, τά ὅποια μπαίνουν στό σταθερό κεφάλαιο ἢ στό μεταβλητό κεφάλαιο.

Ἐδῶ εἶναι δυνατές οἱ παρακάτω περιπτώσεις:

[1.] Ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου παραμένει ἀμετάβλητη, ἐνῶ τοῦ μεταβλητοῦ ἀνεβαίνει ἢ πέφτει. Αὐτό θά ἔθιγε πάντα τήν ὑπεραξία, ἐπομένως καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους.

[2.] Ἡ ἀξία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου μένει ἀμετάβλητη, ἐνῶ τοῦ σταθεροῦ ἀνεβαίνει ἢ πέφτει. Τότε τό ποσοστό τοῦ κέρδους στήν πρώτη περίπτωση θά ἔπεφτε καί στή δεύτερη θ' ἀνέβαινε.

[3.] Πέφτουν ταυτόχρονα καί τά δύο, καί τό σταθερό καί τό μεταβλητό κεφάλαιο, ὅμως σέ ἀνιση ἀναλογία, τότε ἡ ἀξία τοῦ ἑνός σέ σχέση μέ τήν ἀξία τοῦ ἄλλου πάντα εἴτε ἀνεβαίνει εἴτε πέφτει.

[4.] Ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ καί ἡ ἀξία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου θίγονται ἐξίσου, εἴτε ἐπειδὴ ἀνεβαίνουν καί οἱ δύο, εἴτε ἐπειδὴ πέφτουν καί οἱ δύο. Ἄν ἀνεβαίνουν καί οἱ δύο ἀξίες, τότε τό ποσοστό τοῦ κέρδους πέφτει, ὄχι ὅμως ἐπειδὴ ἀνεβαίνει ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, ἀλλά ἐπειδὴ ἀνεβαίνει ἡ ἀξία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου καί γι' αὐτό πέφτει ἡ ὑπεραξία (γιατί ἀνεβαίνει μόνο ἡ ἀξία του, μ' ὅλον ὅτι ἐξακολουθεῖ νά κινεῖ τόν ἴδιο ἀριθμό ἐργατῶν, ἴσως μάλιστα καί λιγότερους). Ἄν πέφτουν καί οἱ δύο ἀξίες, τότε ἀνεβαίνει τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ὄχι γιατί πέφτει ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, ἀλλά

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν μόνο στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

γιατί πέφτει τό μεταβλητό κεφάλαιο (σέ ἀξία), δηλαδή μεγαλώνει ἡ ὑπεραξία.

Γ. Ἀλλαγὴ στή μέθοδο παραγωγῆς καί ἀλλαγὴ στήν ἀξία τῶν στοιχείων, πού συγκροτοῦν τό σταθερό ἢ τό μεταβλητό κεφάλαιο. Ἐδῶ ἡ μιά ἀλλαγὴ μπορεῖ νά ἐξουδετερώσει τήν ἄλλη, ὅταν αὐξάνει λ.χ. ἡ μάζα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, ἐνῶ πέφτει ἢ μένει ἴδια ἡ ἀξία του (ἐπομένως πέφτει ἐπίσης $pro\ tantum$, $pro\ 100$), ἢ πέφτει ἡ μάζα του, ἢ ἀξία του ὅμως αὐξάνει στήν ἴδια ἀναλογία ἢ μένει ἴδια (ἐπομένως αὐξάνει $pro\ tantum$). Στήν περίπτωση αὐτή δέν ἐπέρχεται καμιά ἀλλαγὴ στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἔμενε ἀμετάβλητο. Ἄν ἐξαιρεθεῖ ὅμως τό γεωργικό κεφάλαιο, ποτέ δέν μπορεῖ νά συμβεῖ ἡ περίπτωση νά πέφτει ἡ μάζα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό μεταβλητό καί ταυτόχρονα ν' ἀνεβαίνει ἡ ἀξία του.

Μιά τέτια ἐξουδετέρωση εἶναι ἀδύνατη γιά τό μεταβλητό κεφάλαιο (μέ ἀμετάβλητο τόν πραγματικό μισθό ἐργασίας).

Ἄν ἐξαιρεθεῖ αὐτή ἡ μιά περίπτωση, εἶναι λοιπόν δυνατό μόνο, ἡ ἀξία καί ἡ μάζα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου νά πέφτει ἢ ν' ἀνεβαίνει ταυτόχρονα σέ σχέση μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, δηλαδή ἡ ἀξία του ν' ἀνεβαίνει ἢ νά πέφτει ἀπόλυτα ἔναντι τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου. Τήν περίπτωση αὐτή τήν ἐξετάσαμε ἤδη. "Ὅτι καί οἱ δύο πέφτουν ἢ ἀνεβαίνουν ταυτόχρονα [641] σέ ἀνιση ὅμως ἀναλογία, αὐτό, σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας, ἀνάγεται πάντα στό ὅτι ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ἀνεβαίνει ἢ πέφτει σχετικά ἔναντι τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου.

Αὐτό συμπεριλαβαίνει καί τήν ἄλλη περίπτωση. Ἐπειδή, ὅταν μεγαλώνει ἡ μάζα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, τότε μικραίνει σχετικά ἡ μάζα τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου καί ἀντίστροφα. Τό ἴδιο γίνεται καί μέ τήν ἀξία. [641]

[3. Ἀντιτιθέμενες ἀλλαγές στήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ καί τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου καί ἡ ἐπίδρασή τους στό ποσοστό τοῦ κέρδους]

Σχετικά μέ τήν περίπτωση Γ, στή σελ. 640, πρέπει νά γίνει ἀκόμα ἡ ἐξῆς παρατήρηση.

Θά ἦταν δυνατό ν' ἀνεβαίνει ὁ μισθός ἐργασίας καί νά πέφτει τό σταθερό κεφάλαιο σέ ἀξία, ὄχι σέ μάζα. Ἄν τώρα ἡ ἀνοδος καί ἡ πτώση ἀντισταθμίζονταν στά δύο ἄκρα, τότε θά μπορούσε τό ποσοστό τοῦ κέρδους νά μείνει ἀναλλοίωτο. Λογουχάρη, ἂν τό σταθερό κεφάλαιο =

60 λ., ο μισθός εργασίας = 40 λ. και τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας = 50%, τότε τό προϊόν = 120, και τό ποσοστό τοῦ κέρδους = 20%. Ἄν τό σταθερό κεφάλαιο ἔπεφτε τώρα στίς 40 λ., παρ' ὄλον ὅτι ἡ μάζα του θά ἔμενε ἴδια, και ἄν ὁ μισθός ἀνέβαινε στίς 60 λ., τό δέ ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἀπό 50% ἔπεφτε στά $33\frac{1}{3}$ %, τότε τό προϊόν = 120 και τό ποσοστό τοῦ κέρδους = 20%. Αὐτό εἶναι λαθεμένο.

Σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας, ἡ συνολική ἀξία τῆς ποσότητας τῆς [ζωντανῆς] ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε = 60 λ. Γι' αὐτό, ἄν ὁ μισθός ἐργασίας ἀνέβαινε στίς 60 λ., τότε ἡ ὑπεραξία και τό ποσοστό τοῦ κέρδους = 0. Ἄν δέν ἀνέβαινε τόσο πολύ, τότε ὅμως κάθε ἀνοδος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας θά προκαλοῦσε μιά πτώση τῆς ὑπεραξίας. Ἄν ὁ μισθός ἀνέβαινε στίς 50 λ., τότε ἡ ὑπεραξία = 10 λ., ἄν ἀνέβαινε στίς 45 λ. τότε ἡ ὑπεραξία = 15 λ. κ.ο.κ. Κάτω ἀπό ὅλες τίς περιστάσεις λοιπόν ἡ ὑπεραξία και τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἔπεφταν στόν ἴδιο βαθμό. Αὐτό γιατί μετράμε ἐδῶ πάνω στή βάση ἑνός συνολικοῦ κεφαλαίου πού ἔμεινε ἀμετάβλητο. Μέ ἕνα κεφάλαιο ἴσου μεγέθους (μέ τό συνολικό κεφάλαιο) τό ποσοστό τοῦ κέρδους πρέπει ἐξάπαντος ν' ἀνεβαίνει και νά πέφτει ὄχι μέ τήν ἀνοδο και τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας, ἀλλά μέ τήν ἀνοδο και τήν πτώση τῆς ἀπόλυτης μάζας τῆς ὑπεραξίας. Ἄν ὅμως στό πίο πάνω παράδειγμα (τό σταθερό κεφάλαιο ἀποτελεῖται ἀπό λινάρι και ἄν) ἡ τιμή αὐτοῦ τοῦ λιναριοῦ ἔπεφτε τόσο πολύ, ὥστε ἡ μάζα τοῦ λιναριοῦ πού μπορεῖ νά κλώσει ὁ ἴδιος ἀριθμός ἐργατῶν μπορεῖ ν' ἀγοραστεῖ μέ 40 λ., τότε θά εἶχαμε:

σταθερό κεφάλαιο	μεταβλητό κεφάλαιο	ὑπεραξία	ἀξία τοῦ προϊόντος	προκαταβλημ. κεφάλαιο	ποσοστό τοῦ κέρδους
40	50	10	100	90	$11\frac{1}{9}$ %

Τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἔπεφτε κάτω τοῦ 20%.

Ἄν εἶχαμε ἀντίθετα:

σταθερό κεφάλαιο	μεταβλητό κεφάλαιο	ὑπεραξία	ἀξία τοῦ προϊόντος	προκαταβλημ. κεφάλαιο	ποσοστό τοῦ κέρδους
30	50	10	90	80	$12\frac{1}{2}$ %

Ἄν εἶχαμε:

σταθερό κεφάλαιο	μεταβλητό κεφάλαιο	ὑπεραξία	ἀξία τοῦ προϊόντος	προκαταβλημ. κεφάλαιο	ποσοστό τοῦ κέρδους
20	50	10	80	70	$14\frac{2}{7}$ %

Σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας ἡ πτώση στήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ἐξουδετερώνει πάντα ἐνμέρει μόνο τήν αὔξηση σέ ἀξία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου. Σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας ἡ πτώση τῆς ἀξίας τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου δέν μπορεῖ ποτέ νά ἐξουδετερώνει πέρα γιά πέρα τήν αὔξηση τῆς ἀξίας τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, ἐπειδή, γιά νά εἶναι τό ποσοστό τοῦ κέρδους 20, θά ἔπρεπε 10 λ. ὑπεραξία νά εἶναι ἴσες μέ τό $\frac{1}{5}$ τοῦ προκαταβλημένου συνολικοῦ κεφαλαίου. Αὐτό ὅμως στήν περίπτωση πού τό μεταβλητό κεφάλαιο = 50, εἶναι δυνατό μόνο, ἂν τό σταθερό κεφάλαιο = 0. Ἄν ὑποθέταμε ἀντίθετα, ὅτι τό μεταβλητό θ' ἀνέβαινε μόνο ὡς 45 λ., τότε στήν περίπτωση αὐτή ἡ ὑπεραξία = 15. Κι ἂν ὑποθέσουμε ὅτι τό σταθερό κεφάλαιο πέφτει στίς 30 λ., τότε στήν περίπτωση αὐτή θά εἴχαμε:

σταθερό κεφάλαιο	μεταβλητό κεφάλαιο	ὑπεραξία	ἀξία τοῦ προϊόντος	προκαταβλημ. κεφάλαιο	ποσοστό τοῦ κέρδους
30	45	15	90	75	20%

Στήν περίπτωση αὐτή ἐξουδετερώνονται πέρα γιά πέρα καί οἱ δύο κινήσεις.

[643] Ἄς ὑποθέσουμε ἀκόμα:

σταθερό κεφάλαιο	μεταβλητό κεφάλαιο	ὑπεραξία	ἀξία τοῦ προϊόντος	προκαταβλημ. κεφάλαιο	ποσοστό τοῦ κέρδους
20	45	15	80	65	$23\frac{1}{13}$ %

Ἔτσι στήν περίπτωση αὐτή μπορούσε, ἀκόμα κι ἂν ἔπεφτε ἡ ὑπεραξία, ν' ἀνέβει τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἐξαιτίας τῆς ἀσύγκριτα μεγαλύτερης πτώσης στήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Μέ τό ἴδιο κεφάλαιο τῶν 100 λ. θά μπορούσαν νά χρησιμοποιηθοῦν περισσότεροι ἐργάτες παρά τόν αὔξημένο μισθό ἐργασίας καί τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας. Παρά τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας ἡ ἴδια ἡ ὑπεραξία θά αὔξανόταν, ἐπομένως θά αὔξανόταν καί τό κέρδος, ἐπειδή θά αὔξανόταν ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν. Ἡ πιο πάνω σχέση $20\sigma + 45\mu$ μᾶς δίνει δηλαδή μέ ἐπένδυση κεφαλαίου 100 λ. τήν παρακάτω σχέση

σταθερό κεφάλαιο	μεταβλητό κεφάλαιο	ὑπεραξία	ἀξία τοῦ προϊόντος	προκαταβλημ. κεφάλαιο	ποσοστό τοῦ κέρδους
$30\frac{10}{13}$	$69\frac{3}{13}$	$23\frac{1}{13}$	$123\frac{1}{13}$	100	$23\frac{1}{13}$ %

Ἡ σχέση τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας καί τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν ἀποκτᾶ ἐδῶ πολύ μεγάλη σημασία. Ὁ Ρικάρντο δέν τήν ἐξετάζει πουθενά. [643].

[641] Εἶναι σαφές, ὅτι αὐτό πού ἀναλύθηκε ἐδῶ σάν ἀλλαγὴ μέσα στήν ὀργανική σύνθεση ἑνός κεφαλαίου μπορεῖ νά ἐπιβληθεῖ ἐπίσης σάν διαφορὰ τῆς ὀργανικῆς σύνθεσης ἀνάμεσα σέ διάφορα κεφάλαια, σέ κεφάλαια διάφορων κλάδων.

Πρῶτο: Ἀντί τῆς ἀλλαγῆς στήν ὀργανική σύνθεση ἑνός κεφαλαίου θά ἔχουμε διαφορὰ στήν ὀργανική σύνθεση διαφόρων κεφαλαίων.

Δεύτερο: Θά ἔχουμε ἀλλαγὴ στήν ὀργανική σύνθεση, λόγω ἀξιακῆς ἀλλαγῆς καί στά δύο μέρη ἑνός κεφαλαίου, καθώς καί διαφορὰ στήν ἀξία τῶν χρησιμοποιούμενων πρώτων ὑλῶν καί μηχανῶν γιά διάφορα κεφάλαια. Αὐτό δέν ἰσχύει γιά τό μεταβλητό κεφάλαιο, ἐπειδή προυποτέθηκε ἴσος μισθός ἐργασίας στούς διάφορους κλάδους. Ἡ διαφορὰ στήν ἀξία τῶν διάφορων ἐργάσιμων ἡμερῶν στούς διάφορους κλάδους δέν ἔχει καμιά δουλιὰ μέ τήν ὑπόθεση. Ἄν ἡ ἐργασία ἑνός χρυσοχοῦ εἶναι ἀκριβότερη ἀπό τήν ἐργασία ἑνός ἀνειδίκευτου ἐργάτη, τότε ὁ πρόσθετος χρόνος τοῦ χρυσοχοῦ θά εἶναι στήν ἴδια ἀναλογία ἀκριβότερος ἀπό τόν πρόσθετο χρόνο τοῦ ἀνειδίκευτου ἐργάτη.^[66] [641]

[4. Ἡ σύγκυση ἀπό μέρος τοῦ Ρικάρντο τῆς τιμῆς κόστους μέ τήν ἀξία στή θεωρία του γιά τό κέρδος]

[641]. Στό XV κεφ. «Φόροι στά κέρδη» ὁ Ρικάρντο λέει:

«Οἱ φόροι στά ἐμπορεύματα ἐκεῖνα, πού συνήθως τά ὀνομάζουν εἶδη πολυτελείας, βαρύνουν μόνο ἐκείνους πού τά καταναλώνουν... οἱ φόροι ὅμως σέ ζωτικῆς σημασίας ἀγαθὰ βαρύνουν τούς καταναλωτές αὐτῶν τῶν ἀγαθῶν, ὄχι μόνο ἀνάλογα μέ τήν ποσότητα αὐτῶν τῶν ἀγαθῶν πού ἴσως καταναλώνουν, ἀλλά συχνά σέ σημαντικά μεγαλύτερο βαθμό». Λογουχάρη, ἕνας φόρος στό σιτάρι. «Ἀλλάζει τό ποσοστό κέρδους τοῦ κεφαλαίου. Καθετί πού ἀνεβάζει τόν μισθό ἐργασίας κατεβάζει τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου. Γι' αὐτό κάθε φόρος πάνω σ' ἕνα ἐμπόρευμα πού τό καταναλώνει ὁ ἐργάτης ἔχει τήν τάση νά κατεβάσει τό ποσοστό τοῦ κέρδους» (σελ. 231).

Οἱ φόροι στούς καταναλωτές εἶναι ταυτοχρονα φόροι στούς παραγωγούς, ἐφόσον τό ἀντικείμενο πού φορολογεῖται δέν μπαίνει μόνο στήν ἀτομική κατανάλωση, ἀλλά καί στήν παραγωγική κατανάλωση ἢ μόνο σ' αὐτή τήν τελευταία. Αὐτό ἰσχύει ὅμως ὄχι μόνο γιά τά ζωτικῆς

σημασίας ἀγαθά, πού καταναλώνονται ἀπό τούς ἐργάτες. Ἰσχύει καί γιά ὅλα τά ὑλικά, πού καταναλώνονται παραγωγικά ἀπό τόν καπιταλιστή. Κάθε τέτιος φόρος μειώνει τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἐπειδή ἀνεβάζει τήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό μεταβλητό. Ἄς πάρουμε λ.χ. ἕνα φόρο πού θά ἐπιβαλλόταν στό λινάρι ἢ στό μαλλί [642]. Στήν περίπτωση αὐτή ἀνεβαίνει ἡ τιμή τοῦ λιναριοῦ. Ἐτσι ὁ λινονηματοουργός δέν μπορεῖ πιά μέ ἕνα κεφάλαιο 100 λ. νά προμηθευτεῖ γιά νηματοποίηση τήν ἴδια μέ πρὶν ποσότητα λιναριοῦ. Μιά καί ἡ μέθοδος παραγωγῆς ἔμεινε ἴδια, ὁ νηματοουργός χρειάζεται τόν ἴδιο ἀριθμό ἐργατῶν, γιά νά νηματοποιήσει τήν ἴδια ποσότητα λιναριοῦ. Τό λινάρι ὅμως ἔχει μεγαλύτερη ἀπό πρὶν ἀξία σέ σχέση μέ τό κεφάλαιο πού δαπανήθηκε γιά μισθό ἐργασίας. Πέφτει ἐπομένως τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἡ αὔξηση τῆς τιμῆς τοῦ λινου νήματος δέν τόν ὠφελεῖ ἐδῶ σέ τίποτα. Τό ἀπόλυτο ὕψος αὐτῆς τῆς τιμῆς γενικά ἀφήνει ἀδιάφορο τόν λινονηματοουργό. Πρόκειται μόνο γιά τό περίσσευμα τῆς τιμῆς πάνω ἀπό τήν τιμή τῶν προκαταβολῶν. Ἄν ἤθελε τώρα ὁ λινονηματοουργός ν' ἀνεβάσει τήν τιμή τοῦ συνολικοῦ προϊόντος ὄχι μόνο τόσο, ὅσο ἀνέβηκε ἡ τιμή τοῦ λιναριοῦ, ἀλλά τόσο, ὥστε ἡ ἴδια ποσότητα λιναριοῦ νά τοῦ δώσει τό ἴδιο μέ πρὶν κέρδος, τότε ἡ ζήτηση, πού πέφτει κιόλας λόγω τῆς ἀνόδου τῆς τιμῆς τῆς πρώτης ὕλης τοῦ νήματος, θά ἔπεφτε ἀκόμα περισσότερο σάν συνέπεια τοῦ γεγονότος τῆς τεχνητῆς ἀνόδου τῆς τιμῆς τοῦ προϊόντος, γιά ν' ἀνέβει τό κέρδος. Παρ' ὅλο πού τό κέρδος εἶναι κατά μέσο ὄρο δοσμένο, ἡ προσαύξηση αὐτή στήν τιμή δέν ἀποδίδει στίς περιπτώσεις αὐτές.^[67] [642]

[643] Στό ἴδιο XV κεφ. «Φόροι στά κέρδη» ὁ Ρικάρντο λέει:

«Σ' ἕνα προηγούμενο μέρος αὐτῆς τῆς ἐργασίας ἐξετάστηκαν οἱ ἐπιδράσεις τοῦ χωρισμοῦ τοῦ κεφαλαίου σέ πάγιο καί κυκλοφοροῦν, ἢ καλύτερα σέ διαρκές (durable, dauerhaft) καί παροδικό κεφάλαιο στίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων. Δείξαμε ὅτι δύο ἐργοστασιάρχες μποροῦν νά διαθέτουν ἀκριβῶς τό ἴδιο ποσό κεφαλαίου καί νά παίρνουν ἀπ' αὐτό ἀκριβῶς τά ἴδια ποσά σέ κέρδος, μέ τόν ὄρο ὅτι θά πουλοῦν τά ἐμπορεύματά τους ἔναντι πολῶν διαφορετικῶν χρηματικῶν ποσῶν, ἀνάλογα μέ τό ἂν τά κεφάλαια πού χρησιμοποιήσαν καταναλώνονται καί ἀναπαράγονται γρήγορα ἢ μέ ἀργό ρυθμό. Ὁ ἕνας μπορεῖ νά πουλήσει τό ἐμπόρευμά του πρὸς 4.000 λ. καί ὁ ἄλλος πρὸς 10.000 λ., καί οἱ δύο μποροῦν νά χρησιμοποιήσουν ἕνα κεφάλαιο 10.000 λ. καί νά βγάλουν 20% ἢ 2.000 λ. κέρδος. Τό κεφάλαιο τοῦ ἑνός μπορεῖ λ.χ. ν' ἀποτελεῖται ἀπό 2.000 λ. κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, πού πρέπει ν' ἀναπαραχθεῖ καί ἀπό 8.000 λ. πάγιο κεφάλαιο, ἐπενδυμένο σέ χτίρια καί μηχανές. Τό κεφάλαιο τοῦ ἄλλου μπορεῖ ν' ἀποτελεῖται ἀπό 8.000 λ. κυκλοφοροῦν καί 2.000 λ. πάγιο κεφάλαιο — ἐπενδυμένο σέ μηχανές καί χτίρια. Ἄν τώρα ὁ καθένας ἀπό τούς δύο φορολογεῖται μέ 10% τοῦ εἰσοδήματός

του ἢ μέ 200 λ., τότε θά πρέπει ὁ ἕνας, γιά νά τοῦ ἀποφέρει ἡ ἐπιχείρησή του τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, νά ἀνεβάσει τήν τιμή τοῦ προϊόντος του ἀπό 10.000 λ. σέ 10.200 λ. Ὁ δεύτερος θά ὑποχρεωθεῖ ἐπίσης νά ἀνεβάσει τήν τιμή τοῦ ἐμπορεύματός του ἀπό 4.000 λ. σέ 4.200 λ. Πρὶν ἀπό τήν ἐπιβολή τοῦ φόρου τά ἐμπορεύματα πού πούλησε ὁ ἕνας ἀπό τούς δύο ἐργοστασιάρχες εἶχαν 2 1/2 φορές μεγαλύτερη ἀξία ἀπό τά ἐμπορεύματα τοῦ ἄλλου, μετά τήν ἐπιβολή τοῦ φόρου θά ἔχουν 2,42 φορές μεγαλύτερη ἀξία. Ἡ τιμή τοῦ ἑνός εἶδους τῶν ἐμπορευμάτων θά ἔχει ἀνέβει κατά 2%, τοῦ ἄλλου κατά 5%. Ἐπομένως, ἕνας φόρος εἰσοδήματος — ἐφόσον ἡ ἀξία τοῦ χρήματος θά ἐξακολουθεῖ νά παραμένει ἀμετάβλητη — θά ἀλλάξει τίς σχετικές τιμές καί ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων» (σελ. 234, 235).

Σ' αὐτό τό τελευταῖο «καί» — τιμές καί ἀξίες — βρίσκεται τό λάθος. Αὐτή ἡ ἀλλαγὴ τῶν τιμῶν θ' ἀπόδειχνε μόνο — ἀκριβῶς ὅπως καί στήν περίπτωση μέ τόν διαφορετικό χωρισμό τοῦ κεφαλαίου σέ πάγιο καί κυκλοφοροῦν — ὅτι, γιά νά σχηματιστεῖ τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, οἱ καθορισμένες, ρυθμισμένες ἀπ' αὐτήν τιμές ἢ οἱ τιμές κόστους εἶναι πολύ διαφορετικές ἀπό τίς ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων. Καί αὐτή ἡ σπουδαιότατη ἀποψη δέν ὑπάρχει πουθενά γιά τόν Ρικάρντο.

Στό ἴδιο κεφάλαιο λέει:

«Ἄν σέ μιά χώρα δέν ὑπάρχουν φόροι καί ὑποτιμιέται τό χρήμα, τότε ἡ ἀφθονία του σέ κάθε ἀγορά ἐμπορευμάτων» {ἐδῶ βλέπουμε τή γελοία ἀντίληψη τοῦ Ρικάρντο ὅτι ἡ ἀφθονία τοῦ χρήματος σέ κάθε ἀγορά ἐμπορευμάτων θά ἔπρεπε νά συνοδεύεται ἀπό μιά πτώση τῆς ἀξίας τοῦ χρήματος} [644] «θά προκαλέσει παρόμοια ἀποτελέσματα. Ἄν ἡ τιμή τοῦ κρέατος ἀνέβει κατά 20%, θά ἀνέβουν ἐπίσης κατά 20% οἱ τιμές τοῦ ψωμοῦ, τῆς μύρας, τῶν παπουτσιῶν, τῆς ἐργασίας καί κάθε ἄλλου ἐμπορεύματος. Αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο, γιά νά ἐξασφαλιστεῖ σ' ὅλους τούς κλάδους τό ἴσο ποσοστό κέρδους. Αὐτό ὅμως δέν γίνεται ἀπό τή στιγμή πού φορολογεῖται ἕνα ἀπό αὐτά τά ἐμπορεύματα. Ἄν σέ μιά τέτια περίπτωση ἀνεβαίνουν ὅλες οἱ τιμές στήν ἴδια ἀναλογία μέ τή μείωση τῆς ἀξίας τοῦ χρήματος, τότε προκύπτουν ἄνισα κέρδη. Στά φορολογούμενα ἐμπορεύματα τά κέρδη θ' ἀνέβουν πάνω ἀπό τό γενικό ἐπίπεδο καί θά μεταφέρεται κεφάλαιο ἀπό τόν ἕνα κλάδο στόν ἄλλο ὡς τήν ἀποκατάσταση πάλι ἑνός ἴσου ἐπιπέδου τῶν κερδῶν, πράγμα ὅμως πού μπορεῖ νά ἐπισυμβεῖ μόνο ὕστερα ἀπό μιά ἀλλαγὴ τῶν σχετικῶν τιμῶν» (σελ. 237).

Καί ἔτσι ἀποκατασταίνεται γενικά ἡ ἐξισορρόπηση τῶν κερδῶν, ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ σχετικές ἀξίες, οἱ πραγματικές ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων μεταβάλλονται καί ἐξισώνονται ἔτσι πού νά ἀντιστοιχοῦν μεταξύ τους, ὄχι σύμφωνα μέ τίς πραγματικές τους ἀξίες, ἀλλά σύμφωνα μέ τό μέσο κέρδος πού ὀφείλουν ν' ἀποφέρουν.

[5. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους
καί στό ποσοστό τῆς ἀπόλυτης προσόδου.

Ἡ ἐπίδραση τῆς πώσης τοῦ μισθοῦ στίς τιμές κόστους]

Στό XVII κεφ.: «Φόροι στά ἄλλα ἐμπορεύματα, ἐκτός ἀπό τά ἀκατέργαστα προϊόντα» ὁ Ρικάρντο λέει:

«Ὁ Μπιούκανεν λέει ὅτι τό σιτάρι καί τά ἀκατέργαστα προϊόντα ἔχουν μιά μονοπωλιακή τιμή, ἐπειδή ἀποφέρουν πρόσοδο. Ὑποθέτει ὅτι ὅλα τά ἐμπορεύματα πού ἀποδίδουν πρόσοδο πρέπει νά ἔχουν μονοπωλιακή τιμή καί συμπεραίνει ἀπ' αὐτό ὅτι ὅλοι οἱ φόροι στά ἀκατέργαστα προϊόντα ἐπιβαρύνουν τόν γαιοκτήμονα καί ὄχι τόν καταναλωτή.

»Μιά καί ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ — λέει — τό ὁποῖο ἀποδίδει πάντα πρόσοδο δέν ἐπηρεάζεται μέ κανένα τρόπο ἀπό τά ἐξοδα γιά τήν παραγωγή του, τά ἐξοδα ἐκεῖνα πρέπει νά πληρωθοῦν ἀπό τήν πρόσοδο καί γι' αὐτό τό ἀποτέλεσμα, ἀπό τή στιγμή πού τά ἐξοδα αὐτά ἀνεβαίνουν ἢ πέφτουν, δέν εἶναι μιά ὑψηλότερη ἢ χαμηλότερη τιμή, ἀλλά μιά ὑψηλότερη ἢ χαμηλότερη πρόσοδος. Ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη ὅλοι οἱ φόροι πού ἐπιβάλλονται στό ἀγροτικό ὑπηρετικό προσωπικό, στά ἄλογα ἢ στά γεωργικά ἐργαλεῖα εἶναι στήν πραγματικότητα φόροι στή γῆ. Τό βάρος πέφτει στόν παχτωτή σ' ὄλο τό διάστημα τοῦ συμβολαίου ἐνοικίασης καί στόν γαιοκτήμονα, ἀπό τή στιγμή πού θά πρέπει ν' ἀνανεωθεί ἡ πάχτωση. Μέ τόν ἴδιο τρόπο ὅλες ἐκεῖνες οἱ ἐγκαταστάσεις τῆς ἐπιχείρησης, πού ἐξοικονομοῦν ἐξοδα γιά τόν παχτωτή, ὅπως οἱ ἄλωνιστικές καί θεριστικές μηχανές, ὅλα ὅσα τοῦ εὐκολύνουν τήν εἴσοδο στήν ἀγορά, ὅπως οἱ καλοί δρόμοι, οἱ διώρυγες καί οἱ γέφυρες, δέν κατεβάζουν τήν ἀγοραία τιμή τοῦ σιταριοῦ, παρ' ὅλον ὅτι ἐλαττώνουν τά ἀρχικά ἐξοδά του. Γι' αὐτό καθετί πού ἐξοικονομεῖται μέ τίς βελτιώσεις ἐκεῖνες περιέρχεται στόν γαιοκτήμονα σάν μέρος τῆς προσόδου του».

«Ἀπό τή στιγμή» (λέει ὁ Ρικάρντο) «πού θά παραδεχτοῦμε τό θεμέλιο, πάνω στό ὁποῖο ὁ Μπιούκανεν στηρίζει τήν ἐπιχειρηματολογία του, ὅτι δηλαδή ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ ἀποφέρει πάντα πρόσοδο, εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι προκύπτουν ἐντελῶς αὐτονόητα ὅλα τά συμπεράσματα πού ὑποστηρίζει» (σελ. 292, 293).

Αὐτό δέν εἶναι καθόλου ὀλοφάνερο. Αὐτό, πάνω στό ὁποῖο στηρίζει ὁ Μπιούκανεν τό ἐπιχείρημά του, δέν εἶναι ὅτι κάθε σιτάρι ἀποφέρει πρόσοδο, ἀλλά ὅτι κάθε σιτάρι πού ἀποφέρει πρόσοδο πουλιέται σέ μονοπωλιακή τιμή καί ὅτι μονοπωλιακή τιμή, μέ τήν ἔννοια πού τήν ἐξηγεῖ ὁ Σμίθ καί τήν ἀντιλαμβάνεται ἐπίσης ὁ Ρικάρντο, «εἶναι ἡ ἀνώτατη τιμή στήν ὁποία εἶναι πρόθυμοι οἱ καταναλωτές ν' ἀγοράσουν τό ἐμπόρευμα»^[68].

Μά αὐτό ἀκριβῶς εἶναι λαθεμένο. Τό σιτάρι πού ἀποφέρει πρόσοδο (παραβλέπουμε τή διαφορική πρόσοδο) δέν πουλιέται σέ μονοπωλιακή τιμή μέ τήν ἔννοια τοῦ Μπιούκανεν. Πουλιέται σέ μονοπωλιακή τιμή μόνον ἐφόσον πουλιέται πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους του, στήν ἀξία του.

Ἡ τιμὴ του καθορίζεται ἀπὸ τὴν ὑλοποιημένη σ' αὐτὸ ποσότητα ἐργασίας καὶ ὄχι ἀπὸ τὰ ἔξοδα τῆς παραγωγῆς του, ἡ δὲ πρόσοδος εἶναι τὸ περίσσευμα τῆς ἀξίας πάνω ἀπὸ τὴν τιμὴ κόστους, δηλαδή καθορίζεται ἀπ' αὐτὴ τὴν τελευταία. Ἡ πρόσοδος εἶναι τόσο μεγαλύτερη ὅσο μικρότερη εἶναι ἡ τιμὴ κόστους σέ σχέση μέ τὴν ἀξία, καὶ τόσο μικρότερη, ὅσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ τιμὴ κόστους σέ σχέση μέ τὴν ἀξία. Ὅλες οἱ βελτιώσεις κατεβάζουν τὴν ἀξία τοῦ σιταριοῦ, ἐπειδὴ ἐλαττώνουν τὴν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν παραγωγή του. Ἄν τώρα θά κατεβάσουν τὴν πρόσοδο, αὐτὸ ἐξαρτιέται ἀπὸ διάφορα περιστατικά. Ἄν τὸ σιτάρι γίνεи φτηνότερο καὶ ἂν γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ φτηναίνει ὁ μισθὸς ἐργασίας, τότε ἀνεβαίνει τὸ ποσοστὸ τῆς ὑπεραξίας. Θά ἔπεφταν ἐπίσης τὰ ἔξοδα τοῦ παχτωτῆ σέ σπόρο, ζωοτροφές κλπ. Ἔτσι θά ἀνεβαίνει τὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους σ' ὅλους τοὺς μὴ γεωργικούς κλάδους, ἐπομένως καὶ στὴ γεωργία. Στούς μὴ γεωργικούς κλάδους θά ἔμεναν ἀμετάβλητες οἱ σχετικές μάζες τῆς ἄμεσης καὶ τῆς συσσωρευμένης ἐργασίας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν θά ἔμενε ὁ ἴδιος (σέ σχέση μέ τὸ σταθερὸ κεφάλαιο), θά ἔπεφτε ὅμως ἡ ἀξία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, δηλαδή θ' ἀνεβαίνει ἡ ὑπεραξία [645], ἐπομένως καὶ τὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἡ ὑπεραξία καὶ τὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους θά ἀνεβαίνουν καὶ στὸν γεωργικό κλάδο. Ἡ πρόσοδος πέφτει ἐδῶ, ἐπειδὴ ἀνεβαίνει τὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους. Τὸ σιτάρι γίνεται φτηνότερο, αὐξάνει ὅμως ἡ τιμὴ κόστους του. Γι' αὐτὸ μικραίνει ἡ διαφορά ἀνάμεσα στὴν ἀξία του καὶ στὴν τιμὴ κόστους του.

Σύμφωνα μέ τίς προυποθέσεις μας ἡ σύνθεση γιὰ τὸ μέσο μὴ γεωργικό κεφάλαιο ἦταν: $80\sigma + 20\mu$, τὸ ποσοστὸ τῆς ὑπεραξίας = 50%, ἐπομένως ἡ ὑπεραξία = 10 καὶ τὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους = 10%. Ἐπομένως ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τοῦ μέσου κεφαλαίου μεγέθους 100 = 110.

Ἄς ὑποθέσουμε τώρα πὼς λόγω πτώσης τῶν τιμῶν τοῦ σιταριοῦ ὁ μισθὸς ἐργασίας ἔπεσε κατὰ τὸ $\frac{1}{4}$. Στὴν περίπτωση αὐτὴ οἱ ἴδιοι σέ ἀριθμὸ ἐργάτες, πού ἀπασχολοῦνται ἀπὸ ἓνα σταθερὸ κεφάλαιο 80λ., δηλαδή ἀπὸ τὴν ἴδια μάζα πρῶτης ὕλης καὶ μηχανῶν, θά κόστιζαν μόνο 15 λ. Ἡ ἴδια δὲ μάζα ἐμπορευμάτων θά εἶχε τὴν ἐξῆς ἀξία: $80\sigma + 15\mu + 15\upsilon$, μιά καί, σύμφωνα μέ τὴν προυπόθεσή μας, ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἐκτελοῦν αὐτοὶ οἱ ἐργάτες = 30 λ. Ἄρα, ἡ ἀξία τῆς ἴδιας μάζας ἐμπορευμάτων = 110, ὅπως καὶ προηγούμενα. Τὸ κεφάλαιο ὅμως πού δαπανήθηκε θά ἔφτανε μόνο τίς 95 λ. καὶ ἡ σχέση τῶν 15 λ. πρὸς τίς 95 λ. = $15\frac{15}{19}$ %. Ἄν ὅμως εἶχε δαπανηθεῖ ἡ ἴδια μάζα κεφαλαίου, τότε γιὰ ἓνα κεφάλαιο 100 λ. ἡ σύνθεση θά ἦταν: $84\frac{4}{19}\sigma + 15\frac{15}{19}\mu$. Τὸ κέρδος ὅμως θά ἦταν $15\frac{15}{19}$ λ. καὶ ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος

115¹⁵/₁₉ λ. Σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας ὅμως τό γεωργικό κεφάλαιο ἦταν: 60σ + 40μ καί ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος του 120 λ. Ἡ πρόσδοδος = 10, ὅσον καιρό ἡ τιμή κόστους θά εἶναι = 110 λ. Ἡ πρόσδοδος θά ἦταν τώρα ἴση μόνο μέ 4⁴/₁₉ λ. καί αὐτό γιατί 115¹⁵/₁₉ + 4⁴/₁₉ = 120.

Ἐδῶ βλέπουμε πῶς: τό κεφάλαιο 100 λ. μέ μέση σύνθεση παρήγαγε ἐμπορεύματα μέ τιμή κόστους 115¹⁵/₁₉ λ. ἀντί ὅπως πρίν, 110 λ. Μήπως γιά τόν λόγο αὐτό θ' ἀνέβαινε ἡ μέση τιμή τοῦ ἐμπορεύματος;

Ἡ ἀξία του θά ἔμεινε ἴδια, ἐπειδὴ ἀπαιτεῖται ἡ ἴδια μάζα ἐργασίας, γιά νά μετατραπῆ σέ προϊόν ἡ ἴδια ποσότητα πρώτης ὕλης καί μηχανῶν. Τό ἴδιο ὅμως κεφάλαιο τῶν 100 λ. ἔθεσε σέ κίνηση περισσότερη ἐργασία καί μετάτρεψε τώρα σέ προϊόν ἓνα σταθερό κεφάλαιο 84⁴/₁₉ λ. ἀντί ἓνα σταθερό κεφάλαιο 80 λ., ὅπως προηγούμενα. Ἀπό τήν ἴδια ὅμως μάζα [νεοπροσθεμένης ἐργασίας]* ἓνα μεγαλύτερο μέρος θά ἦταν ἀπλήρωτη δουλιά. Γι' αὐτό ἔχουμε αὐξηση τοῦ κέρδους καί τῆς συνολικῆς ἀξίας τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων πού ἔχουν παραχθεῖ μέ τίς 100 λ. Ἡ ἀξία τῆς μονάδας τοῦ ἐμπορευμάτος ἔμεινε ἴδια, ἔχει ὅμως παραχθεῖ περισσότερο ἐμπόρευμα ἴδιας ἀξίας μέ ἓνα κεφάλαιο 100 λ. Πῶς ὅμως θά εἶχε τό ζήτημα μέ τήν τιμή κόστους στούς διάφορους κλάδους;

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τό μή γεωργικό κεφάλαιο ἀποτελεῖται ἀπό τά παρακάτω κεφάλαια:

	Προϊόν	Διαφορά ἀνά- μεσα στήν ἀξία καί στήν τιμή κόστους
1. 80 _σ + 20 _μ	Γιά νά πουλᾶνε στήν = 110 (ἀξία = 110)	0
2. 60 _σ + 40 _μ	ἴδια τιμή κόστους = 110 (ἀξία = 120)	-10
3. 85 _σ + 15 _μ	= 110 (ἀξία = 107 ¹ / ₂)	+2 ¹ / ₂
4. 95 _σ + 5 _μ	= 110 (ἀξία = 102 ¹ / ₂)	+7 ¹ / ₂
ἔτσι ἡ μέση σύνθεση τοῦ κεφαλαίου = 80σ + 20μ.		

Γιά τήν περίπτωση 2 ἡ διαφορά = -10, γιά τήν 3 καί 4 μαζί = +10. Γιά ὅλο τό κεφάλαιο τῶν 400 ἡ διαφορά εἶναι = 0-10+10 = 0. Ἄν τό προϊόν τοῦ κεφαλαίου τῶν 400 πουληθεῖ πρὸς 440, τότε τό προϊόν πού παρήγαγε θά ἔχει πουληθεῖ στήν ἀξία του. Αὐτό ὅμως δίνει 10% κέρδος. Στήν περίπτωση 2 ὅμως τά ἐμπορεύματα πουλιούνται 10 λ. κάτω ἀπό τήν ἀξία τους, στήν 3 πουλιούνται 2¹/₂ λ. πάνω ἀπό τήν ἀξία τους καί στήν περίπτωση 4 πουλιούνται 7¹/₂ λ. πάνω ἀπό τήν ἀξία τους.

* Οἱ λέξεις στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

Μόνο ή περίπτωση 1 πουλάει τό εμπόρευμά της στην άξία του, όταν τό πουλήσει στην τιμή κόστους του = 100 λ. κεφάλαιο + 10 λ. κέρδος.

[646] Πώς όμως θά διαμορφωνόταν ή σχέση σαν συνέπεια τής πτώσης κατά τό $\frac{1}{4}$ του μισθοῦ εργασίας;

Γιά τό κεφάλαιο 1: Ἀντί $80\sigma + 20\mu$ θά ἔχουμε τώρα $84\frac{4}{19}\sigma + 15\frac{15}{19}\mu$, κέρδος $15\frac{15}{19}$, καί άξία του προϊόντος $115\frac{15}{19}$.

Γιά τό κεφάλαιο 2: Γιά μισθό θά ξοδεύονταν μόνο 30 λ., γιατί τό $\frac{1}{4}$ του $40 = 10$ καί $40 - 10 = 30$. Ἡ άξία του προϊόντος = $60\sigma + 30\mu + 30$ υπεραξία (γιατί ή άξία πού δημιουργήθηκε από τήν εργασία πού χρησιμοποιήθηκε = 60 λ.). Γιά τό κεφάλαιο τών 90 λ. τό ποσοστό = $33\frac{1}{3}\%$. Γιά ένα κεφάλαιο τών 100 ή σχέση θά ἦταν $66\frac{2}{3}\sigma + 33\frac{1}{3}\mu$ καί ή άξία του προϊόντος = $133\frac{1}{3}$. Τό ποσοστό του κέρδους = $33\frac{1}{3}\%$.

Γιά τό κεφάλαιο 3: Γιά μισθό εργασίας θά ξοδεύονταν μόνο $11\frac{1}{4}$ λ., γιατί τό $\frac{1}{4}$ του $15 = 3\frac{3}{4}$ καί $15 - 3\frac{3}{4} = 11\frac{1}{4}$. Τό προϊόν θά ἦταν $85\sigma + 11\frac{1}{4}\mu +$ τήν υπεραξία, πού είναι ἴση μέ $11\frac{1}{4}$. (Ἡ άξία τής εργασίας πού καταβλήθηκε = $22\frac{1}{2}$). Γιά ένα κεφάλαιο $96\frac{1}{4}$ λ. τό ποσοστό = $11\frac{53}{77}\%$. Γιά ένα κεφάλαιο τών 100 ή σχέση θά ἦταν: $88\frac{24}{77}\sigma + 11\frac{53}{77}\mu$. Τό ποσοστό του κέρδους = $11\frac{53}{77}\%$ καί ή άξία του προϊόντος = $111\frac{53}{77}$.

Γιά τό κεφάλαιο 4: Γιά μισθό εργασίας θά ξοδεύονταν μόνο $3\frac{3}{4}$ λ. γιατί τό $\frac{1}{4}$ του $5 = 1\frac{1}{4}$ καί $5 - 1\frac{1}{4} = 3\frac{3}{4}$. Τό προϊόν θά ἦταν $95\sigma + 3\frac{3}{4}\mu +$ τήν υπεραξία, πού είναι ἴση μέ $3\frac{3}{4}$ (γιατί ή άξία τής συνολικής εργασίας = $7\frac{1}{2}$). Γιά ένα κεφάλαιο $98\frac{3}{4}$ τό ποσοστό = $3\frac{63}{79}\%$. Γιά ένα κεφάλαιο τών 100 ή σχέση θά ἦταν $96\frac{16}{79}\sigma + 3\frac{63}{79}\mu$. Τό ποσοστό του κέρδους = $3\frac{63}{79}\%$ καί ή άξία του προϊόντος = $103\frac{63}{79}$.

Ἔτσι θά εἴχαμε:

	Ποσοστό του κέρδους	Προϊόν	Διαφορά ανάμεσα στην τιμή κόστους καί στην άξία
1. $84\frac{4}{19}\sigma + 15\frac{15}{19}\mu$	$15\frac{15}{19}$	Γιά νά μπερουν = 116 (άξία = $115\frac{15}{19}$)	$+4\frac{4}{19}$
2. $66\frac{2}{3}\sigma + 33\frac{1}{3}\mu$	$31\frac{1}{3}$	νά πουλιούνται = 116 (άξία = $133\frac{1}{3}$)	$-17\frac{1}{3}$
3. $88\frac{24}{77}\sigma + 11\frac{53}{77}\mu$	$11\frac{53}{77}$	στις τιμές = 116 (άξία = $111\frac{53}{77}$)	$+4\frac{29}{77}$
4. $96\frac{16}{79}\sigma + 3\frac{63}{79}\mu$	$3\frac{63}{79}$	κόστους = 116 (άξία = $103\frac{63}{79}$)	$+12\frac{16}{79}$

Σύνολο 400

64 (αν παραλειφθεί ένα κλάσμα)

Αυτό δίνει κέρδος 16%. Πιό σωστά, κάτι παραπάνω από $16\frac{1}{7}\%$. Ὁ λογαριασμός δέν είναι πέρα για πέρα σωστός, γιατί παραλείψαμε ένα κλάσμα για τό μέσο κέρδος, δέν τό υπολογίσαμε καί ἔτσι ή άρνητική

διαφορά στήν κατηγορία 2 παρουσιάζεται λίγο πιά μεγάλη καί ἡ [θετική] στίς 1, III καί IV λίγο πιά μικρή. Βλέπουμε ὅμως ὅτι ἐκτός ἀπ' αὐτό θά ἐξαλείφονταν οἱ θετικές καί ἀρνητικές διαφορές. Βλέπουμε ὅμως ἐπίσης ὅτι, ἀπό τή μιά μεριά, θά αὐξανόταν σημαντικά ἡ πούληση τῶν ἐμπορευμάτων τῆς 2 κάτω ἀπό τήν ἀξία τους καί [ἀπό τήν ἄλλη μεριά] τῆς 3 καί ἰδίως τῆς 4 πάνω ἀπό τήν ἀξία τους. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ αὐξηση ἢ ἡ μείωση δέν θά εἶναι τόσο μεγάλη γιά τή μονάδα τοῦ προϊόντος, ὅπως φαίνεται ἀπό τούς ἀριθμούς τοῦ πίνακα, γιατί καί στίς 4 κατηγορίες ἔχει χρησιμοποιηθεῖ περισσότερη ἐργασία καί ἐπομένως ἔχει μετατραπεί σέ προϊόν περισσότερο σταθερό κεφάλαιο (πρώτη ὕλη καί μηχανές), ὅποτε ἡ αὐξηση καί ἡ μείωση θά κατανέμονταν ἔτσι σέ μιά μεγαλύτερη μάζα ἐμπορευμάτων, θά ἐξακολουθοῦσαν ὅμως νά εἶναι σημαντικές.

Καί ἔτσι ἀποδείχτηκε ὅτι ἡ πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας θά προκαλοῦσε ἀνοδο τῶν τιμῶν κόστους γιά τίς κατηγορίες 1, 2 καί 4, ὅτι γιά τήν 4 ἡ ἀνοδος θά ἦταν πολύ σημαντική. Πρόκειται γιά τόν ἴδιο νόμο πού ἀνάπτυξε ὁ Ρικάρντο κατά τήν ἐξέταση τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στό κυκλοφοροῦν καί στό πάγιο κεφάλαιο, χωρίς νά ἔχει καθόλου ἀποδείξει ἢ νά μπόρεσε νά ἀποδείξει, ὅτι αὐτό συμβιβάζεται μέ τόν νόμο τῆς ἀξίας καί ὅτι ἡ ἀξία τῶν προϊόντων παραμένει ἴδια γιά τό συνολικό κεφάλαιο^[69].

[647] Πολύ πιά περίπλοκος γίνεται ὁ λογαριασμός καί ἡ ἐξίσωση, ἂν πάρουμε ἀκόμα ὑπόψη τίς διαφορές τῆς ὀργανικῆς σύνθεσης τοῦ κεφαλαίου πού πηγάζουν ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας. Γιατί στό λογαριασμό μας ὑποθέσαμε ὅτι ὅλο τό προκαταβλημένο σταθερό κεφάλαιο μπαίνει στό προϊόν, δηλαδή τό προϊόν περιέχει μόνο τό μέρος τοῦ πάγιου κεφαλαίου πού ἔχει φθαρεῖ, λ.χ. μέσα σέ ἕνα χρόνο (μιά καί τό κέρδος πρέπει νά τό ὑπολογίζουμε γιά ὀλόκληρο τό ἔτος). Ἀλλιῶς θά παρουσιάζονταν πολύ διαφορετικές οἱ ἀξίες τῶν μαζῶν τῶν προϊόντων, ἐνῶ ἐδῶ ποικίλλουν μόνο ἀνάλογα μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο. Δεύτερο, μέ ἴσο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἀλλά μέ διαφορετικό τόν χρόνο κυκλοφορίας, θά παρουσιάζονταν μεγαλύτερες διαφορές στή μάζα τῆς παραγμένης ὑπεραξίας σέ σχέση μέ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο. Ἄν παραβλέψουμε τήν διαφορά τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, οἱ μάζες τῆς ὑπεραξίας θά σχετίζονταν μεταξύ τους ὅπως οἱ μάζες τῶν διάφορων ἀξιῶν πού ἔχουν παραχθεῖ ἀπό τά ἴδια κεφάλαια. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά βρισκόταν ἀκόμα πολύ πιά κάτω στήν περίπτωση πού θά ἀποτελεῖται ἀπό πάγιο κεφάλαιο ἕνα σχετικά μεγάλο μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, καί πολύ πιά πάνω στήν περίπτωση πού ἕνα σχετικά μεγάλο μέρος τοῦ κεφαλαίου

θά αποτελείται από κυκλοφορούν κεφάλαιο και πίο πάνω απ' όλες τις περιπτώσεις, όταν τό μεταβλητό κεφάλαιο είναι σχετικά μεγάλο έναντι του σταθερού κεφαλαίου, στό όποιο επίπλέον είναι σχετικά μικρό τό πάγιο συστατικό του. Άν στά διάφορα κεφάλαια ήταν ίδια ή σχέση του κυκλοφορούντος και του πάγιου κεφαλαίου στό σταθερό κεφάλαιό τους τότε εκείνο πού θ' αποφάσιζε θά ήταν μόνο ή διαφορά ανάμεσα στό μεταβλητό και στό σταθερό κεφάλαιο. Άν ήταν ίδια ή σχέση του μεταβλητού κεφαλαίου προς τό σταθερό, τότε εκείνο πού αποφασίζει θά ήταν μόνο ή διαφορά ανάμεσα στό πάγιο και στό κυκλοφορούν κεφάλαιο, μόνο ή διαφορά μέσα στά πλαίσια του ίδιου του σταθερού κεφαλαίου.

Τό ποσοστό του κέρδους του *farmer* (του παχτωτή, δηλ. του αγρότη επιχειρηματία) θά ανέβαινε, όπως είδαμε, κάτω από όλες τις περιστάσεις, αν λόγω πτώσης της τιμής του σιταριού θά ανέβαινε τό γενικό ποσοστό του κέρδους του μή γεωργικού κεφαλαίου. Τό ζήτημα είναι, αν θά ανέβαινε άμεσα τό ποσοστό του κέρδους του, πράγμα πού, όπως φαίνεται, εξαρτιέται από τή φύση των βελτιώσεων. Άν οι βελτιώσεις ήταν τέτιες, πού θά προκαλούσαν σημαντική πτώση του κεφαλαίου πού διατέθηκε για μισθό εργασίας έναντι του κεφαλαίου πού διατέθηκε για μηχανές κλπ., τότε δέν θά ήταν απαραίτητο ν' ανέβει άμεσα τό ποσοστό του κέρδους του παχτωτή. Άν οι βελτιώσεις ήταν τέτιες, ώστε αυτός νά χρειάζεται κατά τό $\frac{1}{4}$ λιγότερους εργάτες, τότε στή θέση των 40 λ. πού διέθετε αρχικά για μισθό εργασίας, τώρα θά διέθετε μόνο 30 λ. Έτσι τό κεφάλαιό του θ' αποτελούνταν τώρα από $60\sigma + 30\mu$ ή μέ βάση τό 100 από: $66\frac{2}{3}\sigma + 33\frac{1}{3}\mu$. Καί επειδή ή εργασία πού πληρώνεται μέ 40 χρηματικές μονάδες δίνει 20 υπεραξία, τότε ή εργασία πού πληρώνεται μέ 30 δίνει υπεραξία 15. Καί ή εργασία πού πληρώνεται μέ $33\frac{1}{3}$ μονάδες, δίνει $16\frac{2}{3}$ υπεραξία. Έτσι ή οργανική σύνθεση του γεωργικού κεφαλαίου θά πλησίαζε τήν οργανική σύνθεση του μή γεωργικού κεφαλαίου. Καί στήν πίο πάνω μάλιστα περίπτωση, μέ τήν ταυτόχρονη πτώση του μισθού εργασίας κατά τό $\frac{1}{4}$ θά έπεφτε κάτω απ' αυτήν^[70]. Στήν περίπτωση αυτή θά εξαλειφόταν ή πρόσοδος (ή απόλυτη πρόσοδος).

Ύστερα από τό πίο πάνω σημείο σχετικά μέ τον Μπιούκανεν ο Ρικάρντο συνεχίζει:

« Έλπίζω ώστόσο ότι έχω αρκετά αποσαφήνισει πώς, όσον καιρό δέν καλλιεργούνται όλα τά μέρη μιας χώρας και μάλιστα στον ανώτατο δυνατό βαθμό, θά υπάρχει πάντα ένα μέρος του επενδυμένου στή γη κεφαλαίου, πού δέν θά αποφέρει καθόλου πρόσοδο, και » (!) « πώς πρόκειται για εκείνο τό μέρος του κεφαλαίου, πού καθορίζει τήν τιμή του σιταριού και τό προϊόν του όποιου μοιράζεται

ἀνάμεσα στό κέρδος καί τόν μισθό, ὅπως γίνεται στή βιομηχανία. Καί ἐπειδή ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ, τό ὅποιο δέν ἀποδίνει πρόσοδο, καθορίζεται ἀπό τά ἔξοδα παραγωγῆς του, τά ἔξοδα αὐτά δέν μπορεῖ νά πληρώνονται ἀπό τήν πρόσοδο. Γι' αὐτό ἡ συνέπεια τῆς αὐξήσης αὐτῶν τῶν ἐξόδων εἶναι μιά ὑψηλότερη τιμή καί ὄχι μιά χαμηλότερη πρόσοδος» (στό ἴδιο, σελ. 293).

Μιά καί ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος εἶναι ἴση μέ τό περίσσευμα τῆς ἀξίας τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος πάνω ἀπό τήν τιμή παραγωγῆς του, εἶναι σαφές πώς καθετί πού μειώνει τή συνολική ποσότητα τῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή σιταριοῦ κλπ., μειώνει τήν πρόσοδο, ἐπειδή μειώνει τήν ἀξία, ἐπομένως καί τό περίσσευμα τῆς ἀξίας πάνω ἀπό τήν τιμή παραγωγῆς. Ἐφόσον ἡ τιμή παραγωγῆς ἀποτελεῖται ἀπό πληρωμένα ἔξοδα, ἡ πτώση της εἶναι ἴδια καί συμβαδίζει μέ τήν πτώση τῆς ἀξίας. Ἐφόσον ὅμως ἡ τιμή παραγωγῆς (ἢ τά ἔξοδα) εἶναι = μέ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο + τό μέσο κέρδος, ἡ ὑπόθεση συντελεῖται ἀκριβῶς ἀντίστροφα. Ἡ ἀγοραία ἀξία τοῦ προϊόντος πέφτει, ἀνεβαίνει ὅμως τό μέρος της πού εἶναι ἴσο μέ τήν τιμή παραγωγῆς, ὅταν ἀνεβαίνει τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους σάν συνέπεια τῆς πτώσης τῆς ἀγοραίας ἀξίας τοῦ σιταριοῦ. Πέφτει λοιπόν ἡ πρόσοδος, ἐπειδή ἀνεβαίνουν μ' αὐτή τήν ἔννοια τά ἔξοδα — ἐξάλλου καί ὁ Ρικάρντο ἔτσι τό ὑποθέτει ὅταν μιλάει γιά τά ἔξοδα παραγωγῆς. Βελτιώσεις στή γεωργία, πού προκαλοῦν αὐξηση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, θά προκαλοῦσαν σημαντική πτώση τῆς προσόδου, ἀκόμα καί στήν περίπτωση ὅπου ἡ συνολική ποσότητα τῆς ἐργασίας πού δαπανήθηκε θά ἔπεφτε λίγο ἢ θά ἔπεφτε τόσο λίγο, ὥστε νά μὴν ἐπιδράσει καθόλου στόν μισθό ἐργασίας (ἄμεσα στήν ὑπεραξία). Ἄν, λόγω αὐτῶν τῶν βελτιώσεων, τό κεφάλαιο θά μεταβαλλόταν ἀπό $60\sigma + 40\mu$ σέ $66\frac{2}{3}\sigma + 33\frac{1}{3}\mu$ (λ.χ. λόγω αὐξανόμενου μισθοῦ ἐργασίας, πού προκαλεῖται ἀπό τή μετανάστευση, ἀπό ἕναν πόλεμο, ἀπό τήν ἀνακάλυψη νέων ἀγορῶν, ἀπό τό συναγωνισμό τοῦ ξένου σιταριοῦ, ἀπό τήν ἀνθιση στή μή γεωργική παραγωγή, τότε ὁ παχτωτής θά εἶχε λόγους ν' ἀναζητήσῃ μέσα γιά νά χρησιμοποιοῦσε περισσότερο σταθερό κεφάλαιο καί λιγότερο μεταβλητό. Αὐτά τά ἴδια τά περιστατικά μπορούσαν νά συνεχίζον νά ἀσχοῦν τήν ἐπίδρασή τους καί μετά τίς βελτιώσεις), [648] τότε θά ἔπεφτε ἡ ἀξία τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος ἀπό 120 σέ $116\frac{2}{3}$, δηλαδή κατά $3\frac{1}{2}$. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἐξακολουθοῦσε νά εἶναι 10%. Ἡ πρόσοδος θά ἔπεφτε ἀπό 10 σέ $6\frac{2}{3}$, ἡ πτώση αὐτή μάλιστα θά ἐπερχόταν χωρίς καμιά πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας.

Ἡ ἀπόλυτη πρόσοδος μπορεῖ ν' ἀνέβει ἀπό τό γεγονός ὅτι πέφτει τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἐπειδή σημειώθηκαν νέες πρῶδες στή βιο-

μηχανία. Τό ποσοστό του κέρδους μπορεί νά πέσει από τό γεγονός ότι ανεβαίνει ή πρόσδοδος, έπειδή αυξάνει ή αξία του γεωργικού προϊόντος, έπομένως και ή διαφορά ανάμεσα στην αξία του και στην τιμή κόστους του. (Ταυτόχρονα πέφτει τό ποσοστό του κέρδους, έπειδή ανεβαίνει ό μισθός έργασίας).

Ή απόλυτη πρόσδοδος μπορεί νά πέσει, έπειδή πέφτει ή αξία του γεωργικού προϊόντος και ανεβαίνει τό γενικό ποσοστό του κέρδους. Μπορεί νά πέσει έπειδή πέφτει ή αξία του γεωργικού προϊόντος, λόγω ανατροπής στην όργανική σύνθεση του κεφαλαίου, χωρίς ν' ανεβαίνει τό ποσοστό του κέρδους. Ή απόλυτη πρόσδοδος μπορεί νά έξαλειφθει έντελώς, από τή στιγμή πού ή αξία του γεωργικού προϊόντος θά έξισωθει μέ τήν τιμή κόστους, δηλαδή από τή στιγμή πού τό γεωργικό κεφάλαιο θά έχει τήν ίδια σύνθεση μέ τό μή γεωργικό μέσο κεφάλαιο.

Ή θέση του Ρικάρντο θά ήταν σωστή μόνο, αν διατυπωνόταν ως έξής: "Όταν ή αξία του γεωργικού προϊόντος είναι ίση μέ τήν τιμή κόστους του, τότε δέν υπάρχει απόλυτη πρόσδοδος. Είναι όμως λαθεμένη, έπειδή ό Ρικάρντο λέει: Δέν υπάρχει απόλυτη πρόσδοδος, έπειδή ή αξία και ή τιμή κόστους είναι γενικά ίδιες, όπως στή βιομηχανία, τό ίδιο και στή γεωργία*. Ή γεωργία θά ανήκε μάλλον σέ μιάν ιδιαίτερη βιομηχανική κατηγορία, αν ήταν σ' αυτήν ίδιες ή αξία και ή τιμή κόστους.

Ό Ρικάρντο, και όταν παραδέχεται ακόμα ότι δέν υπάρχει γη πού δέν αποφέρει πρόσδοδο, νομίζει ότι θά ήταν αρκετό γι' αυτόν νά στηριχτεί στό ότι υπάρχουν τουλάχιστον τοποθετημένες στή γη δόσεις κεφαλαίου, οί όποιες δέν αποφέρουν πρόσδοδο. Τό ένα από τά γεγονότα αυτά είναι τόσο αδιάφορο γιά τή θεωρία, όσο και τό άλλο. Τό πραγματικό ζήτημα είναι: τά προϊόντα αυτών των γαιών ή αυτών των κεφαλαίων ρυθμίζουν ή όχι τήν αγοραία αξία; Ή μήπως πρέπει αντίθετα νά πουλάνε τά προϊόντα τους όχι κάτω από τίς αξίες τους, έπειδή ή πρόσθετη προσφορά τους μπορεί νά πουληθει μόνο στην και όχι πάνω από τήν ρυθμισμένη χωρίς αυτά αγοραία αξία; Σχετικά μέ τίς δόσεις του κεφαλαίου τό πράγμα είναι απλό, γιατί έδω γιά τίς πρόσθετες δόσεις του κεφαλαίου δέν υπάρχει γιά τόν παχτωτή ιδιοκτησία στή γη και γιατί σαν καπιταλιστής πού είναι πρέπει ν' αποβλέπει μόνο στην τιμή κόστους,

* [663] ("Ότι ό Ρικάρντο ταυτίζει συνειδητά τήν αξία και τό κόστος παραγωγής τό δείχνει τό παρακάτω χωρίο: «Ό Μάλθους φαίνεται νά πιστεύει, ότι ένα μέρος της άποψής μου είναι ότι τά έξοδα και ή αξία ενός πράγματος είναι τό ίδιο πράγμα. Έτσι έχει τό ζήτημα, όταν μέ τόν όρο έξοδα έννοει τά έξοδα παραγωγής - συμπεριλαμβανόμενου και του κέρδους» (στό ίδιο, σελ. 46). [663] — Ύποσημείωση του Μάρξ.

ἀκόμα καί ὅταν διαθέτει τό πρόσθετο κεφάλαιο, μπορεῖ πάντα νά τό τοποθετήσῃ ἐπωφελέστερα στή δική του ἀγροτική ἐπιχείρηση ἀκόμα καί κάτω ἀπό τό μέσο κέρδος, ἐπωφελέστερα, ἀπό τό ἂν τό δανείσει, ἀπό τό ἂν δηλαδή εἰσπράττει μόνο τόκο καί ὄχι κέρδος. "Ὅσο γιά τίς γαῖες, τά κομμάτια ἐκεῖνα τῆς γῆς πού δέν δίνουν πρόσοδο, ἀποτελοῦν συστατικά μέρη μεγάλων κτημάτων, τά ὁποῖα ἀποφέρουν πρόσοδο, καί ἀπό τά ὁποῖα δέν μποροῦν νά χωριστοῦν, μαζί μέ τά ὁποῖα ὅμως ἐκμισθώνονται, παρ' ὄλον πού ἀπομονωμένα δέν μποροῦν νά ἐκμισθωθοῦν σέ κανένα καπιταλιστή (μποροῦν ὅμως νά ἐκμισθωθοῦν σέ σοιετ-μικραγρότες — καί σέ μικροκαπιταλιστές). Γι' αὐτές τίς μικρολουρίδες γῆς δέν ὑπάρχει ἐπίσης γαιοκτησία, πού ν' ἀντιπαρατίθεται στόν παχτωτή. "Ἡ πρέπει νά τίς καλλιεργεῖ ὁ ἴδιος ὁ ἰδιοκτήτης τους. "Ἐνας ἐνοικιαστής δέν μπορεῖ νά πληρώνει πρόσοδο γι' αὐτές, ὁ δέ γαιοκτήμονας δέν τίς ἐκμισθώνει δωρεάν, θά ἔπρεπε νά ἐξαιρεθεῖ ἡ περίπτωση πού ὁ γαιοκτήμονας θά ἤθελε μέ τόν τρόπο αὐτό νά κάνει τή γῆ του ἀνέξοδα καλλιεργήσιμη.

Διαφορετικά θά εἶχαν τά πράγματα, ἂν σέ μιά χώρα ἡ σύνθεση τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου θά ἦταν ἴση μέ τή μέση σύνθεση τοῦ μή γεωργικοῦ κεφαλαίου, πράγμα πού προυποθέτει ὑψηλό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῆς γεωργίας ἢ χαμηλό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῆς βιομηχανίας. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἀξία τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος εἶναι ἴση μέ τήν τιμή κόστους του. Στήν περίπτωση αὐτή θά μπορούσε νά πληρωθεῖ μόνο διαφορική πρόσοδος. Τά κομμάτια γῆς, πού δέν δίνουν διαφορική πρόσοδο, καί τά ὁποῖα θά μπορούσαν ν' ἀποφέρουν μόνο γεωργική πρόσοδο, στήν περίπτωση αὐτή δέν μποροῦν νά ἀποφέρουν ἀπολύτως καμιά πρόσοδο. Γιατί, ἂν ὁ παχτωτής πουλάει τά προϊόντα του στήν ἀξία τους, τότε καλύπτουν μόνο τήν τιμή κόστους τους. Ἐπομένως δέν πληρώνει πρόσοδο. Ὁ ἰδιοκτήτης τῆς γῆς πρέπει στήν περίπτωση αὐτή νά καλλιεργεῖ ὁ ἴδιος τή γῆ του ἢ μέ τήν ὀνομασία *fermage* (τοῦ ἐνοικίου) νά εἰσπράττει ἕνα μέρος τοῦ κέρδους ἢ τοῦ μισθοῦ ἐργασίας τοῦ ἐνοικιαστή του. Τό γεγονός ὅτι σέ μιά χώρα ὑπάρχει ἡ περίπτωση αὐτή, δέν ἐμποδίζει τήν ὑπαρξη τοῦ ἀντίθετου γεγονότος σέ μιάν ἄλλη χώρα. Ἐκεῖ ὅμως ὅπου εἶναι χαμηλό τό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῆς βιομηχανίας — δηλαδή τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς — δέν ὑπάρχουν ἀγρότες καπιταλιστές (*farmer*), πού προυποθέτουν τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή στήν ὑπαίθρο. Στήν περίπτωση αὐτή ἔχουμε νά κάνουμε ἐδῶ μέ ἐντελῶς διαφορετικές σχέσεις, ἀπό τήν οἰκονομική ἐκεῖνη ὀργάνωση, κάτω ἀπό τίς συνθήκες τῆς ὁποίας ἡ γαιοκτησία ὑπάρχει οἰκονομικά μόνο σάν γαιοπρόσodos.

Στό ἴδιο XVII κεφ. ὁ Ρικάρντο λέει:

«Τά ακατέργαστα προϊόντα δέν ἔχουν μονοπωλιακή τιμή, μιά καί ἡ ἀγοραία τιμή τοῦ κριθαριοῦ καί τοῦ σιταριοῦ καθορίζεται μέ τόν ἴδιο τρόπο πού καθορίζεται ἡ ἀγοραία τιμή τοῦ μάλλιου καί τοῦ λινοῦ ὑφάσματος, δηλαδή μέ τά ἔξοδα παραγωγῆς. Ἡ μόνη διαφορά συνίσταται στό ὅτι ἕνα μέρος τοῦ ἐπενδυμένου στή γεωργία κεφαλαίου καθορίζει τήν τιμή τῶν σιτηρῶν, δηλαδή τό μέρος ἐκεῖνο πού δέν ἀποφέρει πρόσοδο, ἐκῶ ἀντίθετα στήν παραγωγή βιομηχανικῶν ἐμπορευμάτων τό κάθε μέρος τοῦ χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου δίνει τό ἴδιο ἀποτέλεσμα. Καί μιά πού κανένα μέρος δέν ἀποφέρει πρόσοδο τό κάθε μέρος τοῦ κεφαλαίου εἶναι στόν ἴδιο βαθμό καθοριστικό γιά τήν τιμή» (στό ἴδιο, σελ. 290, 291).

Ἄσχυρισμός αὐτός ὅτι ὅλες οἱ μερίδες τοῦ κεφαλαίου χρησιμοποιοῦνται μέ τό ἴδιο ἀποτέλεσμα καί ὅτι κανένα δέν ἀποφέρει πρόσοδο (πού ἐδῶ ὅμως ὀνομάζεται πρόσθετο κέρδος) δέν εἶναι μόνο λαθεμένος, ἀλλά ὅπως εἶδαμε πιο πάνω* ἀναιρεῖται ἀπό τόν ἴδιο τόν Ρικάρντο [650] [71].

Περναίμε τώρα στήν παρουσίαση τῆς θεωρίας τοῦ Ρικάρντο γιά τήν ὑπεραξία.

[B. Ὁ Ρικάρντο γιά τήν ὑπεραξία]

1. Ποσότητα ἐργασίας καί ἀξία τῆς ἐργασίας

Ὁ Ρικάρντο ἀρχίζει ἀμέσως τό κεφ. I «Γιά τήν ἀξία» μέ τό τμήμα I, μέ τήν ἐπιγραφή:

«Ἡ ἀξία ἑνός ἐμπορεύματος ἢ ἡ ποσότητα ἑνός ἄλλου ἐμπορεύματος μέ τό ὁποῖο ἀνταλλάσσεται, ἐξαρτιέται ἀπό τή σχετική ποσότητα ἐργασίας πού εἶναι ἀναγκαία γιά τήν παραγωγή του, ὄχι ὅμως ἀπό τή μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἀμοιβή πού πληρώνεται γι' αὐτή τήν ἐργασία».

Μέ τόν τρόπο, ὁ ὁποῖος διαπερνᾷ ὅλη τή διερεύνησή του, ὁ Ρικάρντο ἀρχίζει ἐδῶ τό βιβλίο του μέ τό ὅτι ὁ καθορισμός τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας δέν ἀντιφάσκει μέ τόν μισθό ἢ μέ τή διαφορετική ἀμοιβή γι' αὐτόν τό χρόνο ἐργασίας ἢ γι' αὐτή τήν ποσότητα ἐργασίας. Στρέφεται ἐξαρχῆς ἐνάντια στή σύγκριση πού κάνει ὁ Σμίθ ἀνάμεσα στόν καθορισμό τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τήν ἀντίστοιχη ποσότητα ἐργασίας, πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή τους, καί στήν ἀξία τῆς ἐργασίας (ἢ στήν ἀμοιβή τῆς ἐργασίας).

Εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἀντίστοιχη ποσότητα τῆς ἐργασίας, πού περιέχεται σέ δύο ἐμπορεύματα, στό A καί στό B, δέν θίγεται ἀπολύτως καθό-

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 237, 364 καί 439.

λου ἀπό τό ἄν οἱ ἐργάτες πού παράγουν τά ἐμπορεύματα Α καί Β παίρνουν ἓνα μεγάλο ἢ μικρό μέρος ἀπό τό προϊόν τῆς ἐργασίας τους. Ἡ ἀξία τοῦ Α καί τοῦ Β καθορίζεται ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας, πού κοστίζει ἡ παραγωγή τους, ὄχι ὅμως ἀπό τό κόστος τῆς ἐργασίας γιά τούς ἰδιοκτῆτες τοῦ Α καί τοῦ Β. Ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας καί ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας εἶναι δύο διαφορετικά πράγματα. Ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας πού περιέχεται ἀντίστοιχα στά ἐμπορεύματα Α καί Β δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τό πόση ἀπό τήν ἐργασία αὐτή πού περιέχεται στά Α καί Β ἔχει πληρωθεῖ ἀπό τούς κατόχους τῶν Α καί Β ἢ πόση ἀπ' αὐτή τήν ἐργασία ἔχει γίνει ἀπ' αὐτούς τούς ἴδιους. Τά ἐμπορεύματα Α καί Β ἀνταλλάσσονται ὄχι ἀνάλογα μέ τήν περιεχόμενη σ' αὐτά πληρωμένη ἐργασία, ἀλλά ἀνάλογα μέ τή συνολική ποσότητα ἐργασίας, πληρωμένης καί ἀπλήρωτης, πού περιέχεται σ' αὐτά.

«Ὁ Α. Σμίθ πού καθόρισε μέ τόση ἀκρίβεια τήν πρωταρχική πηγὴ τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας καί πού ἐπομένως ἦταν ὑποχρεωμένος νά ὑποστηρίξει πῶς ὅλα τά πράγματα, ἀνάλογα μέ τήν μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ποσότητα ἐργασίας πού ἔχει δαπανηθεῖ γι' αὐτά, ἔχουν μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἀξία, ἔχει ὁ ἴδιος καθιερώσει ἀκόμα ἓνα μέτρο γιά τήν ἀξία καί λέει τό ὅτι τά πράγματα ἔχουν μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἀξία ἀνάλογα μέ τό ἄν ἀνταλλάσσονται μέ περισσότερη ἢ λιγότερη ἐργασία μέ βάση αὐτό τό μέτρο... λές καί πρόκειται γιά δύο ἰσοδύναμες ἔννοιες καί ὅτι γιά τό λόγο αὐτό, ἐπειδὴ ἡ ἐργασία κάποιου ἔγινε δύο φορές πῶς ἀποδοτική καί γι' αὐτό μπορεῖ νά παράγει τή διπλάσια ποσότητα ἐνός ἐμπορεύματος, εἶναι κατ' ἀνάγκην σέ θέση νά τήν ἀνταλλάσσει μέ διπλάσια ἀπό προηγούμενα ποσότητα ἄλλων ἐμπορευμάτων» (δηλαδή τή δική του ἐργασία). «Ἄν αὐτό ἦταν πράγματι σωστό, ἄν ἡ ἀμοιβὴ τοῦ ἐργάτη ἀντιστοιχοῦσε πάντα μέ ἐκεῖνο πού παράγει, τότε ἡ ἐργασία, πού δαπανήθηκε γιά τήν παραγωγή ἐνός ἐμπορεύματος, καί ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας, πού μπορεῖ ν' ἀγοραστεῖ μέ τό ἐμπόρευμα αὐτό, θά ἦταν ἴσες καί ὁποιοδήποτε ἀπό τά ἐμπορεύματα αὐτά θά μπορούσε νά μετράει μέ σιγουριά τίς ἀλλαγές ἄλλων πραγμάτων. Ὅμως δέν εἶναι ἴσες» (σελ. 5).

Ὁ Α. Σμίθ πουθενά δέν λέει ὅτι «πρόκειται γιά δύο ἰσοδύναμες ἔννοιες». Λέει ἀντίθετα: Ἐπειδὴ στήν καπιταλιστική παραγωγή ὁ μισθός τοῦ ἐργάτη δέν εἶναι πιά ἴσος μέ τό προϊόν του, δηλαδή ἡ ποσότητα ἐργασίας πού κοστίζει ἓνα ἐμπόρευμα, καί ἡ ποσότητα ἐνός ἐμπορεύματος πού μπορεῖ ν' ἀγοράσει μ' αὐτή τήν ἐργασία ὁ ἐργάτης, εἶναι δύο διαφορετικά πράγματα, ἀκριβῶς γιά τόν λόγο αὐτό παύει ἡ σχετική ποσότητα ἐργασίας πού περιέχεται στά ἐμπορεύματα νά καθορίζει τήν ἀξία τους, ἡ ἀξία τους καθορίζεται μάλλον ἀπό τήν ἀξία τῆς ἐργασίας (value of labour), ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού μπορῶ ν' ἀγοράζω, νά ἐξουσιάζω μέ μιά καθορισμένη μάζα ἐμπορευμάτων. Γι' αὐτό ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας γίνεται τό μέτρο τῶν ἀξιών στή θέση τῆς

σχετικής ποσότητας τῆς ἐργασίας. Ὁ Ρικάρντο ἀπαντάει σωστά, στὸν Α. Σμίθ, ὅτι ἡ σχετικὴ ποσότητα ἐργασίας πού περιέχεται σέ δύο ἐμπορεύματα δέν θίγεται καθόλου ἀπό τὸ πῶς ἀπὸ αὐτὴ τὴν ποσότητα ἐργασίας περιέρχεται στὸν ἴδιον τὸν ἐργάτη, ἀπὸ τὸ πῶς ἀμείβεται αὐτὴ ἡ ἐργασία, ὅτι, λοιπόν, ἂν ἡ σχετικὴ ποσότητα τῆς ἐργασίας ἦταν τὸ μέτρο τῶν ἀξιών τῶν ἐμπορευμάτων πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας (ἐνός μισθοῦ πού διαφέρει ἀπὸ τὴν ἀξία τοῦ ἴδιου τοῦ προϊόντος), δέν ὑπάρχει ἀπολύτως κανένας λόγος νὰ μὴ μείνει καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Ὁ Ρικάρντο ἀπαντάει σωστά ὅτι ὁ Σμίθ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιοῦν καὶ τίς δύο ἐκφράσεις, ὅσον καιρὸ ἦταν ἰσότιμες, ὅτι ὅμως δέν ὑπάρχει λόγος νὰ χρησιμοποιοῦν τὴ λαθεμένη ἐκφραση στὴ θέση τῆς σωστῆς ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού ἔπαυσαν νὰ εἶναι ἰσότιμες.

Μ' αὐτὸ ὅμως ὁ Ρικάρντο δέν ἔλυσε καθόλου τὸ πρόβλημα, πού ἀποτελεῖ τὴν ἐσωτερικὴ βάση τῆς ἀντίφασης τοῦ Α. Σμίθ. Ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας καὶ ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας παραμένουν «ἰσοδύναμες ἐκφράσεις», ἐφόσον πρόκειται γιὰ ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία. [651] Παύουν νὰ εἶναι ἰσοδύναμες ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού ἀνταλλάσσονται ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία καὶ ζωντανὴ ἐργασία.

Δύο ἐμπορεύματα ἀνταλλάσσονται ἀνάλογα μέ τὴν ἀντικειμενοποιημένη σ' αὐτὰ ἐργασία. Ἴσες ποσότητες ἀντικειμενοποιημένης ἐργασίας ἀνταλλάσσονται μεταξύ τους. Ὁ χρόνος ἐργασίας εἶναι τὸ κανονικὸ μέτρο τους, μὰ ἀκριβῶς γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἔχουν «μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἀξία, ἀνάλογα μέ τὸ ἂν μέ βάση αὐτὸ τὸ μέτρο ἀνταλλάσσονται μέ περισσότερη ἢ λιγότερη ἐργασία». Ἄν στὸ ἐμπόρευμα Α περιέχεται μιὰ ἡμέρα ἐργασίας, τότε ἀνταλλάσσεται μέ ὅποιαδήποτε ἄλλη ποσότητα ἐμπορεύματος, στὴν ὁποία περιέχεται ἐπίσης μιὰ ἡμέρα ἐργασίας καὶ ἔχει «μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἀξία», ἀνάλογα μέ τὸ πῶς ἀνταλλάσσεται μέ περισσότερη ἢ λιγότερη ἀντικειμενοποιημένη σέ ἄλλα ἐμπορεύματα ἐργασία, γιατί αὐτὴ ἡ σχέση ἀνταλλαγῆς ἐκφράζει, τὴ σχετικὴ ποσότητα ἐργασίας πού περιέχεται σ' αὐτὸ τὸ ἴδιο, εἶναι ταυτόσημη μ' αὐτήν.

Ἔλα ὅμως πού ἡ μισθωτὴ ἐργασία εἶναι ἐμπόρευμα. Εἶναι μάλιστα ἡ βάση, πάνω στὴν ὁποία γίνεται ἡ παραγωγή τῶν προϊόντων μέ τὴ μορφή τῶν ἐμπορευμάτων. Γι' αὐτὴν δέν ἰσχύει ὁ νόμος τῶν ἀξιών. Δηλαδή ὁ νόμος αὐτός δέν ἐξουσιάζει καθόλου τὴν κεφαλαιοκρατικὴ παραγωγή. Ἐδῶ ὑπάρχει μιὰ ἀντίφαση. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἓνα πρόβλημα γιὰ τὸν Α. Σμίθ. Τὸ δεύτερο, πού θὰ τὸ συναντήσουμε παρακάτω πρὸ λεπτομερειακὰ στὸν Μάλθους, εἶναι ὅτι ἡ ἀξιοποίηση ἐνός ἐμπορεύματος

(σάν κεφαλαίου), δέν εἶναι ἀνάλογη μέ τήν ἐργασία πού περιέχει, ἀλλά μέ τήν ξένη ἐργασία πού ἐξουσιάζει, μέ τήν ἐξουσία πού τοῦ δίνει πάνω σέ περισσότερη ξένη ἐργασία ἀπό τήν ἐργασία πού περιέχεται σ' αὐτό τό ἴδιο. Αὐτό εἶναι πράγματι ἕνα δεύτερο μυστικό κίνητρο γιά νά ἰσχυριστεῖ ὁ Σμίθ ὅτι: Μέ τήν ἐμφάνιση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων δέν καθορίζεται ἀπό τήν ἐργασία πού περιέχουν, ἀλλά ἀπό τή ζωντανή ἐργασία τήν ὁποία αὐτά ἐξουσιάζουν, δηλαδή ἀπό τήν ἀξία τῆς ἐργασίας.

Ὁ Ρικάρντο ἀπαντᾷ ἀπλά πῶς ἔτσι ἔχουν τώρα πιά τά πράγματα στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Ἔτσι, ὄχι μόνο δέν λύνει τό πρόβλημα, ἀλλά δέν συλλαμβάνει καν τόν νόημα πού τοῦ δίνει ὁ Α. Σμίθ. Σύμφωνα μέ τόν ὅλο τρόπο τῆς ἐρευνᾶς του ἀρκεῖται ν' ἀποδείξει ὅτι ἡ μεταβαλλόμενη ἀξία τῆς ἐργασίας — μέ δύο λόγια ὁ μισθός ἐργασίας — δέν ἀναιρεῖ τή θέση ὅτι ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων πού διαφέρουν ἀπό τήν ἴδια τήν ἐργασία καθορίζεται ἀπό τήν σχετική ποσότητα ἐργασίας πού περιλαμβάνεται σ' αὐτά. «Δέν εἶναι ἴσες», δηλαδή «ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά ἕνα ἐμπόρευμα, καί ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας πού μπορεῖ ν' ἀγοραστεῖ μέ τό ἐμπόρευμα αὐτό». Ὁ Ρικάρντο ἀρκεῖται μέ τή διαπίστωση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. Σέ τί ὅμως διαφέρει τό ἐμπόρευμα ἐργασία ἀπό τά ἄλλα ἐμπορεύματα; Τό ἕνα εἶναι ζωντανή ἐργασία, τό ἄλλο ἀντικειμενοποιημένη ἐργασία. Πρόκειται λοιπόν μόνο γιά δύο διαφορετικές μορφές ἐργασίας. Γιατί γιά τή μιά μορφή ἰσχύει ἕνας νόμος, πού δέν ἰσχύει γιά τήν ἄλλη, ἀφοῦ ἡ διαφορά εἶναι μόνο τυπική; Ὁ Ρικάρντο δέν ἀπαντᾷ, δέν θέτει καν τό ζήτημα.

Δέν βοηθαίει σέ τίποτα ὅταν λέει:

«Μήπως ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας δέν... κυμαίνεται ἀφοῦ ἐπηρεάζεται, ὅπως καί ὅλα τά ἄλλα πράγματα» (θά ἔπρεπε νά πει ἐμπορεύματα) «ἀπό τή σχέση τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης, πού μεταβάλλεται ἀναπόδραστα μέ κάθε ἀλλαγὴ στή διάρθρωση τῆς κοινωνίας, ἀλλά καί μέ τήν μεταβαλλόμενη τιμή τῶν μέσων διατροφῆς καί τῶν ἄλλων ἀπαραίτητων μέσων συντήρησος, γιά τά ὁποία ξοδεύονται οἱ μισθοὶ ἐργασίας;» (σελ. 7).

Τό γεγονός ὅτι ἡ τιμή τῆς ἐργασίας, ὅπως καί ἡ τιμή τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων μεταβάλλεται, ἀνάλογα μέ τήν προσφορά καί τή ζήτηση, δέν ἀποδείχνει κατά τόν ἴδιο τόν Ρικάρντο τίποτα, πού νά ἔχει σχέση μέ τήν ἀξία τῆς ἐργασίας, ὅπως καί ἡ ἀλλαγὴ τῆς τιμῆς, λόγω τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης, δέν ἀλλάζει τίποτα στήν ἀξία τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων. Ὅτι ὅμως οἱ μισθοὶ ἐργασίας, πού δέν εἶναι παρά μιά ἄλλη ἔκφραση γιά τήν ἀξία τῆς ἐργασίας, ἐπηρεάζονται

«ἀπό τήν μεταβαλλόμενη τιμή τῶν μέσων διατροφῆς καί τῶν ἄλλων μέσων συντήρησης, γιά τά ὅποια ξοδεύονται οἱ μισθοί ἐργασίας» δέν ἀποδείχνει ἐπίσης γιατί ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας καθορίζεται (ἢ φαίνεται ὅτι καθορίζεται) ἀπό τήν ἀξία ἄλλων ἐμπορευμάτων. Γιατί κι αὐτά ἐπηρεάζονται ἀπό τήν μεταβαλλόμενη τιμή ἄλλων ἐμπορευμάτων, πού μπαίνουν στήν παραγωγή τους καί μέ τά ὅποια ἀνταλλάσσονται. Καί τό ξόδεμα τῶν μισθῶν ἐργασίας γιά μέσα διατροφῆς καί ἄλλα μέσα συντήρησης δέν σημαίνει παρά μόνον τήν ἀνταλλαγή τῆς ἀξίας τῆς ἐργασίας μέ μέσα διατροφῆς καί μέ ἄλλα μέσα συντήρησης. Τό ἐρώτημα πού τίθεται εἶναι, γιατί ἀνταλλάσσονται ἡ ἐργασία καί τά ἐμπορεύματα, μέ τά ὅποια ἀνταλλάσσεται, ὄχι σύμφωνα μέ τόν νόμο τῶν ἀξιῶν, ὄχι σύμφωνα μέ τίς σχετικές ποσότητες ἐργασίας;

Τοποθετημένο τό ζήτημα ἔτσι δέν μπορεῖ αὐτό καθεαυτό νά λυθεῖ — ἂν προϋποτίθεται ὁ νόμος τῶν ἀξιῶν, καί δέν μπορεῖ νά λυθεῖ, ἐπειδή ἡ ἐργασία σάν τέτια ἀντιπαρατίθεται στό ἐμπόρευμα, μιά καθορισμένη ποσότητα ἄμεσης ἐργασίας σάν τέτια ἀντιπαρατίθεται σέ μιά καθορισμένη ποσότητα ἀντικειμενοποιημένης ἐργασίας.

Αὐτή ἡ ἀδύναμία τῆς ἐξήγησης τοῦ Ρικάρντο συνέβαλε ὅπως θά δοῦμε ἀργότερα, στή διάλυση τῆς σχολῆς τοῦ Ρικάρντο καί σέ ἀνούσιες ὑποθέσεις.

[652] Ὁ Οὐεκφῆλντ λέει μέ τό δίκιο του:

«Ὅταν πραγματεύεται κανείς τήν ἐργασία σάν ἓνα ἐμπόρευμα καί τό κεφάλαιο σάν ἓνα ἄλλο ἐμπόρευμα, τότε, ἂν οἱ ἀξίες ἐκείνων τῶν δύο ἐμπορευμάτων θά καθορίζονταν ἀπό ἴσες ποσότητες ἐργασίας, κάτω ἀπό ὅλες τίς περιστάσεις μιά δοσμένη ποσότητα ἐργασίας θά ἀνταλλασσόταν μέ ἓνα τέτιο ποσό κεφαλαίου, πού θά εἶχε παραχθεῖ μέ τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας. Παρωχημένη ἐργασία θά ἀνταλλασσόταν πάντα μέ ἴση ποσότητα, ὅπως καί ἡ τωρινή ἐργασία.

Ὅμως ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας σέ σχέση μέ ἄλλα ἐμπορεύματα, τουλάχιστον ὅσον καιρό ὁ μισθός ἀποτελεῖ ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος, δέν καθορίζεται ἀπό ἴσες ποσότητες ἐργασίας, ἄλλα ἀπό τή σχέση ἀνάμεσα στήν προσφορά καί τή ζήτηση» (E. G. Wakefield, ὑποσημείωση στή σελ. 230 στόν I τόμο τῆς ἐκδόσεως του ἀπό τόν Α. Σμίθ «Wealth of Nations», London 1835).

Πρόκειται ἐπίσης γιά μιά ἀπό τίς ἀγαπητές στόν Μπαίηλυ ἔμμονες ιδέες. Νά ἐξεταστεῖ ἀργότερα. Ἐπίσης καί ὁ Σαί, πού χαίρεται πολύ γιά τό ὅτι ἐδῶ πρόκειται ν' ἀποφασίσουν ξαφνικά ἡ προσφορά καί ἡ ζήτηση.

Σχετικά μέ τό 1). Πρέπει νά σημειωθεῖ ἀκόμα τό ἐξῆς: Τό 3ο μέρος τοῦ I κεφ. τοῦ Ρικάρντο ἔχει τήν παρακάτω ἐπιγραφή:

«Τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων δέν τήν ἐπηρεάζει μόνο ἡ ἐργασία πού χρησιμοποιήθηκε ἄμεσα γιά τήν παραγωγή τῶν ἐμπορευμάτων αὐτῶν, ἀλλά καί ἡ ἐργασία πού ἔχει χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν κατασκευή τῶν συσκευῶν, τῶν ἐργαλείων καί τῶν χτιρίων, πού βοηθοῦν τήν ἄμεσα ξοδευόμενη ἐργασία...» (David Ricardo: «On the principles...», London 1821, σελ. 61).

Ἐπομένως, ἡ ἀξία ἑνός ἐμπορεύματος καθορίζεται ἐξίσου ἀπό τήν ποσότητα ἀντικειμενοποιημένης (παρωχημένης) ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή του, καθῶς καί ἀπό τήν ποσότητα ζωντανῆς (τωρινῆς) ἐργασίας, πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή του. Μ' ἄλλα λόγια: Οἱ ποσότητες ἐργασίας δέν θίγονται ἀπολύτως καθόλου ἀπό τήν τυπική διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀντικειμενοποιημένη καί τή ζωντανή ἐργασία, τήν παρωχημένη καί τήν τωρινή (ἄμεση) ἐργασία. Ἄν κατά τόν καθορισμό τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων ἡ διαφορά αὐτή εἶναι χωρίς σημασία, τότε γιατί ἀποκτᾶ τόσο ἀποφασιστική σπουδαιότητα ὅταν ἀνταλλάσσεται παρωχημένη ἐργασία (κεφάλαιο) μέ ζωντανή ἐργασία; Γιατί ἡ διαφορά αὐτή πρέπει νά ἀναιρεῖ ἐδῶ τόν νόμο τῆς ἀξίας, ἀφοῦ ἡ διαφορά σάν τέτια, ὅπως ἀποκαλύπτεται στό ἐμπόρευμα, δέν ἔχει καμιά σημασία γιά τόν καθορισμό τῆς ἀξίας; Ὁ Ρικάρντο δέν ἀπαντάει στό ἐρώτημα αὐτό, καί οὔτε κἀν τό θέτει.

2. Ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Ἀξία τῆς ἐργασίας

Γιά νά καθορίσει τήν ἀξία, πρέπει ὁ Ρικάρντο, ὅπως ἔκαναν οἱ φυσιοκράτες, ὁ Α. Σμίθ κλπ. νά καθορίσει πρῶτα τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἢ, ὅπως λέει, σύμφωνα μέ τόν Σμίθ καί τούς προδρόμους του, τήν ἀξία τῆς ἐργασίας.

Πῶς καθορίζεται λοιπόν ἡ ἀξία ἢ ἡ φυσική τιμή τῆς ἐργασίας; Κατά τή γνώμη τοῦ Ρικάρντο ἡ φυσική τιμή δέν εἶναι παρά ἡ νομοματική ἔκφραση τῆς ἀξίας.

«Ὅπως ὅλα τά ἄλλα πράγματα, πού ἀγοράζονται καί πουλιούνται καί πού ἡ ποσότητά τους μπορεῖ νά μεγαλώνει καί νά μικραίνει» (δηλ. ὅπως ὅλων τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων), «ἔχει καί ἡ ἐργασία τή φυσική καί τήν ἀγοραία τῆς τιμῆς. Ἡ φυσική τιμή τῆς ἐργασίας εἶναι ἐκείνη πού εἶναι ἀναγκαία γιά νά δώσει στούς ἐργάτες, σ' ὅλους τούς ἐργάτες τή δυνατότητα, νά συντηροῦνται καί νά συνεχίζου, χωρίς αὔξηση ἢ μείωση, τήν ὑπαρξη τῆς τάξης τους.» (Θά ἔπρεπε νά λέει μέ ἐκείνο τό ποσοστό τῆς αὔξησης, πού ἀπαιτεῖ ὁ μέσος ὅρος αὔξησης τῆς παραγωγῆς). «Ἡ ἰκανότητα τοῦ ἐργάτη νά συντηρεῖ τόν ἑαυτό του καί τήν οἰκογένειά του, πού εἶναι ἀναγκαία γιά τή διατήρηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν... ἐξαρτιέται ἀπό τήν τιμή τῶν ἀπαραίτητων γιά τή συντήρηση τοῦ

ἐργάτη καί τῆς οἰκογένειάς του μέσων διατροφῆς, ζωτικῶν ἀγαθῶν καί ἀπολαύσεων. Ὅταν ἀνεβαίνει ἡ τιμή τῶν μέσων διατροφῆς καί τῶν ἄλλων ζωτικῶν ἀγαθῶν, θά ἀνεβαίνει ἡ τιμή τῆς ἐργασίας καί θά πέφτει ἡ τιμή τῆς, ὅταν πέφτει ἡ τιμή τους» (σελ. 86).

«Δέν πρέπει αὐτό νά τό ἀντιληφθεῖ κανεῖς ἔτσι, ὅτι ἡ φυσική τιμή τῆς ἐργασίας, ἀκόμα καί ὅταν ἐκφράζεται μέ μέσα διατροφῆς καί μέ ζωτικῆς σημασίας χρήσιμα ἀγαθά, εἶναι ὅπωςδῆποτε σταθερή καί ἀμετάβλητη. Κυμαίνεται στήν πορεία τοῦ χρόνου στήν ἴδια χώρα καί εἶναι πολύ διαφορετική στίς διάφορες χώρες. Ἐξαρτιέται ἀποφασιστικά ἀπό τά ἦθη καί ἔθιμα τοῦ λαοῦ» (σελ. 91).

Ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας καθορίζεται λοιπόν ἀπό τά παραδοσιακά γιά μιᾶ δοσμένη κοινωνία ἀναγκαῖα μέσα συντήρησης γιά τή συντήρηση καί τήν ἀναπαραγωγή τῶν ἐργατῶν.

Γιατί ὅμως; Σύμφωνα μέ ποιόν νόμο καθορίζεται ἔτσι ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας;

Ὁ Ρικάρντο δέν δίνει πράγματι ἄλλη ἀπάντηση, παρά μόνο ὅτι ὁ νόμος τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης περιορίζει τή μέση τιμή τῆς ἐργασίας στά ἀναγκαῖα (ἀναγκαῖα ἀπό φυσική ἢ κοινωνική ἀποψη σέ μιᾶ καθορισμένη κοινωνία) γιά τή συντήρηση τοῦ ἐργάτη μέσα συντήρησης [653]. Ὁ Ρικάρντο καθορίζει ἐδῶ σέ ἓνα ἀπό τά βασικά σημεῖα τοῦ ὅλου συστήματός του, τήν ἀξία μέ τή ζήτηση καί τήν προσφορά, ὅπως παρατηρεῖ χαιρέκακα ὁ Σαί (Βλ. τή μετάφραση τοῦ Κωνσταντῆ).

Ὁ Ρικάρντο θά ἔπρεπε νά μιλάει γιά τήν ἐργατική δύναμη καί ὄχι γιά τήν ἐργασία. Τότε ὅμως καί τό κεφάλαιο θά παρασταινόταν μέ τή μορφή τῶν ὑλικῶν ὄρων τῆς ἐργασίας, πού ἀντιπαρατίθενται στόν ἐργάτη σάν ἀνεξαρτοποιημένη δύναμη. Καί τό κεφάλαιο θά παρουσιαζόταν ἀμέσως στήν καθορισμένη κοινωνική σχέση. Ἔτσι γιά τόν Ρικάρντο τό κεφάλαιο ξεχωρίζει ἀπό τήν «ἄμεση ἐργασία» μόνο σάν «συσσωρευμένη ἐργασία». Καί εἶναι ἀπλῶς κάτι τό ὑλικό, ἀπλῶς ἓνα στοιχεῖο στό προτσές ἐργασίας, ἀπό τό ὁποῖο δέν μπορεῖ ποτέ πιά νά ἐξηγηθεῖ ἡ σχέση τοῦ ἐργάτη μέ τό κεφάλαιο, τοῦ μισθοῦ ἐργασίας μέ τό κέρδος.

«Κεφάλαιο εἶναι τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ πλούτου μιᾶς χώρας πού χρησιμοποιεῖται στήν παραγωγή καί πού ἀποτελεῖται ἀπό μέσα διατροφῆς, εἶδη ἐνδυμασίας, ἐργαλεῖα, πρῶτες ὕλες, μηχανές κλπ., ἀπό πράγματα πού εἶναι ἀπαραίτητα, γιά νά ἐπιτευχθοῦν ἀποτελέσματα μέ τήν ἐργασία» (σελ. 89). «Λιγότερο κεφάλαιο εἶναι τό ἴδιο μέ λιγότερη ἐργασία» (σελ. 73) «Ἐργασία καί κεφάλαιο εἶναι συσσωρευμένη ἐργασία» (στό ἴδιο, σελ. 499).

Τό ἄλμα, πού κάνει ἐδῶ ὁ Ρικάρντο, τό δαισιθάνθηκε σωστά ὁ Μπαίηλυ.

«Ὁ Ρικάρντο, πού εἶναι ἀρκετά εὐφυής ἀποφεύγει μιά δυσκολία, πού ἀπό πρώτη ματιά φαίνεται νά ἐναντιώνεται στή θεωρία του, ὅτι ἡ ἀξία ἐξαρτιέται ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε στήν παραγωγή. Ἄν κρατηθεῖ κανεῖς αὐστηρά στήν ἀρχή αὐτή, τότε προκύπτει ὅτι ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας ἐξαρτιέται ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἔχει ξοδευτεῖ γιά τήν παραγωγή της — πράγμα πού ὀλοφάνερα ἀποτελεῖ ἀνοησία. Γι' αὐτό μέ μιάν ἐπιδέξια στροφή παρουσιάζει ὁ Ρικάρντο τήν ἀξία τῆς ἐργασίας ἐξαρτημένη ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή τοῦ μισθοῦ, ἢ, γιά νά μιλήσουμε μέ τά δικά του τά λόγια, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας πρέπει νά ὑπολογίζεται μέ βάση τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού χρειάζεται γιά τήν παραγωγή τοῦ μισθοῦ, ἐννοώντας μ' αὐτό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία εἶναι ἀναγκαία γιά τήν παραγωγή τοῦ χρήματος ἢ τοῦ ἐμπορεύματος πού δίνονται στόν ἐργάτη. Ἐξίσου καλά μπορούσε νά πει κανένας, ὅτι ἡ ἀξία τοῦ μάλλινου ὑφάσματος δέν ὑπολογίζεται σύμφωνα μέ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἔχει ξοδευτεῖ γιά τήν παραγωγή του, ἀλλά σύμφωνα μέ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ξοδεύτηκε γιά τήν παραγωγή τοῦ ἀργύρου, ἐναντι τοῦ ὁποίου ἀνταλλάσσεται τό μάλλινο ὑφασμα» (σελ. 50, 51 τῆς «A Critical Dissertation on the Nature, Measures, and Causes of Value etc.», London 1825).

Αὐτή ἡ ἀντίρρηση εἶναι στήν κυριολεξία σωστή. Ὁ Ρικάρντο κάνει διάκριση ἀνάμεσα στόν ὀνομαστικό καί στόν πραγματικό μισθό. Ὀνομαστικός μισθός εἶναι ὁ μισθός ἐργασίας ἐκφρασμένος σέ χρήμα, ὁ χρηματικός μισθός.

«Ὀνομαστικός μισθός εἶναι ὁ ἀριθμός τῶν λιρῶν πού πληρώνονται μέσα σ' ἕνα χρόνο στόν ἐργάτη», πραγματικός μισθός ὅμως εἶναι «ὁ ἀριθμός τῶν ἡμερῶν ἐργασίας, πού εἶναι ἀναγκαῖος γιά τήν ἀπόκτηση αὐτῶν τῶν λιρῶν» (Ρικάρντο, στό ἴδιο, σελ. 152).

Μιά καί οἱ μισθοί εἶναι ἴσοι μέ τά ἀπαραίτητα γιά τή ζωή τοῦ ἐργάτη πράγματα καί ἡ ἀξία αὐτῶν τῶν μισθῶν, (τῶν πραγματικῶν μισθῶν) εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία αὐτῶν τῶν ἀναγκαίων πραγμάτων τους, εἶναι φανερό ἐπίσης ὅτι ἡ ἀξία αὐτῶν τῶν ἀναγκαίων πραγμάτων εἶναι ἴση μέ τούς πραγματικούς μισθούς, ἴση μέ τήν ἐργασία πού μποροῦν νά ἐξουσιάζουν. Ὅταν ἀλλάζει ἡ ἀξία τῶν ἀναγκαίων πραγμάτων, τότε ἀλλάζει καί ἡ ἀξία τῶν πραγματικῶν μισθῶν. Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι τά ἀναγκαῖα γιά τή ζωή τοῦ ἐργάτη πράγματα ἀποτελοῦνταν μόνο ἀπό σιτάρι καί ὅτι ἡ ἀναγκαία γι' αὐτόν ποσότητα σέ μέσα συντήρησης εἶναι ἕνα κουάρτερ σιτάρι τόν μήνα, τότε ἡ ἀξία τοῦ μισθοῦ του

[του ενός μηνός] είναι ίση με την αξία του 1 κρτ. σιτάρι. Αν ανέβει ή πέσει η αξία του ενός κρτ. σιτάρι, τότε θα ανέβει ή θα πέσει η αξία της μηνιατικής εργασίας. Είτε όμως ανέβει ή πέσει η αξία του ενός κρτ. σιτάρι, (δηλ. πόσο πολλή ή πόσο λίγη εργασία περιέχεται στο ένα κρτ. σιτάρι), θα είναι πάντα ίση με την αξία μιας μηνιατικής εργασίας.

Έδω έχουμε τον κρυφό λόγο, γιατί ο Α. Σμίθ λέει, πώς από τη στιγμή που εμφανίζεται το κεφάλαιο, επόμενος και ο μισθός εργασίας, η αξία του προϊόντος δεν ρυθμίζεται πιά από την ποσότητα της εργασίας που ξοδεύτηκε γι' αυτό, αλλά από την ποσότητα της εργασίας που μπορεί να εξουσιάζει. Η αξία του σιταριού (καί των άλλων αναγκαίων για τη ζωή πραγμάτων) μεταβάλλεται. "Όσον καιρό όμως πληρώνεται η φυσική τιμή της εργασίας, μένει ίδια η ποσότητα της εργασίας που εξουσιάζει το ένα κρτ. σιτάρι. Η ποσότητα της εργασίας έχει λοιπόν μια μόνιμη σχετική αξία σε σύγκριση με το σιτάρι. Γι' αυτό επίσης η αξία της εργασίας και η αξία του σιταριού (σάν γενικού μέσου διατροφής. Βλέπε τον Χιούμ)^[72], αποτελούν για τον Σμίθ το καθιερωμένο μέτρο της αξίας, επειδή μια καθορισμένη ποσότητα σιταριού, όσον καιρό θα πληρώνεται η φυσική τιμή της εργασίας, εξουσιάζει μια καθορισμένη ποσότητα εργασίας, οποιαδήποτε κι αν είναι η ποσότητα της εργασίας που ξοδεύεται για την παραγωγή ενός κουάρτερ σιταριού. Η ίδια ποσότητα εργασίας εξουσιάζει πάντα την ίδια αξία χρήσης ή, πιο σωστά, η ίδια αξία χρήσης εξουσιάζει πάντα την ίδια ποσότητα εργασίας.

Μ' αυτό τον τρόπο ο ίδιος ο Ρικάρντο καθορίζει την αξία της εργασίας, τη φυσική της τιμή. Ο Ρικάρντο λέει: το κρτ. του σιταριού έχει πολύ διαφορετική αξία, παρ' όλον ότι εξουσιάζει πάντα την ίδια [654] ποσότητα εργασίας ή εξουσιάζεται τό ίδιο απ' αυτήν. Ναι, λέει ο Α. Σμίθ: "Όπως κι αν αλλάξει η αξία του ενός κρτ. σιταριού που καθορίζεται από τον χρόνο εργασίας, ο εργάτης πρέπει να πληρώνει (να θυσιάζει) πάντα την ίδια ποσότητα εργασίας για να τό αγοράζει. Αλλάζει δηλαδή η αξία του σιταριού, δεν αλλάζει όμως η αξία της εργασίας, γιατί η εργασία ενός μηνός = 1 κρτ. σιτάρι. Καί η αξία του σιταριού αλλάζει μόνο, εφόσον πάρουμε υπόψη την εργασία που απαιτείται για την παραγωγή του. Αν αντίθετα πάρουμε την ποσότητα της εργασίας έναντι της οποίας ανταλλάσσεται, της εργασίας που θέτει σε κίνηση, τότε η αξία της δεν αλλάζει. Καί γι' αυτό είναι ακριβώς η ποσότητα της εργασίας, έναντι της οποίας ανταλλάσσεται

ένα κρτ. σιταριού, τό καθιερωμένο μέτρο τῆς ἀξίας. Οἱ ἀξίες ὅμως τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων σχετίζονται μέ τήν ἐργασία, ὅπως σχετίζονται μέ τό σιτάρι. Μιά δοσμένη ποσότητα σιταριού ἐξουσιάζει μία δοσμένη ποσότητα ἐργασίας. Μιά δοσμένη ποσότητα κάθε ἄλλου ἐμπορεύματος ἐξουσιάζει μιάν ὀρισμένη ποσότητα σιταριού. Γι' αὐτό κάθε ἄλλο ἐμπόρευμα — ἢ πιό σωστά, ἢ ἀξία κάθε ἄλλου ἐμπορεύματος — ἐκφράζεται μέ τήν ποσότητα ἐργασίας πού ἐξουσιάζει τό ἐμπόρευμα αὐτό, ἀφοῦ ἐκφράζεται μέ τήν ποσότητα σιταριού πού ἐξουσιάζει, καί αὐτή ἡ τελευταία ἐκφράζεται μέ τήν ποσότητα ἐργασίας πού ἐξουσιάζει.

Πῶς καθορίζεται ὅμως ἡ ἀξιακή σχέση τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων πρὸς τό σιτάρι (πρὸς τὰ ἀναγκαῖα γιά τή συντήρηση πράγματα); Μέ τήν ποσότητα ἐργασίας πού ἐξουσιάζουν τὰ ἐμπορεύματα αὐτά. Καί πῶς καθορίζεται ἡ ποσότητα τοῦ σιταριού πού ἐξουσιάζει ἡ ἐργασία; Ἐδῶ ὁ Σμίθ πέφτει κατ' ἀνάγκην στόν φαῦλο κύκλο. (Παρ' ὄλον ὅτι, ἄς σημειωθεῖ αὐτό ἐν παρόδῳ, ὅταν κάνει πραγματική ἀνάλυση, δέν χρησιμοποιεῖ ποτέ αὐτό τό μέτρο τῆς ἀξίας). Ἐξάλλου ἐδῶ συγχέει, πράγμα πού τό κάνει συχνά καί ὁ Ρικάρντο, τήν ἐργασία, ἡ ὁποία, ὅπως λέει καί αὐτός καί ὁ Ρικάρντο, «ἀποτελεῖ τή βάση τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων», ἐνῶ ἡ «σχετική ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή τους» εἶναι ὁ κανόνας μέ βάση τόν ὁποῖο μετριοῦνται οἱ ἀντίστοιχες ποσότητες ἐμπορευμάτων πού δίνονται ἀμοιβαῖα κατά τήν ἀνταλλαγή» (Ρικάρντο, στό ἴδιο, σελ. 80) — αὐτό τό ἐσωτερικό (immanent) μέτρο τῆς ἀξίας τό συγχέει μέ τό ἐξωτερικό μέτρο, μέ τό χρῆμα, τό ὁποῖο προϋποθέτει ἤδη τόν καθορισμό τῆς ἀξίας.

Ὁ Α. Σμίθ κάνει λάθος, ὅταν ἀπό τό γεγονός ὅτι μία καθορισμένη ποσότητα ἐργασίας μπορεῖ νά ἀνταλλάσσεται μέ μία καθορισμένη ποσότητα ἀξιῶν χρήσης συμπεραίνει ὅτι αὐτή ἡ καθορισμένη ποσότητα ἐργασίας εἶναι μέτρο τῆς ἀξίας, ἔχει πάντα τήν ἴδια ἀξία, ἐνῶ ἡ ἴδια ποσότητα ἀξιῶν χρήσης μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ πολύ διαφορετική ἀνταλλακτική ἀξία. Ὁ Ρικάρντο ὅμως κάνει διπλό λάθος ὅταν, πρῶτον, δέν κατανοεῖ τό πρόβλημα πού προκάλεσε τήν πλάνη τοῦ Σμίθ, δεύτερο, ὅταν, χωρίς ν' ἀναφερθεῖ καθόλου στόν νόμο τῶν ἀξιῶν τῶν ἐμπορευμάτων καί, καταφεύγοντας στόν νόμο τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης, τήν ἀξία τῆς ἐργασίας τήν καθορίζει ὄχι μέ βάση τήν ποσότητα ἐργασίας ἡ ὁποία ξοδεύεται γιά τήν ἐργατική δύναμη, ἀλλά μέ ἐκείνη πού ξοδεύεται γιά τούς μισθοῦς πού χορηγοῦνται στούς ἐργάτες, δηλαδή στήν πραγματικότητα λέει: Ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τοῦ χρήματος πού πληρώνεται γι' αὐτήν! Καί ἀπό τί καθορί-

ζεται ή αξία του χρήματος; Από τί καθορίζεται ή μάζα του χρήματος πού πληρώνεται; Από τήν ποσότητα τών αξιών χρήσης πού έξουσιάζει μιά καθορισμένη ποσότητα εργασίας ή πού έξουσιάζεται απ' αυτήν, καταρακυλώντας έτσι κυριολεκτικά στήν άσυνέπεια του Α. Σμίθ, για τήν όποία ό ίδιος ό Ρικάρντο είχε μεμφθεί τόν Σμίθ.

Ταυτόχρονα, όπως είδαμε, τό γεγονός αυτό τόν έμποδίζει νά κατανοήσει τήν είδοποιό διαφορά ανάμεσα στό έμπόρευμα και στό κεφάλαιο, ανάμεσα στήν ανταλλαγή έμπορεύματος μέ έμπόρευμα και κεφαλαίου μέ έμπόρευμα — πού ανταποκρίνεται στόν νόμο τής ανταλλαγής έμπορευμάτων.

Τό πιο πάνω παράδειγμα ήταν: 1 κρτ. σιτάρι = 1 μηνός εργασία. "Ας υποθέσουμε ότι ό ένας μήνας εργασίας = 30 ήμέρες εργασίας (ή ήμέρα εργασίας - Arbeitstag* είναι 12ωρη). Στήν περίπτωση αυτή ή αξία 1 κρτ. σιταριού είναι μικρότερη από τήν αξία 30 ήμερών εργασίας. "Αν 1 κρτ. σιτάρι ήταν τό προϊόν 30 ήμερών εργασίας, τότε ή αξία τής εργασίας θά ήταν ίση μέ τό προϊόν της. Έπομένως, δέν θά υπήρχε υπεραξία και γι' αυτό δέν θά υπήρχε κέρδος. Δέν θά υπήρχε κεφάλαιο. Δηλαδή στήν πραγματικότητα ή αξία ενός κρτ. σιταριού είναι πάντα μικρότερη από 30 ήμέρες εργασίας αν χρησιμοποιείται για τήν πληρωμή του μισθού 30 ήμερών εργασίας. Η υπεραξία εξαρτιέται από τό πόσο ή αξία αυτή του 1 κρτ. σιταριού είναι μικρότερη από τήν εργασία 30 ήμερών. "Ας υποθέσουμε ότι τό 1 κρτ. σιταριού είναι τό προϊόν 25 ήμερών εργασίας. Στήν περίπτωση αυτή ή υπεραξία = 5 ήμέρες εργασίας, = $\frac{1}{6}$ του συνολικού χρόνου εργασίας. "Αν 1 κρτ. (= 8 μπουσσελ) = 25 ήμέρες εργασίας, τότε οι 30 ήμέρες εργασίας = 1 κρτ. και $1\frac{3}{5}$ μπουσσελ. Η αξία τών 30 ήμερών εργασίας (δηλ. ό μισθός) είναι λοιπόν πάντα μικρότερη από τήν αξία του προϊόντος, στό όποιο περιέχονται 30 ήμέρες εργασίας. Η αξία του σιταριού δέν καθορίζεται από τήν [655] εργασία πού έξουσιάζει, έναντι τής όποίας ανταλλάσσεται, αλλά από τήν εργασία, πού περιέχεται σ' αυτό. Αντίθετα ή αξία τωι 30 ήμερών εργασίας καθορίζεται πάντα από τό 1 κρτ. σιτάρι, όποιαδήποτε κι αν είναι ή αξία του.

* Arbeitstag = ήμέρα εργασίας. Σέ τούτη τήν περίπτωση τήν αποδίδουμε σαν ήμέρα εργασίας, παρά τό ότι έχει καθιερωθεί ό όρος: εργάσιμη ήμέρα. Αυτό γιατί τό νόημα είναι πιο καθαρό. Σέ άλλες περιπτώσεις χρησιμοποιούμε και τόν όρο: εργάσιμη ήμέρα. — Σημ. μετ.

3. Ὑπεραξία

Ἄν παραβλέψουμε τή σύγκριση ἀνάμεσα στήν ἐργασία καί στήν ἐργατική δύναμη, ὁ Ρικάρντο καθορίζει σωστά τούς μέσους μισθούς ἐργασίας ἢ τήν ἀξία τῆς ἐργασίας. Ὅπως λέει, ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας δέν καθορίζεται οὔτε ἀπό τό χρῆμα, οὔτε ἀπό τά μέσα συντήρησης πού παίρνει ὁ ἐργάτης, ἀλλά ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας πού κοστίζει γιά νά παραχθεῖ, ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἔχει ἀντικειμενοποιηθεῖ στά μέσα συντήρησης τοῦ ἐργάτη. Εἶναι αὐτό πού τό ὀνομάζει πραγματικό μισθό. (Βλέπε πιο κάτω).

Αὐτός ὁ καθορισμός προκύπτει ἐξάλλου σ' αὐτόν σάν κάτι τό ἀναγκαῖο. Ἄφοῦ ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τῶν ἀναγκαιῶν μέσων συντήρησης, στά ὁποῖα πρέπει νά ξοδευτεῖ αὐτή ἡ ἀξία, καί ἡ ἀξία τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν, ὅπως γίνεται μ' ὅλα τά ἄλλα ἐμπορεύματα, καθορίζεται ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ξοδεύτηκε γι' αὐτά, τότε προκύπτει ἀπό μόνο του ὅτι ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας εἶναι ἴση μέ τήν ἀξία τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν, εἶναι ἴση μέ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ξοδεύτηκε γι' αὐτά τά ζωτικῆς σημασίας ἀγαθά.

Ὅσο σωστή κι ἂν εἶναι αὐτή ἡ φόρμουλα (ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἄμεση ἀντιπαράθεση ἐργασίας καί κεφαλαίου), ὥστόσο δέν εἶναι ἀρκετή. Ὁ ξεχωριστός ἐργάτης, γιά ν' ἀντικαταστήσει τόν μισθό του, ἀναπαράγει — ἂν παρθεῖ δηλαδή ὑπόψη τό συνεχές αὐτοῦ τοῦ προτσές. Δέν παράγει βέβαια ἄμεσα τά προϊόντα ἀπό τά ὁποῖα ζεῖ, {μπορεῖ ἴσως νά παράγει προϊόντα πού δέν μπαίνουν καθόλου στήν κατανάλωσή του, ἀκόμα καί ὅταν παράγει ἀγαθά ζωτικῆς σημασίας, παράγει λόγω τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας ἓνα μόνο μέρος τῶν ζωτικῶν ἀγαθῶν, λ.χ. σιτάρι, καί τοῦ δίνει μόνο μιά μορφή (λ.χ. τοῦ σιταριοῦ, ὄχι καί τοῦ ψωμιοῦ)} παράγει ὅμως ἐμπορεύματα τῆς ἴδιας ἀξίας μέ τήν ἀξία τῶν μέσων συντήρησής του, ἢ παράγει τήν ἀξία τῶν μέσων συντήρησής του. Δηλαδή, ἂν ἐξετάσουμε τήν καθημερινή μέση κατανάλωση τοῦ ἐργάτη ὁ χρόνος ἐργασίας, πού περιέχεται στά καθημερινά ζωτικῆς σημασίας ἀγαθά, ἀποτελεῖ ἓνα μέρος τῆς ἡμέρας ἐργασίας του. Ἐργάζεται ἓνα μέρος τῆς ἡμέρας, γιά ν' ἀναπαράγει τήν ἀξία τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν του. Τό ἐμπόρευμα πού ἔχει παραχθεῖ κατὰ τή διάρκεια αὐτοῦ τοῦ μέρους τῆς ἡμέρας ἐργασίας ἔχει τήν ἴδια ἀξία ἢ εἶναι ἴσης διάρκειας χρόνος ἐργασίας, μέ τό χρόνο πού περιέχεται στά καθημερινά ζωτικῆς σημασίας ἀγαθά του. Ἀπό τήν ἀξία αὐτῶν τῶν ἀγαθῶν ἐξαρτιέται (δηλαδή ἀπό τήν κοινωνική παραγωγικότητα

της εργασίας, όχι από την παραγωγικότητα του ενός ξεχωριστού κλάδου στον οποίο εργάζεται) πόσο μεγάλο μέρος της ημέρας εργασίας του είναι αφιερωμένο στην αναπαραγωγή ή την παραγωγή της αξίας, δηλ. του ισοδύναμου για τα μέσα συντήρησής του.

Ο Ρικάρντο προϋποθέτει φυσικά, ότι ο χρόνος εργασίας που περιέχεται στα καθημερινά ζωτικής σημασίας αγαθά είναι ίσος με τον καθημερινό χρόνο εργασίας που οφείλει να εργαστεί ο εργάτης, για να αναπαραγάγει την αξία αυτών των ζωτικής σημασίας αγαθών. Έτσι όμως ο Ρικάρντο μπάζει μια δυσκολία και συσκοτίζει την καθαρή κατανόηση της σχέσης, επειδή δεν παρουσιάζει άμεσα ότι ένα μέρος της εργάσιμης ημέρας του εργάτη διατίθεται για την αναπαραγωγή της αξίας της δικής του εργατικής δύναμης. Από το γεγονός αυτό δημιουργείται διπλή σύγχυση. Δεν αποσαφηνίζεται η προέλευση της υπεραξίας και γι' αυτό κατηγορείται ο Ρικάρντο από τους μεταρικαρνανούς οικονομολόγους ότι δεν κατανόησε τη φύση της υπεραξίας, δεν την εξήγησε. Σ' αυτό οφείλονται ενμέρει οι σχολαστικές προσπάθειές τους να την εξηγήσουν. Επειδή όμως δεν κατανοείται έτσι σαφώς η προέλευση και η φύση της υπεραξίας, θεωρείται πάγιο μέγεθος ή πρόσθετη εργασία + η αναγκαία εργασία, με δύο λόγια ή συνολική εργάσιμη ημέρα, παραβλέπονται οι διαφορές στο μέγεθος της υπεραξίας και παραγνωρίζονται η παραγωγικότητα του κεφαλαίου, ο εξαναγκασμός για πρόσθετη εργασία, από τη μία, για την παραγωγή απόλυτης υπεραξίας και σε συνέχεια ή εσωτερική τάση του κεφαλαίου να συντομεύει τον αναγκαίο χρόνο εργασίας, δηλαδή δεν εξηγείται η ιστορική διακαίωση του κεφαλαίου. Αντίθετα ο Α. Σμίθ είχε ήδη διατυπώσει τη σωστή φόρμουλα. "Όσο σημαντική ήταν η αναγωγή της αξίας σε εργασία, άλλο τόσο σημαντική ήταν η αναγωγή της υπεραξίας σε πρόσθετη εργασία και μάλιστα με ξεκάθαρα λόγια.

Ο Ρικάρντο ξεκινάει από την υπάρχουσα πραγματικότητα της καπιταλιστικής παραγωγής. Η αξία της εργασίας είναι μικρότερη από την αξία του προϊόντος που δημιουργεί. Η αξία του προϊόντος όμως είναι γι' αυτό μεγαλύτερη από την αξία της εργασίας που τό παράγει ή από την αξία του μισθού. Το περίσσευμα της αξίας του προϊόντος πάνω από την αξία του μισθού = υπεραξία. (Ο Ρικάρντο μιλάει λαθεμένα για κέρδος, ταυτίζει όμως εδώ, όπως παρατηρήσαμε πιο πάνω, τό κέρδος με την υπεραξία και έννοει στην πραγματικότητα την τελευταία). Για τον Ρικάρντο είναι γεγονός ότι η αξία του προϊόντος είναι μεγαλύτερη από την αξία του μισθού. Τό πώς δημιουργείται αυτό τό γεγονός, παραμένει άσαφές. Η συνολική εργάσιμη ημέρα είναι μεγα-

λύτερη ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή τοῦ μισθοῦ. Τό γιατί δέν φαίνεται. Γι' αὐτό ὁ Ρικάρντο προϋποθέτει λαθεμένα σάν κάτι πού εἶναι πάγιο τό μέγεθος τῆς συνολικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας, ἀπό τό γεγονός αὐτό προκύπτουν ἄμεσα λαθεμένα συμπεράσματα. Γι' αὐτό κατά τόν Ρικάρντο ἡ αὔξηση ἢ ἡ μείωση τῆς ὑπεραξίας μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μόνο μέ τήν αὐξανόμενη ἢ πίπτουσα παραγωγικότητα τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας πού παράγει τά ζωτικῆς σημασίας ἀγαθά. Ἔχει ὑπόψη του δηλαδή μόνο τή σχετική ὑπεραξία.

[656] Εἶναι καθαρό πώς, ἂν ὁ ἐργάτης χρειαζόταν ὀλόκληρη τήν ἡμέρα, γιά νά παράγει τά δικά του μέσα συντήρησης (δηλ. ἐμπόρευμα ἴσο σέ ἀξία μέ τήν ἀξία τῶν δικῶν του μέσων συντήρησης), δέν θά ἦταν δυνατή ἡ ὑπαρξη ὑπεραξίας, ἐπομένως δέν θά ἦταν δυνατή ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή καί ἡ μισθωτή ἐργασία. Γιά νά ὑπάρχει ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή πρέπει ἡ παραγωγικότητα τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας νά εἶναι ἀρκετά ἀνεπτυγμένη, γιά νά ὑπάρχει κάποιον περίσσευμα τῆς συνολικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας πέρα ἀπό τόν χρόνο ἐργασίας πού εἶναι ἀναγκαῖος γιά τήν ἀναπαραγωγή τοῦ μισθοῦ, πρέπει νά ὑπάρχει πρόσθετη ἐργασία κάποιου μεγέθους. Εἶναι ὅμως ἐξίσου καθαρό πώς, ἂν μέ δοσμένο τό χρόνο ἐργασίας (τό μέγεθος τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας) μπορεῖ νά εἶναι πολύ διαφορετική ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, ἀπό τήν ἄλλη μέ δοσμένη τήν παραγωγικότητα μπορεῖ νά εἶναι πολύ διαφορετικό τό μέγεθος τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας. Εἶναι ἀκόμα καθαρό πώς, ἂν πρέπει νά προϋποθεθεῖ μιά ὀρισμένη ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας, γιά νά μπορεῖ νά ὑπάρχει πρόσθετη ἐργασία, αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ἀπλῶς ἡ δυνατότητα αὐτῆς τῆς πρόσθετης ἐργασίας (δηλαδή ἡ ὑπαρξη ἐκείνου τοῦ ἐλάχιστου ὀρίου παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας) δημιουργεῖ καί τήν πραγματικότητά της. Γιά νά γίνει αὐτό, πρέπει πρῶτα νά ἐξαναγκαστεῖ ὁ ἐργάτης νά ἐργαστεῖ πέρα ἀπό ἐκεῖνο τό μέγεθος, καί αὐτό τόν ἐξαναγκασμό τόν ἀσχεῖ τό κεφάλαιο. Αὐτό δέν ὑπάρχει στόν Ρικάρντο, γι' αὐτό δέν ὑπάρχει σ' αὐτόν καί ὅλος ὁ ἀγῶνας γιά τόν καθορισμό τῆς κανονικῆς ἐργάσιμης ἡμέρας.

Σέ μιά χαμηλή βαθμίδα τῆς ἀνάπτυξης τῆς κοινωνικῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας, ὅταν δηλαδή εἶναι σχετικά μικρή ἡ πρόσθετη ἐργασία, ἡ τάξη πού ζεῖ ἀπό ξένη ἐργασία θά εἶναι γενικά μικρή σέ σχέση μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν. Μπορεῖ ν' αὐξηθεῖ (ἀναλογικά) πάρα πολύ στό μέτρο πού ἀναπτύσσεται ἡ παραγωγικότητα, δηλαδή ἡ σχετική ὑπεραξία.

Ἐχει ἀκόμα προϋποτεθεῖ ὅτι ποικίλλει πολύ ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας σέ διάφορες ἐποχές στήν ἴδια χώρα καί στήν ἴδια ἐποχή σέ διάφορες χώρες. Ἡ πατρίδα ὁμως τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς εἶναι οἱ εὐκρατες ζώνες τῆς γῆς. Ἡ κοινωνική παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας μπορεί νά εἶναι πολύ χαμηλή καί ὁμως αὐτήν τή χαμηλή παραγωγικότητα στήν παραγωγή ἀκριβῶς τῶν ἀναγκαίων ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν μπορούν νά τήν ἀντισταθμίζουν, ἀπό τή μιά μεριά, ἡ εὐφορία τῶν φυσικῶν συντελεστῶν (λ.χ. τῆς γῆς) καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, οἱ μικρές ἀνάγκες τῶν κατοίκων (λόγω τοῦ κλίματος κλπ.) — ὅπως συμβαίνει καί γιά τά δύο λ.χ. στίς Ἰνδίες. Σέ τραχιές κλιματολογικές καταστάσεις μπορεί τό κατώτατο ὄριο τοῦ μισθοῦ νά εἶναι πολύ χαμηλό, ἐπειδή δέν ἔχουν ἀκόμα ἀναπτυχθεῖ οἱ κοινωνικές ἀνάγκες, πολύ χαμηλές (ποσοτικά σέ ἀξίες χρήσης) καί ὁμως νά κοστίζουν πολλή ἐργασία. Ἄν ὁμως ἡ ἴδια ἡ ἀναγκαία γιά τήν παραγωγή τοῦ μισθοῦ ἐργασία ἦταν μόνο μέσου μεγέθους, τότε ἡ παραγμένη ὑπεραξία, παρ' ὅλον ὅτι θά ἦταν μεγάλη σέ σχέση μέ τόν μισθό (τόν ἀναγκαῖο χρόνο ἐργασίας), δηλαδή ὅταν εἶναι ὑψηλό τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἐκφρασμένο σέ ἀξίες χρήσης, θά ἦταν ἐξίσου ἄθλια (ἀναλογικά) ὅπως καί ὁ ἴδιος ὁ μισθός.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ἀναγκαῖος χρόνος ἐργασίας = 10, ἡ πρόσθετη ἐργασία = 2, ἡ συνολική ἐργάσιμη ἡμέρα = 12 ὥρες. Ἄν ὁ ἀναγκαῖος χρόνος ἐργασίας ἦταν 12 ὥρες, ἡ πρόσθετη ἐργασία = $2\frac{2}{5}$ ὥρες καί ἡ συνολική ἐργάσιμη ἡμέρα = $14\frac{2}{5}$ ὥρες, τότε θά ἦταν πολύ διαφορετικές οἱ παραγμένες ἀξίες. Στήν πρώτη περίπτωση = 12 ὥρες, στή δεύτερη = $14\frac{2}{5}$ ὥρες. Τό ἴδιο καί τά ἀπόλυτα μεγέθη τῶν ὑπεραξιών. Στή μιά περίπτωση = 2 ὥρες, στήν ἄλλη $2\frac{2}{5}$. Καί ὁμως θά ἦταν ἴδιο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ἢ τῆς πρόσθετης ἐργασίας, ἐπειδή $2:10 = 2\frac{2}{5} : 12$. Ἄν στή 2η περίπτωση ἦταν μεγαλύτερο τό προκαταβλημένο μεταβλητό κεφάλαιο, τότε μεγαλύτερη θά ἦταν καί ἡ ἰδιοποιημένη ἀπ' αὐτό ὑπεραξία ἢ ἡ πρόσθετη ἐργασία. Ἄν στήν τελευταία περίπτωση ἡ πρόσθετη ἐργασία ἀνέβαινε κατά $\frac{5}{5}$ ὥρες ἀντί κατά $\frac{2}{5}$ ὥρες, ἔτσι πού νά ἔφθανε τίς 3 ὥρες καί ἡ συνολική ἐργάσιμη ἡμέρα τίς 15 ὥρες, τότε θ' ἀνέβαινε τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, παρ' ὅλον ὅτι θά αὐξανόταν ὁ ἀναγκαῖος χρόνος ἐργασίας ἢ τό κατώτατο ὄριο τοῦ μισθοῦ, γιατί $2:10 = \frac{1}{5}$, ὁμως $3:12 = \frac{1}{4}$. Καί τά δύο μπορούσαν νά ἐπισυμβοῦν, ἄν λόγω τῆς ἀνατίμησης τοῦ σιταριοῦ κλπ. αὐξανόταν τό κατώτατο ὄριο τοῦ μισθοῦ ἀπό 10 σέ 12 ὥρες. Ἔτσι, ἀκόμα καί στήν περίπτωση αὐτή θά μπορούσε τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας ὄχι μόνο

νά μείνει τό ἴδιο, ἀλλά καί νά αὐξηθοῦν ἡ μάζα καί τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅμως ὅτι ὁ ἀναγκαῖος μισθός ἐργασίας ἐξακολουθεῖ νά εἶναι = 10, ἡ πρόσθετη ἐργασία = 2 καί ὅτι ἔμειναν ἀμετάβλητες ὅλες οἱ ἄλλες ἀναλογίες (ἐπομένως ἐδῶ δέν παίρνονται ὑπόψη τά μειωμένα ἔξοδα παραγωγῆς γιά τό σταθερό κεφάλαιο). Ἄν τώρα ὁ ἐργάτης ἐργάζεται $2\frac{2}{5}$ ὥρες παραπάνω, ἀπό τίς ὁποῖες παίρνει ὁ ἴδιος τίς 2 ὥρες, ἐνῶ τά $\frac{2}{5}$ τῆς ὥρας ἀποτελοῦν τήν πρόσθετη ἐργασία, τότε στήν περίπτωση αὐτή αὐξάνουν σύμμετρα ὁ μισθός καί ἡ ὑπεραξία, ὁ πρῶτος ὅμως θά ἀποτελεῖ μεγαλύτερο μέγεθος ἀπό τόν ἀναγκαῖο μισθό ἐργασίας ἢ ἀπό τόν ἀναγκαῖο χρόνο ἐργασίας.

Ὅταν παίρνει κανεῖς ἕνα δοσμένο μέγεθος καί τό χωρίζει σέ δύο μέρη, τότε εἶναι φανερό ὅτι τό ἕνα μέρος μπορεῖ νά μεγαλώνει μόνο ἐφόσον μικραίνει τό ἄλλο καί ἀντίστροφα. Ὅταν ὅμως αὐξάνουν τά μεγέθη (Fluxionen), τότε αὐτό δέν συμβαίνει καθόλου. Καί ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα εἶναι ἕνα τέτιο αὐξανόμενο μέγεθος (ὅσον καιρό δέν ἔχει κατακτηθεῖ ἀκόμα μιά κανονική ἐργάσιμη ἡμέρα). Σέ τέτια μεγέθη μποροῦν ν' αὐξάνουν καί τά δύο μέρη εἴτε σύμμετρα εἴτε ἀσύμμετρα. Ἡ αὐξηση τοῦ ἑνός μέρους δέν ἐξαρτιέται ἀπό τή μείωση τοῦ ἄλλου καί ἀντίστροφα. Καί εἶναι αὐτή ἡ μοναδική περίπτωση, κατά τήν ὁποία μποροῦν νά αὐξάνουν καί τά δύο μαζί, καί ὁ μισθός καί ἡ ὑπεραξία, ἐνδεχομένως μάλιστα μποροῦν ν' αὐξάνουν σύμμετρα σέ ἀνταλλακτική ἀξία. Ὅσο γιά τήν ἀξία χρήσης, εἶναι αὐτονόητο ὅτι αὐτή μπορεῖ ν' αὐξάνει, [657] παρ' ὅλον ὅτι μειώνεται λ.χ. ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας. Ἀπό τό 1797 ὡς τό 1815, ὅταν στήν Ἀγγλία ἀνέβαινε σημαντικά ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ καί ὁ ὀνομαστικός μισθός ἐργασίας, αὐξήθηκε πολύ ὁ ἀριθμός τῶν ἡμερήσιων ὥρων ἐργασίας στίς κύριες βιομηχανίες, πού βρισκόνταν ἐπίσης σέ φάση ἀσυγκράτητης ἀνάπτυξης, καί νομίζω ὅτι τό γεγονός αὐτό εἶχε συκρατήσῃ τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους (ἐπειδή εἶχε συκρατήσῃ τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας). Στήν περίπτωση αὐτή ὅμως παρατείνεται κάτω ἀπό ὅλες τίς περιστάσεις ἡ κανονική ἡμέρα ἐργασίας καί ἀντίστοιχα συντομεύεται ἡ κανονική διάρκεια ζωῆς τοῦ ἐργάτη, δηλαδή ἡ κανονική διάρκεια τῆς ἐργατικῆς του δύναμης. Αὐτό συμβαίνει, ὅταν μιά τέτια παράταση τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας γίνεῖ μόνιμη. Ἄν εἶναι μόνο προσωρινή, γιά ν' ἀντισταθμίσει μιά προσωρινή ἀνατίμηση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, τότε δέν μπορεῖ (ἂν ἐξαιρεθοῦν τά παιδιά καί οἱ γυναῖκες) νά ἔχει καμιά ἄλλη συνέπεια ἀπό τό νά ἐμποδίσῃ τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους στίς ἐπιχειρήσεις ἐκεῖνες, στίς ὁποῖες, λόγω τῆς φύσης τῆς δουλιᾶς

είναι δυνατή ή παράταση του χρόνου εργασίας. (Λιγότερο απ' όλα αυτό είναι δυνατό να γίνει στή γεωργία).

Αυτό δέν τό έχει πάρει καθόλου υπόψη του ο Ρικάρντο, έπειδή δέν εξετάζει ούτε τήν προέλευση τής υπεραξίας, ούτε τήν απόλυτη υπεραξία, καί γι' αυτό θεωρεί δοσμένο μέγεθος τήν εργάσιμη ήμέρα. Για τήν περίπτωση αυτή λοιπόν είναι λαθεμένος ο νόμος του, ότι ή υπεραξία καί ο μισθός (μιλάει λαθεμένα: για κέρδος καί μισθό) μπορούν — εξεταζόμενα από τήν άποψη τής ανταλλακτικής αξίας — ν' ανεβαίνουν ή να πέφτουν μόνο σε αντίστροφη αναλογία.

Άς πάρουμε δυό περιπτώσεις, όπου στή μιά ο αναγκαίος χρόνος εργασίας μένει ίδιος, τό ίδιο καί ή πρόσθετη εργασία. Έπομένως έχουμε $10+2$. Η εργάσιμη ήμέρα = 12 ώρες, ή υπεραξία = 2 ώρες, τό ποσοστό τής υπεραξίας = $\frac{1}{5}$.

[Στήν άλλη περίπτωση.] Ο αναγκαίος χρόνος εργασίας μένει ίδιος. Η πρόσθετη εργασία αυξάνει από 2 σε 4 ώρες. Έπομένως έχουμε $10+4 = 14$ ωρών εργάσιμη ήμέρα. Η υπεραξία = 4 ώρες. Τό ποσοστό τής υπεραξίας = $4:10 = \frac{4}{10} = \frac{2}{5}$.

Καί στίς δυό περιπτώσεις ο αναγκαίος χρόνος είναι ίδιος, ή υπεραξία όμως στή μιά περίπτωση είναι δυό φορές μεγαλύτερη από τήν άλλη καί ή εργάσιμη ήμέρα είναι στή δεύτερη περίπτωση κατά τό $\frac{1}{6}$ μεγαλύτερη απ' ό,τι στήν πρώτη περίπτωση. Επίσης οι παραγμένες αξίες θά ήταν ανάλογα μέ τίς ποσότητες εργασίας πολύ διαφορετικές, μολονότι ο μισθός εργασίας είναι ίδιος. Στήν πρώτη περίπτωση = 12 ώρες, στή δεύτερη = $12 + \frac{12}{6} = 14$. Είναι επομένως λαθεμένο πώς μέ προυποθεθειμένο τόν ίδιο μισθό εργασίας (δηλ. τόν αναγκαίο χρόνο εργασίας σε αξία), ή υπεραξία πού περιέχεται σε 2 έμπορεύματα είναι ανάλογη μέ τίς ποσότητες εργασίας πού περιέχονται σ' αυτά. Αυτό είναι σωστό μόνο, όταν μένει ίδια ή κανονική εργάσιμη ήμέρα (Normalarbeitstag)

Άς ύποτεθει ακόμα ότι εξαιτίας τής ανόδου τής παραγωγικής δύναμης τής εργασίας πέφτει ο αναγκαίος μισθός εργασίας (αν καί ξοδεμένος σε αξίες χρήσης μένει σταθερός) από 10 σε 9 ώρες καί ότι πέφτει επίσης ο πρόσθετος χρόνος εργασίας από 2 σε $\frac{14}{5}$ ($\frac{9}{5}$) ώρες. Στήν περίπτωση αυτή θά έχουμε $10:9 = 2:\frac{14}{5}$. Έπομένως ο πρόσθετος χρόνος εργασίας θά έπεφτε στήν ίδια αναλογία μέ τόν αναγκαίο. Τό ποσοστό τής υπεραξίας θά ήταν καί στίς δυό περιπτώσεις ίδιο, γιατί $2 = \frac{10}{5}$ καί $\frac{14}{5} = \frac{9}{5}$. Τό $\frac{14}{5} : 9 = 2:10$. Η ποσότητα τών αξιών χρήσης, πού θά μπορούσε ν' αγοραστεί μέ τήν υπεραξία, θά έμενε ίδια σύμφωνα μέ τήν προυπόθεσή μας. (Αυτό θά ίσχυε όμως μόνο για τίς

ἀξίες χρήσης, γιά τά ζωτικῆς σημασίας ἀγαθά). Ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα θά ἔπεφτε ἀπό 12 σέ $10\frac{4}{5}$ ὥρες. Ἡ μάζα τῶν ἀξιῶν πού θά παραγόταν στή δεύτερη περίπτωση θά ἦταν μικρότερη ἀπό τήν πρώτη. Καί παρ' ὅλες αὐτές τίς ἄνισες ποσότητες ἐργασίας τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας θά ἦταν καί στίς δύο περιπτώσεις ἴδιο.

Κατά τή διερεύνηση τῆς ὑπεραξίας ξεχωρίσαμε: τήν ὑπεραξία καί τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Ἐξεταζόμενη γιά μιά μόνο ἐργάσιμη ἡμέρα ἡ ὑπεραξία εἶναι ἴση μέ τόν ἀπόλυτο ἀριθμό τῶν ὥρῶν πού παρασταίνει, 2, 3 κλπ. Τό ποσοστό τῆς εἶναι ἴσο μέ τή σχέση αὐτοῦ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὥρῶν πρὸς τόν ἀριθμό τῶν ὥρῶν, ἀπό τίς ὁποῖες ἀποτελεῖται ὁ ἀναγκαῖος χρόνος. Αὐτή ἤδη ἡ διάκριση εἶναι πολύ σημαντική, γιατί δείχνει τή διαφορετικὴ διάρκεια τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας. Ἡ ὑπεραξία = 2 ὥρες, δηλαδή εἶναι = μέ τό $\frac{1}{5}$ τοῦ ἀναγκαίου χρόνου ἐργασίας, ὅταν αὐτός εἶναι = 10, καί εἶναι = μέ τό $\frac{1}{6}$, ὅταν ὁ ἀναγκαῖος χρόνος ἐργασίας = 12 ὥρες. Στή μιά περίπτωση ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα = 12 ὥρες, στήν ἄλλη = 14. Στήν πρώτη τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας εἶναι μεγαλύτερο καί ὅμως ὁ ἐργάτης ἐργάζεται λιγότερες ὥρες τήν ἡμέρα. Στή δεύτερη περίπτωση τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας εἶναι μικρότερο, ἡ ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης μεγαλύτερη, καί ὅμως ὁ ἐργάτης ἐργάζεται περισσότερες ὥρες τήν ἡμέρα. Ἐδῶ βλέπουμε πῶς μέ ἀμετάβλητη τήν ὑπεραξία (μέ ἄνιση ὅμως τήν ἐργάσιμη ἡμέρα) τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας μπορεῖ νά εἶναι διαφορετικό. Στήν προηγούμενη περίπτωση 10:2 καί 9: $1\frac{4}{5}$, εἶδαμε πῶς μέ ἀμετάβλητο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας (μέ ἄνιση ὅμως τήν ἐργάσιμη ἡμέρα), ἡ ἴδια ἡ ὑπεραξία μπορεῖ νά εἶναι διαφορετικὴ (στή μιά περίπτωση 2 καί στήν ἄλλη $1\frac{4}{5}$).

Ἐδειξα προηγούμενα (στό κεφ. 2) ὅτι μέ δοσμένη τήν ἐργάσιμη ἡμέρα (ὅταν εἶναι δοσμένη ἡ διάρκειά της), τό ἴδιο καί μέ δοσμένο τόν ἀναγκαῖο χρόνο ἐργασίας, δηλαδή μέ δοσμένο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας ἐξαρτιέται ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ταυτόχρονα ἀπό τό ἴδιο κεφάλαιο ἀπασχολούμενων ἐργατῶν^[73]. Ἐπρόκειτο γιά ταυτολογία. Γιατί, ἂν 1 ἐργάσιμη ἡμέρα μοῦ δίνει 2 πρόσθετες ὥρες, τότε οἱ 12 ἐργάσιμες ἡμέρες μοῦ δίνουν 24 πρόσθετες ὥρες ἢ 2 πρόσθετες ἡμέρες. Ἡ θέση αὐτή γίνεται ὅμως πολύ σημαντικὴ κατά τόν καθορισμό τοῦ κέρδους, πού εἶναι ἴσο μέ τή σχέση τῆς ὑπεραξίας πρὸς τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, δηλαδή ἐξαρτιέται ἀπό τό ἀπόλυτο μέγεθος τῆς ὑπεραξίας. Αὐτό ἔχει τή σημασία του, ἐπειδὴ ἴσα σέ μέγεθος κεφάλαια, μέ διαφορετικὴ ὅμως ὀργανικὴ σύνθεση, χρησιμοποιοῦν διαφορετικόν ἀριθμό ἐργατῶν καί ἐπομένως πρέπει νά παράγουν ἄνιση

υπεραξία, δηλαδή άνισο κέρδος. "Όταν πέφτει τό ποσοστό τής υπεραξίας μπορεί τό κέρδος ν' ανεβαίνει καί όταν ανεβαίνει τό ποσοστό τής υπεραξίας μπορεί τό κέρδος νά πέφτει, ή τό κέρδος μπορεί νά μένει τό ίδιο, όταν ή άνοδος καί ή πτώση στό ποσοστό τής υπεραξίας αντισταθμίζονται από μιά αντίστροφη κίνηση στον άριθμό τών χρησιμοποιούμενων έργατών. Έδώ βλέπει κανείς από τήν άρχή κιόλας, πόσο έντελώς λαθεμένη είναι ή ταύτιση τών νόμων [658] για τήν άνοδο ή τήν πτώση τής υπεραξίας μέ τούς νόμους για τήν άνοδο καί τήν πτώση του κέρδους. "Αν εξετάσει κανείς μόνο τόν άπλό νόμο τής υπεραξίας, φαίνεται σαν ταυτολογία τό γεγονός ότι μέ δοσμένο τό ποσοστό τής υπεραξίας (καί μέ δοσμένη τήν εργάσιμη ήμέρα) ή άπόλυτη μάζα τής υπεραξίας εξαρτιέται από τή μάζα του κεφαλαίου πού χρησιμοποιήθηκε. Γιατί ή αύξηση αυτής τής μάζας του κεφαλαίου καί ή αύξηση του άριθμου τών ταυτόχρονα άπασχολούμενων έργατών είναι, σύμφωνα μέ τήν προυπόθεσή μας, ταυτόσημες ή είναι μόνο έκφράσεις του ίδιου γεγονότος. "Όταν όμως περάσει κανείς στην εξέταση του κέρδους, όπου ή μάζα του χρησιμοποιηθέντος συνολικού κεφαλαίου καί ή μάζα του χρησιμοποιηθέντος άριθμου έργατών είναι πολύ διαφορετικές για κεφάλαια ίσου μεγέθους, τότε κατανοεί τή σπουδαιότητα του νόμου.

Ό Ρικάρντο ξεκινάει από έμπορεύματα δοσμένης αξίας, δηλ. από έμπορεύματα πού αντιπροσωπεύουν μιά δοσμένη ποσότητα εργασίας. Καί για τουτο τό σημείο άφετηρίας φαίνεται νά συμπίπτουν πάντα ή άπόλυτη υπεραξία καί ή σχετική υπεραξία. (Αυτό εξηγεί πάντως τόν μονόπλευρο χαρακτήρα του τρόπου πού εξετάζει τά πράγματα καί συμπίπτει μέ τήν όλη του μέθοδο εξέτασής τους, πού ξεκινάει από τή θέση ότι ή αξία τών έμπορευμάτων καθορίζεται από τόν περιεχόμενο σ' αυτά χρόνο εργασίας, για νά εξετάσει τώρα σε συνέχεια κατά πόσο ό καθορισμός αυτός τής αξίας επηρεάζεται από τόν μισθό, τό κέρδος κλπ.). "Όστόσο ή επίφαση αυτή είναι λαθεμένη, γιατί εδώ δέν πρόκειται για τό έμπόρευμα, αλλά για τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, για τά προϊόντα σαν προϊόντα του κεφαλαίου.

"Ας υποθέσουμε ότι ένα κεφάλαιο χρησιμοποιεί μιάν όρισμένη μάζα έργατών, άς πούμε 20, καί ότι ό μισθός εργασίας = 20 λ. Για λόγους άπλοποίησης θά υποθέσουμε ότι τό πάγιο κεφάλαιο = 0, δηλ. θά τό παραλείψουμε στον λογαριασμό. "Ας υποθέσουμε ότι αυτοί οι 20 εργάτες μετατρέπουν σε νήμα βαμβάκι αξίας 80 λ., όταν εργάζονται 12 ώρες τήν ήμέρα. "Αν ή μιά λβρ. βαμβάκι κοστίζει 1 σλ. τότε οι 20 λβρ. κοστίζουν 1 λ. καί οι 80 λ. = 1.600 λβρ. βαμβάκι. "Αν οι 20 εργάτες κλώθουν σε 12 ώρες 1.600 λβρ. βαμβάκι, τότε σε 1 ώρα

κλώθουν $1\frac{600}{12}$ λβρ. = $133\frac{1}{3}$ λβρ. Ἄν λοιπόν ὁ ἀναγκαῖος χρόνος ἐργασίας = 10 ὥρες, τότε ὁ πρόσθετος χρόνος ἐργασίας = 2 ὥρες πού εἶναι ἴσες μέ $266\frac{2}{3}$ λβρ. νῆμα. Ἡ ἀξία τῶν 1.600 λβρ. θά ἦταν = 104 λ. Γιατί, ἂν οἱ 10 ὥρες ἐργασίας = 20 λ., τότε ἡ 1 ὥρα ἐργασίας = 2 λ. καί οἱ 2 ὥρες ἐργασίας = 4 λ., ἐπομένως οἱ 12 = 24 λ. (80 λ. πρώτη ὕλη + 24 λ. = 104 λ.).

Ἄς ὑποθέσουμε ὅμως ὅτι οἱ ἐργάτες ἐργάζονται 4 ὥρες πρόσθετο χρόνο, τότε τό προϊόν τους = 8 λ. (ἐννοῶ τήν ὑπεραξία πού παράγουν, τό προϊόν τους στήν πραγματικότητα = 28 λ.^[74]). Τό συνολικό προϊόν = $121\frac{1}{3}$ λ. ^[75]. Καί αὐτές οἱ $121\frac{1}{3}$ λ. = $1.866\frac{2}{3}$ λβρ. νῆμα. Ἀφοῦ ἔμειναν ἀμετάβλητοι οἱ ὅροι παραγωγῆς, ἡ 1 λβρ. νῆμα θά ἐξακολουθοῦσε νά ἔχει τήν ἴδια ἀξία, θά περιεῖχε ἴσο χρόνο ἐργασίας. Σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας θά ἔμενε σταθερός ὁ ἀναγκαῖος μισθός ἐργασίας (ἡ ἀξία του, ὁ περιεχόμενος σ' αὐτόν χρόνος ἐργασίας).

Ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἂν αὐτές οἱ $1.866\frac{2}{3}$ λβρ. νῆμα παράγονται κάτω ἀπό τούς πρώτους ἢ τούς δεύτερους ὅρους, δηλ. μέ 2 ἢ 4 ὥρες πρόσθετη ἐργασία, καί στίς δύο περιπτώσεις θά ἔχουν τήν ἴδια ἀξία. Συγκεκριμένα, $13\frac{1}{3}$ λ. γιά τίς $266\frac{2}{3}$ λβρ. παραπανήσιο βαμβάκι πού νηματοποιήθηκαν πάνω ἀπό τίς προηγούμενες 1.600 λβρ. βαμβάκι. Ἄν αὐτές προστεθοῦν στίς 80 λ. πού πληρώθηκαν γιά τίς 1.600 λβρ. βαμβάκι θά ἔχουμε $93\frac{1}{3}$ λ. καί στίς δύο περιπτώσεις οἱ 4 ὥρες πρόσθετης ἐργασίας τῶν 20 ἀνθρώπων = 8 λ. Μαζί μέ τίς 20 λ. γιά τήν [νεοπροσθεμένη] ἐργασία τῶν 20 ἀνθρώπων γίνονται 28 λ. Ἐπομένως, ἡ ἀξία τοῦ νήματος τῶν $1.866\frac{2}{3}$ λβρ. = $121\frac{1}{3}$ λ. Καί στίς δύο περιπτώσεις ὁ μισθός ἐργασίας εἶναι ἴδιος. Ἡ 1 λβρ. νῆμα κοστίζει καί στίς δύο περιπτώσεις $1\frac{3}{10}$ σλ. Μιά καί ἡ ἀξία τῆς 1 λβρ. βαμβάκι = 1 σλ. καί στίς δύο περιπτώσεις θά ἔμεναν γιά τή νεοπροσθεμένη στή 1 λβρ. νῆμα ἐργασία $\frac{3}{10}$ σλ. = $3\frac{3}{5}$ πέν. (ἢ $18\frac{1}{5}$ πέν.).

Μ' ὄλον τοῦτο, κάτω ἀπό τίς προυποτεθειμένες συνθήκες θά ἦταν πολύ διαφορετική ἡ σχέση ἀξίας καί ὑπεραξίας στήν κάθε λίβρα τοῦ νήματος. Στήν πρώτη περίπτωση, ἐπειδή ἡ ἀναγκαῖα ἐργασία = 20 λ. καί ἡ πρόσθετη ἐργασία = 4 λ., ἡ ἀναγκαῖα ἐργασία = 10 ὥρες καί ἡ πρόσθετη = 2 ὥρες, ἡ σχέση τῆς πρόσθετης ἐργασίας πρὸς τήν ἀναγκαῖα ἐργασία = $2:10 = \frac{2}{10} = \frac{1}{5}$. (Τό ἴδιο $4\lambda.:20\lambda. = \frac{4}{20} = \frac{1}{5}$). Στίς $3\frac{3}{5}$ πέν. τῆς 1 λβρ. τοῦ νήματος περιέχεται λοιπόν στήν περίπτωση αὐτή $\frac{1}{5}$ ἀπλήρωτη ἐργασία = $18\frac{1}{5}$ πέν. ἢ $72\frac{1}{5}$ φάρντινγκ*

* Farthing παλιό ἀγγλικό νόμισμα, ὑποδιαίρεση τῆς πέννας. 4 φάρντινγκ = 1 πέννα.

= $2^{22/25}$ φ. Ἀντίθετα, στή δεύτερη περίπτωση ἡ ἀναγκαία ἐργασία = 20 λ. (10 ὥρες ἐργασίας) καί ἡ πρόσθετη ἐργασία = 8 λ. (4 ὥρες ἐργασίας). Ἡ σχέση τῆς πρόσθετης ἐργασίας πρὸς τὴν ἀναγκαία ἐργασία θά ἦταν = $8:20 = \frac{8}{20} = \frac{4}{10} = \frac{2}{5}$. Ἐπομένως στίς $3^{3/5}$ πεν. τῆς 1 λβρ. τοῦ νήματος περιέχονται τὰ $\frac{2}{5}$ ὅλης τῆς ἀπλήρωτης ἐργασίας, δηλ. $5^{19/25}$ φ. ἢ 1 πεν. 1 φ. καί $19/25$ φ. Ἡ ὑπεραξία στή 1 λβρ. τοῦ νήματος, [659], παρ' ὄλον ὅτι καί στίς δύο περιπτώσεις ἔχει τὴν ἴδια ἀξία καί πληρώνεται ὁ ἴδιος μισθός ἐργασίας καί στίς δύο περιπτώσεις, στή μιά περίπτωση εἶναι διπλάσια ἀπὸ τὴν ἄλλη. Στό ἕνα ἐμπόρευμα σάν ὑποπολλαπλάσιο μέρος τοῦ προϊόντος πρέπει φυσικά νά ὑπάρχει ἡ ἴδια ἀναλογία, ἀνάμεσα στήν ἀξία τῆς ἐργασίας καί τὴν ὑπεραξία, μέ ἐκείνη πού ὑπάρχει στό συνολικό προϊόν.

Στή μιά περίπτωση τό προκαταβλημένο κεφάλαιο γιά βαμβάκι = $93^{1/3}$ λ., καί πόσο γιά μισθό ἐργασίας; Ἐδῶ ὁ μισθός γιά τὴ μετατροπή σέ νῆμα 1.600 λβρ. βαμβακιῦ = 20 λ. ἐπομένως γιά τίς πρόσθετες $266^{2/3}$ λβρ. = $3^{1/3}$ λ. καί ἡ συνολικὴ δαπάνη γιά μισθό = $23^{1/3}$ λ. Τό δέ συνολικά προκαταβλημένο κεφάλαιο = $93^{1/3}$ λ. [σταθερό] κεφάλαιο + $23^{1/3}$ λ. [μεταβλητό] κεφάλαιο = $116^{2/3}$ λ. Τό προϊόν = $121^{1/3}$ λ. Ἡ πρόσθετη δαπάνη τῶν $3^{1/3}$ λ. γιά [μεταβλητό] κεφάλαιο θά ἔδινε μόνο $13^{1/3}$ σλ. = $\frac{2}{3}$ λ. ὑπεραξία. ($20 \lambda. : 4 \lambda. = 3^{1/3} \lambda. : \frac{2}{3} \lambda.$).

Ἀντίθετα, στήν ἄλλη περίπτωση ἡ προκαταβολὴ κεφαλαίου θά ἦταν μόνο $93^{1/3}$ λ. + 20 λ. = $113^{1/3}$ λ. καί στίς 4 λιρ. ὑπεραξία θά προσθέτονταν 4 λ. Καί στίς δύο περιπτώσεις ἔχουν παραχθεῖ οἱ ἴδιες ποσότητες νήματος καί οἱ δύο ἔχουν τὴν ἴδια ἀξία, δηλαδή ἀποτελοῦν καί οἱ δύο ἴσες συνολικά ποσότητες ἐργασίας, αὐτές ὅμως οἱ ἴσες συνολικά ποσότητες ἐργασίας τέθηκαν σέ κίνηση ἀπὸ ἄνισα σέ μέγεθος κεφάλαια, παρ' ὄλο πού ὁ μισθός ἐργασίας ἔμεινε ἴδιος. Ἀντίθετα, οἱ ἐργάσιμες ἡμέρες εἶναι ἄνισου μεγέθους καί γι' αὐτό εἶναι διαφορετικές οἱ ποσότητες ἀπλήρωτης δουλιᾶς. Ἄν πάρουμε τὴ μιά ξεχωριστὴ λίβρα νήματος εἶναι διαφορετικὸς ὁ μισθός ἐργασίας πού ἔχει πληρωθεῖ γι' αὐτὴν ἢ ἡ πληρωμένη ἐργασία πού περιέχεται σ' αὐτὴν. Ὁ ἴδιος μισθός ἐργασίας εἶναι ἐδῶ μοιρασμένος σέ μιά μεγαλύτερη ποσότητα ἐμπορευμάτων, ὄχι γιατί ἡ ἐργασία ἔγινε παραγωγικότερη στή μιά περίπτωση ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀλλά γιατί ἡ συνολικὴ μάζα τῆς ἀπλήρωτης πρόσθετης ἐργασίας, πού τέθηκε σέ κίνηση στή μιά περίπτωση, εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν ἄλλη. Γι' αὐτό μέ τὴν ἴδια ποσότητα πληρωμένης ἐργασίας παράγονται περισσότερες λίβρες νῆμα ἀπ' ὅ,τι στήν ἄλλη, παρ' ὄλον ὅτι καί στίς δύο περιπτώσεις ἔχουν παραχθεῖ ἴσες

ποσότητες νήματος καί παρασταίνουν ἴσες ποσότητες συνολικῆς ἐργασίας (πληρωμένης καί ἀπλήρωτης). Ἄν ἀντίθετα στή δεύτερη περίπτωση θά εἶχε ἀνέβει ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, τότε κάτω ἀπό ὅλες τίς περιστάσεις, (ὅπωςδήποτε κι ἂν ἔχει διαμορφωθεῖ ἡ σχέση τῆς ὑπεραξίας πρὸς τό μεταβλητό κεφάλαιο), θά εἶχε πέσει ἡ ἀξία τῆς μιᾶς λίβρας τοῦ νήματος.

Σέ μιᾶ τέτια περίπτωση λοιπόν θά ἦταν λαθεμένο νά εἰπωθεῖ, ὅτι — ἐπειδὴ εἶναι δοσμένη ἡ ἀξία τῆς 1 λβρ. τοῦ νήματος, = 1 σλ. καί $3\frac{3}{5}$ πεν., ἐπίσης δοσμένη καί ἡ ἀξία τῆς προσθεμένης ἐργασίας = $3\frac{3}{5}$ πεν., ὁ δέ μισθός ἐργασίας εἶναι ἴδιος, σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας, δηλ. ἴδιος εἶναι ὁ ἀναγκαῖος χρόνος ἐργασίας — ὅτι γιά τό λόγο αὐτό ἡ ὑπεραξία θά εἶναι ἴδια, δύο δέ κεφάλαια κάτω ἀπό τίς ἴδιες κατά τά ἄλλα περιστάσεις θά παρήγαν τό νῆμα μέ τό ἴδιο κέρδος. Αὐτό θά ἦταν σωστό, ἂν ἐπρόκειτο γιά 1 λβρ. νῆμα, ἐδῶ ὅμως πρόκειται γιά ἓνα κεφάλαιο πού ἔχει παραγάγει 1.866 $\frac{2}{3}$ λβρ. νῆμα. Καί γιά νά ξέρουμε πόσο πρέπει νά εἶναι τό κέρδος του ἀπό τή μιᾶ λίβρα (δηλ. στήν οὐσία ἡ ὑπεραξία), πρέπει νά ξέρουμε πόση εἶναι ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα, ἢ πόση ποσότητα ἀπλήρωτης δουλιᾶς (μέ δοσμένη τήν παραγωγικότητα) θέτει σέ κίνηση. Αὐτό ὅμως δέν μπορούμε νά τό δοῦμε στό ἓνα ξεχωριστό ἐμπόρευμα.

Ἔτσι στὸν Ρικάρντο βρίσκουμε μόνο τήν ἐξήγηση ἐκείνου πού ἐγώ τό ἔχω ὀνομάσει *σχετική ὑπεραξία*. Ξεκινᾷ ἀπό τό ὅτι (ὅπως φαίνεται καί στὸν Σμίθ καί στοὺς προδρόμους του) εἶναι *δοσμένη ἡ διάρκεια τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας*. (Τό πολύ-πολύ στὸν Σμίθ νά ἀναφέρονται διαφορές στή διάρκεια τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας σέ διαφορετικούς κλάδους δουλιᾶς, οἱ ὁποῖες αἴρονται ἢ ἀντισταθμίζονται λόγω τῆς σχετικά μεγαλύτερης ἐντατικότητας τῆς ἐργασίας, τῆς δυσκολίας, τοῦ ἀποκρουστικοῦ χαρακτήρα της κλπ.). Ξεκινώντας ἀπ' αὐτή τήν προϋπόθεση ἐξηγεῖ γενικά σωστά τή *σχετική ὑπεραξία*. Προτοῦ ἀναφέρουμε σχετικά μ' αὐτό τά κύρια σημεία, θά παραθέσουμε ἀκόμα μερικά σημεία πού ἀφοροῦν τήν ἀντίληψη τοῦ Ρικάρντο.

«Ἡ ἐργασία ἐνός ἑκατομμυρίου ἀνθρώπων στή βιομηχανία θά παράγει πάντα τήν ἴδια ἀξία, ὄχι ὅμως πάντα τὸν ἴδιο πλοῦτο» (σελ. 320).

Δηλαδή τό προϊόν τῆς ἡμερήσιας ἐργασίας τους θά εἶναι πάντα τό προϊόν 1 ἑκατομμυρίου ἐργάσιμων ἡμερῶν, θά περιέχει τὸν ἴδιο χρόνο ἐργασίας, πράγμα πού εἶναι λαθεμένο, ἢ πού εἶναι σωστό μόνο ἀπό τή στιγμή πού θά εἶχε γενικά ἐφαρμοστεῖ ἡ ἴδια κανονικὴ ἐργάσιμη ἡμέρα,

παίρνοντας υπόψη τις διάφορες δυσκολίες κλπ. στους διάφορους κλάδους δουλιᾶς.

Ἡ θέση εἶναι λαθεμένη ἀκόμα καί στή γενική μορφή, μέ τήν ὁποία ἔχει ἐκφραστεῖ ἐδῶ. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ κανονική ἐργάσιμη ἡμέρα εἶναι ἴση μέ 12 ὥρες. Ὅτι τό ἐτήσιο προϊόν ἑνός ἀνθρώπου ἐκφρασμένο σέ χρήμα = 50 λ. καί ὅτι ἡ ἀξία τοῦ χρήματος παραμένει ἀμετάβλητη. Στήν περίπτωση αὐτή τό ἐτήσιο προϊόν 1 ἑκατομμυρίου ἀνθρώπων θά εἶναι πάντα ἴσο μέ 50 ἑκατομμύρια λίρες. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ἀναγκαῖος χρόνος ἐργασίας = 6 ὥρες, ἔτσι ὥστε γι' αὐτό τό 1 ἑκατομ. τῶν ἀνθρώπων τό ἐτήσια δαπανημένο κεφάλαιο = 25.000.000 λ. Ἡ ὑπεραξία εἶναι ἐπίσης = 25.000.000 λ. Τό προϊόν θά ἦταν πάντα 50 ἐκ. λ., ἀδιάφορο ἂν οἱ ἐργάτες πάρουν 20 ἢ 30 ἢ 40 ἑκατομμύρια λίρες. Μόνο πού στήν πρώτη περίπτωση ἡ ὑπεραξία = 25 ἐκ. λ., στή δεύτερη = 20 καί στήν τρίτη περίπτωση = 10 ἐκ. λ. Ἄν τό προκαταβλημένο κεφάλαιο ἀποτελοῦνταν μόνο ἀπό μεταβλητό κεφάλαιο, δηλαδή μόνο ἀπό τό κεφάλαιο πού προκαταβάλλεται γιά τόν μισθό ἐργασίας αὐτοῦ τοῦ ἑκατομμυρίου τῶν ἀνθρώπων, τότε ὁ Ρικάρντο θά εἶχε δίκιο. Γι' αὐτό ἔχει δίκιο μόνο στή μιά περίπτωση, στήν ὁποία τό συνολικό κεφάλαιο εἶναι ἴσο μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο. Πρόκειται γιά μιά προυπόθεση, ἡ ὁποία διαπερνᾷ ὅλη τή διερεύνηση καί τοῦ Ρικάρντο, ὅπως καί τοῦ Σμίθ, [660] ὅταν μιλά γιά τό κεφάλαιο ὅλης τῆς κοινωνίας καί ἡ ὁποία στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή δέν ὑπάρχει σέ κανένα ξεχωριστό κλάδο τῆς καί ἀκόμα λιγότερο μπορεῖ νά ὑπάρχει σ' ὅλη τήν κοινωνική παραγωγή, παρμένη σάν ἓνα σύνολο.

Τό μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πού μπαίνει στό προτσές ἐργασίας, χωρίς νά μπαίνει στό προτσές ἀξιοποίησης, δέν μπαίνει στό προϊόν (στήν ἀξία τοῦ προϊόντος) καί γι' αὐτό δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ καθόλου, ὅπου πρόκειται γιά τήν ἀξία τοῦ ἐτήσιου προϊόντος, ὅσο σπουδαῖος κι ἂν εἶναι ὁ ὑπολογισμός ἐκείνου τοῦ μέρους τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου γιά τόν καθορισμό τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Διαφορετικά ἔχει ὅμως τό ζήτημα μέ τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού μπαίνει στό ἐτήσιο προϊόν. Εἶδαμε ὅτι ἓνα μέρος αὐτοῦ τοῦ μέρους τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ἢ αὐτό πού ἐμφανίζεται σάν σταθερό κεφάλαιο σέ μιά σφαῖρα παραγωγῆς, ἐμφανίζεται σέ μιάν ἄλλη σφαῖρα σάν ἄμεσο προϊόν τῆς ἐργασίας, κατά τήν ἴδια ἐτήσια περίοδο παραγωγῆς, ὅτι ἐπομένως μεγάλο μέρος τοῦ ξοδευόμενου κάθε χρόνο κεφαλαίου, πού ἀπό τή σκοπιά τοῦ ξεχωριστοῦ κεφαλαιοκράτη ἐμφανίζεται σάν σταθερό κεφάλαιο, ἀνάγεται σέ μεταβλητό κεφάλαιο ἀπό τήν ἀποψη τῆς κοινω-

νίας ἢ τῆς τάξης τῶν καπιταλιστῶν. Ἐπομένως, τό μέρος αὐτό περιλαβαίνεται στά 50 ἑκατομμύρια, στό μέρος ἐκεῖνο τῶν 50 ἑκατομμυρίων πού ἀποτελεῖ μεταβλητό κεφάλαιο ἢ ἔχει διατεθεῖ γιά μισθό ἐργασίας.

Διαφορετικά ἔχει ὅμως τό ζήτημα μέ τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού καταναλώνεται γιά ν' ἀντικαταστήσει τό σταθερό κεφάλαιο πού ἔχει καταναλωθεῖ στή βιομηχανία καί τή γεωργία, μέ τό καταναλωμένο μέρος τοῦ ἀπασχολούμενου στούς κλάδους παραγωγῆς σταθεροῦ κεφαλαίου, στούς κλάδους πού παράγουν σταθερό κεφάλαιο — πρώτη ὕλη στήν πρωταρχική τῆς μορφή, πάγιο κεφάλαιο καί βοηθητικές ὕλες. Ἡ ἀξία αὐτοῦ τοῦ μέρους ξαναεμφανίζεται, ἔχει ἀναπαραχθεῖ στό προϊόν. Καί ἐξαρτιέται ἀπολύτως ἀπό τό ὑπάρχον μέγεθος του (μέ τήν προυπόθεση ὅτι δέν ἀλλάζει ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, ὅπως ὅμως κι ἂν ἀλλάζει, ἔχει ἓνα καθορισμένο μέγεθος), ἀπό τίς ἀναλογίες μέ τίς ὁποῖες μπαίνει στήν ἀξία ὁλόκληρου τοῦ προϊόντος. (Κατά μέσον ὄρο, ἂν παραβλέψουμε μερικές ἐξαιρέσεις στή γεωργία, ἀπό τό μέγεθος αὐτοῦ τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού ἀποτελεῖ τήν προυπόθεση τῆς παραγωγῆς, θά ἐξαρτηθεῖ βέβαια καί ἡ μάζα τῶν προϊόντων, δηλ. ἡ μάζα τοῦ παραγμένου ἀπό ἓνα ἑκατομμύριο ἀνθρώπους πλούτου, μέ τήν ἔννοια μέ τήν ὁποία ὁ Ρικάρντο διακρίνει τόν πλοῦτο ἀπό τήν ἀξία). Αὐτό τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος δέν θά ὑπῆρχε χωρίς τή νέα ἐτήσια ἐργασία τοῦ 1 ἑκατομμυρίου ἀνθρώπων. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἐργασία τοῦ 1 ἑκατομμυρίου ἀνθρώπων δέν θά ἔδινε τήν ἴδια μάζα προϊόντων χωρίς αὐτό τό σταθερό κεφάλαιο πού ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐτήσια ἐργασία τους. Σάν ὄρος τῆς παραγωγῆς μπαίνει στό προτσές ἐργασίας, ὅμως δέν ἐργάζονται οὔτε μιά ὥρα παραπάνω, γιά ν' ἀναπαράγουν τό μέρος αὐτό σέ ἀξία. Γι' αὐτό, σάν ἀξία δέν εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐτήσιας ἐργασίας, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἀξία του δέν θά εἶχε ἀναπαραχθεῖ χωρίς αὐτή τήν ἐτήσια ἐργασία.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τό μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού μπαίνει στό προϊόν, εἶναι 25 ἑκατομμύρια. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τοῦ 1 ἑκατομμυρίου ἀνθρώπων = 75 ἑκατομμύρια. Ἄν τό μέρος αὐτό τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ἦταν 10, τότε ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος θά ἦταν μόνο 60 ἑκατομμύρια κλπ. Καί ἐπειδή στήν πορεία τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης αὐξάνει ἡ ἀναλογία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, ἡ ἀξία τοῦ ἐτήσιου προϊόντος τοῦ 1 ἑκατομμυρίου ἀνθρώπων θά ἔχει τήν τάση ν' αὐξάνει διαρκῶς στήν ἀναλογία πού αὐξάνει ἡ παρωχημένη ἐργασία, ἡ ὁποία συμμετέ-

χει σάν συντελεστής στήν ἐτήσια παραγωγή του. Ἦδη ἀπό ὅλα αὐτά βλέπει κανείς ὅτι ὁ Ρικάρντο δέν μπόρεσε νά κατανοήσει οὔτε τήν οὐσία τῆς συσσώρευσης οὔτε τή φύση τοῦ κέρδους.

Μέ τήν αὐξηση τοῦ μεριδίου τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο αὐξάνει καί ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, οἱ παραγμένες ἀπό τούς ἀνθρώπους παραγωγικές δυνάμεις, μέ τίς ὁποῖες δρᾷ ἡ κοινωνική ἐργασία. Ἐξαιτίας τῆς ἴδιας αὐξανόμενης παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας ὑποτιμιέται βέβαια διαρκῶς ἓνα μέρος τοῦ ὑπάρχοντος σταθεροῦ κεφαλαίου, ἐπειδή ἡ ἀξία του δέν συμμορφώνεται μέ τό χρόνο ἐργασίας πού ἀπαιτήσε ἀρχικά, ἀλλά μέ τό χρόνο ἐργασίας, μέ τόν ὁποῖο μπορεῖ ν' ἀναπαραχθεῖ, καί αὐτός ὁ χρόνος ἐργασίας ἐλαττώνεται σταθερά λόγω τῆς αὐξανόμενης παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας. Γι' αὐτό, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἀξία του δέν αὐξάνει στήν ἴδια ἀναλογία μέ τή μάζα του, αὐξάνει ὡστόσο, ἐπειδή ἡ μάζα του αὐξάνει ἀκόμα πῶ γρηγόρα ἀπ' ὅ,τι πέφτει ἡ ἀξία του. Στίς ἀπόψεις ὅμως τοῦ Ρικάρντο γιά τή συσσώρευση θά ἐπανέλθουμε ἀργότερα.

Ἐνα εἶναι καθαρό ὅτι, ἂν προϋποθέσουμε δοσμένη τήν ἐργάσιμη ἡμέρα, ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τῆς χρονιάτικης ἐργασίας τοῦ 1 ἑκατομμυρίου ἀνθρώπων θά εἶναι πολύ διαφορετική ἀνάλογα μέ τή διαφορά στή μάζα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πού μπαίνει στό προϊόν, καί ὅτι, παρά τήν αὐξανόμενη παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, θά εἶναι μεγαλύτερη ἐκεῖ ὅπου τό σταθερό κεφάλαιο ἀποτελεῖ μεγάλο μέρος τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου, ἀπ' ὅ,τι στίς κοινωνικές συνθήκες, στίς ὁποῖες ἀποτελεῖ ἓνα σχετικά μικρό μέρος του. Γι' αὐτό μέ τήν πρόοδο στήν παραγωγικότητα τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας πού συνοδεύεται, ὅπως γίνεται στήν πραγματικότητα, ἀπό τήν αὐξηση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, ἓνα διαρκῶς μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἐτήσιου προϊόντος τῆς ἐργασίας θά ὀφείλεται στό κεφάλαιο σάν τέτιο καί ἔτσι θά μεγαλώνει διαρκῶς ἡ ἰδιοκτησία τοῦ κεφαλαίου (ἀνεξάρτητα ἀπό τό εἰσόδημα) καί τό μερίδιο τοῦ μέρους τῆς ἀξίας πού δημιουργεῖ ὁ ξεχωριστός ἐργάτης ἀκόμα καί ὅλη ἡ ἐργατική τάξη, θά πέφτει ὀλοένα καί περισσότερο [661] ἔναντι τοῦ προϊόντος τῆς παρωχημένης ἐργασίας τους, πού ἀντιπαρτίθεται σ' αὐτούς μέ τή μορφή τοῦ κεφαλαίου. Ἐτσι αὐξάνουν διαρκῶς ἡ ἀποξένωση καί ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν ἐργατική δύναμη καί στούς ἀντικειμενικούς ὅρους τῆς ἐργασίας πού ἔχουν αὐτοτελοποιηθεῖ στό κεφάλαιο. (Παραβλέπουμε τό μεταβλητό κεφάλαιο, τό μέρος τοῦ προϊόντος τῆς ἐτήσιας ἐργασίας, τό ὁποῖο ἀπαιτεῖται γιά τήν ἀναπαραγωγή τῆς ἐργατικῆς τάξης. Αὐτά τά ἴδια μέσα ὑπαρξῆς της ὅμως ἀντιπαρτίθενται σ' αὐτήν σάν κεφάλαιο).

Ἡ ἀποψη τοῦ Ρικάρντο ὅτι ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα εἶναι *δοσμένη, ὀροθετημένη*, ὅτι εἶναι *μά πάγια ποσότητα* ἐκφράζεται ἀπ' αὐτόν καί σέ ἄλλα σημεῖα τοῦ βιβλίου του, λ.χ.:

«Αὐτά» (ὁ μισθός ἐργασίας καί τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου) *«μαζί παρμένα ἔχουν πάντα τήν ἴδια ἀξία»*, (στό ἴδιο, σελ. 499, στό ΧΧΧΙΙ κεφάλαιο «Ἡ γνώμη τοῦ κυρίου Μάλθους γιά τήν πρόσοδο»),

αὐτό θά πεῖ μ' ἄλλα λόγια μόνο ὅτι: ὁ χρόνος ἐργασίας (ὁ ἡμερήσιος), τό προϊόν τοῦ ὁποίου *χωρίζεται ἀνάμεσα* στόν μισθό τῆς ἐργασίας καί στό κέρδος τοῦ κεφαλαίου, εἶναι πάντα ἴδιος, εἶναι σταθερός.

«Οἱ μισθοί καί τό κέρδος μαζί θά ἔχουν *τήν ἴδια ἀξία*» (σελ. 491, ὑποσημείωση)

Ἐδῶ δέν χρειάζεται νά ἐπαναλάβω ὅτι ἀντί κέρδος πρέπει ἐδῶ νά διαβάσουμε πάντα ὑπεραξία.

«Ὁ μισθός καί τό κέρδος μαζί παρμένα θά ἔχουν πάντα τήν ἴδια ἀξία (σελ. 490, 491).

«Τούς μισθούς πρέπει νά τούς ὑπολογίζει κανεῖς σύμφωνα μέ τήν *πραγματική τους ἀξία*, δηλ. σύμφωνα μέ τήν *ποσότητα τῆς ἐργασίας καί τοῦ κεφαλαίου, πού χρησιμοποιήθηκαν γιά τήν παραγωγή τους*, ὄχι ὅμως σύμφωνα μέ τήν *ὀνομαστική ἀξία* τους σέ ρούχα, καπέλα, χρῆμα ἢ σιτάρι» (στό ἴδιο, κεφ. I «Γιά τήν ἀξία», σελ. 50).

Ἡ ἀξία τῶν μέσων συντήρησης πού παίρνει ὁ ἐργάτης (αὐτά πού ἀγοράζει μέ τόν μισθό του) σιτάρι, ἐνδύματα κλπ. καθορίζεται ἀπό τόν συνολικό χρόνο ἐργασίας, πού ἀπαιτεῖ ἡ παραγωγή τους, καί ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἄμεσης ἐργασίας, καί ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἀντικειμενοποιημένης ἐργασίας πού εἶναι ἀναγκαῖες γιά τήν παραγωγή τους. Ὁ Ρικάρντο ὅμως μπερδεύει τό ζήτημα, ἐπειδή δέν δίνει σ' αὐτό τήν καθαρῆ ἐκφραση, καί ἐπειδή δέν λέει ὅτι «ἡ *πραγματική ἀξία* του (τοῦ μισθοῦ), δηλ. τό μέγεθος τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας πού ἀπαιτεῖται γιά τήν ἀναπαραγωγή τῶν δικῶν του (τοῦ ἐργάτη) ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν, τοῦ ἰσοδύναμου πού πληρώνεται γιά τά ζωτικῆς σημασίας ἀγαθά ἢ πού ἀνταλλάσσεται μέ τήν ἐργασία του». Ὁ πραγματικός μισθός πρέπει νά καθορίζεται ἀπό τόν μέσο χρόνο, πού ὀφείλει νά ἐργάζεται κάθε μέρα ὁ ἐργάτης, γιά νά παράγει ἢ νά ἀναπαράγει τόν δικό του μισθό.

«Ὁ ἐργάτης παίρνει τότε μόνο μιά πραγματικά ὑψηλή τιμή γιά τήν ἐργασία του, ὅταν μέ τόν μισθό του μπορεῖ ν' ἀγοράζει τό προϊόν μιᾶς μεγάλης ποσότητας ἐργασίας» (στό ἴδιο, σελ. 322).

4. Σχετική υπεραξία. [Σχετικός μισθός εργασίας]

Αυτή είναι στην πραγματικότητα ή μοναδική μορφή τῆς υπεραξίας, πού ἐξετάζει ὁ Ρικάρντο μέ τήν ὀνομασία κέρδος. [Λέει:]

Ἡ ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος καί πού περιέχεται σ' αὐτό καθορίζει τήν ἀξία του, ἐπομένως εἶναι κάτι τό δοσμένο, ἕνα καθορισμένο μέγεθος. Τό μέγεθος αὐτό μοιράζεται ἀνάμεσα στόν μισθωτό ἐργάτη καί τόν καπιταλιστή. (Ὅπως ὁ Σμίθ, ἔτσι καί ὁ Ρικάρντο δέν παίρνει ἐδῶ ὑπόψη του τό σταθερό κεφάλαιο). Εἶναι φανερό ὅτι τό μερίδιο τοῦ ἐργάτη μπορεῖ ν' αὐξηθεῖ ἢ νά πέσει στήν ἀναλογία πού πέφτει ἢ αὐξάνει τό μερίδιο τοῦ καπιταλιστή. Μιά καί ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων ὀφείλεται στήν ἐργασία τῶν ἐργατῶν, αὐτό πού σ' ὅλες τίς περιπτώσεις ἀποτελεῖ τήν προυπόθεση τῆς ἀξίας εἶναι αὐτή ἡ ἴδια ἡ ἐργασία, ἡ ὁποία ὅμως εἶναι ἀδύνατο νά ὑπάρξει, χωρίς νά ζεῖ καί νά συντηρεῖται ὁ ἐργάτης, δηλαδή χωρίς νά παίρνει τόν ἀναγκαῖο μισθό ἐργασίας (τό κατώτατο ὄριο τοῦ μισθοῦ, μισθοῦ ἴσου μέ τήν ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης). Μισθός καί υπεραξία — αὐτές οἱ δύο κατηγορίες, στίς ὁποῖες χωρίζεται ἡ ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος ἢ τό ἴδιο τό προϊόν — εἶναι μέν ἀντιστρόφως ἀνάλογες μεταξύ τους, ἀλλά τό πρωταρχικό, τό καθοριστικό εἶναι ἡ κίνηση τῶν μισθῶν. Ἡ αὐξηση ἢ ἡ πτώση τους ἐπιφέρει τήν ἀντίστροφη κίνηση στήν πλευρά τοῦ κέρδους (τῆς υπεραξίας). Ὁ μισθός ἀνεβαίνει ἢ πέφτει ὄχι γιατί πέφτει ἢ ἀνεβαίνει τό κέρδος (ἡ υπεραξία), ἀλλά, ἀντίστροφα, ἐπειδή ἀνεβαίνει ἢ πέφτει ὁ μισθός, πέφτει ἢ ἀνεβαίνει ἡ υπεραξία (τό κέρδος). Τό πρόσθετο προϊόν (θά ἔπρεπε οὐσιαστικά νά λέει: ἡ υπεραξία), πού ἀπομένει, ἀφοῦ ἡ ἐργατική τάξη πάρει τό μερίδιό της ἀπό τή δική της ἐτήσια παραγωγή, ἀποτελεῖ τήν οὐσία ἀπό τήν ὁποία ζεῖ ἡ τάξη τῶν καπιταλιστῶν.

Μιά καί ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων καθορίζεται ἀπό τήν ποσότητα τῆς περιεχόμενης σ' αὐτά ἐργασίας, καί μία πού ὁ μισθός καί ἡ υπεραξία (τό κέρδος) ἀποτελοῦν μόνο τά μέρη, τίς ἀναλογίες στίς ὁποῖες δύο τάξεις παραγωγῶν μοιράζονται μεταξύ τους τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἀνοδος ἢ ἡ πτώση τοῦ μισθοῦ ναί μέν καθορίζει τό ποσοστό τῆς υπεραξίας (τοῦ κέρδους), ἀφήνει ὅμως ἄθικτη τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος ἢ τήν τιμή του (σάν χρηματική ἔκφραση τῆς ἀξίας ἑνός ἐμπορεύματος). Ἡ ἀναλογία, στήν ὁποία ἕνα σύνολο μοιράζεται ἀνάμεσα σέ δύο συνεταίρους, δέν κάνει οὔτε μεγαλύτερο οὔτε μικρότερο αὐτό τό ἴδιο τό σύνολο. Πρόκειται λοιπόν γιά μία λαθεμένη γνώμη ὅτι ἡ ἀνοδος τῶν μισθῶν ἀνεβάξει τίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων. Ἡ ἀνοδος

τους ἐπιφέρει μόνο τήν πτώση τοῦ κέρδους (τῆς ὑπεραξίας). Λαθεμένες εἶναι ἀκόμα καί οἱ ἐξαιρέσεις πού ἀναφέρει ὁ Ρικάρντο, ὅτι ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀνοδος τοῦ μισθοῦ προκαλεῖ τήν πτώση τῶν ἀνταλλακτικῶν ἀξιῶν μερικῶν ἐμπορευμάτων, πρέπει ν' ἀνεβάξει τίς ἀνταλλακτικές ἀξίες ἄλλων ἐμπορευμάτων, ἐφόσον πρόκειται γιά ἀξίες, καί εἶναι σωστές μόνο ὅταν πρόκειται γιά τιμές κόστους.

[662] Ἀφοῦ λοιπόν τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας (τοῦ κέρδους) καθορίζεται ἀπό τό σχετικό ὕψος τοῦ μισθοῦ, πῶς καθορίζεται αὐτό τό τελευταῖο; Ἄν παραβλέψουμε τόν συναγωνισμό, καθορίζεται ἀπό τήν τιμή τῶν ἀναγκαίων μέσων συντήρησης. Ἡ τιμή αὐτή μέ τή σειρά τῆς ἐξαρτιέται ἀπό τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, πού εἶναι τόσο πιο μεγάλη ὅσο πιο γόνιμη εἶναι ἡ γῆ (ὁ Ρικάρντο προϋποθέτει ἐδῶ τήν καπιταλιστική παραγωγή). Κάθε «βελτίωση» μειώνει τήν τιμή τῶν ἐμπορευμάτων, τῶν μέσων συντήρησης. Ὁ μισθός τῆς ἐργασίας ἢ ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας ἀνεβαίνει καί πέφτει λοιπόν σέ ἀντίστροφη ἀναλογία μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας, ἐφόσον αὐτή ἢ τελευταία παράγει ζωτικῆς σημασίας ἀγαθά, πού μπαίνουν στή μέση κατανάλωση τῆς ἐργατικῆς τάξης. Τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας (τοῦ κέρδους) πέφτει ἢ ἀνεβαίνει λοιπόν εὐθέως ἀνάλογα μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς ἐργασίας, ἐπειδή αὐτή ἢ ἀνάπτυξη κατεβάξει ἢ ἀνεβάξει τόν μισθό τῆς ἐργασίας.

Τό ποσοστό τοῦ κέρδους (τῆς ὑπεραξίας) δέν μπορεῖ νά πέφτει, χωρίς ν' ἀνεβαίνει ὁ μισθός ἐργασίας, καί δέν μπορεῖ ν' ἀνεβαίνει, χωρίς νά πέφτει ὁ μισθός ἐργασίας.

Ἡ ἀξία τοῦ μισθοῦ ἐργασίας πρέπει νά ὑπολογίζεται ὄχι σύμφωνα μέ τήν ποσότητα τῶν μέσων συντήρησης πού παίρνει ὁ ἐργάτης, ἀλλά σύμφωνα μέ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού κοστίζουν αὐτά τά μέσα συντήρησης (στήν πραγματικότητα σύμφωνα μέ τό μερίδιο τῆς ἐργασίας ἡμέρας πού ἰδιοποιεῖται ὁ ἴδιος), σύμφωνα μέ τό ἀνάλογο μερίδιο πού παίρνει ὁ ἐργάτης ἀπό τό συνολικό προϊόν ἢ μάλλον ἀπό τή συνολική ἀξία αὐτοῦ τοῦ προϊόντος. Εἶναι δυνατό ὁ μισθός τοῦ ἐργάτη ὑπολογισμένος σέ ἀξίες χρήσης (σέ ποσότητα ἐμπορευμάτων ἢ σέ χρῆμα) ν' ἀνεβαίνει (μέ ἀνερχόμενη τήν παραγωγικότητα) καί ὅμως νά πέφτει σέ ἀξία καί ἀντίστροφα. Ἀποτελεῖ μιά ἀπό τίς μεγάλες ὑπηρεσίες πού πρόσφερε ὁ Ρικάρντο τό γεγονός ὅτι ἔχει διερευνήσει τόν σχετικό ἢ ἀναλογικό μισθό καί ὅτι τόν καθιέρωσε σάν κατηγορία. Ὡς τότε ὁ μισθός ἐργασίας ἐξεταζόταν πάντα σάν ἓνα ἀπλό πράγμα καί γιά τόν λόγο αὐτό ὁ ἐργάτης σάν ζῶο. Ἐδῶ ὅμως ὁ ἐργάτης ἐξετάζεται στήν κοινωνική του σχέση. Ἡ θέση τῶν τάξεων στή μεταξύ τους σχέση

καθορίζεται περισσότερο από τους σχετικούς μισθούς παρά από την απόλυτη μάζα των μισθών.

Τίς θέσεις πού αναφέραμε ἄς τίς τεκμηριώσουμε τώρα μέ περικοπές από τόν Ρικάρντο.

«Ἡ ἀξία τοῦ ἐλαφιοῦ, τό προϊόν τῆς ἡμερήσιας ἐργασίας τοῦ κυνηγοῦ, ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς στήν ἀξία τῶν ψαριῶν, τοῦ προϊόντος τῆς ἡμερήσιας ἐργασίας τοῦ ψαρά. Ἡ ἀξιακή σχέση τοῦ ψαριοῦ καί τοῦ θηράματος καθορίζεται πέρα γιά πέρα ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού περιέχεται στό καθένα ἀπ' αὐτά τά δύο, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν παραχθείσα ποσότητα ἢ ἀπό ἓνα ὑψηλό ἢ χαμηλό ἐπίπεδο τῶν μισθῶν καί τοῦ κέρδους. Ἄν... ὁ ψαράς... ἀπασχολεῖ δέκα ἀνθρώπους, ἡ ἐργασία τῶν ὁποίων κοστίζει τό χρόνο 100 λ. καί οἱ ὅποιοι μέ τήν ἐργασία τους πιάνουν εἴκοσι σολομούς τήν ἡμέρα, ἂν ...ὁ κυνηγός... ἀπασχολεῖ ἐπίσης δέκα ἀνθρώπους, ἡ ἐργασία τῶν ὁποίων κοστίζει 100 λ. τό χρόνο καί πού τοῦ προμηθεύουν δέκα ἐλάφια τήν ἡμέρα — τότε ἡ φυσική τιμή τοῦ ἐλαφιοῦ θά ἦταν δύο σολομοί, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἂν τό μερίδιο ἀπό ὀλόκληρο τό προϊόν πού ἀναλογεῖ στους ἀνθρώπους πού τό παράγουν εἶναι μεγάλο ἢ μικρό. Τό μερίδιο πού πληρώνεται λ.χ. σάν μισθός ἔχει μέγιστη σημασία γιά τό ζήτημα τοῦ κέρδους, γιατί πρέπει νά ἀποσαφηνίζεται ἀμέσως ὅτι τά κέρδη εἶναι ὑψηλά ἢ χαμηλά ἀκριβῶς στήν ἴδια ἀναλογία πού εἶναι χαμηλοί ἢ ὑψηλοί οἱ μισθοί. Τό γεγονός αὐτό δέν μπορεῖ οὔτε κατ' ἐλάχιστο νά ἐπηρεάσει τή σχετική ἀξία τοῦ ψαριοῦ καί τοῦ θηράματος, γιατί καί στά δύο ἐπαγγέλματα ὁ μισθός εἶναι τό ἴδιο καιρό ὑψηλός ἢ χαμηλός» (κεφ. 1 «Γιά τήν ἀξία», σελ. 20, 21).

Βλέπουμε ὅτι ὁ Ρικάρντο συνάγει ὅλη τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος ἀπό τήν ἐργασία τῶν ἀπασχολούμενων ἀνθρώπων. Αὐτό πού μοιράζεται ἀνάμεσα σ' αὐτούς καί στό κεφάλαιο εἶναι ἡ δική τους ἐργασία ἢ τό προϊόν τῆς ἢ ἡ ἀξία αὐτοῦ τοῦ προϊόντος.

«Καμιά ἀλλαγή τῶν μισθῶν ἐργασίας δέν μπορεῖ νά προκαλέσει οποιαδήποτε ἀλλαγή στή σχετική ἀξία αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων. Γιατί ἂν παραδεχθοῦμε ὅτι οἱ μισθοί ἀνεβαίνουν, τότε δέν θά χρειάζεται ὡστόσο μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας σ' ἓνα ἀπ' αὐτά τά ἐπαγγέλματα, ἀλλά θά πληρώνονται σέ μιά ὑψηλότερη τιμή... Οἱ μισθοί μποροῦν ν' ἀνέβουν κατά 20% καί συνεπῶς νά πέσουν τά κέρδη σέ μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμό, χωρίς νά προκαλέσουν ἔτσι ἔστω καί τήν παραμικρότερη ἀλλαγή στή σχετική ἀξία αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων» (στό ἴδιο, σελ. 23).

«Ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας δέν μπορεῖ ν' ἀνέβει, χωρίς πτώση τοῦ κέρδους. Ἄν τό σιτάρι μοιραστεῖ ἀνάμεσα στόν φάρμερ καί στόν ἐργάτη, θά μείνει γιά τόν πρῶτο τόσο λιγότερο σιτάρι, ὅσο μεγαλύτερο θά εἶναι τό μερίδιο τοῦ δευτέρου. Τό ἴδιο θά γίνεи κατὰ τό μοίρασμα τοῦ μάλλινου ὑφάσματος ἢ τῶν βαμβακερῶν ἐμπορευμάτων ἀνάμεσα στόν ἐργάτη καί στόν ἐπιχειρηματία του, γιά τόν δεύ-

τερο θά μείνει τόσο λιγότερο, ὅσο μεγαλύτερο θά εἶναι τό μερίδιο τοῦ πρώτου» (στό ἴδιο, σελ. 31).

[663] «Ὁ Α. Σμίθ καί ὄλοι οἱ συγγραφεῖς πού τόν ἀκολούθησαν, ἀπ' ὅ,τι ξέρω, ἰσχυρίζονταν χωρίς καμιά ἐξαίρεση ὅτι μιά ἀνοδος τῆς τιμῆς τῆς ἐργασίας συνεπάγεται μίαν ἴση ἀνοδο τῆς τιμῆς ὄλων τῶν ἐμπορευμάτων. Ἐλπίζω ὅτι κατόρθωσα ν' ἀποδείξω ὅτι δέν ὑπάρχουν λόγοι οἱ ὁποῖοι νά δικαιολογοῦν μιά τέτια ἀποψη» (σελ. 45).

«Μιά αὐξηση τῶν μισθῶν λόγω καλύτερης πληρωμῆς τοῦ ἐργάτη ἢ λόγω δυσκολιῶν κατά τήν προμήθεια τῶν εἰδῶν ζωτικῆς σημασίας, γιά τά ὁποῖα ξοδεύονται οἱ μισθοί, δέν προκαλεῖ, ἂν ἐξαίρεσουμε λίγες περιπτώσεις, καμιά αὐξηση τῆς τιμῆς, ἀσχεῖ ὅμως σημαντική ἐπίδραση στήν πτώση τοῦ κέρδους». Διαφορετικά ἔχει τό ζήτημα, ὅταν ἡ αὐξηση τῶν μισθῶν προέρχεται ἀπό μίαν «ἀλλαγὴ τῆς ἀξίας τοῦ χρήματος». «Στή μιά περίπτωση» {δηλαδή στήν τελευταία περίπτωση πού ἀναφέραμε} «δέν ξοδεύεται μεγαλύτερο μερίδιο ἀπό τήν ἐτήσια ἐργασία τῆς χώρας γιά τή συντήρηση τῶν ἐργατῶν, ἐνῶ στήν ἄλλη περίπτωση ξοδεύεται ἓνα μεγαλύτερο μέρος γι' αὐτήν» (σελ. 48). [663]

[663] «Ἡ φυσική τιμή τῆς ἐργασίας θ' ἀνέβει, ὅταν αὐξηθεῖ ἡ τιμή τῶν μέσων διατροφῆς καί τῶν ἀγαθῶν ζωτικῆς σημασίας καί θά πέσει ὅταν θά πέσει ἡ τιμή αὐτή» (στό ἴδιο, σελ. 86).

«Τό περίσσευμα τῶν προιόντων πού ἀπομένει ὕστερα ἀπό τόν κορεσμό τῶν ἀναγκῶν τοῦ ὑπάρχοντος πληθυσμοῦ πρέπει κατ' ἀνάγκην ν' ἀνταποκρίνεται στήν εὐκολία τῆς παραγωγῆς, ὁγλ. στόν μικρότερο ἀριθμό τῶν ἀπασχολούμενων στήν παραγωγή προσώπων» (σελ. 93).

«Οὔτε ὁ φάρμερ, ὁ ὁποῖος καλλιεργεῖ τή γῆ ἐκείνη πού καθορίζει τήν τιμή, οὔτε ὁ ἐργοστασιάρχης, ὁ ὁποῖος παράγει ἐμπορεύματα, δίνουν ἓνα μέρος τοῦ προιόντος πρὸς ὄφελος τῆς προσόδου. Ἡ συνολικὴ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων τους διασπᾶται μόνο σέ δύο μέρη: τό ἓνα ἀποτελεῖ τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου, τό ἄλλο τόν μισθὸ ἐργασίας» (σελ. 107).

«Ἄν ὑποθέσουμε ὅμως ὅτι ἡ τιμή τοῦ μεταξιοῦ, τοῦ βελούδου, τῶν ἐπίπλων καί πολλῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων, πού δέν τά ἀγοράζει ὁ ἐργάτης, ἀνεβαίνει ἐξαιτίας τῆς μεγαλύτερης ποσότητας τῆς ἐργασίας πού ξοδεύτηκε γι' αὐτά, τό γεγονός αὐτό δέν θά θίξει τό κέρδος; Φυσικά ὄχι, ἐπειδὴ μόνο μιά αὐξηση τοῦ μισθοῦ εἶναι ἐκείνη πού μπορεῖ νά θίξει τό κέρδος. Τό μετᾶξι καί τό βελούδο δέν καταναλώνονται ἀπό τόν ἐργάτη καί γι' αὐτό δέν μποροῦν νά ἀνεβάσουν τόν μισθό» (στό ἴδιο, σελ. 118).

«Ἄν ἡ ἐργασία 10 ἀνθρώπων σέ γῆ καθορισμένης ποιότητας δίνει 180 κρτ. σιτάρι, ἡ δέ ἀξία του εἶναι 4 λ. τό 1 κρτ. ἢ 720 λ. συνολικά...» (σελ. 110) «...τότε σ' ὄλες τίς περιπτώσεις τό ἴδιο ποσό τῶν 720 λ. θά μοιραστεῖ ἀνάμεσα στόν μισθὸ καί στό κέρδος... Εἴτε ἀνεβαίνει εἴτε πέφτει ὁ μισθός ἢ τό κέρδος, καί τά δύο πρέπει νά καλυφθοῦν ἀπό τό συνολικό ποσό τῶν 720 λ. Ἀπό τή μιά μεριά, τό κέρδος δέν μπορεῖ ποτέ ν' ἀνέβει τόσο, ὥστε νά καταβροχθίζει τόσα ἀπό τίς 720 λ. πού νά μὴν ἀπομένουν ἀρκετά γιά νά ἐφοδιάζονται οἱ

εργάτες μέ τά ἀπολύτως ἀναγκαῖα ἀγαθά καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, οἱ μισθοί δέν μποροῦν ποτέ ν' ἀνέβουν τόσο ψηλά, ὥστε νά μήν ἀπομένει τίποτα ἀπό τό ποσό αὐτό γιά τό κέρδος» (σελ. 113).

«Τό κέρδος ἐξαρτιέται ἀπό ὑψηλούς ἢ χαμηλούς μισθούς, οἱ μισθοί ἐξαρτιῶνται ἀπό τήν τιμή τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν, καί ἡ τιμή τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν ἐξαρτιέται κυρίως ἀπό τήν τιμή τῶν μέσων συντήρησης, ἐπειδή ἡ ποσότητα ὄλων τῶν εἰδῶν μπορεῖ νά αὐξάνει σχεδόν ἀπεριόριστα» (σελ. 119).

«Παρ' ὅλον ὅτι παράγεται μεγαλύτερη ἀξία» (ὅταν χειροτερεύει ἡ ποιότητα τῆς γῆς), «ὥστόσο ἓνα μεγαλύτερο μερίδιο ἀπό αὐτό, πού ἀπομένει ἀπό τήν ἀξία αὐτή ὕστερα ἀπό τήν πληρωμή τῆς προσόδου, καταναλώνεται ἀπό τούς παραγωγούς» {ὁ Ρικάρντο ταυτίζει ἐδῶ τούς ἐργάτες μέ τούς παραγωγούς} «καί εἶναι αὐτό — καί μόνον αὐτό — πού καθορίζει τό κέρδος» (σελ. 127).

«Ἡ ἀπαραίτητη ιδιότητα μιᾶς βελτίωσης συνίσταται στό ὅτι πρέπει νά μειώνει τήν ἐργασία, πού ἦταν προηγούμενα ἀπαραίτητη γιά τήν παραγωγή ἑνός ἐμπορεύματος. Αὐτή ἡ μείωση ὅμως δέν μπορεῖ νά ἐπισυμβεῖ χωρίς πτώση τῆς τιμῆς του ἢ τῆς σχετικῆς ἀξίας του» (στό ἴδιο, σελ. 70).

«Ἄν μειωθοῦν τά ἐξοδα παραγωγῆς γιά τά καπέλα, τότε ἡ τιμή τους θά πέσει τελικά ὡς πρὸς τήν νέα φυσική τιμή τους, ἀδιάφορο ἂν ἡ ζήτηση γι' αὐτά διπλασιαστεῖ, τριπλασιαστεῖ ἢ τετραπλασιαστεῖ. Ἄν λιγοστεύουν τά ἐξοδα συντήρησης τῶν ἐργατῶν, μέ τό κατέβασμα τῆς φυσικῆς τιμῆς τῶν μέσων διατροφῆς καί τῶν ἐνδουμάτων πού τούς συντηροῦν στή ζωή, τότε θά πέσουν τελικά καί οἱ μισθοί, παρά τό γεγονός ὅτι μπορεῖ ν' ἀνέβει πολύ σημαντικά ἡ ζήτηση ἐργατῶν [644]» (σελ. 460).

«Ὅσο λιγότερα ἀναλογοῦν στόν μισθό, τόσο περισσότερα ἀναλογοῦν στό κέρδος, καί ἀντίστροφα» (σελ. 500).

«Ἐνας ἀπό τούς σκοπούς τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἦταν νά δείξει ὅτι, ὕστερα ἀπό κάθε ὑποχώρηση τῆς πραγματικῆς ἀξίας τῶν ἀναγκαίων μέσων συντήρησης, πέφτουν οἱ μισθοί ἐργασίας καί ἀνεβαίνει τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου — μ' ἄλλα λόγια ὅτι ἀπό μιᾶ ὀσμμένη ἐτήσια ἀξία ἓνα μικρότερο μερίδιο πληρώνεται στήν ἐργαζόμενη τάξη καί ἓνα μεγαλύτερο μέρος πληρώνεται σέ κείνους, τά κεφάλαια τῶν ὁποίων ἀπασχολοῦν τήν τάξη αὐτή.»

{Μόνο σ' αὐτήν τήν φράση, πού μπῆκε ὀλόκληρη στή γλώσσα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, βλέπουμε ὅτι ὁ Ρικάρντο, ἂν δέν ὑποψιάζεται, ὥστόσο ἐκφράζει τή φύση τοῦ κεφαλαίου. Δέν εἶναι συσσωρευμένη ἐργασία, πού χρησιμοποιεῖται ἀπό τήν ἐργατική τάξη, ἀπό τούς ἴδιους τούς ἐργάτες, ἀλλά εἶναι τά «κεφάλαια» (funds), ἢ «συσσωρευμένη ἐργασία», πού «ἀπασχολοῦν αὐτή τήν τάξη», εἶναι τά κεφάλαια πού χρησιμοποιοῦν τήν τωρινή ἄμεση ἐργασία.}

«Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων πού ἔχουν παραχθεῖ ἀπό μιᾶ ὀσμμένη βιομηχανία εἶναι 1.000 λ., οἱ ὁποῖες πρέπει νά μοιραστοῦν

ἀνάμεσα στόν ἐπιχειρηματία καί στούς ἐργάτες του» (ἐδῶ ἔχουμε πάλι τήν ἔκφραση τῆς φύσης τοῦ κεφαλαίου. Ὁ καπιταλιστής εἶναι τό ἀφεντικό, οἱ ἐργαζόμενοι εἶναι οἱ ἐργάτες του) «στήν ἀναλογία 800 λ. γιά τούς ἐργάτες καί 200 λ. γιά τόν ἐπιχειρηματία. Ἄν ἡ ἀξία αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων πέσει στίς 900 λ. καί ἐξοικονομοῦνται 100 λ. ἀπό τούς μισθοὺς ἐργασίας, λόγω τῆς πτώσης τῶν τιμῶν ζωτικῆς σημασίας εἰδῶν, τότε δέν θά περιοριστεῖ μέ κανένα τρόπο τό καθαρό εἰσόδημα τοῦ ἐπιχειρηματία» (σελ. 511, 512).

«Ἄν μέ τήν τελειοποίηση τῶν μηχανῶν τά παπούτσια καί τά ρούχα μποροῦν νά παράγονται μέ τό ἕνα τέταρτο τῆς ὡς τώρα ἀναγκαίας γιά τήν παραγωγή τους ἐργασίας, τότε πιθανόν ἡ τιμή τους νά πέσει κατά 75%. Θά ἀπείχε ὅμως πάρα πολύ ἀπό τήν ἀλήθεια, ἂν παραδεχόμεσταν ὅτι ὁ ἐργάτης θά περιέλθει ἔτσι στή θέση νά καταναλῶνει διαρκῶς τέσσερα σακάκια ἢ τέσσερα ζευγάρια παπούτσια ἀντί ἕνα σακάκι καί ἕνα ζευγάρι παπούτσια. Σέ σύντομο χρονικό διάστημα, κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ συναγωνισμοῦ καί τῆς παρότρυνσης γιά τήν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ, ὁ μισθός τοῦ ἐργάτη θά προσαρμοστεῖ στήν καινούργια ἀξία τῶν ζωτικῆς σημασίας εἰδῶν, γιά τά ὁποῖα ξοδεύεται. Ἄν αὐτές οἱ βελτιώσεις ἐπεκτείνονται σ' ὅλα τά ἀντικείμενα κατανάλωσης τοῦ ἐργάτη, τότε θά τόν βροῦμε πιθανῶς ὕστερα ἀπό λίγα χρόνια μέ αὐξημένες λίγο μόνο τίς ἀπολαύσεις του, ἂν γενικά θά αὐξηθοῦν, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἀνταλλακτική ἀξία αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων ὑφίσταται μιά πολύ σημαντική μείωση σέ σύγκριση μέ ὁποιοδήποτε ἄλλο ἐμπόρευμα καί παρ' ὅλον ὅτι εἶναι τό προϊόν μιᾶς σημαντικά μικρότερης ποσότητας ἐργασίας» (σελ. 8).

«Ὅταν ἀνεβαίνουν οἱ μισθοί, ἡ αὐξησή τους γίνεται πάντα σέ βάρος τοῦ κέρδους, καί ὅταν πέφτουν ἀνεβαίνει πάντα τό κέρδος» (σελ. 49, ὑποσημείωση).

«Μέ ὅλη αὐτή τήν ἐργασία προσπάθησα νά δείξω, ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους ποτέ δέν μπορεῖ ν' ἀνέβει διαφορετικά, παρά μόνο μέ τήν πτώση τῶν μισθῶν καί ὅτι μιά μόνιμη πτώση τῶν μισθῶν μπορεῖ νά συντελεῖται μόνο μέ τήν πτώση τῶν τιμῶν τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν, γιά τά ὁποῖα ξοδεύονται οἱ μισθοί. Γι' αὐτό, ἂν μέ τήν ἐπέκταση τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου ἢ μέ τήν τελειοποίηση τῶν μηχανῶν τά μέσα διατροφῆς καί τά ἄλλα ζωτικῆς σημασίας ἀγαθά τοῦ ἐργάτη μποροῦν νά ρίχνονται στήν ἀγορά σέ μικρότερη τιμή, τότε θά ἀνέβει τό κέρδος. Ἄν, ἀντί νά σπείρουμε τό δικό μας σιτάρι ἢ ἀντί νά παράγουμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι τά ἐνδύματα καί τά ἄλλα ζωτικῆς σημασίας ἀγαθά τοῦ ἐργάτη, ἀνακαλύψουμε μιά νέα ἀγορά ἀπό τήν ὁποία μπορούμε νά ἐφοδιαζόμαστε φτηνότερα αὐτά τά ἐμπορεύματα, τότε οἱ μισθοί θά πέσουν καί τό κέρδος θά ἀνέβει. Ἄν ὅμως τά ἐμπορεύματα πού ἀγοράζονται σέ χαμηλότερη τιμή μέ τήν ἐπέκταση τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου ἢ μέ τήν τελειοποίηση τῶν μηχανῶν εἶναι ἐμπορεύματα πού τά καταναλῶνουν ἀποκλειστικά οἱ πλούσιοι, τότε δέν θά σημειωθεῖ καμιά ἀλλαγὴ στό ποσοστό τοῦ κέρδους. Τό ἐπίπεδο τοῦ μισθοῦ δέν θίγεται, παρ' ὅλο πού τό κρασί, τό βελουδο, τό μετάξι καί ἄλλα πῖο ἀκριβά ἐμπορεύματα θά πέσουν κατά 50% καί τά κέρδη θά παραμείνουν ἐπομένως ἀμετάβλητα.

Έτσι, παρ' όλον ότι τό εξωτερικό εμπόριο είναι πολύ επωφελές για μία χώρα, γιατί αυξάνει τό πλήθος καί τήν ποικιλία τών πραγμάτων στά όποια μπορεί νά ξοδευτεί τό εισόδημα, μέ τήν αφθονία καί μέ τή φτήγεια τών εμπορευμάτων αποτελεί παρότρυνση για άποταμίευση» (καί γιατί όχι παρότρυνση για ξόδεμα;) «καί για συσσώρευση κεφαλαίου, δέν έχει τήν τάση, για αύξηση, του κέρδους του κεφαλαίου, εκτός αν τά εισαγμένα εμπορεύματα είναι τής κατηγορίας εκείνης για τά όποια ξοδεύεται ό μισθός εργασίας.

Οί παρατηρήσεις πού έκανα σχετικά μέ τό εξωτερικό εμπόριο ισχύουν εξίσου καί για τό έσωτερικό εμπόριο. Ποτέ δέν αυξάνει τό ποσοστό του κέρδους»

{μόλις πρίν λίγο είπε τό αντίθετο. Είναι φανερό ότι έννοεί ποτέ, εκτός αν μέ τίς βελτιώσεις πού αναφέραμε μειωθεί ή αξία τής εργασίας}

«μέ έναν καλύτερο καταμερισμό τής εργασίας, μέ τήν εφεύρεση μηχανών, μέ τίς κατασκευές οδών καί διωρύγων ή μέ όποιαδήποτε άλλα μέσα, τά όποια συντομεύουν τήν εργασία πού ξοδεύεται κατά τήν παραγωγή ή τή μεταφορά εμπορευμάτων. Πρόκειται για παράγοντες, πού επηρεάζουν τήν τιμή, καί πού ενεργούν πάντα πολύ προς όφελος τών καταναλωτών, επειδή τους δίνουν τή δυνατότητα μέ τήν ίδια εργασία νά παίρνουν στην ανταλλαγή, μία μεγαλύτερη ποσότητα εμπορευμάτων, στα όποια επενέργησε ή βελτίωση. Δέν ασκούν όμως καμία επίδραση στο κέρδος. Έξάλλου κάθε [665] μείωση του μισθού εργασίας ανεβάζει τό κέρδος, δέν επηρεάζει όμως τήν τιμή τών εμπορευμάτων. Το ένα εμπόρευμα είναι επωφελές για όλες τίς τάξεις, επειδή όλες οι τάξεις αποτελούνται από καταναλωτές.»

(πώς είναι όμως επωφελές για τήν εργαζόμενη τάξη, αφού ό Ρικάρντο υποθέτει ότι αυτά τά εμπορεύματα, όταν ανήκουν στα είδη, στα όποια καταναλώνεται ό μισθός εργασίας, τότε τόν μειώνουν, καί όταν μέ τό φτήγνεμά τους δέν τόν μειώνουν, τότε δέν ανήκουν στα είδη, αυτά;).

«τό άλλο είναι επωφελές μόνο για τους παραγωγούς, κερδίζουν περισσότερο, όλα όμως διατηρούν τήν προηγούμενη τιμή τους»

(Πώς είναι πάλι αυτό δυνατό, αφού ό Ρικάρντο υποθέτει ότι ή μείωση τών μισθών εργασίας πού ανεβάζει τό κέρδος γίνεται ακριβώς, επειδή έπεσε ή τιμή τών ζωτικής σημασίας αγαθών, καί επομένως δέν διατηρούν «όλα τά πράγματα τήν προηγούμενη τιμή τους»)

«Στήν πρώτη περίπτωση, βγάζουν τόσο κέρδος όσο και προηγούμενα, όμως τό κάθε πράγμα (πάλι λάθος, θα έπρεπε νά πει όλα, εκτός από τα ζωτικής σημασίας είδη), «για τό όποιο ξοδεύονται τά κέρδη τους, έχει πέσει στην ανταλλακτική του αξία» (σελ. 137, 138).

Βλέπουμε ότι τό χωρίο αυτό έχει συνταχθεί στον ανώτατο βαθμό λαθεμένα. Αν όμως παραβλέψουμε αυτό τό τυπικό, όλα αυτά είναι

σωστά μόνο, ἂν ἀντί ποσοστό τοῦ κέρδους διαβάσαμε «ποσοστό τῆς ὑπεραξίας», ὅπως καί σ' ὅλην αὐτή τή διερεύνηση τῆς σχετικῆς ὑπεραξίας. Ἀκόμα καί γιά τά ἐμπορεύματα πολυτελείας οἱ βελτιώσεις ἐκεῖνες μποροῦν νά ἀνεβάσουν τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, γιατί τό ποσοστό τοῦ κέρδους σ' αὐτές τίς σφαῖρες, ὅπως καί σέ κάθε ἄλλη, μπαίνει στήν ἐξίσωση ὅλων τῶν ἰδιαίτερων ποσοστῶν τοῦ κέρδους κατά τή διαμόρφωση τοῦ μέσου ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Ἄν σέ παρόμοιες περιπτώσεις, λόγω τῶν ἐπιδράσεων πού ἀναφέραμε πέφτει, ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό μεταβλητό ἢ ἂν μειωθεῖ ἢ διάρκεια τοῦ χρόνου περιστροφῆς (ἂν σημειωθεῖ δηλαδή μιά ἀλλαγὴ στό προτσές κυκλοφορίας), τότε ἀνεβαίνει τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἐπίσης ὁ Ρικάρντο ἔχει ἐντελῶς μονόπλευρα ἀντιληφθεῖ τήν ἐπίδραση τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου. Τό οὐσιαστικό γιά τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή εἶναι ἡ ἐξέλιξη τοῦ προϊόντος σέ ἐμπόρευμα, πού συνδέεται οὐσιαστικά μέ τήν ἐπέκταση τῆς ἀγορᾶς, μέ τή δημιουργία τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς, δηλαδή μέ τό ἐξωτερικό ἐμπόριο.

Ἄν τό παραβλέψουμε αὐτό, ὁ Ρικάρντο διατυπώνει λοιπόν τή σωστή θέση, ὅτι ὅλες οἱ βελτιώσεις, εἴτε μέ τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, εἴτε μέ τελειοποίηση τῶν μηχανῶν, εἴτε μέ τήν καλυτέρευση τῶν μέσων μεταφορᾶς, εἴτε μέ τό ἐξωτερικό ἐμπόριο, κοντολογίης μέ ὅλα τά μέσα πού περιορίζουν τόν ἀναγκαῖο στή βιομηχανία καί στίς μεταφορές χρόνο ἐργασίας, ἀνεβάζουν τήν ὑπεραξία (ἐπομένως καί τό κέρδος), δηλαδή πλουτίζουν τήν τάξη τῶν καπιταλιστῶν, ἐπειδὴ καί ἐφόσον οἱ «βελτιώσεις» αὐτές μειώνουν τήν ἀξία τῆς ἐργασίας.

Στό μέρος αὐτό πρέπει τελικά νά παραθέσουμε ἀκόμα μερικά σημεία, στά ὁποῖα ὁ Ρικάρντο ἐξετάζει τή φύση τοῦ ἀναλογικοῦ μισθοῦ (nature of proportionate wages).

«Ἄν χρειαστεῖ νά μισθώσω ἕναν ἐργάτη γιά μιά ἐβδομάδα, καί ἂν ἀντί 10 σλ. τόν πληρώσω 8 σλ., χωρίς νά ἔχει μεσολαβήσει ἀλλαγὴ στήν ἀξία τοῦ χρήματος, τότε εἶναι πιθανόν ὁ ἐργάτης νά μπορεῖ νά ἀγοράσει μέ τά 8 σλ. του περισσότερα εἶδη διατροφῆς καί ζωτικῆς σημασίας ἀγαθὰ ἀπ' ὅ,τι προηγούμενα μέ 10. Αὐτό ὅμως προέρχεται ὄχι, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Λ. Σμίθ καί σέ νεώτερη ἐποχὴ ὁ Μάλλθους, ἀπό τήν ἀνοδο τῆς πραγματικῆς ἀξίας τοῦ μισθοῦ του, ἀλλά ὀφείλεται στήν πτώση τῆς ἀξίας ἐκείνων τῶν πραγμάτων, γιά τά ὁποῖα ξοδεύει τόν μισθό του — πρόκειται γιά δύο πέρα γιά πέρα διαφορετικά ζητήματα. Μέ κατηγοροῦν ὅμως ὅτι χρησιμοποιοῦ ἕνα νέο καί ἀσυνήθιστο τρόπο ἔκφρασης, πού δέν συμβιβάζεται μέ τίς ἀληθινές ἀρχές τῆς ἐπιστήμης, ὅταν τό φαινόμενο αὐτό τό ὀνομάζω πτώση τῆς πραγματικῆς ἀξίας τοῦ μισθοῦ» (στό ἴδιο, σελ. 11, 12).

«Δέν μπορούμε νά κρίνουμε σωστά τό ποσοστό τοῦ κέρδους, τῆς προσόδου

καθώς και τῶν μισθῶν πάνω στή βάση τῆς ἀπόλυτης μάζας τῶν προϊόντων πού παίρνει ἡ κάθε τάξη, ἀλλά πάνω στή βάση τῆς ποσότητας τῆς ἐργασίας, πού ἀπαιτήθηκε γιά τήν παραγωγή ἐκείνης τῆς μάζας τῶν προϊόντων. Μέ τή βελτίωση τῶν μηχανῶν καί τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας μπορεῖ νά διπλασιαστεῖ τό συνολικό προϊόν. Ἄν ὅμως αὐξηθοῦν στό διπλάσιο καί οἱ μισθοί, καί ἡ πρόσοδος καί τό κέρδος, τότε ἡ σχέση μεταξύ τους θά ἦταν ἴδια μέ προηγούμενα καί δέν θά μπορεῖ κανένας νά μιλήσει γιά μιά ἀλλαγὴ σχέσης. Ἄν ὅμως οἱ μισθοί δέν συμμετέχουν ὀλωσδιόλου σ' αὐτή τήν αὐξηση, ἂν αὐξάνονταν ὄχι στό διπλάσιο ἀλλά μόνο κατά 50% ...τότε νομίζω ὅτι θά εἶναι σωστό ἂν λέγαμε, ὅτι οἱ μισθοί ἔπεσαν, ἐνῶ τό κέρδος αὐξήθηκε. Ἄν ὀηλαδὴ εἶχαμε ἓνα μὴ μεταβαλλόμενο μέτρο γιά τό μέτρημα τῆς ἀξίας αὐτῆς τῆς παραγωγῆς τότε θά βρῖσκαμε ὅτι στήν ἐργατική τάξη... ἔχει περιέλθει λιγότερη, ἀπό πρὶν ἀξία καί περισσότερη στήν τάξη τῶν καπιταλιστῶν» (σελ. 49).

«Αὐτό δέν χρειάζεται καθόλου νά εἶναι μιά πραγματική πτώση τοῦ μισθοῦ, γιατί αὐτός» (ὁ μισθός) «μπορεῖ νά προμηθεύσει στόν ἐργάτη μιά μεγαλύτερη μάζα φτηνῶν ἐμπορευμάτων ἀπ' ὅ,τι ὁ προηγούμενος μισθός του» (σελ. 51).

Ὁ Κουίνσεϋ τονίζει μερικές ἀπό τίς ἀναπτυγμένες θέσεις τοῦ Ρικάρντο καί τίς ἀντιτάσσει στούς ἄλλους οἰκονομολόγους.

Ἀπό τοὺς οἰκονομολόγους πού προηγήθηκαν τοῦ Ρικάρντο «ἐπαιρνε κανεῖς, ὅταν ρωτοῦσε, σάν ἀπάντηση, ὅτι ἐκεῖνο πού καθορίζει τήν ἀξία ὄλων τῶν ἐμπορευμάτων εἶναι ὅτι ἡ ἀξία αὐτή καθορίζεται κυρίως ἀπό τόν μισθό. Κι ἂν ρωτήσῃ κανεῖς τώρα: τί καθορίζει τόν μισθό; θά τοῦ ὑπόδειχναν ὅτι ὁ μισθός ρυθμίζεται ἀπό τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων γιά τὰ ὅποια ξοδεύεται, καί ἡ ἀπάντηση ἦταν βασικά ὅτι ὁ μισθός καθορίζεται ἀπό τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων» («Dialogues of Three Templars on Political Economy, chiefly in relation to the principles of Mr Ricardo» [«Διάλογοι τριῶν σπουδαστῶν τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, κυρίως σέ σχέση μέ τίς ἀρχές τοῦ κ. Ρικάρντο»] [666] «London Magazine», τομ. IX, 1824, σελ. 560).

Στούς ἴδιους διαλόγους, σχετικά μέ τόν νόμο τῆς μέτρησης τῆς ἀξίας μέ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας καί μέ τήν ἀξία τῆς ἐργασίας, λέγεται ὅτι:

«Οἱ δύο διατυπώσεις ἀπέχουν τόσο πολύ ἀπό τοῦ νά εἶναι μόνο δύο διαφορετικές ἐκφράσεις τοῦ ἴδιου νόμου, ὅτι ὁ καλύτερος δρόμος γιά νά ἐκφραστεῖ μέ ἀρνητικό τρόπο ὁ νόμος τοῦ κυρίου Ρικάρντο (ὅτι ἡ ἀξία τοῦ Α σχετίζεται μέ τήν ἀξία τοῦ Β, ὅπως σχετίζονται οἱ ποσότητες τῆς ἐργασίας πού τὰ παράγουν) θά ἦταν ἐκεῖνος, πού θά ἔλεγε ὅτι ἡ ἀξία τοῦ Α δέν σχετίζεται μέ τήν ἀξία τοῦ Β, ὅπως σχετίζονται οἱ ἀξίες τῆς ἐργασίας πού τὰ παράγει» (σελ. 348).

(Ἄν ἦταν ἴδια ἡ ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου στό Α καί στό Β,

τότε θά μπορούσε πράγματι νά εἰπωθεῖ ὅτι τό Α καί τό Β σχετίζονται ὅπως σχετίζονται οἱ ἀξίες τῆς ἐργασίας πού τά παράγει. Γιατί ἡ συσσωρευμένη καί στά δύο ἐργασία θά σχετιζόταν, ὅπως θά σχετιζόταν ἡ ἄμεση ἐργασία πού περιέχεται σ' αὐτά. Οἱ ποσότητες τῆς πληρωμένης ἐργασίας ὅμως θά σχετιζόνταν καί στά δύο ὅπως οἱ συνολικές ποσότητες τῆς ἄμεσης ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε σ' αὐτά. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ὀργανική σύνθεση εἶναι $80\sigma + 20\mu$ καί τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας = 50%. Ἄν τό ἓνα κεφάλαιο ἦταν 500 καί τό ἄλλο 300, τότε τό προϊόν θά ἦταν στή μιά περίπτωση 550 καί στήν ἄλλη 330. Τότε ὅμως θά σχετιζόνταν ἐπίσης ὅπως ὁ μισθός ἐργασίας = $5 \times 20 = 100$ πρὸς $3 \times 20 = 60$, $10:6 = 5:3$. $530:330 = 55:33$ ἢ ὅπως $55/11 : 33/11$ ($5 \times 11 = 55$ καί $3 \times 11 = 33$), δηλαδή = 5:3. Ἀλλά καί τότε ἀκόμα θά ξέραμε μόνο τή σχέση τους καί ὄχι τίς πραγματικές τους ἀξίες, ἐπειδὴ πολλές διαφορετικές ποσότητες ἀξίας θά ἀνταποκρίνονταν στή σχέση 5:3).

«Ἄν ἡ τιμὴ εἶναι 10 σλ. τότε ὁ μισθός καί τό κέρδος μαζί παρμένα δέν μπορεί νά ξεπερνοῦν τά δέκα σλ. Ἀλλά μήπως ἀντίθετα δέν εἶναι ὁ μισθός καί τό κέρδος μαζί, πού καθορίζουν τήν τιμὴ; Ὁχι, αὐτό εἶναι τό παλιό ξεπερασμένο δόγμα» (Th. de Quincey, «The Logic of Political Economy», Edinburgh [and London] 1844).

«Ἡ νέα πολιτική οἰκονομία ἔδειξε ὅτι κάθε τιμὴ καθορίζεται ἀπὸ τή σχετική ποσότητα τῆς ἐργασίας πού παράγει καί μόνο ἀπ' αὐτήν. Ἄν ἔχει πιά καθοριστεῖ αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ τιμὴ, τότε ipso facio (ἀπὸ μόνη της) ἡ τιμὴ καθορίζει τό ποσό ἀπὸ τό ὅποιο καί ὁ μισθός καί τό κέρδος ἀντλοῦν τά ἰδιαίτερα μερίδιά τους» (στό ἴδιο, σελ. 204). «Κάθε ἀλλαγὴ, πού μπορεί νά διαταράξει τήν ὑπάρχουσα σχέση ἀνάμεσα στόν μισθό καί τό κέρδος, πρέπει νά ξεκινᾷ ἀπὸ τόν μισθό» (σελ. 205).

«Στή διδασκαλία γιά τή γαιοπρόσοδο τό νέο πού πρόσθεσε ὁ Ρικάρντο εἶναι ὅτι τὴ σύνδεσε μέ τό ζήτημα ἂν παραμερίζει πραγματικά τόν νόμο τῆς πραγματικῆς ἀξίας» (σελ. 158).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΚΤΟ

Ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο γιά τό κέρδος**[1. Μερικές περιπτώσεις τῆς διάκρισης
ἀπό τόν Ρικάρντο τῆς ὑπεραξίας ἀπό τό κέρδος]**

Ἐχει κίολας ἀποδειχτεῖ λεπτομερειακά ὅτι οἱ νόμοι τῆς ὑπεραξίας — ἢ, πῖο σωστά, τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας — (ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα προϋποτίθεται δοσμένη) δέν συμπίπτουν ἔτσι ἄμεσα καί ἀπλά μέ τούς νόμους τοῦ κέρδους ἢ δέν μποροῦν, ὅπως κάνει ὁ Ρικάρντο, νά ἐφαρμοστοῦν σ' αὐτούς, ὅτι λαθεμένα ταυτίζει τήν ὑπεραξία καί τό κέρδος, ὅτι αὐτά εἶναι ταυτόσημα μόνο, ὅταν τό συνολικό κεφάλαιο ἀποτελεῖται ἀπό μεταβλητό κεφάλαιο ἢ ὅτι καταβάλλεται ἄμεσα γιά μισθό ἐργασίας, καί ὅτι γι' αὐτόν τό λόγο, αὐτό πού πραγματεύεται ὁ Ρικάρντο μέ τήν ὀνομασία «κέρδος», εἶναι γενικά μόνο ἡ ὑπεραξία. Μόνο σ' αὐτή τήν περίπτωση ἀνάγεται καί τό συνολικό προϊόν ἀπλῶς σέ μισθό ἐργασίας καί ὑπεραξία. Ὁ Ρικάρντο συμμερίζεται καταφανῶς τήν ἀποψη τοῦ Σμίθ, ὅτι ἡ συνολική ἀξία τοῦ ἐτήσιου προϊόντος ἀναλύεται σέ εἰσοδήματα. Σ' αὐτό ὀφείλεται καί τό ὅτι μπερδεύει τήν ἀξία καί τήν τιμή κόστους.

Δέν χρειάζεται ἐδῶ νά ἐπαναλάβουμε ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους δέν κυριαρχεῖται ἄμεσα ἀπό τούς ἴδιους μέ τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας νόμους.

Πρῶτο: Ἐχουμε δεῖ ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους μπορεῖ ν' ἀνέβει ἢ νά πέσει σάν συνέπεια τῆς πτώσης ἢ τῆς ἀνόδου τῆς προσόδου, ἀνεξάρτητα ἀπό ὁποιαδήποτε ἀλλαγὴ στήν ἀξία τῆς ἐργασίας.

Δεύτερο: Ἡ ἀπόλυτη μάζα τοῦ κέρδους εἶναι ἴση μέ τήν ἀπόλυτη μάζα τῆς ὑπεραξίας. Αὐτή ἡ τελευταία ὅμως δέν καθορίζεται μόνο ἀπό

τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, ἀλλά ἐξίσου καί ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν πού χρησιμοποιήθηκαν. Γι' αὐτό ἡ ἴδια μάζα τοῦ κέρδους εἶναι δυνατό νά ἐπιτευχθεῖ μέ μειωνόμενο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας καί αὐξανόμενο τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν καί ἀντίστροφα κλπ.

Τρίτο: Μέ δοσμένο τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἐξαρτιέται ἀπό τήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου.

Τέταρτο: Τό ποσοστό τοῦ κέρδους μέ δοσμένη τήν ὑπεραξία (ὅποτε προϋποτίθεται δοσμένη καί ἡ ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου ἀνά 100 μονάδες του) ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἀξιακή σχέση τῶν διάφορων μερῶν τοῦ κεφαλαίου, πού μποροῦν νά ἐπηρεαστοῦν μέ διαφορετικούς τρόπους, ἐνμέρει χάρη στήν ἐξοικονόμηση δύναμης κλπ. κατά τήν χρησιμοποίηση τῶν ὄρων παραγωγῆς, ἐνμέρει λόγω ἀλλαγῶν στήν ἀξία πού μποροῦν νά θίξουν ἓνα μέρος τοῦ κεφαλαίου, ἐνῶ ἀφήνουν ἄθικτα τά ἄλλα του μέρη*.

Τέλος, θά ἔπρεπε νά παρθοῦν υπόψη οἱ διαφορές πού προκύπτουν στή σύνθεση τοῦ κεφαλαίου ἀπό τό προτσές τῆς κυκλοφορίας.

[667] Μερικές ἀπό τίς σκέψεις πού συναντοῦμε στόν ἴδιο τόν Ρικάρντο ἔπρεπε νά τόν εἶχαν ὀδηγήσει νά κάνει τή διάκριση ἀνάμεσα στήν ὑπεραξία καί τό κέρδος. Καί ἐπειδή δέν κάνει τή διάκριση αὐτή, φαίνεται, ὅπως ἔχουμε κιόλας ἀφήσει νά ὑπονοηθεῖ κατά τήν ἀνάλυση τοῦ I κεφ. «Γιά τήν ἀξία», σάν νά υἱοθετεῖ πού καί πού τή χυδαία ἄποψη, ὅτι τό κέρδος εἶναι ἀπλῶς μιά προσθήκη στήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος, λ.χ. ὅταν μιλάει γιά τόν καθορισμό τοῦ κέρδους ἀπό τό κεφάλαιο ἐκεῖνο, στό ὁποῖο κυριαρχεῖ τό πάγιο κεφάλαιο κλπ. Ἔτσι ἐξηγοῦνται οἱ μεγάλες ἀνοησίες τῶν διαδόχων του. Ἡ χυδαία ἄποψη θά παρεισφρήσει ἀναπόφευκτα, ἂν ἡ θέση αὐτή — πού στήν πράξη εἶναι σωστή, ὅτι κατά μέσον ὄρο κεφάλαια ἴσου μεγέθους ἀποφέρουν ἴσα κέρδη ἢ ὅτι τό κέρδος ἐξαρτιέται ἀπό τό μέγεθος τοῦ χρησιμοποιηθέντος κεφαλαίου — δέν συνδέεται μέ μιά σειρά ἐνδιάμεσους κρίκους μέ τούς γενικούς νόμους γιά τίς ἀξίες κλπ., μέ δύο λόγια, ἂν ταυτίζονται τό κέρδος καί ἡ ὑπεραξία, πράγμα πού εἶναι σωστό μόνο ὅταν πρόκειται γιά τό συνολικό κεφάλαιο. Γι' αὐτό λείπουν καί στόν Ρικάρντο οἱ δρόμοι καί τά μέσα πού θά ἐπέτρεπαν τόν καθορισμό ἑνός γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους.

Ὁ Ρικάρντο βλέπει ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους δέν θίγεται ἀπό τέτιες ἀλλαγές τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων, πού ἐπηρεάζουν σύμμετρα ὅλα τά μέρη τοῦ κεφαλαίου, ὅπως λ.χ. οἱ ἀλλαγές στήν ἀξία τοῦ χρήματος. Θά ἔπρεπε γι' αὐτό νά καταλήξει στό συμπέρασμα ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους θίγεται ἀπό τέτιες ἀλλαγές στήν ἀξία τῶν ἐμπορευ-

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 211-212.

μάτων, πού δέν ἐπηρεάζουν σύμμετρα ὅλα τὰ μέρη τοῦ κεφαλαίου, ὅτι ἐπομένως εἶναι δυνατές ἀλλαγές τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, ὅταν μένει ἀμετάβλητη ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας, ἀκόμα καί σέ ἀντίθετη κατεύθυνση ἀπό τίς ἀλλαγές στήν ἀξία τῆς ἐργασίας. Πρὶν ἀπ' ὅλα ὅμως θά ἔπρεπε νά διαπιστώσει ὁ Ρικάρντο ὅτι ἐδῶ τό πρόσθετο προϊόν ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο γι' αὐτόν, ἡ ὑπεραξία, ἢ, πράγμα πού εἶναι πάλι τό ἴδιο, ἡ πρόσθετη ἐργασία, ἀπό τή στιγμή πού τό ἐξετάζει ἀπό τήν ἄποψη τοῦ κέρδους, ὑπολογίζεται ὅχι σέ σχέση μόνο μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, ἀλλά σέ σχέση μέ ὁλόκληρο τό προκαταβλημένο κεφάλαιο.

Σχετικά μέ μιάν ἀλλαγή στήν ἀξία τοῦ χρήματος ὁ Ρικάρντο λέει:

« Ἡ ἀλλαγή στήν ἀξία τοῦ χρήματος, ὅσο μεγάλη κι ἂν εἶναι, δέν ἐπιφέρει ἀκόμα καμιά διαφορά στό ποσοστό τοῦ κέρδους, γιατί, ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ἡ τιμή τῶν ἐμπορευμάτων τοῦ ἐργοστασιάρχῃ ἔχει αὐξηθεῖ ἀπό 1.000 λ. σέ 2.000 λ. ἢ κατὰ 100%, τότε τό ποσοστό τοῦ κέρδους του θά εἶναι ἴδιο, ἂν τό κεφάλαιό του, στό ὁποῖο οἱ ἀλλαγές τοῦ χρήματος θά ἀσκούν τήν ἴδια ἐπίδραση ὅπως καί στήν ἀξία τῶν προϊόντων, θά ἀνέβει ἐπίσης κατὰ 100%, ἂν ἡ τιμή τῶν μηχανῶν του, τῶν χτιρίων του καί τοῦ ἀποθέματός του σέ ἐμπορεύματα ἀνέβει κατὰ 100% ... Ἄν μέ ἓνα κεφάλαιο καθορισμένης ἀξίας μπορεῖ ὁ ἐργοστασιάρχῃς μέ τήν ἐξοικονόμηση ἐργασίας νά διπλασιάσει τήν ποσότητα τῶν προϊόντων καί νά κατεβάσει στό μισό τήν προηγούμενη τιμή τους, τότε ἡ σχέση τῆς ποσότητας αὐτῆς πρὸς τό κεφάλαιο πού τήν ἔχει δημιουργήσει θά εἶναι ἴδια μέ προηγούμενα καί γιά τόν λόγο αὐτό θά ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἴδιο καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἄν στό ἴδιο χρονικό διάστημα, κατὰ τό ὁποῖο ὁ ἐργοστασιάρχῃς, χρησιμοποιώντας τό ἴδιο κεφάλαιο, διπλασίασε τήν ποσότητα τῶν προϊόντων, πέσει ἀπό κάποια τυχαία αἰτία ἡ ἀξία τοῦ χρήματος στό μισό, τότε τό προϊόν θά πουληθεῖ σέ διπλάσια ἀπό πρὶν χρηματική ἀξία. Τό δαπανημένο ὅμως γιά τήν παραγωγή τοῦ κεφαλαίου θά ἔχει ἐπίσης τή διπλάσια ἀπό πρὶν χρηματική ἀξία, γι' αὐτό καί στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος θά βρῖσκεται στήν ἴδια μέ προηγούμενα σχέση πρὸς τήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου» (στό ἴδιο, σελ. 51, 52).

Ἄν ὁ Ρικάρντο μέ τό προϊόν ἐννοεῖ ἐδῶ τό πρόσθετο προϊόν, τότε τό ζήτημα εἶναι σωστό. Γιατί τό ποσοστό τοῦ κέρδους = $\frac{\text{πρόσθετο προϊόν (ἀξία)}}{\text{κεφάλαιο}}$.

Ἔτσι, ἂν τό πρόσθετο προϊόν = 10 καί τό κεφάλαιο = 100, τότε τό ποσοστό τοῦ κέρδους = $\frac{10}{100} = \frac{1}{10} = 10\%$. Ἄν ὅμως ἐννοεῖ τό συνολικό προϊόν, τότε τό ζήτημα δέν εἶναι ἐκφρασμένο μέ ἀκρίβεια. Στήν περίπτωση αὐτή ὁ Ρικάρντο, μιλώντας γιά τή σχέση τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος πρὸς τήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου, εἶναι φανερό ὅτι δέν ἐννοεῖ τίποτα ἄλλο ἀπό τό περίσσευμα τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος πάνω ἀπό τήν ἀξία τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου. Κάτω ἀπό ὅλες τίς περι-

στάσεις βλέπουμε ὅτι ἐδῶ δέν ταυτίζει τό κέρδος μέ τήν ὑπεραξία καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους δέν τό ταυτίζει μέ τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας =

$$\frac{\text{ὑπεραξία}}{\text{ἀξία τῆς ἐργασίας}} \quad \eta \quad \frac{\text{ὑπεραξία}}{\text{μεταβλητό κεφάλαιο}}$$

Ἄ Ο Ρικάρντο λέει (κεφ. ΧΧΧΙΙ):

«Ἐχει ὅμως ὑποτεθεῖ ὅτι ἔχουν ὑποτιμηθεῖ τά ἀκατέργαστα προϊόντα, ἀπό τά ὁποῖα κατασκευάζονται τά ἐμπορεύματα, καί γιά τόν λόγο αὐτό θά πέσουν οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων. Μάλιστα, θά πέσουν, ὅμως ἡ πτώση τους δέν θά συνοδεύεται ἀπό μιά μείωση τοῦ χρηματικοῦ εἰσοδήματος τοῦ παραγωγοῦ. Ἄν τό ἐμπόρευμά του τό πουλάει γιά λιγότερο χρήμα, αὐτό γίνεται μόνο ἐπειδή μειώθηκε ἡ ἀξία ἑνός ἀπό τά ὑλικά ἀπό τά ὁποῖα κατασκευάστηκε. Ἄν ὁ ὑφασματοβιομηχανός πουλήσει τό ὑφασμά του πρὸς 900 λ. ἀντὶ πρὸς 1.000 λ., τό εἰσόδημά του δέν θά εἶναι μικρότερο στήν περίπτωση πού τό μαλλί ἀπό τό ὁποῖο κατασκευάστηκε ἔχασε 100 λ. σέ ἀξία» (σελ. 518).

(Δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ τό σημεῖο πού κυρίως ἐξετάζει ἐδῶ ὁ Ρικάρντο, ἡ ἐπίδραση τῆς πτώσης τῆς τιμῆς τῆς πρώτης ὕλης σέ μιά συγκεκριμένη περίπτωση. Μιά ξαφνική πτώση τῆς τιμῆς τοῦ μαλλιῦ θά ἐπηρέαζε βέβαια (ἀρνητικά) τό χρηματικό εἰσόδημα τῶν ὑφασματοβιομηχανῶν ἐκείνων, πού θά εἶχαν ἀποθηκευμένη μεγάλη ποσότητα ἔτοιμου προϊόντος, τό ὁποῖο ἔχει ὑφανθεῖ σέ χρόνο πού τό μαλλί ἦταν ἀκριβότερο καί τό ὁποῖο θά ἔπρεπε νά πουληθεῖ μετά τήν [668] ὑποτίμησή του).

Ἄν, ὅπως ὑποθέτει ἐδῶ ὁ Ρικάρντο, οἱ ὑφασματοβιομηχανοὶ ἐξακολουθοῦν νά θέτουν σέ κίνηση τήν ἴδια μέ προηγούμενα μάζα ἐργασίας {θά μπορούσαν νά θέσουν σέ κίνηση πολύ μεγαλύτερη μάζα ἐργασίας, ἐπειδή ἓνα μέρος τοῦ ἀπελευθερωμένου κεφαλαίου, πού ξοδευόταν προηγούμενα μόνο γιά τήν ἀγορά ἀκατέργαστου προϊόντος, μπορεῖ τώρα νά ξοδεύεται γιά ἀκατέργαστο προϊόν + ἐργασία}, εἶναι φανερό ὅτι τό «χρηματικό εἰσόδημά» τους, ἐξεταζόμενο ἀπόλυτα, «δέν θά εἶναι μικρότερο», τό ποσοστό τοῦ κέρδους τους, ὅμως, θά εἶναι μεγαλύτερο ἀπό πρὶν. Αὐτό γίνεται ἐπειδή λ.χ. τό προηγούμενο 10%, δηλαδή οἱ 100 λ. θά ἔπρεπε τώρα νά ὑπολογιστοῦν ὄχι μέ βάση τίς 1.000 λ. ἀλλά μέ βάση τίς 900 λ. Στήν πρώτη περίπτωση τό ποσοστό τοῦ κέρδους = 10%. Στή δεύτερη περίπτωση = $\frac{1}{9} = 11\frac{1}{9}\%$. Ἄφου λοιπόν ὁ Ρικάρντο ὑποθέτει ὅτι θά ἔπεφτε γενικά ἡ τιμή τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος ἀπό τό ὁποῖο κατασκευάζονται ἐμπορεύματα, τότε θά ἀνέβαινε τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους καί ὄχι μόνο τό ποσοστό τοῦ κέρδους σ' ἓναν κλάδο παραγωγῆς. Καί εἶναι τόσο πιό περίεργο τό γεγο-

νός ὅτι ὁ Ρικάρντο δέν τό καταλαβαίνει αὐτό, γιατί καταλαβαίνει τήν ἀντίστροφη περίπτωση.

Πράγματι στό κεφ. VI «Γιά τό κέρδος» ὁ Ρικάρντο ἐξετάζει τήν περίπτωση ὅπου, ἐξαιτίας μιᾶς ἀνατίμησης τῶν ζωτικῆς σημασίας εἰδῶν, ἐπειδή καλλιεργεῖται χειρότερη γῆ καί ἐπομένως ἐπειδή ἀνεβαίνει ἡ διαφορική πρόσδοδος, πρῶτον, ἀνεβαίνει ὁ μισθός ἐργασίας, δεύτερο, ἀνεβαίνει ἡ τιμή ὄλων τῶν ἀκατέργαστων προϊόντων πού παράγονται στήν ἐπιφάνεια τῆς γῆς. (Πρόκειται γιά μιᾶ καθόλου ἀπαραίτητη προϋπόθεση. Ἡ τιμή τοῦ βαμβακιοῦ μπορεῖ πολύ ὠραία νά πέφτει, τό ἴδιο τοῦ μεταξιοῦ, ἀκόμα καί τοῦ μαλλιοῦ καί τοῦ λιναριοῦ, παρ' ὄλον ὅτι ἀνεβαίνει ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ.)

Ὁ Ρικάρντο λέει πρῶτον, ὅτι θά πέσει ἡ ὑπεραξία (τό κέρδος ὅπως λέει) τοῦ παχτωτῆ, ἐπειδή ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τῶν 10 ἀνθρώπων, τούς ὁποίους ἀπασχολεῖ, ἐξακολουθεῖ νά εἶναι = 720 λ. καί ἐπειδή ἀπ' αὐτό τό ποσό τῶν 720 λ. ὀφείλει νά διαθέσει περισσότερα γιά μισθοῦς. Καί συνεχίζει:

«Μόνο τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά πέσει ἀκόμα περισσότερο, μιᾶ καί τό κεφάλαιο τοῦ παχτωτῆ... ἀποτελεῖται κατά ἓνα μεγάλο μέρος ἀπό ἀγροτικά προϊόντα, λ.χ. ἀπό σιτηρά, ἀπό σανό, ἀπό μή ἀλωνισμένο σιτάρι καί κριθάρι, ἀπό τά ἄλογα καί τίς ἀγελάδες του, ἡ τιμή τῶν ὁποίων ἀνέβηκε ἐξαιτίας τῆς γενικῆς ἀνόδου τῶν τιμῶν τῶν προϊόντων. Τό ἀπόλυτο μέγεθος τοῦ κέρδους του θά πέσει ἀπό 480 λ. στίς 445 λ. καί 15 σλ. Ἄν ὅμως τό κεφάλαιό του ἀνέβει ἀπό 3.000 λ. σέ 3.200 λ., λόγω τῶν αἰτιῶν τίς ὁποῖες μόλις ἀναφέραμε, τότε τό ποσοστό τοῦ κέρδους του θά εἶναι μικρότερο ἀπό 14%, ὅταν ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ θά εἶναι 5 λ., 2 σλ. καί 10 πεν. Ἄν ἓνας ἐργοστασιάρχης ἔχει τοποθετήσει ἐπίσης 3.000 λ. στήν ἐπιχείρησή του, τότε ὀφείλει νά αὐξήσει τό κεφάλαιό του ἐξαιτίας τῆς ἀνόδου τῶν μισθῶν, γιά νά εἶναι σέ θέση νά συνεχίσει ὅπως πρῖν τήν ἐπιχείρησή του. Ἄν τά ἐμπορεύματά του πού προηγούμενα πουλιοῦνταν πρὸς 720 λ. θά ἐξακολουθοῦν τότε νά πουλιοῦνται στήν ἴδια τιμή, ὅπως οἱ μισθοί ἐργασίας πού ἔφταναν προηγούμενα τίς 240 λ. θά ἀνέβουν στίς 274 λ. καί 5 σλ., μέ 5 λ., 2 σλ. καί 10 πεν. τήν τιμή τοῦ σιταριοῦ. Στήν πρώτη περίπτωση εἰσπράττει τήν διαφορά τῶν 480 λ. σάν κέρδος τοῦ κεφαλαίου του τῶν 3.000 λ., στή δεύτερη βγάζει κέρδος μόνο 445 λ. καί 15 σλ. γιά τό αὐξημένο κεφάλαιο, πού ἔτσι συμπίπτει μέ τό ἀλλαγμένο ποσοστό κέρδους τοῦ παχτωτῆ» (στό ἴδιο, σελ. 116, 117).

Ἐδῶ λοιπόν ὁ Ρικάρντο ξεχωρίζει τό ἀπόλυτο κέρδος (πού εἶναι ἴσο μέ τήν ὑπεραξία) ἀπό τό ποσοστό τοῦ κέρδους καί δείχνει ἐπίσης ὅτι, ἐξαιτίας τῆς ἀξιακῆς ἀλλαγῆς στό προκαταβλημένο κεφάλαιο, τό ποσοστό τοῦ κέρδους πέφτει περισσότερο ἀπό τό ἀπόλυτο κέρδος (ὑπεραξία) λόγω τῆς ἀνόδου στήν ἀξία τῆς ἐργασίας. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους

θά εἶχε πέσει καί ἐδῶ, ἂν θά ἔμενε ἴδια ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας, ἐπειδή τό ἴδιο ἀπόλυτο κέρδος θά ὑπολογιζόταν σέ σχέση μέ ἕνα μεγαλύτερο κεφάλαιο. Ἡ ἀντίστροφη περίπτωση μιᾶς ἀνόδου τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους (διαφορετικῆς ἀπό τήν ἀνοδο τῆς ὑπεραξίας ἢ τοῦ ἀπόλυτου κέρδους) θά συνέβαινε λοιπόν στήν πρώτη περίπτωσή του πού ἀναφέραμε πιο πάνω στήν ὁποία πέφτει ἡ ἀξία τοῦ ἀκατέργαστου προϊόντος. Ἀποδειχνεται λοιπόν ὅτι ἡ ἀνοδος καί ἡ πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους καθορίζεται καί ἀπό ἄλλα περιστατικά, ἀπό τήν ἀνοδο καί τήν πτώση τοῦ ἀπόλυτου κέρδους καί ἀπό τήν ἀνοδο καί τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ του, ὑπολογισμένου σέ σχέση μέ τό προκαταβλημένο σέ μισθό ἐργασίας κεφάλαιο.

Ἵστερα ἀπό τό σημεῖο πού παραθέσαμε τελευταῖα ὁ Ρικάρντο συνεχίζει:

«Κοσμήματα, σιδερένια, ἀργυρά καί χάλκινα ἐμπορεύματα δέν θά ἀνέβουν, ἐπειδή δέν μπαίνει σ' αὐτά κανένα ἀπό τά ἀκατέργαστα προϊόντα πού συγκομίζονται ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῆς γῆς» (σελ. 117).

Οἱ τιμές αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων δέν θά ἀνέβουν, τό ποσοστό τοῦ κέρδους ὅμως σ' αὐτούς τούς κλάδους θά ἀνέβει πάνω ἀπό τό ποσοστό τῶν ἄλλων κλάδων. Γιατί στούς τελευταίους μιᾶ μικρή ὑπεραξία (λόγω ἀνόδου τοῦ μισθοῦ ἐργασίας) ἀναλογεῖ σ' ἕνα προκαταβλημένο κεφάλαιο, πού γιά δύο λόγους ἔχει αὐξηθεῖ σέ ἀξία. Μιά φορά, γιατί ἔχει ἀνέβει ἡ δαπάνη γιά μισθό ἐργασίας, ἰδεύτερο γιατί ἔχει ἀνέβει ἡ δαπάνη γιά πρώτη ὕλη. Στή δεύτερη περίπτωση [669] μιᾶ μικρότερη ὑπεραξία ἀναλογεῖ σ' ἕνα προκαταβλημένο κεφάλαιο πού ἔχει αὐξηθεῖ μόνο στό μεταβλητό του μέρος, λόγω αὐξησης τοῦ μισθοῦ ἐργασίας.

Στά σημεῖα αὐτά ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο ἀνατρέπει ὅλη του τή θεωρία γιά τό κέρδος, πού βασίζεται στή λαθεμένη ταύτιση τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας καί τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους.

«Ἔτσι λοιπόν σέ ὅλες τίς περιπτώσεις θά ἐλαττωθοῦν καί τά γεωργικά καί τά βιομηχανικά κέρδη, λόγω αὐξησης τῆς τιμῆς τῶν ἀκατέργαστων προϊόντων, ἂν ἡ αὐξηση αὐτή συνοδευτεῖ ἀπό μιᾶ ἀνοδο τῶν μισθῶν» (στό ἴδιο, σελ. 113, 114).

Ἀπό ὅσα λέει ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο προκύπτει πώς ἀκόμα κι ἂν δέν συνοδευόταν ἀπό μιάν ἀνοδο τῶν μισθῶν, θά ἔπεφτε τό ποσοστό τοῦ κέρδους, λόγω αὐξησης τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου, πού ἀποτελεῖται ἀπό ἀκατέργαστο προϊόν.

«Ἄν ὑποθέσουμε ὅμως ὅτι ἡ τιμή τοῦ μεταξιοῦ, τοῦ βελούδου, τῶν ἐπίπλων

καί μιᾶς σειρᾶς ἄλλων ἐμπορευμάτων, πού δέν τά χρειάζεται ὁ ἐργάτης, ἀνεβαίνει, ἐπειδὴ ξοδεύτηκε γι' αὐτά μεγαλύτερη ποσότητα ἐργασίας, τό γεγονός αὐτό δέν θά θίξει τό κέρδος; Σίγουρα ὄχι. Γιατί μόνο ἡ αὔξηση τοῦ μισθοῦ καί τίποτα ἄλλο εἶναι ἐκεῖνο πού μπορεῖ νά περιορίσει τό κέρδος. Τό μετάξι καί τό βελούδο δέν καταναλώνονται ἀπό τόν ἐργάτη καί γι' αὐτό δέν μποροῦν νά ἀνεβάσουν τόν μισθό» (σελ. 118).

Βέβαια, τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἔπεφτε σέ κείνους τούς ἰδιαίτε-
ρους κλάδους, παρ' ὅλο πού ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας, δηλαδή οἱ μισθοί, θά
ἔμεναν ἴδιοι. Ἡ πρώτη ὕλη γιά τούς ἐργοστασιάρχες μεταξιού, πιά-
νων, ἐπίπλων κλπ. θά ἀκρίβαινε, ἐπομένως θά ἔπεφτε ἡ σχέση τῆς
ἴδιας ὑπεραξίας μέ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο, ἐπομένως θά ἔπεφτε
καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Τό δέ γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους ἀποτε-
λεῖται ἀπό τόν μέσο ὄρο τῶν ἰδιαίτερων ποσοστῶν τοῦ κέρδους σ' ὅλους
τούς κλάδους ἐπιχειρήσεων. Ἡ οἱ ἐργοστασιάρχες αὐτοί, γιά νά βγά-
λουν τό ἴδιο μέ πρῖν μέσο κέρδος, θά ἀνέβαζαν τήν τιμή τῶν ἐμπορευ-
μάτων τους. Ἡ τέτια ὀνομαστική αὔξηση τῶν τιμῶν δέν θίγει ἄμεσα
τό ποσοστό τοῦ κέρδους, θίγει ὅμως τό ξόδεμα τοῦ κέρδους.

Ὁ Ρικάρντο ξαναγυρνᾷ στήν περίπτωση πού ἐξετάστηκε πιό πά-
νω, στήν ὁποία πέφτει ἡ ὑπεραξία (τό ἀπόλυτο κέρδος), ἐπειδὴ ἀνεβαί-
νει ἡ τιμή τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν (καί μαζί τῆς πέφτει καί ἡ
γαιοπρόσοδος).

«Πρέπει ἀκόμα μιά φορά νά τονίσω, ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἔπεφτε
πολύ πιό γρήγορα ἀπ' ὅ,τι ἔχω ὑποθέσει μέ τόν ὑπολογισμό μου: γιατί μέ τήν
ἀξία τοῦ προϊόντος, ὅπως τήν προσδιόρισα κάτω ἀπό τούς ὄρους πού ἔχουν
προυποθεθεῖ, θά αὔξηθεῖ σημαντικά ἡ ἀξία τοῦ κεφαλαίου τοῦ φάρμερ, μιά καί
ἀποτελεῖται κατ' ἀνάγκη ἀπό πολλά ἐμπορεύματα ἡ τιμή τῶν ὁποίων ἔχει ἀνέβει.
Προτοῦ μπορέσει ν' ἀνέβει ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ ἀπό 4 λ. σέ 12 λ. θά διπλα-
σιαστεῖ πιθανόν ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τοῦ κεφαλαίου του καί ἡ ἀξία του θά
εἶναι 6.000 λ. ἀντί 3.000 λ. Ἄν λοιπόν τό κέρδος του φτάνει τίς 180 λ. ἡ
6% σέ σχέση μέ τό ἀρχικό κεφάλαιό του, τότε τήν περίοδο ἐκείνη τό ποσοστό
τοῦ κέρδους εἶναι στήν πραγματικότητα ὄχι ὑψηλότερο ἀπό 3%, γιατί πρὸς
3% οἱ 6.000 λ. δίνουν 180 λ. καί κάτω ἀπ' αὐτούς τούς ὄρους ἕνας νέος φάρμερ
θά μποροῦσε νά ἀσχοληθεῖ μέ τήν ἀγροτική οἰκονομία μόνο ἂν εἶχε στήν τσέπη του
6.000 λ. Πολλοί κλάδοι θά ἀντλοῦν ἀπό τήν ἴδια πηγὴ περισσότερο ἢ λιγότερα
πλεονεκτήματα. Ὁ ἀγρότης, ὁ οἰνοπνευματοποιός, ὁ ἐργοστασιάρχης μάλλι-
νων ἢ λινῶν ὑφασμάτων θά ἀποζημιωθοῦν ἐνμέρει γιά τή μείωση τοῦ κέρδους
τους μέ τήν αὔξηση τῆς ἀξίας τῶν ἀποθεμάτων τους σέ πρώτη ὕλη καί σέ ἔτοιμα
προϊόντα. Οἱ ἐργοστασιάρχες ὅμως σιδερένιων ἐμπορευμάτων, στολιδιῶν καί
πολλῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων, τό κεφάλαιο τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται ὀλοκλη-
ρωτικά ἀπό χρῆμα, θά ἦταν ἐκτεθειμένοι στή συνολική πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ
κέρδους χωρίς καμιά ἀντιστάθμιση» (σελ. 123, 124).

Τό σπουδαιότερο ἐδῶ εἶναι μόνο αὐτό πού παραβλέπει ὁ Ρικάρντο, ὅτι δηλαδή ἀνατρέπει τή δική του ταύτιση τοῦ κέρδους καί τῆς ὑπεραξίας, καί ὅτι ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἀξία τῆς ἐργασίας, τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας μπορεῖ νά ἐπηρεαστεῖ ἀπό μίαν ἀλλαγὴ στήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Κατά τὰ ἄλλα ἡ περιγραφή του εἶναι ἐνμέρει μόνο σωστή. Τό κέρδος πού θά ἔβγαζαν ὁ φάρμερ, ὁ ὑφασματοβιομήχανος κλπ. ἀπό τήν ἀνοδο τῆς τιμῆς τῶν ὑπαρχόντων καί στήν ἀγορά εὐρισκομένων ἀποθεμάτων τους σέ ἐμπορεύματα, θά σταματοῦσε φυσικά ἀπό τή στιγμή πού θά εἶχαν ξεπουλήσει αὐτά τὰ ἐμπορεύματα. Ἡ αὐξηση τῆς ἀξίας τοῦ κεφαλαίου τους θά ἔπαυε ἐπίσης ν' ἀποτελεῖ κέρδος ἀπό τή στιγμή πού θά εἶχε καταναλωθεῖ αὐτό τό κεφάλαιο καί θά ἔπρεπε ν' ἀναπαραχθεῖ. Στήν περίπτωση αὐτή βρίσκονται ὅλοι στήν ἴδια κατάσταση μέ τόν νέο παχτωτή, πού ἀνάφερε ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο, ὁ ὁποῖος θά ἔπρεπε νά προκαταβάλλει ἕνα κεφάλαιο 6.000 λ. γιά νά βγάλει ἕνα κέρδος 3%. Ἀντίθετα [XIII - 670] ὁ κοσμηματοποιός, ὁ ἐργοστασιάρχης προιόντων ἀπό μέταλλο, ὁ καπιταλιστής τοῦ χρήματος κλπ., παρ' ὅλον ὅτι στήν ἀρχή δέν εἰσέπρατταν καμιά ἀποζημίωση γιά τή ζημιά, πραγματοποιοῦν ἕνα ὑψηλότερο ἀπό 3% ποσοστό τοῦ κέρδους, ἐπειδὴ αὐξήθηκε σέ ἀξία μόνο τό προκαταβλημένο σέ μισθὸ ἐργασίας κεφάλαιό τους, ὄχι ὅμως τό σταθερό κεφάλαιό τους.

Σημαντικό σ' αὐτή τήν ἀντιστάθμιση τοῦ μειωνόμενου κέρδους μέ τήν ἀνοδο τῆς ἀξίας τοῦ κεφαλαίου, πού ἀναφέρει ὁ Ρικάρντο, εἶναι ἐδῶ ἀκόμα τό γεγονός ὅτι γιά τόν καπιταλιστή — καί γενικά σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τό μοίρασμα τοῦ προιόντος τῆς ἐτήσιας ἐργασίας — δέν πρόκειται μόνο γιά τό μοίρασμα τοῦ προιόντος ἀνάμεσα στοὺς διάφορους μετόχους τοῦ εἰσοδήματος, ἀλλά καί γιά τόν χωρισμό τοῦ προιόντος αὐτοῦ σέ κεφάλαιο καί εἰσόδημα.

**[2.] Σχηματισμός τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους
(average profits) (ἢ τοῦ «γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους»)
(τοῦ «συνηθισμένου κέρδους»)**

[α) Τό δοσμένο μέσο ποσοστό τοῦ κέρδους σάν σημεῖο ἀφειτηρίας
τῆς θεωρίας τοῦ Ρικάρντο γιά τό κέρδος]

Ἐδῶ ὁ Ρικάρντο δέν εἶναι καθόλου σαφής ἀπό θεωρητικὴ ἄποψη.

«Ἐχω ἤδη παρατηρήσει, ὅτι ἡ ἀγοραία τιμὴ ἑνὸς ἐμπορεύματος μπορεῖ νά

ξεπεράσει τή φυσική ή αναγκαία τιμή του, ίσως έπειδή παράγεται σέ μικρότερη έκταση απ' ό,τι απαιτεί ή νέα ζήτηση γι' αυτό. Πρόκειται ώστόσο μόνο για ένα προσωρινό φαινόμενο. Είναι αυτονόητο ότι τό ύψηλό κέρδος για τό τοποθετημένο στήν παραγωγή αυτού του προϊόντος κεφάλαιο θά προσελκύσει κεφάλαιο σ' αυτό τόν κλάδο, και από τή στιγμή πού θά υπάρξει τό απαιτούμενο χρηματικό ποσό και θά έχει αυξηθεί αντίστοιχα ή ποσότητα τών έμπορευμάτων, θά πέσει ή τιμή και τό κέρδος αυτού του κλάδου θά έξιωθει μέ τό γενικό επίπεδο. *Η πτώση του γενικού ποσοστού του κέρδους δέν είναι καθόλου ασυμβίβαστη μέ μία περιορισμένη σέ όρισμένους κλάδους αύξηση του κέρδους. Μέ τήν άνισότητα τών κερδών τό κεφάλαιο μεταφέρεται από τή μά επένδυση στήν άλλη.* Ένώ λοιπόν τό κέρδος μπορεί γενικά νά πέσει και σιγά-σιγά νά σταθεροποιηθεί σ' ένα χαμηλότερο επίπεδο, εξαιτίας τής αύξησης του μισθού και τών αυξανόμενων δυσκολιών για τόν έφοδιασμό μέ ζωτικής σημασίας αγαθά ενός αυξανόμενου πληθυσμού, μπορεί τό κέρδος του φάρμερ νά βρίσκεται για ένα σύντομο χρονικό διάστημα πάνω από τό προηγούμενο επίπεδο. Μιάν εξαιρετική αναζωγόνηση μπορεί για ένα χρονικό διάστημα νά σημειώσει επίσης ένας όρισμένος κλάδος του έξωτερικού ή άποικιακού έμπορίου» (σελ. 118, 119).

«Πρέπει νά θυμάται κανείς ότι στήν αγορά οί τιμές διαρκώς κυμαίνονται και μάλιστα σέ πρώτη γραμμή λόγω τής σχετικής αναλογίας πού υπάρχει ανάμεσα στή ζήτηση και στήν προσφορά. Παρ' όλον ότι ένα ύφασμα μπορούσε νά προσφέρεται πρós 40 σλ. ή γιάρδα και μέ τήν τιμή αυτή νά δίνει τό κανονικό κέρδος του κεφαλαίου, μπορεί λόγω μιās γενικής αλλαγής τής μόδας ή τιμή του ν' ανέβει στά 60 ή 80 σλ.... Οί ύφασματοεργοστασιάρχες θά βγάλουν για ένα χρονικό διάστημα ασυνήθιστα κέρδη, στον κλάδο αυτό όμως θά εισρέει φυσικά κεφάλαιο, ώσπου ή προσφορά και ή ζήτηση νά ξαναφτάσουν στό κανονικό επίπεδο, όποτε ή τιμή του ύφασματος θά ξαναπέσει στά 40 σλ., στή φυσική και αναγκαία τιμή του. Μέ τόν ίδιο τρόπο μπορεί ή τιμή του σιταριού κάθε φορά πού υπάρχει ανεβασμένη ζήτηση νά ανεβαίνει τόσο πολύ, ώστε ν' αποφέρει στον φάρμερ ένα κέρδος μεγαλύτερο από τό γενικό. Αν υπάρχει άφθονη εύφορη γή, ή τιμή του σιταριού θά ξαναπέσει στό προηγούμενο επίπεδό της, όταν θά έχει επενδυθεί τό απαιτούμενο για τήν παραγωγή του ποσό κεφαλαίου, και τό κέρδος θά είναι τό ίδιο μέ προηγούμενα. Αν όμως δέν υπάρξει αρκετή εύφορη γή και θά χρειαστεί περισσότερη από τή συνηθισμένη ποσότητα κεφαλαίου και εργασίας για τήν παραγωγή αυτής τής συμπληρωματικής ποσότητας σιταριού, τότε ή τιμή του σιταριού δέν θά πέσει στό προηγούμενο επίπεδό της. Η φυσική τιμή του θά ώθηθεί πρós τά άνω και ο φάρμερ αντί νά εισπράττει αυξημένα κέρδη θά υποχρεωθεί νά ικανοποιείται μέ τό μειωμένο ποσοστό, πού είναι ή απαραίτητη συνέπεια τής αύξησης τών μισθών πού προκλήθηκε από τήν άνοδο τών τιμών τών ζωτικής σημασίας αγαθών» (στό ίδιο, σελ. 119, 120).

Αν είναι δοσμένη ή εργάσιμη ήμέρα (ή αν σέ διάφορους κλάδους υπάρχουν μόνο τέτιες διαφορές στή διάρκεια τής εργάσιμης ήμέρας πού

ἀντισταθμίζονται μέ τίς ιδιότητες τῶν διάφορων εἰδῶν ἐργασίας) τότε, μιά καί ὁ μισθός ἐργασίας παραμένει κατά μέσον ὄρο ἴδιος, εἶναι δοσμένο τό γενικό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, δηλ. τῆς πρόσθετης ἐργασίας. Αὐτό ἔχει στό κεφάλι του ὁ Ρικάρντο. Καί αὐτό τό γενικό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας τό συγχέει μέ τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἐχω ἀποδείξει ὅτι μέ ἴδιο τό γενικό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας πρέπει στούς διάφορους κλάδους τά ποσοστά τοῦ κέρδους νά εἶναι πέρα γιά πέρα διαφορετικά, στήν περίπτωση πού τά ἐμπορεύματα θά πουλιούνταν στίς ἀντίστοιχες ἀξίες τους. Τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους προκύπτει ἀπό τό ὅτι ἡ παραγμένη συνολική ὑπεραξία τῆς κοινωνίας ὑπολογίζεται σέ σύγκριση μέ τό συνολικό κεφάλαιο τῆς κοινωνίας (τῆς τάξης τῶν καπιταλιστῶν). Γι' αὐτό κάθε κεφάλαιο σέ κάθε ιδιαίτερο κλάδο παρουσιάζεται σάν ὑποπολλαπλάσιο κομμάτι ἐνός συνολικοῦ κεφαλαίου ἴδιας [671] ὀργανικῆς σύνθεσης, τόσο ὅσον ἀφορᾷ τή σύνθεσή του ἀπό σταθερό καί μεταβλητό κεφάλαιο, ὅσο καί ὅσον ἀφορᾷ τή σύνθεσή του ἀπό κυκλοφοροῦν καί πάγιο κεφάλαιο. Σάν τέτιο ὑποπολλαπλάσιο μέρος ἀντλεῖ ἀνάλογα μέ τό μέγεθός του τό μερίδιό του ἀπό τήν ὑπεραξία πού ἔχει παραγάγει τό συνολικό κεφάλαιο. Ἡ μοιρασμένη ἔτσι ὑπεραξία, ἡ μερίδα τῆς ὑπεραξίας πού ἀναλογεῖ σ' ἓνα κομμάτι κεφαλαίου δοσμένου μεγέθους, λ.χ. 100, κατά τή διάρκεια ἐνός δοσμένου χρονικοῦ διαστήματος, λ.χ. ἐνός χρόνου, σχηματίζει τό μέσο κέρδος ἢ τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, πού μπαίνει στά ἔξοδα παραγωγῆς ὅλων τῶν κλάδων. Ἄν τό μερίδιο [μέ βάση τό 100] = 15, τότε τό συνηθισμένο κέρδος = 15% καί ἡ τιμή κόστους = 115. Μπορεῖ νά εἶναι μικρότερο, λ.χ. ἂν μόνο ἓνα μέρος τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου μπαίνει σάν φθορά τοῦ πάγιου κεφαλαίου στό προτσές ἀξιοποίησης. Εἶναι ὅμως πάντα ἴσο μέ τό καταναλωμένο κεφάλαιο + 15, πού εἶναι τό μέσο κέρδος τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου. Ἄν στή μιά περίπτωση μπαίαν 100 στό προϊόν καί στήν ἄλλη μόνο 50, τότε στή μιά περίπτωση ἡ τιμή κόστους = $100 + 15 = 115$, καί στήν ἄλλη = $50 + 15 = 65$. Στήν περίπτωση αὐτή καί τά δύο κεφάλαια θά εἶχαν πουλήσει τά ἐμπορεύματά τους στήν ἴδια τιμή κόστους, δηλ. σέ μιά τιμή πού θά ἀπόφερε καί στά δύο τό ἴδιο ποσοστό τοῦ κέρδους. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ παρουσίαση, ἡ πραγματοποίηση καί ἡ δημιουργία τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους κάνει ἀπαραίτητη τή μετατροπή τῶν ἀξιῶν στίς διαφορετικές ἀπ' αὐτές τιμές κόστους. Ὁ Ρικάρντο προυποθέτει ἀντίθετα τήν ταύτιση τῶν ἀξιῶν καί τῶν τιμῶν κόστους, ἐπειδή συγχέει τό ποσοστό τοῦ κέρδους μέ τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Γι' αὐτό δέν ἔχει τήν παραμικρότερη ἰδέα γιά τή γενική ἀλλαγῆ, πού συντελεῖται στίς τιμές τῶν ἐμπορευ-

μάτων, σάν συνέπεια τῆς δημιουργίας ἑνός γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, προτοῦ μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά ἕνα γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Αὐτό τό ποσοστό τοῦ κέρδους τό παίρνει σάν κάτι τό πρωταρχικό (Pius), πού γιά τό λόγο αὐτό μάλιστα μπαίνει γι' αὐτόν στόν καθορισμό τῆς ἀξίας. (Βλ. τό I κεφ. «Γιά τήν ἀξία»). Μέ προϋποτεθειμένο τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἐξετάζει μόνο τίς κατ' ἐξαίρεση ἀλλαγές στίς τιμές, πού κάνει ἀπαραίτητη ἡ διατήρηση αὐτοῦ τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ, τή συνέχιση τῆς ὑπαρξῆς αὐτοῦ τοῦ γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Δέν ἔχει οὔτε ἰδέα γιά τό γεγονός ὅτι προηγούμενα πρέπει νά συντελεστεῖ μιά μετατροπή τῶν ἀξιῶν σέ τιμές κόστους, γιά νά δημιουργηθεῖ τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, ὅτι ἐπομένως πάνω στή βάση ἑνός γενικοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους δέν ἔχει πιά νά κάνει ἄμεσα μέ τίς ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων.

Καί στήν πιά πάνω περικοπή δίνεται μόνο ἡ ἀντίληψη τοῦ Α. Σμίθ, ἀλλά κι αὐτή ἀκόμα δίνεται μονόπλευρη, ἐπειδή ὁ Ρικάρντο ἐμμένει στήν κρυφή σκέψη τοῦ γενικοῦ τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας. Γιά τόν Ρικάρντο τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἀνεβαίνει πάνω ἀπό τό μέσο ἐπίπεδο μόνο σέ ἰδιαίτερους κλάδους, ἐπειδή ἡ ἀγοραία τιμή ἀνεβαίνει πάνω ἀπό τή φυσική τιμή, λόγω τῆς σχέσης πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν προσφορά καί στή ζήτηση, ἀνάμεσα στήν ὑπερπαραγωγή καί τήν ὑποπαραγωγή σέ ἰδιαίτερους κλάδους. Ὁ συναγωνισμός, ἡ εἰσροή νέου κεφαλαίου σέ ἕναν κλάδο, ἡ ἀπόσυρση παλαιοῦ κεφαλαίου ἀπό ἕναν ἄλλο κλάδο ἐξισώνει τότε τήν ἀγοραία τιμή καί τή φυσική τιμή καί ἐπαναφέρει τό κέρδος τοῦ ἰδιαίτερου κλάδου στό γενικό ἐπίπεδο. Ἐδῶ τό πραγματικό ἐπίπεδο τοῦ κέρδους προϋποτίθεται σταθερό καί δοσμένο, καί πρόκειται μόνο γιά τήν ἐπιβεβαίωση τοῦ στοῦ γενικό ἐπίπεδο σ' ἐκείνους τοὺς ἰδιαίτερους κλάδους στοὺς ὁποίους, ἐξαιτίας τῆς προσφοράς καί τῆς ζήτησης, ἀνεβαίνει πάνω ἀπό τό μέσο ἐπίπεδο ἢ πέφτει κάτω ἀπ' αὐτό. Ὁ Ρικάρντο μάλιστα προϋποθέτει ἐδῶ πάντα ὅτι τά ἐμπορεύματα, οἱ τιμές τῶν ὁποίων ἀποδίδουν περισσότερα ἀπό τό μέσο κέρδος, βρίσκονται πάνω καί οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων πού ἀποδίδουν λιγότερα ἀπό αὐτό βρίσκονται κάτω ἀπό τήν ἀξία τους. Ἄν μέ τόν συναγωνισμό ἡ ἀγοραία ἀξία τους ἐξισωθεῖ μέ τήν ἀξία τους, τότε ἔχει ἀποκατασταθεῖ τό μέσο ἐπίπεδο τοῦ κέρδους.

Τό ἴδιο τό μέσο ἐπίπεδο μπορεῖ κατά τόν Ρικάρντο νά ἀνεβαίνει ἢ νά πέφτει μόνο ὅταν ἀνεβαίνει ἢ πέφτει (σχετικά μόνιμα) ὁ μισθός ἐργασίας, δηλ. τό ποσοστό τῆς σχετικῆς ὑπεραξίας, πράγμα πού γίνεται χωρίς ἀλλοίωση τῶν τιμῶν. (Παρ' ὅλο πού ὁ Ρικάρντο ὁ ἴδιος παραδέχεται ἐδῶ μιά πολύ σημαντική ἀλλοίωση τῶν τιμῶν σέ διάφορους κλά-

δους ἀνάλογα μέ τή σύνθεσή τους ἀπό κυκλοφοροῦν καί πάγιο κεφάλαιο).

Ἀλλά ἀκόμα καί ὅταν θά ἔχει ἀποκατασταθεῖ ἓνα γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους, καί θά ἔχουν ἐπομένως ἀποκατασταθεῖ καί οἱ τιμές κόστους, μπορεῖ ν' ἀνέβει τό ποσοστό τοῦ κέρδους σέ διάφορους ιδιαίτερους κλάδους, ἐπειδή σ' αὐτούς ἐργάζονται περισσότερο χρόνο, καί γι' αὐτό ἀνεβαίνει τό ποσοστό τῆς ἀπόλυτης ὑπεραξίας. Τό γεγονός ὅτι ὁ συναγωνισμός τῶν ἐργατῶν δέν μπορεῖ νά ἐξισώσει αὐτές τίς διαφορές τό ἀποδείχνει ἡ ἀνάμιξη τοῦ κράτους. Χωρίς ν' ἀνέβει ἐδῶ ἡ ἀγοραία τιμή πάνω ἀπό τή φυσική τιμή, θά ἀνέβει τό ποσοστό τοῦ κέρδους σ' αὐτούς τούς ιδιαίτερους κλάδους. Ὁ συναγωνισμός τῶν κεφαλαίων μπορεῖ νά προκαλέσει καί θά προκαλέσει ὅπωςδήποτε μόνιμα τό γεγονός ὅτι αὐτό τό πρόσθετο κέρδος δέν θά περιέρχεται ὀλόκληρο στούς καπιταλιστές αὐτῶν τῶν ιδιαίτερων κλάδων. Θά ὑποχρεωθοῦν νά κατεβάσουν τίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων τους κάτω ἀπό τίς «φυσικές τιμές» τους ἢ οἱ ἄλλοι κλάδοι θά αὐξήσουν λίγο τίς τιμές τους (πάντως ἂν δέν τίς αὐξήσουν πραγματικά, πράγμα πού μπορεῖ νά ἀντισταθμιστεῖ μέ τήν πτώση τῆς ἀξίας αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων, ὄχι ὅμως [672] τόσο πολύ, ὅσο θά ἀπαιτοῦσε ἡ ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς ἐργασίας στούς δικούς τους ιδιαίτερους κλάδους). Τό γενικό ἐπίπεδο θ' ἀνέβει καί θ' ἀλλάξουν οἱ τιμές κόστους.

Ἐπίσης: ἂν παρουσιαστεῖ ἓνας καινούργιος κλάδος, στόν ὁποῖο χρησιμοποιεῖται ἀσύγκριτα περισσότερη ζωντανή ἐργασία σέ σχέση μέ τή συσσωρευμένη, στόν ὁποῖο ἡ σύνθεση τοῦ κεφαλαίου βρῖσκεται ἐπομένως πολύ πιο κάτω ἀπό τή μέση σύνθεσή του πού καθορίζει τό μέσο κέρδος, τότε οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στήν προσφορά καί στή ζήτηση μποροῦν σ' ἓναν καινούργιο κλάδο νά ἐπιτρέψουν νά πουλιέται τό προϊόν του πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους του, πλησιέστερα πρός τήν πραγματική ἀξία του. Ἄν ὁ συναγωνισμός ἐξισώσει αὐτήν τή διαφορά, τότε αὐτό εἶναι δυνατό νά γίνει μόνο μέ τήν ἄνοδο τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τοῦ κέρδους, ἐπειδή τό κεφάλαιο γενικά ὑλοποιεῖ, θέτει σέ κίνηση μεγαλύτερη ποσότητα ἀπλήρωτης πρόσθετης ἐργασίας. Οἱ σχέσεις προσφοράς καί ζήτησης δέν ἔχουν στήν πρώτη περίπτωση, ὅπως νομίζει ὁ Ρικάρντο, σάν ἀποτέλεσμα νά πουλιέται τό ἐμπόρευμα πάνω ἀπό τήν ἀξία του, ἀλλά μόνο νά πουλιέται κατά προσέγγιση στήν ἀξία του καί πάνω ἀπό τήν τιμή κόστους του. Ἡ ἐξίσωση λοιπόν δέν μπορεῖ νά ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τήν ἐπαναφορά τοῦ κέρδους στό παλιό ἐπίπεδο, ἀλλά μόνον ὅτι ὁδηγεῖ στήν ἀποκατάσταση ἑνός νέου ἐπιπέδου.

[β) Ἡ λαθεμένη αντίληψη τοῦ Ρικάρντο
 σχετικά μέ τήν ἐπίδραση τοῦ ἀποικιακοῦ ἐμπορίου
 καί γενικά τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου στό ποσοστό τοῦ κέρδους]

Τό ἴδιο λ.χ. στό ἀποικιακό ἐμπόριο στό ὁποῖο, ἐξαιτίας τῆς δουλείας καί τῆς γονιμότητας τῆς φύσης, ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας εἶναι χαμηλότερη ἀπ' ὅ,τι στήν παλιά χώρα (ἢ ἐπίσης ἐξαιτίας τῆς πραγματικῆς ἢ νόμιμης μή ἀνάπτυξης τῆς ιδιοκτησίας στή γῆ). Ἄν τά κεφάλαια τῆς μητρόπολης εἶναι εὐκολομεταβιβάσιμα σ' αὐτό τόν καινούργιο κλάδο, τότε θά ρίξουν βέβαια τό εἰδικό πρόσθετο κέρδος στόν κλάδο αὐτό, θά ἀνεβάσουν ὅμως τό γενικό ἐπίπεδο τοῦ κέρδους (ὅπως παρατηρεῖ πολύ σωστά ὁ Α. Σμίθ).

Ὁ Ρικάρντο καταφεύγει ἐδῶ πάντα στή φράση: στούς παλιούς κλάδους ὅμως ἔμεινε ἴδια ἡ ποσότητα τῆς χρησιμοποιούμενης ἐργασίας, τό ἴδιο καί ὁ μισθός ἐργασίας. Τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους ὅμως καθορίζεται ἀπό τή σχέση τῆς ἀπλήρωτης δουλιᾶς πρὸς τήν πληρωμένη καί πρὸς τό προκαταβλημένο κεφάλαιο ὄχι σ' αὐτόν ἢ σέ κεῖνον τόν κλάδο, ἀλλά σ' ὅλους μαζί τούς κλάδους, στούς ὁποίους μπορεῖ τό κεφάλαιο νά μεταφέρεται ἐλεύθερα. Ἡ σχέση αὐτή μπορεῖ κατά τά $\frac{9}{10}$ νά παραμείνει ἀμετάβλητη, ἄν ὅμως μεταβληθεῖ κατά τό $\frac{1}{10}$, τότε πρέπει τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους ν' ἀλλάξει στά $\frac{10}{10}$. Κάθε φορά πού αὐξάνει ἡ μάζα τῆς ἀπλήρωτης ἐργασίας, ἡ ὁποία τίθεται σέ κίνηση ἀπό ἓνα κεφάλαιο δοσμένου μεγέθους, ὁ συναγωνισμός μπορεῖ ν' ἀποκατασταίει μόνο τά πράγματα ἔτσι, ὥστε κεφάλαια ἴσου μεγέθους νά παίρνουν ἴσα μερίσματα, ἴσα μερίδια ἀπ' αὐτή τήν αὐξημένη πρόσθετη ἐργασία, δέν μπορεῖ ὅμως ὁ συναγωνισμός τό μερίσμα αὐτό νά τό περιορίσει στό παλιό μερίδιο ἀπό τήν πρόσθετη ἐργασία. Ἄν ὁ Ρικάρντο τό δέχεται αὐτό, τότε δέν ἔχει ἀπολύτως κανένα λόγο νά ἀμφισβητεῖ τήν ἄποψη τοῦ Α. Σμίθ, ὅτι μόνο ὁ αὐξανόμενος συναγωνισμός τῶν κεφαλαίων, ἐξαιτίας τῆς συσώρευσής τους, κατεβάζει τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Γιατί ἐδῶ παραδέχεται ὁ ἴδιος ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους πέφτει μόνο μέ τόν συναγωνισμό, παρ' ὅλον ὅτι αὐξάνει τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Αὐτό συνδέεται πάντως μέ τή δεύτερή του λαθεμένη προυπόθεση, ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους (ἄν δέν παρθεῖ ὑπόψη ἡ πτώση ἢ ἡ ἄνοδος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας) δέν μπορεῖ ποτέ νά ἀνεβαίνει ἢ νά πέφτει, παρά μόνο λόγω προσωρινῶν ἀποκλίσεων τῆς ἀγοραίας τιμῆς ἀπό τή φυσική τιμή. Καί τί εἶναι ἡ φυσική τιμή; Ἡ τιμή = οἱ προκαταβολές + τό μέσο κέρδος. Αὐτό πάλι μέ τή σειρά του ἀνάγεται στήν προυπόθεση, ὅτι τό μέσο κέρδος δέν μπορεῖ

ποτέ νά πέφτει καί ν' ἀνεβαίνει διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι πέφτει καί ἀνεβαίνει ἡ σχετική ὑπεραξία.

Γι' αὐτό εἶναι λάθος, ὅταν ἀντίθετα ἀπό τόν Σμίθ ὁ Ρικάρντο λέει:

«Κατά τή γνώμη μου, κανενός εἶδους ἀλλαγῆ στή σχέση ἑνός ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου μέ ἕνα ἄλλο ἐμπόριο ἢ στή σχέση τοῦ ἐσωτερικοῦ μέ τό ἐξωτερικό ἐμπόριο δέν μπορεῖ ν' ἀλλάξει τό ποσοστό τοῦ κέρδους» (στό ἴδιο, σελ. 413).

Εἶναι ἐπίσης λάθος, ὅταν λέει ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους δέν θίγει τίς τιμές κόστους, ἐπειδή δέν θίγει τήν ἀξία.

Εἶναι λάθος, ὅταν ὁ Ρικάρντο νομίζει πώς, ἂν εὐνοηθεῖ ἰδιαίτερα τό ἐξωτερικό ἐμπόριο, τότε τό γενικό ἐπίπεδο τοῦ κέρδους πρέπει πάντα νά ἀποκατασταίνεται μέ τήν ἐπιστροφή του στό παλιό ἐπίπεδο καί ὄχι μέ τήν ἀνοδό του.

«Ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ ἰσότητα τῶν κερδῶν θά ἀποκατασταθεῖ μέ τή γενική ἀνοδο τῶν κερδῶν, ἐνῶ ἐγώ ἔχω τή γνώμη ὅτι τά κέρδη τοῦ εὐνοούμενου κλάδου θά πέσουν γρήγορα στό γενικό ἐπίπεδο» (σελ. 132, 133).

Μέ τήν ἀπολύτως λαθεμένη ἀντίληψή του γιά τό ποσοστό τοῦ κέρδους ὁ Ρικάρντο παρανοεῖ πέρα γιά πέρα τήν ἐπίδραση τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου, ὅταν αὐτό δέν κατεβάζει ἄμεσα τίς τιμές τῶν μέσων διατροφῆς γιά τούς ἐργάτες. Δέν βλέπει πόσο τεράστια σημασία ἔχει γιά τήν Ἀγγλία λ.χ. ἡ προμήθεια [673] φτηνότερων πρώτων ὑλῶν γιά τή βιομηχανία καί ὅτι στήν περίπτωση αὐτή, ὅπως ἔχω δεῖξει προηγουμένα, μολονότι οἱ τιμές πέφτουν, τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἀνεβαίνει, ἐνῶ στήν ἀντίθετη περίπτωση μέ ἀνερχόμενες τίς τιμές μπορεῖ τό ποσοστό τοῦ κέρδους νά πέφτει ἀκόμα καί ἂν ὁ μισθός ἐργασίας μένει ἴδιος καί στίς δύο περιπτώσεις.

«Γι' αὐτό τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἀνεβαίνει ὄχι σάν συνέπεια τῆς διεύρυνσης τῆς ἀγορᾶς» (σελ. 136).

Τό ποσοστό τοῦ κέρδους δέν ἐξαρτιέται ἀπό τήν τιμή τοῦ ἑνός ξεχωριστοῦ ἐμπορεύματος, ἀλλά ἀπό τή μάζα τῆς πρόσθετης ἐργασίας πού μπορεῖ νά ὑλοποιηθεῖ ἀπό ἕνα δοσμένο κεφάλαιο. Ὁ Ρικάρντο παραγνωρίζει ἐπίσης τή σημασία τῆς ἀγορᾶς, ἐπειδή δέν καταλαβαίνει τήν οὐσία τοῦ χρήματος.

(Σχετικά μέ τά πιό πάνω πρέπει ἀκόμα νά παρατηρηθεῖ ὅτι: ὁ Ρικάρντο κάνει ὅλα αὐτά τά λάθη, γιατί θέλει τή δική του ταύτιση τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας καί τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους νά τήν ἐπιβάλλει μέ βίαιες ἀφαιρέσεις. Ἀπό δῶ ἡ ἐκχυδαϊσμένη ἀντίληψη

(Vulgus) τῶν οἰκονομολόγων ὅτι οἱ θεωρητικές ἀλήθειες εἶναι ἀφαιρέσεις, πού ἀντιφάσκουν μέ τίς πραγματικές σχέσεις. Ἀντί νά δοῦν ἀντίθετα ὅτι ὁ Ρικάρντο δέν προχωρεῖ ἀρκετά στή σωστή ἀφαίρεση καί γι' αὐτό ὠθεῖται πρὸς τή λαθεμένη^[76]).

[3.] Ὁ νόμος τῆς πτώσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους

[α) Λαθεμένες προϋποθέσεις στήν ἀντίληψη τοῦ Ρικάρντο γιά τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους]

Ἡ πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους ἀποτελεῖ ἓνα ἀπό τά σημαντικότερα σημεῖα στό σύστημα τοῦ Ρικάρντο.

Τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἔχει τήν τάση νά πέφτει. Γιατί; Ὁ Α. Σμίθ λέει: ἐξαιτίας τῆς αὐξανόμενης συσσώρευσης καί τοῦ αὐξανόμενου συναγωνισμοῦ τῶν κεφαλαίων πού τή συνοδεύει. Ὁ Ρικάρντο ἀπαντᾷ: Ὁ συναγωνισμός μπορεῖ νά ἐξισώνει τά κέρδη (πιό πάνω εἶδαμε ὅτι δέν εἶναι συνεπές στό σημείο αὐτό) στούς διάφορους κλάδους, δέν μπορεῖ ὅμως νά κατεβάσει τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Αὐτό θά ἦταν δυνατό μόνο ἂν, λόγω τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου, θά αὐξάνονταν τά κεφάλαια τόσο πῶ γρήγορα ἀπό τόν πληθυσμό, ὥστε ἡ ζήτηση ἐργασίας νά εἶναι διαρκῶς μεγαλύτερη ἀπό τήν προσφορά της καί γιά τόν λόγο αὐτό ὁ μισθός ἐργασίας θά ἀνέβαινε διαρκῶς, καί ὀνομαστικά, καί πραγματικά, καί σέ ἀξίες χρήσης — σέ ἀξία καί σέ ἀξία χρήσης. Αὐτό ὅμως δέν γίνεται. Ὁ Ρικάρντο δέν εἶναι αἰσιόδοξος καί δέν πιστεύει σέ τέτιου εἴδους παραμύθια.

Μιά καί γιά τόν Ρικάρντο εἶναι ταυτόσημα τό ποσοστό τοῦ κέρδους καί τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας — τῆς σχετικῆς ὑπεραξίας γιατί προϋποθέτει ἀμετάβλητη τήν ἐργάσιμη ἡμέρα — μιά διαρκῆς πτώση τοῦ κέρδους ἢ ἡ τάση τοῦ κέρδους νά πέφτει μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μέ τούς ἴδιους λόγους πού προκαλοῦν μιά διαρκῆ πτώση ἢ διαρκῆ τάση πτώσης τοῦ ποσοστοῦ τῆς ὑπεραξίας, δηλ. τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς ἡμέρας, κατά τό ὁποῖο ὁ ἐργάτης δέν ἐργάζεται γιά τόν ἑαυτό του, ἀλλά γιά τόν καπιταλιστή. Ποιοί εἶναι ὅμως αὐτοί οἱ λόγοι; Ὅταν προυποτεθεῖ δοσμένη ἡ διάρκεια τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας, τό μέρος της ἐκεῖνο κατά τό ὁποῖο ὁ ἐργάτης ἐργάζεται δωρεάν γιά τόν καπιταλιστή μπορεῖ νά μειωθεῖ μόνο, ὅταν αὐξάνει τό μέρος ἐκεῖνο κατά τό ὁποῖο ἐργάζεται γιά τόν ἑαυτό του. Καί αὐτό εἶναι δυνατό μόνο (προυποτίθεται ὅτι πληρώνεται ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας), ἂν αὐξάνει ἡ ἀξία τῶν ἀπαραίτητων ζωτικῶν

ἀγαθῶν, τῶν μέσων συντήρησης, στά ὁποῖα ξοδεύεται ὁ μισθός τοῦ ἐργάτη. Ἡ ἀξία ὅμως τῶν βιομηχανικῶν ἐμπορευμάτων μειώνεται συνεχῶς, ἐπειδή ἀναπτύσσονται οἱ παραγωγικές δυνάμεις τῆς ἐργασίας. Τό ζήτημα λοιπόν μπορεῖ κατά τόν Ρικάρντο, νά ἐξηγηθεῖ μόνο μέ τό ὅτι αὐξάνει διαρκῶς ἡ ἀξία τοῦ κύριου συστατικοῦ τῶν μέσων συντήρησης — τῶν τροφίμων. Καί αὐτό, γιατί ἡ γεωργία γίνεται ὀλοένα λιγότερο ἀποδοτική. Πρόκειται γιά τήν ἴδια προυπόθεση πού, σύμφωνα μέ τήν ἐξήγηση τῆς γαιοπροσόδου ἀπό τόν Ρικάρντο, ἐξηγεῖ τήν ὑπαρξη καί τήν αὐξησή της. Γι' αὐτό ἡ συνεχῆ πτώση τοῦ κέρδους συνδέεται μέ τή συνεχῆ ἀνοδο τοῦ ποσοστοῦ τῆς γαιοπροσόδου. Ἐχῶ κιόλας καταδειξίει ὅτι εἶναι λαθεμένη ἡ ἀντίληψη τοῦ Ρικάρντο γιά τή γαιοπρόσοδο. Ἐτσι ὅμως καταρρέει ἡ μιά βάση τῆς ἐξήγησής του γιά τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Κατά δεύτερο λόγο ὅμως ἡ ἀντίληψη τοῦ Ρικάρντο βασίζεται στή λαθεμένη προυπόθεση, ὅτι εἶναι ταυτόσημα τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ὅτι δηλαδή μιά πτώση στό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ταυτόσημη μέ μιά πτώση στό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας, πού πράγματι θά μπορούσε νά ἐξηγηθεῖ μόνο μέ τόν τρόπο τοῦ Ρικάρντο. Ἐτσι ἔχει ἀναιρεθεῖ ἡ θεωρία του. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους πέφτει — παρ' ὄλον ὅτι τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας μένει ἴδιο ἢ ἀνεβαίνει — ἐπειδή μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς ἐργασίας τό μεταβλητό κεφάλαιο πέφτει σέ σχέση μέ τό σταθερό κεφάλαιο. Πέφτει λοιπόν ὄχι ἐπειδή γίνεται λιγότερο παραγωγική ἡ ἐργασία, ἀλλά ἐπειδή γίνεται πιο παραγωγική. Ὅχι ἐπειδή ἐκμεταλλεύονται λιγότερο τόν ἐργάτη, ἀλλά ἐπειδή τόν ἐκμεταλλεύονται περισσότερο, εἴτε γιατί αὐξάνει ὁ ἀπόλυτος πρόσθετος χρόνος, εἴτε γιατί, ἀπό τή στιγμή πού τό κράτος ἐμποδίζει τήν αὐξησή του, ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή ρίχνει τή σχετική ἀξία τῆς ἐργασίας καί γι' αὐτό αὐξάνει τόν σχετικό πρόσθετο χρόνο.

Ἐπομένως, ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο βασίζεται σέ δύο λαθεμένες προυποθέσεις:

1) στή λαθεμένη προυπόθεση ὅτι ἡ ὑπαρξη καί ἡ αὐξηση τῆς γαιοπροσόδου συνδέονται μέ τή φθίνουσα παραγωγικότητα τῆς γεωργίας.

2) στή λαθεμένη προυπόθεση ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους, πού ὁ Ρικάρντο τό ταυτίζει μέ τό ποσοστό τῆς σχετικῆς ὑπεραξίας, μπορεῖ νά ἀνεβαίνει καί νά πέφτει μόνο σέ ἀντίστροφη ἀναλογία μέ τόν μισθό ἐργασίας.

[674]. Πρῶτα θά μαζέψω τώρα τίς φράσεις, στίς ὁποῖες ἀναπτύσσει ὁ Ρικάρντο τήν πιο πάνω ἄποψη.

[6) *Ἡ ἀντίληψη τοῦ Ρικάρντο*
ὅτι ἡ αὐξανόμενη πρόσοδος καταβροχθίζει σιγά-σιγά
τό ποσοστό τοῦ κέρδους]

Προηγούμενα ἀκόμα μερικές παρατηρήσεις γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ Ρικάρντο — παίρνοντας προκαταβολικά ὑπόψη τήν ἀντίληψή του γιά τήν γαιοπρόσοδο — φαντάζεται ὅτι ἡ πρόσοδος καταβροχθίζει σιγά-σιγά τό ποσοστό τοῦ κέρδους.

Θά χρησιμοποιήσουμε τόν πίνακα τῆς σελ. 574*, μέ τίς ἀπαραίτητες ὅμως τροποποιήσεις.

Στούς Πίνακες ἐκείνους ὑποτέθηκε ὅτι τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιήθηκε = 60σ + 40μ, τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας = 50% καί ὅτι, ἐπομένως, ὁποιαδήποτε κι ἄν εἶναι ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος = 120 λ. Ἀπό αὐτές οἱ 10 λ. = κέρδος καί οἱ 10 λ. = ἀπόλυτη πρόσοδος. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι οἱ 40 λ. τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου εἶναι ὁ μισθός 20 ἐργατῶν (λ.χ. γιά τή δουλιά μιᾶς ἐβδομάδας) (ἢ καλύτερα, ἐφόσον πρόκειται γιά τό ποσοστό τοῦ κέρδους, γιά τή δουλιά ἑνός χρόνου. Ἐδῶ ὅμως αὐτό δέν ἔχει καμιά σημασία). Σύμφωνα μέ τόν Πίνακα Α, στόν ὁποῖο ἡ κατηγορία γῆς I καθορίζει τήν ἀγοραία ἀξία, ὁ ἀριθμός τῶν τόννων [κάρβουνου ἢ τῶν κρτ. σιταριου] = 60, δηλαδή 60 τόννοι = 120 λ. καί ὁ ἕνας τόννος = $\frac{120}{60}$ λ. = 2 λίρες. Ὁ μισθός τῆς ἐργασίας τῶν 40 λ. εἶναι λοιπόν ἴσος μέ 20 τ. κάρβουνου ἢ μέ 20 κρτ. σιταριου. Αὐτός εἶναι λοιπόν ὁ ἀναγκαῖος μισθός γιά τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν πού ἀπασχολεῖ τό κεφάλαιο τῶν 100 λ. Ἄν ἦταν τώρα ἀπαραίτητο νά περάσουν σέ μιά χειρότερη κατηγορία γῆς, στήν ὁποία θά χρειαζόταν ἕνα κεφάλαιο 110 λ. (60 λ. σταθερό κεφάλαιο καί μεταβλητό κεφάλαιο γιά 20 ἐργάτες πού τούς θέτει σέ κίνηση — δηλ. 60 λ. σταθερό κεφάλαιο καί 50 λ. μεταβλητό κεφάλαιο), γιά νά παραχθοῦν 48 τόννοι, τότε στήν περίπτωση αὐτή ἡ ὑπεραξία = 10 λ. Καί ἡ τιμή τοῦ κάθε τόννου = $2\frac{1}{2}$ λ. Ἄν περνούσαμε σέ μιά ἀκόμα χειρότερη γῆ στήν ὁποία 120 λ. ἀποδίδουν 40 τ. τότε ἡ τιμή τοῦ ἑνός τόννου = $\frac{120}{40}$ = 3 λ. Ἐδῶ, στή χειρότερη κατηγορία γῆς, θά ἐξέλειπε κάθε ὑπεραξία. Αὐτό πού παράγουν οἱ 20 ἐργάτες εἶναι πάντα ἴσο μέ τήν ἀξία 60 λ. (3 λ. = 1 ἐργάσιμη ἡμέρα ὁποιοῦδήποτε μεγέθους). Ἄν αὐξηθεῖ λοιπόν ὁ μισθός ἐργασίας ἀπό 40 σέ 60 λ., τότε ἐξαφανίζεται κάθε ὑπεραξία. Ἐχει πάντα προϋποτεθεῖ ὅτι 1 κρτ. σιτάρι εἶναι ὁ ἀναγκαῖος μισθός γιά ἕναν ἐργάτη.

* Βλ. τόν Πίνακα ἀνάμεσα στίς σελ. 306 καί 307 τούτου τοῦ τόμου.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι στήν καθεμιά ἀπ' αὐτές τίς δύο περιπτώσεις [τοῦ περάσματος σέ χειρότερη γῆ] θά πρέπει νά διατεθεῖ μόνο ἓνα κεφάλαιο 100 λ. Ἡ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, ὁποιοδήποτε κεφάλαιο κι ἂν διατεθεῖ, τό ζήτημα εἶναι ποιά θά εἶναι στήν κάθε μιά ἀπ' αὐτές τίς περιπτώσεις ἡ σχέση γιά 100 μονάδες αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου; Ἀντί δηλαδή νά λογαριάζουμε ὅτι τό κεφάλαιο πού προκαταβλήθηκε εἶναι 110 ἢ 120 λ., ὅταν ἐξακολουθοῦν νά χρησιμοποιοῦνται ὁ ἴδιος ἀριθμός ἐργατῶν καί τό ἴδιο σταθερό κεφάλαιο, θά λογαριάζουμε, προϋποθέτοντας τήν ἴδια ὀργανική σύνθεση (ὄχι σέ ἀξία, ἀλλά σχετικά μέ τή μάζα τῆς χρησιμοποιούμενης ἐργασίας καί τή μάζα τοῦ χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου) μέ βάση τίς 100 λ., πόσο σταθερό κεφάλαιο καί πόση μάζα ἐργασίας μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν. (Γιά νά μπορεῖ νά γίνεται ἡ σύγκριση αὐτῶν τῶν 100 μονάδων μέ τά κεφάλαια τῶν ἄλλων κατηγοριῶν). Τό 110 σχετίζεται πρὸς τό 60 ὅπως τό 100 πρὸς τό $54\frac{6}{11}$, καί τό 110 πρὸς τό 50 ὅπως τό 100 πρὸς τό $45\frac{5}{11}$. Ἄν 20 ἐργάτες ἔθεταν σέ κίνηση ἓνα σταθερό κεφάλαιο 60 λ., τότε πόσοι ἐργάτες θά ἔθεταν σέ κίνηση ἓνα κεφάλαιο $54\frac{6}{11}$ λ.;

Τό ζήτημα ἔχει ὡς ἐξῆς. Οἱ 60 λ. εἶναι ἡ ἀξία πού δημιουργήθηκε ἀπό τόν ἀπασχολούμενο ἀριθμό ἐργατῶν (ἄς ποῦμε ὅτι εἶναι 20). Ἐτσι γιά τόν ἀριθμό αὐτό τῶν ἀπασχολούμενων ἀναλογοῦν 20 κρτ. σιτάρι ἢ 20 τόννοι κάρβουνο = 40 λ., ἂν ὁ ἓνας τόννος ἢ τό ἓνα κρτ. = 2 λ. Ἄν ἡ ἀξία τοῦ ἑνός τόννου ἀνέβει στίς 3 λ., τότε ἐξαφανίζεται ἡ ὑπεραξία. Ἄν ἀνέβει στίς $2\frac{1}{2}$ λ., τότε ἐξαφανίζεται ἡ μισή ὑπεραξία πού ἀποτελοῦσε τήν ἀπόλυτη πρόσοδο.

Στήν πρώτη περίπτωση μέ προκαταβλημένο ἓνα κεφάλαιο 120 λ. ($60\sigma + 60\mu$) τό προϊόν = 120 λ. = 40 τ. (40×3). Στή δεύτερη περίπτωση μέ προκαταβλημένο κεφάλαιο 110 λ. ($60\sigma + 50\mu$) τό προϊόν = 120 = 48 τ. ($48 \times 2\frac{1}{2}$).

Στήν πρώτη περίπτωση μέ προκαταβλημένο κεφάλαιο 100 λ. ($50\sigma + 50\mu$) τό προϊόν = 100 λ. = $33\frac{1}{3}$ τ. ($3 \times 33\frac{1}{3} = 100$). Καί μάλιστα, ἐπειδὴ ἔχει χειροτερεύσει μόνο ἡ γῆ καί δέν συντελεῖται καμιά ἀλλαγή στό κεφάλαιο, τό σταθερό κεφάλαιο τῶν 50 λ. τίθεται σέ κίνηση, ὅπως καί πρὶν τό κεφάλαιο τῶν 60 λ., μέ σχετικά τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας. Ἄν δηλαδή τό τελευταῖο, τό κεφάλαιο τῶν 60 λ., τίθεται σέ κίνηση ἀπό 20 ἐργάτες (πού παίρνουν 40 λ. ὅσον καιρό ἡ ἀξία τοῦ 1 τ. = 2 λ.), τώρα τίθεται σέ κίνηση ἀπό $16\frac{2}{3}$ ἐργάτες, πού παίρνουν 50 λ. ἀπό τότε πού ἡ τιμή τοῦ 1 τ. ἀνέβηκε στίς 3 λ. Ὁ 1 ἐργάτης ἐξακολουθεῖ νά παίρνει 1 τ. ἢ 1 κρτ. = 3 λ., γιατί $16\frac{2}{3} \times 3 = 50$. Ἄν ἡ ἀξία πού δημιουργήθηκε ἀπό τοὺς $16\frac{2}{3}$ ἐργάτες = 50

λ., τότε ἡ ἀξία πού δημιουργεῖται ἀπό 20 ἐργάτες = 60 λ. Ἐξακολουθεῖ λοιπόν νά παραμένει ἡ προυπόθεση, ὅτι ἡ ἡμερήσια ἐργασία τῶν 20 ἐργατῶν παράγει ἀξία 60 λ.

Ἄς πάρουμε τώρα τή δεύτερη περίπτωση. Μέ προκαταβλημένο κεφάλαιο 100 λ. τό προϊόν = $109\frac{1}{11}$ λ. = $43\frac{7}{11}$ τ. ($2\frac{1}{2} \times 43\frac{3}{11} = 109\frac{1}{11}$). Τό σταθερό κεφάλαιο = $54\frac{6}{11}$ καί τό μεταβλητό κεφάλαιο = $45\frac{5}{11}$ λ. Πόσους ἐργάτες ἀντιπροσωπεύουν οἱ $45\frac{5}{11}$ λίρες; $18\frac{2}{11}$ ἐργάτες. [675]. Ἄν λοιπόν ἡ ἀξία τῆς ἡμερήσιας ἐργασίας 20 ἐργατῶν = 60 λ., τότε ἡ ἀξία τῆς ἡμερήσιας ἐργασίας $18\frac{2}{11}$ ἐργατῶν = $54\frac{6}{11}$ λ. καί γι' αὐτό ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος = $109\frac{1}{11}$ λ.

Βλέπουμε ὅτι καί στίς δύο περιπτώσεις τό ἴδιο κεφάλαιο [τῶν 100 λ.] θέτει σέ κίνηση λιγότερους ἐργάτες, πού κοστίζουν ὅμως περισσότερο. Ἐργάζονται τό ἴδιο χρονικό διάστημα, ὅμως λιγότερο ἢ καθόλου πρόσθετο χρόνο, γιατί μέ τήν ἴδια ἐργασία παράγουν λιγότερο προϊόν (καί τό προϊόν αὐτό ἀποτελεῖται μόνο ἀπό τά ζωτικῆς σημασίας ἀγαθά τους), ἔχει δηλαδή ἀύξηθεῖ ἡ ἐργασία αὐτή παρ' ὅλον ὅτι ἐργάζονται τό ἴδιο μέ πρῖν χρονικό διάστημα, ἐπειδή ἔχει ἀύξηθεῖ ὁ χρόνος ἐργασίας πού χρησιμοποιήθηκε ἀπ' αὐτούς γιά τήν παραγωγή ἑνός τόννου [κάρβουνου] ἢ ἑνός κρτ. [σιταριοῦ].

Ὁ Ρικάρντο ὑποθέτει πάντα στούς ὑπολογισμούς του, ὅτι ἀπό τό κεφάλαιο τίθεται σέ κίνηση περισσότερη ἐργασία καί γι' αὐτό πρέπει νά προκαταβάλλεται ἕνα μεγαλύτερο κεφάλαιο, λ.χ. 120, 110 λ. ἀντί 100 πού προκαταβαλλόταν προηγούμενα. Αὐτό εἶναι σωστό μόνο ἐφόσον θά πρόκειται νά παραχθεῖ ἡ ἴδια ποσότητα, δηλαδή 60 τόννοι στίς περιπτώσεις πού ἀναφέρθηκαν πιο πάνω, ἀντί, ὅπως στήν περίπτωση I, νά παραχθοῦν 40 τ. μέ μιά προκαταβολή 120 λ. καί 48 τ., στή δεύτερη περίπτωση μέ μιά προκαταβολή 110 λ. Γι' αὐτό μέ προκαταβολή 100 λ. θά παραχθοῦν στήν πρώτη περίπτωση $33\frac{1}{33}$ τόννοι καί στή δεύτερη περίπτωση $43\frac{7}{11}$ τ. Γι' αὐτό ὁ Ρικάρντο, ξεκινώντας ἀπό τήν πιο πάνω προυπόθεση, ἀπορρίπτει τή σωστή ἀποψη, πού δέν συνίσταται στό ὅτι [μέ μειωμένη τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας] χρειάζεται νά χρησιμοποιηθοῦν περισσότεροι ἐργάτες γιά τήν παραγωγή τῆς ἴδιας ποσότητας τοῦ προϊόντος, ἀλλά ὅτι μέ ἕνα δοσμένο ἀριθμό ἐργατῶν παράγεται ἕνα μικρότερο προϊόν, ἀπό τό ὁποῖο πάλι ἕνα μεγαλύτερο μέρος ἀποτελεῖ τόν μισθό ἐργασίας.

Θά παραθέσουμε τώρα τούς δύο Πίνακες πρῶτα τόν Πίνακα Α τῆς σελ. 574 (τοῦ χειρογράφου) καί τόν νέο Πίνακα πού προκύπτει ἀπό τά ὡς τώρα στοιχεῖα:

Κατηγορία	Κεφάλαιο λ.	Τόννοι	ΣΑ (Συνολικὴ ἀξία) λ.	ΑΑ ('Αγοραία ἀξία ἀνά τόννο) λ.	Ατ.Α. ('Ατομικὴ ἀξία ἀνά τόνο) λ.	ΔΑ (Διαφορικὴ ἀξία ἀνά τόνο) λ.	ΤΚ (Τιμὴ κόστους) ἀνά τόνο λ.	ΑΠ ('Απόλυτη πρόσοδος) λ.	ΔΠ (Διαφορικὴ πρόσοδος) λ.	ΑΠ ('Απόλυτη πρόσοδος τόννοι)
I	100	60	120	2	2	0	$\frac{15}{6}$	10	0	5
II	100	65	130	2	$\frac{11}{13}$	$\frac{2}{13}$	$\frac{19}{13}$	10	10	5
III	100	75	150	2	$\frac{13}{5}$	$\frac{2}{5}$	$\frac{17}{15}$	10	30	5
	300	200	400					30	40	15

(Συνέχεια τοῦ Πίνακα)

Κατηγορία	ΔΠ (Διαφορικὴ πρόσοδος)	Συνολικὴ πρόσοδος	Συνολικὴ πρόσοδος	Σύνθεση τοῦ κεφαλαίου	Ποσοστὸ ὑπεραξίας	'Αριθμὸς ἐργασιῶν	Μισθὸς ἐργασίας	Μισθὸς ἐργασίας σέ	Ποσοστὸ τοῦ κέρδους
	Τόννοι	λ.	Τόννοι		%		λ.	τόννους	%
I	0	10	5	$60_{\sigma} + 40_{\rho}$	50	20	40	20	10
II	5	20	10	$60_{\sigma} + 40_{\rho}$	50	20	40	20	10
III	15	40	20	$60_{\sigma} + 40_{\rho}$	50	20	40	20	10
	20	70	35						

* Ἄν τώρα ὁ Πίνακας αὐτὸς δινόταν ἀντίστροφα, σύμφωνα μὲ τὴν κατιούσα γραμμὴ τοῦ Ρικάρντο, ἂν ἀρχίζαμε δηλαδὴ ἀπὸ τὴν κατηγορία III καὶ ἂν ταυτόχρονα παραδεχόμεσταν ὅτι τὸ πρῶτα καλλιεργημένο πῖο εὐφορο κομμάτι γῆς δέν ἀποδίδει πρόσοδο [ὅσον καιρὸ ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ κατηγορία τῆς καλλιεργουμένης γῆς]*, τότε σ' αὐτὴ τὴν III κατηγορία θά εἶχαμε στὴν ἀρχὴ ἓνα κεφάλαιο 100 λ. πού ἔχει παραγάγει μίαν ἀξία 120 λ., ἡ ὁποία θά ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 60 λ. σταθερὸ κεφάλαιο καὶ 60 λ. νεοπροσθεμένη ἐργασία. Θά ἔπρεπε ἀκόμα νά παραδεχθοῦμε, σύμφωνα μὲ τὸν Ρικάρντο, ὅτι τὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους ἦταν ὑψηλότερο ἀπ' ὅ,τι ἀναφέρθηκε στὸν Πίνακα Α, γιατί μὲ τὴν πτώση τῆς

* Ἡ φράση ἀνάμεσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχει στὴ ρωσικὴ μετάφραση. — Σημ. μετ.

τιμῆς τοῦ ἑνός τόννου τοῦ κάρβουνου (ἢ τοῦ ἑνός κρτ. τοῦ σιταριοῦ) οἱ 20 ἐργάτες παίρνουν 20 τ. = 40 λ. ὅσον καιρό ἡ τιμὴ τοῦ ἑνός τόννου = 2 λ. Καί ἐπειδὴ ὅμως ἡ τιμὴ του τώρα = $1\frac{9}{15}$ λ. ἢ 1 λ. καί 12 σλ., οἱ 20 ἐργάτες παίρνουν τώρα μόνο 32 λ. (= 20 τόννους). Τό προκαταβλημένο γιὰ τὸν ἴδιο ἀριθμὸ ἐργατῶν κεφάλαιο θὰ ἦταν $60\sigma + 32\mu = 92$ λ. καί ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος θὰ ἦταν 120 λ., ἀφοῦ ἡ ἀξία πού δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν ἐργασία τῶν 20 ἐργατῶν θὰ ἦταν ὅπως καί προηγούμενα 60 λ. Μὲ βάση αὐτὴν τὴ σχέση ἕνα κεφάλαιο 100 λ. θὰ δημιουργοῦσε μιὰν ἀξία $130\frac{10}{23}$ λ., γιὰτί $92:120 = 100:130\frac{10}{23}$ (ἢ $23:30 = 100:130\frac{10}{23}$). Αὐτό μάλιστα τὸ κεφάλαιο τῶν 100 θὰ εἶχε τὴν ἐξῆς σύνθεση: $65\frac{5}{23}\sigma + 34\frac{18}{23}\mu$. Δηλαδή τὸ κεφάλαιο θὰ ἦταν $65\frac{5}{23}\sigma + 34\frac{18}{23}\mu$ λ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν θὰ ἦταν $21\frac{17}{23}$. Τό ποσοστὸ τῆς ὑπεραξίας $87\frac{1}{2}$ %.

[Κατηγορία]	Κεφάλαιο	Τόννοι	ΣΑ (Συνολικὴ ἀξία)	ΑΑ (Ἀγοραία ἀξία ἀνά τόννο)	Ατ.Α (Ἀτομικὴ ἀξία ἀνά τόννο)	ΔΑ (Διαφορικὴ ἀξία ἀνά τόννο)
	λ.		λ.	λ.	λ.	λ.
III	100	$81\frac{12}{23}$	$130\frac{10}{23}$	$1\frac{3}{5}$	$1\frac{3}{5}$	0

(Συνέχεια τοῦ Πίνακα)

Πρόσοδος	Κέρδος	Ποσοστὸ τοῦ κέρδους %	Σύνθεση τοῦ κεφαλαίου	Ποσοστὸ τῆς ὑπερα- ξίας %	Ἀριθμὸς ἐργατῶν
λ.	λ.				
0	$30\frac{10}{23}$	$30\frac{10}{23}$	$65\frac{5}{23}\sigma + 34\frac{18}{23}\mu$	$87\frac{1}{2}$	$21\frac{17}{23}$

Ἐκφρασμένος σέ τόννους ὁ μισθὸς ἐργασίας = $21\frac{17}{23}$ τ. καί τὸ κέρδος = $19\frac{1}{46}$ τ.

[676] Ἄς ὑποθέσουμε τώρα, πάντοτε σύμφωνα μὲ τὴν προυπόθεση τοῦ Ρικάρντο, ὅτι λόγω τοῦ αὐξανόμενου πληθυσμοῦ ἡ ἀγοραία τιμὴ ἀνεβαίνει τόσο πολὺ, ὥστε νὰ χρειαστεῖ νὰ καλλιεργηθεῖ ἡ γῆ κατηγορίας II, στὴν ὁποία ἡ τιμὴ τοῦ 1 τόννου = $1\frac{11}{13}$ λ.

Ἐδῶ δὲν προκύπτει καθόλου, ὅπως τὸ φαντάζεται ὁ Ρικάρντο, ὅτι οἱ $21\frac{17}{23}$ ἐργάτες θὰ παράγουν πάντα τὴν ἴδια ἀξία, δηλαδή $65\frac{5}{23}$ λ. (ὑπολογίζοντας μαζί τὸν μισθὸ ἐργασίας καί τὴν ὑπεραξία). Γιὰτί ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν πού μπορεῖ ν' ἀπασχολήσῃ, ἐπομένως νὰ ἐκμεταλλευθεῖ ἡ κατηγορία III, ἐλαττώνεται σύμφωνα μὲ τὴ δική του προυπόθεση, ἐλαττώνεται ἐπομένως καί τὸ συνολικὸ ποσό τῆς ὑπεραξίας.

Στό μεταξύ παραμένει πάντα ἴδια ἡ ὀργανική σύνθεση τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου. Γιά νά τεθεῖ σέ κίνηση ἓνα 60σ, ἀπαιτοῦνται πάντα 20 ἐργάτες (μέ δοσμένη τήν ἐργάσιμη ἡμέρα), ὁποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ πληρωμή τους.

Καί ἐπειδή αὐτοί οἱ 20 ἐργάτες παίρνουν 20 τόννους καί ὁ ἓνας τόννος τώρα = $1^{11/13}$ λ., οἱ 20 ἐργάτες κοστίζουν $20 \times 1 + 1^{11/13}$ λ. = 20 λ. + $16^{12/13}$ λ. = $36^{12/13}$ λ.

Ἡ ἀξία λοιπόν πού παράγουν αὐτοί οἱ 20 ἐργάτες, ὁποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας τους, = 60 λ. Ἐτσι τό προκαταβλημένο κεφάλαιο = $96^{12/13}$ καί ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος = 120 λ., τό κέρδος λοιπόν = $23^{17/13}$ λ. Τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου τῶν 100 λ. θά εἶναι $23^{17/21}$ λ. καί ἡ ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου: $61^{19/21}\sigma + 38^{2/21}\mu$. Οἱ ἀπασχολούμενοι ἐργάτες = $20^{40/63}$.

Ἄν ἡ συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος [μέ προκαταβολή κεφαλαίου 100 λ.] = $123^{17/21}$ λ. καί ἡ ἀτομική ἀξία τοῦ ἑνός τόννου στήν κατηγορία III = $1^{3/5}$ λ., τότε πόσους τόννους θά ἔχει τό προϊόν; $77^{8/21}$ τ. Τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας εἶναι $62^{1/2}$ %.

Ἡ κατηγορία III ὅμως πουλάει τόν τόννο πρὸς $1^{11/13}$ λ. Ἡ τιμή αὐτή δίνει μιά διαφορική ἀξία $4^{12/13}$ σλ. τόν τόννο ἢ $16/65$ λ. Γιά τούς $77^{8/21}$ τόννους θά ἔχουμε $77^{8/21} \times 16/65 = 19^{1/21}$ λ.

Ἡ III κατηγορία, ἀντί νά πουλήσει τό προϊόν πρὸς $123^{17/21}$ λ., τό πουλάει πρὸς $123^{17/21}$ λ. + $19^{1/21}$ λ. = $142^{6/7}$ λ. Οἱ $19^{1/21}$ λ. ἀποτελοῦν τήν πρόσοδο.

Θά εἶχαμε ἐπομένως γιά τήν κατηγορία III:

Κατηγορία	Κεφάλαιο λ.	Τόννοι	[ΠΣΑ] Πραγματική Συνολική ἀξία λ.	[ΣΑΑ] Συνολική ἀγοραία ἀξία λ.	ΑΑ [Ἀγοραία ἀξία ὁ τόννος] λ.	Ατ.Α [Ατ. ἀξία ὁ τόννος] λ.
III	100	$77^{8/21}$	$123^{17/21}$	$142^{6/7}$	$1^{11/13}$	$1^{3/5}$

(Συνέχεια τοῦ Πίνακα)

ΔΑ [Διαφορική ἀξία ἀνά τόννο]	Πρόσδος λ.	Πρόσδος σέ τόννους	Ποσοστό τοῦ κέρδους %	Σύνθεση τοῦ κεφαλαίου	Ποσοστό τῆς ὑπεραξίας %	Ἀριθμός τῶν ἐργατῶν
$[+ 16/65$ λ. = $] + 4^{12/13}$	$19^{1/21}$	$10^{20/63}$	$23^{17/21}$ %	$61^{19/21}\sigma$ + $38^{2/21}\mu$	$62^{1/2}$	$20^{40/63}$

Ἄν ὁ μισθός ἐργασίας σέ τόννους = $20^{40/63}$ τ. Καί τό κέρδος = $12^{113/126}$ τ.

Άς περάσουμε τώρα στην κατηγορία II. Έδω δέν υπάρχει πρόσδοος. Η αγοραία αξία και η άτομική αξία είναι ίσες. Ο αριθμός τών τόννων πού παράγει η κατηγορία II είναι $67\frac{4}{63}$ τ.

Γιά τήν κατηγορία II λοιπόν θά έχουμε:

Κατηγορία	Κεφάλαιο	Τόννοι	ΣΑ [Συνολική αξία]	ΑΑ [Αγοραία αξία ό τόννος]	Ατ.Α [Άτομική αξία ό τόννος]
	λ.		λ.	λ.	λ.
II	100	$67\frac{4}{63}$	$123\frac{17}{21}$	$1\frac{11}{13}$	$1\frac{11}{13}$

(Συνέχεια του Πίνακα)

ΔΑ [Διαφορική ανά τόννο]	Πρόσοδος	Ποσοστό του κέρδους	Σύνθεση του κεφαλαίου	Ποσοστό της υπεραξίας	Αριθμός εργατών
λ.	λ.	%		%	
0	0	$23\frac{17}{21}$	$61\frac{19}{21}\sigma + 38\frac{2}{21}\mu$	$62\frac{1}{2}$	$20\frac{40}{63}$

Ο μισθός εργασίας σε τόννους = $20\frac{40}{63}$ και τό κέρδος = $12\frac{113}{126}$ τ.

[677] 2) Έχουμε λοιπόν για τή δεύτερη περίπτωση, στην οποία μπαίνει στην καλλιέργεια η κατηγορία II και γεννιέται πρόσδοος:

Κατηγορία	Κεφάλαιο	Τόννοι	ΠΣΑ [Πραγματική, συνολική, αξία]	ΣΑΑ [Συνολική, αγοραία αξία]	ΑΑ [Αγοραία αξία ανά τόννο]	Ατ.Α [Άτομική αξία ανά τόννο]	ΔΑ [Διαφορική αξία ανά τόννο]
	λ		λ	λ	λ	λ.	λ.
III	100	$77\frac{8}{21}$	$123\frac{17}{21}$	$142\frac{6}{7}$	$1\frac{11}{13}$	$1\frac{3}{5}$	$[+\frac{16}{65}\lambda=]+4\frac{12}{13}$ σλ.
II	100	$67\frac{4}{63}$	$123\frac{17}{21}$	$123\frac{17}{21}$	$1\frac{11}{13}$	$1\frac{11}{13}$	0

(Συνέχεια του Πίνακα)

Σύνθεση του κεφαλαίου	Αριθμός εργατών	Ποσοστό ύπεραξίας	Ποσοστό κέρδους	Μισθός εργασίας σε τόννους	Κέρδος σε τόννους	Πρόσοδος σε λίρες	Πρόσοδος σε τόννους
$61\frac{19}{21}\sigma + 38\frac{2}{21}\mu$	$20\frac{40}{63}$	$62\frac{1}{2}$	$23\frac{17}{21}$	$20\frac{40}{63}$	$12\frac{113}{126}$	$19\frac{1}{21}$	$10\frac{20}{63}$
$61\frac{19}{21}\sigma + 38\frac{2}{21}\mu$	$20\frac{40}{63}$	$62\frac{1}{2}$	$23\frac{17}{21}$	$20\frac{40}{63}$	$12\frac{113}{126}$	0	0

Άς περάσουμε τώρα στην 3η περίπτωση κι άς υποθέσουμε μαζί μέ τόν Ρικάρντο ότι πρέπει και μπορεί ν' αρχίσει η εκμετάλλευση ενός χειρότε-

ρης ποιότητας ὀρυχείου, ἐπειδή ἡ ἀγοραία ἀξία ἀνέβηκε στίς 2 λ. ὁ τόννος. Καί ἐπειδή γιά ἓνα σταθερό κεφάλαιο 60 λ. ἀπαιτοῦνται 20 ἐργάτες πού τώρα κοστίζουν 40 λ., ἔχουμε μιά σύνθεση τοῦ κεφαλαίου ὅπως στόν Πίνακα Α, τῆς σελ. 574, = 60σ + 40μ, καί ἡ ἀξία πού παράγουν οἱ 20 ἐργάτες ἐξακολουθεῖ νά εἶναι 60 λ. Ἔτσι ἡ συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος πού ἔχει παραγάγει τό κεφάλαιο τῶν 100 λ. = 120 λ., ὅποιαδήποτε κι ἄν εἶναι ἡ παραγωγικότητά του. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ἐδῶ 20% καί τῆς ὑπεραξίας 50%. Σέ τόννους τό κέρδος εἶναι 10 τ. Πρέπει τώρα νά δοῦμε πῶς μεταβάλλονται οἱ κατηγορίες III καί II ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς τῆς ἀγοραίας ἀξίας καί τῆς ἐμφάνισης τῆς κατηγορίας I, πού καθορίζει τό ποσοστό τοῦ κέρδους.

Παρ' ὄλον ὅτι ἡ κατηγορία III καλλιεργεῖ τήν πιό εὐφορη γῆ, μέ τίς 100 λ. μπορεῖ νά χρησιμοποιεῖ μόνο 20 ἐργάτες πού τῆς κοστίζουν 40 λ., μιά καί γιά ἓνα σταθερό κεφάλαιο 60 λ. ἀπαιτοῦνται 20 ἐργάτες. Γι' αὐτό ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν πού χρησιμοποιοῦνται ἀπό ἓνα κεφάλαιο 100 λ. μειώνεται στούς 20. Καί ἡ πραγματική συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος του εἶναι τώρα 120 λ. Ἀφοῦ ὅμως ἡ ἀτομική ἀξία τοῦ ἑνός τόννου πού παράγεται ἀπό τήν κατηγορία III = $1\frac{9}{15}$ λ., τότε πόσους τόννους παράγει ἡ κατηγορία αὐτή; 75 τ., γιατί ὅταν διαιρέσουμε τό 120 διά τοῦ $\frac{24}{15}$ ($1\frac{9}{15}$ λ.) = 75. Ὁ ἀριθμός τῶν τόννων πού παράγει ἐλαττώνεται, ἐπειδή μέ τό ἴδιο κεφάλαιο μπορεῖ νά χρησιμοποιεῖ λιγότερη ἐργασία καί ὄχι περισσότερη (ὅπως φαντάζεται πάντα λαθεμένα ὁ Ρικάρντο, ἐπειδή ἔχει πάντα ὑπόψη του μόνο πόση ἐργασία εἶναι ἀναγκαία γιά νά παραχθεῖ τό ἴδιο προϊόν καί ὄχι τό μοναδικό σημαντικό, πόση ζωντανή ἐργασία μπορεῖ νά χρησιμοποιεῖται μέ τή νέα ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου). Αὐτούς τοὺς 75 τόννους ὅμως τοὺς πουλάει πρὸς 150 λ. (ἀντί πρὸς 120 λ. πού εἶναι ἡ ἀξία τους) καί ἔτσι στήν κατηγορία III ἀνεβαίνει ἡ πρόσοδος στίς 30 λ.

Ὅσο γιά τήν κατηγορία II, καί ἐδῶ ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος = 120 λ. κλπ. Ὅμως, ἐπειδή ἡ ἀτομική ἀξία τοῦ 1 τόννου = $1\frac{11}{13}$ λ. παράγει 65 τ. (γιατί τό 120 διαιρεμένο μέ τό $\frac{24}{13}$ (ἢ $1\frac{11}{13}$) = 65). Κοντολογῆς ἔχουμε ἐδῶ τόν Πίνακα Α τῆς σελ. 574 (τοῦ χειρογράφου). Καί ἐπειδή χρειαζόμαστε ἐδῶ γιά τό σκοπό μας νέες στήλες (Rubriken) ξαναπαραθέτουμε τόν Πίνακα τώρα πού παρουσιάστηκε ἡ κατηγορία I καί πού ἡ ἀγοραία ἀξία ἀνέβηκε στίς 2 λ.:

3. [Τρίτη περίπτωση]:

Κατηγορία	Κεφάλαιο	Τόννοι	ΠΣΑ	ΣΑΑ	ΑΑ	Ατ.Α	ΔΑ
			[Πραγματική συνολική αξία]	[Συνολική [Άγοραία αξία]	[Άγοραία αξία ανά τόννο]	[Άτομική αξία ανά τόννο]	[Διαφορική αξία ανά τόννο]
	λ		λ.	λ.	λ.	λ.	λ.
III	100	75	120	150	2	$1\frac{3}{5}$	$[\frac{2}{5} \lambda. = 18 \sigma\lambda.$
II	100	65	120	130	2	$1\frac{11}{3}$	$[\frac{2}{13} \lambda. =$ $13\frac{1}{13} \sigma\lambda.$
I	100	60	120	120	2	2	0

(Συνέχεια του Πίνακα)

Σύνθεση του κεφαλαίου	Αριθμός των έργατων	Ποσοστό ύπεραξίας %	Ποσοστό κέρδους %	Μισθός σέ τόννους	Κέρδος σέ τόννους	Πρόσοδος λ	Πρόσοδος σέ τόννους
60σ + 40μ	20	50	20	20	10	30	15
60σ + 40μ	20	50	20	20	10	10	5
60σ + 40μ	20	50	20	20	10	0	0
						40	20

[678] Μέ δυό λόγια, αυτή ή περίπτωση III συμπίπτει μέ τόν Πίνακα Α τής σελ. 574 (άν δέν παρθεϊ υπόψη ή απόλυτη πρόσοδος, ή όποια εμφανίζεται έδω σάν μέρος του κέρδους), μόνο πού όλα παρουσιάζονται σέ αντίστροφη σειρά.

Άς περάσουμε τώρα στίς νέες προϋποτιθέμενες περιπτώσεις*.

Πρώτα στην κατηγορία πού δίνει άκόμα κέρδος, άς τήν ονομάσουμε I6. Μέ ένα κεφάλαιο 100 λ. ή κατηγορία αυτή δίνει μόνο $43\frac{7}{11}$ τόννους.

Η αξία του ενός τόννου ανέβηκε σέ $2\frac{1}{2}$ λ. Η σύνθεση του κεφαλαίου = $54\frac{6}{11}\sigma + 45\frac{5}{11}\mu$. Η αξία του προϊόντος = $109\frac{1}{11}$ λ. Μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο τών $45\frac{5}{11}$ λ. πληρώνονται $18\frac{2}{11}$ εργάτες. Καί έπειδή ή αξία τής ήμερήσιας εργασίας 20 εργάτων = 60 λ., ή αξία τής ήμερήσιας εργασίας τών $18\frac{2}{11}$ εργάτων = $54\frac{6}{11}$ λ. Γι' αυτό ή αξία του προϊόντος = $109\frac{1}{11}$. Τό ποσοστό του κέρδους = $9\frac{1}{11}\%$. Τό κέρδος = $3\frac{7}{11}$ τ. Τό ποσοστό τής ύπεραξίας = 20%.

Μιά καί στίς κατηγορίες III, II, I, ή όργανική σύνθεση του κεφαλαίου είναι ίδια μέ τήν I6 καί όφείλουν νά πληρώνουν αυτές τόν ίδιο μισθό εργασίας μπορούν έπίσης μέ ένα κεφάλαιο 100 λ. νά χρησιμοποιούν μόνο $18\frac{2}{11}$ εργάτες, πού παράγουν μία συνολική αξία $54\frac{6}{11}$ λιρών, έπομέ-

* Βλέπε σέ τούτο τόν τόμο σελ. 512-514.

νωσ, ὅπως στήν I 6 ἡ ὑπεραξία εἶναι 20% καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους $9\frac{1}{11}\%$. Ἡ συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος εἶναι ἐδῶ $109\frac{1}{11}$ λ., ὅπως στήν I 6.

Καί ἐπειδή ἡ ἀτομική ἀξία τοῦ ἑνός τόννου στήν κατηγορία III = $1\frac{3}{5}$ λ. (ἢ $\frac{8}{5}$ λ.), ἡ κατηγορία αὐτή παράγει ἕνα προϊόν $109\frac{1}{11}$ λ., ποί διαιρεμένο μέ τό $1\frac{3}{5}$ ἢ μέ $\frac{24}{15}$, δηλ. μέ $\frac{8}{5}$ δίνει $68\frac{2}{11}$ τόννους (μ' ἄλλα λόγια οἱ $109\frac{1}{11}$ λ. εἶναι ἐδῶ ἴσες μέ $68\frac{2}{11}$ τ.)* Τώρα ὅμως ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀτομική ἀξία τοῦ ἑνός τόννου καί στήν ἀγοραία ἀξία του εἶναι $2\frac{1}{2}$ λ. πλήν $1\frac{3}{5}$ λ. Δηλαδή 2 λ. καί 10 σλ. πλήν 1 λ. καί 12 σλ. = 18 σλ. Καί αὐτά τά 18 σλ. πολλαπλασιαζόμενα μέ τούς $68\frac{2}{11}$ τ. δίνουν $1227\frac{3}{11}$ σλ. = 61 λ. καί $7\frac{3}{11}$ σλ. Ἐτσι ἡ κατηγορία III πουλάει τό προϊόν της πρὸς 170 λ. καί $9\frac{2}{11}$ σλ., ἀντί πρὸς $109\frac{1}{11}$ σλ. Καί αὐτό τό περίσσευμα ἀποτελεῖ τήν πρόσοδο τῆς κατηγορίας III. Ἡ πρόσοδος αὐτή ἐκφρασμένη σέ τόννους = $24\frac{6}{11}$ τ.

Καί ἐπειδή ἡ ἀτομική ἀξία τοῦ ἑνός τόννου στήν κατηγορία II = $1\frac{11}{3}$ λ. (ἢ $\frac{24}{13}$ λ.), ἡ κατηγορία αὐτή παράγει ἕνα προϊόν $109\frac{1}{11}$ λ. πού διαιρεμένο μέ τό $1\frac{11}{3}$ (ἢ μέ $\frac{24}{13}$ λ.) δίνει $59\frac{1}{11}$ τόννους. Τώρα ὅμως στήν κατηγορία II ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀγοραία ἀξία καί στήν ἀτομική ἀξία τοῦ ἑνός τόννου εἶναι $2\frac{1}{2}$ λ. πλήν $1\frac{11}{3}$ λ., δηλ. $\frac{17}{26}$ λ. Καί αὐτά τά $\frac{17}{26}$ λ. πολλαπλασιαζόμενα μέ τούς $59\frac{1}{11}$ τ. δίνουν $38\frac{7}{11}$ λίρες. Καί αὐτές οἱ $38\frac{7}{11}$ λ. ἀποτελοῦν τήν πρόσοδο. Ἡ συνολική ἀγοραία ἀξία τοῦ προϊόντος = $147\frac{8}{11}$ λ. Ἡ πρόσοδος ἐκφρασμένη σέ τόννουξ = $15\frac{5}{11}$ τ.

Τέλος, ἐπειδή ἡ ἀτομική ἀξία τοῦ ἑνός τόννου στήν κατηγορία I = 2 λ., οἱ $109\frac{1}{11}$ λ. = $54\frac{6}{11}$ τ. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀτομική ἀξία καί στήν ἀγοραία ἀξία = $2\frac{1}{2}$ λ. πλήν 2 λ. = 10 σλ. Καί αὐτά τά 10 σλ. πολλαπλασιαζόμενα μέ τούς $54\frac{6}{11}$ τ. δίνουν 540 σλ. + $\frac{60}{11}$ τοῦ σλ. = 27 λ. + $5\frac{5}{11}$ σλ. Ἡ συνολική ἀγοραία ἀξία τοῦ προϊόντος = 136 λ. καί $7\frac{3}{11}$ σλ. Ἡ δέ ἀξία τῆς προσόδου ἐκφρασμένη σέ τόννους = $10\frac{10}{11}$ τ.

Ἄν τώρα ὅλα αὐτά τά συμπεριλάβουμε σ' ἕναν Πίνακα, ὅπως προκύπτει γιά τήν περίπτωση 4, τότε θά ἔχουμε:

[679] 4. [Τέταρτη περίπτωση:]

* Ἡ φράση στήν παρένθεση ὑπάρχει στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

Κατηγορία Κεφάλαιο	Τόννοι	ΠΣΑ [Πραγματική συνολική αξία]	ΣΑΑ [Συνολική αγοραία αξία]	ΑΑ [Αγοραία αξία ανά τόννο]	Ατ.Α. [Ατομική αξία του ανά τόννο]	ΔΑ [Διαφορική αξία ανά τόννο]	
	λ.	λ.	λ.	λ.	λ.	λ.	
III	100	$68^2/_{11}$	$109^1/_{11}$	$[170^5/_{11} \lambda. =]$ $170 \lambda. 9^1/_{11} \sigma \lambda.$	$2^1/2$	$1^3/5$	$[^9/_{10} \lambda. =]$ $18 \sigma \lambda.$
II	100	$59^1/_{11}$	$109^1/_{11}$	$147^8/_{11} \lambda. [=]$ $147 \lambda. 14^6/_{11} \sigma \lambda.$	$2^1/2$	$1^{11}/_{13}$	$[^{17}/_{26} \lambda. =]$ $13^1/_{13} \sigma \lambda.$
I	100	$54^6/_{11}$	$109^1/_{11}$	$[136^4/_{11} \lambda. =]$ $136 \lambda. 7^3/_{11} \sigma \lambda.$	$2^1/2$	2	$[^1/2 \lambda. =]$ $10 \sigma \lambda.$
I 6.	100	$43^7/_{11}$	$109^1/_{11}$	$109^1/_{11} \lambda. [=]$ $109 \lambda. 1^9/_{11} \sigma \lambda.$	$2^1/2$		0

(Συνέχεια του Πίνακα)

Σύνθεση του κεφαλαίου	Αριθμός εργατών	Ποσοστό υπεραξίας %	Ποσοστό κέρδους %	Μισθός εργασίας σε τόννους	Κέρδος σε τόννους	Πρόσδοος σε λίρες	Πρόσδοος σε τόννους
$54^6/_{11}\sigma + 45^5/_{11}\mu$	$18^2/_{11}$	20	$9^1/_{11}$	$18^2/_{11}$	$3^7/_{11}$	$[61^4/_{11} \lambda. =]$ $61 \lambda. 7^3/_{11} \sigma \lambda.$	$24^6/_{11}$
$54^6/_{11}\sigma + 45^5/_{11}\mu$	$18^2/_{11}$	20	$9^1/_{11}$	$18^2/_{11}$	$3^7/_{11}$	$[38^7/_{11} \lambda. =]$ $38 \lambda. 12^8/_{11} \sigma \lambda.$	$15^5/_{11}$
$54^6/_{11}\sigma + 45^5/_{11}\mu$	$18^2/_{11}$	20	$9^1/_{11}$	$18^2/_{11}$	$3^7/_{11}$	$[27^3/_{11} \lambda. =]$ $27 \lambda. 5^5/_{11} \sigma \lambda.$	$10^{10}/_{11}$
$54^6/_{11}\sigma + 45^5/_{11}\mu$	$18^2/_{11}$	20	$9^1/_{11}$	$18^2/_{11}$	$3^7/_{11}$	0	0

Ας πάρουμε τέλος την τελευταία περίπτωση, στην οποία, σύμφωνα με τον Ρικάρντο, εκλείπει ολόκληρο τό κέρδος, δέν απομένει καθόλου υπεραξία.

Εδώ ή αξία του προϊόντος ανεβαίνει στις 3 λ. ο τόννος, μέ αποτέλεσμα όταν χρησιμοποιούνται 20 εργάτες ο μισθός τους νά είναι 60 λ., ίσος δηλ. μέ την αξία πού έχουν παραγάγει. Η σύνθεση του κεφαλαίου = $50\sigma + 50\mu$. Στην περίπτωση αυτή χρησιμοποιούνται $16^{2/3}$ εργάτες. Αν ή παραγμένη από τούς 60 εργάτες αξία = 60 λ., τότε ή παραγμένη από τούς $16^{2/3}$ εργάτες αξία = 50 λ. Έτσι ο μισθός εργασίας καταβροχθίζει όλη την αξία. Ο εργάτης παίρνει όπως και πρίν 1 τόννο. Η αξία του προϊόντος = 100 λ. και ο αριθμός των τόννων πού έχουν παραχθεί = $33^{1/3}$, από τούς οποίους τό $1/2$ παράγει την αξία του σταθερού κεφαλαίου και τό άλλο μισό την αξία του μεταβλητού κεφαλαίου.

Εφόσον στην III κατηγορία ή αξία του ενός τόννου = $1^3/5$ ή $2^4/_{15}$ λ., τότε πόσους τόννους παράγει; $62^{1/2}$ τ. γιατί, όταν διαιρέσουμε τίς 100 λ. μέ τό $2^4/_{15}$, βρίσκουμε $62^{1/2}$ τ., ή αξία των οποίων = 100 λ. Η διαφορά όμως ανάμεσα στην ατομική αξία και στην αγοραία αξία = 3 λ. πλύν $1^3/5$ λ. = $1^6/_{15}$ λ. ή $1^2/5$ λ. Αν τή διαφορά αυτή την πολλα-

πλασιάσουμε μέ τούς $62\frac{1}{2}$ τ., τότε βρίσκουμε $87\frac{1}{2}$ λ. Δηλαδή ἡ συνολική ἀγοραία ἀξία τοῦ προϊόντος = $187\frac{1}{2}$ λ. Ἡ δέ πρόσοδος σέ τόννους = $29\frac{1}{6}$ τ.

Στήν κατηγορία II ἡ ἀτομική ἀξία τοῦ ἑνός τόννου = $1\frac{11}{13}$ λ. Ἐπομένως ἡ διαφορική ἀξία = 3 λ. πλὴν $1\frac{11}{13}$ λ. = $1\frac{2}{13}$ λ. Καί ἐπειδὴ ἡ ἀτομική ἀξία τοῦ ἑνός τόννου εἶναι ἐδῶ $1\frac{11}{13}$ λ. ἢ $\frac{24}{13}$ λ., τό κεφάλαιο τῶν 100 λ. παράγει $54\frac{1}{6}$ τ. (= 100 διαιρεμένο μέ τό $\frac{24}{13}$). Μέ βάση αὐτό τόν ἀριθμό τῶν τόννων ἡ διαφορά αὐτή = 62 λ. καί 10 σλ. ἡ δέ ἀγοραία ἀξία τοῦ προϊόντος = 162 λ. καί 10 σλ. Ἐκφρασμένη σέ τόννους ἡ πρόσοδος = $20\frac{5}{6}$ τ.

Στήν κατηγορία I ἡ ἀτομική ἀξία τοῦ ἑνός τόννου = 2 λ. Ἐπομένως ἡ διαφορική ἀξία του = 3 λ. πλὴν 2 λ. = 1 λ. Καί ἐπειδὴ ἡ ἀτομική ἀξία τοῦ ἑνός τόννου εἶναι ἐδῶ 2 λ., μέ ἓνα κεφάλαιο 100 λ. παράγονται 50 τ. Αὐτό δίνει μιά διαφορά 50 λ. Ἡ ἀγοραία ἀξία τοῦ προϊόντος = 150 λ., ἡ δέ πρόσοδος σέ τόννους = $16\frac{2}{3}$ τ.

Ἐρχόμαστε τώρα στήν κατηγορία I β, πού ὡς τώρα δέν ἀπόδιδε πρόσοδο. Ἐδῶ ἡ ἀτομική ἀξία = $2\frac{1}{2}$ λ. Ἐπομένως ἡ διαφορική ἀξία = 3 πλὴν $2\frac{1}{2}$ λ. = $\frac{1}{2}$ λ. ἢ 10 σλ. Καί ἐπειδὴ ἡ ἀτομική ἀξία τοῦ ἑνός τόννου ἐδῶ = $2\frac{1}{2}$ λ. ἢ $\frac{5}{2}$ λ., τό κεφάλαιο τῶν 100 λ. παράγει 40 τ. Ὑπολογισμένη πάνω στή βάση αὐτῶν τῶν 40 τ., ἡ διαφορική ἀξία = 20 λ., ἔτσι ὥστε ἡ συνολική ἀγοραία ἀξία τοῦ προϊόντος = 120 λ. Ἡ δέ πρόσοδος σέ τόννους = $6\frac{2}{3}$ τ.

Τώρα λοιπόν θά παρουσιάσουμε σ' ἓναν Πίνακα τήν περίπτωση 5, στήν ὁποία, σύμφωνα μέ τόν Ρικάρντο, ἐξαφανίζεται τό κέρδος.

[680] 5. [Πέμπτη περίπτωση:]

Κατηγορία	Κεφάλαιο	Τόννοι	ΠΣΑ [Πραγματική συνολική ἀξία]	ΣΑΑ [Συνολική ἀγοραία ἀξία]	ΑΑ [Ἀγοραία ἀξία ἀνά τόννο]	Ατ.Α. [Ἀτομική ἀξία ἀνά τόννο]	ΔΑ [Διαφορική ἀξία ἀνά τόννο]
	λ.		λ.	λ.	λ.	λ.	λ.
III	100	$62\frac{1}{2}$	100	$187\frac{1}{2}$	3	$\frac{3}{5}$	$\frac{12}{5}$
II	100	$54\frac{1}{6}$	100	$162\frac{1}{2}$	3	$1\frac{11}{13}$	$1\frac{2}{13}$
I	100	50	100	150	3	2	1
I β	100	40	100	120	3	$2\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$
I α	100	$33\frac{1}{3}$	100	100	3	3	0

(Συνέχεια του Πίνακα)

Σύνθεση του κεφαλαίου	Αριθμός έργατων	Ποσοστό ύπεραξίας %	Ποσοστό κέρδους %	Μισθός εργασίας σέ τόνους	Πρόσοδος λ.	Πρόσοδος σέ τόνους
50σ+50μ	$16\frac{2}{3}$	0	0	$16\frac{2}{3}$	$87\frac{1}{2}$	$29\frac{1}{6}$
50σ+50μ	$16\frac{2}{3}$	0	0	$16\frac{2}{3}$	$62\frac{1}{2}$	$20\frac{5}{6}$
50σ+50μ	$16\frac{2}{3}$	0	0	$16\frac{2}{3}$	50	$16\frac{2}{3}$
50σ+50μ	$16\frac{2}{3}$	0	0	$16\frac{2}{3}$	20	$6\frac{2}{3}$
50σ+50μ	$16\frac{2}{3}$	0	0	$16\frac{2}{3}$	0	0

Καί τώρα στην επόμενη σελίδα θά συμπεριλάβω σ' έναν Πίνακα και τις 5 περιπτώσεις.

[γ) Μετατροπή ενός μέρους του κέρδους και ενός μέρους του κεφαλαίου σέ πρόσοδο. Μεταβολή του μεγέθους της προσόδου σέ σχέση μέ την ποσότητα της εργασίας πού χρησιμοποιείται στή γεωργία]

[683] Άν κοιτάξουμε πρώτα στην προηγούμενη σελίδα τόν Πίνακα E, θά δούμε ότι έδω τά πράγματα είναι πολύ καθαρά στην τελευταία κατηγορία I α. Ο μισθός εργασίας καταβροχθίζει έδω όλόκληρο τό προϊόν και όλη την άξία της εργασίας. Δέν υπάρχει ύπεραξία, έπομένως δέν υπάρχει ούτε κέρδος ούτε πρόσοδος. Η άξία του προϊόντος είναι ίση μέ την άξία του κεφαλαίου πού προκαταβλήθηκε, έτσι ώστε οί εργαζόμενοι, πού έδω είναι κάτοχοι του δικού τους κεφαλαίου, μπορούν ν' αναπαράγουν διαρκώς τόν μισθό της εργασίας τους και τούς όρους της εργασίας τους, όχι όμως περισσότερα. Σ' αυτή την τελευταία κατηγορία δέν μπορεί νά είπωθει ότι ή πρόσοδος καταβροχθίζει τό κέρδος. Δέν υπάρχει ούτε πρόσοδος ούτε κέρδος, επειδή δέν υπάρχει ύπεραξία. Ο μισθός εργασίας καταβροχθίζει την ύπεραξία, έπομένως και τό κέρδος.

Στις 4 άλλες κατηγορίες τά πράγματα δέν είναι καθόλου καθαρά από πρώτη ματιά. Όταν δέν υπάρχει ύπεραξία, πώς μπορεί νά υπάρχει πρόσοδος; Επιπλέον δέν έχει αλλάξει ή παραγωγικότητα της εργασίας στα είδη γής I β, I, II και III. Έπομένως, ή μή ύπαρξη της ύπεραξίας πρέπει νά είναι μόνο φαινομενική.

Έξάλλου παρουσιάζεται ένα άλλο φαινόμενο, πού από πρώτη ματιά δέν είναι λιγότερο ανεξήγητο. Η πρόσοδος σέ τόνους [κάρβουνου] ή σέ κουάρτερ [σιταριού] είναι για την κατηγορία III $29\frac{1}{6}$ τόννοι ή κρτ. ενώ στον Πίνακα A, ό οποίος παρουσιάζει νά καλλιεργείται μόνο ή γή της κατη-

γορίας III, δέν ὑπῆρχε πρόσοδος, ἐκτός τούτου χρησιμοποιήθηκαν $21^{17/23}$ ἐργάτες, ἐνῶ τώρα χρησιμοποιοῦνται μόνο $16^{2/3}$ ἐργάτες, τό δέ κέρδος (πού ἀπορρόφησε ὅλη τήν ὑπεραξία) ἦταν μόνο $19^{1/46}$ τόννοι.

Ἡ ἴδια ἀντίφαση παρουσιάζεται στήν κατηγορία II, στήν ὁποία ἡ πρόσοδος στόν Πίνακα E = $20^{5/6}$ τόννοι ἤ κρτ. ἐνῶ στόν Πίνακα B τό κέρδος πού ἀπορρόφησε ὅλη τήν ὑπεραξία (ἐνῶ χρησιμοποιήθηκαν $20^{40/63}$ ἐργάτες ἀντί $16^{2/3}$ πού χρησιμοποιοῦνται τώρα) ἦταν μόνο $12^{113/126}$ τόννοι ἤ κρτ.

Τό ἴδιο στήν κατηγορία I, στήν ὁποία ἡ πρόσοδος στόν Πίνακα E = $16^{2/3}$ τ. ἤ κρτ., ἐνῶ στόν Πίνακα Γ τό κέρδος τῆς κατηγορίας I πού, ἀπορρόφησε ὅλη τήν ὑπεραξία, εἶναι μόνο 10 τόννοι (ἐνῶ χρησιμοποιήθηκαν 20 ἐργάτες, ἀντί $16^{2/3}$ πού χρησιμοποιοῦνται τώρα).

Τέλος, στήν κατηγορία I β, στήν ὁποία ἡ πρόσοδος στόν Πίνακα E = $6^{2/3}$ τ. ἤ κρτ., ἐνῶ τό κέρδος τῆς κατηγορίας I β στόν Πίνακα Δ, στόν ὁποῖο τό κέρδος ἀπορρόφησε ὅλη τήν ὑπεραξία, ἦταν μόνο $3^{7/11}$ τ. ἤ κρτ. (ἐνῶ χρησιμοποιήθηκαν $18^{2/41}$ ἐργάτες, ἀντί $16^{2/3}$ πού χρησιμοποιοῦνται τώρα).

Εἶναι λοιπόν τώρα σαφές ὅτι ἡ ἀνοδος τῆς ὑπεραξίας πάνω ἀπό τήν ἀτομική ἀξία τῶν προϊόντων τῶν κατηγοριῶν III, II, I καί I β μπορεί βέβαια ν' ἀλλοιώσει τή διανομή τοῦ προϊόντος καί, ἀντί νά τό χορηγήσει σέ μιά κατηγορία μετόχων στή διανομή, τό χορηγεῖ σέ μιά ἄλλη, χωρίς ὅμως ἡ διανομή αὐτή νά μπορεί ν' αὐξήσει καθόλου τό ἴδιο τό προϊόν, τό ὁποῖο ἀντιπροσωπεύει τήν ὑπεραξία πάνω ἀπό τόν μισθό ἐργασίας. Ἀφοῦ ἔμεινε ἴδια ἡ παραγωγικότητα τῶν διάφορων εἰδῶν γῆς καθώς καί ἡ παραγωγικότητα τοῦ κεφαλαίου, τότε πῶς μποροῦν οἱ κατηγορίες γῆς III - I β νά γίνουν ἀποδοτικότερες σέ τόννους ἢ σέ κρτ. ἀπό τό γεγονός ὅτι παρουσιάστηκε στήν ἀγορά τό πιό στεῖρο εἶδος γῆς ἢ ὀρυχείου τῆς κατηγορίας I α;

Τό αἶνιγμα λύνεται ὡς ἐξῆς.

Ἄν ἡ ἡμερήσια ἐργασία 20 ἐργατῶν = 60 λ., τότε οἱ $16^{2/3}$ ἐργάτες παράγουν 50 λ. Καί μιά πού στήν κατηγορία γῆς III ὁ χρόνος ἐργασίας πού περιέχεται στή $1^{3/5}$ ἢ $8/5$ λ. παρασταίνεται μέ 1 τ. [κάρβουνο] ἢ μέ ἓνα κρτ. [σιτάρι], οἱ 50 λ. παρασταίνονται μέ $31^{1/4}$ τόννους ἢ κρτ. Ἀπ' αὐτούς οἱ $16^{2/3}$ τόννοι ἢ κρτ. πάνε γιά τόν μισθό ἐργασίας, μένουν λοιπόν σάν ὑπεραξία $14^{7/12}$ τόννοι.

Ἐπίσης, ἐπειδή ἔχει ἀνέβει ἡ ἀγοραία ἀξία τοῦ ἑνός τόννου ἀπό $1^{3/5}$ ἢ $8/5$ λ. σέ 3 λ., ἐπαρκοῦν ἀπό τό προϊόν, πού ἀποτελεῖται ἀπό $62^{1/2}$ τόννους ἢ κρτ., οἱ $16^{2/3}$ τ. ἢ κρτ. γιά ν' ἀντικαταστήσουν τήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Ἀντίθετα, ὅσον καιρό ὁ ἴδιος ὁ ἓνας τόννος ἢ τό

ένα κρτ., πού έχει παραχθεί στην κατηγορία III, καθόριζε τήν αγοραία αξία και πού γι' αυτό ή αξία αυτή ήταν ίση μέ τήν ατομική του αξία, απαιτούνταν $31\frac{1}{4}$ τ. ή κρτ. γιά ν' αντικαταστήσουν ένα σταθερό κεφάλαιο 50 λ. Από τούς $31\frac{1}{4}$ τ. ή κρτ., απ' αυτό τό υποπολλαπλάσιο μέρος τοῦ προϊόντος, πού ήταν απαραίτητο γιά ν' αντικαταστήσει τό [σταθερό] κεφάλαιο μέ $1\frac{3}{5}$ λ. τήν αξία τοῦ ενός τόννου, τώρα χρειάζονται μόνο $16\frac{2}{3}$ τ. Μένουν επομένως διαθέσιμοι καί [684] περιέρχονται στην πρόσοδο $31\frac{1}{4}$ τ. πλύν $16\frac{2}{3}$ τόννοι ή κουάρτερ. Δηλαδή $14\frac{7}{12}$ τ. ή κρτ.

Ἄν συνυπολογίσουμε τώρα σέ τόννους ή κρτ. τήν υπεραξία τῶν $14\frac{7}{12}$ τόννων ή κρτ. πού έχει παραχθεί στην κατηγορία III από $16\frac{2}{3}$ ἐργάτες μέ ένα σταθερό κεφάλαιο 50 λ., καί τό μέρος τοῦ προϊόντος τῶν $14\frac{7}{12}$ τ. ή κρτ. πού τώρα, ἀντί ν' αντικαταστήσει τό σταθερό κεφάλαιο, ἐμφανίζεται μέ τή μορφή ενός πρόσθετου προϊόντος, τότε τό συνολικό πρόσθετο προϊόν φτάνει τούς $28\frac{14}{12}$ τ. ή κρτ. = $29\frac{2}{12}$ = $29\frac{1}{6}$ κρτ. ή τόννους. Καί αὐτή εἶναι ἀκριβῶς ή πρόσοδος σέ τόννους [κάρβουνου] ή σέ κρτ. σιταριού τῆς III κατηγορίας στόν Πίνακα Ε. Ἀκριβῶς ἔτσι λύνεται ή φαινομενική ἀντίφαση στό μέγεθος τῆς προσόδου σέ τόννους [κάρβουνου] ή σέ κρτ. σιταριού τῶν κατηγοριῶν II, I, I β στόν Πίνακα Ε.

Ἀποδειχίνεται ἔτσι ὅτι ή διαφορική πρόσοδος, ή ὁποία παρουσιάζεται στα καλύτερα εἶδη γῆς, λόγω τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στην αγοραία αξία καί στην ατομική αξία τῶν προϊόντων πού παράγονται στα εἶδη αὐτά τῆς γῆς, ἀποτελεῖται στό πίο πάνω παράδειγμα σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τήν ὑλική (real) τῆς μορφή σάν πρόσοδος προϊόντων, σάν πρόσθετο προϊόν, σάν πρόσοδος σέ τόννους [κάρβουνου] ή σέ κρτ. σιταριού, ἀπό δύο στοιχεῖα καί ὀφείλεται σέ δύο μεταβολές. [Πρῶτον:] Τό πρόσθετο προϊόν, μέ τό ὁποῖο παρασταίνεται ή πρόσθετη ἐργασία τῶν ἐργατῶν, ή υπεραξία, παίρνει τή μορφή τῆς προσόδου ἀντί τῆ μορφή τοῦ κέρδους καί γι' αὐτό περιέρχεται στόν λόρδο γαιοκτήμονα ἀντί νά περιέλθει στόν καπιταλιστή. Δεύτερο, ένα μέρος τοῦ προϊόντος πού προηγούμενα, ὅσον καιρό πουλιέται στην αξία του τό προϊόν τοῦ καλύτερου εἶδους γῆς ή ὀρυχείου, ήταν ἀναγκαῖο γιά ν' αντικαταστήσει τήν αξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, ἀπελευθερώνεται τώρα, ὅποτε τό κάθε υποπολλαπλάσιο μέρος τοῦ προϊόντος ἔχει μεγαλύτερη αγοραία αξία καί ἐμφανίζεται ἐπίσης μέ τή μορφή τοῦ πρόσθετου προϊόντος καί γι' αὐτό περιέρχεται στόν λόρδο γαιοκτήμονα, ἀντί νά περιέλθει στόν καπιταλιστή.

Μετατροπή τοῦ πρόσθετου προϊόντος σέ πρόσοδο ἀντί σέ κέρδος καί μετατροπή ενός υποπολλαπλάσιου μέρους τοῦ προϊόντος, τό ὁποῖο προορίζοταν προηγούμενα γιά τήν ἀντικατάσταση τῆς αξίας τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, σέ πρόσθετο προϊόν καί επομένως σέ πρόσοδο — αὐτά τά δύο

προτσές συγκροτοῦν τήν πρόσοδο σέ προϊόν (Produktenrente), ἐφόσον πρόκειται γιά διαφορική πρόσοδο. Τό τελευταῖο περιστατικό, τό γεγονός ὅτι ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος, ἀντί νά μετατραπεί σέ κεφάλαιο, μετατρέπεται σέ πρόσοδο, τό ἔχουν παραβλέψει ὁ Ρικάρντο καί ὄλοι οἱ οἰκονομολόγοι διάδοχοί του. Βλέπουν μόνο τή μετατροπή τοῦ πρόσθετου προϊόντος σέ πρόσοδο, ὄχι ὅμως τή μετατροπή σέ πρόσθετο προϊόν ἑνός μέρους τοῦ προϊόντος πού προηγούμενα περιερχόταν στό κεφάλαιο (καί ὄχι στό κέρδος).

Ἡ ὀνομαστική ἀξία τοῦ πρόσθετου προϊόντος πού σχηματίζεται μ' αὐτό τόν τρόπο ἢ τῆς διαφορικής προσόδου καθορίζεται (σύμφωνα μέ τήν προϋπόθεσή μας) ἀπό τήν ἀξία τοῦ προϊόντος πού ἔχει παραχθεῖ στό χειρότερο ἔδαφος ἢ ὄρυχειο. Αὐτή ἡ ἀγοραία ἀξία ὅμως προκαλεῖ μόνο τήν ἄλλη διανομή αὐτοῦ τοῦ προϊόντος, ὅμως δέν τό δημιουργεῖ.

Τά ἴδια δύο στοιχεῖα ὑπάρχουν σέ κάθε πρόσθετο κέρδος, ὑπάρχουν λ.χ. στήν περίπτωση πού, λόγω νέων μηχανῶν κλπ., ἓνα φτηνότερα παραγμένο προϊόν πουλιέται σέ ἀγοραία ἀξία μεγαλύτερη ἀπό τή δική του ἀξία. Ἐνα μέρος τῆς πρόσθετης ἐργασίας τῶν ἐργατῶν ἐμφανίζεται σάν πρόσθετο προϊόν (πρόσθετο κέρδος), ἀντί σάν κέρδος. Καί ἓνα μέρος τῆς μάζας τῶν προϊόντων πού, ἂν τό προϊόν εἶχε πουληθεῖ στή δική του μικρότερη ἀξία, θά ἦταν ἀπαραίτητο, γιά ν' ἀντικαταστήσει γιά τόν καπιταλιστή τήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ τοῦ κεφαλαίου, ἀπελευθερώνεται τώρα, δέν ἔχει τίποτα γιά ν' ἀντικαταστήσει, γίνεται πρόσθετο προϊόν καί γι' αὐτό ἐξογκώνει τό κέρδος. [684]

[688] { Ἐξάλλου, ὅταν μιλάμε γιά τόν νόμο τῆς πώσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους στήν πορεία τῆς ἀνάπτυξης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, ἐννοοῦμε ἐδῶ μέ τή λέξη κέρδος τό συνολικό ποσό τῆς ὑπεραξίας, πού τήν ἰδιοποιεῖται πρῶτα τό βιομηχανικό κεφάλαιο καί πού θά πρέπει ἀργότερα νά τό μοιραστεῖ μέ τόν καπιταλιστή πού δανείζει χρῆμα (τόκος) καί μέ τόν γαιοκτήμονα (πρόσοδος). Ἐδῶ λοιπόν

τό ποσοστό τοῦ κέρδους = $\frac{\text{ὑπεραξία}}{\text{προκαταβλημένο κεφάλαιο}}$. Μέ τήν ἔννοια

αὐτή τό ποσοστό τοῦ κέρδους μπορεῖ νά πέφτει, παρ' ὄλον ὅτι ἀνεβαίνει λ.χ. τό βιομηχανικό κέρδος σέ σχέση μέ τόν τόκο ἢ ἀντίστροφα, ἢ παρ' ὄλον ὅτι ἡ πρόσοδος ἀνεβαίνει σέ σχέση μέ τό βιομηχανικό κέρδος ἢ ἀντίστροφα. Ἄν τό κέρδος = K , τό βιομηχανικό κέρδος = K' , ὁ τόκος = T καί ἡ πρόσοδος = Π , τότε τό $K = K' + T + \Pi$. Καί εἶναι φανερό ὅτι, ὁποιοδήποτε κι ἂν εἶναι τό ἀπόλυτο μέγεθος τοῦ K , τό K' , ὁ T καί ἡ Π μποροῦν νά αὐξάνουν ἢ νά πέφτουν ἀμοιβαῖα, ἀνεξάρτητα

από τό μέγεθος τοῦ K ἢ ἀπό τήν ἄνοδο ἢ τήν πτώση τοῦ K . Ἡ ἀμοιβαία ἄνοδος τοῦ K' , τοῦ T καί τῆς Π ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἓνα διαφορετικό μοίρασμα τοῦ K ἀνάμεσα σέ διάφορα πρόσωπα. Ἡ παραπέρα ἐξέταση αὐτῶν τῶν περιστατικῶν, πού ἐπιφέρουν αὐτό τό μοίρασμα τοῦ K , πού ὅμως δέν εἶναι ταυτόσημα μέ τήν ἄνοδο ἢ τήν πτώση τοῦ ἴδιου τοῦ K , δέν ἀνήκει ἐδῶ, ἀλλά στήν ἐξέταση τοῦ συναγωνισμοῦ τῶν κεφαλαίων. Ἄν ὅμως ἡ Π μπορεῖ ν' ἀνέβει ὡς ἓνα ἐπίπεδο, πού δέν θά τό εἶχε φτάσει τό ἴδιο τό K , τότε τό K θά χωριζόταν μόνο σέ K' καί T , τότε αὐτό, ὅπως ἔχουμε ἐξηγήσει, εἶναι ἐπίφαση καί προέρχεται ἀπό τό ὅτι ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος, ὅταν ἀνεβαίνει ἡ [ἀγοραία] ἀξία του, ἀντί νά ξαναμετατραπῆ σέ σταθερό κεφάλαιο, ἀπελευθερώνεται καί μετατρέπεται σέ πρόσοδο.} [688].

[684] Σ' ὄλην αὐτή τήν περιγραφή ἔχει ὑποτεθεῖ ὅτι τό ἀνατιμημένο (σέ ἀγοραία ἀξία) προϊόν δέν μπαίνει *naturaliter* (σέ φυσική μορφή) στή σύνθεση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, ἀλλά μόνο στόν μισθό ἐργασίας, μόνο στό μεταβλητό κεφάλαιο. Ἄν γινόταν τό πρῶτο, τότε, λείει ὁ Ρικάρντο, γιά τό λόγο αὐτό τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἔπεφτε ἀκόμα πιο πολύ καί θά ἀνέβαινε ἡ πρόσοδος. Αὐτό πρέπει νά ἐξεταστεῖ.

Ἔχουμε ὡς τώρα ὑποθέσει ὅτι ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος πρέπει ν' ἀντικαταστήσει τήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, δηλαδή τίς 50 λ. στήν περίπτωση πού ἀναφέραμε πιο πάνω. Ἐπομένως, ἂν ὁ 1 τόννος ἢ τό 1 κρτ. κοστίζει 3 λίρες, τότε δέν ἀπαιτοῦνται φυσικά τόσοι τόννοι ἢ τόσα κρτ. γι' αὐτή τήν ἀντικατάσταση τῆς ἀξίας, πού θά ἀπαιτοῦνται, ἂν ὁ 1 τόννος ἢ τό 1 κρτ. κοστίζει μόνο $1\frac{9}{15}$ λ. Ἄς ὑποθέσουμε ὅμως τώρα ὅτι τό κάρβουνο ἢ τό σιτάρι ἢ ὅποιοδήποτε ἄλλο κι ἂν εἶναι τό προϊόν τῆς γῆς, τό προϊόν πού ἔχει παραχθεῖ ἀπό τό γεωργικό κεφάλαιο, μπαίνει τό ἴδιο *naturaliter* στόν σχηματισμό τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Λογουχάρη τό μισό. Στήν περίπτωση αὐτή εἶναι φανερό ὅτι, ὅποιοδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ τιμή τοῦ κάρβουνου ἢ τοῦ σιταριοῦ [685], ἓνα σταθερό κεφάλαιο καθορισμένου μεγέθους, δηλαδή αὐτό πού τίθεται σέ κίνηση ἀπό ἓναν καθορισμένο ἀριθμό ἐργατῶν — ἀφοῦ σύμφωνα μέ τήν προυπόθεσή μας ἔμεινε ἀμετάβλητη ἡ σύνθεση τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου ὡς πρός τή σχέση τῆς μάζας συσσωρευμένης καί ζωντανῆς ἐργασίας — χρειάζεται γιά τήν ἀντικατάστασή του πάντα ἓνα καθορισμένο *in natura* (σέ εἶδος) ὑποπολλαπλάσιο μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος.

Ἄν λ.χ. τό σταθερό κεφάλαιο ἀποτελεῖται τό μισό ἀπό ἓνα ἄλλο ἐμπόρευμα καί τό ἄλλο μισό ἀπό κάρβουνο ἢ σιτάρι, τότε τό σταθερό

κεφάλαιο τῶν 50 λ. θά ἀποτελεῖται ἀπό 25 λ. ἄλλα ἐμπορεύματα καί ἀπό 25 λ. [κάρβουνο ἢ σιτάρι], δηλ. ἀπό $15\frac{5}{8}$ τόννους κάρβουνο ἢ κρτ. σιτάρι, ὅταν ὁ 1 τόννος [κάρβουνο] θά κόστιζε $\frac{8}{5}$ λ. ἢ $1\frac{3}{5}$ λ. Καί, ὅπως κι ἂν ἀλλάξει ἡ ἀγοραία ἀξία τοῦ 1 τόννου ἢ τοῦ ἑνός κρτ., οἱ $16\frac{2}{3}$ ἐργάτες θά χρειάζονται ἕνα σταθερό κεφάλαιο 25 λ. + $15\frac{5}{8}$ κρτ. ἢ τόννους, ἐπειδή μένει ἀμετάβλητη ἡ φύση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, τό ἴδιο καί ἡ σχέση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν, πού ἀπαιτοῦνται γιά νά τεθεῖ σέ κίνηση αὐτό τό κεφάλαιο.

Ἄν τώρα ὅπως γίνεται στόν Πίνακα E, ἀνέβει σέ 3 λ. ἡ ἀξία τοῦ 1 τόννου ἢ τοῦ 1 κρτ., τότε γιά τούς $16\frac{2}{3}$ ἐργάτες θά ἀπαιτεῖται ἕνα σταθερό κεφάλαιο ἴσο μέ 25 λ. + 3 ($15 + \frac{5}{8}$) λ. = 25 λ. + 45 λ. + $\frac{15}{8}$ λ. = $71\frac{7}{8}$ λ. Καί ἐπειδή οἱ $16\frac{2}{3}$ ἐργάτες κοστίζουν 50 λ., θά ἀπαιτεῖται γι' αὐτούς δαπάνη συνολικοῦ κεφαλαίου $71\frac{7}{8}$ λ. + 50 λ. = $121\frac{7}{8}$ λ.

Μέ ἴδια τήν ὀργανική σύνθεση τό γεωργικό κεφάλαιο θά ἄλλαζε, σύμφωνα μέ τίς ἀξιακές σχέσεις του.

Ἡ σύνθεσή του θά ἦταν $71\frac{7}{8}\sigma + 50\mu$ (γιά $16\frac{2}{3}$ ἐργάτες). Γιά ἕνα κεφάλαιο 100 λ. ἡ σύνθεση θά ἦταν $58\frac{38}{39}\sigma + 41\frac{1}{39}\mu$. Κάτι παραπάνω, ἀπό $13\frac{2}{3}$ ἐργάτες (συγκεκριμένα κατὰ τό κλάσμα $\frac{1}{117}$ περισσότεροι ἀπό τούς $13\frac{2}{3}$ ἐργάτες). Καί μιά πού οἱ $16\frac{2}{3}$ ἐργάτες θέτουν σέ κίνηση ἕνα σταθερό κεφάλαιο $15\frac{5}{8}$ κρτ. ἢ τόννων, οἱ $13\frac{79}{117}$ ἐργάτες θέτουν σέ κίνηση ἕνα σταθερό κεφάλαιο $12\frac{32}{39}$ τόννων ἢ κρτ. = $38\frac{6}{13}$ λ. Καί τό ὑπόλοιπο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, = $20\frac{30}{39}$ λ., θά ἀποτελοῦνταν ἀπό ἄλλα ἐμπορεύματα. Κάτω ἀπό ὅλες τίς περιστάσεις θά ἔπρεπε πάντα ν' ἀφαιροῦνται ἀπό τό προϊόν $12\frac{32}{39}$ τόννοι ἢ κρτ. γιά νά ἀντικατασταίνεται τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, στό ὁποῖο μπαίνουν σέ εἶδος. Καί ἐπειδή ἡ ἀξία πού παράγουν οἱ 20 ἐργάτες = 60 λ., ἡ ἀξία πού παράγουν οἱ $13\frac{79}{117}$ ἐργάτες = $41\frac{1}{39}$ λ. Ὁ μισθός ἐργασίας ὅμως γιά τούς $13\frac{79}{117}$ ἐργάτες στόν Πίνακα E θά ἀνερχόταν ἐπίσης σέ $41\frac{1}{39}$ λ. Ἔτσι δέν ὑπάρχει ἐδῶ καθόλου ὑπεραξία.

Ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν τόννων θά ἦταν $[51\frac{11}{13}]^{[77]}$, ἀπ' αὐτούς οἱ $12\frac{32}{39}$ τ. εἶναι ἐκεῖνοι πού ἀναπαράγονται πάλι [γιά τήν ἀντικατάσταση τοῦ μέρους ἐκεῖνου τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, στό ὁποῖο μπαίνουν σέ φυσική μορφή]*. Ἄλλοι $13\frac{79}{117}$ τ. πᾶνε γιά τόν μισθό τῶν ἐργατῶν καί $6\frac{98}{117}$ τόννοι, πρὸς 3 λ. τόν τόννο, πᾶνε γιά τό ὑπόλοιπο

* Ἡ φράση στίς ἀγκύλες ὑπάρχει στό ρωσικό κείμενο. — Σημ. μετ.

μέρος του σταθερού κεφαλαίου. Συνολικά δηλαδή $33\frac{1}{3}$ τ. Έτσι για την πρόσοδο θά έμεναν $17\frac{27}{39}$ τόννοι.

Γιά λόγους συντομίας άς πάρουμε την πιό εύνοική για τον Ρικάρντο άκραία περίπτωση, ότι δηλαδή όλόκληρο τό σταθερό κεφάλαιο, όπως και τό μεταβλητό, άποτελείται μόνο από τό γεωργικό προϊόν, ή άξία του όποιου άνεβαίνει στις 3 λ. τό κρτ. ή ό τόννος και ότι για τον λόγο αυτό ή κατηγορία I α κυριαρχεί στην άγορά.

Η τεχνολογική σύνθεση του κεφαλαίου παραμένει ίδια μέ πριν, δηλαδή ή σχέση άνάμεσα στη ζωντανή έργασία ή στον άριθμό των έργατών πού άντιπροσωπεύονται από τό μεταβλητό κεφάλαιο (μιά και προυποτίθεται σταθερή ή κανονική έργάσιμη ήμέρα) και στη μάζα των μέσων έργασίας, πού άπαιτούνται και πού τώρα, σύμφωνα μέ την προυπόθεσή μας, άποτελούνται από τόννους κάρβουνου ή από κουάρτερ σιταριού, παραμένει σταθερή για έναν δοσμένο άριθμό έργατών.

Έφόσον μέ την άρχική σύνθεση του κεφαλαίου $60\sigma + 40\mu$ και μέ 2 λ. την τιμή του ενός τόννου τό 40μ άντιπροσώπευε 20 έργάτες ή 20 κρτ. ή τόννους, τό 60σ άντιπροσώπευε 30 τόννους. Και έφόσον στην κατηγορία III αυτοί οί 20 έργάτες έχουν παραγάγει 75 τόννους, οί $13\frac{1}{3}$ έργάτες (και $40\mu = 13\frac{1}{3}$ τόννους ή έργάτες, όταν ό ένας τόννος = 3 λ.) παράγουν 50 τόννους και θέτουν σε [686] κίνηση ένα σταθερό κεφάλαιο $\frac{60}{3} = 3$ τόννοι ή κρτ.

Επίσης, άφου οί 20 έργάτες παράγουν μιάν άξία 60 λ., οί $13\frac{1}{3}$ έργάτες παράγουν μιάν άξία 40 λιρών.

Και μιά πού ό καπιταλιστής πρέπει νά πληρώσει 60 λ. για τους 20 τ. και 40 λ. για τους $13\frac{1}{3}$ έργάτες, τή στιγμή όμως πού αυτοί οί τελευταίοι παράγουν μόνο 40 λιρών άξία, ή άξία του προϊόντος = 100 λ. Και έπειδή ή προκαταβολή = 100 λ. ή ύπεραξία και τό κέρδος = 0.

Όμως, έπειδή ή παραγωγικότητα της κατηγορίας III έμεινε ίδια, οί $13\frac{1}{3}$ έργάτες παράγουν, όπως είπώθηκε, 50 τόννους ή κρτ. Η δαπάνη όμως σε είδος άνέρχεται σε τόννους ή κρτ. μόνο σε 20 για τό σταθερό κεφάλαιο και σε $13\frac{1}{3}$ για τον μισθό έργασίας, δηλαδή σε $33\frac{1}{3}$ τόννους. Έπομένως οί 50 τόννοι αφήνουν ένα πρόσθετο προϊόν $16\frac{2}{3}$ τόννων και αυτό άποτελεί την πρόσοδο.

Όμως τί παρασταίνουν αυτοί οί $16\frac{2}{3}$ τ.;

Μιά και ή άξία του προϊόντος = 100 λ. και τό ίδιο τό προϊόν είναι 50 τόννοι, ή άξία του ενός τόννου πού παράγεται έδω είναι στην πραγματικότητα 2 λ. = $\frac{100}{50}$. Και όσον καιρό τό προϊόν σε είδος είναι μεγαλύτερο από εκείνο πού είναι αναγκαίο για την άντικατάσταση του

κεφαλαίου σέ εἶδος, πρέπει ἡ ἀτομική ἀξία τοῦ τόννου ἀκόμα καί μ' αὐτή τήν κλίμακα νά εἶναι μικρότερη ἀπό τήν ἀγοραία ἀξία του.

Ὁ φάρμερ πρέπει νά πληρώσει 60 λ. γιά ν' ἀντικαταστήσει τούς 20 τ., καί λογαριάζει τούς 20 τ. πρὸς 3 λ. τόν ἕνα, μιά καί εἶναι αὐτή ἡ ἀγοραία ἀξία τοῦ ἑνός τόννου καί μιά πού πουλάει σ' αὐτή τήν τιμή τόν τόννο. Πρέπει ἐπίσης νά δαπανήσει 40 λ. γιά τήν πληρωμή τῶν $13\frac{1}{3}$ ἐργατῶν ἢ γιά τήν πληρωμή τοῦ ἴδιου ἀριθμοῦ τόννων ἢ κρτ. πού δίνει στούς ἐργάτες. Ἐτσι ὅμως οἱ ἐργάτες παίρνουν μόνο $13\frac{1}{3}$ τόννους.

Στήν πραγματικότητα ὅμως, ἂν πάρουμε ὑπόψη τήν III κατηγορία, οἱ 20 τόννοι κοστίζουν μόνο 40 λ. καί οἱ $13\frac{1}{3}$ τ. μόνο $26\frac{2}{3}$ λ. Οἱ $13\frac{1}{3}$ ἐργάτες ὅμως παράγουν μιάν ἀξία 40 λ. καί ἐπομένως δημιουργοῦν ὑπεραξία $13\frac{1}{3}$ λ. Πρὸς 2 λ. τόν τόννο ἡ ὑπεραξία αὐτή φτάνει τούς $6\frac{4}{6}$ ἢ $6\frac{2}{3}$ τόννους.

Καίμιά πού οἱ 20 τόννοι κοστίζουν μόνο 40 λ. στήν III κατηγορία, μένει ἕνα περίσσευμα 20 λ. = 10 τ.

Ἐτσι οἱ $16\frac{2}{3}$ τόννοι πού ἀποτελοῦν τήν πρόσοδο ἀναλύονται σέ $6\frac{2}{3}$ τ. ὑπεραξία, ἡ ὁποία ἔχει μετατραπῆ σέ πρόσοδο, καί σέ 10 τ. κεφάλαιο τό ὁποῖο ἔχει μετατραπῆ σέ πρόσοδο. Σάν ἀποτέλεσμα ὅμως τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἀγοραία ἀξία τοῦ ἑνός τόννου ἀνέβηκε στίς 3 λ., οἱ 20 τ. κοστίζουν στὸν παχτωτή 60 λ. καί οἱ $13\frac{1}{3}$ τ. 40 λ., ἐνῶ οἱ $16\frac{2}{3}$ τόννοι, τό περίσσευμα τῆς ἀγοραίας ἀξίας πάνω ἀπό τήν ἀξία τοῦ προϊόντος του, πού ἐμφανίζεται σάν πρόσοδος = 50 λ.

Πόσους τόννους παράγουν οἱ $13\frac{1}{3}$ ἐργάτες στήν κατηγορία II; Οἱ 20 ἐργάτες παράγουν ἐδῶ 65 τόννους, ἐπομένως οἱ $13\frac{1}{3}$ ἐργάτες παράγουν $43\frac{1}{3}$ τ. Ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος εἶναι ὅπως πῶ πάνω 100 λ. Ἀπό τούς $43\frac{1}{3}$ τόννους ὅμως ἀπαιτοῦνται $33\frac{1}{3}$ τ. γιά τήν ἀντικατάσταση τοῦ κεφαλαίου. Ἐτσι μένουν σάν πρόσθετο προϊόν ἡ πρόσοδος $43\frac{1}{3}$ πλὴν $33\frac{1}{3}$ = 10 τόννοι.

Αὐτή ὅμως ἡ πρόσοδος τῶν 10 τ. ἐξηγιέται ὡς ἐξῆς: Ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος στήν κατηγορία II = 100 λ., τό προϊόν = $43\frac{1}{3}$ τόννοι,

ἐπομένως ἡ ἀξία τοῦ ἑνός τόννου = $\frac{100}{43\frac{1}{3}} = 2\frac{4}{13}$ λ. Ἐπομένως, οἱ

$13\frac{1}{3}$ ἐργάτες κοστίζουν $30\frac{10}{13}$ λ. καί μένουν $9\frac{3}{13}$ λ. γιά τήν ὑπεραξία. Ἐπίσης οἱ 20 τ. σταθερό κεφάλαιο = $46\frac{2}{13}$ λ. καί ἀπό τίς 60 λ. πού πληρώνονται γι' αὐτούς ἀπομένουν $13\frac{11}{13}$ λ. Μαζί μέ τήν ὑπεραξία ἔχουμε $23\frac{1}{13}$ λ., πράγμα πού εἶναι σωστό ὡς τό τελευταῖο λεπτό.

Μόνο στήν κατηγορία I α, στήν ὁποία ἀπαιτοῦνται πράγματι $33\frac{1}{3}$ τόννοι ἢ κρτ. *in natura*, δηλαδή τό συνολικό προϊόν, γιά ν' ἀντικαταστή-

σουν τό σταθερό κεφάλαιο καί τόν μισθό ἐργασίας, δέν ὑπάρχει στήν πραγματικότητα οὔτε ὑπεραξία, οὔτε πρόσθετο προϊόν, οὔτε κέρδος, οὔτε πρόσδοδος. Ὅσο δέν συμβαίνει αὐτό, ὅσο τό προϊόν εἶναι μεγαλύτερο ἀπ' αὐτό πού εἶναι ἀπαραίτητο γιά νά ἀντικαταστήσει ἰσπαυγα τό κεφάλαιο, γίνεται μετατροπή κέρδους (ὑπεραξίας) καί κεφαλαίου σέ πρόσδοδο. Αὐτή ἡ μετατροπή γίνεται ἐδῶ στό μέτρο πού ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος, τό ὁποῖο προηγούμενα μέ χαμηλότερη ἀξία θά ἔπρεπε ν' ἀντικαταστήσει τό κεφάλαιο, ἀπελευθερώνεται τώρα ἢ στό μέτρο πού ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος, τό ὁποῖο θά μετατρεπόταν σέ κεφάλαιο καί ὑπεραξία, περιέρχεται τώρα στήν πρόσδοδο.

Ταυτόχρονα ὅμως βλέπουμε ὅτι μιά ἀνατίμηση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, ὅταν εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ἀνατίμησης τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου, μειώνει ἐξαιρετικά τήν πρόσδοδο, λ.χ. ἡ πρόσδοδος τῶν κατηγοριῶν III καί II [στόν Πίνακα Ε] πέφτει ἀπό τούς 50 τόννους — πού μέ τήν ἀγοραία ἀξία τῶν 3 λ. ὁ τόννος = 150 λ. — στούς $26\frac{2}{3}$ τόννους, δηλαδή σχεδόν στό μισό. Ἡ πτώση αὐτή εἶναι ἀναπόφευκτη, [687] ἐπειδή ἐδῶ ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν, οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιοῦνται μέ τό ἴδιο κεφάλαιο τῶν 100 λ., ἐλαττώνεται γιά δύο λόγους, πρῶτα, γιατί ἀνεβαίνει ὁ μισθός ἐργασίας, δηλαδή ἡ ἀξία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου καί, δεύτερο, γιατί ἀνεβαίνει ἡ ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς, δηλ. τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Αὐτή καθεαυτή ἡ ἄνοδος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἀπαιτεῖ ἀπό τό κεφάλαιο τῶν 100 λ. νά μπορεῖ νά διατίθεται λιγότερο γιά ἐργασία, ἄρα σχετικά (μέ ἀμετάβλητη τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων πού μπαίνουν στό σταθερό κεφάλαιο) λιγότερο καί γιά σταθερό κεφάλαιο, ἔτσι ὥστε οἱ 100 λ. ὅλες μαζί νά ἀντιπροσωπεύουν λιγότερη συσσωρευμένη καί λιγότερη ζωντανή ἐργασία. Ἡ ἄνοδος ὅμως τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων πού μπαίνουν στό σταθερό κεφάλαιο, ἐπειδή μένει ἀμετάβλητη ἡ τεχνολογική σχέση ἀνάμεσα στή συσσωρευμένη καί στή ζωντανή ἐργασία, ἔχει ἐπιπλέον σάν συνέπεια νά μπορεῖ γιά τό ἴδιο χρῆμα νά χρησιμοποιεῖται λιγότερη συσσωρευμένη ἐργασία, ἐπομένως γιά τόν ἴδιο λόγο καί λιγότερη ζωντανή ἐργασία. Μιά ὅμως πού μέ ἴδια τήν παραγωγικότητα τῆς γῆς καί μέ δοσμένη τήν τεχνολογική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου τό συνολικό προϊόν ἐξαρτιέται ἀπό τήν ποσότητα τῆς χρησιμοποιούμενης ἐργασίας, τότε μέ τήν ἐλάττωσή της πρέπει νά ἐλαττωθεῖ καί ἡ πρόσδοδος.

Αὐτό ἀποκαλύπτεται μόνο ἀπό τή στιγμή πού ἔχει ἐκλείψει τό κέρδος. Ὅσον καιρό θά ὑπάρχει ἀκόμα τό κέρδος, μπορεῖ νά μεγαλώσει ἡ πρόσδοδος παρά τήν ἀπόλυτη μείωση τοῦ προϊόντος σ' ὅλες τίς κατη-

γορίες, ὅπως μᾶς τό δείχνει ὁ Πίνακας τῆς σελ. 681* (τοῦ χειρογράφου). Εἶναι γενικά φανερά πώς ὅταν ὑπάρχει μόνο πρόσδοδος, ἡ μείωση τοῦ προϊόντος, ἐπομένως καί τοῦ πρόσθετου προϊόντος, πρέπει νά μειώσει καί τήν ἴδια τήν πρόσδοδο. Αὐτό θά γινόταν ἐξαρχῆς γρηγορότερα, ἂν ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου θά αὐξανόταν μαζί μέ τήν αὐξηση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου.

Ἄνεξάρτητα ὅμως ἀπ' αὐτό, ὁ Πίνακας τῆς σελ. 681 δείχνει ὅτι ἡ αὐξηση τῆς διαφορικῆς προσόδοδος μέ φθίνουσα τήν παραγωγικότητα τῆς γεωργίας ἀκόμα καί στίς καλύτερες κατηγορίες γῆς συνοδεύεται διαρκῶς ἀπό μειωνόμενη μάζα τοῦ συνολικοῦ προϊόντος σέ σχέση μέ τό προκαταβλημένο κεφάλαιο καθορισμένου μεγέθους, λ.χ. 100 λ. Γιά τό ζήτημα αὐτό ὁ Ρικάρντο δέν ἔχει ἰδέα. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους μειώνεται, ἐπειδή τό ἴδιο κεφάλαιο, λ.χ. 100 λ., θέτει σέ κίνηση ὀλοένα καί λιγότερη ἐργασία καί ἐπειδή πληρώνει πιό ἀκριβά τήν ἐργασία αὐτή, δηλαδή συσσωρεύει ὀλοένα καί λιγότερη πρόσθετη ἐργασία. Τό πραγματικό προϊόν ὅμως μέ δοσμένη τήν παραγωγικότητα ἐξαρτιέται, ὅπως ἡ ὑπεραξία, ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν τούς ὁποίους ἀπασχολεῖ τό κεφάλαιο. Αὐτό δέν τό βλέπει ὁ Ρικάρντο. Δέν βλέπει ἐπίσης τόν τρόπο πώς σχηματίζεται ἡ πρόσδοδος, ὄχι μόνο μέ τή μετατροπή ὑπεραξίας σέ πρόσδοδο, ἀλλά καί κεφαλαίου σέ ὑπεραξία. Αὐτή ἡ μετατροπή κεφαλαίου σέ ὑπεραξία εἶναι φυσικά μόνο φαινομενική. Ἄν ἡ ἀγοραία ἀξία καθορίζοταν ἀπό τήν ἀξία τοῦ προϊόντος στήν κατηγορία III κλπ., τότε κάθε μόριό του θά ἀντιπροσώπευε πρόσθετο προϊόν, ὑπεραξία ἢ πρόσθετη ἐργασία. Ἄκόμα ὁ Ρικάρντο ἔχει πάντα στό μυαλό του ὅτι, γιά νά παραχθεῖ ἡ ἴδια μάζα προϊόντος, πρέπει νά χρησιμοποιεῖται περισσότερη ἐργασία, ὄχι ὅμως ποῖο εἶναι τό ἀποφασιστικό γιά τόν καθορισμό καί τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους καί τῆς μάζας τοῦ παραγμένου προϊόντος, ὅτι μέ τό ἴδιο κεφάλαιο χρησιμοποιεῖται μιά διαρκῶς μειωνόμενη ποσότητα ζωντανῆς ἐργασίας, ἀπό τήν ὁποία ἓνα ὄλο καί μεγαλύτερο μέρος ἀποτελεῖται ἀπό ἀναγκαῖα ἐργασία καί ἓνα ὄλο καί μικρότερο μέρος ἀπό πρόσθετη ἐργασία.

Ἄν παρθοῦν ὅλα αὐτά ὑπόψη, πρέπει νά εἰπωθεῖ πώς, κι ἂν ἀκόμα τήν πρόσδοδο τήν ἀντιληφθοῦμε σάν ἀπλή διαφορική πρόσδοδο, ὁ Ρικάρντο δέν ἔκανε οὔτε ἓνα βῆμα πρὸς τά μπρός ἔναντι τῶν προδρόμων του. Ἡ σημαντική ὑπηρεσία πού πρόσφερε στό ζήτημα αὐτό εἶναι αὐτό πού σημείωσε ὁ Κούινσυ, δηλαδή ἡ ἐπιστημονική διατύπωση τοῦ ζητή-

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο τόν Πίνακα πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στίς σελίδες . 524 καί 525.

ματος. Σχετικά με τή λύση του ζητήματος ο Ρικάρντο παραδέχεται εκείνη των προδρόμων του.

Συγκεκριμένα:

«Τό καινούργιο, πού πρόσθεσε ο Ρικάρντο στή διδασκαλία τής προσόδου, είναι ὅτι τήν ανάγει στό ζήτημα, ἄν καταργεῖ πραγματικά τόν νόμο τής ἀξίας» (Th de Quincey, «The Logic of Political Economy», p. 158, Edinburgh and London 1844).

Στή σελ. 163 του ἴδιου συγγράμματος ο Κούινσυ λέγει ἀκόμα:

«Πρόσοδος εἶναι ἐκεῖνο τό μέρος του προϊόντος τής γῆς (ἢ ἑνός ἄλλου συντελεστή τής παραγωγῆς), πού πληρώνεται στόν γαιοκτήμονα γιά τή χρησιμοποίηση τῶν διάφορων δυνάμεών του, πού μετριοῦνται συγκρινόμενες μέ τούς παρόμοιους συντελεστές πού δρουν στήν ἴδια ἀγορά».

Καί παραπέρα: στή σελίδα 176:

«Οἱ ἀντιρρήσεις ἐναντία στόν Ρικάρντο συνίστανται στό ὅτι οἱ ἰδιοκτήτες γῆς Νο 1 δέν τήν παραχωροῦν δωρεάν. Στήν περίοδο ὅμως {σ' αὐτήν τή μυθολογική περίοδο}, στήν ὁποία καλλιεργεῖται μόνο γῆ Νο 1, «δέν μπορεῖ νά ἔχει σχηματιστεῖ «μιά ἰδιαίτερη τάξη κατόχων γῆς καί παχτωτῶν [688] διαφορετική ἀπό τήν τάξη τῶν γαιοκτημόνων».

Ἐπομένως κατά τόν Κούινσυ ὁ νόμος αὐτός τής «γαιοκτησίας», ὑπάρχει μόνο ὅσο δέν θά ὑπάρχει γαιοκτησία μέ τή σύγχρονη ἔννοια τής λέξης.

Καί τώρα ἄς δοῦμε τίς περικοπές του Ρικάρντο.

[δ) Ἱστορική περιγραφή τής ἀνόδου του ποσοστοῦ του κέρδους μέ ταυτόχρονη ἄνοδο τῶν τιμῶν γιά τά γεωργικά προϊόντα.

Ἡ δυνατότητα τής αὔξησης τής παραγωγικότητας τής ἐργασίας στή γεωργία]

(Πρῶτα ἀκόμα τούτη τήν παρατήρηση γιά τή διαφορική πρόσοδο: Στήν πραγματικότητα ἐναλλάσσονται μεταξύ τους ἡ ἀνιούσα καί ἡ κατιούσα γραμμή, διασταυρώνονται καί περιπλέκονται ἢ μιά μέ τήν ἄλλη.

Δέν ἔχει ὅμως καθόλου εἰπωθεῖ πώς, ἄν σέ μερικές σύντομες περιόδους (ὅπως ἀπό τό 1797 ὡς τό 1813) ἐπικρατεῖ σημαντικά ἡ κατιούσα γραμμή, τότε γιά τόν λόγο αὐτό πρέπει νά πέσει τό ποσοστό του κέρδους, (ἐφόσον δηλαδή τό ποσοστό του κέρδους καθορίζεται ἀπό τό ποσο-

στό τῆς ὑπεραξίας). Νομίζω μάλλον ὅτι τήν περίοδο ἐκείνη τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶχε ἀνέβει ἐξαιρετικά στήν Ἀγγλία παρά τίς πολύ αὐξημένες τιμές τοῦ σιταριοῦ καί γενικά τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος. Δέν γνωρίζω κανένα ἄγγλο στατιστικολόγο, πού νά μή συμμεριζόταν τήν ἀποψη γιά τήν ἀνοδο τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους κατά τήν περίοδο ἐκείνη. Ὅρισμένοι οἰκονομολόγοι, ὅπως ὁ Τσάλμερς, ὁ Μπαίηκ κ.ἄ. στήριξαν στό γεγονός αὐτό δικές τους θεωρίες. Προηγούμενα πρέπει ἀκόμα νά παρατηρήσω, ὅτι ἀποτελεῖ ἀνόητη προσπάθεια ἡ ἐξήγηση τῆς ἀνόδου τῶν τιμῶν τοῦ σιταριοῦ κατά τή διάρκεια τῆς περιόδου ἐκείνης μέ τήν ὑποτίμηση τοῦ χρήματος. Κανένας ἀπό ἐκείνους πού ἔχουν μελετήσει τήν ἱστορία τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δέν μπορεῖ νά συμμερίζεται αὐτή τήν ἀποψη. Ἐξάλλου, ἡ ἀνοδος τῶν τιμῶν ἀρχίζει πολύ πῖό μπροστά καί φθάνει σέ σημαντικό ὕψος προτοῦ νά ἔχει σημειωθεῖ κάποια ὑποτίμηση τοῦ χρήματος. Ἀπό τή στιγμή πού σημειώνεται ἡ ὑποτίμησή του πρέπει ἀπλούστατα ἡ ὑποτίμηση αὐτή νά ἀφαιρεθεῖ ἀπό τίς τιμές. Ἄν τώρα ρωτήσουν, γιατί ἀνέβηκε τό ποσοστό τοῦ κέρδους παρά τήν ἀνοδο τῆς τιμῆς τοῦ σιταριοῦ, τό γεγονός αὐτό μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μέ τά παρακάτω περιστατικά: μέ τήν παράταση τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας, πού εἶναι ἄμεση συνέπεια τῆς χρησιμοποίησης νέων μηχανῶν, μέ τήν ὑποτίμηση τῶν βιομηχανικῶν καί ἀποικιακῶν ἐμπορευμάτων, πού μπαίνουν στήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν, μέ τή μείωση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας (μολονότι ἀνέβηκε ὁ ὀνομαστικός μισθός ἐργασίας) κάτω ἀπό τό παραδοσιακό μέσο ἐπίπεδό του {τό γεγονός αὐτό ἔχει ἀναγνωριστεῖ γιά τήν περίοδο ἐκείνη. Ὁ Τζ. Π. Στίρλινγκ, πού παραδέχεται συνολικά τή θεωρία τοῦ Ρικάρντο γιά τή γαιοπρόσοδο, προσπαθεῖ στήν «The Philosophy of Trade etc.», Edinburgh 1846, ν' ἀποδείξει ὡστόσο ὅτι ἡ ἄμεση συνέπεια μιᾶς διαρκούς (πού δέν καθορίζεται δηλαδή ἀπό ἐνδεχόμενες κακές σοδιές) ἀνατίμησης τοῦ σιταριοῦ εἶναι πάντα ἡ πτώση τοῦ μέσου μισθοῦ ἐργασίας^[9]}. Τέλος, ἡ ἀνοδος τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους ἐξηγιέται καί μέ τό ὅτι, λόγω τῶν δανείων καί τῶν κρατικῶν ἐξόδων, ἡ ζήτηση κεφαλαίων αὐξήθηκε γρηγορότερα ἀπό τήν προσφορά τους, πράγμα πού προκάλεσε ἀνοδο τῶν ὀνομαστικῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων καί ἔτσι οἱ ἐργοστασιάρχες παίρνουν πίσω ἀπό τούς γαιοκτήμονες, οἱ ὁποῖοι τσεπώνουν τίς γαιοπρόσοδες, καί ἀπό ἄλλα πρόσωπα μέ πάγιο εἰσόδημα ἕνα μέρος τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ προϊόντος πού τό πλήρωσαν μέ τή μορφή τῆς προσόδου κλπ. Μιά τέτια πράξη δέν ἔχει καμιᾶ δουλιᾶ ἐδῶ, ὅπου ἐξετάζουμε τίς βασικές σχέσεις καί ἔχουμε ἐπομένως νά κάνουμε μέ τρεῖς τάξεις, μέ τούς γαιοκτήμονες, τούς καπιταλιστές καί τούς ἐργάτες. Ἀντίθε-

τα, τό γεγονός αυτό παίζει — κάτω από ανάλογες περιστάσεις — σημαντικό ρόλο στην πρακτική, όπως απόδειξε ο Μπλαίηκ.^[78]) [688]

[689] { 'Ο κ. Χάλλετ από τό Μπράιτον έχει παρουσιάσει στην έκθεση του 1862 ^[79] τή «γενεαλογία ενός σπόρου του σιταριού». «'Ο κ. Χάλλετ τονίζει ότι τά στάχια του σιταριού πρέπει νά φυτοκομούνται μέ προσοχή, όπως ζωοκομούνται τά άλλα ράτσας, αντί, όπως γίνεται συνήθως, νά σπέρνονται ανάκατα, χωρίς νά παίρνεται υπόψη ή θεωρία τής φυσικής επιλογής. Σάν απεικόνιση για τό τί μπορεί νά αποδόσει ή καλή επιλογή ακόμα και στό σιτάρι, αναφέρονται μερικά αξιοσημείωτα παραδείγματα. Τό 1857 ό κ. Χάλλετ φύτεψε ένα στάχυ από τήν πρώτη ποιότητα κόκκινου σιταριού, πού είχε μήκος ακριβώς $4\frac{3}{4}$ δακτύλων και έφερε 47 κόκκους. Από τό προϊόν αυτής τής μικρής επιλογής διάλεξε τό 1858 τό ωραιότερο στάχυ μήκους $6\frac{1}{2}$ δακτύλων και μέ 79 κόκκους. Τό πείραμα επαναλήφθηκε τό 1859 μέ καλύτερο αποτέλεσμα: τή φορά αυτή τό στάχυ είχε μήκος $7\frac{3}{4}$ δακτύλων και 91 κόκκους. Τό επόμενο έτος ήταν μία κακή χρονιά για γεωργική επιλογή και τό στάχυ του σιταριού άρνήθηκε νά γίνει μεγαλύτερο και καλύτερο. Τόν επόμενο χρόνο όμως, τό 1861, τό καλύτερο στάχυ έφθασε σε μήκος τούς $8\frac{3}{4}$ δακτύλους και είχε όχι λιγότερους από 123 κόκκους σε ένα μόνο καλάμι. Έτσι μέσα σε 5 χρόνια τό σιτάρι διπλασιάστηκε σχεδόν σε μέγεθος και ή απόδοσή του σε κόκκους τριπλασιάστηκε. Τα αποτελέσματα αυτά επιτεύχθηκαν μέ ένα σύστημα πού ό κ. Χάλλετ τό ονόμασε «φυσικό σύστημα τής σιτοκαλλιέργειας», δηλ. μέ τό φύτευμα μεμονωμένων σπόρων σε μία τέτια απόσταση μεταξύ τους — κάπου 9 δακτύλους προς όλες τίς κατευθύνσεις — ώστε ό καθένας νά έχει αρκετό χώρο για πλήρη ανάπτυξη... Ισχυρίζεται ότι ή παραγωγή σιταριού τής Άγγλίας θά μπορούσε νά διπλασιαστεί μέ τήν καλλιέργεια, σύμφωνα μέ τό «φυσικό σύστημα», «επιλεγμένου σιταριού». Λέει ότι από ξεχωριστούς σπόρους σιταριού, πού είχε φύτεψει τόν καθένα τήν κατάλληλη εποχή σε ένα τετραγωνικό πόδι γής, πέτυχε κατά μέσον όρο φυτά μέ 23 στάχια και μέ κάπου 36 κόκκους στό κάθε στάχυ. Μέ βάση αυτή τήν απόδοση τό προϊόν ενός πλέθρου έφτασε υπολογισμένο μέ ακρίβεια τό 1.001.880 στάχια σιταριού, ενώ μέ τόν συνηθισμένο τρόπο καλλιέργειας και μέ ξόδεμα είκοσι φορές περισσότερων σπόρων ό θέρος απόδοσε μόνο 934.120 στάχια, δηλαδή 67.760 στάχια λιγότερα...» }

[Ε] 'Ο Ρικάρντο για τήν πτώση του ποσοστου του κέρδους
και ή θεωρία του για τήν πρόσοδο]

«Μέ τήν ανάπτυξη τής κοινωνίας ή φυσική τιμή τής εργασίας έχει πάντα μιάν ανιούσα τάση, γιατί ένα από τά κυριότερα έμπορεύματα, μέ τά όποια καθορίζεται ή φυσική τιμή τής εργασίας, έχει τήν τάση νά γίνεται ακριβότερο. "Όμως, επειδή οι βελτιώσεις τής γεωργίας και ή εξεύρεση νέων αγορών, από τίς

ὁποῖες μποροῦν νά εἰσάγονται μέσα διατροφῆς, εἶναι σέ θέση νά ἀντενεργοῦν προσωρινά στήν τάση ἀνόδου τῶν τιμῶν τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν καί νά προκαλοῦν ἀκόμα πτώση τῶν φυσικῶν τους τιμῶν, οἱ ἴδιες αἰτίες θά ἀσκήσουν τήν ἀντίστοιχη ἐπίδραση καί στή φυσική τιμή τῆς ἐργασίας.

Μέ τήν προοδευτική αὔξηση τοῦ πλούτου καί τοῦ πληθυσμοῦ ἡ φυσική τιμή ὄλων τῶν ἐμπορευμάτων, μέ ἐξαιρέση τά ἀκατέργαστα προϊόντα καί τήν ἐργασία, ἔχει τήν τάση νά πέφτει. Καί αὐτό γίνεται γιὰτί παρ' ὄλον ὅτι, λόγω αὔξησης τῆς φυσικῆς τιμῆς τοῦ ἀκατέργαστου ὑλικοῦ ἀπό τό ὁποῖο κατασκευάζονται, αὐξάνουν σέ πραγματική ἀξία, ἐξισώνονται, μέ τό παραπάνω, μέ τήν τελειοποίηση τῶν μηχανῶν, μέ τό καλύτερο μοίρασμα καί τόν καλύτερο καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί μέ τήν καλύτερη τεχνική καί ἐπιστημονική κατάρτιση τῶν παραγωγῶν» (Ricardo, «On the principles of political economy, and taxation», p. 86, 87).

«Μέ τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ θά ἀνεβαίνουν διαρκῶς οἱ τιμές αὐτῶν τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν, μιά καί θά ἀπαιτεῖται περισσότερη ἐργασία γιά τήν παραγωγή τους... Ὁ μισθός σέ χρήμα τῆς ἐργασίας ἀντί νά πέφτει θά ἀνέρχεται, ὅμως ὄχι ἀρκετά, ὥστε νά δίνει στόν ἐργάτη τή δυνατότητα νά ἀγοράζει τόσες ἀπολαύσεις καί τόσα ἀναγκαῖα ἀγαθά, ὅσα μποροῦσε καί ἀγόραζε πρὶν ἀπό τήν ἀνατίμηση ἐκείνων τῶν ἐμπορευμάτων... Παρ' ὄλον ὅτι λοιπόν ὁ ἐργάτης πληρώνεται χειρότερα στήν πραγματικότητα, ἡ αὔξηση αὐτῆ τοῦ μισθοῦ του θά μειώσει κατ' ἀνάγκη τό κέρδος τοῦ ἐργοστασιάρχη, γιὰτί τά ἐμπορεύματά του δέν θά πουλιοῦνται σέ μεγαλύτερη τιμή, ἐνῶ ἔχουν αὐξηθεῖ τά ἐξόδα τῆς παραγωγῆς τους...

Ἡ ἴδια αἰτία πού ἀνεβάξει τήν πρόσοδο — ἡ αὐξανόμενη δυσκολία νά παράγεται μέ μιά σχετικά ἴση ποσότητα ἐργασίας μιά πρόσθετη ποσότητα μέσων διατροφῆς — φαίνεται λοιπόν ν' ἀνεβάξει καί τόν μισθό. Γι' αὐτό, ἂν μείνει ἀμετάβλητη ἡ ἀξία τοῦ χρήματος, τότε καί ἡ πρόσοδος καί ὁ μισθός θά ἔχουν μέ τήν αὔξηση τοῦ πλούτου καί τοῦ πληθυσμοῦ τήν τάση ν' ἀνεβαίνουν (στό ἴδιο, σελ. 96, 97).

Ἀνάμεσα στήν ἀνοδο τῆς προσόδου καί στήν ἀνοδο τοῦ μισθοῦ ὑπάρχει ὡστόσο ἡ παρακάτω οὐσιαστική διαφορά. Ἡ ἀνοδος τῆς χρηματικῆς ἀξίας τῆς προσόδου συνοδεύεται ἀπό [690] μιά μεγαλύτερη συμμετοχή στό προϊόν. Δέν εἶναι μόνο μεγαλύτερη ἡ πρόσοδος σέ χρήμα τοῦ γαιοκτῆμονα, ἀλλά καί ἡ πρόσοδος του ἐκφρασμένη σέ σιτάρι... Ἡ μοῖρα τοῦ ἐργάτη θά χειροτερεύσει. Σίναί βέβαια σωστό ὅτι παίρνει ἕναν ὑψηλότερο μισθό σέ χρήμα, ὁ μισθός του ὅμως σέ σιτάρι εἶναι μικρότερος καί ὄχι μόνο θά ἔχει στήν κατοχή του λιγότερο σιτάρι, ἀλλά θά χειροτερεύσει ἔτσι καί ἡ γενική του κατάσταση, γιὰτί γίνεται γι' αὐτόν δυσκολότερο νά διατηρήσει τό ἀγοραῖο ὕψος τοῦ μισθοῦ πάνω ἀπό τό φυσικό ὕψος του» (στό ἴδιο, σελ. 97, 98).

«Ἄν προυποθεθεῖ ὅτι τό σιτάρι καί τά βιομηχανικά ἐμπορεύματα πουλιοῦνται στίς ἴδιες τιμές, τότε τά κέρδη εἶναι ὑψηλά ἢ χαμηλά ἀνάλογα μέ τό ἂν οἱ μισθοί εἶναι χαμηλοί ἢ ὑψηλοί. Ἄν ὑποθεθεῖ ὅμως ὅτι ἀνεβαίνει ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ, ἐπειδή ἀπαιτεῖται περισσότερη ἐργασία γιά τήν παραγωγή του, τότε

ή αιτία αυτή δέν θά άνεβάσει τήν τιμή εκείνων τών βιομηχανικῶν ἔμπορευμάτων, γιά τήν παραγωγή τών ὁποίων δέν χρειάζεται συμπληρωματική ποσότητα ἐργασίας... Ἄν ὅμως, ὅπως εἶναι ἀπολύτως βέβαιο, μέ τήν ἀνοδο τών τιμῶν τοῦ σιταριοῦ αὐξηθοῦν καί οἱ μισθοί, τότε θά πέσουν κατ' ἀνάγκην τά κέρδη [τῶν ἐργοστασιαρχῶν]» (στό ἴδιο, σελ. 108).

Θά μπορούσε ὅμως νά τεθεῖ τό ἐρώτημα, «άν ὁ φάρμερ θά παίρνει τουλάχιστον τό ἴδιο ποσοστό τοῦ κέρδους, παρ' ὄλον ὅτι πληρώνει ἕνα πρόσθετο ποσό σέ μισθούς; Σίγουρα ὄχι, γιατί δέν θά πρέπει μόνο νά πληρώνει ὅπως καί ὁ ἐργοστασιάρχης μιά αὐξηση τοῦ μισθοῦ στόν κάθε ἐργάτη πού ἀπασχολεῖ, ἀλλά θά ἐξαναγκαστεῖ εἴτε νά πληρώνει πρόσοδο εἴτε νά ἀπασχολεῖ πρόσθετους ἐργάτες, γιά νά παράγει τό ἴδιο προϊόν. Ἡ ἀνοδος τῆς τιμῆς τῶν ἀκατέργαστων προϊόντων ὅμως θά ἀντιστοιχεῖ μόνο σ' αὐτή τήν πρόσοδο ἢ σ' αὐτό τόν πρόσθετο ἀριθμό τῶν ἐργατῶν, χωρίς ὅμως νά τόν ἀποζημιώνει γιά τήν αὐξηση τοῦ μισθοῦ» (σελ. 108).

Ἐχομε δείξει ὅτι στίς πρῶτες βαθμίδες ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας τό μερίδιο τοῦ ἰδιοκτήτη τῆς γῆς, καθώς καί τοῦ ἐργάτη, ἀπό τήν ἀξία τοῦ προϊόντος τῆς γῆς εἶναι πολύ μικρό καί ὅτι μεγαλώνει σέ ἀντιστοιχία μέ τήν αὐξηση τοῦ πλούτου καί τῆς δυσκολίας κατά τήν προμήθεια τῶν μέσων διατροφῆς» (στό ἴδιο, σελ. 109).

Πρόκειται γιά μιά παράξενη ἀστική φαντασία σχετικά μέ τίς «πρῶτες βαθμίδες ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας». Σ' αὐτά τά πρῶτα στάδια ὁ ἐργαζόμενος εἶναι εἴτε δούλος εἴτε αὐτοσυντηρούμενος ἀγρότης κλπ. Στήν πρώτη περίπτωση ἀνήκει μαζί μέ τή γῆ στόν γαιοκτήμονα, στή δεύτερη εἶναι ὁ ἴδιος γαιοκτήμονας τοῦ ἑαυτοῦ του. Καί στίς δύο περιπτώσεις δέν ὑπάρχει καπιταλιστής ἀνάμεσα στόν γαιοκτήμονα καί στόν ἐργαζόμενο. Ὅσον ἀφορᾷ τό τελευταῖο μόνο ἀποτέλεσμα τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς — τήν ὑπαγωγή τῆς γεωργίας σ' αὐτήν, ἐπομένως καί τή μετατροπή τῶν δούλων ἢ τῶν ἀγροτῶν σέ μισθωτούς ἐργάτες — φαίνεται νά τό φαντάζεται ὁ Ρικάρντο σάν ἕνα φαινόμενο, πού ἀνήκει στά «πρῶτα στάδια ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας».

«Ἔτσι ἡ φυσική τάση τοῦ κέρδους εἶναι νά πέφτει, γιατί μέ τήν προοδευτική ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας καί τοῦ πλούτου ἡ πρόσθετα ἀπαραίτητη ποσότητα μέσων συντήρησης μπορεῖ νά ἀποκτιέται μόνο θυσιάζοντας ὄλο καί περισσότερη ἐργασία. Εὐτυχῶς ἡ τάση αὐτή ἢ ἡ λεγόμενη κεντρομόλος ροπή (gravitation) τοῦ κέρδους ἐμποδίζεται συχνά ἀπό τίς τελειοποιήσεις τῶν μηχανῶν πού σχετίζονται μέ τήν παραγωγή ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν, καθώς καί ἀπό ἀνακαλύψεις τῆς γεωπονίας, οἱ ὁποῖες μᾶς δίνουν τή δυνατότητα νά ἀπελευθερώσουμε ἕνα μέρος τῆς προηγούμενα ἀπαιτούμενης ποσότητας ἐργασίας καί νά κατεβάσουμε ἔτσι τήν τιμή τῶν σπουδαιότερων ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν» (σελ. 120, 121).

Στήν παρακάτω φράση ὁ Ρικάρντο λέει καθαρά ὅτι μέ τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἐννοεῖ τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας:

«Παρ' ὅλον ὅτι παράγεται μεγαλύτερη ἀξία, καταναλώνεται ἀπό τόν παραγωγό ἓνα μεγαλύτερο μερίδιο ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο πού ἀπομένει ἀπό τήν ἀξία αὐτή, μετά τήν πληρωμή τῆς προσόδου καί αὐτό τό μερίδιο — καί μόνον αὐτό — εἶναι ἐκεῖνο πού καθορίζει τό κέρδος» (σελ. 127).

Δηλαδή, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν πρόσοδο, τό ποσοστό τοῦ κέρδους εἶναι ἴσο μέ τό περίσσευμα τῆς ἀξίας τοῦ ἐμπορεύματος πάνω ἀπό τήν ἀξία τῆς πληρωμένης κατά τή διάρκεια τῆς παραγωγῆς του ἐργασίας, πού τήν καταναλώνουν οἱ παραγωγοί. Ὁ Ρικάρντο ὀνομάζει παραγωγούς μόνο τούς ἐργάτες. Παραδέχεται ὅτι ἡ παραγμένη ἀξία δημιουργεῖται ἀπ' αὐτούς. Ἐδῶ λοιπόν ἐξηγεῖ τήν ὑπεραξία σάν τό μέρος ἐκεῖνο τῆς παραγμένης ἀπ' αὐτούς τούς ἰδίους ἀξίας, πού τό παράγουν γιά τόν καπιταλιστή*.

Ὅταν ὁμως ὁ Ρικάρντο ταυτίζει τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας μέ τό ποσοστό τοῦ κέρδους — καί ὅταν, ὅπως κάνει, παραδέχεται ταυτόχρονα ὅτι εἶναι δοσμένο τό μέγεθος τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας — τότε ἡ τάση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους νά πέφτει μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μόνο μέ τίς αἰτίες πού κάνουν νά πέφτει τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Μέ δοσμένο ὁμως τό μέγεθος τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας, ἡ πτώση τῆς ὑπεραξίας εἶναι δυνατή, ὅταν ἀνεβαίνει διαρκῶς τό ποσοστό συμμετοχῆς τοῦ μισθοῦ στό προϊόν. Αὐτό πάλι εἶναι δυνατό μόνο, ὅταν ἀνεβαίνει διαρκῶς ἡ ἀξία τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν. Καί αὐτό μέ τή σειρά του εἶναι δυνατό μόνο, ἂν χειροτερεύουν διαρκῶς οἱ ὄροι παραγωγῆς τῆς γεωργίας, δηλαδή ἂν γίνει ἀποδεκτὴ ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο γιά τή γαιοπρόσοδο. Καί ἐπειδὴ ὁ Ρικάρντο ταυτίζει τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας μέ τό ποσο-

* [691] Σχετικά μέ τήν προέλευση τῆς ὑπεραξίας ὁ Ρικάρντο λέει:

«Μέ τή μορφή τοῦ χρήματος... τό κεφάλαιο αὐτό δέν παράγει κέρδος. Μέ τή μορφή ὑλικῶν, μηχανῶν καί μέσων διατροφῆς, μέ τά ὅποια μπορεῖ ν' ἀνταλλαχθεῖ, παράγει ἓνα εἰσόδημα» (στό ἴδιο, σελ. 267). «Τό κεφάλαιο τοῦ καπιταλιστῆ τοῦ χρήματος δέν μπορεῖ [692] ποτέ νά γίνει παραγωγικό, στήν πραγματικότητα δέν εἶναι κεφάλαιο. Στήν περίπτωση πού ὁ καπιταλιστής τοῦ χρήματος θά πούλησει τά χρεώγρατά του καί θά τοποθετήσῃ παραγωγικά τά χρήματα πού θά πάρει ἀπό τήν πούλησή τους, τότε μπορεῖ νά τό κάνει αὐτό ἀποσύροντας τό κεφάλαιο τοῦ ἀγοραστή τῶν χρεωγράφων του ἀπό κάποια παραγωγική χρησιμοποίησή του» (στό ἴδιο, σελ. 289, ὑποσημείωση). [692] (Ἰποσημείωση τοῦ Μάρξ).

στό του κέρδους [691], μιά όμως πού τό ποσοστό τῆς υπεραξίας μπορεί νά υπολογιστεῖ μόνο σέ σχέση μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο πού ἔχει διατεθεῖ γιά μισθό ἐργασίας, ὁ Ρικάρντο παραδέχεται, ὅπως καί ὁ Α. Σμίθ, ὅτι ἡ ἀξία ὄλου τοῦ προϊόντος — μετά τήν ἀφαίρεση τῆς προσόδου — μοιράζεται ἀνάμεσα στούς ἐργάτες καί στούς καπιταλιστές, χωρίζεται σέ μισθούς καί κέρδος. Κάνει δηλαδή τή λαθεμένη υπόθεση ὅτι ὁλόκληρο τό προκαταβλημένο κεφάλαιο ἀποτελεῖται μόνο ἀπό μεταβλητό κεφάλαιο. Γι' αὐτό, ὕστερα ἀπό τήν πιό πάνω περικοπή πού παραθέσαμε, ὁ Ρικάρντο συνεχίζει:

« Ἀπό τή στιγμή ὅμως πού ἀρχίζουν νά καλλιεργοῦνται κακῆς ποιότητας ἐδάφη ἢ ἀπό τή στιγμή πού ἀρχίζει νά διατίθεται στήν παλιά γῆ περισσότερο κεφάλαιο καί περισσότερη ἐργασία μέ μικρότερη ἀποδοτικότητα, πρέπει τό ἀποτέλεσμα νά εἶναι διαρκές. Ἀπό τό προϊόν, πού ἀπομένει ὕστερα ἀπό τήν πληρωμή τῆς προσόδου καί πού πρέπει νά μοιραστεῖ ἀνάμεσα στόν ἰδιοκτήτη τοῦ κεφαλαίου καί στόν ἐργάτη, ὁ ἐργάτης θά πάρει ἕνα μεγαλύτερο μερίδιο» (στό ἴδιο, σελ. 127, 128).

Καί ὁ Ρικάρντο συνεχίζει:

« Ὁ κάθε ἐργάτης μπορεί νά ἔχει, καί πιθανότατα θά ἔχει, μιά ἀπόλυτα μικρότερη ποσότητα ἀπό τό προϊόν, ἐπειδή ὅμως σέ σχέση μέ τό συνολικό προϊόν πού ἀπομένει στόν φάρμερ ἀπασχολοῦνται περισσότεροι ἐργάτες, ὁ μισθός θά ἀπορροφήσει ἕνα μεγαλύτερο μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος καί γι' αὐτό θά διατεθεῖ γιά τό κέρδος ἢ ἀξία ἑνός μικρότερου μέρους τοῦ προϊόντος» (σελ. 128).

Καί λίγο πιό πάνω:

« Ἡ ποσότητα ἀπό τό προϊόν τῆς γῆς, ἡ ὁποία ἀπομένει ὕστερα ἀπό τήν πληρωμή τοῦ ἐργάτη καί τοῦ γαιοκτήμονα, ἀνήκει κατ' ἀνάγκη στόν φάρμερ καί ἀποτελεῖ τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου του» (σελ. 110).

Στό τέλος τοῦ τμήματος (κεφ. VI) «Γιά τό κέρδος» ὁ Ρικάρντο λέει ὅτι ἡ ἀνάλυσή του γιά τήν πτώση τοῦ κέρδους παραμένει σωστή, ἀκόμα κι ἂν — πράγμα πού εἶναι λαθεμένο — γινόταν ἡ προυπόθεση ὅτι οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων ἀνεβαίνουν λόγω ἀνόδου τῶν χρηματικῶν μισθῶν τῶν ἐργατῶν.

«Στό κεφάλαιο γιά τόν μισθό προσπαθήσαμε ν' ἀποδείξουμε ὅτι ἡ χρηματική τιμή τῶν ἐμπορευμάτων δέν ὠθεῖται πρὸς τά ἄνω μέ τήν ἀνοδο τοῦ μισθοῦ... Ἄν ὅμως εἶχε διαφορετικά τό ζήτημα, τότε οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων θά ὠθοῦνταν διαρκῶς πρὸς τά ἄνω λόγω τῶν ὑψηλῶν μισθῶν. Ἔτσι δέν θά ἦταν λιγότερο σωστός ὁ ἰσχυρισμός ὅτι οἱ ὑψηλοί μισθοί πλήττουν ἀναπόφευκτα τόν ἐπιχειρηματία μέ τήν ἀφαίρεση ἑνός μέρους τοῦ πραγματικοῦ τοῦ κέρδους. Ἄς υποθέ-

σοιμε ὅτι ὁ πιλοποιός, ὁ καλτσοποιός καί ὁ ὑποδηματοποιός πληρώνουν ὁ καθένας γιά τήν παραγωγή μιᾶς καθορισμένης ποσότητας τῶν ἐμπορευμάτων τους 10 λ. μεγαλύτερο μισθό καί ὅτι ἀνεβαίνει ἡ τιμή τῶν καπέλων, τῶν καλτσῶν καί τῶν ὑποδημάτων, γιά νά ἐπιστραφεῖ ἕνα ποσό ἀρκετό, ὥστε νά πάρει πίσω ὁ κάθε ἐργοστασιάρχης τίς 10 λ. Ἄν γίνει αὐτό, τότε ἡ θέση τῶν ἐργοστασιάρχῶν δέν θά εἶναι καλύτερη ἀπ' ὅ,τι στήν περίπτωση ὅπου δέν θά σημειωνόταν μιά τέτια αὔξηση. Ἄν ὁ καλτσοποιός πουλήσει τίς κάλτσες πρὸς 110 ἀντὶ πρὸς 100 λ., τό κέρδος του θά φτάνει ἀκριβῶς τό ἴδιο μέ προηγούμενα χρηματικό ποσό. Μιά ὅμως πού γιά τό ἴδιο ποσό ὁ καλτσοποιός παίρνει στήν ἀνταλλαγή κατά τό ἕνα δέκατο λιγότερα καπέλα, ὑποδήματα ἢ ἄλλα ἐμπορεύματα καί μέ τό προηγούμενο ποσό τῶν ἀποταμιεύσεων του» (δηλ. μέ τό ἴδιο κεφάλαιο), «μπορεῖ λόγω τῶν ἀνεβασμένων μισθῶν ν' ἀπασχολεῖ λιγότερους ἐργάτες καί ν' ἀγοράζει λιγότερο ἀνεβασμένο σέ τιμή ἀκατέργαστο ὑλικό, δέν θά βρεθεῖ σέ εὐνοϊότερη κατάσταση, ἀπό ἐκείνη, στήν ὁποία τό ποσό τοῦ κέρδους του σέ χρῆμα θά ὑποχωροῦσε πραγματικά καί ὅλα θά ἔμεναν στήν προηγούμενη τιμή τους» (σελ. 129).

Ὁ Ρικάρντο, πού κατά τά ἄλλα τόνιζε πάντα στήν περιγραφή του μόνον ὅτι σέ χειρότερη γῆ πρέπει νά πληρώνονται περισσότεροι ἐργάτες γιά νά παράγουν τήν ἴδια ποσότητα προϊόντος, τονίζει ἐπιτέλους ἐδῶ ὅτι μέ τό ἴδιο ποσό κεφαλαίου καί μέ ἀνεβασμένους τούς μισθοὺς θά ἀπασχολοῦνται λιγότεροι ἐργάτες. Κατά τά ἄλλα δέν ἔχει ἐντελῶς δίκιο. Ἄν ἀνέβει κατά 10% ἡ τιμή τῶν καπέλων κλπ., τότε εἶναι τό ἴδιο γιά τόν καπιταλιστή, ὁ γαιοκτήμονας ὅμως θά ἔπρεπε πάλι νά δώσει περισσότερα ἀπό τήν πρόσοδό του. Ἡ πρόσοδός του ἀνέβηκε λ.χ. ἀπό 10 σέ 20 λ. Μέ τίς 20 λ. ὅμως παίρνει σέ σύγκριση μέ τίς 10 λ. λιγότερα καπέλα κλπ.

Ὁ Ρικάρντο λέει πολύ σωστά:

«Μέ τήν παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας τό καθαρό προϊόν τῆς γῆς ὑποχωρεῖ πάντα σέ σχέση μέ τό ἀκαθάριστο προϊόν τῆς» (σελ. 198).

Αὐτό τό ἐννοεῖ ἔτσι, ὅτι μέ τήν παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας ἡ πρόσοδος δέν ἀνεβαίνει. Ἡ πραγματική αἰτία γι' αὐτό εἶναι ὅτι μέ τήν παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας τό μεταβλητό κεφάλαιο πέφτει σέ σχέση μέ τό σταθερό κεφάλαιο. [691]

[692] Ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο παραδέχεται ὅτι μέ τήν ἄνοδο τῆς παραγωγῆς τό σταθερό κεφάλαιο αὐξάνει σέ σχέση μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, ὅμως μόνο μέ τή μορφή, ὅτι τό πάγιο κεφάλαιο αὐξάνει σέ σχέση μέ τό κυκλοφοροῦν.

«Σέ πλούσιες καί ἰσχυρές χῶρες, στίς ὁποῖες εἶναι ἐπενδυμένο πολύ κεφάλαιο σέ μηχανές, μιά ξαφνική ἀλλαγή στό ἐμπόριο προκαλεῖ μεγαλύτερη δυ-

στυχία ἀπ' ὅ,τι σέ φτωχές χώρες, στίς ὁποῖες ὑπάρχει ἓνα σχετικὰ πολύ μικρότερο ποσό ἐπενδυμένο σέ πάγιο κεφάλαιο καί ἓνα πολύ μεγαλύτερο ποσό ἐπενδυμένο σέ κυκλοφοροῦν κεφάλαιο καί στίς ὁποῖες γιά τό λόγο αὐτό περισσότερη ἐργασία γίνεται χειρωνακτικά. Εἶναι λιγότερο δύσκολο ν' ἀποσύρει κανεῖς κυκλοφοροῦν παρά πάγιο κεφάλαιο ἀπό μιά ἐπιχείρηση στήν ὁποία συμμετεῖχε τό κεφάλαιο αὐτό. Συχνά εἶναι ἀδύνατο οἱ μηχανές, πού ἔχουν ἴσως στηθεῖ γιά μιά συγκεκριμένη παραγωγή, νά χρησιμοποιηθοῦν γιά ἄλλη παραγωγή. Ὁ ρουχισμός, τά μέσα διατροφῆς καί ἡ κατοικία τοῦ ἐργάτη πού ἀπασχολεῖται σ' ἓναν κλάδο, μποροῦν ὅμως νά χρησιμοποιηθοῦν γιά τή συντήρηση τοῦ ἐργάτη σ' ἓναν ἄλλο κλάδο».

(ἐδῶ λοιπόν μέ τόν ὄρο κυκλοφοροῦν κεφάλαιο ἐννοεῖται μόνο μεταβλητό, σέ μισθό δαπανημένο κεφάλαιο),

«ἢ ὁ ἴδιος ἐργάτης μπορεῖ νά ἐξακολουθεῖ νά παίρνει τήν ἴδια τροφή, τόν ἴδιο ρουχισμό καί τήν ἴδια κατοικία, μολονότι ἀλλάζει ἡ ἀπασχόλησή του. Πρόκειται γιά ἓνα κακό, τό ὁποῖο ὀφείλει νά τό δεχθεῖ ἓνα πλούσιο ἔθνος, καί στήν περίπτωση πού θά παραπονοῖταν γιά τό γεγονός αὐτό, τά παράπονά του δέν θά ἦταν συνετότερα ἀπό τόν θρήνο ἑνός πλούσιου ἐμπόρου, ἐπειδή τό καράβι του εἶναι ἐκτεθειμένο στούς κινδύνους τῆς θάλασσας, ἐνῶ ἡ καλύβα τοῦ φτωχοῦ γείτονά του δέν διατρέχει κανένα ἀπό τούς κινδύνους αὐτούς» (στό ἴδιο, σελ. 311).

Ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο ἀναφέρει μιά αἰτία ἀνόδου τῆς προσόδου, πού εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητη ἀπό τήν ἀνοδο τῆς τιμῆς τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος:

«Ὅσοδήποτε κεφάλαιο κι ἂν συνδεθεῖ ἀδιαχώριστα μέ τή γῆ, θά ἀνήκει μετά τή λήξη τοῦ συμβολαίου ἐνοικιάσῃς τῆς ὑποχρεωτικά στόν γαιοκτήμονα καί ὄχι στόν ἐνοικιαστή. Ὅποιαδήποτε ἀποζημίωση πάρει ὁ γαιοκτήμονας γιά τό κεφάλαιο αὐτό σέ περίπτωση πού θά ξαναεκμισθώσει τή γῆ, ἡ ἀποζημίωση αὐτή θά ἐμφανιστεῖ σάν πρόσοδος. Δέν θά πληρωθεῖ ὅμως πρόσοδος στήν περίπτωση ὅπου μέ ἓνα καθορισμένο κεφάλαιο θά μπορεῖ νά εἰσαχθεῖ ἀπό τό ἐξωτερικό περισσότερο σιτάρι ἀπό ἐκεῖνο πού εἶναι δυνατό νά παραχθεῖ ἀπό τή γῆ αὐτή» (στό ἴδιο, σελ. 315, ὑποσημείωση).

Γιά τό ἴδιο ζήτημα ὁ Ρικάρντο λέει:

«Σέ ἓνα προηγούμενο μέρος αὐτοῦ τοῦ συγγράμματος τόνισα τή διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν καθεαυτό πρόσοδο καί στήν ἀποζημίωση πού πληρώνεται μ' αὐτή τήν ὀνομασία στόν γαιοκτήμονα γιά τά ὀφέλη πού παρέχονται στόν παχτωτή ἀπό τή διάθεση τοῦ κεφαλαίου του. Ἴσως ὅμως νά μήν ἔχω τονίσει ἀρκετά τή διαφορά πού προκύπτει ἀπό τούς διαφορετικούς τρόπους, μέ τούς ὁποίους μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ τό κεφάλαιο αὐτό. Μιά καί ἓνα μέρος αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, ἀπό τή στιγμή πού ἔχει δαπανηθεῖ γιά τή βελτίωση μιᾶς φάρ-

μας, ἔχει συνδεθεῖ ἀδιάρρηκτα μέ τή γῆ καί ἔχει τήν τάση ν' ἀνεβάξει τήν παραγωγική της ἰκανότητα, ἢ ἀποξημίωση πού πληρώνεται στόν γαιοκτήμονα γιά τή χρησιμοποίησή της ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς στόν χαρακτήρα τῆς προσόδου καί ὑπόκειται σ' ὄλους τούς νόμους τῆς προσόδου. Ἀδιάφορο ἀπό τό ἂν ἡ βελτίωση ἔχει γίνει μέ ἔξοδα τοῦ ἰδιοκτήτη ἢ τοῦ παχτωτῆ, δέν θά ἐπιχειρηθεῖ πρὶν ἀπ' ὅλα, ἂν δέν ὑπάρχει ἡ μεγάλη πιθανότητα ὅτι τό κέρδος ἀπό τή βελτίωση θά εἶναι τουλάχιστον ἴσο μέ τό κέρδος, τό ὁποῖο μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ μέ τήν ἐπένδυση ἑνός ἄλλου ἴσου σέ μέγεθος κεφαλαίου. Ἀπό τή στιγμή ὅμως πού ἡ βελτίωση θά ἔχει πιά πραγματοποιηθεῖ, τό κέρδος πού θά ἔχει ἐπιτευχθεῖ θά φέρεي ἐπομένως πάντα ὀλοκληρωτικά τόν χαρακτήρα τῆς προσόδου καί θά εἶναι ἐκτεθειμένο σ' ὅλες τίς ἀλλαγές τῆς προσόδου. Μερικά ἀπό τά ἔξοδα αὐτά ὠφελοῦν μόνο γιά ἓνα περιορισμένο χρονικό διάστημα τή γῆ καί δέν αὐξάνουν μόνιμα τίς παραγωγικές ἰκανότητές της. Ἄν θά ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ γιά χτίρια καί γιά ἄλλες παροδικές βελτιώσεις, οἱ βελτιώσεις αὐτές θά ἀπαιτοῦν διαρκεῖς ἀνανεώσεις καί γι' αὐτό δέν φέρνουν στόν ἰδιοκτήτη τῆς γῆς μόνιμη αὐξηση τῆς πραγματικῆς προσόδου του» (στό ἴδιο, σελ. 306, ὑποσημείωση).

Ἄ Οὐ Ρικάρντο λέει:

«Σ' ὅλες τίς χώρες καί σ' ὅλες τίς ἐποχές τό κέρδος ἐξαρτιέται ἀπό τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας, πού ἀπαιτεῖται γιά τόν ἐφοδιασμό τῶν ἐργατῶν μέ τά ἀναγκαῖα μέσα, τά ὁποῖα παράγονται σέ κείνη τή γῆ ἢ μέ τό κεφάλαιο ἐκεῖνο πού δέν ἀποφέρει καθόλου πρόσοδο» (στό ἴδιο, σελ. 128).

Ἐπομένως, τό κέρδος τοῦ παχτωτῆ ἀπό τή γῆ — ἀπό τή χειρότερη γῆ πού κατά τόν Ρικάρντο δέν ἀποφέρει πρόσοδο — εἶναι ἐκεῖνο πού θά ρυθμίζε τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ρικάρντο εἶναι ἡ ἐξῆς: Τό προϊόν τῆς χειρότερης γῆς πουλιέται στήν ἀξία του καί δέν πληρώνει πρόσοδο. Βλέπουμε λοιπόν ἐδῶ πόση ὑπεραξία ἀπομένει στόν καπιταλιστή μετά τήν ἀφαίρεση τοῦ μέρους ἐκεῖνου τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, πού εἶναι ἀπλῶς ἓνα ἰσοδύναμο γιά τόν ἐργάτη. Καί αὐτή ἡ ὑπεραξία εἶναι τό κέρδος. Ἡ ἐπιχειρηματολογία αὐτή βασίζεται στήν προϋπόθεση ὅτι εἶναι ταυτόσημες ἡ τιμή κόστους καί ἡ ἀξία, ὅτι αὐτό τό προϊόν πουλιέται στήν ἀξία του, ἐπειδή πουλιέται στήν τιμή κόστους του.

Αὐτό εἶναι λαθεμένο καί ἀπό ἱστορική καί ἀπό θεωρητική ἄποψη. Ἐγὼ δείξει* ὅτι ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει κεφαλαιοκρατική παραγωγή καί γαιοκτησία, ἡ γῆ ἢ τό ὄρυχεῖο τῆς χειρότερης κατηγορίας δέν μποροῦν νά πληρώνουν πρόσοδο, ἐπειδή τό προϊόν τους πουλιέται κάτω ἀπό τήν

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 341.

[άτομική] αξία του, όταν πουλιέται στην αγοραία αξία του σιταριού που δεν ρυθμίζεται απ' αυτό). Αυτό γίνεται γιατί η αγοραία αξία καλύπτει εδώ ακριβώς μόνο την τιμή κόστους του. Από τί όμως ρυθμίζεται αυτή η τιμή κόστους; Από τό ποσοστό του κέρδους του μη γεωργικού κεφαλαίου, στον καθορισμό του οποίου μπαίνει φυσικά και η τιμή του σιταριού παρ' όλον ότι η τιμή αυτή απέχει πολύ από τό να καθορίζει μόνη της τό ποσοστό αυτό. Ο ισχυρισμός του Ρικάρντο είναι σωστός μόνο, αν ήταν ταυτόσημες [693] οι αξίες και οι τιμές κόστους. Και από ιστορική άποψη επίσης — εκεί όπου η κεφαλαιοκρατική παραγωγή εμφανίζεται στη γεωργία αργότερα απ' ό,τι στη βιομηχανία — τό γεωργικό κέρδος καθορίζεται από τό βιομηχανικό κέρδος και όχι αντίστροφα. Σωστό είναι μόνο ότι σ' αυτήν τή γη, ή οποία αποφέρει κέρδος όχι όμως και πρόσοδο και πού πουλάει τό προϊόν της στην τιμή κόστους, αυτό πού εμφανίζεται, πού παρουσιάζεται χειροπιαστά είναι τό μέσο ποσοστό του κέρδους, σέ καμιά περίπτωση όμως ότι ρυθμίζονται έτσι τά μέσα κέρδη, πράγμα πού, αν γινόταν, θά ήταν κάτι τό πολύ διαφορετικό.

Τό ποσοστό του κέρδους μπορεί νά πέφτει, χωρίς ν' ανεβαίνει τό ποσοστό του τόκου και τό ποσοστό της προσόδου.

« Από τίς εξηγήσεις πού δόθηκαν για τό κέρδος του κεφαλαίου προκύπτει ότι καμιά συσσώρευση του κεφαλαίου δεν θά ρίξει μόνιμα τό κέρδος*, εφόσον δεν υπάρχει μιά μόνιμη αιτία για μιά άνοδο του μισθού... Αν τά αναγκαία είδη κατανάλωσης του έργατη μπορούσαν νά αυξάνουν διαρκώς μέ τήν ίδια ευκολία, τότε δεν θά μπορούσε νά σημειωθεί μιά μόνιμη άλλαγή του ποσοστού του κέρδους ή του μισθού» (θά έπρεπε νά λέει: στό ποσοστό της υπεραξίας και στην αξία της εργασίας), «αδιάφορο σέ ποιόν βαθμό συσσωρεύεται κεφάλαιο. Ο Άνταμ Σμίθ όμως αποδίδει τήν πτώση του κέρδους αποκλειστικά στη συσσώρευση του κεφαλαίου και στον συναγωνισμό πού προκύπτει απ' αυτήν, χωρίς νά παίρνει ποτέ υπόψη του τήν αυξανόμενη δυσκολία κατά τήν προμήθεια μέσω διατροφής για τόν πρόσθετο αριθμό των εργατών, πού θά απασχολήσει τό πρόσθετο κεφάλαιο» (στό ίδιο, σελ. 338, 339).

Όλο αυτό θά ήταν σωστό, αν τό κέρδος ήταν ίσο μέ τήν υπεραξία.

Ο Α. Σμίθ λέει λοιπόν ότι μέ τή συσσώρευση του κεφαλαίου πέ-

* Μέ τή λέξη κέρδος έννοει ο Ρικάρντο εδώ αυτό πού παίρνει ο καπιταλιστής από τήν υπεραξία. Σέ καμιά περίπτωση όμως δεν έννοει τήν υπεραξία σαν σύνολο. Και όσο λαθεμένος είναι ο ισχυρισμός ότι η υπεραξία μπορεί νά πέσει σαν αποτέλεσμα της συσσώρευσης του κεφαλαίου, άλλο τόσο είναι σωστός σχετικά μέ τό [ποσοστό] του κέρδους. [Ύποσημείωση του Μάρξ].

φτει τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἐξαιτίας τοῦ αὐξανόμενου συναγωνισμοῦ τῶν καπιταλιστῶν. Ὁ Ρικάρντο λέει, ἐξαιτίας τῆς αὐξανόμενης χειροτέρευσης τῆς γεωργίας (τῆς ἀνατίμησης τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν). Ἐχουμε ἀναιρέσει τήν ἄποψή του, πού θά ἦταν σωστή μόνο ἂν ἦταν ταυτόσημα τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας καί τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἐπομένως δέν θά μπορούσε νά πέσει τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ἐκτός ἂν ἀνέβει τό ποσοστό τῶν μισθῶν (ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα προϋποτίθεται ἀμετάβλητη). Ἡ ἄποψη τοῦ Σμίθ βασίζεται στό ὅτι τήν ἀξία (στή λαθεμένη καί ἀπό τόν ἴδιο ἀναιρεμένη ἄποψή του) τήν συνθέτει ἀπό μισθοῦς, κέρδη καί πρόσδοδες. Κατά τόν Σμίθ ἡ συσσώρευση τῶν κεφαλαίων ἀναγκάζει τά αὐθαίρετα κέρδη, γιά τά ὅποια δέν ὑπάρχει ἓνα ἐσωτερικό μέτρο, νά κατέβουν μέ τή μείωση τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων ἐκείνων, τά ὅποια, σύμφωνα μέ τήν ἀντίληψη αὐτή, ἀποτελοῦν μόνο μιά ὀνομαστική προσθήκη.

Ἀπό θεωρητική ἄποψη ὁ Ρικάρντο ἔχει φυσικά δίκιο ἔναντι τοῦ Σμίθ, ὅτι δηλαδή ἡ συσσώρευση τῶν κεφαλαίων δέν ἀλλάζει τόν καθορισμό τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων, ὁ Ρικάρντο ὅμως δέν ἔχει καθόλου δίκιο, ὅταν προσπαθεῖ νά ἀντικρούσει τόν Σμίθ μέ τό ὅτι δέν εἶναι δυνατή ὑπερπαραγωγή σέ μιά χώρα. Ὁ Ρικάρντο ἀρνεῖται τήν πληθώρα κεφαλαίου, πού κατά τή γνώμη του ἔγινε παραδεκτό ἀπ' ὅλους ἀξίωμα στήν ἀγγλική πολιτική οἰκονομία.

Πρῶτο, παραβλέπει ὅτι στήν πραγματικότητα ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχει μόνο καπιταλιστής καί ἐργάτης, ἀλλά ἀντιπαρατίθενται ὁ καπιταλιστής, ὁ ἐργάτης, ὁ γαιοκτήμονας, ὁ καπιταλιστής τοῦ χρήματος, οἱ ἄνθρωποι μέ πάγιο εἰσόδημα ἀπό τό κράτος κλπ., ἡ πτώση τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων, πού πλήττει τόν βιομήχανο καπιταλιστή καί τόν ἐργάτη, ὠφελεῖ τίς ἄλλες τάξεις.

Δεύτερο, ὅτι ἡ καπιταλιστική παραγωγή δέν παράγει καθόλου σέ μιάν αὐθαίρετη κλίμακα, ἀλλά, ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσεται, τόσο περισσότερο ἀναγκάζεται νά παράγει σέ μιά κλίμακα πού δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τήν ἄμεση ζήτηση, ἀλλά ἐξαρτιέται ἀπό μιά σταθερή διεύρυνση τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς. Ὁ Ρικάρντο καταφεύγει στήν ἀνούσια προϋπόθεση τοῦ Σαί, ὅτι τάχα ὁ καπιταλιστής δέν παράγει ἄμεσα γιά τό κέρδος, γιά τήν ὑπεραξία, ἀλλά γιά τήν κατανάλωση, γιά τήν ἀξία χρήσης — γιά τή δική του κατανάλωση. Παραβλέπει ὅτι τό ἐμπόρευμα πρέπει νά μετατραπῆ σέ χρήμα. Ἡ ζήτηση τῶν ἐργατῶν δέν ἐπαρκεῖ, γιατί τό κέρδος προέρχεται ἀκριβῶς ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ ζήτηση τῶν ἐργατῶν εἶναι μικρότερη ἀπό τό προϊόν τους, καί ὅτι τό κέρδος εἶναι τόσο μεγαλύτερο, ὅσο σχετικῶς μικρότερη εἶναι αὐτή ἡ

ζήτηση. Έξισου άνεπαρκής είναι ή ζήτηση τών καπιταλιστών μεταξύ τους. Η ύπερπαραγωγή δέν έπιφέρει μιά διαρκή πτώση του κέρδους, είναι όμως διαρκώς περιοδική. Τήν ακολουθεί ύποπαραγωγή κλπ. Η ύπερπαραγωγή προκαλείται άμεσα από τό ότι ή μάζα του λαού ποτέ δέν μπορεί νά καταναλώνει περισσότερα από τή μέση ποσότητα τών ζωτικής σημασίας αγαθών, δηλαδή ή κατανάλωσή της δέν αύξάνει στην ίδια αναλογία μέ τήν αύξηση τής παραγωγικότητας τής εργασίας. "Όλο αυτό τό μέρος όμως ανήκει στον συναγωνισμό τών κεφαλαίων. "Όλα όσα λέει γι' αυτά ο Ρικάρντο δέν αξίζουν ούτε μιά τσακιστή δεκάρα. (Πρόκειται για τό ΧΧΙ κεφάλαιο μέ τόν τίτλο «Έπιδράσεις τής συσσώρευσης στά κέρδη και στον τόκο»).

«Υπάρχει μόνο μιά περίπτωση και αυτή παρουσιάζεται μόνο προσωρινά, στην όποια ή συσσώρευση του κεφαλαίου μέ χαμηλή τήν τιμή τών μέσων διατροφής μπορεί νά συνοδεύεται από μιά πτώση του κέρδους, και μάλιστα στην περίπτωση πού τά προορισμένα για τή συντήρηση τής εργασίας κονδύλια (Fonds) αύξάνουν πολύ πίο γρήγορα από τόν πληθυσμό, στην περίπτωση αυτή οί μισθοί θά είναι ύψηλοί και τά κέρδη χαμηλά» (σελ. 343).

Άντικρούοντας τόν Σαί ο Ρικάρντο παρατηρεί ειρωνικά σχετικά μέ τή σχέση κέρδους και τόκου:

«Ο Σαί παραδέχεται ότι τό έπιτόκιο εξαρτιέται από τό ποσοστό του κέρδους. Άπ' αυτό όμως δέν έπεται ότι τό ποσοστό του κέρδους εξαρτιέται από τό έπιτόκιο. Τό ένα είναι αίτιο και τό άλλο αίτιατό και αποκλείεται κάποια περιστατικά νά έχουν σαν άποτέλεσμα ν' αλλάξουν τίς θέσεις τους» (σελ. 353).

Όστόσο, οί ίδιες αίτίες πού προκαλούν τήν πτώση του κέρδους, μπορούν νά άνεβάξουν τόν τόκο και αντίστροφα^[80].

«Ο Σαί παραδέχεται ότι τά έξοδα παραγωγής αποτελούν τή βάση τής τιμής, και όμως ισχυρίζεται σέ διάφορα σημεία του βιβλίου του ότι ή τιμή καθορίζεται από τή σχέση ανάμεσα στη ζήτηση και τήν προσφορά» (στό ίδιο, σελ. 411).

Άπ' αυτό άκριβώς ο Ρικάρντο θά έπρεπε νά δει ότι [694] τό κόστος παραγωγής είναι πολύ διαφορετικό από τήν ποσότητα τής εργασίας πού χρησιμοποιείται για τήν παραγωγή ενός έμπορεύματος. Άντ' αυτού συνεχίζει:

«Ο πραγματικός και τελευταίος ρυθμιστής τής σχετικής αξίας δύο όποιωνδήποτε έμπορευμάτων είναι τά έξοδα παραγωγής τους» (στό ίδιο).

«Και μήπως ο Α. Σμίθ δέν συμφωνεί μέ τήν αντίληψη αυτή» {ότι οί τιμές δέν καθορίζονται ούτε από τούς μισθούς ούτε από τά κέρδη} «όταν λέει, ότι, οί "τιμές

τῶν ἐμπορευμάτων ἢ ἡ ἀξία τοῦ χρυσοῦ καί τοῦ ἀργύρου, συγκρινόμενες μέ ἄλλα ἐμπορεύματα ἐξαρτιόνται ἀπό τή σχέση ἀνάμεσα στήν ποσότητα τῆς ἐργασίας, πού εἶναι ἀναγκαία, γιά νά φέρι στήν ἀγορά ἕνα καθορισμένο ποσό χρυσοῦ καί ἀργύρου καί στήν ποσότητα πού ἀπαιτεῖται, γιά νά φέρι στήν ἀγορά μιά καθορισμένη ποσότητα ὁποιοῦδήποτε ἄλλου ἐμπορεύματος"; Ἡ ποσότητα αὐτή δέν ἀλλάζει ἀπό τό ἄν τό κέρδος εἶναι ὑψηλό ἢ χαμηλό ἢ ἀπό τό ἄν ὁ μισθός εἶναι χαμηλός ἢ ὑψηλός. Πῶς μποροῦν τότε τά ὑψηλά κέρδη νά ἀνεβάξουν τίς τιμές,» (στό ἴδιο, σελ. 413, 414).

Ὁ Α. Σμίθ, στό σημεῖο πού ἀναφέραμε, μέ τίς τιμές ἐννοεῖ μόνο τή χρηματική ἐκφραση τῶν ἀξιῶν τῶν ἐμπορευμάτων. Τό ὅτι οἱ ἀξίες αὐτές καί ὁ χρυσός καί ὁ ἄργυρος ἔναντι τῶν ὁποίων ἀνταλλάσσονται καθορίζονται ἀπό τίς σχετικές ποσότητες ἐργασίας, πού ἀπαιτοῦνται γιά τήν παραγωγή αὐτῶν τῶν δύο εἰδῶν ἐμπορευμάτων {ἐμπορεύματα ἀπό τή μιά μεριά, χρυσός καί ἄργυρος ἀπό τήν ἄλλη}, δέν ἀντιφάσκει καθόλου μέ τό ὅτι οἱ πραγματικές τιμές τῶν ἐμπορευμάτων, δηλ. οἱ τιμές κόστους τους «μποροῦν νά αὐξηθοῦν λόγω ὑψηλῶν κερδῶν». Πάντως ὄχι ὅλες μεμιᾶς ὅπως νομίζει ὁ Σμίθ. Ἀλλά μέ τά ὑψηλά κέρδη ἡ τιμή ἑνός μέρους τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων θά ἀνέβει πάνω ἀπό τήν ἀξία του, περισσότερο ἀπ' ὅ,τι μέ χαμηλό τό ἐπίπεδο τοῦ μέσου κέρδους, ἐνῶ ἡ τιμή ἑνός ἄλλου μέρους θά πέσει λιγότερο κάτω ἀπό τήν ἀξία του.^[81]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΒΔΟΜΟ

**Ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο γιά τή συσσώρευση.
Κριτική τῆς θεωρίας αὐτῆς (Ἀνάπτυξη
τῶν κρίσεων ἀπό τή βασική μορφή τοῦ κεφαλαίου)**

[1. Τό λάθος τοῦ Σμίθ καί τοῦ Ρικάρντο,
συνίσταται στό ὅτι δέν παίρνουν ὑπόψη τους
τό σταθερό κεφάλαιο. Ἀναπαραγωγή τῶν διάφορων μερῶν
τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου]

Παραθέτουμε πρῶτα τίς θέσεις τοῦ Ρικάρντο, πού εἶναι πολύ σκορπισμένες σ' ὄλο του τό ἔργο.

«...ὅλα τά προϊόντα μιᾶς χώρας καταναλώνονται. Ἵπάρχει ὅμως ἡ πιό μεγάλη διαφορά πού μπορεῖ νά σκεφθεῖ κανεῖς ἀνάμεσα στό ἄν καταναλώνονται ἀπό ἐκείνους πού ἀναπαράγουν μάν ἄλλη ἀξία, ἢ ἀπό ἐκείνους πού δέν τήν ἀναπαράγουν. Ὄταν λέμε ὅτι ἐξοικονομεῖται εἰσόδημα καί προστίθεται στό κεφάλαιο, τότε ἐννοοῦμε ὅτι τό μέρος τοῦ εἰσοδήματος, γιά τό ὁποῖο λένε ὅτι ἔχει προστεθεῖ στό κεφάλαιο, καταναλώνεται ἀπό παραγωγικούς ἀντί ἀπό μὴ παραγωγικούς ἐργάτες» (Ἐδῶ ὑπάρχει ἡ ἴδια διαφορά, ὅπως καί στόν Α. Σμίθ). «Δέν ὑπάρχει μεγαλύτερη πλάνη ἀπό τό νά ὑποθέτει κανεῖς ὅτι τό κεφάλαιο αὐξάνει μέ μὴ κατανάλωση. Ἄν ἡ τιμή τῆς ἐργασίας ἀνέβαινε τόσο πολύ, ὥστε παρά τήν ἐπαύξηση τοῦ κεφαλαίου νά μὴ μπορεῖ νά χρησιμοποιοθεῖ περισσότερη ἐργασία, τότε θά ἔλεγα ὅτι μιά τέτια ἐπαύξηση τοῦ κεφαλαίου ἐξακολουθεῖ πάντα νά καταναλώνεται μὴ παραγωγικά» (σελ. 163, ὑποσημείωση).

Ἐδῶ ἐπομένως ὅλα ἀνάγονται μόνο στό ἄν τό προϊόν τό καταναλώνουν ἐργάτες ἢ ὄχι. Ὄπως λένε ὁ Α. Σμίθ κ.ἄ. Πρόκειται ὅμως ταυτόχρονα γιά τήν παραγωγική κατανάλωση τῶν ἐμπορευμάτων, πού σχηματίζουν σταθερό κεφάλαιο, πού καταναλώνονται σάν ἐργαλεῖα δουλιᾶς ἢ σάν ὑλικά δουλιᾶς ἢ ἀκόμα ὅτι καταναλώνονται μέ τέτιον τρόπο, ὥστε μέ τήν κατανάλωση αὐτή νά μετατρέπονται σέ ἐργαλεῖα δουλιᾶς καί σέ ὑλικά δουλιᾶς. Ἐξαρχῆς εἶναι λαθεμένη, δηλ. μονόπλευρη, ἢ

ἀντίληψη ὅτι ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου εἶναι τάχα ταυτόχρονα μετατροπή εἰσοδήματος σέ μισθούς, ὅτι εἶναι ἴδια μέ τή συσσώρευση μεταβλητοῦ κεφαλαίου. Ἔτσι ἐξετάζεται λαθεμένα τό ὅλο ζήτημα τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου.

Πρὶν ἀπ' ὅλα εἶναι ἀπαραίτητο νά ὑπάρχει σαφήνεια στό ζήτημα τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Ἐξετάζουμε ἐδῶ τήν ἐτήσια ἀναπαραγωγή, δηλαδή παίρνομε τό ἔτος σάν χρονικό μέτρο τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς.

Ἐνα μεγάλο μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου — τό πάγιο κεφάλαιο — μπαίνει στό ἐτήσιο προτσές ἐργασίας, χωρίς νά μπαίνει στό ἐτήσιο προτσές ἀξιοποίησης. Δέν καταναλώνεται. Δέ χρειάζεται ἐπομένως νά ἀναπαραχθεῖ. Συντηρεῖται ἔτσι — καί μαζί μέ τήν ἀξία του χρήσης συντηρεῖται καί ἡ ἀνταλλακτική του ἀξία — χάρη στό γεγονός ὅτι μπαίνει γενικά στό προτσές παραγωγῆς καί θρίσκεται σέ ἐπαφή μέ τή ζωντανή ἐργασία. Ὅσο μεγαλύτερο εἶναι σέ μιά χώρα αὐτό τό μέρος τοῦ κεφαλαίου τοῦτον τό χρόνο, τόσο μεγαλύτερη εἶναι σχετικά ἡ τυπική ἀπλῶς ἀναπαραγωγή (συντήρησή) του τόν ἐπόμενο χρόνο, μέ τήν προυπόθεση ὅτι καί τό προτσές παραγωγῆς ἀνανεώνεται, συνεχίζεται, κυλάει στήν ἴδια μόνο κλίμακα. Τίς ἐπισκευές καί ὅ,τι ἄλλο, πού εἶναι ἀπαραίτητο, γιά νά συντηρηθεῖ τό πάγιο κεφάλαιο, τίς συνυπολογίζουμε στό ἀρχικό του κόστος ἐργασίας. Τό γεγονός αὐτό δέν ἔχει τίποτα τό κοινό μέ τή συντήρηση, σύμφωνα μέ τήν πιο πάνω ἔννοια.

Ἐνα δεύτερο μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου καταναλώνεται κάθε χρόνο στήν παραγωγή τῶν ἐμπορευμάτων καί γι' αὐτό πρέπει ν' ἀναπαράγεται. Σ' αὐτό ἀνήκει ὅλο ἐκεῖνο τό μέρος τοῦ πάγιου κεφαλαίου, πού μπαίνει κάθε χρόνο στό προτσές ἀξιοποίησης καί ὀλόκληρο τό μέρος ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖται ἀπό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, ἡ πρώτη ὕλη καί τά βοηθητικά ὕλικά.

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα αὐτό τό δεύτερο μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πρέπει νά γίνει ἡ ἐξῆς διάκριση:

[695] Ἐνα μεγάλο μέρος ἀπ' αὐτό πού ἐμφανίζεται σέ μιά σφαῖρα παραγωγῆς — σάν μέσο ἐργασίας καί ὕλικό δουλιᾶς — εἶναι τό ταυτόχρονο προῖόν σέ μιά παράλληλη σφαῖρα παραγωγῆς. Λογουχάρη, τό νῆμα ἀνήκει στό σταθερό κεφάλαιο τοῦ ὕφαντῆ. Εἶναι τό προῖόν τοῦ νηματουργοῦ, τό ὅποιο μιά μέρα πρὶν ἴσως νά θρῖσκόταν ἀκόμα στό γίγνεσθαι. Ὅταν μιλάμε ἐδῶ γιά ταυτόχρονα ἐννοοῦμε ὅτι ἔχει παραχθεῖ κατά τή διάρκεια τοῦ ἴδιου ἔτους. Τά ἴδια ἐμπορεύματα σέ διάφορες φάσεις περνᾶνε κατά τή διάρκεια τοῦ ἴδιου ἔτους ἀπό διάφορες

σφαίρες παραγωγής. Από τή μιά βγαίνουν σάν προϊόντα, στήν ἄλλη μπαίνουν σάν ἐμπόρευμα πού σχηματίζει σταθερό κεφάλαιο. Καί σάν σταθερό κεφάλαιο καταναλώνονται ὅλα κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους. Εἴτε μέ τέτιον τρόπο ὥστε, ὅπως γίνεται μέ τό πάγιο κεφάλαιο, νά μπαίνει στό ἐμπόρευμα μόνο ἡ ἀξία τους, εἴτε μέ τέτιο τρόπο, ὥστε νά μπαίνει σ' αὐτό καί ἡ ἀξία χρήσης τους, ὅπως γίνεται μέ τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο. Στό διάστημα πού τό ἐμπόρευμα, τό ὁποῖο ἔχει παραχθεῖ στή μιά σφαῖρα παραγωγής, μπαίνει στήν ἄλλη σφαῖρα παραγωγής, γιά νά καταναλωθεῖ ἐδῶ σάν σταθερό κεφάλαιο — δίπλα σ' αὐτή τήν ἀλληλουχία τῶν σφαιρῶν παραγωγής, στίς ὁποῖες μπαίνει τό ἴδιο ἐμπόρευμα, παράλληλα παράγονται ταυτόχρονα τά διάφορα στοιχεῖα του ἢ οἱ διάφορες φάσεις του. Τά ἴδια ἐμπορεύματα, τά ὁποῖα κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους καταναλώνονται ἔτσι σάν σταθερό κεφάλαιο, παράγονται ἐπίσης διαρκῶς σάν ἐμπορεύματα κατά τή διάρκεια τοῦ ἴδιου ἔτους. Στή σφαῖρα Α ἡ μηχανή φθείρεται ὀλοκληρωτικά. Ταυτόχρονα παράγεται στή σφαῖρα Β. Τό σταθερό κεφάλαιο πού καταναλώνεται κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους στίς σφαῖρες παραγωγής οἱ ὁποῖες παράγουν τά μέσα συντήρησης, παράγεται ταυτόχρονα σέ ἄλλες σφαῖρες παραγωγής, ἔτσι πού νά ἔχει ἀντικατασταθεῖ *in natura* κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους ἢ στό τέλος τοῦ ἔτους. Καί τά δύο, καί τά μέσα συντήρησης καί αὐτό τό μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, εἶναι προϊόντα τῆς νέας ἐργασίας, πού ἔδρασε κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους.

Ἐχω δεῖξει προηγούμενα* μέ ποιό τρόπο τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος τῶν σφαιρῶν παραγωγής, στίς ὁποῖες παράγονται τά μέσα συντήρησης, τό μέρος τῆς ἀξίας πού ἀντικατασταίνει τό σταθερό κεφάλαιο αὐτῶν τῶν σφαιρῶν παραγωγής, ἀποτελεῖ τό εἰσόδημα γιά τούς παραγωγούς αὐτοῦ τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου.

Νά ὅμως πού ὑπάρχει ἀκόμα ἓνα μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού καταναλώνεται κάθε χρόνο, χωρίς νά μπαίνει σάν συστατικό στοιχεῖο στίς σφαῖρες παραγωγής, πού παράγουν μέσα συντήρησης (καταναλώσιμα ἐμπορεύματα). Δέν μπορεί λοιπόν ἐπίσης νά ἀντικατασταίνεται ἀπό τίς σφαῖρες αὐτές. Ἐννοοῦμε τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου — τῶν ἐργαλείων δουλιᾶς, τῆς πρώτης ὕλης καί τῶν βοηθητικῶν ὑλικῶν — πού καταναλώνεται παραγωγικά στό προτσές τοῦ σχηματισμοῦ, τῆς παραγωγής τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, τῶν μηχανῶν, τῶν πρώτων ὑλῶν καί τῶν βοηθητικῶν ὑλικῶν. Τό μέρος αὐτό, ὅπως

* Βλέπε στό πρώτο μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν ὑπεραξία» τίς σελίδες 112-128 καί 245-255 τῆς ἐλληνικῆς μετάφρασης. Ἐκδόση «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα 1981.

ἔχουμε δεῖ*, ἀντικατασταίνεται σέ εἶδος (in natura), εἴτε ἄμεσα ἀπό τό προϊόν αὐτῶν τῶν ἰδίων σφαιρῶν παραγωγῆς (ὅπως γίνεται μέ τό σπόρο, τά ζῶα, καί ἐν μέρει μέ τό κάρβουνο), εἴτε μέ ἀνταλλαγή ἐνός μέρους τῶν προϊόντων τῶν διάφορων σφαιρῶν παραγωγῆς, τά ὁποῖα σχηματίζουν σταθερό κεφάλαιο. Ἐδῶ γίνεται ἀνταλλαγή κεφαλαίου μέ κεφάλαιο.

Χάρη στήν ὑπαρξη καί τήν κατανάλωση τοῦ μέρους αὐτοῦ τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου δέν αὐξάνει μόνο ἡ μάζα τῶν προϊόντων, ἀλλά καί ἡ ἀξία τοῦ ἐτήσιου προϊόντος. Τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ ἐτήσιου προϊόντος, πού εἶναι ἴσο μέ τήν ἀξία αὐτοῦ τοῦ μέρους τοῦ καταναλωμένου σταθεροῦ κεφαλαίου, ἀγοράζει πάλι σέ εἶδος ἢ ἀποσύρει ἀπό τό ἐτήσιο προϊόν τό μέρος του ἐκεῖνο, πού πρέπει ν' ἀντικαταστήσει σέ εἶδος τό καταναλωμένο σταθερό κεφάλαιο. Τό μέρος λ.χ. τῆς ἀξίας τῆς σπορᾶς, πού ἀποτελεῖ ὁ σπόρος, καθορίζει τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας τῆς σοδιᾶς (ἐπομένως καί τήν ποσότητα σιταριοῦ) πού πρέπει νά ἐπιστραφεῖ στή γῆ, στήν παραγωγή σάν σταθερό κεφάλαιο. Χωρίς τή νεοπροσθεμένη κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους ἐργασία δέν θά ἀναπαραγόταν τό μέρος αὐτό. Ἐχει ὅμως πράγματι παραχθεῖμέ τήν περσινή ἢ παρωχημένη ἐργασία καί — ἐφόσον δέν ἀλλάζει ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας — ἡ ἀξία πού προσθέτει στό ἐτήσιο προϊόν εἶναι τό ἀποτέλεσμα ὄχι τῆς φετεινῆς, ἀλλά τῆς περσινῆς ἐργασίας. Ὅσο μεγαλύτερο εἶναι ἀνάλογα τό σταθερό κεφάλαιο, πού χρησιμοποιοῦντο σέ μιά χώρα, τόσο μεγαλύτερο θά εἶναι καί τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού καταναλώνεται στήν παραγωγή τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου καί πού δέν ἐκφράζεται μόνο μέ μιά μεγαλύτερη μάζα προϊόντων, ἀλλά ἀνεβάζει καί τήν ἀξία αὐτῆς τῆς μάζας τῶν προϊόντων. Αὐτή ἡ ἀξία λοιπόν δέν εἶναι μόνο τό ἀποτέλεσμα τῆς φετεινῆς ἐτήσιας ἐργασίας, ἀλλά εἶναι ἐξίσου τό ἀποτέλεσμα περσινῆς, παρωχημένης ἐργασίας, παρ' ὅλον ὅτι χωρίς τήν ἄμεση ἐτήσια ἐργασία δέν θά μπορούσε νά ἐμφανιστεῖ πάλι ἡ ἀξία αὐτή, ὅπως δέν θά μπορούσε νά ἐμφανιστεῖ καί τό προϊόν στό ὁποῖο μπαίνει. Ὅταν αὐξάνει αὐτό τό μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, δέν αὐξάνει μόνο ἡ ἐτήσια μάζα τῶν προϊόντων, ἀλλά καί ἡ ἀξία τῆς, ἀκόμα καί ἂν ἔμενε ἴδια ἡ ποσότητα τῆς ἐτήσιας ἐργασίας. Αὐτή ἡ αὐξηση εἶναι μιά μορφή τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου, ἡ κατανόηση τῆς ὁποίας εἶναι πολύ σημαντική. Καί δέν μπορεῖ τίποτα νά ἀπέχει τόσο πολύ ἀπό τήν κατανόηση αὐτή, ὅσο ἡ παρακάτω θέση τοῦ Ρικάρντο.

* Βλέπε τό πρῶτο μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν ὑπεραξία», σελ. 129-144, 187-200 καί 255-265 τῆς ἐλληνικῆς μετάφρασης. Ἐκδοση «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα 1981.

«*Η εργασία ενός εκατομμυρίου ανθρώπων στή βιομηχανία θά έχει πάντα τήν ίδια αξία, δέν θά παράγει όμως πάντα τόν ίδιο πλούτο*» (σελ. 320).

Αυτό τό εκατομμύριο τών ανθρώπων — ή εργάσιμη ημέρα προυποτίθεται δοσμένη — θά παράγει, ανάλογα μέ τήν παραγωγικότητα τής εργασίας, όχι μόνο πολύ διαφορετικές μάζες εμπορευμάτων, αλλά καί ή αξία αὐτῶν τών μαζῶν θά εἶναι πολύ διαφορετική, ανάλογα μέ τό ἄν ἔχουν παραχθεῖ μέ πολύ ἤ μέ λίγο σταθερό κεφάλαιο, ἄν δηλαδή ἔχει σ' αὐτές προστεθεῖ πολλή ἤ λίγη αξία, πού προέρχεται ἀπό *περσινή, παρωχημένη εργασία*.

12. *Ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου καί ἀξία τοῦ προϊόντος*

Παντοῦ ἐδῶ, ὅπου μιλάμε γιά τήν ἀναπαραγωγή τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου* — γιά λόγους ἀπλοποίησης — προυποθέτουμε πρῶτα ὅτι μένουν ἀμετάβλητες ή παραγωγικότητα τής εργασίας, ἐπομένως καί ή μέθοδος τής παραγωγῆς. Μέ δοσμένη τήν κλίμακα τής παραγωγῆς, αὐτό πού πρέπει ν' ἀντικατασταθεῖ σάν σταθερό κεφάλαιο εἶναι μιᾶ ὀρισμένη ποσότητα σέ εἶδος. Ἄν ή παραγωγικότητα μένει ἴδια, τότε μένει σταθερή καί ή [696] ἀξία αὐτῆς τής ποσότητας. Ἄν σημειωθοῦν ἀλλαγές στήν παραγωγικότητα τής εργασίας, μέ τίς ὁποῖες γίνεται ἀκριβότερη ἤ φτηνότερη ἡ ἴδια ποσότητα καί μπορεῖ ν' ἀναπαραχθεῖ μέ περισσότερη ἤ λιγότερη εργασία, τότε σημειώνονται ἀλλαγές καί στήν ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, οἱ ὁποῖες ἐπηρεάζουν τό πρόσθετο προϊόν ὕστερα ἀπό τήν ἀφαίρεση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου.

Ἄς ὑποθέσουμε λ.χ. ὅτι ἀπαιτοῦνται γιά τή σπορά 20 κρτ. σιτάρι πρὸς 3 λ. τό ἓνα κρτ. = 60 λ. Ἄν τό ἓνα κρτ. ἀναπαράγεται μέ $\frac{1}{3}$

* «*Ἀναπαραγωγή τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου*». Πρόκειται γιά τή μεταφορά τής ἀξίας τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πού χρησιμοποιήθηκε γιά τήν παραγωγή ἑνός προϊόντος, στο προϊόν αὐτό, μεταφορά πού γίνεται μέ τή συγκεκριμένη εργασία. Ὁ Μάρξ ξεκαθαρίζει τό ζήτημα στόν 1ο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» πού τόν ἐτοίμασε ὁ ἴδιος γιά τό τυπογραφεῖο τό 1867, ὁλ. 6 χρόνια ὕστερα ἀπό τό γράψιμο τῶν Τετραδίων του. Συγκεκριμένα λέει «*Ἡ ἀξία τῶν μέσων παραγωγῆς*» (ὁλ. τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου) «*ξαναεμφανίζεται στήν ἀξία τοῦ προϊόντος, ὁμως γιά νά ἀκριβολογήσουμε, δέν ἀναπαράγεται. Αὐτο πού παράγεται εἶναι ἡ νέα ἀξία χρήσης μέσα στήν ὁποία ξαναεμφανίζεται ἡ παλῖα ἀνταλλακτική ἀξία*» (Ἐλέπε τίς σελ. 219-221 τῆς ἐλληνικῆς ἐκδόσεως τοῦ 1ου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» — ἐκδόση «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα 1978 — Οἱ ἀντίστοιχες σελίδες τοῦ γερμανικοῦ κειμένου, ἐκδόσεως τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου Dietz, Βερολίνο 1962 εἶναι 221-223). Μέ τήν ἴδια ἐννοία γίνεται λόγος γιά «*ἀναπαραγωγή τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου καί στόν 3ο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» — Σημ. μεταφραστῆ.*

λιγότερη ἐργασία, τότε τό 1 κρτ. κοστίζει μόνο 2 λ. Ἀπό τό προϊόν αὐτό πρέπει, ὅπως καί προηγούμενα, νά ἀφαιρεθοῦν 20 κρτ. γιά τή σπορά, ἡ ἀξία ὅμως τῶν ὀποίων ἀντιπροσωπεύει μόνο 40 λ. στή συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος. Γιά τήν ἀντικατάσταση τοῦ ἴδιου σταθεροῦ κεφαλαίου ἀπαιτεῖται στήν περίπτωση αὐτή ἓνα μικρότερο μέρος τῆς ἀξίας καί μικρότερο μέρος σέ εἶδος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, παρ' ὅλον ὅτι πρέπει, ὅπως καί προηγούμενα, νά ἐπιστραφοῦν στή γῆ 20 κρτ. μέ τή μορφή τοῦ σπόρου¹⁸²).

Ἄν τό καταναλωνόμενο κάθε χρόνο σταθερό κεφάλαιο ἦταν σ' ἓνα ἔθνος 10 ἑκατομμύρια λ. καί σ' ἓνα ἄλλο μόνο 1 ἑκατομμύριο λ. ἡ δέ ἐτήσια ἐργασία 1 ἑκατομμυρίου ἀνθρώπων = 100 ἐκ. λ., τότε ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος στό πρῶτο ἔθνος = 110 ἐκ. λ. καί στό δεύτερο = μόνο 101 ἐκ. λ. Ταυτόχρονα, δέν θά ἦταν μόνο δυνατό, ἀλλά καί βέβαιο ὅτι ἡ μονάδα τοῦ ἐμπορεύματος στό ἔθνος I θά ἦταν φτηνότερη ἀπ' ὅ,τι στό ἔθνος II, ἐπειδὴ τό δεύτερο θά παρήγε μέ τήν ἴδια ἐργασία μιὰ πολύ μικρότερη μάζα ἐμπορευμάτων, πολύ μικρότερη ἀπό τή διαφορά ἀνάμεσα στό 10 καί στό 1. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι στό ἔθνος I, συγκρινόμενο μέ τό ἔθνος II, ἓνα μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος, ἐπομένως καί ἓνα μεγαλύτερο μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, πάει γιά ν' ἀντικαταστήσει τό κεφάλαιο. Ἀλλά καί τό συνολικό προϊόν εἶναι πολύ μεγαλύτερο.

Ὅσον ἀφορᾷ τά ἐργοστασιακά ἐμπορεύματα, εἶναι γνωστό ὅτι 1 ἑκατομμύριο ἐργάτες στήν Ἀγγλία δέν παράγουν μόνο ἓνα πολύ μεγαλύτερο προϊόν, ἀλλά καί ἓνα προϊόν πολύ μεγαλύτερης ἀξίας ἀπ' ὅ,τι λ.χ. στή Ρωσία, παρ' ὅλον ὅτι εἶναι πολύ πιο φτηνό τό ἓνα ξεχωριστό ἐμπόρευμα. Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τή γεωργία, δέν φαίνεται νά ὑπάρχει ἡ ἴδια σχέση ἀνάμεσα στά καπιταλιστικά ἀναπτυγμένα καί στά σχετικά μὴ ἀναπτυγμένα ἔθνη. Τό προϊόν τῶν καθυστερημένων ἐθνῶν εἶναι φτηνότερο ἀπό τό προϊόν τῶν καπιταλιστικά ἀναπτυγμένων ἐθνῶν. Σέ χρηματική τιμή. Καί ὅμως τό προϊόν τῶν ἀναπτυγμένων ἐθνῶν φαίνεται νά εἶναι τό προϊόν πολύ λιγότερης ἐργασίας (κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους) ἀπ' ὅ,τι τό προϊόν τῶν καθυστερημένων ἐθνῶν. Στήν Ἀγγλία λ.χ. λιγότερο ἀπό τό $\frac{1}{3}$ τοῦ πληθυσμοῦ ἀσχολεῖται μέ τή γεωργία, στή Ρωσία τὰ $\frac{4}{5}$, στήν πρώτη τὰ $\frac{5}{15}$, στή δεύτερη τὰ $\frac{12}{15}$. Τούς ἀριθμούς αὐτούς δέν πρέπει νά τοὺς πάρει κανεὶς κατά γράμμα (à la lettre). Στήν Ἀγγλία λ.χ. μεγάλες μάζες ἀνθρώπων ἀσχολοῦνται στή μὴ γεωργική παραγωγή, στίς μηχανοκατασκευές, στό ἐμπόριο, στίς μεταφορές κλπ. μέ τήν παραγωγή καί τήν προμήθεια στοιχείων τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, ἐνῶ στή Ρωσία δέν ἀσχολοῦνται μ' αὐτά. Γι'

αὐτό δέν μπορεῖ κανεῖς νά καθορίσει ἄμεσα τή σχέση τῶν ἀπασχολούμενων στή γεωργία ἀνθρώπων μέ βάση τόν ἀριθμό τῶν ἄμεσα στή γεωργία ἀπασχολούμενων ἀτόμων. Στίς χῶρες τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς συμμετέχουν ἔμμεσα σ' αὐτήν τή γεωργική παραγωγή πολλοί, οἱ ὁποῖοι στίς λιγότερο ἀναπτυγμένες χῶρες ὑπάγονται ἄμεσα σ' αὐτήν. Ἡ διαφορά φαίνεται ὅμως μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι εἶναι στήν πραγματικότητα. Ἡ διαφορά αὐτή ὅμως εἶναι πολύ σημαντική γιά τό γενικό επίπεδο τοῦ πολιτισμοῦ τῆς χώρας, ἀκόμα καί ὅταν τό επίπεδο αὐτό συνίσταται μόνο στό ὅτι μεγάλο μέρος τῶν παραγωγῶν πού συμμετέχουν στή γεωργία δέν παίρνουν ἄμεσα μέρος σ' αὐτήν, ἔχουν ἀποσπαστεῖ ἀπό τήν ἡλιθιότητα (idiotismus) τῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ καί ἀνήκουν στόν βιομηχανικό πληθυσμό.

Πρίν ἀπ' ὅλα, ἄς μὴν πάρουμε λοιπόν ὑπόψη ὅλα αὐτά. Ἐπειδή παραβλέψουμε ἀκόμα ὅτι οἱ περισσότεροι γεωργικοί λαοί ἀναγκάζονται νά πουλᾶνε τό προϊόν τους κάτω ἀπό τήν ἀξία του, ἐνῶ στίς χῶρες μέ ἀνεπτυγμένη καπιταλιστική παραγωγή ἡ τιμή τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος ἀνεβαίνει ὡς τήν ἀξία του. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, στήν ἀξία τοῦ προϊόντος τοῦ ἀγγλοῦ ἀγρότη μπαίνει ἓνα μέρος τῆς ἀξίας τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, τό ὁποῖο δέν μπαίνει στήν ἀξία τοῦ προϊόντος τοῦ ρώσου ἀγρότη. Ἐάν ὑποθέσουμε ὅτι αὐτό τό μέρος τῆς ἀξίας εἶναι ἴσο μέ τήν ἡμερήσια ἐργασία 10 ἀνθρώπων. Καί ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἓνας ἀγγλος ἐργάτης θέτει σέ κίνηση αὐτό τό σταθερό κεφάλαιο. Μιλῶ γιά ἐκεῖνο τό μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος, πού δέν ἀντικατασταίνεται μέ νέα ἐργασία, ὅπως γίνεται λ.χ. μέ τά γεωργικά ἐργαλεῖα. Ἐάν ἀπαιτοῦνταν 5 ρῶσοι ἐργάτες, γιά νά παράγουν τό ἴδιο προϊόν πού παράγει ἓνας ἀγγλος μέ τή βοήθεια τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, καί ἂν τό σταθερό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖ ὁ ρώσος = 1, τότε τό ἀγγλικό προϊόν = $10 + 1 = 11$ ἐργασίμες ἡμέρες καί τοῦ ρώσου $5 + 1 = 6$. Ἐάν ἡ ρωσική γῆ εἶναι τόσο γονιμότερη ἀπό τήν ἀγγλική ὥστε, χωρίς τή χρησιμοποίησιν τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ἢ μέ ἓνα 10 φορές μικρότερο σταθερό κεφάλαιο, νά παράγει τόσο σιτάρι ὅσο ὁ ἀγγλος μέ 10 φορές μεγαλύτερο, τότε οἱ ἀξίες τῶν ἰδίων ποσοτήτων ἀγγλικοῦ καί ρωσικοῦ σιταριοῦ σχετίζονται μεταξύ τους ὅπως τό 11:6. Ἐάν τό ἓνα κρτ. ρωσικοῦ σιταριοῦ πουλιόταν πρὸς 2 λ., τότε τοῦ ἀγγλικοῦ θά πουλιόταν πρὸς $2 \cdot \frac{11}{6} = 3 \frac{2}{3}$ λ., γιὰτί $2 : 3 \frac{2}{3} = 6 : 11$. Ἐπομένως, ἡ χρηματική τιμή καί ἡ ἀξία τοῦ ἀγγλικοῦ σιταριοῦ θά ἦταν πολύ μεγαλύτερη ἀπό τοῦ ρωσικοῦ, καί ὅμως τό ἀγγλικό θά εἶχε παραχθεῖ μέ λιγότερη [ἄμεση] ἐργασία, γιὰτί ἡ παρωχημένη ἐργασία, πού ἐπιφανίζεται καί στή μάζα καί στήν ἀξία τοῦ προϊόντος, δέν ἀπαιτεῖ

καμιά προσθήκη νέας ἐργασίας. Αὐτό θά συμβαίνει πάντα, ὅταν ὁ ἄγγλος θά χρησιμοποιεῖ λιγότερη ἄμεση ἐργασία ἀπό τόν ρῶσο, τό μεγαλύτερο ὅμως σταθερό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖ — καί πού δέν τοῦ κοστίζει τίποτα, παρ' ὅλον ὅτι ἔχει κοστίσει καί πρέπει νά πληρωθεῖ — δέν ἀνέβασε τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας στό βαθμό ἐκεῖνο, πού θά ἀντιστάθμιζε τή φυσική γονιμότητα τῆς ρωσικῆς γῆς. Ἔτσι οἱ χρηματικές τιμές τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος μποροῦν νά εἶναι μεγαλύτερες στίς χῶρες μέ καπιταλιστική παραγωγή ἀπ' ὅ,τι σέ [697] λιγότερο ἀναπτυγμένες χῶρες, παρ' ὅλον ὅτι κοστίζει πράγματι λιγότερη ἐργασία. Περιέχει περισσότερη ἄμεση + παρωχημένη ἐργασία, αὐτή ἢ παρωχημένη ἐργασία ὅμως δέν κοστίζει τίποτα. Τό προϊόν θά ἦταν φτηνότερο, ἂν δέν μεσολαβοῦσε ἡ διαφορά τῆς φυσικῆς γονιμότητας. Ἔτσι θά ἐξηγοῦνταν καί οἱ μεγαλύτερες χρηματικές τιμές τοῦ μισθοῦ ἐργασίας [στίς ἀναπτυγμένες καπιταλιστικές χῶρες]*.

Μιλήσαμε ὡς τώρα μόνο γιά τήν ἀναπαραγωγή τοῦ ὑπάρχοντος κεφαλαίου. Ὁ ἐργάτης ἀντικατασταίνει τόν μισθό του μαζί μέ ἕνα πρόσθετο προϊόν ἢ μέ μιά ὑπεραξία, πού ἀποτελεῖ τό κέρδος (συμπεριλαμβάνεται καί ἡ πρόσοδος) τοῦ καπιταλιστή. Ἀντικατασταίνει τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἐτήσιου προϊόντος, πού τοῦ χρησιμεύει πάλι σάν μισθός. Κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους ὁ καπιταλιστής ἔχει φάει τό κέρδος του, ὁ ἐργάτης ὅμως ἔχει δημιουργήσει ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος, πού μπορεῖ νά φαγωθεῖ πάλι σάν κέρδος. Τό μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού ἔχει καταναλωθεῖ κατά τήν παραγωγή τῶν μέσων συντήρησης, ἀντικατασταίνεται μέ τό σταθερό κεφάλαιο πού ἔχει παραχθεῖ μέ νέα ἐργασία κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους. Οἱ παραγωγοί αὐτοῦ τοῦ νέου μέρους τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πραγματοποιοῦν τό εἰσόδημά τους (κέρδος καί μισθό) στό μέρος ἐκεῖνο τῶν μέσων συντήρησης, πού εἶναι ἴσο μέ τό μέρος ἐκεῖνο τῆς ἀξίας τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού ἔχει καταναλωθεῖ κατά τήν παραγωγή του. Τέλος, τό σταθερό κεφάλαιο, πού καταναλώνεται κατά τήν παραγωγή τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, στήν παραγωγή μηχανῶν, πρώτων ὑλῶν καί βοηθητικῶν ὑλικῶν ἀντικατασταίνεται *in part* ἢ μέ τήν ἀνταλλαγή κεφαλαίου μέ τό συνολικό προϊόν τῶν διαφορῶν σφαιρῶν παραγωγῆς, πού παράγουν τό σταθερό κεφάλαιο.

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στό ρωσικο κείμενο. — Σημ. μετ.

[3. Ἀναγκαῖοι ὄροι γιά τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου.
Ἀπόσβεση τοῦ πάγιου κεφαλαίου
καί ὁ ρόλος τῆς στό προτσές τῆς συσσώρευσης]

Πῶς ἔχει ὅμως τώρα τό ζήτημα μέ τήν αὔξηση τοῦ κεφαλαίου, μέ τή συσσώρευσή του σάν κάτι τό διαφορετικό ἀπό τήν ἀναπαραγωγή, μέ τή μετατροπή εἰσοδήματος σέ κεφάλαιο;

Γιά νά ἀπλοποιήσουμε τό ζήτημα, θά προυποθέσουμε ὅτι ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας μένει ἀμετάβλητη, δέν συντελοῦνται ἀλλαγές στή μέθοδο παραγωγῆς, ὅτι δηλαδή ἀπαιτεῖται ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας γιά τήν παραγωγή τῆς ἴδιας ποσότητας ἐμπορευμάτων, ὅτι ἐπομένως ἡ αὔξηση τοῦ κεφαλαίου κοστίζει τόση ἐργασία ὅση καί ἡ περσινή παραγωγή κεφαλαίου τοῦ ἴδιου μεγέθους.

Ἐνα μέρος τῆς ὑπεραξίας πρέπει νά μετατραπῆ σέ κεφάλαιο, ἀντί νά φαγωθεῖ σάν εἰσόδημα. Πρέπει νά μετατραπῆ ἐνμέρει σέ σταθερό καί ἐνμέρει σέ μεταβλητό κεφάλαιο. Καί ἡ ἀναλογία, στήν ὁποία χωρίζεται στά δύο αὐτά διαφορετικά μέρη τοῦ κεφαλαίου, ἐξαρτιέται ἀπό τήν προυποτεθειμένη ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, μιά καί ἡ μέθοδος παραγωγῆς μένει ἀμετάβλητη, τό ἴδιο ἀμετάβλητη μένει καί ἡ ἀναλογική ἀξία τῶν δύο αὐτῶν μερῶν. Ὅσο πῖο ἀναπτυγμένη εἶναι ἡ παραγωγή, τόσο μεγαλύτερο γίνεται τό μέρος τῆς ὑπεραξίας πού μετατρέπεται σέ σταθερό κεφάλαιο, συγκρινόμενο μέ τό μέρος τῆς ὑπεραξίας πού μετατρέπεται σέ μεταβλητό κεφάλαιο.

Ἐπομένως, πρέπει πρῶτα νά μετατραπῆ ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας (καί τοῦ ἀντίστοιχου μ' αὐτήν σέ μέσα συντήρησης πρόσθετου προϊόντος) σέ μεταβλητό κεφάλαιο, δηλαδή ν' ἀγοραστεῖ μ' αὐτό νέα ἐργασία. Αὐτό εἶναι δυνατό μόνο, ἂν αὐξηθεῖ ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν ἢ ἂν παραταθεῖ ὁ χρόνος ἐργασίας κατά τή διάρκεια τοῦ ὑπολοίπου ἐργάζονται. Αὐτό τό τελευταῖο μπορεῖ νά συμβεῖ, ἂν λ.χ. ἕνα μέρος τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ ἀπασχολοῦνταν μόνο τό μισό ἢ τά $\frac{2}{3}$ τοῦ χρόνου ἢ ἂν γιά μιά μικρότερη ἢ μεγαλύτερη χρονική περίοδο παρατεινόταν ἀπόλυτα ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα, ὅποτε ὅμως θά πρέπει νά πληρωθεῖ. Αὐτό ὅμως δέν πρέπει νά θεωρεῖται μόνιμο μέσο τῆς συσσώρευσης. Ὁ ἐργατικός πληθυσμός μπορεῖ νά αὐξηθεῖ, ἂν προηγούμενα μή παραγωγικοί ἐργάτες μετατραποῦν σέ παραγωγικούς ἢ ἂν τμήματα τοῦ πληθυσμοῦ πού προηγούμενα δέν ἐργάζονταν, ὅπως οἱ γυναῖκες, τά παιδιά, οἱ *paupers* (πάμπτωχοι, ἐξαθλιωμένοι) τραθηχτοῦν στήν παραγωγή. Τό τελευταῖο σημεῖο δέν τό παίρνουμε ἐδῶ ὑπόψη. Τέλος, μέ τήν ἀπόλυτη αὔξηση τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ, λόγω αὔξησης τοῦ γενικοῦ πληθυσμοῦ.

Ἄν πρόκειται ἡ συσσώρευση νά ἀποτελεῖ ἕνα μόνιμο, συνεχές προτσές, τότε ἀποτελεῖ ὄριο αὐτή ἡ ἀπόλυτη αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ (παρ' ὄλον ὅτι σχετικά μειώνεται σέ σύγκριση μέ τό χρησιμοποιοῦμενο κεφάλαιο). Ἡ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ ἐμφανίζεται σάν βάση τῆς συσσώρευσης σάν μόνιμου προτσές. Αὐτό προυποθέτει ὅμως ἕνα μέσο μισθό, πού νά ἐπιτρέπει τή σταθερή αὐξηση τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ καί ὄχι μόνο τήν ἀναπαραγωγή του. Γιά τήν ἀντιμετώπιση ἔκτακτων περιπτώσεων ἡ καπιταλιστική παραγωγή φροντίζει ἤδη μέ τό ὅτι βάζει ἕνα μέρος τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ νά ἐργάζεται ὑπέρμετρα, ἐνώ τό ἄλλο μέρος τό κρατᾶ ἔτοιμο μισοεξαθλιωμένο ἢ ἐντελῶς ἐξαθλιωμένο σάν ἐφεδρικό στρατό.

Πῶς ἔχει ὅμως τό ζήτημα μέ τό ἄλλο μέρος τῆς ὑπεραξίας, πού πρέπει νά μετατραπῆ σέ σταθερό κεφάλαιο; Γιά ν' ἀπλοποιήσουμε τό ζήτημα, κάνουμε ἀφαίρεση ἀπό τό ἐξωτερικό ἐμπόριο καί ἐξετάζουμε ἕνα ἀπομονωμένο ἔθνος. Ἄς πάρουμε ἕνα παράδειγμα. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ὑπεραξία πού ἔχει παραγάγει ἕνας ἐργοστασιάρχης λινοῦ ὑφάσματος εἶναι ἴση μέ 10.000 λίρες, τίς μισές ἀπό τίς ὁποῖες θέλει νά τίς μετατρέψῃ σέ κεφάλαιο, δηλαδή τίς 5.000 λ. Ἄπ' αὐτές πρέπει, σύμφωνα μέ τήν ὀργανική σύνθεση τοῦ μηχανοκίνητου ὑφαντουργείου, τό $\frac{1}{3}$ νά τό διαθέσει γιά μισθοῦς ἐργασίας. Κάνουμε ἐδῶ ἀφαίρεση ἀπό τήν περιστροφή τοῦ κεφαλαίου, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἴσως νά τοῦ εἶναι ἀρκετό ἕνα ποσό γιά 5 ἐβδομάδες, ὕστερα ἀπό τίς ὁποῖες πουλάει τό προϊόν του καί παίρνει ἔτσι πίσω ἀπό τήν κυκλοφορία τό κεφάλαιο πού διάθεσε γιά μισθοῦς. Ἰποθέτουμε ὅτι ὀφείλει νά κρατᾶ σάν ἐφεδρεία στόν τραπεζίτη του 1.000 λ. γιά μισθοῦς (γιά 20 ἐργάτες), γιά νά τίς ξοδέψῃ σιγά-σιγά στή διάρκεια τοῦ ἔτους γιά μισθοῦς. Ἐπειτα πρέπει 4.000 λ. νά τίς μετατρέψῃ σέ σταθερό κεφάλαιο. Πρέπει πρῶτα νά ἀγοράσῃ νῆμα, τόσο ὅσο μποροῦν νά ὑφάνουν μέσα σ' ἕνα χρόνο οἱ 20 ἐργάτες. (Ἐξακολουθοῦμε νά κάνουμε ἀφαίρεση ἀπό τήν περιστροφή τοῦ κυκλοφοροῦντος μέρους τοῦ κεφαλαίου). Ὄφείλει ἀκόμα νά αὐξήσῃ τόν ἀριθμό τῶν ἀργαλειῶν τοῦ ἐργοστασίου του. Ἴσως χρειαστεῖ ἐπίσης νά προσθέσῃ νέες ἀτμομηχανές ἢ νά μεγαλώσῃ τίς παλιές κλπ. Γιά νά τά ἀγοράσῃ ὅμως ὅλα αὐτά, πρέπει νά βρεῖ στήν ἀγορά ἀργαλειούς κλπ. Ὄφείλει νά μετατρέψῃ τίς 4.000 λίρες του σέ νῆμα, ἀργαλειούς κλπ., [698], δηλαδή νά τά ἀγοράσῃ. Γιά νά τ' ἀγοράσῃ ὅμως, πρέπει νά ὑπάρχουν στήν ἀγορά. Μιά ὅμως καί προυποθέσαμε ὅτι ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ παλιοῦ κεφαλαίου ἔχει πραγματοποιηθεῖ κάτω ἀπό τούς παλιούς ὅρους, ὁ νηματουργός ἐπιχειρηματίας ἔχει δαπανήσῃ ὄλο του τό κεφάλαιο, γιά νά παραδόσῃ τήν ποσότητα

τοῦ νήματος πού ἀπαίτησαν τόν προηγούμενο χρόνο οἱ ὑφαντουργοί. Πῶς λοιπόν θά ἱκανοποιήσει τήν αὐξημένη ζήτηση μέ μιά πρόσθετη προσφορά νήματος;

Ἔτσι ἔχει τό ζήτημα καί μέ τόν ἐργοστασιάρχη πού παράγει μηχανές, ὁ ὁποῖος προμηθεύει τούς ἀργαλειούς κλπ. Ἐχει παραγάγει μόνο ἀρκετούς νέους ἀργαλειούς, γιά νά καλύψει τή μέση κατανάλωση ἀργαλειῶν στήν ὑφαντουργική βιομηχανία. Ὅμως ὁ ὑφαντουργός ἐργοστασιάρχης πού θέλει νά συσσωρεύσει παραγγέλνει νῆμα 3.000 λ. καί ἀργαλειούς, κάρβουνο κλπ. 1.000 λ. (μιά καί συμβαίνει τό ἴδιο μέ τόν καρβουνοεργοστασιάρχη). Ἡ στήν πραγματικότητα δίνει στόν νηματουργό ἐργοστασιάρχη 3.000 λ., στόν ἐργοστασιάρχη μηχανῶν καί στόν καρβουνοεργοστασιάρχη κλπ. 1.000 λ. γιά νά τοῦ μετατρέψουν αὐτό τό χρήμα σέ νῆμα, ἀργαλειούς καί κάρβουνο. Θά ἔπρεπε λοιπόν νά περιμένει ὥσπου νά συντελεστεῖ τό προτσές αὐτό, προτοῦ νά εἶναι σέ θέση ν' ἀρχίσει τήν συσσώρευσή του — τή δική του παραγωγή νέου λινοῦ ὑφάσματος. Αὐτή εἶναι ἡ διακοπή I.

Τώρα ὅμως ὁ νηματουργός ἐργοστασιάρχης βρίσκεται μέ τίς 3.000 λ. στήν ἴδια κατάσταση, ὅπως ὁ ὑφαντουργός μέ τίς 4.000 λ., μέ τή διαφορά μόνο ὅτι ἀπό τίς 3.000 λ. τραβάει ἀμέσως τό κέρδος του. Μπορεῖ νά βρεῖ ἕναν πρόσθετο ἀριθμό ἐργατῶν νηματουργῶν, χρειάζεται ὅμως λινάρι, ἀδράχτια, κάρβουνο κλπ. Τό ἴδιο καί ὁ καρβουνοεργοστασιάρχης χρειάζεται νέες πρόσθετες μηχανές ἢ ἐργαλεῖα, ἐκτός ἀπό τούς πρόσθετους ἐργάτες. Τό ἴδιο καί ὁ ἐργοστασιάρχης μηχανῶν, ὁ ὁποῖος πρέπει νά παραδόσει τούς νέους ἀργαλειούς καί τά νέα ἀδράχτια κλπ., ἐκτός ἀπό τούς πρόσθετους ἐργάτες χρειάζεται καί σίδηρο κλπ. Χειρότερα ἔχουν τά πράγματα μέ τόν ἀγρότη παραγωγό λιναριοῦ πού μόνο τόν ἐπόμενο χρόνο μπορεῖ νά παραδόσει τήν πρόσθετη ποσότητα λιναριοῦ κλπ.

Ἐπομένως, γιά νά μπορεῖ ὁ ὑφαντουργός ἐργοστασιάρχης κάθε χρόνο νά μετατρέπει χωρίς χρονοτριβή καί διακοπές ἕνα μέρος τοῦ κέρδους του σέ σταθερό κεφάλαιο — καί γιά νά εἶναι ἡ συσσώρευση ἕνα ἀδιάκοπο προτσές — εἶναι ἀπαραίτητο νά βρίσκει στήν ἀγορά μιά πρόσθετη ποσότητα νήματος, ἀργαλειῶν κλπ. Αὐτός, ὁ ὑφαντουργός ἐργοστασιάρχης, τό ἴδιο καί ὁ νηματουργός ἐργοστασιάρχης, ὁ καρβουνοεργοστασιάρχης κλπ. χρειάζονται μόνο νά χρησιμοποιοῦν περισσότερους ἐργάτες, ἂν βρίσκουν στήν ἀγορά λινάρι, ἀδράχτια καί μηχανές.

Ἐνα μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού κάθε χρόνο λογαριάζεται ὅτι ἔχει φθαρεῖ καί μπαίνει σάν φθορά στήν ἀξία τοῦ προϊόντος, στήν πραγματικότητα δέν ἔχει φθαρεῖ. Ἄς πάρουμε λ.χ. μιά μηχανή πού

βαστάει 12 χρόνια καί κοστίζει 12.000 λ., ἔτσι ὥστε ἡ μέση φθορά τῆς νά ὑπολογίζεται κάθε χρόνο ὅτι φτάνει τίς 1.000 λ. Στό τέλος τῶν 12 χρόνων, ἐπειδή κάθε χρόνο μπαίνουν ἀπό τή μηχανή στό προϊόν 1.000 λ., θά ἔχει ἀναπαραχθεῖ ἡ ἀξία 12.000 λ. καί θά μπορεῖ ν' ἀγοραστεῖ μιά καινούργια μηχανή τοῦ ἴδιου εἴδους καί στήν ἴδια τιμή. Οἱ ἐπισκευές καί τά μπαλώματα, πού γίνονται ἀπαραίτητα κατά τή διάρκεια τῶν 12 χρόνων, τά συνυπολογίζουμε στά ἔξοδα παραγωγῆς τῆς μηχανῆς καί δέν ἔχουν καμιά δουλιὰ μέ τό ζήτημά μας. Εἶναι ἀλήθεια ὅμως ὅτι εἶναι διαφορετική ἡ πραγματικότητα ἀπό ἐκεῖνον τι μέσο λογαριασμό. Ἴσως ἡ μηχανή τόν δεύτερο χρόνο νά λειτουργεῖ καλύτερα ἀπό τόν πρῶτο. Καί ὅμως ὕστερα ἀπό 12 χρόνια δέν εἶναι πιά χρησιμοποίησιμη. Συμβαίνει τό ἴδιο ὅπως μέ ἕνα ζῶο, πού κατά μέσο ὄρο πρόκειται νά ζήσει 10 χρόνια καί πού κάθε χρόνο δέν πεθαίνει κατά τό $\frac{1}{10}$, μ' ὄλο πού στό τέλος τῶν 10 χρόνων πρέπει νά ἀντικατασταθεῖ μέ ἕνα ἄλλο ζῶο. Φυσικά, στήν πορεία τοῦ ἴδιου χρόνου ἕνας ὀρισμένος ἀριθμός μηχανῶν μπαίνει πάντα στό στάδιο αὐτό, στό ὁποῖο θά πρέπει πραγματικά νά ἀντικατασταθοῦν μέ καινούργιες μηχανές. Ἐτσι κάθε χρόνο ἕνας ὀρισμένος ἀριθμός τῶν παλιῶν μηχανῶν κλπ. πρέπει πράγματι ν' ἀντικατασταίνεται σέ εἶδος μέ καινούργιες μηχανές. Καί στόν ἀριθμό αὐτό ἀνταποκρίνεται ἡ ἐτήσια μέση παραγωγή μηχανῶν κλπ. Ἡ ἀξία γιά τήν πληρωμή τους ὑπάρχει ἔτοιμη καί παίρνεται ἀπό τίς εἰσπράξεις τῶν ἐμπορευμάτων πού πουλήθηκαν, ἀνάλογα μέ τό χρόνο πού ἀπαιτεῖται ἡ ἀναπαραγωγή τους (τῶν μηχανῶν). Μένει ὅμως τό γεγονός ὅτι ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ἀξίας τοῦ ἐτήσιου προϊόντος, τῆς ἀξίας πού πληρώνεται κάθε χρόνο γι' αὐτό, εἶναι βέβαια ἀπαραίτητο, γιά ν' ἀντικαταστήσει λ.χ. ὕστερα ἀπό 12 χρόνια τίς παλιές μηχανές, ὅμως δέν ἀπαιτεῖται καθόλου στήν πραγματικότητα, γιά νά ἀντικατασταίνει κάθε χρόνο τό $\frac{1}{12}$ σέ εἶδος, κάτι πού θά ἦταν πράγματι ἀδύνατο νά γίνει. Αὐτό τό ποσό μπορεῖ ἐνμέρει νά χρησιμοποιηθεῖ, γιά νά πληρωθεῖ μισθός ἐργασίας ἢ πρώτη ὕλη, προτοῦ πουληθεῖ ἢ πληρωθεῖ τό ἐμπόρευμα, τό ὁποῖο ρίχνεται διαρκῶς στήν κυκλοφορία, ὅμως δέν ἐπιστρέφει ἀμέσως ἀπ' αὐτήν. Αὐτό δέν μπορεῖ ὡστόσο νά γίνεται κατά τή διάρκεια ὅλου τοῦ ἔτους, γιατί τά ἐμπορεύματα πού συμπληρώνουν τήν περιστροφή τους μέσα στό χρόνο πραγματοποιοῦν ὀλοκληρωτικά τήν ἀξία τους, δηλαδή πρέπει νά πραγματοποιοῦν τόν μισθό ἐργασίας, τήν πρώτη ὕλη καί τήν καταναλωμένη μηχανή πού περιέχονται σ' αὐτά καί νά πληρώνουν ὑπεραξία. Ἐκεῖ λοιπόν ὅπου χρησιμοποιεῖται πολύ σταθερό κεφάλαιο, ἐπομένως καί πολύ πάγιο κεφάλαιο, ὑπάρχει σ' αὐτό τό μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόν-

τος, πού αντικατασταίνει τή φθορά του πάγιου κεφαλαίου, ένα κονδύλι συσσώρευσης, τό όποιο από μέρος εκείνου πού τό χρησιμοποιεί μπορεί νά χρησιμοποιηθεί γιά τήν επένδυση νέου πάγιου κεφαλαίου (ή και κυκλοφορούντος κεφαλαίου), χωρίς νά γίνεται γιά τό μέρος αυτό τής συσσώρευσης οποιαδήποτε αφαίρεση από τήν υπεραξία. (Βλέπε τόν Μάκ Κούλλοχ)⁽⁸³⁾. Αυτό τό κονδύλι (fonds) συσσώρευσης δέν βρίσκεται στις βαθμίδες εκείνες τής παραγωγής και σέ ἔθνη, στά όποια δέν υπάρχει μεγάλο πάγιο κεφάλαιο. Πρόκειται γιά ένα σημαντικό σημείο. Είναι ένα ποσό, πού προορίζεται γιά συνεχείς τελειοποιήσεις, επεκτάσεις κλπ.

[4. Ἀμοιβαία ἐξάρτηση τῶν κλάδων παραγωγῆς
στό προτσές τῆς συσσώρευσης.
Ἄμεση μετατροπή
ένός μέρους τῆς υπεραξίας σέ σταθερό κεφάλαιο
στή γεωργία και στις μηχανοκατασκευές]

Τό ζήτημα ὅμως, στό όποιο θέλουμε νά σταθοῦμε ἐδῶ, είναι τό ἐξῆς. Κι ἂν ἀκόμα τό συνολικό κεφάλαιο, πού χρησιμοποιεῖται στήν κατασκευή μηχανῶν, ἦταν τόσο μόνο μεγάλο, ὥστε νά αντικατασταίνει τήν ἐτήσια φθορά τῶν μηχανῶν, τότε θά παράγονταν πολύ περισσότερες μηχανές ἀπό εκείνες πού χρειάζονται κάθε χρόνο, γιατί ἡ φθορά υπάρχει ἐνμέρει μόνο ἰδεατά και γιατί στήν πραγματικότητα οἱ μηχανές πρέπει ν' αντικατασταθοῦν σέ εἶδος μόνο ὕστερα ἀπό ἕναν ὀρισμένο ἀριθμό χρόνων. Τό κεφάλαιο λοιπόν πού χρησιμοποιεῖται μ' αυτό τόν τρόπο προσφέρει κάθε χρόνο μιά μάζα μηχανῶν, πού υπάρχουν γιά νέες επενδύσεις κεφαλαίου και πού προλαβαίνουν αὐτές τίς νέες επενδύσεις κεφαλαίου. Κατά τή διάρκεια λ.χ. τούτου του χρόνου ὁ μηχανοκατασκευαστής βάζει μπρός τό ἐργοστάσιό του. Κατά τή διάρκεια του ἔτους παράγει μηχανές ἀξίας 12.000 λ. Στήν περίπτωση αὐτή κατά τή διάρκεια τῶν ἐπόμενων 11 χρόνων, γιά νά ἀναπαράγει ἀπλῶς τίς μηχανές πού εἶχε παλάγει, θά ἔπρεπε νά παράγει κάθε χρόνο προϊόν ἀξίας 1.000 λ., κι αὐτή ἀκόμα ἡ χρονιάτικη παραγωγή δέν θά καταναλωνόταν κάθε χρόνο. Ἀκόμα λιγότερο θά καταναλωνόταν, ἂν ὁ μηχανοκατασκευαστής, χρησιμοποιεῖ ὅλο του τό κεφάλαιο. Γιά νά συνεχίζεται αὐτό και γιά νά ἀναπαράγεται ἀπλῶς συνεχῶς [699] κάθε χρόνο, ἀπαιτεῖται συνεχῆς διεύρυνση του κλάδου πού χρειάζεται αὐτές τίς μηχανές. (Ἀκόμα περισσότερο, ὅταν συσσωρεύει ὁ ἴδιος).

Ἐδῶ λοιπόν, καί ἂν ἀκόμα ἀναπαράγεται μόνο τό ἐπενδυμένο σ' αὐτήν τή σφαίρα παραγωγῆς κεφάλαιο, εἶναι ἀπαραίτητη συνεχῆς συσσώρευση στίς υπόλοιπες σφαῖρες παραγωγῆς. Ἔτσι ὅμως αὐτή ἡ συνεχῆς συσσώρευση βρίσκει στήν ἀγορά συνεχῶς διαθέσιμο ἕνα ἀπό τά στοιχεῖα τῆς. Ἐδῶ σέ μιά σφαίρα παραγωγῆς βρίσκουμε συνεχῶς ἕνα ἀπόθεμα ἐμπορευμάτων γιά συσσώρευση, γιά νέα πρόσθετη βιομηχανική κατανάλωση γιά ἄλλες σφαῖρες παραγωγῆς, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού σ' αὐτήν τή σφαίρα ἀναπαράγεται μόνο τό ὑπάρχον κεφάλαιο.

Μέ τίς 5.000 λ. κέρδος ἢ ὑπεραξία, πού μετατρέπονται σέ κεφάλαιο, λ.χ. ἀπό τόν ὑφαντουργό ἐπιχειρηματία, εἶναι δυνατές δύο περιπτώσεις, μέ τήν προυπόθεση πάντα ὅτι αὐτός θά βρίσκει στήν ἀγορά τήν ἐργασία, τήν ὁποία ὀφείλει ν' ἀγοράσει μέ 1.000 ἀπό αὐτές τίς 5.000 λ., γιά νά μετατρέψει σέ κεφάλαιο αὐτές τίς 5.000 λ., σύμφωνα μέ τούς ὅρους τῆς σφαίρας παραγωγῆς του. Αὐτό τό μέρος [τῆς κεφαλαιοποιούμενης ὑπεραξίας] μετατρέπεται σέ μεταβλητό κεφάλαιο καί διατίθεται γιά μισθούς. Γιά νά χρησιμοποιήσῃ ὅμως αὐτή τήν ἐργασία ὁ ἐργοστασιάρχης, χρειάζεται νῆμα, πρόσθετες μηχανές {ἐκτός ἂν παραταθεῖ ἡ ἐργάσιμη ἡμέρα. Στήν περίπτωση αὐτή φθίρονται μόνο γρηγορότερα οἱ μηχανές, συντομεύεται ὁ χρόνος τῆς ἀναπαραγωγῆς τους, ταυτόχρονα ὅμως παράγεται περισσότερη ὑπεραξία. Καί ἂν ἡ ἀξία τῶν μηχανῶν πρέπει σέ συντομότερο χρονικό διάστημα νά μοιραστεῖ στά παραγμένα ἐμπορεύματα, παράγονται ὡστόσο ἀσύγκριτα περισσότερα ἐμπορεύματα, ἔτσι πού παρ' ὅλην αὐτή τή γρηγορότερη φθορά στήν ἀξία ἢ στήν τιμή τῆς μονάδας τοῦ ἐμπορεύματος μπαίνει ἕνα μικρότερο μέρος τῆς ἀξίας τῶν μηχανῶν. Στήν περίπτωση αὐτή δέν χρειάζεται νά δαπανηθεῖ ἄμεσα νέο κεφάλαιο γιά τίς ἴδιες τίς μηχανές. Τό μόνο πού θά χρειαστεῖ εἶναι ἡ γρηγορότερη ἀντικατάσταση τῆς ἀξίας τῶν μηχανῶν. Τά βοηθητικά ὑλικά ὅμως ἀπαιτοῦν στήν περίπτωση αὐτή τήν καταβολή πρόσθετου κεφαλαίου}. Ὁ ὑφαντουργός ἐπιχειρηματίας εἴτε βρίσκει στήν ἀγορά αὐτούς τούς πρόσθετους ὑλικούς ὅρους του καί στήν περίπτωση αὐτή τό ἀγόρασμα αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων διαφέρει ἀπό τό ἀγόρασμα ἄλλων ἐμπορευμάτων μόνο κατά τό ὅτι αὐτός ἀγοράζει ἐμπορεύματα γιά τή βιομηχανική κατανάλωση καί ὄχι γιά τήν ἀτομική κατανάλωση. Εἴτε δέν τά βρίσκει στήν ἀγορά. Στήν περίπτωση αὐτή πρέπει νά τά παραγγεῖλει (ὅπως γίνεται λ.χ. ὅταν πρόκειται γιά μηχανές νέας κατασκευῆς), ἀκριβῶς ὅπως πρέπει νά παραγγεῖλει εἶδη ἀτομικῆς κατανάλωσης, πού δέν τά βρίσκει στήν ἀγορά. Ἄν θά ἔπρεπε λ.χ. ἡ πρώτη ὕλη (λίναρι) νά παραχθεῖ μόνο ἐπί παραγγελία {ὅπως λ.χ. τό λουλάκι, ἡ

ιούτη κλπ. από τούς ινδούς αγρότες ύστερα από έντολή και σχετική προκαταβολή ἄγγλων ἐμπόρων}, τότε θά ἦταν ἀδύνατο, γιά τό τρέχον ἔτος νά κάνει συσσώρευση, ὁ ὑφαντουργός λινοῦ στή δική του ἐπιχείρησι. Ἀπό τήν ἄλλη, ἂν προυποτεθεῖ ὅτι ὁ νηματουργός ἐργοστασιάρχης μετατρέπει τίς 5.000 λ. σέ κεφάλαιο, ἐνώ ὁ ὑφαντουργός ἐργοστασιάρχης δέν κάνει συσσώρευση, τότε τό νῆμα θά μείνει ἀπούλητο, παρ' ὄλον ὅτι ὄλοι οἱ ὄροι παραγωγῆς τοῦ ὑφαντουργοῦ ὑπῆρχαν διαθέσιμοι στήν ἀγορά, ἔτσι οἱ 5.000 λ. θά ἔχουν μετατραπεί σέ νῆμα, ὄχι ὅμως σέ κεφάλαιο.

(Ἡ Πίστη, γιά τήν ὁποία δέν πρόκειται νά μιλήσουμε ἐδῶ περισσότερο, μεσολαβεῖ ὥστε τό συσσωρευμένο κεφάλαιο νά μή χρειάζεται νά χρησιμοποιηθεῖ στή σφαῖρα ἀκριβῶς στήν ὁποία ἔχει παραχθεῖ, ἀλλά ἐκεῖ ὅπου ἔχει τή μεγαλύτερη πιθανότητα νά ἀξιοποιηθεῖ. Ὡστόσο ὁ κάθε καπιταλιστής θά προτιμήσει τό συσσωρευμένο κεφάλαιό του νά τό τοποθετήσῃ, ὅσο εἶναι αὐτό δυνατό, στόν δικό του κλάδο. Ἄν τό τοποθετήσῃ σ' ἕναν ἄλλο κλάδο, τότε γίνεται καπιταλιστής τοῦ χρήματος καί εἰσπράττει μόνο τόκο ἀντί κέρδος, ἐκτός ἂν τό ρίξει στήν κερδοσκοπία. Ἐδῶ ὅμως μιλάμε γιά τή μέση συσσώρευση καί μόνο σάν παράδειγμα γιά τή συσσώρευση σ' ἕναν ἰδιαίτερο κλάδο.)

Ἄν, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ λιναροπαραγωγός αγρότης εἶχε διευρύνει τήν παραγωγή του, ὁδηλαδῆ ἂν εἶχε κάνει συσσώρευση τή στιγμή πού δέν θά ἔκαναν ὁ νηματουργός, ὁ ὑφαντουργός, ὁ μηχανουργός κλπ., τότε θά εἶχε στήν ἀποθήκη του περισσευούμενο λινάρι καί τό πιθανότερο εἶναι νά παραγάγῃ λιγότερο τόν ἐπόμενο χρόνο.

{Γιά τήν ὥρα παραβλέπουμε ἐδῶ ὀλότελα τήν ἀτομική κατανάλωσι καί ἐξετάζουμε μόνο τή σχέση τῶν παραγωγῶν μεταξύ τους. Ἄν ὑπάρχει αὐτή ἡ σχέση, τότε σχηματίζουν πρῶτα ἀμοιβαία ἀγορά γιά τά κεφάλαια ἐκεῖνα πού ἀλληλοαντικατασταίνονται. Γιά ἕνα μέρος τῶν μέσων συντήρησις οἱ νεοαπασχολούμενοι ἤ οἱ καλύτερα ἀπασχολούμενοι ἐργάτες σχηματίζουν ἀγορά. Καί ἐπειδή ἡ ὑπεραξία αὐξάνει τόν ἐπόμενο χρόνο, μποροῦν οἱ καπιταλιστές νά τρῶνε ἕνα αὐξανόμενο μέρος τοῦ εἰσοδήματος, σχηματίζουν ὁδηλαδῆ ἴσαμε ἕνα βαθμό ἀγορά ὁ ἕνας γιά τόν ἄλλο. Καί ὅμως μπορεῖ πάντα νά μένει ἀπούλητο ἕνα μέρος τοῦ ἐτήσιου προϊόντος.}

Τό ζήτημα πρέπει τώρα νά διατυπωθεῖ ἔτσι: Ἄν προῦποτεθεῖ γενική συσσώρευση, ἂν ὁηλ. προυποτεθεῖ ὅτι τό κεφάλαιο συσσωρεύει λίγο-πολύ σ' ὄλους τούς κλάδους, κάτι πού στήν πραγματικότητα ἀποτελεῖ ὄρο τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς καί πού ἀποτελεῖ ἐξίσου τό κίνητρο τοῦ καπιταλιστῆ σάν καπιταλιστῆ, ὅπως τό κίνητρο τοῦ θησαυρι-

στή εἶναι νά μαζεύει χρήμα (πού ὅμως εἶναι ἐπίσης ἀπαραίτητο, γιά νά προχωρεῖ ἡ καπιταλιστική παραγωγή) — τότε τί εἶναι ὁ ὅρος αὐτῆς τῆς γενικῆς συσσώρευσης, σέ τί ἀνάγεται; Ἡ, μιά καί γιά μᾶς ὁ λινουφαντής μπορεῖ ν' ἀντιπροσωπεύει γενικά τόν καπιταλιστή, ποιοί εἶναι οἱ ὅροι, γιά νά μπορεῖ νά ξαναμετατρέψει ἀνενόχλητος σέ κεφάλαιο τίς 5.000 λ. ὑπεραξία καί γιά νά μπορεῖ χρόνο μέ τό χρόνο νά συνεχίζει μόνιμα τό προτσές τῆς συσσώρευσης; Συσσώρευση τῶν 5.000 λ. σημαίνει μόνο ὅτι τό χρήμα αὐτό, αὐτό τό ποσό ἀξίας, ἔχει μετατραπεί σέ κεφάλαιο. Ἐπομένως, οἱ ὅροι γιά τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου εἶναι ἀπολύτως οἱ ἴδιοι πού ἦταν γιά τήν ἀρχική του παραγωγή ἢ γενικά γιά τήν ἀναπαραγωγή του.

Οἱ ὅροι αὐτοί ὅμως ἦταν ὅτι μέ ἓνα μέρος τοῦ χρήματος ἀγοράστηκε ἐργασία καί μέ τό ἄλλο ἀγοράστηκαν ἐμπορεύματα (πρώτη ὕλη καί μηχανές κλπ.), πού μπορούσαν νά καταναλωθοῦν παραγωγικά ἀπό τήν ἐργασία αὐτή. {Μερικά ἐμπορεύματα μποροῦν νά καταναλώνονται μόνο παραγωγικά, ὅπως οἱ μηχανές, οἱ πρώτες ὕλες, τά ἡμικατεργασμένα προϊόντα κλπ. Ἄλλα πάλι, ὅπως τά σπίτια, τά ἄλογα, τό σιτάρι, τά γεννήματα (ἀπό τά ὁποῖα μπορεῖ νά παραχθεῖ ρακί ἢ κόλλα) κλπ. μποροῦν νά καταναλώνονται καί παραγωγικά καί ἀτομικά.} Γιά νά μποροῦν νά ἀγοραστοῦν αὐτά τά ἐμπορεύματα, πρέπει νά βρίσκονται στήν [700] ἀγορά σάν ἐμπορεύματα — νά βρίσκονται στό ἐνδιάμεσο στάδιο ἀνάμεσα στήν ὀλοκληρωμένη παραγωγή καί στήν κατανάλωση πού δέν ἔχει ἀκόμα ἀρχίσει, στά χέρια τῶν πωλητῶν, στό στάδιο τῆς κυκλοφορίας — ἢ νά μποροῦν νά τά προμηθεύονται ἐπί παραγγελία (νά μποροῦν νά κατασκευάζονται, ὅπως γίνεται κατὰ τήν ἀνέγερση νέων ἐργοστασίων κλπ.). Ἔτσι εἶχε τό ζήτημα — αὐτό προυποτέθηκε κατὰ τήν παραγωγή καί τήν ἀναπαραγωγή τοῦ κεφαλαίου, λόγω τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας σέ κοινωνική κλίμακα πού ἐφαρμόστηκε στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή (καταμερισμός ἐργασίας καί κεφαλαίου ἀνάμεσα στούς διάφορους κλάδους), λόγω τῆς ταυτόχρονα σ' ὅλη τήν ἐπιφάνεια συντελούμενης παράλληλης παραγωγῆς, ἀναπαραγωγῆς. Αὐτός ἦταν ὁ ὅρος πού ἔθεταν ἡ ἀγορά (Markt), ἡ παραγωγή καί ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ κεφαλαίου. Ὅσο μεγαλύτερο εἶναι τό κεφάλαιο, ὅσο πιο ἀναπτυγμένη εἶναι ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, γενικά ἡ βαθμίδα ἀνάπτυξης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, τόσο μεγαλύτερη εἶναι καί ἡ μάζα τῶν ἐμπορευμάτων πού βρίσκονται στό πέρασμα ἀπό τήν παραγωγή στήν κατανάλωση (ἀτομική καί παραγωγική), στήν κυκλοφορία, στήν ἀγορά, καί τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ βεβαιότητα γιά κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο ὅτι θά βρεῖ ἑτοιμους στήν ἀγορά τοῦς ὅρους

τῆς ἀναπαραγωγῆς του. Αὐτό εἶναι ἀκόμη περισσότερο σωστό, γιατί, σύμφωνα μέ τήν οὐσία τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο 1) ἐργάζεται πάνω σέ μιά κλίμακα πού ἐξαρτιέται ὄχι ἀπό τήν ἀτομική ζήτηση (παραγγελίες κλπ., ἀτομική ἀνάγκη), ἀλλά ἀπό τήν ἐπιδίωξη νά πραγματοποιηθεῖ ὅσο τό δυνατό περισσότερο ἐργασία, ἐπομένως καί περισσότερο πρόσθετη ἐργασία καί νά παραχθεῖ μέ ἓνα δοσμένο κεφάλαιο μιά ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερη μάζα ἐμπορευμάτων. 2) Κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο προσπαθεῖ νά καταλάβει ἓναν ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερο χῶρο στήν ἀγορά καί νά ἐκτοπίσει, νά ἀποκλείσει τούς ἀνταγωνιστές του. *Συναγωνισμός τῶν κεφαλαίων.*

{Ὅσο περισσότερο ἀναπτύσσονται τά μέσα ἐπικοινωνίας, τόσο περισσότερο μπορεῖ νά λιγοστεύει τό ἀπόθεμα στήν ἀγορά.}

«Ἐκεῖ πού εἶναι σχετικά μεγάλη ἡ παραγωγή καί ἡ κατανάλωση, σέ μιά δοσμένη στιγμή θά ὑπάρχει στήν ἀγορά στό ἐνδιάμεσο στάδιο στό δρόμο ἀπό τόν παραγωγό στόν καταναλωτή ἓνα σχετικά μεγάλο περίσσευμα, ἐκτός ἂν ἡ ταχύτητα, μέ τήν ὁποία πουλιοῦνται τά πράγματα, αὐξάνει τόσο, ὥστε νά ἀντενεργεῖ στίς συνέπειες πού προκύπτουν ἀπό τήν αὐξημένη παραγωγή» («An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of consumption, lately advocated by Mr. Malthus etc», London 1821, σελ. 6, 7).

Ἔτσι ἡ συσσώρευση νέου κεφαλαίου μπορεῖ νά συντελεῖται μόνο κάτω ἀπό τούς ἴδιους ὅρους πού συντελεῖται ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ κεφαλαίου τό ὁποῖο ὑπάρχει ἤδη.

{Δέν ἐξετάζουμε ἐδῶ καθόλου τήν περίπτωση, στήν ὁποία συσσωρεύεται περισσότερο κεφάλαιο ἀπ' ὅσο μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ στήν παραγωγή, λ.χ. μέ τή μορφή χρήματος, πού παραμένει ἀχρησιμοποίητο στόν τραπεζίτη. Ἀπό δῶ ὁ δανεισμός στό ἐξωτερικό κλπ. κοντολογίης ἡ κερδοσκοπία μέ τίς ἐπενδύσεις. Δέν ἐξετάζουμε ἐπίσης τήν περίπτωση, κατά τήν ὁποία εἶναι ἀδύνατο νά πουληθεῖ ἡ μάζα τῶν παραγμένων ἐμπορευμάτων, τίς κρίσεις κλπ. Ὅλα αὐτά ἀνήκουν στό μέρος ὅπου ἐξετάζεται ὁ συναγωνισμός. Ἐδῶ ἔχουμε νά ἐξετάσουμε μονάχα τίς μορφές τοῦ κεφαλαίου στίς διάφορες φάσεις τῆς πορείας του, ὑποθέτοντας πάντα ὅτι τά ἐμπορεύματα πουλιοῦνται στήν ἀξία τους.}

Ὁ ὑφαντουργός ἐργοστασιάρχης μπορεῖ τήν ὑπεραξία τῶν 5.000 λιρῶν νά τήν μετατρέψει σέ κεφάλαιο, ἂν ἐκτός ἀπό τήν ἐργασία τῶν 1.000 λιρῶν βρεῖ ἔτοιμα στήν ἀγορά νῆμα κλπ. ἢ ἂν μπορεῖ νά τά ἀποκτήσει ἐπί παραγγελία. Γιά νά γίνει αὐτό, πρέπει λοιπόν νά ἔχει παραχθεῖ ἓνα πρόσθετο προϊόν ἀπό τά ἐμπορεύματα ἐκεῖνα πού μπαίνουν στό σταθερό του κεφάλαιο, ἰδίως ἀπό ἐκεῖνα πού ἀπαιτοῦν γιά τήν παραγωγή τους μεγαλύτερο χρονικό διάστημα καί πού δέν μποροῦν νά

αὐξηθοῦν γρήγορα ἢ καί καθόλου κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους, ὅπως τό ἀκατέργαστο προϊόν, λ.χ. τό λινάρι.

{Γι' αὐτό μπαίνει ἐδῶ στό παιχνίδι-πράγμα ὅμως πού εἶναι μόνο μιά μορφή μεσολάβησης καί γι' αὐτό δέν ἀνήκει ἐδῶ, ἀλλά στήν ἐξέταση τοῦ συναγωνισμοῦ τῶν κεφαλαίων — τό ἐμπορικό κεφάλαιο, πού κρατᾶ στά ἐμπορικά καταστήματα ἀποθέματα ἔτοιμων ἐμπορευμάτων γιά τήν περίπτωση αὐξανόμενης κατανάλωσης, ἀτομικῆς ἢ παραγωγικῆς.}

Ὅπως ἡ παραγωγή καί ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ κεφαλαίου πού ὑπάρχει σέ μιά σφαῖρα παραγωγῆς προυποθέτει παράλληλη παραγωγή καί ἀναπαραγωγή σέ ἄλλες σφαῖρες, ἔτσι καί ἡ συσσώρευση ἢ ὁ σχηματισμός πρόσθετου κεφαλαίου σ' ἓναν κλάδο προυποθέτει ταυτόχρονο ἢ παράλληλο σχηματισμό πρόσθετης παραγωγῆς στοὺς ἄλλους κλάδους. Πρέπει λοιπόν νά μεγαλώνει ταυτόχρονα ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς σ' ὅλες τίς σφαῖρες πού προμηθεύουν σταθερό κεφάλαιο (ἀνάλογα μέ τήν καθοριζόμενη ἀπό τή ζήτηση μέση συμμετοχή τῆς κάθε ξεχωριστῆς σφαῖρας στή γενική αὐξηση τῆς παραγωγῆς), καί ὅλες οἱ σφαῖρες πού δέν παράγουν τό ἔτοιμο γιά τήν ἀτομική κατανάλωση προϊόν προμηθεύουν σταθερό κεφάλαιο. Τό σπουδαιότερο ἐδῶ ὅμως εἶναι ἡ αὐξηση τῶν μηχανῶν (ἐργαλείων), τῶν πρώτων ὑλῶν, τῶν βοηθητικῶν ὑλικῶν, ἐπειδὴ ὅλες οἱ ἄλλες βιομηχανίες, πού προμηθεύουν εἴτε ἡμικατεργασμένα εἴτε ὀλοκληρωμένα προϊόντα, στίς ὁποῖες περιλαμβάνονται, ὅταν ὑπάρχουν, οἱ ἀπαιτούμενοι ὄροι, πρέπει νά θέτουν σέ κίνηση μόνο περισσότερη ἐργασία.

Φαίνεται λοιπόν πῶς σ' ὅλες τίς σφαῖρες χρειάζεται διαρκῆς πρόσθετη παραγωγή, γιά νά μπορεῖ νά γίνεται συσσώρευση.

Αὐτό πρέπει νά καθοριστεῖ μέ περισσότερη ἀκρίβεια.

Ἐπειτα, τό δεύτερο οὐσιαστικό ζήτημα.

Ἡ ὑπεραξία, ἐδῶ μέρος τοῦ κέρδους (συμπεριλαμβάνεται καί ἡ πρόσοδος. Ἄν ὁ γαιοκτήμονας θελήσει νά συσσωρεύσει, νά μετατρέψει πρόσοδο σέ κεφάλαιο, τότε εἶναι πάντα ὁ καπιταλιστής ἐπιχειρηματίας, ἐκεῖνος πού παίρνει στά χέρια του τήν ὑπεραξία, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού ὁ ἐργάτης μετατρέπει σέ κεφάλαιο ἓνα μέρος τοῦ εἰσοδήματός του), πού ξαναμετατρέπεται σέ κεφάλαιο, ἀποτελεῖται μόνο ἀπό νεοπροσθεμένη κατά τή διάρκεια [701] τοῦ τελευταίου ἔτους ἐργασία. Τίθεται τό ἐρώτημα, μήπως αὐτό τό νέο κεφάλαιο διατίθεται μόνο γιά μισθό ἐργασίας, μήπως ἀνταλλάσσεται μόνο μέ νέα ἐργασία;

Αὐτό πού συνηγορεῖ εἶναι ὅτι: Κάθε ἀξία γεννιέται πρωταρχικά ἀπό τήν ἐργασία. Κάθε σταθερό κεφάλαιο εἶναι, ὅπως καί τό μετα-

βλητό κεφάλαιο, εξίσου πρωταρχικά προϊόν τῆς ἐργασίας. Καί ἐδῶ φαίνεται πάλι νά γινόμαστε μάρτυρες τῆς ἄμεσης καταγωγῆς τοῦ κεφαλαίου ἀπό ἐργασία.

Αὐτό πού ἀντιλέει εἶναι ὅτι: Μήπως ὁ πρόσθετος σχηματισμός κεφαλαίου συντελεῖται κάτω ἀπό χειρότερους ὅρους παραγωγῆς ἀπ' ὅ,τι ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ παλαιοῦ κεφαλαίου; Μήπως θά χρειαστεῖ νά γυρίσουμε πίσω σέ μιά κατώτερη βαθμίδα τοῦ τρόπου παραγωγῆς; Ἔτσι θά εἶχαν ὅμως τά πράγματα, ἂν ἡ νέα ἀξία θά ξοδευόταν μόνο γιά ἄμεση ἐργασία, ἡ ὁποία ἐπομένως καί χωρίς πάγιο κεφάλαιο κλπ. θά ἔπρεπε ἡ ἴδια νά παραγάγει πρῶτα τό κεφάλαιο αὐτό, ἀκριβῶς ὅπως ἡ πρωταρχική ἐργασία θά χρειαστεῖ νά δημιουργήσῃ πρῶτα ἡ ἴδια τό δικό της σταθερό κεφάλαιο. Πρόκειται γιά καθαρό παραλογισμό. Αὐτή εἶναι ὅμως ἡ προϋπόθεση τοῦ Ρικάρντο κλπ. Στό σημεῖο αὐτό θά χρειαστεῖ νά σταθοῦμε πιο διεξοδικά.

Τό πρῶτο ἐρώτημα πού μπαίνει ἐδῶ εἶναι τό ἀκόλουθο:

Μπορεῖ ἓνα μέρος τῆς ὑπεραξίας νά μετατρέπῃ σέ κεφάλαιο μέ τό ὅτι ὁ καπιταλιστής, ἀντί νά τήν πουλήσῃ ἢ πιο σωστά ἀντί νά πουλήσῃ τό πρόσθετο προϊόν μέ τό ὁποῖο παρασταίνεται, ἀντίθετα τή χρησιμοποιεῖ ἄμεσα σάν κεφάλαιο; Ἡ καταφατική ἀπάντηση στό ἐρώτημα αὐτό θά περιλάβαινε κιόλας, ὅτι τό ποσό τῆς ὑπεραξίας, πού πρόκειται νά μεταβληθεῖ σέ κεφάλαιο, δέν θά μετατραπῇ ὁλόκληρο σέ μεταβλητό κεφάλαιο ἢ δέν θά διατεθεῖ ὁλόκληρο γιά μισθό ἐργασίας.

Σχετικά μέ τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος, πού ἀποτελεῖται ἀπό σιτάρι ἢ ἀπό ζῶα, τό ζήτημα εἶναι ἐξαρχῆς φανερό. Ἐνα μέρος τοῦ σιταριοῦ (τό ἴδιο καί τῶν ζώων), τό ὁποῖο ἀνήκει στό μέρος ἐκεῖνο τῆς σοδιάς πού παρασταίνει γιά τόν φάρμερ τό πρόσθετο προϊόν ἢ τήν ὑπεραξία, ἀντί νά πουληθεῖ μπορεῖ νά χρησιμεύσῃ πάλι ἀμέσως σάν ὅρος τῆς παραγωγῆς, σάν σπόρος ἢ σάν ὑποζύγιο. Ἔτσι ἔχει τό ζήτημα μέ τό μέρος ἐκεῖνο τῶν λιπασμάτων, πού παράγονται στήν ὑπαιθρο, πού κυκλοφοροῦν ταυτόχρονα στό ἐμπόριο σάν ἐμπορεύματα, πού μποροῦν ὀδηλαδῆ νά πουληθοῦν. Αὐτό τό μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος, πού περιέρχεται σ' αὐτό μέ τή μορφή τῆς ὑπεραξίας, τοῦ κέρδους, μπορεῖ ὁ φάρμερ νά τό μετατρέψῃ ἀμέσως πάλι σέ ὄρο τῆς παραγωγῆς μέσα στή δική του σφαῖρα παραγωγῆς, δηλαδῆ νά τό μετατρέψῃ ἄμεσα σέ κεφάλαιο. Τό μέρος αὐτό δέν διατίθεται γιά μισθούς, δέν μετατρέπεται σέ μεταβλητό κεφάλαιο. Ἀφαιρεῖται ἀπό τήν ἀτομική κατανάλωση, ὄχι γιά νά καταναλωθεῖ παραγωγικά μέ τήν ἔννοια τοῦ Σμίθ καί τοῦ Ρικάρντο. Καταναλώνεται παραγωγικά, καταναλώνεται ὅμως σάν πρώτη ὕλη, ὄχι σάν μέσο συντήρησης οὔτε ἀπό

παραγωγικούς οὔτε ἀπό μή παραγωγικούς ἐργάτες. Τό σιτάρι ὅμως χρησιμεύει ὄχι μόνο σάν μέσο συντήρησης γιά παραγωγικούς ἐργάτες κλπ., ἀλλά καί σάν βοηθητικό ὑλικό γιά ζῶα, σάν πρώτη ὕλη γιά τήν παραγωγή ρακιού, κόλλας κλπ. Τά ζῶα μέ τή σειρά τους (ζῶα γιά πάχυνση ἢ ὑποζύγια) χρησιμεύουν ὄχι μόνο σάν μέσα συντήρησης, ἀλλά προσφέρουν πρῶτες ὕλες γιά πολλές βιομηχανίες μέ τά τομάρια τους, τά δέρματα, τά λίπη, τά κόκαλα, τά κέρατά τους κλπ. καθώς καί κινητήρια δύναμη ἐνμέρει γιά τήν ἴδια τή γεωργία καί ἐνμέρει γιά τόν κλάδο τῶν μεταφορῶν.

Σ' ὅλους τούς κλάδους παραγωγῆς, στούς ὁποίους ὁ χρόνος ἀναπαραγωγῆς ξεπερνάει τό ἕνα ἔτος, ὅπως γίνεται γιά ἕνα μεγάλο μέρος τῶν ζώων, γιά τήν ξυλεία κλπ., τά ὁποῖα ὅμως πρέπει ταυτόχρονα νά ἀναπαράγονται διαρκῶς, πού ἀπαιτοῦν δηλ. τή χρησιμοποίηση ὀρισμένης ποσότητας ἐργασίας, ἢ συσσώρευση καί ἢ ἀναπαραγωγή συμπίπτουν, ἐφόσον ἡ νεοπροσθεμένη ἐργασία ἀποτελεῖται ὄχι μόνο ἀπό πληρωμένη, ἀλλά καί ἀπό μή πληρωμένη δουλιά, πρέπει νά συσσωρευτεῖ σέ εἶδος, ὥσπου τό προϊόν νά γίνει κατάλληλο γιά πούλημα. (Δέν πρόκειται ἐδῶ γιά τή συσσώρευση τοῦ κέρδους πού προστίθεται κάθε χρόνο μέ βάση τό γενικό ποσοστό τοῦ κέρδους — αὐτό δέν εἶναι πραγματική συσσώρευση, ἀλλά μόνο ἕνας τρόπος τοῦ ὑπολογισμοῦ — ἀλλά γιά τή συσσώρευση τῆς συνολικῆς ἐργασίας, πού ἐπαναλαβαίνεται κατά τή διάρκεια πολλῶν χρόνων, ὅπου συσσωρεύεται σέ εἶδος ὄχι μόνο πληρωμένη, ἀλλά καί ἀπλήρωτη δουλιά καί πού μετατρέπεται ἀμέσως πάλι σέ κεφάλαιο. Ἀντίθετα, ἡ συσσώρευση τοῦ κέρδους σέ τέτιες περιπτώσεις εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπό τήν ποσότητα τῆς νεοπροσθεμένης ἐργασίας).

Ἔτσι ἔχει τό ζήτημα μέ τά ἐμπορεύσιμα φυτά* (ἀδιάφορο ἂν προμηθεύουν μιά πρώτη ὕλη ἢ βοηθητικά ὑλικά). Ὁ σπόρος τους, τό μέρος τους ἐκεῖνο, πού μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ πάλι σάν λίπασμα κλπ. ἀποτελοῦν ἕνα μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος. Ἄν δέν ἦταν αὐτό κατάλληλο γιά πούληση, τό γεγονός αὐτό δέν θά ἄλλαζε τίποτα στό ὅτι ἀπό τή στιγμή πού ξαναμπαίνει στήν παραγωγή σάν ὄρος παραγωγῆς ἀποτελεῖ ἕνα μέρος τῆς συνολικῆς ἀξίας καί σάν [702] τέτιο ἀποτελεῖ σταθερό κεφάλαιο γιά τή νέα παραγωγή.

Ἔτσι τακτοποιήθηκε ἤδη ἕνα βασικό ζήτημα — ἡ πρώτη ὕλη καί

* Ὁ Μάρξ χρησιμοποιοῖ τόν ὄρο *Handelspflanzen*, ὁ Γάλλος τόν ἀποδίδει μέ τίς λέξεις: *plantes commerciales*, καί ὁ Ρώσος μέ τίς λέξεις: *τεχνικά φυτά*. Πρόκειται γιά τά βιομηχανικά φυτά ὅπως ἐπικράτησε νά λέγονται σέ μάς. — Σημ. μετ.

τά μέσα διατροφῆς (food), ἐφόσον πρόκειται γιά καθεαυτό γεωργικά προϊόντα. Ἐδῶ λοιπόν ἡ συσσώρευση συμπίπτει ἄμεσα μέ τήν ἀναπαραγωγή σέ μεγαλύτερη κλίμακα, ἔτσι πού ἕνα μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος νά χρησιμεύει πάλι ἄμεσα σάν μέσο παραγωγῆς στή δική του σφαίρα παραγωγῆς χωρίς νά ἀνταλλάσσεται μέ μισθό ἐργασίας ἢ μέ ἄλλα ἐμπορεύματα.

Τό δεύτερο βασικό ζήτημα εἶναι οἱ μηχανές. Ὅχι ἡ μηχανή πού παράγει ἐμπορεύματα, ἀλλά ἡ μηχανή πού παράγει μηχανές, τό σταθερό κεφάλαιο τῶν μηχανῶν πού παράγουν μηχανές. Ὅταν αὐτές ὑπάρχουν, δέν χρειάζεται παρά μόνο ἐργασία, γιά νά προμηθεύει τήν πρώτη ὕλη πού παράγει ἡ ἐξορυκτική βιομηχανία, π.χ. σίδηρο κλπ., γιά τήν κατασκευή δοχείων καί μηχανῶν. Καί μέ τίς μηχανές αὐτές παράγονται οἱ μηχανές γιά τήν ἐπεξεργασία τῆς ἴδιας πρώτης ὕλης. Ἡ δυσκολία γιά τήν ὁποία γίνεται λόγος ἐδῶ εἶναι νά μήν πέσουμε σ' ἕνα φαῦλο κύκλο τῶν προυποθέσεων. Καί αὐτό, ἐπειδή γιά νά παραχθοῦν περισσότερες μηχανές, χρειάζονται περισσότερα ὑλικά (σίδηρο κλπ., κάρβουνο κλπ.) καί γιά νά παραχθοῦν τά ὑλικά αὐτά, χρειάζονται περισσότερες μηχανές. Δέν ἀλλάζει κατά τίποτα ἡ ὑπόθεση, ἂν παραδεχτοῦμε ὅτι ἀνήκουν ἢ ὄχι στήν ἴδια κατηγορία τῶν καπιταλιστῶν οἱ βιομήχανοι ἐκεῖνοι πού παράγουν μηχανές, οἱ ὁποῖες κατασκευάζουν μηχανές, καί οἱ βιομήχανοι πού παράγουν μηχανές (μέ τίς μηχανές πού κατασκευάζουν μηχανές). Αὐτό εἶναι σαφές. Ἐνα μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος ἀποτελεῖται ἀπό μηχανές πού κατασκευάζουν μηχανές (ἐξαρτιέται τουλάχιστον ἀπό τόν ἐργοστασιάρχη πού κατασκευάζει μηχανές, ἂν θά δόσει αὐτή τή μορφή στό πρόσθετο προϊόν). Οἱ μηχανές αὐτές δέν χρειάζεται νά πουληθοῦν, ἀλλά μποροῦν πάλι νά μποῦν *in natura* σάν σταθερό κεφάλαιο στή νέα παραγωγή. Ἐδῶ λοιπόν ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιά δεύτερη κατηγορία τοῦ πρόσθετου προϊόντος, τό ὁποῖο μπαίνει ἄμεσα (ἢ μέ τή μεσολάβηση ἀνταλλαγῆς στά πλαίσια τῆς ἴδιας σφαίρας παραγωγῆς) σάν σταθερό κεφάλαιο στή νέα παραγωγή (συσσώρευση), χωρίς νά ἔχει περάσει ἀπό τό προτσές μιᾶς προηγούμενης μετατροπῆς του σέ μεταβλητό κεφάλαιο.

Τό ζήτημα, ἂν ἕνα μέρος τῆς ὑπεραξίας μπορεῖ νά μετατραπῆ ἄμεσα σέ σταθερό κεφάλαιο, ἀνάγεται πρῶτα στό ζήτημα ἂν ἕνα μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος — μέ τό ὁποῖο παρασταίνεται ἡ ὑπεραξία — μπορεῖ νά μπεῖ πάλι σάν ὄρος τῆς παραγωγῆς στή δική του σφαίρα παραγωγῆς, χωρίς νά ἔχει πουληθεῖ προηγούμενα.

Νά ὁ γενικός νόμος:

Ἐκεῖ ὅπου ἕνα μέρος τοῦ προϊόντος, ἐπομένως καί τοῦ πρόσθετου

προϊόντος (δηλ. τῆς ἀξίας χρήσης μέ τήν ὁποία παρασταίνεται ἡ ὑπεραξία) μπορεῖ νά μπεῖ πάλι ἄμεσα, χωρίς καμιά μεσολάβηση, σάν ὄρος παραγωγῆς στή σφαῖρα παραγωγῆς ἀπό τήν ὁποία προῆλθε — σάν μέσο ἐργασίας ἢ σάν ὑλικό ἐργασίας — ἡ συσσώρευση στά πλαίσια αὐτῆς τῆς σφαῖρας παραγωγῆς μπορεῖ καί πρέπει νά παρουσιαστεῖ ἔτσι, ὥστε ἓνα μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος, ἀντί νά πουληθεῖ, ἐνσωματώνεται ἄμεσα (ἢ μέ τή μεσολάβηση ἀνταλλαγῆς μέ καπιταλιστές ἄλλων κλάδων τῆς ἴδιας σφαῖρας παραγωγῆς, οἱ ὁποῖοι συσσωρεύουν μέ τόν ἴδιο τρόπο) σάν ὄρος πάλι τῆς ἀναπαραγωγῆς, ἔτσι ὥστε νά συμπίπτουν ἐδῶ ἄμεσα ἡ συσσώρευση καί ἡ ἀναπαραγωγή σέ μεγαλύτερη κλίμακα. Ὅφείλουν νά συμπίπτουν παντοῦ, ὄχι ὅμως μ' αὐτό τόν ἄμεσο τρόπο.

Αὐτό ἰσχύει καί γιά ἓνα μέρος τῶν βοηθητικῶν ὑλικῶν. Λογουχάρη, γιά τό ἐτήσιο προϊόν τοῦ κάρβουνου. Ἐνα μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ, γιά νά παράγει πάλι κάρβουνο, μπορεῖ δηλαδή νά χρησιμοποιηθεῖ ἀπό τούς παραγωγούς τοῦ ἄμεσα, χωρίς καμιά μεσολάβηση, σάν σταθερό κεφάλαιο γιά παραγωγή σέ μεγαλύτερη κλίμακα.

Στίς βιομηχανικές περιοχές ὑπάρχουν μηχανοκατασκευαστές πού χτίζουν ὀλόκληρα ἐργοστάσια γιά τούς ἐργοστασιάρχες. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι τό $\frac{1}{10}$ [τῆς παραγωγῆς τους] εἶναι πρόσθετο προϊόν ἢ ἀποτελεῖται ἀπό ἀπλήρωτη δουλιά. Δέν ἀλλάζει ὀλοφάνερα τίποτα στήν ὑπόθεση, ἂν αὐτό τό $\frac{1}{10}$ τοῦ πρόσθετου προϊόντος ἀποτελεῖται ἀπό ἐργοστασιακά χτίρια, τά ὁποία ἔχουν χτιστεῖ γιά τρίτους καί πουλιούνται σ' αὐτούς ἢ ἀπό μιά ἐργοστασιακή οἰκοδομή, πού ὁ παραγωγός τήν ἀναγεῖρει γιά τόν ἑαυτό του, τήν πουλάει στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Ἐδῶ πρόκειται μόνο γιά τό εἶδος τῆς ἀξίας χρήσης, μέ τήν ὁποία παρασταίνεται ἡ πρόσθετη ἐργασία, γιά τό ἂν μπορεῖ νά μπεῖ πάλι σάν ὄρος τῆς παραγωγῆς στή σφαῖρα παραγωγῆς [703] τοῦ καπιταλιστή, στόν ὁποῖο ἀνήκει τό πρόσθετο προϊόν. Ἐδῶ ἔχουμε πάλι ἓνα παράδειγμα σχετικά μέ τή σημασία τῆς ἀξίας χρήσης γιά τούς καθορισμούς τῶν οἰκονομικῶν μορφῶν.

Ἐδῶ λοιπόν ἔχουμε κιόλας σημαντικό μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος, ἐπομένως καί τῆς ὑπεραξίας πού μπορεῖ καί πρέπει νά μετατραπεῖ ἄμεσα σέ σταθερό κεφάλαιο, γιά νά συσσωρευτεῖ σάν κεφάλαιο καί πού χωρίς αὐτό τό μέρος δέν μπορεῖ νά γίνει καθόλου ὀποιαδήποτε συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου.

Εἶδαμε, δεύτερο, ὅτι ἐκεῖ ὅπου εἶναι ἀναπτυγμένη ἡ καπιταλιστική παραγωγή, ἐπομένως καί ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, ἐπομένως

καί τό σταθερό κεφάλαιο, έπομένως καί τό μέρος εκείνο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πού ἀποτελεῖται ἰδίως ἀπό πάγιο κεφάλαιο, ἢ ἀπλή ἀναπαραγωγή τοῦ πάγιου κεφαλαίου σ' ὄλες τίς σφαιρες, καί παράλληλα ἢ ἀναπαραγωγή ἐπίσης τοῦ ὑπάρχοντος κεφαλαίου πού παράγει πάγιο κεφάλαιο, σχηματίζει ἓνα κονδύλι (fond) συσσώρευσης, δηλ. παράγει μηχανές, σταθερό κεφάλαιο γιά παραγωγή σέ διευρυμένη κλίμακα.

Τρίτο: Παραμένει τό ἐρώτημα: Μπορεῖ μήπως ἓνα μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος νά μετατραπεί πάλι σέ κεφάλαιο (σέ σταθερό κεφάλαιο) μέ (μεσολαβημένη) ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στόν παραγωγό λ.χ. τῶν μηχανῶν, τῶν ἐργαλείων δουλιᾶς κλπ., καί στόν παραγωγό πρώτης ὕλης, σίδηρου, κάρβουνου, μετάλλων, ξυλείας κλπ., δηλαδή μέ τήν ἀνταλλαγή διάφορων συστατικῶν τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου; Ἄν λ.χ. ὁ ἐργοστασιάρχης πού παράγει σίδηρο, κάρβουνο, ξυλεία κλπ., ἀγοράσει μηχανές ἢ ἐργαλεῖα ἀπό τόν κατασκευαστή μηχανῶν καί ὁ κατασκευαστής μηχανῶν ἀγοράσει μέταλλο, ξυλεία, κάρβουνο κλπ. ἀπό τόν ἀρχικό παραγωγό αὐτῶν τῶν πρώτων ὑλῶν, τότε μέ τήν ἀνταλλαγή τῶν ἀμοιβαίων συστατικῶν τοῦ σταθεροῦ τοῦ κεφαλαίου ἀντικατασταίνου τό κεφάλαιο αὐτό ἢ σχηματίζουν νέο. Τό ἐρώτημα πού μπαίνει ἐδῶ εἶναι ὡς ποιοῦ βαθμοῦ γίνεται αὐτό μέ τό πρόσθετο προϊόν;

[5. Μετατροπή τῆς κεφαλαιοποιημένης ὑπεραξίας σέ σταθερό καί μεταβλητό κεφάλαιο]

Εἶχαμε δεῖ προηγουμένα* ὅτι στήν ἀπλή ἀναπαραγωγή τοῦ προϋποκειμένου κεφαλαίου τό μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου πού ἔχει φθαρεῖ κατά τήν ἀναπαραγωγή τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου ἀντικατασταίνεται εἴτε ἄμεσα σέ εἶδος εἴτε μέ ἀνταλλαγή ἀνάμεσα στους παραγωγούς τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού εἶναι ἀνταλλαγή κεφαλαίου μέ κεφάλαιο, ὄχι ὅμως εἰσοδήματος μέ εἰσόδημα, οὔτε εἰσοδήματος μέ κεφάλαιο. Ἐπίσης τό σταθερό κεφάλαιο πού φθείρεται ἢ πού καταναλώνεται παραγωγικά κατά τήν παραγωγή καταναλώσιμων εἰδῶν — εἰδῶν πού μπαίνουν στήν ἀτομική κατανάλωση — ἀντικατασταίνεται μέ νέα προϊόντα τοῦ ἴδιου εἶδους πού εἶναι τό ἀποτέλεσμα νεοπροσθεμένης ἐργασίας, δηλαδή προϊόντα πού ἀνάγονται σέ εἰσόδημα (σέ μισθό καί

* Βλέπε τίς σελίδες 129-144, 187-200 καί 255-265 τῆς ἐλληνικῆς ἐκδόσεως τοῦ πρώτου μέρους τῶν «Θεωριῶν γιά τήν Ὑπεραξία» τοῦ Μάρξ. Ἐκδόση «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα 1981.

κέρδος). Ἐπομένως, στίς σφαῖρες πού παράγουν καταναλώσιμα εἶδη τό μέρος τῆς μάζας τῶν προϊόντων, πού εἶναι ἴσο μέ τό μέρος τῆς ἀξίας τους πού ἀντικατασταίνει τό σταθερό κεφάλαιό τους, ἀντιπροσωπεύει τό εἰσόδημα τῶν παραγωγῶν τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, ἐνώ ἀντίθετα τό μέρος ἐκεῖνο τῆς μάζας τῶν προϊόντων στίς σφαῖρες πού παράγουν σταθερό κεφάλαιο, τό ὁποῖο ἀντιπροσωπεύει νεοπροσθεμένη ἐργασία καί γι' αὐτό ἀποτελεῖ τό εἰσόδημα τῶν παραγωγῶν αὐτοῦ τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, ἀποτελεῖ τό σταθερό κεφάλαιο (κεφάλαιο ἀντικατάστασης) γιά τούς παραγωγούς τῶν μέσων συντήρησης. Ἐπομένως, αὐτό προϋποθέτει ὅτι οἱ παραγωγοί τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου τό πρόσθετο προϊόν τους (πρόκειται δηλαδή ἐδῶ γιά τό περίσσευμα τοῦ προϊόντος τους πάνω ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο, πού εἶναι ἴσο μέ τό σταθερό κεφάλαιό τους) τό ἀνταλλάσσουν μέ μέσα συντήρησης, ὅτι καταναλώνουν ἀτομικά τήν ἀξία τους. Ὡστόσο αὐτό τό πρόσθετο προϊόν εἶναι:

1) Ἴσο μέ τόν μισθό (ἤ μέ τό ἀναπαραγμένο ποσό γιά τόν μισθό), καί αὐτό τό μέρος πρέπει (ἀπό μέρους τοῦ καπιταλιστῆ) νά παραμείνει διαθέσιμο, γιά νά δαπανηθεῖ γιά μισθούς, δηλαδή γιά τήν ἀτομική κατανάλωση (καί, προϋποθέτοντας τό κατώτατο ὄριο τοῦ μισθοῦ, ὁ ἐργάτης μπορεῖ ἐπίσης τόν μισθό πού πῆρε ἔτσι νά τόν ξοδέψει μόνο γιά μέσα συντήρησης).

2) Ἴσο μέ τό κέρδος τοῦ καπιταλιστῆ (συμπεριλαμβανόμενης καί τῆς προσόδου). Τό μέρος αὐτό μπορεῖ, ὅταν εἶναι ἀρκετά μεγάλο, νά καταναλωθεῖ ἐνμέρει ἀτομικά καί ἐνμέρει παραγωγικά. Καί σ' αὐτή τήν τελευταία περίπτωση γίνεται ἀνταλλαγή τῶν προϊόντων τους ἀνάμεσα στούς παραγωγούς σταθεροῦ κεφαλαίου, ἡ ὁποία ὅμως δέν εἶναι πιά ἀνταλλαγή τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ προϊόντος, τό ὁποῖο ἀντιπροσωπεύει τό σταθερό τους κεφάλαιο πού ἀλληλοαντικατασταίνεται, ἀλλά μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος, εἰσόδημα (νεοπροσθεμένη ἐργασία) τό ὁποῖο μετατρέπεται ἄμεσα σέ σταθερό κεφάλαιο καί ἔτσι αὐξάνει ἡ μάζα τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου καί διευρύνεται ἡ κλίμακα στήν ὁποία ἀναπαράγεται.

Ἐπομένως καί στήν περίπτωση αὐτή ἓνα μέρος τοῦ ὑπάρχοντος πρόσθετου προϊόντος, τῆς νεοπροσθεμένης κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους ἐργασίας, μετατρέπεται ἄμεσα σέ σταθερό κεφάλαιο, χωρίς νά ἔχει μετατραπῆ προηγουμένα σέ μεταβλητό κεφάλαιο. Ἐπομένως, καί ἐδῶ ἀποδείχνεται πάλι ὅτι ἡ παραγωγική κατανάλωση τοῦ πρόσθετου προϊόντος — ἢ ἡ συσσώρευση — δέν εἶναι καθόλου ταυτόσημη μέ τό ὅτι ὀλόκληρο τό πρόσθετο προϊόν ξοδεύεται γιά μισθούς παραγωγικῶν ἐργατῶν.

Μπορεί νά φανταστεί κανείς μιά τέτια περίπτωση: Ὁ ἐργοστασιάρχης μηχανῶν πουλάει τό ἐμπόρευμά του (ένα μέρος του) στόν παραγωγό, λ.χ. στόν παραγωγό ύφασμάτων. Ὁ τελευταῖος τόν πληρώνει μέ χρήμα. Μέ τό χρήμα αὐτό ὁ ἐργοστασιάρχης μηχανῶν ἀγοράζει σίδηρο, κάρβουνο κλπ. ἀντί μέσα συντήρησης. Ὡστόσο, ἂν ἐξετάσουμε τό γενικό προτσές, εἶναι φανερό ὅτι οἱ παραγωγοί μέσων συντήρησης δέν μποροῦν νά ἀγοράσουν μηχανές ἢ πρῶτες ὕλες γιά τήν ἀντικατάσταση τοῦ σταθεροῦ τους κεφαλαίου, ἂν οἱ παραγωγοί στοιχείων πού χρησιμεύουν γιά τήν ἀντικατάσταση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου δέν ἀγοράσουν ἀπ' αὐτούς τά μέσα συντήρησης πού ἔχουν παραγάγει, ἂν δηλαδή τό προτσές αὐτό τῆς κυκλοφορίας δέν ἀποτελεῖ στήν οὐσία ἀνταλλαγή ἀνάμεσα σέ μέσα συντήρησης καί σέ σταθερό κεφάλαιο. Μέ τόν χωρισμό τῶν πράξεων τῆς ἀγορᾶς καί τῆς πούλησης μποροῦν νά σημειωθοῦν φυσικά πολύ οὐσιαστικές διαταράξεις καί περιπλοκές σ' αὐτά τά προτσές τακτοποίησης τῶν λογαριασμῶν.

[704] Ὄταν μιά χώρα δέν μπορεῖ νά προμηθεύσει μόνη της τόν ἀριθμό τῶν μηχανῶν πού τῆς δίνουν τή δυνατότητα νά κάνει συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου της, τότε τίς μηχανές αὐτές τίς ἀγοράζει στό ἐξωτερικό. Τό ἴδιο γίνεται, ὅταν δέν μπορεῖ μόνη της νά προμηθεύσει τήν ἀπαραίτητη μάζα μέσων συντήρησης (γιά μισθούς) καί τήν ἀπαραίτητη πρώτη ὕλη. Ἐδῶ, ἀπό τή στιγμή πού μεσολαβεῖ τό διεθνές ἐμπόριο γίνεται φῶς φανερό ὅτι ένα μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος τῆς χώρας — ἐφόσον προορίζεται γιά συσσώρευση — μετατρέπεται ὄχι σέ μισθό ἐργασίας, ἀλλά ἄμεσα σέ σταθερό κεφάλαιο. Τότε ὅμως παραμένει ἡ ἀντίληψη ὅτι ἐκεῖ, στό ἐξωτερικό, τό χρήμα πού διατίθεται ἔτσι ξοδεύεται ὀλόκληρο σέ μισθό ἐργασίας. Ἐχουμε δεῖ ὅτι, κι ἂν ἀκόμα κάνουμε ἀφαίρεση τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου, αὐτό δέν γίνεται οὔτε μπορεῖ νά γίνει.

Ποιά εἶναι ἡ ἀναλογία, στήν ὁποία χωρίζεται τό πρόσθετο προϊόν ἀνάμεσα σέ μεταβλητό καί σταθερό κεφάλαιο, αὐτό ἐξαρτιέται ἀπό τή μέση σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, καί ὅσο πῖο ἀναπτυγμένη εἶναι ἡ καπιταλιστική παραγωγή, τόσο πῖο μικρό θά εἶναι σχετικά τό μέρος πού διατίθεται γιά μισθό ἐργασίας. Ἡ ἀντίληψη ὅτι τό πρόσθετο προϊόν, μόνο καί μόνο ἐπειδὴ εἶναι προϊόν τῆς κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους νεοπροσθεμένης ἐργασίας, μπορεῖ τώρα νά μετατραπῆ μόνο σέ μεταβλητό κεφάλαιο, μπορεῖ νά διατεθεῖ μόνο γιά μισθό ἐργασίας, ἡ ἀντίληψη αὐτή ἀνταποκρίνεται γενικά στή λαθεμένη ἀντίληψη ὅτι, ἐπειδὴ τό προϊόν εἶναι μόνο ἀποτέλεσμα ἢ ὑλοποίηση τῆς ἐργασίας, ἡ ἀξία του

ἀναλύεται μονάχα σέ εἰσόδημα — σέ μισθό, κέρδος καί πρόσοδο. Πρόκειται γιά τή λαθεμένη ἀντίληψη τοῦ Σμίθ καί τοῦ Ρικάρντο.

Μεγάλο μέρος τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, συγκεκριμένα τό πάγιο κεφάλαιο, μπορεῖ ν' ἀποτελεῖται ἀπό πράγματα πού μπαίνουν ἄμεσα στό προτσές παραγωγῆς γιά τήν παραγωγή μέσων συντήρησης, πρώτων ὑλῶν κλπ. ἢ ἀπό πράγματα πού χρησιμεύουν εἴτε γιά τή συντόμευση τοῦ προτσές κυκλοφορίας λ.χ. ἀπό σιδηροδρόμους, δρόμους, διώρυγες γιά τή ναυσιπλοία, τηλεγραφικές γραμμές κλπ. εἴτε ἀπό πράγματα γιά τή διαφύλαξη καί ἀποθήκευση ἐμπορευμάτων, λ.χ. ἀπό δεξαμενές, ἀποθήκες κλπ., εἴτε πάλι ἀπό ἔργα πού μόνο ὕστερα ἀπό μακρόχρονη περίοδο ἀναπαραγωγῆς μεγαλώνουν τήν εὐφορία τῆς γῆς, λ.χ. ἀπό ἐργασίες ἰσοπέδωσης, ἀπό ἀγωγούς ἀποστράγγισης κλπ. Ἀνάλογα μέ τό ἂν ἓνα μεγαλύτερο ἢ μικρότερο μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος διατίθεται γιά ἓνα ἀπ' αὐτά τά εἶδη τοῦ πάγιου κεφαλαίου, θά εἶναι πολύ διαφορετικές οἱ ἐπόμενες ἄμεσες συνέπειες γιά τήν ἀναπαραγωγή μέσων συντήρησης.

[6. Τό πρόβλημα τῶν κρίσεων (εἰσαγωγικές παρατηρήσεις). Καταστροφή κεφαλαίου ἀπό τίς κρίσεις]

Ἄν προυποθεθεῖ ὑπερπαραγωγή τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου — δηλαδή μεγαλύτερη παραγωγή σταθεροῦ κεφαλαίου ἀπό ἐκείνη πού ἀπαιτεῖται γιά τήν ἀντικατάσταση τοῦ παλιοῦ κεφαλαίου, ἐπομένως καί γιά τήν παραγωγή τῆς παλιάς ποσότητας μέσων συντήρησης — τότε δέν ἀντιμετωπίζει καμιά ἄλλη δυσκολία ἢ ὑπερπαραγωγή ἢ ἡ συσσώρευση στίς σφαῖρες πού παράγουν μηχανές ἢ ἐπεξεργάζονται πρώτες ὕλες κλπ. Ἄν ὑπάρχει ἡ ἀπαιτούμενη πρόσθετη ἐργασία, τότε οἱ καπιταλιστές βρίσκουν στήν ἀγορά ὅλα τά μέσα γιά τόν σχηματισμό νέου κεφαλαίου, γιά τή μετατροπή τοῦ περισσευόμενου χρήματός τους σέ νέο κεφάλαιο.

Ὅλο τό προτσές τῆς συσσώρευσης ὅμως ἀνάγεται πρῖν ἀπ' ὅλα σέ ὑπερπαραγωγή, ἢ ὁποῖα ἀπό τή μιά ἀντιστοιχεῖ στή φυσική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ καί, ἀπό τήν ἄλλη, ἀποτελεῖ μιά ἐσωτερική βάση γιά τά φαινόμενα πού παρουσιάζονται στίς κρίσεις. Τό μέτρο αὐτό τῆς ὑπερπαραγωγῆς εἶναι τό ἴδιο τό κεφάλαιο, ἢ ὑπάρχουσα κλίμακα τῶν ὄρων παραγωγῆς καί ἡ ἀπεριόριστη ροπή τῶν καπιταλιστῶν γιά πλουτισμό καί κεφαλαιοποίηση, σέ καμιά περίπτωση ὅμως τό μέτρο αὐτό δέν εἶναι ἡ κατανάλωση, ἢ ὁποῖα ὑπονομεύεται ἐξαρχῆς, ἐπειδή, ἀπό τή μιά μεριά, τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ἐργατικός πληθυσμός,

μπορεῖ νά αὐξάνει τήν κατανάλωσή του μόνο μέσα σέ πολύ στενά ὄρια, καί ἐπειδή, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, στόν ἴδιο βαθμό πού ἀναπτύσσεται ὁ καπιταλισμός, ἐλαττώνεται σχετικά ἡ ζήτηση ἐργασίας, παρά τό γεγονός ὅτι αὐξάνει ἀπόλυτα. Ἐδῶ προστίθεται τό γεγονός ὅτι οἱ ἐξισώσεις τῶν δυσαναλογιῶν εἶναι ὅλες τυχαῖες καί ὅτι οἱ ἀναλογίες στή χρησιμοποίηση τῶν κεφαλαίων στίς διάφορες ξεχωριστές σφαῖρες, παρ' ὅλον ὅτι ἐξισώνονται ἀπό ἓνα σταθερό προτσές, ἡ σταθερότητα ὅμως αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ προτσές προυποθέτει ἐξίσου τή σταθερή δυσαναλογία, τήν ὁποία ὀφείλει νά ἐξισώνει, συχνά μάλιστα μέ τή βία.

Ἐδῶ ἔχουμε νά ἐξετάσουμε μόνο τίς μορφές πού παίρνει τό κεφάλαιο στίς διάφορες παραπέρα ἐξελίξεις του. Ἐπομένως, δέν ἀναπτύσσονται ἐδῶ οἱ πραγματικές σχέσεις, στά πλαίσια τῶν ὁποίων συντελεῖται τό πραγματικό προτσές παραγωγῆς. Ὑποτίθεται πάντα ὅτι τό ἐμπόρευμα πουλιέται στήν ἀξία του. Δέν ἐξετάζεται ὁ συναγωνισμός τῶν κεφαλαίων, τό ἴδιο καί τό πιστωτικό σύστημα, τό ἴδιο καί ἡ πραγματική σύνθεση τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία δέν ἀποτελεῖται καθόλου μόνο ἀπό τίς τάξεις τῶν ἐργατῶν καί τῶν βιομηχάνων καπιταλιστῶν καί στήν ὁποία ἐπομένως δέν ταυτίζονται οἱ καταναλωτές καί οἱ παραγωγοί. Ἡ πρώτη κατηγορία, ἡ κατηγορία τῶν καταναλωτῶν, (αὐτή πού τά εἰσοδήματά της εἶναι ἐνμέρει δευτερογενῆ, εἶναι μέρη τοῦ κέρδους καί τοῦ μισθοῦ καί ὄχι πρωτογενῆ) εἶναι πολύ πῖο πλατιά ἀπό τή δεύτερη, [ἴδ. ἀπό τήν κατηγορία τῶν παραγωγῶν] καί γι' αὐτό ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ξοδεύει τό εἰσόδημά της, καθώς καί τό μέγεθος τοῦ εἰσοδήματός της, παρουσιάζουν πολύ μεγάλες παραλλαγές στόν οἰκονομικό προυπολογισμό καί ἰδιαίτερα στό προτσές κυκλοφορίας καί ἀναπαραγωγῆς. Ὡστόσο, ἂν ὅπως εἶδαμε κιόλας κατά τήν ἐξέταση τοῦ χρήματος^[84], τόσο τό χρῆμα γενικά σάν μιά μορφή τοῦ ἐμπορεύματος διαφορετική ἀπό τή φυσική του μορφή, ὅσο καί μέ τή μορφή του σάν μέσου πληρωμῆς, ἐμπεριέχει τή δυνατότητα κρίσεων, τότε αὐτό προκύπτει ἀκόμα περισσότερο κατά τήν ἐξέταση τῆς γενικῆς φύσης τοῦ κεφαλαίου, προτοῦ ἐξηγήσει ἀκόμα τίς παραπέρα πραγματικές σχέσεις, πού ὅλες ἀποτελοῦν προυποθέσεις τοῦ πραγματικοῦ προτσές παραγωγῆς.

[705] Ἡ υἱοθετημένη ἀπό τόν Ρικάρντο ἄποψη (πού ἀνήκει στήν πραγματικότητα στόν Τζαίημς Μίλλ) τοῦ ἀνούσιου Σαί (ἄποψη στήν ὁποία θά ἐπανέλθουμε, ὅταν θά μιλήσουμε γι' αὐτόν τό θλιβερό ἄνθρωπο), ὅτι δέν εἶναι δυνατή μιά ὑπερπαραγωγή ἢ τουλάχιστον ἓνα γενικό παραγέμισμα τῆς ἀγορᾶς, βασίζεται στή θέση, ὅτι ἀνταλλάσσονται προϊόντα μέ προϊόντα^[85] ἢ, ὅπως τό εἶχε διατυπώσει ὁ Μίλλ,

στή «μεταφυσική ἰσορροπία τῶν πωλητῶν καί τῶν ἀγοραστῶν»^[86], ἄποψη πού ἔχει ἐξελιχθεῖ παραπέρα στήν ἄποψη τῆς ζήτησης πού καθορίζεται ἀπό τήν ἴδια τήν παραγωγή ἢ ἀκόμα ἀπό τήν ταυτότητα ζήτησης καί προσφορᾶς. Ἡ ἴδια θέση ὑπάρχει καί στήν ἰδιαίτερα στόν Ρικάρντο ἀρεστή μορφή ὅτι ὁποιοδήποτε ποσό κεφαλαίου μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ παραγωγικά σέ ὁποιαδήποτε χώρα.

Στό ΧΧΙ κεφάλαιο γιά τίς «Ἐπιδράσεις τῆς συσσώρευσης στά κέρδη καί στόν τόκο» ὁ Ρικάρντο λέει: «Ὁ Σαί ἔχει... δείξει μέ πέρα γιά πέρα ἱκανοποιητικό τρόπο, ὅτι δέν ὑπάρχει κανένα ποσό κεφαλαίου, πού νά μή μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ σέ μιά χώρα, γιὰτί ἡ ζήτηση περιορίζεται μόνο ἀπό τήν παραγωγή. Κανένας δέν παράγει παρά μόνο γιά νά καταναλώσει ἢ γιά νά πωλήσει καί ποτέ δέν πωλάει παρά μόνο γιά ν' ἀγοράσει ἕνα ἄλλο ἐμπόρευμα, τό ὁποῖο μπορεῖ εἴτε νά τοῦ εἶναι ὠφέλιμο, εἴτε νά συμβάλλει σέ μιά μελλοντική παραγωγή. Ἔτσι, ὅταν παράγει, γίνεται κατ' ἀνάγκη εἴτε καταναλωτής τοῦ δικοῦ του ἐμπορεύματος εἴτε ἀγοραστής καί καταναλωτής τῶν ἐμπορευμάτων κάποιου ἄλλου. Δέν μπορούμε νά παραδεχτοῦμε ὅτι ὁ παραγωγός γιά ἕνα μεγάλο χρονικό διάστημα θά εἶναι λαθεμένα πληροφορημένος γιά τά ἐμπορεύματα πού μπορεῖ νά τά παράγει μέ τό μεγαλύτερο ὄφελος, γιά νά πετύχει τόν προβλεπόμενο σκοπό, δηλαδή τήν ἀπόκτηση ἄλλων ἐμπορευμάτων. Γι' αὐτό δέν εἶναι πιθανό ὅτι θά παράγει διαρκῶς» (ἐδῶ δέν πρόκειται καθόλου γιά τήν αἰώνια ζωή) «ἕνα ἐμπόρευμα, γιά τό ὁποῖο δέν ὑπάρχει ζήτηση» (σελ. 339, 340).

Ὁ Ρικάρντο, πού προσπαθεῖ νά εἶναι παντοῦ συνεπής, βλέπει ὅτι τό κύρος του παίξει ἕνα ἄσχημο παιχνίδι μέ τόν Σαί. Σέ μιά ὑποσημείωσή του στήν περικοπή πού μόλις ἀναφέραμε κάνει τήν ἐξῆς παρατήρηση:

«Μήπως αὐτό πού ἀκολουθεῖ εἶναι πέρα γιά πέρα σύμφωνο μέ τήν ἀρχή τοῦ Σαί; Ὅσο περισσότερο τά διαθέσιμα κεφάλαια πλεονάζουν σέ σχέση μέ τήν ἔκταση τῆς δυνατότητας τοποθέτησής τους, τόσο περισσότερο θά πέφτει τό ἐπιτόκιο γιά δανεισμό κεφαλαίου» (Say, τομ. II, σελ. 108). «Ἄν σέ μιά χώρα μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ ἕνα κεφάλαιο ὁποιοδήποτε μεγέθους, πῶς μπορούν νά λένε ὅτι πλεονάζει σέ σύγκριση μέ τίς ὑπάρχουσες δυνατότητες τοποθέτησης» (στό ἴδιο σελ. 340, ὑποσημείωση).

Καί ἐπειδή ὁ Ρικάρντο, ἐπικαλεῖται τόν Σαί, θά κριτικάρουμε οἱ ἴδιοι ἀργότερα τίς θέσεις τοῦ Σαί σ' αὐτή τήν ἀπάτη.

Ἐδῶ γιά τήν ὥρα μόνο τοῦτο: Κατά τήν ἀναπαραγωγή, ἀκριβῶς ὅπως καί κατά τή συσσώρευση κεφαλαίου, δέν πρόκειται μόνο γιά τήν ἀντικατάσταση στήν παλιά της ἢ σέ μιά διευρυμένη κλίμακα (κατά τή συσσώρευση) τῆς ἴδιας μάζας ἀξιών χρήσης, ἀλλά γιά τήν ἀντικατάσταση τῆς ἀξίας τοῦ προκαταβλημένου κεφαλαίου μέ τό συνηθισμένο ποσοστό τοῦ κέρδους (ὑπεραξία). Ἄν λοιπόν, λόγω κάποιου περιστατι-

κοῦ ἢ κάποιου συνδυασμοῦ περιστατικῶν, ἔπασαν οἱ ἀγοραῖες τιμές τῶν ἐμπορευμάτων (ὄλων ἢ τῶν περισσότερων, πράγμα πού δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά σημασία) πολύ κάτω ἀπό τίς τιμές κόστους τους, τότε, ἀπό τή μιά μεριά, θά περισταλεῖ ὅσο εἶναι δυνατό ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ κεφαλαίου. Ἀκόμα περισσότερο ὅμως ἀνακόπτεται ἡ συσσώρευση. Ἡ σωρευμένη μέ τή μορφή τοῦ χρήματος (σέ χρυσό ἢ σέ τραπεζογραμμάρια) ὑπεραξία θά μετατρέποταν σέ κεφάλαιο μόνο μέ ἀπώλεια κεφαλαίου. Γι' αὐτό βρίσκεται ἀχρησιμοποίητο μέ τή μορφή θησαυροῦ στίς τράπεζες ἢ καί μέ τή μορφή πιστωτικοῦ χρήματος, πράγμα πού δέν ἀλλάζει κατά τίποτε τήν ἴδια τήν ὑπόθεση. Ἡ ἴδια ἀνακοπή τῆς συσσώρευσης θά μπορούσε νά σημειωθεῖ καί ἀπό ἀντίθετες αἰτίες, ἄν ἔλειπαν οἱ ὑλικές προϋποθέσεις τῆς ἀναπαραγωγῆς (ὅπως στήν περίπτωση ἀνατίμησης τοῦ σιταριοῦ ἢ ἐπειδή δέν εἶχε συγκεντρωθεῖ ἀρκετό σταθερό κεφάλαιο σέ εἶδος). Παρουσιάζεται μιά στασιμότητα στήν ἀναπαραγωγή, ἐπομένως καί στή ροή τῆς κυκλοφορίας. Ἡ ἀγορά καί ἡ πούληση παγώνουν ἀμοιβαῖα καί τό ἀναπασχόλητο κεφάλαιο ἐμφανίζεται μέ τή μορφή τοῦ μή χρησιμοποιούμενου χρήματος. Τό ἴδιο φαινόμενο (καί αὐτό προηγεῖται συνήθως τῶν κρίσεων) μπορεῖ νά παρουσιαστεῖ, ἄν συντελεῖται πολύ γρήγορα ἡ παραγωγή τοῦ πρόσθετου κεφαλαίου, ἡ δέ ξαναμετατροπή του σέ παραγωγικό κεφάλαιο ἀνεβάζει τόσο τή ζήτηση τῶν στοιχείων του, ὥστε νά μή μπορεῖ νά συμβαδίζει ἡ πραγματική παραγωγή αὐτῶν τῶν στοιχείων, καί γι' αὐτό ἀνεβαίνουν οἱ τιμές ὄλων ἐκεῖνων τῶν ἐμπορευμάτων πού μπαίνουν στό σχηματισμό τοῦ κεφαλαίου. Στήν περίπτωση αὐτή πέφτει πολύ τό ἐπιτόκιο, ὅσοδήποτε κι ἄν ἀνέβει τό κέρδος, καί αὐτή ἡ πτώση τοῦ ἐπιτοκίου ὀδηγεῖ σέ συνέχεια στίς πιό τολμηρές κερδοσκοπικές ἐπιχειρήσεις. Τό σταμάτημα τῆς ἀναπαραγωγῆς ὀδηγεῖ στή μείωση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, στήν πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί στήν πτώση τῆς μάζας τῆς χρησιμοποιούμενης ἐργασίας. Ἡ πτώση αὐτή ἐπηρεάζει μέ τή σειρά τῆς τίς τιμές καί προκαλεῖ νέα πτώση τους.

Δέν πρέπει ποτέ νά ξεχνιέται ὅτι στήν καπιταλιστική παραγωγή δέν πρόκειται ἄμεσα γιά τήν ἀξία χρήσης, ἀλλά γιά τήν ἀνταλλακτική ἀξία καί εἰδικά γιά τήν αὔξηση τῆς ὑπεραξίας. Αὐτή ἡ αὔξηση εἶναι τό κίνητρο τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, καί ἀποτελεῖ ἐξωρτισμό τῆς ἢ ἀντίληψη πού, γιά νά ἐξορκίσει τίς ἀντιφάσεις τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, κάνει ἀφαίρεση ἀπό τή βάση τῆς καί τήν μετατρέπει σέ παραγωγή πού ἀποβλέπει στήν ἄμεση κατανάλωση τῶν παραγωγῶν.

Παρακάτω: Καί ἐπειδή τό προτσές κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου δέν

εἶναι ἐφήμερο, ἀλλά ἀντίθετα ἐπεκτείνεται σέ πιό μακρόχρονες περίοδοι, προτοῦ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἐπιστροφή τοῦ κεφαλαίου, καί ἐπειδή ἐπίσης ἡ περίοδος αὐτή συμπίπτει μέ τήν περίοδο στήν ὁποία οἱ ἀγοραῖες τιμές [706] ἐξισώνονται μέ τίς τιμές κόστους, καί ἐπειδή κατά τή διάρκεια τῆς περιόδου αὐτῆς συντελοῦνται στήν ἀγορά μεγάλες ἀνατροπές καί ἀλλαγές, καί ἐπειδή σημειώνονται μεγάλες ἀλλαγές στήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, ἐπομένως καί στήν πραγματική ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, γι' αὐτό εἶναι πολύ σαφές ὅτι ἀπό τό σημεῖο ἀφετηρίας — τό προϋποτιθέμενο κεφάλαιο — ὡς τήν ἐπιστροφή του, ὕστερα ἀπό μιά τέτια περίοδο, συντελοῦνται μεγάλες καταστροφές καί πρέπει νά σωρεύονται καί νά ἀναπτύσσονται στοιχεῖα τῆς κρίσης, τά ὁποία μέ κανένα τρόπο δέν παραμερίζονται μέ τήν κακομοιριασμένη φράση, ὅτι προϊόντα ἀνταλλάσσονται μέ προϊόντα. Ἡ σύγκριση τῆς ἀξίας ἑνός ἐμπορεύματος σέ μιά περίοδο μέ τήν ἀξία τοῦ ἴδιου ἐμπορεύματος σέ μιάν ἄλλη περίοδο, τήν ὁποία ὁ κ. Μπαίηλυ¹⁸⁷⁾ τή θεωρεῖ σχολαστική φαντασιοπληξία, ἀποτελεῖ ἀντίθετα τή βασική ἀρχή τοῦ προτσές κυκλοφορίας τοῦ κεφαλαίου.

Ὄταν γίνεται λόγος γιά καταστροφή κεφαλαίου ἀπό τίς κρίσεις, πρέπει νά διακρίνουμε δύο πράγματα.

Ὄταν σταματάει τό προτσές ἀναπαραγωγῆς, ὅταν περιορίζεται ἢ σταματάει πού καί πού ὀλότελα τό προτσές ἐργασίας, τότε καταστρέφεται πραγματικό κεφάλαιο. Οἱ μηχανές πού δέν χρησιμοποιοῦνται δέν εἶναι κεφάλαιο. Ἡ ἐργασία πού δέν τήν ἐχμεταλλεύονται εἶναι χαμένη παραγωγή. Ἡ πρώτη ὕλη πού μένει ἀχρησιμοποίητη δέν εἶναι κεφάλαιο. Χτίρια πού εἴτε μένουν ἀχρησιμοποίητα (τό ἴδιο καί οἱ νεοκατασκευασμένες μηχανές) ἢ πού μένει ἀτέλειωτο τό χτίσιμό τους, ἐμπορεύματα πού σαπίζουν στίς ἀποθήκες, ὅλα αὐτά ἀποτελοῦν καταστροφή κεφαλαίου. Ὅλα αὐτά περιορίζονται στό σταμάτημα τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς καί στό ὅτι οἱ ὑπάρχοντες ὄροι παραγωγῆς δέν ὀροῦν πραγματικά σάν ὄροι τῆς παραγωγῆς, δέν μπαίνουν σέ ἐνέργεια. Στήν περίπτωσι αὐτή πᾶνε κατά διαβόλου καί ἡ ἀξία χρήσης τους καί ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τους.

Δεύτερο, ὅμως, ἡ καταστροφή τοῦ κεφαλαίου πού προκαλεῖται ἀπό τίς κρίσεις σημαίνει ὑποτίμηση μαζῶν ἀξίας, ἡ ὁποία τίς ἐμποδίζει νά ἀνανεώσουν πάλι ἀργότερα στήν ἴδια κλίμακα τό προτσές ἀναπαραγωγῆς τους σάν κεφάλαιο. Πρόκειται γιά τήν καταστροφική πτώσι τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων. Ἐκεῖνα πού καταστρέφονται ἔτσι δέν εἶναι ἀξίες χρήσης. Αὐτό πού χάνει ὁ ἕνας τό κερδίζει ὁ ἄλλος. Σάν μάζες ἀξιών πού ὀροῦν σάν κεφάλαια ἐμποδίζονται νά ἀνανεωθοῦν σάν κεφάλαια.

λαιο στό ἴδιο χέρι. Οἱ παλιοί καπιταλιστές χρεωκοποῦν. Ἄν ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων ἑνός καπιταλιστῆ, ἀπό τήν πούληση τῶν ὁποίων ἀναπαράγει τό κεφάλαιό του = 12.000 λ., ἀπό τίς ὁποῖες κάπου 2.000 λ. εἶναι κέρδος, καί ἂν ἡ ἀξία τους πέσει στίς 6.000 λ., τότε ὁ καπιταλιστής αὐτός δέν μπορεῖ νά πληρώσει οὔτε τίς ἀνειλημμένες μέ συμβόλαιο ὑποχρεώσεις του, οὔτε, στήν περίπτωση πού δέν θά εἶχε τέτιες ὑποχρεώσεις, θά μπορούσε μέ τίς 6.000 λ. νά ξαναρχίσει τήν ἐπιχείρησή του στήν ἴδια μέ πρὶν κλίμακα, γιατί οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων ἀνεβαίνουν πάλι στό ὕψος τῶν τιμῶν κόστους τους. Ἔτσι ἔχει ἐκμηδενιστεῖ ἓνα κεφάλαιο 6.000 λ., παρ' ὅλον ὅτι ὁ ἀγοραστής αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων, ἐπειδή τά ἀγόρασε στή μισή τιμή κόστους τους, μπορεῖ, ὅταν ξαναζωντανέψουν οἱ δουλιές, νά τά καταφέρει πολύ ὠραῖα, ἀκόμα καί νά κερδίσει. Μεγάλο μέρος τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου τῆς κοινωνίας, δηλαδή τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας τοῦ ὑπάρχοντος κεφαλαίου, ἔχει ἐκμηδενιστεῖ γιά πάντα, παρ' ὅλον ὅτι αὐτή ἀκριβῶς ἡ ἐκμηδένιση, ἐπειδή δέν ἀφορᾷ τήν ἀξία χρήσης, μπορεῖ νά προωθήσει πολύ τή νέα ἀναπαραγωγή. Εἶναι ταυτόχρονα μιά περίοδος, στήν ὁποία οἱ καπιταλιστές τοῦ χρήματος πλουτίζουν σέ βάρος τῶν βιομηχάνων. Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τήν πτώση τοῦ πλασματικοῦ μόνο κεφαλαίου, τῶν κρατικῶν χρεωγράφων, τῶν μετοχῶν κλπ. — τότε — ἐφόσον δέν ὀδηγοῦν στή χρεωκοπία τοῦ κράτους καί τῆς μετοχικῆς ἐταιρίας, ἐφόσον ἀπ' αὐτό δέν ἐμποδίζεται γενικά ἡ ἀναπαραγωγή, ἐφόσον ἀπ' αὐτό κλονίζεται ἡ πίστη τῶν βιομήχανων καπιταλιστῶν, πού κρατοῦν τέτια χρεώγραφα — πρόκειται μόνα γιά μεταβίβαση τοῦ πλούτου ἀπό τό ἓνα χέρι στό ἄλλο καί συνολικά θά ἐπηρεάσει εὐνοικά τήν ἀναπαραγωγή, ἐφόσον οἱ νεόπλουτοι (Parvenus), στά χέρια τῶν ὁποίων περιέρχονται σέ φτηνές τιμές αὐτές οἱ μετοχές ἢ αὐτά τά χρεώγραφα, εἶναι συνήθως πιό δραστήριοι ἐπιχειρηματίες ἀπό τούς παλιούς κατόχους.

[7. Ἀνούσια ἄρνηση τῆς ὑπερπαραγωγῆς ἐμπορευμάτων μέ ταυτόχρονη παραδοχή τῆς ἀφθονίας τοῦ κεφαλαίου]

Ὁ Ρικάρντο εἶναι πάντα συνεπής στίς θέσεις πού διατυπώνει ὁ ἴδιος. Γι' αὐτόν λοιπόν ἡ θέση ὅτι δέν εἶναι δυνατή μιά ὑπερπαραγωγή (ἐμπορευμάτων) εἶναι ταυτόσημη μέ τή θέση ὅτι δέν εἶναι δυνατό νά σημειωθεῖ πληθώρα ἢ ὑπεραφθονία κεφαλαίου*.

* Ἐδὼ πρέπει νά ξεχωρίσουμε τό ἐξῆς: Ὅταν ὁ Σμιθ ἐξηγεῖ τήν πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ

«Δέν μπορεί ἐπομένως σέ μιά χώρα νά ἔχει συσσωρευθεῖ ἕνα ποσό κεφαλαίου, πού νά μή μπορεί νά τοποθετηθεῖ παραγωγικά, ὅσον καιρό οἱ μισθοί δέν θά ἔχουν ἀκόμα ἀνέβει τόσο πολύ, λόγω τῆς ἀνατίμησης τῶν ἀναγκαίων εἰδῶν κατανάλωσης, μέ ἀποτέλεσμα νά περισσεύει τόσο λίγο γιά τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου, ὥστε νά παύει κάθε κίνητρο γιά συσσώρευση» (στό ἴδιο, σελ. 340). «Ἀπ' αὐτό προκύπτει... ὅτι δέν ὑπάρχει κανένα ὄριο γιά τή ζήτηση καί κανένας περιορισμός γιά τή χρησιμοποίηση κεφαλαίου, ὅσον καιρό τό κεφάλαιο ἀποφέρει κέρδος καί ὅτι δέν ὑπάρχει ἄλλος ἐπαρκῆς λόγος γιά τήν πώση τοῦ κέρδους ἀπό μιά αὐξηση τῶν μισθῶν, ὅποιαδήποτε κι ἂν εἶναι ἡ ἀφθονία τοῦ ὑπάρχοντος κεφαλαίου. Μπορεῖ νά προστεθεῖ ἀκόμα πῶς ἡ μοναδικά ἀποτελεσματική καί μόνιμη αἰτία γιά τήν αὐξηση τῶν μισθῶν συνίσταται στήν αὐξανόμενη δυσκολία σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τήν προμήθεια εἰδῶν διατροφῆς καί ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν κατανάλωσης [707] γιά τόν αὐξανόμενο ἀριθμό τῶν ἐργατῶν» (σελ. 347, 348).

Τί θά ἔλεγε τότε ὁ Ρικάρντο γιά τήν ἠλιθιότητα τῶν διαδόχων του, οἱ ὁποῖοι ἀρνοῦνται τήν ὑπερπαραγωγή μέ τή μιά μορφή (μέ τή μορφή τῆς ὑπερπλήρωσης τῆς ἀγορᾶς μέ ἐμπορεύματα) καί ὄχι μόνο τήν παραδέχονται μέ τήν ἄλλη μορφή σάν ὑπερπαραγωγή κεφαλαίου, σάν πληθώρα κεφαλαίου, σάν ὑπεραφθονία κεφαλαίου, ἀλλά καί τήν κάνουν οὐσιαστικό σημεῖο τῆς διδασκαλίας τους;

Οὔτε ἕνας ἀξιόλογος οικονομολόγος τῆς μεταρικαρντιανῆς περιόδου δέν ἀρνεῖται τήν πληθώρα κεφαλαίου. Ἀντίθετα, ὅλοι τους ἐξηγοῦν τίς κρίσεις μ' αὐτήν (ἐφόσον δέν τίς ἐξηγοῦν μέ πιστωτικές αἰτίες). Ἐπομένως, ὅλοι παραδέχονται τήν ὑπερπαραγωγή μέ τή μιά μορφή, τήν ἀρνοῦνται ὅμως μέ τήν ἄλλη μορφή. Ἀπομένει λοιπόν μόνο τό ἐρώτημα, πῶς σχετίζονται μεταξύ τους οἱ δύο μορφές τῆς ὑπερπαραγωγῆς, ἡ μορφή μέ τήν ὁποία τήν ἀρνοῦνται, μέ τή μορφή μέ τήν ὁποία τήν παραδέχονται;

Ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο δέν ἤξερε στήν οὐσία τίποτα γιά τίς κρίσεις, γιά τίς γενικές κρίσεις τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς, πού προκύπτουν ἀπό τό ἴδιο τό προτσές παραγωγῆς. Τίς κρίσεις τῆς περιόδου 1800-1815 μπόρεσε νά τίς ἐξηγήσει μέ τήν ἀνατίμηση τῶν σιτηρῶν ἐξαιτίας τῶν κακῶν ἐσοδειῶν, μέ τήν ὑποτίμηση τοῦ χαρτονομίσματος, μέ τήν ὑποτίμηση τῶν ἀποικιακῶν ἐμπορευμάτων κλπ., ἐπειδή, λόγω τοῦ ἠπειρωτικοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἡ ἀγορά εἶχε συσταλεῖ βίαια ἀπό πολιτικούς καί

κέρδους μέ τήν ὑπεραφθονία κεφαλαίου, μέ τή συσσώρευση κεφαλαίου, τότε πρόκειται γιά μόνιμο ἀποτέλεσμα, αὐτό ὅμως εἶναι λαθεμένο. Ἀντίθετα, εἶναι κάτι τό διαφορετικό ἢ πρόσκαιρη ὑπεραφθονία κεφαλαίου, ἡ ὑπερπαραγωγή, ἡ κρίση. Δέν ὑπάρχουν μόνιμες κρίσεις. (Ἰποσημείωση τοῦ Μάρξ).

ὄχι οἰκονομικούς λόγους. Τίς κρίσεις ὕστερα ἀπό τό 1815 μπόρεσε ἐπίσης νά τίς ἐξηγήσει ἐνμέρει μέ ἕνα ἔτος ἀφορίας, μέ τή σιτοδεία, καί ἐνμέρει μέ τήν πτώση τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν, ἐπειδή εἶχαν παύσει νά ἐπιδροῦν οἱ αἰτίες, οἱ ὁποῖες, σύμφωνα μέ τή δική του θεωρία, ἔπρεπε νά ὠθοῦν πρός τά ἄνω τίς τιμές τῶν σιτηρῶν κατά τή διάρκεια τοῦ πολέμου καί τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς Ἀγγλίας ἀπό τήν εὐρωπαϊκή ἥπειρο, ἐνμέρει λόγω περάσματος ἀπό τόν πόλεμο στήν εἰρήνη καί τίς προερχόμενες ἀπό τόν λόγο αὐτό «ἀπότομες ἀλλαγές στά κανάλια τοῦ ἐμπορίου». (Βλ. στό βιβλίο του «Principles», τό XIX κεφάλαιο: «On sudden Changes in the Channels of Trade»)

Τά κατοπινά ἱστορικά φαινόμενα, ἰδιαίτερα ἡ σχεδόν κανονική περιοδικότητα τῶν κρίσεων τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς, δέν ἔδιναν πιά στούς διαδόχους τοῦ Ρικάρντο τό δικαίωμα νά ἀρνοῦνται τά γεγονότα ἢ νά τά ἐρμηνεύουν σάν τυχαῖα γεγονότα. Ἐντί γι' αὐτό, ἔχουν ἐφεύρει — μέ ἐξαίρεση ἐκείνους πού ὅλα τά ἐξηγοῦν μέ τήν Πίστη, γιά νά δηλώνουν σέ συνέχεια ὅτι οἱ ἴδιοι θά πρέπει νά προυποθέσουν τήν ὑπερπαρὰ κεφαλαίου — τήν ὠραία διαφορά ἀνάμεσα στήν πληθώρα κεφαλαίου καί στήν ὑπερπαραγωγή. Ἐνάντια στήν τελευταία διατήρησαν τίς φράσεις καί τούς καλούς λόγους τοῦ Ρικάρντο καί τοῦ Σμίθ, ἐνῶ μέ τήν πρώτη προσπαθοῦν νά ἐξηγήσουν τά κατά τά ἄλλα ἀνεξήγητα γι' αὐτούς φαινόμενα. Ὅρισμένες κρίσεις τίς ἐξηγεῖ λ.χ. ὁ Οὐίλσον μέ τήν πληθώρα πάγιου κεφαλαίου καί ἄλλες μέ τήν πληθώρα κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου. Τήν πληθώρα τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλαίου τήν ἐπικαλοῦνται οἱ καλύτεροι οἰκονομολόγοι (ὅπως ὁ Φούλαρτον) καί ἔγινε κιόλας τόσο διαδομένη προκατάληψη, ὥστε ἡ φράση αὐτή νά βρίσκεται στό ἐγχειρίδιο τοῦ σοφοῦ κ. Ρόσερ^[88] σάν κάτι τό αὐτονόητο.

Τίθεται λοιπόν τό ἐρώτημα, τί εἶναι πληθώρα κεφαλαίου καί σέ τί διαφέρει τό πράγμα αὐτό ἀπό τήν ὑπερπαραγωγή;

(Πάντως ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νά σημειώσουμε ὅτι ἄλλοι οἰκονομολόγοι, ὅπως ὁ Γιουῆρε, ὁ Κόρμπετ καί ἄλλοι, ἐξηγοῦν τήν ὑπερπαραγωγή σάν τήν κανονική κατάσταση τῆς μεγάλης βιομηχανίας, ἐφόσον πρόκειται γιά τήν ἐσωτερική ἀγορά. Ἐπομένως, οἱ κρίσεις προκαλοῦνται κάτω ἀπό ὀρισμένες περιστάσεις, στίς ὁποῖες συστέλλεται καί ἡ ἐξωτερική ἀγορά).

Σύμφωνα μέ τούς ἴδιους οἰκονομολόγους, τό κεφάλαιο = χρήμα ἢ ἐμπορεύματα. Ἐπομένως, ἡ ὑπερπαραγωγή κεφαλαίου = ὑπερπαραγωγή χρήματος ἢ ἐμπορευμάτων. Καί ὅμως τά δύο αὐτά φαινόμενα δέν πρέπει νά ἔχουν τίποτα τό κοινό μεταξύ τους. Οὔτε ἀκόμα καί ἡ ὑπερπαραγωγή χρήματος, γιατί γι' αὐτούς τό χρήμα εἶναι ἐμπόρευμα,

ἔτσι ὥστε τό ὅλο φαινόμενο ἀνάγεται σέ ὑπερπαραγωγή ἐμπορευμάτων, τήν ὁποία τήν παραδέχονται μέ τή μιά ὀνομασία καί τήν ἀρνοῦνται μέ τήν ἄλλη ὀνομασία. Ἄν λένε ἀκόμα ὅτι ἔχει γίνει ὑπερπαραγωγή πάγιου κεφαλαίου ἢ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου, τότε στή βάση αὐτοῦ τοῦ ἰσχυρισμοῦ βρίσκεται τό γεγονός ὅτι ἐδῶ τά ἐμπορεύματα δέν ἐξετάζονται πιά μέ βάση αὐτό τόν ἀπλό καθορισμό, ἀλλά μέ βάση τόν καθορισμό τους σάν κεφαλαίου. Ἐτσι ὅμως, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, παραδέχονται πάλι ὅτι στήν καπιταλιστική (708) παραγωγή καί στά φαινόμενά της — λ.χ. στήν ὑπερπαραγωγή — δέν πρόκειται πιά μόνο γιά τήν ἀπλή σχέση, στήν ὁποία τό προϊόν ἐμφανίζεται, καθορίζεται σάν ἐμπόρευμα, ἀλλά γιά κοινωνικούς καθορισμούς του, μέ τούς ὁποίους εἶναι κάτι παραπάνω καί ἀκόμα κάτι τό διαφορετικό ἀπό ἐμπόρευμα.

Γενικά: Ἐφόσον ἡ φράση *πληθώρα κεφαλαίου*, πού χρησιμοποιεῖται στή θέση τῆς φράσης *ὑπερπαραγωγή ἐμπορευμάτων*, δέν ἀποτελεῖ μιά λεκτική ὑπεκφυγή ἢ μιά ἀσυναίσθητη ἀπερισκεψία, ἡ ὁποία τό ἴδιο τό φαινόμενο, τό παραδέχεται σάν κάτι τό ὑπαρκτό καί τό ἀναγκαῖο, ὅταν ὀνομάζεται *α*, τό ἀρνεῖται ὅμως ὅταν ὀνομάζεται *β*. Ἐφόσον λοιπόν οἱ οἰκονομολόγοι αὐτοί ἔχουν ἐνδοιασμούς καί δισταγμούς γιά τήν ὀνομασία τοῦ φαινομένου καί ὄχι γιά τό ἴδιο τό φαινόμενο, ἢ ὅταν ἀκόμα θέλουν νά ξεφύγουν ἀπό τή δυσκολία αὐτή, ἀπό τή δυσκολία νά ἐξηγήσουν τό φαινόμενο μέ τό ὅτι τό ἀρνοῦνται μέ τή μιά του μορφή (ὀνομασία), μέ τήν ὁποία ἀντιφάσκει στίς προκαταλήψεις τους καί τό παραδέχονται μέ μιά μορφή κενή ἀπό κάθε νόημα — ἂν παραβλέψουμε αὐτή τήν πλευρά τοῦ ζητήματος, τότε στό πέρασμα ἀπό τή φράση «*ὑπερπαραγωγή ἐμπορευμάτων*» στή φράση «*πληθώρα κεφαλαίου*» βρίσκεται πράγματι μιά πρόοδος. Σέ τί συνίσταται ἡ πρόοδος; Στό ὅτι οἱ παραγωγοί ἀντικρίζονται μεταξύ τους ὄχι σάν ἀπλοί κάτοχοι ἐμπορευμάτων, ἀλλά σάν καπιταλιστές.

[8. Ἄρνηση ἀπό τόν Ρικάρντο τῆς γενικῆς ὑπερπαραγωγῆς.
Ἡ δυνατότητα τῆς κρίσης προκύπτει ἀπό τίς ἐσωτερικές ἀντιθέσεις τοῦ ἐμπορεύματος καί τοῦ χρήματος]

Ἄκόμα μερικές θέσεις τοῦ Ρικάρντο:

«Παρασύρεται κανείς... νά παραδεχτεῖ, πώς ὁ Ἄνταμ Σμίθ νομίζει ὅτι βρισκόμαστε κάτω ἀπό κάποιον ἐξαναγκασμό» (αὐτό γίνεται στήν πραγματικότητα) «νά παράγουμε ἕνα περίσσειμα σέ σιτηρά, σέ μαλλί καί σέ ἐμπορεύματα

ἀπό σίδηρο καί ὅτι τό κεφάλαιο πού τά ἔχει παραγάγει δέν μπορεῖ νά ἐπενδυθεῖ διαφορετικά. Τό πῶς ὁμως πρόκειται νά χρησιμοποιηθεῖ ἕνα κεφάλαιο, εἶναι ζήτημα ἐπιλογῆς τοῦ κατόχου του καί γι' αὐτό δέν μπορεῖ ποτέ νά ὑπάρχει γιά ἕνα μεγαλύτερο χρονικό διάστημα ἕνα περίσσευμα ὁποιουδήποτε ἐμπορεύματος.

Ἄν ὑπῆρχε τό περίσσευμα, τότε ἡ τιμή τοῦ ἐμπορεύματος θά ἔπεφτε κάτω ἀπό τή φυσική του τιμή καί θά μεταφερόταν κεφάλαιο σέ μιάν ἄλλη ἐπικερδέστερη ἐπένδυση» (σελ. 341, 342, Ὑποσημείωση).

«Τά προϊόντα ἀγοράζονται πάντα μέ προϊόντα ἢ μέ ὑπηρεσίες. Τό χρήμα εἶναι μόνο τό μέσο, μέ τό ὁποῖο πραγματοποιεῖται ἡ ἀνταλλαγή».

(Αὐτό σημαίνει ὅτι τό χρήμα εἶναι μόνο μέσο κυκλοφορίας καί ἡ ἴδια ἢ ἀνταλλακτική ἀξία εἶναι ἀπλῶς μιά παροδική μορφή τῆς ἀνταλλαγῆς προϊόντων μέ προϊόντα — πράγμα πού εἶναι λαθεμένο).

«Μπορεῖ νά παραχθεῖ μιά πολύ μεγάλη ποσότητα κάποιου συγκεκριμένου ἐμπορεύματος, ἀπό τό ὁποῖο νά ὑπάρχει σέ συνέχεια μιά τέτια ὑπερπροσφορά στήν ἀγορά, ὥστε νά μή ἐπιστρέφει τό κεφάλαιο πού δαπανήθηκε γι' αὐτό.

Αὐτό ὁμως δέν μπορεῖ νά γίνει γιά ὄλα τά ἐμπορεύματα» (στό ἴδιο, σελ. 341, 342). «Ἄν αὐτή ἡ αὐξημένη παραγωγή καί ἡ ζήτηση πού προκύπτει ἀπό τό γεγονός αὐτό θά κατεβάσουν ἢ ὄχι τό κέρδος, ἐξαρτιέται ἀποκλειστικά ἀπό τήν ἀνοδο τῶν μισθῶν καί ἡ ἀνοδος τῶν μισθῶν, ἐκτός ἀπό ἕνα σύντομο χρονικό διάστημα, ἐξαρτιέται ἀπό τήν εὐκολία τῆς παραγωγῆς τῶν μέσων διατροφῆς καί τῶν ἄλλων ἀναγκαίων μέσων κατανάλωσης τοῦ ἐργάτη» (στό ἴδιο, σελ. 343).

«Ὅταν οἱ ἔμποροι τοποθετοῦν τά κεφάλαιά τους στό ἐξωτερικό ἐμπόριο ἢ στίς μεταφορές, αὐτό γίνεται πάντα μέ δική τους ἐλεύθερη ἐπιλογή καί ποτέ μέ ἐξαναγκασμό. Αὐτό γίνεται, γιατί στούς κλάδους αὐτούς τό κέρδος τους θά εἶναι κατά κάτι μεγαλύτερο ἀπ' ὅ,τι στό ἐσωτερικό ἐμπόριο» (σελ. 344).

Ὅσο γιά τίς κρίσεις, τότε μέ τό δίκιο τους ὅλοι οἱ συγγραφεῖς πού περιγράφουν τήν πραγματική κίνηση τῶν τιμῶν, ἢ ὅλοι οἱ πρακτικοί πού γράφουν σέ ὀσμένες στιγμές τῆς κρίσης, ἀγνοοῦν τή δῆθεν θεωρητική φλυαρία καί ἀρκοῦνται στό ὅτι αὐτό εἶναι σωστό στήν ἀφηρημένη θεωρία — ὅτι δηλαδή δέν εἶναι δυνατές ὑπερπληρώσεις τῆς ἀγορᾶς κλπ. — στήν πράξη ὁμως εἶναι λαθεμένο. Ἡ τακτική ἐπανάληψη τῶν κρίσεων ἔχει πράγματι ὑποβιάσει τά κολοκύθια τοῦ Σαί κλπ. σέ μιά φρασεολογία, πού χρησιμοποιεῖται πιά μόνο σέ περίοδες εὐημερίας, πού ἐγκαταλείπεται ὁμως σέ περίοδες κρίσης.

[709] Στίς κρίσεις τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς οἱ ἀντιφάσεις καί οἱ ἀντιθέσεις τῆς ἀστικῆς παραγωγῆς ὀδηγοῦν στό ξέσπασμα. Ἄντί λοιπόν νά ἐξετάσουν σέ τί συνίστανται τά ἀντιτιθέμενα στοιχεῖα πού ξεσποῦν στήν καταστροφή, οἱ ἀπολογητές ἀρκοῦνται στό νά ἀρνοῦνται τήν ἴδια τήν καταστροφή καί μπρός στήν νομοτελειακή περιοδικότητά

τους νά ἐπιμένουν στό ὅτι, ἂν ἡ παραγωγή συμμορφωνόταν μέ τά σχολικά βιβλία, δέν θά ὀδηγοῦνταν ποτέ σέ κρίση. Ἡ ἀπολογητική συνίσταται στήν περίπτωση αὐτή στήν παραποίηση τῶν πιό ἀπλῶν οἰκονομικῶν σχέσεων καί εἰδικά στήν ἐμμονή στήν ἐνότητα ἐναντι τῆς ἀντίθεσης.

Ἄν λ.χ. ἡ ἀγορά καί ἡ πούληση — ἢ ἡ κίνηση τῆς μεταμόρφωσης τοῦ ἐμπορεύματος — ἀποτελοῦν τήν ἐνότητα δύο προτσές ἢ μάλλον τήν πορεία ἐνός προτσές πού περνάει ἀπό δύο ἀντιτιθέμενες φάσεις, οἱ ὁποῖες εἶναι ἐπομένως στήν οὐσία ἡ ἐνότητα καί τῶν δύο φάσεων, τότε εἶναι ἐξίσου οὐσιώδης ὁ χωρισμός τους καί ἡ ἀμοιβαία ἀνεξαρτοποίησή τους. Μιά καί ἀνήκουν ὅμως μαζί, τότε ἡ ἀνεξαρτοποίηση τῶν στοιχείων πού ἀνήκουν μαζί μπορεῖ νά ἐμφανίζεται βία, σάν καταστροφικό προτσές. Εἶναι ἀκριβῶς ἡ κρίση, στήν ὁποία ἐκδηλώνεται ἡ ἐνότητά τους, ἡ ἐνότητα τῶν διαφορετικῶν στοιχείων. Ἡ αὐτοτέλεια, τήν ὁποία, ἀποκτοῦν τά στοιχεῖα πού ἀνήκουν μαζί καί πού ἀλληλοσυμπληρώνονται, ἔχει ἐκμηδενιστεῖ βία. Ἡ κρίση ἐκδηλώνει λοιπόν τήν ἐνότητα τῶν στοιχείων πού ἔχουν ἀμοιβαία ἀνεξαρτοποιηθεῖ. Χωρίς αὐτή τήν ἐσωτερική ἐνότητα τῶν στοιχείων, πού φαινομενικά εἶναι ἀδιάφορα μεταξύ τους, δέν θά σημειωνόταν κρίση. Ὁ ἀπολογητής οἰκονομολόγος ὅμως λέει ὄχι. Καί ἐπειδή πραγματοποιεῖται ἡ ἐνότητα, δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ κρίση. Πράγμα πού μέ τή σειρά του δέν σημαίνει παρά μόνο ὅτι ἡ ἐνότητα ἀντιθέτων ἀποκλείει τήν ἀντίθεση.

Γιά νά ἀποδειχτεῖ ὅτι ἡ καπιταλιστική παραγωγή δέν μπορεῖ νά ὀδηγήσει σέ γενικές κρίσεις, ἀρνοῦνται ὅλους τούς ὅρους καί τούς καθορισμούς μορφῆς, ὅλες τίς ἀρχές καί τίς εἰδοποιές διαφορές, μέ δύο λόγια τήν ἴδια τήν καπιταλιστική παραγωγή, καί ἀποδείχνεται πρᾶγματι πώς, ἂν ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς, ἀντί νά εἶναι μιᾷ εἰδικά ἀναπτυγμένη, ἰδιότυπη μορφή τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, ἦταν ἕνας τρόπος παραγωγῆς πού βρισκόταν πίσω καί ἀπό τίς πιό πρωτόγονες ἀρχές τῆς, δέν θά ὑπῆρχαν οἱ ἰδιόμορφες γι' αὐτόν ἀντιθέσεις καί ἀντιφάσεις, ἐπομένως καί τό ξέσπασμά τους στίς κρίσεις.

«Τά προιόντα», λέει ὁ Ρικάρντο, ἀκολουθώντας τόν Σαί, «ἀγοράζονται πάντα μέ προιόντα ἢ μέ ὑπηρεσίες. Τό χρήμα εἶναι μόνο τό μέσο, μέ τό ὁποῖο πραγματοποιεῖται ἡ ἀνταλλαγή».

Ἐδῶ λοιπόν, πρῶτον, τό ἐμπόρευμα, στό ὁποῖο ὑπάρχει ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν ἀνταλλακτική ἀξία καί στήν ἀξία χρήσης, μετατρέπεται σέ ἀπλό προιόν (ἀξία χρήσης) καί γι' αὐτό ἡ ἀνταλλαγή ἐμπορευ-

μάτων μετατρέπεται σέ ἀπλό ἀνταλλακτικό ἐμπόριο προϊόντων, ἀπλῶν ἀξιῶν χρήσης. Οἱ ἀπολογητές γυρνᾶνε ἔτσι ὄχι μόνο πιο πίσω ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, ἀλλά ἀκόμα πιο πίσω καί ἀπό τήν ἀπλή ἐμπορευματική παραγωγή καί μ' αὐτό τόν τρόπο ἀρνοῦνται τό πιο περίπλοκο φαινόμενο τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς — τήν κρίση τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς — ἀρνοῦνται τόν πρῶτο ὄρο τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, συγκεκριμένα ὅτι τό προϊόν πρέπει νά εἶναι ἐμπόρευμα καί γι' αὐτό πρέπει νά παρασταίνεται μέ τή μορφή τοῦ χρήματος καί νά διατρέχει τό προτσές τῆς μεταμόρφωσης. Ἀντί νά μιλάνε γιά μισθωτή ἐργασία, μιλάνε γιά «ὑπηρεσίες» («services»), μιά λέξη στήν ὁποία παραλείπεται πάλι ὁ εἰδικός προορισμός (Bestimmtheit) τῆς μισθωτῆς ἐργασίας καί τῆς χρησιμοποίησής της — πού εἶναι νά μεγάλωνει τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων μέ τά ὁποῖα ἀνταλλάσσεται, νά παράγει ὑπεραξία — καί ἔτσι ἀρνοῦνται τήν εἰδική σχέση, μέ τήν ὁποία χρήμα καί ἐμπορεύματα μετατρέπονται σέ κεφάλαιο. «Ἑπηρεσία» εἶναι ἡ ἐργασία, μόνο ἂν παρθεῖ σάν ἀξία χρήσης (πού ἀποτελεῖ δευτερευόν ζήτημα στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή), ἀκριβῶς ὅπως στή λέξη «προϊόν» συγκαλύπτεται ἡ οὐσία τοῦ ἐμπορεύματος καί ἡ ἀντίφαση πού ὑπάρχει σ' αὐτό. Στήν περίπτωση αὐτή καί μέ πλήρη συνέπεια τό *χρήμα* θεωρεῖται μόνο σάν μεσολαβητής τῆς ἀνταλλαγῆς προϊόντων καί ὄχι σάν οὐσιαστική καί ἀναγκαία μορφή ὑπαρξῆς τοῦ ἐμπορεύματος, τό ὁποῖο ὀφείλει νά παρασταθεῖ σάν ἀνταλλακτική ἀξία — σάν γενική κοινωνική ἐργασία. Ἀφοῦ μέ τή μετατροπή τοῦ ἐμπορεύματος μόνο σέ ἀξία χρήσης (προϊόν) σβύνεται ἡ οὐσία τῆς [710] ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, μπορεῖ μέ τήν ἴδια εὐκολία νά ἀρνηθοῦν ἢ μάλλον πρέπει νά ἀρνηθοῦν τό *χρήμα* σάν οὐσιαστική καί στό προτσές τῆς μεταμόρφωσης τοῦ ἐμπορεύματος αὐτοτελή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος ἔναντι τῆς ἀρχικῆς μορφῆς του.

Ἐδῶ λοιπόν ξεφορτώνονται τίς κρίσεις μέ τό ὅτι ξεχνοῦν ἢ ἀρνοῦνται τίς πρῶτες προυποθέσεις τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, τήν ὑπαρξή τοῦ προϊόντος μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος, τόν διχασμό τοῦ ἐμπορεύματος σέ ἐμπόρευμα καί χρήμα, τά στοιχεῖα τοῦ χωρισμοῦ τους κατά τήν ἀνταλλαγή τοῦ ἐμπορεύματος, τέλος τή σχέση τοῦ χρήματος ἢ τοῦ ἐμπορεύματος μέ τή μισθωτή ἐργασία.

Δέν ἔχουν ἐξάλλου καλύτερα τά πράγματα μέ τούς οἰκονομολόγους (λ.χ. μέ τόν Τζ. Στ. Μίλλ) πού θέλουν νά ἐξηγήσουν τίς κρίσεις μέ ἐκεῖνες τίς ἀπλές δυνατότητες τῆς κρίσης, πού περιλαβαίνονται στή μεταμόρφωση τῶν ἐμπορευμάτων — ὅπως ὁ χωρισμός τῆς ἀγορᾶς ἀπό τήν πούληση. Αὐτά τά περιστατικά, πού ἐξηγοῦν τή δυνατότητα τῆς

κρίσης, δέν ἐξηγοῦν καθόλου τήν πραγματικότητά της, δέν ἐξηγοῦν γιατί οἱ φάσεις τοῦ προτσές συγκρούονται ἔτσι, ὥστε ἡ ἐσωτερική τους ἐνότητα μπορεί καί ἐπιβάλλεται μόνο μέ μία κρίση, μέ ἓνα βίαιο προτσές. Ὁ χωρισμός αὐτός παρουσιάζεται στήν κρίση, εἶναι ἡ στοιχειώδης μορφή της. Τό νά ἐξηγεῖς τήν κρίση μ' αὐτή τή στοιχειώδη μορφή της εἶναι σάν νά ἐξηγεῖς τήν ὑπαρξη τῆς κρίσης μέ τό ὅτι ἐκφράζεις τήν ὑπαρξη της στήν ἀφηρημένη της μορφή, εἶναι δηλαδή σάν νά ἐξηγεῖς τήν κρίση μέ τήν κρίση.

«Κανένας», λέει ὁ Ρικάρντο* «δέν παράγει παρά μόνο γιά νά καταναλώσει ἢ γιά νά πούλησει καί ποτέ δέν πουλάει παρά μόνο γιά ν' ἀγοράσει ἓνα ἄλλο ἐμπόρευμα, τό ὁποῖο μπορεί νά εἶναι ἄμεσα ὠφέλιμο γι' αὐτόν ἢ νά συμβάλλει σέ μία μελλοντική παραγωγή. Ἐτσι, ὅταν παράγει, γίνεται κατ' ἀνάγκην εἴτε ὁ καταναλωτής τῶν δίκων του ἀγαθῶν» (goods) «εἴτε ὁ ἀγοραστής καί καταναλωτής τῶν ἐμπορευμάτων κάποιου ἄλλου προσώπου. Δέν μπορούμε νά υποθέσουμε ὅτι ὁ παραγωγός γιά ἓνα μεγάλο χρονικό διάστημα δέν θά εἶναι πληροφορημένος γιά τά ἐμπορεύματα πού μπορεί νά παράγει μέ τό μεγαλύτερο ὄφελος, γιά νά πετύχει τόν σκοπό πού ἐπιδιώκει δηλαδή τήν ἀπόκτηση ἄλλων ἀγαθῶν, καί γι' αὐτό δέν εἶναι πιθανό ὅτι θά παράγει διαρκῶς» (continually) «ἓνα ἐμπόρευμα, γιά τό ὁποῖο δέν ὑπάρχει ζήτηση» (στό ἴδιο, σελ. 339, 340).

Πρόκειται γιά παιδιακίσια φλυαρία, πού ταιριάζει σ' ἓναν Σαί, ὄχι ὅμως σ' ἓναν Ρικάρντο. Πρῶτον, κανένας καπιταλιστής δέν παράγει, γιά νά καταναλώσει τό προῖόν του. Καί ὅταν μιλάμε γιά τήν καπιταλιστική παραγωγή, μπορούμε δικαιολογημένα νά λέμε: «Κανένας δέν παράγει μέ σκοπό νά καταναλώνει ὁ ἴδιος τό προῖόν του», ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού χρησιμοποιοεῖ πάλι γιά τή βιομηχανική παραγωγή μέρη τοῦ προῖόντος του. Ἐδῶ ὅμως πρόκειται γιά τήν ἀτομική κατανάλωση. Προηγούμενα εἶχε ξεχαστεῖ ὅτι τό προῖόν εἶναι ἐμπόρευμα. Τώρα ξεχνοῦν ἀκόμα καί τόν κοινωνικό καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Σέ καταστάσεις, στίς ὁποῖες οἱ ἄνθρωποι παράγουν γιά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους, δέν ὑπάρχουν πράγματι κρίσεις, δέν ὑπάρχει ὅμως καί καπιταλιστική παραγωγή. Δέν ἀκούσαμε ἐπίσης ποτέ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι μέ τή δουλοκτητική παραγωγή τους γνώρισαν ποτέ κρίσεις, παρ' ὅλον ὅτι ξεχωριστοί παραγωγοί χρεωκοποῦσαν καί στούς ἀρχαίους. Τό πρῶτο μέρος τοῦ διλήμματος (Alternative) [ἄν σκοπός εἶναι ἡ κατανάλωση ἢ ἡ πούληση]** εἶναι ἀνοησία. Τό ἴδιο καί τό δεύτερο. Ὁ ἄνθρωπος πού ἔχει παραγάγει δέν ἔχει [στίς συνθήκες τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς]

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 575.

** Οἱ φράσεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

τή δυνατότητα νά ἐπιλέξει, ἂν θά πουλήσει ἢ ὄχι. Εἶναι ὑποχρεωμένος νά πουλήσει. Στίς κρίσεις ὅμως σημειώνεται ἀκριβῶς τό γεγονός ὅτι δέν μπορεί νά πουλήσει παρά μόνο ἂν πουλήσει κάτω ἀπό τήν τιμή κόστους ἢ ἂν ὑποχρεωθεί νά πουλήσει ἐν γνώσει του μέ ζημιᾶ. Ποιό εἶναι τό ὄφελος γι' αὐτόν ἢ γιά μᾶς, τό ὅτι ἔχει παραγάγει γιά νά πουλήσει; Τό ζήτημα εἶναι ἀκριβῶς νά ξέρουμε τί εἶναι αὐτό πού ματαιώνει αὐτή τήν ἀγαθή πρόθεσή του.

Ἐπίσης:

«Κανένας δέν πουλάει παρά μόνο γιά ν' ἀγοράσει ἕνα ἄλλο ἐμπόρευμα, τό ὁποῖο μπορεί νά εἶναι ἄμεσα ὠφέλιμο γι' αὐτόν ἢ νά συμβάλλει σέ μιά μελλοντική παραγωγή».

Τί βελική διακήρυξη τῶν ἀστικῶν σχέσεων! Ὁ Ρικάρντο ξεχνάει ἀκόμα καί τό ὅτι μπορεί κάποιος νά πουλήσει γιά νά πληρώσει καί ὅτι αὐτές οἱ ἀναγκαστικές πουλήσεις παίζουν στίς κρίσεις ἕναν πολύ σημαντικόν ρόλο. Ἡ ἐπόμενη πρόθεση τοῦ καπιταλιστῆ, ὅταν πουλάει, εἶναι νά ξαναμετατρέψει τό ἐμπόρεμά του ἢ μάλλον τό ἐμπορευματικό του κεφάλαιο σέ χρηματικό κεφάλαιο, γιά νά πραγματοποιήσει ἔτσι τό κέρδος του. Ἡ κατανάλωση — τό εἰσόδημα — δέν ἀποτελεῖ ἐδῶ καθόλου γνώμονα γιά τό προτσές αὐτό, ἀποτελεῖ ὅμως γνώμονα γι' αὐτόν πού πουλάει ἐμπορεύματα μόνο καί μόνο, γιά νά τά μετατρέψει σέ μέσα συντήρησης. Αὐτό ὅμως δέν γίνεται στήν καπιταλιστική παραγωγή, στήν ὁποία τό εἰσόδημα ἐμφανίζεται σάν ἀποτέλεσμα καί ὄχι σάν καθοριστικός σκοπός. Πουλάει ὁ καθένας πρὶν ἀπ' ὅλα γιά νά πουλήσει, δηλ. γιά νά μετατρέψει ἐμπόρευμα σέ χρήμα.

[711] Κατά τή διάρκεια τῆς κρίσης μπορεί ὁ ἄνθρωπός μας νά εἶναι πολύ εὐχαριστημένος, ὅταν ἔχει πουλήσει, χωρίς νά χρειάζεται νά σκεφτεῖ ἂν θ' ἀγοράσει ἀμέσως. Πάντως, ἂν ἡ πραγματοποιημένη ἀξία πρόκειται νά ξαναλειτουργήσει σάν κεφάλαιο, θά πρέπει νά περάσει ἀπό τό προτσές τῆς ἀναπαραγωγῆς, δηλαδή ν' ἀνταλλαχθεῖ πάλι μέ ἐργασία καί ἐμπορεύματα. Ἡ κρίση ὅμως εἶναι ἀκριβῶς ἡ στιγμή τῆς διατάραξης καί τῆς διακοπῆς τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς. Καί ἡ διατάραξη αὐτή δέν μπορεί νά ἐξηγηθεῖ μέ τό ὅτι δέν συμβαίνει σέ περιόδους, στίς ὁποῖες δέν ὑπάρχει κρίση. Δέν ὑπάρχει καθόλου ἀμφιβολία, ὅτι κανένας «δέν θά παράγει διαρκῶς ἕνα ἐμπόρευμα, γιά τό ὁποῖο δέν ὑπάρχει ζήτηση» (σελ. 339, 340), ἀλλά κανένας δέν μιλάει γιά μιά τόσο ἀνούσια ὑπόθεση. Δέν ἔχει ἐπίσης καμιά δουλιᾶ μέ τήν ὑπόθεσή μας. Πρῶτα, ὁ σκοπός τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς δέν εἶναι «ἡ ἀπόκτηση ἄλλων ἀγαθῶν», ἀλλά ἡ ἰδιοποίηση ἀξίας, χρήματος, ἀφηρημένου πλούτου.

Στόν Ρικάρντο ὑπάρχει ἐδῶ στή βάση ἢ θέση^[86] τοῦ Τζαίημς Μίλλ, πού τήν ἀποσαφήνισα πιο πάνω, γιά τή «μεταφυσική ἰσορροπία τῶν ἀγορῶν καί τῶν πούλησεων» — μιά ἰσορροπία, πού βλέπει μόνο τήν ἐνότητα, ὄχι ὅμως τόν χωρισμό στά προτσές τῆς ἀγορᾶς καί τῆς πούλησης. Ἔτσι ἐξηγεῖται καί ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Ρικάρντο (σύμφωνα μέ τόν Τζαίημς Μίλλ):

«Μπορεῖ νά παραχθεῖ μιά πολύ μεγάλη ποσότητα κάποιου συγκεκριμένου ἐμπορεύματος, ἀπό τό ὁποῖο νά ὑπάρχει σέ συνέχεια μιά τέτια ὑπερπροσφορά στήν ἀγορά, ὥστε νά μήν ἐπιστρέφει τό κεφάλαιο πού δαπανήθηκε γι' αὐτό. Αὐτό ὅμως δέν μπορεῖ νά γίνει γιά ὅλα τά ἐμπορεύματα» (σελ. 341, 342).

Τό χρήμα δέν εἶναι μόνο «τό μέσο μέ τό ὁποῖο συντελεῖται ἡ ἀνταλλαγή» (σελ. 341), ἀλλά εἶναι ταυτόχρονα τό μέσο μέ τό ὁποῖο ἡ ἀνταλλαγή προϊόντος μέ προϊόν ἀναλύεται σέ δύο μεταξύ τους ἀνεξάρτητες καί χωρισμένες στό χρόνο καί στό χῶρο πράξεις. Αὐτή ἡ λαθεμένη ὅμως ἀντίληψη γιά τό χρήμα βασίζεται στόν Ρικάρντο στό ὅτι βλέπει γενικά μόνο τόν ποσοτικό καθορισμό τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, καί συγκεκριμένα ὅτι εἶναι ἴση μέ μιά καθορισμένη ποσότητα ἐργασίμου χρόνου, ἐνῶ ἀντίθετα ξεχνάει τόν ποιοτικό καθορισμό, ὅτι ἡ ἀτομική ἐργασία ὀφείλει νά παρασταθεῖ μόνο μέ τήν ἀλλοτρίωσή (alienation) τῆς σάν ἀφηρημένη γενική κοινωνική ἐργασία*.

Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι μόνο ὀρισμένα εἶδη καί ὄχι ὅλα τά εἶδη τῶν ἐμπορευμάτων μποροῦν νά «παραγεμίζουν τήν ἀγορά», καί γι' αὐτό ἡ ὑπερπαραγωγή μπορεῖ νά εἶναι μόνο μερική, ἀποτελεῖ μιάν ἄθλια ὑπεκφυγή. Πρῶτον, ἂν κοιτάξουμε μόνο τή φύση τοῦ ἐμπορεύματος, δέν ἀντίκειται τίποτα στό ὅτι ὅλα τά ἐμπορεύματα βρίσκονται πληθωρικά στήν ἀγορά καί γι' αὐτό ὅλα πέφτουν κάτω ἀπό τήν τιμή τους. Ἐδῶ πρόκειται μόνο γιά τό στοιχεῖο τῆς κρίσης. Ὅτι δηλ. ὅλα τά ἐμπορεύματα, ἐκτός ἀπό τό χρήμα, μποροῦν νά ὑπάρχουν πληθωρικά. Ἡ ἀνάγκη πού ὑπάρχει γιά τό ἐμπόρευμα νά ἐκφράζεται μέ τή μορφή τοῦ χρήματος θά πει μόνο ὅτι: ἡ ἀνάγκη αὐτή ὑπάρχει γιά ὅλα τά ἐμπορεύματα. Καί ἐφόσον ὑπάρχει ἡ δυσκολία γιά ἓνα ξεχωριστό ἐμπόρευμα νά περά-

* [718] (Ὅτι ὁ Ρικάρντο βλέπει τό χρήμα μόνο σάν μέσο κυκλοφορίας, εἶναι τό ἴδιο μέ τό ὅτι βλέπει τήν ἀνταλλακτική ἀξία μόνο σάν παροδική μορφή, γενικά σάν κάτι τό τυπικό μόνο γιά τήν ἀστική ἢ τήν καπιταλιστική παραγωγή, καί γι' αὐτό αὐτή ἡ τελευταία δέν ἰσχύει σάν ἓνας εἰδικά καθορισμένος τρόπος παραγωγῆς, ἀλλά σάν ὁ τρόπος παραγωγῆς γενικά) [718] — (Ἰποσημείωση τοῦ Μάρξ).

σει ἀπ' αὐτῆ τῆ μεταμόρφωση, ἡ δυσκολία αὐτῆ μπορεῖ νά ὑπάρχει γιά ὅλα τά ἐμπορεύματα. Ἡ γενική φύση τῆς μεταμόρφωσης τῶν ἐμπορευμάτων — πού περιχλείει τόν χωρισμό τῆς ἀγορᾶς καί τῆς πούλησης ἐξίσου μέ τήν ἐνότητά τους, ἀντί νά ἀποκλείει τή δυνατότητα μιᾶς γενικῆς ὑπερπλήρωσης τῆς ἀγορᾶς — ἀποτελεῖ ἀντίθετα τή δυνατότητα μιᾶς γενικῆς ὑπερπλήρωσης.

Εἶναι ἐπίσης ἀλήθεια ὅτι στό βάθος τῶν ρικαρντιανῶν καί ἄλλων παρόμοιων ἐπιχειρηματολογιῶν ὑπάρχει ὄχι μόνο ἡ σχέση ἀγορᾶς καί πούλησης, ἀλλά καί ἡ σχέση ζήτησης καί προσφορᾶς, πού θά τήν ἀναπτύξουμε κατά τήν ἐξέταση τοῦ συναγωνισμοῦ τῶν κεφαλαίων. Ὅπως λέει ὁ Μίλλ, ἂν ἡ ἀγορά εἶναι πούληση κλπ., τότε καί ἡ ζήτηση εἶναι προσφορά καί ἡ προσφορά ζήτηση, ἐξίσου ὅμως χωρίζονται ἡ μιά ἀπό τήν ἄλλη καί μποροῦν νά ἀποκτήσουν αὐτοτέλεια ἡ μιά ἀπέναντι στήν ἄλλη. Ἡ προσφορά ὄλων τῶν ἐμπορευμάτων μπορεῖ μιά δοσμένη στιγμή νά εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τή ζήτηση γιά ὅλα τά ἐμπορεύματα, ἐπειδὴ ἡ ζήτηση γιά τό γενικό ἐμπόρευμα, γιά τό χρήμα, γιά τήν ἀνταλλακτική ἀξία, εἶναι μεγαλύτερη ἀπό τή ζήτηση γιά ὅλα τά ἰδιαίτερα ἐμπορεύματα ἢ ἐπειδὴ ἡ τάση νά ἐκφραστεῖ τό ἐμπόρευμα σάν χρήμα, νά πραγματοποιήσῃ τήν ἀνταλλακτική του ἀξία, ὑπερισχέει ἀπό τήν τάση νά ξαναμετατραπῇ τό ἐμπόρευμα σέ ἀξία χρήσης.

Ἄν ἡ σχέση ζήτησης καί προσφορᾶς κατανοηθεῖ πιο πλατιά καί πιο συγκεκριμένα, τότε συμπεριλαβαίνεται ἐδῶ καί ἡ σχέση παραγωγῆς καί κατανάλωσης. Θά ἔπρεπε ἐδῶ πάλι νά προσεχτεῖ ἡ ἐνότητα αὐτῶν τῶν δύο τάσεων, ἡ ὁποία ὑπάρχει αὐτῆ καθεαυτή καί πού ἀκριβῶς στήν κρίση ἐπιβάλλεται βίαια ἐνάντια στόν χωρισμό καί τήν ἀντίθεση πού ὑπάρχουν ἐξίσου καί πού χαρακτηρίζουν μάλιστα τήν ἀστική παραγωγή.

Ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στή μερική καί στή γενική ὑπερπαραγωγή, ἐφόσον δηλαδή πρόκειται μόνο γιά τήν παραδοχή τῆς πρώτης, τῆς μερικῆς ὑπερπαραγωγῆς, καί τήν ἀποφυγή τῆς δεύτερης, τῆς γενικῆς ὑπερπαραγωγῆς, τότε σχετικά μέ τό ζήτημα αὐτό πρέπει νά παρατηρηθεῖ τό ἐξῆς:

Πρῶτον: Συνήθως προηγεῖται ἀπό τίς κρίσεις μιά γενική ἄνοδος τῶν τιμῶν σέ ὅλα τά εἶδη πού ἀνήκουν στήν καπιταλιστική παραγωγή. Γι' αὐτό ὅλα συμμετέχουν στό κράχ πού ἀκολουθεῖ καί μέ τίς τιμές πού εἶχαν πρὶν ἀπό τό κράχ παραφορτώνουν τήν ἀγορά. Ἡ ἀγορά μπορεῖ ν' ἀπορροφήσῃ μιά μάζα ἐμπορευμάτων σέ τιμές πού πέφτουν, σέ τιμές πού ἔπεσαν κάτω ἀπό τίς τιμές κόστους τους, ἐμπορεύματα τά ὁποῖα δέν θά μπορούσε νά τά ἀπορροφήσῃ στίς προηγούμενες ἀγοραίες

τιμές τους. Ἡ παραπανήσια μάζα τῶν ἐμπορευμάτων εἶναι πάντα σχετική, δηλαδή παραπανήσια μάζα μέ ὀρισμένες τιμές. Οἱ τιμές στίς ὁποῖες ἀπορροφοῦνται ἔπειτα τὰ ἐμπορεύματα εἶναι καταστροφικές γιά τόν παραγωγό ἢ γιά τόν ἔμπορο.

[712] Δεύτερο:

Γιά νά εἶναι μιά κρίση (ἐπομένως καί ἡ ὑπερπαραγωγή) γενική, φτάνει νά ἀγκαλιάσει τὰ κύρια εἶδη τοῦ ἐμπορίου.

[9. Ἡ λαθεμένη ἄποψη τοῦ Ρικάρντο γιά τή σχέση ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση στίς συνθήκες τοῦ καπιταλισμοῦ]

Θέλουμε νά δοῦμε ἀπό πῶς κοντά, πῶς ὁ Ρικάρντο προσπαθεῖ νά δικαιολογήσει τήν ἄρνηση τῆς γενικῆς ὑπερπλήρωσης τῆς ἀγορᾶς:

«Μπορεῖ νά ἔχει παραχθεῖ πάρα πολύ μεγάλη ποσότητα ἑνός καθορισμένου ἐμπορεύματος, ἔτσι πού νά ὑπάρχει στήν ἀγορά μιά τέτια ὑπερπροσφορά ἀπ' αὐτό, ὥστε νά μή ἐπιστρέφει τό κεφάλαιο πού δαπανήθηκε γιά τήν παραγωγή του. Αὐτό ὅμως δέν μπορεῖ νά συμβεῖ γιά ὅλα τὰ ἐμπορεύματα. Ἡ ζήτηση σιταριοῦ περιορίζεται ἀπό τόν ἀριθμό τῶν στομάτων πού πρόκειται νά τό φᾶνε, καί ἡ ζήτηση ὑποδημάτων καί ἐνδυμάτων ἀπό τόν ἀριθμό τῶν προσώπων πού πρόκειται νά τά φορέσουν. Παρ' ὅλον ὅμως ὅτι μιά κοινότητα ἢ ἕνα μέρος μιᾶς κοινότητος μπορεῖ νά ἔχει τόσο σιτάρι, τόσα καπέλα καί παπούτσια, ὅσα εἶναι σέ θέση καί θέλει νά καταναλώσει, δέν μπορεῖ τό ἴδιο νά εἰπωθεῖ γιά κάθε ἄλλο ἐμπόρευμα πού παράγεται μέ φυσικό ἢ τεχνητό τρόπο. Μερικοί θά κατανάλωναν περισσότερο κρασί, ἂν εἶχαν τή δυνατότητα νά τό προμηθευτοῦν. Ἄλλοι, πού ἔχουν ἀρκετό κρασί, θά ἐπιθυμοῦσαν νά ἀγοράσουν περισσότερα ἐπιπλα ἢ νά βελτιώσουν τήν ποιότητά τους. Ἄλλοι πάλι θά ἤθελαν νά ὁμορφύνουν τό κτῆμα τους ἢ νά μεγαλώσουν τὰ σπίτια τους. Ἡ ἐπιθυμία νά τά φτιάξουν ὅλα ἢ μερικά ἀπ' αὐτά βρίσκεται στήν καρδιά τοῦ καθενός. Τίποτα ἄλλο δέν χρειάζεται γιά τόν σκοπό αὐτό ἐκτός ἀπό τὰ μέσα καί τίποτα ἄλλο δέν μπορεῖ νά προμηθεύσει τὰ μέσα ἐκτός ἀπό μιά αὔξηση τῆς παραγωγῆς» (στό ἴδιο, σελ. 341, 342).

Μπορεῖ ἄραγε νά ὑπάρχει πῶς παιδιακίσια ἐπιχειρηματολογία; Αὐτό θά πει: Ἄπό ἕνα ἰδιαίτερο ἐμπόρευμα μπορεῖ νά παραχθοῦν περισσότερα ἀπ' ὅσα μποροῦν νά καταναλωθοῦν. Αὐτό ὅμως δέν μπορεῖ νά ἰσχύει ταυτόχρονα γιά ὅλα τὰ ἐμπορεύματα, ἐπειδή οἱ ἀνάγκες πού ἱκανοποιοῦνται μέ ἐμπορεύματα δέν γνωρίζουν ὅρια καί δέν ἱκανοποιοῦνται ταυτόχρονα ὅλες αὐτές οἱ ἀνάγκες. Ἀντίθετα, ἡ ἱκανοποίηση μιᾶς ἀνάγκης μετατρέπει μιάν ἄλλη ἀνάγκη ἄς πούμε σέ λανθάνου-

σα ἀνάγκη. Δέν ἀπαιτεῖται λοιπόν τίποτα ἄλλο παρά μόνο τά μέσα, γιά νά ικανοποιήσουν αὐτές τίς ἀνάγκες καί τά μέσα αὐτά μποροῦν νά τά προμηθευτοῦν μόνο μέ μιάν αὐξηση τῆς παραγωγῆς. Ἄρα, δέν εἶναι δυνατή μιὰ γενική ὑπερπαραγωγή.

Πρός τί ὅλα αὐτά; Τόν καιρό τῆς ὑπερπαραγωγῆς μεγάλο μέρος τοῦ ἔθνους (ιδίως ἡ ἐργατική τάξη) ἐφοδιάζεται λιγότερο ἀπό κάθε ἄλλη φορά μέ σιτάρι, μέ παπούτσια κλπ., χωρίς νά γίνεται καθόλου λόγος γιά τό κρασί καί τά ἔπιπλα. Ἄν ἡ ὑπερπαραγωγή θά μπορούσε νά σημειωθεῖ μόνον ἀφοῦ θά εἶχαν πρῶτα ικανοποιηθεῖ ἔστω μονάχα οἱ πιο ἀπαραίτητες ἀνάγκες ὄλων τῶν μελῶν τοῦ ἔθνους, δέν θά μπορούσε στήν ὡς τώρα ἱστορία τῆς ἀστικῆς κοινωνίας νά σημειωθεῖ ὄχι μόνο γενική, ἀλλά οὔτε καί μερική ὑπερπαραγωγή. Ἄν λ.χ. ἡ ἀγορά ἦταν παραγεμισμένη μέ παπούτσια ἢ μέ τσίτια ἢ μέ κρασιά ἢ μέ ἀποικιακά προϊόντα, μήπως αὐτό δέν θά σήμαινε ὅτι γιά τά $\frac{4}{6}$ τοῦ ἔθνους εἶχε ὑπερκορεστεῖ ἡ ἀνάγκη τους σέ παπούτσια, τσίτια κλπ.; Τί δουλιὰ ἔχει ἡ ὑπερπαραγωγή γενικά μέ τίς ἀπόλυτες ἀνάγκες; Ἐχει νά κάνει μόνο μέ τίς ἀνάγκες πού μποροῦν νά πληρωθοῦν. Δέν πρόκειται γιά ἀπόλυτη ὑπερπαραγωγή — γιά ὑπερπαραγωγή αὐτή καθεαυτή σέ σχέση μέ τίς ἀπόλυτες ἀνάγκες ἢ μέ τήν ἐπιθυμία γιά ἀπόκτηση τῶν ἐμπορευμάτων. Μέ τήν ἔννοια αὐτή δέν ὑπάρχει οὔτε μερική οὔτε γενική ὑπερπαραγωγή. Καί δέν ἀποτελοῦν ἀπολύτως καμιά ἀντίθεση μεταξὺ τους.

Ὅμως, θά πεῖ ὁ Ρικάρντο, ἂν ὑπάρχει πλῆθος ἀνθρώπων πού χρειάζονται παπούτσια καί τσίτι, γιατί δέν προμηθεύονται τά μέσα γιά νά τά ἀποκτήσουν, παράγοντας κάτι, μέ τό ὅποιο θά μποροῦν ν' ἀγοράσουν παπούτσια καί τσίτι; Δέν θά ἦταν ἀπλούστερο νά πεῖ: Γιατί δέν παράγουν παπούτσια καί τσίτι γιά τόν ἑαυτό τους; Καί κάτι πού εἶναι ἀκόμα πιο παράξενο σχετικά μέ τήν ὑπερπαραγωγή εἶναι ὅτι οἱ καθεαυτοῦ παραγωγοί τῶν ἴδιων ἐμπορευμάτων, πού παραγεμίζουν τήν ἀγορά — οἱ ἐργάτες — στεροῦνται τά ἐμπορεύματα αὐτά. Ἐδῶ δέν μπορεῖ νά εἰπωθεῖ ὅτι θά ἔπρεπε νά παράγουν τά πράγματα, γιά νά τά ἀποκτήσουν, γιατί τά ἔχουν παραγάγει καί ὅμως δέν τά κατέχουν. Δέν μπορεῖ ἐπίσης νά εἰπωθεῖ ὅτι τό συγκεκριμένο ἐμπόρευμα παραγεμίζει τήν ἀγορά, ἐπειδὴ δέν ὑπάρχει ἀνάγκη γι' αὐτό. Ἄν λοιπόν ἀκόμα ἡ μερική ὑπερπαραγωγή δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μέ τό ὅτι τά ἐμπορεύματα, τά ὅποια ὑπερπληροῦν τήν ἀγορά, ὑπερκαλύπτουν τήν ἀνάγκη γι' αὐτά, αὐτό δέν θά πεῖ ὅτι μπορεῖ νά ἐξορκιστεῖ ἡ γενική ὑπερπαραγωγή μέ τό ὅτι γιά πολλά ἀπό τά ἐμπορεύματα πού βρίσκονται στήν ἀγορά ὑπάρχουν ἀνάγκες ἀνικανοποίητες.

Ἄς μείνουμε στό παράδειγμα τοῦ ἐργοστασιάρχου πού παράγει τσίτι*. Ὅσον καιρό συνεχιζόταν χωρίς διακοπή ἢ ἀναπαραγωγή — ἐπομένως καί ἡ φάση ἐκείνη αὐτῆς τῆς ἀναπαραγωγῆς, στήν ὁποία τό προϊόν ὑπάρχει σάν ἐμπόρευμα, σάν ἐμπόρευμα γιά πούλημα, ὅσον καιρό τό τσίτι ξαναμετατρέποταν σέ χρήμα σύμφωνα μέ τήν ἀξία του — ὅλον αὐτό τόν καιρό κατανάλωναν καί οἱ ἐργάτες πού παράγουν τό τσίτι ἄς πούμε ἕνα μέρος ἀπό τό τσίτι αὐτό, καί μέ τή διεύρυνση τῆς ἀναπαραγωγῆς — δηλαδή μέ τή συσσώρευση — κατανάλωναν ὅλο καί περισσότερο ἀπ' αὐτό, ἢ τραβήχτηκαν ἐπίσης περισσότεροι ἐργάτες στήν παραγωγή τοῦ τσιτιοῦ, πού εἶναι ταυτόχρονα ἐνμέρει καταναλωτές του.

[10. Μετατροπή τῆς δυνατότητας τῆς κρίσης σέ πραγματικότητα. Ἡ κρίση σάν ἐκδήλωση ὅλων τῶν ἀντιφάσεων τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας]

Προτοῦ ὅμως προχωρήσουμε κατά ἕνα ἀκόμα βῆμα, σημειώνουμε τοῦτο:

Μέ τόν χωρισμό τοῦ προτσές παραγωγῆς (τῆς ἄμεσης παραγωγῆς) ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας ὑπάρχει πάλι, καί ἔχει ἀναπτυχθεῖ παραπέρα, ἡ δυνατότητα τῆς κρίσης πού φάνηκε στήν ἀπλή μεταμόρφωση τοῦ ἐμπορεύματος^[89]. Ἀπό τή στιγμή πού τά δύο προτσές δέν περνοῦν ὁμαλά τό ἕνα στό ἄλλο, ἀλλά ἀνεξαρτητοποιοῦνται τό ἕνα ἀπέναντι στό ἄλλο, ἀπό τή στιγμή αὐτή ἡ κρίση ὑπάρχει.

Κατά τή μεταμόρφωση τοῦ ἐμπορεύματος ἡ δυνατότητα τῆς κρίσης παρουσιάζεται ὡς ἑξῆς:

Πρῶτον, τό ἐμπόρευμα, πού ὑπάρχει πραγματικά σάν ἀξία χρήσης, καί ἰδεατά στήν τιμή σάν ἀνταλλακτική ἀξία, πρέπει νά μετατραπῆ σέ χρήμα: E-X. Ὄταν θά ἔχει λυθεῖ αὐτή ἡ δυσκολία, ἡ πούληση, τότε ἡ ἀγορά, X-E, δέν παρουσιάζει πιά καμιά δυσκολία, ἐπειδή τό χρήμα εἶναι ἄμεσα ἀνταλλάξιμο μέ ὅλα. Ἀπαραίτητη προυπόθεση ἀποτελεῖ ἐδῶ ἡ ὑπαρξη τῆς ἀξίας χρήσης τοῦ ἐμπορεύματος, ἡ ὠφελιμότητα τῆς περιεχόμενης σ' αὐτό ἐργασίας, διαφορετικά δέν πρόκειται καθόλου γιά ἐμπόρευμα. Ἐχει ἀκόμα προυποθεθεῖ, ὅτι ἡ ἀτομική ἀξία τοῦ ἐμπορεύματος εἶναι ἴση μέ τήν κοινωνική του ἀξία, ὅτι ὁ ὑλοποιη-

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 556-559.

μένος σ' αὐτό χρόνος ἐργασίας εἶναι ἴσος μέ τόν κοινωνικά ἀναγκαῖο χρόνο ἐργασίας, πού ἀπαιτεῖται γιά τήν παραγωγή αὐτοῦ τοῦ ἐμπορεύματος. Ἐπομένως, ἡ δυνατότητα τῆς κρίσης, ἐφόσον παρουσιάζεται στήν ἀπλή μορφή τῆς μεταμόρφωσης τοῦ ἐμπορεύματος, προκύπτει μόνο ἀπό τό ὅτι οἱ διαφορές μορφῆς — οἱ φάσεις — πού διατρέχει τό ἐμπόρευμα στήν κίνησή του, εἶναι, πρῶτον, μορφές καί φάσεις πού ἀπαραίτητα ἀλληλοσυμπληρώνονται, καί πού, δεύτερο, παρ' ὄλην αὐτή τήν ἀναγκαῖα ἐσωτερική συνάφειά (Zusammengehorigkeit) τους, εἶναι μέρη τοῦ προτσές καί μορφές πού ὑπάρχουν ἀδιάφορα ἢ μιά ἀπέναντι στήν ἄλλη, πού δέν συμπίπτουν στόν χρόνο καί στόν χῶρο, πού μποροῦν νά χωριστοῦν καί εἶναι χωρισμένες. Ἡ δυνατότητα τῆς κρίσης ὀφείλεται λοιπόν μόνο στόν χωρισμό τῆς πούλησης καί τῆς ἀγορᾶς. Ἐγκεῖται μόνο στή μορφή πού παίρνει τό ἐμπόρευμα, τό γεγονός ὅτι τό ἐμπόρευμα ἔχει νά περάσει ἐδῶ ἀπ' αὐτήν τή δυσκολία. Μόλις τό ἐμπόρευμα πάρει τή μορφή τοῦ χρήματος, ἔχει πιά ξεπεράσει τή δυσκολία αὐτή. Παραπέρα ὅμως κι αὐτή ἀνάγεται στόν χωρισμό τῆς πούλησης καί τῆς ἀγορᾶς. Ἄν τό ἐμπόρευμα δέν θά μπορούσε νά ἀποσυρθεῖ ἀπό τήν κυκλοφορία μέ τή μορφή τοῦ χρήματος ἢ νά ἀναβάλει τήν ἐπαναμετατροπή του σέ ἐμπόρευμα — ὅπως γίνεται στό ἄμεσο ἀνταλλακτικό ἐμπόριο — ἄν συνέπιπταν ἡ ἀγορά καί ἡ πούληση, τότε κάτω ἀπό τίς ὁσμένες προυποθέσεις θά ἐξέλειπε ἡ δυνατότητα τῆς κρίσης. Καί αὐτό γιατί ἔχει προυποθεθεῖ ὅτι τό ἐμπόρευμα εἶναι μιά ἀξία χρήσης γιά ἄλλους κατόχους ἐμπορευμάτων. Στή μορφή τοῦ ἄμεσου ἀνταλλακτικοῦ ἐμπορίου τό ἐμπόρευμα μπορεῖ νά μὴν εἶναι ἀνταλλάξιμο μόνο, ἄν δέν ἀποτελεῖ ἀξία χρήσης γιά τήν ἄλλη πλευρά ἢ ἄν στήν ἄλλη πλευρά δέν ὑπάρχουν ἄλλες ἀξίες χρήσης, γιά ν' ἀνταλλαχθοῦν μ' αὐτό. Ἐπομένως, μόνο κάτω ἀπό αὐτούς τούς δύο ὅρους δέν εἶναι ἀνταλλάξιμο τό ἐμπόρευμα: Εἴτε ἄν στή μιά πλευρά παραγόταν κάτι τό μὴ ὠφέλιμο, εἴτε ἄν στήν ἄλλη πλευρά δέν παράγεται τίποτα τό ὠφέλιμο γιά ν' ἀνταλλαχθεῖ σάν ἰσοδύναμο μέ τήν πρώτη ἀξία χρήσης. Καί στίς δύο περιπτώσεις ὅμως δέν θά γινόταν ἀπολύτως καμιά ἀνταλλαγή. Ἐφόσον ὅμως θά γινόταν ἀνταλλαγή, δέν θά χωρίζονταν τά στοιχεία τῆς. Ὁ ἀγοραστής θά ἦταν πωλητής καί ὁ πωλητής ἀγοραστής. Ἐπομένως, θά ἐξέλειπε τό κρίσιμο στοιχείο, πού προκύπτει ἀπό τή μορφή τῆς ἀνταλλαγῆς — ἐφόσον πρόκειται γιά κυκλοφορία — καί ὅταν λέμε ὅτι ἡ ἀπλή μορφή τῆς μεταμόρφωσης συμπεριλαβαίνει τή δυνατότητα τῆς κρίσης, τότε λέμε μόνο πῶς σ' αὐτή τήν ἴδια τή μορφή βρίσκεται ἡ δυνατότητα τῆς ρήξης καί τοῦ χωρισμοῦ ἀλληλοσυμπληρωνώμενων στοιχείων.

Αὐτό ὅμως ἀφορᾶ καί τό περιεχόμενο. Στό ἄμεσο ἀνταλλακτικό ἐμπόριο τό μεγαλύτερο μέρος τῆς παραγωγῆς ἀποβλέπει, ἀπό τήν πλευρά τοῦ παραγωγοῦ, στήν ἱκανοποίηση τῶν δικῶν του ἀναγκῶν ἢ, στήν περίπτωση ἑνός κάπως εὐρύτερου καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, στήν ἱκανοποίηση γνωστῶν σ' αὐτόν ἀναγκῶν τῶν συμπαραγωγῶν του. Αὐτό πού προορίζεται νά ἀνταλλαχθεῖ μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος εἶναι περίσσειμα καί παραμένει ἐπουσιῶδες τό ἂν τό περίσσειμα αὐτό θ' ἀνταλλαχθεῖ ἢ ὄχι. Στήν ἐμπορευματική παραγωγή ἢ μετατροπή τοῦ προϊόντος σέ χρῆμα, ἢ πούληση, ἀποτελεῖ *conditio sine qua non* (ἀπαραίτητο ὄρο). Ἐξαλείφεται ἡ ἄμεση παραγωγή γιά τίς ἀνάγκες τοῦ ἴδιου τοῦ παραγωγοῦ. Ἄν μείνουν ἀπούλητα τά ἐμπορεύματα, θά ἔχουμε κρίση. Ἡ δυσκολία νά μετατραπῆ τό ἐμπόρευμα — αὐτό τό ἰδιαίτερο προϊόν τῆς ἀτομικῆς ἐργασίας — σέ χρῆμα, στό ἀντίθετό του, στήν ἀφηρημένη γενική, κοινωνική ἐργασία, συνίσταται στό ὅτι τό χρῆμα δέν ἐμφανίζεται σάν ἰδιαίτερο προϊόν ἀτομικῆς ἐργασίας, στό ὅτι αὐτός πού ἔχει πούλησει καί πού κατέχει ἔτσι τό ἐμπόρευμα μέ τή μορφή τοῦ χρήματος δέν εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἀγοράσει πάλι ἀμέσως, νά μετατρέψῃ πάλι τό χρῆμα σέ ἕνα ἰδιαίτερο προϊόν ἀτομικῆς ἐργασίας. Στό ἄμεσο ἀνταλλακτικό ἐμπόριο δέν ὑπάρχει αὐτή ἡ ἀντίθεση. Στό ἐμπόριο αὐτό δέν μπορεῖ κανένας νά εἶναι πωλητής, χωρίς νά εἶναι καί ἀγοραστής, οὔτε μπορεῖ νά εἶναι ἀγοραστής, χωρίς νά εἶναι καί πωλητής. Ἡ δυσκολία τοῦ πωλητῆ — μέ τήν προυπόθεση ὅτι τό ἐμπόρευμά του εἶναι ἀξία χρήσης — προέρχεται ἀπλούστατα ἀπό τήν εὐκολία τοῦ ἀγοραστῆ νά ἀναβάλλῃ τήν ἐπαναμετατροπή τοῦ χρήματος σέ ἐμπόρευμα. Ἡ δυσκολία νά μετατραπῆ τό ἐμπόρευμα σέ χρῆμα, ἢ δυσκολία νά πωληθεῖ, προέρχεται μόνο ἀπό τό γεγονός ὅτι τό ἐμπόρευμα πρέπει νά μετατραπῆ ἀμέσως σέ χρῆμα, ἐνώ τό χρῆμα δέν χρειάζεται νά μετατραπῆ ἀμέσως σέ ἐμπόρευμα, ἀπό τό γεγονός δηλαδή ὅτι ἡ πούληση καί ἡ ἀγοράμποροῦν νά χωριστοῦν ἢ μιά ἀπό τήν ἄλλη. Ἐχουμε πεῖ ὅτι αὐτή ἡ μορφή, συμπεριλαβαίνει τή δυνατότητα τῆς κρίσης, δηλ. τή δυνατότητα στοιχεῖα πού ἀνήκουν μαζί, πού εἶναι συνδεδεμένα ἀδιαχώριστα τό ἕνα μέ τό ἄλλο, νά χωρίζονται καί γι' αὐτό νά ἐνώνονται βίαια, ἢ δέ συνοχή τους ἐπιβάλλεται μέ τή βία πού ἀσκεῖται στήν ἀμοιβαία αὐτοτέλειά τους [714]. Ἡ δέ κρίση δέν εἶναι παρά ἡ βίαιη ἐπιβολή τῆς ἐνότητας φάσεων τοῦ προτσές παραγωγῆς πού ἔχουν αὐτοτελοποιηθεῖ ἢ μιά ἀπό τήν ἄλλη.

Ἡ γενική, ἀφηρημένη δυνατότητα τῆς κρίσης — δέν σημαίνει παρά μόνο τήν πιό ἀφηρημένη μορφή τῆς κρίσης, χωρίς περιεχόμενο, χωρίς περιεκτικό κίνητρο γιά τήν πρόκληση τῆς κρίσης. Ἡ πούληση

καί ἡ ἀγορά μπορεῖ νά χωριστοῦν. Εἶναι δηλαδή δυνάμει (potentia) κρίση καί ἡ ἔνωσή τους παραμένει πάντα κρίσιμο σημεῖο γιά τό ἐμπόρευμα. Μποροῦν ὅμως νά περάσουν καί ὁμαλά ἡ μιά στήν ἄλλη. Παραμένει λοιπόν ὅτι ἡ *πιό ἀφηρημένη μορφή τῆς κρίσης* (καί ἐπομένως ἡ τυπική δυνατότητα τῆς κρίσης) εἶναι ἡ ἴδια ἡ *μεταμόρφωση τοῦ ἐμπορεύματος*, στήν ὁποία περιέχεται μόνο σάν ἀναπτυγμένη κίνηση τῆς ἀντίφασης ἀνάμεσα στήν ἀνταλλακτική ἀξία καί στήν ἀξία χρήσης, καί παραπέρα ἀνάμεσα στό χρήμα καί στό ἐμπόρευμα, ἀντίφασης πού περιλαβαίνεται στήν ἐνότητα τοῦ ἐμπορεύματος. Μέ τί τρόπο ὅμως αὐτή ἡ δυνατότητα τῆς κρίσης μετατρέπεται σέ κρίση, δέν περιλαβαίνεται σ' αὐτή τήν ἴδια τή μορφή. Περιλαβαίνεται μόνο στό ὅτι ὑπάρχει ἐδῶ ἡ *μορφή γιά μιά κρίση*.

Καί αὐτό εἶναι τό σπουδαιότερο, ὅταν ἐξετάζει κανεῖς τήν ἀστική οἰκονομία. Οἱ κρίσεις τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς πρέπει νά κατανοηθοῦν σάν ἡ πραγματική συνένωση καί βίαιη ἐξομάλυνση ὅλων τῶν ἀντιφάσεων τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας. Γι' αὐτό τά ξεχωριστά στοιχεία, πού συνενώνονται ἔτσι στίς κρίσεις αὐτές πρέπει συνεπῶς νά προβάλλονται καί νά ἀναπτύσσονται στήν κάθε σφαῖρα τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας, καί ὅσο περισσότερο διεισδύουμε σ' αὐτήν, πρέπει, ἀπό τή μιά μεριά, ν' ἀναπτύσσονται νέοι καθορισμοί αὐτῆς τῆς ἀντίφασης καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ν' ἀποδείχεται ὅτι οἱ *πιό ἀφηρημένες μορφές* τῆς ἐπαναλαβαίνονται καί περιέχονται στίς *πιό συγκεκριμένες μορφές* τῆς.

Μπορεῖ λοιπόν νά πει κανεῖς ὅτι ἡ κρίση στήν πρώτη τῆς μορφή εἶναι ἡ μεταμόρφωση τοῦ ἴδιου τοῦ ἐμπορεύματος, ὁ χωρισμός τῆς ἀγορᾶς ἀπό τήν πούληση.

Ἡ κρίση στή δευτέρῃ τῆς μορφή εἶναι ἡ λειτουργία τοῦ χρήματος σάν μέσου πληρωμῆς, στήν ὁποία τό χρήμα ἐμφανίζεται σέ δύο διαφορετικές καί χρονικά χωρισμένες στιγμές, σέ δύο διαφορετικές λειτουργίες. Αὐτές οἱ δύο μορφές εἶναι ἀκόμα ἐντελῶς ἀφηρημένες, παρ' ὅλον ὅτι ἡ δευτέρη εἶναι *πιό συγκεκριμένη* ἀπό τήν πρώτη.

Κατά τήν ἐξέταση τοῦ *προτσές ἀναπαραγωγῆς* τοῦ κεφαλαίου (πού συμπίπτει μέ τήν κυκλοφορία του) πρέπει πρώτα ν' ἀποδειχτεῖ ὅτι ἐκεῖνες οἱ *πιό πάνω μορφές* ἀπλῶς ἐπαναλαβαίνονται ἢ μάλλον μόνο ἐδῶ ἀποκτοῦν ἓνα περιεχόμενο, μιά βάση πάνω στήν ὁποία μποροῦν νά ἐκδηλώνονται.

Ἄς ἐξετάσουμε τήν κίνηση πού διαγράφει τό κεφάλαιο, ἀπό τή στιγμή πού μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος ἐγκαταλείπει τό *προτσές παραγωγῆς*, γιά νά βγεῖ πάλι ἀπ' αὐτό μέ τή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος. Ἄν κάνουμε ἐδῶ ἀφαίρεση ἀπ' ὅλους τούς παραπέρα καθορισμούς

τοῦ περιεχομένου, τότε ὀλόκληρο τό ἐμπορευματικό κεφάλαιο καί κάθε ξεχωριστό ἐμπόρευμα ἀπό τά ὅποια ἀποτελεῖται πρέπει νά περάσει ἀπό τό προτσές E-X-E, ἀπό τή μεταμόρφωση τοῦ ἐμπορεύματος. Ἔτσι, ἡ γενική δυνατότητα τῆς κρίσης, πού περιέχεται σ' αὐτήν τή μορφή — ὁ χωρισμός τῆς ἀγορᾶς ἀπό τήν πούληση — περιέχεται στήν κίνηση τοῦ κεφαλαίου, ἐφόσον τό κεφάλαιο εἶναι ἐπίσης ἐμπόρευμα καί μόνο ἐμπόρευμα. Ἀπό τή συνάρτηση τῶν μεταμορφώσεων τῶν ἐμπορευμάτων μεταξύ τους προκύπτει ἀκόμα ὅτι ἓνα ἐμπόρευμα μετατρέπεται σέ χρήμα, ἐπειδὴ ἓνα ἄλλο ξαναμετατρέπεται ἀπό τή μορφή τοῦ χρήματος σέ ἐμπόρευμα. Ἐπομένως, ὁ χωρισμός τῆς ἀγορᾶς ἀπό τήν πούληση ἐμφανίζεται ἐδῶ παραπέρα ἔτσι, ὥστε στή μετατροπή τοῦ ἑνός κεφαλαίου ἀπό τή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος στή μορφή τοῦ χρήματος πρέπει ν' ἀντιστοιχεῖ ἡ ἐπαναμετατροπή τοῦ ἄλλου κεφαλαίου ἀπό τή μορφή τοῦ χρήματος στή μορφή τοῦ ἐμπορεύματος, ἡ πρώτη μεταμόρφωση τοῦ ἑνός κεφαλαίου πρέπει ν' ἀντιστοιχεῖ στή δεύτερη μεταμόρφωση τοῦ ἄλλου, στήν ἐγκατάλειψη τοῦ προτσές παραγωγῆς ἀπό τό ἓνα κεφάλαιο πρέπει ν' ἀντιστοιχεῖ ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἄλλου κεφαλαίου στό προτσές παραγωγῆς. Αὐτή ἡ ἀλληλοσύμφυση καί περιπλοκή τῶν προτσές ἀναπαραγωγῆς ἢ κυκλοφορίας διάφορων κεφαλαίων εἶναι, ἀπό τή μιά μεριά, ἀναγκαία λόγω τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, εἶναι τυχαία, καί ἔτσι διευρύνεται κιόλας ὁ καθορισμός τοῦ περιεχομένου τῆς κρίσης.

Δεύτερον ὅμως, ὅσον ἀφορᾷ τή δυνατότητα τῆς κρίσης πού πηγάζει ἀπό τή μορφή τοῦ χρήματος σάν μέσου πληρωμῆς, παρουσιάζεται ἡδη στό κεφάλαιο μιά πολύ πιό ρεαλιστική βάση γιά τήν πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς δυνατότητας. Λογουχάρη, ὁ ὑφαντουργός ἐργοστασιάρχης πρέπει νά πληρώσει ὅλο τό σταθερό κεφάλαιο, τά στοιχεῖα τοῦ ὁποίου τά προμήθευσαν ὁ νηματουργός ἐργοστασιάρχης, ὁ ἀγρότης παραγωγός λιναριοῦ, ὁ μηχανουργός ἐργοστασιάρχης, οἱ ἐργοστασιάρχες σίδερου καί ξύλου, ὁ καρβουνοπαραγωγός κλπ. Στό μέτρο πού οἱ τελευταῖοι ἐργοστασιάρχες πού παράγουν σταθερό κεφάλαιο, τό ὁποῖο μπαίνει μόνο στήν παραγωγή τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, χωρίς νά μπαίνει στό τελικό ἐμπόρευμα, στό ὑφαντό, στό ἴδιο μέτρο ἀντικατασταίνουν τούς δικούς τους ὅρους παραγωγῆς μέ τήν ἀνταλλαγή κεφαλαίου. Ὁ ὑφαντουργός ἐργοστασιάρχης [715] πουλάει τώρα πρὸς 1.000 λ. τό ὑφαντό στόν ἔμπορο, ὅμως τό πουλάει ἔναντι μιᾶς συναλλαγματικῆς, ἔτσι πού τό χρήμα παρουσιάζεται σάν μέσο πληρωμῆς. Ὁ ὑφαντουργός ἐργοστασιάρχης μέ τή σειρά του πουλάει τή συναλλαγματική στόν τραπεζίτη, στόν ὁποῖο, ἂν θέλετε, πληρώνει μ' αὐτήν κάποιο χρέος ἢ ὁ ὁποῖος τοῦ

προεξοφλεῖ ἐπίσης τή συναλλαγματική. Ὁ ἀγρότης λιναροπαραγωγός ἔχει πούλησει στὸν νηματοουργό ἐργοστασιάρχη τὸ λινάρι ἐναντί μιᾶς συναλλαγματικῆς, ὁ νηματοουργός στὸν ὑφαντουργό, τὸ ἴδιο ὁ ἐργοστασιάρχης μηχανῶν στὸν ὑφαντουργό, τὸ ἴδιο ὁ ἐργοστασιάρχης σίδερου καὶ ξύλου στὸν ἐργοστασιάρχη μηχανῶν, τὸ ἴδιο ὁ καρβουνοπαραγωγός στὸν νηματοουργό, στὸν ὑφαντουργό, στὸν μηχανουργό ἐργοστασιάρχη, στὸν παραγωγό σίδερου καὶ ξύλου. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, οἱ παραγωγοὶ σίδερου, κάρβουνου, ξύλου, λιναριοῦ πληρώθηκαν μεταξύ τους με συναλλαγματικές. Ἄν τώρα δέν πληρώσει ὁ ἔμπορος, τότε ὁ ὑφαντουργός ἐργοστασιάρχης δέν μπορεῖ νά πληρώσει τή συναλλαγματική του στὸν τραπεζίτη.

Ὁ ἀγρότης παραγωγός λιναριοῦ τράβηξε μιά συναλλαγματική πληρωτέα ἀπὸ τὸν νηματοουργό. Ὁ ἐργοστασιάρχης μηχανῶν τράβηξε συναλλαγματικές πληρωτέες ἀπὸ τὸν ὑφαντουργό καὶ τὸν νηματοουργό ἐργοστασιάρχη. Ὁ νηματοουργός ἐργοστασιάρχης δέν μπορεῖ νά πληρώσει, ἐπειδὴ δέν μπορεῖ νά πληρώσει ὁ ὑφαντουργός, καὶ οἱ δύο δέν μποροῦν νά πληρώσουν τὸν μηχανουργό ἐργοστασιάρχη, αὐτός μέ τή σειρά δέν μπορεῖ νά πληρώσει τὸν σιδερά, τὸν ξυλέμπορο, τὸν καρβουνοπαραγωγό. Καὶ ὅλοι αὐτοί, πού δέν πραγματοποιοῦν τήν ἀξία τοῦ ἐμπορεύματός τους, δέν μποροῦν ν' ἀντικαταστήσουν τὸ μέρος ἐκεῖνο πού ἀντικατασταίνει τὸ σταθερό κεφάλαιο. Ἔτσι δημιουργεῖται γενική κρίση. Αὐτό δέν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ τή δυνατότητα τῆς κρίσης, πού ἀναπτύσσεται ὅταν τὸ χρήμα παίξει τὸν ρόλο τοῦ μέσου πληρωμῆς, ἐδῶ ὅμως, στήν καπιταλιστική παραγωγή, βλέπουμε κιόλας μιά συνάρτηση τῶν ἀμοιβαίων χρεωστικῶν ἀπαιτήσεων καὶ ὑποχρεώσεων, τῶν ἀγορῶν καὶ τῶν πούλησεων, στήν ὁποία ἡ δυνατότητα μπορεῖ νά ἐξελιχθεῖ σέ πραγματικότητα.

Κάτω ἀπὸ ὅλες τίς περιστάσεις ἔχουμε τὸ ἐξῆς: Ὅταν ἡ ἀγορά καὶ ἡ πούληση δέν παγώνουν ἀμοιβαῖα καὶ γι' αὐτό δέν χρειάζεται νά ἐξισωθοῦν βίαια — ὅταν, ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά, τὸ χρήμα σάν μέσο πληρωμῆς λειτουργεῖ ἔτσι ὥστε νά ἀλληλοαίρονται οἱ χρεωστικές ἀπαιτήσεις, ὅταν δηλαδή δέν πραγματοποιεῖται ἡ ἀντίφαση πού αὐτὴ καθεαυτὴ ὑπάρχει δυνάμει σὸ χρήμα σάν μέσο πληρωμῆς — ὅταν δηλαδή αὐτές οἱ δύο ἀφηρημένες μορφές τῆς κρίσης δέν ἐμφανίζονται πραγματικά σάν τέτιες, τότε δέν ὑπάρχει κρίση. Δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει κρίση, χωρὶς νά ἔχουν χωριστεῖ ἢ μιά ἀπὸ τήν ἄλλη καὶ νά ἔχουν ἔρθει σέ ἀντίθεση ἢ ἀγορά καὶ ἡ πούληση ἢ χωρὶς νά ἐκδηλωθοῦν οἱ ἀντιφάσεις πού περιέχονται σὸ χρήμα σάν μέσο πληρωμῆς, χωρὶς λοιπὸν νά προβάλει ταυτόχρονα ἡ κρίση στήν ἀπλή μορφή — στήν ἀντίφαση ἀγορᾶς

καί πούλησης, στήν αντίφαση τοῦ χρήματος σάν μέσου πληρωμῆς. Αὐτές ὅμως εἶναι ἐπίσης ἀπλές μορφές — γενικές δυνατότητες τῶν κρίσεων, καί γι' αὐτό εἶναι μορφές, ἀφηρημένες μορφές τῆς πραγματικῆς κρίσης. Σ' αὐτές ἐμφανίζεται ἡ ὑπαρξή τῆς κρίσης στίς πιό ἀπλές μορφές της καί στό πιό ἀπλό περιεχόμενό της, ἐφόσον αὐτή ἡ ἴδια ἡ μορφή εἶναι τό πιό ἀπλό περιεχόμενό της. Τό περιεχόμενο αὐτό ὅμως δέν εἶναι ἀκόμα *βάσιμο*. Ἡ ἀπλή κυκλοφορία τοῦ χρήματος, ἀκόμα καί ἡ κυκλοφορία τοῦ χρήματος σάν μέσου πληρωμῆς — καί οἱ δύο παρουσιάζονται πολύ πρὶν ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή, χωρίς νά σημειώνονται κρίσεις — εἶναι δυνατές καί πραγματοποιήσιμες χωρίς κρίσεις. Γιατί λοιπόν οἱ μορφές αὐτές νά ἐκδηλώνουν τήν κρίσιμη πλευρά τους, γιατί ἡ αντίφαση πού ὑπάρχει δυνάμει σ' αὐτές νά ἐμφανίζεται πραγματικά σάν τέτια, αὐτό δέν μπορεί νά ἐξηγηθεῖ μόνο μέ τίς μορφές αὐτές.

Γι' αὐτό βλέπουμε τήν τεράστια προστυχιά τῶν οικονομολόγων, οἱ ὁποῖοι, μή μπορώντας νά δικαιολογήσουν ἄλλο τήν ἄρνηση τοῦ φαινομένου τῆς ὑπερπαραγωγῆς καί τῶν κρίσεων, καθησυχάζουν τοὺς ἑαυτοὺς τους μέ τό ὅτι στίς μορφές ἐκεῖνες ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νά σημειωθοῦν κρίσεις, ἐπομένως εἶναι τυχαῖο τό γεγονός ὅτι δέν σημειώνονται καί ἔτσι ἡ ἴδια ἡ πραγματοποίησή τους ἐμφανίζεται σάν ἀπλή *σύμπτωση*.

Οἱ ἀναπτυγμένες στήν κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων καί παραπέρα στήν κυκλοφορία τοῦ χρήματος ἀντιφάσεις — ἐπομένως οἱ δυνατότητες τῆς κρίσης — ἀναπαράγονται ἀπό μόνες τους στό κεφάλαιο, ἐπειδὴ πράγματι μόνο πάνω στή βάση τοῦ κεφαλαίου πραγματοποιεῖται ἀναπτυγμένη κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων καί κυκλοφορία τοῦ χρήματος.

Πρόκειται ὅμως τώρα μόνο γιά τήν παρακολούθηση τῆς παραπέρα ἀνάπτυξης τῆς δυνάμει κρίσης — ἡ πραγματική κρίση μπορεί νά προκύψει μόνο ἀπό τήν πραγματική κίνηση τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, τοῦ συναγωνισμοῦ καί τῆς Πίστης — ἐφόσον προκύπτει ἀπό τοὺς καθορισμούς μορφῆς τοῦ κεφαλαίου, πού τό χαρακτηρίζουν σάν κεφάλαιο καί δέν περιλαμβάνονται στήν ἀπλή του ὑπαρξή σάν ἐμπορεύματος καί χρήματος.

[716] Αὐτό καθεαυτό τό ἀπλό προτσές παραγωγῆς (τό ἄμεσο) τοῦ κεφαλαίου δέν μπορεί νά προσθέσει τίποτα τό καινούργιο. Γιά νά μπορεί γενικά νά ὑπάρχει τό προτσές παραγωγῆς, προυποτέθηκε ἡ ὑπαρξή τῶν ὄρων του. Γι' αὐτό στό πρῶτο τμήμα γιά τό κεφάλαιο — στό τμήμα ὅπου γίνεται λόγος γιά τό ἄμεσο προτσές παραγωγῆς — δέν

προστίθεται κανένα νέο στοιχείο τῆς κρίσης. Αυτό καθεαυτό περιέχεται στό κεφάλαιο, ἐπειδή τό προτσές παραγωγῆς εἶναι προτσές ἰδιοποίησης, ἐπομένως καί παραγωγῆς ὑπεραξίας. Αυτό ὅμως δέν μπορεί νά φανεῖ στό προτσές παραγωγῆς, ἐφόσον σ' αὐτό δέν πρόκειται γιά τήν πραγματοποίηση μόνο τῆς ἀναπαραγμένης ἀξίας, ἀλλά καί τῆς ὑπεραξίας.

Τό ζήτημα μπορεί νά προβάλει μόνο στό προτσές κυκλοφορίας, πού αὐτό καθεαυτό εἶναι ταυτόχρονα προτσές ἀναπαραγωγῆς.

Ἐδῶ πρέπει ἀκόμα νά παρατηρηθεῖ ὅτι ὀφείλουμε νά ἐκθέσουμε τό προτσές κυκλοφορίας ἢ τό προτσές ἀναπαραγωγῆς, προτοῦ ἐκθέσουμε τό ἔτοιμο κεφάλαιο — κεφάλαιο καί κέρδος — ἐπειδή πρέπει νά ἐκθέσουμε ὄχι μόνο πῶς παράγει τό κεφάλαιο, ἀλλά καί πῶς παράγεται τό κεφάλαιο. Ἡ πραγματική κίνηση ὅμως ξεκινάει ἀπό τό ὑπάρχον ἤδη κεφάλαιο — πραγματική κίνηση εἶναι ἐκείνη ἢ ὁποία συντελεῖται πάνω στή βάση τῆς ἀναπτυγμένης καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, πού ξεκινάει ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της, πού προυποτίθεται ἀπό μόνη της. Γι' αὐτό τό προτσές ἀναπαραγωγῆς καί οἱ παραπέρα σ' αὐτό ἀναπτυγμένες δυνατότητες τῆς κρίσης ἐκθέτονται ἀτελῶς μόνο σ' αὐτή τήν ἴδια τή ρουμπρίκα καί χρειάζεται νά συμπληρωθοῦν στό κεφάλαιο: «Κεφάλαιο καί κέρδος»¹⁹⁰.

Τό συνολικό προτσές κυκλοφορίας ἢ τό συνολικό προτσές ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου εἶναι ἡ ἐνότητα τῆς φάσης τῆς παραγωγῆς του καί τῆς φάσης τῆς κυκλοφορίας του, ἕνα προτσές πού περνάει ἀπό τά δύο αὐτά προτσές μέ τή μορφή τῶν φάσεων του. Ἐδῶ βρίσκεται μιά παραπέρα ἀναπτυγμένη δυνατότητα ἢ μιά ἀφηρημένη μορφή τῆς κρίσης. Οἱ οἰκονομολόγοι πού ἀρνοῦνται τήν κρίση πιάνονται γιά τόν λόγο αὐτό μόνο ἀπό τήν ἐνότητα αὐτῶν τῶν δύο φάσεων. Ἄν ἦταν μόνο χωρισμένες, χωρίς ν' ἀποτελοῦν μιάν ἐνότητα, τότε δέν θά ἦταν δυνατός ἕνας βίαιος χωρισμός, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ πάλι τήν κρίση. Ἡ κρίση εἶναι ἡ βίαιη ἀποκατάσταση τῆς ἐνότητας τῶν αὐτοτελοποιημένων στοιχείων καί ἡ βίαιη αὐτοτελοποίηση στοιχείων πού στήν οὐσία ἀποτελοῦν μιά ἐνότητα. [716]

[11. Γιά τίς μορφές τῆς κρίσης]

[770α]. Στή σελίδα 716.

Ἔτσι:

1) Ἡ γενική δυνατότητα τῶν κρίσεων ὑπάρχει στό ἴδιο τό προτσές

τῆς μεταμόρφωσης τοῦ κεφαλαίου καί μάλιστα διπλή, ἐφόσον τό χρήμα λειτουργεῖ σάν μέσο πληρωμῆς — ὑπάρχει στόν χωρισμό τῆς ἀγορᾶς ἀπό τήν πούληση. Ἐφόσον τό χρήμα λειτουργεῖ σάν μέσο πληρωμῆς, ὁπότε δρᾶ σέ δύο διαφορετικές στιγμές, σάν μέτρο τῶν ἀξιῶν καί σάν πραγματοποίηση τῆς ἀξίας. Αὐτές οἱ δύο στιγμές χωρίζονται. Ἄν στό ἐνδιάμεσο αὐτῶν τῶν δύο στιγμῶν ἔχει ἀλλάξει ἡ ἀξία, τότε τό ἐμπόρευμα τῆ στιγμῆ τῆς πούλησής του δέν ἀξίζει τόσο ὅσο ἀξίζει τῆ στιγμῆ πού τό χρήμα λειτουργοῦσε σάν μέτρο τῶν ἀξιῶν, ἐπομένως καί τῶν ἀμοιβαίων ὑποχρεώσεων, δέν μπορεῖ μέ τό εἰσπραγμένο ἀπό τήν πούληση τοῦ ἐμπορεύματος ποσό νά καλυφθεῖ ἡ ὑποχρέωση καί γι' αὐτό δέν μπορεῖ νά ἐξωφληθεῖ ὅλη ἡ σειρά τῶν συναλλαγῶν, πού μέ τή σειρά τους ἐξαρτιῶνται ἀπ' αὐτή μόνο τῆ συναλλαγή. Ἄν τό ἐμπόρευμα δέν μπορεῖ νά πουληθεῖ, ἔστω καί μόνο μέσα σ' ἓνα καθορισμένο χρονικό διάστημα, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού δέν ἀλλάξε ἡ ἀξία του, δέν μπορεῖ τό χρήμα νά λειτουργήσῃ σάν μέσο πληρωμῆς, ἐπειδὴ ὀφείλει νά λειτουργήσῃ σάν τέτιο μέσα σέ καθορισμένη, προϋποθεθειμένη προθεσμία. Ἐπειδὴ ὅμως τό ἴδιο χρηματικό ποσό λειτουργεῖ ἐδῶ γιά πολλές ἀμοιβαῖες συναλλαγές καί ὑποχρεώσεις, παρουσιάζεται ἐδῶ ἀδυναμία πληρωμῆς ὄχι μόνο σέ ἓνα, ἀλλά σέ πολλά σημεία, καί ἀπ' ὅλα αὐτά προκαλεῖται ἡ κρίση.

Αὐτές εἶναι οἱ τυπικές δυνατότητες τῆς κρίσης. Ἡ πρώτη εἶναι δυνατή χωρίς τήν τελευταία — δηλαδή κρίσεις χωρίς Πίστη, χωρίς τό χρήμα νά λειτουργεῖ σάν μέσο πληρωμῆς. Ἡ δεύτερη ὅμως δέν εἶναι δυνατή χωρίς τήν πρώτη, δηλ. χωρίς νά χωριστοῦν ἡ ἀγορά καί ἡ πούληση. Στήν τελευταία περίπτωση ὅμως ἡ κρίση δέν προκαλεῖται μόνο, ἐπειδὴ δέν μπορεῖ νά πουληθεῖ τό ἐμπόρευμα, ἀλλά ἐπειδὴ δέν μπορεῖ νά πουληθεῖ σέ καθορισμένο χρονικό διάστημα, καί ἡ κρίση δημιουργεῖται καί ἔλκει τόν χαρακτήρα τῆς ὄχι μόνο ἀπό τό ὅτι δέν μπόρεσε νά πουληθεῖ τό ἐμπόρευμα, ἀλλά ἀπό τή μὴ πραγματοποίηση μιᾶς σειράς πληρωμῶν, οἱ ὁποῖες βασίζονται στήν πούληση αὐτοῦ τοῦ συγκεκριμένου ἐμπορεύματος σ' αὐτήν τῆ συγκεκριμένη προθεσμία. Αὐτή εἶναι ἡ καθεαυτό μορφή τῶν χρηματικῶν κρίσεων.

Ἄν σημειωθεῖ λοιπόν κρίση, ἐπειδὴ χωρίζονται ἡ ἀγορά καί ἡ πούληση, τότε ἡ κρίση ἀναπτύσσεται σάν χρηματική κρίση, ἀπό τῆ στιγμῆ πού τό χρήμα ἔχει ἀναπτυχθεῖ σάν μέσο πληρωμῆς, καί αὐτή ἡ δεύτερη μορφή τῶν κρίσεων κατανοεῖται ἀπό μόνη τῆς, ἀπό τῆ στιγμῆ πού σημειώνεται ἡ πρώτη. Ἐπομένως κατά τῆ διερεύνηση τοῦ ζητήματος, γιατί γίνεται πραγματικότητα ἡ γενική δυνατότητα τῆς κρίσης, εἶναι ὀλότελα περιττό νά νοιαζόμαστε γιά τῆ μορφή τῆς κρίσης κατά τῆ

διερεύνηση τῶν ὄρων τῆς κρίσης, πού πηγάζουν ἀπό τήν ἐξέλιξη τοῦ χρήματος σάν μέσου πληρωμῆς. Ἀκριβῶς γιά τόν λόγο αὐτό ἀρέσει στούς οἰκονομολόγους νά προβάλλουν σάν αἰτία τῶν κρίσεων αὐτή τήν αὐτονόητη μορφή. (Ἐφόσον ἡ ἀνάπτυξη τοῦ χρήματος σάν μέσου πληρωμῆς σχετίζεται μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς Πίστης καί τήν ἐξόγκωσή της, πρέπει βέβαια νά ἐξηγηθοῦν τά αἰτία τῆς τελευταίας, πράγμα ὅμως πού δέν ἔχει τή θέση του ἐδῶ).

2) Ἐφόσον οἱ κρίσεις προκύπτουν ἀπό ἀλλαγές καί ἐπαναστάσεις στίς τιμές, πού δέν συμπίπτουν μέ τίς ἀλλαγές στήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, δέν μποροῦν φυσικά νά ἐξηγηθοῦν κατὰ τήν ἐξέταση τοῦ κεφαλαίου γενικά, κατὰ τήν ὁποία προυποτίθενται τιμές ταυτόσημες μέ τίς ἀξίες τῶν ἐμπορευμάτων.

3) Ἡ γενική δυνατότητα τῶν κρίσεων εἶναι ἡ ἴδια ἡ τυπική μεταμόρφωση τοῦ κεφαλαίου, ὁ χωρισμός στό χρόνο καί στό χῶρο τῆς ἀγορᾶς ἀπό τήν πούληση. Αὐτός ὅμως δέν εἶναι ποτέ ἡ αἰτία τῆς κρίσης. Γιατί δέν εἶναι παρά μόνο ἡ πιο γενική μορφή τῆς κρίσης, δηλαδή ἡ ἴδια ἡ κρίση στήν πιο γενική ἔκφρασή της. Δέν μπορεί ὅμως νά πει κανείς ὅτι ἡ ἀφηρημένη μορφή τῆς κρίσης εἶναι ἡ αἰτία τῆς κρίσης. Ἄν ρωτήσῃ κανείς γιά τήν αἰτία της, ἐκεῖνο πού θέλει ἀκριβῶς νά μάθει εἶναι γαίτι ἡ ἀφηρημένη της μορφή, ἡ μορφή τῆς δυνατότητας τῆς κρίσης, μετατρέπεται ἀπό τή δυνατότητα σέ πραγματικότητα.

4) Οἱ γενικοί ὄροι τῶν κρίσεων, ἐφόσον εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀπό τίς διακυμάνσεις τῶν τιμῶν, (ἀδιάφορο ἂν σχετίζονται ἢ ὄχι μέ τό πιστωτικό σύστημα) — οἱ ὁποῖες διαφέρουν ἀπό τίς διακυμάνσεις τῶν ἀξιῶν — πρέπει νά ἐξηγηθοῦν ἀπό τούς γενικούς ὄρους τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. [770α]

[716] (Ἡ κρίση μπορεῖ νά προκύψῃ: 1) κατὰ τήν ἐπαναμετατροπή [χρήματος] σέ παραγωγικό κεφάλαιο, 2) ἀπό ἀλλαγές στίς ἀξίες τῶν στοιχείων τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου, ἰδίως τῆς πρώτης ὕλης, λ.χ. ἂν μειωθεῖ ἡ μάζα τῆς σοδιάς τοῦ βαμβακιοῦ, πράγμα πού ἀνεβάζει τήν ἀξία του. Ἐδῶ δέν ἔχουμε ἀκόμα νά κάνουμε μέ τιμές, ἀλλά μέ ἀξίες.) [716]

[770α] Πρῶτος συντελεστής (Moment). Ἐπαναμετατροπή χρήματος σέ κεφάλαιο. Προυποτίθεται μιᾶ ὀρισμένη βαθμίδα ἀνάπτυξης τῆς παραγωγῆς ἢ τῆς ἀναπαραγωγῆς. Τό πάγιο κεφάλαιο μπορεῖ νά θεωρεῖται ἐδῶ σάν κάτι τό ὁσομένο, τό ἀμετάβλητο, σάν κάτι πού δέν μπαίνει στό προσιές ἀξιοποίησης. Καί ἐπειδὴ ἡ ἀναπαραγωγή τῆς πρώτης ὕλης δέν ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τήν ἐργασία πού ξοδεύτηκε γι' αὐτήν, ἀλλά καί ἀπό τήν παραγωγικότητά της πού συνδέεται μέ φυσικούς

ὄρους, μπορεῖ νά μειωθεῖ ἡ ἴδια ἡ μάζα, [XIV - 771a] ἡ μάζα τοῦ προϊόντος τῆς ἴδιας ποσότητας ἐργασίας (σέ περίπτωση κακῆς σοδιᾶς). Ἐπομένως ἡ ἀξία τῆς πρώτης ὕλης ἀνεβαίνει, ἡ μάζα τῆς μειώνεται ἢ ἔχει διαταραχθεῖ ἡ ἀναλογία στήν ὁποία τό χρήμα θά ἔπρεπε νά ἐπαναμετατραπεῖ στά διάφορα συστατικά μέρη τοῦ κεφαλαίου, γιά νά συνεχιστεῖ ἡ παραγωγή στήν παλιά κλίμακα. Πρέπει νά ξοδευτοῦν περισσότερα γιά πρώτη ὕλη, ἐπομένως μένουν λιγότερα γιά τήν ἐργασία καί δέν μπορεῖ ν' ἀπορροφηθεῖ ἡ ἴδια ὅπως καί προηγούμενα μάζα ἐργασίας. Πρῶτον, δέν μπορεῖ ἀπό φυσική ἀποψη, ἐπειδὴ μειώθηκε ἡ πρώτη ὕλη. Δεύτερο, ἐπειδὴ ἓνα μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀξίας τοῦ προϊόντος πρέπει νά μετατραπεῖ σέ πρώτη ὕλη καί ἐπομένως ἓνα μικρότερο μέρος του μπορεῖ νά μετατραπεῖ σέ μεταβλητό κεφάλαιο. Ἡ ἀναπαραγωγή δέν μπορεῖ νά ἐπαναληφθεῖ στήν ἴδια κλίμακα. Ἐνα μέρος τοῦ πάγιου κεφαλαίου μένει ἀχρησιμοποίητο, ἓνα μέρος τῶν ἐργατῶν πετιέται στό ὄροδο. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους πέφτει, ἐπειδὴ ἀνέβηκε ἡ ἀξία τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό μεταβλητό καί χρησιμοποιεῖται λιγότερο μεταβλητό κεφάλαιο. Μένουν ἴδια τά πάγια ἔξοδα — τόκοι, πρόσοδοι — πού ἔχουν προκαταβολικά καθοριστεῖ πάνω στή βάση ἑνός μὴ μεταβαλλόμενου ποσοστοῦ τοῦ κέρδους καί βαθμοῦ ἐκμετάλλευσης τῆς ἐργασίας, καί ἓνα μέρος τους δέν μπορεῖ νά πληρωθεῖ. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ κρίση, κρίση ἐργασίας καί κρίση κεφαλαίου. Πρόκειται λοιπόν γιά διαταραχή τοῦ προσιῆς ἀναπαραγωγῆς λόγω αὔξησης τῆς ἀξίας τοῦ ἑνός μέρους τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού πρέπει ν' ἀντικατασταθεῖ ἀπό τήν ἀξία τοῦ προϊόντος. Σημειώνεται ἀκόμα ἀνατίμηση τοῦ προϊόντος, παρά τό γεγονός ὅτι πέφτει τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἄν τό προϊόν αὐτό μπαίνει σάν μέσο παραγωγῆς σέ ἄλλες σφαῖρες παραγωγῆς, τότε ἡ ἀνατίμησή του προκαλεῖ ἐδῶ τήν ἴδια διαταραχή στήν ἀναπαραγωγή. Ἄν μπαίνει σάν μέσο συντήρησης στή γενική κατανάλωση, τότε μπαίνει ταυτόχρονα ἢ ὄχι στήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν. Ἄν συμβαίνει τό πρῶτο, τότε οἱ ἐπενέργειές του συμπίπτουν μέ τή διαταραχή στό μεταβλητό κεφάλαιο, γιά τήν ὁποία θά μιλήσουμε ἀργότερα. Ἐφόσον ὅμως τό προϊόν μπαίνει γενικά στή γενική κατανάλωση, μπορεῖ (ἂν γιά τό λόγο αὐτό δέν πέφτει ἡ κατανάλωση) νά μειωθεῖ ἔτσι ἡ ζήτηση ἄλλων προϊόντων καί νά διαταραχθεῖ ἔτσι καί νά παρεμποδιστεῖ γιά τόν λόγο αὐτό ἡ ἐπαναμετατροπή τους σέ χρήμα, σέ ἔκταση πού νά ἀνταποκρίνεται στήν ἀξία τους, καί νά διαταραχθεῖ ἔτσι ἡ ἄλλη πλευρά τῆς ἀναπαραγωγῆς τους, ὄχι ἡ ἐπαναμετατροπή χρήματος σέ παραγωγικό κεφάλαιο, ἀλλά ἡ ἐπαναμετατροπή ἐμπορεύματος σέ χρήμα. Πάντως μειώνεται ἡ μάζα τοῦ κέρδους καί ἡ μάζα τοῦ μισθοῦ

έργασίας στον κλάδο αυτό, έπομένως και ένα μέρος των αναγκαίων εισπράξεων για την πούληση έμπορευμάτων άλλων κλάδων παραγωγής.

Αυτή ή ανεπάρκεια όμως της πρώτης ύλης μπορεί να έπισυμβεί και χωρίς την έποχική επίδραση ή την από φυσικούς δρους καθοριζόμενη παραγωγικότητα της έργασίας, ή οποία προμηθεύει την πρώτη ύλη. Αν δηλαδή έχει διατεθεί σ' αυτόν τον κλάδο ένα υπερβολικά μεγάλο μέρος της υπεραξίας, του πρόσθετου κεφαλαίου για μηχανές κλπ., τότε, παρ' όλον ότι ή πρώτη ύλη θά ήταν αρκετή για την παλιά κλίμακα παραγωγής, θά είναι ανεπαρκής για τή νέα. Αυτό προκύπτει λοιπόν από δυσανάλογες μεταβολές του πρόσθετου κεφαλαίου στα διάφορα στοιχεία του. Πρόκειται για μία περίπτωση υπερπαραγωγής πάγιου κεφαλαίου, ή οποία προκαλεί απολύτως τά ίδια φαινόμενα, όπως στην πρώτη περίπτωση. (βλέπε την τελευταία σελίδα). [XIV - 771a].

[XIV - 861a] [...]*

Η βασίζονται στην υπερπαραγωγή πάγιου κεφαλαίου, έπομένως στη σχετική υποπαραγωγή κυκλοφορούντος κεφαλαίου.

Και επειδή τό πάγιο κεφάλαιο, όπως και τό κυκλοφορούν, αποτελείται από έμπορεύματα, δέν υπάρχει πίο γελοίο πράγμα από τό ότι οι ίδιοι οικονομολόγοι πού παραδέχονται την υπερπαραγωγή πάγιου κεφαλαίου, αρνούνται την υπερπαραγωγή έμπορευμάτων.

δ) Κρίσεις πού προκύπτουν από διαταράξεις της πρώτης φάσης της αναπαραγωγής, δηλαδή από τή διαταραγμένη μετατροπή των έμπορευ-

* Στο χειρόγραφο του Μάρξ λείπει από αυτή τή σελίδα 861a ή άριστερή άνω γωνία. Γι' αυτό από τις πρώτες έννέα σειρές του κειμένου έμειναν οι δεξιές άκρες έξι σειρών, πού δέν προσφέρουν τή δυνατότητα ν' αποκατασταθεί ολοκληρωτικά τό κείμενο, έπιτρέπουν όμως να υποθέσουμε, ότι ο Μάρξ μιλάει εδώ για κρίσεις, πού προέρχονται «από την άξιακή επανάσταση του μεταβλητού κεφαλαίου». Η «ανάτιμηση των αναγκαίων μέσων συντήρησης» πού προκλήθηκε λ.χ. λόγω μιας κακής σοδιάς, οδηγεί στην άνοδο των έξόδων για τους έργάτες, πού «τίθενται σε κίνηση από τό μεταβλητό κεφάλαιο». «Αυτό ή ή άνοδος οδηγεί ταυτόχρονα» στην πώση της ζήτησης για «δλα τά άλλα έμπορεύματα, για όλα τά έμπορεύματα πού δέν μπαίνουν στην κατανάλωση» των έργατών. Γι' αυτό είναι αδύνατο να πουληθούν στην άξία τους, είναι αδύνατη ή πρώτη φάση της αναπαραγωγής τους», διαταράσσεται ή μετατροπή του έμπορευματος σε χρήμα. Έπομένως ή ανάτιμηση των μέσων συντήρησης οδηγεί σε «κρίση σε άλλους κλάδους» της παραγωγής.

Στις δύο τελευταίες σειρές του καταστραμμένου μέρους της σελίδας περιέχεται ή σκέψη πού συνοψίζει όλον αυτό τον συλλογισμό, ότι μπορούν να προκληθούν κρίσεις σαν αποτέλεσμα της ανάτιμησης των πρώτων ύλων, «αδιάφορο αν αυτές οι πρώτες ύλες μπαίνουν σαν ύλικά στο σταθερό κεφάλαιο ή σαν μέσα συντήρησης» στην κατανάλωση των έργατών.

μάτων σέ χρήμα ἢ ἀπό τή διατάραξη τῆς πούλησης. Στίς κρίσεις τοῦ πρώτου εἴδους ἡ κρίση προκύπτει ἀπό διαταράξεις στήν ἐπιστροφή τῶν στοιχείων τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου. [XIV — 861a].

[12. Ἀντιφάσεις ἀνάμεσα στήν παραγωγή
καί τήν κατανάλωση στίς συνθήκες τοῦ καπιταλισμοῦ.
Μετατροπή τῆς ὑπερπαραγωγῆς βασικῶν εἰδῶν κατανάλωσης
στή γενική ὑπερπαραγωγή]

[XIII - 716] Προτοῦ περάσουμε τώρα στίς νέες μορφές τῆς κρίσης^[91], ξαναγυρίζουμε πάλι στόν Ρικάρντο καί στό πιο πάνω παράδειγμα.

[716] Ὅσον καιρό ὁ ὑφαντουργός ἐργοστασιάρχης ἀναπαράγει καί συσσωρεύει οἱ δικοί του ἐργάτες ἀγοράζουν ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος του, ξοδεύουν στό τίτι ἓνα μέρος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας τους. Ἀκριβῶς, ἐπειδὴ ὁ ἐργοστασιάρχης παράγει, ἔχουν οἱ ἐργάτες τά μέσα γιά ν' ἀγοράζουν ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος του, τοῦ δίνουν δηλαδή ἐνμέρει τά μέσα, γιά νά τό πουλήσει. Ὁ ἐργάτης μπορεῖ ν' ἀγοράσει — νά ἐμφανιστεῖ σάν ἐκπρόσωπος τῆς ζήτησης — μονάχα ἐμπορεύματα πού μπαίνουν στήν ἀτομική κατανάλωση, ἐπειδὴ δέν ἀξιοποιεῖ ὁ ἴδιος τήν ἐργασία του καί δέν κατέχει λοιπόν ὁ ἴδιος τοὺς ὄρους τῆς ἀξιοποίησής της — μέσα ἐργασίας καί ὑλικά ἐργασίας. Τό γεγονός αὐτό λοιπόν ἀποκλείει ἤδη τό μεγαλύτερο μέρος τῶν παραγωγῶν (τοὺς ἴδιους τοὺς ἐργάτες, ἐκεῖ ὅπου ἡ παραγωγή εἶναι καπιταλιστικά ἀναπτυγμένη) σάν καταναλωτές, σάν ἀγοραστὲς μέσων ἐργασίας καί ὑλικῶν ἐργασίας. Δέν ἀγοράζουν οὔτε πρώτη ὕλη οὔτε μέσα ἐργασίας, ἀγοράζουν μόνο μέσα συντήρησης (ἐμπορεύματα πού μπαίνουν ἄμεσα στήν ἀτομική κατανάλωση). Γι' αὐτό δέν ὑπάρχει πιο γελοῖο πράγμα ἀπό τό νά μιλάς γιά ταύτιση παραγωγῶν καί καταναλωτῶν, ἐφόσον γιά ἓνα ἐξαιρετικά μεγάλο ἀριθμό κλάδων — γιά ὅλους τοὺς κλάδους πού δέν παράγουν εἶδη ἄμεσης κατανάλωσης — οἱ μάζες πού συμμετέχουν στήν παραγωγή ἀποκλείονται ἀπολύτως ἀπό τήν ἀγορά τῶν δικῶν τους προϊόντων. Δέν εἶναι ποτέ ἄμεσοι καταναλωτές ἢ ἀγοραστὲς αὐτοῦ τοῦ μεγάλου μέρους τῶν δικῶν τους προϊόντων, παρά τό γεγονός ὅτι ἓνα μέρος τῆς ἀξίας αὐτῶν τῶν προϊόντων τό πληρώνουν γιά τά εἶδη κατανάλωσης πού ἀγοράζουν. Ἐδῶ φαίνεται καί τό διφορούμενο τῆς λέξης καταναλωτές καί τό λάθος τῆς ταύτισής της μέ τή λέξη ἀγοραστής. Μέ τήν ἔννοια τῆς παραγωγικῆς κατανάλωσης εἶναι ἀκριβῶς οἱ ἐργάτες πού καταναλώνουν μηχανές καί πρῶτες ὕλες, πού τίς χρησιμοποιοῦν στό προτσές ἐργασίας. Δέν τίς χρησιμοποιοῦν ὅμως γιά

τόν ἑαυτό τους. Γι' αὐτό δέν εἶναι ἐπίσης ἀγοραστῆς τους. Γι' αὐτούς δέν εἶναι ἀξίες χρήσης, ἐμπορεύματα, ἀλλά οἱ ἀντικειμενικοί ὄροι ἑνός προτῆς, γιά τό ὁποῖο αὐτοί οἱ ἴδιοι εἶναι οἱ ὑποκειμενικοί ὄροι.

[717] Μπορεῖ ὅμως νά εἰπωθεῖ ὅτι ὁ ἐπιχειρηματίας πού ἀπασχολεῖ τούς ἐργάτες, τούς ἀντιπροσωπεύει κατά τήν ἀγορά μέσων ἐργασίας καί ὑλικῶν ἐργασίας. Τούς ἀντιπροσωπεύει ὅμως κάτω ἀπό ὄρους διαφορετικούς ἀπό ἐκείνους, πού θά ὑπῆρχαν ἂν ἀντιπροσώπευαν οἱ ἴδιοι τόν ἑαυτό τους. Δηλαδή στήν ἀγορά. Θά πρέπει νά πουλήσει μιά ποσότητα ἐμπορευμάτων, πού ἀποτελεῖται ἀπό ὑπεραξία, ἀπό ἀπλήρωτη δουλιά. Ἐνῶ οἱ ἐργάτες θά ἔπρεπε νά πουλήσουν μόνο μιά ποσότητα ἐμπορευμάτων, ἡ ὁποία θά ἀναπαρῆγε τήν προκαταβλημένη στήν παραγωγή ἀξία, — τήν ἀξία τῶν μέσων ἐργασίας, τῶν ὑλικῶν ἐργασίας καί τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Γι' αὐτό ὁ καπιταλιστής χρειάζεται μιά εὐρύτερη ἀγορά ἀπό τήν ἀγορά πού θά χρειάζονταν οἱ ἐργάτες. Παρῆρα ὅμως ἐξαρτιέται ἀπό τόν καπιταλιστή καί ὄχι ἀπό τούς ἐργάτες, ἂν θά θεωρήσει τίς συνθηκῆς τῆς ἀγορᾶς ἀρκετά εὐνοϊκές, γιά ν' ἀρχίσει τήν ἀναπαραγωγή.

Ἔτσι, οἱ ἐργάτες εἶναι παραγωγοί, χωρίς νά εἶναι καταναλωτές — ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού δέν διαταράσσεται τό προτῆς ἀναπαραγωγῆς — γιά ὅλα ἐκεῖνα τά εἶδη πού πρέπει νά καταναλωθοῦν ὄχι ἀτομικά, ἀλλά παραγωγικά.

Ἐπομένως, δέν ὑπάρχει πιά ἀνούσιος τρόπος ἄρνησης τῶν κρίσεων ἀπό τόν ἰσχυρισμό ὅτι στήν καπιταλιστική παραγωγή ταυτίζονται οἱ καταναλωτές (ἀγοραστῆς) καί οἱ παραγωγοί (πουλητές). Εἶναι ἐντελῶς χωρισμένοι ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο. Μόνο, ἐφόσον συντελεῖται τό προτῆς ἀναπαραγωγῆς, μπορεῖ νά ἰσχυριστεῖ κανεῖς ὅτι ὑπάρχει ἡ ταύτιση αὐτή γιά τόν ἕνα σέ κάθε 3.000 παραγωγούς, συγκεκριμένα γιά τόν καπιταλιστή. Τό ἴδιο λαθεμένος εἶναι ὁ ἀντίστροφος ἰσχυρισμός, ὅτι οἱ καταναλωτές εἶναι παραγωγοί. Ὁ λόρδος γαιοκτήμονας (πού εἰσπράττει γαιοπρόσοδο) δέν παράγει καί ὅμως καταναλώνει. Τό ἴδιο ἰσχύει γιά ὅλους τούς ἐκπροσώπους τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου.

Οἱ ἀπολογητικές φράσεις πού ἀποβλέπουν στήν ἄρνηση τῶν κρίσεων ἔχουν κατά τοῦτο σημασία, ὅτι ἀποδείχνουν πάντα τό ἀντίθετο ἀπό ἐκεῖνο πού θέλουν ν' ἀποδείξουν. Γιά νά ἀρνηθοῦν τήν κρίση οἱ ἀπολογητές μιλοῦν γιά ἐνότητα, ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει ἀντίθεση καί ἀντίφαση. Ἐχουν λοιπόν σημασία οἱ ἀπολογητικές φράσεις μόνο ἐφόσον μπορεῖ νά εἰπωθεῖ ὅτι: ἀποδείχνουν πώς, ἂν πράγματι δέν ὑπῆρχαν οἱ ἀντιφάσεις πού τίς ἐξάλειψαν μέ τή φαντασία τους οἱ ἐπινοητές αὐτῶν τῶν φράσεων, τότε δέν θά ὑπῆρχε καί ἡ κρίση. Στήν πραγματικότητα

ὅμως ἡ κρίση ὑπάρχει, ἐπειδὴ ὑπάρχουν ἐκεῖνες οἱ ἀντιφάσεις. Κάθε λόγος πού προβάλλουν οἱ ἀπολογητές ἐνάντια στήν ὑπαρξή τῆς κρίσης εἶναι μιὰ ἀντίφαση πού τήν ἐξάλειψαν μέ τή φαντασία τους, ἄρα μιὰ πραγματική ἀντίφαση, ἐπομένως εἶναι ἕνας λόγος ὑπαρξῆς τῆς κρίσης. Ἡ ἄρνηση τῶν ἀντιφάσεων μέ τή φαντασία εἶναι ταυτόχρονα ἡ ἐπιβεβαίωση τῶν ἀντιφάσεων πού ὑπάρχουν πραγματικά καί πού, σύμφωνα μέ τούς εὐσεβεῖς πόθους τους, δέν πρέπει νά ὑπάρχουν.

Αὐτό πού πραγματικά παράγουν οἱ ἐργάτες εἶναι ὑπεραξία. Ὅσο τήν παράγουν ἔχουν αὐτό, μέ τό ὅποιο μποροῦν νά καταναλώνουν. Μόλις σταματήσει ἡ παραγωγή ὑπεραξίας, σταματάει ἡ κατανάλωσή τους, ἐπειδὴ σταματάει ἡ παραγωγή τους. Δέν εἶναι ὅμως καθόλου σωστό ὅτι ἔχουν νά καταναλώνουν, ἐπειδὴ παράγουν ἕνα ἰσοδύναμο γιά τήν κατανάλωσή τους. Ἀντίθετα, ἀπό τή στιγμή πού παράγουν μόνο ἕνα τέτιο ἰσοδύναμο, σταματάει ἡ κατανάλωσή τους, δέν ἔχουν ἕνα ἰσοδύναμο γιά νά καταναλώσουν. Ἡ ἐργασία τους εἴτε σταματάει, εἴτε περιορίζεται, εἴτε μειώνεται κάτω ἀπό ὅλες τίς περιστάσεις ὁ μισθός τους. Στήν τελευταία περίπτωση — ὅταν ἡ κλίμακα τῆς παραγωγῆς παραμένει ἴδια — δέν καταναλώνουν ἕνα ἰσοδύναμο γιά τήν παραγωγή τους. Στήν περίπτωση αὐτή ὅμως τούς λείπουν αὐτά τά μέσα καί αὐτό γίνεται ὄχι γιατί δέν παράγουν ἀρκετά, ἀλλά γιατί παίρνουν πολύ λίγο ἀπό τό προϊόν τους.

Ὅταν λοιπόν τή σχέση αὐτή οἱ ἀπολογητές τήν ἀνάγουν στή σχέση ἀνάμεσα στούς καταναλωτές καί στούς παραγωγούς, ξεχνοῦν ὅτι ὁ μισθωτός ἐργάτης πού παράγει καί ὁ καπιταλιστής πού παράγει εἶναι οὐό παραγωγοί ἐντελῶς διαφορετικοῦ εἴδους, χωρίς νά γίνεται λόγος γιά τούς καταναλωτές ἐκεῖνους, πού δέν παράγουν καθόλου. Ἐδῶ ἀρνοῦνται πάλι τήν ἀντίθεση, κάνοντας ἀφαίρεση ἀπό μιὰ ἀντίθεση πού πράγματι ὑπάρχει στήν παραγωγή. Ἡ ἀπλή σχέση μισθωτοῦ ἐργάτη καί καπιταλιστῆ περιλαβαίνει:

1) ὅτι τό μεγαλύτερο μέρος τῶν παραγωγῶν (οἱ ἐργάτες) εἶναι μή καταναλωτές (μή ἀγοραστῆς) ἐνός μεγάλου μέρους τοῦ προϊόντος τους, συγκεκριμένα τῶν μέσων ἐργασίας καί τῶν ὑλικῶν ἐργασίας,

2) ὅτι τό μεγαλύτερο μέρος τῶν παραγωγῶν, οἱ ἐργάτες, μποροῦν νά καταναλώνουν ἕνα ἰσοδύναμο γιά τό προϊόν τους μόνον ὅσον καιρό παράγουν περισσότερο ἀπό τό ἰσοδύναμο αὐτό — τήν ὑπεραξία ἢ τό πρόσθετο προϊόν. Εἶναι ὑποχρεωμένοι νά εἶναι πάντα ὑπερπαραγωγοί (Überproduzenten), νά παράγουν περισσότερο ἀπό τίς ἀνάγκες τους, γιά νά μποροῦν νά εἶναι καταναλωτές ἢ ἀγοραστῆς μέσα στά πλαίσια τῶν [718] ὀρίων τῶν ἀναγκῶν τους^[92].

Σ' αυτή λοιπόν τήν τάξη τῶν παραγωγῶν ἡ ἐνότητα ἀνάμεσα στήν παραγωγή καί στήν κατανάλωση προβάλλει πάντως ἀπό πρώτη ματιά σάν λαθεμένη.

"Όταν ὁ Ρικάρντο λέει ὅτι τό μοναδικό ὄριο τῆς ζήτησης εἶναι ἡ ἴδια ἡ παραγωγή, καί ὅτι ἡ ζήτηση αὐτή περιορίζεται ἀπό τό κεφάλαιο*, τότε αὐτό στήν πράξη, ὅταν ἀπορριφθοῦν οἱ λαθεμένες προυποθέσεις, σημαίνει μόνο ὅτι ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή βρίσκει τό μέτρο της μόνο στό κεφάλαιο, ὁπότε ὅμως στήν ἔννοια κεφάλαιο συμπεριλαμβάνεται ταυτόχρονα ἡ (ἀγορασμένη ἀπό τό κεφάλαιο) ἐργατική δύναμη, ἡ ἐνσωματωμένη στό κεφάλαιο σάν ἕνας ἀπό τούς ὄρους παραγωγῆς του. Γεννιέται ἀκριβῶς τό ἐρώτημα, ἂν τό κεφάλαιο σάν τέτιο ἀποτελεῖ ἐπίσης ταυτόχρονα τό ὄριο γιά τήν κατανάλωση. Πάντως ἀποτελεῖ ἕνα τέτιο ὄριο μέ τήν ἀρνητική ἔννοια, δηλ. δέν μπορεῖ νά καταναλώνονται περισσότερα ἀπ' ὅσα παράγονται. Τό ζήτημα ὅμως εἶναι, ἂν ἀποτελεῖ ἕνα ὄριο μέ τή θετική ἔννοια, ἂν μπορεῖ καί ἂν πρέπει νά καταναλώνονται τόσα, ὅσα παράγονται πάνω στή βάση τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς. Ἄν ἡ θέση τοῦ Ρικάρντο ἀναλυθεῖ σωστά, λέει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο ἀπό ἐκεῖνο πού πρέπει νά πει, συγκεκριμένα ὅτι ἡ παραγωγή δέν γίνεται, παίρνοντας ὑπόψη τούς ὑπάρχοντες περιορισμούς τῆς κατανάλωσης, ἀλλά ὅτι περιορίζεται μόνο ἀπό τό ἴδιο τό κεφάλαιο. Καί αὐτό εἶναι πάντως χαρακτηριστικό γι' αὐτό τόν τρόπο παραγωγῆς.

Σύμφωνα λοιπόν μέ ὅσα ἔχουν προυποθεθεῖ, ἡ ἀγορά εἶναι λ.χ. παραγεμισμένη μέ βαμβακερά ὑφάσματα, ἔτσι πού ἐνμέρει δέν μποροῦν νά πουληθοῦν, δέν μποροῦν καθόλου νά πουληθοῦν ἢ μποροῦν νά πουληθοῦν μόνο πολύ πιά κάτω ἀπό τήν τιμή τους. ("Ἄς χρησιμοποιήσουμε γιά τήν ὥρα τόν ὄρο ἀξία, ἐπειδή κατὰ τήν ἐξέταση τῆς κυκλοφορίας ἢ τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς ἔχουμε ἀκόμα νά κάνουμε μέ τήν ἀξία, δέν ἔχουμε ὅμως ἀκόμα νά κάνουμε μέ τήν τιμή κόστους καί ἀκόμα λιγότερο μέ τήν ἀγοραία τιμή).

Ἐξάλλου, σ' ὅλην αὐτή τήν ἀνάλυση εἶναι αὐτονόητο τό ἐξῆς: Δέν θά πρέπει νά ἀρνηθεῖ κανείς ὅτι σέ ὀρισμένες σφαῖρες παραγωγῆς μπορεῖ νά σημειωθεῖ ὑπερπαραγωγή καί γιά τόν λόγο αὐτό σέ ἄλλες νά σημειωθεῖ ὑποπαραγωγή. Ὅτι ἐπομένως μερικότερες κρίσεις μποροῦν νά πηγάζουν ἀπό μιά δυσανάλογη παραγωγή (ἡ παραγωγή ὅμως σύμφωνα μέ τίς ἀπαιτούμενες ἀναλογίες εἶναι πάντα μόνο τό ἀποτέλεσμα τῆς δυσανάλογης παραγωγῆς πάνω στή βάση τοῦ συναγωνισμοῦ) καί μιά

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 575-578.

γενική μορφή αὐτῆς τῆς δυσανάλογης παραγωγῆς μπορεῖ νά εἶναι ἀπό τή μιά, ἢ ὑπερπαραγωγή πάγιου ἢ ἀπό τήν ἄλλη, ἢ ὑπερπαραγωγή κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου*. Ὅπως ἀποτελεῖ ὄρο γιά τά ἐμπορεύματα νά πουλιῶνται στήν ἀξία τους, νά περιέχεται σ' αὐτά μόνο ὁ κοινωνικά ἀναγκαῖος χρόνος ἐργασίας; τό ἴδιο γιά μιάν ὀλόκληρη σφαῖρα παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου ἀποτελεῖ ὄρο νά ἔχει διατεθεῖ σ' αὐτή τήν ἰδιαίτερη σφαῖρα ἀπό τόν συνολικό χρόνο ἐργασίας τῆς κοινωνίας μονάχα τό ἀναγκαῖο μέρος του, μονάχα ὁ χρόνος ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιά τήν ἱκανοποίηση τῆς κοινωνικῆς ἀνάγκης (τῆς ζήτησης). Ἄν διατεθεῖ περισσότερος, τότε μπορεῖ βέβαια τό κάθε ξεχωριστό ἐμπόρευμα νά περιέχει μόνο τόν ἀναγκαῖο χρόνο ἐργασίας, τό σύνολο ὅμως τῶν ἐμπορευμάτων περιέχει περισσότερο ἀπό τόν κοινωνικά ἀναγκαῖο χρόνο ἐργασίας, ἀπαράλλακτα ὅπως τό ἕνα ξεχωριστό ἐμπόρευμα ἔχει μέν ἀξία χρήσης, τό σύνολο ὅμως τῶν ἐμπορευμάτων χάνει κάτω ἀπό τίς ὀσμένες προυποθέσεις ἕνα μέρος τῆς ἀξίας χρήσης του.

Ἄλλά ἐδῶ δέν μιλάμε γιά τήν κρίση, ἢ ὁποία βασίζεται στή δυσανάλογη παραγωγή δηλ. στή δυσαναλογία πού προκαλεῖται κατὰ τήν κατανομή τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας μεταξύ τῶν διάφορων σφαιρῶν παραγωγῆς. Γι' αὐτήν μπορεῖ νά γίνεται λόγος μονάχα, ὅταν γίνεται λόγος γιά τόν συναγωνισμό τῶν κεφαλαίων. Ἐχουμε κιόλας πεῖ ἐδῶ** πώς ἡ ἀνοδος ἢ ἡ πτώση τῆς αγοραίας ἀξίας, ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς δυσαναλογίας, συνεπιφέρει τή μεταφορά ἢ τήν ἀπόσυρση κεφαλαίου ἀπό τόν ἕναν κλάδο στόν ἄλλο, τή μετανάστευση τοῦ κεφαλαίου ἐνός κλάδου σ' ἕναν ἄλλο. Σ' αὐτή τήν ἴδια τήν ἐξίσωση ὅμως ὑπάρχει ἤδη ὅτι προυποθέτει τό ἀντίθετο τῆς ἐξίσωσης καί ὅτι μπορεῖ ἐπομένως νά συμπεριλαβαίνει μιὰ κρίση, ὅτι ἡ ἴδια ἢ κρίση μπορεῖ ν' ἀποτελεῖ μιὰ μορφή τῆς ἐξίσωσης. Αὐτό τό εἶδος τῆς κρίσης ὅμως τό παραδέχεται ὁ Ρικάρντο κλπ.

Ὅταν ἐξετάσαμε τό προτσές παραγωγῆς εἶδαμε^[720], πώς ὅλη ἡ ροπή τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς συνίσταται στό νά σφετερίζεται ὅσο τό δυνατό περισσότερη πρόσθετη ἐργασία, δηλαδή μέ ἕνα ὀσμένο κεφάλαιο νά ὑλοποιεῖ ὅσο τό δυνατό περισσότερο ἄμεσο χρόνο ἐργασίας, εἴτε μέ τήν παράταση τοῦ ἐργάσιμου χρόνου, εἴτε μέ τή συντόμευση τοῦ ἀναγκαίου χρόνου ἐργασίας, μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς ἐργασίας, μέ τήν ἐφαρμογή τῆς συνεργασίας

* [720] (Ὅταν εἶχε ἐφευρεθεῖ ἡ κλωστική μηχανή, σημειώθηκε ὑπερπαραγωγή νήματος σέ σχέση μέ τά ὑφαντουργεῖα. Ἡ δυσαναλογία αὐτή ἐξαλείφθηκε ἀπό τή στιγμή πού εἶχαν εἰσαχθεῖ στήν παραγωγή οἱ μηχανοκίνητοι ἀργαλίοι). [720] (Σημ. τοῦ Μάρξ).

** Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 241-245.

(Κοοπεράτιον), τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, μέ τή χρησιμοποίησι μηχανῶν κλπ., κοντολογίης μέ τήν παραγωγή σέ μεγάλη κλίμακα, δηλαδή μέ τή μαζική παραγωγή. Ἡ οὐσία τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς συνίσταται λοιπόν στήν παραγωγή χωρίς νά παίρνονται ὑπόψη τά ὅρια τῆς ἀγορᾶς.

Κατά τήν ἀναπαραγωγή προυποτίθεται πρὶν ἀπ' ὅλα ὅτι μένει ἀμετάβλητη ἡ μέθοδος τῆς παραγωγῆς, καί μένει ἀμετάβλητη γιά ἓνα χρονικό διάστημα, ὅταν διευρύνεται ἡ παραγωγή. Ἐδῶ αὐξάνει ἡ μάζα τῶν παραγμένων ἐμπορευμάτων, ἐπειδὴ χρησιμοποιεῖται περισσότερο κεφάλαιο καί ὄχι ἐπειδὴ χρησιμοποιεῖται πιο παραγωγικά. Ἡ ἀπλή ὅμως ποσοτική αὐξηση τοῦ [719] κεφαλαίου συμπεριλαβαίνει ταυτόχρονα ὅτι αὐξάνει ἡ παραγωγική δύναμή του. Ἄν ἡ ποσοτική αὐξηση τοῦ κεφαλαίου εἶναι συνέπεια τῆς ἀνάπτυξης τῆς παραγωγικῆς δυνάμης, τότε καί ἀντίστροφα αὐτή ἡ παραγωγική δύναμη ἀναπτύσσεται μέ τή σειρά της μέ τήν προυπόθεση μιᾶς πλατύτερης, διευρυμένης καπιταλιστικῆς βάσης. Ἐδῶ γίνεται ἀλληλοεπίδραση. Γι' αὐτό ἡ ἀναπαραγωγή σέ πλατύτερη βάση, ἡ συσσώρευση, μολονότι στήν ἀρχή ἐμφανίζεται μόνο σάν ποσοτική διεύρυνση τῆς παραγωγῆς — μέ περισσότερο κεφάλαιο κάτω ἀπό τοὺς ἴδιους ὅρους παραγωγῆς — σ' ἓνα ὀρισμένο σημεῖο παρουσιάζεται πάντα καί ποιοτικά μέ τή μορφή μεγαλύτερης ἀποδοτικότητος τῶν ὄρων κάτω ἀπό τοὺς ὁποίους συντελεῖται ἡ ἀναπαραγωγή. Ἀπό δῶ ἡ αὐξηση τῆς μάζας τῶν προϊόντων ὄχι μόνο στήν ἴδια ἀναλογία μέ τήν ὁποία ἔχει αὐξηθεῖ τό κεφάλαιο στή διευρυνόμενη ἀναπαραγωγή, δηλ. στή συσσώρευση.

Ἄς γυρίσουμε λοιπόν στό παράδειγμά μας μέ τό τσίτι.

Ἡ στασιμότητα στήν ἀγορά, πού εἶναι παραγεμισμένη μέ τσίτια, διαταράσσει τήν ἀναπαραγωγή τοῦ ὑφαντουργοῦ ἐργοστασιάρχῃ. Ἡ διατάραξη αὐτή πλήττει πρὶν ἀπ' ὅλα τοὺς ἐργάτες του. Αὐτοί λοιπόν οἱ ἐργάτες εἶναι τώρα σέ μικρότερη ἀναλογία ἢ καί καθόλου καταναλωτές τοῦ ἐμπορεύματός του — τοῦ τσιτιοῦ — καθώς καί ἄλλων ἐμπορευμάτων, πού ἔμπαιναν στήν κατανάλωσή τους. Χρειάζονται βέβαια τσίτια, ὅμως δέν μποροῦν νά τά ἀγοράσουν, γιατί δέν ἔχουν τά μέσα, καί δέν ἔχουν τά μέσα, ἐπειδὴ δέν μποροῦν νά συνεχίσουν νά παράγουν, καί δέν μποροῦν νά συνεχίσουν νά παράγουν, ἐπειδὴ ἔχουν παραχθεῖ πάρα πολλά τσίτια, ἐπειδὴ πάρα πολλά τσίτια παραγεμίζουν τήν ἀγορά. Τοὺς ἐργάτες δέν μπορεῖ νά τοὺς βοηθήσει οὔτε ἡ συμβουλή τοῦ Ρικάρντο* νά αὐξήσουν τήν παραγωγή τους, οὔτε ἡ συμβουλή νά

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο. σελ. 575 καί 586 καί 589-590.

παράγουν κάτι ἄλλο. Ἀποτελοῦν τώρα μέρος τοῦ προσωρινοῦ ὑπερπληθυσμοῦ, ὑπερπαραγωγή ἐργατῶν, στήν περίπτωση αὐτή παραγωγῶν τσιτιοῦ, ἐπειδὴ ὑπάρχει ὑπερπαραγωγή τσιτιῶν στήν ἀγορά.

Ἐκτός ὅμως ἀπό τοὺς ἐργάτες πού ἀπασχολοῦνται ἄμεσα ἀπό τό ἐπενδουμένο στό βαμβακουφαντουργεῖο κεφάλαιο, ἡ στασιμότητα στήν ἀναπαραγωγή τοῦ τσιτιοῦ πλήττει πολλοὺς ἄλλους παραγωγούς: νηματοουργούς, βαμβακοπαραγωγούς (οἱ cotton cultivators), μηχανουργούς (παραγωγούς ἀδραχτιῶν καί ἀργαλειῶν κλπ.), παραγωγούς σίδηρου, κάρβουνου κλπ. Ὅλοι αὐτοί θά διαταράσσονταν ἐπίσης στήν ἀναπαραγωγή τους, μιά καί ἡ ἀναπαραγωγή τῶν τσιτιῶν ἀποτελεῖ ὄρο γιά τή δική τους ἀναπαραγωγή. Αὐτό θά συνέβαινε ἀκόμα καί στήν περίπτωση, πού στίς δικές τους σφαῖρες δέν θά σημειωνόταν ὑπερπαραγωγή, ὀγλ. παραγωγή πέρα ἀπό τό μέτρο πού θά καθόριζε καί θά δικαιολογοῦσε μιά ὁμαλά ἐργαζόμενη βαμβακοβιομηχανία. Ὅλες αὐτές οἱ βιομηχανίες ἔχουν τώρα τό κοινό, ὅτι τό εἰσόδημά τους (μισθοί καί κέρδος, ἐφόσον αὐτό τό τελευταῖο καταναλώνεται σάν εἰσόδημα καί δέν συσσωρεύεται) δέν καταναλώνεται στό δικό τους προῖόν, ἀλλά στό προῖόν τῶν σφαιρῶν ἐκείνων πού παράγουν εἶδη κατανάλωσης, ἀνάμεσα στά ὅποια περιλαβαίνονται καί τά τσίτια. Ἐτσι πέφτει ἡ κατανάλωση καί ἡ ζήτηση τσιτιοῦ, ἀκριβῶς ἐπειδὴ στήν ἀγορά ὑπάρχει πάρα πολύ ἀπ' αὐτό. Πέφτει ὅμως καί ἡ ζήτηση ὅλων τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων, στά ὅποια σάν εἶδη κατανάλωσης ξοδεύεται τό εἰσόδημα αὐτῶν τῶν ἔμμεσων παραγωγῶν τσιτιοῦ. Τά μέσα τους γιά ν' ἀγοράζουν τσίτι καί ἄλλα εἶδη κατανάλωσης περιορίζονται, συστέλλονται, ἐπειδὴ στήν ἀγορά ὑπάρχουν πάρα πολλά τσίτια. Αὐτό ἀφορᾷ καί τά ἄλλα ἐμπορεύματα (εἶδη κατανάλωσης). Τώρα ξαφνικά ἀποκαλύπτεται ὅτι ὑπάρχει σχετική ὑπερπαραγωγή καί γι' αὐτό, ἐπειδὴ ἔχουν συσταλεῖ τά μέσα μέ τά ὅποια ἀγοράζονται, ἐπομένως καί ἡ ζήτηση γι' αὐτά. Ἀκόμα καί ἂν δέν σημειώθηκε ὑπερπαραγωγή στίς σφαῖρες αὐτές, τώρα ὑπάρχει σ' αὐτές ὑπερπαραγωγή.

Ἄν λοιπόν ἡ ὑπερπαραγωγή σημειώθηκε ὄχι μόνο στά τσίτια, ἀλλά καί στά λινά, τά μεταξωτά καί τά μάλλινα, τότε καταλαβαίνει κανεὶς πῶς ἡ ὑπερπαραγωγή σ' αὐτά τά λίγα ἀλλά βασικά εἶδη προκαλεῖ μιά λίγο-πολύ γενική (σχετική) ὑπερπαραγωγή σ' ὅλη τήν ἀγορά. Στή μιά πλευρά ὑπάρχει ἀφθονία στήν ἀγορά ὅλων τῶν ὄρων ὑπερπαραγωγῆς καί ἀφθονία ὅλων τῶν εἰδῶν ἀπούλητων ἐμπορευμάτων. Στήν ἄλλη πλευρά ὑπάρχουν χρεωκοπημένοι καπιταλιστές καί πρὶν ἀπ' ὅλα ἀπογυμνωμένες καί στερούμενες τῶν πάντων ἐργατικές μάζες.

Τό ἐπιχείρημα αὐτό ὅμως στοχεύει πρὸς δύο κατευθύνσεις. Ἄν εἶναι εὐκολονόητο, μέ ποιόν τρόπο ἡ ὑπερπαραγωγή σέ μερικά βασικά εἶδη κατανάλωσης συνεπάγεται ὑποχρεωτικά τό φαινόμενο μιᾶς λίγo-πολύ γενικῆς ὑπερπαραγωγῆς, αὐτό δέν θά πεί καθόλου ὅτι ἔγινε κατανοητό μέ ποιόν τρόπο μπορεί νά παρουσιαστεῖ ἡ ὑπερπαραγωγή σ' αὐτά τά εἶδη. Αὐτό συμβαίνει, γιατί τό φαινόμενο τῆς γενικῆς ὑπερπαραγωγῆς εἶναι ἐπακόλουθο τῆς ἀλληλοεξάρτησης τῶν ἐργατῶν πού ἀπασχολοῦνται ἄμεσα στίς βιομηχανίες αὐτές καί τῶν ἐργατῶν πού ἀπασχολοῦνται σ' ὅλους τούς κλάδους τῆς βιομηχανίας, οἱ ὅποιοι παράγουν τά προστάδια τοῦ προϊόντος τους, τό σταθερό κεφάλαιό τους στίς διάφορες φάσεις του. Γι' αὐτούς τούς τελευταίους ἡ ὑπερπαραγωγή εἶναι ἀποτέλεσμα. Ἀπό πού ὅμως ἔρχεται στους πρώτους; Αὐτό γίνεται, γιατί οἱ τελευταῖοι συνεχίζουν (go on) νά παράγουν, ὅσον καιρό συνεχίζουν νά παράγουν (on gehn) οἱ πρώτοι, καί μ' αὐτή τή συνέχιση νά παράγουν (On-gehn)* φαίνεται ὅτι ἐξασφαλίζεται μιᾶ γενική αὔξηση τοῦ εἰσοδήματος, ἐπομένως καί τῆς δίκῆς τους κατανάλωσης^[94]. [719].

[13. Ἡ ἀγορά μένει πίσω ἀπό τήν αὐξανόμενη παραγωγή.
Ἡ ἀντίληψη τοῦ Ρικάρντο γιά τήν ἀπεριόριστη ζήτηση
καί τήν ἀπεριόριστη χρησιμοποίηση κεφαλαίου]

[720] Ἄν ἤθελαν ν' ἀπαντήσουν, ὅτι ἡ διαρκῶς αὐξανόμενη παραγωγή {ἡ ὁποία αὐξάνει κάθε χρόνο γιά δύο λόγους, πρῶτα, ἐπειδὴ αὐξάνει σταθερά τό τοποθετημένο στήν παραγωγή κεφάλαιο, δεύτερο, ἐπειδὴ τό κεφάλαιο αὐτό χρησιμοποιεῖται ὀλοένα καί πῖο παραγωγικά. Κατά τή διάρκεια τῆς ἀναπαραγωγῆς καί τῆς συσσώρευσης σωρεύονται διαρκῶς μικρές βελτιώσεις, οἱ ὁποῖες ἔχουν ἀλλάξει τελικά ὅλη τήν κλίμακα τῆς παραγωγῆς. Συντελεῖται μιᾶ ἐπισώρευση τῶν βελτιώσεων, μιᾶ συσσωρευόμενη ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων} χρειάζεται μιᾶ διαρκῶς διευρυνόμενη ἀγορά καί ὅτι ἡ παραγωγή διευρύνεται γρηγορότερα ἀπό τήν ἀγορά, ὅποτε ἔχουμε τό φαινόμενο πού πρέπει νά ἐξηγηθεῖ, μόνο πού ἐκφράζεται διαφορετικά καί ὄχι στήν ἀφηρημένη, ἀλλά στήν πραγματική του μορφή. Ἡ ἀγορά διευρύνεται

* Ὁ Μάρξ διατυπώνει ἐδῶ ἕναν ὄρο πού ἀποτελεῖται ἀπό μιᾶ ἀγγλική, καί μιᾶ γερμανική, λέξη, — Σημ. τῆς γαλλικῆς ἐκδόσεως

πιό ἀργά ἀπό τήν παραγωγή, ἢ στόν κύκλο πού διαγράφει τό κεφάλαιο κατά τήν ἀναπαραγωγή του — ἓνας κύκλος στόν ὁποῖο δέν ἀναπαράγεται μόνο στήν ἴδια, ἀλλά σέ διευρυμένη κλίμακα, στόν ὁποῖο δέν διαγράφει μιά ἀπλή κυκλική περιστροφή, ἀλλά μιά σπείρα — ἔρχεται μιά στιγμή, ὅπου ἡ ἀγορά ἀποκαλύπτεται πολύ στενή γιά τήν παραγωγή. Αὐτό συμβαίνει στό τέλος τοῦ κύκλου. Αὐτό ὅμως σημαίνει μόνο ὅτι: ἡ ἀγορά εἶναι παραγεμισμένη. Ἡ ὑπερπαραγωγή εἶναι ἐκδήλη. Ἄν ἡ διεύρυνση τῆς ἀγορᾶς συμβάδιζε μέ τή διεύρυνση τῆς παραγωγῆς, τότε δέν θά σημειωνόταν ὑπερπλήρωση τῆς ἀγορᾶς, δέν θά σημειωνόταν ὑπερπαραγωγή.

Ὡστόσο, μέ τήν ἀπλή ὁμολογία, ὅτι μαζί μέ τήν παραγωγή πρέπει νά διευρύνεται ἡ ἀγορά, θά ξαναομολογιόταν ἤδη, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ δυνατότητα μιάς ὑπερπαραγωγῆς, ἐπειδή ἡ ἀγορά ἔχει ἐξωτερικά γεωγραφικά ὅρια, ἡ ἐσωτερική ἀγορά παρουσιάζεται περιορισμένη ἔναντι μιάς ἀγορᾶς πού εἶναι καί ἐσωτερική καί ἐξωτερική, ἡ τελευταία μέ τή σειρά της ἔναντι τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς, ἡ ὁποία ὅμως σέ κάθε στιγμή εἶναι μέ τή σειρά της περιορισμένη καί αὐτή καθεαυτή ἔχει τήν ἰκανότητα νά διευρύνεται. Γι' αὐτό, ἂν ὁμολογεῖται ὅτι ἡ ἀγορά πρέπει νά διευρυνθεῖ, γιά νά μή σημειωθεῖ ὑπερπαραγωγή, τότε ὁμολογεῖται ἐπίσης ὅτι μπορεῖ νά σημειωθεῖ ὑπερπαραγωγή, γιατί τότε εἶναι δυνατό, μιά καί ἡ ἀγορά καί ἡ παραγωγή εἶναι δύο ἀδιάφορα μεταξύ τους στοιχεῖα, ὅτι ἡ διεύρυνση τοῦ ἑνός δέν ἀντιστοιχεῖ στή διεύρυνση τοῦ ἄλλου, ὅτι τά ὅρια τῆς ἀγορᾶς δέν διευρύνονται ἀρκετά γρήγορα γιά τήν παραγωγή ἢ ὅτι νέες ἀγορές — νέες ἐπεκτάσεις τῆς ἀγορᾶς — μποροῦν γρήγορα νά ξεπεραστοῦν ἀπό τήν παραγωγή, ἔτσι πού ἡ διευρυμένη ἀγορά νά ἐμφανίζεται τώρα ἐξίσου σάν ἓνα ὄριο, ὅπως παρουσιαζόταν προηγούμενα ἡ στενότερη ἀγορά.

Γι' αὐτό ὁ Ρικάρντο ἀρνεῖται μέ συνέπεια τήν ἀνάγκη μιάς διεύρυνσης τῆς ἀγορᾶς, μέ τή διεύρυνση τῆς παραγωγῆς καί τήν αὔξηση τοῦ κεφαλαίου. Ὅλο τό κεφάλαιο πού ὑπάρχει σέ μιά χώρα μπορεῖ ἐπίσης νά χρησιμοποιηθεῖ μέ ὄφελος στή χώρα αὐτή. Γιά τό λόγο αὐτό καταπολεμαί τόν Λ. Σμίθ, ὁ ὁποῖος, ἀπό τή μιά μεριά, ἔχει διατυπώσει τήν ἀποψή του (τήν ἴδια μέ τοῦ Ρικάρντο) καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά, μέ τό συνηθισμένο του συνετό ἐνστικτο, τήν ἔχει ἐπίσης ἀντικρούσει. Ὁ Σμίθ δέν γνωρίζει ἀκόμα τό φαινόμενο τῆς ὑπερπαραγωγῆς, τίς κρίσεις λόγω ὑπερπαραγωγῆς. Αὐτό πού γνώριζε ἦταν ἀπλές πιστωτικές καί χρηματικές κρίσεις, πού παρουσιάζονται ἀπό μόνες τους μαζί μέ τό πιστωτικό καί τραπεζικό σύστημα. Πράγματι στή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου βλέπει ὅπωςδήποτε αὔξηση τοῦ γενικοῦ λαικοῦ πλούτου

καί τῆς λαϊκῆς εὐημερίας. Ἐξάλλου τήν ἀπλή ἀνάπτυξη τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς σέ ἐξωτερική, ἀποικιακή καί παγκόσμια ἀγορά τήν ἀντιλαμβάνεται σάν ἀπόδειξη μιᾶς σάν νά λέμε σχετικῆς (δυνάμει) ὑπερπαραγωγῆς στήν ἐσωτερική ἀγορά. Ἀξίζει νά ἀναφέρουμε ἐδῶ τήν πολεμική τοῦ Ρικάρντο ἐνάντια στόν Σμίθ:

«Ὅταν οἱ ἔμποροι τοποθετοῦν τά κεφάλαιά τους στό ἐξωτερικό ἐμπόριο ἢ στή ναυσιπλοία, αὐτό γίνεται πάντα μέ δική τους ἐλεύθερη ἐπιλογή καί ποτέ μέ ἐξαναγκασμό. Αὐτό γίνεται ἐπειδὴ στους κλάδους αὐτούς τό κέρδος τους θά εἶναι κατά κάτι μεγαλύτερο ἀπ' ὅ,τι στό ἐσωτερικό ἐμπόριο. Ὁ Ἄνταμ Σμίθ ἔχει σωστά διαπιστώσει, ὅτι ἡ ζήτηση μέσων διατροφῆς σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους περιορίζεται ἀπό τήν περιορισμένη χωρητικότητα τοῦ ἀνθρώπινου στομαχίου».

{Ὁ Α. Σμίθ πλανιέται ἐδῶ πολύ, ἐπειδὴ ἀποκλείει τά εἶδη πολυτελείας τῆς γεωργίας},

«ἡ ἐπιθυμία γιά ἀπολαύσεις καί ἐξωραισμό τῶν χτιρίων, γιά ἐνδύματα, ἀμάξια καί ἐπιπλά φαίνεται ὅμως νά εἶναι ἀτέλειωτη καί χωρίς καθορισμένα ὅρια. Ἡ φύση λοιπόν ἔχει» (συνεχίζει ὁ Ρικάρντο) «περιορίζει κατ' ἀνάγκην τό μέγεθος τοῦ κεφαλαίου πού μπορεί σέ ὅποιοδήποτε χρόνο νά ἐπενδυθεῖ μέ κέρδος στήν ἀγροτική οἰκονομία».

{Γι' αὐτό λοιπόν ὑπάρχουν λαοί, πού ἐξάγουν γεωργικά προιόντα; Λές καί δέν μπορεί κανείς σέ πείσμα τῆς φύσης νά τοποθετήσῃ στή γεωργία ὅποιοδήποτε κεφάλαιο, γιά νά παράγῃ στήν Ἀγγλία λ.χ. πεπόνια, σύκα, σταφύλια κλπ., ἄνθη κλπ., καί πουλερικά καί θηράματα κλπ. Ἡ λές καί οἱ πρῶτες ὕλες τῆς βιομηχανίας δέν παράγονταν ἀπό τό γεωργικό κεφάλαιο; (Βλέπε λ.χ. τό κεφάλαιο πού τοποθετοῦσαν οἱ Ρωμαῖοι μόνο στήν τεχνητή ἰχθυοτροφία)},

«δέν ἔχει ὅμως χαράξει ὅρια (λές καί ἔχει ἡ φύση καμιά δουλιὰ μέ τήν ὑπόθεσι) στό μέγεθος τοῦ κεφαλαίου πού μπορεί νά χρησιμοποιοθεῖ γιά τήν προμήθεια "τῶν ἀντικειμένων μέ τά ὅποια εὐκολύνεται καί ὁμορφαίνει" ἡ ζωή. Ἡ ἀπόκτηση αὐτῶν τῶν ἀπολαύσεων στήν πιό μεγάλη τους ἀφθονία εἶναι ὁ ἐπιδιωκόμενος στόχος, καί μόνον ἐπειδὴ τό ἐξωτερικό ἐμπόριο καί ἡ ναυσιπλοία πετυχαίνουν καλύτερα τόν στόχο αὐτό, ἀσχολοῦνται περισσότερο μ' αὐτά παρά μέ τήν παραγωγή τῶν ἐμπορευμάτων μανουφακτούρας γιά τά ὅποια ὑπάρχει ζήτηση ἢ ἑνός ἀντικατάστατου γι' αὐτά στό ἐσωτερικό. Ἄν ὅμως ὀρισμένα περιστατικά μᾶς ἐμποδίζουν τήν χρησιμοποίησι κεφαλαίου στό ἐξωτερικό ἐμπόριο ἢ στή ναυσιπλοία, τότε τό κεφάλαιο αὐτό θά τό τοποθετήσουμε στό ἐσωτερικό, ἄν καί μέ μικρότερο ὄφελος. Ὅσον καιρό δέν ὑπάρχει κανένας περιορισμός στήν ἀπόκτηση "ἀνέσεων, στόν ἐξωραισμό τῶν χτιρίων, τῶν ἐνδύματων, τῶν ἀμαξιῶν καί [721] τῶν ἐπιπλῶν" δέν μπορεί νά ὑπάρχει ὄριο γιά τό κεφάλαιο πού μπορεί νά

χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν παραγωγή τους, ἐκτός ἀπό ἐκεῖνο πού περιορίζει τήν ἱκανότητά μας νά βροῦμε τούς ἐργάτες οἱ ὁποῖοι πρόκειται νά τά παράγουν.

Ὁ Ἄνταμ Σμίθ μιλάει ὥστόσο γιά τή ναυσιπλοία σάν νά μή διεξάγεται μέ ἐλεύθερη βούληση, ἀλλά ἀπό ἀνάγκη, σάν νά ἔμενε ἀναπασχόλητο τό κεφάλαιο πού δῶρα σ' αὐτήν, ἄν δέν χρησιμοποιόταν μ' αὐτόν τόν τρόπο, σάν νά μπορούσε νά ὑπάρχει πάρα πολύ κεφάλαιο στό ἐσωτερικό ἐμπόριο. Ὁ Σμίθ, λέει: «ἀπό τή στιγμή πού τό κεφάλαιο αὐξηθεῖ σέ τέτιο βαθμό, ὥστε νά μή μπορεί νά χρησιμοποιηθεῖ ὀλόκληρο γιά τήν κάλυψη τῆς κατανάλωσης καί γιά τή συντήρηση τῆς παραγωγικῆς ἐργασίας αὐτῆς τῆς συγκεκριμένης χώρας» {αὐτό τό σημεῖο τῆς περικοπῆς τό ὑπογραμμίζει ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο} «ἔτσι τό περισσευόμενο μέρος στρέφεται φυσικά πρὸς τή ναυσιπλοία καί χρησιμοποιεῖται γιά τόν σκοπό αὐτό, γιά νά προσφέρει τίς ἴδιες ὑπηρεσίες σέ ἄλλες χώρες... Μήπως ὅμως αὐτό τό μέρος τῆς παραγωγικῆς ἐργασίας στή Μεγάλη Βρετανία δέν θά χρησιμοποιόταν γιά τήν παραγωγή μιᾶς ἄλλης κατηγορίας ἐμπορευμάτων μέ τά ὁποῖα θά ἀγοράζεται κάτι, γιά τό ὁποῖο ὑπάρχει μεγαλύτερη ζήτηση στό ἐσωτερικό; Κι ἄν δέν μπορούσε νά γίνει αὐτό, θά μπορούσαμε αὐτή τήν παραγωγική ἐργασία, ἔστω καί μέ μικρότερο ὄφελος, νά τή χρησιμοποιήσουμε, γιά νά παράγουμε στό ἐσωτερικό τά ἐμπορεύματα αὐτά, ἢ τουλάχιστον ἓνα ἀντικατάστατο γι' αὐτά; Ἄν ἐπιθυμοῦμε βελούδο, δέν θά μπορούσαμε νά παράγουμε βελούδο, καί στήν περίπτωση πού δέν θά τό πετυχαίναμε, δέν θά μπορούσαμε μήπως νά παράγουμε περισσότερο μάλλινο ὕφασμα ἢ κάτι ἄλλο ἐπιθυμητό γιά μᾶς;

Παράγουμε ἐμπορεύματα καί μ' αὐτά ἀγοράζουμε ἄλλα ἐμπορεύματα στό ἐξωτερικό, ἐπειδὴ παίρνουμε ἀπό ἐκεῖ μιᾶ μεγαλύτερη ποσότητα » {ἢ ποιοτική διαφορά δέν ὑπάρχει!} «ἀπό ἐκεῖνη πού μπορούμε νά παράγουμε στό ἐσωτερικό. Ἄν μᾶς ἀφαιρεθεῖ αὐτό τό ἐμπόριο, τότε θά παράγουμε ἀμέσως πάλι γιά μᾶς τούς ἰδίους. Ἡ γνώμη τοῦ Ἄνταμ Σμίθ, ὅμως, ἀποκλίνει ἀπό ὅλες τίς γενικές θέσεις του γιά τό θέμα αὐτό. Ἄν» {ὁ Ρικάρντο παραθέτει τώρα τά λόγια τοῦ Σμίθ} «,μιᾶ ἄλλη χώρα μπορεί νά μᾶς προμηθεύει ἓνα ἐμπόρευμα πιό φτηνά ἀπ' ὅ,τι θά τό παρήγαμε ἐμεῖς, τότε εἶναι συμφερότερο νά τό ἀγοράζουμε ἀπ' αὐτήν ἐναντι ἑνός μέρους τῆς παραγωγῆς τῆς δικῆς μας ἐργασίας, τό ὁποῖο τό χρησιμοποιοῦμε ἔτσι μέ ἓνα τρόπο πού ἀποκομίζουμε ὄφελος. Ἡ γενική παραγωγική δραστηριότητα τῆς χώρας πον εἶναι πάντα ἀνάλογη, σέ πολύ διαφορετικές ἀναλογίες, μέ τό χρησιμοποιούμενο κεφάλαιο » {ὁ Ρικάρντο ὑπογραμμίζει πάλι τήν τελευταία φράση} «δέν περιορίζεται μέ τόν τρόπο αὐτό, ἀλλά ἀπομένει σ' αὐτήν νά βρεῖ τόν τρόπο, μέ τόν ὁποῖο μπορεί νά ἀσκηθεῖ μέ τό μεγαλύτερο, δυνατό ὄφελος».

Πάλι: «Ἐκεῖνοι πού διαθέτουν περισσότερα μέσα διατροφῆς ἀπό ὅσα μποροῦν νά καταναλώσουν οἱ ἴδιοι, εἶναι πάντα πρόθυμοι τό περίσσευμα ἢ, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο, τήν τιμή του νά τήν ἀνταλλάξουν μέ ἀνέσεις ἄλλου εἶδους. Αὐτό πού ἀπομένει ὕστερα ἀπό τήν ἱκανοποίηση τῶν περιορισμένων ἀναγκῶν χρησιμοποιεῖται γιά τήν ἱκανοποίηση ἐκείνων τῶν ἐπιθυμιῶν, πού δέν μποροῦν νά ἱκανοποιηθοῦν καί πού φαίνονται νά εἶναι ἀπολυτά ἀπεριόριστες. Γιά ν' ἀποκτή-

σουν μέσα διατροφῆς, πασχίζουν οἱ φτωχοὶ νά ικανοποιήσουν τά γούστα ἐκεῖνα τῶν πλουσίων, καί, γιά νά ἀποκτήσουν πῖο σίγουρα τά μέσα διατροφῆς συναγωνίζονται μεταξύ τους στό νά προσφέρουν πῖο φτηνά καί σέ καλύτερη ποιότητα τήν ἐργασία τους. Ὅταν μεγαλώνει ἡ ποσότητα μέσων διατροφῆς ἢ ὅταν αὐξάνει ἡ βελτίωση καί ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς, τότε μεγαλώνει ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν, καί μιά πού τό εἶδος τῆς δραστηριότητάς τους ἐπιτρέπει τόν πῖο λεπτομερειακό καταμερισμό τῆς ἐργασίας, αὐξάνει ἡ ποσότητα τῶν ὑλικῶν πού μποροῦν νά ἐπεξεργάζονται σέ πολύ μεγαλύτερο βαθμό ἀπό τόν ἀριθμό τους. Ἔτσι προκύπτει ζήτηση κάθε λογῆς ὑλικῶν, πού μπορεῖ νά χρησιμοποιηθοῦν ἀπό τό ἐφευρετικό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου μέ ὠφέλιμο τρόπο ἢ γιά νά γίνουν πῖο ὠραία τά χτίρια, τά ἐνδύματα, τά ἀμάξια ἢ τά ἐπιπλα, καθώς καί ζήτηση ἀπολιθωμάτων καί ὀρυκτῶν, εὐγενῶν μετάλλων καί πολύτιμων λίθων'.

Ἄπ' αὐτές τίς ὁμολογίες προκύπτει ὅτι δέν ὑπάρχει κανένα ὄριο στή ζήτηση καί κανέναν περιορισμό στή χρησιμοποίηση κεφαλαίου, ὅσον καιρό τό κεφάλαιο ἀποφέρει κέρδος, καί ὅτι δέν ὑπάρχει κανέναν ἄλλον ἐπαρκῆ λόγον γιά τήν πτώση τοῦ κέρδους ἐκτός ἀπό μιά αὐξηση τῶν μισθῶν, ἀνεξάρτητα ἀπό τό πόσο ἄφθονο κεφάλαιο μπορεῖ νά ὑπάρχει. Μπορεῖ νά προσθέσει κανεῖς ἀκόμα, ὅτι ἡ μόνη ἀποτελεσματική καί σταθερή αἰτία γιά τήν αὐξηση τῶν μισθῶν συνίσταται στήν αὐξανόμενη, δυσκολία τοῦ κεφαλαίου νά προμηθεύει μέσα διατροφῆς καί ζωτικῆς σημασίας εἶδη κατανάλωσης γιά τόν αὐξανόμενο ἀριθμό τῶν ἐργατῶν» (Στό ἴδιο, σελ. 344-348).

[14. Ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα

*στήν ἀκατάπαυστη ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων
καί στόν περιορισμένο χαρακτήρα τῆς κατανάλωσης
σάν βάση τῆς ὑπερπαραγωγῆς.*

*Ἄπολογητικός χαρακτήρας τῆς θεωρίας γιά τό ὅτι εἶναι
ἀδύνατη ἡ γενική ὑπερπαραγωγή]*

Ἡ λέξη ὑπερπαραγωγή αὐτή καθεαυτή ὁδηγεῖ σέ πλάνη. Ὅσον καιρό δέν ικανοποιοῦνται οἱ πῖο ἐπιτακτικές ἀνάγκες ἐνός μεγάλου μέρους τῆς κοινωνίας ἢ ὅταν ικανοποιοῦνται μόνο οἱ πῖο ἄμεσες ἀνάγκες του, δέν μπορεῖ φυσικά νά γίνεται ἀπολύτως καθόλου λόγος γιά ὑπερπαραγωγή προϊόντων μέ τήν ἔννοια, ὅτι ἡ μάζα τῶν προϊόντων θά ἦταν περιττή σέ σχέση μέ τίς ἀνάγκες του. Ἀντίθετα, θά πρέπει νά εἰπωθεῖ μέ τήν ἔννοια αὐτή ὅτι πάνω στή βάση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς γίνεται μόνιμα ὑποπαραγωγή. Τό ὄριο τῆς παραγωγῆς εἶναι τό κέρδος τῶν καπιταλιστῶν καί μέ κανένα τρόπο οἱ ἀνάγκες τῶν παραγωγῶν. Ἡ ὑπερπαραγωγή ὅμως προϊόντων καί ἡ ὑπερπαραγωγή ἐμπορευμάτων εἶναι δύο ἐντελῶς διαφορετικά πράγματα. Ἄν ὁ Ρι-

κάρντο ἔχει τή γνώμη, ὅτι ἡ μορφή τοῦ ἐμπορεύματος δέν ἔχει σημασία γιά τό προϊόν καί, παραπέρα, ὅτι ἡ κυκλοφορία τῶν ἐμπορευμάτων μόνο τυπικά διαφέρει ἀπό τό ἄμεσο ἀνταλλακτικό ἐμπόριο, ὅτι ἡ ἀνταλλακτική ἀξία εἶναι ἐδῶ μόνο μιά παροδική μορφή τοῦ μεταβολισμοῦ καί γι' αὐτό τό χρήμα εἶναι ἀπλῶς ἓνα τυπικό μέσο κυκλοφορίας, τότε αὐτό καταλήγει πράγματι στήν προυπόθεσή του, ὅτι ὁ ἀστικός τρόπος παραγωγῆς εἶναι ὁ ἀπόλυτος τρόπος παραγωγῆς, ἐπομένως εἶναι ἐπίσης ὁ τρόπος παραγωγῆς χωρίς κανέναν ἰδιαίτερο εἰδικό καθορισμό, ὅτι τό καθοριστικό σ' αὐτόν εἶναι ἐπομένως μόνο τυπικό. Δέν ἐπιτρέπεται λοιπόν ἐπίσης νά ὁμολογηθεῖ ἀπό τόν ἴδιο ὅτι ὁ ἀστικός τρόπος παραγωγῆς ἀποτελεῖ ὄριο γιά τήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἓνα ὄριο πού ἐκδηλώνεται στίς κρίσεις καί ἀνάμεσα σ' ἄλλα στήν ὑπερπαραγωγή — πού εἶναι τό βασικό φαινόμενο τῶν κρίσεων.

[722] Ὁ Ρικάρντο, ἀπό τίς θέσεις τοῦ Σμίθ, τίς ὁποῖες παρέθεσε, ἐνέκρινε καί γι' αὐτό τίς ἐπανελάβε, βλέπει ὅτι οἱ ἄμετρες «ἐπιθυμίες» (desires) γιά κάθε λογῆς ἀξίες χρήσης ἱκανοποιοῦνται πάντα ὅταν βασίζονται σέ μιά κατάσταση, στήν ὁποία ἡ μεγάλη μάζα τῶν παραγωγῶν περιορίζεται λίγο-πολύ στά μέσα «διατροφῆς» καί στά ἀπαραίτητα «ζωτικῆς σημασίας ἀγαθά», ὅταν λοιπόν αὐτή ἡ τεράστια πλειοψηφία τῶν παραγωγῶν ἀποκλείεται λίγο-πολύ ἀπό τήν κατανάλωση τοῦ πλούτου — ἐφόσον ἡ κατανάλωσή τους ξεπερνᾷ τόν κύκλο τῶν ἀπαραίτητων.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι αὐτή ἡ τελευταία περίπτωση, καί μάλιστα σέ ἀκόμα μεγαλύτερο βαθμό, ὑπάρχει στήν ἀρχαιότητα, στήν παραγωγή πού στηρίζεται στή δουλεία. Οἱ ἀρχαῖοι ὅμως οὔτε κἀν σκέπτονταν νά μετατρέψουν σέ κεφάλαιο τό πρόσθετο προϊόν. Πάντως, ἂν τό ἔκαναν, γινόταν σέ μηδαμινό βαθμό. (Ἡ ἐκτεταμένη παρουσία σ' αὐτούς τοῦ καθεαυτοῦ θησαυρισμοῦ δείχνει πόσο πρόσθετο προϊόν ἔμενε ἐντελῶς ἀχρησιμοποίητο). Ἐνα μεγάλο μέρος τοῦ πρόσθετου προϊόντος τό μετάτρεπαν σέ μή παραγωγικά ἐξοδα γιά ἔργα τέχνης, σέ θρησκευτικά ἔργα, σέ δημόσια ἔργα. Ἀκόμα λιγότερο ἡ παραγωγή τους προσανατολιζόταν στήν ἀποδέσμευση καί στήν ἀνάπτυξη τῶν ὑλικῶν παραγωγικῶν δυνάμεων — καταμερισμός τῆς ἐργασίας, μηχανές, χρησιμοποίηση τῶν φυσικῶν δυνάμεων καί ἐφαρμογή τῆς ἐπιστήμης στήν ἰδιωτική παραγωγή. Στήν πραγματικότητα δέν ξεπέρασαν συνολικά τή χειρωνακτική ἐργασία. Γι' αὐτό ὁ πλοῦτος πού δημιουργοῦσαν γιά ἀτομική κατανάλωση ἦταν σχετικά μικρός, καί ἐμφανίζεται μέγας μόνον ἐπειδῆ συγκεντρωνόταν σέ λίγα χέρια, πού ἐξάλλου δέν ἤξεραν

τί νά τόν κάνουν. Ἄν γιά τό λόγο αὐτό δέν ὑπῆρχε ὑπερπαραγωγή, ὑπῆρχε ὅμως στούς ἀρχαίους ὑπερκατανάλωση τῶν πλουσίων, ἡ ὁποία στίς τελευταῖες περίοδες τῆς Ρώμης καί τῆς Ἑλλάδος μετατρέπεται σέ ἐξωφρενική σπατάλη. Οἱ λίγοι ἐμπορικοί λαοί πού ὑπῆρχαν ἀνάμεσα τους, ζοῦσαν ἐνμέρει σέ βάρος ὄλων αὐτῶν τῶν οὐσιαστικά φτωγῶν ἐθνῶν. Ἡ ἀπόλυτη ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί ἐπομένως ἡ μαζική παραγωγή προϊόντων, πού περιλαβαίνονται στόν κύκλο τῶν ἀπαραίτητων ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν, ἀπό τή μιά μεριά, καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τά ὅρια πού μπαίνουν στήν ἀνάπτυξή τους ἀπό τό κέρδος τῶν καπιταλιστῶν, ἀποτελοῦν τή βάση τῆς σύγχρονης ὑπερπαραγωγῆς.

Ὅλες οἱ ἀντιρρήσεις πού προβάλλουν ὁ Ρικάρντο κ. ἄ. ἐναντία στήν ὑπερπαραγωγή βασίζονται στό ὅτι τήν ἀστική παραγωγή τή θεωροῦν σάν ἕναν τρόπο παραγωγῆς, στόν ὁποῖο δέν ὑπάρχει διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀγορά καί στήν πούληση — στόν ὁποῖο γίνεται ἄμεσα ἀνταλλακτικό ἐμπόριο — ἢ σάν κοινωνική παραγωγή, στήν ὁποία ἡ κοινωνία κατανέμει σύμφωνα μέ κάποιο σχέδιο τά μέσα παραγωγῆς της καί τίς παραγωγικές της δυνάμεις στό βαθμό καί στό μέτρο πού εἶναι ἀπαραίτητο γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν διάφορων ἀναγκῶν της, ἔτσι ὥστε στήν κάθε σφαῖρα παραγωγῆς νά ἀναλογεῖ ἡ ἀντίστοιχη ἐκείνη μερίδα τοῦ κοινωνικοῦ κεφαλαίου, πού ἀπαιτεῖται γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν της. Αὐτό τό πλάσμα (Fiktion) προκύπτει γενικά ἀπό τήν ἀνικανότητα νά κατανοήσουν τήν εἰδική μορφή τῆς ἀστικῆς παραγωγῆς καί αὐτή ἡ ἀνικανότητα μέ τή σειρά της προκύπτει ἀπό τό βούλιαγμα στήν ἀποψη ὅτι ἡ ἀστική παραγωγή εἶναι ἡ παραγωγή γενικά (schlechthin): Ἀκριβῶς ὅπως ἕνας ἄνθρωπος πού πιστεύει σέ μιά καθορισμένη θρησκεία βλέπει σ' αὐτήν τή θρησκεία γενικά (schlechtlin) καί ἔξω ἀπ' αὐτήν βλέπει μόνο νόθες θρησκείες.

Ἀντίθετα, θά ἔπρεπε μάλλον νά τεθεῖ τό ἐρώτημα: Πῶς, πάνω στήν βάση τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, στήν ὁποία ὁ καθένας ἐργάζεται γιά τόν ἑαυτό του καί στήν ὁποία ἡ εἰδική ἐργασία ὑποχρεώνεται νά παρουσιάζεται ταυτόχρονα σάν τό ἀντίθετό της, σάν ἀφηρημένη γενική ἐργασία, καί μέ τή μορφή αὐτή σάν κοινωνική ἐργασία, πῶς ἡ ἀπαραίτητη ἐξίσωση καί συνάφεια τῶν διάφορων σφαιρῶν παραγωγῆς, τό μέτρο καί ἡ ἀναλογία μεταξύ τους εἶναι δυνατό νά γίνει διαφορετικά ἀπό τήν μόνιμη ἐξάλειψη μιᾶς μόνιμης δυσαρμονίας; Καί αὐτό ἀκόμα ὁμολογεῖται, ὅταν γίνεται λόγος γιά ἐξισώσεις μέ τόν συναγωνισμό, γιατί αὐτές οἱ ἐξισώσεις προϋποθέτουν πάντα ὅτι ὑπάρχει κάτι πού πρέπει νά ἐξισωθεῖ, δηλαδή ἡ ἀρμονία εἶναι πάντα μόνο ἕνα ἀπο-

τέλεσμα τῆς κίνησης γιά τήν ἐξάλειψη τῆς ὑπάρχουσας δυσαρμονίας.

Γι' αὐτό ὁ Ρικάρντο παραδέχεται τό παραγέμισμα τῆς ἀγορᾶς μέ διάφορα ἐμπορεύματα. Τό ἀδύνατο τῆς ὑπερπαραγωγῆς πρέπει νά ἀφορᾶ μόνο τό ταυτόχρονο γενικό παραγέμισμα τῆς ἀγορᾶς. Γι' αὐτό δέν ἀρνοῦνται τή δυνατότητα τῆς ὑπερπαραγωγῆς γιά ὅποιαδήποτε ἰδιαίτερη σφαῖρα παραγωγῆς. Τό ἀδύνατο τῆς γενικῆς ὑπερπαραγωγῆς συνίσταται στό ὅτι εἶναι ἀδύνατο ὁ συγχρονισμός αὐτοῦ τοῦ φαινομένου σ' ὅλες τίς σφαῖρες παραγωγῆς καί ἐπομένως τό γενικό παραγέμισμα τῆς ἀγορᾶς (μιά ἔκφραση πού πάντα πρέπει cum grano salis — νά μήν παίρνεται ἐπιλέξει — γιατί σέ στιγμές γενικῆς ὑπερπαραγωγῆς ἢ ὑπερπαραγωγή σέ μερικές σφαῖρες εἶναι πάντα ἀποτέλεσμα, συνέπεια τῆς ὑπερπαραγωγῆς στά βασικά εἶδη ἐμπορίου. Εἶναι πάντα μόνο σχετική, καί ἀποτελεῖ ὑπερπαραγωγή, ἐπειδὴ ὑπάρχει ὑπερπαραγωγή σέ ἄλλες σφαῖρες).

Ἡ ἀπολογητική ἀντιστρέφει αὐτό ἀκριβῶς στό ἀντίθετό του. Ἰπερπαραγωγή στά βασικά εἶδη τοῦ ἐμπορίου, στά ὅποια μόνο ἐκδηλώνεται ἢ ἐνεργός ὑπερπαραγωγή — πρόκειται γενικά γιά εἶδη πού μποροῦν νά παράγονται μόνο μαζικά ἀπό ἐργοστάσια (καί στή γεωργία), ἐπειδὴ ὑπάρχει ὑπερπαραγωγή στά εἶδη στά ὅποια παρουσιάζεται σχετική ἢ παθητική ὑπερπαραγωγή. Σύμφωνα μέ τή γνώμη αὐτή, ὑπάρχει ὑπερπαραγωγή μόνο καί μόνο ἐπειδὴ ἢ ὑπερπαραγωγή δέν εἶναι καθολική. Ἡ σχετικότητα τῆς ὑπερπαραγωγῆς — ὅτι ἢ πραγματική ὑπερπαραγωγή σέ μερικές σφαῖρες προκαλεῖ τήν ὑπερπαραγωγή σέ ἄλλες — ἐκφράζεται ὡς ἐξῆς: Δέν ὑπάρχει καθολική ὑπερπαραγωγή, ἐπειδὴ, ἂν ἢ ὑπερπαραγωγή ἦταν καθολική, ὅλες οἱ σφαῖρες παραγωγῆς θά διατηροῦσαν τήν ἴδια σχέση μεταξύ τους. Ἐπομένως ἢ καθολική ὑπερπαραγωγή εἶναι ἴση μέ τήν παραγωγή στίς ἴδιες ἀναλογίες, πράγμα πού ἀποκλείει τήν ὑπερπαραγωγή. Καί αὐτό μιλάει τάχα ἐναντία στήν καθολική ὑπερπαραγωγή [723]. Καί συγκεκριμένα, ἐπειδὴ μιά καθολική ὑπερπαραγωγή μέ τήν ἀπόλυτή της ἔννοια δέν θά ἦταν ὑπερπαραγωγή, ἀλλά μόνο μιά μεγαλύτερη ἀπό τή συνηθισμένη ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικῆς δύναμης σ' ὅλες τίς σφαῖρες παραγωγῆς, δέν πρέπει τάχα νά ὑπάρχει ἢ πραγματική ὑπερπαραγωγή, ἢ ὅποια δέν εἶναι ἀκριβῶς αὐτή ἢ μή ὑπάρχουσα, αὐτοαναϊρούμενη ὑπερπαραγωγή. Παρ' ὅλον ὅτι ὑπάρχει μόνο, ἐπειδὴ δέν εἶναι τέτια.

Ἄν κοιτάξει κανεῖς ἀπό πῶς κοντά αὐτή τήν ἄθλια σοφιστική, τότε καταλήγει στό ἐξῆς: Ἄν ὑποθέσουμε λ.χ. ὅτι σημειώνεται ὑπερπαραγωγή σέ σίδηρο, σέ βαμβακερά ὑφάσματα, σέ λινά, μεταξωτά, μάλλι-

να* κλπ. είδη, τότε δέν μπορεί νά ειπωθεῖ λ.χ. ὅτι ἔχουν παραχθεῖ πολύ λίγα κάρβουνα καί γι' αὐτό σημειώνεται ἐκείνη ἡ ὑπερπαραγωγή. Καί αὐτό γιατί ἐκείνη ἡ ὑπερπαραγωγή σιδήρου κλπ. συμπεριλαβαίνει ἐξί- σου μιά ὑπερπαραγωγή κάρβουνου, ὅπως μιά ὑπερπαραγωγή ὑφασμά- των συμπεριλαβαίνει ὑπερπαραγωγή νημάτων. {Θά ἦταν δυνατή ὑπερ- παραγωγή νήματος σέ σχέση μέ τήν παραγωγή ὑφασμάτων, σιδήρου σέ σχέση μέ τήν παραγωγή μηχανῶν κλπ. Αὐτό θά ἀποτελοῦσε πάντα σχετική ὑπερπαραγωγή σταθεροῦ κεφαλαίου}. Δέν μπορεί συνεπῶς νά γίνεται λόγος γιά τήν ὑποπαραγωγή τῶν εἰδῶν ἐκείνων, ἢ ὑπερπαρα- γωγή τῶν ὁποίων ὑπονοεῖται, ἐπειδὴ μπαίνουν σάν συστατικά στοι- χεῖα, ὅπως ἡ πρώτη ὕλη, τά βοηθητικά ὑλικά ἢ σάν μέσο παραγωγῆς στά εἶδη ἐκεῖνα (μπαίνουν στό συγκεκριμένο ἐκεῖνο ἐμπόρευμα, ἀπό τό ὁποῖο ἔχει παραχθεῖ πάρα πολύ καί ἀπό τό ὁποῖο μπορεί νά ὑπάρχει στήν ἀγορά τέτια ὑπερπροσφορά μέ ἀποτέλεσμα νά μή ἐπιστρέφει, τό κεφάλαιο πού δαπανήθηκε γιά τήν παραγωγή του**), ἡ θετική ὑπερπα- ραγωγή τῶν ὁποίων εἶναι ἀκριβῶς τό γεγονός πού πρέπει νά ἐξηγηθεῖ. Ἄλλά γίνεται λόγος γιά ἄλλα εἶδη πού ἀνήκουν ἄμεσα σ' ἐκεῖνες τίς σφαῖρες παραγωγῆς, πού δέν ὑπάγονται οὔτε στά βασικά εἶδη τοῦ ἐμ- πορίου, τά ὁποῖα, σύμφωνα μέ ὅσα προυποτέθηκαν, ἔχουν ὑπερπαρα- χθεῖ, οὔτε σέ τέτιες σφαῖρες, στίς ὁποῖες, ἐπειδὴ ἀποτελοῦν τήν ἐνδιά- μεση γιά τίς σφαῖρες αὐτές παραγωγή, θά πρέπει ἡ παραγωγή νά ἔχει τουλάχιστον τόσο προχωρήσει, ὅσο στίς τελικές φάσεις τοῦ προϊόντος — ἂν καί τίποτα δέν στέκει ἐμπόδιο στό νά ἔχει προχωρήσει πιο πέρα ἢ παραγωγή καί γιά τόν λόγο αὐτό νά ἔχει σημειωθεῖ μιά ὑπερπαρα- γωγή στά πλαίσια τῆς ὑπερπαραγωγῆς. Λογουχάρη, μολονότι θά πρέ- πει νά ἔχει παραχθεῖ τόσο κάρβουνο, ὥστε νά λειτουργοῦν ὅλες ἐκεῖνες οἱ βιομηχανίες, στίς ὁποῖες τό κάρβουνο μπαίνει σάν ἀπαραίτητος ὅρος παραγωγῆς, ἔτσι πού ἡ ὑπερπαραγωγή τοῦ κάρβουνου νά συμπεριλα- βαίνεται στήν ὑπερπαραγωγή σιδήρου, νήματος κλπ. (παρ' ὅλον ὅτι τό κάρβουνο εἶχε παραχθεῖ μόνο σέ ποσότητα πού ἀναλογεῖ στήν παραγω- γή σιδήρου καί νήματος), ὥστόσο εἶναι ἐπίσης δυνατό νά ἔχει παραχθεῖ περισσότερο κάρβουνο ἀπό ἐκεῖνο πού ἀπαιτοῦσε ἀκόμα καί ἡ ὑπερπα- ραγωγή σιδήρου, νήματος κλπ. Αὐτό δέν εἶναι μόνο δυνατό, ἀλλά καί πολύ πιθανό. Καί αὐτό συμβαίνει γιατί ἡ παραγωγή κάρβουνου καί νή- ματος καί ἡ παραγωγή σέ κάθε ἄλλη σφαῖρα παραγωγῆς, τό προϊόν τῆς ὁποίας δέν εἶναι παρά ὁ ὅρος ἢ ἡ προκαταρτική φάση τοῦ προϊόντος

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 582, 586-587 καί 588-589.

** Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 584, 588 καί 591

πού θά ἀποπερατωθεῖ σέ μιάν ἄλλη σφαῖρα παραγωγῆς, δέν συμμορφώνεται μέ τήν ἄμεση ζήτηση, μέ τήν ἄμεση παραγωγή ἢ ὑπερπαραγωγή, ἀλλά συμμορφώνεται μέ τόν βαθμό, τό μέτρο, τή σχέση (τήν ἀναλογία) μέ τήν ὁποία συνεχίζει νά ἐπεκτείνεται ἡ παραγωγή. Καί εἶναι αὐτονόητο ὅτι στόν ὑπολογισμό αὐτό μπορεῖ νά ὑπερκερασθεῖ ὁ στόχος. Ἐτσι στά ἄλλα εἶδη, ὅπως λ.χ. στά πιάννα, στούς πολύτιμους λίθους κλπ., δέν ἔχουν παραχθεῖ ἀρκετά, σημειώθηκε ὑποπαραγωγή. { Ἐπαρχει βέβαια καί ὑπερπαραγωγή, στήν ὁποία ἡ ὑπερπαραγωγή στά μή βασικά εἶδη δέν εἶναι συνέπεια, ἀλλά στήν ὁποία ἀντίστροφα ἡ ὑποπαραγωγή εἶναι αἰτία τῆς ὑπερπαραγωγῆς, ὅπως λ.χ. σέ περίπτωση κακῆς σοδιάς σιταριοῦ ἢ κακῆς σοδιάς βαμβακιοῦ κλπ. }

Τό ἀνούσιο αὐτῆς τῆς φράσης [σχετικά μέ τήν ὑποπαραγωγή]* προβάλλει ἰδιαίτερα, ἂν τῆς δοθεῖ μιὰ διεθνῆς ἀπόχρωση, ὅπως κάνει ὁ Σαί⁽⁹⁵⁾ καί ὅπως ἔκαναν ἄλλοι ὕστερ' ἀπ' αὐτόν. Λένε λ.χ. ὅτι ἡ Ἀγγλία δέν ἔχει ὑπερπαραγάγει, ἀλλά ὅτι ἡ Ἰταλία ἔχει ὑποπαραγάγει. Ἄν ἡ Ἰταλία εἶχε 1) ἀρκετό κεφάλαιο, γιά ν' ἀντικαταστήσει τό ἀγγλικό κεφάλαιο, τό ὁποῖο ἔχει ἐξαχθεῖ στήν Ἰταλία μέ τή μορφή ἐμπορευμάτων, 2) ἂν εἶχε τοποθετήσῃ τό κεφάλαιό της αὐτό ἔτσι, ὥστε νά παράγει τά ἰδιαίτερα εἶδη πού χρειάζεται τό ἀγγλικό κεφάλαιο, γιά ν' ἀντικαταστήσῃ ἐνμέρει τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του καί ἐνμέρει γιά ν' ἀντικαταστήσῃ τό εἰσόδημα πού προκύπτει ἀπ' αὐτό, τότε δέν θά σημειωνόταν ὑπερπαραγωγή. Ἐπομένως δέν θά ὑπῆρχε τό γεγονός τῆς πραγματικῆς — σέ σχέση μέ τήν πραγματική παραγωγή στήν Ἰταλία — ὑπερπαραγωγῆς πού ὑπάρχει στήν Ἀγγλία, ἀλλά μόνο τό γεγονός τῆς φανταστικῆς ὑποπαραγωγῆς στήν Ἰταλία, φανταστικῆς ἐπειδὴ προϋποθέτει [724] ἓνα κεφάλαιο στήν Ἰταλία καί μιὰ ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικῆς δύναμης πού δέν ὑπάρχουν ἐκεῖ, καί ἐπειδὴ ὁ Σαί κάνει, δεύτερον, τήν ἴδια οὐτοπική προϋπόθεση, ὅτι αὐτό τό μὴ ὑπάρχον στήν Ἰταλία κεφάλαιο ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἀκριβῶς ἔτσι ὅπως θά ἦταν ἀπαραίτητο, ὥστε νά ἀλληλοσυμπληρώνονται ἡ ἀγγλική προσφορά καί ἡ ἰταλική ζήτηση, ἡ ἀγγλική καί ἡ ἰταλική παραγωγή, πράγμα πού μέ ἄλλα λόγια αὐτό δέν σημαίνει παρά μόνο ὅτι: Δέν θά σημειωνόταν ὑπερπαραγωγή, ἂν ἡ ζήτηση ἦταν ἀντίστοιχη μέ τήν προσφορά, ἂν τό κεφάλαιο ἦταν κατανεμημένο σέ τέτια ἀναλογία σ' ὅλες τίς σφαῖρες παραγωγῆς, ὥστε ἡ παραγωγή τοῦ ἑνός εἶδους νά συμπεριλαβαίνει τήν κατανάλωση τοῦ ἄλλου, ἐπομένως τή δική του κατανάλωση. Δέν θά ὑπῆρχε ὑπερπαραγωγή, ἂν δέν ὑπῆρχε ὑπερπαρα-

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική μετάφραση. — Σημ. μετ.

γωγῆ. Ὅμως, ἐπειδὴ ἡ καπιταλιστικὴ παραγωγὴ μπορεῖ ν' ἀναπτυχθεῖ καλπάζοντας μόνο σέ ὀρισμένες σφαῖρες καί κάτω ἀπό ὁσμένες συνθήκες, δέν θά ἦταν καθόλου δυνατὴ μιὰ καπιταλιστικὴ παραγωγὴ, ἂν θά ἔπρεπε νά ἀναπτυχθεῖ ταυτόχρονα καί σύμμετρα σ' ὅλες τίς σφαῖρες. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ὑπερπαραγωγὴ σημειώνεται ἀπόλυτα σ' αὐτές τίς σφαῖρες, σημειώνεται σχετικὰ καί στίς σφαῖρες, οἱ ὁποῖες δέν ἔχουν ὑπερπαραγάγει.

Αὐτὴ λοιπόν ἡ ἐξήγηση τῆς ὑπερπαραγωγῆς, ἀπὸ τῆ μιὰ μεριά, μέ τὴν ὑποπαραγωγὴ, ἀπὸ τὴν ἄλλη, δέν σημαίνει τίποτα ἄλλο παρά μόνο ὅτι: Ἄν γινόταν ἀναλογικὴ παραγωγὴ, δέν θά σημειωνόταν ὑπερπαραγωγὴ. Τὸ ἴδιο, ἂν βρισκόταν σέ ἀντιστοιχία ἡ ζήτησις καί ἡ προσφορά. Τὸ ἴδιο, ἂν ὅλες οἱ σφαῖρες περιέκλειναν ἴσες δυνατότητες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς καί τῆς διεύρυνσός της — καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας, μηχανές, ἐξαγωγές σέ μακρινές ἀγορές κλπ., μαζικὴ παραγωγὴ — ἂν ὅλες οἱ χῶρες πού συναλλάσσονται μεταξύ τους διέθεταν ἴσες ἱκανότητες τῆς παραγωγῆς (καί μάλιστα διαφορετικῆς καί ἀλληλοσυμπληρούμενης παραγωγῆς). Ἐπομένως σημειώνεται ὑπερπαραγωγὴ, ἐπειδὴ δέν ἐκπληρώνονται ὅλοι αὐτοὶ οἱ εὐσεβεῖς πόθοι. Ἡ, ἀκόμα πιὸ ἀφηρημένα: Δέν θά σημειωνόταν ὑπερπαραγωγὴ στὴ μιὰ πλευρά, ἂν σημειωνόταν σύμμετρη ὑπερπαραγωγὴ σ' ὅλες τίς πλευρές. Τὸ κεφάλαιο ὅμως δέν εἶναι ἀρκετὰ μεγάλο, ὥστε νά ὑπερπαραγάγει μέ τέτια καθολικότητα, καί γι' αὐτὸ γίνεται μερικὴ ὑπερπαραγωγὴ.

Ἄς ἐξεταστῆ πιὸ ἐπισταμένα αὐτὸ τὸ ἀποκύημα φαντασίας:

Ὁμολογεῖται ὅτι στὸν κάθε ξεχωριστὸ κλάδο μπορεῖ νά σημειωθεῖ ὑπερπαραγωγὴ. Τὸ μόνο περιστατικὸ πού θά μπορούσε νά ἐμποδίσαι τὴν ὑπερπαραγωγὴ σέ ὅλους ταυτόχρονα τοὺς κλάδους εἶναι, σύμφωνα μέ ὅσα προυποτέθηκαν, τὸ νά ἀνταλλάσσεται ἐμπόρευμα μέ ἐμπόρευμα, δηλαδὴ ἡ προσφυγὴ στίς προυποθέσεις τοῦ ἄμεσου ἀνταλλακτικοῦ ἐμπορίου. Αὐτὴ ἡ προσφυγὴ ὅμως ἔχει ἀποκλεισθεῖ ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ ἐμπόριο δέν εἶναι ἄμεσο ἀνταλλακτικὸ ἐμπόριο καί γι' αὐτὸ ὁ πωλητὴς ἐνός ἐμπορεύματος δέν εἶναι ἀπαραίτητα ταυτόχρονα ἀγοραστῆς ἐνός ἄλλου. Ὅλη αὐτὴ ἡ προσφυγὴ βασίζεται ἐπομένως στό ὅτι γίνεται ἀφαίρεσις ἀπὸ τὸ χρῆμα καί ἀφαίρεσις ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι δέν πρόκειται γιὰ ἄμεση ἀνταλλαγὴ προϊόντων, ἀλλὰ γιὰ κυκλοφορία ἐμπορευμάτων, γιὰ τὴν ὁποία ἀποτελεῖ ζήτημα οὐσίας ὁ χωρισμὸς τῆς ἀγορᾶς ἀπὸ τὴν πούλησις.

{ Ἡ κυκλοφορία τοῦ κεφαλαίου περιλαμβάνει δυνατότητες γιὰ διαταράξεις. Κατὰ τὴν ἐπαναμετατροπὴ τοῦ χρήματος στοὺς ὄρους παραγω-

γῆς τοῦ κεφαλαίου δέν πρόκειται μόνο γιά τήν ἐπαναμετατροπή τοῦ χρήματος στίς ἴδιες (σέ εἶδος) ἀξίες χρήσης, ἀλλά γιά τήν ἐπανάληψη οὐσιαστικά τοῦ προτσές ἀναπαραγωγῆς, γιά τό ὅτι αὐτές οἱ ἀξίες χρήσης μποροῦν ν' ἀποκτηθοῦν πάλι στήν παλιά τους ἀξία (θά ἦταν φυσικά καλύτερα, ἂν μποροῦσαν ν' ἀποκτηθοῦν κάτω ἀπό τήν ἀξία τους αὐτή). Τό πολύ σημαντικό ὅμως μέρος αὐτῶν τῶν στοιχείων ἀναπαραγωγῆς, πού ἀποτελεῖται ἀπό πρῶτες ὕλες, μπορεῖ ν' ἀνατιμηθεῖ γιά δύο λόγους: *Πρῶτο*, ὅταν τά ἐργαλεῖα παραγωγῆς αὐξάνουν σέ ταχύτερη ἀναλογία ἀπό τίς πρῶτες ὕλες, τίς ὁποῖες μποροῦν νά τίς προμηθευτοῦν στό ὁσομένο χρονικό διάστημα. *Δεύτερο*, λόγω τοῦ μεταβλητοῦ χαρακτήρα τῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους. Γι' αὐτό, ὅπως παρατηρεῖ σωστά ὁ Τούκ¹⁹⁶¹, οἱ καιρικές συνθήκες (ὁ καιρός) παίζου ἕνα τόσο μεγάλο ρόλο στή σύγχρονη βιομηχανία. (Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τά μέσα συντήρησης σέ σχέση μέ τόν μισθό ἐργασίας). Ἔτσι ἡ ἐπαναμετατροπή χρήματος σέ ἐμπόρευμα μπορεῖ νά σκοντάψει σέ δυσκολίες καί νά δημιουργήσει δυνατότητες τῆς κρίσης, ἀκριβῶς ὅπως ἡ μετατροπή τοῦ ἐμπορεύματος σέ χρῆμα. Ἐφόσον ἐξετάζεται ἡ ἀπλή κυκλοφορία καί ὄχι ἡ κυκλοφορία τοῦ κεφαλαίου, δέν παρουσιάζονται αὐτές οἱ δυσκολίες.} (Ἰπάρχουν ἀκόμα πολλοί συντελεστές, ὄροι, δυνατότητες τῆς κρίσης, πού μποροῦν νά ἐξεταστοῦν μόνο κατά τήν ἐξέταση τῶν συγκεκριμένων σχέσεων, ἰδίως τοῦ συναγωνισμοῦ τῶν κεφαλαίων καί τῆς Πίστης).

[725] *Τήν ὑπερπαραγωγή ἐμπορευμάτων τήν ἀρνοῦνται, ἀντίθετα παραδέχονται τήν ὑπερπαραγωγή κεφαλαίου. Τό ἴδιο τό κεφάλαιο ἀποτελεῖται ὅμως ἀπό ἐμπορεύματα ἢ, ὅταν ἀποτελεῖται ἀπό χρῆμα, πρέπει κατά τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο νά ἐπαναμετατραπῆ σέ ἐμπορεύματα, γιά νά μπορεῖ νά λειτουργήσῃ σάν κεφάλαιο. Τί θά πεῖ λοιπόν ὑπερπαραγωγή κεφαλαίου; Θά πεῖ ὑπερπαραγωγή τῶν ἀξιακῶν ἐκείνων μαζῶν, πού προορίζονται νά παράγουν ὑπεραξία (ἢ, ἐξεταζόμενες ὡς πρός τό ὕλικό περιεχόμενό τους, θά πεῖ ὑπερπαραγωγή ἐμπορευμάτων πού προορίζονται γιά τήν ἀναπαραγωγή) — δηλαδή ἀναπαραγωγή σέ πολύ μεγαλύτερη κλίμακα, πράγμα πού εἶναι τό ἴδιο μέ τήν ὑπερπαραγωγή γενικά.*

Προσδιορισμένη ἀκριβέστερα αὐτή ἡ διατύπωση, δέν σημαίνει τίποτα ἄλλο παρά μόνο ὅτι παράγεται πάρα πολύ μέ σκοπό τόν πλουτισμό ἢ ὅτι ἕνα πολύ μεγάλο μέρος τοῦ προϊόντος προορίζεται ὄχι γιά νά φαγωθεῖ σάν εἰσόδημα, ἀλλά γιά νά φτιάξει περισσότερο χρῆμα (γιά νά συσσωρευθεῖ), ὄχι γιά νά ἱκανοποιήσῃ τίς ἀτομικές ἀνάγκες τοῦ κατόχου του, ἀλλά γιά νά τοῦ προμηθεύσῃ τόν ἀφηρημένο κοινωνικό πλοῦτο, τό χρῆμα, καί γιά νά τοῦ δόσει περισσότερη ἐξουσία πάνω σέ ξένη

έργασία, περισσότερο κεφάλαιο — ή για να μεγαλώσει αυτή την έξουσία. Αυτό λέγεται από τη μιά πλευρά. (Ο Ρικάρντο τό αρνείται*). Και από την άλλη πλευρά, πώς εξηγείται ή υπερπαραγωγή των έμπορευμάτων; Μέ τό ότι ή παραγωγή δέν έχει αρκετή ποικιλία, ότι όρισμένα αντικείμενα τής κατανάλωσης δέν έχουν παραχθεί σε αρκετές ποσότητες. Ότι εδώ είναι φανερό πώς δέν μπορεί να πρόκειται για τή βιομηχανική κατανάλωση, επειδή ό έργοστασιάρχης, πού έχει υπερπαραγάγει λινό ύφασμα, αυξάνει έτσι κατ' ανάγκη τή ζήτηση νήματος, μηχανών, έργασίας κλπ. από μέρος του. Πρόκειται λοιπόν για τή άτομική κατανάλωση. Έχει παραχθεί πάρα πολύ λινό ύφασμα, ενώ μπορεί να έχουν παραχθεί πολύ λίγα πορτοκάλια. Προηγούμενα αρνούνταν τό χρήμα, για να παρουσιάσουν σαν μή υπάρχοντα τόν χωρισμό ανάμεσα στην αγορά και στην πούληση. Έδώ αρνούνται τό κεφάλαιο, για να μετατρέψουν τούς καπιταλιστές σε ανθρώπους πού πραγματοποιούν τήν άπλή πράξη Ε-Χ-Ε και πού παράγουν για τήν άτομική κατανάλωση και όχι σαν καπιταλιστές μέ σκοπό τόν πλουτισμό, μέ σκοπό να ξαναμετατρέψουν εν μέρει σε κεφάλαιο τήν υπεραξία. Η φράση όμως ότι υπάρχει πάρα πολύ κεφάλαιο δέν σημαίνει τίποτα άλλο από τό ότι κάτω από τίς δοσμένες συνθήκες τρώγεται και μπορεί να τρώγεται πολύ λίγο απ' αυτό μέ τή μορφή του εισοδήματος. (Sismondι)¹⁹⁷¹. Γιατί λοιπόν ό παραγωγός λινού ύφασματος άπαιτεί από τόν σιτοπαραγωγό να καταναλώνει περισσότερο λινό ύφασμα ή γιατί ό σιτοπαραγωγός άπαιτεί από τόν παραγωγό λινού ύφασματος να καταναλώνει περισσότερο σιτάρι; Γιατί ό ίδιος ό παραγωγός λινού ύφασματος δέν πραγματοποιεί ένα μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματός (τής υπεραξίας) του σε λινό ύφασμα και ό σιτοπαραγωγός σε σιτάρι; Για τόν καθέναν απ' αυτούς ξεχωριστά παραδέχονται ότι σ' αυτό στέκει εμπόδιο ή ανάγκη τους να κεφαλαιοποιούν (πέρα από τό όριο των αναγκών τους). Δέν τό παραδέχονται όμως για όλους μαζί παρμένους.

(Κάνουμε εδώ όλότελα άφαίρεση από τό στοιχείο των κρίσεων, στοιχείο πού προκύπτει από τό γεγονός ότι τά έμπορεύματα αναπαράγονται πιο φτηνά απ' ό,τι είχαν παραχθεί. Έτσι εξηγείται ή υποτίμηση των έμπορευμάτων πού βρίσκονται στην αγορά).

Όλες οι αντιφάσεις τής άστικής παραγωγής ξεσπούν συλλογικά στις γενικές κρίσεις τής παγκόσμιας αγοράς, στις ιδιαίτερες κρίσεις

* Βλέπε σε τούτο τόν τόμο, σελ. 578-579.

(ιδιαιτέρες ὡς πρὸς τό περιεχόμενον καί τήν ἔκτασή τους) ξεσποῦν μόνο σκόρπιες, μεμονωμένες, μονόπλευρες.

Εἰδικά ἡ ὑπερπαραγωγή ἔχει σάν ὄρο τόν γενικό νόμο παραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου, νά παράγει δηλαδή ἀνάλογα μέ τόν βαθμό ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων (δηλαδή ἀνάλογα μέ τή δυνατότητα πού προσφέρεται μέ μιά δοσμένη μάζα κεφαλαίου νά ἐκμεταλλεύεται μιάν ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερη μάζα ἐργασίας), χωρίς νά παίρνονται ὑπόψη τά ὑπάρχοντα ὅρια τῆς ἀγορᾶς ἢ οἱ ἀνάγκες, τήν κάλυψη τῶν ὁποίων μποροῦν νά πληρώσουν οἱ καταναλωτές. Αὐτό μάλιστα σέ συνθήκες σταθερῆς διεύρυνσης τῆς ἀναπαραγωγῆς καί τῆς συσσώρευσης, καί σταθερῆς ἐπομένως ἐπαναμετατροπῆς εἰσοδήματος σέ κεφάλαιο, ἐνώ [726], ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ μάζα τῶν παραγωγῶν ἐξακολουθεῖ νά περιορίζεται στό μέσο ἐπίπεδο τῶν ἀναγκῶν καί, σύμφωνα μέ τούς ὄρους τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, ὀφείλει νά παραμείνει περιορισμένη.

**[15. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Ρικάρντο
γιά τά διάφορα εἶδη τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου
καί γιά τίς οἰκονομικές συνέπειες τῆς συσσώρευσης]**

Στό κεφ. VIII «Γιά τούς φόρους» ὁ Ρικάρντο λέει:

«Ὅταν ἡ ἐτήσια παραγωγή μιᾶς χώρας ξεπερνᾷ τήν ἐτήσια κατανάλωσή της, τότε λένε γι' αὐτήν ὅτι αὐξάνει τό κεφάλαιό της. Ὅταν ἡ ἐτήσια κατανάλωσή της δέν μπορεῖ νά ἀντικατασταίνεται τουλάχιστον ἀπό τήν ἐτήσια παραγωγή της, τότε λένε ὅτι μειώνεται τό κεφάλαιό της. Γι' αὐτό τό κεφάλαιο μπορεῖ ν' αὐξάνει μέ μιά αὐξημένη παραγωγή ἢ μέ μιά μειωμένη μή παραγωγική κατανάλωση» (σελ. 162, 163).

Μέ τόν ὄρο «μή παραγωγική κατανάλωση» ὁ Ρικάρντο ἐννοεῖ ἐδῶ, ὅπως ἐξάλλου τό λέει στήν ὑποσημείωση γιά τήν πιό πάνω φράση (ὑποσημείωση στή σελ. 163), τήν κατανάλωση ἀπό μή παραγωγικούς ἐργάτες, «ἀπό τέτιους πού δέν παράγουν μιάν ἄλλη ἀξία». Ἐπομένως, μέ τήν αὐξηση τῆς ἐτήσιας παραγωγῆς ἐννοεῖται ἡ αὐξηση τῆς ἐτήσιας παραγωγικῆς κατανάλωσης. Αὐτή ἡ τελευταία μπορεῖ νά αὐξάνει εἴτε μέ τή οἰκή της ἄμεση αὐξηση μέ ἀμετάβλητη ἢ ἀκόμα καί μέ αὐξανόμενη μή βιομηχανική κατανάλωση, ἢ καί μέ μείωση τῆς μή παραγωγικῆς κατανάλωσης.

«Όταν λέμε», αναφέρεται στην ίδια υποσημείωση, «ότι εξοικονομείται εισόδημα και προστίθεται στο κεφάλαιο, τότε εννοούμε ότι τό μέρος του εισοδήματος, για τό οποίο λένε ότι προστέθηκε στο κεφάλαιο, καταναλώνεται από παραγωγικούς και όχι από μή παραγωγικούς εργάτες».

Έχω δείξει* ότι ή μετατροπή εισοδήματος σε κεφάλαιο δέν έχει καθόλου τήν ίδια σημασία μέ τή μετατροπή εισοδήματος σε μεταβλητό κεφάλαιο ή μέ τήν τοποθέτησή του σε μισθή εργασίας. Αύτή είναι όμως ή γνώμη του Ρικάρντο. Στην ίδια υποσημείωση ο Ρικάρντο λέει:

«Αν ή τιμή τής εργασίας ανέβαινε τόσο πολύ, ώστε παρά τήν προσαύξηση του κεφαλαίου νά μή μπορεί νά χρησιμοποιηθεί περισσότερη εργασία, τότε θά έλεγα, ότι μιά τέτια προσαύξηση του κεφαλαίου καταναλώνεται μή παραγωγικά».

Έπομένως, αυτό πού κάνει τήν κατανάλωση αύτή «παραγωγική» δέν είναι ή κατανάλωση του εισοδήματος από παραγωγικούς εργάτες, αλλά ή κατανάλωση από εργάτες πού παράγουν μιάν υπεραξία. Άρα, τό κεφάλαιο αύξάνει μόνο, όταν έξουσιάζει περισσότερη εργασία.

Κεφ. VII «Γιά τό έξωτερικό εμπόριο».

«Υπάρχουν δυό δρόμοι από τούς οποίους μπορεί νά συσσωρευτεί κεφάλαιο. μπορεί νά γίνει οικονομία, λόγω αύξημένου εισοδήματος ή λόγω μειωμένης κατανάλωσης. Αν τό κέρδος μου ανέβει από 1.000 σε 1.200 λ., ενώ τά έξοδά μου εξακολουθούν νά παραμένουν τά ίδια, τότε κάθε χρόνο θά συσσωρεύω 200 λ. περισσότερες από πρίν. Όταν εξοικονομώ 200 λ. από τά έξοδά μου, ενώ τό κέρδος μου εξακολουθεί νά παραμένει τό ίδιο, τότε πετυχαίνεται τό ίδιο αποτέλεσμα, κάθε χρόνο θά προσθέτονται 200 λ. στο κεφάλαιό μου» (σελ. 135).

«Αν μέ τή χρησιμοποίηση μηχανών πέσει γενικά κατά 20% ή αξία των εμπορευμάτων, για τά όποια ξοδεύεται τό εισόδημα, τότε μου δίνεται ή δυνατότητα νά κάνω οικονομία μέ τό ίδιο αποτέλεσμα πού θά είχε ή αύξηση κατά 20% του εισοδήματός μου. Στην μιά περίπτωση όμως μένει άμετάβλητο τό ποσοστό του κέρδους, στην άλλη περίπτωση τό ποσοστό του κέρδους ανεβαίνει κατά 20%. — Αν μέ τήν εισαγωγή φτηνότερων ξένων εμπορευμάτων μπορώ νά κάνω οικονομία 20% στα έξοδά μου, τότε τό αποτέλεσμα θά είναι τό ίδιο μέ τήν περίπτωση όπου οι μηχανές θά μείωναν τό κόστος τής παραγωγής τους, τό κέρδος όμως δέν θά ανέβει» (σελ. 136).

(Δηλ. δέν θά ανέβαινε, αν τά φτηνότερα εμπορεύματα δέν θά εμπαιναν ούτε στο μεταβλητό ούτε στο σταθερό κεφάλαιο).

* Βλέπε σε τουτο τον τόμο, σελ. 548-573.

Ἐπομένως μέ ἀμετάβλητη τή δαπάνη εἰσοδήματος, συσσώρευση μπορεῖ νά γίνει, ἂν ἀνέβει τό ποσοστό τοῦ κέρδους {ὅμως ἡ συσσώρευση δέν ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τό ὕψος, ἀλλά καί ἀπό τή μάζα τοῦ κέρδους}. Μέ ἀμετάβλητο τό ποσοστό τοῦ κέρδους, συσσώρευση μπορεῖ νά γίνει, ἂν μειωθοῦν τά ἔξοδα, γιά τά ὁποῖα ὅμως ὁ Ρικάρντο παραδέχεται ἐδῶ ὅτι μποροῦν νά μειωθοῦν ἂν φτηνήνουν (ἐξαιτίας τῆς χρησιμοποίησης μηχανῶν ἢ ἐξαιτίας τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου) «τά ἐμπορεύματα γιά τά ὁποῖα ξοδεύεται τό εἰσόδημα».

Κεφ. XX «Ἀξία καί πλοῦτος, οἱ διαφορετικές ιδιότητές τους».

«Ὁ πλοῦτος» (μέ τόν πλοῦτο ὁ Ρικάρντο ἐννοεῖ τίς ἀξίες χρήσης) «μιάς χώρας μπορεῖ νά αὐξηθεῖ μέ δύο τρόπους. Μπορεῖ νά αὐξηθεῖ μέ τό ὅτι ἓνα μεγαλύτερο μέρος τοῦ εἰσοδήματος χρησιμοποιεῖται γιά τή συντήρηση παραγωγικῆς ἐργασίας, πράγμα πού δέν θά αὐξήσῃ μόνο τήν ποσότητα, ἀλλά καί τήν ἀξία τῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων. Ἡ πάλι μπορεῖ νά μεγαλώσῃ χωρίς τήν ἀπασχόληση μᾶς πρόσθετης ποσότητας ἐργασίας, μέ τό ὅτι ἡ ἴδια ποσότητα χρησιμοποιεῖται παραγωγικότερα, πράγμα πού μπορεῖ νά αὐξήσῃ τήν ἀφθονία, ὄχι ὅμως καί τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων.

Στήν πρώτη περίπτωση μιά χώρα δέν θά γίνει μόνο πλούσια, ἀλλά θά αὐξηθεῖ καί ἡ ἀξία τοῦ πλούτου τῆς. Μέ τίς οἰκονομίες θά γίνει πλούσια, μέ τό ὅτι περιορίζει τά ἔξοδά τῆς γιά εἶδη πολυτελείας καί ἀπόλαυσης καί τίς οἰκονομίες αὐτές τίς χρησιμοποιεῖ γιά τήν ἀναπαραγωγή.

[727] Στή δεύτερη περίπτωση δέν χρειάζονται νά ὑπάρχουν οὔτε μειωμένα ἔξοδα γιά εἶδη πολυτελείας καί ἀπόλαυσης, οὔτε αὐξημένη ποσότητα ἀπασχολούμενης παραγωγικῆς ἐργασίας, ἀλλά μέ τήν ἴδια ἐργασία θά παράγονται περισσότερα. Ὁ πλοῦτος θά αὐξηθεῖ, ὄχι ὅμως ἡ ἀξία. Ἀπ' αὐτά τά δύο εἶδη τῆς αὐξησης τοῦ πλούτου πρέπει νά προτιμῆται τό δεύτερο, ἐπειδή ἀποδίδει τό ἴδιο ἀποτέλεσμα χωρίς τή στέρηση ἢ τή μείωση ἀπολαύσεων, οἱ ὁποῖες συνοδεύουν ἀπαραίτητα τό πρῶτο εἶδος. Κεφάλαιο εἶναι τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ πλούτου μιάς χώρας, πού χρησιμοποιεῖται, παίρνοντας ὑπόψη τή μελλοντική παραγωγή καί πού μπορεῖ νά αὐξηθεῖ μέ τόν ἴδιο τρόπο ὅπως καί ὁ πλοῦτος. Ἐνα συμπληρωματικό κεφάλαιο θά εἶναι ἐξίσου ἀποτελεσματικό γιά τήν παραγωγή μελλοντικοῦ πλούτου, ἀδιάφορο ἂν προέρχεται τώρα ἀπό βελτιώσεις τῆς τεχνικῆς καί τῶν μηχανῶν ἢ ἀπό τήν χρησιμοποίηση περισσότερου εἰσοδήματος γιά τήν ἀναπαραγωγή, ἐπειδή ὁ πλοῦτος ἐξαρτιέται πάντα ἀπό τήν ποσότητα τῶν παραγμένων ἀγαθῶν, χωρίς νά παίρνεται ὑπόψη ἡ εὐκολία μέ τήν ὁποῖα ἔχουν ἴσως ἀγοραστεῖ τά ἐργαλεῖα πού χρησιμοποιήθηκαν γιά τήν παραγωγή. Μιά καθορισμένη ποσότητα ρουχισμοῦ καί μέσων διατροφῆς θά συντηρεῖ καί θά ἀπασχολεῖ τόν ἴδιο ἀριθμό ἀνθρώπων καί γι' αὐτό θά ἀπαιτεῖ τήν ἴδια ποσότητα ἐργασίας, ἀδιάφορο ἂν ἔχουν παραχθεῖ μέ τήν ἐργασία 100 ἢ 200 ἀνθρώπων. Θά ἔχει ὅμως διπλάσια ἀξία, ἂν κατά τήν παραγωγή τους εἶχαν ἀπασχοληθεῖ 200 ἀνθρώποι» (σελ. 327, 328).

Ἡ πρώτη τοποθέτηση ἀπό μέρος τοῦ Ρικάρντο ἔλεγε:

Ἡ συσσώρευση μεγαλώνει μέ ἀμετάβλητα τά ἔξοδα, ὅταν αὐξάνει τό ποσοστό τοῦ κέρδους,

ἢ, στήν περίπτωση πού μένει ἀμετάβλητο τό ποσοστό τοῦ κέρδους, ὅταν μειώνονται τά ἔξοδα (σέ ἀξία), ἐπειδή φτηναίνουν τά ἐμπορεύματα, μέ τά ὅποια τρώγεται τό εισόδημα.

Ὁ Ρικάρντο διατυπώνει τώρα μιάν ἄλλη ἀντίθεση.

Ἡ συσσώρευση μεγαλώνει, τό κεφάλαιο συσσωρεύεται σέ μάζα καί σέ ἀξία, ὅταν ἓνα μεγαλύτερο μέρος τοῦ εισοδήματος ἀφαιρεῖται ἀπό τήν ἀτομική κατανάλωση καί διατίθεται γιά τήν παραγωγική κατανάλωση, ὅταν μέ τό μέρος τοῦ εισοδήματος πού ἐξοικονομήθηκε μ' αὐτό τόν τρόπο τίθεται σέ κίνηση περισσότερη παραγωγική ἐργασία. Στήν περίπτωση αὐτή ἔχουμε συσσώρευση χάρη στίς οἰκονομίες.

Ἡ μένου ἀμετάβλητα τά ἔξοδα καί δέν χρησιμοποιεῖται περισσότερη παραγωγική ἐργασία. Ἡ ἴδια ἐργασία ὅμως παράγει περισσότερα, μεγαλώνει ἢ παραγωγική τῆς δύναμη. Τά στοιχεία ἀπό τά ὅποια ἀποτελεῖται τό παραγωγικό κεφάλαιο: πρῶτες ὕλες, μηχανές κλπ. {προηγούμενα ἦταν τά ἐμπορεύματα γιά τά ὅποια ξοδεύεται τό εισόδημα, τώρα εἶναι τά ἐμπορεύματα πού χρησιμοποιοῦνται σάν ἐργαλεῖα στήν παραγωγή} χρησιμοποιοῦνται μέ τήν ἴδια ἐργασία πιο μαζικά, πιο καλά καί γι' αὐτό ἢ παραγωγή γίνεται πιο φτηνά. Στήν περίπτωση αὐτή ἢ συσσώρευση δέν ἐξαρτιέται οὔτε ἀπό τό ὅτι ἀνεβαίνει τό ποσοστό τοῦ κέρδους, οὔτε ἀπό τό ὅτι μεγάλο μέρος τοῦ εισοδήματος χάρη στίς οἰκονομίες μετατρέπεται σέ κεφάλαιο, οὔτε ἀπό τό ὅτι μικρό μόνο μέρος τοῦ εισοδήματος ξοδεύεται μή παραγωγικά, ἐπειδή φτηναίνουν τά ἐμπορεύματα στά ὅποια δαπανιέται τό εισόδημα. Ἐξαρτιέται ἐδῶ ἀπό τό ὅτι ἢ ἐργασία γίνεται παραγωγικότερη στίς σφαῖρες ἐκεῖνες πού παράγουν τά στοιχεία τοῦ ἴδιου τοῦ κεφαλαίου, ἀπό τό ὅτι λοιπόν φτηναίνουν τά ἐμπορεύματα πού μπαίνουν στό προτσές παραγωγῆς σάν πρῶτες ὕλες, ἐργαλεῖα κλπ.

Ἄν ἔχει ἀναπτυχθεῖ ἢ παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας χάρη στήν μεγαλύτερη παραγωγή πάγιου κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο, τότε θά αὐξηθεῖ ὄχι μόνο ἢ μάζα, ἀλλά καί ἢ ἀξία τῆς ἀναπαραγωγῆς, ἐπειδή ἓνα μέρος τῆς ἀξίας τοῦ πάγιου κεφαλαίου μπαίνει στήν ἐτήσια ἀναπαραγωγή. Αὐτό μπορεί νά συμβεῖ ταυτόχρονα μέ τήν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ καί μέ τήν ἀνοδο τοῦ χρησιμοποιούμενου ἀριθμοῦ ἐργατῶν, παρ' ὅλον ὅτι σχετικά ὁ ἀριθμός τους μειώνεται σταθερά, σέ σύγκριση μέ τό σταθερό κεφάλαιο πού τούς θέτει σέ κίνηση. Ἔτσι σημειώνεται αὐξηση ὄχι μονάχα τοῦ πλούτου, ἀλλά καί

τῆς ἀξίας καί τίθεται σέ κίνηση μεγαλύτερη μάζα ζωντανῆς ἐργασίας, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἐργασία ἔγινε παραγωγικότερη καί ἔχει μειωθεῖ ἡ μάζα τῆς ἐργασίας σέ σχέση μέ τή μάζα τῶν παραγμένων ἐμπορευμάτων. Τέλος, καί μέ ἀμετάβλητη τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, μποροῦν τό μεταβλητό καί τό σταθερό κεφάλαιο νά αὐξάνουν σύμμετρα μέ τή φυσική ἐτήσια αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ. Καί σ' αὐτήν, ἀκόμα τήν περίπτωση τό κεφάλαιο συσσωρεύεται καί σάν μάζα καί σάν ἀξία. Ὅλα αὐτά τά τελευταῖα τά παραμελεῖ ὁ Ρικάρντο.

Στό ἴδιο κεφάλαιο ὁ Ρικάρντο λέει:

«Ἡ ἐργασία ἐνός ἑκατομμυρίου ἀνθρώπων στίς μανουφακτοῦρες θά παράγει πάντα τήν ἴδια ἀξία, δέν θά παράγει ὅμως πάντα τόν ἴδιο πλοῦτο.»

(Αὐτό εἶναι πολύ λαθεμένο. Ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος τοῦ ἐνός ἑκατομμυρίου ἀνθρώπων δέν ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τήν ἐργασία τους, ἀλλά καί ἀπό τήν ἀξία τοῦ κεφαλαίου μέ τό ὅποιο ἐργάζονται. Ἐπομένως, ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος θά εἶναι πολύ διαφορετική, ἀνάλογα μέ τή μάζα τῶν παραγμένων ἤδη παραγωγικῶν δυνάμεων μέ τίς ὁποῖες ἐργάζονται).

«Μέ τήν ἐφεύρεση μηχανῶν, μέ τήν ἀνοδο τῆς ἐπιδεξιότητος, μέ τόν καλύτερο καταμερισμό τῆς ἐργασίας ἢ μέ τήν ἀνακάλυψη νέων ἀγορῶν, στίς ὁποῖες μποροῦν νά διεξάγονται ἐπωφελέστερες πράξεις ἀνταλλαγῆς, μποροῦν ἕνα ἑκατομμύριο ἀνθρώποι στίς συνθήκες ἐνός καθορισμένου ἐπιπέδου ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας νά παράγουν τόν διπλάσιο ἢ τριπλάσιο ὄγκο πλοῦτου, τή διπλάσια ἢ τριπλάσια ποσότητα ζωτικῆς σημασίας εἰδῶν, ἀνέσεων καί διασκεδάσεων σέ σύγκρισή μέ ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο τῆς κοινωνίας. Γιά τόν λόγο αὐτό ὅμως δέν θά προσθέσουν τίποτα στήν ἀξία»,

(καί ὅμως θά προσθέσουν, γιατί στή νέα ἀναπαραγωγή μπαίνει [728] ἡ παρωχημένη τους ἐργασία σέ πολύ μεγαλύτερο βαθμό),

«γιατί κάθε πράγμα ἀνεβαίνει ἢ πέφτει σέ ἀξία ἀνάλογα μέ τήν εὐκολία ἢ τή ὀσκολία τῆς παραγωγῆς του ἢ, μ' ἄλλα λόγια, ἀνάλογα μέ τήν ποσότητα τῆς ἐργασίας πού ξοδεύτηκε γιά τήν παραγωγή του».

(Τό κάθε ἕνα ξεχωριστό ἐμπόρευμα μπορεῖ νά φτηναίνει, ἢ συνολική, ὅμως ποσότητα τῆς αὐξημένης μάζας ἐμπορευμάτων θά ἀνέβει σέ ἀξία).

«Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἐργασία ἐνός ὀρισμένου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων παράγει μέ ἕνα καθορισμένο κεφάλαιο 1.000 ζευγάρια κάλτσες καί ὅτι μέ βελτιώσεις τῶν μηχανῶν ὁ ἴδιος ἀριθμός ἀνθρώπων μπορεῖ νά παράγει 2.000 ζευγάρια ἢ ὅπως πρὶν 1.000 ζευγάρια καί ἐπιπρόσθετα νά φτιάχνει 500 καπέλα, τότε ἡ

ἀξία τῶν 2.000 ζευγαριῶν κάλτσες [ἢ τῶν 1.000 ζευγαριῶν κάλτσες] καί τῶν 500 καπέλων δέν θά εἶναι οὔτε μεγαλύτερη οὔτε μικρότερη ἀπό τήν ἀξία πού εἶχαν τά 1.000 ζευγάρια κάλτσες πρὶν ἀπό τήν εἰσαγωγή μηχανῶν, γιατί εἶναι τό προϊόν τῆς ἴδιας ποσότητας ἐργασίας».

(Notabene*, αὐτό γίνεται ἂν οἱ μηχανές πού ἔχουν νεοεισαχθεῖ δέν κοστίζουν τίποτα).

« Ἡ ἀξία τῆς συνολικῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων ὁμως θά εἶναι παρ' ὅλα αὐτά μικρότερη, ἐπειδὴ παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἀξία τῆς μεγαλύτερης μάζας πού ἔχει παραχθεῖ σάν ἀποτέλεσμα τῆς βελτιώσεως θά εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἴδια μέ τήν ἀξία τῆς μικρότερης ποσότητας πού θά εἶχε παραχθεῖ χωρίς βελτιώσεις, ὡστόσο θά ἀσκηθεῖ ἐπίδραση καί στά ἐμπορεύματα ἐκεῖνα πού δέν ἔχουν ἀκόμα καταναλωθεῖ καί πού ἔχουν παραχθεῖ πρὶν ἀπό τίς βελτιώσεις. Ἡ ἀξία αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων ἐλαττώνεται, ἐφόσον δηλαδή ἕνα πρὸς ἕνα πέφτουν ὡς τό ἐπίπεδο τῶν ἐμπορευμάτων πού ἔχουν παραχθεῖ μέ ὅλα τά προτερήματα τῶν βελτιώσεων, καί ἡ κοινωνία, παρά τήν αὐξημένη ποσότητα ἐμπορευμάτων, παρά τόν αὐξημένο πλοῦτο τῆς καί τά αὐξημένα μέσα ἀπόλαυσης, θά κατέχει ἕνα μικρότερο ποσό σέ ἀξία. Μέ τή διαρκῶς ἀνερχόμενη εὐκολία τῆς παραγωγῆς ἐλαττώνεται διαρκῶς ἡ ἀξία διάφορων ἐμπορευμάτων πού εἶχαν κίόλας παραχθεῖ προηγούμενα, παρ' ὅλον ὅτι μέ τόν τρόπο αὐτό αὐξάνουμε ὄχι μόνο τόν ἐθνικό πλοῦτο, ἀλλά καί τή δύναμη γιά μελλοντική παραγωγή» (σελ. 320-322).

Ὁ Ρικάρντο μιλάει ἐδῶ γιά τήν ὑποτίμηση, τήν ὁποία προκαλεῖ, ἐπιφέρει μιά προοδευτική ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικῆς δύναμης, γιά τά ἐμπορεύματα τά ὁποῖα ἔχουν παραχθεῖ κάτω ἀπό δυσμενέστερους ὄρους, ἀδιάφορο ἂν τώρα βρίσκονται ἀκόμα στήν ἀγορά ἢ ἂν μετέχουν σάν κεφάλαιο ἐνεργά στό προτσές παραγωγῆς. Ἀπ' αὐτό ὁμως μέ κανένα τρόπο δέν ἔπεται ὅτι «θά ἐλαττωθεῖ ἡ ἀξία τῆς συνολικῆς μάζας τῶν ἐμπορευμάτων», παρ' ὅλον ὅτι θά μειωθεῖ ἡ ἀξία ἑνός μέρους αὐτῆς τῆς μάζας. Τό ἀποτέλεσμα αὐτό προκαλεῖται: 1) ἂν ἡ ἀξία τῶν νεοπροσθεμένων μηχανῶν καί ἐμπορευμάτων λόγω τῶν βελτιώσεων εἶναι μικρότερη ἀπό τήν ὑποτίμηση τῶν ἐμπορευμάτων τοῦ ἴδιου εἴδους πού ὑπῆρχαν ἀπό προηγούμενα, 2) ἂν δέν παρθεῖ ὑπόψη ὅτι μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων πληθαίνουν διαρκῶς καί οἱ σφαῖρες παραγωγῆς, ἐπομένως ἀνοίγει ὁ δρόμος γιά τοποθετήσεις κεφαλαίων πού προηγούμενα δέν ὑπῆρχαν καθόλου. Στήν πορεία τῆς ἀνάπτυξης ἡ παραγωγή δέν φτηναίνει μόνο, ἀλλά καί διαφοροποιεῖται.

Κεφ. ΙΧ «Φόροι στά ἀκατέργαστα προϊόντα».

* Ἐς σημειωθεῖ ὅτι.

«Σχετικά μέ τήν τρίτη αντίρρηση ἐνάντια στούς φόρους σέ ἀκατέργαστα προϊόντα, ὅτι δηλαδή ὁ αὐξανόμενος μισθός καί τό κέρδος πού πέφτει ἀποθαρρύνουν τή συσσώρευση καί ὅτι ἐπιδροῦν μέ τόν ἴδιο τρόπο ὅπως καί ἡ φυσική ἀφορία τῆς γῆς, σέ ἓνα ἄλλο σημεῖο αὐτῆς τῆς ἐργασίας προσπάθησα νά δείξω ὅτι οἰκονομίες μπορεῖ νά γίνονιν ἐξίσου ἀποτελεσματικά καί στά ἔξοδα καί στήν παραγωγή — καθώς καί μέ μιά ὑποχώρηση τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων, καί μέ μίαν ἄνοδο τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Μέ τήν αὐξηση τοῦ κέρδους μου ἀπό 1.000 σέ 1.200 λ., ἐνῶ οἱ τιμές μένουν ἀμετάβλητες, ἔχει μεγαλώσει ἡ ἱκανότητά μου νά αὐξήσω τό κεφάλαιο μέ τίς οἰκονομίες, δέν ἔχει ὥστόσο μεγαλώσει στόν βαθμό πού θά γινόταν, ἂν τό κέρδος μου παράμενε ἀμετάβλητο καί οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων θά εἶχαν πέσει τόσο, ὥστε μέ 800 λ. νά μπορούσα νά ἀγοράσω τόσα ἐμπορεύματα ὅσα ἀγόραζα προηγούμενα μέ 1.000 λ.» (σελ. 183, 184).

Ἡ ὅλη ἡ ἀξία τοῦ προϊόντος (ἢ μάλλον τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ προϊόντος πού μοιράζεται ἀνάμεσα στόν καπιταλιστή καί στόν ἐργάτη) μπορεῖ νά ὑποτιμιέται χωρίς τό καθαρó εἰσόδημα νά πέφτει ὡς πρός τή μάζα τῆς ἀξίας του. (Ἀναλογικά μπορεῖ μάλιστα ν' ἀνεβαίνει). Αὐτό στό:

Κεφ. XXXII «Οἱ γνώμες τοῦ Μάλθους γιά τήν πρόσοδο».

«Ἡ ὅλη ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Μάλθους εἶναι οἰκοδομημένη πάνω σέ ἓνα ἐπισφαλές θεμέλιο. Προυποθέτει πώς ἐξαιτίας τῆς μείωσης τοῦ ἀκαθάριστου εἰσοδήματος τῆς χώρας πρέπει καί τό καθαρó εἰσόδημα νά γίνεῖ μικρότερο στήν ἴδια ἀναλογία. Ἐνας ἀπό τοὺς σκοποὺς τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἦταν νά δείξει ὅτι μαζί μέ κάθε ὑποχώρηση τῆς πραγματικῆς ἀξίας τῶν ἀναγκαίων εἰδῶν πέφτουν οἱ μισθοὶ ἐργασίας καί ἀνεβαίνει τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου, μ' ἄλλα λόγια ὅτι ἀπό μιά ὁσμμένη ἐτήσια ἀξία πληρώνεται ἓνα μικρότερο μερίδιο στήν ἐργαζόμενη τάξη, καί ἓνα μεγαλύτερο μέρος πληρώνεται σέ κείνους, τά κεφάλαια τῶν ὁποίων ἀπασχολοῦν τήν τάξη αὐτή. Ἄς υποθέσουμε ὅτι ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων πού παράγονται σέ μιά συγκεκριμένη μανουφακτούρα εἶναι 1.000 λ., οἱ ὁποῖες πρόκειται νά μοιραστοῦν ἀνάμεσα στόν ἐπιχειρηματία καί στοὺς ἐργάτες τοῦ στήν ἀναλογία: 800 λ. γιά τοὺς ἐργάτες καί 200 λ. γιά τόν ἐπιχειρηματία. [729]. Ἄν ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων αὐτῶν πέσει στίς 900 λ. καί ἂν ἐξοικονομηθοῦν 100 λ. ἀπό τοὺς μισθοὺς ἐργασίας, τότε τό καθαρó εἰσόδημα τοῦ ἐπιχειρηματία δέν θά θιγεί μέ κανέναν τρόπο καί μπορεῖ ὕστερα ἀπό τήν ὑποχώρηση τῶν τιμῶν νά πληρώσει, ὅπως καί προηγούμενα, τό ἴδιο ποσό σέ φόρους» (σελ. 511, 512).

Κεφ. V «Γιά τοὺς μισθοὺς».

«Παρά τήν τάση τῶν μισθῶν νά συμμορφώνονται μέ τό φυσικό ἐπίπεδό τους, μπορεῖ σέ μίαν ἀνεπτυγμένη κοινωνία οἱ μισθοὶ νά βρίσκονται γιά ἓνα ἀκαθόριστο χρονικό διάστημα μόνιμα πάνω ἀπ' αὐτό τό ἐπίπεδο, ἐπειδὴ ἡ ὥθηση πού προέρχεται ἀπό μιά αὐξηση τοῦ κεφαλαίου γιά μιά νέα ζήτηση ἐργα-

σίας χρειάζεται να ἐκδηλωθεῖ μόνον ἀπὸ τῆ στιγμῆ πού μιὰ νέα αὐξηση τοῦ κεφαλαίου ἐπιδρᾷ μέ τόν ἴδιο τρόπο. Ἐάν ἡ αὐξηση τοῦ κεφαλαίου γίνεται βαθμιαία καί πάντα ἔτσι, μπορεῖ ἡ ζήτηση ἐργασίας ν' ἀποτελέσει μιὰ μόνιμη παρότρυνση γιά τήν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ» (σελ. 88).

Ἀπό τήν καπιταλιστική σκοπιά ὅλα ἐμφανίζονται ἀνάποδα. Ἡ μάζα τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ καί ὁ βαθμός τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας καθορίζουν καί τήν ἀναπαραγωγή τοῦ κεφαλαίου, καί τήν ἀναπαραγωγή τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐδῶ ἐμφανίζονται τά πράγματα ἀντίστροφα, ὅτι τό κεφάλαιο εἶναι ἐκεῖνο πού καθορίζει τόν πληθυσμό.

Κεφ. IX «Φόροι στή ἀκατέργαστα προϊόντα».

«Ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου δημιουργεῖ φυσικά ἕναν αὐξημένο συναγωνισμό ἀνάμεσα σέ κείνους πού ἀπασχολοῦν ἐργάτες καί προκαλεῖ μιάν ἀντίστοιχη ἀνοδο τῆς τιμῆς τῆς ἐργασίας» (σελ. 178).

Αὐτό ἐξαρτιέται ἀπό τό σέ ποιά ἀναλογία αὐξάνουν τά διάφορα συστατικά τοῦ κεφαλαίου μέ τή συσσώρευσή του. Μπορεῖ τό κεφάλαιο νά συσσωρεύεται καί νά μειώνεται ἀπόλυτα ἢ σχετικά ἢ ζήτηση ἐργασίας.

Μιὰ καί, σύμφωνα μέ τή θεωρία τοῦ Ρικάρντο γιά τήν πρόσοδο, τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἔχει μέ τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου καί μέ τήν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ τήν τάση νά πέφτει, ἐπειδή ἀνεβαίνει ἡ ἀξία τῶν ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν ἢ ἐπειδή ἡ γεωργία γίνεται λιγότερο ἀποδοτική, ἢ συσσώρευση ἔχει τήν τάση νά παρακωλύει τή συσσώρευση, καί ὁ νόμος πτώσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους — ἐπειδή σέ σχέση μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας ἢ γεωργία γίνεται λιγότερο παραγωγική — αἰωρεῖται σάν τό πεπρωμένο πάνω ἀπό τήν ἀστική παραγωγή. Ἀντίθετα, ὁ Α. Σμίθ βλέπει σάν κάτι τό εὐχάριστο τή μείωση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Σάν πρότυπο ἔχει τήν Ὁλλανδία. Ἰπochρεώνει, μέ ἐξαίρεση τούς πιό μεγάλους καπιταλιστές, τούς περισσότερους καπιταλιστές νά χρησιμοποιοῦν τό κεφάλαιό τους στή βιομηχανία ἀντί νά ζοῦν ἀπό τούς τόκους. Ἐτσι ἡ πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους ἀποτελεῖ κεντρί γιά τήν παραγωγή. Στούς μαθητές τοῦ Ρικάρντο ἡ φρίκη ἀπό τήν ὀλέθρια αὐτή τάση παίρνει τραγικο-κωμικές μορφές.

Θά παραθέσουμε ἐδῶ τά σημεία ἀπό τόν Ρικάρντο πού ἔχουν σχέση μέ τό θέμα αὐτό.

Κεφ. V «Γιά τούς μισθοῦς».

«Ἡ αὐξηση τοῦ κεφαλαίου ἢ τῶν μέσων γιά τήν ἀπασχόληση τῶν ἐργατῶν

συντελεῖται λίγο-πολύ γρήγορα στίς διάφορες βαθμίδες ἀνάπτυξης τῆς κοινω-
νίας καί σ' ὅλες τίς περιπτώσεις πρέπει νά ἐξαρτιέται ἀπό τίς παραγωγικές ἰκανότη-
τες τῆς ἐργασίας. Οἱ παραγωγικές ἰκανότητες τῆς ἐργασίας εἶναι γενικά πιά
μεγάλες, ὅταν ὑπάρχει ἄφθονη γόνιμη γῆ: σέ τέτιες περίοδες ἡ αὔξηση συντε-
λεῖται τόσο γρήγορα, πού δέν μποροῦν νά βρίσκονται ἐργάτες μέ τήν ἴδια ταχύ-
τητα μέ τήν ὁποία αὐξάνεται τό κεφάλαιο» (σελ. 92). «Ἔχουν ὑπολογιστεῖ
ὅτι κάτω ἀπό εὐνοϊκές συνθήκες ὁ πληθυσμός μπορεῖ νά διπλασιαστεῖ μέσα σέ
25 χρόνια. Τό κεφάλαιο ὅμως μιᾶς χώρας μπορεῖ κάτω ἀπό τίς ἴδιες εὐνοϊκές
συνθήκες νά διπλασιαστεῖ σέ συντομότερο χρονικό διάστημα. Στήν περίπτωση
αὐτή σ' ὄλο αὐτό τό χρονικό διάστημα οἱ μισθοί θά ἔχουν μιάν ἀνοδική τάση,
ἐπειδή ἡ ζήτηση ἐργασίας θά αὐξάνει ἀκόμα πιά γρήγορα ἀπό τήν προσφορά.
Στούς νέους ἐποικισμούς, στούς ὁποίους εἰσάγονται οἱ ἐπιτηδειότητες καί οἱ
γνώσεις ἀπό πολύ προχωρημένες στήν ἀνάπτυξή τους χῶρες, εἶναι πιθανό τό
κεφάλαιο νά ἔχει σ' αὐτούς τήν τάση νά αὐξάνει πιά γρήγορα ἀπό τοὺς ἀνθρώ-
πους, καί ἂν ἡ ἔλλειψη ἐργατῶν δέν καλυφθεῖ ἀπό πυκνότερα κατοικημένες
χῶρες, τότε ἡ τάση αὐτή θά ἀνεβάσει πολύ σημαντικά τήν τιμή τῆς ἐργασίας.
Καί στόν βαθμό πού οἱ χῶρες αὐτές ἐποικίζονται καί ἀρχίζει νά καλλιεργεῖται
γῆ χειρότερης ποιότητας, ἀδυνατίζει ἡ τάση αὔξησης τοῦ κεφαλαίου, μιά καί
τό περίσσειμα σέ προϊόντα πού ἀπομένει ὕστερα ἀπό τόν κορεσμό τῶν ἀναγκῶν τοῦ
ὑπάρχοντος πληθυσμοῦ θά πρέπει νά εἶναι ἀντίστοιχο μέ τήν εὐκολία πού γίνεται ἡ
παραγωγή, δηλ. μέ τόν μικρότερο ἀριθμό τῶν ἀπασχολούμενων στήν παραγωγή ἐρ-
γατῶν. Παρ' ὄλο πού, σύμφωνα μέ τά πιά πάνω, εἶναι πιθανό ὅτι κάτω ἀπό τίς
πιά εὐνοϊκές συνθήκες οἱ δυνατότητες τῆς παραγωγῆς εἶναι μεγαλύτερες ἀπό
τόν ἀριθμό τοῦ πληθυσμοῦ, ὡστόσο αὐτό δέν μπορεῖ νά βαστάξει πολύ. Μιά καί
ἡ γῆ εἶναι περιορισμένη ὡς πρός τήν ἔκτασή της καί ποικίλη ὡς πρός τήν
ποιότητά της, τό ποσοστό αὔξησης τῆς παραγωγῆς ὑποχωρεῖ μέ κάθε κεφάλαιο
πού τοποθετεῖται πρόσθετα σ' αὐτήν, ἐνῶ οἱ δοσμένες ἀπό τόν πληθυσμό δυνατό-
τητες παραμένουν πάντα ἴδιες» (σελ. 92, 93).

(Αὐτό τό τελευταῖο εἶναι παπαδίστικη ἐπινόηση. Οἱ δυνατότητες
πού δίνονται ἀπό τόν πληθυσμό μειώνονται μέ τίς δυνατότητες τῆς
παραγωγῆς).

Ἐδῶ πρέπει πρῶτα νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ρικάρντο ὁμολογεῖ «ὅτι ἡ
συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου... πρέπει σέ ὅλες τίς περιπτώσεις νά ἐξαρ-
τιέται ἀπό τίς παραγωγικές ἰκανότητες τῆς ἐργασίας», ἔτσι πού τό
πρωταρχικό (Pigus) εἶναι ἡ ἐργασία καί ὄχι τό κεφάλαιο.

Ἀκόμα θά ἔπρεπε νά ἔχει κανεῖς, σύμφωνα μέ τόν Ρικάρντο, τή
γνώμη ὅτι σέ ἀπό παλιά κατοικημένες περιοχές, σέ βιομηχανικά ἀνα-
πτυγμένες χῶρες ἀπασχολοῦνται μέ τή γεωργία περισσότεροι ἄνθρω-
ποι ἀπ' ὅ,τι σέ ἀποικίες, ἐνῶ ἡ πραγματικότητα εἶναι ἀντίστροφη.
Γιά τήν παραγωγή τοῦ ἴδιου προϊόντος [730] ἡ Ἀγγλία λ.χ. χρησιμο-
ποιεῖ λιγότερους γεωργοεργάτες ἀπό ὁποιαδήποτε ἄλλη νέα ἢ παλιά

χώρα. Είναι αλήθεια ότι μεγάλο μέρος του μή αγροτικού πληθυσμού συμμετέχει έμμεσα στην αγροτική παραγωγή. Άλλά και αυτό ακόμα δέν γίνεται καθόλου στην ίδια αναλογία πού γίνεται στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, στις όποιες είναι μεγαλύτερος ό άμεσα αγροτικός πληθυσμός. Άς υποθέσουμε ότι ακόμα και στην Άγγλία τό σιτάρι είναι ακριβότερο και τά έξοδα παραγωγής μεγαλύτερα. Χρησιμοποιείται περισσότερο κεφάλαιο. Στην αγροτική παραγωγή μπαίνει περισσότερη παρωχημένη, άν και λιγότερη ζωντανή εργασία. Η αναπαραγωγή όμως αυτού του κεφαλαίου κοστίζει λιγότερη εργασία, εξαιτίας τής υπάρχουσας ήδη βάσης παραγωγής, παρ' όλον ότι ή αξία του αντικατασταίνεται στό προϊόν.

Κεφ. VI «Γιά τά κέρδη».

Πρώτα όμως ακόμα λίγες παρατηρήσεις. Η υπεραξία εξαρτιέται, όπως είδαμε, όχι μόνο από τό ποσοστό τής υπεραξίας, αλλά και από τον αριθμό των ταυτόχρονα απασχολούμενων εργατών, δηλαδή από τό μέγεθος του μεταβλητού κεφαλαίου.

Η συσσώρευση από την πλευρά της δέν καθορίζεται — άμεσα — από τό ποσοστό τής υπεραξίας, αλλά από τή σχέση τής υπεραξίας προς τή συνολική μάζα του προκαταβλημένου κεφαλαίου, δηλ. από τό ποσοστό του κέρδους, και όχι τόσο από τό ποσοστό του κέρδους, όσο από τή συνολική μάζα του κέρδους, ή όποια, όπως είδαμε, για τό συνολικό κεφάλαιο τής κοινωνίας είναι ταυτόσημη μέ τή συνολική μάζα τής υπεραξίας, για τά ξεχωριστά κεφάλαια όμως στους διάφορους κλάδους παραγωγής μπορεί νά αποκλίνει σημαντικά από τή μάζα τής υπεραξίας, ή όποια έχει παραχθεί απ' αυτούς. Άν εξετάσει κανείς τή συσσώρευση του συνολικού (en bloc) κεφαλαίου, τότε τό κέρδος είναι ίσο μέ

την υπεραξία και τό ποσοστό του κέρδους $= \frac{\text{υπεραξία}}{\text{κεφάλαιο}}$ ή, ακριβέστε-

ρα, ή υπεραξία υπολογισμένη για κάθε 100 μονάδες του κεφαλαίου.

Άν τό ποσοστό του κέρδους είναι δοσμένο (σε %), τότε ή συνολική μάζα του κέρδους εξαρτιέται από τό μέγεθος του προκαταβλημένου κεφαλαίου, επομένως και ή συσσώρευση, εφόσον καθορίζεται από τό κέρδος.

Όταν είναι δοσμένο τό συνολικό ποσό του κεφαλαίου, τότε ή συνολική μάζα του κέρδους εξαρτιέται από τό ύψος του ποσοστού του κέρδους.

Γι' αυτό ένα μικρό κεφάλαιο μέ ύψηλό ποσοστό του κέρδους μπορεί νά αποφέρει μεγαλύτερο συνολικό κέρδος από ένα μεγαλύτερο κεφάλαιο μέ χαμηλό ποσοστό του κέρδους.

Ἄς τό δοῦμε σ' ἓνα παράδειγμα:

1

Κεφάλαιο	Ποσοστό τοῦ κέρδους	Συνολικό κέρδος
100	10	10
100×2 = 200	10/2 ἢ 5	10
100×3 = 300	10/2 ἢ 5	15
100×1½ = 150	5	7½

2

100	10	10
2×100 = 200	10/2 = 5	8
2½×100 = 250	2½	10
3×100 = 300	4	12

3

500	10	50
5.000	1	50
3.000	1	30
10.000	1	100

Ἄν εἶναι ἴσοι ὁ πολλαπλασιαστής τοῦ κεφαλαίου καί ὁ διαιρέτης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, ἂν δηλαδή τό μέγεθος τοῦ κεφαλαίου αὐξάνει στήν ἴδια ἀναλογία στήν ὁποία πέφτει τό ποσοστό τοῦ κέρδους, τότε παραμένει ἀμετάβλητο τό ποσό τοῦ συνολικοῦ κέρδους. 100 πρὸς 10% δίνουν 10 καί 2×100 πρὸς 10/2 ἢ πρὸς 5% δίνουν ἐπίσης 10. Μ' ἄλλα λόγια αὐτό θά πει πῶς: ὅταν τό ποσοστό τοῦ κέρδους πέφτει στήν ἴδια ἀναλογία, στήν ὁποία συσσωρεύει (αὐξάνει) τό κεφάλαιο, τότε παραμένει ἀμετάβλητο τό συνολικό κέρδος.

Ἄν τό ποσοστό τοῦ κέρδους πέφτει γρηγορότερα ἀπ' ὅ,τι αὐξάνει τό κεφάλαιο, τότε μικραίνει τό ποσό τοῦ συνολικοῦ κέρδους. 500 πρὸς 10% δίνουν συνολικό κέρδος 50. Ὅμως τό ἑξαπλάσιο ποσό, 6×500 ἢ 3.000 πρὸς 10/60 % ἢ πρὸς 1% δίνουν μόνο 30.

Τέλος, ὅταν τό κεφάλαιο μεγαλώνει γρηγορότερα ἀπ' ὅ,τι μικραίνει τό ποσοστό τοῦ κέρδους, τότε ἀνεβαίνει τό συνολικό κέρδος, παρ' ὅλον ὅτι πέφτει τό ποσοστό τοῦ κέρδους. Ἐτσι 100 κεφάλαιο πρὸς 10% κέρδος δίνει συνολικό κέρδος 10. Ὅμως 300 (3×100) κεφάλαιο πρὸς 4% κέρδος (ὅπου λοιπόν τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἔπεσε 2½ φορές) δίνει συνολικό κέρδος 12.

Καί τώρα ἄς ξαναγυρίσουμε στίς θέσεις τοῦ Ρικάρντο.

Κεφ. VI «Γιά τά κέρδη».

« Ἔτσι ἡ φυσική τάση τοῦ κέρδους εἶναι νά πέφτει, ἐπειδὴ μέ τήν προοδεύουσα ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας καί αὐξηση τοῦ πλούτου ἡ ἀπαιτούμενη πρόσθετη ποσότητα μέσων συντήρησης μπορεῖ ν' ἀποκτηθεῖ μόνο μέ θυσία ὀλοένα καί περισσότερης ἐργασίας. Αὐτή ἡ τάση ἢ ἡ λεγόμενη ἔλξη (Gravitation) τοῦ κέρδους ἀναχαιτίζεται εὐτυχῶς συχνά μέ τίς βελτιώσεις τῶν μηχανῶν πού συνδέονται μέ τήν παραγωγή ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν, καθὼς καί μέ ἀνακαλύψεις τῆς γεωπονικῆς ἐπιστήμης πού μᾶς δίνουν τή δυνατότητα ν' ἀπελευθερώσουμε ἕνα μέρος τῆς ἀπαιτούμενης προηγούμενα ποσότητας ἐργασίας καί [731] ἔτσι νά κατεβάσουμε τήν τιμή τῶν σημαντικότερων ζωτικῆς σημασίας ἀγαθῶν. Ἡ ἀνοδος ὁμως τῶν τιμῶν γιά τά ἀπαραίτητα γιά τή ζωή ἀγαθὰ κατανάλωσης καί τῶν μισθῶν ἔχει τά ὄρια της, ἐπειδὴ, ἀπό τή στιγμή πού οἱ μισθοί... φθάσουν τίς 720 λίρες, δηλαδή τίς συνολικές εἰσπράξεις τοῦ φάρμερ, πρέπει νά σταματήσει ἡ συσσώρευση, ἐπειδὴ στήν περίπτωση αὐτή κανένα κεφάλαιο δέν μπορεῖ ν' ἀποφέρει ὀποιοδήποτε κέρδος, δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει ζήτηση γιά παραπέρα ἐργασία, ὁ δέ πληθυσμός ἔχει φθάσει ἔτσι ἀριθμητικά τό ἀνώτατο ὕψος του. Φυσικά, τό ἐξαιρετικά χαμηλό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἔχει πολύ πῶ πρὶν σταματήσει κάθε συσσώρευση καί σχεδόν τό συνολικό προϊόν τῆς χώρας, ὕστερα ἀπό τήν πληρωμή τῶν ἐργατῶν, θά εἶναι ἰδιοκτησία τῶν γαιοκτημόνων καί ἐκείνων πού εἰσπράττουν τή δεκάτη καί τούς ἄλλους φόρους» (σελ. 120, 121).

Αὐτό εἶναι τό ἀστικό «λυκόφως τῶν θεῶν» στήν ἀντίληψη τοῦ Ρικάρντο, ἡ θεία δίκη.

«Πολύ πρὶν τό ἐπίπεδο αὐτό τῶν τιμῶν νά ἔχει γίνει μόνιμο φαινόμενο, δέν ὑπάρχει καμιά παρότρυνση γιά συσσώρευση, ἐπειδὴ κανένας δέν συσσωρεύει, παρά μόνο μέ τήν πρόθεση νά τοποθετήσει παραγωγικά τή συσσώρευσή του καί... ἐπομένως, δέν μπορεῖ ποτέ νά σημειωθεῖ ἕνα τέτιο ἐπίπεδο τῶν τιμῶν. Καί ὁ φάρμερ καί ὁ ἐργοστασιάρχης δέν μποροῦν νά ζήσουν χωρίς κέρδος, ὅπως καί ὁ ἐργάτης δέν μπορεῖ νά ζήσει χωρίς μισθό. Τό κίνητρό τους γιά συσσώρευση ἀδυνατίζει μέ κάθε μείωση τοῦ κέρδους καί σέ συνέχεια ἐξαφανίζεται ὀλότελα, ὅταν τό κέρδος τους εἶναι τόσο μηδαμινό, ὥστε νά μὴν τούς ἐγγυᾶται μάν ἀνάλογη ἀποζημίωση γιά τόν κόπο τους καί γι' αὐτό πού διακινδυνεύουν κατ' ἀνάγκη κατά τήν παραγωγική τοποθέτηση τοῦ κεφαλαίου τους» (σελ. 123).

«Πρέπει νά τονίσω ἀκόμα μιά φορά, ὅτι τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἔπεφτε πολύ πῶ γρήγορα... γιατί μέ τήν ἀξία τοῦ προϊόντος, ὅπως τήν ἀνάφερα, κάτω ἀπό τούς προυποθεθειμένους ὅρους θά αὐξηθεῖ σημαντικά ἡ ἀξία τοῦ κεφαλαίου τοῦ φάρμερ, ἐπειδὴ ἀποτελεῖται κατ' ἀνάγκη ἀπό πολλά ἐμπορεύματα, ἡ τιμή τῶν ὁποίων ἔχει ἀνέβει. Πρῶτοῦ μπορέσει ν' ἀνέβει ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ ἀπό 4 σέ 12 λίρες, ἡ ἀνταλλακτική ἀξία τοῦ κεφαλαίου του πιθανόν νά διπλασιαστεῖ καί ἡ ἀξία του θά εἶναι 6.000 λ. ἀντί 3.000 λ. Ἄν λοιπόν τό κέρδος του φτάνει τίς 180 λ. ἢ 6% τοῦ ἀρχικοῦ του κεφαλαίου, τό ποσοστό τοῦ κέρδους τήν περίοδο

ἐκείνη, δέν θά εἶναι πάνω ἀπό 3%, ἀφοῦ 6.000 λ. πρὸς 3% ἀποφέρουν 180 λ. καί κάτω ἀπό αὐτούς τούς ὅρους ἓνας νέος φάρμερ θά μπορούσε νά δράσει στήν ἀγροτική οἰκονομία μόνο ἀν ἔχει στήν τσέπη του 6.000 λίρες » (σελ. 124).

«Θά ἔπρεπε ὡστόσο νά ἀναμένουμε ἐπίσης ὅτι αὐξάνει τό συνολικό ποσό τῶν κερδῶν — ἀκόμα καί στήν περίπτωση, ὅπου τό ποσοστό τοῦ κέρδους τοῦ κεφαλαίου μειώνεται ἐξαιτίας τῆς συμπληρωματικῆς τοποθέτησης κεφαλαίου στή γῆ. Ἄς ὑποθέσουμε τώρα ὅτι μέ ἐπανεληγμένες συσσωρεύσεις κεφαλαίου 100.000 λ. τό ποσοστό τοῦ κέρδους θά ἐπέφτε ἀπό 20 σέ 19, σέ 18, σέ 17%, θά ἔδινε ὀηλαδή ἓνα ποσοστό πού πέφτει σταθερά, θά ἔπρεπε νά ἀναμένεται ὅτι τό συνολικό ποσό τοῦ κέρδους, πού παίρνουν ἐκεῖνοι οἱ διαδοχόμενοι ὁ ἓνας τόν ἄλλο κάτοχοι κεφαλαίου, θά ἀνέβαινε διαρκῶς, ὅτι θά ἦταν μεγαλύτερο, ὅταν τό κεφάλαιο θά ἀνερχόταν σέ 200.000 λ. ἢ καί ἀκόμα πιο πάνω, ἀντί σέ 100.000 λ. καί θά εἶναι τό συνολικό ποσό τοῦ κέρδους ἀκόμα μεγαλύτερο ὅταν τό κεφάλαιο φτάσει τίς 300.000 λ. καί οὕτω καθεξῆς, ὅτι ἐπομένως τό συνολικό ποσό τοῦ κέρδους μεγαλώνει ὕστερα ἀπό κάθε αὐξηση τοῦ κεφαλαίου, παρά τό διαρκῶς μειωνόμενο ποσοστό τοῦ κέρδους. Αὐτή ἡ πρόοδος ἰσχύει ὡστόσο μόνο γιά ἓνα ὀρισμένο χρονικό διάστημα. Ἐτσι τό 19% τῶν 200.000 λ. εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό 20% τῶν 100.000 λ., καί τό 18% τῶν 300.000 λ. εἶναι πάλι μεγαλύτερο ἀπό τό 19% τῶν 200.000 λ. Ὅταν ὅμως τό κεφάλαιο θά ἔχει αὐξηθεῖ πιά σέ ἓνα μεγάλο ποσό καί θά ἔχουν πέσει τά κέρδη, ἡ παραπέρα συσσώρευση μειώνει τό συνολικό ποσό τοῦ κέρδους. Ἄς ὑποθέσουμε λοιπόν ὅτι ἡ συσσώρευση θά ἦταν 1.000.000 λ. καί τό κέρδος 7%, τότε τό συνολικό ποσό τοῦ κέρδους θά ἔφτανε τίς 70.000 λ. Ἄν τώρα στό ἓνα ἑκατομμύριο προσθέτονταν μιά αὐξηση κεφαλαίου 100.000 λ. καί ἀν τό κέρδος ἐπέφτε στά 6%, τότε οἱ κάτοχοι τοῦ κεφαλαίου θά ἔπαιρναν 66.000 λ., ὀηλ. θά σημειωνόταν πτώση 4.000 λ., παρ' ὅλον ὅτι τό συνολικό ποσό τοῦ κεφαλαίου θά εἶχε ἀνέβει ἀπό 1.000.000 λ. σέ 1.100.000 λ.

Ὡστόσο ὅσον καιρό ἀκόμα τό κεφάλαιο ἀποφέρει γενικά κέρδος, δέν μπορεῖ νά γίνεταί συσσώρευση κεφαλαίου, χωρὶς ἡ συσσώρευση αὐτή νά προκαλεῖ ὄχι μόνο μάν αὐξηση τοῦ προϊόντος, ἀλλά καί μιά προσαύξηση σέ ἀξία. Μέ τή χρησιμοποίησι 100.000 λ. πρόσθετου κεφαλαίου κανένα μέρος τοῦ παλίου κεφαλαίου δέν γίνεται λιγότερο παραγωγικό. Τό προϊόν τῆς γῆς καί τῆς ἐργασίας τῆς χώρας πρέπει νά μεγαλώσει καί ἡ ἀξία του πρέπει νά ἀνέβει, ὄχι μόνο λόγω τῆς ἀξίας ἐκείνου πού προστίθεται στόν προηγούμενο ὄγκο τῆς παραγωγῆς, ἀλλά καί λόγω τῆς νέας ἀξίας πού προσάπτει στό συνολικό προϊόν ἡ αὐξημένη, ὀυσκολία τῆς παραγωγῆς τοῦ τελευταίου μέρους του. Ἀπό τή στιγμή, ὅμως πού ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου γίνει πολύ μεγάλη, τό προϊόν, παρά τήν ἀνεβασμένη αὐτή ἀξία, μοιράζεται ἔτσι ὥστε μιά μικρότερη ἀπό πρὶν ἀξία ν' ἀναλογεῖ στό κέρδος, ἐνῶ ἀνεβαίνει τό μέρος πού ἀναλογεῖ στήν πρόσοδο καί στόν μισθό» (σελ. 124-126).

«Παρ' ὅλον ὅτι παράγεται μιά μεγαλύτερη ἀξία, οἱ παραγωγοί καταναλώνουν ἓνα μεγαλύτερο μερίδιο ἀπό τήν ἀξία ἐκείνη, πού ἀπομένει ὕστερα ἀπό τήν πληρωμή τῆς πρόσοδος, καί αὐτό — καί μόνον αὐτό — εἶναι ἐκεῖνο πού καθορίζει τό κέρδος. Ὅσον καιρό ἡ γῆ ἀποφέρει πλούσια ἔσοδα, μποροῦν ν' ἀνεβαίνουν προσωρινά οἱ μισθοί καί οἱ παραγωγοί νά καταναλώνουν περισσότερα ἀπό τό

συνηθισμένο τους μερίδιο. Η παρότρυνση όμως για την αύξηση του πληθυσμού, πού δίνεται με τον τρόπο αυτό, θα συμπιέσει ταχύτατα τους εργάτες στη συνηθισμένη τους κατανάλωση. Από τη στιγμή όμως πού τραβιούνται στην καλλιέργεια κακής ποιότητας κομμάτια γής, ή από τη στιγμή πού στην παλιά γή ξοδεύεται περισσότερο κεφάλαιο και περισσότερη εργασία με μικρότερο έσοδο, πρέπει τό αποτέλεσμα νά είναι μόνιμο» (σελ. 127).

[732] «Έπομένως, οι συνέπειες της συσσώρευσης θά είναι διαφορετικές σε διάφορες χώρες και θά εξαρτιώνται κυρίως από την εύφορία της γής. Όσο εκτεταμένη κι αν είναι μιά χώρα, στην όποια ή γή είναι κακής ποιότητας και απαγορεύεται ή εισαγωγή σ' αυτήν μέσω διατροφής, ακόμα και ή πιό μέτρια συγκεντρωση κεφαλαίου θά συνοδεύεται από σημαντικές περικοπές του ποσοστού του κέρδους και από μιά γρήγορη αύξηση της προσόδου. Από την άλλη μεριά, όμως, μιά μικρή, αλλά εύφορη χώρα, ιδιαίτερα όταν επιτρέπει ανεμπόδιστα την εισαγωγή μέσω διατροφής, μπορεί νά συγκεντρώσει ένα μεγάλο ποσό κεφαλαίου χωρίς μεγαλύτερη υποχώρηση τού ποσοστού του κέρδους και χωρίς σημαντική άνοδο της γαιοπροσόδου» (σελ. 128, 129).

Και εξαιτίας των φόρων (Κεφ. XII «Ό φόρος της γής») συμβαίνει νά μήν απομένει αρκετό περίσσειμα ώστε νά παροτρυνθούν οι προσπάθειες εκείνων πού κανονικά αυξάνουν τό κεφάλαιο του κράτους με τις οικονομίες τους» (σελ. 206).

«Υπάρχει μόνο μιά περίπτωση» {Κεφ. XXI «Επιδράσεις της συσσώρευσης στα κέρδη και στον τόκο»} «και αυτή όμως παρουσιάζεται μόνο προσωρινά, στην όποια ή συσσώρευση του κεφαλαίου με χαμηλή την τιμή των μέσω διατροφής μπορεί νά συνοδεύεται από μιά πτώση του κέρδους, και μάλιστα τότε όταν τά ποσά (fonds) πού προορίζονται για τη συντήρηση της εργασίας αυξάνονται πολύ πιό γρήγορα από τον πληθυσμό. Στην περίπτωση αυτή οι μισθοί θά είναι ύψηλοί και τά κέρδη χαμηλά. Αν ό καθένας παραιτηθεί από τη χρησιμοποίηση ειδών πολυτελείας και επιδιώκει μόνο τη συσσώρευση κεφαλαίου, μπορεί νά παραχθεί μιά ποσότητα αναγκαίας εργασίας, για την όποια δέν υπάρχει άμεσα κατανάλωση. Γι' αυτού του είδους τά αριθμητικά περιορισμένα έμπορεύματα μπορεί χωρίς άμφιβολία νά υπάρχει γενική υπερπροσφορά και για τον λόγο αυτό μπορεί νά μήν υπάρχει ούτε ζήτηση για μιά πρόσθετη ποσότητα τέτοιων έμπορευμάτων, ούτε κέρδος κατά την τοποθέτηση περισσότερου κεφαλαίου. Από τη στιγμή πού σταματούν νά καταναλώνουν, σταματούν νά παράγουν» (σελ. 343).

Αυτά λέει ό Ρικάρντο για τη συσσώρευση και για τον νόμο πτώσης του ποσοστού του κέρδους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΟΓΔΩΟ

Διάφορα τοῦ Ρικάρντο. Συμπέρασμα τοῦ Ρικάρντο (Τζών Μπάρτον)

[Α.] Ἀκαθάριστο καί καθαρό εἰσόδημα

Καθαρό εἰσόδημα, σέ ἀντίθεση πρὸς τὸ ἀκαθάριστο εἰσόδημα (πού εἶναι ἴσο μέ τὸ συνολικό προϊόν ἢ μέ τήν ἀξία τοῦ συνολικοῦ προϊόντος), εἶναι ἡ μορφή, μέ τήν ὁποία οἱ φυσιοκράτες ἐννοοῦν ἀρχικά τήν ὑπεραξία. Σάν μοναδική μορφή τῆς θεωροῦν τή γαιοπρόσοδο, ἐπειδὴ τὸ βιομηχανικό κέρδος ἐννοεῖται ἀπ' αὐτούς μόνο σάν ἓνα εἶδος μισθοῦ ἐργασίας. Μέ τούς φυσιοκράτες ἐπρόκειτο νά συμφωνήσουν οἱ κατοπινοὶ ἐκεῖνοι οἰκονομολόγοι, πού σβήνουν τὸ κέρδος, χαρακτηρίζοντάς το σάν μισθὸ γιά τήν ἐποπτεία τῆς ἐργασίας.

Γι' αὐτό, καθαρό εἰσόδημα εἶναι στήν πραγματικότητα τὸ περίσσευμα τοῦ προϊόντος (ἢ τῆς ἀξίας του) πάνω ἀπὸ τὸ μέρος του ἐκεῖνο, πού ἀντικατασταίνει τὸ προκαταβλημένο κεφάλαιο, καί τὸ σταθερό, καί τὸ μεταβλητό. Ἀποτελεῖται λοιπὸν ἀπλῶς ἀπὸ κέρδος καί πρόσοδο, ἡ ὁποία μέ τή σειρά τῆς εἶναι ἓνα μέρος τοῦ κέρδους πού ἔχει ἀποχωριστεῖ ἀπ' αὐτό καί πού περιέρχεται ἀποκλειστικά σέ μιά διαφορετική ἀπὸ τούς καπιταλιστές τάξη.

Ὁ ἀμέσος σκοπὸς τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς δέν εἶναι ἡ παραγωγή τοῦ ἐμπορεύματος, ἀλλὰ ἡ παραγωγή τῆς ὑπεραξίας ἢ τοῦ κέρδους (στήν ἀναπτυγμένην του μορφή), ὄχι τὸ προϊόν, ἀλλὰ τὸ πρόσθετο προϊόν. Ἀπ' αὐτὴ τήν ἀποψη ἡ ἴδια ἡ ἐργασία εἶναι παραγωγική μόνο ἐφόσον παράγει κέρδος ἢ πρόσθετο προϊόν γιά τὸ κεφάλαιο. Ὅταν ὁ ἐργάτης δέν τὸ παράγει αὐτό, ἡ ἐργασία του εἶναι μὴ παραγωγική. Ἐπομένως, ἡ μάζα τῆς χρησιμοποιουμένης παραγωγικῆς ἐργασίας παρουσιάζει ἐνδιαφέρον γιά τὸ κεφάλαιο μόνο, ἐφόσον χάρη τ'

αυτήν — ή σέ σχέση μ' αυτήν — αυξάνει ή μάζα τής πρόσθετης εργασίας. Καί μόνο κατά τούτο πραγματικά είναι αναγκαίος, εκείνος ό χρόνος εργασίας πού τόν ονομάσαμε αναγκαίο. "Όταν ή εργασία δέν έχει αυτό τό αποτέλεσμα, είναι περιττή καί πρέπει νά σταματήσει.

Σταθερός σκοπός τής κεφαλαιοκρατικής παραγωγής είναι μέ τό μίνιμουμ του προκαταβλημένου κεφαλαίου νά παράγεται ένα μάξιμουμ υπεραξίας ή πρόσθετου προϊόντος, καί εφόσον τό αποτέλεσμα αυτό δέν πετυχαίνεται μέ τήν υπερεργασία τών εργατῶν, αποτελεί τάση του κεφαλαίου νά προσπαθει νά παράγει μέ όσο τό δυνατό μικρότερη δαπάνη — μέ οικονομία δύναμης καί εξόδων — ένα δοσμένο προϊόν, δηλαδή ή οικονομική τάση του κεφαλαίου είναι εκείνη, πού διδάσκει στήν ανθρωπότητα νά κάνει οικονομία μέ τίς δυνάμεις της καί νά πετυχαίνει τόν παραγωγικό στόχο μέ τή μικρότερη κατά τό δυνατό δαπάνη μέσων.

Οί ίδιοι οί εργάτες εμφανίζονται σ' αυτή τήν αντίληψη, αυτό πού είναι στήν κεφαλαιοκρατική παραγωγή — εμφανίζονται άπλά σαν μέσα παραγωγής, όχι σαν αυτοσκοπός καί όχι σαν σκοπός τής παραγωγής.

Τό καθαρό εισόδημα δέν καθορίζεται από τήν αξία του συνολικού προϊόντος, αλλά από τό περίσσευμα τής αξίας του συνολικού προϊόντος πάνω από τήν αξία του προκαταβλημένου κεφαλαίου ή από τό μέγεθος του πρόσθετου προϊόντος σέ σχέση μέ τό συνολικό προϊόν. "Αν αυξάνει αυτό τό περίσσευμα, παρ' όλον ότι πέφτει ή αξία [733] ή ακόμα παρ' όλον ότι μαζί μέ τήν αξία πέφτει καί ή συνολική ποσότητα του προϊόντος, τότε έχει επιτευχθεί ό σκοπός τής κεφαλαιοκρατικής παραγωγής.

Ό Ρικάρντο έχει εκφράσει αυτές τίς τάσεις μέ συνέπεια καί μέ παρρησία. Έτσι εξηγούνται τά τόσα ουρλιαχτά έναντίον του από μέρους φιλόανθρωπων φιλισταίων.

Κατά τήν εξέταση του καθαρού εισοδήματος επαναλαβαίνει τό λάθος νά ανάγει τό συνολικό προϊόν σέ εισόδημα, μισθούς, κέρδη καί πρόσοδο, καί νά μήν παίρνει υπόψη του τό σταθερό κεφάλαιο, πού πρέπει ν' αντικατασταθει. Αυτό όμως θά τό παραβλέψουμε εδώ.

Κεφ. XXXII «*Η γνώμη του κ. Μάλθους για τήν πρόσοδο*».

«Έχει σημασία νά γίνεται σαφής διάκριση ανάμεσα στό ακαθάριστο εισόδημα καί στό καθαρό εισόδημα, γιατί από τό καθαρό εισόδημα μιās κοινωνίας πρέπει νά πληρώνονται όλοι οί φόροι. Άς υποθέσουμε ότι όλα τά εμπορεύματα σέ μιá χώρα, όλα τά σιτηρά, όλα τά ακατέργαστα προϊόντα, όλα τά βιομηχανικά εμπορεύματα κλπ., τά όποια στή διάρκεια ενός έτους μπορούν νά ριχτούν

στήν αγορά, ἔχουν ἀξία 20 ἑκατομμυρίων. Γιά τήν ἐπίτευξη αὐτῆς τῆς ἀξίας ἀπαιτεῖται ἡ ἐργασία ἑνός καθορισμένου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων, τά δέ ἀπόλυτα ἀναγκαῖα ἀγαθά κατανάλωσης αὐτῶν τῶν ἐργατῶν ἀπαιτοῦν δαπάνη 10 ἑκατομμυρίων. Θά ἔλεγα ὅτι τό ἀκαθάριστο εἰσόδημα μιᾶς τέτιας κοινωνίας εἶναι 20 ἑκατομμύρια καί τό καθαρό εἰσόδημά της 10 ἑκατομμύρια. Ἀπό τήν ὑπόθεσιν αὕτη δέν ἐπεταί ὅτι οἱ ἐργάτες παίρνουν μόνο 10 ἑκατομμύρια γιά τή δουλιάν τους. Θά μπορούσαν νά πάρουν 12, 14 ἢ 15 ἑκατομμύρια καί στήν περίπτωση αὕτη θά κατεῖχαν 2, 4 ἢ 5 ἑκατομμύρια τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος. Τό ὑπόλοιπο θά μοιραζόταν ἀνάμεσα στούς γαιοκτήμονες καί τοὺς καπιταλιστές, τό συνολικό ὅμως καθαρό εἰσόδημα δέν θά ξεπερνοῦσε τά 10 ἑκατομμύρια. Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ἡ κοινωνία αὕτη πληρώνει 2 ἑκατομμύρια φόρους, τότε τό καθαρό εἰσόδημά της θά περιοριστεῖ στά 8 ἑκατομμύρια» (σελ. 512, 513).

[Καί στό XXVI κεφ. ὁ Ρικάρντο λέει:]

«Σέ τί συνίσταται τό ὄφελος πού προκύπτει γιά μιά χώρα ἀπό τήν ἀπασχόλησιν μεγάλου ἀριθμοῦ παραγωγικῶν ἐργατῶν, ὅταν τό καθαρό εἰσόδημά της καί τό κέρδος της μαζί παρμένα μένουν τά ἴδια, ὅταν ἀπασχολεῖ εἴτε ἕνα τέτιο εἴτε ἕνα μικρότερο ἀριθμό παραγωγικῶν ἐργατῶν. Τό συνολικό προϊόν τῆς γῆς καί τῆς ἐργασίας κάθε χώρας χωρίζεται σέ τρία μέρη. Ἀπ' αὐτά τό ἕνα ἀναλογεῖ στούς μισθοὺς, τό ἄλλο στό κέρδος καί τό τρίτο στήν πρόσοδο».

(Αὐτό εἶναι λαθεμένο, γιὰτί ἐδῶ ἔχει ξεχαστεῖ τό μέρος ἐκεῖνο, πού χρησιμεύει γιά ν' ἀντικαταστήσει τό ἀπασχολημένο στήν παραγωγή κεφάλαιο (ἐξαιροῦνται οἱ μισθοί)).

«Μόνο ἀπό τά δύο τελευταῖα μέρη, μπορούν νά γίνουν κρατήσεις γιά φόρους ἢ οἰκονομίες, ἐνῶ τό πρῶτο μέρος, ἐφόσον εἶναι μέτριο, ἀποτελεῖ πάντα τά ἀναγκαῖα ἐξοδα παραγωγῆς»

(Σχετικῶς μέ τή φράσιν αὕτη, ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο παρατηρεῖ στήν ὑποσημείωσιν τῆς σελ. 416:

«Ἴσως αὐτό νά ἔχει τονιστεῖ πάρα πολύ, ἐπειδή γενικά μέ αὐτό πού ὀνομάζεται μισθός δίνεται στόν ἐργάτη κάτι παραπάνω ἀπό τά ἀπολύτως ἀναγκαῖα ἐξοδα παραγωγῆς. Στήν περίπτωση αὕτη ὁ ἐργάτης παίρνει ἕνα μέρος τοῦ καθαροῦ προϊόντος τῆς χώρας, τό ὅποιο μπορεί εἴτε νά τό ἀποταμιεύσει εἴτε νά τό ξοδέψει ἢ νά τοῦ δώσει τή δυνατότητα νά συνεισφέρει γιά τήν ἀμυνα τῆς χώρας»).

«Γιά ἕνα άτομο μέ κεφάλαιο 20.000 λ., τά κέρδη τοῦ ὁποίου φτάνουν τίς 2.000 λίρες τό χρόνο, θά ἦταν κάτι τό πέρα γιά πέρα ἀδιάφορο, ἂν τό κεφάλαιό του ἀπασχολεῖ 100 ἢ 1.000 ἐργάτες, ἂν τά παραγμένα ἐμπορεύματα πουλιοῦνται πρὸς 10.000 ἢ 20.000 λ., προυποθέτοντας πάντα, ὅτι σ' ὅλες τίς περιπτώσεις τά κέρδη του δέν πέφτουν κάτω ἀπό τίς 2.000 λ. Μήπως δέν εἶναι ἴδιο τό πραγματικό συμφέρον τοῦ ἔθνους, Μέ τήν προυπόθεσιν ὅτι τό πραγματικό καθαρό εἰσόδημά του, οἱ πρόσοδες καί τά κέρδη του μένουν ἀμετάβλητα, δέν ἔχει

καμιά σημασία, ἂν τό ἔθνος ἀποτελεῖται ἀπό 10 ἢ 12 ἑκατομμύρια κατοίκους. Ἡ ἱκανότητά του νά συντηρεῖ στόλους καί στρατούς καί ὄλων τῶν εἰδῶν μή παραγωγική ἐργασία πρέπει νά βρίσκειται σέ ἀρμονία μέ τό καθαρό του καί ὄχι μέ τό ἀκαθάριστο εἰσόδημά του. Ἄν πέντε ἑκατομμύρια ἄνθρωποι μποροῦν νά παράγουν τόσα τρόφιμα καί εἶδη ἐνδυμασίας ὅσα εἶναι ἀναγκαῖα γιά 10 ἑκατομμύρια ἀνθρώπους, τότε τά τρόφιμα καί τά εἶδη ἐνδυμασίας πέντε ἑκατομμυρίων ἀποτελοῦν τό καθαρό εἰσόδημα. Μήπως θά ὠφελήσει κατά κάποιον τρόπο τή χώρα, ἂν ἐπτά ἑκατομμύρια ἄνθρωποι εἶναι ἀπαραίτητοι γιά τήν παραγωγή αὐτοῦ τοῦ καθαρῶ εἰσοδήματος, ὅτι δηλαδή θ' ἀπασχολοῦνται ἐπτά ἑκατομμύρια ἄνθρωποι, γιά νά παράγουν ρουχισμό καί τροφή γιά 12 ἑκατομμύρια; Ἡ τροφή καί ὁ ρουχισμός γιά πέντε ἑκατομμύρια ἀνθρώπους θά ἐξακολουθεῖ νά εἶναι πάντα τό καθαρό εἰσόδημα. Ἡ ἀπασχόληση ἑνός μεγαλύτερου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων δέν μᾶς δίνει τή δυνατότητα οὔτε ν' αὐξήσουμε κατά ἕναν ἄνδρα τόν στρατό καί τόν στόλο, οὔτε νά εἰσπράξουμε κατά μιά γκινέα περισσότερους φόρους» (σελ. 416, 417).

Γιά τήν καλύτερη κατανόηση τῆς γνώμης τοῦ Ρικάρντο πρέπει νά προσθέσουμε ἐδῶ καί τά παρακάτω σημεία:

«Ἐνα ὄφελος προκύπτει ὡστόσο πάντα ἀπό μιά σχετικά χαμηλή τιμή τοῦ σιταριοῦ, συγκεκριμένα ὅτι ἡ κατανομή τῆς κάθε φορά παραγωγῆς αὐξάνει πιθανότατα τό ποσό νιά τή συντήρηση τῆς ἐργασίας, γιατί περιέρχεται περισσότερο μέ τή μορφή τοῦ κέρδους στήν παραγωγική τάξη καί λιγότερο στή μή παραγωγική τάξη μέ τήν ὀνομασία τῆς προσόδου» (σελ. 317).

Παραγωγική τάξη θεωροῦνται ἐδῶ μόνο οἱ καπιταλιστές.

«Ἡ πρόσοδος εἶναι δημιούργημα τῆς ἀξίας... ὄχι ὅμως δημιούργημα τοῦ πλούτου. Ἄν ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ ἀνέβει ἀπό 4 σέ 5 λ. τό κουάρτερ, λόγω δυσκολιῶν στήν παραγωγή ἑνός μέρους του, τότε ἕνα ἑκατομμύριο κρη. θά ἀξίζουσαν 5.000.000 λ. ἀντί 4.000.000 λ. ...ἡ κοινωνία θά κατέχει συνολικά μιά μεγαλύτερη ἀξία, καί μέ τήν ἐννοια αὐτή ἡ πρόσοδος εἶναι δημιούργημα τῆς ἀξίας. Ἡ ἀξία αὐτή ὅμως εἶναι κατά τοῦτο ὀνομαστική, κατά τό ὅτι δέν προσθέτει τίποτα στόν πλοῦτο, δηλ. στά ἀναγκαῖα εἶδη κατανάλωσης, στίς ἀνέσεις καί στίς ἀπολαύσεις τῆς κοινωνίας. Θά ἔχουμε ἀκριβῶς τήν ἴδια μέ προηγούμενα ποσότητα καί ὄχι μεγαλύτερη σέ ἐμπορεύματα καί τό ἴδιο ἑκατομμύριο κουάρτερ σιτάρι. Τό ἀποτέλεσμα ὅμως τοῦ γεγονότος ὅτι τώρα ὑπολογίζεται πρὸς 5 λ. τό κουάρτερ ἀντί πρὸς 4 λ., εἶναι ἡ μεταδίβαση ἑνός μέρους τῆς ἀξίας τοῦ σιταριοῦ καί τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τοῦς προηγούμενους κατόχους τοῦς στοῦς γαιοκτήμονες. Ἡ πρόσοδος εἶναι ἐπομένως δημιούργημα τῆς ἀξίας, ὄχι ὅμως δημιούργημα τοῦ πλούτου. Δέν προσθέτει τίποτα στοῦς πόρους μᾶς χώρας» (σελ. 485, 486).

[734] Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι μέ τήν εἰσαγωγή ξένου σιταριοῦ πέφτει ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ τόσο, πού ἡ πρόσοδος μειώνεται κατά 1

εκατομμύριο. Ὁ Ρικάρντο λέει ὅτι τὰ χρηματικά εισοδήματα τῶν καπιταλιστῶν θά αὐξηθοῦν μέ τόν τρόπο αὐτό καί συνεχίζει:

«Μπορεῖ ὅμως νά λένε ὅτι δέν αὐξάνει τό εισόδημα τοῦ καπιταλιστῆ καί ὅτι τό ἕνα εκατομμύριο πού ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἀπό τήν πρόσοδο τοῦ γαιοκτήμονα πληρώνεται στους ἐργάτες σάν πρόσθετος μισθός. Ἄν ἔχουν ἔτσι τὰ πράγματα... τότε ἡ κατάσταση τῆς κοινωνίας θά ἔχει καλύτερεύσει καί θά τῆς εἶναι δυνατό νά σηκώσει μέ μεγαλύτερη ἀπό πρὶν εὐκολία τὰ ἴδια βάρη σέ χρῆμα. Αὐτό θά ἀποδείξει μόνο κάτι πού εἶναι ἀκόμα πιο ἐπιθυμητό, συγκεκριμένα ὅτι ἡ κατάσταση μιᾶς ἄλλης τάξης, καί μάλιστα τῆς κατά πολύ σημαντικότερης τάξης τῆς κοινωνίας, εἶναι ἐκείνη πού κερδίζει κυρίως μέ τή νέα κατανομή. Ὅλο αὐτό πού θά πάρει ἡ τάξη αὐτή πάνω ἀπό τὰ 9 ἑκατομμύρια [μισθό, πού καθορίζεται ἀπό τὰ ἀπαραίτητα μέσα ὑπαρξῆς]* ἀποτελεῖ μέρος τοῦ καθαροῦ εισοδήματος τῆς χώρας καί δέν μπορεῖ νά ξοδευτεῖ, χωρίς νά αὐξήσῃ τό εισόδημά της, τήν εὐημερία ἢ τή δύναμή της. Μπορεῖ λοιπόν νά μοιράζει κανεῖς, ὅπως τοῦ ἀρέσει, τό καθαρό εισόδημα τῆς χώρας, μπορεῖ νά δώσει κάτι περισσότερο στή μιά τάξη ἢ κάτι λιγότερο στήν ἄλλη τάξη, ἔτσι ὅμως δέν θά μειωθεῖ τό καθαρό εισόδημα. Ὡστόσο μέ τήν ἴδια ἐργασία θά παραχθεῖ ἕνας μεγαλύτερος ἀριθμός ἐμπορευμάτων, παρ' ὅλον ὅτι θά μειωθεῖ τό συνολικό ποσό τῆς ἀκαθάριστης χρηματικῆς ἀξίας αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων. Τό καθαρό ὅμως χρηματικό εισόδημα τῆς χώρας, τό ποσό ἐκεῖνο ἀπό τό ὅποιο πληρώνονται οἱ φόροι καί ἀποκτοῦνται οἱ ἀνέσεις, θά εἶναι, πολύ περισσότερο ἀπό πρὶν, σέ θέση νά συντηρεῖ τόν κάθε φορά ὑπάρχοντα πληθυσμό, νά τοῦ ἐξασφαλίζει ἀνέσεις καί πολυτέλειες καί νά πληρώνει ὅποιοδήποτε ποσό φόρων» (σελ. 515, 516).

[B.] Μηχανές [ὁ Ρικάρντο καί ὁ Μπάρτον σχετικά μέ τήν επίδραση τῶν μηχανῶν στήν κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης]

[1. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Ρικάρντο]

[α) Ὁ Ρικάρντο γιά τήν ἐκτόπιση ἐργατῶν ἀπό τίς μηχανές]

Κεφ. I (τμῆμα V) «Γιά τήν ἀξία».

«Ἄς υποθέσουμε ὅτι ἔχουμε ... μιᾶ μηχανή πού μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ σ' ἕναν καθορισμένο κλάδο, γιά νά κάνει τήν ἐργασία ἑκατό ἀνθρώπων κατά τή διάρκεια ἑνός ὀλόκληρου χρόνου, καί πού ἡ διάρκεια τῆς ζωῆς της εἶναι μόνο ἕνας χρόνος. Ἄς υποθέσουμε ἀκόμα ὅτι ἡ μηχανή κοστίζει 5.000 λ. καί ὅτι ὁ ἐτήσιος μισθός τῶν 100 ἀνθρώπων εἶναι ἐπίσης 5.000 λ. Στήν περίπτωση αὐτή εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι γιά τόν ἐργοστασιάρχη εἶναι ἀπολύτως τό ἴδιο, ἂν θά

* Οἱ λέξεις μέσα στίς ἀγκύλες ὑπάρχουν στή ρωσική ἐκδόση — Σημ. μετ.

αγοράσει τή μηχανή ἢ ἂν θά ἀπασχολήσει τούς ἀνθρώπους. Ἐὰς ὑποθέσουμε ὅμως ὅτι ἡ τιμή τῆς ἐργασίας ἀνεβαίνει καί ὅτι γιά τόν λόγο αὐτό ὁ ἐτήσιος μισθός τῶν 100 ἐργατῶν φτάνει τίς 5.500 λ. Στήν περίπτωση αὐτή εἶναι φανερό ὅτι ὁ ἐργοστασιάρχης δέν θά διστάσει περισσότερο γιά ν' ἀγοράσει, σύμφωνα μέ τό συμφέρον του, τή μηχανή, γιά νά γίνει ἡ δουλιὰ του μέ 5.000 λ. Δέν θά αὐξηθεῖ ὅμως ἡ τιμή τῆς μηχανῆς, δέν θά φτάσει ἡ ἀξία τῆς ἐπίσης τίς 5.500 λ., ἐπειδὴ ἀνέβηκε ἡ τιμή τῆς ἐργασίας; Θά ἀνέβαινε ἡ τιμή τῆς, ἂν στήν παραγωγή τῆς δέν εἶχε χρησιμοποιηθεῖ κεφάλαιο καί ἂν δέν ἐπρόκειτο νά πληρωθεῖ ἓνα κέρδος στόν κατασκευαστή τῆς. Ἄν λ.χ. ἡ μηχανή εἶναι τό προϊόν τῆς ἐργασίας ἑκατό ἀνθρώπων, πού δουλεύουν ἓνα χρόνο γιά τήν παραγωγή τῆς μέ μισθό 50 λ. ὁ καθένας καί γιά τόν λόγο αὐτό ἡ τιμή τῆς θά ἦταν 5.000 λ., θά κοστίζει 5.500 στήν περίπτωση πού ὁ μισθός τους ἀνέβει στίς 55 λ. Ἡ περίπτωση αὐτή ὅμως δέν μπορεῖ νά συμβεῖ. Εἴτε θά ἀπασχοληθοῦν λιγότεροι ἀπό 100 ἄνθρωποι εἴτε πάλι ἡ μηχανή δέν μπορεῖ νά πουληθεῖ πρὸς 5.000 λ., ἐπειδὴ ἀπ' αὐτές τίς 5.000 λ. πρέπει νά πληρωθεῖ τό κέρδος γιά τό κεφάλαιο πού ἀπασχολεῖ τούς ἀνθρώπους. Ἐὰς ὑποθέσουμε λοιπόν ὅτι ἀπασχολοῦνται μόνο 85 ἄνθρωποι μέ δαπάνη 50 λ. γιά τόν καθένα ἢ 4.250 λ. γιά ὅλους τό χρόνο, καί οἱ 750 λ. πού ἀποφέρει ἡ πούληση τῆς μηχανῆς πάνω ἀπό τούς προκαταβλημένους μισθοὺς ἀποτελοῦν τό κέρδος γιά τό κεφάλαιο τοῦ μηχανοκατασκευαστή. Ἄν οἱ μισθοὶ αὐξηθοῦν κατά 10%, θά χρειαστεῖ ἓνα πρόσθετο κεφάλαιο 425 λ. καί γι' αὐτό θά δαπανηθοῦν 4.675 λ., ὅποτε γιά τό κεφάλαιο αὐτό ὁ μηχανοκατασκευαστής θά πάρει κέρδος μόνο 325 λ., ἂν ἐξακολουθεῖ νά πουλάει πρὸς 5.000 λ. τή μηχανή του. Αὐτή ὅμως ἡ περίπτωση συμβαίνει σ' ὅλους τούς ἐργοστασιάρχες καί τούς καπιταλιστές: ἡ ἀνοδος τοῦ μισθοῦ πλήττει ὅλους αὐτούς. Γι' αὐτό στήν περίπτωση πού ὁ μηχανοκατασκευαστής ἀνεβάσει τήν τιμή τῆς μηχανῆς λόγω μιᾶς ἀνόδου τοῦ μισθοῦ, τότε θά στραφεῖ μιὰ ἀσυνήθιστη μάζα κεφαλαίου στήν παραγωγή αὐτῆς τῆς μηχανῆς, ὥσπου ἡ τιμή τῆς νά ἀποφέρει πιά μόνο τό συνηθισμένο ποσοστό τοῦ κέρδους. Βλέπουμε λοιπόν ὅτι δέν ἀνεβαίνει ἡ τιμή τῶν μηχανῶν, ὅταν ἀνεβαίνουν οἱ μισθοί.

Ὁ ἐργοστασιάρχης ὅμως, πού σέ περίπτωση γενικῆς ἀνόδου τῶν μισθῶν μπορεῖ νά καταφύγει σέ μιὰ μηχανή, ἡ ὁποία δέν ἀνεβάσει τά ἐξοδα παραγωγῆς τοῦ ἐμπορεύματός του, θά ἀπολαβαίνει ἰδιαίτερα ὀφέλη, ἂν μπορεῖ νά πουλᾷ καί παραπέρα στήν ἴδια τιμή τό ἐμπόρευμά του. Θά ὑποχρεωθεῖ ὅμως, ὅπως εἶδαμε κιόλας, νά κατεβάσει τήν τιμή τοῦ ἐμπορεύματός του, διαφορετικά θά εἰσρέει στόν κλάδο τοῦ κεφαλαίου ὥσπου νά πέσει τό κέρδος του στό γενικό ἐπίπεδο. Σέ τοῦτο ἐγκαινιται τά ὀφέλη τῶν μηχανῶν γιά τό σύνολο· αὐτοὶ οἱ δουβοὶ παράγοντες εἶναι πάντα τό προϊόν πολύ λιγότερης ἐργασίας ἀπὸ ἐκείνους τούς ὁποίους ἐκτοπίζουν, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού ἔχουν τήν ἴδια χρηματικὴ ἀξία» (σελ. 38-40).

Αὐτό τό σημεῖο εἶναι ἀπόλυτα σωστό. Ταυτόχρονα ἀποτελεῖ ἀπάντηση σ' αὐτούς πού νομίζουν ὅτι οἱ ἐργάτες πού ἐκτοπίζονται (displaced) ἀπὸ μηχανές βρίσκουν ἀπασχόληση στήν ἴδια τήν παραγωγή μηχανο-

νῶν, ἐξάλλου πρόκειται γιά ἄποψη πού ἀνήκει σέ μιάν ἐποχή, στήν ὁποία τό ἐργαστήρι κατασκευῆς μηχανῶν βασιζόταν ἀκόμα ἐντελῶς στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί δέν χρησιμοποιοῦνταν ἀκόμα σ' αὐτό μηχανές γιά τήν παραγωγή μηχανῶν.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ἐτήσιος μισθός ἐργασίας ἐνός ἐργάτη = 50 λ., ἔτσι ὥστε ὁ ἐτήσιος μισθός 100 ἐργατῶν = 5.000 λ. Ἄν αὐτοί οἱ 100 ἐργάτες ἀντικατασταθοῦν ἀπό μιά μηχανή, ἡ ὁποία κοστίζει ἐπίσης 5.000 λ., τότε ἡ μηχανή αὐτή πρέπει νά εἶναι τό προίον ἐργασίας λιγότερων ἀπό 100 ἐργατῶν. Αὐτό συμβαίνει, γιὰτί ἐκτός ἀπό τήν πληρωμένη ἐργασία περιέχει καί ἀπλήρωτη δουλιὰ, πού ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τό κέρδος τοῦ ἐργοστασιάρχῃ μηχανῶν. Ἄν ἦταν τό προίον 100 ἐργατῶν, θά περιείχε μόνο πληρωμένη ἐργασία. Ἄν τό ποσοστό τοῦ κέρδους ἦταν 10%, τότε ἀπό τίς 5.000 λ. οἱ 4.545 περίπου θά ἀποτελοῦσαν τό προκαταβλημένο κεφάλαιο καί περίπου 455 λ. θά ἀποτελοῦσαν τό κέρδος. Πρός 50 λ. ὁ ἐργάτης οἱ 4.545 λ. θά ἀντιπροσωπεύαν μόνο $90\frac{9}{10}$ ἐργάτες.

[735] Τό κεφάλαιο ὅμως τῶν 4.545 λ. μέ κανένα τρόπο δέν ἀντιπροσωπεύει μονάχα μεταβλητό κεφάλαιο (κεφάλαιο πού διατέθηκε ἄμεσα γιά μισθό ἐργασίας). Ἀντιπροσωπεύει ἐπίσης τή φθορά τοῦ πάγιου κεφαλαίου καί τῆς πρώτης ὕλης. Ἐπομένως ἡ μηχανή πού κοστίζει 5.000 λ., ἡ ὁποία ἀντικατασταίνει 100 ἐργάτες, ὁ μισθός τῶν ὁποίων εἶναι ἴσος μέ 5.000 λ., ἀντιπροσωπεύει τό προίον πολύ λιγότερων ἀπό 90 ἐργατῶν. Ἡ μηχανή μπορεῖ ἐπίσης νά χρησιμοποιηθεῖ μέ ὄφελος ἂν εἶναι τό προίον {τουλάχιστον τό μέρος τῆς ἐκεῖνο, πού μπαίνει κάθε χρόνο μέ τόκους στό προίον, δηλαδή στήν ἀξία του} πολύ λιγότερων ἐργατῶν ἀπό ἐκείνους πού ἀντικατασταίνει (στή διάρκεια τοῦ ἔτους).

Κάθε αὔξηση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας μεγαλώνει τό μεταβλητό κεφάλαιο πού πρέπει νά προκαταβληθεῖ, παρ' ὅλον ὅτι μένει ἴδια ἡ ἀξία τοῦ προιόντος (αὐτό γιὰτί μένει ἴδιος ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν πού θέτει σέ κίνηση τό μεταβλητό κεφάλαιο) — ἐφόσον ἡ ἀξία αὐτή εἶναι ἴση μέ τό μεταβλητό κεφάλαιο + τήν πρόσθετη ἐργασία. Παρά τό γεγονός ὅτι παραμένει ἴδια ἡ παραγμένη ἀπό τό μεταβλητό κεφάλαιο ἀξία.

[6) Ὁ Ρικάρντο γιά τήν επίδραση στήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων τῶν τελειοποιήσεων στήν παραγωγή. Ἡ λαθεμένη ἀντίληψη τοῦ Ρικάρντο σχετικά μέ τό ἀπελευθερωνόμενο ἀπό τό κονδύλι τῶν μισθῶν ποσό γιά τούς ἀπολυμένους ἐργάτες]

Κεφ. XX «Value and riches, their differentes Properties» (Ἀξία καί πλοῦτος, οἱ διαφορετικές ιδιότητές τους).

Οἱ φυσικοί παράγοντες δέν προσθέτουν τίποτα στήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων, ἀντίθετα τή μικραίνουν. Γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο συμβάλλουν στήν παραγωγή ὑπεραξίας πού εἶναι ἡ μόνη πού ἐνδιαφέρει τόν καπιταλιστή.

«Ἀντίθετα μέ τήν ἀντίληψη τοῦ Ἄνταμ Σμίθ, ὁ Σαί μιλάει στό τέταρτο κεφάλαιο γιά τήν ἀξία πού προσδίδεται στά ἐμπορεύματα ἀπό φυσικούς παράγοντες, ὅπως ὁ ἥλιος, ὁ ἀέρας, ἡ ἀτμοσφαιρική πίεση κλπ., οἱ ὁποῖοι ἀντικατασταίνουν καμιά φορά τήν ἀνθρώπινη ἐργασία καί καμιά φορά συνεργάζονται μαζί της στήν παραγωγή. Αὐτοί ὅμως οἱ φυσικοί παράγοντες, παρ' ὄλον ὅτι συμβάλλουν σημαντικά στήν ἀξία χρήσης, δέν προσθέτουν ποτέ ἀνταλλακτική ἀξία σ' ἓνα ἐμπόρευμα, γιά τήν ὁποία μιλάει ὁ Σαί. Ἀπό τή στιγμή πού μέ τή βοήθεια μηχανῶν ἢ μέ τή γνώση τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐξαναγκάζουμε τίς φυσικές δυνάμεις νά κάνουν δουλιὰ, τήν ὁποία τήν ἔκαναν προηγούμενα ἄνθρωποι, θά πέσει ἀντίστοιχα ἡ ἀνταλλακτική ἀξία αὐτῆς τῆς δουλιᾶς» (σελ. 335, 336).

Ἡ μηχανή κοστίζει [ἐργασία]. Οἱ φυσικοί παράγοντες σάν τέτιοι δέν κοστίζουν τίποτα. Δέν μποροῦν συνεπῶς νά προσθέσουν ἀξία στό προϊόν καί μειώνουν μάλλον τήν ἀξία του στό μέτρο πού ἀντικατασταίνουν κεφάλαιο ἢ ἐργασία ἄμεση ἢ σωρευμένη ἐργασία. Στό μέτρο πού οἱ φυσικές ἐπιστῆμες διδάσκουν πῶς μπορεῖ ν' ἀντικατασταθεῖ ἡ ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου ἀπό φυσικούς παράγοντες χωρίς τή βοήθεια μηχανῶν ἢ μόνο μέ τίς ἴδιες μέ προηγούμενα μηχανές (ἴσως μάλιστα ν' ἀντικατασταθεῖ ἀκόμα πιο φτηνά ἀπ' ὅ,τι μέ τόν ἀτμολέβητα, ἀπό πολλά χημικά προτσές κλπ.) πού δέν κοστίζουν τίποτα στόν καπιταλιστή (τό ἴδιο καί στήν κοινωνία) καί πού φτηναίνουν ἀπόλυτα τά ἐμπορεύματα.

Ἴστερα ἀπό τήν πιο πάνω φράση ὁ Ρικάρντο συνεχίζει:

«Ἄν δέκα ἄνθρωποι γυρίζουν ἓνα μύλο πού ἀλέθει σιτάρι καί ἄν ἀνακαλύψουν μετά ὅτι μέ τή βοήθεια τοῦ ἀέρα ἢ τοῦ νεροῦ μπορεῖ νά ἐξοικονομηθεῖ ἡ ἐργασία αὐτῶν τῶν δέκα ἀνθρώπων, τότε ἡ ἀξία τοῦ ἀλευριοῦ, τό ὁποῖο εἶναι ἐν μέρει προϊόν τῆς ἐργασίας τοῦ μύλου, θά πέσει ἄμεσα, ἀνάλογα μέ τήν ποσότητα ἐργασίας πού ἐξοικονομήθηκε καί ἡ κοινωνία θά γίνῃ πλουσιότερη κατά τά ἐμπορεύματα, τά ὁποῖα εἶναι σέ θέση νά παράγει ἡ ἐργασία αὐτῶν τῶν δέκα ἀνθρώπων, μιά καί δέν λιγόστεψαν μέ κανένα τρόπο τά μέσα πού προορίζονται γιά τή συντήρησή τους» (σελ. 336).

Χάρη στήν πεσμένη τιμή τοῦ ἀλευριοῦ ἡ κοινωνία θά γινόταν πλουσιότερη. Εἴτε θά κατανάλωνε περισσότερο ἀλεύρι, εἴτε τό χρήμα πού προοριζόταν προηγούμενα γιά τό ἀλεύρι θά τό ξόδευε γιά ἕνα ἄλλο ἐμπόρευμα, τό ὁποῖο ἤ ὑπάρχει κιόλας ἤ θά παραχθεῖ, ἐπειδή ἔχει ἀπελευθερωθεῖ ἕνα νέο κονδύλιο κατανάλωσης.

Γιά τό μέρος αὐτό τοῦ εἰσοδήματος, πού ξοδευόταν προηγούμενα γιά ἀλεύρι καί πού τώρα, ἐπειδή ἔπεσε ἡ τιμή τοῦ ἀλευριοῦ, εἶναι ἐλεύθερο γιά ἄλλη χρησιμοποίηση, μπορεῖ νά εἰπωθεῖ ὅτι «προοριζόταν» ἀπό ὅλη τήν οἰκονομία τῆς κοινωνίας γιά ἕνα καθορισμένο πράγμα καί ὅτι τώρα ἔχει ἀπελευθερωθεῖ ἀπ' αὐτόν τόν «προορισμό». Εἶναι τό ἴδιο σάν νά ἔχει συσσωρευθεῖ νέο κεφάλαιο. Καί μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ χρησιμοποίηση μηχανῶν καί φυσικῶν δυνάμεων ἀπελευθερώνει κεφάλαιο καί προσφέρει τή δυνατότητα νά ικανοποιηθοῦν προηγούμενα «λανθάνουσες ἀνάγκες».

Ἀντίθετα, εἶναι λάθος νά γίνεται λόγος γιά τό ποσό τό προορισμένο γιά τή συντήρηση τῶν δέκα ἀνθρώπων, πού ἀπολύθηκαν λόγω τῆς νέας ἀνακάλυψης. Τό πρῶτο ποσό πού ἐξοικονομεῖται ἢ δημιουργεῖται χάρη στήν ἀνακάλυψη, εἶναι τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ εἰσοδήματος, τό ὁποῖο ἡ κοινωνία πλήρωνε προηγούμενα γιά ἀλεύρι καί τό ὁποῖο τώρα τό ἐξοικονομεῖ λόγω τῆς πεσμένης τιμῆς τοῦ ἀλευριοῦ. Τό δεύτερο ὅμως ποσό πού ἐξοικονομεῖται εἶναι ἐκεῖνο πού πλήρωνε προηγούμενα ὁ μυλωνάς γιά τούς δέκα ἐργάτες, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀπολυθεῖ τώρα. Πράγματι, αὐτό τό «ποσό» (fund), ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ρικάρντο, δέν ἔχει μέ κανένα τρόπο μειωθεῖ λόγω τῆς ἀνακάλυψης πού ἔγινε καί τῆς ἀπόλυσης τῶν 10 ἐργατῶν. Αὐτό τό ποσό ὅμως δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά φυσική σχέση μέ τούς 10 ἐργάτες. Μπορεῖ νά ἐξαθλιωθοῦν, νά πεθάνουν ἀπό τήν πείνα κλπ. Βέβαιο εἶναι μόνο ὅτι 10 ἐργάτες τῆς νέας γενιάς, πού ἐπρόκειτο νά μποῦν στή θέση αὐτῶν τῶν 10 ἐργατῶν, γιά νά γυρίζουν τό μύλο, πρέπει τώρα ν' ἀπορροφηθοῦν ἀπό μιάν ἄλλη χρησιμοποίησή τους καί ὅτι ἔχει ἔτσι αὐξηθεῖ ὁ σχετικός πληθυσμός [σέ σχέση μέ τή ζήτηση ἐργασίας] (ἀνεξάρτητα ἀπό τή μέση αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ), ἐπειδή τώρα ὁ μύλος κινεῖται καί οἱ 10 ἐργάτες, πού θά ἔπρεπε κατά τά ἄλλα νά τόν κινοῦν, χρησιμοποιοῦνται γιά νά παράγουν ἕνα ἄλλο ἐμπόρευμα. Ἡ ἐφεύρεση τῶν μηχανῶν καί ἡ χρησιμοποίηση φυσικῶν δυνάμεων ἀπελευθερώνει ἔτσι κεφάλαιο καί ἀνθρώπους (ἐργάτες) καί μαζί μέ τό ἀπελευθερωμένο κεφάλαιο δημιουργεῖ καί ἀπελευθερωμένα χέρια (free hands, ὅπως λέει ὁ Στιούαρτ⁽⁹⁸⁾), ἀδιάφορο ἂν τώρα [736] δημιουργηθοῦν νέες σφαῖρες παραγωγῆς ἢ ἂν διευρυνθοῦν παλιές, καί διεξαχθοῦν σέ μεγαλύτερη κλίμακα.

Μέ τό ἀπελευθερωμένο κεφάλαιο ὁ μιλωνάς θά χτίσει νέους μύλους ἢ θά δανείσει τό κεφάλαιό του, ὅταν δέν μπορεῖ νά τό διαθέσει ὁ ἴδιος σάν κεφάλαιο.

Σέ καμιά περίπτωση ὅμως δέν ὑπάρχει ἐδῶ ἓνα ποσό «προορισμένο» γιά τούς δέκα ἀπολυμένους ἐργάτες. Θά ἐπανέλθουμε σ' αὐτή τήν ἀνούσια προυπόθεση*: "Ὅτι δηλαδή, ἂν ἡ χρησιμοποίηση μηχανῶν (ἢ φυσικῶν δυνάμεων) (ὅπως γίνεται ἐνμέρει στή γεωργία, ὅταν στή θέση τῶν ἀνθρώπων μπαίνουν τά ἄλογα ἢ ὅταν ἡ κτηνοτροφία μπαίνει στή θέση τῆς σιτοκαλλιέργειας) δέν μειώνει τή μάζα τῶν μέσων συντήρησης πού μποροῦν νά διατεθοῦν σέ μισθό ἐργασίας, τό ἀπελευθερωμένο ἔτσι κεφάλαιο πρέπει νά δαπανηθεῖ ὑποχρεωτικά σάν μεταβλητό κεφάλαιο (λές καί δέν εἶναι δυνατή ἐξαγωγή μέσων συντήρησης ἢ ὅτι τά μέσα συντήρησης δέν μποροῦν νά διατίθενται σέ μή παραγωγικούς ἐργάτες ἢ ὅτι ὁ μισθός δέν θά μπορούσε νά ἀνέβει σέ ὀρισμένες σφαῖρες παραγωγῆς κλπ.) καί μάλιστα στούς ἀπολυμένους ἐργάτες. Οἱ μηχανές δημιουργοῦν πάντα ἓνα σχετικό ὑπερπληθυσμό, ἓναν ἐφεδρικό στρατό ἀπό ἐργάτες, κάτι πού μεγαλώνει τή δύναμη τοῦ κεφαλαίου.

Στήν ὑποσημείωση τῆς σελ. 335 ὁ Ρικάρντο παρατηρεῖ ἀκόμα ἐνάντια στόν Σαί:

«Ὁ Ἄνταμ Σμίθ, πού χαρακτήρισε τόν πλοῦτο σάν ἀφθονία ἀναγκαίων εἰδῶν, ἀνέσεων καί ἀπολαύσεων τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, θά παραδεχόταν βέβαια ὅτι οἱ μηχανές καί οἱ φυσικές δυνάμεις μποροῦν νά συμβάλλουν πολύ σημαντικά στήν αὔξηση τοῦ πλούτου μιᾶς χώρας, δέν θά παραδεχόταν ὅμως ὅτι θά πρόσθεταν κάτι στήν ἀξία αὐτοῦ τοῦ πλούτου».

Πράγματι, οἱ φυσικές δυνάμεις δέν προσθέτουν τίποτα στήν ἀξία, ἐφόσον δέν βρίσκουν συνθήκες, στίς ὁποῖες δίνουν τήν εὐκαιρία γιά τή δημιουργία προσόδου. Οἱ μηχανές ὅμως στήν ὑπάρχουσα ἀξία προσθέτουν πάντα τή δική τους ἀξία καί ἐφόσον ἡ ὑπαρξή τους 1) διευκολύνει τήν παραπέρα μετατροπή κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου σέ πάγιο κεφάλαιο καί ἐπιτρέπει τήν πραγματοποίηση τῆς μετατροπῆς αὐτῆς σέ διαρκῶς αὐξανόμενη κλίμακα, αὐξάνουν ὄχι μόνο τόν πλοῦτο, ἀλλά καί τήν ἀξία, ἢ ὁποῖα προστίθεται στό προῖόν τῆς ἐτήσιας ἐργασίας ἀπό τήν παρωχημένη ἐργασία, 2) κάνοντας δυνατή τήν ἀπόλυτη αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ καί μαζί τῆς τῆς μάζας τῆς ἐτήσιας ἐργασίας, αὐξάνουν μ' αὐτόν τό δεύτερο τρόπο τήν ἀξία τοῦ ἐτήσιου προῖόντος. [736]

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 652-657.

(γ) Ἡ ἐντιμότητα τοῦ Ρικάρντο: ἀναθεώρηση τῶν ἀπόψεών του
 γιά τή χρησιμοποίηση μηχανῶν.
 Διατήρηση λαθεμένων προϋποθέσεων στή νέα τοποθέτηση
 τοῦ ζητήματος ἀπό μέρος του]

[736] Κεφ. XXXI «Γιά τίς μηχανές».

Αὐτό τό μέρος πού πρόσθεσε ὁ Ρικάρντο στήν τρίτη του ἔκδοση, μαρτυρεῖ τήν ἐντιμότητά του, ἡ ὁποία τόν κάνει νά ξεχωρίζει τόσο οὐσιαστικά ἀπό τοὺς ἀγοραίους οικονομολόγους.

«Εἶμαι τόσο περισσότερο ὑποχρεωμένος νά ἐκθέσω τή γνώμη μου στό ζήτημα αὐτό {δηλ. σχετικά μέ «τὴν ἐπίδραση τῶν μηχανῶν στὰ συμφέροντα τῶν διάφορων κοινωνικῶν τάξεων}}, ἐπειδὴ ἡ γνώμη μου αὐτή ἔχει ὑποστεί σημαντική μεταβολή ὕστερα ἀπὸ παραπέρα σκέψη. Παρ' ὅλον ὅτι δέν θυμᾶμαι νά ἔχω δημοσιεύσει ποτέ κάτι γιά τίς μηχανές, τό ὁποῖο θά ἔπρεπε νά τό ἀνακαλέσω, ἔχω ὡστόσο ὑποστηρίξει μέ ἄλλον τρόπο» (σάν μέλος τῆς Βουλῆς) ¹⁹⁹¹ «ἀντιλήψεις τίς ὁποῖες τώρα τίς θεωρῶ ἐσφαλμένες. Γι' αὐτό θεωρῶ τόν ἑαυτό μου βαθύτατα ὑποχρεωμένο νά ὑποβάλω, γιά νά κριθοῦν, τίς τωρινές ἀπόψεις μου, μαζί μέ τὰ δικαιολογητικά τους» (σελ. 466).

«Ἀπὸ τότε πού γιά πρώτη φορά ἔστρεψα τήν προσοχή μου σέ ζητήματα τῆς πολιτικῆς οικονομίας, εἶχα πάντα τή γνώμη ὅτι ἡ χρησιμοποίηση μηχανῶν σ' ἓναν ὁποιοδήποτε κλάδο παραγωγῆς, ἐφόσον ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τήν ἐξοικονόμηση ἐργασίας, προωθεῖ τή γενική εὐημερία καί ὅτι συνοδεύεται μόνο ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ μειονεκτήματα, πού παρουσιάζονται στίς περιπτώσεις μεταφορᾶς κεφαλαίου καί ἐργασίας ἀπὸ τόν ἓναν κλάδο σ' ἓναν ἄλλο».

(Αὐτό τό μειονέκτημα εἶναι ἀρκετά μεγάλο γιά τόν ἐργάτη, ὅταν εἶναι μόνιμο, ὅπως γίνεται στή σύγχρονη παραγωγή).

«Μοῦ φαινόταν πὼς οἱ γαιοκτήμονες, μέ τήν προϋπόθεση ὅτι εἰσπράττουν τήν ἴδια πρόσοδο σέ χρῆμα, εὐνοοῦνται ἀπὸ τήν πτώση τῶν τιμῶν μερικῶν ἐμπορευμάτων, γιά τὰ ὁποῖα ξοδεύονται αὐτές οἱ πρόσοδες, καί μιά τέτια πτώση τῶν τιμῶν δέν μπορεῖ νά μὴ γίνει σάν συνέπεια τῆς χρησιμοποίησης μηχανῶν. Εἶχα τή γνώμη ὅτι ὁ κεφαλαιοκράτης τελικά εὐνοεῖται μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο. Ἐκεῖνος πάντως πού ἀνακάλυψε τή μηχανή ἢ ἐκεῖνος πού τή χρησιμοποίησε πρῶτος θά ἀπολαύσει ἓνα πρόσθετο ὄφελος ἐπειδὴ ἐπὶ ἓνα χρονικὸ διάστημα θά εἰσπράττει ὑψηλά κέρδη. Στόν βαθμὸ ὅμως πού θά γενικεύεται ἡ χρησιμοποίηση τῆς μηχανῆς, θά πέφτει ἡ τιμὴ τοῦ παραγμένου ἐμπορεύματος σάν ἀποτέλεσμα τοῦ συναγωνισμοῦ γιά τή μείωση τῶν ἐξόδων παραγωγῆς του. Στήν περίπτωση αὐτή ὁ κεφαλαιοκράτης θά εἰσπράττει σέ χρῆμα τό ἴδιο μέ πρὶν κέρδος καί μόνο σάν καταναλωτῆς θά συμμετέχει στό γενικὸ ὄφελος [737], γιατί θά εἶναι σέ θέση μέ τό ἴδιο χρηματικὸ εἰσόδημα νά διαθέτει μιά πρόσθετη ποσότητα ἀνέσεων καί ἀπολαύσεων. Νόμιζα ὅτι μέ τή χρησιμοποίηση μηχανῶν προκύπτουν στόν ἴδιο βαθμὸ ὀφέλη καί γιά τήν τάξη τῶν ἐργατῶν, ἐπειδὴ

ἔχουν τή δυνατότητα ν' ἀγοράζουν περισσότερα ἐμπορεύματα μέ τούς ἴδιους χρηματικούς μισθούς καί πίστευα ὅτι δέν θά γίνει περικοπή τῶν μισθῶν, ἐπειδή ὁ καπιταλιστής ἔχει ἐξίσου τή δυνατότητα νά ζητάει ἐργάτες καί νά ἀπασχολεῖ τήν ἴδια μέ προηγούμενα ποσότητα ἐργασίας, παρ' ὅλον ὅτι μπορεῖ νά ἐξαναγκαστεῖ τήν ποσότητα αὐτή νά τή χρησιμοποιήσῃ γιά τήν παραγωγή ἑνός νέου ἢ πάντως ἑνός διαφορετικοῦ ἐμπορεύματος. Ἄν μέ βελτιωμένες τίς μηχανές καί μέ τήν χρησιμοποίηση τῆς ἴδιας ποσότητας ἐργασίας τετραπλασιαστεῖ ὁ ἀριθμός τῶν καλτσῶν πού παράγονται, ἐνώ ἡ ζήτηση καλτσῶν θά ἔχει μόνο διπλασιαστεῖ, τότε θ' ἀπολυθοῦν κατ' ἀνάγκη μερικοί ἐργάτες ἀπό τήν καλτσοποιία. Ὅμως, ἐπειδή τό κεφάλαιο πού τούς ἀπασχολοῦσε ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει καί ἐπειδή συμφέρον τῶν κατόχων τοῦ ἦταν νά τό τοποθετήσουν παραγωγικά, φανταζόμουν ὅτι θά χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν παραγωγή κάποιου ἄλλου ὠφέλιμου γιά τήν κοινωνία ἐμπορεύματος, γιά τό ὅποιο δέν μπορεῖ νά μήν ὑπάρχει ζήτηση... Καί ἐπομένως, ἐπειδή φανταζόμουν ὅτι θά ὑπάρχει ἡ ἴδια μέ πρίν ζήτηση ἐργασίας καί ὅτι οἱ μισθοί δέν θά ἦταν χαμηλότεροι, εἶχα τή γνώμη ὅτι ἡ ἐργατική τάξη θά συμμετεῖχε στό ὄφελος ἐξίσου μέ τίς ἄλλες τάξεις, στό ὄφελος πού προκύπτει ἀπό τή γενική φτήνια ἐμπορευμάτων πού ἀπορρέει ἀπό τήν χρησιμοποίηση μηχανῶν. Αὐτές ἦταν οἱ ἀντιλήψεις μου καί μένουν ἀναλλοίωτες ὅσον ἀφορᾷ τόν γαιοκτήμονα καί τόν κεφαλαιοκράτη. Εἶμαι πεισμένος, ὅτι ἡ ἀντικατάσταση μέ μηχανές τῆς δουλιᾶς τοῦ ἀνθρώπου βλάπτει συχνά πολύ τά συμφέροντα τῆς τάξης τῶν ἐργατῶν» (σελ. 466-468).

Ὁ Ρικάρντο ξεκινάει πρῶτα ἀπό τή λαθεμένη προυπόθεση, ὅτι μηχανές εἰσάγονται μόνο σέ σφαῖρες παραγωγῆς, στίς ὁποῖες ὑπάρχει ἤδη ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς. Ὅμως ὁ μηχανοκίνητος ἀργαλιός ἀντικατασταίνει στήν ἀρχή τόν χειρῶνακτα ὑφαντουργό, ἡ μηχανή Τζέννου τόν χειρῶνακτα νηματουργό, ἡ θεριστική, ἡ ἀλωνιστική καί ἡ σπαρτική μηχανή ἀντικατασταίνουν ἴσως τόν αὐτοκαλλιεργητή ἀγρότη κλπ. Ἐδῶ δέν ἐκτοπίζεται μόνο ὁ ἐργαζόμενος, ἀλλά καί τό ἐργαλεῖο παραγωγῆς τοῦ παύει νά εἶναι κεφάλαιο (μέ τή ρικαρντιανή ἔννοια). Αὐτός ὁ ὀλοκληρωτικός, ὁ πλήρης ἀφανισμός τῆς ἀξίας τοῦ παλιοῦ κεφαλαίου σημειώνεται ἐπίσης ἀπό τή στιγμή πού οἱ μηχανές ἐπαναστατοποιοῦν τήν ὡς τότε μανουφακτούρα, πού στηρίζεται στόν ἀπλό καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Ἐδῶ θά ἦταν κουταμάρα, ἂν λέγαμε ὅτι τό «παλιό κεφάλαιο» ἐξακολουθεῖ νά παρουσιάζει τήν ἴδια μέ πρίν ζήτηση ἐργασίας.

Ἐπαυσε «νά ὑπάρχει» τό «κεφάλαιο» πού χρησιμοποιόταν ἀπό τόν χειρῶνακτα ὑφαντουργό, ἀπό τόν χειρῶνακτα νηματουργό κλπ.

Γιά ν' ἀπλοποιήσουμε τήν διερεύνηση, ἄς ὑποθέσουμε ὅτι οἱ μηχανές εἰσάγονται μόνο {ἐδῶ φυσικά δέν γίνεται λόγος γιά τήν χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν σέ νέους κλάδους} στίς σφαῖρες ἐκεῖνες, στίς

ὁποῖες ὑπάρχει ἤδη κεφαλαιοκρατική παραγωγή (μανουφακτούρα) ἢ ἀκόμα καί στό ἐργαστήρι πού βασίζεται στίς μηχανές, ἔτσι ὥστε νά ἔχει ἀνέβει ὁ αὐτόματος χαρακτήρας του ἢ ὅτι εἰσάγονται βελτιωμένες μηχανές, οἱ ὁποῖες ἐπιτρέπουν τήν ἀπόλυση ἑνός μέρους τῶν ὡς τώρα χρησιμοποιούμενων ἐργατῶν ἢ τήν χρησιμοποίησιν τοῦ ἴδιου μέ πρὶν ἀριθμοῦ ἐργατῶν, ἔτσι ὅμως ὥστε νά παράγει ἕνα μεγαλύτερο προϊόν. Αὕτη ἡ τελευταία περίπτωση εἶναι φυσικά ἢ πῶς εὐνοική.

Γιά νά μειωθεῖ ἡ σύγκριση, πρέπει νά διακρίνουμε δύο πράγματα: 1) τὰ διαθέσιμα μέσα (funds) τοῦ καπιταλιστῆ πού χρησιμοποιεῖ μηχανές καί ἀπολύει ἐργάτες, 2) τὰ διαθέσιμα μέσα (funds) τῆς κοινωνίας, τῶν καταναλωτῶν τῶν ἐμπορευμάτων αὐτοῦ τοῦ καπιταλιστῆ.

Σχετικά μέ τό 1). Ὅσον ἀφορᾷ τόν καπιταλιστή, πού εἰσάγει τίς μηχανές, εἶναι λαθεμένο καί ἀνούσιο νά λέμε ὅτι μπορεί νά διαθέτει τήν ἴδια μέ προηγούμενα μάζα κεφαλαίου γιά μισθό ἐργασίας. (Ἀκόμα καί ἂν δανείζεται, παραμένει ἐξίσου λαθεμένο ὄχι γι' αὐτόν, ἀλλά γιά τήν κοινωνία). Ἐνα μέρος τοῦ κεφαλαίου του τό μετατρέπει σέ μηχανές καί σέ ἄλλο πάγιο κεφάλαιο, ἕνα ἄλλο μέρος σέ βοηθητικές ὕλες, τίς ὁποῖες δέν τίς χρειαζόταν προηγούμενα, καί ἕνα μεγαλύτερο μέρος σέ πρῶτες ὕλες, ἂν προυποθέσουμε ὅτι μέ μειωμένο ἀριθμό ἐργατῶν παράγει περισσότερα ἐμπορεύματα, ἐπομένως χρειάζεται ἐπίσης περισσότερες πρῶτες ὕλες. Στόν κλάδο του ἔχει μειωθεῖ ἡ σχέση, τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, δηλ. τοῦ κεφαλαίου πού ἔχει διατεθεῖ γιά μισθό ἐργασίας, πρὸς τό σταθερό κεφάλαιο. Καί αὕτη ἡ μειωμένη σχέση θά παραμείνει (θά αὐξηθεῖ μάλιστα ἀκόμα πῶς πολύ ἡ μείωσις, τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό σταθερό κεφάλαιο, ἐξαιτίας τῆς ἀναπτυσσόμενης μέ τήν συσσώρευσις παραγωγικῆς δυνάμεως τῆς ἐργασίας), ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού στήν νέα κλίμακα παραγωγῆς ἡ ἐπιχείρησή του ἐπεκτείνεται τόσο, ὥστε νά μπορεί νά ἀπασχολήσῃ πάλι ὅλον τόν ἀριθμό τῶν ἀπολυμένων ἐργατῶν, ἢ νά μπορεί νά ἀπασχολεῖ ἀκόμα περισσότερους ἀπό πρὶν. {Μέ τήν συσσώρευσις τοῦ κεφαλαίου του θά αὐξηθεῖ ἡ ζήτησις ἐργασίας στήν ἐπιχείρησή του, ὅμως σέ πολύ μικρότερο βαθμό ἀπ' ὅ,τι συσσωρεύει τό κεφάλαιό του, τό δέ κεφάλαιό του δέν θά ἀποτελεῖ ἀπολύτως ποτέ πιά τήν ἴδια πηγή γιά ζήτησις ἐργασίας ὅπως προηγούμενα. Τό ἐπόμενο ἀποτέλεσμα ὅμως εἶναι ὅτι ἕνα μέρος τῶν ἐργατῶν θά πεταχθεῖ στό δρόμο.}

Θά πούν ὅμως ὅτι ἔμμεσα ἡ ζήτησις ἐργατῶν θά μείνει ἴδια καί αὐτό γιὰτί θά μεγαλώσῃ ἡ ζήτησις ἐργατῶν γιά τήν κατασκευή μηχανῶν. Ὁ ἴδιος ὁ Ρικάρντο ἔχει ὅμως δεῖξει ἤδη, ὅτι οἱ μηχανές δέν κοστίζουν ποτέ τόση ἐργασία, ὅση εἶναι ἡ ἐργασία πού ἀντικατασταί-

νεται ἀπ' αὐτές. Εἶναι δυνατό νά παραταθοῦν γιά ἕνα χρονικό διάστημα οἱ ὥρες δουλιᾶς στά μηχανουργεῖα [738] καί ὅτι, πρῶτον, δέν μπορεῖ ν' ἀπασχοληθεῖ σ' αὐτά οὔτε ἕνας παραπανήσιος ἐργάτης. Ἡ πρώτη ὕλη — λ.χ. τό βαμβάκι — μπορεῖ νά ἔρχεται ἀπό τήν Ἀμερική καί ἀπό τήν Κίνα καί δέν ἔχει σημασία γιά τούς ἐγγλέζους πού διώχτηκαν ἀπό τή δουλιά, ἂν αὐξάνει ἡ ζήτηση νέγρων [στήν Ἀμερική] ἢ κούλι [στήν Κίνα]. Ἀλλά κι ἂν ἀκόμα ὑποτεθεῖ ὅτι ἡ πρώτη ὕλη παράγεται στό ἐσωτερικό, θ' ἀπασχοληθοῦν περισσότερες γυναῖκες καί παιδιά στή γεωργία, περισσότερα ἄλογα κλπ., ἴσως νά παράγεται περισσότερο ἀπ' αὐτό τό προῖον καί λιγότερο ἀπό ἕνα ἄλλο. Δέν θά υπάρξει ὅμως ζήτηση γιά τούς ἀπολυμένους ἐργάτες, ἐπειδὴ καί ἐδῶ, στή γεωργία, συντελεῖται τό ἴδιο προτσές πού δημιουργεῖ ἕνα μόνιμο σχετικό ὑπερπληθυσμό.

Ἀπό πρώτη ματιά δέν φαίνεται πιθανό ὅτι ἡ εἰσαγωγή ἀπό τόν ἐργοστασιάρχη μηχανῶν στήν ἐπιχείρησή του ἀπελευθερώνει κεφάλαιο ἀπό τήν πρώτη ἐπένδυση. Ἀπλῶς δίνει στό κεφάλαιό του μιάν ἄλλη ἐπένδυση, τό ἐπόμενο ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας, σύμφωνα μέ τήν ἴδια τήν προυπόθεση, εἶναι ἡ ἀπόλυση ἐργατῶν καί ἡ μετατροπή μέρους τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου σέ σταθερό κεφάλαιο.

Σχετικά μέ τό 2). Ἀπό τήν πλευρά τοῦ κοινοῦ ἀπελευθερώνεται πρῶτα εἰσόδημα, ἐπειδὴ ἔγινε φτηνότερο τό παραγμένο μέ τή μηχανή ἐμπόρευμα — ἀπελευθερώνεται ἄμεσα κεφάλαιο μόνον, ἐφόσον τό παραγμένο ἀπό τή βιομηχανία εἶδος μπαίνει στό σταθερό κεφάλαιο σάν στοιχεῖο τῆς παραγωγῆς. { Ἄν μπαίνει στή μέση κατανάλωση τῶν ἐργατῶν, τότε, σύμφωνα μέ τόν ἴδιο τόν Ρικάρντο, θά προκαλοῦσε πτώση τῶν πραγματικῶν μισθῶν¹⁰⁰ καί στούς ἄλλους κλάδους τῆς βιομηχανίας. } Ἐνα μέρος τοῦ ἀπελευθερωμένου εἰσοδήματος θά φαγωθεῖ στό ἴδιο εἶδος, εἴτε ἐπειδὴ τό φτήναιμά του τό κάνει προσιτό σέ νέες κατηγορίες καταναλωτῶν (στήν περίπτωση αὐτή ἐξάλλου δέν ξοδεύεται στό εἶδος αὐτό ἀπελευθερωμένο εἰσόδημα), εἴτε ἐπειδὴ οἱ παλιοί καταναλωτές καταναλώνουν περισσότερο ἀπό τό εἶδος πού ἔγινε πῖο φτηνό, λ.χ. 4 ζευγάρια βαμβακερές κάλτσες στή θέση τοῦ ἑνός ζευγαριοῦ. Ἐνα ἄλλο μέρος τοῦ ἀπελευθερωμένου μέ τόν τρόπο αὐτό εἰσοδήματος μπορεῖ νά χρησιμεύσει γιά τήν ἐπέκταση τοῦ κλάδου, στόν ὁποῖο ἔχουν εἰσαχθεῖ οἱ μηχανές, ἢ ἀκόμα γιά τή δημιουργία ἑνός νέου κλάδου, στόν ὁποῖο θά παράγεται ἕνα ἄλλο ἐμπόρευμα ἢ στήν ἐπέκταση ἑνός προηγούμενου ὑπάρχοντος κλάδου. Ὅποιοσδήποτε κι ἂν εἶναι ὁ προορισμός του, τό εἰσόδημα πού ἔχει ἀπελευθερωθεῖ μέ τόν τρόπο αὐτό καί πού ἔχει ἐπαναμετατραπεί σέ κεφάλαιο εἶναι ζήτημα ἂν στήν ἀρχή θά

εἶναι ἀρκετό γιά ν' ἀπορροφᾶ τό μέρος ἐκεῖνο τῆς αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ, πού εἰσρέει κάθε χρόνο σέ κάθε κλάδο, καί γιά τόν ὅποιο μένει πρῖν ἀπ' ὅλα κλεισμένος ὁ παλιός κλάδος. Εἶναι ὅμως ἐπίσης δυνατό ἕνα μέρος τοῦ εἰσοδήματος πού ἀπελευθερώθηκε ν' ἀνταλλαχθεῖ μέ ξένα προϊόντα ἢ νά καταναλωθεῖ ἀπό μή παραγωγικούς ἐργάτες. Δέν ὑπάρχει ὅμως ἀπολύτως καμιά ἀναγκαία συνάφεια ἀνάμεσα στό ἀπελευθερωμένο εἰσόδημα καί στούς ἀπελευθερωμένους ἀπό τό εἰσόδημα ἐργάτες.

Ἡ ἀνούσια ὡστόσο βασική ἀντίληψη πού ὑπάρχει στό βάθος τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Ρικάρντο εἶναι ἡ ἐξῆς:

Τό κεφάλαιο τοῦ ἐργοστασιάρχῃ, ὁ ὁποῖος εἰσάγει μηχανές στό ἐργοστάσιό του, δέν ἔχει ἀπελευθερωθεῖ. Ἀποκτάει μόνο ἕναν ἄλλο προορισμό καί μάλιστα ἕναν προορισμό, στόν ὅποιο δέν μετατρέπεται ὅπως πρῖν σέ μισθό ἐργασίας γιά τούς ἀπολυμένους ἐργάτες. Μετατρέπεται ἐνμέρει ἀπό μεταβλητό σέ σταθερό κεφάλαιο. Κι ἂν ἀκόμα ἀπελευθερωνόταν ἕνα μέρος του, θά ἀπορροφιόταν ἀπό σφαιρες παραγωγῆς, στίς ὁποῖες δέν μποροῦν νά ἐργαστοῦν οἱ ἀπολυμένοι ἐργάτες καί οἱ ὁποῖες τό πολύ-πολύ ἀποτελοῦν ἄσυλο γι' αὐτούς πού θά τούς ἀντικατάσταναν.

Τό ἀπελευθερωμένο εἰσόδημα ὅμως — ἐφόσον ἡ ἀπελευθέρωσή του δέν ἐξουδετερώνεται ἀπό τή μεγαλύτερη κατανάλωση ἐνός εἶδους πού ἔχει γίνεи πιο φτηνό ἢ ἐφόσον δέν ἀνταλλάσσεται μέ ξένα μέσα συντήρησης — προσφέρει μέ τή διέυρυνση παλαιῶν ἢ μέ τή δημιουργία νέων κλάδων τήν ἀπαραίτητη διέξοδο (ὅταν τό κάνει αὐτό!) γιά τό μέρος ἐκεῖνο τῆς αὔξησης τοῦ πληθυσμοῦ, τό ὅποιο βρῖσκει πρῖν ἀπ' ὅλα κλειστό τόν παλιό κλάδο, στόν ὅποιο ἔχουν εἰσαχθεῖ οἱ μηχανές.

Τό ἀνούσιο ὅμως πού κρύβεται στή βάση τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Ρικάρντο εἶναι τοῦτο:

Τά μέσα συντήρησης πού καταναλώνονταν προηγούμενα ἀπό τούς ἀπολυμένους ἐργάτες, ἐξακολουθοῦν νά βρῖσκονται στήν ἀγορά. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, στήν ἀγορά βρῖσκονται ἐπίσης τά χέρια τῶν ἐργατῶν αὐτῶν. Ἀπό τή μιά μεριά λοιπόν ὑπάρχουν στήν ἀγορά μέσα συντήρησης (ἐπομένως καί μέσα πληρωμῆς) γιά ἐργάτες, δηλαδή δυνάμει* μεταβλητό κεφάλαιο, καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἀναπασχόλητοι ἐργάτες. Ὑπάρχει ἐπομένως τό κεφάλαιο (fund), γιά νά τούς κινήσει. Καί ἐπομένως θά βροῦν ἀπασχόληση.

* Ἡ λέξι: «δυνάμει» εἶναι γραμμένη ἀπό τόν Μάρξ στά ἑλληνικά. — Σημ. μετ.

Εἶναι ὅμως δυνατό νά ἐκστομίζει ἕνας οἰκονομολόγος σάν τόν Ρικάρντο μιά τέτια ἀνατριχιαστική ἀνοησία;

Σύμφωνα μ' αὐτήν, στήν ἀστική κοινωνία δέν θά μπορούσε ποτέ νά πεινάσει ἕνας ἱκανός γιά δουλιὰ καί ἔτοιμος γιά νά ἐργαστεῖ ἄνθρωπος, ὅταν ὑπάρχουν στήν ἀγορά, στήν κοινωνία, τά μέσα συντήρησης μέ τά ὅποια μπορεί νά πληρωθεῖ ὁ ἄνθρωπος αὐτός γιά κάποια, γιά ὅποιαδήποτε ἀπασχόληση. Πρὶν ἀπ' ὅλα, αὐτά τά μέσα συντήρησης δέν ἀντιμετωπίζουν καθόλου σάν κεφάλαιο τούς ἐργάτες ἐκείνους.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι οἱ μηχανές πέταξαν ξαφνικά στό δρόμο 100.000 ἐργάτες. Δέν ὑπάρχει πρῶτα ἡ παραμικρότερη ἀμφιβολία [739] ὅτι τά γεωργικά προϊόντα πού βρίσκονται στήν ἀγορά καί πού κατά μέσον ὄρο ἐξαρκοῦν γιά ὀλόκληρο τό ἔτος καί πού προηγούμενα καταναλώνονταν ἀπ' αὐτούς τούς ἐργάτες, ἐξακολουθοῦν νά βρίσκονται ὅπως καί προηγούμενα στήν ἀγορά. Ποιά θά εἶναι ἡ συνέπεια, ἂν δέν ὑπῆρχε ζήτηση γι' αὐτά — καί ἂν ἐπιπλέον δέν ἦταν ἐξαγωγήμα; Μιά ὅμως καί θά εἶχε αὐξηθεῖ ἡ προσφορά σέ σχέση μέ τή ζήτηση, θά ἔπεφταν οἱ τιμές αὐτῶν τῶν γεωργικῶν προϊόντων, καί σάν συνέπεια τῆς πτώσης αὐτῶν τῶν τιμῶν θά ἀνέβαινε ἡ κατανάλωσή τους, παρά τό ὅτι θά πεινοῦσαν οἱ 100.000 ἐργάτες. Δέν χρειάζεται κἀν νά πέσει ἡ τιμή τους. Εἶναι πιθανό νά εἰσαχθοῦν ἀπό τό ἐξωτερικό λιγότερα μέσα συντήρησης ἢ νά ἐξαχθοῦν στό ἐξωτερικό περισσότερο ἀπ' αὐτά.

Ὁ Ρικάρντο φαντάζεται τά πράγματα παράξενα, πώς ἂν λ.χ. ἀπολυθοῦν ἀπό τή δουλιὰ τους 10 ἐργάτες, ὀλόκληρος ὁ ἀστικός κοινωνικός μηχανισμός εἶναι τόσο ὠραῖα τακτοποιημένος, ὥστε τά μέσα συντήρησής τους — πού τώρα ἀπελευθερώθηκαν — πρέπει μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο νά καταναλωθοῦν ἀπόλυτα ἀπό τούς ἴδιους 10 ἐργάτες, γιατί διαφορετικά δέν μποροῦν νά πουληθοῦν, σάν νά μή σέρνονται διαρκῶς στό βυθό αὐτῆς τῆς κοινωνίας μάζες ἀπό ἡμιαπασχολούμενους ἢ ἀπολύτως μή ἀπασχολούμενους ἀνθρώπους. Καί σάν νά ἦταν ἕνα πάγιο μέγεθος τό κεφάλαιο πού ὑπάρχει στά μέσα συντήρησης.

Ἄν θά ἔπεφτε ἡ ἀγοραία τιμή τοῦ σιταριοῦ σάν ἀποτέλεσμα τῆς μειωνόμενης ζήτησης, τότε θά ἐλαττωνόταν τό κεφάλαιο (τό χρηματικό κεφάλαιο) πού ὑπάρχει στό σιτάρι καί θά ἀνταλλασσόταν μέ ἕνα μικρό μέρος τοῦ χρηματικοῦ εἰσοδήματος τῆς κοινωνίας, ἐφόσον δέν μπορεί νά ἐξαχθεῖ στό ἐξωτερικό. Καί ἀκόμα περισσότερο θά ἐλαττωνόταν τό κεφάλαιο πού ὑπάρχει στά ἔτοιμα βιομηχανικά προϊόντα! Κατά τή διάρκεια τῶν πολλῶν χρόνων, στήν πορεία τῶν ὁποίων πέθαναν σιγά-σιγά ἀπό τήν πείνα οἱ χειρῶνακτες ὑφαντουργοί, αὐξήθηκαν τεράστια ἡ παραγωγή καί οἱ ἐξαγωγές τῶν ἀγγλικῶν βαμβακερῶν

ύφασμάτων. Ταυτόχρονα (1838-1841) αὐξήθηκαν οἱ τιμές τῶν τροφίμων. Καί οἱ ὑφαντές δέν εἶχαν οὔτε ἓνα κομμάτι πανί γιά νά ντυθοῦν, οὔτε ἀρκετά μέσα διατροφῆς, γιά νά συγκρατήσουν ἑνωμένα τό σῶμα καί τήν ψυχή. Ἡ σταθερή τεχνητή παραγωγή ἑνός ὑπερπληθυσμοῦ πού ἀπορροφίεται μόνο στίς περιόδους τῆς πυρετώδους εὐημερίας, ἀποτελεῖ ἓναν ἀπό τούς ἀπαραίτητους ὄρους παραγωγῆς γιά τή σύγχρονη βιομηχανία. Τίποτα ἐξάλλου δέν μπαίνει ἐμπόδιο στό ὅτι μένει ταυτόχρονα ἀχρησιμοποίητο καί χωρίς ἀπασχόληση ἓνα μέρος τοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, στό ὅτι πέφτουν ταυτόχρονα οἱ τιμές τῶν μέσων συντήρησης, λόγω τῆς σχετικῆς ὑπερπαραγωγῆς, καί στό ὅτι πεθαίνουν ταυτόχρονα ἀπό τήν πείνα οἱ ἐκτοπισμένοι ἀπό τίς μηχανές ἐργάτες.

Πρέπει βέβαια — κάτι ὅμως πού ἀποβαίνει περισσότερο πρὸς ὄφελος ἐκείνων πού θά ἀντικατάσταναν τούς ἀπολυμένους ἐργάτες παρά στούς ἴδιους τούς ἀπολυμένους ἐργάτες — ἡ ἐργασία πού ἀπελευθερώθηκε μαζί μέ τό ἀπελευθερωμένο μέρος τοῦ εἰσοδήματος ἢ τοῦ κεφαλαίου νά βροῦν τή διέξοδό τους σ' ἓνα νέο κλάδο παραγωγῆς ἢ στήν ἐπέκταση τῶν παλιῶν κλάδων. Δημιουργοῦνται συνεχῶς νέες διακλαδώσεις λίγο-πολύ μή παραγωγικῶν κλάδων δουλιᾶς, στίς ὁποῖες ξοδεύεται ἄμεσα εἰσόδημα. Ἔχουμε ἀκόμα τόν σχηματισμό πάγιου κεφαλαίου (σιδηρόδρομοι κλπ.) καί τήν ἐργασία τῆς ἐποπτείας πού δημιουργεῖται ἀπ' αὐτούς, τήν παραγωγή εἰδῶν πολυτελείας κλπ., τό ἐξωτερικό ἐμπόριο πού διαφοροποιεῖ λίγο-πολύ τά ἀντικείμενα στά ὁποῖα ξοδεύεται τό εἰσόδημα.

Γι' αὐτό, ξεκινώντας ἀπό τήν ἀνούσια ἄποψή του, ὁ Ρικάρντο ὑποθέτει ὅτι ἡ εἰσαγωγή μηχανῶν στήν παραγωγή τότε μόνο βλάπτει τούς ἐργάτες, ὅταν μειώνει τό συνολικό προϊόν (ἐπομένως καί τό συνολικό εἰσόδημα), μιά περίπτωση πού εἶναι βέβαια δυνατή στή μεγάλη γεωργία, μέ τή χρησιμοποίηση ἀλόγων, πού τρῶνε σιτηρά, στή θέση τῶν ἐργατῶν, μέ τή μετατροπή τῆς καλλιέργειας σιταριοῦ σέ προβατοτροφία κλπ. Θά εἶναι ὅμως στόν ἀνώτατο βαθμό παράλογη ἡ ἐπέκταση τῆς περίπτωσης αὐτῆς στήν καθεαυτό βιομηχανία, ἡ ὁποία δέν περιορίζει καθόλου τήν ἀγορά γιά τό συνολικό προϊόν τῆς στήν ἐσωτερική ἀγορά. (Ἐξάλλου, ἂν πεθαίνει ἀπό τήν πείνα ἓνα μέρος τῶν ἐργατῶν, ἓνα ἄλλο μέρος μπορεῖ νά τρέφεται καλύτερα, νά ντύνεται καλύτερα, τό ἴδιο καί οἱ μή παραγωγικοί ἐργάτες καί οἱ ἐνδιάμεσες βαθμίδες ἀνάμεσα στόν ἐργάτη καί στόν καπιταλιστή).

Αὐτό καθεαυτό εἶναι λάθος, ὅτι ἡ αὐξηση τῆς ποσότητας (ἢ ἡ ποσότητα γενικά) τῶν εἰδῶν πού μπαίνουν στό εἰσόδημα εἶναι αὐτή καθεαυτή ἓνα κονδύλι (fund) γιά τούς ἐργάτες ἢ ὅτι ἀποτελεῖ κεφάλαιο

γι' αὐτούς. Ἐνα μέρος αὐτῶν τῶν εἰδῶν καταναλώνεται ἀπό μὴ παραγωγικούς ἐργάτες ἢ ἀπό μὴ ἐργάτες, ἓνα ἄλλο μέρος μπορεῖ ἀπό τὴ μορφή μέ τὴν ὁποία χρησιμεύει σάν μισθός ἐργασίας — ἀπό μιά χονδρόκομμένη μορφή — νά μετατραπῆ μέ τὸ ἐξωτερικό ἐμπόριο σέ μιά μορφή, μέ τὴν ὁποία μπαίνει στό εἰσόδημα τῶν πλουσίων ἢ μέ τὴν ὁποία χρησιμεύει σάν στοιχεῖο παραγωγῆς τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου. Τέλος, ἓνα μέρος τρώγεται ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς ἀπολυμένους ἐργάτες στό σπίτι τῆς δουλιᾶς (workinghous), στή φυλακὴ, μέ τὴ μορφή ἐλεημοσύνης ἢ σάν κλεμμένο ἀγαθὸ ἢ σάν ἀμοιβή γιὰ τὴν πορνεία τῶν θυγατέρων τους.

Παρακάτω θά παραθέσω σύντομα τίς θέσεις, μέ τίς ὁποῖες ὁ Ρικάρντο ἀναπτύσσει αὐτὴ τὴν ἀνοησία. Τὴν παρότρυνση γι' αὐτό, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, τὴν πῆρε ἀπό τὸ σύγγραμμα τοῦ Μπάρτον, στό ὁποῖο γιὰ τὸν λόγο αὐτό θά σταθοῦμε λίγο ὕστερα ἀπὸ τὴν παράθεση τῶν περικοπῶν τοῦ Ρικάρντο.

[740] Εἶναι αὐτονόητο ὅτι, γιὰ νά χρησιμοποιεῖται κάθε χρόνο ἓνας ὀρισμένος ἀριθμὸς ἐργατῶν, πρέπει κάθε χρόνο νά παράγεται μιά ὀρισμένη ποσότητα μέσων διατροφῆς καὶ ἄλλων ζωτικῆς σημασίας ἀπαραίτητων ἀγαθῶν (necessaries). Στὴ μεγάλη γεωργία, στήν κτηνοτροφία κλπ. εἶναι δυνατό τὸ καθαρὸ εἰσόδημα νά αὐξάνει τὴ στιγμή πού μειώνεται τὸ ἀκαθάριστο εἰσόδημα, ἢ μάζα τῶν ἀπαραίτητων ἀγαθῶν πού προορίζονται γιὰ τὴ συντήρηση τῶν ἐργατῶν. Ἐδῶ ὅμως δέν πρόκειται γι' αὐτό. Ἡ μάζα τῶν εἰδῶν πού μπαίνει στήν κατανάλωση ἢ — γιὰ νά χρησιμοποιοῦμε τὴν ἔκφραση τοῦ Ρικάρντο — τῶν εἰδῶν πού μπαίνουν στό ἀκαθάριστο εἰσόδημα, μπορεῖ ν' αὐξάνει, χωρὶς γιὰ τὸν λόγο αὐτό νά αὐξάνει τὸ μέρος τῆς μάζας αὐτῆς πού μετατρέπεται σέ μεταβλητὸ κεφάλαιο. Μπορεῖ μάλιστα καὶ νά ἐλαττώνεται. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ τρώγεται περισσότερο σάν εἰσόδημα ἀπὸ τοὺς καπιταλιστῆς, τοὺς γαιοκτῆμονες, ἀπὸ τοὺς ὑπηρέτες τους, ἀπὸ τίς μὴ παραγωγικὲς τάξεις, ἀπὸ τὸ κράτος, ἀπὸ τίς ἐνδιάμεσες τάξεις (τοὺς ἐμπορευόμενους) κλπ.

Αὐτὸ πού κρύβεται στό βάθος στὸν Ρικάρντο καὶ στὸν Μπάρτον εἶναι τοῦτο: Ξεκίνησε ἀρχικὰ ἀπὸ τὴν προυπόθεση ὅτι κάθε συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου σημαίνει ἀνάλογη αὐξηση τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου, ὅτι γιὰ τὸν λόγο αὐτό αὐξάνει ἄμεσα ἢ ζήτησι ἐργασίας — στήν ἴδια ἀναλογία πού συσσωρεύεται τὸ κεφάλαιο. Αὐτό ὅμως εἶναι λαθεμένο, ἐπειδὴ μέ τὴ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου σημειώνεται μιά ἀλλαγὴ στήν ὀργανικὴ του σύνθεσι καὶ τὸ σταθερὸ μέρος του αὐξάνει μέ γρηγορότερη πρόοδο ἀπὸ τὸ μεταβλητὸ του μέρος. Αὐτό ὅμως δέν

ἐμποδίζει ν' αὐξάνει σταθερά τό εισόδημα καί σέ ἀξία καί σέ ποσότητα. Γιά τόν λόγο αὐτό ὅμως δέν διατίθεται στήν ἴδια ἀναλογία γιά μισθούς ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος. Πληθαίνουν οἱ τάξεις καί οἱ δευτερεύουσες τάξεις πού δέν ζοῦν ἄμεσα ἀπό τήν ἐργασία, ζοῦν καλύτερα ἀπό πρῖν, πληθαίνει ἐπίσης ὁ ἀριθμός τῶν μή παραγωγικῶν ἐργατῶν.

Θά παραβλέψουμε τό εισόδημά τοῦ κεφαλαιοκράτη, ὁ ὁποῖος ἕνα μέρος τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου του τό μετατρέπει σέ μηχανές (καί γι' αὐτό ἐπίσης σ' ὅλες τίς σφαιῖρες παραγωγῆς, στίς ὁποῖες ἡ πρώτη ὕλη ἀποτελεῖ στοιχεῖο τοῦ προτσές ἀξιοποίησης, μετατρέπεται περισσότερο σέ πρώτη ὕλη σέ σχέση μέ τή χρησιμοποιούμενη ἐργασία), ἐπειδή πρῖν ἀπ' ὅλα τό εισόδημά του δέν ἔχει καμιά δουλιά μέ τήν ὑπόθεση. Καί τό κεφάλαιό του, πού μπῆκε πραγματικά στήν παραγωγή, καί τό εισόδημά του ὑπάρχουν πρῶτα μέ τή μορφή τῶν προϊόντων ἢ πιό σωστά τῶν ἐμπορευμάτων πού τά παράγει ὁ ἴδιος, λ.χ. μέ τή μορφή τοῦ νήματος, ὅταν ὁ κεφαλαιοκράτης εἶναι νηματουργός. Ἐνα μέρος αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων (ἢ τοῦ χρήματος ἔναντι τοῦ ὁποῖου τά πουλάει) τό μετατρέπει σέ μηχανές, σέ βοηθητικά ὑλικά καί σέ πρώτη ὕλη (ὑστερα ἀπό τήν εἰσαγωγή μηχανῶν στήν παραγωγή), ἀντί νά τό πληρώσει σάν μισθό ἐργασίας στούς ἐργάτες ὅπως γινόταν προηγούμενα, δηλαδή ἀντί νά τό μετατρέψει ἔμμεσα σέ μέσα συντήρησης γιά ἐργάτες. Μέ ὀρισμένες ἐξαιρέσεις στή γεωργία, ὁ καπιταλιστής θά παράγει περισσότερο ἀπό πρῖν ἀπ' αὐτό τό ἐμπόρευμα, παρ' ὅλον ὅτι οἱ ἀπολυμένοι ἐργάτες του ἔχουν παύσει νά εἶναι καταναλωτές, δηλαδή ἀγοραστῆς γιά τό δικό του τό ἐμπόρευμα, πράγμα πού ἦταν προηγούμενα. Ἀπό τά ἐμπορεύματα αὐτά ὑπάρχουν τώρα περισσότερα στήν ἀγορά, παρ' ὅλον ὅτι ἔχουν παύσει νά ὑπάρχουν ἢ νά ὑπάρχουν ὅπως προηγούμενα στήν ἴδια μέ πρῖν ἔκταση γιά τούς ἐργάτες. Ὅσον ἀφορᾷ λοιπόν, πρῶτα, τό δικό του τό προϊόν, ἀκόμα καί ὅταν μπαίνει στήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν, ἡ αὐξήσῃ του δέν βρίσκεται σέ καμιά ἀντίφαση μέ τό γεγονός ὅτι ἕνα μέρος ἀπ' αὐτό ἔχει παύσει νά ὑπάρχει σάν κεφάλαιο γιά τούς ἐργάτες. Ἀντίθετα, ἕνα μεγαλύτερο μέρος ἀπ' αὐτό (ἀπό τό συνολικό προϊόν) πρέπει τώρα ν' ἀντικαταστήσει τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, πού ἀναλύεται σέ μηχανές, σέ βοηθητικά ὑλικά καί σέ πρώτη ὕλη, ἢ πρέπει ν' ἀνταλλαχθεῖ μέ περισσότερα ἀπό αὐτά τά συστατικά μέρη τῆς ἀναπαραγωγῆς ἀπ' ὅ,τι γινόταν προηγούμενα. Ἄν ἡ αὐξήσῃ τῶν ἐμπορευμάτων μέ τίς μηχανές καί ἡ μείωσῃ τῆς ζήτησης πού ὑπῆρχε προηγούμενα γιά τά ἐμπορεύματα, πού ἔχουν παραχθεῖ μέ τίς μηχανές αὐτές (δηλ. τῆς ζήτησης ἀπό μέρους

τῶν ἀπολυμένων ἐργατῶν), βρισκόταν σέ ἀντίφαση, δέν θά μπορούσαν στίς περισσότερες περιπτώσεις νά εἰσαχθοῦν μηχανές. Ἡ μάζα τῶν παραγμένων ἐμπορευμάτων καί ἡ μερίδα αὐτῶν τῶν ἐμπορευμάτων πού ξαναμετατρέπεται σέ μισθό ἐργασίας δέν ἔχουν λοιπόν κατ' ἀρχήν ἀπολύτως καμιά καθορισμένη σχέση ἢ ἀναγκαία συνάφεια μεταξύ τους, ἂν ἐξετάσουμε τό ἴδιο τό κεφάλαιο, ἓνα μέρος τοῦ ὁποίου ξαναμετατρέπεται σέ μηχανές ἀντί σέ μισθό ἐργασίας.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν κοινωνία συνολικά, συντελεῖται σ' αὐτήν ἀντικατάσταση ἢ μάλλον ἐπέκταση τῶν ὀρίων τοῦ εἰσοδήματός της πρῶτα στό εἶδος πού μέ τίς μηχανές ἔγινε πῖο φτηνό. Τό εἰσόδημα αὐτό μπορεῖ, ὅπως καί προηγούμενα, νά ξοδευτεῖ σάν εἰσόδημα, καί τή στιγμή πού ἓνα μεγαλύτερο μέρος ἀπ' αὐτό μετατρέπεται σέ κεφάλαιο, ὑπάρχει κίόλας ἢ φυσιολογική αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, ἐκτός ἀπό τόν τεχνητά δημιουργημένο ὑπερπληθυσμό, γιά ν' ἀπορροφήσει τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ εἰσοδήματος πού μετατρέπεται σέ μεταβλητό κεφάλαιο.

Μένει λοιπόν ἀπό πρώτη ματιά μόνο τοῦτο: Ἡ παραγωγή ὄλων τῶν ἄλλων εἰδῶν, καί στίς σφαῖρες ἰδίως πού παράγουν εἶδη τά ὁποία μπαίνουν στήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν — παρά τήν ἀπόλυση τῶν 100 ἐργατῶν κλπ. — συνεχίζεται στήν ἴδια μέ πρῖν κλίμακα. Αὐτό εἶναι ἀπολύτως βέβαιο τή στιγμή τῆς ἀπόλυσής τους. Στό μέτρο λοιπόν πού οἱ ἀπολυμένοι ἐργάτες δημιουργοῦσαν ζήτηση γιά τά εἶδη αὐτά, μειώθηκε ἡ ζήτησή τους, παρ' ὅλον ὅτι ἡ προσφορά ἔμεινε ἴδια. Ἄν λοιπόν δέν καλυφθεῖ αὐτή ἡ μείωση, τότε σημειώνεται πτώση τῆς τιμῆς (ἢ στή θέση τῆς τιμῆς πού πέφτει μπορεῖ νά μείνει στήν ἀγορά γιά τόν ἐπόμενο χρόνο ἓνα μεγαλύτερο ὑπόλοιπο). Ἄν τό εἶδος αὐτό δέν ἦταν ταυτόχρονα καί ἐξαγωγίμο εἶδος καί ἂν συνεχιζόταν ἡ μείωση τῆς ζήτησης, τότε θά μειωνόταν ἡ ἀναπαραγωγή, δέν θά μειωνόταν ὅμως καθόλου ἀπαραίτητα τό κεφάλαιο πού χρησιμοποιεῖται σ' [741] αὐτήν τή σφαῖρα. Θά παράγονταν ἴσως περισσότερο κρέας ἢ περισσότερα βιομηχανικά φυτά ἢ ἐδέσματα πολυτελείας, λιγότερο σιτάρι ἢ περισσότερη βρώμη γιά τ' ἄλογα κλπ. ἢ λιγότερες βαμβακερές ζακέτες καί περισσότερες ρεντικότες γιά τούς ἀστούς κλπ. Δέν θά ἦταν ὅμως καθόλου ἀπαραίτητο νά συμβεῖ ὁποιαδήποτε ἀπ' αὐτές τίς συνέπειες, ἂν λ.χ. λόγω ὑποτίμησης τῶν βαμβακερῶν ὑφασμάτων οἱ ἀπασχολούμενοι ἐργάτες θά εἶχαν νά ξοδέψουν περισσότερα γιά εἶδη διατροφῆς κλπ. Μπορεῖ νά παράγεται ἡ ἴδια μέ προηγούμενα ἢ καί μεγαλύτερη μάζα ἐμπορευμάτων — ἀπό ἐκεῖνα ἐπίσης πού μπαίνουν στήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν — παρ' ὅλον ὅτι λιγότερο κεφάλαιο.

ἓνα μικρότερο μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος, μετατρέπεται σέ μεταβλητό κεφάλαιο, ξοδεύεται σέ μισθό ἐργασίας.

Δέν πρόκειται ἐπίσης γιά τό ὅτι γιά τούς παραγωγούς αὐτῶν τῶν εἰδῶν ἔχει ἀπελευθερωθεῖ ἓνα μέρος τοῦ κεφαλαίου τους. Στή χειρότερη περίπτωση ἔχει μειωθεῖ ἡ ζήτηση γιά τό ἐμπόρευσμά τους καί γι' αὐτό γίνεται ἀναπαραγωγή τοῦ κεφαλαίου τους μέ ἐμπόδια, μέ πεσμένες τίς τιμές τοῦ ἐμπορεύματός τους. Γι' αὐτό θά ἔπεφτε προσωρινά τό ὀικό τους εἰσόδημα, ὅπως γίνεται σέ κάθε πτώση τῶν τιμῶν τῶν ἐμπορευμάτων. Δέν μπορεί ὅμως νά εἰπωθεῖ ὅτι ἓνα κάποιο μέρος τῶν ἐμπορευμάτων τους ὀρθωνόταν σάν κεφάλαιο ἀπέναντι στούς ἀπολυμένους ἐργάτες καί ὅτι τώρα «ἔχει ἀπελευθερωθεῖ» ταυτόχρονα μ' αὐτούς. Αὐτό πού ὀρθωνόταν ἀπέναντί τους σάν κεφάλαιο, ἦταν ἓνα μέρος τοῦ ἐμπορεύματος πού ἔχει τώρα παραχθεῖ μέ μηχανές, τό μέρος ἐκεῖνο πού περιῆλθε σ' αὐτούς [στούς ἐργάτες] μέ τή μορφή χρήματος καί πού ἔχει ἀνταλλαχθεῖ ἀπ' αὐτούς μέ ἄλλα ἐμπορεύματα (μέ μέσα συντήρησης), τά ὅποια δέν φέρονταν ἀπέναντι στούς ἐργάτες σάν κεφάλαιο, ἀλλά ἀντιπαρατάσσονταν στό χρήμα τους σάν ἐμπορεύματα. Πρόκειται λοιπόν γιά μιᾶ ἐντελῶς διαφορετική σχέση. Ὁ φάρμερ κλπ., τό ἐμπόρευμα τοῦ ὁποίου τό ἀγόραζαν μέ τόν μισθό τους, δέν τούς ἀντιμετώπιζε σάν καπιταλιστές καί δέν τούς χρησιμοποιοῦσε σάν ἐργάτες. Ἔχουν παύσει μόνο νά εἶναι ἀγοραστές γι' αὐτόν, πράγμα πού — ἂν δέν ἀντισταθμιζόταν ἀπό ἄλλα περιστατικά — μπορεί ἐνδεχομένως νά προκαλέσει μιᾶ στιγμιαία ὑποτίμηση τοῦ κεφαλαίου του, πού ὅμως δέν ἀπελευθερώνει κεφάλαιο γιά τούς ἀπολυμένους ἐργάτες. Τό κεφάλαιο πού τούς εἶχε χρησιμοποιήσει «ὑπάρχει ἀκόμα», ὄχι ὅμως πιά μέ μορφή, μέ τήν ὁποία ἀνάγεται σέ μισθό ἐργασίας (ἡ ἀνάγεται σ' αὐτόν μόνο σέ μικρότερο βαθμό).

Διαφορετικά θά ἔπρεπε ὁ καθένας, πού ἀπό κάποια ἀτυχία παύει νά ἔχει χρήματα, ν' ἀπελευθερώνει ἓνα κεφάλαιο γιά τή δική του τήν ἀπασχόληση.

[δ) Ὁ Ρικάρντο σχετικά μέ τίς συνέπειες γιά τήν ἐργατική τάξη ἀπό τήν εἰσαγωγή μηχανῶν στήν παραγωγή]

Μέ τόν ὄρο ἀκαθάριστο εἰσόδημα ὁ Ρικάρντο ἐννοεῖ τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ προϊόντος πού ἀντικατασταίνει τόν μισθό καί τήν ὑπεραξία (τό κέρδος καί τήν πρόσοδο), καί μέ τόν ὄρο καθαρό εἰσόδημα ἐννοεῖ τό πρόσθετο προϊόν = τήν ὑπεραξία. Ξεχνάει ἐδῶ, ὅπως καί σ' ὅλη του τήν πολιτική οἰκονομία, ὅτι ἓνα μέρος τοῦ συνολικοῦ προϊόντος πρέπει

ν' αντικαταστήσει τήν ἀξία τῶν μηχανῶν καί τῆς πρώτης ὕλης, κοντολογίης τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἐπόμενη ἐξέλιξη τοῦ Ρικάρντο ἐνμέρει λόγῳ μερικῶν εὐκαιριακῶν παρατηρήσεων, καί ἐνμέρει, ἐπειδή οἱ παρατηρήσεις αὐτές *mutatis mutandis* (μέ τις ἀπαραίτητες ἀλλαγές) ἔχουν πρακτική σημασία γιά τή μεγάλη γεωργία, ἰδίως γιά τήν προβατοτροφία. Ἔτσι προβάλλει ἐδῶ, πάλι τό ὄριο τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς. Ὅχι μόνο καθοριστικός σκοπός της δέν εἶναι καθόλου ἡ παραγωγή γιά τούς παραγωγούς (γιά τούς ἐργάτες), ἀλλά ἀποκλειστικός της σκοπός εἶναι τό καθαρό εἰσόδημα (τό κέρδος καί ἡ πρόσοδος), ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού ὁ σκοπός αὐτός πετυχαίνεται σέ βάρος τῆς μάζας τῆς παραγωγῆς — σέ βάρος τῆς παραγμένης μάζας ἐμπορευμάτων.

«Τό λάθος μου προέκυψε ἀπό τήν ὑπόθεση ὅτι πάντοτε, ὅταν μεγαλώνει τό ἐθνικό εἰσόδημα τῆς κοινωνίας, αὐξάνει ἐπίσης τό ἀκαθάριστο εἰσόδημά της. Ἔχω τώρα ἀρκετούς λόγους, γιά νά εἶμαι πεπεισμένος ὅτι *μπορεῖ ν' αὐξηθεῖ τό ποσό ἐκεῖνο, ἀπό τό ὁποῖο οἱ γαιοκτήμονες καί οἱ καπιταλιστές παίρνουν τό εἰσόδημά τους, ἐνῶ τό ἄλλο ποσό, ἀπό τό ὁποῖο ἐξαρτιέται κυρίως ἡ ἐργαζόμενη τάξη, μπορεῖ νά μικραίνει.* Ἄν ἔχω δίκιο, τότε αὐτό προκύπτει ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ ἴδια αἰτία, πού κάνει νά μεγαλώνει τό καθαρό εἰσόδημα τῆς χώρας, δημιουργεῖ ταυτόχρονα ἕνα περίσσειμα πληθυσμοῦ καί ὅτι μπορεῖ νά χειροτερέψει ἡ κατάσταση τοῦ ἐργάτη» (σελ. 469).

Τώρα πρέπει πρῶτα νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ρικάρντο παραδέχεται ἐδῶ ὅτι οἱ αἰτίες πού αὐξάνουν τόν πλοῦτο τῶν καπιταλιστῶν καί τῶν γαιοκτημόνων «μποροῦν νά δημιουργοῦν... ἕνα περίσσειμα πληθυσμοῦ», ἔτσι ὥστε τό περίσσειμα τοῦ πληθυσμοῦ ἢ ὁ ὑπερπληθυσμός νά παρουσιάζεται ἐδῶ σάν τό ἀποτέλεσμα τοῦ ἴδιου τοῦ προτσές πλουτισμοῦ καί τῆς ἀνάπτυξης τῆς παραγωγικῆς δύναμης, ἀπό τήν ὁποία ἐξαρτιέται.

Ὅσον ἀφορᾷ τό ποσό, ἀπό τό ὁποῖο οἱ καπιταλιστές καί οἱ γαιοκτήμονες παίρνουν τό εἰσόδημά τους καί, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τά ποσά ἀπό τά ὁποῖα οἱ ἐργάτες παίρνουν τό δικό τους εἰσόδημα, πρόκειται πρῖν ἀπ' ὅλα γιά τό συνολικό προϊόν αὐτῶν τῶν δύο ποσῶν. Μεγάλο μέρος τῶν προϊόντων, πού μπαίνουν στήν κατανάλωση τῶν καπιταλιστῶν καί τῶν γαιοκτημόνων, δέν μπαίνει στήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὅμως, σχεδόν ὅλα — στήν πράξη λίγο-πολύ ὅλα τά προϊόντα πού μπαίνουν στήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν — μπαίνουν καί στήν κατανάλωση τῶν γαιοκτημόνων καί τῶν καπιταλιστῶν, τῶν ὑπηρετῶν τους, τῶν παρασίτων τους, συμπεριλαμβανόμενων τῶν σκύλων καί τῶν γατιῶν τους. Δέν πρέπει νά φαντάζεται

κανείς ὅτι ὑπάρχουν ἐδῶ δύο διαφορετικά ὡς πρὸς τὴ φύση τους πάγια στό μέγεθός τους κεφάλαια. Σημασία ἔχει, ποιὰ μερίδια ἀπ' αὐτό τό κοινό ποσό παίρνουν τό καθένα ἀπ' αὐτά τὰ δύο μέρη. Ὁ σκοπός τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς εἶναι νά κάνει, μέ μιά δοσμένη μάζα πλούτου, ὅσο τὰ δυνατό μεγαλύτερο τό πρόσθετο προϊόν ἢ τὴν ὑπεραξία. Ὁ σκοπός αὐτός πετυχαίνεται μέ τό ὅτι τό σταθερό κεφάλαιο αὐξάνει σχετικά γρηγορότερα ἀπό τό μεταβλητό, ἢ μέ τό ὅτι τίθεται σέ κίνηση τό μεγαλύτερο [742] δυνατό σταθερό κεφάλαιο ἀπό ἓνα ὅσο τό δυνατό μικρότερο μεταβλητό κεφάλαιο. Ἐπομένως, ἡ ἴδια αἰτία προκαλεῖ, μέ πολύ πιό πλατιά ἔννοια ἀπό ἐκείνη μέ τὴν ὁποία τὴ φαντάζεται ἐδῶ ὁ Ρικάρντο, τὴν αὐξηση τοῦ ποσοῦ ἀπό τό ὁποῖο παίρνουν τό εἰσόδημά τους οἱ καπιταλιστές καί οἱ γαιοκτήμονες μέ τὴ μείωση τοῦ ποσοῦ ἀπό τό ὁποῖο οἱ ἐργάτες παίρνουν τό δικό τους εἰσόδημα.

Ἀπ' ὅλα αὐτά δέν ἔπεται ὅτι τό ποσό, ἀπό τό ὁποῖο οἱ ἐργάτες παίρνουν τό εἰσόδημά τους μικραίνει ἀπόλυτα, ἀλλά ὅτι μικραίνει σχετικά σέ σχέση μέ τό συνολικό ἀποτέλεσμα τῆς παραγωγῆς τους. Καί αὐτό εἶναι τό μοναδικό πού ἔχει σημασία γιά τόν καθορισμό τοῦ μερίδιου ἐκείνου, πού ἰδιοποιοῦνται οἱ ἐργάτες ἀπό τόν πλοῦτο πού δημιουργοῦν οἱ ἴδιοι.

«Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἓνας καπιταλιστής χρησιμοποιεῖ ἓνα κεφάλαιο ἀξίας 20.000 λιρῶν καί κινεῖ μ' αὐτό ταυτόχρονα τὴν ἐπιχείρηση ἑνός φάρμερ καί τὴν ἐπιχείρηση ἑνός ἐργοστασιάρχη πού παράγει ζωτικῆς σημασίας ἀγαθὰ. Θά ὑποθέσουμε ἀκόμα ὅτι οἱ 7.000 λ. ἀπό τό κεφάλαιό του εἶναι τοποθετημένες μέ τὴ μορφή πάγιου κεφαλαίου, δηλ. σέ χτίρια, ἐργαλεῖα κλπ. καί ὅτι οἱ ὑπόλοιπες 13.000 λ. χρησιμοποιοῦνται σάν κυκλοφοροῦν κεφάλαιο γιά τὴ συντήρηση τῆς ἐργασίας. Ἄς ὑποθέσουμε ἀκόμα ὅτι τό κέρδος φτάνει τό 10% καί ὅτι σύμφωνα μέ ὅλα αὐτά τό κεφάλαιο τοῦ καπιταλιστῆ ἐπαναφέρεται κάθε χρόνο στό ἀρχικό ἐπίπεδο τῆς ἀποδοτικότητάς του καί ἀποφέρει κέρδος 2.000 λ.

Ὁ καπιταλιστής ἀρχίζει κάθε χρόνο τὴ δραστηριότητά του μ' ἓνα ἀπόθεμα μέσων διατροφῆς καί ἄλλων ἀπαραίτητων εἰδῶν κατανάλωσης ἀξίας 13.000 λ. τὰ ὁποία στήν πορεία τοῦ ἔτους τὰ πουλάει ὅλα στοὺς δικούς του ἐργάτες ἔναντι αὐτοῦ τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ, καί κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἴδιου χρονικοῦ διαστήματος πληρώνει σ' αὐτούς σάν μισθό τό ἴδιο χρηματικό ποσό. Στό τέλος τοῦ ἔτους ἔχουν περιέλθει στήν κατοχὴ τοῦ καπιταλιστῆ πάλι μέσα διατροφῆς καί ἄλλα ἀπαραίτητα εἶδη ἀξίας 15.000 λ., ἀπό τίς ὁποῖες καταναλώνει ὁ ἴδιος τίς 2.000 λ. ἢ τίς διαθέτει ἔτσι ὥστε ν' ἀνταποκρίνονται μέ τόν καλύτερο τρόπο στά γούστα καί στίς ἐπιθυμίες του».

{ Ἐδῶ ἔχει διατυπωθεῖ πολύ χειροπιαστά ἡ φύση τῆς ὑπεραξίας. Τό σημεῖο αὐτό βρίσκεται στίς σελ. 469, 470 τοῦ βιβλίου τοῦ Ρικάρντο. }

«Όσον αφορά τα προϊόντα αυτά, το ακαθάριστο προϊόν φτάνει τις 15.000 λ. και το καθαρό προϊόν τις 2.000 λ. Άς υποθέσουμε τώρα ότι ο καπιταλιστής τον επόμενο χρόνο απασχόλησε τους μισούς από τους ανθρώπους του με την κατασκευή μιας μηχανής και τους άλλους μισούς, όπως συνήθως, με την παραγωγή μέσω διατροφής και άλλων ζωτικής σημασίας ειδών κατανάλωσης. Κατά τη διάρκεια αυτού του έτους πληρώνει, όπως συνήθως, το ποσό των 13.000 λ. για μισθούς και πουλάει έναντι του ίδιου ποσού στους εργάτες του μέσα διατροφής και άλλα απαραίτητα είδη κατανάλωσης. Τί θα συνέβαινε όμως κατά τον επόμενο χρόνο;

Στό χρονικό διάστημα κατασκευής της μηχανής έχει παραχθεί μόνο το μισό της συνηθισμένης ποσότητας μέσω διατροφής και ζωτικής σημασίας ειδών, πού θα έχουν επίσης το μισό της αξίας της ποσότητας πού παραγόταν προηγούμενα. Η αξία της μηχανής θα είναι 7.500 λ., το ίδιο και η αξία των μέσω διατροφής και των άλλων ζωτικής σημασίας ειδών θα είναι 7.500 λ., έτσι για το λόγο αυτό το κεφάλαιο του καπιταλιστή θα είναι τόσο μεγάλο, όσο ήταν και προηγούμενα, επειδή εκτός απ' αυτές τις δύο αξίες κατέχει και το πάγιο κεφάλαιό του ύψους 7.000 λ., έτσι ώστε από όλα αυτά μαζί να προκύπτει ένα κεφάλαιο 20.000 λ., σύν τό κέρδος των 2.000 λ. Ύστερα από την αφαίρεση του τελευταία αναφερόμενου ποσού για τα δικά του τα έξοδα, έχει ένα κυκλοφορούν κεφάλαιο όχι μεγαλύτερο από 5.500 λ., με τό οποίο πρέπει να συνεχίσει τη μελλοντική του δραστηριότητα. Για τόν λόγο αυτό έχουν υποχωρήσει αντίστοιχα τα μέσα του για την απασχόληση εργατών από 13.000 λ. σε 5.500 λ. και επομένως γίνεται περιττή όλη εκείνη η εργασία πού απασχολόταν προηγούμενα με τη βοήθεια 7.500 λ.».

{Αυτό όμως θα γινόταν και στην περίπτωση πού θα παραγόταν τώρα, με τη μηχανή πού κοστίζει 7.500 λ., μια εξίσου με προηγούμενα μεγάλη ποσότητα προϊόντων πού παραγόταν προηγούμενα με ένα μεταβλητό κεφάλαιο 13.000 λ. Άς υποθέσουμε ότι η φθορά της μηχανής μέσα σ' ένα χρόνο είναι ίση με τό $\frac{1}{10}$ της αξίας της, δηλ. 750 λ., τότε η αξία του προϊόντος — πού προηγούμενα ήταν 15.000 λ. — θα είναι ίση με 8.250 λ. (Έκτός από τη φθορά του αρχικά πάγιου κεφαλαίου των 7.000 λ., για την αντικατάσταση του οποίου δέν βγάζει μιλιά ο Ρικάρντο). Απ' αυτές τις 8.250 λ., οι 2.000 λ. θα ήταν κέρδος, όπως ήταν και προηγούμενα από τις 15.000 λ. Ο ίδιος ο φάρμερ θα κέρδιζε, εφόσον ο ίδιος θα κατανάλωνε σαν εισόδημα μέσα διατροφής και άλλα απαραίτητα είδη. Εφόσον θα του δινόταν έτσι ή δυνατότητα να κατεβάσει τόν μισθό των εργατών πού απασχολεί, θα είχε επίσης κερδίσει και θα απελευθερωνόταν ένα μέρος του μεταβλητού κεφαλαίου του. Είναι τό ίδιο μέρος, με τό οποίο ως ένα βαθμό θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει νέα εργασία, αλλά μόνο επειδή θα έπεφτε ο πραγματικός μισθός των εργατών πού διατήρησε. Ένα μικρό μέρος

τῶν ἀπολυμένων θά μπορούσε ἔτσι νά ἀπασχοληθεῖ πάλι — σέ βάρος ἐκείνων πού διατηρήθηκαν. Τό περιστατικό ὅμως ὅτι τό προίον θά ἦταν ἀκριβῶς τόσο μεγάλο ὅσο ἦταν καί προηγούμενα δέν θά ὠφελοῦσε σέ τίποτα τούς ἀπολυμένους ἐργάτες. Ἄν ὁ μισθός ἐργασίας ἔμενε ἴδιος, τότε δέν θά ἔμενε ἐπίσης ἐλεύθερο οὔτε ἓνα μέρος τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου. Ἡ ἀξία τοῦ προιόντος — 8.250 λ. — δέν ἀνέβηκε ἐπειδὴ ἀντιπροσωπεύει τόσα ἀπαραίτητα εἶδη καί μέσα διατροφῆς ὅσα ἀντιπροσώπευαν προηγούμενα οἱ 15.000 λ. Ὁ φάρμερ θά ἔπρεπε νά πουλήσει τό προίον του πρὸς 8.250 λ. γιά ν' ἀντικαταστήσει ἐνμέρει τή φθορά τῶν μηχανῶν καί ἐνμέρει γιά ν' ἀντικαταστήσει τό μεταβλητό του κεφάλαιο. Ἐφόσον αὐτό τό φτήναιμα τῶν μέσων διατροφῆς καί τῶν ἄλλων ἀπαραίτητων εἰδῶν δέν ἐπέφερε τήν πτώση γενικά τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἢ τήν πτώση τῆς τιμῆς τῶν συστατικῶν πού μπαίνουν στήν ἀναπαραγωγή τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου, θά μεγάλωνε μόνο τό εἰσόδημα τῆς κοινωνίας, ἐφόσον θά ξοδεύεται γιά μέσα διατροφῆς καί ἄλλα ζωτικῆς σημασίας ἀγαθά. Ἐνα μέρος τῶν μή παραγωγικῶν καί τῶν παραγωγικῶν ἐργατῶν κλπ. θά ζοῦσε καλύτερα. Αὐτό εἶναι ὅλο. (Θά μπορούσε ἐπίσης τό μέρος αὐτό τοῦ πληθυσμοῦ νά κάνει οἰκονομίες, αὐτό ὅμως εἶναι πάντα μιά πράξη γιά τό μέλλον). Οἱ ἀπολυμένοι ἐργάτες θά ἐξακολουθοῦσαν νά βρίσκονται πεταγμένοι στό δρόμο, παρ' ὅλον ὅτι ἐξακολουθοῦσε νά ὑπάρχει ἡ ἴδια ὑλική δυνατότητα γιά τή συντήρησή τους. Ἐπίσης θά χρησιμοποιοῦσαν στήν ἀναπαραγωγή τό ἴδιο μέ πρὶν κεφάλαιο. Ἐνα μέρος ὅμως τοῦ προιόντος (ἡ ἀξία τοῦ ὁποίου ἔχει πέσει), πού ὑπῆρχε πρὶν σάν κεφάλαιο, ὑπάρχει τώρα σάν εἰσόδημα.}

«Ἡ μειωμένη ποσότητα ἐργασίας, πού μπορεί ν' ἀπασχολῆσει ὁ καπιταλιστής, πρέπει βέβαια μέ τή βοήθεια τῆς μηχανῆς, μετά τίς ἀφαιρέσεις τῶν ἐξόδων γιά τίς ἐπισκευές της, νά παράγει μιάν ἀξία 7.500 λ., πρέπει ν' ἀντικαταστήσει τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο μαζί μέ ἓνα κέρδος 2.000 λ. τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου. Ὄταν ὅμως γίνει αὐτό, [743] ὅταν δέν μικραίνει τό καθαρό εἰσόδημα, ποιά σημασία θά ἔχει γιά τόν καπιταλιστή, ἂν τό ἀκαθάριστο εἰσόδημα ἔχει ἀξία 3.000, 10.000 ἢ 15.000 λ.;».

(Αὐτό εἶναι ἀπόλυτα σωστό. Γιά τόν καπιταλιστή δέν ἔχει ἀπόλυτα καμιά σημασία τό ἀκαθάριστο εἰσόδημα. Τό μόνο πού τόν ἐνδιαφέρει εἶναι τό καθαρό εἰσόδημα).

«Παρ' ὅλον ὅτι στήν περίπτωση αὐτή τό καθαρό προίον δέν θά εἶναι μικρότερο σέ ἀξία καί παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἰκανότητά του ν' ἀγοράζει ἐμπορεύματα μπορεί νά εἶναι κατά πολύ μεγαλύτερη, τό ἀκαθάριστο προίον θά ἔχει πέσει σέ ἀξία ἀπό τίς 15.000 λ. στίς 7.500 λ. Καί αὐτό, γιὰ τήν ἰκανότητα νά συντηρεῖ-

ται ἓνας πληθυσμός καί νά ἀπασχολεῖται ἐργασία ἐξαρτιέται πάντα ἀπό τό ἀκαθάριστο προϊόν καί ὄχι ἀπό τό καθαρό προϊόν ἑνός ἔθνους.»

{ Ἀπό δῶ ἡ προτίμηση τοῦ Α. Σμίθ γιά τό ἀκαθάριστο προϊόν, πού τήν καταπολεμάει ὁ Ρικάρντο. Βλ. τό κεφ. XXVI «Γιά τό ἀκαθάριστο καί τό καθαρό εἰσόδημα», τό ὁποῖο ὁ Ρικάρντο τό ἀρχίζει μέ τά παρακάτω λόγια:

« Ὁ Ἄνταμ Σμίθ ὑπερβάλλει πάντα τά ὀφέλη τά ὁποῖα ἔχει μιά χώρα ἀπό ἓνα ὑψηλό ἀκαθάριστο εἰσόδημα παρά ἀπό ἓνα ὑψηλό καθαρό εἰσόδημα» (σελ. 415). } «ἔτσι θά σημειωθεῖ κατ' ἀνάγκη μιά μείωση τῆς ζήτησης ἐργασίας, ὁ πληθυσμός γίνεται ὑπεράριθμος καί ἡ κατάσταση τῶν ἐργαζόμενων τάξεων θά εἶναι ἐλεεινή καί ἄθλια.»

(Ἔτσι ἐργασία θά ὑπάρχει ἄφθονη, ἐπειδὴ μειώνεται ἡ ζήτηση ἐργασίας, καί ἡ ζήτηση αὐτή μειώνεται, ἐπειδὴ ἀναπτύσσεται ἡ παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας. Αὐτή ἡ τελευταία φράση ὑπάρχει στή σελ. 471 τοῦ βιβλίου τοῦ Ρικάρντο).

« Ἐπειδὴ, ὅμως, ἡ δυνατότητα οἰκονομίας ἀπό τό εἰσόδημα, γιά ν' αὐξηθεῖ τό κεφάλαιο, πρέπει νά ἐξαρτιέται ἀπό τή δυνατότητα τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος νά ἱκανοποιεῖ τίς ἀνάγκες τοῦ κεφαλαιοκράτη, δέν μπορεῖ νά παραλειφθεῖ τό γεγονός, ὅτι ὁ κεφαλαιοκράτης, χάρη στή μείωση τῆς τιμῆς τῶν ἐμπορευμάτων, σάν ἀποτέλεσμα τῆς εἰσαγωγῆς μηχανῶν, καί μέ ἴδιες τίς ἀνάγκες του, {οἱ ἀνάγκες του ὅμως μεγαλώνουν} «διαθέτει μεγαλύτερες δυνατότητες νά κάνει οἰκονομίες, καλύτερους ὁρους νά μετατρέπει εἰσόδημα σέ κεφάλαιο».

{Σύμφωνα μέ τά παραπάνω, ἓνα μέρος τοῦ κεφαλαίου μπορεῖ τότε μόνο νά μετατραπῆ σέ εἰσόδημα, νά γίνῃ εἰσόδημα — ὄχι σύμφωνα μέ τήν ἀξία του, ἀλλά ἀνάλογα μέ τίς ἀξίες χρήσης, σύμφωνα μέ τά ὑλικά στοιχεῖα του — γιά νά μετατρέψῃ πάλι ἀργότερα ἓνα μέρος τοῦ εἰσοδήματος σέ κεφάλαιο. Ἐνα μέρος τοῦ προϊόντος λ.χ., ὕψους 7.500 λ., ὅσο διάστημα διαθέτονταν 13.000 λ. γιά μεταβλητό κεφάλαιο, πήγαινε στήν κατανάλωση τῶν ἐργατῶν πού χρησιμοποιοῦσε ὁ φάρμερ, καί τό μέρος αὐτό τοῦ προϊόντος ἀποτελοῦσε μέρος τοῦ κεφαλαίου του. Σάν ἀποτέλεσμα τῆς εἰσαγωγῆς τῶν μηχανῶν στήν παραγωγή παράγεται λ.χ. βάσει τῆς δικῆς μας ὑπόθεσης, τό ἴδιο μέ προηγούμενα προϊόν, ἡ ἀξία του ὅμως εἶναι πιά μόνο 8.250 λ. ἀντί 15.000 πού ἦταν προηγούμενα. Καί αὐτό τό προϊόν πού ἔγινε πιο φτηνό μπαίνει στό μεγαλύτερό του μέρος εἴτε στό εἰσόδημα τοῦ φάρμερ, εἴτε στό εἰσόδημα τοῦ ἀγοραστή εἰδῶν διατροφῆς καί ἄλλων ἀπαραίτητων ἀγαθῶν. Τώρα τρῶνε σάν εἰσόδημα ἓνα μέρος τοῦ προϊόντος, τό ὁποῖο ναι μέν τρωγόταν καί προηγούμενα σάν εἰσόδημα ἀπό τούς (ἀπολυμένους)

ἐργάτες τοῦ φάρμερ, ἀπό τόν ἴδιο ὅμως καταναλωνόταν σάν βιομηχανικό κεφάλαιο. Σάν ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς αὔξεσης τοῦ εἰσοδήματος — πού δημιουργήθηκε μέ τό ὅτι ἓνα μέρος τοῦ προιόντος, πού προηγούμενα καταναλωνόταν σάν κεφάλαιο, καταναλώνεται τώρα σάν εἰσόδημα — ἔχουμε νέο σχηματισμό κεφαλαίου καί ἐπαναμετατροπή τοῦ εἰσοδήματος σέ κεφάλαιο. }

« Ἵστερα ὅμως ἀπό κάθε αὔξησι τοῦ κεφαλαίου, ὁ καπιταλιστής θά ἀπασχολεῖ περισσότερους ἐργάτες».

{ αὐτό πάντως δέν θά γίνεται στήν ἴδια ἀναλογία μέ τήν αὔξησι τοῦ κεφαλαίου, μέ τό συνολικό ποσό αὐτῆς τῆς αὔξεσης. Ἴσως νά ἀγόραζε περισσότερα ἀλογα ἢ γκουανό ἢ νέα ἐργαλεῖα }

«καί ἓνα μέρος τῶν ἀνθρώπων, πού ἔχουν πρῶτοι χάσει τή δουλιὰ τους, θά ἀπασχοληθοῦν πάλι ἀργότερα. Καί στήν περίπτωσι πού ἡ αὔξημένη, λόγω χρησιμοποίησης τῶν μηχανῶν, παραγωγή γίνεσι τόσο μεγάλη ὥστε νά παράγει σάν καθαρό εἰσόδημα μίαν ἐξίσου μεγάλη ποσότητα μέσων διατροφῆς καί ἀπαραίτητων ἀγαθῶν κατανάλωσις, πού ὑπῆρχαν προηγούμενα σάν ἀκαθάριστο προίον, τότε ὑπάρχει ἡ ἴδια δυνατότητα γιά τήν ἀπασχόλησι τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ, καί γι' αὐτό δέν ὑπάρχει ἀπαραίτητα» { ὑπάρχει ὅμως σάν κάτι τό δυνατό καί τό πιθανό! } «ἓνας περίσσιος πληθυσμός» (σελ. 469-472).

Ἔτσι στίς τελευταῖες σειρές ὁ Ρικάρντο λέει αὐτό πού σημείωσα πῶς πάνω. Γιά νά μετατραπῆ μέ τόν τρόπο αὐτό εἰσόδημα σέ κεφάλαιο, μετατρέπεται πρῶτα κεφάλαιο σέ εἰσόδημα. Ἡ, ὅπως τό ἐκφράζει ὁ Ρικάρντο: Πρῶτα αὔξάνεσι τό καθαρό προίον σέ βάρος τοῦ ἀκαθάριστου προιόντος, γιά νά μετατραπῆ ἔπειτα ξανά ἓνα μέρος τοῦ καθαροῦ προιόντος σέ ἀκαθάριστο προίον. Τό προίον εἶναι προίον. Καθαρό ἢ ἀκαθάριστο, αὐτό δέν ἀλλάζει σέ τίποτα τήν ὑπόθεσι (παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἀντίθεσι, ἀνάμεσά τους μπορεῖ νά συμπεριλαβαίνει ἐπίσης ὅτι τό περίσσιον πάνω ἀπό τά ἐξοδα, ὁγλ. τό καθαρό προίον, αὔξάνεσι παρ' ὅλον ὅτι μειώνεται ἡ συνολική μάζα τοῦ προιόντος, ὁγλ. τό ἀκαθάριστο προίον). Τό προίον γίνεσι εἴτε τό ἓνα εἴτε τό ἄλλο, σύμφωνα μέ τή συγκεκριμένη μορφή πού παίρνει στό προτσές τῆς παραγωγῆς.

«Μ' αὐτό ἤθελα μόνο ν' ἀποδείξω ὅτι ἡ ἐφεύρεσι καί ἡ χρησιμοποίησι μηχανῶν μπορεῖ νά συνοδεύεται ἀπό μιά μείωσι τοῦ συνολικοῦ προιόντος καί ὅτι, ἀπό τή στιγμῆ πού θά συμβαίνει αὐτό, θά εἶναι ἐπιζήμιον γιά τήν ἐργαζόμενη τάξι, ἐπειδή μερικοί ἀπό τίς γραμμές τῆς θά χάσουν τήν ἀπασχόλησίν τους καί θά γίνεσι ὑπεράριθμον μέρος τοῦ πληθυσμοῦ σέ σχέση μέ τά κεφάλαια πού προορίζονται γιά τήν ἀπασχόλησίν του» (σελ. 472).

Τό ἴδιο ὅμως θά συμβεῖ στίς περισσότερες περιπτώσεις [744] καί

άν ακόμα τό συνολικό προίον μείνει ίδιο ή άν μεγαλώσει. Μόνο τό μέρος εκείνο πού λειτουργούσε προηγούμενα σάν μεταβλητό κεφάλαιο θά καταναλωθεί τώρα σάν εισόδημα.

Είναι περιττό εδώ ν' ασχοληθούμε μέ τό ανούσιο παράδειγμα γιά τόν ύφαντουργό πού ακολουθεί στον Ρικάρντο (σελ. 472-474), ό οποίος περιορίζει τήν παραγωγή του σάν αποτέλεσμα τής εισαγωγής μηχανών στην παραγωγή.

« Άν είναι σωστές αυτές οι απόψεις, έπεται:

1) "Ότι ή εφεύρεση και ή χρησιμοποίηση μέ όφελος μηχανών οδηγεί πάντα σέ μάν αύξηση του καθαρού προϊόντος τής χώρας, παρ' όλον ότι, άν παραβλέψουμε ένα ασήμαντο ενδιάμεσο χρονικό διάστημα, δεν χρειάζεται ν' ανεβάσει και δεν ανεβάσει τήν αξία αυτού του καθαρού προϊόντος» (σελ. 474).

Θά αυξάνει πάντα αυτή τήν αξία, όταν κατεβάσει τήν αξία τής εργασίας.

«2) "Ότι ή αύξηση του καθαρού εισοδήματος μίας χώρας μπορεί νά συμβιβάζεται μέ τήν πτώση του ακαθάριστου προϊόντος και ότι τά κίνητρα γιά τή χρησιμοποίηση μηχανών είναι πάντα αρκετά ισχυρά, ώστε νά εξασφαλίζουν τή χρησιμοποίηση των μηχανών, όταν αυξάνουν τό καθαρό προίον, παρ' όλον ότι μπορούν νά μειώνουν και τήν έκταση τής ακαθάριστης παραγωγής, και τήν αξία της, συχνά μάλιστα οφείλουν νά τό κάνουν αυτό» (σελ. 474).

«3) "Ότι ή γνώμη πού επικρατεί στην εργαζόμενη τάξη πώς ή χρησιμοποίηση μηχανών αντιβαίνει συχνά στά συμφέροντά της, δεν στηρίζεται σέ προκατάληψη και σέ πλάνη, αλλά ότι συμβιβάζεται μέ τίς σωστές αρχές τής πολιτικής οικονομίας» (σελ. 474).

«4) Άν τά βελτιωμένα χάρη στη χρησιμοποίηση μηχανών μέσα παραγωγής θά μεγάλωναν τόσο πολύ τό καθαρό προίον μίας χώρας, ώστε νά μή μικραίνει τό ακαθάριστο προίον, (έχω πάντα υπόψη μου τόν όγκο των έμπορευμάτων και όχι τήν αξία τους), τότε θά βελτιωνόταν ή κατάσταση όλων των τάξεων. Ό γαιοκτήμονας και ό καπιταλιστής δεν θά ευνοούνται από μιά αύξηση τής προσόδου και του κέρδους, αλλά από τά όφέλη πού προκύπτουν από τή δαπάνη τής ίδιας προσόδου και του ίδιου κέρδους σέ έμπορεύματα, ή αξία των οποίων έχει πέσει σημαντικά,»

(ή θέση αυτή βρίσκεται σέ αντίφαση μέ όλη τή διδασκαλία του Ρικάρντο, σύμφωνα μέ τήν όποία, όταν φτηναίνουν τά ζωτικής σημασίας αγαθά, έπομένως και ό μισθός, ανεβαίνει τό κέρδος, ενώ οι μηχανές, πού επέτρεψαν νά βγάζουν μέ λιγότερη εργασία περισσότερα από τήν ίδια γη, πρέπει νά κατεβάζουν τήν πρόσοδο),

«ενώ βελτιώνεται ουσιαστικά ή κατάσταση των εργαζόμενων τάξεων, συγκεκριμένα, πρώτα δηλαδή χάρη στην αυξημένη ζήτηση υπηρετικού προσωπικού»

(αὐτό τό «ὠραίο» ἀποτέλεσμα τῶν μηχανῶν, ὅτι ἓνα μεγάλο μέρος τῆς ἐργαζόμενης τάξης, τῶν γυναικῶν καί τῶν ἀνδρῶν, μετατρέπεται σέ ὑπηρέτες):

«δεύτερο, μέ τήν παρότρυνση νά κάνουν οἰκονομία ἀπό τό εἰσόδημα, παρότρυνση πού τήν προκαλεῖ ἓνα τόσο πλούσιο καθαρό προῖόν, καί, τρίτο, μέ τήν χαμηλή τιμή ὄλων τῶν εἰδῶν κατανάλωσης, γιά τά ὁποῖα ξοδεύεται ὁ μισθός τους» {καί γιά τόν λόγο αὐτό θά περικοπεῖ ὁ μισθός τους} (σελ. 474, 475).

Ἡ ὅλη ἡ ἀπολογητική ἀστική περιγραφή τῶν μηχανῶν δέν ἀρνεῖται,

1) ὅτι οἱ μηχανές, πότε ἐδῶ, πότε ἐκεῖ, σταθερά ὅμως, κάνουν περιττό ἓνα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ, πετοῦν στό δρόμο ἓνα μέρος τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ. Προκαλοῦν ὑπερπληθυσμό (αὐτός εἶναι ὁ λόγος τῆς πτώσης τοῦ μισθοῦ ἐργασίας σέ μερικές σφαῖρες παραγωγῆς, πότε ἐδῶ, πότε ἐκεῖ), ὄχι ἐπειδὴ ὁ πληθυσμός αὐξάνει γρηγορότερα ἀπό τά μέσα συντήρησης, ἀλλά ἐπειδὴ ἡ γρήγορη αὔξηση τῶν μέσων συντήρησης χάρη στίς μηχανές ἐπιτρέπει τήν εἰσαγωγή περισσότερων μηχανῶν στήν παραγωγή ἐπομένως καί τή μείωση τῆς ἄμεσης ζήτησης ἐργασίας. Ὅχι ἐπειδὴ μικραίνει τό κοινωνικό κεφάλαιο (fund), ἀλλά ἐπειδὴ μέ τήν αὔξησή του μικραίνει σχετικά τό μέρος του ἐκεῖνο πού διατίθεται γιά μισθούς.

2) Ἀκόμα λιγότερο ἡ ἀπολογητική αὐτή ἀρνεῖται τήν υποδούλωση τῶν ἰδίων τῶν ἐργατῶν πού δουλεύουν μέ τίς μηχανές καί τήν ἐξαθλίωση τῶν χειρῶνακτων ἐργατῶν ἢ τῶν ἐργατῶν πού ἐργάζονται μέ τό χέρι, οἱ ὁποῖοι ἐκτοπίζονται καί καταστρέφονται ἀπό τίς μηχανές.

Αὐτό πού βεβαιώνει — ἐνμέρει μάλιστα σωστά — ἡ ἀστική ἀπολογητική εἶναι [πρῶτον] ὅτι χάρη στίς μηχανές (γενικά χάρη στήν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικῆς δύναμης τῆς ἐργασίας) αὐξάνει τόσο τό καθαρό εἰσόδημα (τό κέρδος καί ἡ πρόσοδος), ὥστε ὁ ἀστός νά χρειάζεται τώρα περισσότερο ἀπό πρῖν ὑπηρετικό προσωπικό. Ἄν προηγούμενα ὁ ἀστός ὀφείλε νά διαθέτει ἀπό τό προῖόν του περισσότερο σέ παραγωγική ἐργασία, τώρα μπορεῖ νά διαθέτει περισσότερο σέ μή παραγωγική ἐργασία, μέ ἀποτέλεσμα νά αὐξηθεῖ ὁ ἀριθμός τῶν ὑπηρετῶν καί τῶν ἄλλων ἐργαζομένων, πού ζοῦν ἀπό τό εἰσόδημα τῆς μή παραγωγικῆς τάξης. Αὐτή ἡ προοδευτική μετατροπή ἑνός μέρους τῶν ἐργατῶν σέ ὑπηρέτες εἶναι μιά ὠραία προσδοκία! Τέτια, ὅπως εἶναι παρήγορο γιά τοὺς ἐργάτες αὐτούς ὅτι, σάν συνέπεια τῆς αὔξησης τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος, ξανοίγονται περισσότερες σφαῖρες γιά μή παραγωγική ἐργασία, οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ὁποίων ἔχουν συμφέρο νά συναγωνίζονται λίγο-πολύ στήν ἐκμετάλλευση τῶν μή παραγωγικῶν ἐργατῶν τίς ἐκ-

μεταλλεύτριες τάξεις στην έκμετάλλευση από μέρους τους των παραγωγικών έργων.

Είναι, δεύτερο, ότι η αστική απολογητική βεβαιώνει πώς, λόγω του κεντρίσματος που δίνεται στη συσσώρευση κάτω από τις νέες συνθήκες — κάτω από τις οποίες χρειάζεται λιγότερη ζωντανή εργασία σε σχέση με εκείνη που χρειαζόταν προηγούμενα — θ' απορροφηθούν και οι διωγμένοι από τη δουλιά και εξαθλιωμένοι εργάτες, ή τουλάχιστον τό μέρος εκείνο της αύξησης του πληθυσμού, [745] που θά τους αντικατάστανε, είτε με τη διεύρυνση της παραγωγής στις ίδιες τις επιχειρήσεις που παράγουν μηχανές, είτε σε κλάδους που ιδρύθηκαν, γιατί έγιναν έμμεσα απαραίτητοι γι' αυτές, είτε σε νέα πεδία απασχόλησης που εγκαινιάζονται από τό νέο κεφάλαιο και καλύπτουν νέες ανάγκες. Αυτή είναι η δεύτερη ωραία προσδοκία! Η προσδοκία ότι η εργαζόμενη τάξη θά υποστεί όλα τά «προσωρινά μειονεκτήματα», τήν ανεργία, τή χρησιμοποίηση άλλου τής εργασίας και του κεφαλαίου, γιά τούς λόγους αυτούς όμως δέν μπαίνει τέλος στη μισθωτή εργασία, ή οποία αντίθετα αναπαράγεται σε διαρκώς αυξανόμενη κλίμακα, αυξανόμενη απόλυτα, αν και μειωνόμενη σχετικά, σε σύγκριση με τό αυξανόμενο συνολικό κεφάλαιο που τή χρησιμοποιεί.

Τρίτο: "Ότι η αστική απολογητική βεβαιώνει ότι χάρη στις μηχανές, ή κατανάλωση γίνεται πιά έκλεπτυσμένη. Τό γεγονός ότι γίνονται πιά φτηνά τά είδη που καλύπτουν τις άμεσες ανάγκες τής ζωής επιτρέπει τή διεύρυνση του κύκλου τής παραγωγής ειδών πολυτελείας. Και έτσι ξανοίγεται στους εργάτες ή τρίτη ωραία προσδοκία, που συνίσταται στό ότι, γιά νά πάρουν τά ζωτικής σημασίας αγαθά τους, τήν ίδια μέ πρίν ποσότητα των αγαθών αυτών, ό ίδιος αριθμός εργατών πρέπει νά δώσει τή δυνατότητα στις ανώτερες τάξεις νά επεκτείνουν τόν κύκλο των απολαύσεών τους, νά τις έκλεπτύνουν, νά τις ποικίλλουν και έτσι νά βαθαίνουν τήν οικονομική, κοινωνική και πολιτική άβυσσο που χωρίζει τούς εργάτες από εκείνους που βρίσκονται από πάνω τους. Πρόκειται πράγματι γιά ωραίες προσδοκίες και γιά αξιοζήλευτα αποτελέσματα γιά τόν εργάτη, που προκύπτουν από τήν ανάπτυξη τής παραγωγικής δύναμης τής εργασίας του.

Ό Ρικάρντο δείχνει σε συνέχεια ότι συμφέρον των εργαζόμενων τάξεων είναι,

«νά αφαιρείται όσο τό δυνατό περισσότερο από τό εισόδημα που ξοδεύεται γιά έμπορεύματα πολυτελείας, γιά νά χρησιμοποιηθεί γιά τή συντήρηση υπηρετικού προσωπικού» (σελ. 476). Αυτό γίνεται επειδή, είτε αγοράζω έπιπλα είτε συντηρώ υπηρέτες στό σπίτι, προκαλώ μιά ζήτηση γιά έμπορεύματα καθορι-

σμένης ἀξίας καί θέτω στή μιά περίπτωση περίπου τόση παραγωγική ἐργασία σέ κίνηση ὅση καί στήν ἄλλη. Στήν τελευταία περίπτωση ὅμως προσθέτω στήν προηγούμενη ζήτηση νέα ζήτηση ἐργασίας, καί αὐτή ἡ αὔξηση παρουσιάζεται ἀποκλειστικά καί μόνο, ἐπειδή διάλεξα αὐτό τόν τρόπο νά ξοδέψω τό εἰσοδήμά μου» (σελ. 475, 476).

Τό ἴδιο συμβαίνει, ὅταν συντηροῦνται μεγάλοι στόλοι καί στρατοί.

«Ἄν τώρα» (τά εἰσοδήματα) «θά ξοδεύονται μέ τοῦτον ἢ μέ ἐκείνον τόν τρόπο, στήν παραγωγή θά ἀπασχολεῖται ἡ ἴδια ποσότητα ἐργασίας, ἐπειδή ἡ διατροφή καί τό ντύσιμο τοῦ στρατιώτη καί τοῦ ναύτη ἀπαιτοῦν τήν ἴδια δαπάνη ἐργασίας γιά τήν παραγωγή τους ὅση καί τά ἐμπορεύματα πολυτελείας. Στήν περίπτωση ὅμως ἑνός πολέμου θά ὑπάρχει ἡ πρόσθετη ζήτηση τόσων ἀνθρώπων, ὅση θά εἶναι ἡ ζήτηση στρατιωτῶν καί ναυτῶν, καί γι' αὐτό ἕνας πόλεμος, πού χρηματοδοτεῖται ἀπό τό εἰσόδημα καί ὄχι ἀπό τό κεφάλαιο τῆς χώρας, εὐνοεῖ τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ» (σελ. 477).

«Ἵπάρχει μιά ἄλλη ἀξιοσημείωτη περίπτωση, πού δίνει τή δυνατότητα αὔξησης τοῦ μεγέθους τοῦ καθαροῦ, ἀκόμα καί τοῦ ἀκαθάριστου εἰσοδήματος μᾶς χώρας, | μέ ταυτόχρονη μείωση τῆς ζήτησης ἐργασίας, πού παρουσιάζεται τότε, ὅταν ἡ ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου ἀντικατασταίνεται ἀπό τήν ἐργασία τοῦ ἀλόγου. Ἄν ἀπασχολῶ στή φάρμα μου ἑκατό ἀνθρώπους καί διαπιστώσω ὅτι τά μέσα διατροφῆς πού χρησιμοποιοῦνται γιά τούς πενήντα ἀπό τούς ἀνθρώπους αὐτούς μποροῦν νά ξοδευτοῦν γιά τή συντήρηση ἀλόγων, πού θά μοῦ δίνουν ἕνα μεγαλύτερο ἔσοδο σέ ἀκατέργαστα προϊόντα, ἀφού ὑπολογίσω καί τήν πληρωμή τοῦ τόκου γιά τό κεφάλαιο πού θά ἀπαιτήσῃ ἡ ἀγορά τῶν ἀλόγων, τότε θά μέ συμφέρεῖ νά ἀντικαταστήσω τούς ἀνθρώπους μέ τά ἄλογα καί θά ἐνεργήσω ἀνάλογα. Αὐτό ὅμως δέν συμφέρεῖ στούς ἐργάτες, καί ἐφόσον τό εἰσόδημα πού θά εἰσπράξω δέν αὐξάνει τόσο, ὥστε νά μοῦ δίνει τή δυνατότητα ν' ἀπασχολῶ καί τούς ἀνθρώπους καί τά ἄλογα, τότε εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ὁ πληθυσμός γίνεται ὑπεράριθμος καί ὅτι χειροτερεύει γενικά ἡ κατάσταση τοῦ ἐργάτη. Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι μέ κανέναν τρόπο ὁ ἐργάτης δέν μπορεῖ νά ἀπασχοληθεῖ στήν ἀγροτική οἰκονομία» (γιατί ὄχι; ἂν ἐπεκταθεῖ τό πεδίο τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας;) «Ἄν ὅμως μέ τήν ἀντικατάσταση τῶν ἀνθρώπων μέ ἄλογα μεγαλώσει τό προϊόν τῆς γῆς, τότε μπορεῖ ὁ ἐργάτης νά χρησιμοποιηθεῖ στήν μανουφακτούρα ἢ σάν ὑπρέτης σ' ἕνα σπίτι» (σελ. 477, 478).

Ἵπάρχουν δύο τάσεις πού διαρκῶς διασταυρώνονται: πρῶτα, ἡ τάση νά χρησιμοποιεῖται ὅσο τό δυνατό λιγότερη ἐργασία, γιά νά παραχθεῖ ἡ ἴδια ἢ μεγαλύτερη ποσότητα ἐμπορευμάτων, τό ἴδιο ἢ μεγαλύτερο καθαρό προϊόν, ἡ ἴδια ἢ μεγαλύτερη ὑπεραξία, τό ἴδιο καθαρό εἰσόδημα. Δεύτερο, ἡ τάση νά χρησιμοποιεῖται ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερος ἀριθμός ἐργατῶν (ἂν καί ὁ ἀριθμός αὐτός πρέπει νά εἶναι ὅσο τό δυνατό μικρότερος σέ σχέση μέ τήν ποσότητα τῶν ἐμπορευμάτων πού παράγουν), ἐπειδή, μαζί μέ τή μάζα τῆς χρησιμοποιούμενης ἐργασίας

— μέ δοσμένη τήν κλίμακα τῆς παραγωγικῆς δύναμης — αὐξάνει ἡ μάζα τῆς ὑπεραξίας καί τοῦ πρόσθετου προϊόντος. Ἡ μιά τάση πετάει τούς ἐργάτες στό δρόμο καί κάνει ὑπεράριθμο τόν πληθυσμό, ἡ ἄλλη τούς ξαναποροφᾶ καί αὐξάνει ἀπόλυτα τή μισθωτή δουλεία ἔτσι ὥστε νά αἰωρεῖται πάντα στή μοῖρα του ὁ ἐργάτης, χωρίς ὅμως νά ἀπαλλάσσεται ποτέ ἀπ' αὐτήν. Γι' αὐτό ὁ ἐργάτης θεωρεῖ, καί αὐτό μέ τό δίκιο του, ἐχθρική γι' αὐτόν τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς δικῆς του ἐργασίας. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ὁ καπιταλιστής τόν μεταχειρίζεται διαρκῶς σάν ἓνα στοιχεῖο πού πρέπει νά ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τήν παραγωγή. Αὐτές εἶναι οἱ ἀντιφάσεις, μέ τίς ὁποῖες ἀσχολεῖται ὁ Ρικάρντο στό κεφάλαιο αὐτό. Αὐτό πού ὁ Ρικάρντο ξεχνᾶ νά τονίσει [746] εἶναι ἡ σταθερή αὔξηση τῶν μεσαιῶν τάξεων, οἱ ὁποῖες βρίσκονται στή μέση ἀνάμεσα στούς ἐργάτες, ἀπό τή μιά πλευρά, καί στόν καπιταλιστή καί τόν λόρδο γαιοκτήμονα, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, καί οἱ ὁποῖες σέ διαρκῶς μεγαλύτερη ἔκταση τρέφονται ἄμεσα ἀπό τό εἰσόδημα, κάθονται σάν ἓνα βάρος πάνω στήν ἐργαζόμενη βάση τῆς κοινωνίας καί αὐξάνουν τήν κοινωνική ἀσφάλεια καί τή δύναμη τῶν πιό πλούσιων δέκα χιλιάδων οἰκογενειῶν. Τή διαιώνιση τῆς μισθωτῆς δουλείας μέ τή χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν οἱ ἀστοί τήν παρουσιάζουν σάν «συνηγορία» ὑπέρ τῶν μηχανῶν.

«Προηγούμενα ἔχω ἐπίσης διαπιστώσει ὅτι ἡ αὔξηση τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος, μετρημένου σέ ἐμπορεύματα, αὔξηση πού παρουσιάζεται πάντα σάν ἀποτέλεσμα βελτιωμένων μηχανῶν, ὀδηγεῖ σέ νέες οἰκονομίες καί σέ συσσώρευση. Πρέπει νά θυμούνται ὅτι πρόκειται γιά ἐτήσιες οἰκονομίες, πού πρέπει γρήγορα νά σχηματίσουν ἓνα σημαντικά μεγαλύτερο κεφάλαιο ἀπό τό ἀκαθάριστο εἰσόδημα, τό ὁποῖο χάθηκε στήν ἀρχή μέ τήν ἐφεύρεση τῆς μηχανῆς. Ἐπειτα ἡ ζήτηση ἐργασίας θά εἶναι τόσο μεγάλη, ὅση ἦταν καί προηγούμενα, καί ἡ κατάσταση τοῦ πληθυσμοῦ θά βελτιωθεῖ ἀκόμα περισσότερο χάρις στίς μεγαλύτερες οἰκονομίες πού τό μεγαλύτερο καθαρό εἰσόδημα δίνει σ' αὐτόν τή δυνατότητα νά κάνει» (σελ. 480).

Πρῶτα χάνεται ἀκαθάριστο εἰσόδημα καί κερδίζεται καθαρό εἰσόδημα. Ἐπειτα ἓνα μέρος τοῦ αὐξημένου καθαροῦ εἰσοδήματος μετατρέπεται πάλι σέ κεφάλαιο, δηλ. σέ ἀκαθάριστο εἰσόδημα. Ἐτσι ὁ ἐργάτης ὀφείλει ν' αὐξάνει διαρκῶς τή δύναμη τοῦ κεφαλαίου, γιά νά πάρει, ὕστερα ἀπό πολύ σοβαρές διαταράξεις, τήν ἄδεια νά ἐπαναλάβει τό ἴδιο προτσές σέ μεγαλύτερη κλίμακα.

«Ἵστερα ἀπό κάθε αὔξηση τοῦ κεφαλαίου καί τοῦ πληθυσμοῦ θά αὐξηθοῦν γενικά οἱ τιμές τῶν τροφίμων, λόγω τῶν αὐξημένων δυσκολιῶν στήν παραγωγή» (σελ. 478, 479).

Μετά τό κείμενο συνεχίζει:

«Ἡ συνέπεια τῆς αὔξεσης τῆς τιμῆς τῶν τροφίμων θά εἶναι ἡ αὔξεση τῶν μισθῶν καί κάθε αὔξεση τῶν μισθῶν θά ἔχει τήν τάση νά ὠθεῖ τό ἐξοικονομημένο κεφάλαιο σέ μεγαλύτερο ἀπό πρὶν βαθμό στή χρησιμοποίηση μηχανῶν. Οἱ μηχανές καί ἡ ἐργασία θρῖσκονται σέ μόνιμο ἀνταγωνισμό μεταξύ τους, καί συχνά οἱ πρῶτες δέν μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν ὅσον καιρό δέν ἀνεβαίνει ἡ τιμή τῆς ἐργασίας» (σελ. 479).

Ἔτσι ἡ μηχανή εἶναι ἓνα μέσο ἐναντία στήν αὔξεση τῆς τιμῆς τῆς ἐργασίας.

«Γιά νά ἐξηγήσω τήν ἀρχή αὐτή, ἔχω ὑποθέσει ὅτι οἱ βελτιώσεις τῶν μηχανῶν ἐφευρίσκονται μεμῶς καί ὅτι χρησιμοποιοῦνται πλατιά. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι οἱ ἐφευρέσεις αὐτές γίνονται σιγά-σιγά καί ὅτι ἡ ἐπίδρασή τους συνίσταται μᾶλλον στό ὅτι καθορίζουν τή χρησιμοποίηση τοῦ ἐξοικονομημένου καί συσσωρευμένου κεφαλαίου καί ὄχι ὅτι ἀποσύρουν κεφάλαιο ἀπό τίς τωρινές τοποθετήσεις του» (σελ. 478).

Στήν πραγματικότητα δέν εἶναι τόσο ἡ ἀπελευθερωμένη ἐργασία, ὅσο ἡ νέα προσφορά ἐργασίας — τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ αὐξανόμενου πληθυσμοῦ πού προοριζόταν νά τήν ἀντικαταστήσει — στήν ὁποία ἀνοίγονται μέ τίς νέες συσσωρεύσεις νέα πεδία ἀπασχόλησης.

«Στήν Ἀμερική καί σέ πολλές ἄλλες χῶρες, στίς ὁποῖες μπορεῖ νά προμηθευτεῖ κανεῖς εὐκόλα τροφή γιά τούς ἀνθρώπους, δέν ὑπάρχει οὔτε κατά προσέγγιση τόσο μεγάλος πειρασμός γιά τή χρησιμοποίηση μηχανῶν», (πουθενά δέν χρησιμοποιοῦνται μηχανές τόσο μαζικά γιά τίς οἰκιακές ἀνάγκες, ὅσο στήν Ἀμερική) «ὅσο στήν Ἀγγλία, ὅπου τά μέσα διατροφῆς εἶναι ἀκριβά καί ὅπου ἡ παραγωγή τους κοστίζει πολλή ἐργασία».

{Πόσο λίγο ἡ χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν ἐξαρτιέται ἀπό τήν τιμή τῶν μέσων διατροφῆς — μπορεῖ ὅμως νά ἐξαρτηθεῖ ἀπό τή σχετική ἔλλειψη ἐργασίας, ὅπως στήν Ἀμερική, ὅπου ὁ σχετικά μικρός πληθυσμός ἀπλώνεται σέ τεράστιες ἐκτάσεις γῆς — τό δείχνει ἀκριβῶς ἡ Ἀμερική, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖ πολύ περισσότερες μηχανές ἀπό τήν Ἀγγλία, ὅπου ὑπάρχει πάντα ἓνας ὑπεράριθμος πληθυσμός. Ἔτσι, στήν ἐφημερίδα «Standard» τῆς 19 τοῦ Σεπτέμβρη 1862 σ' ἓνα ἄρθρο γιά τήν ἔκθεση^[79] διαβάζουμε τά ἐξῆς:

«Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα ζῶο πού φτιάχνει μηχανές... Ἄν τόν Ἀμερικανό τόν θεωροῦμε σάν ἐκπρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου, τότε ὁ ὀρισμός αὐτός εἶναι ...τέλειος. Ἐνα ἀπό τά κύρια σημεῖα στό σύστημα ἀπόψεων ἓνος Ἀμερικανοῦ εἶναι νά μὴν κάνει μέ τά χέρια, αὐτό πού μπορεῖ νά τό κάνει μέ τή βοήθεια μιᾶς μηχανῆς. Ὁ Ἀμερικανός ἔχει μηχανές σχεδόν γιά ὅλες τίς δουλιές, γιά τό

κούνημα μιᾶς κούνιας ὡς τὴν κατασκευή ἑνὸς φερέτρου, γιὰ τὸ ἄρμεγμα μιᾶς ἀγελάδας ὡς τὸ ξεχέρσωμα ἑνὸς δάσους, γιὰ τὸ ράψιμο ἑνὸς κουμπιῦ ὡς τὴν ψηφοφορία γιὰ τὴν ἐκλογή ἑνὸς προέδρου. Ἐχει ἐφεύρει μιὰ μηχανή, γιὰ νὰ τὸν ἀπαλλάξει ἀπὸ τὸν κόπο νὰ μασάει τὴν τροφή του... Ἡ ἐξαιρετικά μεγάλη ἔλλειψη ἐργατικῶν δυνάμεων καὶ ἡ μεγάλη τους ἀξία γιὰ τὸν λόγο αὐτό» {παρὰ τὴ χαμηλὴ ἀξία τῶν μέσων διατροφῆς} «καθὼς καὶ ἓνα ἔμφυτο ἐφευρετικὸ χάρισμα τῶν Ἀμερικανῶν ἔχουν κεντρίσει αὐτὸ τὸ ἐφευρετικὸ πνεῦμα. Οἱ μηχανές πού παράγονται στὴν Ἀμερική ἔχουν γενικὰ μικρότερη ἀξία ἀπὸ ἐκεῖνες πού κατασκευάζονται στὴν Ἀγγλία... Εἶναι γενικὰ μάλλον μέσα ἀνάγκης, γιὰ νὰ ἐξοικονομοῦν ἐργασία, παρὰ ἐφευρέσεις γιὰ νὰ κάνουν δυνατὸ κάτι πού ὡς τώρα ἦταν ἀδύνατο νὰ γίνεи». {Καὶ τὰ ἀτμόπλοια;} ...« στὴν ἐκθεση, στό τμῆμα τῶν Ἐνωμένων Πολιτειῶν ἐκτίθεται ἡ ἐκκοκκιστικὴ γιὰ τὰ θαμβάκια μηχανή τοῦ Ἐμερυ. Πολλὰ χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν ἑναρξη τῆς θαμβακοκαλλιέργειας στὴν Ἀμερική ἡ καλλιέργεια τοῦ θαμβακιῦ ἦταν πολὺ μικρὴ, ὄχι μόνο γιὰ τὴ ζήτησή του ἦταν ἀρκετὰ περιορισμένη, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ δυσκολία καθαρισμοῦ τοῦ θαμβακιῦ μέ χειρωνακτικὴ ἐργασία ἔκανε μὴ ἀποδοτικὴ τὴν καλλιέργειά του. Ἀπὸ τὴ στιγμή ὅμως πού ὁ Ἡλαι Οὐίτνυ ἔχει ἐφεύρει τὴν ἐκκοκκιστικὴ μηχανή γιὰ τὸ θαμβάκι [747], διευρύνθηκε ἀμέσως ἡ καλλιεργουμένη μέ θαμβάκι ἔκταση καὶ ἡ διέυρυνση αὐτὴ συνεχίζεται ὡς τώρα σχεδὸν μέ ἀριθμητικὴ πρόοδο. Πράγματι δέν εἶναι ὑπερβολικὸ αὐτό πού λένε, ὅτι ὁ Οὐίτνυ δημιούργησε τὸν κλάδο τῆς θαμβακοουργίας. Ἡ ἐκκοκκιστικὴ τοῦ μηχανή ἔμεινε μέ λίγο-πολύ σημαντικὲς καὶ ὠφέλιμες ἀλλαγές ὡς τώρα σέ χρῆση, καὶ ὡς τὴν ἐφεύρεση τῆς τωρινῆς βελτίωσης καὶ συμπλήρωσής της ἡ ἀρχικὴ θαμβακοεκκοκκιστικὴ μηχανή τοῦ Οὐίτνυ ἦταν τουλάχιστον τόσο καλὴ, ὅσο καὶ ὅλες ἐκεῖνες πού φαινομενικὰ τὴ συναγωνίζονταν. Μέ τὴν τωρινὴ μηχανή, πού φέρει τὸ ὄνομα τοῦ κ. Ἐμερυ ἀπὸ τὸ Ἄλμπανυ τῆς Πολιτείας τῆς Νέας Ἰόρκης, θὰ ἐκτοπιστεῖ χωρὶς καμιὰ ἀμφιβολία ὀλοκληρωτικὰ ἡ θαμβακοεκκοκκιστικὴ μηχανή τοῦ Οὐίτνυ πάνω στὴν ὁποία βασίζεται. Εἶναι τὸ ἴδιο ἀπλῆ, ὅμως πιὸ παραγωγικὴ. Δέν καθαρίζει μόνο καλύτερα τὸ θαμβάκι, ἀλλὰ τὸ βγάζει ἐπίσης μέ τὴ μορφή πλατιῶν λωρίδων σάν βᾶτα, οἱ ὁποῖες, ὅταν βγούν ἀπὸ τὴ μηχανή, μποροῦν ἀμέσως νὰ πρессαριστοῦν ἀπὸ τὸ θαμβακοπιεστήριο καὶ νὰ γίνουν μπάλες θαμβακιῦ... Στὸ ἀμερικανικὸ τμῆμα τῆς ἐκθεσης δέν βλέπει κανεὶς πολλὰ ἄλλα πράγματα ἐκτός ἀπὸ μηχανές: Τὴν ἀμελκτικὴ μηχανή . . . μιὰ συσκευή πού ρυθμίζει τοὺς ἱμάντες τῶν μηχανῶν... μιὰ μηχανή γιὰ τὴν ἐπεξεργασία καὶ τὸ κλώσιμο τοῦ κανναβιοῦ, πού μέ μιὰ κίνηση τυλίγει τὶς ἴνες τοῦ κανναβιοῦ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴ μπάλα... μιὰ μηχανή πού φτιάχνει χαρτοσακούλες, ἡ ὁποία τὶς κόβει ἀπὸ τὶς δεσμίδες τοῦ χαρτιοῦ, τὶς κολλάει, τὶς διπλώνει καὶ παράγει 300 χαρτοσακούλες στό λεπτό... Μιὰ μηχανή-στραγγιστήρι, πού περνᾷ τὰ βρεγμένα ἀσπρόρουχα μέσα ἀπὸ δύο λαστιχένιους κυλίνδρους, τὰ στραγγίζει καὶ σχεδὸν τὰ στεγνώνει, ἐξοικονομώντας ἔτσι χρόνο, χωρὶς νὰ τὰ φθειρεῖ... Μιὰ διβλιοδετικὴ μηχανή... Μιὰ ὑποδηματοποιητικὴ μηχανή. Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὴ χώρα αὐτὴ ἐδῶ καὶ πολὺν καιρὸ τὰ δέρματα τὰ κατεργάζονται μέ τέτιες μηχανές, ἐδῶ ὅμως πρόκειται γιὰ μηχανές πού ράβουν τὴ σόλα, ἄλλες

πάλι γιά μηχανές πού κόβουν σόλες σύμφωνα μέ κάποιο πρότυπο, καί ἐπίσης μιά ἄλλη γιά τήν κατασκευή τακουινῶν... Μιά λιθοθραυστική μηχανή 'πολύ δυνατή καί ἐξυπνα ἐπινοημένη, πού χωρίς ἀμφιβολία θά χρησιμοποιηθεῖ πλατιά γιά τό σπάσιμο σκύρων καί μεταλλευμάτων... Ἔνα σύστημα μετάδοσης ναυτικών σημάτων τοῦ κ. Οὐ. Χ. Οὐάρντ ἀπό τό Ἄουμπουρν τῆς Πολιτείας τῆς Νέας Ἰόρκης... *Θεριστικές καί ἀλωνιστικές μηχανές, μιά ἀμερικανική ἐφεύρεση, πού προτιμοῦνται ὅλο καί περισσότερο στήν Ἀγγλία. Ἡ ἀντλία τοῦ Χανσμπρόου, πού βραβεύτηκε μέ τό μετάλλιο τῆς Καλιφόρνιας καί πού ὡς πρὸς τήν ἀπλότητα καί τήν ἀποδοτικότητά της εἶναι ἡ καλύτερη ἀπό τίς ἄλλες πού ὑπάρχουν στήν ἐκθεση. Μέ τήν ἴδια κινητήρια δύναμη ἀντλεῖ περισσότερο νερό ἀπό ὅποιαδήποτε ἄλλη ἀντλία στόν κόσμον... Ραπτομηχανές... »}*

«Ἡ ἴδια αἰτία πού ἀνεβάζει τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας δέν αὐξάνει τήν ἀξία τῶν μηχανῶν καί γι' αὐτό ὕστερα ἀπό κάθε αὐξηση τοῦ κεφαλαίου ἔνα μεγαλύτερο μέρος του ἐπενδύεται σέ μηχανές. Μέ τήν αὐξηση τοῦ κεφαλαίου θά μεγαλώσει παραπέρα ἡ ζήτηση ἐργασίας, ὄχι ὁμως στήν ἴδια μέ τήν αὐξηση τοῦ κεφαλαίου ἀναλογία. Ἡ ἀναλογία θά μικραίνει ἀναγκαστικά» (Ρικάρντο, στό ἴδιο, σελ. 479).

Μέ τήν τελευταία φράση ὁ Ρικάρντο ἐκφράζει τόν σωστό νόμο τῆς αὐξησης τοῦ κεφαλαίου, μολονότι ὁ συλλογισμός του εἶναι πολύ μονόπλευρος. Ἀπό μιά ὑποσημείωσή του βγαίνει ὅτι στό σημεῖο αὐτό ἀκολουθεῖ τόν Μπάρτον, καί γιά τόν λόγο αὐτό θ' ἀσχοληθοῦμε λίγο μέ τό σύγγραμμά του.

Προηγούμενα ὅμως ἀκόμα μιά παρατήρηση. Ὁ Ρικάρντο λέει πῶς πάνω, ἐκεῖ πού μιλά γιά τό ζήτημα, ἂν τό εἰσόδημα ξοδεύεται γιά ὑπηρετικό προσωπικό τοῦ σπιτιοῦ ἢ γιά εἶδη πολυτελείας:

«Καί στίς δύο περιπτώσεις τό καθαρό εἰσόδημα εἶναι ἴσο μέ τό ἀκαθάριστο εἰσόδημα, μόνο πού τό πρῶτο μετατρέπεται σέ διαφορετικά ἐμπορεύματα» (σελ. 476).

Καί ἔτσι μπορεῖ καί τό ἀκαθάριστο εἰσόδημα νά εἶναι ἴδιο σέ ἀξία, νά πραγματοποιηθεῖ ὅμως μπορεῖ μέ τρόπο πολύ αἰσθητό γιά τούς ἐργάτες, μόνο «σέ διαφορετικά προϊόντα», ἀνάλογα μέ τό ἂν ἔχει νά ἀντικατασταθεῖ περισσότερο μεταβλητό ἢ σταθερό κεφάλαιο.

[2. Οί απόψεις του Μπάρτον]

[α) 'Ο Μπάρτον για τή σχετικά μειωνόμενη ζήτηση εργασίας στο προτσές τής συσσώρευσης του κεφαλαίου.

‘Η μονόπλευρη αντίληψή του σχετικά μέ τήν επίδραση τής οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου στο προτσές αυτό]

‘Ο τίτλος του συγγράμματος του Μπάρτον είναι:

«John Barton, «Observations on the circumstances which influence the condition of the Labouring Classes of Society», London 1817. («Παρατηρήσεις για τά περιστατικά πού επηρεάζουν τήν κατάσταση των εργαζόμενων τάξεων τής κοινωνίας».

Θά παραθέσουμε πρώτα τīs λίγες θεωρητικές θέσεις πού βρίσκονται στον Μπάρτον.

«‘Η ζήτηση εργασίας εξαρτιέται από τήν αύξηση του κυκλοφορούντος και όχι του πάγιου κεφαλαίου. ‘Αν ήταν σωστό ότι ή σχέση ανάμεσα σ’ αυτά τά δυό είδη του κεφαλαίου είναι ίδια σ’ όλες τīs εποχές και σέ όλες τīs χώρες, τότε προκύπτει βέβαια ότι ο αριθμός των απασχολούμενων εργατών είναι ανάλογος μέ τόν πλούτο του κράτους. Ένας τέτιος ισχυρισμός όμως δέν φαίνεται νά είναι πιθανός. Στο μέτρο όμως πού αναπτύσσονται οί φυσικές επιστήμες και διαδίδεται ο πολιτισμός αυξάνει ολοένα και περισσότερο τό πάγιο κεφάλαιο σέ σχέση μέ τό κυκλοφορούν. Τό μέγεθος του πάγιου κεφαλαίου, πού χρησιμοποιείται κατά τήν παραγωγή ενός κομματιού αγγλικής μουσελίνας, είναι τουλάχιστον εκατό φορές, πιθανόν όμως και χίλιες φορές μεγαλύτερο από εκείνο πού χρησιμοποιείται κατά τήν παραγωγή ενός παρόμοιου κομματιού ινδικής μουσελίνας. Είναι εύκολονόητο ότι κάτω από όρισμένες περιστάσεις τό σύνολο των ετήσιων οικονομιών ενός φίλεργου λαού μπορεί νά προστεθεί στο πάγιο κεφάλαιο, σ’ αυτή δέ τήν περίπτωση δέν θά έχει σαν αποτέλεσμα μιάν αυξημένη ζήτηση εργασίας» (στο ίδιο, σελ. 16, 17).

(Σχετικά μέ τό σημείο αυτό ο Ρικάρντο παρατηρεί στην ύποσημείωση τής σελ. 480:

«Νομίζω ότι δέν είναι εύκολο νά κατανοηθεί ότι μιá ανεβασμένη ζήτηση εργασίας δέν ακολουθεί μιάν αύξηση του κεφαλαίου, αδιάφορο κάτω από ποιές συνθήκες γίνεται ή αύξηση αυτή. Τό άκραιο πού μπορεί νά ισχυριστεί κανείς είναι ότι ή ζήτηση θά μειωθεί σχετικά. Στο σύγγραμμά του, πού αναφέραμε πιό πάνω, ο Μπάρτον έχει αναπτύξει μιá σωστή άποψη σχετικά μέ μερικά από τά αποτελέσματα πού ένα αυξανόμενο μέγεθος του πάγιου κεφαλαίου μπορεί νά έχει στην κατάσταση των εργαζόμενων τάξεων. ‘Η πραγματεία του περιέχει πολύ πολύτιμο ύλικό»).

Στήν πιά πάνω θέση τοῦ Μπάρτον πρέπει νά προστεθεῖ καί ἡ ἀκόλουθη:

«Τό πάγιο κεφάλαιο, ὅταν ἔχει πιά σχηματιστεῖ, παύει νά ἐπηρεάζει τή ζήτηση ἐργασίας» (αὐτό δέν εἶναι σωστό, ἐπειδή κάνει ἀπαραίτητη τή ἀναπαραγωγή τοῦ πάγιου κεφαλαίου, ἄν καί αὐτό γίνεται ἀπαραίτητο μόνο κατά ὀρισμένα χρονικά διαστήματα καί σιγά-σιγά) «κατά τή διάρκεια ὅμως τοῦ σχηματισμοῦ του προσφέρει ἀπασχόληση σέ τόσα ἐργατικά χέρια, ὅσα θά ἀπασχολοῦσε ἓνα ἴσο ποσό κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου ἢ εἰσοδήματος (σελ. 56).

Καί:

«Ἡ ζήτηση ἐργασίας ἐξαρτιέται ἀπόλυτα ἀπό τή συνολική μάζα τοῦ εἰσοδήματος καί τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου» (σελ. 34, 35).

Ἄναμφισβήτητα ὁ Μπάρτον πρόσφερε μεγάλη ὑπηρεσία.

Ὁ Α. Σμίθ πιστεύει ὅτι ἡ ζήτηση ἐργασίας αὐξάνει στήν ἴδια ἀναλογία μέ τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου. Ὁ Μάλθους συμπεραίνει ὅτι ὁ ὑπερπληθυσμός ὀφείλεται στό ὅτι τό κεφάλαιο δέν συσσωρεύει τόσο γρήγορα (δέν ἀναπαράγεται σέ αὐξανόμενη κλίμακα) ὅσο αὐξάνει ὁ πληθυσμός. Πρῶτος ὁ Μπάρτον τόνισε ὅτι τά διάφορα ὀργανικά συστατικά μέρη τοῦ κεφαλαίου δέν αὐξάνουν σύμμετρα μέ τή συσσώρευση καί μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἀντίθετα στήν πορεία αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ κεφαλαίου, πού διατίθεται γιά μισθό ἐργασίας, μειώνεται ἔναντι τοῦ μέρους ἐκεῖνου (τό μέρος αὐτό τό ὀνομάζει: πάγιο κεφάλαιο) πού σέ σχέση μέ τό μέγεθός του ἀσήμαντα μόνο μεταβάλλει τή ζήτηση ἐργασίας. Γι' αὐτό διατυπώνει πρῶτος τή σημαντική θέση: «ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν ἀπασχολούμενων ἐργατῶν» δέν «εἶναι ἀνάλογος μέ τόν πλοῦτο τοῦ κράτους», ὅτι ὁ ἀριθμός αὐτός εἶναι σχετικά μεγαλύτερος σέ μιά βιομηχανικά ὑποανάπτυκτη, παρά σέ μιά βιομηχανικά ἀναπτυγμένη χώρα.

Ὁ Ρικάρντο στήν τρίτη ἐκδόση τῆς ἐργασίας του: «Principles», Κεφ. ΧΧΧΙ «Γιά τίς μηχανές» — ἀφοῦ στίς προηγούμενες ἐκδόσεις του ἀκολουθοῦσε ἀκόμα στό σημεῖο αὐτό ἀπόλυτα τίς πατημασιές τοῦ Σμίθ — δέχεται τή διόρθωση τοῦ Μπάρτον, καί μάλιστα μέ τή μονόπλευρη διατύπωση, μέ τήν ὁποία τή δίνει ὁ Μπάρτον. Τό μοναδικό σημεῖο στό ὁποῖο ὁ Ρικάρντο προχωρεῖ περισσότερο — καί τό σημεῖο αὐτό εἶναι σημαντικό — εἶναι πώς ὄχι μόνο δέν λέει, ὅπως ὁ Μπάρτον, ὅτι ἡ ζήτηση ἐργασίας δέν αὐξάνει ἀνάλογα μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν μηχανῶν, ἀλλά ὅτι ἡ ἴδια ἡ μηχανή «δημιουργεῖ ὑπεράριθμο πληθυσμό», δημιουργεῖ δηλαδή ὑπερπληθυσμό. Μόνο πού τό ἀποτέλεσμα αὐτό ὁ Ρικάρντο τό περιορίζει λαθεμένα στήν περίπτωση, στήν ὁποία τό καθαρό

προϊόν αυξάνει σέ βάρος του συνολικού προϊόντος, περίπτωση πού παρουσιάζεται μόνο στή γεωργία καί πού τή μεταφέρει ο ίδιος καί στή βιομηχανία. Στήν ουσία (in pace) όμως ανατράπηκε ἔτσι ὅλη ἡ ἀνούσια πληθυσμιακή θεωρία, μαζί καί ἡ φράση ἰδίως τῶν ἀγοραίων οικονομολόγων, ὅτι οἱ ἐργάτες πρέπει νά ἐπιδιώκουν τήν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τους νά τήν περιορίζουν κάτω ἀπό τό μέτρο αὐξησης τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου. Ἀντίθετα, ἀπό τήν τοποθέτηση τοῦ Μπάρτον καί τοῦ Ρικάρντο βγαίνει ὅτι μιά τέτια χαμηλή διατήρηση τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ἐργαζόμενου πληθυσμοῦ, πού μειώνει τήν προσφορά ἐργασίας καί ἀνεβάζει ἔτσι τήν τιμή της, θά ἐπιτάχυνε μόνο τή χρησιμοποίηση μηχανῶν, τή μετατροπή κυκλοφορούντος κεφαλαίου σέ πάγιο καί θά ἔκανε ἔτσι τεχνητά τόν πληθυσμό ὑπεράριθμο. Τό περίσσευμα πληθυσμοῦ ὑπάρχει κατά κανόνα ὄχι σέ σχέση μέ τήν ποσότητα τῶν μέσων ὕπαρξης, ἀλλά σέ σχέση μέ τά μέσα ἀπασχόλησης, μέ τήν πραγματική ζήτηση ἐργασίας.

[749] Τό λάθος ἢ ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ Μπάρτον συνίσταται στό ὅτι τήν ὀργανική διαφοροποίηση ἢ σύνθεση τήν ἀντιλαμβάνεται μόνο μέ τή μορφή, μέ τήν ὁποία ἐμφανίζεται στό προτσές κυκλοφορίας — σάν πάγιο καί κυκλοφοροῦν κεφάλαιο — μιά διαφορά πού εἶχε ἀνακαλυφθεῖ ἤδη ἀπό τούς φυσιοκράτες, ἀναπτυχθεῖ παραπέρα ἀπό τόν Α. Σμίθ καί ὕστερα ἀπ' αὐτόν ἐγινε προκατάληψη τῶν οικονομολόγων: ἐγινε κατά τοῦτο προκατάληψη, κατά τό ὅτι βλέπουν μονάχα τή διαφορά αὐτή — πού τούς εἶχε γίνει παράδοση — στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου. Ἡ διαφορά αὐτή, πού πηγάζει ἀπό τό προτσές κυκλοφορίας, ἀσκεῖ σημαντική ἐπίδραση στήν ἀναπαραγωγή τοῦ πλούτου γενικά, ἐπομένως καί στό μέρος του ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖ τό κεφάλαιο γιά τήν ἀπασχόληση ἐργασίας. Ἐδῶ ὅμως τό ἀποφασιστικό δέν εἶναι τοῦτο. Σάν πάγιο κεφάλαιο οἱ μηχανές, οἱ οἰκοδομές, τά ζῶα ἔλξης κλπ. διακρίνονται ἄμεσα ἀπό τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, ὄχι λόγω κάποιας σχέσης μέ τόν μισθό ἐργασίας, ἀλλά μόνο λόγω τοῦ τρόπου τῆς κυκλοφορίας καί τῆς ἀναπαραγωγῆς τους.

Ἡ ἄμεση σχέση τῶν διάφορων συστατικῶν μερῶν τοῦ κεφαλαίου μέ τή ζωντανή ἐργασία συνδέεται ὄχι μέ τό φαινόμενο τοῦ προτσές κυκλοφορίας, πηγάζει ὄχι ἀπ' αὐτό, ἀλλά ἀπό τό ἄμεσο προτσές παραγωγῆς καί ἡ σχέση σταθεροῦ καί μεταβλητοῦ κεφαλαίου, ἡ διαφορά ἀνάμεσά τους βασίζεται μόνο στή σχέση τους μέ τή ζωντανή ἐργασία.

Ἔτσι οἱ Μπάρτον λέει λ.χ. ὅτι: Ἡ ζήτηση ἐργασίας δέν ἐξαρτιέται ἀπό τό πάγιο κεφάλαιο, ἀλλά μόνο ἀπό τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο. Ἐνα μέρος ὅμως τοῦ κυκλοφορούντος κεφαλαίου, οἱ πρῶτες ὕλες καί οἱ

βοηθητικές ὕλες, τό ἴδιο ὅπως καί οἱ μηχανές, δέν ἀνταλλάσσονται μέ ζωντανή ἐργασία. Σ' ὅλους τούς κλάδους τῆς βιομηχανίας, στούς ὁποίους οἱ πρῶτες ὕλες μπαίνουν σάν στοιχεῖο τοῦ πρῶτος ἀξιοποίη-
σης, ἀποτελοῦν — ἐφόσον παίρνομε ὑπόψη μόνο τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ πάγιου κεφαλαίου πού μπαίνει στό ἐμπόρευμα — τό πῖο σημαντικό μέ-
ρος τῆς μερίδας τοῦ κεφαλαίου, πού δέν διατίθεται γιά μισθό ἐργασίας. Ἐνα ἄλλο μέρος τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου, συγκεκριμένα τοῦ ἐμ-
πορευματικοῦ κεφαλαίου, ἀποτελεῖται ἀπό εἶδη κατανάλωσης, πού
μπαίνουν στό εἰσόδημα τῶν μή παραγωγικῶν τάξεων (πού δέν μπαί-
νουν δηλαδή στό εἰσόδημα τῆς ἐργατικῆς τάξης). Ἡ αὔξηση αὐτῶν
τῶν δύο μερῶν τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου δέν ἐπηρεάζει ἐπομένως
τή ζήτηση ἐργασίας περισσότερο ἀπό ἐκεῖνη πού ἐπηρεάζει ἡ αὔξηση
τοῦ πάγιου κεφαλαίου. Ἐδῶ, πρέπει νά προστεθεῖ ἀκόμα, ὅτι τό μέρος
ἐκεῖνο τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου, πού ἀποτελεῖται ἀπό πρῶτες
ὕλες καί ἀπό βοηθητικές ὕλες, αὐξάνει στήν ἴδια καί σέ ἀκόμα μεγα-
λύτερη ἀναλογία ἀπό τό μέρος ἐκεῖνο πού παγιώνεται μέ τή μορφή
μηχανῶν κλπ.

Ὁ Ράμσαιη ἀνάπτυξε παρά πέρα τῆ διαφορᾶ πού σημειώθηκε ἀπό
τόν Μπάρτον. Τῆ βελτιώνει, παραμένει ὅμως στά πλαίσια τοῦ τρόπου
ἀντίληψης τοῦ Μπάρτον. Πράγματι αὐτήν τῆ διαφορᾶ τήν περιορίζει
στή διαφορᾶ ἀνάμεσα στό σταθερό καί στό μεταβλητό κεφάλαιο, ἐξα-
κολουθεῖ ὅμως νά ὀνομάζει πάγιο κεφάλαιο τό σταθερό κεφάλαιο, παρ'
ὄλον ὅτι συνυπολογίζει τίς πρῶτες ὕλες κλπ., τό δέ μεταβλητό κεφά-
λαιο τό ὀνομάζει κυκλοφοροῦν κεφάλαιο, παρ' ὄλον ὅτι ἀποκλείει ἀπ'
αὐτό ὄλο τό κυκλοφοροῦν κεφάλαιο πού δέν διατίθεται ἄμεσα γιά μι-
σθό ἐργασίας. Γιά τό ζήτημα αὐτό θά μιλήσουμε ἀργότερα, ὅταν φθά-
σουμε στόν Ράμσαιη. Αὐτό ὅμως δείχνει τήν ἀνάγκη τοῦ ἐσωτερικοῦ
καθορισμοῦ τῆς παραπέρα κίνησης.

Ἄν ἔχει πιά κατανοηθεῖ ἡ διαφορᾶ ἀνάμεσα στό σταθερό καί στό
μεταβλητό κεφάλαιο, πού προκύπτει καθαρά ἀπό τό ἄμεσο πρῶτος
παραγωγῆς, ἀπό τῆ σχέση τῶν διάφορων συστατικῶν μερῶν τοῦ κεφα-
λαίου μέ τῆ ζωντανή ἐργασία, τότε φαίνεται ἐπίσης ὅτι ἡ διαφορᾶ
αὐτή καθεαυτή δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τήν ἀπόλυτη μάζα τῶν
παραγμένων εἰδῶν κατανάλωσης, παρ' ὄλον ὅτι ἔχει μεγάλη σχέση μέ
τόν τρόπο, μέ τόν ὁποῖο αὐτά πραγματοποιοῦνται. Αὐτός ὁ τρόπος ὅμως
τῆς πραγματοποίησης τοῦ ἀκαθάριστου εἰσοδήματος σέ διάφορα ἐμπο-
ρεύματα δέν ἀποτελεῖ, ὅπως παραδέχεται ὁ Ρικάρντο καί ὑπονοεῖ ὁ
Μπάρτον, τήν αἰτία, ἀλλά τό ἀποτέλεσμα τῶν ἐσωτερικῶν νόμων τῆς

κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, πού οδηγούν στο ότι μειώνεται τό μέρος εκείνο, πού αποτελεί τό κεφάλαιο (fonds) για τήν αναπαραγωγή τής εργαζόμενης τάξης, συγκρινόμενο μέ τή συνολική μάζα τών προϊόντων. Άν μεγάλο μέρος του κεφαλαίου αποτελείται από μηχανές, πρώτες ύλες, βοηθητικές ύλες κλπ., τότε από τό σύνολο τής εργατικής τάξης θά απασχολείται ένα μικρότερο μέρος μέ τήν αναπαραγωγή τών μέσων συντήρησης [750] πού μπαίνουν στην κατανάλωση τών εργατών. Αυτή όμως ή σχετική μείωση στην αναπαραγωγή του μεταβλητού κεφαλαίου δέν αποτελεί τήν αίτια τής σχετικής μείωσης στη ζήτηση εργασίας, αλλά αντίστροφα είναι τό αποτέλεσμα της. Τό ίδιο: Ένα μεγαλύτερο μέρος τών εργατών, οί όποιοι απασχολούνται μέ τήν παραγωγή ειδών κατανάλωσης, στά όποια ξοδεύεται γενικά εισόδημα, θά παράγει είδη κατανάλωσης πού μπαίνουν στην κατανάλωση, στη δαπάνη του εισοδήματος τών καπιταλιστών, τών λόρδων γαιοκτημόνων και τών υπηρετών τους (του κράτους, τής εκκλησίας κλπ.) από τό μέρος εκείνο τών εργατών πού παράγει είδη, τά όποια προορίζονται για τό εισόδημα τών εργατών. Και αυτό όμως είναι πάλι αποτέλεσμα και όχι αίτια. Μέ τήν αλλαγή τής κοινωνικής σχέσης ανάμεσα στους εργάτες και τους καπιταλιστές, μέ τήν επαναστατικοποίηση τών σχέσεων πού επικρατούν στην καπιταλιστική παραγωγή, αυτό θά άλλαζε άμέσως. Για νά χρησιμοποιήσουμε μιά έκφραση του Ρικάρντο, τό εισόδημα «θά πραγματοποιούταν σε διάφορα έμπορεύματα».

Στους λεγόμενους φυσικούς όρους τής παραγωγής δέν υπάρχει τίποτα πού θά επέβαλλε τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο πραγματοποίησης του εισοδήματος. Άν κυριαρχούν οί εργάτες, αν θά τους επιτρέπεται νά παράγουν για τόν έαυτό τους, θά ανεβάσουν πολύ γρήγορα και χωρίς μεγάλο κόπο στο ύψος τών αναγκών τους τό κεφάλαιο (για νά χρησιμοποιήσουμε μιά φράση τών αγοραίων οικονομολόγων). Η μεγάλη διαφορά συνίσταται στο: αν τά υπάρχοντα μέσα παραγωγής αντιπαρατίθενται στους εργάτες σαν κεφάλαιο, και για τόν λόγο αυτό μπορούν νά χρησιμοποιούνται απ' αυτούς μόνο στο μέτρο πού είναι απαραίτητο για ν' αυξάνουν τήν υπεραξία και τό πρόσθετο προϊόν για τους καπιταλιστές πού τους απασχολούν, αν δηλαδή τά μέσα παραγωγής απασχολούν τους εργάτες, ή αν οί εργάτες, σαν υποκείμενα, χρησιμοποιούν τά μέσα παραγωγής σαν αντικείμενα, για νά παράγουν πλούτο για τόν ίδιο τόν έαυτό τους. Έδω φυσικά προϋποτίθεται ότι ή κεφαλαιοκρατική παραγωγή έχει αναπτύξει ήδη τίς παραγωγικές δυνάμεις τής εργασίας στο αναγκαίο εκείνο ύψος πού απαιτείται για νά γίνει αυτή ή επανάσταση.

{ Ἄς πάρουμε τό παράδειγμα τοῦ 1862 (τοῦ τωρινοῦ φθινοπώρου). Τή φτώχεια τῶν ἐργατῶν τοῦ Λαγκασάιρ πού διώχτηκαν ἀπό τή δουλιά. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά «τή δυσκολία πού ὑπάρχει» στή χρηματαγορά τοῦ Λονδίνου «νά βροῦν τρόπο χρησιμοποίησης τοῦ χρήματος», πράγμα πού ἔκανε σχεδόν ἀπαραίτητο τόν σχηματισμό κερδοσκοπικῶν ἐταιριῶν, ἐπειδή εἶναι δύσκολο νά πάρουν ἔστω καί 2% τόκο γιά τό χρήμα πού δίνεται δανεικό. Σύμφωνα μέ τή θεωρία τοῦ Ρικάρντο «θά-ἔπρεπε νά βρεθεῖ κάποια ἀπασχόληση γιά τούς μή ἀπασχολούμενους ἐργάτες», ἀφοῦ ἀπό τή μιά μεριά ὑπάρχουν τό κεφάλαιο στό Λονδίνο καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, οἱ μή ἀπασχολούμενες ἐργατικές δυνάμεις στό Μάντσεστερ. }

(β) Ἡ ἄποψη τοῦ Μπάρτον γιά τήν κίνηση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ]

Ὁ Μπάρτον ἐξηγεῖ παρακάτω, ὅτι ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου μπορεῖ σιγά-σιγά μόνο ν' ἀνεβάζει τή ζήτηση ἐργασίας, ἂν ὁ πληθυσμός δέν ἔχει προηγούμενα αὔξηθεῖ τόσο πολύ, ὥστε νά βρῖσκεται σέ χαμηλό ἐπίπεδο ὁ μισθός.

« Ἡ σχέση πού σέ μιά δοσμένη χρονική περίοδο ὑπάρχει ἀνάμεσα στόν μισθό καί στό συνολικό προϊόν τῆς ἐργασίας, καθορίζει τή χρησιμοποίηση κεφαλαίου μέ τή μιά» (τήν πάγια) «ἢ μέ τήν ἄλλη» (τήν κυκλοφορούσα) «μορφή» (σελ. 17).

«Ὅταν πέφτει ὁ μισθός ἐργασίας, ἐνῶ μένει στάσιμη ἡ τιμή τῶν ἐμπορευμάτων, ἢ ὅταν ἀνεβαίνει ἡ τιμή τῶν ἐμπορευμάτων, ἐνῶ μένει ἀμετάβλητος ὁ μισθός ἐργασίας, τότε αὐξάνει τό κέρδος τοῦ ἐπιχειρηματία καί παρακινεῖται ν' ἀπασχολεῖ περισσότερους ἐργάτες. Ἄν ἀντίθετα ἀνεβαίνουν οἱ μισθοί σέ σχέση μέ τίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων, τότε ὁ ἐργοστασιάρχης διατηρεῖ ὅσο τό δυνατό λιγότερους ἐργάτες καί ἐπιδιώκει ὅλα νά τά φκιάχνει μέ μηχανές» (σελ. 17, 18).

«Ἐχουμε ἐπαρκεῖς ἀποδείξεις γιά τό ὅτι κατά τή διάρκεια τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ τελευταίου αἰῶνα ὁ πληθυσμός αὐξανόταν πολύ πῶ ἀργά σέ συνθήκες σταθερῆς ἀνόδου τοῦ μισθοῦ, ἀπ' ὅ,τι κατά τή διάρκεια τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ αἰῶνα, ὅταν ἔπεφτε γρήγορα ἡ πραγματική τιμή τῆς ἐργασίας» (σελ. 25).

«Μιά ἀνοδος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας δέν αὐξάνει ποτέ ἀπό μόνη της τόν ἐργατικό πληθυσμό. Μιά πτώση τοῦ μισθοῦ μπορεῖ νά ὀδηγήσει πολύ γρήγορα στήν αὔξησή του. Ἄν λ.χ. ὁ ἐγγλέζος περιορίσει τίς ἀπαιτήσεις του στό ἐπίπεδο τοῦ ἱρλανδοῦ, τότε ὁ ἐργοστασιάρχης θά ἀπασχολήσει περισσότερους ἐργάτες σέ ἀντιστοιχία μέ τά μειωμένα ἔξοδα συντήρησης τῶν ἐργατῶν» (στό ἴδιο, σελ. 26).

«Αὐτό πού ἐμποδίζει τίς παντρεῖές εἶναι πολύ περισσότερο ἢ ὀυκολία ἐξεύρεσης ἐργασίας, παρά τό ἀνεπαρκές ἐπίπεδο τοῦ μισθοῦ» (σελ. 27).

«Πρέπει νά ὁμολογηθεῖ ὅτι κάθε αὔξηση τοῦ πλούτου ἔχει τήν τάση νά δημιουργεῖ νέα ζήτηση ἐργασίας, ἐπειδή ὅμως ἀπ' ὅλα τά ἐμπορεύματα ἡ ἐργασία ἀπαιτεῖ γιά τήν παραγωγή της τό μεγαλύτερο χρονικό διάστημα».

{γιά τόν ἴδιο λόγο μπορεῖ τό ὕψος τῶν μισθῶν νά διατηρηθεῖ ἐπί ἕνα μεγάλο χρονικό διάστημα κάτω ἀπό τόν μέσο ὄρο, ἐπειδή ἀπ' ὅλα τά ἐμπορεύματα ἡ ἐργασία εἶναι ἐκεῖνο πού μπορεῖ ὀυκολότερα νά ἀποσυρθεῖ ἀπό τήν ἀγορά καί νά μειωθεῖ ἡ προσφορά της ὡς τό ἐπίπεδο τῆς πραγματικῆς ζήτησῆς της}

«γι' αὐτό ἀνεβαίνει περισσότερο ἀπ' ὅλα τά ἄλλα ἐμπορεύματα [751] ἡ τιμή τῆς ἐργασίας, ὅταν μεγαλώνει ἡ ζήτησή της, καί ἐπειδή κάθε ἄνοδος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας προκαλεῖ δέκα φορές μεγαλύτερη μείωση τοῦ κέρδους, εἶναι φανερό ὅτι ἡ αὔξηση τοῦ κεφαλαίου μόνο μέ πολύ βραδύ ρυθμό μπορεῖ νά ἐπιφέρει τήν αὔξηση τῆς πραγματικῆς ζήτησης ἐργασίας, ἂν δέν προηγηθεῖ μιά τέτλια αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, πού διατηρεῖ χαμηλό τό ἐπίπεδο τοῦ μισθοῦ ἐργασίας» (σελ. 28).

Ὁ Μπάρτον διατυπώνει ἐδῶ διάφορες θέσεις:

Πρῶτο: Ἡ αὔξηση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας αὐτή καθεαυτή δέν εἶναι ἐκεῖνη πού αὐξάνει τόν ἐργατικό πληθυσμό, πολύ ὠραία ὅμως μπορεῖ νά ἐπιφέρει πολύ εὐκόλα καί γρήγορα τήν αὔξησή του, μιά πτώση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. *Ἀπόδειξη:* Στό πρῶτο μισό τοῦ 18ου αἰῶνα σημειώθηκε βαθμιαία ἄνοδος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί βραδεία αὐξητική κίνηση τοῦ πληθυσμοῦ, ἀντίθετα, στό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰῶνα σημειώθηκε μεγάλη πτώση τοῦ πραγματικοῦ μισθοῦ καί γρήγορη αὔξηση τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ. *Αἰτία:* Δέν εἶναι ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ ὕψους τοῦ μισθοῦ αὐτό πού ἐμποδίζει τούς γάμους, ἀλλά ἡ ὀυκολία νά βροῦν οἱ ἐργάτες ἀπασχόληση.

Δεύτερο: Ἡ εὐκολία ὅμως νά βρίσκουν ἀπασχόληση οἱ ἐργάτες εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογη μέ τό ὕψος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας. Αὐτό συμβαίνει, γιατί σέ ἀντίστροφη ἀναλογία πρὸς τό ὕψηλό ἢ χαμηλό ἐπίπεδο τοῦ μισθοῦ ἐργασίας μετατρέπεται τό κεφάλαιο σέ πάγιο ἢ κυκλοφοροῦν, δηλαδή σέ κεφάλαιο πού ἀπασχολεῖ ἐργασία ἢ σέ κεφάλαιο πού δέν ἀπασχολεῖ ἐργασία. Ὄταν ὁ μισθός εἶναι χαμηλός, τότε ἡ ζήτηση ἐργασίας εἶναι μεγάλη, ἐπειδή στήν περίπτωσι αὐτή εἶναι ἐπικερδῆς γιά τόν ἐπιχειρηματία ἡ χρησιμοποίηση πολλῆς ἐργασίας, καί ἐπειδή μέ τό ἴδιο κυκλοφοροῦν κεφάλαιο μπορεῖ νά χρησιμοποιεῖ περισσότερη ἐργασία. Ὄταν ὁ μισθός εἶναι ὕψηλός, τότε ὁ ἐργοστασιάρχης χρησι-

μποιοῖ ὅσο τό δυνατό λιγότερα ἐργατικά χέρια καί προσπαθεῖ ὅλα νά τά φκιάχνει μέ μηχανές.

Τρίτο: Αὐτή καθεαυτή ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου αὐξάνει ἀργά μόνο τή ζήτηση ἐργασίας, ἐπειδή κάθε ἄνοδος τῆς ζήτησης αὐτῆς, ὅταν ἡ προσφορά ἐργασίας εἶναι μικρότερη ἀπό τή ζήτησή της, αὐξάνει γρήγορα τήν τιμή της καί κατεβάζει τό κέρδος 10 φορές περισσότερο ἀπό τήν αὐξησή της. Ἡ συσσώρευση μπορεῖ νά ἐπηρεάσει γρήγορα τή ζήτηση ἐργασίας μονάχα στήν περίπτωση πού πρίν ἀπό τή συσσώρευση εἶχε προηγηθεῖ μιά μεγάλη αὐξηση τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ καί γιά τόν λόγο αὐτό ὁ μισθός βρίσκεται σέ πολύ χαμηλό ἐπίπεδο, τέτιο πού ἀκόμα καί μιά αὐξησή του θά τόν ἄφηνε χαμηλό, ἐπειδή ἡ ζήτηση ἀπορροφᾷ περισσότερα ἀναπασχόλητα ἐργατικά χέρια ἀπό ἐκεῖνα πού δημιουργεῖ ὁ συναγωνισμός ἀπό τά πλήρως ἀπασχολούμενα χέρια.

Ἄλλα αὐτά, *cum grano salis**, εἶναι σωστά γιά τήν πέρα γιά πέρα ἀναπτυγμένη κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Δέν ἐξηγοῦν ὅμως τήν ἴδια τήν ἀνάπτυξή της.

Καί γι' αὐτό ἡ ἱστορική ἀπόδειξη τοῦ Μπάρτον ἀντιφάσκει μ' ἐκεῖνο πού θέλει ν' ἀποδείξει.

Στό πρῶτο μισό τοῦ 18ου αἰώνα ἔχουμε βαθμιαῖα ἀνερχόμενο μισθό, ἀργά αὐξανόμενο πληθυσμό καί καθόλου μηχανές, ἀκόμα καί σέ σχέση μέ τό ἐπόμενο μισό τοῦ αἰώνα, καθώς καί λίγο ἄλλο πάγιο κεφάλαιο.

Στό δεύτερο μισό τοῦ 18ου αἰώνα ἔχουμε ἀντίθετα σταθερά πίπτοντα μισθό ἐργασίας, ἐκπληκτικά αὐξανόμενο πληθυσμό — καί μηχανές. Ἦταν ὅμως ἴσα-ἴσα οἱ μηχανές ἐκεῖνες πού ἔκαναν ἐνμέρει ὑπεράριθμο τόν ὑπάρχοντα πληθυσμό καί μέ τόν τρόπο αὐτό ἔριχναν τόν μισθό ἐργασίας καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἐξαιτίας τῆς γρήγορης ἀνάπτυξης τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς, τόν ἀπορροφοῦσαν πάλι, μετά τόν ἔκαναν πάλι ὑπεράριθμο καί πάλι τόν ἀπορροφοῦσαν, ἐνώ ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἐπιτάχυναν ἐξαιρετικά τή συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου καί μεγάλωναν ὡς πρός τή μάζα του τό μεταβλητό κεφάλαιο, παρ' ὅλον ὅτι μίκραινει, καί σέ σχέση μέ τή συνολική ἀξία τοῦ προϊόντος, καί σέ σχέση μέ τή μάζα τῶν ἐργατῶν πού ἀπασχολοῦσε. Ἀντίθετα, στό πρῶτο μισό τοῦ 18ου αἰώνα δέν ὑπῆρχε ἀκόμα μεγάλη βιομηχανία, ἀλλά μόνο μανουφακτούρα, πού βασιζόταν στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Τό κύριο συστατικό μέρος τοῦ κεφαλαίου παράμενε τό μέρος ἐκεῖνο πού τό διέθεταν

* μέ ἐπιφυλάξεις, ὄχι στήν κυριολεξία.

για τó μεταβλητό κεφάλαιο, για τόν μισθό εργασίας. Η παραγωγική δύναμη τής εργασίας όμως αναπτυσσόταν αργά σέ σύγκριση μέ τó δεύτερο μισό του αιώνα. Μαζί μέ τή συσσώρευση του κεφαλαίου ανέβαινε σχεδόν στήν ίδια αναλογία ή ζήτηση εργασίας, έπομένως και ó μισθός εργασίας. Η Άγγλία ήταν ακόμα ουσιαστικά ένα αγροτικό έθνος και εξακολουθούσε (αναπτυσσόταν μάλιστα πάραπέρα) νά έχει μιάν έκτεταμένη οικιακή μανουφακτούρα πού τήν ασκούσε ó αγροτικός πληθυσμός (για τήν παραγωγή νημάτων και ύφαντών). Δέν μπορούσε νά υπάρχει ακόμα ένα καθαυτό πολλαπλασιαζόμενο προλεταριάτο, όπως δέν υπήρχαν ακόμα ούτε εκατομμυριούχοι βιομήχανοι. Στο πρώτο μισό του 18ου αιώνα επικρατούσε σχετικά τó μεταβλητό κεφάλαιο και στό δεύτερο μισό του αιώνα τó πάγιο. Για τó τελευταίο όμως απαιτείται μεγάλη μάζα ανθρώπινου ύλικού. Για τήν εισαγωγή του σέ μεγάλη κλίμακα πρέπει νά έχει προηγηθεί αύξηση του πληθυσμού. Όλη όμως ή πορεία του πράγματος αντιφάσκει μέ τήν έκθεση του Μπάρτον, έφόσον, όπως ήταν κατάδηλο, συντελοούνταν γενικά μιά αλλαγή του τρόπου παραγωγής. Οί νόμοι πού αντιστοιχούν στή μεγάλη βιομηχανία δέν είναι ταυτόσημοι μέ τούς νόμους πού αντιστοιχούν στή μανουφακτούρα [752]. Η τελευταία αποτελεί άπλως μιά φάση τής εξέλιξης πρós τήν πρώτη.

Ένδιαφέρουσες όμως είναι έδω μερικές από τίς ιστορικές περιχοπές πού παραθέτει ó Μπάρτον, ένμέρει σχετικά μέ τήν κίνηση του μισθού εργασίας, και ένμέρει σχετικά μέ τίς τιμές των σιτηρών, συγκρίνοντας τó πρώτο μισό του 18ου αιώνα στήν Άγγλία μέ τó δεύτερο μισό του.

«Ο πίνακας πού ακολουθεί δείχνει» («οί μισθοί ανέβαιναν από τά μέσα του 17ου αιώνα ως τά μέσα του 18ου αιώνα, γιατί ή τιμή του σιταριού έπεσε όχι λιγότερο από 35% στό διάστημα τής περιόδου αυτής») «τή σχέση των μισθών των εργατών γής μέ τίς τιμές του σιταριού κατά τή διάρκεια των τελευταίων 70 χρόνων.

Περίοδος	Βδομαδιάτικος μισθός	Τιμή του σιταριού. Τό ένα κουάρτερ	Ό μισθός εργασίας σέ πίντες σιταριού
1742-1752	6 σλ. 0 πεν.	30 σλ. 0 πεν.	102
1761-1770	7 σλ. 6 πεν.	42 σλ. 6 πεν.	90
1780-1790	8 σλ. 0 πεν.	51 σλ. 2 πεν.	80
1795-1799	9 σλ. 0 πεν.	70 σλ. 8 πεν.	65
1800-1808	11 σλ. 0 πεν.	86 σλ. 8 πεν.	60

(σελ. 25, 26 του συγγράμματος του Μπάρτον).

«Ἀπό ἓναν Πίνακα σχετικά μέ τόν ἀριθμό τῶν νόμων γιά τήν περίφραξη γῆς, οἱ ὁποῖοι ψηφίζονταν σέ κάθε σύνοδο τῆς Βουλῆς τῶν Κοινοτήτων ὕστερα ἀπό τήν Ἐπανάσταση, Πίνακας πού ἀναφέρεται στήν ἔκθεση τῆς Βουλῆς τῶν λόρδων γιά τούς νόμους πού ἀφοροῦσαν τούς φτωχοῦς» (1816;) «βλέπει κανεῖς ὅτι μέσα σέ 66 χρόνια, ἀπό τό 1688 ὡς τό 1754 ψηφίστηκαν 123 νόμοι (bills), ἀντίθετα μέσα σέ 69* χρόνια, ἀπό τό 1754 ὡς τό 1813 ψηφίστηκαν 3.315 νόμοι. Κατά τή διάρκεια τῆς τελευταίας περιόδου ἡ καλλιέργεια τοῦ σιταριοῦ ἀναπτύχθηκε 25 φορές γρηγορότερα ἀπ' ὅ,τι κατά τήν περίοδο πού προηγήθηκε. Στά πρώτα 66 χρόνια ὅμως καλλιεργούνταν ὅλο καί περισσότερο σιτάρι γιά ἐξαγωγή, ἐνῶ στό μεγαλύτερο μέρος τῶν τελευταίων 69* χρόνων καταναλωνόταν ὅλο τό σιτάρι πού ἐξαγόταν προηγουμένα, ταυτόχρονα ὅμως εἰσαγόταν μιά αὐξανόμενη καί τελευταία μιά πολύ μεγάλη ποσότητα σιταριοῦ γιά τή δική μας τήν κατανάλωση... Ἡ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ κατά τήν πρώτη περίοδο, συγκρινόμενη μέ τή δεύτερη περίοδο, ἦταν λοιπόν, ὅπως φαίνεται, ἀκόμα βραδύτερη ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῆς καλλιέργειας σιταριοῦ» (σελ. 11, 12).

«Τό 1688 ὁ πληθυσμός στήν Ἀγγλία καί τήν Οὐαλλία ἦταν, σύμφωνα μέ τόν Γκρέγορου Κίνγκ, πού τόν ὑπολόγισε μέ βάση τόν ἀριθμό τῶν σπιτιῶν, 5 1/2 ἑκατομμύρια. Τό 1780 σύμφωνα μέ τόν Μάλθους, ὁ πληθυσμός ἦταν 7.700.000. Δηλαδή μέσα σέ 92 χρόνια αὐξήθηκε κατά 2.200.000 ἄτομα. Τά τελευταία 30 χρόνια ὁ πληθυσμός αὐξήθηκε περισσότερο ἀπό 2.700.000 ἄτομα. Ἀπό τήν πρώτη αὐξηση ὅμως εἶναι πιθανόν τό μεγαλύτερο μέρος τῆς νά ἔχει γίνει ἀπό τό 1750 ὡς τό 1780» (σελ. 13).

Ὁ Μπάρτον ὑπολογίζει ὅτι, βάσει καλῶν πηγῶν,

«τό 1750 ὁ ἀριθμός τῶν κατοίκων τῆς Ἀγγλίας ἦταν 5.946.000, πράγμα πού δείχνει ὅτι ἀπό τόν καιρό τῆς Ἐπανάστασης [1688] σημειώθηκε αὐξηση 446.000 ἢ 7.200 κατοίκων τό χρόνο» (σελ. 14).

«Σύμφωνα μέ τούς μετριότερους ὑπολογισμούς ἡ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ συνεχίστηκε ἔπειτα κατά τά τελευταία χρόνια 10 φορές γρηγορότερα ἀπ' ὅ,τι πρὶν μιά ἑκατονταετία. Εἶναι ὅμως ἀδύνατο νά πιστέψει κανεῖς ὅτι ἡ συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου ἦταν δέκα φορές μεγαλύτερη» (σελ. 14).

Τό ζήτημα δέν εἶναι πόση ποσότητα μέσων συντήρησης παράγεται κάθε χρόνο, ἀλλά πόσο μεγάλο εἶναι τό μέρος τῆς ζωντανῆς ἐργασίας πού μπαίνει κάθε χρόνο στήν παραγωγή τοῦ πάγιου καί τοῦ κυκλοφοροῦντος κεφαλαίου. Μέ βάση αὐτό καθορίζεται τό μέγεθος τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου σέ σχέση μέ τό σταθερό.

Ὁ Μπάρτον ἐξηγεῖ τήν ἀξιοσημεῖωτη αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ τά τε-

* Αὐτό λέει ὁ Μπάρτον. Στήν πραγματικότητα ὅμως ἀπό τό 1754 ὡς τό 1813 πέρασαν μόνο 59 χρόνια.

λευταία 60-50 χρόνια σχεδόν σ' ὅλη τήν Εὐρώπη μέ τήν αὐξανόμενη παραγωγικότητα τῶν ἀμερικανικῶν ὀρυχείων, ἐπειδὴ αὐτή ἡ πληθώρα εὐγενῶν μετάλλων ἀνέβασε τίς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων σέ μεγαλύτερο βαθμό ἀπό τόν μισθό ἐργασίας, στήν πραγματικότητα ὁδηλοῦν ἔχει ρίξει αὐτόν τόν τελευταῖο. Καί ἔτσι ἀνέβηκε τό ποσοστό τοῦ κέρδους (σελ. 29-35). [XIII - 752].

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ^[101]

*[1. Παλιά διατύπωση τῆς θέσης
γιά τή σταθερή ἀντιστοιχία τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης
στήν ἀγροτική οἰκονομία.
Ὁ Ροντμπέρτους καί οἱ πρακτικοί
ἀνάμεσα στούς οἰκονομολόγους τοῦ 18ου αἰώνα]*

[XII - 580b] Ἡ «εὐκαιριακή» θεωρία τοῦ Σμίθ, ὅτι τό σιτάρι δημιουργεῖ τή δική του ζήτηση κλπ.*, θεωρία πού ἐπαναλαβαίνεται ἀργότερα μέ σπουδαιοφανές ὕφος ἀπό τόν Μάλθους στή θεωρία του γιά τήν πρόσοδο καί ἡ ὁποία ἀποτελέσσει ἐνμέρει τή βάση τῆς πληθυσμιακῆς του θεωρίας, εἶχε ἐκφραστεῖ πολύ πειστικά μέ τά παρακάτω λόγια:

«Τό σιτάρι εἶναι σπάνιο ἢ δέν εἶναι σπάνιο σέ σχέση μέ τήν κατανάλωσή του. Ἄν ὑπάρχουν περισσότερα στόματα, θά ὑπάρξει περισσότερο σιτάρι, ἐπειδὴ θά ὑπάρχουν περισσότερα χέρια, γιά νά καλλιεργήσουν τή γῆ. Καί ἂν ὑπάρχει περισσότερο σιτάρι, θά ὑπάρχουν περισσότερα στόματα, ἐπειδὴ ἡ ἀφθονία θ' αὐξήσει τόν ἀριθμό τοῦ πληθυσμοῦ» (John Arbutnot: «An Inquiry into the Connection between the present Price of Provisions and the Size of Farms, etc By a Farmer, London 1773, σελ. 125)

Γι' αὐτό

«ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς ποτέ δέν μπορεῖ νά ἐπεκταθεῖ ὑπέρμετρα» (σελ. 62)

Ἡ φαντασία τοῦ Ροντμπέρτους, ὅτι ὁ σπόρος κλπ. δέν ὑπολογίζεται** σάν μερίδα (Item) τοῦ κεφαλαίου [στόν λογαριασμό τοῦ παχτω-

* Βλέπε σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 411 κ.έ.

** Βλέπε σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 47-59.

τῆ], [ἀνασχευάζεται] ἀπό ἑκατοντάδες συγγράμματα, πού ἐνμέρει τὰ ἔχουν ἐκδόσει οἱ ἴδιοι οἱ παχτωτές τόν 18ο αἰώνα (ιδίως ἀπό τῆ δεκαετία 1760 καί ἐδῶ). Ἀντίθετα, θά ἦταν σωστό νά εἰπωθεῖ, ὅτι στόν παχτωτή ἡ πρόσοδος λογαριάζεται σάν μερίδα. Τήν ὑπολογίζει στά ἔξοδα παραγωγῆς (καί ἀποτελεῖ μέρος αὐτῶν τῶν ἐξόδων του παραγωγῆς).

«Ὅταν ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ εἶναι σχεδόν τόσο ὑψηλή ὅση θά ἔπρεπε νά εἶναι, τότε μπορεῖ νά καθοριστεῖ μόνο μέ τή σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν ἀξία τῆς γῆς καί στήν ἀξία τοῦ χρήματος» (στό ἴδιο, σελ. 132).

Ὅπως ἀπό τῆ στιγμή πού τό κεφάλαιο κατακτᾷ τῆ γεωργία ἡ πρόσοδος μετατρέπεται στήν ἀντίληψη τοῦ ἴδιου τοῦ καπιταλιστή-ἀγρότη μόνο σέ ἀφαίρεση ἀπό τό κέρδος καί ὅλη ἡ ὑπεραξία θεωρεῖται οὐσιαστικά κέρδος:

«Ἡ παλιά μέθοδος πού ὑπολογίζει τό κέρδος τοῦ παχτωτή σύμφωνα μέ τίς τρεῖς πρόσοδες (σύστημα ἐκμίσθωσης). Στήν παιδική ἡλικία τῆς γεωργίας ὑπῆρχε εὐσυνειδήτο καί σύμμετρο μοίρασμα τῆς ἰδιοκτησίας, ὅπως ἐφαρμόζεται καί τώρα ἀκόμα σέ λιγότερο φωτισμένα μέρη τοῦ κόσμου... ὁ ἕνας διαθέτει γῆ καί κεφάλαιο, ὁ ἄλλος ἐμπειρία καί ἐργασία. Σέ μιά καλά καλλιεργημένη καί γόνιμη γῆ ἡ πρόσοδος προκαλεῖ σήμερα τῆ μικρότερη ἐγνοια. Εἶναι τό ποσό πού ἕνας ἄνθρωπος μπορεῖ νά διαθέσει σάν ἕνα κεφάλαιο καί σάν ἐτήσια διπλάνη τῆς ἐργασίας του, πάνω στή βάση τοῦ ὁποίου πρέπει νά ὑπολογίζει τούς τόκους τοῦ χρήματος ἢ τό εἰσόδημά του» (σελ. 34) [XII - 580 b].

[2. *Ὁ Ναθάνιελ Φόρστερ γιά τήν ἐχθρότητα
ἀνάμεσα στούς γαιοκτήμονες καί τούς βιομήχανους]*

[XIII - 670α] «Οἱ γαιοκτήμονες καί οἱ βιομήχανοι ἀντικρίζονται πάντα ἐχθρικά καί ζηλεύουν ὁ ἕνας τὰ κέρδη τοῦ ἄλλου». [Nathaniel Forster] «An Enquiry into the Causes of the Present High Price of Provisions etc», London 1767, σελ. 22, ὑποσημείωση). [XIII - 670α]

[3. Ἡ ἄποψη τοῦ Χόπκινς γιά τή σχέση ἀνάμεσα στήν πρόσοδο καί στό κέρδος]

[XIII - 669b] Στόν Χόπκινς (νά ξανακοιταχτεῖ τό σημεῖο^[14]) ἡ γαιοπρόσοδος θεωρεῖται ἀφελῶς σάν ἡ πρωταρχική μορφή τῆς ὑπεραξίας καί τό κέρδος σάν παράγωγό της.

Τό σχετικό σημεῖο λέει:

«Ὅσον καιρό οἱ ... παραγωγοί ἦταν καί γεωργοί καί χειροτέχνες (Manufakturisten), ὁ ἰδιοκτήτης τῆς γῆς εἰσέπραττε σάν γαιοπρόσοδο μιάν ἀξία 10 λιρῶν. Ἄς υποθέσουμε ὅτι ἡ πρόσοδος αὐτή πληρώνεται ἡ μισή μέ ἀκατέργαστα προϊόντα καί ἡ ἄλλη μισή μέ ἐμπορεύματα χειροτεχνίας. Ὑστερα ἀπό τόν χωρισμό τῶν παραγωγῶν σέ δύο τάξεις, σέ γεωρούς καί χειροτέχνες» θά μπορούσε αὐτό νά συνεχιστεῖ. «Στήν πράξη, ὅμως φαίνεται πώς θεωρήθηκε σκοπιμότερο οἱ καλλιεργητές τῆς γῆς νά πληρώνουν τήν πρόσοδο καί νά ἐπιβαρύνουν τό προϊόν τους μ' αὐτήν, ὅταν τό ἀνταλλάσσουν μέ τό προϊόν τῆς ἐργασίας τῶν χειροτεχνῶν, ἔτσι πού ἡ πληρωμή νά μοιράζεται σέ ἴσα μέρη ἀνάμεσα στίς δύο τάξεις καί νά μένουν ἀμετάβλητοι στήν καθεμιά ἀπό τίς δύο σφαῖρες ὁ μισθός καί τό κέρδος» (Th. Hopkins, «Enquiries relative to the Laws which regulate Rent, Profit etc.», London, 1822, σελ. 26). [XIII - 669 b]

[4. Οί Κέρυ, Μάλθους και Τζαίημς Ντίκον Χιούμ σχετικά μέ τίς βελτιώσεις στή γεωργία]

[ΧΙ - 490α] «Θά έχουν παρατηρήσει ὅτι θεωροῦμε πάντα τόν ἰδιοκτήτη, καί τόν παχτωτή, σάν ἓνα καί τό αὐτό πρόσωπο. Αὐτό συμβαίνει στίς Ἐνωμένες Πολιτείες» (H. C. Carey, «The Past, the Present, and the Future», Philadelphia, 1848, σελ. 97).

«Ὁ ἄνθρωπος περνάει πάντα ἀπό ἓνα κακό κομμάτι γῆς σέ ἓνα καλύτερο, γιά νά γυρίσει ἐπειτα πίσω στό ὁρόμο του, πάλι στό ἀρχικό κακό κομμάτι γῆς καί νά ἀναποδογυρίζει μέ τό ὄργωμα τό ἀργιλώδες χῶμα ἢ τόν ἀσβέστη, καί τά ἀναποδογυρίσματα αὐτά συνεχίζονται ἀκατάπαυστα... καί μέ κάθε βῆμα πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση, φκιάχνει μιὰ καλύτερη μηχανή» (σελ. 128, 129). «Κεφάλαιο μπορεῖ νά ἐπενδυθεῖ μέ μεγαλύτερο ὄφελος στήν ἀγροτική οἰκονομία παρά σέ μηχανές, ἐπειδὴ αὐτές οἱ τελευταῖες ἔχουν μόνο τήν ἴδια ἀποδοτικότητα, ἐνώ μεγαλώνει ἡ ἀποδοτικότητα τῆς γῆς» (στό ἴδιο). «Τό κέρδος ἀπό μιάν ἀτμομηχανή» (πού μετατρέπει μαλλί σέ ὕφασμα κλπ.) «εἶναι ὁ μισθός ἐργασίας, μετά τήν ἀφαίρεση τῆς ζημίας ἀπό τή φθορά τῆς μηχανῆς. Ἡ ἐργασία πού χρησιμοποιεῖται στήν καλλιέργεια τῆς γῆς παράγει μισθούς σὺν τό κέρδος πού προκύπτει ἀπό τή βελτίωση τῆς μηχανῆς» (στό ἴδιο). Γι' αὐτό «ἓνα κομμάτι γῆς πού ἀποφέρει 100 λίρες τό χρόνο» «πουλιέται» πῶς ἀκριβὰ ἀπό μιάν ἀτμομηχανή πού παράγει τό ἴδιο ποσό τό χρόνο» (σελ. 130). «Ὁ ἀγοραστής τοῦ κομματιοῦ γῆς ξέρεي ὅτι τό κομμάτι γῆς θά τοῦ πληρώσει μισθούς καί τόκους καί ὅτι ἐπιπλέον μέ τή χρησιμοποίησή του θά αὐξήσει τήν ἀξία του. Ὁ ἀγοραστής τῆς μηχανῆς ξέρει ὅτι ἡ μηχανή θά τοῦ δώσει μισθούς καί τόκους, ὅτι ὅμως μέ τή χρησιμοποίησή της ἡ ἀξία της ἐλαττώνεται. Ὁ ἓνας ἀγοράζει μιὰ τέτια μηχανή πού βελτιώνεται μέ τή χρησιμοποίησή της... ὁ ἄλλος ἀγοράζει μιὰ μηχανή πού φθείρεται μέ τή χρησιμοποίησή της... Ἡ

μιά είναι μηχανή, στην οποία μπορούν να χρησιμοποιούνται με διαρκώς αυξανόμενη απόδοση νέο κεφάλαιο και νέα εργασία, ενώ στην άλλη δεν μπορεί να γίνει καμιά επένδυση αυτού του είδους που να έχει αποτέλεσμα μιάν αυξανόμενη απόδοση» (σελ. 131).

Καί εκείνες ακόμα οι βελτιώσεις στη γεωργία, οι οποίες οδηγούν στη μείωση των εξόδων παραγωγής και τελικά στην πτώση των τιμών, δεν αποτυχαίνουν σχεδόν ποτέ στον στόχο τους, που είναι η παροδική αύξηση του γεωργικού κέρδους — όσον καιρό δεν έχουν πέσει ακόμα οι τιμές,

« η αύξηση σε τελευταία ανάλυση της προσόδου. Το αυξημένο κεφάλαιο, που χρησιμοποιήθηκε λόγω της ευκαιρίας που υπάρχει να πραγματοποιηθούν μεγάλα προσωρινά κέρδη, μπορεί σπάνια, μετά τη λήξη των ισχυόντων συμβολαίων εκμίσθωσης της γης, ή δεν μπορεί ποτέ ν' αποσυρθεί ολότελα από τη γη. Καί κατά την ανανέωση αυτών των συμβολαίων ο γαιοκτήμονας απολαβαίνει τό όφελος απ' αυτές τις επενδύσεις κεφαλαίου με την αύξηση της προσόδου του». (Malthus, «Inquiry into the Nature and Progress of Rent etc», London 1815, σελ. 26).

« Αν ως την επικράτηση των τελευταίων ύψηλών τιμών ή καλλιεργημένη γη γενικά απόφερε μόνο μια μικρή πρόσοδο, κυρίως λόγω της αναγνωρισμένης ανάγκης συχνής αγρανάπαυσης, τώρα χρειάστηκε να ελαττωθούν ξανά οι πρόσοδες, για να γίνει δυνατή επιστροφή στο ίδιο σύστημα» (J D. Hume, «Thoughts on the Corn-Laws etc », London, 1815, σελ 72). [XI - 490α].

[5. 'Ο Χόντζσκιν καί ὁ Ἄντερσον γιά τήν ἄνοδο
τῆς παραγωγικότητος τῆς γεωργικῆς ἐργασίας]

[XIII - 670α] «Μιά ἐλαττωνόμενη ἐπιφάνεια γῆς εἶναι ἀρκετή γιά τόν ἐφοδιασμό τῶν ἀνθρώπων μέ μέσα διατροφῆς στό μέτρο πού αὐξάνει ὁ πληθυσμός» (Hodgskin: «The Natural and Artificial Right of Property contrasted etc.», London, 1832, σελ. 69). (Αὐτή ἡ ἐργασία τοῦ Χόντζσκιν εἶχε ἐκδοθεῖ ἀνώνυμα).

{Τό ἴδιο εἶπε πρῶτον ὁ Ἄντερσον*} [XIII - 670α].

---

* Βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 168-169.

[6. Πτώση] τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους

[XIII - 670α] Τό κέρδος ενός μεγαλύτερου κεφαλαίου πού χρησιμοποιεῖ περισσότερο σταθερό κεφάλαιο (μηχανές, ἀκατέργαστα ὑλικά) κατανεμημένο σ' ὀλόκληρο τό κεφάλαιο, στό ὁποῖο ἡ χρησιμοποιούμενη ζωντανή ἐργασία ἀποτελεῖ σχετικά ἕνα μικρότερο μέρος τοῦ συνολικοῦ κεφαλαίου, εἶναι μικρότερο ἀπό τό μικρό κέρδος πού ἀποδίδει ἡ ζωντανή ἐργασία, τῆς ὁποίας ἡ σχέση πρὸς τό μικρότερο συνολικό κεφάλαιο εἶναι μεγαλύτερη. Ἡ ἐλάττωσις τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου καί ἡ σχετική αὔξησις τοῦ σταθεροῦ, παρ' ὄλον ὅτι αὐξάνουν καί τά δύο μέρη, εἶναι ἀπλῶς μιά ἄλλη ἐκφραση γιά τήν ἀνεβασμένη παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. [XIII - 670α].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Ύστερα από τήν αποπεράτωση, τοῦ ἐκτενοῦς κεφαλαίου μέ τόν τίτλο: «Θεωρίες γιά τήν παραγωγική καί μή παραγωγική ἐργασία» καί μετά τή συγγραφή ἄλλων τριῶν κεφαλαίων, πού σύμφωνα μέ τόν χαρακτήρα τους ἀποτελοῦν συμπληρώσεις τοῦ μέρους γιά τοὺς φυσιοκράτες (γιά τόν Νεκκέρ, γιά τόν «Οἰκονομικό Πίνακα» τοῦ Κεναί καί γιά τόν Λενγκέ), ὁ Μάρξ, σύμφωνα μέ τό πλάνο του, θά ἔπρεπε ν' ἀρχίσει τό μέρος γιά τόν Ρικάρντο. Ὁ Μάρξ ὁμως ἄρχισε πρῶτα μέ τή συγγραφή τοῦ κεφαλαίου γιά τόν Μπραίτ. Εἶναι ὀλοφάνερο πώς αὐτό ἔγινε σέ συνάρτηση μέ τό ὅτι στό κεφάλαιο γιά τόν Λενγκέ ἀναφέρθηκε στοὺς «λίγους σοσιαλιστές συγγραφείς» γιά τοὺς ὁποίους θά μιλήσει σ' αὐτή τήν ἐπιθεώρηση» (Βλέπε τό πρῶτο μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν ὑπεραξία» σελ. 381 τῆς ἐλληνικῆς μετάφρασης, ἔκδοσις, «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα 1981). Γι' αὐτό στό σχέδιο τοῦ Πίνακα τῶν Περιεχομένων στό ἐξώφυλλο τοῦ χ Τετραδίου στόν τίτλο τοῦ κεφαλαίου -f) ὁ Μάρξ ἔσβησε τό ἀρχικά γραμμένο ὄνομα τοῦ «Ρικάρντο» καί ἔβαλε στή θέση του τό ὄνομα τοῦ «Μπραίτ» (βλ. στό ἴδιο σελ. 4). Τό κεφάλαιο γιά τόν Μπραίτ, ὁμως ἔμεινε ἀτέλειωτο. Σέ συνέχεια ὁ Μάρξ ἀποφάσισε τήν ἀνάλυση τῶν ἀπόψεων τοῦ Μπραίτ, νά τή μεταθέσει στό κεφάλαιο «Ἀντίθεση, ἐναντία στοὺς οἰκονομολόγους» (βλέπε στό ἴδιο, σελ. χxvi τοῦ προλόγου).

Ὅταν ὁ Μάρξ ἄρχισε νά γράφει τό κεφάλαιο γιά τόν Μπραίτ, σκόπευε τό μέρος γιά τόν «Ρικάρντο» νά τό ἀρχίσει μέ τό ἐπόμενο κεφάλαιο, μέ τό κεφάλαιο -g) Ἀλλά καί αὐτή τή φορά ὁ Μάρξ ἔσβησε ἀπό τόν τίτλο τό ὄνομα «Ρικάρντο». Σάν κεφάλαιο -g) γράφηκε τό «Ὁ κ. Ροντμπέρτους. Παρέκβασις. Νέα θεωρία τῆς γαιοπροσόδου».

Τό κεφάλαιο γιά τόν Ροντμπέρτους τό ἄρχισε ὁ Μάρξ τόν Ἰούνη, τοῦ 1862. Ὁ Φέρντιναντ Λασσάλ σ' ἕνα του γράμμα πρὸς τόν Μάρξ τῆς 9 τοῦ Ἰούνη, 1862 ὑπενθύμιζε στόν Μάρξ: «Τά βιβλία πού σου εἶχα δώσει (Ροντμπέρτους, Ρόσσερ κλπ.) πρέπει νά μου τά στείλεις — στίς ἀρχές τοῦ Ὀκτώβρη...» (Ἀπό τά φιλολογικά κατάλοιπα τοῦ Κάρλ Μάρξ, Φρήντριχ Ἐνγκελς καί Φέρντιναντ Λασσάλ. Τά ἔχει ἐκδόσει ὁ Φράντς Μέρινγκ, τόμος τέταρτος. Στουτγάρδη, 1902, σελ. 355). Αὐτό ἀποτελέσει ὀλοφάνερα τήν ἀφορμή γιά τόν Μάρξ ν' ἀρχίσει ἀμέσως τό κεφάλαιο γιά τόν Ροντμπέρτους. Ὑπῆρχαν ὁμως καί σοβαροί ἐσωτερικοί λόγοι ἀπό τοὺς ὁποίους πρόκυψε ἡ ἀνάγκη, νά γράψει τό κεφάλαιο αὐτό, πρὶν ἀπ' ὅλα ν' ἀναλύσει κριτικά τή θεωρία τοῦ Ροντμπέρτους γιά τή γαιοπρόσοδο.

Ὅπως φαίνεται ἀπό τίς ἐπιστολές τοῦ Μάρξ (βλ. τόν 30ό τόμο τῶν «Ἔργων Μάρξ-Ἐνγκελς», σελ. 263-268, 274-275 καί 626-628, τῆς γερμανικῆς ἔκδοσης) ἀπό τότε κιόλας σάν μιά ἀπό τίς κύριες ἐλλείψεις τῆς θεωρίας τῆς προσόδου τοῦ Ρικάρντο ὁ Μάρξ ἔβλεπε τήν ἀρνησι, τῆς ἀπόλυτης προσόδου. Στήν προσπάθειά του νά ἀναπτύξει αὐτή τήν ἔννοια ὁ Ροντμπέρτους ἐμφανίστηκε μέ τήν τρίτη του «Κοινωνική ἐπιστολή πρὸς τόν Κίρχμαν». Ὁ Μάρξ προτοῦ προχωρήσει στή διεξο-

- δική διερεύνηση τῆς ρικαρντιανῆς θεωρίας τῆς προσόδου, ἀνάλυσε σέ τούτη τήν «παρέκβαση» λεπτομερειακά τήν προσπάθεια αὐτή τοῦ Ροντμπέρτους. — Σελ. 9.
- ² Κάρλ Μάρξ, «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας...» (§ 4 τοῦ δευτέρου κεφαλαίου «Ἡ γαιοκτησία ἢ ἡ πρόσοδος»). (Βλ. τόν 4ο τόμο τῶν «Ἔργων Μάρξ - Ἐνγκελς», σελ. 165-175 τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως — Σελ. 15.
- ³ Μέ τόν ὄρο: ἀκατέργαστο ὑλικό (Rohmaterial) ἢ πρώτη ὕλη, ὁ Μάρξ ἐννοεῖ στό σημείο αὐτό ἓνα τέτιο ὑλικό ἐργασίας, πού δέν εἶχε ὑποστεῖ καμιά ἀλλαγὴ μέ τήν ἐργασία, ἀλλά εἶναι δοσμένο ἀπό τή φύση. Σ' ὅλες τίς ἄλλες περιπτώσεις, στό χειρόγραφο τοῦ τοῦ 1861-1863 ὁ Μάρξ χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο «ἀκατέργαστο ὑλικό» μέ τήν ἐννοια πού διατύπωσε στόν πρῶτο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου», στό 5ο κεφάλαιο, δηλ. σάν ἓνα ἀντικείμενο ἐργασίας, πού «εἶναι τό ἴδιο ἤδη προῖον ἐργασίας» (Βλ. τόν 23ο τόμο τῶν «Ἔργων Μάρξ-Ἐνγκελς», σελ. 196 τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως. Βλ. ἐπίσης σελ. 192 τῆς ἐλληνικῆς ἐκδόσεως τοῦ πρώτου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου», ἐκδόση «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα 1978) «Ἀκατέργαστο ὑλικό εἶναι τό ἀντικείμενο ἐργασίας, μόνο ὅταν κιόλας ὑποστεῖ κάποια ἀλλαγὴ μέ τή μεσολάβηση τῆς ἐργασίας, στό ἴδιο σελ. 193). — Σελ. 19.
- ⁴ Στό IV Τετράδιο τοῦ χειρογράφου τοῦ τοῦ 1861-1863 (σελ. 149 κ.έ.) ὁ Μάρξ ὀνομάζει σάν πρῶτο καταμερισμό τῆς ἐργασίας τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας στά πλαίσια τῆς κοινωνίας ἀνάμεσα στους ἀνεξάρτητους μεταξύ τους ἐμπορευματοπαραγωγούς καί σάν δεύτερο καταμερισμό τῆς ἐργασίας τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας στά πλαίσια μιᾶς μανουφακτούρας. (Βλ. τόν 23ο τόμο τῆς ἐκδόσεως μας, σελ. 371-380. — Βλέπε τόν πρῶτο τόμο τῆς ἐλληνικῆς μετάφρασης τοῦ «Κεφαλαίου», σελ. 366-375). — Σελ. 21.
- ⁵ Banfield «The organization of industry», 2η ἐκδόση, Λονδίνο 1848, σελ. 40 καί 42. Ἡ πρώτη ἐκδόση ἔγινε τό 1845 στό Λονδίνο. — Σελ. 21.
- ⁶ Ὁ Μάρξ χρησιμοποιεῖ ἐδῶ τόν ὄρο: μέση τιμὴ μέ τήν ἐννοια τῆς «τιμῆς παραγωγῆς», πού σημαίνει: τά ἐξοδα παραγωγῆς + τό μέσο κέρδος. Ὁ ὄρος «μέση τιμὴ» σημαίνει ὅτι ἐδῶ πρόκειται «γιά τή μέση ἀγοραία τιμὴ κατά τή διάρκεια μιᾶς μεγαλύτερης περιόδου ἢ γιά τό κέντρο, γύρω ἀπό τό ὅποιο περιστρέφεται ἡ ἀγοραία τιμὴ (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 310). — Στόν Μάρξ συναντοῦμε τόν ὄρο αὐτό στό κεφάλαιο «Α. Σμίθ» (βλ. τό I Μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν ὑπεραξία», σελ. 76-77 τῆς ἐλληνικῆς ἐκδόσεως τῆς «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα 1981) — Σελ. 23.
- ⁷ Τίς ἐννοιες: περίοδος παραγωγῆς (μέ τήν ἐννοια τῆς περιόδου πού ἐκτός ἀπό τό χρόνο ἐργασίας περιλαβαίνει καί τό χρόνο στήν πορεία τοῦ ὁποίου τό ἀντικείμενο ἐργασίας ὑποβάλλεται μόνο σέ φυσικά προτσές) καί περίοδος ἐργασίας (χρόνος ἐργασίας) ὁ Μάρξ τίς ἔχει ἀναπτύξει διεξοδικά στό 2ο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» (βλ. τόν 24ο τόμο τῆς ἐκδόσεως μας, σελ. 241-249. Βλέπε ἀντίστοιχα τήν ἐλληνική μετάφραση τοῦ 2ου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου», σελ. 235-244, ἐκδόση «Σύγχρονης Ἐποχῆς»). Σχετικά μέ τή διαφορά ἀνάμεσα στό χρόνο παραγωγῆς καί στό χρόνο ἐργασίας στήν ἀγροτική οἰκονομία βλέπε ἐπίσης τίς σελ. 560-562 τοῦ «Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie», Βερολίνο 1953. — Σελ. 27, 208.
- ⁸ Αὐτός ὁ χαρακτηρισμός τῶν καπιταλιστῶν σάν ἐχθρευόμενων μεταξύ τους στό συναγωνισμό ἐπιχειρηματιῶν καί ταυτόχρονα σάν «συναδέλφων» τή διατύπωσε ὁ

- Μάρξ στον τρίτο τόμο του «Κεφαλαίου». Αναλύοντας την εξίσωση των ποσοστών του κέρδους κατά την οποία «ό κάθε ξεχωριστός κεφαλαιοκράτης, καθώς και το σύνολο όλων των κεφαλαιοκρατών κάθε ξεχωριστής σφαίρας παραγωγής συμμετέχει όχι απλώς από γενική ταξική συμπάθεια, αλλά άμεσα οικονομικά, στην έκμετάλλευση της συνολικής εργατικής τάξης από το συνολικό κεφάλαιο και στη διαμόρφωση του βαθμού αυτής της έκμετάλλευσης...»: «Έχουμε λοιπόν εδώ την μαθηματικά ακριβή απόδειξη, γιατί οι κεφαλαιοκράτες, πού τόσο στο συναγωνισμό μεταξύ τους αποδειχνόνται ψευτοαδέρφια πού αλληλοτρώνονται, αποτελούν ώστόσο αληθινή μασονική αδελφότητα έναντι του συνόλου της εργατικής τάξης». (Βλέπε τίς σελ. 249 και 250 της ελληνικής μετάφρασης του 3ου τόμου του «Κεφαλαίου», έκδοσις «Σύγχρονης Έποχής», Αθήνα 1978). — Σελ. 29.
- ⁹ Stirling «The philosophy of trade, or outlines of a theory of profits and prices», Edinburgh 1846, σελ. 209-210. — Σελ. 33.
- ¹⁰ Opdyke «A treatise on political economy», New York 1851, σελ. 60. — Σελ. 33.
- ¹¹ Francis William Newman «Lectures on political economy», London 1851. Στή σελ. 155 του βιβλίου του ο Νιούμαν γράφει: «... Αν κοιτάξουμε την πλειοψηφία των παχτωτών οι όποιοι δέν είναι φτωχοί και τους όποιους πρέπει νά τους θεωρεί κανείς ότι είναι καπιταλιστές, θά πρέπει νά συμπεράνουμε ότι ή αγάπη, για τή ζωή, του χωριού τους παροτρύνει (μέ σταθερό τό μέσο όρο) νά ικανοποιούνται μέ ένα μικρότερο κέρδος από εκείνο πού θά μπορούσαν νά βγάλουν μέ την τοποθέτηση του ίδιου κεφαλαίου σε άλλους κλάδους». — Σελ. 38.
- ¹² Στο χειρόγραφο του Μάρξ ακολουθεί εδώ ένα παράδειγμα μέ ένα βαμβακοπαραγωγό αγρότη, μ' ένα νηματοουργό και μέ έναν ύφαντουργό. Από τό κέρδος πού παίρνει ό καθένας απ' αυτούς ό Μάρξ περνά στην εξέταση του μεγέθους του κέρδους κάτω από την προϋπόθεση, ότι ό ύφαντουργός είναι ταυτόχρονα νηματοουργός και αγρότης βαμβακοπαραγωγός. Ό Μάρξ όμως δέ συνέχισε τό παράδειγμα πού είχε αρχίσει νά γράφει, τό διέγραψε και έγραψε μετά την ακριβολογημένη διατύπωση της σκέψης του πού υπάρχει στό κείμενο. — Σελ. 51.
- ¹³ Μέ τό «III κεφάλαιο» ή μέ τό «III τμήμα» ό Μάρξ έννοει τό τρίτο μέρος των έρευνών του για «Τό κεφάλαιο γενικά». Τό μέρος αυτό αναπτύχθηκε σε συνέχεια και έγινε ό τρίτος τόμος του «Κεφαλαίου». — Σελ. 52, 198.
- ¹⁴ Ό Μάρξ αναφέρεται στό XII Τετράδιο των αποδεκτιώσεων του για την πολιτική οικονομία. Στο έξώφυλλο του Τετραδίου ό Μάρξ έγραψε: «Λονδίνο 1851, 'Ιούλιος». Τό σημείο από τό βιβλίο του Τόμας Χόπκιν «Economical enquiries relative to the laws which regulate rent, profit, wages, and the value of money» (London 1822) στό όποίο αναφέρεται εδώ ό Μάρξ, βρίσκεται στή σελ. 14 αυτού του 12ου Τετραδίου. Άργότερα την περικοπή, από τον Χόπκιν την έγραψε στό έξώφυλλο του XIII Τετραδίου, σελ. 6696 του χειρογράφου του του 1861-1863 (Βλέπε σε τούτο τον τόμο σελ. 594). — Σελ. 59, 698.
- ¹⁵ Την αντίληψη αυτή του Μάλλθους (Malthus «Principles of political economy», 2η έκδοσις, London 1836, σελ. 268) την παραθέτει και την αναλύει ό Μάρξ στό κεφ. «T R Malthus» (βλ. τό τρίτο μέρος των «Θεωριών για την Ύπεραξία», σελ. 31-33 της γερμανικής έκδοσις των «Έργων Μάρξ-Ένγκελς»). — Σελ. 76.
- ¹⁶ Σ' αυτή την περικοπή, από τον Ροντμπέρτους ό Μάρξ έκανε τίς «άπαραίτητες τρο-

ποποιήσεις», πού προέρχονται από τό γεγονός πού δέν πήρε υπόψη του ὁ Ροντμπέρτους, ὅτι ἡ ἀξία τῶν μηχανῶν καί τῶν ἄλλων μέσων παραγωγῆς μπαίνουν τό ἴδιο ἀπαραίτητα στό προϊόν τῆς γεωργίας, ὅπως ἡ ἀξία τῶν γεωργικῶν πρώτων ὑλῶν μπαίνει στό προϊόν τῆς βιομηχανίας. (βλ. σχετικά μ' αὐτό τίς περικοπές ἀπό τόν Ροντμπέρτους πού ὑπάρχουν στίς σελ. 62 καί 63 τούτου τοῦ τόμου). Τόν ὄρο «ἀξία τῆς μηχανῆς» δέν τόν χρησιμοποιεῖ ὁ Μάρξ χωρίς εἰρωνεῖα σχετικά μέ τόν ὄρο «ἀξία τῶν ὑλικῶν» τοῦ Ροντμπέρτους. Ὅλες οἱ λέξεις πού προέρχονται ἀπό τόν Μάρξ ὑπογραμμίζονται στό κείμενο. — Σελ. 90.

¹⁷ Στό χειρόγραφο ἀκολουθεῖ ἐδῶ μιά σύντομη παρεμβολή, γιά τό κεφάλαιο σάν «νομιμοποιημένη ἀντανάκλαση τῆς ἐργασίας ἄλλων ἀνθρώπων», τήν ὁποία ὁ Μάρξ τήν ἔκλεισε σέ ἀγκύλες προσθέτοντας ὅτι μιά καί διαταράσσει τήν ἄμεση συνάρτηση τῆς περιγραφῆς πρέπει νά μεταφερθεῖ σέ ἄλλο σημείο. Τήν παρεμβολή αὐτή τή βάλαμε μέ τή μορφή μιᾶς ὑποσημείωσης στή σελίδα 34 τούτου τοῦ τόμου. — Σελ. 108.

¹⁸ Σ' αὐτή τήν παράγραφο, μέ τήν ὁποία ὁ Μάρξ ἀρχίζει τήν ἐξέταση τῆς ἐξάρτησης τοῦ ποσοῦ τῶν προσόδων (τῆς ἀπόλυτης προσόδου καί τῆς διαφορικῆς προσόδου) ἀπό τή σχετική γονιμότητα τῆς γῆς, ξεκινᾷ ἀπό τήν προσωρινή ὑπόθεση, ὅτι τό ποσό τῆς προσόδου εἶναι εὐθέως ἀνάλογο μέ τήν γονιμότητα τῆς γῆς (ἂν μιά ὁποιαδήποτε κατηγορία γῆς εἶναι κατά τό ἕνα πέμπτο γονιμότερη, ἀπό τήν ἄλλη, τότε καί τό ποσό τῆς προσόδου αὐτῆς τῆς κατηγορίας εἶναι κατά τό ἕνα πέμπτο μεγαλύτερο ἀπό τήν πρόσοδο πού παίρνει κανεῖς ἀπό τή λιγότερο γόνιμη κατηγορία γῆς). Στήν παραπέρα ἐξέταση, τοῦ ζητήματος ὁ Μάρξ δέν χρησιμοποιεῖ πιά αὐτή τήν ὑπόθεση, καί δίνει μιάν ἀκριβολογημένη διατύπωση τῆς ἐξάρτησης τοῦ ποσοῦ τῆς προσόδου ἀπό τή σχετική γονιμότητα τῆς γῆς.

Ἄν ἀντίστοιχα μ' αὐτές τίς ἐξηγήσεις τοῦ Μάρξ πού ἀκολουθοῦν συναριθμήσει κανεῖς τό ποσό τῶν προσόδων γιά τίς κατηγορίες γῆς II, III καί IV καί ξεκινήσει ἀπό τόν ἀριθμό τῶν κουάρτερ πού ἀπόδοσαν οἱ κατηγορίες αὐτές καί πού γιά ὅλες τίς κατηγορίες πουλιοῦνται στήν ἴδια τιμή, τοῦ $\frac{1}{3}$ τῆς λίρας τό ἕνα κρτ. τότε θά ἔχουμε γιά τήν κατηγορία II 34 λ., γιά τήν κατηγορία III $62\frac{4}{5}$ λ. καί γιά τήν IV $97\frac{9}{25}$ λ. Ὁ ὑπολογισμός γίνεται μέ τόν ἐξῆς τρόπο. Ἀφοῦ ἡ κατηγορία II εἶναι κατά τό $\frac{1}{5}$ γονιμότερη, ἀπό τή I, τότε ἀποδίδει $360 + 72$, δηλ. 432 κρτ. πού πουλιοῦνται πρὸς $\frac{432}{3}$ λ. δηλαδή, πρὸς 144 λ. Ἀπό αὐτές τίς 144 λ. οἱ 110 λ. ἀφοροῦν τά ἔξοδα παραγωγῆς σὺν τό μέσο κέρδος. Γιά τή γαιοπρόσοδο (τήν ἀπόλυτη καί τή διαφορική πρόσοδο) μένουν 34 λ. Ἀκριβῶς μέ τόν ἴδιο τρόπο γίνεται ὁ ὑπολογισμός γιά τίς κατηγορίες III καί IV

Τήν ἀκριβολογημένη μέθοδο τοῦ ὑπολογισμοῦ τῆς προσόδου τή χρησιμοποιεῖ ὁ Μάρξ στό κεφ. XII («Πίνακες μαζί μέ ἐξήγηση σχετικά μέ τή διαφορική πρόσοδο») ἡ μέθοδος αὐτή ὅμως διαφαίνεται ἤδη στό προηγούμενο κεφ. VIII. Ἔτσι στίς σελ. 116-117, στίς ὁποῖες ὁ Μάρξ ἐπαναλαμβάνει τίς $17\frac{7}{25}$ λ. πού ἀναφέρει στή σελ. 109 γιά τό ποσό τῆς προσόδου ἀπό τήν κατηγορία IV καί δηλώνει $7\frac{7}{25}$ λ. γιά τή διαφορική πρόσοδο αὐτῆς τῆς κατηγορίας, δεῖχνεται μαζί ὁ σωστός δρόμος γιά τόν καθορισμό τῆς διαφορικῆς προσόδου τῆς κατηγορίας IV καί μάλιστα ὡς ἐξῆς: $207\frac{9}{25}$ λ. — 120 λ. = $87\frac{9}{25}$ λ. Ἄν στό ποσό αὐτό προστεθοῦν 10 λ. ἀπόλυτη πρόσοδος, τότε βρίσκουμε $97\frac{9}{25}$ λ. γιά τή συνολική πρόσοδο τῆς κατηγορίας γῆς IV, πράγμα πού ἀντιστοιχεῖ ἀπόλυτα στά συμπεράσματα τοῦ Μάρξ πού ἀκολουθοῦν. — Σελ. 111.

- ¹⁹ Ὁ Στόρχ στήν ἐργασία του «Cours d'économie politique», στίς σελ. 78-79 τοῦ δευτέρου τόμου πού ἐκδόθηκε στήν Πετρούπολη τό 1815, γράφει: «Ἡ πρόσδος τῶν πιά γόνιμων εἰδῶν γῆς καθορίζει τό ὕψος τῆς προσόδου ὅλων τῶν ἄλλων εἰδῶν γῆς πού συναγωνίζονται μέ τά πιά γόνιμα εἶδη γῆς. Ὡς τότε πού τά προϊόντα τῶν πιά γόνιμων εἰδῶν γῆς θά ἐπαρκοῦν γιά τήν ἱκανοποίηση τῆς ζήτησης, τά λιγότερο γόνιμα εἶδη γῆς πού συναγωνίζονται μέ τά πιά γόνιμα δέν θά μποροῦν νά καλλιεργηθοῦν ἢ τουλάχιστον δέν θά ἀποφέρουν πρόσοδο. Μιά ὅμως πού μόνο ὅταν ἡ ζήτηση ἀρχίζει νά ξεπερνᾷ τόν ὄγκο τοῦ προϊόντος, πού μποροῦν νά προσφέρουν τά γόνιμα εἶδη γῆς, ἀνεβαίνει ἡ τιμή τοῦ προϊόντος, γίνεται δυνατό νά καλλιεργηθοῦν τά λιγότερο γόνιμα εἶδη γῆς καί νά παίρνεται πρόσδος ἀπ' αὐτά». Σχετικά μέ τήν ἀποψη αὐτή τοῦ Στόρχ μιλάει ὁ Μάρξ καί στόν τρίτο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» (Βλέπε τόν 25ο τόμο τῆς γερμανικῆς ἐκδόσεως τῶν «Ἔργων Μάρξ-Ἐνγκελς», σελ. 193 καί 671. — Βλέπε ἐπίσης τίς σελ. 231 καί 818 τῆς ἐλληνικῆς μετάφρασης τοῦ τρίτου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου», ἐκδοση «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα 1978). — Σελ. 112, 339.
- ²⁰ Σέ μία ὑποσημείωση τῆς σελ. 231 τοῦ τρίτου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» γράφει ὁ Μάρξ ὅτι καί οἱ δύο, καί ὁ Ρικάρντο καί ὁ Στόρχ, στό ζήτημα τῆς ἀγοραίας ἀξίας τῶν γεωργικῶν προϊόντων «ἔχουν δίκιο καί ταυτόχρονα καί οἱ δύο ἔχουν ἄδικο, καί ὅτι καί οἱ δύο δέν πῆραν καθόλου ὑπόψη τους τή μεσαιά περίπτωση». — Σελ. 116.
- ²¹ Ἡ αὔξηση τῆς προσόδου εἶναι φαινομενική μόνο μέ τήν ἐννοια ὅτι βασίστηκε σέ μία «πλαστή κοινωνική ἀξία». Γιά τό ζήτημα αὐτό μιλάει ὁ Μάρξ διεξοδικά στόν τρίτο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» (βλ. τή σελ. 820 τοῦ τρίτου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου», ἐκδοση «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα 1978. — Σελ. 123.
- ²² Αὐτό τό χωρίο, πού ὁ Μάρξ τό ἔβαλε μέσα σέ ἀγκύλες, βρίσκεται στό χειρόγραφο δύο περιόδους πιά κάτω (στήν ἴδια σελ. 490) σέ μία μικρή ἱστορική παρεμβολή σχετικά μέ τίς ἀπόψεις τοῦ Πέττυ καί τοῦ Ντ' Ἀβενάντ γιά τή μεταβλητότητα τοῦ ὕψους τῆς γαιοπροσόδου. Σύμφωνα μέ τό περιεχόμενό του, τό κλεισμένο σέ ἀγκύλες χωρίο συντάσσεται στήν προηγηθεῖσα ἀποψη τοῦ Μάρξ γιά τή σχέση ἀνάμεσα στήν παραγωγή τῆς γεωργίας καί στήν παραγωγή τῆς βιομηχανίας. — Σελ. 128.
- ²³ Anderson. «A enquiry into the nature of the corn laws, with a view to the new corn bill proposed for Scotland», Edinburgh 1777 — Σελ. 130.
- ²⁴ Βρεταννικό Μουσείο εἶναι τό Ἐθνικό Μουσείο πού ἰδρύθηκε τό 1753 στό Λονδίνο. Τό σημαντικότερο μέρος τοῦ Μουσείου εἶναι ἡ Βιβλιοθήκη του πού εἶναι μιά ἀπό τίς μεγαλύτερες τοῦ κόσμου. Στή Βιβλιοθήκη τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου ἐργάζονταν ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς. Ὁ Λένιν ἐργάστηκε στή Βιβλιοθήκη τόν Μάη καί Ἰούνη τοῦ 1908. — Σελ. 131.
- ²⁵ Τό βιβλίο τοῦ Joseph Townsend. «A dissertation on the poor laws» - τό ἀναφέρει ὁ Μάρξ στό III Τετράδιο τοῦ χειρογράφου του (σελ. 112, 113) στό μέρος πού μιλάει γιά τήν «Ἀπόλυτη ὑπεραξία». Καί οἱ τρεῖς περικοπές πού ἀναφέρει βρίσκονται ἐπίσης στόν πρῶτο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» (βλ. σελ. 669-670 τοῦ πρῶτου τόμου, ἐκδοση «Σύγχρονης Ἐποχῆς», Ἀθήνα 1978). — Σελ. 131.
- ²⁶ Ἀναφέρεται στό νόμο γιά τά σιτηρά τοῦ 1815 πού ἀπαγόρευε τήν εἰσαγωγή σιτηρῶν στήν Ἀγγλία ὅσον καιρό ἡ τιμή τοῦ σιταριοῦ στήν Ἀγγλία θά ἔμενε κάτω ἀπό τά 80 σελλίνια τό κουάρτερ. — Σελ. 136.

- 27 'Ο Μάρξ ύπονοεί έδώ τόν καθηγητή του Πανεπιστημίου της Λειψίας Ρόσσερ. — Σελ. 137.
- 28 Στο χειρόγραφο ακολουθεί έδώ μία σύντομη προσθήκη, πού μπαίνει σάν ύποσημείωση στή σελ. 137. — Σελ. 137.
- 29 'Ο Μάρξ όνομάζει ειρωνικά τόν Ρόσσερ: Γουλιέλμο Θουκυδίδη Ρόσσερ, επειδή όπως λέει ό Μάρξ στόν πρόλογο της πρώτης έκδοσης του βιβλίου του: «Οί βάσεις της Έθνικης Οικονομίας», «ανακήρυξε μετριοφρονα τόν έαυτό του Θουκυδίδη της πολιτικής οικονομίας» (βλ. τό τρίτο μέρος των «Θεωριών για την Ύπεραξία», σελ. 492-493 της γερμανικής έκδοσης). — Σελ. 139.
- 30 'Ο Μάρξ αναφέρεται στό σύγγραμμα του Edward West «Essay on the application of capital to land.», πού έκδόθηκε τό 1815 άνώνυμα στό Λονδίνο, καθώς και στην έργασία του Ντάβιντ Ρικάρντο: «An essay on the influence of a low price of corn on the profits of stock» — Σελ. 141.
- 31 Hopkins «Economical enquiries relative to the laws which regulate rent, profit, wages, and the value of money», London 1822, σελ. 37, 38. Τό αντίστοιχο σημείο από τό βιβλίο αυτό ό Μάρξ τό αναφέρει πιο κάτω. (βλ. σέ τούτο τόν τόμο σελ. 163-164). — Σελ. 145.
- 32 Στο κείμενο των «Θεωριών για την Ύπεραξία» ό Μάρξ δέν επανέρχεται άλλο στην ανάλυση αυτών των απόψεων του Ρόσσερ. Στο τρίτο όμως μέρος των «Θεωριών για την Ύπεραξία» στό κεφάλαιο «Η διάλυση της σχολής του Ρικάρντο» κριτικάρει λεπτομερειακά τις ανάλογες αγοραίες απόψεις του Μάκ Κούλλοχ, πού όπως και οι απόψεις του Ρόσσερ έπηρεάζονταν πολύ από την απολογητική αντίληψη των «παραγωγικών υπηρεσιών». Στόν πρώτο τόμο του «Κεφαλαίου», στην ύποσημείωση 22 του βου κεφαλαίου (βλ. τις σελ. 218-219 του πρώτου τόμου του «Κεφαλαίου») θίγει ό Μάρξ τις απόψεις του Ρόσσερ σχετικά μέ τή φύση σάν μία από τις πηγές της αξίας. Βλέπε επίσης τόν τρίτο τόμο του «Κεφαλαίου» (σελ. 1015). — Σελ. 152.
- 33 Για τις περιφράξεις (enclosures) της κοινοτικής γής στην Άγγλία ό Μάρξ μιλάει στόν πρώτο τόμο του «Κεφαλαίου» (σελ. 750-752 της έλληνικής έκδοσης) — Σελ. 166.
- 34 Έννοείται ή πληθυσμιακή θεωρία του Μάλθους. — Σελ. 168.
- 35 'Ο Τζαίμς Άντερσον παραθέτει έδώ μία περικοπή, από τό βιβλίο του ιταλού Καμίλλο Ταρέλλο ντά Λονάτο: «Ricordo d' Agricoltura» Έχει διαπιστωθεί ότι έγιναν 12 έκδόσεις αυτού του βιβλίου, στή Βενετία τό 1567, 1609, 1704 και 1722, στην Μάντουα τό 1577, 1585, 1622, 1735, στό Τρεβίζο τό 1601, 1731. Στο Μπεργκάμο τό 1736, στό Μιλάνο τό 1816. 'Ο Άντερσον αναφέρεται στην πρώτη έκδοση της Μάντουα και παραθέτει περικοπές από τή γαλλική μετάφραση αυτού του συγγράμματος, πού έχει έκδοθεί στή Βέρνη από την Societé economique — Σελ. 168.
- 36 J. Mill «Elements of political economy», London 1821 — Σελ. 177.
- 37 Στόν πρώτο τόμο του «Κεφαλαίου» ό Μάρξ γράφει ότι από τό 1801 ως τό 1831 έχουν ληστευθεί 3.511.770 πλέθρα (acres) κοινοτικής γής πού ανήκαν στόν αγροτικό πληθυσμό «και τά όποια μέσω του κοινοβουλίου δόθηκαν δωρο στους λόρδους γαιοκτήμονες από τους ίδιους τους λόρδους γαιοκτήμονες» (βλ. τή σελ. 753 του πρώτου τόμου του «Κεφαλαίου») — Σελ. 183.

- ³⁸ Μέ τις άγροτικές μηχανές έννοει ό Ροντμπέρτους έδώ τις διάφορες κατηγορίες γής ανάλογα μέ τή γονιμότητά τους. Τή σύγκριση τών κατηγοριών τής γής μέ τις μηχανές διαφορετικής παραγωγικότητας τήν άντέγραψε ό Ροντμπέρτους από τόν Μάλθους. — Σελ. 186.
- ³⁹ 'Ο όρος «τιμή κόστους» (Kostenpreis) χρησιμοποιείται έδώ μέ τήν έννοια τής «τιμής παραγωγής» (Produktionspreis) Στο πρώτο μέρος τών «Θεωριών για τήν ύπεραξία» ό Μάρξ χρησιμοποιεί τόν όρο «τιμή κόστους» μέ τήν έννοια τών «ένυπαρχόντων (immanenten) έξόδων παραγωγής (βλ. τό πρώτο μέρος τών «Θεωριών για τήν ύπεραξία», σελ. 77-78). Στο τρίτο μέρος τών «Θεωριών για τήν ύπεραξία» ό Μάρξ χρησιμοποιεί τόν όρο «τιμή κόστους» και μέ τήν έννοια τής τιμής παραγωγής, και μέ τήν έννοια τών έξόδων παραγωγής για τόν καπιταλιστή.
- Τόν όρο «τιμή κόστους» τόν χρησιμοποιεί ό Μάρξ μέ διαφορετικές έννοιες: 1) μέ τήν έννοια τών έξόδων παραγωγής για τόν καπιταλιστή (σ+μ), 2) μέ τήν έννοια του «ένυπαρχόντος κόστους παραγωγής» του έμπορεύματος (σ+μ+υ) πού συμπίπτουν μέ τήν άξία του έμπορεύματος (βλ. τή σελ. 77 του πρώτου μέρους τών «Θεωριών για τήν ύπεραξία», και 3) μέ τήν έννοια τής τιμής παραγωγής (σ+μ+μέσο κέρδος).
- Αυτή ή διαφορετική χρησιμοποίηση του όρου: «τιμή παραγωγής» έξηγείται μέ τό ότι ή λέξη: Kosten (κόστος, έξοδα) όπως τονίζει ό Μάρξ χρησιμοποιήθηκε στην οικονομική επιστήμη μέ τρεις διαφορετικές σημασίες (βλ. τό τρίτο μέρος τών «Θεωριών για τήν ύπεραξία», σελ. 74-80 και 502-503 τής γερμανικής έκδοσης): 1) μέ τήν έννοια τής προκαταβολής, πού πληρώνει ό καπιταλιστής, 2) μέ τήν έννοια τής τιμής του προκαταβλημένου κεφαλαίου σύν τό μέσο κέρδος και 3) μέ τήν έννοια του πραγματικού (ένυπαρχόντος) κόστους παραγωγής για τό ίδιο τό έμπόρευμα (= άξία).
- Έκτός από αυτές τις τρεις σημασίες, πού τις βρίσκει κανείς στους άστους κλασικούς τής πολιτικής οικονομίας, ύπάρχει και μία τέταρτη άγοραία σημασία του όρου: «τιμή κόστους». Έτσι στο σύγγραμμά του «Traité d' économie politique» ό Σαί λέει: «(2η έκδοση, τομ. III, Παρίσι 1814, σελ. 453) τιμή κόστους είναι εκείνη πού πληρώνεται για τις παραγωγικές υπηρεσίες τής εργασίας, του κεφαλαίου και τής γής. 'Ο Μάρξ απέρριψε κατηγορηματικά τήν αντίληψη, αυτή για τήν «τιμή κόστους» (βλέπε σε τούτο τόν τόμο σελ. 150, 250, 152 — Σελ. 188.
- ⁴⁰ Adam Smith «An inquiry into the natura and causes of the wealth of nations With notes and an additional volumen, by David Buchanan», τόμος II, Edinburgh 1814, σελ. 55. 'Η ύποσημείωση του Buchanan πάρθηκε από τόν Ρικάρντο: «On the principles of political economy and taxation», 3η έκδοση, London 1821, σελ. 66. — Σελ. 189.
- ⁴¹ Say «Traité d' économie politique », 5η έκδοση, τομ. I, Παρίσι 1826, σελ. LXXXIII ως LXXXIV (ή στην 6η έκδοση, Παρίσι 1841, σελ. 41) — Σελ. 194.
- ⁴² Στα 12 κεφάλαια (VIII-XVIII και XXIX) του βιβλίου του Ρικάρντο πού ασχολούνται μέ τό φόρο μέ τήν κυριολεκτική σημασία τής λέξης, ό Μάρξ συμπεριλάβαινε και τά κεφάλαια XXII και XXIII («Έξαγωγικές επιδοτήσεις και άπαγορεύσεις εισαγωγών» και «Έπιδοτήσεις για τήν παραγωγή»). — Σελ. 194.
- ⁴³ Μέ τή φράση «μέσα συντήρησης πού μπαίνουν γενικά στην κατανάλωση ό Μάρξ έννοει έδώ, από τή μία, τά μέσα άτομικής κατανάλωσης τών εργατών, και από τήν άλλη, τις βοηθητικές ύλες πού είναι τά μέσα τής βιομηχανικής κατανάλωσης για τις μηχανές (κάρβουνο, γράσα κλπ.) — Σελ. 202.

- 44 Στην περίπτωση αυτή το μέσο κέρδος είναι μόνο $20\frac{5}{26}\%$, όταν είναι ίσα τὰ κεφάλαια πού ξόδεψαν ο βιομήχανος και ο παχτωτής. Αν όμως πάρει κανείς υπόψη τή διαφορά στό μέγεθος τών δαπανημένων κεφαλαίων: 800 λ. γιά τόν παχτωτή και 1.300 λ. γιά τόν βιομήχανο (συνολικά 2.100 λ.), τότε γιά τό συνολικό κέρδος και τών δύο (= 400) τό μέσο κέρδος είναι $\frac{400 \times 100}{2100} = 19\frac{1}{21}\%$. — Σελ. 218.
- 45 Σχετικά μέ τίς απόψεις του Μάλθους, του Torrens, του Τζαίημς Μίλλ και του Μάκ Κούλλοχ βλέπε τὰ αντίστοιχα σημεία στό τρίτο μέρος τών «Θεωριών γιά τήν Ύπεραξία» — Σελ. 223.
- 46 Μέ τὰ λόγια «από τήν αριθμητική σχέση, ή από τήν αναλογική σχέση τών μεγεθών» τών διαφορών ομάδων τών επιχειρηματιών ο Μάρξ έννοει έδώ τήν ποσότητα τών προϊόντων πού ρίχνονται στην αγορά από τήν καθεμιά απ' αυτές τίς ομάδες. — Σελ. 239.
- 47 Corbet: «An inquiry into the causes and modes of the wealth of individuals . . .», London 1841 Στο βιβλίο αυτό ο Κόρμπετ, ισχυρίζεται (στις σελ. 42-44) ότι στην βιομηχανία οι τιμές ρυθμίζονται από τὰ έμπορεύματα, πού τὰ παράγει κανείς κάτω από τούς καλύτερους όρους και πού κατά τή γνώμη του αποτελούν τή μεγαλύτερη μάζα όλων τών έμπορευμάτων του δοσμένου είδους. — Σελ. 239.
- 48 Προυποτίθεται ότι τό μέσο ποσοστό του κέρδους είναι 10%. — Σελ. 256.
- 49 Sir James Steuart: «An inquiry into the principles of political economy . . .», Dublin 1770, τομ. I, σελ. 171. Βλ. επίσης τήν εργασία του Κάρλ Μάρξ: «Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie», Berlin 1953, σελ. 742. — Σελ. 270.
- 50 Ο Μάρξ έξετάζει παρακάτω διεξοδικά τή διαπίστωση, ότι όλη ή μάζα τής προσόδου (ή απόλυτη πρόσοδο και ή διαφορική πρόσοδο μαζί παρμένες) είναι ίση μέ τή διαφορά ανάμεσα στην αγοραία αξία και στην τιμή κόστους (βλ. σέ τούτο τόν τόμο, σελ. ... — Σελ. 299.
- 51 Τά $16\frac{1}{65}$ τής λ. προκύπτουν από τήν αφαίρεση τής ατομικής αξίας του ενός τόννου κάρβουνου = $1\frac{3}{5}$ λ. από τή νέα του αγοραία αξία = $11\frac{1}{13}$ λ. — Σελ. 299.
- 52 Τά προηγηθέντα παραδείγματα δέν αφορούσαν τή γεωργία, αλλά τήν έκμετάλλευση άνθρακωρυχείων διαφορετικής αποδοτικότητας. Όλα, όμως, όσα λέγονται γιά τὰ όρυχεία αυτά, είναι εφαρμόσιμα και στην γεωργία σέ γαιες διαφορετικής γονιμότητας. — Σελ. 301.
- 53 Μέ τόν όρο: διαφορική αξία ο Μάρξ έννοει τή διαφορά ανάμεσα στην αγοραία αξία και στην ατομική αξία (βλ. σέ τούτο τον τόμο σελ.305). Ο Μάρξ καθορίζει τή διαφορική αξία σέ σχέση μέ τή μονάδα μέτρησης του προϊόντος, ενώ τή διαφορική πρόσοδο τήν καθορίζει γιά όλόκληρο τό προϊόν πού έχει παραχθεί στην δοσμένη κατηγορία. Αν ή αγοραία αξία τής μονάδας μέτρησης του προϊόντος είναι μεγαλύτερη από τήν ατομική του αξία, ή διαφορά αποτελεί ένα θετικό μέγεθος, αν αντίθετα ή αγοραία αξία είναι μικρότερη από τήν ατομική αξία του προϊόντος, τότε ή διαφορά αυτή αποτελεί ένα άρνητικό μέγεθος. Από δώ τὰ σημεία + και - στον Πίνακα πού συνέθεσε ο Μάρξ στην σελ. 574 του χειρογράφου του (βλ. τόν Πίνακα ανάμεσα στην σελ. 304 και 305 τούτου του τόμου.

Στους Πίνακες Γ, Δ και Ε στή σελ. 572 του χειρογράφου (βλ. τή σελ. 304 τούτου του τόμου) ο Μάρξ βάζει τά σημεία + και - πρίν από τούς αριθμούς πού εκφράζουν σέ λίρες στερλίνες τό μέγεθος τής διαφορικής προσόδου. Στόν Πίνακα Γ λ.χ. στή στήλη «Διαφορική πρόσσδος» βρίσκειται τό ἀρνητικό μέγεθος « $-9^3/13$ λ.». Αυτό σημαίνει ὅτι στή δοσμένη περίπτωση ἡ γονιμότητα τής γῆς τής κατηγορίας I εἶναι τόσο μικρή, ὥστε ἀπό τή γῆ αὐτή μέ τήν ὑπάρχουσα ἀγοραία ἀξία δέν μπορεῖ ὄχι μόνο νά ἐπιτευχθεῖ μιά διαφορική πρόσσδος, ἀλλά ἀκόμα καί ἡ ἀπόλυτη πρόσσδος πέφτει ἐδῶ σημαντικά κάτω ἀπό τό κανονικό τής μέγεθος. Στήν περίπτωση I Γ ἡ ἀπόλυτη πρόσσδος φτάνει συνολικά μόνο τά $10/13$ λ. εἶναι δηλαδή κατά $9^3/13$ λ. χαμηλότερη, ἀπό τό κανονικό μέγεθος τής, τό ὁποῖο στό δοσμένο παράδειγμα φτάνει τίς 10 λ.

Στόν Πίνακα τής σελ. 574 του χειρογράφου τό ἴδιο φαινόμενο τής ἀρνητικῆς διαφορικής προσόδου τό ἐκφράζει μέ τή βοήθεια τής ἀρνητικῆς διαφορικής ἀξίας καί στίς περιπτώσεις αὐτές στή στήλη «Διαφορική πρόσσδος» βάζει ἀπλῶς τόν ἀριθμό «0», πού δηλώνει ἐδῶ τήν ἀπουσία τής θετικῆς διαφορικής προσόδου (ἡ ἀρνητικῆ διαφορική πρόσσδος ἐκδηλώνεται μέ ἀντίστοιχη μείωση τής ἀπόλυτης προσόδου, πού ἀντανακλᾶται στή στήλη «Ἀπόλυτη πρόσσδος»). Ἡ μεταφορά του ἀρνητικοῦ μεγέθους στή στήλη «Διαφορική ἀξία» παραμερίζει τή δυσκολία, πού προέκυψε στόν Πίνακα Γ, ὅταν ἐγίνε ἀπαραίτητο νά προστεθοῦν οἱ διαφορικές πρόσσδες τῶν διάφορων κατηγοριῶν: Στό ἄθροισμα μπῆχαν μόνο οἱ θετικές διαφορικές πρόσσδες μέ τό σημείο +, ἐνῶ τό ἀρνητικό μέγεθος, « $-9^3/13$ λ.», θεωρήθηκε ἀπλῶς ἴσο μέ τό «0» κατά τήν ἄθροιση τῶν διαφορικῶν προσόδων γιά ν' ἀποφευχθεῖ διπλός ὑπολογισμός τους. Γι' αὐτό κατά τόν ὑπολογισμό τῶν ἀρνητικῶν διαφορικῶν προσόδων ὁ Μάρξ πρόσθεσε στόν Πίνακά του μιάν ἰδιαίτερη στήλη: «Διαφορική ἀξία ἀνά τόννο», στήν ὁποία συμπεριέλαβε καί τίς ἀρνητικές διαφορικές ἀξίες. — Σελ. 305.

- ⁵⁴ Ἀμέσως ὕστερα ἀπό τά λόγια αὐτά ἀκολουθεῖ μιά σύνθεση τῶν Πινάκων Α, Β, Γ καί Δ πού περιλαβαίνει ὅλες τίς στήλες πού ἀπαριθμήθηκαν ἐδῶ. Στήν ἐπόμενη σελ. 574 του χειρογράφου μεταφέρονται ἀκόμα μιά φορά μέ τακτοποιημένη μορφή, ὅλα τά στοιχεία τῶν Πινάκων Α, Β, Γ καί Δ καί προστίθενται τά ἀντίστοιχα στοιχεία του Πίνακα Ε. Ἡ ἀπόδοση τής σύνθεσης στή σελ. 573 του χειρογράφου περιττεύει, γιατί ὁ Μάρξ ὅλα τά στοιχεία πού περιέχονται ἐδῶ τά ἔχει συμπεριλάβει στόν Πίνακά του τής σελ. 574. (Βλέπε τόν Πίνακα ἀνάμεσα στίς σελ. 306 καί 307 τούτου του τόμου). — Σελ. 305.
- ⁵⁵ Μάρξ: «Zur Kritik der Politischen Oekonomie», Τεύχος 1, Βερολίνο 1859. (Βλ. ἐπίσης τόν τομ. 13 τῶν «Ἔργων Μάρξ-Ἐνγκελς», σελ. 51 τής γερμανικῆς ἐκδόσης). — Σελ. 307.
- ⁵⁶ Στό παράδειγμα πού ἀναφέρει ὁ Μάρξ τό προϊόν, ἡ παραγωγή του ὁποῖου ἐξαρτιέται ἀπό τή γαιοκτησία, μπαίνει ἀναλογικά σύμμετρα καί στά δύο συστατικά μέρη του προκαταβλημένου κεφαλαίου. Ὁ Μάρξ ὑποθέτει ὅτι παρά τήν αὐξησι, του σταθεροῦ κεφαλαίου (88σ ἀντί 80σ, ἐπειδή, ἐγίναν πίο ἀκριβές οἱ πρῶτες ὕλες) καί του μεταβλητοῦ κεφαλαίου (22μ ἀντί 20μ, ἐπειδή ἀκρίβαιναν τά μέσα κατανάλωσης τῶν ἐργατῶν) ἡ ἀξία του προϊόντος παραμένει 120, δηλ. ἴδια μέ προηγούμενα. Αὐτό μποροῦσε νά γίνει μόνο καί μόνο γιατί ἡ ὑπεραξία πού ἰδιοποιήθηκε ὁ καπιταλιστής μειώθηκε ἀπό 20 σέ 10. Μιά τέτοια μείωση τής ὑπεραξίας καθορίζεται ἀπό τό γεγονός ὅτι αὐξήθηκε κατά 10 μονάδες ἡ διαφορική πρόσσδος, ἡ ὁποία ἀνέβηκε σ' ἓνα παραγωγικότερο κομμάτι γῆς ἐπειδή, πέρασαν στήν ἐκμετάλλευσ, λιγότερο

παραγωγικών κομματιών γής. Έτσι ή νεοδημιουργημένη αξία, ή οποία εξακολουθεί νά είναι 40 (άφου έμεινε ίδιος ό τρόπος τής παραγωγής), υποβάλλεται στήν έξτης νέα κατανομή: 10 μονάδες αποτελούν τώρα τήν υπεραξία, πού περιέρχονται στόν καπιταλιστή, 20 μονάδες πάνε για τό μεταβλητό κεφάλαιο και 10 μονάδες χρησιμεύουν για τήν αύξηση τής διαφορικής προσόδου, πού όφείλεται στήν αύξηση, κατά 8 μονάδες τής αξίας του σταθερού κεφαλαίου και κατά 2 μονάδες του μεταβλητού κεφαλαίου.

Στίς σελίδες 684-686 του χειρογράφου (βλ. σέ τούτο τόν τόμο σελ. 528-532) ό εξετάζει μιά παρόμοια περίπτωση. — Σελ. 323.

- 57 'Ο Μάρξ χρησιμοποιεί εδώ, πού και πού και άργότερα, τόν όρο έξοδα παραγωγής μέ τήν έννοια τών έξόδων παραγωγής σύν τό μέσο κέρδος. Μιά ανάλογη χρησιμοποίηση του όρου «έξοδα παραγωγής» βρίσκεται σέ διάφορα σημεία του τρίτου τόμου του «Κεφαλαίου» (βλ. τίς σελ. 810-811, 836, 906, 909, και 910 του τρίτου τόμου του «Κεφαλαίου», έκδοση «Σύγχρονης Έποχής», Άθήνα 1978). — Σελ. 339.
- 58 Σχετικά μέ τή θεωρία άποικισμού του Ουίλφιλντ έγγραψε ό Μάρξ στόν πρώτο τόμο του «Κεφαλαίου» (βλ. τό 25ο κεφάλαιο του 1ου τόμου). — Σελ. 349.
- 59 Στο προηγούμενο κεφάλαιο έδειξε ό Μάρξ ότι ή κατηγορία I στόν Πίνακα Δ είναι πέρα για πέρα παθητικό (βλ. σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 338 Δέν είναι ή κατηγορία I εκείνη πού καθορίζει τήν αγορά, «άλλά οι IV, III, II» (βλ. σέ τούτο τόν τόμο σελ. 341). — Σελ. 370.
- 60 Μέ the market cost-price (τήν αγοραία τιμή κόστους) ό Μάρξ έννοει τή γενική τιμή κόστους πού ρυθμίζει τίς αγοραίες τιμές τών έμπορευμάτων σέ μιά καθορισμένη σφαίρα παραγωγής. (Βλ. σέ τούτο τόν τόμο σελ. 144-145). — Σελ. 371
- 61 Μέ τήν «άπόλυτη πρόσοδο» έννοει ό Μάρξ στό χωρίο αυτό καθώς και στους Πίνακες Α-Δ (βλ. τόν Πίνακα πού βρίσκεται ανάμεσα στίς σελ. 378 και 379 τούτου του τόμου) τό ποσοστό τής άπόλυτης προσόδου. — Σελ. 378.
- 62 'Ο Ρικάρντο χαρακτηρίζει τήν πρόσοδο σάν «δημιουργία αξίας» μέ τήν έννοια ότι δίνει στους γαιοκτήμονες τή δυνατότητα νά εισπράττουν τήν αύξηση τής αξίας του συνολικού κοινωνικού προϊόντος που προέρχεται κατά τόν Ρικάρντο από τήν αυξανόμενη δυσκολία στήν παραγωγή, όποιουδήποτε μέρους του σιταριού. Στο ΧΧΧΙΙ κεφ. του βιβλίου του κριτικάρει ό Ρικάρντο τήν άποψη του Μάλλθους για τήν πρόσοδο σάν «σαφές κέρδος και νεοδημιουργία πλούτου» και διατυπώνει τή θέση, ότι ή πρόσοδος δέν προσθέτει τίποτα στόν πλούτο τής κοινωνίας, αλλά μεταφέρει μονο «ένα μέρος τής αξίας του σιταριού και τών εμπορευμάτων από τους προηγούμενους κατόχους τους στους γαιοκτήμονες» (Βλ. τό σύγγραμμα του Ρικάρντο «On the principles», London 1821, σελ. 484 και 485) Βλέπε επίσης τίς σελ. 640-641 τούτου του τόμου. — Σελ. 396.
- 63 Έννοει τή θέση του Ροντμπέρτους ότι ή αξία τής πρώτης ύλης δέν μπαίνει στα έξοδα παραγωγής τών γεωργικών προϊόντων. (Βλ. σέ τούτο τόν τόμο σελ. 47-57) — Σελ. 397.
- 64 Και τίς δυό περικοπές από τόν Σμίθ πού υπάρχουν σ' αυτό τό μέρος τίς έχει πάρει ό Μάρξ όχι από τήν γαλλική μετάφραση του Γκαρνιέ, αλλά από τίς σελ. 227 και 229/230 τής 3ης έκδοσης του βιβλίου του Ρικάρντο «Principles of political economy». London 1821. — Σελ. 426.

- ⁶⁵ Στο χειρόγραφο ακολουθεί σε συνέχεια ένα μέρος στο οποίο αναλύεται αυτό που λέει ο Ρικάρντο για τις δικές του αντιλήψεις όσον αφορά την προσοδο. Αυτό το μέρος που χωρίζεται με μία γραμμή από το προηγούμενο κείμενο, αποτελεί συμπλήρωση στα κεφάλαια στα οποία ο Μάρξ εξετάζει τη θεωρία της προσόδου του Ρικάρντο. Σύμφωνα με το περιεχόμενό του ανήκει στο 13ο κεφ., όπου και συμπεριλήφθηκε (βλ. σε τούτο τον τόμο τις σελ. 367-368).
- Ύστερα από το μέρος αυτό ακολουθεί στο χειρόγραφο μία κλεισμένη, σε παρενθεση, συμπλήρωση στην ανάλυση της ρικαρτιανής θεωρίας της τιμής κόστους, που ο Μάρξ τη συμπεριλαμβάνει στο 10ο κεφ. (βλ. σε τούτο τον τόμο σελ. 251). — Σελ. ...
- ⁶⁶ Παρακάτω ακολουθεί στο χειρόγραφο (σελ. 641) ένα μέρος που αφορά τις αποψεις του Άνταμ Σμίθ για το ενοίκιο των κατοικιών. Το μέρος αυτό συμπεριλήφθηκε στο 14ο κεφ. (βλ. σε τούτο τον τόμο τις σελ. 425-426) — Σελ. 448.
- ⁶⁷ Στο χειρόγραφο (σελ. 642/643) συμπεριλαμβάνεται εδώ ένα μέρος που αφορά τις αντιτιθέμενες αλλαγές στην αξία του σταθερού και του μεταβλητού κεφαλαίου. Το μέρος αυτό που αποτελεί συμπλήρωση στις σελ. 640/641 του χειρογράφου βρίσκεται στις σελ. 445 ως 448 τούτου του τόμου. — Σελ. 449.
- ⁶⁸ Αυτό τον όρισμό της μονοπωλιακής τιμής τον δίνει ο Ρικάρντο στο XVII κεφ. του βιβλίου του «On the principles of political economy and taxation» (3η έκδοση, Λονδίνο 1821, σελ. 289/290). Έναν ανάλογο όρισμό του Σμίθ τον αναφέρει ο Μάρξ πιο κατω (βλ. σε τούτο τον τόμο σελ. 399-400). — Σελ. 451.
- ⁶⁹ Ο Μάρξ αναφέρεται στα μέρη IV και V του πρώτου κεφαλαίου του βιβλίου του Ρικάρντο, όπου εξετάζει το ζήτημα αν μία άνοδος ή πτώση του μισθού εργασίας επηρεάζει τις «σχετικές αξίες των εμπορευμάτων» που παράγονται από κεφαλαια διαφορετικής οργανικής σύνθεσης. Ο Μάρξ εκανε μία διεξοδική κριτική εξέταση των δύο παραδειγμάτων του Ρικάρντο στις σελ. 201, 202 κ.έ. τούτου του τόμου. — Σελ. 455.
- ⁷⁰ Ο Μάρξ σκιαγραφεί εδώ με τη μορφή ενός παραδειγματος μια από τις κατευθύνσεις, στις οποίες μπορεί να συντελεστεί το προτσές της προσεγγίσης της οργανικής σύνθεσης του γεωργικού κεφαλαίου με την οργανική συνθεση του βιομηχανικού κεφαλαίου. Σάν σημείο αφετηρίας ο Μάρξ παίρνει:
- 60σ + 40μ για το γεωργικό κεφάλαιο και
80σ + 20μ για το μη γεωργικό κεφάλαιο.
- Ο Μάρξ υποθέτει ότι εξαιτίας της ανάπτυξης της παραγωγικότητας της γεωργικής εργασίας ο αριθμός των εργατών στη γεωργία ελαττώνεται κατά το ένα τέταρτο. Έτσι αλλάζει η οργανική συνθεση του γεωργικού κεφαλαίου το προϊόν που προηγούμενα απαιτούσε τη δαπάνη ενός κεφαλαίου 100 μοναδών (60σ + 40μ, απαιτεί τώρα τη δαπάνη ενός κεφαλαίου μόνο 90 μοναδών (60σ + 30μ), που, αν υπολογιστούν πάνω στη βάση, 100 μοναδών δίνει: $66\frac{2}{3}\sigma + 33\frac{1}{3}\mu$. Έτσι η οργανική σύνθεση του γεωργικού κεφαλαίου πλησιάζει την οργανική συνθεση του βιομηχανικού κεφαλαίου.
- Ο Μάρξ υποθέτει παραπέρα ότι ταυτόχρονα με την ελάττωση του αριθμού των γεωργικών εργατών μειώνεται κατά το ένα τέταρτο ο μισθός, επειδή έγινε πιο φτηνό το σιτάρι. Στην περίπτωση αυτή πρέπει εξάπαντος να υποτεθεί ότι και στη βιομηχανία ο μισθός εργασίας μειώνεται στην ίδια αναλογία. Η πτώση του μισθού

ὅμως πρέπει νά ἐπιδράσει περισσότερο στό γεωργικό κεφάλαιο, τό ὁποῖο ἔχει χαμηλότερη ὀργανική σύνθεση, ἀπ' ὅ,τι στό μή γεωργικό κεφάλαιο. Αὐτό θά ὀδηγοῦσε σέ μιά νέα μείωση τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου καί τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου.

Τό γεωργικό κεφάλαιο τῶν $66\frac{2}{3}\sigma + 33\frac{1}{3}\mu$ ὕστερα ἀπό τήν πτώση, κατά τό ἕνα τέταρτο τῶν μισθῶν θά μετατραπεί σέ ἕνα κεφάλαιο τῶν $66\frac{2}{3}\sigma + 25\mu$ πού, ἂν ὑπολογιστεῖ πάνω στή βάση 100 μονάδων δίνει μιά ὀργανική σύνθεση, $72\frac{8}{11}\sigma + 27\frac{3}{11}\mu$.

Τό μή γεωργικό κεφάλαιο τῶν $80\sigma + 15\mu$, ὕστερα ἀπό τήν πτώση, κατά τό ἕνα τέταρτο τοῦ μισθοῦ, μετατρέπεται σέ ἕνα κεφάλαιο τῶν $80\sigma + 15\mu$ πού, ἂν ὑπολογιστεῖ πάνω στή βάση τῶν 100 μονάδων, δίνει μιά σύνθεση, $84\frac{4}{19}\sigma + 15\frac{15}{19}\mu$.

Ἰστερα ἀπό μιά παραπέρα ἐλάττωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γεωργικῶν ἐργατῶν καί ἀπό μιά παραπέρα πτώση τοῦ μισθοῦ ἡ ὀργανική σύνθεση τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου θά πλησιάσει περισσότερο τήν ὀργανική σύνθεση τοῦ μή γεωργικοῦ κεφαλαίου.

Ὁ Μάρξ, κατά τήν ἐξέταση αὐτῆς τῆς ὑποθετικῆς περίπτωσης γιά τήν ἐξήγησι τῆς ἐπίδρασης πού ἔχει στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου ἡ ἀνοδος τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας στήν γεωργία, κάνει ἀφαίρεσι, ἀπό τήν ταυτόχρονη, στίς περισσότερες περιπτώσεις ἀκόμα ταχύτερη, ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας στή βιομηχανία, πράγμα πού ἐκφράζεται μέ τήν παραπέρα ἀνοδο τῆς ὀργανικῆς σύνθεσης τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου σέ σύγκριστι, μέ τό γεωργικό κεφάλαιο. Γιά τή σχέση ἀνάμεσα στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου στή βιομηχανία καί στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου στή γεωργία βλέπε παραπέρα σέ τοῦτο τόν τόμο τίς σελίδες 15-18, 105, 123/125 καί 283-284. — Σελ. 456.

- ⁷¹ Κατά τήν ἀρίθμηση τῶν σελίδων τοῦ χειρογράφου ὁ Μάρξ παράλειψε τή σελίδα 649. — Σελ. 460.
- ⁷² Ὁ Μάρξ ἀναφέρεται στή μπροσούρα τοῦ Hume «Thoughts on the corn laws». London 1815, σελ. 59. Ὁ Χιούμ πού ἀσχολεῖται μέ τή θέση τοῦ Ἄνταμ Σμίθ ὅτι «ἡ τιμή τῆς ἐργασίας καθορίζεται ἀπό τήν τιμή τοῦ σιταριοῦ» ἀποσαφηνίζει ἐδῶ ὅτι ὁ Ἄνταμ Σμίθ «ὅταν μιλάει γιά σιτάρι, πρέπει νά ἐννοηθεῖ ὅτι μιλάει γιά τήν τροφή, ἐπειδὴ ἡ ἀξία ὄλων τῶν γεωργικῶν προϊόντων .. ἔχει τήν φυσική τάση νά ἐξισώνεται». — Σελ. 468.
- ⁷³ Ὁ Μάρξ ἀναφέρεται ἐδῶ στό μέρος ἐκεῖνο τοῦ III Τετραδίου τοῦ χειρογράφου τοῦ τοῦ 1861/1863 πού ἀρχίζει στή σελ. 95 b καί ἔχει τόν τίτλο «2) Ἀπόλυτη ὑπεραξία». Τό σημεῖο στό ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ Μάρξ θρίσκεται στό ὑποκεφάλαιο «Ταυτόχρονη ἐργάσιμη ἡμέρες» στίς σελ. 102-104 τοῦ χειρογράφου. — Σελ. 477.
- ⁷⁴ Ὁ Μάρξ ἐννοεῖ ἐδῶ τή νεοδημιουργημένη, ἀπό τοὺς 20 ἐργάτες ἀξία Μέσα σέ μιά ὥρα ἐργασίας αὐτοί οἱ 20 ἐργάτες δημιουργοῦν μιά ἀξία 2 λ καί σέ μιά ἐργάσιμη ἡμέρα τῶν 14 ὥρῶν μιά ἀξία 28 λ. Τό προϊόν τῶν 28 λ. τῶν 20 ἐργατῶν ἀποτελεῖται ἀπό 10 ὥρες ἀναγκαῖα ἐργασία πού εἶναι ἴσες μέ 20 λίρες + 4 ὥρες πρόσθετη ἐργασία πού εἶναι ἴσες μέ 8 λ. — Σελ. 479.
- ⁷⁵ Ἡ ἀξία τοῦ συνολικοῦ προϊόντος περιέχει τήν ἀξία πού μεταφέρθηκε στό προϊόν (σ) καί τή νεοδημιουργημένη ἀξία (μ+υ). Μιά καί στή δοσμένη περίπτωση ὁ Μάρξ ἀφαιρεῖ τό πάγιο κεφάλαιο, ἡ μεταφερόμενη ἀξία συνίσταται ἐδῶ ἀπό τήν ἀξία τῆς πρώτης ὕλης. Στό παράδειγμα πού ἐξετάζεται ἡ ἀξία τῆς πρώτης ὕλης εἶναι

$93\frac{1}{3}$ λ. (σέ μιά ώρα γίνεται ή επεξεργασία $133\frac{1}{3}$ λβρ. βαμβακιού πού μετατρέπονται σέ νήμα καί σέ 14 ώρες $1.866\frac{2}{3}$ λβρ. Μιά λβρ. βαμβάκι κοστίζει 1 σλ.). Μαζί μέ τή νεοδημιουργημένη αξία (28 λ.) δίνει μιά αξία $121\frac{1}{3}$ λ. — Σελ.479.

76 'Ο Μάρξ έχει υπόψη του τέτιας κατηγορίας οικονομολόγους πού έχουν κριτικάρει τόν Ρικάρντο, όπως ό Σαί, ό όποιος λ.χ. στήν εισαγωγή στήν 5η έκδοση του βιβλίου του «Traité d' economie politique », Paris 1826, κατηγορεί τόν Ρικάρντο ότι «κρίνει κάποτε ξεκινώντας από αφηρημένες αρχές, πού τίς γενικεύει πάρα πολύ», όποτε βγαίνουν τέτια συμπεράσματα, πού δέν ανταποκρίνονται στή χειροπιαστή πραγματικότητα. (Βλ. τήν έκδοση πού αναφέραμε πίο πάνω, σελ. LXXXI ή τήν 6η έκδοση, Παρίσι 1841, σελ. 40,41). — Σελ. 510

77 Τόν συνολικό αριθμό τών τόννων, $51\frac{1}{39}$, τόν βρίσκει κανείς όταν κάνει τόν ακόλουθο λογαριασμό: "Αν οί $16\frac{2}{3}$ εργάτες τής κατηγορίας III του Πίνακα Ε (βλ. τόν Πίνακα πού βρίσκεται ανάμεσα στίς σελ.524 καί 525 τούτου του τόμου) παράγουν $62\frac{1}{2}$ τόννους, τότε μέ ίδια τήν παραγωγικότητα τής εργασίας οί $13\frac{79}{117}$ εργάτες παράγουν

$$\frac{13\frac{79}{117} \times 62\frac{1}{2}}{16\frac{2}{3}} = 51\frac{19}{39} \tau. \text{ — Σελ. 529.}$$

$$16\frac{2}{3}$$

78 W Blake «Observations on the effects produced by the expenditure of government during the restriction of cash payments», London 1823. Περιχοπές από τό βιβλίο αυτό πού αφορούν τά ζητήματα πού θίγονται στό κείμενό του υπάρχουν μέ παρατηρήσεις του Μάρξ στό οικονομικό του χειρόγραφο του 1857/58. (Βλ. τό «Grundrisse der Kritik der politischen Okonomie», Berlin 1953, σελ. 672-674). — Σελ. 536.

79 Exhibition (1862) είναι ή Παγκόσμια έκθεση, πού εγκαινιάστηκε τήν 1η του Μάρ, 1862 στό Λονδίνο στήν όποία είχαν έκτεθει δείγματα γεωργικών καί βιομηχανικών προϊόντων, έργα τέχνης καί οί τελευταίες επιτεύξεις τής επιστήμης. — Σελ. 536, 669.

80 Τήν παρατήρηση του Ρικάρντο σχετικά μέ τίς απόψεις του Σαί για τή σχέση κέρδους καί τόκου τήν επανέλαβε ό Μάρξ στή σελ 736 του χειρογράφου του, τήν έβαλε όμως σέ παρένθεση, επειδή δέν σχετιζόταν μέ εκείνα πού λέγονται στή σελ. 736 καί πρόσθεσε τά τελικά λόγια του Ρικάρντο « κανένα περιστατικό δέν είναι δυνατό νά επιβάλει ν' αλλάξουν τίς θέσεις τους» μαζί μέ τήν απάντηση: «Αυτό τό τελευταίο θετικό είναι λαθεμένο, κάτω από όρισμένες συνθήκες».

Στόν 3ο τόμο του «Κεφαλαίου» στό 22ο κεφ. ό Μάρξ δείχνει τή δυνατότητα άμοιβαίων αντιτιθέμενων κινήσεων του ποσοστού του κέρδους καί του έπιτοκίου στίς φάσεις του καπιταλιστικού κύκλου (βλέπε τό 22ο κεφ. του 3ου τόμου του «Κεφαλαίου», σελ. 452-466 τής έλληνικής μετάφρασης). — Σελ. 546.

81 'Ο Μάρξ έπιστρέφει έδω στό ζήτημα τής επίδρασης του έξωτερικού έμπορίου, προπάντων του άποικιακού έμπορίου, στό μέσο ποσοστό του κέρδους. "Όπως έξηγεί ό Μάρξ στό ζήτημα αυτό ή άποψη του Σμίθ ήταν σαφέστερη από εκείνη του Ρικάρντο. (Βλ. σέ τούτο τόν τόμο σελ. 437 καί 510-512, καθώς καί σελ. 299-304 του 3ου τόμου του «Κεφαλαίου», έκδοση «Σύγχρονης Έποχής», Αθήνα 1978). — Σελ. 547.

82 Τό παράδειγμα αυτό βασίζεται στήν προυπόθεση, ότι, μέ αυξημένη τήν παραγωγικότητα τής εργασίας, από 20 κρτ. σιτάρι πού χρησιμοποιείται σάν σπόρος παράγε-

ται τώρα μία κατά 50% μεγαλύτερη από πριν ποσότητα σιταριού. Αν λ.χ. προηγούμενα η παραγωγή ήταν 100 κρτ. τώρα είναι, χρησιμοποιώντας την ίδια ποσότητα εργασίας, 150 κρτ. Αυτά όμως τα 150 κρτ. κοστίζουν τόσο, όσο κοστίζουν προηγούμενα τα 100 κρτ., δηλ. 300 λ. Προηγούμενα ο σπόρος (τόσο σε κρτ. όσο και σε αξία) αποτελούσε το 20%, τώρα μόνο 13¹/₃%. — Σελ. 553.

- 83 Τίς λέξεις που είναι κλεισμένες σε παρένθεση: «Βλέπε στον Μάκ Κούλλοχ», τις πρόσθεσε ο Μάρξ αργότερα με μολύβι. Σ' ένα γράμμα του προς τον Ένγκελς της 20 του Αυγούστου 1862 ο Μάρξ έχει εκφράσει για πρώτη φορά τη σκέψη σχετικά με τη χρησιμοποίηση του κεφαλαίου απόσβεσης για τη συσσώρευση. Στο γράμμα αυτό αναφέρθηκε στις 24 του Αυγούστου 1867 και σημείωσε ότι αργότερα βρήκε στον Μάκ Κούλλοχ μερικούς υπαινιγμούς σχετικά με το ζήτημα αυτό. (Mc Culloch -The principles of political economy -, Edinburgh 1825, p 181/182). Ο Μάρξ επανέρχεται στο ζήτημα αυτό στις σελ. 777 και 781 του χειρογράφου του. (Βλ. το τρίτο μέρος των «Θεωριών για την υπεραξία», σελ. 54-63 της γερμανικής έκδοσης). — Σελ. 560.
- 84 Marx -Zur Kritik der Politischen Oekonomie-, τεύχος I, Βερολίνο 1859. (Βλ. επίσης τις σελ. 77, 78, 118 και 122, 123 του 13ου τόμου των «Έργων Μάρξ-Ένγκελς», Βερολίνο 1961, Dietz Verlag) Σελ. 574.
- 85 Say -Traité d' economie politique-, δεύτερη έκδοση, τόμος II, Παρίσι 1814, σελ. 382: «Προϊόντα ανταλλάσσονται μόνο με προϊόντα». Αυτή η διατύπωση του Σαί υπάρχει σχεδόν επιλέξει και στον Ρικάρτο. Ο Μάρξ κριτικάρει αυτή την αντίληψη, σε τούτο τον τόμο στις σελ. ... .. και στο τρίτο μέρος των «Θεωριών για την υπεραξία» στη σελ. 116 της γερμανικής έκδοσης. — Σελ. 574
- 86 Ο Μάρξ έννοει τις απόψεις του Τζαίμς Μίλλ σχετικά με τη σταθερή και αναγκαία ισορροπία ανάμεσα στην παραγωγή και στην κατανάλωση, ανάμεσα στην προσφορά και στη ζήτηση, ανάμεσα στο σύνολο των πωλήσεων και στο σύνολο των αγορών. (James Mill -Elements of political economy-, London 1821, p 186-195) Αυτή την άποψη του Τζαίμς Μίλλ (που την έχει εκφράσει για πρώτη φορά στη μπροσούρα του -Commerce defended - που εκδόθηκε στο Λονδίνο το 1808) την εξετάζει ο Μάρξ στην «Κριτική της πολιτικής οικονομίας», τεύχος Iο, Βερολίνο 1859, σελ. 78). — Σελ. 575, 587.
- 87 Bailey -A critical dissertation on the nature, measurs, and causes of value -, London 1825, p 71-93 Σελ. 577.
- 88 Roscher -Die Grundlagen der Nationalokonomie -, 3η έκδοση, Στουτγάρδη και Λουγκσμπουργκ 1858, σελ. 368-370. — Σελ. 580.
- 89 Ο Μάρξ αναφέρεται στο μέρος με τον υπότιτλο: «Η μεταμόρφωση των εμπορευμάτων» της εργασίας του -Zur Kritik der Politischen Oekonomie-, σελ. 69-79. — Σελ. 591.
- 90 Ο Μάρξ αναφέρεται στο μέρος εκείνο των έρευνών του που αργότερα αποτέλεσε τον 3ο τόμο του «Κεφαλαίου». — Σελ. 598.
- 91 Σύντομες παρατηρήσεις σχετικά με τις μορφές της κρίσης σημείωσε ο Μάρξ λίγο αργότερα στο εξώφυλλο του XIII Τετραδίου (σελ. 770α του χειρογράφου) και του XIV Τετραδίου (σελ. 771α και 861α του χειρογράφου). Το κείμενο αυτών των σελίδων καταχωρήθηκε, όπως παρατηρεί ο Μάρξ στο μέρος που προηγείται «Στή σελ. 716». (Βλ. σε τούτο τον τόμο σελ. 598-603). — Σελ. 603.

- ⁹² Στο χειρόγραφο ακολουθεί εδώ μία μικρή προσθήκη, σχετικά με τις απόψεις του Ρικάρντο για το χρήμα και για την ανταλλακτική αξία. Η προσθήκη αυτή έχει κλειστεί σε αγκύλες με την υπόδειξη, ότι πρέπει να μεταφερθεί σε άλλο σημείο, γιατί διαταράσσει την άμεση συνάφεια των όσων αναφέρονται. Γι' αυτό η προσθήκη αυτή μπήκε σαν υποσημείωση, στή σελ. 587 τούτου του τόμου. — Σελ. 605.
- ⁹³ Ο Μάρξ αναφέρεται στα Τετράδια I-V του χειρογράφου του ιδίως στα μέρη εκείνα σχετικά με την παραγωγή της απόλυτης υπεραξίας και την παραγωγή της σχετικής υπεραξίας. — Σελ. 607.
- ⁹⁴ Στο χειρόγραφο ακολουθεί εδώ μία σύντομη προσθήκη, με περιεχόμενο το παραδειγμα μίας μερικότερης κρίσης — την υπερπαραγωγή νήματος που προκλήθηκε από την εισαγωγή της κλωστικής μηχανής. Αυτή η προσθήκη μεταφέρθηκε με τη μορφή υποσημείωσης στή σελ. 606-607 τούτου του τόμου. — Σελ. 610.
- ⁹⁵ Ο Μάρξ υπονοεί τις απόψεις του Σαί που αναφέρονται στα «Lettres à M. Malthus» Paris-London 1820, σελ. 15, ότι η αιτία λ.χ. για το παραγίμισμα της ιταλικής αγοράς με αγγλικά έμπορεύματα πρέπει να αναζητηθεί στην ανεπαρκή παραγωγή εκείνων των ιταλικών εμπορευμάτων που θα μπορούσαν ν' ανταλλάχθουν με αγγλικά έμπορεύματα. Αυτές οι απόψεις αναφέρονται στην άνωθυμη μπροσουρα «An inquiry into those principles...», London 1821, σελ. 15, που τις παραθεσε ο Μάρξ στο II Τετράδιο αποδελτιώσεων (σελ. 12). Βλ. επίσης τη θέση του Σαί: «Το σκαλωμα στην πούλωση μερικών προϊόντων προκύπτει από τη σπανιοτητα μερικών άλλων προϊόντων», θέση που την κριτικάρει ο Μάρξ στο πρώτο μέρος των «Θεωριών για την υπεραξία», στή σελ. 285 της ελληνικής μεταφρασης, εκδόση «Συγχρονής Έποχής», Αθήνα 1981. — Σελ. 619.
- ⁹⁶ Th. Tooke «A history of prices, and of the state of the circulation» τομ I-VI, Λονδόν 1838-1857. Για την επίδραση των καιρικών συνθηκών στις τιμές μιλάει ο Τοουκ σε πολλά σημεία της εξάτομης εργασίας του, ιδιαίτερα όμως στο πρώτο μέρος του IV τομου που εκδόθηκε τό 1848. — Σελ. 621.
- ⁹⁷ Ο Sismondi εξηγεί την κρίση «σαν αυξανόμενη δυσαναλογία ανάμεσα στην παραγωγή και την κατανάλωση» («Nouveaux principes d' economie politique ou de la richesse dans ses rapports avec la population», Paris 1827, σελ. 371). Στο βιβλίο του «Η άθλιότητα της φιλοσοφίας» ο Μάρξ λέει ότι σύμφωνα με τον Σισμοντι «το εισόδημα μειώνεται στην αναλογία που ανεβαίνει η παραγωγή». Ο Μάρξ επανέρχεται στην εξέταση των απόψεων του Σισμοντι για τις κρίσεις στο τρίτο μέρος των «Θεωριών για την υπεραξία» όπου τονίζει και τα πολυτιμα στοιχεία στην αντίληψη του Σισμοντι, και τις βασικές ελλείψεις που την χαρακτηρίζουν (βλ. το τρίτο μέρος των «Θεωριών για την υπεραξία», σελ. 48-51 της γερμανικής εκδόσης) — Σελ. 622.
- ⁹⁸ Steuart «An inquiry into the principles of political economy», τομ I Dublin 1770, σελ. 392. Το σημείο αυτό το παραθέτει ο Μάρξ στο οικονομικό του χειρόγραφο του 1857 58 (Βλ. Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie» Berlin 1953, σελ. 666 — Βλ. επίσης τις σελ. 19-20 του πρώτου μέρους των «Θεωριών για την υπεραξία» και τη σελ. 965-966 του 3ου τομ. του «Κεφαλαίου». — Σελ. 645.
- ⁹⁹ Πιθανόν ο Ρικάρντο να έννοει την όμιλία που εκανε στις 16 του Δεκεμβρη 1819 στην αγγλική Κατώ Βουλη, σχετικά με την προταση του William De Crespigny να σχηματιστεί μία ιδιαίτερη επιτροπή για να εξετασει το σχεδιο του Ρουμπερτ Ουεν για την εξάλειψη της ανεργίας και για τη βελτιωση της καταστασης των κατω τάξεων

Στόν λόγο του αὐτοῦ ὁ Ρικάρντο εἶπε ὅτι δέν ἐπιτρέπεται νά ἀρνηθοῦμε ὅτι «οἱ μηχανές δέν μείωσαν τή ζήτηση, ἐργασίας». (Βλέπε: *The works and correspondence of David Ricardo* Ἐκδόθηκε ἀπό τόν Piero-Sraffa, τόμος V, Cambridge 1952, σελ. 30. — Σελ. 647.

- ¹⁰⁰ Σχετικά μέ τήν ἔννοια «real wages» (πραγματικοί μισθοί) στήν ἀντίληψη τοῦ Ρικάρντο βλέπε σέ τοῦτο τόν τόμο στίς σελ.466-468, 471-472, 485, 494 καί 510-511. — Σελ. 650.
- ¹⁰¹ Οἱ σύντομες παρατηρήσεις πού προστέθηκαν στό 2ο μέρος τῶν «Θεωριῶν γιά τήν ὑπεραξία» σάν παραρτήματα εἶχαν γραφτεῖ ἀπό τόν Μάρξ στά ἐξώφυλλα τῶν Τετραδίων XI, XII καί XIII Περιέχουν συμπληρωματικά ὕλικά σέ μερικά ζητήματα πού ἔχουν ἐξεταστεῖ στό κύριο κείμενο τούτου τοῦ τόμου. — Σελ. 683.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(συμπεριλαμβάνονται τά συγγράμματα πού αναφέρει ό Μάρξ)

Σχετικά μέ τά συγγράμματα πού αναφέρει ό Μάρξ αναφέρονται εκείνα πού πιθανόν έχει χρησιμοποιήσει ό Μάρξ. Σέ μερικές περιπτώσεις, ιδίως όταν πρόκειται γιά παραπομπές σέ γενικές πηγές καί συγγράμματα, δέν αναφέρεται ή συγκεκριμένη έκδοση. Μερικές από τίς πηγές δέν έγινε δυνατό νά εξακριβωθούν.

- Anderson, James:* A calm investigation of the circumstances that have led to the present scarcity of grain in Britain: Suggesting the means of alleviating that evil, and of preventing the recurrence of such a calamity in future. 2nd ed. London 1801. 115 140 141
- (anonym) An enquiry into the nature of the corn laws, with a view to the new corn bill proposed for Scotland. Edinburgh 1777. 107 114/115 118 142 158
  - Essays. Relating to agriculture and rural affairs. Vols. 1-3. Edinburgh 1775-1796. 107 143
  - An inquiry into the causes that have hitherto retarded the advancement of agriculture in Europe: with hints for removing the circumstances that have chiefly obstructed its progress. Edinburgh 1779. 142
  - Recreations in agriculture, natural-history, arts, and miscellaneous literature. Vols. 1-4. London 1799-1802. 107 142
- [*Arbuthnot, John:*] An inquiry into the connection between the present price of provisions, and the size of farms. With remarks on population as affected thereby. To which are added, proposals for preventing future scarcity. By a farmer. London 1773. 591/592
- [*Bailey, Samuel:*] A critical dissertation on the nature, measures, and causes of value; chiefly in reference to the writings of Mr. Ricardo and his followers. By the author of essays on the formation and publication of opinions. London 1825. 169 403
- (anonym) A letter to a political economist; occasioned by an article in the Westminster Review on the subject of value. By the author of the critical dissertation on value therein reviewed. London 1826. 169
- Banfield, T[homas] C[harles]:* The organization of industry, explained in a course of lectures, delivered in the University of Cambridge in easter term 1844. 2nd ed. London 1848. 17/18
- Barton, John:* Observations on the circumstances which influence the condition of the labouring classes of society. London 1817. 563 579/580 584/585 586/587

Bastian, Adolf: Der Mensch in der Geschichte. Zur Begründung einer psychologischen Weltanschauung. Bd. I. Leipzig 1860. 117

Blake, W.: Observations on the effects produced by the expenditure of government during the restriction of cash payments. London 1823. 460 461

Carey, H[enry] C[harles]: The past, the present, and the future. Philadelphia 1848. 163 595

Corbet, Thomas: An inquiry into the causes and modes of the wealth of individuals; or the principles of trade and speculation explained. In 2 parts. London 1841. 202

Darwin, Charles: On the origin of species by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the struggle for life. Fifth thousand. London 1860. 114

[*D'Avenant, Charles*.] Discourses on the publick revenues, and on the trade of England. Which more immediately treat of the foreign traffick of this kingdom. Viz. I. That foreign trade is beneficial to England. II. On the protection and care of trade. III. On the plantation trade. IV. On the East-India trade. By the author of the essay on ways and means. Part II. To which is added, the late essay on the East-India trade. By the same hand. London 1698. 106

Dombasle, C[hristophe]-J[oseph]-A[lexandre] Mathieu de: Annales agricoles de Roville, ou mélanges d'agriculture, d'économie rurale, et de législation agricole. 4e livraison. Paris 1828. 16

[*Forster, Nathaniel*.] An enquiry into the causes of the present high price of provisions. In two parts: I. Of the general causes of this evil. II. Of the causes of it in some particular instances. London 1767. 593

[*Hodgskin, Thomas*.] The natural and artificial right of property contrasted. A series of letters, addressed without permission, to H. Brougham ... London 1832. 597

Hopkins, Thomas: Economical enquiries relative to the laws which regulate rent, profit, wages, and the value of money. London 1822. 49 119 133-135 594

- On rent of land, and its influence on subsistence and population: with observations on the operating causes of the condition of labouring classes in various countries. London 1828. 129-133

Hüllmann, Karl Dietrich: Staetewesen des Mittelalters. Th. 1-4. Bonn 1826-1829. 233

Hume, J[ames] D[eacon]: Thoughts on the corn-laws, as connected with agriculture, commerce, and finance. London 1815. 404 596

An inquiry into those principles, respecting the nature of demand and the necessity of consumption, lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that taxation and the maintenance of unproductive consumers can be conducive to the progress of wealth. London 1821. 485

[*Malthus, Thomas Robert*.] An essay on the principle of population, as it affects the future improvement of society, with remarks on the speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and other writers. London 1798. 108 112 113

[*Malthus, Thomas Robert*.:] The grounds of an opinion on the policy of restricting the importation of foreign corn; intended as an appendix to "Observations on the corn laws". London 1815. 112

- An inquiry into the nature and progress of rent, and the principles by which it is regulated. London 1815. 108 112 596

- Principles of political economy considered with a view to their practical application. London 1820. 112

- Principles of political economy considered with a view to their practical application. 2nd ed. with considerable additions from the author's own manuscript and an original memoir. London 1836. 63

Marx, Karl: Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon. Paris, Bruxelles 1847. 12 155

- Zur Kritik der Politischen Oekonomie. 1. Heft. Berlin 1859. 263 493

McCulloch, J[ohn] R[amsay]: The literature of political economy; a classified catalogue of select publications in the different departments of that science, with historical, critical, and biographical notices. London 1845. 115 141

- The principles of political economy; with a scetch of the rise and progress of the science. Edinburgh 1825. 190 481

Mill, James: Commerce defended: an answer to the arguments by which Mr. Spence, Mr. Cobbett, and others have attempted to prove that commerce is not a source of national wealth. London 1808. 493

- Elements of political economy. London 1821. 493

Mill, John Stuart: Essays on some unsettled questions of political economy. London 1844. 116

The Morning Star. [London,] vom 15. Juli 1862. 325

Newman, Francis William: Lectures on political economy. London 1851. 17 32 319

Opdyke, George: A treatise on political economy. New York 1851. 28

Petty, William: Political arithmetick. In *William Petty*: Several essays in political arithmetick: The titles of which follow in the ensuing pages. Political Arithmetick, or a discourse concerning the extent and value of lands, people, buildings; husbandry, manufactures, commerce, fishery, artizans, seamen, soldiers, publick revenues, interest, taxes, superlucration, registries, banks; valuation of men, increasing of seamen, of militia's, harbours, situation, shipping, power at sea, etc. As the same relates to every country in general, but more particularly to the territories of His Majesty of Great Britain, and his neighbours of Holland, Zealand, and France. London 1699. 105/106

Quesnay, François: Analyse du Tableau Économique (1766). In: Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne, avec une introd. sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques par Eugène Daire. 1e partie. Paris 1846. 39

[*Quincey, Thomas de.*] Dialogues of three templars on political economy, chiefly in relation to the principles of Mr. Ricardo. In: *The London Magazine*. Vol. IX. April, May 1824. 426/427

The logic of political economy. Edinburgh, London 1844. 427 459

Ricardo, David: An essay on the influence of a low price of corn on the profits of stock; shewing the inexpediency of restrictions on importation: with remarks on Mr. Malthus' two last publications: An inquiry into the nature and progress of rent; and the grounds of an opinion on the policy of restricting the importation of foreign corn. 2nd ed. London 1815. 118

- On protection to agriculture. 4th ed. London 1822. 118

- On the principles of political economy, and taxation. 3rd ed. London 1821. 108 118 119 150 159 164-209 243-248 296 304-340 367 376-440 461-470 474 494 497-507 525 bis 527 531 535-558 567-580 583

- Des principes de l'économie politique et de l'impôt. Trad. de l'anglais par F.S. Constancio, avec des notes explicatives et critiques, par Jean-Baptiste Say. T. 1-2. Paris 1819. 403

- Des principes de l'économie politique et de l'impôt. Trad. de l'anglais par F. S. Constancio, avec des notes explicatives et critiques par J.-B. Say. 2nde éd., revue, corrigée et augmentée d'une notice sur la vie et les écrits de Ricardo, publiée par sa famille. T. 1-2. Paris 1835. 403

Rodbertus[-Jagetzow, Karl]: Sociale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief: Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie. Berlin 1851. 49-54 59 63-69 73 75 79-83 85 100 145/146 149-156 239

Roscher, Wilhelm: Die Grundlagen der Nationalökonomie. Ein Hand- und Lesebuch für Geschäftsmänner und Studierende. 3., verm. und verb. Aufl. Stuttgart, Augsburg 1858. 115

Say, J.-B.: Lettres à M. Malthus, sur différens sujets d'économie politique, notamment sur les causes de la stagnation générale du commerce. Paris, Londres 1820. 532

- Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent, et se consomment les richesses. 2nde éd. T. 2. Paris 1814. 494

- Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent, et se consomment les richesses. 5e éd. T. 1. Paris 1826. 163

- Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent, et se consomment les richesses. 6e éd. T. 1. Paris 1841. 163

Sismondi, [Jean]-Ch[arles]-L[eonard] Simonde de: Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population. 2nde éd. T. 1-2. Paris 1827. 534 535

Smith, Adam: An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. In 2 vols. London 1776. 107 118 210

- An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. With notes, and an add. vol., by David Buchanan. In 3 vols. Edinburgh 1814. 159

- An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. With a commentary, by the author of „England and America“ [d.i. Edward Gibbon Wakefield]. In 6 vols. London 1835-1839. 401

Smith, Adam: Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations. Trad. nouv., avec des notes et observations, par Germain Garnier. T. 1-5. Paris 1802. 214-233 341-374

The Standard. London, vom 19. September 1862. 577

Steuart, James: An inquiry into the principles of political oecomy: being an essay on the science of domestic policy in free nations. In which are particularly considered population, agriculture, trade, industry, money, coin, interest, circulation, banks, exchange, public credit, and taxes. In 3 vols. Vol. 1. Dublin 1770. 230

Stirling, Patrick James: The philosophy of trade; or, outlines of a theorie of profits and prices, including an examination of the principles which determine the relative value of corn, labour, and currency. Edinburgh, London 1846. 460

Storch, Henri: Cours d'économie politique, ou exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations. T. 1-6. St-Pétersbourg 1815. 92/93

Tooke, Thomas: A history of prices, and of the state of the circulation. Vols. 1-6. London 1838-1857. 533

[*Townsend, Joseph*:] A dissertation on the poor laws. By a wellwisher to mankind. London, 1786. 108

Wade, John: History of the middle and working classes; with a popular exposition of the economical and political principles which have influenced the past and present condition of the industrious orders. Also an appendix of prices, rates of wages, population, poor-rates, mortality, marriages, crimes, educations, occupations, and other statistical information, illustrative of the former and present state of the agricultural, commercial, and manufacturing classes. London 1833. 13

[*Wakefield, Edward Gibbon*:] A commentary to Smith's wealth of nations - s. *Smith, A.* An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. With a commentary, by the author of „England and America“. 401

[*West, Edward*:] Essay on the application of capital to land, with observations shewing the impolicy of any great restriction of the importation of corn, and that the bounty of 1688 did not lower the price of it. By a fellow of University College, Oxford. London 1815. 108 117

- Price of corn and wages of labour, with observations upon Dr. Smith's, Mr. Ricardo's, and Mr. Malthus's doctrines upon those subjects; and an attempt at an exposition of the causes of the fluctuation of the price of corn during the last thirty years. London 1826. 129

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

- Anderson, James** (1739 - 1808) σκωτσέζος οικονομολόγος. Πρόδρομος τῆς θεωρίας τῆς γαιοπροσόδου τοῦ Ρικάρντο. — Σελ. 34, 100, 130-3, 138-40, 142, 143, 148, 151, 168-71, 173, 185, 186, 188, 189, 275, 276, 278, 281, 284, 372, 691.
- Arbuthnot, John** ἄγγλος φάρμερ. Ἴχει συγγράφει μιάν ἐργασία πού ἐκδόθηκε ἀνώνυμα τό 1773 γιά τή σχέση ἀνάμεσα στίς τιμές τῶν μέσων συντήρησης καί στά μεγέθη τῶν παχτωμένων κτημάτων. — Σελ. 685.
- Bailey, Samuel** (1791 - 1870) ἄγγλος φιλόσοφος καί οικονομολόγος. Τάχθηκε ἐνάντια στήν ἐργασιακή θεωρία τῆς ἀξίας τοῦ Ρικάρντο ἀπό τή σκοπιά τῆς ἀγοραίας πολιτικῆς οἰκονομίας, σημείωσε ὅμως ταυτόχρονα μερικές ἀντιφάσεις πού ὑπάρχουν στίς οικονομικές του ἀπόψεις. — Σελ. 142, 191, 198, 200, 201, 464, 467, 577.
- Banfield, Thomas Charles** (1795 - 1880) ἄγγλος οικονομολόγος. — Σελ. 21.
- Barton, John** (τέλος τοῦ 18ου καί ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα) ἄγγλος οικονομολόγος, ἐκπρόσωπος τῆς κλασικῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. — Σελ. 536, 637, 641, 654, 671-5, 677-81.
- Bastian, Adolf** (1826 - 1905) περιόδευων ἐρευνητής, ἐθνολόγος, καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου — Σελ. 142.
- Blake, William** (τέλος τοῦ 18ου αἰώνα ὡς τά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα) ἄγγλος οικονομολόγος, ἔχει γράψει μερικά ἔργα σχετικά μέ τήν κυκλοφορία τοῦ χρήματος καί γιά τή φτωχολογία. — Σελ. 535, 536.
- Buchanan, David** (1779 - 1848) ἄγγλος δημοσιολόγος καί οικονομολόγος, μαθητής καί σχολιαστής τοῦ Ἄνταμ Σμίθ. — Σελ. 451, 456.
- Carey, Henry Charles** (1793 - 1879) ἀμερικανός ἀγοραῖος οικονομολόγος, ὀπαδός τοῦ προστατευτισμοῦ, ὑπερασπιστής τῆς ἀρμονίας τῶν τάξεων στήν ἀστική κοινωνία. — Σελ. 33, 184, 194, 363, 689.
- Chalmers, Thomas** (1780 - 1847) σκωτσέζος θεολόγος καί οικονομολόγος, «ἀπό τούς πύο φανατικούς ὀπαδούς τοῦ Μάλθους» (Μάρξ). — Σελ. 279, 535.
- Cobbett, William** (1762 - 1835) ἄγγλος πολιτικός καί δημοσιολόγος ἀγροτικῆς προέλευσης. Διακεκριμένος ἐκπρόσωπος τοῦ μικροαστικοῦ ριζοσπαστισμοῦ, πάλεψε γιά τόν ἐκδημοκρατισμό τοῦ πολιτικοῦ καθεστώτος στήν

- Ἰαγγλία. — Σελ. 137, 141.
- Constantio, Francisco Solano* (1772 - 1846) πορτογάλος γιατρός, διπλωμάτης καὶ συγγραφέας. Ἐχει συγγράψει διάφορες ἐργασίες ἱστορίας καὶ μετάφρασε σὰ γαλλικά ἐργασίες ἄγγλων οἰκονομολόγων, ὅπως τοῦ Γκόντγουϊν, τοῦ Μάλθους, τοῦ Ρικάρντο καὶ ἄλλων. — Σελ. 403, 442.
- Corbet, Thomas* (19ο αἰώνα) ἄγγλος οἰκονομολόγος, ὁπαδός τοῦ Ρικάρντο. — Σελ. 239, 279, 580.
- Darwin, Charles Robert* (1809 - 1882) ἄγγλος φυσιολόγος, δημιουργός τῆς διδασκαλίας γιὰ τὴν καταγωγή καὶ τὴν ἐξέλιξη τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων. — Σελ. 138.
- D' Avenant (Davenant), Charles* (1656 - 1714) ἄγγλος οἰκονομολόγος καὶ στατιστικολόγος, ἕνας ἀπὸ τοὺς πρῶτους σημαντικοὺς ἐμποροκράτες. — Σελ. 128, 129, 148.
- De Quincey, Thomas* (1788 - 1859) ἄγγλος συγγραφέας καὶ οἰκονομολόγος, σχολιαστής τοῦ Ρικάρντο. Οἱ ἐργασίες του καθρεπτίζουν τὴν παρακμή καὶ τὴν κατὰπτωσὴ τῆς σχολῆς τοῦ Ρικάρντο ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατό του. — Σελ. 494, 495, 533, 534.
- Dombasle, Christophe - Joseph - Alexandre Mathieu de* (1777 - 1843) γάλλος γεωπόνος. — Σελ. 22.
- Emery, Charles Edward* (γεννήθηκε τὸ 1838) ἀμερικάνος ἐφευρέτης. — Σελ. 670.
- Forster, Nathaniel* (1726 - 1790) ἄγγλος παπᾶς. Συγγραφέας μερικῶν ἐργασιῶν πάνω σὲ οἰκονομικὰ ζητήματα. Ὑπεράσπιζε τὰ συμ-
φέροντα τῶν ἐργατῶν. — Σελ. 687.
- Fourier, Francois - Marie - Charles* (1772 - 1837) ὁ σημαντικότερος γάλλος οὐτοπιστής σοσιαλιστής δίπλα στὸν Σαίν - Σιμόν. — Σελ. 267.
- Fullarton, John* (1780 - 1849) ἄγγλος οἰκονομολόγος, συγγραφέας ἐργασιῶν γιὰ τὴν κυκλοφορία τοῦ χρήματος καὶ γιὰ τὴν Πίστη, ἀντίπαλος τῆς ποσοτικῆς θεωρίας τοῦ χρήματος. — Σελ. 580.
- Hallett, Frederic Francis* (19ο αἰώνα) ἄγγλος γεωπόνος. — Σελ. 536.
- Hansbrow* (19ο αἰώνα) ἀμερικάνος ἐφευρέτης. — Σελ. 671.
- Hawes* (19ο αἰώνα) ἀμερικάνος ἐφευρέτης. — Σελ. 671.
- Henry VIII* (1457 - 1509) βασιλιάς τῆς Ἰαγγλίας (1485 - 1509). — Σελ. 276.
- Herbert, Claude - Jacques* (1700 - 1758) γάλλος οἰκονομολόγος, ἕνας ἀπὸ τοὺς προδρόμους τοῦ Μάλθους. — Σελ. 138.
- Hodgskin, Thomas* (1787 - 1869) ἄγγλος οἰκονομολόγος καὶ δημοσιολόγος, ἐκπρόσωπος τῆς προλεταριακῆς ἀποψῆς ἀπέναντι στὴν κλασικὴ ἀστική πολιτικὴ οἰκονομία. Χρησιμοποιώντας τὶς ρικαρτιανές θεωρίες υπεράσπιζε τὰ συμφέροντα τοῦ προλεταριάτου. Ἐκανε κριτικὴ στὸν καπιταλισμὸ ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ. — Σελ. 691.
- Hopkins, Thomas* (ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα), ἄγγλος οἰκονομολόγος. — Σελ. 33, 144, 156-8, 161, 164, 688.
- Hüllmann, Karl Dietrich* (1765 -

- 1846), ιστορικός, ἔχει γράψει πολλές ἐργασίες γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ μεσαίωνα. — Σελ. 273.
- Hume, David** (1711 - 1776), σκωτσέζος φιλόσοφος, ἀγνωστικιστής. Ἱστορικός καὶ οἰκονομολόγος. Φίλος καὶ σύμβουλος τοῦ Ἄνταμ Σμίθ, ἐκπροσωποῦσε μιὰ ποσοτική θεωρία τοῦ χρήματος. Σάν θεωρητικός οἰκονομολόγος εἶναι ἀκόμα ἐμποροκράτης, ἀπὸ τὴν οἰκονομικοπολιτική ἀποψη τασσόταν ὑπὲρ τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου. — Σελ. 143, 468.
- Hume, James Deacon** (1774 - 1842) ἄγγλος οἰκονομολόγος, ὁπαδὸς τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου. — Σελ. 689, 690.
- King, Gregory** (1648 - 1712) ἄγγλος στατιστικολόγος. — Σελ. 681.
- Kirchmann, Julius Hermann von** (1802 - 1884), νομικός, δημοσιολόγος καὶ φιλόσοφος, φιλελεύθερος. Τὸ 1848 ἦταν βουλευτὴς τῆς Πρωσικῆς Ἐθνικῆς Συνέλευσης (ἀριστερὰ τοῦ Κέντρου) καὶ τὸ 1849 τῆς Δεύτερης Βουλῆς. Ἀργότερα προσδευτικός. — Σελ. 9, 175.
- Louis XIV** (1638 - 1715), βασιλιάς τῆς Γαλλίας (1638 - 1715). — Σελ. 158.
- Louis XV** (1710 - 1774), βασιλιάς τῆς Γαλλίας (1715 - 1774). — Σελ. 158.
- Louis XVI** (1754 - 1793), βασιλιάς τῆς Γαλλίας (1754 - 1792). — Σελ. 158.
- Malthus, Thomas Robert** (1766 - 1834) ἄγγλος παπὰς καὶ οἰκονομολόγος, ἰδεολογικός ἐκπρόσωπος τῆς ἀστικοποιημένης ἀριστοκρατίας τῶν γαιοκτημόνων, ἀπολογητὴς τοῦ καπιταλισμοῦ, διατύπωσε τὴν ἀντιδραστική θεωρία τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ μέ σκοπὸ νὰ δικαιολογήσει τὴν ἀθλιότητα τῶν ἐργαζομένων στὸν καπιταλισμό. — Σελ. 34, 76, 130-8, 140, 158, 161, 168, 189, 223, 232, 260, 382, 396, 458, 462, 485, 493, 629, 638, 673, 681, 685, 689, 690.
- McCulloch (Mac Culloch), John Ramsey** (1789 - 1864) σκωτσέζος οἰκονομολόγος, ἐκχυδαίσει τὴ διδασκαλία τοῦ Ρικάρντο, ἀπολογητὴς τοῦ καπιταλισμοῦ. — Σελ. 131, 139, 142, 170, 223-5, 560.
- Mill, James** (1773 - 1836) ἄγγλος οἰκονομολόγος καὶ φιλόσοφος. Ἐκχυδαίσει τὴ διδασκαλία τοῦ Ρικάρντο. — Σελ. 177, 223, 574, 587.
- Mill, John Stuart** (1806 - 1873) ἄγγλος οἰκονομολόγος καὶ θετικιστὴς φιλόσοφος. Ἐκχυδαίσει τὴ διδασκαλία τοῦ Ρικάρντο καὶ προπαγάνδιζε τὴν ἁρμονία ἀνάμεσα στὰ κερδοσκοπικά συμφέροντα τῆς ἀστικῆς τάξης καὶ στὰ ζωτικά συμφέροντα τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ἦθελε νὰ ξεπεράσει τίς ἀντιφάσεις τοῦ καπιταλισμοῦ μέ τὴ μεταρρύθμιση τῶν σχέσεων διανομῆς. Γιὸς τοῦ Τζαίμς Μίλλ. — Σελ. 51, 140, 141, 584.
- M' Cormick (Mac Cormick), Cyrns Hall** (1809 - 1884) ἀμερικάνος ἐφευρέτης. — Σελ. 671.
- Megerle, Hans Ulrich** (ψευδώνυμο: Abraham a Santa Clara) (1644 - 1709), ἱεροκέρυκας καὶ συγγρα-

- φέας. — Σελ. 138.
- Newman, Francis William* (1797 - 1842), ἀμερικάνος φιλόσοφος καί οικονομολόγος. — Σελ. 21, 38, 373.
- Opdyke, George* (1805 - 1880) ἀμερικάνος οικονομολόγος καί επιχειρηματίας. — Σελ. 33, 34.
- Ovidius, Naso, Publius* (43 π.Χ. — 17 μ.Χ.) ρωμαῖος ποιητής. — Σελ. 142.
- Petty, Sir William* (1623 - 1687) ἄγγλος οικονομολόγος καί στατιστικολόγος. «Ἰδρυτής τῆς σύγχρονης πολιτικῆς οικονομίας, ἕνας ἀπό τοὺς πρῶτους μεγαλοφυεῖς καί πρωτότυπους οικονομικοὺς ἐρευνητές» (Μάρξ). Ἀντιπροσώπευσε τὴν κλασικὴ ἀστικὴ ἐργασιακὴ θεωρία τῆς ἀξίας. — Σελ. 128, 148.
- Proudhon, Pierre - Joseph* (1809 - 1865) γάλλος δημοσιολόγος, κοινωνιολόγος καί οικονομολόγος. Ἰδεολογικός ἐκπρόσωπος τῶν μικροαστῶν, ἕνας ἀπό τοὺς θεωρητικούς ἰδρυτὲς τοῦ ἀναρχισμοῦ. — Σελ. 15, 185.
- Quesnay, François* (1694 - 1774) γάλλος οικονομολόγος καί γιατρός, ἰδρυτής τῆς διδασκαλίας τῶν φυσιοκρατῶν. Ὁ Οἰκονομικὸς Πίνακας του (Tableau Economique) ἦταν, καί αὐτὸ «στὸ δευτέρου τρίτου τοῦ 18ου αἰῶνα, μιὰ στὸν ἀνώτατο βαθμὸ μεγαλοφυῆς ἰδέα, ἀναμφίβολα ἡ πρῶτη μεγαλοφυῆς πού ἔχει δόσει ὡς τώρα ἡ πολιτικὴ οικονομία» (Μάρξ). — Σελ. 47.
- Ramsay, Sir George* (1800 - 1871) ἄγγλος οικονομολόγος, ἕνας ἀπό τοὺς τελευταίους ἐκπρόσωπους τῆς κλασικῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οικονομίας. — Σελ. 675.
- Ricardo, David* (1772 - 1823) ἄγγλος οικονομολόγος. Τὸ ἔργο του ἀποτελεῖ τὸ ἀποκορύφωμα τῆς κλασικῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οικονομίας. — Σελ. 14-6, 26, 30-4, 45, 46, 60, 72, 81, 83, 96, 100, 106-8, 116, 117, 119-22, 124, 125, 130, 131, 133-7, 139, 140, 142-4, 148, 149, 151-3, 163, 168, 174, 175, 177-82, 184, 185, 188-98, 200-6, 208-16, 218, 224-35, 237, 239, 241-8, 251-3, 256-8, 265, 274-91, 295, 314, 316-9, 338, 347, 348, 355-63, 366-73, 375, 376, 378, 379, 381, 382, 384, 386-91, 393-5, 410, 416, 423, 426, 433, 435-43, 448-51, 455-60, 462-73, 476, 478, 481-90, 492-503, 505-12, 514-6, 518, 519, 522, 523, 527, 528, 530, 533-5, 537-46, 548, 551, 566, 573-5, 578-81, 583, 585-7, 589, 590, 603, 606, 607, 610-7, 622-8, 630, 634, 636-41, 644-52, 657-60, 662-4, 666, 668, 671-7.
- Rodbertus (Jagetzow), Johann Karl* (1805 - 1875) πρῶστος τσιφλικάς, οικονομολόγος, ἰδεολογικός ἐκπρόσωπος τῶν ἀστικοποιημένων γιούνκερ. Θεωρητικὸς τοῦ πρωσσικοῦ «κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ» τῶν γιούνκερ. — Σελ. 9, 10, 18, 23, 26, 47, 49, 54, 59-71, 73, 75, 76, 78-83, 86-90, 92, 95-101, 103-6, 108, 113, 114, 120-2, 129, 130, 142, 145, 146, 148, 174, 176-87, 207, 275, 279, 284, 397, 685.

Roscher, Wilhelm Georg Friedrich

(1817 - 1894) ἀγοραῖος οἰκονομολόγος, ἰδρυτής τῆς παλαιότερης σχολῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας στὴ Γερμανία. Πολέμησε τὸν οὐτοπικό σοσιαλισμό καὶ τὴν κλασικὴ ἀστικὴ πολιτικὴ οἰκονομία. Ἀντικατάστησε τὴ θεωρητικὴ ἀνάλυση μὲ ἓνα ρηχὸ ἐμπειρισμό, ἀρνοῦνταν τὴν ὑπαρξὴ οἰκονομικῶν νόμων. — Σελ. 139-42, 152, 580.

Say, Jean - Baptiste (1767 - 1832)

γάλλος οἰκονομολόγος, συστηματοποίησε καὶ ἐκχυδαίσε τὸ ἔργο τοῦ Ἄνταμ Σμιθ. Διατύπωσε τὴν ἀγοραία οἰκονομικὴ διδασκαλία γιὰ τοὺς παράγοντες τῆς παραγωγῆς, ἀνακηρύσσοντας τὴ γῆ, τὸ κεφάλαιο καὶ τὴν ἐργασία πηγές γιὰ τὴν πρόσοδο, τὸ κέρδος καὶ τὸν μισθό (τριαδικὸς τύπος). — Σελ. 152, 192, 194, 251, 440, 464, 466, 545, 546, 574, 575, 583, 619, 644, 646.

Sismondi, Jean - Charles - Leonard

Simonde de (1773 - 1842) ἐλβετός οἰκονομολόγος καὶ ἱστορικός. Ἐμφανίστηκε στὸ τέλος τῆς κλασικῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ ἱδρυσε τὴν μικροαστικὴ πολιτικὴ οἰκονομία. Κριτίκαρε τὸν καπιταλισμό «ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ μικροαστοῦ» (Λένιν) καὶ ἐξιδανίκευε τὴ μικρὴ παραγωγή. — Σελ. 134, 135, 440, 622.

Smith, Adam (1723 - 1790)

ὁ σημαντικότερος ἄγγλος οἰκονομολόγος πρὶν ἀπὸ τὸν Ριχάρντο. Γενίκευσε τὴν πείρα τῆς καπιταλιστικῆς - μανουφакτουριστικῆς περιόδου καὶ τοῦ ἐργοστασιακοῦ συστήματος

πού ἀρχίζε καὶ ἔδωσε τὴν ἀνεπτυγμένη, τῆς μορφῆς τὴν κλασικὴ ἀστικὴ πολιτικὴ οἰκονομία. — Σελ. 26, 106, 120, 121, 142, 174, 175, 180, 188, 189, 192, 193, 195, 197, 198, 223, 233, 244-6, 248, 251-67, 269-72, 274, 278, 281, 285, 286, 290, 357, 358, 363, 368, 369, 371, 372, 382, 387, 389, 390, 392-417, 420-7, 429-35, 437, 460-5, 468-70, 472, 481, 482, 486, 493, 496, 506, 508-10, 540, 544-8, 566, 573, 578, 580, 581, 611-3, 615, 630, 631, 644, 646, 662, 673, 674, 685.

Steuart (Stewart), Sir James (γνωστός

καὶ μὲ τὸ ὄνομα Denham) (1712 - 1780) ἄγγλος οἰκονομολόγος, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ μερκαντιλισμοῦ (ἐμποροκρατισμοῦ), πού τὸν συστηματοποίησε σὰν θεωρητικός. Ἀντίπαλος τῆς ποσοτικῆς θεώρησις τοῦ χρήματος. — Σελ. 130, 131, 138, 143, 270, 645.

Stirling, Patrick James (1809 - 1891)

ἄγγλος ἀγοραῖος οἰκονομολόγος. — Σελ. 32, 535.

Storch, Heinrich Friedrich von

(Andrej Karlowitsch) (1766 - 1835). Οἰκονομολόγος στατιστικολόγος καὶ ἱστορικός, ἐκχυδαίσε τὴν κλασικὴ ἀστικὴ πολιτικὴ οἰκονομία. Μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Πετρούπολης. — Σελ. 111.

Torello da Lonato, Camillo (16ο αἰώ-

να) ἰταλὸς ἀγροβιολόγος. — Σελ. 174.

Tooke, Thomas (1774 - 1858)

ἄγγλος οἰκονομολόγος κριτίκαρε τὴ θεω-

- ρία τοῦ χρήματος τοῦ Ρικάρντο, ὁ «τελευταῖος ἄγγλος οἰκονομολόγος of any value» (μέ μιά κάποια ἀξία Μάρξ). — Σελ. 131, 621.
- Torrens, Robert** (1780 - 1864) ἄγγλος οἰκονομολόγος, ἐκπρόσωπος τῆς «Currency Principle» («Ἀρχή τῆς κυκλοφορίας τοῦ χρήματος»). — Σελ. 223
- Townsent, Joseph** (1739 - 1816) ἄγγλος παπάς, γεωλόγος καί κοινωνιολόγος. Ἔχει δημιουργήσει μιά πληθυσμιακή θεωρία, ἀπό τὴν ὁποία πῆρε πολλά ὁ Μάλθους. — Σελ. 131, 138.
- Ure, Andrew** (1778 - 1857) ἄγγλος χημικός καί οἰκονομολόγος, ὁπαδὸς τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου. — Σελ. 580.
- Wade, John** (1788 - 1875), ἄγγλος δημοσιολόγος, οἰκονομολόγος καί ἱστορικός. — Σελ. 16.
- Wakefield, Edward Gibbon** (1796 - 1862) βρετανὸς πολιτικός, πολιτικός τῶν ἀποικιῶν καί οἰκονομολόγος. — Σελ. 279, 464.
- Wallace, Robert** (1697 - 1771) ἄγγλος θεολόγος καί στατιστικολόγος. Ἀνάπτυξε μιά πληθυσμιακή θεωρία ἀπὸ τὴν ὁποία πῆρε πολλά ὁ Μάλθους. — Σελ. 138.
- Ward, W.H.** (19ο αἰώνα) ἀμερικανὸς ἐφευρέτης. — Σελ. 671.
- West, Sir Edward** (1782 - 1828) ἄγγλος οἰκονομολόγος, ἀνέπτυξε μιά θεωρία τῆς γαιοπροσόδου. — Σελ. 34, 131, 140, 156, 168, 285.
- Whitney, Eli** (1765 - 1825) ἀμερικανὸς ἐφευρέτης. — Σελ. 670.
- Wilson, James** (1805 - 1860) ἄγγλος πολιτικός καί οἰκονομολόγος, ἰδρυτὴς καί συντάκτης τοῦ περιοδικοῦ «Economist». Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν (1853 - 1858). Ὅπαδὸς τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου. Ἀντίπαλος τῆς ποσοτικῆς θεωρίας τοῦ χρήματος. — Σελ. 580.
- Young, Arthur** (1741 - 1820) ἄγγλος γεωπόνος καί οἰκονομολόγος, ἐκπρόσωπος τῆς ποσοτικῆς θεωρίας τοῦ χρήματος. — Σελ. 158.

Σταθμά, μέτρα και νομίσματα

Σταθμά

Τόννος	= 20 hundredweights	1.016,05 κιλά
libra - αρχαίο ρωμαϊκό βάρος (κάπου $\frac{3}{4}$ της λίβρας)		
ακόμα ή ισπανική και πορτογαλική λίβρα (λβρ.)		460 ή 459 γραμμάρια

Μέτρα

Acres (πλέθρο)	= 4 roods	4.046,7 μ ²
Πήχυσ		66,69 έκ. του μέτ.
Κουάρτερ (κρτ.), άγγλικό μέτρο χωρητικότητας	= 8 μπουσσελ περίπου	291 λβρ.
Μπουσσελ	= 8 γαλόνια	36,349 λβρ.
Πίντ	= $\frac{1}{8}$ γαλόνια	0,568 λβρ.

Νομίσματα*

Λίρα στερλίνα	= 20 σελλίνια	20,43 μάρκα
Σελλίνοι (σλ.)	= 12 πέννες	1,02 μ.
Πέννα (πεν.)	= 4 φάρντινγκ	8,51 πφέννιγκ
Φάρντινγκ	= $\frac{1}{4}$ της πέννας	2,12 πφέννιγκ
Γκίνεα (guinea)	= 21 σελλίνια	21,45 μ.
Λιντε (στά άγγλικά ένα νόμισμα της 1 λίρας)		20,43 μ.
Φράγκο (γαλλικό)	= 100 σαντίμια	80 πφέννιγκ

* Ο ύπολογισμός σε μάρκα και πφέννιγκ γίνεται με βάση την ισοτιμία που υπήρχε τό 1870 (1 μάρκα = $\frac{1}{279}$ του κιλού του καθαρού χρυσού).

Σχετικά με την απόδοση ορισμένων όρων

Ὁ Μάρξ χρησιμοποιεῖ καμιά φορά τόν ἴδιο ὄρο γιά ν' ἀποδόσει διαφορετικές ἔννοιες. Ἀναφέρουμε μερικούς:

Ἡ λέξη: Rohmaterial (ἀκατέργαστο ὑλικό) χρησιμοποιεῖται ἀπό τόν Μάρξ μέ τήν ἔννοια τῆς: πρώτης ὕλης (Rohstoff). Στή μετάφραση χρησιμοποιήσαμε δύο ἢ τρεῖς φορές τόν ὄρο: ἀκατέργαστο ὑλικό, γενικά ὅμως χρησιμοποιήσαμε τόν ὄρο: πρώτη ὕλη.

Μέ τήν ἴδια περίπου ἔννοια χρησιμοποιήθηκε καί ὁ ὄρος: Rohprodukt. Τόν ὄρο αὐτόν τόν ἀποδόσαμε μέ τίς λέξεις: ἀκατέργαστο προϊόν.

Τόν ὄρο: Fabrikationsprodukt, τόν ἀποδόσαμε μέ τόν ὄρο: ἐργοστασιακό προϊόν ἢ μέ τόν ὄρο: μεταποιημένο προϊόν.

Τόν ὄρο Fond καί Fund, τόν ἀποδόσαμε μέ τίς λέξεις: κεφάλαιο, ποσό, κονδύλι.

Τόν ὄρο Kostenpreis πού ἐπιλέξει μεταφραζόμενος σημαίνει: τιμή κόστους, ὁ Μάρξ τόν χρησιμοποιεῖ μέ τήν ἔννοια τῆς: τιμῆς παραγωγῆς, πού περιλαβαίνει τήν τιμή κόστους ἢ τά ἐξόδα παραγωγῆς πού εἶναι ἴσα μέ τό $\sigma + \mu$ σύν τό μέσο ποσοστό τοῦ κέρδους. Στόν τρίτο τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» τό ζήτημα αὐτό ξεκαθαρίζεται. Στή μετάφραση τούτου τοῦ τόμου χρησιμοποιήσαμε τόν ὄρο πού χρησιμοποιεῖ ὁ Μάρξ στά χειρόγραφα του τοῦ 1862-1863 μέ ὑποσημειώσεις ὅμως ἐξηγοῦμε τό ζήτημα γιά νά γίνει σαφές στόν ἀναγνώστη. Ἐξάλλου ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ σέ μερικά σημεία ταυτίζει τόν ὄρο: τιμή κόστους μέ τόν ὄρο: τιμή παραγωγῆς (Produktionspreis).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἐντί προλόγου	5
Κεφάλαιο Ὀγδοο: Ὁ κύριος Ροντμπέρτους. Παρέκβαση. Νέα θεωρία τῆς γαιοπροσόδου	9
1. Πρόσθετη ὑπεραξία στήν ἀγροτική οἰκονομία. Βραδύτερη ἢ ἀνάπτυξη τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας σέ σχέση μέ τή βιομηχανία στίς συνθήκες τοῦ καπιταλισμοῦ	9
2. Τό ποσοστό τοῦ κέρδους στή σχέση του μέ τό ποσοστό τῆς ὑπεραξίας. Ἡ ἀξία τῆς ἀγροτικῆς πρώτης ὕλης σάν στοιχεῖο τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου στήν ἀγροτική οἰκονομία	18
3. Ἀξία καί μέση τιμή στήν ἀγροτική οἰκονομία. Ἀπόλυτη πρόσδοδος	23
α) Ἐξίσωση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους στή βιομηχανία	23
β) Διαμόρφωση τοῦ προβλήματος τῆς γαιοπροσόδου ..	29
γ) Ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία στή γῆ, ἀπαραίτητος ὄρος γιά τήν ὑπαρξη τῆς ἀπόλυτης γαιοπροσόδου. Διάσπαση τῆς ὑπεραξίας στήν ἀγροτική οἰκονομία σέ κέρδος καί πρόσδοδος	38
4. Ἡ θέση τοῦ Ροντμπέρτους ὅτι ἡ ἀξία τῆς πρώτης ὕλης δέν μπαίνει στά ἔξοδα παραγωγῆς τῆς γεωργίας	47
5. Οἱ λαθεμένες προϋποθέσεις τῆς θεωρίας τῆς προσόδου τοῦ Ροντμπέρτους	59
6. Μή κατανόηση ἀπό τόν Ροντμπέρτους τῆς σχέσης ἀνάμεσα στή μέση τιμή καί τήν ἀξία στή βιομηχανία καί στη γεωργία Ὁ νόμος τῆς μέσης τιμῆς	70
7. Ἡ λαθεμένη ἀντίληψη τοῦ Ροντμπέρτους σχετικά μέ τοὺς παράγοντες πού καθορίζουν τό ποσοστό τοῦ κέρδους καί τό ποσοστό τῆς γαιοπροσόδου	78

α) Ἡ πρώτη θέση τοῦ Ροντμπέρτους	79
β) Ἡ δεύτερη θέση τοῦ Ροντμπέρτους	82
γ) Ἡ τρίτη θέση τοῦ Ροντμπέρτους	96
8. Ὁ πραγματικός πυρήνας τοῦ παραμορφωμένου ἀπὸ τὸν Ροντμπέρτους νόμου	103
9. Διαφορική πρόσοδος καὶ ἀπόλυτη πρόσοδος στὴν ἀμοιβαία τους σχέση. Ὁ ἱστορικός χαρακτήρας τῆς γαιοπροσόδου. Σχετικά μὲ τὴ μέθοδο διερεύνησης τοῦ Σμίθ καὶ τοῦ Ρικάρντο	106
10. Ποσοστό τῆς προσόδου καὶ ποσοστό τοῦ κέρδους. Σχέση ἀνάμεσα στὴν παραγωγικότητα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς βιομηχανίας στὶς διάφορες βαθμίδες τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης	121
Κεφάλαιο Ἑνατο: Παρατηρήσεις σχετικά μὲ τὴν ἱστορία τῆς ἀνακάλυψης τοῦ λεγόμενου νόμου τοῦ Ρικάρντο. [Συμπληρωματικές παρατηρήσεις σχετικά μὲ τὸν] Ροντμπέρτους (παρέκβαση) ..	130
1. Ἀνακάλυψη τῆς διαφορικῆς προσόδου ἀπὸ τὸν Ἄντερσον. Διαστρέβλωση τῶν ἀπόψεων τοῦ Ἄντερσον πρὸς τὸ συμφέρον τῶν γαιοκτημόνων ἀπὸ τὸν ἀντιγραφέα του, τὸν Μάλθους	130
2. Ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων σάν βασικὴ ἀρχὴ τοῦ Ρικάρντο κατὰ τὴν ἐκτίμηση οἰκονομικῶν φαινομένων. Ἡ ὑπεράσπιση ἀπὸ τὸν Μάλθους τῶν πιὸ ἀντιδραστικῶν στοιχείων τῶν κυρίαρχων τάξεων. Οὐσιαστικὴ ἀντίκρουση ἀπὸ μέρος τοῦ Δαρβίνου τῆς πληθυσμιακῆς θεωρίας τοῦ Μάλθους	134
3. Ἡ νόθευση ἀπὸ τὸν Ρόσσερ τῆς ἱστορίας τῶν ἀπόψεων γιὰ τὴ γαιοπρόσοδο. Παραδείγματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀμεροληψίας τοῦ Ρικάρντο. Ἡ πρόσοδος στὴν ἀγροτικὴ παραγωγή καὶ στὴ βιομηχανικὴ παραγωγή. Διπλὴ ἐπίδραση τοῦ συναγωνισμοῦ	139
4. Τὸ λάθος καὶ ἡ σύγχυση τοῦ Ροντμπέρτους στὸ ζήτημα τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴν ἀξία καὶ στὴν ὑπεραξία, δταν ἀκριθαίνουν τὰ προϊόντα	145
5. Ἡ ἀρνηση τῆς ἀπόλυτης γαιοπροσόδου ἀπὸ τὸν Ρικάρντο εἶναι συνέπεια τῶν λαθῶν του στὴ θεωρία τῆς ἀξίας	148
6. Ἡ θέση τοῦ Ρικάρντο γιὰ τὴ συνεχὴ ἀνοδο τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν. Πίνακας τῶν μέσων τιμῶν τῶν σιτηρῶν τῆς περιόδου 1641-1859	153
7. Ὁ Χόπκινς γιὰ τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἀπόλυτη καὶ τὴ δια-	

φορική πρόσοδο και ανάμεσα στην παραγωγική και μη παραγωγική εργασία για την καταγωγή της γαιοπροσόδου από την ατομική ιδιοκτησία	156
8. Έξοδα ξεχειρώματος. Περίοδες της ανόδου των τιμών των σιτηρών και περίοδες της πτώσης τους (1641-1859)	164
9. Ο Άντερσον ενάντια στον Μάλθους, ή θέση του Άντερσον για την αυξανόμενη παραγωγικότητα της γεωργίας και για την επίδρασή της στη διαφορική πρόσοδο	168
10. Το άβασιμο της κριτικής της θεωρίας της προσόδου του Ρικάρντο από τον Ροντμπέρτους. Η μη κατανόηση από τον Ροντμπέρτους των ιδιομορφιών της καπιταλιστικής αγροτικής οικονομίας	174
Κεφάλαιο Δέκατο: Η θεωρία του Α. Σμίθ και του Ρικάρντο για την τιμή κόστους (Αντίκρουση)	188
A. Η θεωρία του Ρικάρντο για την τιμή κόστους	188
1. Κατάρρευση της θεωρίας των φυσιοκρατών και η παραπέρα ανάπτυξη των απόψεων για την γαιοπρόσοδο	188
2. Ο καθορισμός της αξίας από το χρόνο εργασίας σύμφωνα με τον Ρικάρντο. Η ιστορική δικαίωση και οι ελλείψεις του τρόπου της έρευνάς του	191
3. Η σύγχυση του Ρικάρντο στο ζήτημα της «απόλυτης» και της «σχετικής» αξίας. Η μη κατανόηση από τον Ρικάρντο των μορφών της αξίας	198
4. Η παρουσίαση από τον Ρικάρντο του κέρδους, του ποσοστού του κέρδους, των μέσων τιμών κλπ.	201
α) Ο Ρικάρντο συγχέει το σταθερό και το μεταβλητό κεφάλαιο με το πάγιο και με το κυκλοφορούν κεφάλαιο. Η λαθεμένη εξήγησή του για τις αλλαγές των σχετικών αξιών	201
β) Το μέρδεμα από τον Ρικάρντο της τιμής κόστους με την αξία και οι αντιφάσεις στη θεωρία του της αξίας, που πηγάζουν από το γεγονός αυτό. Η μη κατανόηση από τον Ρικάρντο του προτσές της εξίσωσης του ποσοστού του κέρδους και της μετατροπής των αξιών σε τιμές κόστους	221
5 Μέσες τιμές ή τιμές κόστους και αγοραίες τιμές	237
α) Εισαγωγικές παρατηρήσεις: Ατομική αξία και αγοραία αξία. Αγοραία αξία και αγοραία τιμή	237
β) Η σύγχυση από τον Ρικάρντο του προτσές σχηματισμού της αγοραίας αξίας με το προτσές σχηματισμού	

των τιμών κόστους	241
γ) Οί δυό καθορισμοί τής «φυσικής τιμής» στον Ρικάρντο. Ἀλλαγές τῶν τιμῶν κόστους σέ ἐξάρτηση ἀπό τίς ἀλλαγές στήν παραγωγικότητα τής ἐργασίας	246
B. Ἡ θεωρία τοῦ Σμίθ γιά τήν τιμή κόστους	252
1. Ἡ λαθεμένη προϋπόθεση τοῦ Σμίθ γιά τή θεωρία τῶν τιμῶν κόστους. Ἡ ἀσυνέπεια τοῦ Ρικάρντο γιατί διατηρεῖ τήν ταύτιση τής ἀξίας μέ τήν τιμή κόστους ἀπό τόν Σμίθ ...	252
2. Ἡ θεωρία τοῦ Σμίθ γιά τό «φυσικό ὕψος» τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, τοῦ κέρδους καί τής προσόδου	258
 Κεφάλαιο Ἐνδέκατο: Ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο γιά τήν πρόσοδο ..	275
1. Οί ἱστορικοί ὅροι γιά τήν ἀνάπτυξη τής θεωρίας τής προσόδου ἀπό τόν Ἄντερσον καί τόν Ρικάρντο	275
2. Ἡ λαθεμένη ἐξήγηση ἀπό τόν Ρικάρντο τῶν τιμῶν κόστους καί ἡ ἐπίδρασή τής στή θεωρία του γιά τήν πρόσοδο	280
3. Ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ Ρικάρντο γιά τήν πρόσοδο	285
 Κεφάλαιο Δωδέκατο: Πίνακες καί διασαφηνίσεις γιά τήν διαφορική πρόσοδο	292
1. Ἀλλαγές στή μάζα καί στό ποσοστό τής προσόδου	292
2. Διάφοροι συνδυασμοί τής διαφορικής καί τής ἀπόλυτης προσόδου. Οί Πίνακες Α, Β, Γ, Δ, Ε	295
3. Ἀνάλυση τῶν πινάκων	314
α) Σχετικά μέ τόν Πίνακα Α. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν ἀτομική ἀξία καί στήν ἀγοραία ἀξία	315
β) Ἡ σχέση τής θεωρίας τής προσόδου τοῦ Ρικάρντο μέ τήν ἀποψη τής φθίνουσας παραγωγικότητας τής γεωργίας. Μεταβολές τοῦ ποσοστοῦ τής ἀπόλυτης προσόδου σέ σχέση μέ τίς μεταβολές τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους	317
γ) Παρατηρήσεις σχετικά μέ τήν ἐπίδραση τής ἀλλαγῆς στήν ἀξία τῶν μέσων συντήρησης καί τής πρώτης ὕλης (καθώς καί τής ἀξίας τῶν μηχανῶν) στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου	321
δ) Ἀλλαγές τής συνολικῆς προσόδου σέ ἐξάρτηση ἀπό τήν ἀλλαγή τής ἀγοραίας ἀξίας	335
 Κεφάλαιο Δέκατο Τρίτο: Ἡ θεωρία τοῦ Ρικάρντο γιά τήν πρόσοδο (τέλος)	357
1. Ἡ προϋπόθεση τοῦ Ρικάρντο γιά τή μή ὑπαρξη τής ἰδιοκτησίας στή γῆ. Πέρασμα σέ νέα ἐδάφη ἀνάλογα μέ τήν τοπο-	

θεσία και τή γονιμότητά τους	357
2. 'Ο ισχυρισμός του Ρικάρντο ότι είναι αδύνατο ή διαφορετική πρόσδοδος να επηρεάζει την τιμή του σιταριού. 'Η απόλυτη πρόσδοδος σαν αίτια της ανόδου των τιμών για τα αγροτικά προϊόντα	363
3. 'Η αντίληψη του Σμίθ και του Ρικάρντο για τή «φυσική τιμή» του αγροτικού προϊόντος	368
4. Οί απόψεις του Ρικάρντο σχετικά με τις βελτιώσεις στη γεωργία και τήν επίδρασή τους στη γαιοπρόσοδο	372
5. 'Η κριτική της θεωρίας της γαιοπροσόδου του Σμίθ και δρισμένων θέσεων του Μάλθους από τον Ρικάρντο	382
Κεφάλαιο Δέκατο Τέταρτο: 'Η θεωρία της προσόδου του Α. Σμίθ ..	397
1. 'Αντιφάσεις στην τοποθέτηση του προβλήματος	397
2. 'Η θέση του Σμίθ για τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της ζήτησης αγροτικών προϊόντων. Φυσιοκρατικό στοιχείο στη θεωρία του για τήν πρόσδοδο	411
3. 'Η εξήγηση του Σμίθ για τή σχέση ανάμεσα στην προσφορά και τή ζήτηση στα διάφορα είδη των προϊόντων της γης. Τά συμπεράσματά του για τή θεωρία της προσόδου	417
4. 'Η ανάλυση από τον Σμίθ των αλλαγών των τιμών για τά προϊόντα της γης	426
5. Οί απόψεις του Σμίθ για τήν κίνηση της προσόδου και ή εκτίμησή του για τά συμφέροντα των διαφόρων κοινωνικών τάξεων	433
Κεφάλαιο Δέκατο Πέμπτο: 'Η θεωρία του Ρικάρντο για τήν υπεραξία	435
Α. 'Ο Ρικάρντο για τό κέρδος και τήν πρόσδοδο	435
1. Τό μέρδεμα από τον Ρικάρντο των νόμων της υπεραξίας με τούς νόμους του κέρδους	435
2. Διάφορες περιπτώσεις της μεταβολής του ποσοστού του κέρδους	442
3. 'Αντιτιθέμενες αλλαγές στην αξία του σταθερού και του μεταβλητού κεφαλαίου και ή επίδρασή τους στο ποσοστό του κέρδους	445
4. 'Η σύγκυση από μέρος του Ρικάρντο της τιμής κόστους με τήν αξία στη θεωρία του για τό κέρδος	448
5. 'Η σχέση ανάμεσα στο γενικό ποσοστό του κέρδους και στο ποσοστό της απόλυτης προσόδου. 'Η επίδραση της πτώσης του μισθού στις τιμές κόστους	451

B. 'Ο Ρικάρντο για τήν υπεραξία	460
1. Ποσότητα εργασίας και αξία τής εργασίας	460
2. 'Αξία τής εργατικής δύναμης. 'Αξία τής εργασίας	465
3. 'Υπεραξία	471
5. Σχετική υπεραξία. Σχετικός μισθός εργασίας	486
 Κεφάλαιο Δέκατο Έκτο: <i>'Η θεωρία του Ρικάρντο για τό κέρδος</i>	496
1. Μερικές περιπτώσεις τής διάκρισης από τόν Ρικάρντο τής υπεραξίας από τό κέρδος	496
2. Σχηματισμός του γενικού ποσοστού του κέρδους (average profits) (ή του «γενικού ποσοστού του κέρδους») (του «συνηθισμένου κέρδους»)	503
α) Τό δοσμένο μέσο ποσοστό του κέρδους σάν σημείο αφετηρίας τής θεωρίας του Ρικάρντο για τό κέρδος	503
β) 'Η λαθεμένη αντίληψη του Ρικάρντο σχετικά μέ τήν επίδραση του άποικιακού έμπορίου και γενικά του έξωτερικού έμπορίου στό ποσοστό του κέρδους	508
3. 'Ο νόμος τής πτώσης του ποσοστού του κέρδους	510
α) Λαθεμένες προϋποθέσεις στην αντίληψη του Ρικάρντο για τήν πτώση του ποσοστού του κέρδους	510
β) 'Η αντίληψη του Ρικάρντο ότι ή αύξανόμενη πρόσδοδος καταβροχθίζει σιγά-σιγά τό ποσοστό του κέρδους ...	512
γ) Μετατροπή ενός μέρους του κέρδους και ενός μέρους του κεφαλαίου σε πρόσοδο. Μεταβολή του μεγέθους τής προσόδου σε σχέση μέ τήν ποσότητα τής εργασίας που χρησιμοποιείται στη γεωργία	524
δ) 'Ιστορική περιγραφή τής άνόδου του ποσοστού του κέρδους μέ ταυτόχρονη άνοδο των τιμών για τά γεωργικά προϊόντα. 'Η δυνατότητα τής αύξησης τής παραγωγικότητας τής εργασίας στη γεωργία	534
ε) 'Ο Ρικάρντο για τήν πτώση του ποσοστού του κέρδους και ή θεωρία του για τήν πρόσοδο	536
 Κεφάλαιο Δέκατο Έβδομο: <i>'Η θεωρία του Ρικάρντο για τή συσσώρευση. Κριτική τής θεωρίας αυτής ('Ανάπτυξη των κρίσεων από τή βασική μορφή του κεφαλαίου)</i>	548
1. Τό λάθος του Σμίθ και του Ρικάρντο, συνίσταται στό ότι δέν παίρνουν υπόψη τους τό σταθερό κεφάλαιο. 'Αναπαραγωγή των διάφορων μερών του σταθερού κεφαλαίου	548
2. 'Αξία του σταθερού κεφαλαίου και αξία του προϊόντος ..	552
3. 'Αναγκαίοι όροι για τή συσσώρευση του κεφαλαίου. 'Από-	

σβεση του πάγιου κεφαλαίου και ο ρόλος της στο προτσές της συσσώρευσης	556
4. Άμοιβαία εξάρτηση των κλάδων παραγωγής στο προτσές της συσσώρευσης. Άμεση μετατροπή ενός μέρους της υπεραξίας σε σταθερό κεφάλαιο στη γεωργία και στις μηχανοκατασκευές	560
5. Μετατροπή της κεφαλαιοποιημένης υπεραξίας σε σταθερό και μεταβλητό κεφάλαιο	570
6. Το πρόβλημα των κρίσεων (είσαγωγικές παρατηρήσεις). Καταστροφή κεφαλαίου από τις κρίσεις	573
7. Άνουσια άρνηση της υπερπαραγωγής έμπορευμάτων με ταυτόχρονη παραδοχή της άφθονίας του κεφαλαίου	578
8. Άρνηση από τον Ρικάρντο της γενικής υπερπαραγωγής. Η δυνατότητα της κρίσης προκύπτει από τις έσωτερικές αντιθέσεις του έμπορεύματος και του χρήματος	581
9. Η λαθεμένη άποψη του Ρικάρντο για τη σχέση ανάμεσα στην παραγωγή και στην κατανάλωση στις συνθήκες του καπιταλισμού	589
10. Μετατροπή της δυνατότητας της κρίσης σε πραγματικότητα. Η κρίση σαν έκδήλωση όλων των αντιφάσεων της άστικής οίκονομίας	591
11. Για τις μορφές της κρίσης	598
12. Αντιφάσεις ανάμεσα στην παραγωγή και την κατανάλωση στις συνθήκες του καπιταλισμού. Μετατροπή της υπερπαραγωγής βασικών ειδών κατανάλωσης στη γενική υπερπαραγωγή	603
13. Η αγορά μένει πίσω από την αυξανόμενη παραγωγή. Η αντίληψη του Ρικάρντο για την άπεριόριστη ζήτηση και την άπεριόριστη χρησιμοποίηση κεφαλαίου	610
14. Η αντίφαση ανάμεσα στη άκατάπαυστη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και στον περιορισμένο χαρακτήρα της κατανάλωσης σαν βάση της υπερπαραγωγής. Ο άπολογητικός χαρακτήρας της θεωρίας για τό ότι είναι άδύνατη ή γενική υπερπαραγωγή	614
15. Οί άπόψεις του Ρικάρντο για τά διάφορα είδη της συσσώρευσης του κεφαλαίου και για τις οίκονομικές συνέπειες της συσσώρευσης	623

Κεφάλαιο Δέκατο Όγδοο: Διάφορα του Ρικάρντο. Συμπέρασμα του Ρικάρντο (Τζών Μπάρτον)	637
A. Άκαθάριστο και καθαρό εισόδημα	637

B. Μηχανές ὁ Ρικάρντο καὶ ὁ Μπάρτον σχετικά με τὴν ἐπίδραση τῶν μηχανῶν στὴν κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης	641
1. Ἡ ἀπόψεις τοῦ Ρικάρντο	641
α) Ὁ Ρικάρντο γιὰ τὴν ἐκτόπιση ἐργατῶν ἀπὸ τὶς μηχανές	641
β) Ὁ Ρικάρντο γιὰ τὴν ἐπίδραση στὴν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων τῶν τελειοποιήσεων στὴν παραγωγή. Ἡ λαθεμένη ἀντίληψη τοῦ Ρικάρντο σχετικά με τὸ ἀπελευθερώνόμενο ἀπὸ τὸ κονδύλι τῶν μισθῶν ποσὸ γιὰ τοὺς ἀπολυμένους ἐργάτες	644
γ) Ἡ ἐντιμότητα τοῦ Ρικάρντο: ἀναθεώρηση τῶν ἀπόψεων του γιὰ τὴν χρησιμοποίηση μηχανῶν. Διατήρηση λαθεμένων προϋποθέσεων στὴ νέα τοποθέτηση τοῦ ζητήματος ἀπὸ μέρους του	647
δ) Ὁ Ρικάρντο σχετικά με τὶς συνέπειες γιὰ τὴν ἐργατικὴ τάξη ἀπὸ τὴν εἰσαγωγή μηχανῶν στὴν παραγωγή	657
2. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Μπάρτον	672
α) Ὁ Μπάρτον γιὰ τὴν σχετικά μειωνόμενη ζήτηση ἐργασίας στό προτσές τῆς συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου. Ἡ μονόπλευρη ἀντίληψή του σχετικά με τὴν ἐπίδραση τῆς ὀργανικῆς σύνθεσης τοῦ κεφαλαίου στό προτσές αὐτό	672
β) Ἡ ἄποψη τοῦ Μπάρτον γιὰ τὴν κίνηση τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καὶ τὴν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ	677

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

1 Παλιὰ διατύπωση τῆς θέσης γιὰ τὴ σταθερὴ ἀντιστοιχία τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζήτησης στὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία. Ὁ Ροντμπέρτους καὶ οἱ πρακτικοὶ ἀνάμεσα στοὺς οἰκονομολόγους τοῦ 18ου αἰῶνα	685
2 Ὁ Ναθάνιελ Φόρστερ γιὰ τὴν ἐχθρότητα ἀνάμεσα στοὺς γαιοκτῆμονες καὶ τοὺς βιομήχανους	687
3 Ἡ ἄποψη τοῦ Χόπκινς γιὰ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν πρόσοδο καὶ στό κέρδος	688
4. Οἱ Κέρυ, Μάλθους καὶ Τζαίημς Ντίκον Χιούμ σχετικά με τὶς βελτιώσεις στὴ γεωργία	689
5. Ὁ Χόντζσκιν καὶ ὁ Ἄντερσον γιὰ τὴν ἄνοδο τῆς παραγωγικότητας τῆς γεωργικῆς ἐργασίας	691
6. Πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους	692

Σημειώσεις	693
------------	-----

Περιεχόμενα		733
Βιβλιογραφία		711
Εύρετήριο ονομάτων		716
Σταθμά, μέτρα και νομίσματα		722
Σχετικά με την απόδοση όρισμένων δρων		723

A

Κατηγορία	Κ Κεφάλαιο λ	Α Ι Αριθμός τόννων	ΣΑ Συνολική αξία	ΑΑ 'Αγοραία αξία ανά τόνο	Ατ Α 'Ατομική αξία ανά τόνο	ΔΑ Διαφορική αξία ανά τόνο	ΤΚ Τιμή κόστους ανά τόνο	Απ Π 'Απόλυτη πρόσδοος σε λίρες	ΔΠ Διαφορική πρόσδοος λ	Απ Π σε Τ 'Απόλυτη πρόσδοος σε τόννους	ΔΠ σε Τ Διαφορική πρόσδοος σε τόννους	ΣΠ Συνολική πρόσδοος λ	ΣΠ σε Τ Συνολική πρόσδοος σε τόννου.
	100	60	120	2 λ	2 λ	0	$19/6 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{2/3} \sigma\lambda$	10	0	5	0	10	5
	100	65	130	2 λ	$11^{11}/13 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{12/13} \sigma\lambda$	$2/13 \lambda = 3/13 \sigma\lambda$	$19/13 \lambda = 1 \lambda \cdot 13^{11}/13 \sigma\lambda$	10	10	5	5	20	10
	100	75	150	2 λ	$17/5 \lambda = 1 \lambda \cdot 12 \sigma\lambda$	$2/5 \lambda = 8 \sigma\lambda$	$17/15 \lambda = 1 \lambda \cdot 9^{1/3} \sigma\lambda$	10	30	5	15	40	20
ολο	300	200	400					30	40	15	20	70	35

B

	50	$32^{1/2}$	60	$11^{11}/13 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{12/13} \sigma\lambda$	$11^{11}/13 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{12/13} \sigma\lambda$	0	$17/13 \lambda = 1 \lambda \cdot 13^{11}/13 \sigma\lambda$	5	0	$2^{17}/24$	0	5	$2^{17}/21$
	100	75	$138^{9}/13$	$11^{11}/13 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{12/13} \sigma\lambda$	$19/5 \lambda = 1 \lambda \cdot 12 \sigma\lambda$	$16/45 \lambda = 4^{12}/13 \sigma\lambda$	$17/15 \lambda = 1 \lambda \cdot 9^{1/3} \sigma\lambda$	10	$18^{9}/13$	$5^{5}/18$	10	$28^{9}/13$	$15^{5}/12$
	100	$92^{1/2}$	$170^{10}/13$	$11^{11}/13 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{12/13} \sigma\lambda$	$11^{11}/37 \lambda = 1 \lambda \cdot 5^{35}/37 \sigma\lambda$	$284/493 \lambda = 10^{470}/493 \sigma\lambda$	$17/37 \lambda = 1 \lambda \cdot 3^{20}/37 \sigma\lambda$	10	$50^{10}/13$	$5^{5}/32$	$27^{1/2}$	$60^{10}/13$	$32^{11}/12$
ολο	250	200	$369^{9}/13$					25	$69^{9}/13$	$13^{10}/24$	$37^{1/2}$	$94^{9}/13$	$51^{11}/21$

Γ

	100	60	$110^{10}/13$	$11^{11}/13 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{12/13} \sigma\lambda$	2 λ = 40 σλ	$-2/13 \lambda = -3^{11}/13 \sigma\lambda$	$19/6 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{2/3} \sigma\lambda$	$10/13 \lambda = -15^{5}/13 \sigma\lambda$	0	$5/12$	0	$10/13 = 15^{5}/13 \sigma\lambda$	$9/18$
	100	65	120	$11^{11}/13 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{12/13} \sigma\lambda$	$11^{11}/13 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{12/13} \sigma\lambda$	0	$19/13 \lambda = 1 \lambda \cdot 13^{11}/13 \sigma\lambda$	10	0	$5^{5}/12$	0	10	$5^{5}/18$
	100	75	$138^{9}/13$	$11^{11}/13 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{12/13} \sigma\lambda$	$19/5 \lambda = 1 \lambda \cdot 12 \sigma\lambda$	$+16/45 \lambda = -4^{12}/13 \sigma\lambda$	$17/15 \lambda = 1 \lambda \cdot 9^{1/3} \sigma\lambda$	10	$18^{9}/13$	$5^{5}/12$	10	$28^{9}/13$	$15^{5}/12$
	100	$92^{1/2}$	$170^{10}/13$	$11^{11}/13 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{12/13} \sigma\lambda$	$11^{11}/37 \lambda = 1 \lambda \cdot 5^{35}/37 \sigma\lambda$	$+284/493 \lambda = -10^{470}/493 \sigma\lambda$	$17/37 \lambda = 1 \lambda \cdot 3^{20}/37 \sigma\lambda$	10	$50^{10}/13$	$5^{5}/12$	$27^{1/2}$	$60^{10}/13$	$32^{11}/12$
ολο	400	$292^{1/2}$	540					$30^{10}/13$	$69^{9}/13$	$16^{9}/3$	$37^{1/2}$	100	$54^{1/6}$

Δ

	100	60	100	$19/6 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{2/3} \sigma\lambda$	2 λ = 40 σλ	$-1/6 \lambda = -3^{11}/6 \sigma\lambda$	$19/6 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{2/3} \sigma\lambda$	0	0	0	0	0	0
	100	65	$119^{11}/6$	$19/6 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{2/3} \sigma\lambda$	$11^{11}/13 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{12/13} \sigma\lambda$	$-1/78 \lambda = -10^{11}/78 \sigma\lambda$	$19/13 \lambda = 1 \lambda \cdot 13^{11}/13 \sigma\lambda$	$9^{1/6}$	0	5	0	$9^{1/6}$	5
	100	75	$137^{11}/2$	$19/6 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{2/3} \sigma\lambda$	$19/5 \lambda = 1 \lambda \cdot 12 \sigma\lambda$	$+1/30 \lambda = -4^{12}/30 \sigma\lambda$	$17/15 \lambda = 1 \lambda \cdot 9^{1/3} \sigma\lambda$	10	$17^{11}/2$	$5^{5}/11$	$9^{6}/11$	$27^{1/2}$	15
	100	$92^{1/2}$	$169^{7}/12$	$19/6 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{2/3} \sigma\lambda$	$11^{11}/37 \lambda = 1 \lambda \cdot 5^{35}/37 \sigma\lambda$	$+119^{7}/222 \lambda = -10^{80}/111 \sigma\lambda$	$17/37 \lambda = 1 \lambda \cdot 3^{20}/37 \sigma\lambda$	10	$49^{7}/12$	$5^{5}/11$	$27^{1/22}$	$59^{7}/12$	$32^{11}/2$
ολο	400	$292^{1/2}$	$536^{7}/4$					$29^{11}/6$	$6^{11}/12$	$15^{10}/11$	$36^{13}/22$	$96^{1/4}$	$52^{11}/2$

Ε

	100	65	$113^{31}/4$	$19/4 \lambda = 1 \lambda \cdot 15 \sigma\lambda$	$11^{11}/13 \lambda = 1 \lambda \cdot 16^{12/13} \sigma\lambda$	$-1^{12}/13 \sigma\lambda$	$19/13 \lambda = 1 \lambda \cdot 13^{11}/13 \sigma\lambda$	$3^{31}/4$	0	$2^{1/2}$	0	3^3	$2^{1/2}$
	100	75	$131^{11}/4$	$19/4 \lambda = 1 \lambda \cdot 15 \sigma\lambda$	$19/5 \lambda = 1 \lambda \cdot 12 \sigma\lambda$	+3 σλ	$17/15 \lambda = 1 \lambda \cdot 9^{1/3} \sigma\lambda$	10	$11^{11}/4$	$5^{5}/7$	$6^{6}/7$	$21^{11}/4$	$12^{1/2}$
	100	$92^{1/2}$	$161^{7}/8$	$19/4 \lambda = 1 \lambda \cdot 15 \sigma\lambda$	$11^{11}/37 \lambda = 1 \lambda \cdot 5^{35}/37 \sigma\lambda$	$-1^{9}/37 \sigma\lambda$	$17/37 \lambda = 1 \lambda \cdot 3^{20}/37 \sigma\lambda$	10	$4^{17}/8$	$5^{5}/7$	$23^{13}/11$	$51^{7}/8$	$29^{9}/14$
ολο	300	$232^{1/2}$	$406^{7}/8$					$23^{9}/4$	$55^{11}/8$	$13^{1/2}$	$30^{13}/14$	$76^{1/8}$	$43^{13}/14$

B I		Κεφάλαιο	Κουαρτερ	Συνολική αξία ΣΑ λ	Αγοραία αξία ΑΑ ανά κρτ	Ατομική αξία Αα ανά κρτ	Διαφορική αξία ΔΑ ανά κρτ	Τμή κόστους ανά κρτ	Απόλυτη πρόσθετος Απ Π λ	Διαφορική πρόσθετος ΔΠ λ	Απόλυτη πρόσθετος σε κρτ	Διαφορική πρόσθετος ΔΠ σε κρτ	Συνολική πρόσθετος ΣΠ λ	Συνολική πρόσθετος ΣΠ κρτ	[Σύνθεση του Κεφαλαίου και ποσοστό της απόλυτης προσόδου]
I	100	60	120	2 λ	2 λ	0	$1\frac{2}{3}\lambda$ = 1 λ $16\frac{2}{3}$ σλ	10	0	5	0	10	5	$C^{90}V^{90}$ για 100 [μη-βιομηχανικό κεφάλαιο]	
II	100	65	130	2 λ	$1\frac{11}{13}\lambda$ = 1 λ $16\frac{12}{13}$ σλ	$\frac{2}{13}\lambda = 3\frac{1}{13}$ σλ	$1\frac{1}{13}\lambda$ = 1 λ $13\frac{11}{13}$ σλ	10	10	5	5	20	10	$C^{90}V^{90}$ για [100] βιομηχανικό κεφάλαιο	
III	100	75	150	2 λ	$1\frac{9}{15}\lambda$ = 1 λ 12 σλ	$\frac{2}{5}\lambda = 8$ σλ	$1\frac{7}{15}\lambda$ = 1 λ $9\frac{1}{3}$ σλ	10	30	5	15	40	20	10% Απόλυτη πρόσθετος	
	300	200	400					30	40	15	20	70	35		

B.		Κεφάλαιο	Κουαρτερ	Συνολική αξία ΣΑ λ	Αγοραία αξία ΑΑ ανά κρτ	Ατομική αξία Αα ανά κρτ	Διαφορική αξία ΔΑ ανά κρτ	Τμή κόστους ανά κρτ	Απόλυτη πρόσθετος Απ Π λ	Διαφορική πρόσθετος ΔΠ λ	Απόλυτη πρόσθετος σε κρτ	Διαφορική πρόσθετος ΔΠ σε κρτ	Συνολική πρόσθετος ΣΠ λ	Συνολική πρόσθετος ΣΠ κρτ	[Σύνθεση του Κεφαλαίου και ποσοστό της απόλυτης προσόδου]
I	90	60	108	$1\frac{4}{5}\lambda = 1 \lambda 16$ σλ	$1\frac{4}{5}\lambda$ = 1 λ 16 σλ	0	$[\frac{1}{5}\lambda =]$ = 1 λ 13 σλ	9	0	5	0	9	5	$C^{90}V^{90}$ για 90	
II	90	65	117	$1\frac{4}{5}\lambda = 1 \lambda 16$ σλ	$1\frac{43}{65}\lambda$ = 1 λ $13\frac{3}{13}$ σλ	$[\frac{1}{65}\lambda =] 2\frac{10}{13}$ σλ	$1\frac{3}{65}\lambda$ = 1 λ $10\frac{9}{13}$ σλ	9	9	5	5	18	10	$C^{90}V^{90}$ για 100	
III	90	75	135	$1\frac{4}{5}\lambda = 1 \lambda 16$ σλ	$1\frac{39}{75}\lambda$ = 1 λ $8\frac{4}{5}$ σλ	$[\frac{2}{25}\lambda =] 7\frac{1}{5}$ σλ	$1\frac{36}{75}\lambda$ = 1 λ $6\frac{2}{5}$ σλ	9	27	5	15	36	20	10% απόλυτη πρόσθετος	
	270	200	360					27	36	15	20	63	35		

Γ.		Κεφάλαιο	Κουαρτερ	Συνολική αξία ΣΑ λ	Αγοραία αξία ΑΑ ανά κρτ	Ατομική αξία Αα ανά κρτ	Διαφορική αξία ΔΑ ανά κρτ	Τμή κόστους ανά κρτ	Απόλυτη πρόσθετος Απ Π λ	Διαφορική πρόσθετος ΔΠ λ	Απόλυτη πρόσθετος σε κρτ	Διαφορική πρόσθετος ΔΠ σε κρτ	Συνολική πρόσθετος ΣΠ λ	Συνολική πρόσθετος ΣΠ κρτ	[Σύνθεση του Κεφαλαίου και ποσοστό της απόλυτης προσόδου]
I	$86\frac{2}{5}$	60	$102\frac{2}{5}$	$[\frac{17}{100}\lambda]$ = 1 λ $14\frac{2}{5}$ σλ	$[\frac{17}{100}\lambda]$ = 1 λ $14\frac{2}{5}$ σλ	0	$[\frac{13}{125}\lambda =]$ = 1 λ $11\frac{17}{25}$ σλ	$7\frac{14}{25}$	0	$4\frac{8}{19}$	0	$7\frac{14}{25}$	$4\frac{8}{19}$	$C^{90}V^{90}$ για $86\frac{2}{5}$	
II	$86\frac{2}{5}$	65	$111\frac{3}{20}$	$[\frac{17}{100}\lambda]$ = 1 λ $14\frac{2}{5}$ σλ	$[\frac{118}{205}\lambda]$ = 1 λ $11\frac{137}{205}$ σλ	$[\frac{17}{1300}\lambda]$ = $2\frac{11}{45}$ σλ	$[\frac{123}{1625}\lambda]$ = 1 λ $9\frac{99}{325}$ σλ	$7\frac{14}{25}$	$8\frac{11}{20}$	$4\frac{8}{19}$	[5]	$[\frac{16}{11}\lambda]$	$[\frac{99}{19}]$	$C^{90}V^{90}$ για 100	
III	$86\frac{2}{5}$	75	$128\frac{1}{4}$	$[\frac{17}{100}\lambda]$ = 1 λ $14\frac{2}{5}$ σλ	$[\frac{148}{125}\lambda]$ = 1 λ $7\frac{9}{25}$ σλ	$[\frac{17}{1500}\lambda]$ = $6\frac{21}{85}$ σλ	$[\frac{1187}{1625}\lambda]$ = 1 λ $5\frac{43}{125}$ σλ	$7\frac{14}{25}$	$25\frac{13}{20}$	$4\frac{8}{19}$	[15]	$[\frac{33}{100}\lambda]$	$[\frac{199}{19}]$	Για 100 = $118\frac{1}{4}$, δηλ. $8\frac{1}{4}$ % ή απόλυτη πρόσθετος	
	$259\frac{1}{5}$	200	342					$22\frac{17}{25}$	$34\frac{1}{5}$	$13\frac{8}{19}$	20	$56\frac{22}{25}$	$33\frac{8}{19}$		

Δ.		Κεφάλαιο	Κουαρτερ	Συνολική αξία ΣΑ λ	Αγοραία αξία ΑΑ ανά κρτ	Ατομική αξία Αα ανά κρτ	Διαφορική αξία ΔΑ ανά κρτ	Τμή κόστους ανά κρτ	Απόλυτη πρόσθετος Απ Π λ	Διαφορική πρόσθετος ΔΠ λ	Απόλυτη πρόσθετος σε κρτ	Διαφορική πρόσθετος ΔΠ σε κρτ	Συνολική πρόσθετος ΣΠ λ	Συνολική πρόσθετος ΣΠ κρτ	[Σύνθεση του Κεφαλαίου και ποσοστό της απόλυτης προσόδου]
I	90	60	110	$1\frac{5}{6}\lambda$ = 1 λ $16\frac{2}{3}$ σλ	$1\frac{5}{6}\lambda$ = 1 λ $16\frac{2}{3}$ σλ	0	$[\frac{13}{20}\lambda =]$ = 1 λ 13 σλ	11	0	6	0	11	6	$C^{90}V^{90}$ = 90	
II	90	65	$119\frac{1}{6}$	$1\frac{5}{6}\lambda$ = 1 λ $16\frac{2}{3}$ σλ	$[\frac{19}{18}\lambda]$ = 1 λ $13\frac{11}{18}$ σλ	$[\frac{11}{78}\lambda =] 2\frac{29}{30}$ σλ	$[\frac{134}{65}\lambda]$ = 1 λ $10\frac{9}{13}$ σλ	11	$9\frac{1}{6}$	6	[5]	$20\frac{1}{6}$	[11]	$C^{90}V^{90}$ για 100	
III	90	75	$137\frac{1}{2}$	$1\frac{5}{6}\lambda$ = 1 λ $16\frac{2}{3}$ σλ	$[\frac{17}{15}\lambda]$ = 1 λ $9\frac{1}{3}$ σλ	$[\frac{11}{20}\lambda =] 7\frac{1}{5}$ σλ	$[\frac{19}{25}\lambda]$ = 1 λ $6\frac{2}{5}$ σλ	11	$27\frac{1}{2}$	6	[15]	$38\frac{1}{2}$	[21]	Για 100 = $122\frac{1}{6}$, $12\frac{1}{6}$ %, απόλυτη πρόσθετος	
	270	200	$366\frac{2}{3}$					33	$36\frac{2}{3}$	18	20	$69\frac{2}{3}$	38		

[681-682] 'Η εξέλιξη της προσόδου σύμφωνα με τον Ρικάρντο διορθωμένη

Α) Καλλιεργείται μόνο η καλύτερη κατηγορία γής III Δέν υπάρχει πρόσδος. Γίνεται εκμετάλλευση μόνο της καλύτερης γής ή του καλύτερου όρυξέιου.

Κατηγορία	Κεφάλαιο λ	Τόννοι	Πραγματική συνολική αξία λ	Συνολική αγοραία αξία λ	Αγοραία αξία ανά τόνο λ.	Ατομική αξία ανά τόνο λ.	Διαφορική αξία ανά τόνο λ.	Εύρεση του κεφαλαίου	Αριθμός εργατών	Ποσοστό υπεραξίας σε %	Κέρδος	Κέρδος σε τόννους	Μισθός εργασίας σε τόννους	Πρόσδος σε χρήμα λ	Πρόσδος σε τόννους
III	100	81 ¹² / ₈₃	130 ¹⁰ / ₂₃	130 ¹⁰ / ₂₃	1 ³ / ₅	1 ³ / ₅	0	65 ⁵ / ₂₃ σ+34 ¹⁸ / ₂₃	21 ¹⁷ / ₂₃	87 ¹ / ₈	30 ¹⁰ / ₂₃	19 ¹ / ₄₆	21 ¹⁷ / ₂₃	0	0

Β) Μπαίνει στην καλλιέργεια η δεύτερη κατηγορία. Στην κατηγορία III (όρυξια) εμφανίζεται η πρόσδος.

III	100	77 ⁸ / ₈₁	123 ¹⁷ / ₂₁	142 ⁶ / ₇	1 ¹¹ / ₁₃	1 ³ / ₅	[¹⁴ / ₆₅ λ =] 4 ¹³ / ₁₃ σλ	61 ¹⁹ / ₂₁ σ+38 ⁶ / ₂₁	20 ⁴⁰ / ₆₃	62 ¹ / ₂	23 ¹⁷ / ₂₁	12 ¹¹³ / ₁₂₆	20 ⁴⁰ / ₆₃	19 ¹ / ₂₁	10 ⁴⁰ / ₆₃
II	100	67 ⁴ / ₆₃	123 ¹⁷ / ₂₁	123 ¹⁷ / ₂₁	1 ¹¹ / ₁₃	1 ¹¹ / ₁₃	0	61 ¹⁹ / ₂₁ σ+38 ⁶ / ₂₁	20 ⁴⁰ / ₆₃	62 ¹ / ₂	23 ¹⁷ / ₂₁	12 ¹¹³ / ₁₂₆	20 ⁴⁰ / ₆₃	0	0
Σύνολο	200	144 ¹ / ₉	247 ¹³ / ₂₁	266 ⁶ / ₃					41 ¹⁷ / ₆₃		47 ¹³ / ₂₁	25 ⁴⁰ / ₆₃	41 ¹⁷ / ₆₃	19 ¹ / ₂₁	10 ⁴⁰ / ₆₃

Γ) Μπαίνει στην καλλιέργεια η τρίτη κατηγορία. Στην κατηγορία γής (όρυξια) II εμφανίζεται η πρόσδος.

III	100	75	120	150	2	1 ³ / ₅	[⁹ / ₅ λ =] 8 σλ	60σ+40μ	20	50	20	10	20	30	15
II	100	65	120	130	2	1 ¹¹ / ₁₃	[⁹ / ₁₃ λ =] 3 ¹ / ₃ σλ	60σ+40μ	20	50	20	10	20	10	5
I	100	60	120	120	2	2	0	60σ+40μ	20	50	20	10	20	0	0
Σύνολο	300	200	360	400					60	60	60	60	60	40	20

Δ) Μπαίνει στην καλλιέργεια η τέταρτη κατηγορία (ή κατηγορία I 6) Στην κατηγορία γής (όρυξια) I εμφανίζεται η πρόσδος.

III	100	68 ⁸ / ₁₁	109 ¹ / ₁₁	[170 ⁹ / ₁₁ λ =] 170 λ	9 ¹ / ₁₁ σλ	2 ¹ / ₂	1 ³ / ₅	[⁹ / ₁₀ λ =] 18 σλ	54 ⁸ / ₁₁ σ+45 ⁹ / ₁₁ μ	18 ⁹ / ₁₁	20	9 ¹ / ₁₁	3 ⁷ / ₁₁	18 ⁹ / ₁₁	[61 ⁴ / ₁₁ λ =] 61 λ	7 ⁹ / ₁₁ σλ	24 ⁹ / ₁₁
II	100	59 ⁹ / ₁₁	109 ¹ / ₁₁	[147 ⁸ / ₁₁ λ =] 147 λ	14 ⁹ / ₁₁ σλ	2 ¹ / ₂	1 ¹¹ / ₁₃	[¹⁷ / ₄₆ λ =] 13 ¹ / ₁₃ σλ	54 ⁸ / ₁₁ σ+45 ⁹ / ₁₁ μ	18 ⁹ / ₁₁	20	9 ¹ / ₁₁	3 ⁷ / ₁₁	18 ⁹ / ₁₁	[38 ⁷ / ₁₁ λ =] 38 λ	12 ⁹ / ₁₁ σλ	15 ⁹ / ₁₁
I	100	54 ⁹ / ₁₁	109 ¹ / ₁₁	[136 ⁶ / ₁₁ λ =] 136 λ	7 ⁹ / ₁₁ σλ	2 ¹ / ₂	2	[⁹ / ₈ λ =] 10 σλ	54 ⁸ / ₁₁ σ+45 ⁹ / ₁₁ μ	18 ⁹ / ₁₁	20	9 ¹ / ₁₁	3 ⁷ / ₁₁	18 ⁹ / ₁₁	[27 ⁹ / ₁₁ λ =] 27 λ	5 ⁹ / ₁₁ σλ	10 ⁴ / ₁₁
Ib	100	43 ⁷ / ₁₁	109 ¹ / ₁₁	[109 ⁹ / ₁₁ λ =] 109 λ	1 ⁹ / ₁₁ σλ	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	0	54 ⁸ / ₁₁ σ+45 ⁹ / ₁₁ μ	18 ⁹ / ₁₁	20	9 ¹ / ₁₁	3 ⁷ / ₁₁	18 ⁹ / ₁₁	0	0	
Σύνολο	400	225 ⁹ / ₁₁	436 ⁴ / ₁₁	[563 ⁷ / ₁₁ λ =] 563 λ	12 ⁹ / ₁₁ σλ				72 ⁸ / ₁₁		36 ⁴ / ₁₁	1 ⁹ / ₁₁	72 ⁹ / ₁₁	[127 ⁷ / ₁₁ λ =] 127 λ	5 ⁹ / ₁₁ σλ	50 ¹⁰ / ₁₁	

Ε) Μπαίνει στην καλλιέργεια η πέμπτη κατηγορία (ή κατηγορία I α). Σ' όλες τις κατηγορίες εξαφανίζονται η υπεραξία και το κέρδος*.

III	100	62 ¹ / ₆	100	187 ¹ / ₆	3	1 ³ / ₅	1 ³ / ₅	50σ+50μ	16 ⁹ / ₃	0	0	0	16 ⁹ / ₃	87 ¹ / ₃	29 ¹ / ₆
II	100	54 ¹ / ₆	100	162 ¹ / ₆	3	1 ¹¹ / ₁₃	1 ¹¹ / ₁₃	50σ+50μ	16 ⁹ / ₃	0	0	0	16 ⁹ / ₃	62 ¹ / ₃	20 ¹ / ₆
I	100	50	100	150	3	2	1	50σ+50μ	16 ⁹ / ₃	0	0	0	16 ⁹ / ₃	50	16 ⁹ / ₃
Ib	100	40	100	120	3	2 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	50σ+50μ	16 ⁹ / ₃	0	0	0	16 ⁹ / ₃	20	6 ¹ / ₃
Ia	100	33 ¹ / ₃	100	100	3	3	0	50σ+50μ	16 ⁹ / ₃	0	0	0	16 ⁹ / ₃	0	0
Σύνολο	500	240	500	720					83 ¹ / ₃	0	0	0	83 ¹ / ₃	220	73 ¹ / ₃

* συνολικά (εξω με την έννοια) σ' όλες τις κατηγορίες

ΔΙΟΡΘΩΣΗ

Στό βιβλίο «ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΞΙΑ» — Μέρος Πρώτο

Στά Περιεχόμενα, σελ. 509, μετά την 9η σειρά, νά προστεθεί:

β) Ἀντικατάσταση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου μέ τήν ἀνταλλαγή κεφαλαίου
μέ κεφάλαιο 187

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ
ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΞΙΑ
(Τέταρτος τόμος του «Κεφαλαίου»)
Μέρος δεύτερο

Εκτύπωση: Α. Χονδρορίζος & Σία ΟΕ
Βιβλιοδεσία: Γ. Λουίζος & Σία ΟΕ
Ανατύπωση: Φλεβάρης 2008
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΕΒΕ

ΚΑΡΑ
ΜΑΡΕ

ΘΕΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΞΙΑ

ΜΕΡΟΣ
ΔΕΥΤΕΡΟ
